TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK – NYELVI VÁLTOZÁSOK

# ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KUTATÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szerkesztő:
**Tóth Szergej**

A XXII. MANYE Kongresszus előadásai
Szeged, 2012. április 12–14.

**MANYE, Vol. 9**

Budapest–Szeged
2013

# Társadalmi változások – nyelvi változások

Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében

A MANYE KONGRESSZUSOK ELŐADÁSAI
PROCEEDINGS OF THE HAALLT CONGRESSES
9.

# Társadalmi változások – nyelvi változások

**Alkalmazott nyelvészeti kutatások**
**a Kárpát-medencében**

---

Szerkesztő:
**Tóth Szergej**

A XXII. MANYE Kongresszus előadásai
Szeged, 2012. április 12–14.

## MANYE, Vol. 9

MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Budapest–Szeged

2013

HAALLT Hungarian Association of Applied Linguists and Language Teachers
MANYE Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete

**A kiadványt támogatták:**
SZTE JGYPK Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
SZTE JGYPK Tudományos pályázata (CS-006/2012: „Társadalmi változások – nyelvi változások")
Szeged Város Közösségéért Közalapítvány

**Szerkesztő:**
Tóth Szergej

**Lektorok:**
Basch Éva
Fóris Ágota
Gaál Zsuzsanna
Juhász Valéria
Klaudy Kinga
Nagy János
Sulyok Hedvig

**Olvasószerkesztők**
Klippel Rita
Tóth Eszter

**Technikai szerkesztő**
Annus Gábor

**Közreműködött**
Radics Georgina

**Szervezők**
Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok egyesülete (MANYE)
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Humántudományi Intézet
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

ISSN 1786/545X
ISBN 978-963-9927-62-9 [nyomtatott]
ISBN 978-963-9927-63-6 [elektronikus]
Copyright © SZTE JGYPK, 2013
Kiadó:
MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

# Tartalomjegyzék

*Előszó* ..... 11

**A 2011. év Brassai Sámuel-díjasának előadása**

STURCZ ZOLTÁN
Nyelvpedagógiai képek és értékelések Brassai Sámuelről ..... 13

**Plenáris előadások**

PÉNTEK JÁNOS
Változások a változatosságban. A nyelvváltozatok és beszélőik az „átmenetek" korában ..... 25

KÁLMÁN LÁSZLÓ
Változások a nyelvi nevelésben ..... 32

HIDASI JUDIT
Nyelv, társadalom és a társadalmi nemi szerepek ..... 36

THOMAS SZENDE
Nyelvtanulás – nyelvhasználat – szociokulturális elvárások ..... 45

SZŐNYI GYÖRGY ENDRE
A szövegen belül és kívül, avagy a kultúra medialitása ..... 60

**Plenáris előadások tézisei**

ALBERT SÁNDOR
A fordítói elvek megváltozása a XIX. századtól napjainkig ..... 75

BEREGSZÁSZI ANIKÓ
A lehetetlent lehetni, avagy állni látszék az idő, bár a szekér szalad. (A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés állapotáról) ..... 76

KIS BALÁZS
A fordítástechnológia kutatásának és alkalmazásának magyarországi fejlődése ..... 77

KLAUDY KINGA
A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra ..... 78

LENGYEL ZSOLT
Szóasszociációs vizsgálatok ..... 79

MEDGYES PÉTER
Mit remélsz? ..... 80

SZABÓ MIKLÓS
Kemény szavak: A szavak civilizálása ..... 81

**Anyanyelvi nevelés**

BÉKÉSI IMRE
Mitől újulhat meg az anyanyelvi nevelés? ..... 83

ILLÉSNÉ KOVÁCS MÁRIA – KECSKÉS JUDIT
Együtthaladó – tartalomalapú magyarnyelv-oktatási segédanyagok korlátozott nyelvi kódú gyermekek számára ..... 84

KÁNTOR GYÖNGYI
Társadalmi változások lenyomatai az anyanyelvi nevelés gyakorlatában ..... 89

MOLNÁRNÉ VÍGH EDIT
Az elismerés és az elmarasztalás verbális megnyilvánulásai a tanórán ..... 93

BURJÁN MONIKA
A műfordító az Internet korában ..... 99

DRAHOTA-SZABÓ ERZSÉBET
Egy magyar–német igei kollokációs szótár szükségességéről ..... 100

VARGA ÉVA KATALIN
„… a maga nyelvén lett tudós …" – az anatómiai nevezéktan két időmetszetben ..... 105

ŐRSI TIBOR
Anglicizmusok a francia sportnyelvben ..... 109

**Szövegen belül és kívül**

ÚJVÁRI EDIT
Narratív és szimbolikus elemek szemiotikai vizsgálata egy késő-középkori epitáfiumon ..... 113

BODA ISTVÁN KÁROLY — PORKOLÁB JUDIT
Koherens hiperszöveg kialakításának lehetőségei a versértelmezésben ..... 120

CSAPÓNÉ HORVÁTH ANDREA
A kép és a szöveg viszonya a desztinációs reklámban ..... 126

CSONTOS NÓRA
A kép mint narratíva. A kép szerepe a MID-tankönyvekben ..... 135

FORGÁCS TAMÁS
Felbontható és felbonthatatlan (monolit) frazémák a magyarban ..... 145

SCHIRM ANITA
Történetmesélés a sorozatreklámokban ..... 151

JUHÁSZ VALÉRIA
A blog műfaji attribútumai ..... 155

TÓTH ESZTER
Négy fenyegető levél nyelvészeti elemzése a behatárolás módszerével ..... 159

**Fordítás- és tolmácsoláskutatás**

CS. JÓNÁS ERZSÉBET
A stíluskontamináció szociokulturális háttere a fordításban (V. Akszjonov *Volterjánosok és volterjankák*) ..... 165

BAKTI MÁRIA
Megakadásjelenségek blattolt szövegekben ..... 171

DOBOS CSILLA
A beszéd írásbeli rögzítése mint az intralingvális fordítás egyik sajátos típusa ..... 177

LESZNYÁK MÁRTA
„Úristen, de hülye vagyok!" – Fordítók értékelő jellegű megnyilvánulásai a fordítási folyamat közben ..... 181

ROBIN EDINA
Fordítói és lektori műveletek a fordított szövegekben ..... 188

SZTRÁKOS ESZTER
A címek fordításának elméleti és gyakorlati problémái ..... 199

VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA
Fordítói napló a szakfordítóképzésben ..... 203

ERDEI ILONA
A magyar melléknévi igenév rendszer hiányzó alakjairól és az orosz–magyar megfeleltetési nehézségekről ..... 209

ZRÍNYI ANDREA
Német és magyar pszichoanalitikai terminológia ..... 214

**A politika nyelve**

KOCSIS MIHÁLY
„Oroszbarát" és „szakadár" jelenségek az ukrán helyesírás történetében ..... 221

GOMBOS JÓZSEF
A társadalmi-politikai átalakulások tükröződése a finn és a magyar elitek közötti kommunikáció nyelvezetében (1848–1960) ..... 224

ZALAI ANITA
A katalán nyelvpolitika ..... 229

**Szövegtechnológia**

MOHÁCSI-GOROVE ANNA
Minőségbiztosítási szabványok és gyakorlat a géppel támogatott emberi fordításban ..... 233

NAGY ÁGOSTON
Automatikus terminológiakivonatolás: célok és problémák ..... 240

**Nyelvtanulás, nyelvhasználat**

FENYVESI ANNA
Kisebbségi magyar (erdélyi, vajdasági, felvidéki)iskolások anyanyelvükkel, a többségi nyelvvel, és angol mint idegennyelvvel kapcsolatos nyelvi attitűdjei ..... 245

DADVANDIPOUR ZSUZSANNA
Magyar jelnyelvi szótárak ..... 246

IVÁCSONY ZSUZSÁNNA
A magyar nyelv oktatásának mérhető hatásai a moldvai csángóknál ..... 254

KOVÁCS ÉVA MÁRIA
A kollokációk az angol nyelvben ..... 262

LENDVAI ENDRE
A nonverbális kommunikáció grammatikája ..... 267

MAGNUCZNÉ GODÓ ÁGNES
A külső vállalati kommunikáció stratégiái: Munkavállalói perspektívák és vállalati honlapok* . 273

TUSKA TÜNDE
A kétnyelvűséggel kapcsolatos nyelvi attitűdök vizsgálata a magyarországi szlovák szakos hallgatók körében ..... 279

VASOVÁ KINGA
Fiatalok és a nyelvi durvaság ..... 283

VERES-GUSPIEL AGNIESZKA
Kérések konstruálása – a kidolgozottság, az indirektség és a konvencionalizáltság hatása a megnyilatkozások udvariasságára ..... 289

VOLEK-NAGY KRISZTINA
Művészetek utasításai. A zenei instrukciók és a balett utasításainak összehasonlítása ..... 296

**Idegen nyelvek tanítása**

PETNEKI KATALIN
Az idegennyelv-oktatás „Aranykora" – avagy egy szakmódszertanos visszanéz ..... 301

BAJNÓCZI BEATRIX
Az angol nyelv tanulása 45 felett ..... 302

BAKONYI ISTVÁN
Ruszofóbia – nyelvoktatás ..... 305

DÉGI ZSUZSANNA
Az angol mint harmadik nyelv elsajátítása erdélyi magyar kisebbségi diákok esetében ..... 307

FÜLÖP ERZSÉBET MÁRIA
Idősek és fiatalok idegennyelv-tanulása ..... 312

THOMAS A. WILLIAMS
Beyond negotiation for meaning: Constructivist processes in speaking task performance ..... 318

**Változatok és változatosság – magyarul külföldieknek**

SZŰCS TIBOR
Szempontok a nyelvkönyvszövegek életszerű változatosságához (Változatok és változatosság – magyarul külföldieknek) ..... 325

FANCSALY ÉVA
A magyar mint idegen nyelv tanítása és a magyar nyelvtörténet ..... 326

FARKAS MÁRIA
Tallózás a franciáknak írt magyar nyelvkönyvek között a XIX. és a XX. század fordulóján ..... 332

GAÁL ZSUZSANNA
Szöveg – szöveg – szöveg ..... 335

MÁRTON EMESE
(Multi)kulturális tartalmak a magyar mint idegen nyelv oktatásában (egy nyelvkönyv elemzésének tanulságai) ..... 338

SÓLYOM RÉKA
Autentikusság és kommunikativitás a 19. század végén a magyar mint idegen nyelv oktatásában ..... 344

**Nyelvpolitika, nyelvi jogok: kívülről, belülről**

CSERNICSKÓ ISTVÁN
A független Ukrajna nyelvi helyzete és nyelvpolitikai törekvései ..... 349

GALGÓCZI-DEUTSCH MÁRTA
Változó szociokulturális környezet, változó nyelvi látkép: Idegen nyelvű feliratok megjelenése Hódmezővásárhely városközpontjának nyelvi látképében ..... 350

MÜLLER MÁRTA
Bajor utcanevek revitalizációja egy magyarországi németajkú településen ..... 355

SZILVÁSI ZSUZSANNA
A lapp (számi) nyelv a norvégiai iskolákban – régen és ma (A lapp nyelvű oktatás helyzetének alakulása Norvégiában) ..... 359

**Társadalmi és nyelvi változások**

BERTA TIBOR
Nyelvi és társadalmi változás (A nőnem morfológiai kifejezésének intézményesítése a mai spanyolban) ... 365

EITLER TAMÁS
Az angol mint globális nyelv dekoratív funkciójának jellemzői ... 369

FERCSIK ERZSÉBET
A házassági névválasztás trendjei ... 375

JOBST ÁGNES
Közterület elnevezések a Rákosi-korszakban ... 380

KEGYES ERIKA
A márkakommunikáció és a cégnévadás kommunikatív stratégái ... 385

KREKOVICS DIANA
Magyarországon felsőfokú tanulmányokat végző vajdasági fiatalok a szülőföldjükön beszélt és a magyarországi magyar nyelvhez kötődő viszonya ... 391

RAÁTZ JUDIT
Társadalmi változás – névjog – névválasztás ... 396

**Kulturális stigmatizáció – gender**

BARÁT ERZSÉBET
A „nő"-höz kapcsolódó értéktársítások a politikai diskurzusban ... 403

CSÁNYI ESZTER
Szóhasználati különbségek fiú és lány főiskolások esetében ... 404

KEGYES ERIKA
Kulturális stigmatizáció avagy a genderérzékenyítés beszéd- és diskurzusmódja a sajtóban . 408

**Mentális lexikon**

NÁDOR ORSOLYA
Adalék az összevető szóasszociációs vizsgálatokhoz ... 415

BÁTYI SZILVIA – KOVÁCS ÉVA
A stroop interferencia vizsgálata kétnyelvű közegben ... 416

BÖRCSÖKNÉ BALÁZS MÁRTA
A Difer-mérések tapasztalatai óvodában ... 422

VAKULA TÍMEA
Poliszém szavak előhívásának vizsgálata gyermek- és felnőttkorban ... 428

**Terminológia**

FÓRIS ÁGOTA
Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései ... 433

B. PAPP ESZTER
Egy színnevekkel foglalkozó online adatbázis vizsgálata ... 438

FARKAS TAMÁS
Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről ... 442

GAÁL PÉTER
Új formátum, új perspektívák – Az online szótárak néhány speciális jellemzőjének vizsgálata 446

SERMANN ESZTER – TAMÁS DÓRA
Elektronikus szótár vagy terminológiai adatbázis? ... 450

SERMANN ESZTER
Spanyolországi terminológiai adatbázisok tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata ... 455

SULYOK HEDVIG
Lila Akác, Amarillisz, Jázmin, Karina Gondolatok néhány újabb keletkezésű patikanevünk apropóján ... 460

**Poszterek (képek és szövegek)**

SZIRMAI ÉVA
Ikonok temetése – A közép- és tömegkultúra lázadása ... 465

TÓTH SZERGEJ
Utcaátnevezések ... 474

ÚJVÁRI EDIT
Egy ókeresztény jelkép a birodalmi politikában ... 489

SZŰCS TIBOR
Szempontok a nyelvkönyvszövegek életszerű változatosságához (Változatok és változatosság – magyarul külföldieknek) ... 498

**Név és tárgymutató ... 503**

# Előszó

*A társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében* – című kiadvány a XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson, Szegeden, 2012. április 12-14. között elhangzott előadások megszerkesztett és lektorált változatait tartalmazza. A cikkeket és tanulmányokat a meghirdetett témák szerint közöljük, így a különböző időpontban és helyen elhangzó, rokon kérdéseket felvető és vizsgáló előadások írott változatai az *Összefoglalók* kötethez hasonlóan ebben a kötetben szervesülnek igazi műhelyekké. Azok a plenáris és műhelyindító előadások, melyeknek írásos változatával nem rendelkeztünk, csak tézisek formájában kaptak helyet. A kötet mutatójába a neveken kívül a tézisekhez megadott és nemcsak a szűken vett nyelvészeti, hanem az asszociatív jellegű tárgyszavakat vettük fel.

A szerkesztő abban reménykedik, akárcsak a tíz évvel ezelőtti szegedi, XII. kongresszus alkalmával, hogy ezen a rendezvényen is megerősödhet a kongresszus résztvevőinek az a meggyőződése, miszerint az alapvetően gyakorlatorientált alkalmazott nyelvészet – felelőssége és szakmaisága tudatában – sok más diszciplínához, ezáltal országunk reménybeli felemelkedéséhez is hozzá tudja adni a nyelvi és társadalmi változások összefüggéseiről kialakult nézeteit, tudását és tapasztalatait.

*Péntek János* írja kötetünkben publikált tanulmányában: *„Az alkalmazott nyelvészet azért alkalmazott, mert eredményeit alkalmazzák, azaz hasznosítják. Az alkalmazásban még szerepe van a nyelvésznek, a hasznosítás viszont többnyire másokra hárul. Ebből erednek a kételyeink, és abból is, hogy azok, akiknek ebben lehetne szerepük és felelősségük, többnyire ennél nagyobb hatásúnak vélik a pusztán szimbolikus diskurzust a nyelvről."*

Napjainkban a társadalomtudományok, a bölcsészet, az alkalmazott nyelvészet stb. nem örvendenek kellő társadalmi megbecsülésnek hazánkban. A konferencián résztvevő kutatók, oktatók, tanárok, tanítók, fiatal doktoranduszok munkái talán hozzájárulnak az alkalmazott nyelvészet presztízsének, társadalmi megbecsülésének növekedéséhez.

*Tóth Szergej*

## A 2011. év Brassai Sámuel-díjasának előadása

**STURCZ ZOLTÁN**
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest
*sturcz@nyi.bme.hu*

# Nyelvpedagógiai képek és értékelések Brassai Sámuelről

***Kulcsszók:*** *pedagógia, nyelvpedagógia-történet, módszertan, alkalmazott nyelvészet*

### 1. Brassai és a nyelvpedagógia kapcsolódása

A MANYE több mint két évtizedes konferencia-, illetve kongresszustörténetében Brassai nyelvtudományi tevékenységéről több alkalommal is esett szó. Ezzel szemben a nyelvpedagógiai tevékenységéről nem. Éppen ezért jelen tanulmány – Brassai tekintetében – bizonyos értelemben egyensúlyteremtésre törekszik a MANYE két ágát képviselő nyelvészeti és nyelvpedagógiai kutatási területek között.

É. Kiss Katalin *Brassai Sámuel mondatelmélete* című tanulmányában, 1981-ben ezt írja: „Talán viszonylag az alkalmazott nyelvtudományban: az idegen nyelvek oktatásának módszertanában elért eredményei a legismertebbek." (É. Kiss 1981: 1) *Talán* és *viszonylag*: bizonytalanságot kifejező szavak. Sajnos azt kell mondani, hogy ez a bizonytalanság mindeddig nem oldódott fel Brassai nyelvpedagógiai, nyelvoktatás-módszertani tevékenysége körül. Megjegyzendő, hogy Brassai nyelvtudományi munkásságát közben bemutatta és nagyobb részt feldolgozta a nyelvtudomány, többek közt a fentebb idézett sorok írója révén. A nyelvpedagógiában tájékozottak többsége is keveset tud Brassairól, többnyire csak az Okszerű vezér című műve és Viëtor tevékenysége kapcsán kerül elő a neve. Pedig Brassai nyelvpedagógiai tevékenysége nem ennyi: 1837-től, első ilyen tartalmú írásának megjelenésétől haláláig, 1897-ig mintegy hat évtizednyi munkásságról kell számot adni. Kérdés, hogy milyen módon kapcsolható össze a XIX. századi Brassai és a XX–XXI. századi nyelvpedagógia mint fogalom. Úgy gondolom, hogy maga a „dolog" (a nyelvpedagógia) a nyelvoktatás-történetben mindig is jelen volt, a „fogalom, a terminus technicus" (a nyelvpedagógiáé) pedig koronként eltérő elnevezésekkel jelent meg. Ebből annyit szűrjünk le, hogy Brassaira nézve retrospektíve alkalmazzuk a fogalmat. É. Kiss Katalin a fenti idézetben Brassaival kapcsolatban összeköti az alkalmazott nyelvészetet és a nyelvoktatási módszertant. Ez így van rendjén, hiszen Brassai nyelvpedagógiájának alapja és erőssége ez az összekötöttség. A nyelvpedagógiáról szokás elmondani, hogy komplex jelenség. Gondoljunk csak arra, hogy leírói hányféle bonyolult és sokelemű modellben, héjszerkezetben, ábrában szemléltetik ezt. Hogy Brassai nyelvpedagógiájának komplexitását, mélységét megértsük, ahhoz Brassai személyiségének összetettségét is célszerű megismerni. Ezért egy gondolatsor erejéig vegyük le a címről a nyelvpedagógiai jelzőt, és csak a „képek és értékelések Brassai Sámuelről" résszel foglalkozunk.

### 2. Brassai sokoldalúsága

*2.1. Brassai: „a százzal haladó"*

Brassai Sámuel a XIX. század rendkívüli és sokoldalú egyénisége. 1797-ben Erdélyben, Torockószentgyörgyön született és 1897-ben Kolozsvárott hunyt el. Születése időpontja vitatott, némely adatbázis vagy bibliográfus 1800-ra teszi születése évét. Ennek nincs jelentősége, mivel gyakorlatilag egy évszázadot végigélt. Saját állítása szerint 1797 a születési éve, a szülőházán lévő emléktábla is erről a dátumról tanúskodik. Tartsuk tiszteletben e két meghatározó dolgot. Brassai saját meghatározása és halála előtti vallomása szerint „százzal haladó", azaz a századdal együtt élő, de nyelvhelyességi magyarázata alapján nem szerette a század szót, mert az – szerinte – töredéket – részt, századrészt – jelent, mint a tized, harmad stb. Gondoljunk bele, hogy ez alatt a száz év alatt milyen történelmi korszakváltásokat, eseményeket, élményeket élt át: a reformkor előtti évek, a nyelvújítás, a reformkor, Kossuth, Széchenyi, Wesselényi világa, a forradalom és szabadságharc, az Unió és annak elvesztése, az önkényuralom, a csendes ellenállás évei, Deák politikai csatái, a kiegyezés, a felfele ívelő századvégi Magyarország. És micsoda egyéniségekkel találkozott, dolgozott, vitatkozott: Vörösmarty, Szemere, Wesselényi, Bölöni

Farkas, Szász Károly, Bem, Petőfi, Jókai, Jósika, Arany, Gyulai Pál, Erkel Ferenc (aki barátja, akivel négy évig – 1834–1837 – együtt zenél Kolozsvárott, és akit ő indít el a magyar zene irányába) és végül Hubay Jenő, a világhírű hegedűművész, aki kérésére a halála előtti napokban Bach Chacon című művét játssza neki. És a sorból ne hagyjuk ki a másik „százzal élőt", Kossuthot!

*2.2. Az iskola- és műhelyteremtő professzor*

Brassai tanári munkásságát a teljes szakmai és pedagógiai elkötelezettség jellemezte minden minőségében: magántanárként, főúri családi nevelőként, unitárius kollégiumi oktatóként, egyetemi tanárként. Mindig professzori szinten dolgozott. Mélyen hitt a pedagógiában: a tudásátadás és a nevelés hatékonyságában. Ahol tanít, ott iskola és műhely születik, egyéniségeket, nemzedékeket formált. Az erdélyi értelmiség egyik kialakítója.

*2.3. A kulturális menedzser és a szponzor*

Minden jó ügy mellé odaáll: viszi a tehetségét, a kapcsolatait, a szervezőkészségét és – nem utolsó sorban – a pénzét.

*2.4. A szerkesztő, a kiadó, a publicista*

Brassai élete során nyolc sikeres lapot szerkesztett. Ezek közül kiemelkedik a Vasárnapi Újság (1834–1848), amely Erdélyben a legsikeresebb néplap volt a maga korában. Közírói tevékenysége is itt bontakozik ki. A magyar nyelvű tankönyvhiány orvoslására elindítja a híres Kék Könyvtár sorozatot, amit szerkeszt, nagyobbrészt ír, és részben adaptál is műveket.

*2.5. A fordító*

Nyelvpedagógiai tevékenysége szempontjából ki kell emelni fordítói tevékenységét, hiszen ennek a munkának a nyelvekre való nagyobb rálátás, a komparativitás miatt különös jelentősége van.

*2.6. A politikus, az oktatáspolitikus, a kultúrpolitikus*

Brassai a kolozsvári unitárius kollégiumban tanári pályáját rebellisként kezdte. 250 év után, 1837 március 2-án magyarul tartja beiktató beszédét, és magyarul tanít. 1841-ben a korondi zsinaton döntésre viszi és elfogadtatja a magyar tanítási nyelvet a kollégiumban. 1848/49-ben nemzetőr Kolozsvárott, majd Kossuth szakembere a Ludoviceum földtértani tanára; később Bem hadnagya 1848. november 16-án részt vesz a szamosfalvi csatában (ekkor már ötven év közelében); politikai ellenfelei – radikális nézete miatt – lekommunistázzák (!); a Kolozsvárt elfoglaló osztrák hadak parancsnoka, Urbán halálra keresteti a Vasárnapi Újságban az Uniót pártoló és a 48-as törvények tárgyában írt forradalmi cikkei miatt; néhány évnyi bujdosás és közel tízévnyi bizonytalanság után kerül vissza Kolozsvárra. A kollégiumban, majd az egyetemen, továbbá Kolozsvár és Erdély kulturális életében betöltött súlya, irányító és szervező szerepe miatt joggal nevezhetjük oktatás- és kultúrpolitikusnak is.

*2.7. A polihisztor*

Brassai életműve körül a legtöbb vitát és kérdést a polihisztorsága váltja ki. A lexikonok, a méltatók magához az alapfogalomhoz különféle jelzőket kapcsolnak. Ezek közül a legismertebb Mikó Imre minősítése, aki a Brassai breviáriumnak nevezhető könyvének „Az utolsó erdélyi polihisztor" címet adta. (Mikó 1971) Megjegyzem, hogy Mikó Imre méltatója, Retkes Attila pedig Mikót „utolsó utáni polihisztornak" titulálja. (Retkes 2011: 20) De nevezték Brassait unitárius-, magyar- vagy utolsó magyar polihisztornak is, sőt a magyar tudomány Nesztora és a Praeceptor Hungariae címet is elnyerte. Véleményem szerint Brassai a legnagyobb és legsokoldalúbb magyar polihisztor: termékenységével és mélységével a magyar tudományosság szerves része.

De a viták nem a jelzőkről folynak, hanem a tartalomról és a minőségről. Mikó Brassai életét a tízes számrendszerbe foglalja: tíz évtized, tíz tudomány, tíz nyelv. Péntek János ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „A polihisztorság próbája szintén csak az lehet, ha külön-külön, az egyes szaktudományok szemszögéből végezzük el a tudománytörténeti értékelést, mert felszínesség a dilettantizmus, a provincializmus megnyilvánulása." (Péntek 1997, 2005: 48)

Először is nézzük ezt a kérdést tudománytörténeti, tudományelméleti oldalról. A polihisztorság mint szakmai lehetőség benne volt a XIX. században: egyrészt azért, mert ekkor még – nagy műveltség és rendkívüli tehetség esetében – a tudomány sok ága befogadható és művelhető volt; másrészt azért, mert a nyomdászat, a sajtó, a postaszolgálat, a könyvtárszolgálat, a technikai-hírközlő eszközök, a közlekedés színvonala és folyamatos fejlő-

dése már lehetővé teszi egy teljes tudományos körkép megalkotását. Brassai szinkronban van korával – pontosabban a teljes századdal –, mivel olvasmányai, könyvtára, tájékozottsága, kapcsolatai, de legfőképp műveiben fellelhető hivatkozásai ezt mutatják. Nemcsak a hazai, hanem a világ tudományosságában is benne élt, sőt a tanításában, a kritikáiban, a cikkeiben reagált is mindenre. Ne feledjük, hogy mindebben segítette poliglott mivolta – a tíz nyelv ismerete –, hiszen közvetlen módon is hozzá jutott a kulturális és szakmai javakhoz. 288 jelentősebb művet (könyv, tanulmány, adaptáció, fordítás stb.) alkotott: ezek 52 sajtóorgánumban jelentek meg, amelyek közül 8 saját szerkesztése. Elismerésben sem volt hiánya: Kőváry László 1897-es méltatásában – Brassai halálának évében – egy teljes oldalon keresztül sorolja szakmai elismeréseit, díjait. Visszatérve Péntek János felvetéseire: biztosan állíthatjuk, hogy Brassaitól távol állt mindenfajta dilettantizmus, provincializmus, felszínesség. Ezt több dologgal is alátámaszthatjuk. Először is Brassai erkölcsi hozzáállásával. 1876-ban egy a „classicus nyelvvekel" foglalkozó, de a gyermekkorára visszanyúló emlékezéseket is tartalmazó cikkében írja le, hogy az otthoni világból hozta magával a következő gondolatot, intelmet: „Egy *véka* tudományhoz: egy *köböl* erkölcs kell." (Brassai 1876: 309)

Másodszor: Brassai tudományos megközelítését, módszertanát realista, racionális, pozitivista felfogás, továbbá a természettudományos látásmód és a filológiai pontosság ötvözete jellemezte. Műveiben lábjegyzetei, hivatkozásai elképesztő tárgyismeretről tanúskodnak, néha több jelenik meg igen hosszú jegyzeteiben, mint magában az alapmunkában.

Harmadszor: hozzáfűzném ehhez a gondolatsorhoz azt, hogy a nyelvpedagógiai munkáin kívül több területet megvizsgáltam a polihisztorság mélysége szempontjából. Ezek közül hármat emelnék ki. Közgazdaságtan: 1842-ben „Bankismeret" címmel 360 oldalas munkát ír, ami egy „modern" elméleti és praktikus banküzemtan az erdélyi viszonyokra alkalmazva (Széchenyi és Wesselényi tevékenységére reflektálva, Széchenyinek ajánlva). Ezt még hat jelentősnek mondható közgazdasági művel toldja meg a későbbiekben. Bekker Zsuzsa *Magyar közgazdasági gondolkodás* című elemző művében egy fejezetnyi részben, illetve Somai József egész kötetben teszi méltó helyre Brassai tevékenységét a gazdaságtudomány történetében. (Bekker 2002, Somai 2006) Az egyik XIX. századvégi méltatója pedig így látja Brassai közgazdasági tevékenységének célját: „Brassai erős akarata, hogy Széchenyi terveit siker koronázza, megszüli a Bankismeretet, 48 előtti közgazdasági irodalmunk egyik legjobb termékét." (Concha 1899: 18) Botanika: A biológusképzésben, azon belül a botanikában tudománytörténeti szempontból Brassait hetven évnyi botanikai munkásságával, több művével tartják számon. Tudják, hogy az egyik legnagyobb botanikus, az osztrák-német Endlicher kortársa, tudóstársa volt, aki Brassairól növényeket nevezett el; továbbá azt is, hogy a század második felében a világ botanikusai portréjukkal, aláírásukkal, beírásukkal teli albummal köszöntik Brassait. 1858-ban egy pályadíjat – száz aranyat érőt – is elnyer botanikai könyvével. Rapaics Rajmund biológiatörténete pedig több tételben megemlíti Brassait. (Rapaics 1953) Matematika: Boros György monográfiájában külön egység a „Középiskolai tanár". Ebben kiemelve leírja, hogy Felméri Lajosnak – a századforduló egyik módszertani szakértőjének, a Kolozsvári Egyetem pedagógiaprofesszorának – véleménye és mások megállapítása szerint is – Brassai matematikatanításának módszertana világszínvonalú. Most is gyakorló matematikatanárok szerint pedig mind a mai napig használhatók gondolatai, megállapításai, fogásai. (Boros 1927)

Végül visszatérve Péntek János fentebb említett tanulmányára – amelyben az „egyetemesség és regionalitás" kérdését is felveti –, meg visszautalva a polihisztor jelzőkre, leszögezném, hogy Brassai egyszerre *szellemi hungarikum* és *szellemi transzilvánikum*, aki teljesítményével ki tudott törni a hazai tudományosságból. Erre példa a botanikai munkássága, de a nyelvpedagógiai tevékenysége is, mint azt a későbbiekben látni fogjuk.

Úgy gondolom, Brassai polihisztorsága sokat segített abban, hogy pedagógiája – ezen belül nyelvpedagógiája – olyan mélységű és rendszerezettségű lehetett, amire kevés példát találunk a XIX. században.

**3. Brassai nyelvpedagógiai önképe, önértékelése**

Az első kérdés az lehet, hogy a nyelvpedagógia tekintetében volt-e mérce, viszonyítási pont Brassai gondolkodásában. Erre a válasz egyértelműen igen Comeniust tekintette viszonyítási pontnak, hosszú, értelmező előszóval ki is adja *Vestibulumát* (1886). De ismerte a nyelvoktatás-történet egészét, bár szigorú kritikával és körültekintéssel kezelte mindazt.

Hogy ebben a tekintetben hogyan látta önmagát, arról az alábbi négy, saját gondolatsora tanúskodhat. 1890-ben a budapesti Vasárnapi Újság riporterének így nyilatkozik:

„Mert sok mindent összeirtak már rólam, – folytatta megadással, – de azt nem irta meg senki, hogy mit csináltam. Hát irtam egy franczia nyelvtant és egy német nyelvtant. És két egyforma talentumu ifjunak adják kezébe az én könyvemet és akárkiét másét. Fogadok rá, hogy az enyémből tanulja meg hamarább a nyelvet. És irtam egy magyar grammatikát, a miben új dolgokat mondtam. Senki meg nem czáfolta. Irtam a számtan elemeiről egy könyvet, a miből, a ki tanul, eredményét látja. Azonfelől még kisebb dolgokhoz szólottam. Ennyi." (Brassai 1890: 1)

Többször nyilatkozta, hogy: „A dolog valósága t. i. az, hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a módszertan (methodistica), elméletben és gyakorlatban." (Brassai 1863: 3) Azt is leszögezte különféle szövegvariációkban (és ez témánk szempontjából alapvető tétel), hogy: „… a nyelvtanítás a módszer tökélyeinek legteljesebb képviselője… […] minden oktatásnak ősanyja: a nyelv, amely minden korok és nemzetiségek iskoláinak soha ki nem mondott főtárgya volt." (*A módszer* 1867) Módszertani hozzáállásának mély nyelvpolitikai gyökerei is voltak, amiről szintén többször megnyilatkozott, de például egy 1863-as – éppen az élő nyelvekről folytatott – egyik tanulmányában, pontosabban vitairatában így fogalmaz: „Ránk magyarhoniakra a mívelt nyelvek tanulásának kötelessége súlyosabban nehezedik…" (Brassai 1863: 5)

Bármilyen furcsának tűnhet is, ezekből a nyilatkozatokból leszűrhető az, hogy mind értelmi, mind pedig érzelmi szempontból a nyelv, a nyelvoktatás, a nyelvpedagógia állt tevékenysége középpontjában. Erre építette pedagógiai, módszertani rendszerét.

**4. A nyelvpedagógiai pályaív főbb tételei évszámokban és címekben**

*4.1.* **1837**: Nyelvtanulás címmel cikksorozatot jelentet meg a Nemzeti Társalkodóban, amely nyelvpedagógiai, nyelvpolitikai alapvetésnek tekinthető. Kifejti véleményét a nyelvi diverzitás értékeiről, megfogalmazza, hogy 1.) „…a nyelv a szellemi élvezet, a különbféleség legélesb fűszere". 2.) az élő nyelveket szembe állítja a műnyelvekkel; 3.) a nyelvtudás szellemi esztétikai gyönyörűség, műveltség és hasznosság egyszerre, igazából „nemzeti önhaszon" 4.) Eszmei mondanivalóját így fogalmazza meg: „Tanuljunk tehát nyelveket is, anyait és idegeneket (mivel mind két rendbelit tanulni kell), tanuljunk pedig azért, mivel az aránylati tudásnak szükséges és hasznos és gyönyörűsége." (Brassai 1837: 101)

*4.2.* **1841**: Magyar nyelvű tanprogram az unitárius kollégiumban a korondi zsinat döntése alapján került bevezetésre Brassai programja, javaslata és agitációja alapján. (Brassai már 1837 márciusától magyarul tanít.) Ne feledjük, a magyar nyelv csak 1844-től hivatalos nyelv Magyarországon. Ráadásul ebben a korban összekeverednek az oktatásnyelvi és a nyelvoktatási kérdések, a magyar még nem tannyelv, a latin és a német „félidegen" nyelvnek minősíthető. Ebben a bonyolult helyzetben hozat meg egy fontos nyelvpolitikai, nyelvpedagógiai döntést Brassai a zsinattal.

*4.3.* **1845**: *Okszerű vezér a német nyelv tanulására* I. kötet (1847 II. kötet) című alapművének megjelenése. 25 év tanári, nyelvoktatói tapasztalatát, mondatközpontú szemlélete elméleti és gyakorlati téziseit dolgozta bele tankönyvébe. Gyakorlatilag szakított minden korábbi módszertani megoldással. Sikerkönyv lett, tíz kiadást élt meg, még 1896-ban is átdolgozta és *Elméleti és gyakorlati német nyelvtan I.-II.* címen kiadta.

*4.4.* **1848**: Az I. Magyar Tanügyi Kongresszuson résztvevő, előadó, alelnök, jegyző, reformpedagógus szerepben egyszerre van jelen. Népiskolai módszertant kíván készíteni, és benne megfogalmazni nyelvpedagógiai elképzeléseit.

*4.5.* **1862**: *Nyelv és nyelvészet* 8 részes esszésorozat megjelentetése Arany János folyóiratában – a Szépirodalmi Figyelőben –, amelyben kifejti és leszögezi a következőket: 1.) „…a nyelv nem cél, hanem eszköz…" a kulturális javak megszerzéséhez. 2.) A grammatika tanulása nem egyenlő a nyelvtanulással, de a grammatika szükségszerű dolog a nyelvi világ átlátására. 3.) A „…nyelvészet nyomozódásainak…" meg kell jelennie a nyelvoktatásban.

*4.6.* **1863**: *Ingyen tanító francia nyelvmester* címen adja ki francia nyelvkönyvét, ami technikai, nyomdai hibák miatt sok vitára és támadásra is alkalmat ad ellenlábasainak. Koncepcionálisan folytatja az *Okszerű vezérben* lefektetett módszertani elvet és gyakorlatot. A mű legfőbb újdonsága, hogy 36 oldalnyi tökéletesen kidolgozott –

ma is használható – fonetikai útmutatóval, hatalmas példa- és gyakorlótárral indul. Így nyelvészeti és módszertani oldalról egyaránt megelőzte nyelvpedagógiai kortársait.

*4.7.* **1872**: *Hogyan kelljen a latin hajtogatást tanítani*; 1874: *Laelius* (latin auktorok tanítása); 1874: *Középiskoláink ügyében*; 1876: *A classicus nyelvek tanításáról* (rektori székfoglaló) című írásai sorozatából egy latin grammatika, illetve tankönyv körvonalai állnak össze. A klasszikus nyelvek tanításáról véleménye az volt, hogy a középszinten ne legyen kötelező az oktatásuk, inkább a „felsőbb stúdiumok" tárgyai legyenek. Ha maradnak a középszinten, akkor módszerváltás szükséges, hogy a lehető legjobbat és leghasznosabbat lehessen kihozni az oktatásukból.

*4.8.* **1881**: *Vom Sprachunterricht* cikksorozat megírása az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokban, majd ennek az anyagnak a megjelentetése könyv alakban *Reform des Sprachunterrichts in Europa: Eine Beitrag zu Sprachwissenschaft* címen. Az 1877–1897 között megjelenő, 14 nyelvű Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat Brassai Sámuel és Metzl Hugó szerkesztette. Mikó Imre „világlapszerkesztő" címmel tünteti ki Brassait ezért a szerkesztői teljesítményéért, és valóban ez a munka nevezhető Brassai poliglott teljesítménye gyakorlati csúcsának. Feltehetően szerkesztőtársa, Metzl javaslatára jelentette meg átformált címmel és különnyomatként anyagát.

A kis könyvecske nyomdászati remekmű: gyönyörű nyomás, különleges papír, bordó-barna kötés, Kolozsvár – London kiadói jelöléssel. Miért készült, és mit tartalmaz a mű? Brassai a francia Gouinnek, a direkt módszer előfutárának 1880-ban megjelent nyelvpedagógiai munkájára reagált: nyelvoktatás-történeti áttekintéssel, módszertani elemzéssel, kritikai és saját álláspont kifejtésével. Donatuson, Comeniuson át eljut a XIX. századig Meidinger, Ahn, Kühner, Ollendorf, Jacotot módszertani felfogását és nyelvkönyveit elemezve. Brasssai véleményét – mai ismereteink és fogalmaink szerint – úgy foglalhatjuk össze, hogy mérsékelt direkt módszert képvisel, ahol az anyanyelvhasználat és a nyelvészeti háttér is hangsúlyt kap. Ez a könyv került el a német Viëtorhoz, aki 1882-ben álnéven jelenteti meg híres röpiratát, vitairatát a nyelvoktatásról *Der Sprachunterricht muss umkehren!* címen. Ebben a 19. oldalon teljesen szakszerűen és filológiailag pontosan idézi Brassait, illetve annak híres, a nyelvtanításra vonatkozó „asztalos metaforáját". (Viëtor 1886: 16) Viëtor munkáit elemezve megtaláltam, hogy Brassait az 1902-ben kiadott, az előbbi munkájánál jelentősebb összefoglaló módszertani művében a *Die Methodik des Neusprachlichen Unterrichts*-ben is idézi a 32. oldalon, itt is teljes szakmai korrektséggel. (Viëtor 1902: 32)

Mindezt azért célszerű elmondani, mert a Viëtort gyanúsítgató, „a világhírről, illetve az elsőségről lemaradt" Brassait pedig sajnálgató, mentegető véleményekkel, megjegyzésekkel gyakran találkozhatunk. Mindez tévedés. Brassai német nyelven írt munkájával és Viëtor közvetítésével – bizonyos értelemben – bekerül a nyelvpedagógia európai áramlatába. Gondolatilag pedig egészen bizonyosan odatehető arra a nyelvpedagógiai vonalra, ahol Jespersen, Sweet, Passy vagy Palmer áll, illetve arra a módszertani vonulatra, ahol Gouin, Viëtor, Jacotot neve jelenik meg. Brassai a szerénység és a szakmai etika nevében annyit fűzött hozzá a Viëtor-ügyhöz, hogy: „…az évszámok prioritásomat kétségen kívülivé teszik…", de idézhetnénk a nyelvészeti munkássága okán a Gabelentzre hivatkozó megjegyzését is, mely szerint „…a prioritás megvédése jog, elismerése kötelesség."

**5. A nyelvpedagógiai tartalom főbb összetevői**

Brassai nyelvpedagógiai munkásságának elemzése során először a pedagógiai beágyazottságról kell szót ejteni. A nyelvoktatás-történetet vizsgálva megállapítható, hogy alapvetően két megközelítés van a nyelvoktatás kérdéseit vizsgálók körében. Az egyik szerint a módszer – mint megváltó elem – áll a középpontban, az egyéb elemek elhanyagolhatók. A másik szerint a módszer a pedagógiai rendszer része, annak részeleme, azt mondhatjuk, hogy ez egy rendszerszemléletű megközelítés. Brassai ez utóbbit követte. Nyelvpedagógiáját a pedagógiai rendszer – tegyük hozzá: saját rendszere – egésze felől építette fel – mint koherens egységet. Módszertani kidolgozottsága totális: minden elem, lépés, példa elvi és gyakorlati oldalról többszörösen átgondolt. Alapfogalomként használja az induktív megközelítést, az analógiát, a disztinkciót, ami alatt az érthető, hogy az oktatott nyelvek rendszere (magyar, német, francia, latin, görög) eltérő, így a módszertani megközelítésben is más-más hangsúlyok, lépések kerülhetnek előtérbe.

Nyelvpedagógiájának ugyanaz a praktikus megközelítése, mint minden más tárgya tekintetében: a „Keveset, jól és lassan!" – elv, amit sokszor leírt, és ami már életében módszertani szállóigévé vált. (Brassai 1892) Az alkal-

mazott nyelvészeti megközelítését természetesnek vehetjük, így mondatelméletének, mondatközpontúságának beépítése, bizonyos mértékű strukturalista szemlélet, az igei centrum hangsúlyozása, a fonetikai elemek jelenléte áthatják nyelvkönyveit. Néha a teoretikus nyelvész, a szintakszista és az alkalmazott nyelvész, a strukturalista meg is ütközik egymással, talán ezért is tűnhetnek ma már nehézkesnek nyelvkönyvei. Felfogása a nyelvpedagógia és a nyelvoktatás ügyében egyértelműen cél- és teljesítményorientált volt. Az idegen nyelven való olvasás készségének és az élőbeszéd készségének elsajátítását tekintette fő célnak.

Komolyan vette a nyelvi tantárgy feladatát: nem tanulni, hanem megtanulni kell a nyelvet, mint a szakmák és a kultúrák meghódításának legkézenfekvőbb eszközét. Ezért tulajdonított különös fontosságot nyelvkönyveinek, azok felépítésének, az ismétlések visszatérő körének, a lépések teljes kidolgozásának. Tankönyveit alkotásnak, műnek tekintette: alaposan és rendkívül hosszan írta, csiszolgatta azokat, és tudatosan összevetette más tankönyvekkel. Olykor még nyilvános fogadási ajánlatokat is tett sikeres tankönyveire, mivel bántotta, hogy az országos és hivatalos pedagógia ezeket a műveket – a másfajta, egy konzervatívabb pedagógiai és módszertani felfogás okán – nem fogadta be.

## 6. Képek és értékelések az idő változásában

Elöljáróban megemlíthetjük, hogy Brassainak a nyelvekhez – az anyanyelvhez és az idegen nyelvekhez – való mély és szenvedélyes vonzalmát, a tíz nyelvre kiterjedő poliglott mivoltát és nyelvpedagógiai nézeteinek újszerűségét minden méltatója elismeri.

### *6.1. A kortársak*

Gyulai Pál 1850-ben felveszi Brassait – kétoldalas anyaggal – az *Újabbkori Ismeretek Tára* című, a világ és a magyarság tudományosságát ismertető, többkötetes enciklopédikus művébe. Gyulai összefoglalja Brassai sokoldalú tudományos, társadalmi és politikai tevékenységét. Összefoglalójában kiemeli „Német nyelvtanát", és megemlíti, hogy egy „magyar nyelvtanon" dolgozott utoljára. Erről így ír: „…igen érdekes lehet, mint néhány megjelent nyelvtani cikkéből sejthető." Majd Brassai bujdosása miatt sajátosan zárul a szócikk, illetve a méltatás: „A' forradalom legyőzése óta senki sem tud róla semmit. Él-e vagy megholt? Nem bizonyos. […] A' világ őt különcz tudósnak gunyolta, pedig ha valaki hazánkban megérdemli a' practicus democrata tudós nevét úgy leginkább ő az." (Gyulai 1850: 650)

Arany János 1886-ban „…a tudomány, az elmésség s a logika fegyveres Góliátja …" címmel tünteti ki, és nyelvpedagógiai írásainak – akárcsak más esetekben Jókai is – helyt ad folyóiratában. Trefort 1887-ben a tudósnak küldött köszöntő táviratában kifejti, hogy Brassai szerepe „összhangzatos míveltsége", értsd: elmélyült és alapos polihisztorsága okán hiánypótló, mivel „…képes volt a magyar tudományos irodalomnak nem egy hiányát pótolni…", így például, sok más mellett a „nyelvészeti tudományok" területén is.

Halála évében, 1897-ben Kőváry László már kisebb monográfiát ír Brassairól, amelyben kifejti, hogy „mint csoda elme meglepte a világot", és mint „poliglott nyelvmester" különösen nagyra értékelendő. (Egyébként, ha valaha film készülne Brassairól, akkor Kőváry könyve gyakorlatilag kész és igen nagyszerű forgatókönyv, mivel rendkívül élő és láttató történetekben, képekben, részletekben mutatja be a tudóst, a korát, a városát: Kolozsvárt és annak lüktető életét.) (Kőváry 1897)

Pálffi Márton 1899–1900-as rövid monográfiája – a polihisztor nyelvészi, irodalomtörténészi, műfordítói tevékenység mellett – elsőként már külön fejezetet szentel „*Brassai nyelvtanírói munkássága*" címmel a nyelvpedagógusnak. Abból indul ki, hogy: „Pedagógussá és nyelvtaníróvá is a nyelv végtelen szeretete avatja föl Brassait. Nála valóságos szenvedély, lelki szükséglet, az értelmi gyönyörök legfőbb forrása és eszköze a nyelvtanulás és a nyelvvel való foglalkozás." (Pálffi 1900: 2) Az általa nyelvkönyv-sikernek elismert és a tíz kiadást megélt *Okszerű vezér* elemzésével kezdi a feltárást, de kitér a francia nyelvkönyvére, sőt a nem létező, de a kisebb-nagyobb tanulmányiból „összeadható" latin nyelvtankönyvére is. Ezzel a Brassai újszerűségét és korszerűségét elismerő gondolatsorral párhuzamos – Szépe György Brassai tanulmányának lábjegyzete szerint – Kalmár Elek 1900-ban leírt felhívó és figyelmeztető megállapítása, miszerint: „…mindenkinek, aki idegen vagy magyar nyelvtant akar írni, vagy a magyar nyelvtudomány történetében forrásbeli tájékozottságot akar szerezni kötelessége Brassai *Okszerű Vezérét* tanulmányozni." (Szépe 1998: 30)

*6.2. A reformerek: 1900 – 1920*

A XX. század elején a magyar pedagógiában felerősödnek a reformtörekvések. Ez érvényes a nyelvpedagógiára nézve is. A reformgondolatok középpontjában tartalmi értelemben a holt nyelvek kontra élő nyelvek, módszertani értelemben a grammatikai-fordító kontra direkt módszer és változatai álltak, a tömegesebb és a minőségibb nyelvoktatást szerették volna bevezetni. A reformerek közül Kaiblinger Fülöp az, aki a hagyományokat keresve sajátos módon, visszafele – Viëtoron keresztül jut el Brassaihoz. Ő is, és az ismertebb reformgondolkodók közül – Philip Kálmán, Bakonyi Hugó, Altenberg Adolf – örömmel veszik tudomásul, hogy van magyar nyelvpedagógiai hagyomány, és abban igen modern gondolatok fogalmazódtak meg. Kiblinger könyvet ad ki Brassairól, amelyben saját fordításában közli és kommentálja a Reform nagyobb részét, és Brassai 1837-es, a *Nyelvtanulásról* című cikksorozatának nagy részét is közre adja. Kaiblinger így fogalmaz:

> „De Brassai e munkájában csak összefoglalta a külföld számára azt, amit már előzőleg magyar nyelven – úgy látszik bántóan kevés eredménnyel – több ízben kifejtett és amit német és francia tankönyveiben gyakorlatilag szép sikerrel alkalmazott. Csak a magyar nemtörődömségnek és a nálunk is uralkodó philologus-gőgnek tulajdonítható, ha tudományosan megalapozott módszere még itthon sem alkothatott iskolát. Sok van olyan amit nélküle is jobban csinálunk, sok olyan amit nélküle is, a külföldről importálva, úgy csinálunk, ahogy ő kivánná, azonban bizonyos, hogy vele és általa még sokat javíthatunk mai eljárásunkon.
>
> Felkutattam hát mindazt, amit Brassai a nyelvtanulásról és nyelvtanításról írt; vázolni akarom azt a munkásságot, melyet a philologusok ellenére is „*gyakorlati nyelvtudománynak*" merek elnevezni, mert *ez* tényleg azon van, hogy a társadalomnak, az emberiségnek a lehető legkisebb energia-felhasználással egy nagy kultur-erőt, a nyelvtudást, megszerezze." (Kaiblinger 1910: 6)

Ezeket a mondatokat úgy is tekinthetjük, mint az alkalmazott nyelvészeti igények egy korai megfogalmazását a nyelvpedagógia, a nyelvoktatás részéről. Nem véletlen talán az sem, hogy Kaiblinger egy másik munkájának a címe *Alkotó nyelvtudomány*, ahol a fenti gondolatot folytatva nagyon elítéli a nyelvészek elzárkózó magatartását a nyelvoktatástól. Azt írja, hogy: „Egy szóval a mai nyelvtudományban nincs teremtő akarat." (Kaiblinger 1912: 5) Kornis Gyula szintén 1910-ben fogalmazza meg gondolatait, miszerint Brassai a „…közvetlenebb, elevenebb nyelvtanítás mellett tört lándzsát…", szemben a „nyelvtanoskodó" módszerrel. Brassai nyomán a haszonelvűséget hangsúlyozza az élő nyelvek (német, francia, angol) tanítása kapcsán, sőt a nemzetiségi nyelvek tanítását is szorgalmazza, mivel „a politikai méltányosság ezt kívánná." (Kornis 1910: 22) Tehát a szakmai vitákat – finom áttételeken keresztül – Brassai-inspirációk is befolyásolhatták. Az alulról, a pedagógus szakmai közösségek részéről kezdeményezett és a felülről jövő, állami reformtörekvések összetalálkoztak, de megvalósításukból nem lett semmi, mivel a háború közbeszólt. Bár meg kell jegyezni, hogy a tanácsköztársaság idején kiadták a Tanítói Szakosztály reformtörekvéseket összefoglaló, ma is modernnek minősíthető „népiskolai és középiskolai" nyelvi programjait. (Pásztor 1959)

*6.3. A két világháború között*

Ebben a korszakban elsőként Lux Gyula *A modern nyelvek tanulása és tanítása* című nyelvpedagógia-története és kézikönyve foglalkozik Brassaival. Könyvének 10. fejezete Brassairól szól, és már úgy tekint rá, mint a nyelvpedagógia-történet részére. Brassai állításaiból első helyen emeli ki, hogy „Nyelvet tanítani és annak grammatikáját tanítani két teljesen különböző dolog" , továbbá azt, hogy Brassai „elvszerű, tudatos és rendszeres; […] a tanulókat öntevékenységre serkenti". (Lux 1925: 75–76) Egy évvel később, 1926-ban jelenik meg Gál Kelemen 180 oldalas Brassai monográfiája, amelyben a szerző elsőként szentel az életműbe beágyazott módon teljes fejezetet – mintegy tíz oldalt – Brassai nyelvpedagógiájának, *Nyelvtanulás és nyelvtanítás* címmel. Mindezt részben összeköti a módszerről (tíz oldal) és a nyelvtudományról (ötven oldal) írt fejezetekkel. Így egy életműbe ágyazott nyelvpedagógiai elemzést és eredetiségvizsgálatot kapunk. Ez utóbbit, mármint az eredetiségét Brassai egyik legfőbb erényének tartja. Erről árulkodnak a következő sorai is:

> „Nyelvtanai minden ízükben, minden tételükben a saját maga lábán, saját maga által talált úton járó eredeti szellem alkotásai, melyek meglepnek a megszokottól eltérő rendjükkel, újságukkal és bámulatra ragadnak új tanításaikkal. Sokszor mosolygásra is indítanak tanítót és tanulót kézen vezető, bőbeszédű

> útmutatásaikkal. De állandóan lekötnek a módszer és a gondolatfüzés soha nem hibázó következetességével. Eredetiségét maga is minden alkalommal hangsúlyozza s csak szánakozni tud olyan állításon, hogy a „jelenkori tanirodalomban nincs eredeti mű." Igenis, hangsúlyozza, »igényt tart az eredetiségre« nemcsak a módszerre vonatkozó fejtegetéseiben, hanem nyelvtanaiban is." (Gál 1926: 42)

Érdemes még utalni Boros Györgynek az eddigi időkig, 1927-ig írt leghosszabb monografikus művére, aki szintén szervesen az életműbe ágyazva szól Brassairól, megállapítva, hogy: „A nyelvmester és a nyelvgenie találkozott Brassai személyében." Véleménye szerint ezért tudott „önállót", azaz eredetit alkotni. (Boros 1927: 133) Figyelemre méltó, hogy mind a három elemző kiemeli Brassai erényei közül azt, hogy tanulás és tanítás fogalmát, a diák és a tanár szerepét korszerű módon a „külön és egyszerre" egységében tudta kezelni, a jövőbe mutató módszertani kívánalmaknak megfelelően.

1937-ben Petrich Béla, a korszak egyik legteljesebb nyelvoktatási módszertanának szerzője, művének történeti részében a következőket emeli ki a Brassai munkásságból: „A módszertani törekvések legnagyobb alakja Brassai Sámuel, aki még Kaiblinger Fülöp kitűnő tanulmánya (1910) után is alapos tanulmányozást és népszerűsítést érdemelne. Halhatatlan érdeme, hogy a nyelvtanítás terén forradalmat támasztó Viëtornak egynémely gondolatát ő sugalmazta. A nyelvtan tanításának túltengése ellen ő kel ki legelőször és azt kívánja, hogy a tanuló a nyelvi tények segítségével saját tapasztalatai alapján jusson el nyelvtani szabályokhoz. A beszélgetést pedig módszerének egyik legtermékenyebb művelete gyanánt említi. A nyelvi gyakorlások anyagában csak ismert szóalakok fordulhatnak elő." (Petrich 1937: 22)

*6.4. A huszadik század második fele*

A világháború utáni korszak és az ötvenes–hatvanas évek a csend évtizedeit hozták Brassai körül, legalábbis nyelvpedagógiája körül. Ez többféle okban kereshető: politikai, nyelvészeti, nyelvpedagógiai, nyelvoktatási, illetve előírt nyelvválasztási okokban. 1971-ben Mikó Imre műve irányítja ismét Brassaira a figyelmet, amikor is megjelenik a Brassai Breviáriumnak is mondható könyve Az utolsó erdélyi polihisztor címmel. A szerző írja: „Brassai tiszteletében nőttem fel, de sokáig csak róla olvastam, tőle semmit." (Mikó 1971) Aztán sok mindent elolvas, és a tíz tudományág, a tíz nyelv, a 100 év koordináta-rendszerben tematikus, színes és izgalmas munkát ír róla. A tankönyvíróról szóló fejezetben rövid alfejezetet nyit a nyelvtanításnak, pontosabban az *Okszerű vezér* (német) és az *Ingyen tanító* (francia) nyelvkönyvének. Ezekből a mondatközpontúságot emeli ki, megállapítja, hogy mindkét mű „…magán viseli a szerző eredeti gondolkodásának bélyegét…" (Mikó 1971: 54)

Ebben az időszakban módszertani munkában először Bárdos Jenő tesz említést Brassairól – Viëtor kapcsán: „…Viëtor forradalmi változásokat kiváltó cikkének közvetlen előzménye Brassai Sámuel 1881-ben megjelent írása (Reform des Sprachunterrichtes …), amelyben szétválasztja a nyelvet és a nyelvtant, utóbbit inkább a nyelv tényeiként kezeli, amelyeket induktív, analógiás módon kell tanítani." (Bárdos 1992: 54)

1997 – a 200 éves születési évforduló – az újrafelfedezés nagy éve: 3 esemény és 3 kiadvány teszi emlékezetessé az évfordulót. Az 1997. május 22–23. között tartott erdélyi konferencián három előadás is érinti Brassai nyelvpedagógiáját: Péntek János, Schmidt Erika, Szépe György előadásai, amelyek azt bizonygatják, hogy a polihisztor nyelvpedagógiai munkássága „élő örökség", része a nyelvoktatás-történetünknek. A tanulmányok csak 2005-ben jelentek meg, kivéve Szépe Györgyét, amelyik már 1998-ban olvasható volt. (Péntek 1997, 2005) 1997 júniusában a budapesti Dávid Ferenc Egylet Brassai Sámuel emlékezete címmel emlékülést és emlékműsort tartott. (Nyiredy 1997) Az ülés anyagát füzetformátumban is kiadták, a műsor egy része pedig a Kossuth Rádióban is elhangzott. Szintén 1997-ben jelenik meg a Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület kiadásában a *Brassai Sámuel emlékezete* című 150 oldalas munka: Brassaitól és Brassairól egyaránt tartalmaz anyagokat. (Gazda 1997, 2012)

1988-ban jelenik meg Szépe György fentebb említett előadásának tanulmányváltozata: *Brassai Sámuel – többek között – mint alkalmazott nyelvész* címmel a romániai Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben, majd különnyomatban is. Szépe Brassai alkalmazott nyelvészeti munkássága egyik területeként a „gyakorlatinak szánt nyelvtankönyvek írását" tartja. A tanulmány 6. pontjában, Az „*Okszerű vezér a német nyelv tanulásához*" rövid jellemzése című részben a következőket írja a szerző nyelvpedagógiai felfogásáról:

> „Brassai ugyanis célkitűzéseiben volt egészen praktikus, de a megvalósításban nagyon erősen érvényesült a teoretikus grammatikus; így például a lehető legnagyobb következetességgel indult ki teljes mondatból a nyelvoktatásban. Ezáltal a tankönyv ma már inkább egy kontrasztív grammatikai kézikönyv benyomását kelti. S megjelenik benne a kontrasztív módszer kétféle kiterjesztése is: a nyelvek típusainak összevetése (például a coniunctio tárgyalásában), illetve a nyelvek érintkezése [languages in contact] (a körmondattal kapcsolatban).
> A könyvben megtalálható a kommunikatív szemlélet; Brassainak ugyanis feltehetően megvolt az az illúziója, hogy tankönyvének megtanulása alapján valamilyen módon lehetségessé válik majd szóban és írásban kommunikálni.
> Brassai megszállottja volt a módszernek. Az ő szóhasználatában a 'módszer' egyszerre jelentette a filozófiai szintű 'módszer'-t (vagyis az igazságra vezető utat), valamint a későbbi nyelvmetodikusok 'módszer'-ét (mint a gyakorlati eredményre vezető fogások lépéseit). Azt hiszem, hogy ez meglehetősen újszerű volt, mert a didaktikának a nyelvoktatás módszerére hatással levő változata (a szakdidaktika) ekkoriban még nem fejlődött ki. Alapelvei közé tartozott a „Keveset, jól és lassan!" jelszóban megtestesülő fokozatosság és 'ciklikus elmélyítés elve' (ezt a nevet én adtam); az újratanítás elkerülése, a magasabb szintre helyező ismétlő 'visszapillantás' bevezetése; egyfajta gondolkodásfejlesztő és tanulni tanító módszer."(Szépe 1998: 29).

Szépe elemzése során megállapítja, hogy Brassai a modern tankönyv-elmélet, illetve tankönyvmodell szerint alakította ki munkáit, hiszen a kézikönyv, a munkafüzet, a munkáltató tankönyv elgondolásai és elemei is jelen vannak nyelvkönyveiben.

*6.5. A XXI. század eleje*

Az ezredfordulón – talán éppen Brassai nyelvészeti felfedezése okán – több figyelem, nagyobb feldolgozó- és műhelymunka foglalkozik a nyelvpedagógussal, mint korábban. Bárdos Jenő az *Élő nyelvtanítás-történet* című munkájában ismét Viëtor kapcsán hozza elő Brassait, hangsúlyozva nyelvpedagógiájában azt, hogy „…már akkor igen tudatosan, ma is modernnek ható módon funkcionális nyelvtant tanított." (Bárdos 2005: 67) Pécs, Miskolc, Veszprém mint egyetemi, illetve bölcsészközpontok foglalkoznak különböző formákban és munkákban Brassaival. A Pécsi Tudományegyetemen a nappali hallgatók és a doktori kurzusok Nyelvpedagógia-történet című tárgyának részeként jelenik meg a Brassai-életmű, és számos hallgatói szemináriumi munka születik meg ebben a témában. A Miskolci Egyetemen a helyi kiadványokban több Brassai nyelvpedagógiáját is érintő tanulmány jelenik meg. A Veszprémi Egyetemen, illetve most már új nevén, a Pannon Egyetemen 2007-ben megszületik az első hazai doktori disszertáció Brassairól, amit Molnár Erzsébet, a Miskolci Egyetem oktatója írt. A munka a tágabb, a teljes pedagógiai életmű összefüggésébe helyezi Brassai nyelvpedagógiai nézeteit, így a címe is ezt sugallja: „Brassai Sámuel általános pedagógiai és nyelvpedagógiai nézetei". A szerző Brassai modernitását hangsúlyozva a 3. tézisében így fogalmaz: „Brassai Sámuel általános pedagógiai és nyelvpedagógiai nézetei máig ható érvényességűek." (Molnár 2007: 10) Szerencsés dolog, hogy a szerző Brassairól egy 60 oldalas angol nyelvű összefoglaló munkát is készített, így Brassai ismét kijuthat idegen nyelvterületre is: úgy is, mint polihisztor, és úgy is, mint nyelvpedagógus. (Molnár 2008)

**7. Tartozásaink Brassainak**

Felvázolt Brassai „képtöredékeink" fokozatosan bővülve újabb és újabb megállapításokkal, adalékokkal bővíthették az egészre törekedő nyelvpedagógiai képet. A nyelvpedagógia felől nézve méltatói közös szellemi élményei, megállapításai olyan szavakban találkoznak össze, mint eredetiség, önálló gondolkodás, gondolatébresztő megállapítások, ma is használható nyelvpedagógiai és módszertani tételek. Ha ez igaz, akkor ideje tenni is valamit, hogy Brassai szervesen és visszavonhatatlanul bevonulhasson a magyar nyelvpedagógia-történetbe. Ennek egyik első lépése az lehetne, hogy megszülessen egy „Nyelvpedagógiai szöveggyűjtemény", illetve válogatás, amely magába foglalná legfontosabb ilyen tárgyú tanulmányait vagy azok kiemelt részleteit, szemelvényeket közölne tankönyveiből, esetleg a róla írott anyagokból, de idegen nyelvű tanulmányai teljes- és újrafordítása is része lehetne egy ilyen összeállításnak. Ezzel meg lehetne alapozni, hogy a nyelvtanárképzés, a nyelvpedagógiai stúdiumok tantervi anyagrészeként szerepeljen a Brassai életműnek ez a vonulata a magyar felsőoktatásban.

Aztán a történelmi és a tudománytörténeti okokból meg-megszakadó képtöredékekből össze lehetne végre állítani a teljes nyelvpedagógiai monográfiát, akár egy könyv, akár egy jegyzet, akár egy disszertáció formájában. Persze a legszerencsésebb dolog az lenne, ha megszületne a polihisztor nagymonográfiája, akár többszerzős, összeszerkesztett változatban: Brassai szavai szerint „a két magyar hon" közös tudományos összefogása teljesítményeként. Mikó Imre könyvének fülszövegében nem véletlenül olvashatjuk a következőt: „Nagymonográfiát, hozzá méltót, csak tudományos munkaközösség tudna írni, hiszen ki ért ma úgy a matematikához, mint a nyelvészethez, a közgazdasághoz úgy, mint a zenéhez." (Mikó 1971) Így ismét a polihisztornál tartunk: a legnagyobb és legsokoldalúbb magyar polihisztornál. És ha gondolatban vagy a valóságban összeáll egy ilyen munka, akkor anyanyelvi, szaknyelvi szempontból két fontos további fejezettel is kiegészülhet: Brassai, a magyar tudományos nyelv, a szaknyelvek lexikájának egyik fejlesztője; Brassai, a magyar tudományos próza egyik jeles megteremtője, művelője – benne sajátos és saját polémikus és esszéisztikus stílusvariánsaival. Ez utóbbiak kezdő tudománytörténészek vagy nyelvészek doktori értekezéseinek ajánlott témáiként is megjelenhetnének.

## 8. Zárszó

Befejezésül két eltérő időpontban – hatvan év különbséggel – írt, de összecsengő idézettel zárom a Brassai képet. Mátrai László *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság* című, az egyetemi tudósportrékat bemutató munkájában írja Brassai kapcsán, illetve Brassairól:

> „…a kolozsvári professzorok a szokottnál mélyebben hittek a tudományos igazság szuverén voltában s e szilárd meggyőződésük alapján szokatlanul bátran, melléktekintetek nélkül szállottak síkra tudományos kérdésekben s néha a makacsságig menő szívóssággal küzdöttek helyesnek felismert tudományos céljaikért. E magatartásnak bizonyára megvannak a maga valós okai az erdélyi művelődés viharos történetében, de ez okok kutatása jelenleg nem feladatunk. Annyi bizonyos, hogy e magatartás a tudományos kutatás szabadságának legnemesebb hagyományaiban gyökerezik és sohasem mentes bizonyos tragikus mellékíztől, mely a tudományos esemény és a rideg valóság összeütközéséből származik s mely a késő szemlélőben tiszteletet parancsol, de egyben sajnálkozást is kelt. Ilyen értelemben volt ideálista és egyben páratlan szívóssággal küzdő tudós egyéniség a fiatal kolozsvári egyetem professzora: Brassai Sámuel (1800 – 1897)." (Mátrai 1941: 4)

A Wikipedia pedig 2011-ben így fogalmaz: „Brassait az intézményesedő nyelvészeten való kívülállósága, széles nyelvismerete és természettudományos gondolkodása kora nyelvtudományától teljesen független, azt messze megelőző felismerésekre tette képessé." (Lásd Brassai Wikipedia.) Ez az állítás pedagógiájára, nyelvpedagógiájára nézve is igaz, ha az idézetben a 'nyelvészeten' és a 'nyelvtudományától' szót ezekkel a szavakkal helyettesítjük, illetve még jobb, ha ezekkel egészítjük ki.

### IRODALOM


Bárdos J. 1992. *A nyelvtanítás története és a módszerfogalom.* Veszprém: Veszprémi Egyetem.

Bárdos J. 2005. *Élő nyelvtanítás-történet. Budapest:* Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bekker Zs. (szerk.) 2002. A magyar közgazdasági gondolkodás. (A közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig.) Budapest: Aula Kiadó

Boros Gy. 1927. *Dr. Brassai Sámuel élete*. A Magyar Unitárius Egyházi Képviselő Tanács megbízásából. Cluj – Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.

Brassai S. 1837. *Nyelvtanulás.* Nemzeti Társalkodó 1837. évf. 6. szám. 81–91., 7. szám. 97–104., 8. szám. 111–124.

Brassai S. 1845. *Okszerű vezér a német nyelv tanulásához*. Kolozsvárt: Stein János.

Brassai S. 1862. *Nyelv és nyelvészet. Szépirodalmi Figyelő 1862. évf. 112., 129., 145., 305., 321., 369., 385, 401. számok.*

Brassai S. 1863. *Ingyen tanító Franczia nyelvmester. (A franczia nyelvet szintoly könnyen mint alaposan megtanulni kívánó magyar ifjaknak ajánlja B. S.)*. Kolozsvárt: Stein János.

Brassai S. 1863. *Halljunk szót! (Vita és eszmefuttatás saját és Schwiedland francia nyelvkönyve kapcsán.) A Hon 1863. évf. 115. szám. 115–118.*

Brassai S. 1872. *Hogyan kelljen a latin hajtogatást észszerűen, gyorsan és sikeresen tanítani.* Kolozsvárt: Stein János bizománya.

Brassai S. 1874. *Laelius. Hogyan kell, és hogyan nem kell magyarázni a latin auktorokat.* Kolozsvárt: Stein János Királyi Egyetem Könyvkereskedése.
Brassai S. 1874. *Középiskoláink ügyében.* Budapesti Szemle 1874. évf. 362–411.
Brassai S. 1876. *A classicus nyelvek tanulásáról.* Budapesti Szemle 1876. évf. 22. szám. 309–325.
Brassai S. 1881. *Vom Sprachunterricht.* Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok 1881. évf. március – szeptember. 1639–1698, 1701–1705, 1751–1764, 1784–1787.
Brassai, S. 1881. *Die Reform des Sprachunterrichts in Europa. Eine Beitrige zu Sprachwissenschaft.* Kolozsvár: Sumptievus Editorum Actorum Comparationis Litterarum Universarum; London: Trübner and Co.
Brassai S. 1890. *Riport a tudóssal.* Vasárnapi Újság 1890. évf. május 1. 1.
Brassai S. 1892: *A módszerről.* Kolozsvár: M. K. Egyetemi Könyvkereskedése.
Brassai Wikipedia. – [http://hu.wikipedia.org/wiki/Brassai_Sámuel– 2013.03.25.]
Concha Gy. 1899. *Brassai Sámuel emlékezete.* Különnyomat az Akadémiai Értesítő X. kötete 6. füzetéből. Budapest: Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája.
É. Kiss K. 1981. *Brassai Sámuel mondatelmélete.* Általános Nyelvészeti Tanulmányok XII. Budapest: Akadémia Kiadó.
Gál K. 1926. *Brassai Sámuel.* Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytáraság.
Gazda I. (szerk.) 1997. *Brassai Sámuel emlékezete.* (Tanulmányok a száz éve elhunyt erdélyi tudós munkásságáról.) Budapest: Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület.
Gazda I. (szerk.) 2012. *Brassai Sámuel (1800-1897)* [http://mek.oszk.hu/05100/05142/ – 2012.11.05.]
Gyulai P. (szerk.) 1850. *Újabbkori Ismeretek Tára. I. kötet. (Aargan – Brockhaus)* Tudományok és politikai társas élet Encyclopaediája. Pesten: Heckenast Gustáv sajátja.
Kaiblinger F. 1910. *Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja.* Budapest: Székesfőváros Házinyomdája.
Kaiblinger F. 1912. *Alkotó nyelvtudomány.* Budapest: Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
Kornis Gy. 1910. *A modern nyelvek tanulása. (Paranézis különösen felsőbb osztályú tanulókhoz.)* Budapest: Stephaneum Nyomda R.T.
Kőváry L. 1897. *A száz évet élt Dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái.* Lenyomat az Erdélyi Múzeum 89. évi szept., oct., nov. és deczemberi számából, a Keresztény Magvető deczemberi füzetiből. Kolozsvár: Ajtai K. Albert Könyvnyomdája.
Lux Gy. 1925. *A modern nyelvek tanulása és tanítása.* Miskolc: Klein, Ludvig és Szelényi R.-T. Könyvnyomdája.
Mátrai L. 1941. A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság. In: Bisztray Gy., Szabó T. A., Tamás L. (szerk.) 1941: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története.* Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet. 187–206.
Mikó I. 1971. *Az utolsó erdélyi polihisztor. (Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről.)* Bukarest: Kritérion Könyvkiadó.
Molnár E. 2007. *Brassai Sámuel általános pedagógiai és nyelvpedagógiai nézetei.* Doktori értekezés. Kézirat. Pannon Egyetem.
Molnár E. 2008. *Sámuel Brassai. The last Transylvanien Polymath (1797–1897).* Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica 2007. évf. 2. szám. 109–116.
Nyiredy Sz. (szerk.) 1997. *Brassai Sámuel (1797–1897) emlékezete.* Budapest: Heltai Gáspár Kft.
Pálffi M. 1900. *Az „Okszerű Vezér" és Brassai nyelvtanírói munkássága.* Kolozsvárt: Nyomatott Gámán János örökösénél.
Pásztor J. (szerk.) 1959. *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete.* Budapest: Fővárosi Pedagógiai Szeminárium.
Péntek J. 1997. Regionalitás és egyetemesség a kolozsvári nyelvészek munkájában. In: Péntek J. (szerk.) 2005. *A nyelvész Brassai élő öröksége.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 132.
Petrich B. 1937. *A modern nyelvek tanítása.* Budapest: Kiadja az Országos Középiskolai Tanáregyesület.
Rapaics R. 1953. *A magyar biológia története.* Budapest: Akadémia Kiadó.
Retkes A. 2011. *Az utolsó utáni erdélyi polihisztor. (Száz éve született Mikó Imre író, politikus, unitárius főgondnok.).* Unitárius Élet 65. évf. 2. szám. 20–21.
Somai J. 2006. *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében.* Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
Szépe Gy. 1988. *Brassai Sámuel – többek között – mint alkalmazott nyelvész.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 42. évf. 1. szám. 23–31.
Viëtor, W. 1886. *Der Sprachunterricht muss umkehren! Ein Betrag zur Überbürdungsfrage von Quousque Tandem (Wilhelm Viëtor). Zwwite um ein Vorwort Vermerhte Auflage.* Heilbronn, Verlag on Gebr. Henninger.
Viëtor, W. 1902. *Die Methodik des neuspraclichen Unterrichts. (Ein Geschichtlicher Überlick in vier Vortragen.)* Leipzig: Verlag on B. G. Teubner.

## Plenáris előadások

**PÉNTEK JÁNOS**
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár
*pentekj@gmail.com*

# Változások a változatosságban. A nyelvváltozatok és beszélőik az „átmenetek" korában

***Kulcsszók:*** *társadalmi változások, nyelvi változások, külső régiók, kétnyelvű változatok, kontaktusváltozatok, nyelvi tervezés, Termini*

1. A XXII. MANYE kongresszuson a kongresszus témájához igazodva éppen azt a 22 éves időszakot célszerű áttekintenünk a társadalmi változások és a velük szorosan összefüggő nyelvi változások szempontjából, amikor a beszélők, a beszélői közösségek és a nyelvi régiók helyzetében gyökeres fordulat következett be, ennek következtében pedig jelentősen módosult a magyar nyelv „szerkezete", a belső nyelvváltozatok viszonya. Ezek a változások, amelyekben a jelentős társadalmi átrendeződésen kívül az elektronikus kommunikáció, az elektronikus nyelv megjelenésének és gyors elterjedésének is szerepe volt, nem bontották meg a nyelv egységét, noha ez az egység, az egységesülés ma másképpen valósul meg, mint korábban, és másképpen is gondolkodunk róla. Elsősorban erről a belső „szerkezeti" átrendeződésről szeretnék beszélni a következőkben, és szándékosan figyelmen kívül hagyom azt az alapvető és kedvezőtlen folyamatot, amelyet a magyar térvesztésének tekintünk. Az előadás címe és témája mintegy igazolása a szociolingvisztika ama tételének, hogy „A változók változatainak megoszlása láthatólag azokkal a változásokkal is világosan összefügg, amelyek épp zajlanak a nyelvben. Ezek után lehetetlen egymást kölcsönösen kizáró területekként kezelni a szinkronikus és a diakronikus problémákat; a leíró és a történeti kérdések kölcsönösen összefüggnek." (Wardhaugh 1995: 167). A mi esetünkben csak az az ellenvetés tehető, hogy a két évtized időszelete túlságosan is rövid ahhoz, hogy a diakróniába is belelássunk. Csak sejteni lehet, hol milyen változás következhet majd be a mai változatosságból.

A szociolingvisztika alapproblémája tudvalévőleg éppen a független (társadalmi) és a függő (nyelvi) változók korrelációjának vizsgálata, és noha a korrelációk mögött nem célszerű már eleve ok-okozati kapcsolatot is feltételezni, ebben az esetben nagyon gyakran mégis éppen erről van szó: társadalmi változások váltanak ki jelentős nyelvi változást, előbb csak nyilvánvaló változatosságként.

2. Ha az említett időszakot megelőző korszak utolsó és átmeneti éveit nézzük, azt tapasztaljuk, hogy mintha a szakma mintegy ösztönösen megérezte volna, hogy rögzíteni lehet, rögzíteni kell egy lezáruló korszak nyelvhasználati jellegzetességeit és a belső változatosságra vonatkozó megállapításokat. Ilyen értelemben tarthatjuk módszertanilag, megközelítésében újnak, de a vizsgált nyelvhasználat tekintetében még az előző korszakhoz tartozónak az 1986–88-as Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálatot, amely az akkor még kényszerítő helyzet miatt csak magyarországi lehetett (a vizsgálat szociolingvisztikai feldolgozása és publikálása Kontra Miklós nevéhez fűződik, ez utóbbi 2003-ban).

Ebben az átmeneti időszakban szimptomatikusnak tekinthetők a magyar nyelvváltozatokra, „belső nyelvtípusokra", azok összegező rendszerezésére vonatkozó tanulmányok, tanulmánykötetek, konferenciakötetek. Amint azok is, amelyeknek témája „a nyelvi norma" volt. Ezek az egymással néha konvergáló, de gyakran vitatkozó elemzések a korábbi időszak zárásának és új szemlélet nyitányának tekinthetők. 1988-ban jelent meg a magyar nyelvészek öt évvel korábbi nemzetközi kongresszusának anyaga *A magyar nyelv rétegződése* címmel Kiss Jenő és Szűts László szerkesztésében, ebben többek között Benkő Lorándnak az *Irodalmi nyelv – köznyelv* című vitaindítója (Kiss–Szűts szerk. 1988: 15–33), valamint Sebestyén Árpádnak *A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről* című előadása (i. m. 108–119). De még ezt megelőzően Nyirkos István írt, később gyakran hivatkozott tanulmányt *Irodalmi nyelv – köznyelv – népnyelv* címmel (Nyirkos 1981). 1992-ben Wacha Imre vállalkozik a hagyomá-

nyos álláspont kritikai áttekintésére *A nyelvi rétegződés kérdései („Perújrafelvétel" a magyar szakirodalom alapján)* címmel (Kemény szerk. 1992: 49–106). Ebben az időszakban már szinte minden szerző érzékeli és jelzi, mennyire bizonytalanok a magyar terminusok s a velük jelölt kategóriák: a nemzeti nyelv, az irodalmi nyelv, a köznyelv.

Rendre szinte mindenki belátta, hogy a nyelv esetében nincs értelme „a fejlődést" keresni vagy látni a nyelv mozgásában, változásában. Véleményem szerint a korábbi *népnyelv* mellett a *regionális köznyelv* kategóriájának „felismerését" és az ezzel való foglalkozást sem annyira a nyelvi változás vagy maga a nyelvhasználat indokolta mintegy négy évtizeddel ezelőtt. Nem föltétlenül arról volt szó, hogy a nyelvjárásoknak a köznyelv irányában való elmozdulásával erre az időszakra kialakult volna egy ilyen nyelvváltozat. Inkább arról, hogy ez csak kiterjesztése volt annak az általánosabb feltételezésnek, hogy a mitizált „fejlődéssel" minden konvergens, minden mozgás az egység irányában hat. Ebből következik az az álláspont, hogy az az „igazán jó, helyes", ami egységes. A nyelvi változás és a nyelvi változatosság kontinuumán a nyelvhasználat mindig mozgásban volt és van; abban, amit köznyelvnek tekintettek, mindig voltak vagy lehettek nyelvjárási vonások, a nyelvjárásban pedig jelen voltak a köznyelv elemei. A nyelvváltozat ugyanis bizonyos értelemben fikció, mindenképpen viszonylagos, nem diszkrét, elhatárolása nem lehetséges. A nyelvváltozat a nyelvhasználati módok olyan típusa, amelyet korrelációs, többnyire együtt használatos, többé-kevésbé azonos eloszlású változók jellemeznek, azonban diszkrét elhatárolása mindig viszonylagos, problematikus.

Amint más szerzőkhöz hasonlóan Wacha Imre is rámutatott, a magyarban mindig gondot okozott az irodalmi nyelv kategóriája. Többek között azért, mert interferált vele a „szépirodalmi" nyelv, és mert – noha főképpen a leginkább szabályozott, írott nyelvváltozatként értelmezzük – van hangosított változata is, a beszélt írott nyelv (Wacha 1992. 55–6). Ez még megtoldható azzal, amit néhány szerző már ebben az időszakban is jelez (pl. Péntek 1997), hogy az oralitásban élő, de kidolgozott szövegű folklóralkotások, a ritualizált szövegek sem zárhatók ki ebből a kategóriából (a szövegfolkloristák és a nyelvjáráskutatók is tudják, hogy ezek nyelve különbözik a nyelvjárási élőnyelvtől). Az, amit irodalmi nyelvnek nevezünk, jórészt valóban írott ugyan, szabályozott, kodifikált, fő jellegzetességeit mégis annak köszönheti, hogy szövegszerűségében más, mint az élőnyelv, kidolgozottságában más, érthetőségében és értelmezhetőségében más. A nyelv „halmazállapot-változatai" közül ennek köszönhetően ez a változat, az irodalmi nyelv került a hierarchia csúcsára, másodlagos volta ellenére vált elsődlegessé. Nyilvánvalóvá vált, hogy az „írott" és a „beszélt" kategóriák között is átmenet van: egyik oldalról az írott szövegek hangosításával (elmondásával, felolvasásával), másik oldalon azzal, hogy ritualizáltságuk révén orális szövegek is az íratthoz válhatnak hasonlókká.

Joggal lehet tehát számon tartani a *beszélt írott* nyelvet, az új „halmazállapottal", a digitális technikával, az elektronikus kommunikációval pedig megjelenik az *írott beszélt nyelv*.

Az egyre inkább gyarapodó, technikailag tökéletesedő beszélt nyelvi vizsgálatok már akkor kérdésessé tették azt is, hogy „hangalakja, hangállománya, hangzása tekintetében *van-e egységes vagy egységesült köznyelv* (köznyelvi kiejtés)." (Wacha 1992: 52). És ha ilyen tekintetben nincs, akkor milyen tekintetben van, hiszen a köznyelvet általánosan beszélt nyelvi kategóriának tekintették? És ez akkor is kérdéses, ha – mint más szerzők tették – olyannak tekintették a köznyelvet, amelynek az irodalminál egy fokkal alacsonyabb presztízsváltozatként magának is van írott és beszélt változata. Az alapvető kérdés az, hogy az egységet uniformitásként értelmezzük-e vagy a változatosság viszonylagos egységeként, nem kizáró és zárt egységként, nem mereven stabilizált egységként, hanem a változatosságot közösségiként elfogadó, rugalmas és nyitott egységként. Ebben láttam én a különbséget, amikor a *köznyelv* mellett vagy helyett a *közmagyar* terminust kezdtem el használni. Az egyiket a tiltás és a stigmatizálás hozza létre, a másikat a bátorítás és a helyeslés.

Noha triviálisnak tűnt annak kinyilvánítása, hogy minden nyelvváltozatnak van normája, *a nyelvi norma* többnyire mégis ebben a határozott névelős formában, egyes számban volt használatos, a köznyelvhez kapcsolódott mint egyetlen normatív változathoz. Lényeges pontosítás volt ebben a tekintetben az, hogy a köznyelv nemcsak normatív, hanem normalizált is (Kiss 1993: 12). Még fontosabb az, hogy erről ne lezárt tényként beszélhessünk, hanem állandó folyamatként, azaz normalizálásként, kodifikálásként, standardizálásként. Ez jelentheti a nyitottságot, a folyamatos befogadást a standardba. Deme László is fontosnak tartotta leszögezni, hogy „…a normát nem mi alkotjuk…", mármint a nyelvészek, a kodifikálást viszont a nyelvészek végzik (Deme 1993: 70). A kérdés az, hogy kik ők, és milyen szellemben végzik a kodifikálást: milyen mértékben van összhangban ez a szellem a mos-

tani szakmai közfelfogással, és milyen mértékben van tekintettel a kodifikálásra vállalkozó nyelvész a jelenlegi nyelvi állapotokra és mozgásokra, a beszélő emberre és a nyelvet használó közösségekre.

A *normával* gyakran összekapcsolt *központi* jelző is utólag indokolatlannak bizonyult: a *közös* jellege viszont mind a múltra, mind a jövőre nézve sokkal fontosabb. A magyar nyelv egy- vagy többközpontúságáról szóló vitát magam sohasem tartottam relevánsnak, ma még kevésbé, mint korábban, noha az ebben való állásfoglalás némelyek számára még mindig hitvallásszerű kinyilatkoztatásnak számít. A *standard* mint szociolingvisztikai kategória inkább egyértelmű, mint a köznyelv, a többi nyelvváltozat *szubstandard* minősítése viszont olyan értelemben problematikus, hogy ezeket nem mellé-, hanem alárendeltnek tekinti az előbbihez viszonyítva.

3. Kiss Jenő először 1995-ben megjelent kézikönyve, a *Társadalom és nyelvhasználat*, összefoglalja a nyelvváltozatokkal kapcsolatos hagyományos álláspontot, és elemzi a nyelvhasználatnak azokat a változásait, amelyek a II. világháború után következtek be (Kiss 1995/2002: 79–85). Ebben legfontosabbnak a beszélők megnövekedett társadalmi mobilitását látja, ezzel összefüggésben a demokratizálódást a nyelvhasználatban, a média megnövekedett szerepét. Mindez megnövelte a köznyelv funkciókörét, nyitottabbá, befogadóbbá tette azt. A hatvanas évektől három lényeges folyamatot érzékel: a tág értelemben vett szlengesedést, a szak- és csoportnyelvek megnövekedett szerepét és a köznyelvre gyakorolt hatását, a köznyelv és a nyelvjárás viszonyának megváltozását, a kettősnyelvűség, azaz a köznyelv és a vernakuláris spontán váltogatásának elterjedését. Ez erősítette a vernakulárisok, a területi nyelvjárások pozícióit. Egyre közelebb kerülünk ahhoz a felismeréshez, hogy a nyelvjárás teljes értékű nyelvváltozat volt és lehet. 1995-ben már feltűnő volt a beszélt nyelvnek a korábbinál nagyobb változatossága, az erőteljesebb hatás és ellenhatás a nyelvváltozatok között, a korábbitól eltérő, de intenzívebb keveredés és egységesülés, a köznyelv átrétegződése, és ezzel – amint Kiss Jenő megállapítja – „érthetőbbé és magyarázhatóbbá válik mind a nyelvi változatosság, mind a nyelvi változás." (Kiss 1995/2002: 85) Ehhez kapcsolódik Pusztai Ferencnek az a nem sokkal később megfogalmazott észrevétele, hogy a nyelv belső változatai mintha távolodnának egymástól: a standard és a szubstandard változatok általában, a szaknyelvek és a köznyelv különösképpen: „Az idetartozó nyelvi tények és tendenciák részben a posztmodern irányzat (vagy inkább irányzatok) alkotásaiban, részben a szaknyelvek, különösen az informatika, a számítástechnika körében mutatkoznak meg." (Pusztai 1999: 55) Ez is olyan, ma is érvényes felismerés, amelynek ösztönöznie és befolyásolnia kell mind a nyelvi korszerűsítést, mind általában a belső konvergenciát.

4. A 80-as és a 90-es évek fordulóján radikális politikai változás következett be Kelet-Közép-Európában, Magyarországon és a környező országokban is, ahol magyar nyelvű közösségek élnek, magyar nyelvi régiók vannak. Kölcsönös felismerés volt, hogy a határnak túlsó oldala is van, született is mindjárt egy új nyelvi fordulat, a *határon innen és túl*, amely lassan sztereotípiává vált, az idő távlatában pedig mintha a népmesei fordulatok körébe kerülne. A magyarok felfedezték egymást. Felfedeztük egymást. Ennek a felfedezésnek is voltak szintjei és fokozatai. A magyarországiak közül sokan akkor szereztek tudomást arról, hogy a határon túl is van egy magyar világ, vannak olyan „románok", „szlovákok" stb., akik – hogy, hogy nem – tudnak magyarul. Azt is tapasztalhatták, hogy az ő magyar nyelvük jól érthető, de kissé más (színt hoztak a színtelenségbe), hogy ők kétnyelvűek, hogy számukra **fontos** a magyar nyelv (ettől magyarok), hogy veszélyeztetettek magyar nyelvűségükben, de hogy ők meg akarják tartani nyelvüket, hogy lehetséges nyelvvesztés, nyelvcsere, és hogy olyanok is vannak, akik újra meg akarják tanulni elfelejtett nyelvüket. Aki pedig a határ túlsó oldaláról jutott el Magyarországra, ott azt tapasztalhatta, hogy valóban van egy ország, ahol mindenki magyarul beszél, de ennek jószerével nincsenek is tudatában, emiatt számukra nem is fontos, hogy magyarul beszélnek; magyarul beszélnek, de mégsem lehet mindig érteni, hogy mit, a hivatalokban különösen nem. A különböző régiók és az anyaország beszélői előbb némi meglepődéssel fedezték föl egymást, rácsodálkoztak egymásra, élcelődtek egymással, lassan tudomásul vették, majd elfogadták egymást. Valóban elfogadták?

5. Komolyabbra fordítva a szót: ez a szabadsággal jellemezhető társadalmi átalakulás szabaddá tette a nyelvhasználatot és a magyar–magyar kommunikációt is (média, mobilitás, migráció), közvetlenné tette a világnyelvek jelenlétét, folyamatosan egyre általánosabbá vált a nyelvhasználat új lehetősége, halmazállapota: a beszélt és az írott mellett az elektronikus nyelv, a digitális technika és a világháló. Mindez együttesen a nyelvi mozgás konver-

gens irányát erősítette, de nem az uniformizált egységet, hanem a felismert, elismert és vállalt változatosság egységét. Nagyon korai ebben az időszakban annak az előbb spontán, empirikus felismerése, hogy vannak olyan változatai is a magyar nyelvnek, amelyeket a nyelvi változóknak az országhatárhoz igazodó változatai jellemeznek (a külső régiókban oktató nyelvészek írtak erről először: Pete István, Deme László, Balogh Lajos). Sok bizonytalanság fűződik ennek a nyelvváltozatnak az elnevezéséhez is: *államnyelvi változat, kétnyelvű (anyanyelv)változat, kontaktusváltozat, kisebbségi változat*. A korábbi tipológiák helyett előtérbe került az a következetesebb szociolingvisztikai szemlélet, amely a változatosság kontinuumán a beszélő szocializációja, társadalmisága (tőle független tényezők) alapján határozza meg a nyelvváltozatok egyik típusát, az ilyen értelemben vett dialektusokat, a másikat, a szakmai és stiláris regisztereket pedig a beszédhelyzeteknek, a nyelvhasználati színtereknek és a szándékoknak (azaz a beszélőtől függő tényezőknek) megfelelően.

6. Alapvető volt ebben az időszakban, hogy túl lehessen lépni mind az empírián, mind a tisztán hagyományos megközelítésen, szemléleten. A magyarországi szociolingvisztika elméleti és diszciplináris megalapozása szerencsésen egybeesett ezzel az időszakkal, és ebben fontos szerepük volt az élőnyelvi konferenciáknak és a MANYE kongresszusoknak (ebben az évben mindkettőnek Szeged a színhelye). Ha személyekhez kell kapcsolnom, akkor az egyik oldalon a Szépe tanár úr szerepét kell kiemelnem, a másik oldalon a Kontra Miklósét. És mindebben már a külső régiókban élő nyelvészek is akadálytalanul részt vehettek. Szerencsésen alakult az is, hogy a magyarországi intézményi központok ennek a szakmai munkának és a képzésnek egy-egy fontos szeletét vállalták magukra: az MTA Nyelvtudományi Intézetének élőnyelvi osztálya a Kárpát-medencei kutatások összefogását, integrálását (Kontra Miklós), az ELTE-n a dialektológia és a szociolingvisztika összekapcsolását (Kiss Jenő), a Pécsi Egyetemen a nyelvpolitika mint alkalmazott nyelvészeti diszciplína meghonosítását (Szépe György), a kétnyelvűség pszichológiájának vizsgálatát Budapesten, Veszprémben, Újvidéken, a kétnyelvű oktatását több központban. A nyelvészek új nemzedéke jelent meg Magyarországon és a külső régiókban is, és ennek az alapozó tudományos képzésnek volt és van szerepe Budapesten, Beregszászban, Bukarestben, Debrecenben, Kolozsváron, Pécsen, Pozsonyban, Szegeden, Újvidéken, Veszprémben.

7. Immár 20 éve folynak tehát összehangolt kutatások a magyar nyelv és a nyelvváltozatok helyzetéről és mozgásáról, adatbázisok jöttek létre és bővülnek közös erőfeszítéssel. A vizsgálatok fontosabb megállapításai a külső régiók vonatkozásában: ***a magyar nyelv*** kisebbségi változatában jogilag alacsonyabb, de javuló státusú minden környező országban; presztízse némileg emelkedett; továbbra is ellentmondás van a belső megítélésben: szimbolikusan magas, a nyelvválasztásban alacsony; a nyelvnek és a helyi nyelvváltozatnak domináns szerepe van az identitásban. A kétnyelvű környezet velejárója a ***kontaktusváltozat***: kontaktusjelenségek és sajátos kétnyelvűség-típusok jellemzik, jellegének és mozgási irányának jelentős meghatározója a hatékony kétnyelvű oktatás hiánya; az alárendelt jogi státus és a lingvicizmus fenntartja az államnyelv dominanciáját, folyamatosan jelenlevő nyomásként a természetesnél nagyobb arányú és gyorsabb ütemű nyelvcserét és asszimilációt. A múlttal és a jelennel, magával a peremléttel is összefügg ***a nyelvjárások*** nagyobb, ***a köznyelv*** kisebb mérvű jelenléte, a fokozott ***nyelvjárásiasság***. Továbbra is jellemzője a helyzetnek fontos ***szaknyelvi regiszterek*** és a ***hivatali, közigazgatási nyelv*** leépültsége (a nyelvi hiány) és az ezen a szinten nagyon zavaró elkülönültség. A globalizálódás a nyelvhasználatot is befolyásolja, az egész térségben átértékelődött az idegen nyelvek, a világnyelvek korábbi jelenléte, szerepe. Ennek velejárója az orosz, a francia regressziója, az angol, a német expanziója (régiónként különböző múlttal és kulturális háttérrel).

A külső régiók magyar beszélői ezekkel a jellemzőkkel épültek be, épülnek be a közössé, akadálytalanná vált, azonos mintákat követő magyar–magyar kommunikációba. Ennek a magyar nyelv egészére hatása volt és hatása van: fokozódott a változatosság, folyamatosan ez egyre inkább elfogadottabbá tette a regionális változatokat, többé-kevésbé a kontaktusváltozatokat és a kontaktusjelenségeket is; általában is fontosabbakká váltak a nyelv szimbolikus funkciói, de a gazdasági értéke is. Általánosabb európai és globális kontextusban kiterjed a két- és többnyelvűség, ám a világnyelvekkel szemben a magyar egészében is defenzívába került.

8. A nyelvészeti kutatások számára az adott régió nyelve, nyelvi környezete részben nyelvi anyaggal szolgál, témákat kínál föl, másrészt a nyelvi közösség olyan feladatokat, elvárásokat fogalmaz meg akár explicit módon is,

amelyek saját nyelvhasználatával vagy a nyelvmegtartással kapcsolatosak. 1990 óta fokozott az az elvárás, hogy az ott élő nyelvészek *szakmailag, a nyelvi tervezés eszközeivel közvetlenül járuljanak hozzá a közösség érdekeit szem előtt tartó nyelvstratégia kidolgozásához és megvalósításához, a nyelvmegtartás alapvető céljához.* A tudományterület helyzetét ily módon alapvető kettőség jellemzi: egyrészt meg kell felelnie a tisztán szakmai igényeknek és mércének, ugyanakkor lehetőség szerint eleget kell tennie ezeknek az elvárásoknak. Ez szinte lehetetlen, hiszen a szakmai kör létszámánál és intézményességbeli hiányainál fogva eleve szubkritikus, és így nem képviselhet, nem művelhet minden nyelvészeti diszciplínát, de a tájékozódás és a képzés igényei miatt mindenképpen törekednie kell arra, hogy meglegyen a kellő kiegyensúlyozottság az elmélet és a konkrét kutatás, az elmélet és az alkalmazás között. Ez annál nehezebben valósítható meg, minél kisebb az illető régió, de a kisebb régiók esetében is jelentősen enyhíthetik ezeket a nehézségeket a szoros személyi és intézményi kapcsolatok, a nyitottság és a mobilitás. Erdélyben, ahol leginkább adottak erre a lehetőségek, de a többi régióban is, 1990 után jelentős mértékben enyhült a korábbi egyoldalúság és belterjesség, javult az elméleti tájékozottság, a képzés és a kutatás összhangja. És éppen a régiókon belüli szűkösséget ellensúlyozza az Akadémia is által szorgalmazott hálózati együttműködés, egyéb akadémiai és nemzetközi programok (pl. a Domus).

Ilyen körülmények között a nyelvészet már eleve alkalmazott nyelvészet, hasznosuló és reményeink szerint hasznos nyelvészet. Az alkalmazás abban a nyelvstratégiai keretben történik, amelyet diszciplinárisan nyelvi tervezésként határozunk meg, és ennek alapvetően arra kell irányulnia, hogy minél kedvezőbbek legyenek a feltételei a magyar nyelv használatának, perspektivikusan pedig a megtartásának. Ezeket a feltételeket nagyon tömören a következőképpen határozhatjuk meg: (1) Magukban a beszélőkben, a közösségekben legyen meg a tudatos szándék és akarat, hogy meg akarjanak maradni a magyar nyelvben és magyar identitásukban. (2) Legyenek meg a jogi, politikai, nyelvkörnyezeti feltételei a nyelvválasztásnak, illetve az anyanyelv szabad, teljes körű használatának, beleértve ebbe a kívánatos kétnyelvűség anyanyelv-dominanciájú, hozzáadó (additív) jellegét, valamint azokat a nyelvi regisztereket, amelyek sérültek az elmúlt évtizedekben. A beszélőknek minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy ismerjék nyelvi, nyelvhasználati jogaikat, hogy éljenek, élhessenek velük, és legyenek érzékenyek minden korlátozásra vagy hátrányos megkülönböztetésre. (3) Legyenek meg a feltételei, forrásai és eszközei annak, hogy a beszélők folyamatosan gazdagíthassák anyanyelvi műveltségüket, birtokába juthassanak nyelvük fővátozatainak; legyen meg a lehetőségük a nyelv áthagyományozására nem csupán a családban, hanem a teljes körű intézményes oktatásban is. (4) Elengedhetetlen, hogy a magyar köznyelv minden további korszerűsítése, szabályozása, a szaknyelvek bővítése és anyanyelvűsítése a magyar nyelv egészében történjék, mindig tekintettel a külső régiók nyelvi változataira; ilyen értelemben kellő szakmai egyetértésben folytatni kell a Kárpát-medencei magyar nyelvi tervezés legfontosabb programját, a határtalanítást. A nyelvi otthonosságot, a használt nyelvváltozat által is kifejezett közösségi szolidaritást csak a vernakulárisok (nyelvjárások, helyi változatok) használata biztosíthatja; ennek megfelelően a regionális és kétnyelvű változatok beszélőit is elsősorban bátorítani kell arra, hogy használják anyanyelvüket, beleértve a helyi változatot, és tartózkodni kell attól, hogy bárki is megbélyegezze e változatok beszélőit. (5) Minden eszközzel javítani kell a magyar nyelv presztízsét, külső megítélését.

9. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 10 éves történetét, kutatási témáit és irányait, a legfontosabb eredményeket 2011 novemberében az éppen akkor megjelent kötetben és az Akadémián szervezett konferencia keretében is bemutattuk (Benő–Péntek szerk. 2011). Mind az elméleti, mind az alkalmazott kutatásnak, a nyelvi tervezésnek az alapozásaként fontosnak tartjuk az MTA Nyelvtudományi Intézetében létrehozott *Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpuszt*, amelynek mi bedolgozói voltunk, valamint a Hálózat közös munkájaként létrejött, folyamatosan bővített és gondozott *ht-listát*. Az ÉKsz. 2003-as kiadásától kezdve hasonló, a határtalanítást célzó együttműködésben történt a magyar nyelv néhány más, fontos szótárának a szerkesztése is. Ez jellegzetesen olyan téma, amely közös kutatást és alkalmazást igényel Kárpát-medencei szinten. Hasonlóképpen a problémák eltérő jellege ellenére közösnek tekinthető a nyelvpolitika mint alkalmazott nyelvészeti diszciplína, amely megalapozhatja, szolgálhatja magát a nemzeti vagy kisebbségi nyelvpolitikát, nyelvstratégiát ilyen témákban: a magyar nyelv státusa, presztízse; nyelvi jogok: jogigény, kodifikálás, a jogokkal való élés; nyelvi konfliktusok és azok kezelése. Speciálisan a külső régiók alkalmazott nyelvészeti kutatásainak tekinthetők **a nyelvi kontaktusok általános kérdései, kontaktusjelenségek és -elemek adatbázisa, határtalanítás, a kétnyelvűség mint folya-**

**mat**: kétnyelvűsödés, kiegyensúlyozottság és szimmetria, illetve ezek hiánya, hozzátoldó vagy felcserélő jelleg, a nyelvcsere; a folyamat reverzibilitása: revitalizáció; **az oktatás (közoktatás, felsőoktatás)**: nyelv és oktatás, többségi (állami) érdekek és a közösség érdekei (nyelvcsere versus nyelvmegtartás), „átmenetek": az államnyelv mint környezeti nyelv, az anyanyelv mint újra tanulandó „idegen nyelv". Ezeket a témákat, illetve az elmúlt évtized kutatásainak eredményeit reprezentálja *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat* című jubileumi kötet, tartalmazza az egyes régiók nyelvészeinek tételes bibliográfiáját is ebből az időszakból (Benő–Péntek szerk. 2011: 438–71). A jövő tekintetében pedig megtalálhatók benne a tervezett kutatási programok is, ezek között éppen azok a legfontosabbak, amelyek folyamatos jellegűek.

A folytonos vitákban összehangolódó közös gondolkodás lehetővé, sőt szükségessé teszi azt, hogy az adott körülményeknek, elvárásoknak megfelelően a külső régiók műhelyei is specializálódjanak.

Erdélyben a SZTANYI főállású kutató nélkül, a kolozsvári és a bukaresti tanszék, újabban csíkszeredai oktatók a következő témákban folytatnak alkalmazott nyelvészeti kutatásokat: kontaktológia, területi nyelvjárások, a moldvai magyarok és más peremszigetek nyelvi helyzete, nyelv és identitás, nyelvcsere, revitalizáció, tannyelv-választás, kétnyelvű oktatás, revitalizációs oktatás, idegen nyelvek oktatása; szótárszerkesztés; fordítás; szaknyelvek (hivatali nyelv, közigazgatás stb.), interkulturalitás.

A felvidéki kollégák (Gramma, pozsonyi és nyitrai tanszék) jellemző témái: nyelvi konfliktusok, kontaktusjelenségek, hivatali nyelv, kétnyelvűség és kódváltás, standardizálás általában, a földrajzi nevek kutatása, standardizálása, a szaknyelv kérdései.

A délvidéki Vajdaságban: a kétnyelvűség pszicholingvisztikája, az oktatás kérdései.

Kárpátalján a beregszászi főiskolához kapcsolódó Hodinka Antal intézetben, valamint az ungvári tanszéken nagyon produktív a nyelvjárási környezet, a vernakulárisok, a kétnyelvűség, a nyelvpolitika, a tannyelv-választás, az oktatás vizsgálata, mindezeknek a közvetlen hasznosulása.

Az Őrvidéket, a Muravidéket és Horvátországot összefogó Imre Samu Nyelvi Intézetben e kis létszámú, sajátos helyzetű közösségek nyelvi helyzetének és nyelvhasználatának intenzív vizsgálata folyik: a kétnyelvűség és a nyelvcsere, a kontaktusjelenségek, a kétnyelvű oktatás és a revitalizációs oktatás.

10. A jelenlevők számára, akik folyamatosan követik, ismerik a szakmai életet, maguk is részt vesznek benne, azt hiszem, nem kétséges, hogy jelentős mértékben megváltozott a szakmai szemlélet mindezekben a kérdésekben. Érzékelhetően megváltozott a beszélők generációnként továbbra is eltérő attitűdje is a nyelvvel, a nyelvhasználattal kapcsolatban, és ez inkább kedvezőként ítélhető meg több szempontból. Több utánkövetéses vizsgálatra és olyan regionális vizsgálatra volna szükség, mint nemrégiben a felső-háromszéki volt (Rancz Teréz 2011), amely részleteiben is feltárhatná és igazolná a fő nyelvváltozatok közötti arány és viszony átrendeződését a külső régiókban. Ilyen vonatkozásban ezek a viszonyok és arányok egyre inkább az anyaországon belülihez válnak hasonlókká, megtartva az egyes nyelvváltozatok regionális és kétnyelvű jellemzőit.

A fő kérdés azonban továbbra is az, hogy nem illúzió-e, nem falra hányt borsó-e mindaz, amit a hasznosulásról gondolunk. Az alkalmazott nyelvészet azért alkalmazott, mert eredményeit alkalmazzák, azaz hasznosítják. Az alkalmazásban még szerepe van a nyelvésznek, a hasznosítás viszont többnyire másokra hárul. Ebből erednek a kételyeink, és abból is, hogy azok, akiknek ebben lehetne szerepük és felelősségük, többnyire ennél nagyobb hatásúnak vélik a pusztán szimbolikus diskurzust a nyelvről.

**IRODALOM**

Benő Attila – Péntek János (szerk.) 2011. *A termini magyar nyelvi kutatóhálózat tíz éve: tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Kolozsvár.

Deme László 1993. Standard, regionalitás, provincialitás. In: Bolla Kálmán (szerk.): *A köznyelviség problémái a magyarban.* Egyetemi Fonetikai Füzetek 8. Budapest. 65–71.

Kemény Gábor (szerk.) 1992. Normatudat — nyelvi norma: *Linguistica Series A, Studia et dissertationes 8*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Kiss Jenő 1993. Köznyelv és regionális nyelvváltozatok. In: Bolla Kálmán (szerk.): *A köznyelviség problémái a magyarban.* Egyetemi Fonetikai Füzetek 8. Budapest. 11–16.

Kiss Jenő 1995/2002. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) 1988. *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
Nyirkos István 1981. Irodalmi nyelv – köznyelv – népnyelv: *Magyar Nyelvjárások. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve. XXIV* 19–30.
Péntek János 1997. A ritualizált szöveg. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus. Szabó Zoltán köszöntése.* Kolozsvár: a BBTE Kiadója. 329–34.
Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarán. In: Glatz Ferenc (szerk): *A magyar nyelv az informatika korában.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 91–8.
Rancz Teréz 2011. *Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken.* PhD-értekezés, kéziratban.
Wacha Imre 1992. A nyelvi rétegződés kérdései. In: Kemény Gábor (szerk.) 1992: 49–105.
Wardhaugh, R. 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.

**KÁLMÁN LÁSZLÓ**
MTA/ELTE Elméleti Nyelvészet Kihelyezett Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
*kalman@nytud.hu*

# Változások a nyelvi nevelésben

***Kulcsszók:*** *iskolai nyelvi nevelés, grammatika, Simonyi Zsigmond*

## 0. Bevezetés

Az iskolai nyelvi nevelés során nem sokat filozofálunk azon, hogy mi is a nyelv, nyíltan nem tárgyaljuk azt, hogy hogyan is fogjuk fel. De az, ahogyan az iskolában a nyelvvel foglalkozunk, mégis árulkodik arról, hogy milyen a nyelvszemlélete annak a korszaknak, annak a paradigmának, amelynek jegyében az iskolai nevelés zajlik. És ez a szemlélet a történelem során folyamatosan változott. Érdemes nagy vonalakban végiggondolni, milyen átalakulásokon ment keresztül. Annál is inkább, mert a nyelvszemlélet változásának függvényében az is változik, hogy egyáltalán mit tekint céljának az iskolai nyelvi nevelés.

Az 1. pontban nagy vonalakban áttekintem, hogy hogyan változott a nyelvtudomány nyelvről alkotott képe az ókortól a 21. századig. Ezután a 2. pontban arról lesz szó, hogy hogyan befolyásolja a mindenkori tudományos nyelvszemlélet az iskolai nyelvi nevelés fő célkitűzéseit, különös tekintettel a magyar iskolai nyelvi nevelés történetére. A 3. pontban körvonalazom, hogy a nyelvtudomány mai nyelvfelfogása alapján mi várható a jövő iskolájától, milyen célokat fog kitűzni maga elé.

## 1. A nyelv fogalmának változása a nyelvészetben

Abban az időben, amikor **általános** (más néven: **elméleti**) **nyelvészetről** még nem lehetett beszélni, csak **grammatikáról,** vagyis Wilhelm von Humboldt (1767–1835) munkássága előtt, a nyelvről úgy gondolkoztak, mint az irodalmi nyelv, a nagy szerzők nyelvhasználatából elvont **szabályok** összességéről. A grammatikusok dolga volt az, hogy ezeket a szabályokat az auktorok szövegeinek alapján felállítsák, ezért a szó szoros értelmében igaz volt, hogy a nyelv a nyelvészek által felállított szabályrendszer, amelyhez művelt embernek illett igazodnia.

A következő, már sokkal rövidebb időszakban a nyelvről való felfogás sokkal színesebbé vált. Igaz, hogy döntően továbbra is **szabályrendszernek** tekintették a nyelvet, de elvetették azt a szemléletet, hogy a szabályokat a nyelvészek szabják meg. Egyre inkább társadalmi produktumként, sőt társadalmi gyakorlatként szemlélték a nyelvet. A 19. században egyre sűrűbben vetődött fel, hogy mi is a kötőanyaga, összetartó ereje egy nyelv nyelvtanának, mennyiben több, mint előírások összessége. Én úgy látom, hogy Ferdinand de Saussure (1857–1913) előadásaiban ez a hosszú gondolkodási folyamat kristályosodott ki. Nemhogy forradalmat jelentett volna az ő megközelítése, inkább összefoglalása volt a 19. század elméleti megközelítéseinek.

Rövid, körülbelül 50 éves közjátéknak tekintem a Noam Chomskynak (1928–) és híveinek nevéhez fűződő generatív nyelvészetet, amely sok szempontból visszatérés a Humboldt előtti, mechanisztikus szabályrendszer-felfogáshoz, és amely megpróbál eltekinteni attól, hogy a nyelv folyamatos változásban levő, sokszorosan rétegzett szokásrendszer. Annak érdekében, hogy matematikailag jól kidolgozott eszközrendszert használhasson, végső soron, mutatis mutandis, visszatért ahhoz a szemlélethez, hogy a nyelv nem más, mint megnyilatkozások egy hatalmas osztályából elvonható szabályrendszer.

A Chomsky utáni újabb irányzatok tehát ott vették fel a fonalat, ahol Saussure és elődjei elejtették: a nyelvet sajátos társadalmi szokásrendszernek tekintik, amelyről az egyén heterogén, akár egymásnak ellentmondó és eltérő jelentőségű tapasztalatokat szerez. Ezeknek a tapasztalatoknak az alapján alakul ki az egyénekben a különböző tapasztalati általánosításoknak az a hálózata, amelynek alapján (nagyrészt tudattalanul) képesek a közösség tagjai nyelvi viselkedést tanúsítani. A szabályok és a szabályrendszerek fogalma meglehetősen idegen a nyelvnek ettől a felfogásától.

**2. A nyelvfelfogás megjelenése a nyelvi nevelésben**

Mint a bevezetésben említettem, több tényező között a mindenkori nyelvszemlélet is meghatározója annak, hogy milyen célokat tűz ki maga elé az iskolai nyelvi nevelés. De azt is tudnunk kell, hogy kevés konzervatívabb rendszer van az emberi társadalmakban, mint a nevelés. Ami pedig a nyelvi nevelést illet, az még talán a többi területnél is konzervatívabb. Ezért azt a kevés szemléletbeli változást, amit a nyelvtudományban az ókor óta megfigyelhettünk (az előző pont összefoglalója szerint mindössze három-négy korszakról beszélhetünk), egy-kétszáz éves késéssel szokta lassan magáévá tenni az iskola.

Az ún. klasszikus felfogásnak, amely több ezer éven át tartotta magát, az a célkitűzés felelt meg, hogy a tanulók ismerjék és értsék a nagy írók műveit, annak nyelvezetét, és kívülről fújják azokat a szabályokat, amelyeket a leíró nyelvtan ezeknek a műveknek a nyelvhasználatából elvont. Ez természetesen az írásbeliség és az irodalmi nyelv túlhangsúlyozásában nyilvánult meg, valamint egy gyökeresen **normatív** szemléleten: az iskola arra tanít, hogy hogyan kellene „szépen" fogalmazni. Ráadásul általában olyan nyelvek és nyelvváltozatok képezték ennek a stúdiumnak a tárgyát, amelyeket a tanulók egyáltalán nem birtokoltak. Amikor az első iskolai grammatikakönyvek megszülettek, például Apollóniosz Düszkoloszé (i.e. 2. sz.) vagy Dionüsziosz Thrakszé (i.e. 170–90), akkor a tanulók már inkább a mai újgörög nyelvhez hasonló nyelvváltozatokat beszéltek, az iskolában tanított ógörög nyelv számukra olyan volt, mint ha a mai magyar iskolákban kizárólag ómagyar nyelvemlékekkel foglalkoznánk. Hasonló, bár kisebb szakadék volt a középkori latin és az iskolában tanított latin között is, ráadásul Európa nagy részén egyre kevesebb latin (vulgáris, majd újlatin) anyanyelvű tanuló volt, tehát az iskolai nyelvi nevelés valójában idegennyelv-oktatás volt. Az első magyar iskolai nyelvtanok is az idegennyelv-oktatás akkori módszereit tükrözi, hiszen a soknyelvű Magyarországon a legtöbb iskolai osztályban kisebbségben voltak a magyar anyanyelvűek.

Ennek a hosszú korszaknak a hagyományát máig nem nőtte ki az iskolai nyelvi nevelés. A leíró nyelvtant nem véletlenül hívják ma is **hagyományos** nyelvtannak: a hagyományos grammatikák tartalomjegyzéke (a leírt nyelvtől függetlenül) alig változott az ókor óta. Az iskolában a kommunikációval, a nyelvhasználattal való foglalatosságok (talán a kisiskolás kor első éveitől eltekintve) ma is döntően az irodalomórára, az irodalmi nyelvhasználat tanulmányozására korlátozódnak. Tehát döntően ma is csak mértékadó irodalmi szerzők írott szövegeivel foglalkoznak irányított módon a tanulók. A „nyelvtannak" nevezett tantárgy is ennek a szolgálatába van állítva, úgy, ahogyan azt a „klasszikus" nyelvfelfogással kapcsolatban elmondtam.

A 19. század forradalmat hozott a nyelvszemléletben, de (mint említettem) egy évszázad kevés ahhoz, hogy ennek az iskolai nyelvi nevelésben érezhető hatása legyen. A magyar neveléstörténet kuriózuma, hogy néhány évtized erejéig nálunk kivételes módon bekerült az iskolákba a modern nyelvszemlélet Simonyi Zsigmond (1853–1919) iskolai tankönyvei révén. Ő ugyanis a klasszikus nyelvszemlélettel szemben a 19. századi nyelvszemlélet képviselője volt, és nem érezte korainak, hogy ezt az iskolai nyelvi nevelésben is érvényesítse. Például a mindennapi kommunikációt, a mindennapi nyelvhasználat vizsgálatát állította a nyelvi nevelés középpontjába. Az ő meghurcolásával és a Horthy-korszak beköszöntével haladó nézeteit is kiszorították az iskolákból.

Simonyi módszertani újításait a legjobban néhány idézettel tudom megvilágítani. Ő maga például így ír: „Nem az általánosból, a rendszerből, a szabályokból kell kiindulni, hanem a kézzel foghatóból, az egyszerűből, a nyelvhasználatból kell elvonni a szabályt" (Simonyi, 1877). Riedl (1882) ezzel egybehangzóan így ír: „Simonyi új grammatikai módszert akar behozni, könyve inductive halad, azaz a példákból kiindulva tanítja a szabályt, nem pedig dogmatice. [...] A grammaticát tehát valami olvasmány alapján akarja előadni, úgy hogy a szabályokat a tanár tanítványai közreműködésével vonhatja le ésszerű következtetések útján. Ilyenképp tehát ezen módszer véget vet a lelketlen magolásnak, és azt észfejlesztő inductióval pótolja. Eszerint a szabályok is mélyebben vésődnek be a gyermek emlékezetébe, mert amit magunk találunk, azt jobban tudjuk, mint amit más mond vagy más tanultat velünk."

A 19. századi nyelvfelfogás értelmében a nyelvi nevelés célja, hogy fejlessze a tanulók szövegértő- és fogalmazóképességét. Az volt az uralkodó elképzelés, hogy a nyelvtan szabályainak ismeretének ebben döntő jelentősége van. Körülbelül ez az a megközelítés, amelyik ma lassan lopakodva férkőzik be iskolai nyelvtanainkba és a nyelvtanórákra. Nem tudom, mit nevezzünk inkább közjátéknak: a Simonyi-könyvekkel fémjelzett haladó időszakot, vagy a Horthy-, Rákosi- és Kádár-rendszer egymáshoz igen sokban hasonlító végtelen maradiságát. Mindenesetre a 2000-es évektől egyre kevésbé számít szentségtörésnek, ha a nyelvtan- és az irodalomórákon

mai hétköznapi szövegek megértésével és megalkotásával foglalatoskodnak a tanulók. Ennek elvi alapjait a 2003-as Nemzeti Alaptanterv is rögzítette, bár a tankönyvek és az iskolai gyakorlat ehhez az alapvetéshez is csak nagyon lassan kezdett el igazodni. A 2010-es újabb konzervatív politikai fordulat pedig valószínűleg a megindult változást ismét vissza fogja fordítani.

**3. A jövő anyanyelvi nevelése**

A 21. századi nyelvtudomány szellemének ismét másféle iskolai nyelvi nevelés felelne meg. Lehet, hogy néhány száz év múlva ezt tapasztalni is fogja az utókor. A 20. század vége óta ugyanis az az uralkodó elképzelés a nyelvészetben, hogy a nyelvnek mint szokásrendszernek a szabályszerűségei nem egy explicit szabályrendszer megtanulásának és tudatos alkalmazásának tulajdoníthatók. Az anyanyelvi beszélőkben nyelvi tapasztalataik és általános kognitív stratégiáik révén felépül egy olyan asszociációs hálózat, amelyet nagyrészt tudattalanul használnak a nyelvi viselkedés során. Természetesen az ún. **nyelvérzék** ennek ellenére jól fejleszthető képesség. Azt értjük rajta, hogy annak jobb a nyelvérzéke, akinek a figyelme a kommunikáció során automatikusan jobban összpontosul a közlemények formai vonásaira is.

Természetesen van a kommunikációnak egy jelentős tudatos része is, amelyiknek azonban az anyanyelv birtoklásához alig van köze, sokkal inkább általános pragmatikai képességekhez kapcsolódik. A tudatos nyelvhasználat a nyelvérzékhez hasonlóan jól fejleszthető, és a jövő iskolai nyelvi nevelése, amely a mai nyelvszemlélethez igazodik majd, ezt a két fejlesztést fogja célként kitűzni.

Az 1. pontban azért neveztem a Chomsky-féle generativista irányzatot közjátéknak, mert a 21. századi nyelvszemlélet sok tekintetben visszatérés a 19. század uralkodó felfogásához. Például Kármán Mór (1843–1915), aki Simonyi fő támogatója és buzdítója volt az iskolai nyelvi nevelés reformjában, így ír: „a középiskolának nem is célja a rendszeres nyelvi tudás elsajáttíttatása: csak valami ars scribendi et discendi kifejlesztésére törekedhetünk” (Kármán, 1880:279). Ez a megállapítás már szinte túlmutat a korabeli felfogáson, amely szerint a nyelvtan tudatos ismeretének komolyabb jelentősége lenne a szövegértési és szövegalkotási képességekben. És Simonyinál megjelent a nyelvérzék fejlesztésének az igénye is (az idegennyelv-tanulás megkönnyítésére). Ő például a mai felfogásnak megfelelően fontosnak tartotta a **kontrasztív** iskolai nyelvi nevelést, vagyis azt, hogy a tanulók a tanult idegen nyelv „kifejezéseit és sajátságait a magyar nyelvéivel folyvást egybevethessék” (Simonyi, 1877).

Lehet, hogy szerénytelenség, de a 2000-es évek második felében kidolgozott kísérleti „Szövegértés – szövegalkotás” tananyagot, amelyben én voltam a nyelvi nevelés felelőse, én Simonyi kezdeményezéséhez hasonlítanám. Mi is megpróbáltuk a jövő iskolai nyelvi nevelését megelőlegezni. A mi törekvésünk az volt, hogy mind az irodalmi, mind a nyelvi nevelési tananyag a szövegértési és szövegalkotási képességfejlesztés szempontjainak legyen alárendelve. Ennek megfelelően a leíró nyelvtani rendszerezéssel inkább csak a 8–12. évfolyamban foglalkozunk, és inkább a nyelvészetnek mint tudománynak a megismerése céljából, nem pedig azért, mert úgy gondolnánk, hogy a leíró nyelvtan ismerete hozzájárulna a képességek fejlesztéséhez.

**4. Összefoglalás**

Az iskolai nyelvi nevelés nem hasonlítható azokhoz a tantárgyakhoz, amelyek valamely tudományág megismerését tűzik ki célul. A nyelvészetet mint tudományt az iskolákban nemigen ismerhetik meg a tanulók. Az iskolai nyelvi nevelés kissé zavarban is van a saját célját illetően. Még erősen hat az ún. klasszikus nyelvfelfogás és az ókori grammatikai stúdiumok hagyománya, miközben már érvényesül ennek szöges ellentéte is, az a célkitűzés, hogy a tanulók ügyesen kommunikáljanak a hétköznapi beszélt és írott nyelv segítségével, és könnyebben tanuljanak idegen nyelveket. A mai magyar iskolákban a magyartanárok a legnagyobb zavarban vannak, mert neveltetésük miatt nem tudnak elszakadni a leíró nyelvtan sulykolásától, amit ők is, a tanulók is értelmetlennek és unalmasnak tartanak, miközben arról panaszkodnak, hogy milyen hiányosságok vannak a gyerekek szövegértési és szövegalkotási képességeiben. De arra még nem állnak készen, és nem kapnak támogatást sem hozzá, hogy gyökeresen változtassanak az iskolai nyelvi nevelés céljain és eszközein. Áttekintésemmel ahhoz szerettem volna hozzájárulni, hogy a magyar iskola szekere kizökkenjen ebből a kátyúból.

**IRODALOM**

Kármán Mór 1880. *Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez.*
Munkacsoport Arató László és Kálmán László vezetésével. 2005–2009. Szövegértés – szövegalkotás. 5–12. évfolyam, „A" típus (szaktárgyi tanórai taneszközök). http://www.sulinet.hu/tanar/kompetenciateruletek/1_szovegertes
Riedl Frigyes 1882. *„Simonyi kis nyelvtana".* Egyetemes Philológiai Közlöny, 573–590.
Simonyi Zsigmond 1876. „Adalékok a Magyar nyelvtanítás újjáalakításához". *Magyar Tanügy* **5,** 90–96.
Simonyi Zsigmond 1877. *Az I. osztályos tankönyv előszava.*
Tompa József. 1954. *„Simonyi Zsigmond mint tankönyvíró".* MTA Nyelv- és irodalomtudományi közlemények V/1–4.

**HIDASI JUDIT**
Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Kar, Budapest
*hidasi.judit@kkfk.bgf.hu*

# Nyelv, társadalom és a társadalmi nemi szerepek

***Kulcsszók:*** *gender, társadalmi nemi szerepek, politikai korrektség, nyelvhasználat, hálózatosodás*

**Mi az a gender?**

Kevés olyan téma van, amely az utóbbi évtizedek során olyan sok vitát generált volna a közgondolkodásban és a közbeszédben világszerte – és ezen belül Magyarországon is – mint a gender. A viták jelentős része abból adódik, hogy a fogalmi tisztázatlanság a félreértések és félremagyarázások melegágya. A gender szó maga – tulajdoníthatóan nehézkes fordíthatóságának (magyarul «társadalmi nem ») – egyesekben már eleve visszatetszést szül, és sokan egyenesen a feminizmussal azonosítják. Pedig a gender szónak van egy másik tudományterületen elfogadott értelmezése is. A gender a nyelvtudományban már régóta ismert fogalom, és nem mást jelent mint «grammatikai nem». A társadalmi nem és a grammatikai nem fogalmának a jelentéstartományában a közös elem a «természetes nemtől eltérő» nemi jelleg, azaz a társadalmi nem esetében a *biológiai nemtől* való elvonatkoztatásként kap értelmet, míg a grammatikai nem esetében a szavakat és fogalmakat egyes természetes nyelvek nemi (nőnem, hímnem, illetve semleges nemű) kategóriákba sorolják, noha ezt a tárgy vagy fogalom maga természeténél fogva nem indokolná. Hogy ez ténylegesen csak nyelvi konstruktum, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy-egy tárgy vagy fogalom az egyik nyelvben lehet nőnemű, míg a másikban hímnemű (pl.a város: német *die Stadt*, de orosz *город*), vagy míg a kisasszony/leány szó a franciában nőnemű (*mademoiselle*), addig a németben semleges (*das Mädchen*), és a sor folytatható. Vagyis a természetes nemtől való elvonatkoztatás eredményeképpen egy művi genderbesorolást nyer a szó az adott nyelv lexikai állományában. A társadalmi nem kifejezés azokra, a társadalom által konstruált női és férfiszerepekre utal, amelyeket nemük alapján tulajdonítanak az embereknek. A társadalmi nem fogalma tehát egy adott társadalom által a nőktől és férfiaktól elvárt, egyben társadalmi önazonosságukat meghatározó tulajdonságok, készségek és viselkedésmódok halmazát jelenti.

A nemi szerepek ennélfogva bizonyos társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális kontextus függvényei, amelyeket még egyéb tényezők – például faji, etnikai hovatartozás, társadalmi osztály, nemi irányultság és életkor is befolyásolhatnak. A nemi szerepeket tanuljuk, és ezek gazdag variációkat mutatnak kultúrákon belül és kultúrák között. Eltérően az egyén biológiai nemétől, a társadalmi nemi szerepek változhatnak – korban, időben, térben.

A társadalmi viszonyokra értelmezve megállapítható, hogy a biológiai nemi determináltság önmagában nem ok arra, hogy bizonyos társadalmi szerepek vagy viszonylatok tekintetében ne érvényesülhessen egy másfajta, azaz a természetes biológiaitól eltérő nemi szerepelosztás, nemi szerepvállalás. Ez a kérdéskör akkor került a társadalomtudományokban és a politikai diskurzusban napirendre, amikor a nők szerepvállalása kilépett a magánéleti szférából. A nőknek a társadalom életében játszott szerepe – történelmi és társadalomfejlődési okok miatt meghaladta a természetes nemük által determinált és a társadalom által számukra kijelölt szerepköröket, azaz már nemcsak anyák és feleségek tudtak és akartak lenni, hanem a társadalom életét, menetét, alakítását befolyásoló szereplők és tényezők. A különféle háborúk és történelmi események szinte kikényszerítették azt, hogy bizonyos korokban és országokban – munkára fogható férfiak híján – a nők bizonyos, korábban csak férfiaknak szánt szerepeket és foglalkozásokat vegyenek át. Elég például visszagondolni az egykori Szovjetunióban bevett gyakorlatra – és azt ezt megörökítő szépművészeti alkotásokra –, amikor a nők kénytelenek voltak kemény fizikai munkát (útépítés, traktorvezetés, kolhozparaszt stb.) is végezni a háborúban elesett férfiak helyett. A párizsi világkiállításon a Harmadik Birodalom pavilonjával szemben felállított Vera Muhina-szoborkompozíció a Szovjetunió ideológiáját szimbolizálta közérthetően. Az 1937-ben készített alkotás, Muhina legismertebb munkája, ma is áll Moszkvában.

**1. kép**
Vera Muhina „Munkás és kolhozparasztnő" című szobra (1937)

De nem volt ez másképpen egykoron Angliában vagy Amerikában sem ... Ha már a munka frontján ilyen derekasan kivették részüket a társadalom életéből a nők, akkor joggal volt elvárható, hogy egyéb területeken is érvényt szerezzenek jogaiknak, érdekeiknek.

**A feminizmus történetfejlődésének főbb állomásai dióhéjban**

A feminizmus politikai mozgalom, ami a társadalmi nemi hovatartozásnak a társadalomalkotó és identitásképző funkciójával és működésével foglalkozik, továbbá egyszersmind esélyegyenlőségi mozgalom, amely az eltérő társadalmi nemeknek és szerepeknek tulajdonítható előítéletek és egyenlőtlenségek (Holland 2006) felszámolásán fáradozik.

A női jog- és érdekérvényesítés – ami tulajdonképpen nem más, mint a feminizmus – történelmileg első megnyilvánulásai a 20. század elején kialakult szüfrazsett mozgalomhoz köthetők, amelynek gyökerei Mary Wollstonecraft *Vindication of the Rights of Women* (*A nők jogainak védelme*) című könyvének 1792-es megjelenéséig nyúlnak vissza. A háborúban való részvételükért a nők Angliában például választójogot szereztek ugyan, de a foglalkoztatási feltételeket illetően ezt követően is sokáig másodrendű állampolgárként kezelték őket.

A második hullám meghatározó egyénisége Simone de Beauvoir volt, aki korszakalkotó munkájával *Le deuxième sexe* (1949) (magyarul: *A második nem*: 1969) egészen az 1990-es évekig meghatározta a feminizmus jellegét. Az általa generált feminizmus egyik legismertebb szlogenje szerint *'a magánügy közügy'*. Ezt Carol Hanisch hirdette meg 1970-ben a *The Personal is Political* című esszéjében (Hanish 2006). Mindenekelőtt a nők felszabadulásának, emancipációjának legfontosabb témáival foglalkoztak: a szexualitás és annak különféle devi-

anciái; az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés joga; a foglalkoztatottság terén érzékelhető diszkrimináció megszüntetése; a nő kulturális megítélése, a nemiség kulturális sztereotípiái; a nők jelenléte, képviselete a politikai közéletben stb.

A harmadik hullám, amelyet ökofeminizmusként is jegyeznek, központi témaként az ökológiai pusztítás felszámolását célozza. Képviselői azt hirdetik, hogy a modern kor környezeti problémái a patriarchátusban gyökereznek, mivel a természetet a férfiak és a férfihatalom intézményei veszélyeztetik. 1979-ben megjelent *Gyn/Ecology* című könyvében Mary Daly úgy érvel, hogy a nők kiszabadíthatják magukat a patriarchális kultúrából, ha a 'női természethez' igazodnak. A kölcsönösség, az együttműködés és a nevelés női értékek, amelyeknek ökológiai jellegük van. Míg a nők a természet teremtményei, addig a férfiak a társadalmi konstruktumként definiálható kultúra termékei. A „neofeministák"-ként is ismert mozgalom képviselői által elképzelt társadalomban, az úgynevezett ökoszociális piacgazdaságban, fontos helyet kap – természetszerűleg a női emancipáció mellett – a zöldgondolat és a társadalmi szolidaritás.

A feminizmus különféle irányzatait ideológiai tipológia alapján is szokás kategorizálni, illetve olyan megközelítésből is, hogy mint mozgalom mennyire radikális vagy mennyire konszenzusra törekvő.

Magyarországon a feminizmus tulajdonképpen sem a múltban, sem a jelenben nem vált meghatározó mozgalommá. A 20. század első évtizedeiben ugyan jelentékeny volt az úgynevezett nő-írók (Harmos Ilona, Török Sophie, Kaffka Margit stb.) munkássága (Varga, Zsávolya 2009), de a második világháborút követően a női érdekérvényesítés és az egyenlő bánásmód elvét háttérbe szorította az az „álegyenlőség", amivel a nőknek ugyan teljes mértékben biztosították a munkához való jogot, de a házimunka, gyermeknevelés terhét kevéssé vették le a vállukról – habár a szocializmas éveiben a gyermeknevelő intézményeknek (bölcsődék, óvodák, napközik) a mainál jóval szélesebb hálózata állt rendelkezésre ahhoz, hogy a nők „zavartalanul" vehessenek részt a kenyérkereső tevékenységekben (Sándorné 1984).

A rendszerváltást követően sokan reménykedtek a nőmozgalmak és a genderkutatások megizmosodásában Magyarországon is, azonban a várakozásokkal ellentétben erre számos ok miatt nem került sor. Barát (1999) és kutatótársai (Barát, Pataki, Pócs 2004) tulajdonképpen pontosan az ellenkező tendenciát mutatják ki: „miként, milyen domináns beszédmódok eredményeképp rekesztődik ki a feminizmus a nyomtatott magyar (politikai) sajtóból, illetve miért járatódik le, szelídítődik meg a rendszerváltás utáni magyar nyilvánosság eme meghatározó intézményében" – írják összefoglalójukban.

A genderfogalom mögé sorakozik sok pozitív kezdeményezés, amelyek a nők egyenjogúságáért vagy a homoszexuális orientáltságú emberek hátrányos megkülönböztetése ellen küzdenek. Ezekkel a célkitűzésekkel többnyire minden felvilágosult ember egyetért. Az elutasítást és tiltakozást a genderfogalom eltorzításához kapcsolódó radikális feministák elképzelései váltják ki, akik azt vallják, hogy az ember nem férfinak és nőnek születik (még ha biológiailag rendelkezik is ilyen adottságokkal), hanem csupán a család és társadalom elvárásai nevelik őt férfivá és nővé. A túlhajtások hiteltelenítik a valóban értékes és fontos genderszemlélet érvényesülését, amely nem a biológiai nemet kívánja háttérbe szorítani, hanem az ehhez társított elvárásokat. Ez az elv abból a meggyőződésből indul ki, hogy a nők tevékenysége és közreműködése a modern társadalmakban olyan hozzáadott értéket jelent, amely nemcsak gazdasági (mikro-, azaz családi és makro-, azaz nemzetgazdasági) többletet jelent, hanem a társadalmi és intellektuális közeg pozitív alakulásához is érdemben tud hozzájárulni. Azaz: fontos és szükséges megérteni, hogy mi az a hozzáadott érték, amit a női munkaerő jelenthet, megérteni azt, hogy mik azok a sajátos női kompetenciák, amelyek a háttérben munkálnak. Megvizsgálandó, hogy ezek kibontakozását mely társadalmi és technológiai folyamatok támogatják, és miként lehetne ezeket a potenciálokat a társadalmi fejlődés szempontjából a legkedvezőbben felhasználni és kihasználni – az oktatásban, a munkaerőpiacon és társadalmi közösségekben.

**A környezet változásai**

Mióta az Egyesült Nemzetek Szervezete megtartotta a nőkről szóló első világkonferenciát (Mexikóváros, Mexikó, 1975), fontos előrelépés történt a nők és férfiak közötti egyenlőség elérésének ügyében. Az első, jogerőre emelkedett nemzetközi dokumentum, amely tiltja a nőkkel szembeni diszkriminációt, és kényszeríti a kormányokat, hogy tegyenek lépéseket a nők egyenlőségének érdekében, az *Egyezmény a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések (diszkrimináció) minden formájának felszámolásáról* (röviden: *Nők egyezménye*). Ezt

1979-ben fogadták el, és 1981-ben emelkedett törvényerőre. Az egyezmény célul tűzi ki a nőkkel szemben alkalmazott diszkrimináció minden formájának megszüntetését. Ezt így határozza meg az 1. cikk: „a nőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetés (diszkrimináció) a nemi hovatartozás miatti minden olyan megkülönböztetést, kizárást vagy korlátozást jelent, amelynek az a hatása vagy célja, hogy csorbítsa vagy megsemmisítse a politikai, gazdasági társadalmi, kulturális, polgári vagy bármely más területen fennálló emberi jogok és alapvető szabadságjogok elismerését vagy megvalósítását a férfiak és nők közötti egyenlőség alapján, illetve azoknak a nők által való gyakorlását, függetlenül a családi állapotuktól." Az államok mint szerződő felek kötelesek időszaki jelentéseket közreadni arról, hogyan teljesítették a megállapodást.

Noha a genderdiszkrimináció felszámolásának tekintetében az ideális állapottól még jócskán távol vannak a leghaladóbbnak értékelt fejlett demokráciák (elsősorban a skandináv országok) is, de annyi azért tagadhatatlan, hogy pár évtized alatt jelentős pozitív változások történtek. A nők munkavállalásának a dimenziói – mennyiségben és mélységben is – alaposan megváltoztak, és manapság sokkal több alkalom kínálkozik a nők számára olyan munkakörökben is érvényesülni, amelyek korábban elérhetetlenek voltak számukra (Mertus et als. 1999). Ennek az arányai és jellege ugyan kultúránként és országonkét jelentős szórást mutat (Hidasi 2005), de az biztonsággal megállapítható, hogy a nők közéleti és szervezeti szereplése relatíve jelentékenyebbé vált világszerte. A nők aktívabb és hatékonyabb részt vállalnak a szervezeti kommunikációban is – ami nemcsak az általuk betöltött munkakörök palettájának a szélesedésével, hanem a munkakörökhöz kapcsolódó pozíciók bővülésével is magyarázható (Koncz 2006, Szilágyi 2010: 42).

A fejlett társadalmak gazdaságaira egyöntetűen jellemző a szolgáltató szféra előretörése és a nemzeti jövedelemben elfoglalt részarányának jelentékeny növekedése: legyenek azok banki szolgáltatások, marketingtevékenység, utazási és szabadidő-eltöltési szolgáltatások, ápolási és segítői funkciók – a sor vég nélkül folytatható. Mindezeknek a tevékenységeknek a hatékony elvégzéséhez a szolgáltatás-gazdaság igényeire fogékonyabb és jellemzőbb készségekkel rendelkező nők rendszerint alkalmasabbak férfitársaiknál. Bizonyos adottságok és jellemzők (rugalmasabbak, jobban terhelhetők, osztott figyelem jellemzi őket, empatikusak, diplomatikusak, jó a kommunikációs készségük stb.) kifejezetten kedveznek a szolgáltatásokhoz kapcsolódó munkakörök sikeres betöltéséhez. A nők részarányának a növelésével az úgynevezett vezetői posztokon pedig konfliktusmentesebb és kevésbé feszült légkör kialakítása válna lehetővé. Ide kívánkozik Christine Lagarde, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) 2011 óta a posztot betöltő első női vezérigazgatójának a brit Independent számára adott nyilatkozata, amelyben kifejti, hogy a 2008-as világgazdasági válságot nagyrészt az agresszív, mohó, tesztoszterontól fűtött férfimagatartás okozta, ezért – meglátása szerint – elengedhetetlen, hogy a nők magas pozíciókba kerüljenek.

Elgondolkoztató tény, hogy egy-egy szervezeten vagy vállalaton belül bizonyos munkaköröket: humánerőforrás, oktatási és képzési terület, kommunikációs és marketingtevékenység, ügyfélkapcsolat, szóvivői poszt, munka- és bérügyek, stb. rendszerint inkább női alkalmazottak látnak el, míg más munkakörök esetén jellemzően több a férfi alkalmazott: stratégia és tervezés, informatika, fejlesztés és kutatás, igazgatás és menedzsment. Itt hangsúlyozottan nem a szervezeti hierarchiában elfoglalt beosztásra és pozícióra gondolunk – hiszen a vezetői posztokon a férfi alkalmazottak dominanciája statisztikailag is jól kimutatható. Az Európában bejegyzett vállalatok vezetőtestületeiben a jelenlegi nemek közötti arány 13,7%, azaz minden hetedik tag nő. Ezt az állapotot javítandó az EU kontextusában a megcélzott arány emelése 2015-ig 30%, és 2020-ig pedig 40%. Viviane Reding igazságügyi biztos ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „Én sem kedvelem a kvótákat, de az eredményt szeretem, amit a kvóták segítségével lehet elérni".

Az, hogy a nők helyzete a társadalomban, a munkaerőpiacon és a politikában távol sem egyenlő a férfiakéval, az szinte minden területen kézzelfogható és érzékelhető:

1. az egyes munkakörök nemi reprezentáltságának a különbségei – a társadalmi presztízs szempontjából alacsony státuszú munkakörök és a női alkalmazottak korrelációja;
2. a magasabb pozíciók és a férfi alkalmazottak markáns korrelációja;
3. a munkabérek közötti különbség a férfiak javára (Az EU országaiban a nők életük során a munkájukért átlagosan 17,5 százalékkal alacsonyabb díjazásban részesülnek, mint a férfiak. Magyarországon ez a mutató meghaladja a 24 %-ot);
4. a női alulreprezentáltság a politikai, közéleti és tudományos fórumokon;
5. a közbeszéd és kommunikáció területén érzékelhető nyelvhasználati diszkrimináció a nők kárára.

**Gender és nyelvhasználat**

A gender és a nyelvhasználat témaköre Robin Lakoff 1975-ben megjelent és rendkívül nagyhatású *Language and Woman's Place* munkájával került a figyelem előterébe. Lakoff rámutatott, hogy bizonyos nyelvi eszközökkel és jellegzetes nyelvhasználattal a nők helye és szerepe mintegy kijelölődik a társadalomban. Az ő nyomában számos más kitűnő nyelvész Cameron 1995; Connell 1986; Coates 1987; Fishman 1998; Tannen 1990; Zimmerman,West 1975) több tucat tanulmányban , könyvben és vizsgálatban tett kísérletet a téma körüljárására és figyelemre méltó következtetések levonására a társtudományok, úgymint nyelvészet, pszichológia, kommunikáció, szociológia elméleti és módszertani eszköztárának a bevonásával.

„A szocializációs folyamatban a lányok és a fiúk egyaránt a nemüknek általában megfelelő nyelvi és nem nyelvi szokásokat, normákat sajátítják el. A nemi szerepekre való felkészülés / felkészítés egyik útja és eszköze a nyelv. Nővé vagy férfivá válni, nőnek vagy férfinek lenni tehát azt is jelenti, hogy megtanuljuk a nemünknek megfelelő nyelvhasználatot. Merthogy a nemhez illő viselkedésnek szerves része a nemhez illő nyelvi viselkedés, azaz a nemspecifikus nyelvhasználat" (Kiss 1995: 106).

A női nyelvhasználatot elemző tudósok körében két karakteres vonulat képviselteti magát. Az egyik az úgynevezett „különbségteória", amely a női és a férfi nyelvhasználat közötti különbségek kimutatására és hatásvizsgálatára fókuszál (Tannen 1990). A női regiszter a lexikától kezdve a szintaktikán keresztül a pragmatikán át több területen és szinten manifesztálódik. Amikor valaki megszólal, akkor már bizonyos fokig „pozicionálja" magát abban a tekintetben, hogy nőies vagy férfias hanghordozást követ. A hangzó beszédben a hangfekvés, a közlés sebessége, az intonáció és a hangerő jellegzetesen eltér a két nem nyelvhasználatában – adott kultúrán belül. Más- más kultúrákban ugyanis eltérhetnek a normák, és ami „A" kultúrában „női" stílusregiszternek minősül, azt esetleg „B" kultúra „férfiasnak" minősíti – vagy fordítva (Hidasi 2008: 105–108). De a női és a férfikommunikáció közötti eltérések nemcsak a stílusban és a formában (nyelvi alakzatok) figyelhetők meg (Hannah, Murachver 1999), hanem a kommunikáció céljában és a kommunikációs inter-aktustól elvárt szándékokban is: míg a férfiak kommunikációjában dominál a tárgyszerűség, a relatív érzelemmentesség, az információ-központúság, addig a női kommunikációban sokkal több az empatikus elem, törekvés a felvetett kérdés vagy probléma körüljárására, a kapcsolatépítési és kapcsolatápolási szándék, konszenzuskeresés. Ehhez a nyelvi eszköztárból a női kommunikáció gyakran él az érzelemkifejezés, visszakérdezés, a megerősítéskérés, a gyakori jelzőhasználat, a feltételes mód, az indirekt kérések és kifejezésmód, a személyes attitűdkifejezés, a gyakori kötőszóhasználat eszközével.

A „dominanciaelmélet" szerint ugyanakkor a nyelvhasználatban a „női regiszter" használata és alkalmazása hozzájárul ahhoz, hogy a nők egyébként is alárendelt helyzetét mintegy megerősítse és intézményesítse. A „férfiregiszter" lehetővé teszi a megnyilatkozásokban is a férfierőt tükrözni, azaz direktebb, keresetlenebb, határozottabb és lényegre törőbb – és ami a lényeges, a nők felé nemegyszer lekezelő. Ennek egyébként eklatáns példáját szolgáltatja a japán férfikommunikáció – ahol a „férfias" nyelvhasználat alaki megjelenése (rövid, határozott, utasításjellegű közlések, udvariassági jelölők mellőzése stb.) gyakran vezet munkahelyi konfliktusokhoz multinacionális vállalati környezetben, ugyanis a nyelvhasználat nemcsak a nemi, hanem a hatalmi viszonyok differenciáira is egyértelműen utal (Hidasi, Sato, Székács 2010). A dominanciaelmélet szerint a női és férfi kommunikációban fellelhető különbségek (Leet-Pellegrini 1980) tulajdonképpen a férfi-domináns társadalmi berendezkedés hatalmi viszonyainak a verbális interakció szintjén tetten érhető leképezései.

Tévedés lenne ugyanakkor azt gondolni, hogy a hatalmi viszonyok érzékeltetését kiszolgáló és jelző kommunikáció minden esetben az udvariasságmentes, azaz durvább, vagy negatív előítéletet implikáló kifejezésekben nyilvánul meg. A paternalisztikus udvariasság ugyanis ugyanazt a lekezelő hatást érheti el. A „jóindulatú szexizmus" (Glick, Fiske 2006) több módon is kifejezést nyerhet – amivel a magyar közbeszédben, médiában és a hivatalos érintkezésben nap mint nap szembesülünk. *A védelmező paternalizmus* tulajdonképpen álságos aggodalom arra vonatkozóan, hogy vajon nem túl zord-e egy nőnek a politika világa, nem túlságosan megterhelő-e számára a munka és a család összeegyeztetése stb. A *komplementer nemi megkülönböztetés* (az "egymást kiegészítés" ideológiája, azaz ami való az egyik nemnek, nem való a másiknak; amely nem veszi figyelembe az egyéni különbségeket és eleve a kevésbé fajsúlyos oldalra utalja a nőt) talajáról a nőket tisztábbaknak titulálva azon az alapon tartja őket távol a politikától, hogy "túl jók" hozzá. *A heteroszexuális intimitás* körébe azok a szituációk tartoznak, amikor például a riporter/kérdező a női riportalanyt/versenyzőt oly módon lehetetleníti el, hogy a szakmai beszélgetésbe oda nem tartozó bókot, megjegyzést vegyít.

Az egyik legálságosabb udvariaskodás az, amikor vezetői funkcióban lévő nőket nem rangjuknak vagy címüknek kijáró titulussal, hanem a nemiségükre utaló megszólítással illetnek. Egy rektori értekezleten a levezető elnök a megjelent vezetői körhöz így szólt: „Tisztelt rektor urak, kedves Ágika!" A pragmatikai vétséget elkövető professzor a kedveskedő megszólítással női rektortársát mintegy kiiktatta a rektorok köréből, velük nem egyenrangúnak minősítette őt, hanem egy gyengébb pozícióba helyezte. Vagyis a lefelé irányuló pozicionálás kétféle módon is elérhető: akár negatív, akár pozitív különbségtétellel. Alighanem ez utóbbi a veszélyesebb, mert nem más, mint az udvariasság köntösébe burkolt leminősítés.

A rendkívül gazdag és szerteágazó kutatások (Huszár 2006) az alkalmazott nyelvészet és a társadalomkutatás olyan fontos területeit is érintik, mint a verbális agresszió (DeFrancisco 1991), az udvariasság kifejezésformái (Brown, Levinson 1985), a politikai korrektség és a közéleti és társadalmi kommunikáció. Magyarországon még csak kibontakozóban vannak az ilyen irányú vizsgálatok és kutatások (Huszár 2009), de valószínűsíthető, hogy a jövőben ez lesz az egyik legperspektívikusabb alkalmazott nyelvészeti terület. Az erre való igényt alátámasztják azok a változások, amelyeknek tanúi vagyunk a gazdaságban (Juhász, Kegyesné 2011), a társadalomban, a közgondolkodásban, a kommunikáció- és médiatudományok terén.

**A genderegyenlőség perspektívái**

A kommunikációban és nyelvhasználatban tetten érhető diszkrimináció csak az egyik, jól érzékelhető manifesztációja a genderegyenlőség elve megsértésének. Történik ez annak ellenére, hogy

– a demokratizálódás folyamata jelentősen előrehaladt;
– a jogi környezet elvben biztosítja az egyenlő bánásmód érvényesítését;
– a tágabb környezet (EU) előbb-utóbb szankcionálni tervezi a nemi diszkriminációra utaló gyakorlatot;
– a genderegyenlőség (gender-equality) - mutatóban az egyik legjelentősebb a lemaradásunk a fejlett világ más országaihoz képest;
– a magyar nők kompetenciái és teljesítményei jobbak, mint férfitársaiké.

Ezt az utóbbi eredményt egy 2010-ben zárult felmérés mutatta ki. A Kanadai Statisztikai Hivatal feldolgozásában elkészült annak az OECD készség- és kompetenciakutatásának a teljes értékelése, amelynek eredményei rámutattak arra, hogy kiemelkedően jók a magyar nők képességei, és jobban is teljesítenek a munkaerőpiacon, mint a férfiak. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében 11 nemzet lakosságával egyetemben a magyar lakosság kompetenciáit is vizsgálták. Az Adult Literacy and Lifeskills Survey (ALL) felmérés a 16–65 éves korosztály teljesítményét négy nagy készségterületen mérte. Hazánk 2004-ben csatlakozott a felmérés második köréhez, Ausztráliával, Hollandiával és Új-Zélanddal egyetemben, a nagymintás adatfelvétel 2007-ben zajlott. A kutatási eredmények szerint a magyar nők szinte minden kompetenciájukban erősebbek, mint a magyar férfiak. A kutatás megállapította, hogy a magyar nők mind az olvasásban, mind a számolásban, mind a problémamegoldásban jobbak a férfiaknál. Az elmúlt 20 év társadalmi változásai elvárássá tették, hogy a nők olyan készségeiket is használják, amelyekre korábban nem volt szükség. Az, hogy egy nőnek az élet minden területén meg kell felelnie, elmosta a tipikus férfi- és tipikus női feladatkörök határait. A szinglikultúra folyományaként pedig kialakulóban van az a kényszer, hogy az egyedülálló nőnek, aki nem számíthat a mindennapokban mellette álló férfi segítségére, jóval több mindenhez kell értenie, jóval több mindent kell megoldania. Így természetes, hogy készségei és kompetenciái élesednek, fejlődnek. A munkaerőpiacon is jobban teljesítenek a nők, és jobb alkalmazottnak számítanak, hiszen a munka világa az első olyan terület, ahol a nők megmutathatják valódi képességeiket. Ennek ellenére kevesebbet keresnek, és nehezebben érvényesülnek. Az OECD-kutatás egyértelműen rácáfolt arra az eddig tévesen hangoztatott érvelésre, hogy azért keresnének kevesebbet, mert nem elég jók.

A nemi egyenlőség tekintetében tennivalóink bőven akadnak: legyen az a munka területe, a politika világa vagy a közéleti kommunikációban megfigyelhető nyelvhasználat (Lestál 2008). Azonban szerencsésebb lenne, ha nem azért törekednénk javítani ezeken a rossz mutatókon, mert tartunk a szankcionálástól, hanem azért, mert felismertük azokat a potenciálokat, amelyek nem kihasználása vétek, és amelyek kiteljesítésével viszont egyaránt nyer a társadalom, a gazdaság és az egyén.

Érdemes megvizsgálni azt a tényt is, hogy mi teheti a nőket versenyképessé a magasabb vezetői posztok elnyerése terén. Ismeretes az a sztereotípia, hogy „whatever women do they must do twice as well as men to be thought half as good". Vagyis egy nőnek a szakmai előrehaladás érdekében kétszer annyit kell teljesítenie mint

egy férfinak – és még így is csak félannyi elismerésre számíthat. Ennek a klisének az érvényességét a munkahelyi karrierapasztalatok ismeretében ugyan nehéz kétségbe vonni, de alaposabb vizsgálat rávilágíthat számos olyan tényezőre, amelyek igazoltan támogatják a női érvényesülést. Újabban szakkönyvek tesznek kísérletet arra, hogy számba vegyék azokat a tulajdonságokat és viselkedésmintákat, amelyek a női karrierépítésben előnyt jelenthetnek. Sun Tzu kínai stratéga és filozófus két és félezer éve született „Art of War" című munkája a mai vezető menedzseriskolák egyik kötelező olvasmánya. Nem véletlenül, hiszen ez a bölcselet olyan stratégiai elveket fogalmaz meg, amelyek a konfrontáció nélküli győzelem ígéretét hordozzák. Ennek a szellemisége kiválóan kamatoztatható és vonatkoztatható a nők viselkedésmintáiban, beleértve a kommunikációt is. Ezt felismerve a C. Huang – A. Rosenberg szerzőpáros megjelentette a „Women and the Art of War" (2011) című könyvet, amelyben stratégiai és taktikai tanácsok segítik a hatékony felülkerekedés technikájának elsajátítását. A mű üzenete abban foglalható össze, hogy a férfidominancia sajátját jelentő erőből történő interakció, kommunikáció helyett – amely elengedhetetlenül *win-lose* kimenetet implikál, érdemesebb a modern vállalati és szervezeti környezetben a megegyezéses, konszenzuskereső stratégiát alkalmazni – amely mind a döntéshozatalban, mind pedig a mindennapi interakciókban a *win-win* kimenethez vezethet. Ez a viselkedésminta és kommunikáció eleve közelebb áll a női alkalmazottakhoz – akik ennek érvényesítésével sikeresek lehetnek magasabb vezetői pozíciókban is. Ennek a stílusnak a relevanciáját és legitimációját tágabb környezetünk, az Európai Unió is támogatja – mivel a sikeres együttműködés feltétele a *win-win* kimenetű, megegyezéses konszenzuskeresés a szervezeti működésben. Nem hiába fogalmazódott meg az Európa Tanács magasabb fórumain is az igény a női reprezentáció erősödésére a szervezetekben: „If Europe is to achieve its goal of becoming a dynamic and competitive knowledge-based economy in a globalised world then we have to make better use of women's talents and skills" (More Women in Senior Positions, EC 2010).

Az Európa Tanácson belül a nők és férfiak közötti egyenlőség ügye mint alapvető emberi jog szerepel, s a Nők és Férfiak Közötti Egyenlőségért Felelős Irányító Bizottság hatáskörébe tartozik. Ez egy kormányközi testület az Európa Tanácson belül, amely elemzéseket, tanulmányokat készít, stratégiákat és politikai lépéseket határoz meg, s ahol szükséges, dönt a megfelelő törvényes eszközökről. Az Európai Feminista Kezdeményezésnek (IFE/EFI Initiative Féministe Européenne www.ife-efi.org) pedig több mint húsz országban működik tagszervezete – 2008 óta nálunk is. www.feminista.eoldal.hu

**Összegzés**

*L'Europe se construit dans le silence et l'invisibilité des femmes .*
*Sans la voix des femmes, la démocratie européenne est un leurre.*

Röviden próbáltuk áttekinteni a társadalomban és kommunikációban jelentkező genderaspektusokat. Rámutattunk, hogy a társadalmi nemek szerinti foglalkozási és pozíció megoszlás a szervezetekben szignifikáns eltéréseket mutat. (Mills, Mullany 2011) Ennek a jelenségnek a hátterében azonban nemcsak a nemi esélyegyenlőség érvényesülésének a nem kellő szintű teljesülése a felelős, hanem bizonyos, a kommunikációval is kapcsolatba hozható kompetenciák megléte, illetve hiánya. Bemutattuk, hogy bizonyos, a kommunikációt is érintő kompetenciák meglétében, illetve kihasználásában a nők rendszerint jobban teljesítenek férfitársaiknál. Ez egyszersmind szinte predesztinálja a női munkavállalókat arra, hogy bizonyos munkakörök betöltésére alkalmasabbnak minősüljenek, mint a férfiak. Ugyanakkor a megváltozott makrokörnyezet, a szolgáltató ágazat arányának erősödése, a szervezeteken belüli működési és döntéshozatali kultúra változása, valamint a kommunikáció mint professzionális műfaj előretörése mind abba az irányba hatnak, hogy a nők erősségének tartott kommunikációs készségekhez kapcsolódó munkakörök köre szélesedjék (Karoliny 2011). A nők részvállalási arányának növekedése magasabb szervezeti pozíciókban is indokolt, mivel az nemcsak az esélyegyenlőségi elvek érvényesülési kívánalma, hanem jól felfogott gazdasági érdek is. A megváltozott környezetben ugyanis megnövekedett az olyan interakciós és kommunikációs kompetenciák iránti igény, amelyekben a női munkavállalók hatékonyabban teljesítenek. Ezt a hozzáadott értéket kiaknázni fontos szempont lehet a szervezeti és vállalati fejlesztésekben.

Végezetül nem tekinthetünk el annak a hangsúlyozásától, hogy attól, mert valaki nő, még nem biztos, hogy jó kommunikátor; illetve attól, hogy valaki férfi, még nem biztos, hogy ne lehetne alkalmasabb – személyes, egyéni kompetenciáinak köszönhetően – például HR-munkakör betöltésére, mint női kollegája az adott szervezeten belül. Az egyéni kompetenciák felülírhatják azokat az elvárásokat, amelyeket mint tendenciát, mint jellegzetes-

séget igyekeztünk bemutatni a társadalmi nemi szerepekhez kötődően. Ugyanakkor nem tartjuk szerencsésnek azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek a kompetenciák megoszlása és gyakorisága tekintetében is teljes nemi egyenlőséget hirdetnek. Noha az egyes kompetenciák mindkét nemnél meglévő és fellelhető jártasságok, de ezeknek a minősége, a gyakorisága, az intenzitása és a markánssága igenis eltérhet az érvényesülésük, alkalmazásuk és hatékonyságuk tekintetében – már ami a társadalmi nemeket illeti. Ezt nem felismerni és az ebből adódó előnyökből nem profitálni egyet jelent az erőforrások és kompetenciák pazarlásával.

A női nemet hátrányosan érintő nyelvhasználat és nyelvi gyakorlat diszkriminatív jellegének a felismerése és ennek megszüntetése egyik első lépés lehet a genderegyenlőség elvének érvényesítésében. Ehhez a társadalmi tudatot és közgondolkodást befolyásoló folyamatnak az alakításához az oktatás és a média tud érdemben hozzájárulni. Rendkívül fontos volna elmozdulni a jogok felismerésétől a jogok érvényesítéséig (Radicova 1994). Társadalmi szintű összefogás híján ez aligha lehetséges.

**IRODALOM**


Barát E. 1999. A nők érdekében folytatott kutatás és korlátai. *Replika* 1999. évf. 37. szám. 163–168.

Barát E., Pataki K., Pócs K. R. 2004. Gyűlölködni szabad (?) A magyar sajtó a feminizmusról és a feministákról. *Médiakutató* 5. évf. 1. szám. 1–9.

Beauvoir, Simone de 1979. *A második nem*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Brown, P., Levinson, S. 1978. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In: Goody, E. (szerk.) *Questions and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press. 56–289.

Cameron, D. 1995. Rethinking Language and Gender Studies: Some issues for the 1990s. In: S. Mills (szerk.) *Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives*. London, New York: Longman. 31–44.

Cameron, D. 2007. *The Myth of Mars and Venus.* Oxford: Oxford University Press.

Connell, R. W. 1987. *Gender and power: society, the person, and sexual politics.* Stanford: Stanford University Press.

Coates, J. 1986. *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language.* London: Longman.

Daly, M.1978. *Gyn/ecology, the metaethics of radical feminism.* Boston: Beacon Press.

DeFrancisco, V. 1991. The sound of silence: how men silence women in marital relationships. *Discourse and Society* 2. évf. 4. szám. 413–424.

Fishman, P. 1978. Interaction: the work women do. *Social Problem* 25. évf. 4. szám. 397–406.

Glick, P., S. T. Fiske 2006. Ambivalens szövetség. Az ellenséges és a jóindulatú szexizmus mint a nemi egyenlőtlenség egymást kiegészítő igazolása. In: Hamilton, D. L.et al. (szerk.) 2006. *A társak és a társadalom megismerése*. Budapest: Osiris Kiadó. 389–413.

Hanisch, C. 1970. The Personal is Political. In: Firestone, Sh., Koedt, A. (szerk.) 1970. *Notes from the Second Year: Women's Liberation.* New York: Radical Feminism. 204–205.

Hannah, A., Murachver, T. 1999. Gender and conversational style as predictors of conversational behavior. *Journal of Language and Social Psychology* 18. évf. 2. szám. 153–174.

Hidasi J. 2005. Gender Role Changes in Japan In: Eschbach-Szabó, V., Buck-Albulet, H., Eifler, A., Horack, U. (szerk.) 2005. *Kulturwissenschaften und Frauenstudien Aktuelle Arbeiten und Vorträge an der Fakultät für Kulturwissenschaften der Universität Tübingen*, *Bd.1.* Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen. 79–94.

Hidasi J. 2008. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar Kiadó.

Hidasi J., Sato N., Székács A. 2010. Nyelv és gender Japánban. In: Zimányi Á. (szerk.) 2010. *A Tudomány nyelve – a Nyelv tudománya*: MANYE XIX. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 417–427.

Holland, J. 2006. *A Brief History of Misogyny. The World's Oldest Prejudice*. London: Robinson.

Huang, C., Rosenberg, A.D. 2011. *Women and the Art of War: Sun Tzu's strategies for winning without confrontation.* Tokyo–Rutland–Singapore: Tuttle Publishing.

Huszár Á. (szerk.) 2006. *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Huszár Á. 2009. Női nyelv? Férfi nyelv? – Gendernyelvészet Magyarországon. *Magyar Tudomány* 170. évf. 3. szám. 276–285.

Juhász V., Kegyesné Szekeres E. 2011. *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és a német szakirodalomból.* Nyelvészeti Füzetek 9. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó.

Karoliny Mártonné 2011. A belső kommunikáció szerepe a magyarországi cégek HR-gyakorlatában. In: Borgulya Á., Deák Cs. (szerk.) 2011. *Vállalati kommunikáció a 21. század elején*. Miskolc: Z-press. 29–45.

Kereszty O. 2005. A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata a tankönyvekben. *Könyv és Nevelés.*7 évf. 3. szám. 56–67.

Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Koncz K. 2006. *Nők a politikai hatalomban.* Budapest: Magyar Női Karrierfejlesztési Szövetség.
Lakoff, R. 1975. *Language and Women's Place.* New York: Harper & Row.
Lestál Zs. 2008. Nők és férfiak esélyegyenlősége a verseny- és civil szférában. In: Lestál Zs. (szerk.) 2008. *Nemre való tekintettel: a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség érvényesítésének elméletéről és gyakorlatáról intézmények és vállalkozások vezetői számára*. Budapest: Fejlesztési Partnerség. 38–62.
Leet-Pellegrini, H. M. 1980. Conversational dominance as a function of gender and expertise. In: Giles et als. (szerk.) *Language: Social Psychological Perspectives.* Oxford: Pergamon Press. 97–104.
Mertus, J., Flowers, N., Dutt, M.1999. *Local action, global change.* UNIFEM and the Center for Women's Global Leadership.
Mills, S., Mullany, L. 2011. *Language, gender and Feminism.* London: Routlegde.
Radicova, I. 1994. *Lányok és fiatal nők emberi jogai Európában – kérdések és kihívások a XXI. századdal kapcsolatban – általános következtetések.* Strasbourg: Európa Tanács.
Sándorné dr. Kriszt É. 1984. *A nők életkörülményeinek statisztikai vizsgálata.* Doktori értekezés. MKKTE.
Szilágyi V. 2010. *A nemek viszonyának jövője.* Budapest: Háttér Kiadó.
Tannen, D.1990. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation.* New York: Morrow.
Tannen, D. 2006. Language and culture. In: Fasold, R. W., Connor-Linton. J. *An Introduction to Language and Linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press. 256–312.
Varga V., Zsávolya Z. (szerk.) 2009. *Nő, Tükör, Írás: Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó.
Wollstonecraft, M. 1792. *Vindication of the Rights of Women.* London: Printed for J. Johnson, St. Paul's Cgurch Yrad.
Zimmerman, D., West, C. 1975. Sex roles, interruptions and silences in conversation. In: Thorne, B., Henly, N. (szerk.) 1975. *Language and Sex: Difference and Dominance.* Massachusetts/ Newbury: Rowley. 105–129.

**THOMAS SZENDE**
Institut national des langues et civilisations orientales, Párizs
*thomas.szende@inalco.fr*

# Nyelvtanulás – nyelvhasználat – szociokulturális elvárások[1]

**Kulcsszók**: nyelvtanulás, nyelvhasználat, szociokulturális elvárások, hatékony kommunikáció, nyelvi tréfa, nyelvi agresszió

**Bevezető szavak**

Részlet egy szegedi nyelviskola hirdetményéből: „Modern, multimédiás tantermeinkben csak úgy repül az idő… Nyelvtanfolyamainkon arra fektetünk hangsúlyt, hogy hallgatóink biztos és minden élethelyzetben használható nyelvtudást szerezzenek." A tanfolyamok szervezőit nem ismerem, szakértelmük, jószándékuk nem vonható kétségbe. A hatékony szóbeli és írásbeli kommunikációs készségek kialakítása, fenntartása és továbbfejlesztése követelmény mindannyiunk számára. Figyelmemet a „minden élethelyzetben használható nyelvtudás" terve, igérete ragadta meg. Engedjék meg, hogy egy újabb idézettel folytassam: a belga származású Jean-Marc Dewaele (2012: 196–197), a londoni Birbeck College nyelvészprofesszora írja:

> „Brüsszelből megérkezvén szövegértési készségembe vetettem minden bizalmamat. Nagyon meglepődtem, hogy sem a különböző mesteremberekkel folytatott informális helyzetekben, sem az egyetemi kollégáimmal való formális szituációkban nem tudtam angolul nyelvileg maradéktalanul helytállni. Az első esetben a helyi szociolektus, szaknyelv volt eléggé homályos számomra: nehézséget okozott például a hivatali rendszerek működése, s ez félreértésekhez vezetett. A víz-, gáz- és telefonbekötéssel járó teendők intézése sokkal nehezebben ment, mint ahogy azt elképzeltem. A második esetben az egyetemen a szakmai megbeszélések alkalmával, habár tökéletesen megértettem a kollégáim által használt szavakat, egy adott pillanatban rájöttem, semmit nem értek a sorok közötti kommunikációból." *(T. Sz. ford.)*

Mindannyian tudjuk: a nyelvtanról szerzett elmélyült ismeretek nem elegendőek a magas szintű tudáshoz; a nyelv struktúráinak elsajátítása nem jár együtt az adott kultúra érték- és normarendszerének ismeretével, a kétnyelvűség sem zajlik minden esetben két kultúra metszéspontjában.

Engedjék meg, hogy röviden bemutatkozzam. Munkahelyem, az 1795-ben alapított INALCO egyedülálló egyetemi képződmény a frankofon világban: 94 európai, ázsiai, afrikai és Amerikában beszélt nyelvet lehet nálunk elsajátítani, általános és alkalmazott nyelvészeti, irodalomelméleti, történeti, néprajzi, politológiai stb. kurzusokkal kiegészítve. Intézményünkben több mint nyolcvan éve folyik rendszeres magyartanítás. Kiváló elődeink, Aurélien Sauvageot, akit a franciaországi finnugor-kutatások úttörőjeként tartunk számon, a zenetudós Gergely János, a nyelvész-irodalmar Nyéki Lajos és a költő-műfordító Jean-Luc Moreau fáradhatatlanul küzdöttek a magyar nyelv és civilizáció megismertetéséért.

Tanári munkám mellett a PLIDAM nevű kutatócsoportot irányítom. Alkalmazott nyelvészeti, didaktikai csapatunk szerteágazó tudományterületet gondoz, melynek áttekintése több nyelv és kultúra ismeretét igényli. Kutatásainkat jelenleg négy fő irányban végezzük. Ezek címszavakban:

1: Nyelvpolitika, reprezentációk, identitás;
2: Profil, életpálya, tanárképzés;
3: Tartalmak, kompetenciák;
4: Pedagógiai eszközök – elektronikus környezet.

Számos külföldi partnerrel állunk kapcsolatban. Ez évi nemzetközi doktori szemináriumunkat Londonban tartjuk brit, német, olasz, szlovén, svájci, román, luxemburgi stb. egyetemekkel együttműködve.

[1] A tanulmány időközben megjelent a MANYE folyóiratában. (*Modern Nyelvoktatás*, 2012. 3. 7-21.– *A szerk.)*

Legfrissebb kiadványaink közül kiemelném az *Implicites – stéréotypes – imaginaires. La composante culturelle en langue étrangère* című könyvünket. Ez a munka az idegen nyelvbe szőtt kultúráról és az idegen kultúra elsajátításának – Önök által is ismert és a szakirodalomban gyakran tárgyalt – nehézségeiről szól. A kultúra nálunk is az érdeklődés homlokterében áll, talán azért, mert annyira része létezésünknek, hogy nehezen tudjuk vizsgálat tárgyává tenni. Egészében nem fogható föl, csak apró szeleteit érzékeljük. Medgyes Péter és Major Éva írja (2004: 184): amennyiben a nyelvet társadalmi gyakorlatként fogjuk föl, a kultúra a nyelvtanítás egyik kiindulópontjává válik.

A nyelvi interakció társadalmi történés, a nyelvi formák összekapcsolódnak a világ dolgaival, a nyelv felhasználói pedig egymással. Más a valóság, és más annak nyelvi érzékel(tet)ése. Nap mint nap tapasztaljuk: az anyanyelvi és célnyelvi kultúra fogalomrendszere, szimbolikus tárgyai, metaforái, sztereotípiái, a társas érintkezés szabályai ellentmondanak egymásnak. A különböző kultúrákra jellemző nyelvi és interakciós minták, a közösségi normáknak megfelelő viselkedésmódok egymással szembeállítva, Klaudy Kinga (1997) kifejezésével: gyakran „barátságtalanul" viselkednek; nemcsak az anyanyelv állja el a nyelvtanulás útját, hanem az anyakultúra is.

A kultúra és nyelvtanítás kérdéskörének alaposabb megértéséhez több nyelvet vizsgálok. Az itt bemutatásra kerülő példákat kínai, koreai, orosz és hausza (Nyugat-Afrikában beszélt nyelv) anyanyelvű és anyakultúrájú kollégáimmal közösen állítottuk össze egy most induló projekt keretében.[2] Közös meggyőződésünk, hogy a társadalmi és kulturális tudást jelentős mértékben a nyelv közvetíti. Szükséges-e bizonyítani a nyelvi jelenségek és a társadalmi tényezők szoros kapcsolatát ezen a konferencián? Célunk a megfogható tárgyi ismereteken és implicit, láthatatlan evidenciákon alapuló mindennapi kultúrák, jellemző viselkedésminták egybevetése, a társadalomban szerzett kommunikációs rutin jobb megértése. Vizsgálatunk tárgya az is, milyen módon alkalmazható mindez a nyelvtanári munkában, saját kultúránk elemzésében. Miként tudatosítható tanítványainkban: a szociokulturális szabályok folyamatosan befolyásolják megnyilvánulásainkat.

Mai beszámolómban két fogalomból szeretnék kiindulni, ezek: „összekacsintás" és „preferencia".

**Összekacsintás**

A beszélő a nyelv rendszerbe foglalható elemeit meghatározott célok elérése érdekében használja, szokások, értékek, viselkedési mechanizmusok mentén. Szocializáló tényező az egy-egy beszédhelyzetben elhangzó nyelvi megnyilatkozás és a beszédbe „kódolt" társadalmi információ is. A helyénvaló megszólalás, reagálás azonban kultúránként különböző. Nyelvünk széles körben használatos formái más nyelvekben érthetetlenek, kultúránk evidenciái legjobb esetben korlátozottan alkalmazhatók.

Egy nyelv ismerete feltételezi, hogy képesek vagyunk a kommunikációhoz szükséges elemek használatára, és tisztában vagyunk egy adott társadalmi csoport referenciáival. Minden nyelv – világértelmezés, amely gyakran keveredik mindennapos létünkkel. Fogalmak és kapcsolatok lehetnek többé-kevésbé azonosak, ugyanakkor az eszközök, amelyekkel kifejezzük azokat, nyelvenként különböznek. Minden egyes nyelv rendelkezik az emberi tapasztalás egy bizonyos analízisével, kötelező irányokkal. Ilyen a specifikus operátor ige esete is. A nyelvtanuló azt gondolná, hogy a „döntés" főnévhez kapcsolódó és a saját nyelvében megjelenő ige (ha van ilyen) általános. Valóban így van ez? Franciául fogjuk a döntést, oroszul fogadjuk, kínaiul tesszük, koreaiul lehozzuk. A hausza nyelvben a dönt / döntést hoz típusú szerkezeti szembenállás nem létezik.

[2] Itt köszönöm meg *Elena Akborisova* (orosz), *Xinxia Wang* (kínai), *Soyoung Yun-Roger* (koreai) és *Saoudé Ali* (hausza) segítségét.

**Világról alkotott elképzelések**
**ige ~ főnév + operátor ige**

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| décider<br><br>**prendre** une décision | dönt<br><br>döntést **hoz** | решать/решить<br>rechat'/rechit'<br><br>**принять / принимать** решение<br><br>prinyat' / prinimat' rechenie | 决定<br>juédìng<br><br>做决定<br>**zuò** juédìng | 결정하다<br>gyeoljeonghada<br><br>결정을 내리다<br>gyeoljeong-ul **naerida** | |
| dönt<br><br>döntést fog | | dönt<br><br>döntést fogad | dönt<br><br>tesz / döntés | dönt<br><br>döntés + Acc.<br><br>Lehoz | a szerkezet nem létezik |

**1. táblázat**
Világról alkotott elképzelések. Ige ~ főnév + operátor ige.

Itt van a második példánk is. Minden egyes nyelv a maga sajátos módján fejez ki vészjelzéseket, s az üzenet azonosítása minden alkalommal valamiféle gondolkodást követel meg a szituációról. Tűz esetén egyes nyelvek arról tájékoztatnak minket, hogy égünk, más nyelvek a mentésre utalnak ritualizált formában, sajátos eszközeikkel megszólítanak, avagy felszólítanak. Hasonlóan változatos a kép a „tolvaj, fogják meg" esetén is.

# Vészjelzések

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| Au feu!<br><br>*Tűz!* | *Tűz van!* | Пожар!<br>Горим!<br><br>Pojar!<br>Gorim!<br><br>*Tűz!*<br>*Égünk* | *救火！*<br>*jiùhuǒ!*<br><br>*Ment / tűz!* | 불이야 !<br><br>*Bul-i-ya!*<br><br>*Tűz – létige - megszólítás* | Kâi wutā<br><br>*te -felszólítás – tűz!* |
| Au voleur!<br><br>*Tolvaj!* | *Tolvaj, fogják meg!* | Воры!<br>Держите вора!<br>Грабят! Vori!<br>Derjite vora!<br>Grabjat!<br>*Tolvaj!*<br>*Fogják meg a tolvajt!*<br>*Meglopnak engem /minket!* | 抓小偷！<br>zhuā xiǎotōu!<br><br>*Elkap / tolvaj!* | 도둑이야 !<br>*Doduk-i-ya!*<br><br>*tolvaj-létige - megszólítás* | Kâi ɓàrāwô<br><br>*te -felszólítás – tolvaj* |

**2. táblázat**
Vészjelzések

„Spontán szóbeli vagy írásbeli kommunikáció hétköznapi témákról anyanyelvi beszélőkkel" – a nyelvtanulásban talán ez lehet a legfontosabb elérendő cél: érteni, megszólalni, idegen nyelven reagálni. Ez megköveteli az igazodást a célnyelvi közösség normáihoz, és azt feltételezi, hogy „cinkos" kapcsolatban állunk azokkal, akik a célnyelvet természetes körülmények között, különösebb erőfeszítés nélkül, gyerekkorukban sajátították el.

A nyelvtanulás során egy adott kultúrában megszokott kódrendszert, kollektív – kulturális és diszkurzív – emlékezetet igyekszünk egy másik kultúrában használni. Sokszor sikertelenül. A kulturális félresiklás, hibás kódolás az azonos anyanyelvű beszélők esetében is megtörténhet. A kulturális melléfogások fontos típusa a tabu, a szabályok, az előírt kifejezések vígjátéki „toposzként" is jól ismert áthágása. A „mi" tudat szociális összetartó erő, nélkülözhetetlen szerepe van a kulturális folytonosság biztosításában.

A kommunikációs tartalmak gyakran szimbolikus cseréje egónk, illetve közösségünk erősítését, védelmét szolgálja, a kívánt viselkedést provokálja. Az „ALL Blacks" ellenfelei megremegnek az új-zélandi rögbijátékosok harci tánca, a haka láttán. Ez a rituálé, amely mára már elválaszthatatlan a rögbitől, Új-Zélandtól és a mi „globális falunktól", felkelti érdeklődésünket. Vajon mi az az üzenet, melyet gyilkos tekintetek és harcias gesztusok kísérnek? Ka mate! Ka mate! Ka ora! Ka ora! Tenei te tangata puhuruhuru! Nana nei te tiki mai, I whakawhiti te ra! Upane! Upane! Upane! Ka upane! Whiti te ra! A Te Rauparaha által írt maori haka arra szolgál, hogy megfélemlítse az ellenfelet. Remek példája a szemantikailag üres vagy dagályos beszédnek (Rizza 2009: 285). Ritualizált beszédeseményeket és szigorúan, tradíciók alapján formalizált társadalmi cselekményeket illusztrál. A diszkurzív történetbe való beágyazottság olyan verbális elemeket hoz létre, melyek jelentése másodlagos. A dal 15 játékos hangjának egyidejű jelenléte, elmúlt idők csapatai hangjának emléke, a jövő csapatainak majdani hangja, és Te Rauparaha hangjának újrateremtése.

Minden üzenetet adekvát módon kell továbbítani és érzékelni. A lexikográfus Sinclair (1991: 498) négy, a kommunikáció szempontjából releváns, szótárszerű és nem szótárszerű, „megosztott" ismerettípust különböztet

meg. Ezeket az anyanyelvi beszélő aktívan birtokolja, felismeri és használja. Az első kettő a nyelv struktúráját, az utolsó kettő pedig a keretismereti tényezőket, a kommunikációs megvalósulást érinti: 1) a frazeológia elmélyült/interiorizált ismerete; 2) információk a nyelvtanról, a lexikáról; 3) textus/kontextus összefüggése; 4) kulturális előfeltevés.

A beszélők interakcióikban többé-kevésbé közös „enciklopédikus" ismereteket mozgósítanak. Pottier (1992: 24, 25–26) általános szemantikájában a közös háttértudás két típusát különbözteti meg:

1. ismereti elemek magáról a nyelvről (ha egy regénynek az a címe, hogy „kétszer volt", ennek a megértése feltételezi a nyelvben meglévő referencia-formula, a mitikus „egyszer volt, hol nem volt" ismeretét);

2. ismereti elemek a világról (egy szó, például a „falu" szó szükségszerűen ismereteket idéz fel mindannyiunkban, de a „Megérkeztünk a faluba. A templom zárva volt." gondolatsor csak azok számára lesz természetes, akik környezetében a templom a falu része.

Yule (1996: 24) jelzi, hogy a "We had Chardonnay with dinner. The wine was the best part." gondolatsor megértéséhez tisztában kell lenni azzal, hogy „Chardonnay = wine". Vajon kell-e pontosítani, hogy az esetek nagy részében a sikeres kommunikáció szélesebb vagy szakmailag összetettebb kulturális tudást is megkövetel? Például hasznos lehet, ha azt is tudjuk: a Chardonnay fehér bor Dijon környékéről való, Burgundiából, a jó ízlést testesíti meg, természetes eleganciája miatt aperitif italként fogyaszthatjuk, stb. – és akkor még bizonyára nem merítettük ki a teljes szemantikai és konnotatív hálót.

A legegyszerűbb szavak is rendszernyelvészeti és használatnyelvészeti alapon kapcsolódnak egymáshoz. Minden beszéd, amely idegen helyek megnevezését tartalmazza, külső, többé-kevésbé a célnyelv struktúrájára adaptált nyelvi elemekkel dolgozik. A nemzetközileg ismert intézmények gyakran eredeti nyelven őrzik meg elnevezésüket, azt mondjuk franciául: le Bundestag (német), le British Council; más esetekben az adott nyelv kimunkálhatja saját fordítását: The White House, Maison Blanche, Fehér Ház stb.

## Intézménynevek

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| le British Council<br><br>*a British Council* | A British Council | Британский Совет<br><br>*Britanski Soviet*<br><br>*Brit Tanács* | 英国文化协会<br><br>yīngguó wénhuà xiéhuì<br><br>*Anglia - kultúra - egyesület* | 영국 문화원<br><br>*yeongguk munhwawon*<br><br>*Anglia Kulturális intézet* | Cībìyar British Council<br><br>*British Council Központ* |
| La Maison Blanche<br><br>*a Fehér Ház* | a Fehér Ház | Белый дом<br><br>Beliy dom<br><br>*Fehér Ház* | 白宫<br><br>Báigōng<br><br>*Fehér – palota* | 백악관<br><br>Baek ak gwan<br><br>*Fehér – kő - Ház* | Fādàr shũgàban ƙasar Amurika<br><br>*Udvar – elnök – ország - Amerika* |

**3. táblázat**
Intézménynevek

A nyelvi interakciókat és diskurzusokat minden esetben a beszélgetőtárs elvárásai határozzák meg, míg azok szervezése a közösség feladata. A magyarázatot követelő kihagyások vagy a rejtett célzások, az aszimmetrikus jelenségek anyanyelvi társalgásban is mindennaposak. Ez még inkább igaz olyan kommunikációban, amely két különböző, egy anyanyelvi és egy nem anyanyelvi kultúrából származó beszélő között zajlik. Ez utóbbi idegen nyelven való megnyilatkozása során függ a saját anyanyelvi kultúrájától, szokásaitól, melyek a beszélgetőtárs számára nehezen dekódolhatóak.

A kultúra a kommunikációnak talán a legfontosabb kontextuális háttere. Egymáshoz közeli kultúrák esetében is szembetűnőek lehetnek a mentalitásbeli, viselkedési és kommunikációs különbségek, melyek nehezítik a kultúrák tagjainak érintkezését. Az anyanyelv és célnyelv közötti koncepcionális eltérések terén különleges helyet foglal el a tréfa és az agresszió, ezek szabályai és tartalmi jegyei. A legendák szerint a két világháború között párizsi emigrációban élő magyarok a guggolós WC-t „talpra magyarnak" hívták. A történet a franciák szerint távolról sem szórakoztató, fordítása komplex átváltási művelet, és egy magyarul jól beszélő diák számára sem könnyen értelmezhető.

Egy meghatározott kommunikációs helyzet feloldásához grammatikai szabályok és szókészleti elemek mozgósítására van szükség. A nyelvi jelenségek ismerete, az elemek grammatikailag pontos és sorrendileg is helyes megválasztása azonban nem feltétlenül ad értelmes kijelentéseket. A nyelvi formák elsajátítása elképzelhetetlen szociális információk nélkül.

Az iskolai programok hagyományosan „élő nyelvek" tanítását szorgalmazzák, ritkábban beszélünk „élő kultúrákról". Így az összekacsintás, amely nehezen meghódítható új földrésznek tűnik, egyfajta bejárat lehet a kultúra világába.

Most pedig térjünk át a második fogalomra.

**Preferencia**

Kultúráról nehéz úgy szólni, beszélni, hogy ne helyeznénk a hangsúlyt a szociálisan bevéződött, nyilvánvaló vagy észrevétlen nyelvi preferenciákra. A nyelvi diskurzus eszközei bizonyos tényeket előtérbe helyeznek másokkal szemben. Minden kommunikációs szituáció választás különböző kifejezési módok közül, a nyelvet szokásainknak, tapasztalatainknak megfelelően, a szövegkörnyezet jellegzetességeihez igazítjuk.

Szépe György elegáns megfogalmazásában (idézi Medgyes Péter 2010: 84): a nyelvtudás lényege az adott szituációban való helytállás. Anyanyelvi kultúránk szűrője azonban állandóan jelen van: idegen nyelvet beszélni azt jelenti – kockázatot vállalni. Tudjuk jól, hogy a nem anyanyelvi beszélő könnyen felismerhető akcentusáról, gesztusairól, nyelvtani és lexikai hibáiról, valamint azokról a „természetellenes" nyelvi eszközökről, amelyeket például már bemutatkozáskor használ, ahogyan később megfogalmazza és kifejti gondolatait.

Verbális és nem verbális jeleink szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A gesztus többletinformációt hordoz társadalmi, hatalmi viszonyokról, szerepekről; megerősít, árnyal vagy ellentmond, ez különösen szembeötlő bizonyos elvont, konvencionális kifejezések esetén.

| Pszt … |
|---|

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| Chutt! | Pszt! | Тихо, цыц, шшшшш<br><br>Tiho, tsits, chchchchc | 噓<br><br>Xū | 쉬잇<br><br>*shi it* | Kù yi shirū<br><br>*Ön csinálni csend* |
| | | | | | *semmilyen gesztus nem kíséri* |

**4. táblázat**
Pszt…

Minden kultúra a maga módján kér csendet. A pszt-nek megfelelő hausza kifejezést semmilyen gesztus nem kíséri.

Az egyszerre verbális és nem verbális társadalmi rítusok közül idézzük fel azt a hétköznapi szituációt is, amikor társaságban egy pohár ital elfogyasztására készülünk. Koccintáskor franciául azt mondjuk: „Tchinn, tchinn”. Ez a gyakorlat vajon létezik más kultúrákban is?

## Koccintsunk …

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| Tchinn-tchinn!<br><br>A ta / votre santé ! | Egészségedre! / Egészségére!<br><br>Isten-isten! | За Вас ! Ваше здоровье ! Будем здоровы ! Будем !<br><br>Za vas ! Vache zdorovje ! Budem zdorovi ! Budem ! | 干杯 !<br><br>gānbēi! | 건배<br><br>*geonbae* | |
| Egészségedre! / Egészségére! | | *Önért! Egészsége! Legyünk egészségesek! Legyünk!* | | | Se szó<br>Se gesztus |

**5. táblázat**
Koccintsunk…

A hausza közösségben nem koccintunk, és csendben fogyasztjuk kis csészékből a vizet.

Megfigyelhető: anyanyelvi beszélgetőtársaink egyeztetési hiba miatt sosem tiltakoznak, míg sértő lehet számukra a nyelvileg amúgy korrekt udvariassági formák helyzetnek nem megfelelő használata. Kultúrafüggő lehet a – kimondott vagy ki nem mondott – szó jelentése, formája, kiejtése, előfordulása, kombinatorikája. És minden kultúra egyben beszédközösség, szövegtípusokkal, szerkesztési logikával, interakciós gyakorlattal, közös, szociokulturálisan meghatározott érvhelyekre való utalásokkal.

Nyelvtanári berkekben közhelyszámba megy, hogy a telefonbeszélgetések nyelvezetében számtalan idejétmúlt, még a mobiltelefonok megjelenése előtt létrejött kijelentés lelhető fel, melyek függetlenek a telefonbeszélgetés tartalmától, és a telefonbeszélgetés valamelyik szakaszához kapcsolódnak. Minden nyelv kidolgozza a maga „Halló, Kovács úr! Tessék, én vagyok!” típusú forgatókönyvét, expresszív rendjét.

| Telefonbeszélgetés | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| **FRANCIA** | **MAGYAR** | **OROSZ** | **KINAI** | **KOREAI** | **HAUSZA** |
| – Allô ! Monsieur Martin?<br><br>– C'est lui-même. | – Halló Kovács úr?<br><br>– Tessék, én vagyok. | –Здравствуйте, это Иван Иванович?<br><br>– Да, я Вас слушаю.<br><br>Zdravstvuite, eto Ivan Ivanovitch ? Da, ja vas slouchaju. | 喂！请找一下李先生。<br><br>我就是。<br><br>wéi ! qǐng zhǎo yíxià Lǐ xiānshēng.<br><br>wo jiùshì. | 김씨 아저씨 ?<br><br>*kim-ssi ajeossi*<br><br>네, 전데요.<br>*Ne, Jeo-ndeyo* | – Allo Malam Abdu n□?<br><br>– E'e nī n□ (férfi)<br><br>/<br><br>– E'e nī c□ (nő ) |
| *– Halló, Martin úr?*<br><br>*–Tessék, ő az.* | | *Jó napot kívánok, Ivan Ivanovics?*<br><br>*Igen, hallgatom önt.* | *– Halló, kérem, keresni, / egyszer / L i / úr*<br><br>*– Én / pontosan.* | *-Kim úr ?*<br><br>*- Igen, én – lenni.* | *– Halló, Malam Abdu az ?*<br><br>*– Igen, én, az.*<br><br>□ = kettőzött mély« ee » |

**6. táblázat**
Telefonbeszélgetés

Watzlawick elemezte a *Nem félünk a farkastól* című Albee dráma vitastruktúráját. A szombati kerti partiról érkező részeg George és Martha viharos szócsatáit, gorombaságait (isznak, hajba kapnak, békülnek) a szerző nem káoszként írja le, hanem láncolatként, szerkezettel rendelkező beszédeseményként. A tanulmány arra utal: ha megindítunk egy információfolyamatot, akkor a továbbiakban az érintkezésben résztvevők általában erre építik válaszaikat. A kommunikáció lebontható apró mozzanatokra, de tranzakciókban, keretek között zajlik. A társas érintkezések világában a pillanatnyi helyzeten túl őrködünk az expresszív rend fölött, ez pedig az interakció alapvető szerkezeti tulajdonsága.

Úgy tűnik, minden kultúrának megvan a maga jellegzetes forgatókönyv-repertoárja, ezt „kölcsönbe kapjuk" a társadalomtól. Schank és Abelson (1977: 41) szavaival: a forgatókönyv olyan struktúra, amely eseménysorokat ír le sajátos kontextusban („a script is a structure that describes appropriate sequences of events in a particular context"). Forgatókönyvet a gyakran átélt protokolláris cselekvéssorokra alakítunk ki. Az eseménysorok felépítését, megértését elősegítő kész kulturális csomagok, forgatókönyvek tartalmazzák azokat a helyeket, tárgyakat, személyeket, stabil és változó cselekvésmozzanatokat, amelyekkel az adott kontextusban várhatóan találkozunk.

A mindennapi kommunikációban címkékkel látjuk el magunkat, egymást. Megfelelő társadalmi környezetben bármely kijelentés kifejezhet szeretetteljes magatartást, és jelentéstartalma lehet például becéző. Az itt látható táblázat olyan becéző megszólításokat mutat be, melyek jelentéstartalma állatokra utal. A felnőttek gyakran használják ezeket gyermekek megszólítására.

**Becéző kifejezések**
**felnőtt → gyerek**

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| mon petit loup<br><br>mon gros canard<br><br>ma puce | kis cicám<br><br>arany bogaram<br><br>mókuskám | | | 내 강아지<br><br>*Nae gangaji* | |
| *kis farkasom*<br><br>*nagy kacsám*<br><br>*bolhám* | | *jellegzetes állatok:*<br><br>*nyuszi, cica, kismadár, halacska* | *Nem létezik* | *kutyuskám*<br><br>«kutya» nem lehetséges | *Nem létezik*<br><br>(különösen az első gyereknél)<br><br>a nyelvközösség tagjai titkolják érzéseiket<br><br>a szexualitás tabu |

**7. táblázat**
Becéző kifejezések (felnőtt → gyerek)

A kínaiban a gyerekek megszólítására nem használnak állatneveket, koreaiul kizárólag a „kutyuskám” lehetséges, a hausza nyelvben a gyermek (különösen az első gyermek) kedveskedő megszólítása tilos.

Kiindulási kérdésünk: a társalgás területén beszélhetünk-e lehetséges univerzális érzelmi mechanizmusokról?

A szövegben nem specifikált részeket, üres helyeket, háttértudásunkkal egészítjük ki. A társadalmak tagjaikat önszabályozó beszélőkként mozgósítják a társas érintkezésekben. Ha ezeket a forgatókönyveket fenn akarjuk tartani, akkor bizonyos határok között kell maradnunk. Dewaele (2012: 208–218) szerint a forgatókönyv egyfajta mentőöv, amely a beszélgetőtárs számára lehetővé teszi, hogy gond nélkül részt vegyen az interakcióban. A második nyelv használóinak olyan forgatókönyvet kell létrehozniuk, amely egy sor sztereotípiához kapcsolódik. Példaként említi a szerelmi vallomást mint nehezen megvalósítható forgatókönyvet: azok az idegen nyelvet beszélők, akik kevéssé vannak tisztában a szavak és szerelmes kifejezések emocionális tartalmával, nagy kockázatot vállalnak azzal, ha nem ismerik az első romantikus randevú forgatókönyvének használatát. A világban való tájékozottság, kommunikációs jártasság azt is jelenti, hogy az anyanyelvi beszélők képesek felismerni egy-egy forgatókönyvet, még akkor is, ha a beszélgetés során „betömendő lyukak” akadnak. Egyébiránt a közösségben létrejövő alcsoportok valamilyen specifikus (szociális, generációs vagy etnikai) forgatókönyvekkel vértezik fel magukat, melyek a jobb megértést segítik elő.

Az előbbi táblázat folytatásaként tesszük fel a kérdést: A minket érdeklő nyelvekben vannak-e a szerelmesek között is működő, állatokat idéző, becéző kifejezések? Kultúraspecifikus a számunkra kedves állat, de az is, hogy egyáltalán hasonlíthatunk-e állathoz egy szerelmes lényt. Kínaiul semmiképpen, a koreai nyelvben kizárólag a rókára találtunk példákat, a hauszaban pedig az őzikére.

**Becéző kifejezések szerelmesek között**

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| mon p'tit chat<br>mon loup<br>mon lapin | kis cicám<br>nyuszikám<br>mókuskám | | *Nem létezik* | *Nem létezik*<br>esetenként a férj mondhatja feleségének :<br>여우 같은 아내<br>*yeo.u gateun anae* | bàr□wātā |
| *kis cicám*<br>*farkasom*<br>*nyuszikám* | | *jellegzetes állatok:*<br>*kecske, kakas, sas, hattyú* | | *rókám* | *őzike – én* |

**8. táblázat**
Becéző kifejezések szerelmesek között

Claire Kramsch (2009: 9) szerint a ritualizált és előreszerkesztett formulák a társadalmi gyakorlat és kohézió szabályozójaként, többé-kevésbé kötelező forgatókönyvek szerint funkcionálnak a társalgásban: „These rituals do not carry any particular referential meaning; their purpose is rather to wield subjective and social symbolic power by upholding the conventional ethos of friendly interaction and democratic opportunity." Kramsch kultúrameghatározása: azonos a kultúránk, amennyiben egy társadalmi térben élő, ugyanazzal a történelmi háttérrel rendelkező, közös észlelési, hitbéli, értékelési és cselekvési modellekkel rendelkező diszkurzív közösség tagjai vagyunk: „membership in a discourse community that shares a common social space and history, and common imaginings […] common system of standards for perceiving, believing, evaluating, and acting" (Kramsch 1998: 10).

Minden társadalmi csoport szocializációs gyakorlatában azonosíthatók explicit utasítások, felidézhető implicit információk. Eltérő a beszédszándék szokványos jelzése, a kultúrákra jellemző a töltelékhangok, a töltelékszavak és a kiüresedett töltelék, kijelentések használata is. Gyakran nem az számít, ami valójában elhangzik, hanem az az egyszerű tény, hogy beszélünk egymással. A rituális cselekedetek lehetővé teszik, hogy beszélgetőtársaink tudtára hozzuk, tiszteljük, becsüljük, értékeljük stb. őket. A kontaktusteremtést és a társalgás elindulását sztereotip „töltelékkifejezések" segítik.

| Bókok .. | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| **FRANCIA** | **MAGYAR** | **OROSZ** | **KINAI** | **KOREAI** | **HAUSZA** |
| Tu es super avec les cheveux courts! | Remekül áll a rövid haj! | Короткая стрижка тебе очень к лицу.<br><br>Korotkaya strijka tebe otchen k litsu. | 你留短发很好看。<br><br>nǐ liú duǎnfà hěn hǎokàn. | 머리 자르니까 예쁘다 !<br><br>meori jareunikka yeppeuda | Kitson yā yi makì kyau |
| *Jó vagy rövid hajjal!* | | *(Egy) rövid frizura jól (megy) az arcodhoz* | *Te / hagy /nő / rövid haj / nagyon / szép* | *Fej / haj / mert le vágták / van / szép* | *Fonat –tesz-neked - szép*<br><br>A nyelvközösség tagjai nem vágják, hanem fonják a hajukat. |

**9. táblázat**
Bókok

A helyzetmondatok ekivalensét nem mindig lehet megtalálni, gyakran nem is létezik az adott helyzetben egyenértékű fordulat. Ez a táblázat arra hívja fel figyelmünket, hogy a „Remekül áll a rövid haj!" típusú kijelentés is csomagban fordítandó. No persze a ritualizált kifejezésnek csak akkor van értelme, ha maga a gyakorlat egyáltalán létezik. A hausza nyelven beszélő közösség tagjai nem vágják, hanem fonják a hajukat.

A dicséret és a rájuk adott válaszok kedvelt témái a pragmatikának. A külsőnkre vonatkozó bókok esetében Szili Katalin (2004: 164) jelzi, hogy bár ezek valóságtartalma csekély, és csupán interakciót elősegítő eszközök, a magyarok több mint 80%-a ezeket rutinszerűen megköszöni, sőt a hölgyek harmada, a férfiak fele viszonozza a kedvességet: „Te is!" „Hogy te milyen aranyos vagy!" stb.

Az ismertetett példák alapján elmondható:

1. A nyelvi cselekedetek szoros összefüggésben vannak a beszédhelyzettel.
2. A hatékony kommunikációhoz elengedhetetlen a megszólalás, a megszólítás és az elhallgatás szocializációs folyamatban szerzett szabályainak ismerete.
3. A közlendő létrehozásában meghatározó szerepet játszik, mely konvencionális műfaj keretében kommunikálunk.
4. Az alakok és gesztusok szabadságzónája nyelvenként, kultúránként igen eltérő lehet.
5. A szóhoz jutás és a hallgatás normái kultúránként változnak. A helytelen kódolás hátterében gyakran az értékek kultúránként változó rangsora, a világról való gondolkodás eltérő és nyelvileg konzervált rendszere áll.

A kutatásról korai volna összegező értékelést megfogalmazni. A bemutatott táblázatok statikus pillanatfelvételek, melyeket különböző nyelvi közösségek tagjaiként készítettünk egy-egy nyelvről, egy bizonyos pillanatban. A példák révén bepillantást nyerhetünk a vizsgált nyelvek képi világába, hozzásegítenek számtalan szerkezeti különbség és egyezés feltárásához, az elemek elrendezésének, logikájának a megértéséhez, utalnak arra is, hogy az ekvivalencia hol morféma, hol szó, hol szócsoport, hol mondat, hol szövegegység fordítását feltételezi. Kont-

rasztív perspektívában minden nyelv sűrít és felesleget termel, hiányok és többletek keletkeznek. A helyzetmondatok megfelelőjét nem mindig lehet megtalálni, gyakran nem is létezik az adott helyzetben egyenértékű fordulat.

A konklúziók tekintetében legyünk nagyon óvatosak. A vizsgált terület tele van megoldatlan kérdésekkel. A szituatív helyesség és alkalmazkodás bonyolult természetét könnyebb jelezni, mint kimerítő módon leírni. A társas környezet mindazon nyelvi mintáinak tudatosítása, melyekkel „kibeszéljük" társadalmi viszonyainkat, a tipikus forgatókönyvek kontrasztív összevetése hasznos nyelvdidaktikai eljárás. A minták és a forgatókönyvek szabályokba foglalása azonban, úgy tűnik, nehezebb vállalkozás.

Pár biztos pont azonban mindenképpen felfedezhető. Annak felismerése, hogy jól begyakorolt forgatókönyveink másként is működhetnek, mindenképpen különleges élményt ad a nyelvtanulónak. Nem kevésbé izgalmas annak tudatosítása, hogy a nyelvhasználati szabályok és a nyelvhasználattal szorosan összefüggő viselkedési módok, az adott beszélő közösségre jellemező képi világ út lehet más közösségekhez. Péntek János (2001: 32) a balkáni kifejezéskincs vizsgálata kapcsán jelzi a kölcsönhatások és a közös szemlélet jelentőségét: az „eső után köpönyeg" szólás és a „rágja a fülem" (egy kéréssel) bizalmas kifejezés bolgár és román területen is gyakori.

**Hungarológia és kulturális kompetencia**

A tárgyalt kérdések sajátos hangsúlyt kapnak a MANYE által kijelölt keretben, így röviden kitérnék az egyetemi hungarológia párizsi jelenlétére. A magyar szakos hallgatók egy része anyanyelvként használja a magyart, de a kultúrát kívülről látja. Van, aki második nyelvként beszéli a magyart, de régóta kettős kultúra közegében él. A hungarológusokat is foglalkoztatja a kérdés: a nálunk megszerzett nyelvtudás alkalmas-e arra, hogy hallgatóink boldoguljanak magyar nyelvi közegben. A nyelvi formák mellé adunk-e nyelvhasználati szabályokat, szólunk-e kultúrafüggő kötöttségekről, magatartásformákról? Fejlesztjük-e a hallgatók ez irányú tudatosságát, metapragmatikai képességét? A leíró nyelvtan átfogó képet kíván adni azokról a szabályokról, melyek segítségével a szóelemek szavakká és a szavak mondatokká kapcsolódnak a szinkron nyelvhasználatban. Amennyiben a nyelvi elemek használata is része az anyanyelvi kompetenciának, megállapíthatjuk: a „plusz és mínusz" kategóriák, struktúrák néha kisebb gondot okoznak, mint a többé-kevésbé sztereotip alakzatok, sémák, működési szabályok, melyek lehetővé teszik a társas élet szervezését, értelmezését.

A Kassai György kollégámmal írt magyar leíró nyelvtanunkban (2007) a szóösszetételek kapcsán hangsúlyozottan utalunk a lexikai elemek politizálódására. A megkerülhetetlen alaktani, mondattani problémák mellett fokozott figyelmet szentelünk az anyanyelvi beszélő tudatában mozgósításra készen álló szókapcsolatok, kollokációk, az azonos helyzethez kötődő nyelvi megnyilatkozások, a korrekt semmitmondás kérdésének. E jelenségek a szókészlet körébe utalhatók, ám a sajátos beszédhelyzetekből fakadó normatív és formailag kötött megnyilatkozások, sztereotípiák, a nyelvi közösség kollektív tapasztalatain nyugvó asszociációk, vagy mondjuk így: a kommunikációs szükségszerűség elválaszthatatlanul kötődik a grammatikai megvalósíthatósághoz. A nyelvi rendszer elsajátítása akkulturáció, egy új műveltség felfedezése.

Úgy tűnik, a morfológia, avagy a szintaxis nem autonóm nyelvi modulok. A nyelvtantudáson túlmutató, mögöttes kulturális jelentéstartalmak fontosságát többek között a „magyarázom a bizonyítványt" elemzésével szemléltetjük. A kapcsolatteremtés kötött formáit, a közelség-távolság fokozatait jól tükrözi anyanyelvünkben az udvariasság, a tegezés-magázás-önözés-tetszikezés bonyolult rendszere. Jelezzük az üdvözlési, megszólítási formák irracionális sokféleségét (ketteske, ügyvédnő, viszonthallásra stb.), melyek történelmi örökség lenyomataiként státuszról, szerepviszonyokról, a nemek társadalmi helyéről árulkodnak.

Ezzel kapcsolatban egy utolsó táblázat arról, miként szólítunk meg egy miniszter asszonyt a különböző kultúrákban. A kultúra dönti el, jelezni kell-e, úrhoz avagy hölgyhöz beszélünk, a megszólítás kiegészül-e keresztnévvel, családnévvel, apai névvel; a hauszában nincs önállóan „miniszter", csak valamilyen ágazat minisztere.

## Miként szólítunk meg egy miniszter asszonyt ?

| FRANCIA | MAGYAR | OROSZ | KINAI | KOREAI | HAUSZA |
|---|---|---|---|---|---|
| Madame le/la Ministre! | (tisztelt) Miniszter asszony! | Госпожа Министр<br><br>Gospoja Ministr | *部长*<br><br>*Bùzhǎng* | 장관<br>*Jang gwan* | Ministan |
| *Hölgyem a miniszter* | | *Hölgy Miniszter* | *Miniszter* | *Miniszter* | *(egy ágazat) miniszter (e)* |
| | | Vagy :<br><br>keresztnév + apai név | Nemtől függetlenül<br><br>Kiegészülhet a családnévvel : « 吴部长WU bùzhǎng » (WU / miniszter) | 장관님<br>« Jang gwan nim»<br><br>(nim = tiszteletet jelző szuffixum; férfi vagy nő) | |

**10. táblázat**
Miként szólítunk meg egy miniszter asszonyt?

A kulturális kompetencia a konvenciók, a közösség által megszabott normák, lényeges referenciák halmaza, a kívülálló számára gyakran értelmezhetetlen és követhetetlen közös élmények felismerése, ismétlése, a nyelvbe kódolt társadalmi információ (kivel, mikor, hogyan és miről kell-szabad beszélni) naprakész tudása.

A mentális lexikon – bizonyára van ilyen, és többről van szó, mint szép metaforáról – szociokulturális elvárásoknak megfelelően viselkedik. Nemcsak tárolja a szókincs elemeit, hanem rendezi is azokat. A szóasszociációs vizsgálatok társadalmi konszenzusra, szociokulturális állandóságra utalnak. Lengyel Zsolt (2011: 181) szóasszociós vizsgálatai megemlítik, hogy a *hegy* hívószóra tömegesen érkeznek a *magas, völgy, meredek, hogy, meggy* szavak, de a kérdés „Mátra, Himalája és Mohamed" típusú válaszokat is indukál.

Játsszunk el a gondolattal, egy ilyen vizsgálat hozhatna-e hasonló eredményt francia földön? „Ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez" francia ekvivalensében nem találjuk Mohamedet (Mahometet): «Puisque la montagne ne vient pas à nous, allons à la montagne».

A *Dictaverf* nevű adatbázis szerint a francia *montagne* szóra az itt következő válaszok érkeznek: *neige* 123; *colline* 45; *ski* 35; *mer* 33; *sommet* 25; *Alpes* 24 ('hó', 'domb', 'sí', 'tenger', 'csúcs', 'Alpok'). Szembeszökő, hogy nem találunk egyezést.

**Zárógondolatok**

Tóth Szergej (2011) az új orosz–magyar, illetve magyar–orosz szótár szerkesztőjeként figyelmeztet: a nyelv nem a magányos egyént, hanem a közösségben élő embert szolgálja, és olyan mértékben függ a társadalomtól, amennyire az adott nyelvet beszélő emberek maguk is függnek azoktól a viszonyoktól, melyekben élnek. Idejétmúlt szavakat iktat ki, reaktivált kifejezéseket vesz fel, aktuális jelentésosztályokat és jelentésárnyalatokat rögzít, és eközben szembesül a lexikográfiai munka egyik fontos tanulságával: nem csak a szavak, denotációk és

konnotációk változnak, a korábbi kiadások nyelvi anyaga a szovjet korszak és a konszolidálódott kádári Magyarország természetrajzát, szerkesztési elveit, ideológiai terhét is magukon viselte.

Változnak a kapcsolódási pontok, a közösséget jellemző társadalmi, emberi viszonylatok, értékek, viselkedési és beszédmódok. Változott az a kollektív, nyelvkulturális emlékezet és kommunikációs algoritmus is, amelytől, mindennapjaimban, majd harminc éve, elszakadtam.

**IRODALOM**


Alao, G. – Medhat-Lecocq, H. – Yun-Roger, S. – Szende, T. (2010, szerk.): *Implicites – stéréotypes – imaginaires. La composante culturelle en langue étrangère.* Paris: Éditions des archives contemporaines.

Dewaele, J.-M. (2012): L'acquisition et l'usage de scripts dans les différentes langues de multilingues adultes. In: Auger, N. – Béal, C. – Demougin, F. (eds.): *Interactions et interculturalité: variété des corpus et des approches.* Bern: Peter Lang. 195–222.

Goffman, E. (1967): *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. Chicago: Aldine.

Klaudy Kinga (1997): Barátságtalan nyelvpárok. A jelzős főnévi csoport viselkedése a fordításban. In: *Könyv Dezső Lászlónak.* Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 87–104.

Kramsch, C. (1998): *Language and culture.* Oxford: Oxford University Press.

Kramsch, C. (2009): *The Multilingual subject.* Oxford: Oxford University Press.

Lengyel Zsolt (2011): Szóasszociációs vizsgálatok (10–14, 18–26 évesek; 1000–1000 fő). In: Horváth H. Attila (szerk.): *Társadalmak, nyelvek, kultúrák.* Veszprém: Pannon Egyetem. 185–189.

Medgyes Péter – Major Éva (2004): *A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana*. Budapest: Corvina.

Megyes Péter (2010): A magyar idegennyelv-oktatás aranykora: 1989–2009. *Modern Nyelvoktatás*. 77–92.

Péntek János (2001): *A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. A nyelv ritkuló légköre.* Kolozsvár: Korunk Baráti Társaság. 30–42.

Pottier, B. (1992): *Sémantique générale*. Paris: PUF.

Rizza, C. (2009): Semantically redundant language – A case study. *Applied Linguistics*, vol. 30, no. 2. 276–294.

Schank, R. – Abelson, R. (1977): *Scripts, goals, plans and understanding.* Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Siklaki István (szerk.) (2008): *A szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció.* Budapest: Typotex.

Sinclair, J. M. (1991): Shared knowledge. In: Alatis, J. E. (ed.): *Linguistics and language pedagogy. Georgetown University round table on languages and linguistics.* Georgetown: Georgetown University Press. 489–500.

Szende, T. – Kassai, G. (2007): *Grammaire fondamentale du hongrois.* Langues & Mondes. Paris: L'Asiathèque.

Szili Katalin (2004): *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Tóth Szergej (2011): *Nyelv, kép, hatalom.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó.

Watzlawick, P. – Helmick-Beavin, J. – Jackson, D. D. (1967): *Pragmatics of human communication: A study of interactional patterns, pathologies and paradoxes.* New York: W. W. Norton & Co Inc.

Yule, G. (1996): *Pragmatics.* Oxford: Oxford University Press.

**SZŐNYI GYÖRGY ENDRE**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet, Angol Tanszék, Szeged és Közép-Európai Egyetem (CEU)
*geszonyi@hstud.u-szeged.hu*

# A szövegen belül és kívül, avagy a kultúra medialitása

***Kulcsszók:*** *szöveg, Clifford Geertz, szemiotika, kulturális reprezentáció*

A nyelv egyik definíciója szerint az információátadás eszköze. Hogyan tároljuk, hogyan osztjuk meg és hogyan értelmezzük az információt? Jelek segítségével. Az információs társadalom kutatása, magyarázata tehát elválaszthatatlan a jelek tanulmányozásától. Milyen módokon alkothatunk jeleket? Illetve milyen jelrendszerekkel közvetíthetünk információt? Képletekkel, nyevi jelekkel, rajzokkal, gesztusokkal, zenei hangokkal, vagy ezek kombinációjával. Vagyis a jeleknek nemcsak rendszerszerűsége, de médiuma is nagyon fontos, s e medialitás értelmezése nem függetleníthető az alkalmazott nyelvészeti kutatások tágabb kontextusától.

Vessünk egy pillantást három képre (Vö. 1-3. képek). Mindegyik tárgya a tudás/információ megszerzésének módszertana, s egyben a kommunikáció mikéntjéről, lehetőségéről is beszélnek:

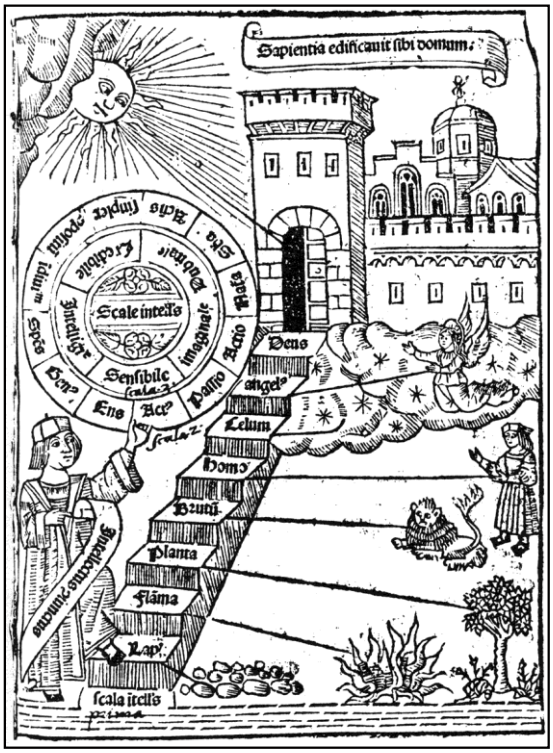


**1. kép**
Ramon Lull, *De nova logica* (Valencia, 1512), címlap

**2. kép**
Salvador Dalí, Homár-telefon (1936)

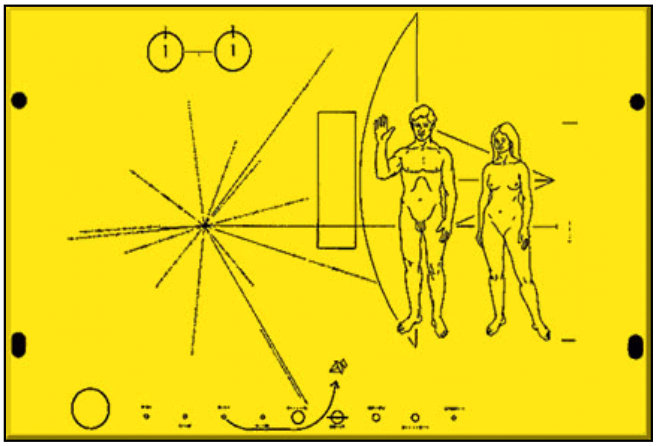

**3. kép**
Carl Sagan, NASA-SETI (Search for Extra Terrestrial Intelligence) üzenet-embléma (1972)

A kora 16. századi nyomtatványon az intellektus lépcsőjét látjuk: a bölcsesség útja a létezés nagy láncolatán való felkapaszkodás, melynek során nemcsak megismeri a kutató elme a világot, de a végén eljut a tudás várába, amely közvetlenül az isteni kisugárzásától világos. Aki ide eljut, transzcenentális kommunikációra is képes lesz. – Salvador Dalí híres homáros telefonja (1936) ugyancsak a kommunikáció eszköze. Vagyis inkább csak lenne, a telefonnal tudáshoz és információhoz lehetne jutni, ha a tetején terpeszkedő rák meg nem akadályozná rendeltetésszerű használatát. A modern alkotás tehát inkább a kommunikáció lehetetlenségéről szól, ám ezzel éppenhogy felhívja a figyelmet egy kínzó hiányra. – A harmadik ábra ismét optimizmust sugároz. Ez a híres, Carl Sagan tervezte SETI (Search for ExtraTerrestrial Intelligence) embléma (1972), amelynek segítségével az emberiség néhány évtizede információt próbált meg eljuttatni saját fajunkról és kozmoszbeli lakóhelyünkről a lehetséges földönkívüli értelmes lényeknek. Mindhárom kép arra is utal, hogy az ember – ahogy ERNST CASSIRER megfogalmazta – szimbólumkészítő állat (Cassirer 1953, idézi Szőnyi 2004, 50).

**Az ember szimbólumkészítő állat – a szimbólum kulturális reprezentáció**

Cassirer fenti téziséből következik, hogy a kultúra szimbolikus rendszer, s egyben társas tevékenység (hiszen egy szimbólumnak csak úgy van értelme, ha van aki befogadja, megfejti), továbbá jelekből áll, melyek értelmezéséhez interpretív közösségre van szükség.

Tovább finomítja ezt az értelmezést Clifford Geertz, az interpretív antropológia atyjának kultúra definíciója: "A kultúra azon történetek összesége, amelyeket magunkról mesélünk magunknak" (Geertz 1994, 161; ld. még Szőnyi 2007, 153). E definícióban a "történetek" kifejezés szövegszerűségre, textualitása utal, de arra is, hogy e szövegek kitaláltak, konstruáltak, vagyis a kultúra fikcionalizált. A "magunkról meséljük" kifejezés reflexivitásra, önreprezentációra utal; a "magunknak meséljük" fordulat pedig azt jelenti, hogy van egy közösség, amely a történeteket cirkuláltatja – ennek funkciója identitásképzés- és megerősítés. E történetek segítségével ismerünk magunkra mint egyénekre és mint a közösség tagjaira. A ráismerés a történetek értelmezése során keletkezik, a történeteket birtokló közösség tehát (ahogy Stanley Fishtől is tudjuk [Fish 1996]) *értelmező közösség*.

Ha a történetek mesélése azonos magával a kultúrával, azt is leszögezhetjük, hogy a kultúra egyben kulturális reprezentáció is, egy olyan szimbolikus jelrendszer és társadalmi praxis, amely által egy közösség megkonstruálja, értelmezi és működteti saját identitását.

**A kulturális reprezentációk medialitása**

A Geertz-i definíció továbbgondolásának következő lépése az, hogy feltesszük a kérdést: hogyan mesélhetünk történeteket? Triviális válasz lenne, hogy szavakkal, de korántsem csak verbálisan: képekkel, gesztusokkal, zenével, dallal, tánccal, és még számos más módon is "mondhatók" történetek. A történetmondásnak, így a kulturális reprezentációnak tehát nem kötelező médiuma a szöveg. A fenti példák alapján is állíthatjuk, hogy a kulturális reprezentáció *multimediális* és *intermediális*. Ennek bizonyítására rengeteg példa felhozható a reneszánsz emblémáktól a *Gesamtkunst* opera 19. századi koncepcióján (Richard Wagner) át a filmig és a mai kompjútervilág multimedialitásáig.

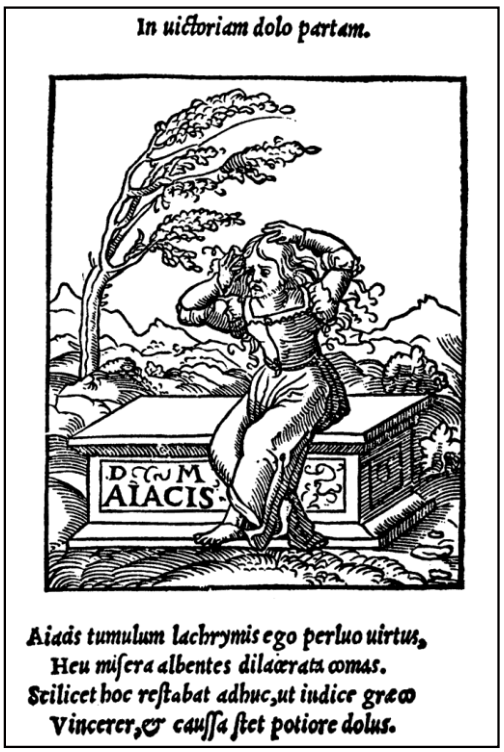


**4. kép**

Multimedialitás: reneszánsz embléma (Andrea Alciati, *Emblematum libellus*, 1531)

**5. kép**
Multimedialitás: színház

**6. kép**
Multimedialitás: film (Laurence Olivier–Shakespeare, *V. Henrik*, 1944)

Az eddigiekből az tűnik ki, hogy a kultúra és maga kulturális reprezentáció is igen tág fogalom, felöleli szinte a teljes emberi tevékenység-spektrumot, intellektuális és érzelmi skálát, egyéni és közösségi cselekedeteket, ideológiát, eszméket, hiedelmeket, vallást, a politikai, sőt még a tudományos diskurzust is, továbbá a történelmi reflexiókat és természetesen minden művészi tevékenységet.

A kulturális reprezentációk komplex jelenségéből egy sor fontos kutatási feladat és tématerület adódik. Bár mindre nem tudok kitérni a jelen korlátok között, itt jelzek olyanokat, amelyek akár több évezrede foglalkoztatják a filozófusokat, ugyanakkor a mai kultúraelmélet legégetőbb kérdései közé tartoznak.

– Ha azt mondjuk, hogy a kultúra szimbolikus rendszer, akkor kutatni kell a szimbólumok szerkezetét, természetét, hatásmechanizmusát (Charles Saunders Pierce, Carl Gustav Jung, Aby Warburg, Ernst Cassirer, vagy Magyarországon Voigt Vilmos).

- Ha azt mondjuk, hogy a kultúra multimediális reprezentáció, tanulmányozni kell a medialitás természetét és az egyes médiumok sajátosságait. A kutatástörténet azt mutatja, hogy a rendelkezésre álló számos médium közül a szavak (nyelvi rendszerek) és a képek (vizuális reprezentációk) jelentik a legnagyobb elméleti kihívást, elég csak arra gondolni, hogy a huszadik században két fontos elméleti fordulat zajlott le: a nyelvi a század elején (Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson) és a képi a század végén (Hans Belting, W.J.T. Mitchell). E problémakör hazai kutatói közül említendő Horányi Özséb és Kulcsár Szabó Ernő.
- Ha elfogadjuk, hogy a kultúra társadalmi praxis és identitásképző mechanizmus, akkor kézenfekvő a következtetés, hogy elválaszthatatlan az ideológia kérdéskörétől, vagyis a szimbólumhasználat pragmatikájától. Ennek két fontos aspektusa van: a szimbólumok értelmezése (a késői Ludwig Wittgenstein és Hans Georg Gadamer) és politikája (Karl Mannheim, Louis Althusser, Michel Foucault, Edward Said, WJT Mitchell). Hazai viszonylatban itt utalok a Kapitány házaspárra és Wessely Annára, a kultusztörténetet kutató Dávidházi Péterre és Tverdota Györgyre, s talán nem szerénytelenség, ha megemlítem az általam is képviselt szegedi *Kulturális Ikonológia és Szemiográfiai Kutatócsoport* tevékenységét.
- Egy triviális, de igen nehéz kérdést hagytam utoljára: ha minden emberi megnyilvánulás kulturális reprezentáció, akkor minden művészi reprezentáció ide tartozik. Ám hogyan különítsük el egymástól a művészi és nem művészi reprezentációkat? Az antik filozófusok óta közkeletű vélekedés volt, hogy a műalkotásokban van valami esszenciális, örök érték. A strukturalisták (pl. Roman Jakobson) megpróbálták ezt a legszigorúbb tudományos módszerekkel azonosítani és kimutatni – jelentős részeredmények ellenére végsősoron sikertelenül.A művészi reprezentáció definíciója ma 100 százalékban pragmatikus: *műalkotás az, amit az azt használó közösség műalkotásként interpretál* (ld. Szőnyi 2004: 6-9, 246-50). Ebben egyetérteni látszik az óvatosan radikális Umberto Eco és a szélsőségesen pragmatista Richard Rorty is.

Végigtekintve a fenti problémasoron azt látjuk, hogy a kulturális reprezentációk kutatása komplex, bonyolult és egy sor tudományterület interdiszciplináris és multudszciplináris kooperációját igényli: szemiotika és kultúrtörténet, nyelvészet, vizualitás-kutatás, ideológia-, eszme- és vallástörténet, irodalom- és művészettörténet, kognitív- és szociálpszichológia, valamint antropológia. Végül, de nem utolsó sorban hangsúlyozni kell, hogy mivel a kulturális reprezentációk időbeli folyamatot alkotnak és paradigmatikusan a történelemre is reflektálnak, a bevont diszciplínák közül nem hagyható ki a történettudomány sem.

**A szimbólumokról**

Első kérdésként a szimbólumok természetének kutatását vetettem fel. Lehetetlen itt utalni a szimbólumkutatások sokrétűségére, csak éppen jelzem a problémát. Nem beszélek most a szimbólum kétféle definíciójáról, miszerint a régebbi korokra utalva minden képes beszéd szimbolikus (a mérleg az igazság szimbóluma, az oroszlán a hatalom szimbóluma), a modern, a romantikától napjainkig terjedő korszakra viszonyítva viszont csak azt tekintjük szimbólumnak, ami egyéni és nem direkten értelmezhető, szemben a metaforával és az allegóriával (Blake, Mallarmé, Dalí egyéni víziói). Ehelyett induljunk ki Pierce definíciójából:

> *A szimbólumok tárgyukat minden hasonlóságtól, vagy valóságos kapcsolattól függetlenül reprezentálják, mivel használóik szokásai biztosítják, hogy szimbólumként értelmezzék őket (1909, 2: 460-61).*

E definíció szerint a szimbólum lényege a konvencionalitás, s e téren a legátfogóbb és legtökéletesebben szimbolikus rendszer a nyelv. Ez az amit Saussure is felismert, s innen számítjuk a nyelvi fordulatot, melynek eredményeképp a huszadik század nagy részében a kultúra legkülönfélébb megnyilvánulásait próbálták nyelvként, grammatikával és textuális analógiák alapján értelmezni (Lévi Strauss a társadalmi rendszereket, Panofsky a vizuális művészeteket, stb.).

Ha elfogadjuk, hogy minden nyelvi jel szimbólum (pl. a 'gerinc' szó abban az értelemben, hogy minden nyelv másnak nevezi ezt az emberi testrészt), mit kezdjünk az alábbi paradigmával, ahol a gerinc szó minden esetben új és többletjelentéseket hordoz:

*Az ember gerince – A hegy gerince – Nem tudták megtörni a gerincét,*
*bárhogy is dobálták sárral.*

Az elsődleges szimbolikus jelentés mellett a kulturális szimbólumok további jelentésrétegeket vesznek fel, a modern szemiotikusok között Umberto Eco (1976: 129-33) ezt nevezi "túlkódolás"-nak. Eco minősítése alkalmas arra, hogy a szimbólumokat is rendszerszerű jelekként értelmezze, de a túlkódolás jelenségét természetesen már régről ismerték, pl. amikor Aquinoi Szt. Tamás, vagy Dante megkülönböztette egymástól a szószerinti, allegórikus, morális és teológiai értelmezés-síkokat.

A szimbolikus jelentéshalmozással kapcsolatban még egy jelenséget kell itt megvizsgálni: a hagyományalapú kulturális reprezentációk természetét. Ezt az "ikonográfiai szimbólumok" Erwin Panofsky által végletekig cizellált definíciójával világíthatjuk meg:

*Az ikonográfiai szimbólumok feltételezik olyan témák és motívumok ismeretét, amelyeket irodalmi források közvetítenek, s használóik őket tudatos olvasással, vagy szóbeli hagyomány segítségével sajátítják el.* (Panofsky 1984: 290)

Például ha megnézzük az olmützi ferences templomban lévő szép freskót, amelyen a kálvária Veronika kendőjét ábrázoló jelenet látható, könnyen beláthatjuk, hogy a festmény megértéséhez többrétegű bibliai eligazodás szükséges: egyrészt a Keresztút általános ismerete vezet el a feszületet cipelő Krisztus felismeréséhez, de ezen túl feltétel a Veronika-történet ismerete is (vö. 7. sz. kép).

**7. kép**
Veronika kendője. 15. századi freskó, Olomouc, Ferences templom

**A tartalmi elemzés fontossága**

Még egy idézet Panofskytól:

> *Magunkon és másokon is még sokszor újra megfigyelhetnénk, hogy a sikeres tartalmi értelmezés nemcsak a műalkotás történetimegrtésének, hanem esztétikai átélésének is használ – nem akarom azt mondani, hogy megerősíti, de legalábbis részlegesen gazdagítja és magyarázza.* (Idézi Białostocki 1982: 145)

Ebből levonhatjuk a következtetést, hogy a kulturális reprezentációk egyben kulturális hagyományok reprezentációi is, s ezek dekódolásához elengedhetetlen a tartalmi/ikonográfiai elemzés. Az európai kultúrkörben e reprezentációk a görög-római és a judeo-keresztény hagyomány mítoszaira, képvilágára, történeteire épülnek. Így

lesz a vörös színű bolygó neve Mars, mert a vér színe összeköti a rómaiak hadistenével. Az irodalomból olyan triviális példákat hozhatnánk, mint hogy Homérosz *Odüsszeiá*ja nélkül jórészt érthetetlen lesz James Joyce *Ulysses*ze.

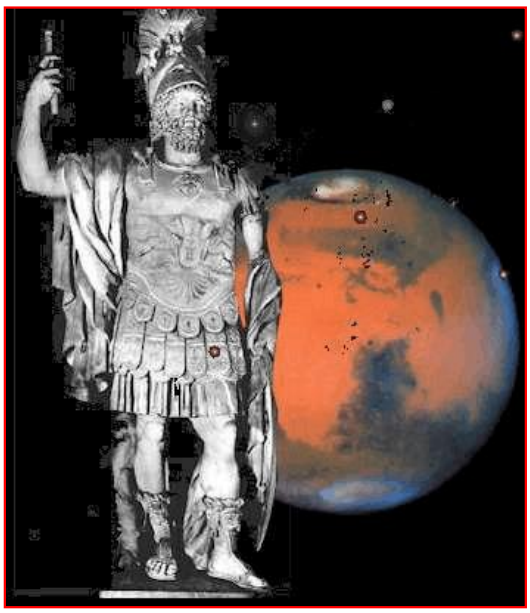

**8. kép**
Mars isten és a vörös bolygó

**9. kép**
Odüsszeusz szirénjei egy görög vázán

**Imagológia**

A kulturális reprezentációk általi identitásképzés fontos eszköze az, amit az imagológia vizsgál – e kutatási ág a népek, nemzetek, csoportok önreprezentációit, illetve a másság reprezentációit elemzi. Néhány példa az imagológiai szimbólumokra: Uncle Sam (USA), Marianne (Frnaciaország), a puszta és a puli (Magyarország). (Vö.10-12. sz. kép.)

**10. kép.**

**11. kép.**

**12. kép.**

**A képek politikuma**

Míg Panofsky a tartalmi elemzés fontosságát emelte ki az ikonográfiai/ikonológiai elemzésekben, a posztstrukturalista ikonológia mesterei, Hans Belting és mindenek előtt WJT Mitchell a képhasználati pragmatikára, vagy az ő kifejezésükkel a képek politikájára helyezték a hangsúlyt. Mitchell a képhasználat vizsgálatából a képekkel szembeni attitűdök tipológiáját vezette le, s a konkrét eseteket az ikonofília, ikonofóbia, ikonoklazmus és fetisizmus rendszerében vizsgálta. Nagy Szulejmán és Zrinyi Miklós Szigetvár melletti közös emlékművén jól érzékelhető a reprezentáció politikuma ("megbékélés" az évszázados harcok után, vö. 13. sz. kép), akárcsak Varga Imre híres Lenin emlékművén, amely valaha Szekszárdot díszítette (vö. 14. sz. kép). A szobor valójában két Lenint mutat fel, az istenített, zászlóra tűzött ideológiai emblémát és az ezzel szemben álló, esendő emberként, a lépcsőn lefelé botorkáló embert. Nem véletlen, hogy csak hosszas viták után engedték a pártszervek felállítását és csak sajnálhatjuk, hogy a rendszerváltással eltűnt a köztérről.

**13. kép**
Zrinyi Miklós és Nagy Szulejmán síremléke (Szigetvár)

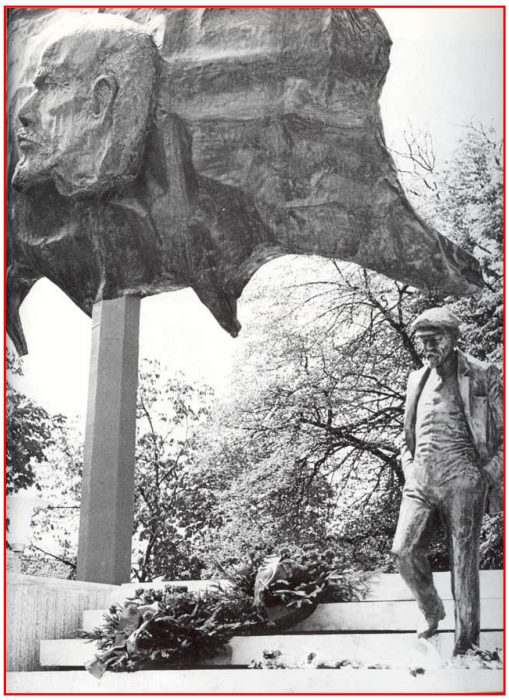

**14. kép**
Varga Imre, Lenin (Szekszárd, lebontották)

**Szövegek és képek: medialitás-elmélet**

A képek politikuma elvezet bennünket ahhoz az évezredes filozófiai és ideológiai vitához, amely szövegek és képek primátusát igyekezett eldönteni, illetve amely – különféle megfontolások alapján – igyekezett elnyomni egyik vagy másk médiumot. Az *ut pictura poesis* elv már az antikvitás óta testvérmúzsákról és hasonlóképpen működő médiumokról beszélt, ám ennek mindig akadtak ellenségei. Újra és újra felmerült, hogy a képek talán tökéletesebb kifejezőeszközök, mint a szövegek és ezért egyesek csak bennük bíztak volna, mások viszont éppezért igyekeztek elnyomni a veszélyes, „megzabolázhatatlan" és „manipulálhatatlan" képeket.

Már Platón viszonylag egyértelműen tisztázta *Kratülosz* c. dialóguásban, hogy a beszéd leglényegesebb tulajdonsága a konvencionalitás, vagyis, hogy megegyezésen alapuló szimbólumrendszer. A képpel azonban sokkal nagyobb probléma volt és van: nem lehet a természetét egyszerűen kiismerni, ezért is folyik erről a kérdésről a mai napig heves vita számos tudományág képviselőinek részvételével. (A magyar tudósok közül – a teljesség igénye nélkül Benedek György szegedi élettanprofeszort, vagy Szívós Mihály filozófus-szemiotikust említeném.) Egyszerűen szólva a képi *ikonicitás* kérdéséről van szó, vagyis arról, hogy a szimbolikus beszéddel szemben lehet-e a képet ikonnak, mediálatlan infromációforrásnak tekinteni. A kép biztosan igazat mond, és mindenkihez beszél, nem kell hozzá nyelvtudás, vagy szótár – gondolják sokan, ezért is lehet olyan nagy ereje a dokumentumképeknek, mint például a természeti katasztrófában elpusztult madaraknak (vö. 15. sz. kép), vagy az Abu Graib börtönében kínzott raboknak (vö. 16. sz. kép).

**15. kép**
Olajszennyezett madarak a Mexikói öbölben (2010)

**16. kép**
Kínzás az Abu Ghraib börtönben (iraki háború, 2004)

Így gondolta ezt a reneszánsz gondolkodó, Leon Battista Alberti is, amikor az egyiptomi hieroglifikus képnyelvet magasabbrendűnek és prakikusabbnak gondolta a beszelt nyelveknél:

> *Az egyiptomiak a következő módon alkalmaztak szimbólumokat: véstek egy szemet, mely alatt ők Istent értették; egy keselyűt, mely a Természetet jelképezte; egy méhet a Király helyettesítésére; egy kört az Idő ábrázolására; egy bivalyt a Békének; és így tovább. Céljuk ezzel az lehetett, hogy míg a szavakat csak az adott nyelvet beszélő népek értették volna meg, s ezért egy nyelvhez kötött felirat rövid idő alatt elvesztette volna jelentését (ez történt a mi etruszk írásunkkal); a szimbólumokkal kifejezett értelem ezzel szemben minden időben alkalmas lehet arra, hogy bármely nép bölcsei megértsék. (De architectura,* VIII. könyv, 4. fejezet. Idézi Daly 1998, 22)

**A látás egyben hit ("seeing is believing")**

Csakhogy Alberti tévedett. A szimbolikus képek megértéséhez éppúgy hagyományalapú, konvencionális tudásra van szükség, mint a nyelvi megértéshez. A szem csak bizonyos kultúrkörökben asszociálja istent, s a bivalynak is

lehet számos szimbolikus jelentése, nemcsak a béke – még egy kultúrán belül is.

Ennél is fontosabb az a felismerés – amelyet kognitív fiziológusok és pszichológusok is alátámasztanak –, hogy nemcsak a képkészítők szempontjából nem jöhet létre teljesen semleges, "áttetsző" vizuális reprezentáció, hiszen a kép készítője a kompozíción és sajátos látásmódján keresztül valamiféle *ágendát*, ideológiai programot ad képi üzenetének; a befogadók sem ismerhetik meg az "ártatlan" látás élményét, mert saját tapasztalataik, világképük, elvárásaik alapján már előre kondicionáltak, amikor a kép érzékelése megtörténik. Ennek eredménye a "seeing is believing" effektus: a látás egyben hit.

Nézzük meg miként rajzolta le az amerikai indiánokat John White angol utazó 1585-ben, s aztán milyen antikizáló és klasszicizáló címlap született ezekből a reneszánsz német könyvtervező, Theodor de Bry kezén 1590-ben (vö. 17-18. sz. kép).

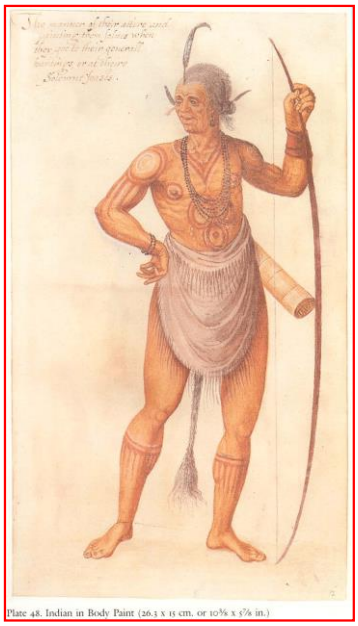


**17. kép**
John White rajza, melyet a helyszínen készített – mégis felismerhetők benne a reneszánsz stílus sajátosságai

**18. kép**
Rövid és igaz beszámoló Virginiáról – John White rajzaival. Frankfurt: Johann Theodor de Bry, 159

A rajzoló nemcsak azt rajzolja, amit lát, hanem amit el tud hinni, hogy lát – vagyis az objektív percepció a szubjektum szűrőjén keresztül válik észleletté. Mint ahogy az Európában készült illusztráció a Cook kapitány naplójában feltűnő tahiti táncosnőről is inkább a 18. századi francia szalonok dámája, s Éder Xavér pánsípot fújó dél-amerikai indiánja is inkább a görög mitológiát idézi (vö. 19-20. sz. kép).

**19. kép**
Tahiti táncosnő. Illusztráció Cook kapitány napjójának német kiadásához (1770-es évek) Kristóf Ildikó gyűjteményéből.

**20. kép**
Éder Xavér, Dél-amerikai indián (1791 )

*

Rövid áttekintésemet egy Ernst Gombrichtől vett idézettel szeretném zárni. Nem éppen a legfrissebb szakirodalom, de máig érvényes axióma, s jó alapot nyújt a ma kultúrtörténeti kutatásainak is:

> *A képhez való hozzáállásunk elválaszthatatlanul összefonódik a világegyetemről alkotott elképzelésünkkel.* (Gombrich 1997, 34)

**IRODALOM**


Althusser, Louis 1996. „Ideológia és ideologikus államapparátusok (Jegyzetek egy kutatáshoz) (1970)." In Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor SK, Odorics Ferenc ed. *Testes könyv I.* Szeged: Ictus (deKON KÖNYVek 8), 373-413.

Belting, Hans 2003. *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok* (2001). Budapest: Kijárat.

Benedek György (1991). *A macska látórendszerének tecto-thalamocorticalis pályája: a szenzoros információ parallel feldolgozásának elektrofiziológiai és anatómiai vizsgálatai.* Szeged: SZOTE.

Białostocki, Jan 1982. *Régi és új a művészettörténetben*. Budapest: Corvina, Művészet és elmélet.

Cassirer, Ernst 1953. *The Philosophy of Symbolic Forms*. New Haven: Yale UP.

Daly, Peter M. 1998. *Literature in the Light of the Emblem. Structural Parallels between the Emblem and Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (1979). Toronto: University of Toronto Press.

Dávidházi Péter 1989. *"Isten másodszülöttje": a magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest: Gondolat.

Dávidházi Péter 1998. *The Romantic Cult of Shakespeare: Literary Reception in Anthropological Perspective*. Basingstoke: Macmillan.

Eco, Umberto (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.

Eco, Umberto 1992. *Interpretation and Overinterpretation. Umberto Eco with Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brooke-Rose*. Ed. Stefan Collini. Cambridge & New York: Cambridge University Press.

Fish, Stanley 1996 [1980]. „Van szöveg ezen az órán?" In Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor SK, Odorics Ferenc ed. *Testes könyv I.* Szeged: Ictus (deKON KÖNYVek 8), 265-83.

Foucault, Michel 2000. *A szavak és a dolgok: a társadalomtudományok archeológiája*. Budapest: Osiris.

Gadamer, Hans-Georg 1994 [1986]. „Szöveg és interpretáció." In Bacsó Béla ed., *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi, 17-43.

Gombrich, Ernst 1997. "*Icones symbolicae*: a szimbolikus kifejezés filzófiái és ezek hatása a művészetre" (1972). In Pál József ed. *Az ikonológia elmélete. Szöveggyűjtemény az irodalom és a képzőművészet szimbolizmusáról*. Szeged: JATEPress, Ikonológia és műértelmezés 1, 31-115.

Horányi Özséb, Szépe György ed. 1975. *A jel tudománya*. Budapest: Gondolat.

Horányi Özséb ed. 2003. *A sokarcú kép*. Budapest: Typotext.

Jakobson, Roman 1973. *Main Trends in the Science of Language*. London: Allen & Unwin. u.ő. 1982. *A költészet grammatikája*. Ed. Fónagy Iván és Szépe György. Budapest: Gondolat.

Jung, Carl Gustav et. al. 1993. *Az ember és szimbólumai* (1964). Budapest: Göncöl Kiadó.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor ed. 1995. *"Jelbeszéd az életünk." A szimblizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest: Orisis. Osiris-Századvég. u.ő. 1996. *Kultúrák találkozása - kultúraváltás*. Szombathely: Savaria University Press. u.ő. (2000). *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei: kommunikáció, demokrácia, média*. Budapest: MÚOSZ Bálint György Újságíró Akadémia.

Lévi-Strauss, Claude 2001. *Strukturális antropológia* (1958). Budapest: Osiris.

Mannheim, Karl 1995. *A gondolkodás struktúrái: kultúraszociológiai tanulmányok*. Ed. Adamik Lajos. Budapest: Atlantisz. u.ő. 1996. *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz.

Mitchell, W. J. T. 2008. A képek politikája. Ed. Szőnyi György Endre, Szauter Dóra. Szeged: JATEpress, Ikonológia és műértelmezés 13.

Panofsky, Erwin 1939. *Studies in Iconology*. London: Oxford University Press. u.ő. 1984. *A jelentés a vizuális művészetekben*. Budapest: Gondolat.

Peirce, Charles Saunders 1975. „A jelek felosztása". In Horányi–Szépe 1975, 19-43. u.ő. 1982. *Writings of Charles S. Peirce: a Chronological Edition* (6 vols). Ed. Max H. Fisch. Bloomington: Indiana University Press. u.ő. 1992. *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*. Ed. Nathan Houser and Christian Kloesel. Bloomington: Indiana University Press. u.ő. 1909. "A Sketch of Logical Critics," EP 2:460-461. Quoted from: http://www.helsinki.fi/science/commens/terms/symbol.html, access: 2007-05-05.

Rorty, Richard 1992. Ld. Umberto Eco 1992.

Said, Edward W. 2000. *Orientalizmus* (1978). Budapest: Európa.

Saussure, Ferdinand de. 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat.

Szívós Mihály 2009. "Az ikonicitás és az interikonicitás általános szemiotikai elmélete." In *Semiotica Agriensis 6. Ikonikus fordulat a kultúrában.* Ed. Balázs Géza, H. Varga Gyula. Budapest-Eger: Magyar Szemiotikai Társaság / Liceum Kiadó, 185-199.

Szőnyi György Endre 2004. *Pictura & Scriptura. Hagyományalapú kulturális reprezentációk 20. századi elméletei*. Szeged: JATEPress, Ikonológia és műértelmezés 10. u.ő. (2007). "Shakespeare és a kulturális reprezentációk elmélete." *Filológiai Közlöny* 53.3-4: 153-65.

Tverdota György et al. ed. 2005. *Kultusz, mű, identitás: kultusztörténeti tanulmányok 4.* Budaperst: Petőfi Irodalmi Múzeum.

Voigt Vilmos 2008. *Bevezetés a szemiotikába* [átdolgozott, bővített kiad.]. Budapest: Loisir.

Warburg, Aby. 1995. *MNHMOSYNH. Aby Warburg válogatott tanulmányai*. Budapest: Balassi.

Wessely Anna ed. 2003. *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris, Láthatatlan Kollégium.

Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Ed. Neumer Katalin; Adamik Lajos. Budapest: Atlantisz.

## Plenáris előadások tézisei

**ALBERT SÁNDOR**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged
*albert@lit.u-szeged.hu*

# A fordítói elvek megváltozása a XIX. századtól napjainkig

***Kulcsszók:*** *fordítói elvek, műfordítás, lexikai, stiláris és szintaktikai ekvivalencia,* fordítói pontosság, „hűség"

A (mű)fordításnak nincsenek kodifikált szabályai. Ha lennének ilyenek, az számos nehezen megválaszolható kérdést vetne fel (pl. ki állapítja meg ezeket a szabályokat, mennyire kötelező érvényűek ezek, ki és hogyan szankcionálja be nem tartásukat stb.), emellett rendkívül megkönnyítené magát a fordítást is, mert azt feltételezi, hogy ha valaki megtanulja és betartja ezeket a szabályokat, akkor bármilyen szöveget könnyen le tud fordítani. Ilyen fordítói szabályok azonban nem léteznek. Irodalmi szövegek régebbi és újabb fordításainak összevetése alapján azonban leszűrhetők bizonyos fordítói szabályszerűségek – vagy inkább fordítói elvek –, amelyek megváltozása jól tetten érhető az utóbbi két évszázad során. Könnyen megállapíthatjuk például, hogy a XIX. század végén – a XX. század elején készült fordítások nyelvileg sokkal pontatlanabbak voltak, mint a maiak. Ezek a régi fordítások valóságos kincsesbányát jelentenek a fordításkutatók számára, hiszen a pontatlan értelmezés, a nem mindig megfelelő nyelvtudás, a felületesség stb. számos félrefordítást, csúsztatást, stiláris ügyetlenséget, nyelvi pontatlanságot eredményezett. Vajon mi lehet az oka annak, hogy ezek a régi fordítások sokszor mégis élvezetesebbek a mai olvasó számára, mint a nyelvileg kétségkívül sokkal pontosabb maiak? És itt nemcsak szavakról, stílusról van szó! Az ún. szintaktikai ekvivalencia betartásával a régebbi fordítók nem sokat törődtek: kedvük szerint tagolták a mondatokat, felbontották a mondathatárokat, Balzac hosszú körmondataiból olykor 4-5 rövid mondatot csináltak: az olvasó úgy érzi, a fordító nem lefordítja a mondatot, hanem elmeséli neki a mondat tartalmát. A mai fordítók ugyanakkor szinte betegesen tiszteletben tartják a szintaktikai ekvivalenciát: a mondat náluk ugyanolyan hosszú, mint az eredeti, csak éppen megtartja az eredeti mondat szerkezetét is! Ékes példája ez annak, hogyan lehet egy alapvetően helyes fordítói elvet a gyakorlatban rosszul érvényesíteni.

Az előadás néhány ehhez hasonló fordítói elv megváltozását mutatja be és szemlélteti konkrét (szépirodalmi szövegekből vett) példák segítségével.

**BEREGSZÁSZI ANIKÓ**
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
*banikobaniko@gmail.com; baniko@kmf.uz.ua*

# A lehetetlent lehetni, avagy állni látszék az idő, bár a szekér szalad

## A KÁRPÁTALJAI MAGYAR ANYANYELVI NEVELÉS ÁLLAPOTÁRÓL

***Kulcsszók:*** *nyelvpolitika, kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés, tantárgy-pedagógiai reform*

Az anyanyelvi nevelés kérdése az utóbbi évek egyik leginkább érdeklődésre számot tartó témája a nyelvészetnek, az oktatásnak és a politikának a magyar nyelvterület egészén, többségi és kisebbségi helyzetben egyaránt. Az előadás a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzetéről, a helyi magyar közösség oktatástervezési céljairól, valamint a folyamatban lévő szemléletváltásról és tantárgy-pedagógiai reformról számol be.

Az előadás azt járja körül, van-e egyszerűbb, járhatóbb útja a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés reformjának az érzelmi telítettséget sem nélkülöző, sokszor „hősiesnek" kikiáltott küzdelmen kívül. Az utóbbi két évtized nyelvészeti és oktatástervezési lépései a közösségben vajon a lehetetlen lehetségessé tételének hol erőteljes, hol elkeseredett kísérletei; vagy mindössze a kiindulópontunk, annak filozófiai meghatározása hibás? Vagyis: vajon nem a magától értetődőt, az elsődlegest, a nyelv és a nyelvhasználat természetes lényegét és adottságait látjuk vagy nevezzük-e lehetetlennek, felnagyítva ezzel magát a „hősies küzdelmet", amit a lehetetlen legyűréséért folytatunk?

**KIS BALÁZS**
Kilgray Fordítástechnológiai Kft.
*balazsl.kis@kilgray.com*

# A fordítástechnológia kutatásának és alkalmazásának magyarországi fejlődése

***Kulcsszók:*** *fordítás, fordítástechnológia, számítógéppel segített fordítás, gépi fordítás, fordítómemória, terminuskivonatolás, kutatás-fejlesztés, kutatási együttműködés, alkalmazott kutatás*

A kereskedelmi szolgáltatásként végzett fordítás elképzelhetetlen számítógépes eszközök és a hozzájuk kapcsolódó munkamódszerek nélkül. Az előadás az ezzel kapcsolatos kutatás fejlődését mutatja be.

A számítógépes nyelvészet, azon belül pedig a gépi fordítás kutatásának jelentős hagyományai vannak Magyarországon. A géppel támogatott emberi fordítás komolyabban akkor került először akkor a kutatók homlokterébe, amikor az Európai Unió joganyagának fordítását végző konzorcium számítógép segítségével biztosította a terminológia egységességét.

Ennek ellenére sokáig úgy tűnt, hogy a fordítást kereskedelmi szolgáltatásként nyújtó cégek csak külső kényszer hatására végeznek innovációt; az úgynevezett „nyelvipar" és a nyelvtechnológiai kutatás egymás mellett, egymásról tudomást nem véve létezett. A „tudásmunka" (a természetes nyelven írt/elmondott szövegek feldolgozásával foglalkozó munka) más területein ugyanakkor kialakult valamiféle együttműködés a nyelvtechnológia kutatói és felhasználói között; és itt nem az obligát helyesírás-ellenőrző modulok felhasználására gondolunk.

A hazai és az uniós támogatásoknak fontos szempontja az elméleti kutatás és az „ipar", a kutató és a felhasználó együttműködése. E tekintetben az elmúlt években komoly – és pozitív – változások történtek Magyarországon. Ezek közül a két legjelentősebb esemény a Nyelv- és Beszédtechnológiai Platform 2008-as, illetve a LinguaPark Klaszter 2010-es megalakulása. Utóbbi kutatás-fejlesztéssel, nyelvi szolgáltatással és oktatással foglalkozó szervezeteket egyaránt tömörít.

A fordítástechnológiának a kereskedelmi felhasználók szempontjait is figyelembe vevő kutatása immár helyet kapott a magyarországi alkalmazott nyelvészeti műhelyek PhD-programjaiban is. A jelen konferencia Szövegtechnológia című szekciójában négy doktorandusz mutatja be kutatását: mindegyik közvetlenül kapcsolódik a fordítók, fordítóirodák munkájának napi problémáihoz. Szó lesz a gépi fordítás kimenetének javításáról, a fordítás minőségének értékeléséről, a fordítómemóriák használatának a fordítás szövegére gyakorolt hatásáról és a számítógépes terminuskivonatolásról. Az előadásokat korreferátumok követik, amelyeket kereskedelmi szolgáltatók köréből felkért hozzászólók mondanak el.

**KLAUDY KINGA**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest
*klaudy.kinga@btk.elte.hu*

# A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra

***Kulcsszók:*** *aszimmetria hipotézis, nyelvi aszimmetria, kulturális aszimmetria, aszimmetrikus nyelvpárok, honosítás, idegenítés*

Az előadás célja az aszimmetria hipotézis (AH) fogalmának továbbfejlesztése, és összekapcsolása a Venuti (1995) által bevezetett honosítás/idegenítés fogalompárral olyan nyelvpárok esetében, melyek egyik tagja kis vagy kevésbé elterjedt nyelvnek tartható. Az AH feltételezi, hogy az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, és a fordítók, ha van lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket (konkretizálás, felbontás felemelés stb.) az implicitációval járó műveletekkel szemben (általánosítás, összevonás, lesüllyesztés stb.). A kutatási kérdés a következő: vajon az AH kapcsolatba hozható-e a honosítás/idegenítés dichotómiájával? Feltételezhető, hogy ha kis nyelvről nagy nyelvre fordítunk, akkor honosítás megy végbe, ha nagy nyelvről kis nyelvre fordítunk, akkor idegenítés megy végbe. Ha a honosítás az egyik irányban együtt jár idegenítéssel a másik irányban, akkor szimmetrikus viszonyról beszélünk, ha nem jár együtt, akkor aszimmetrikus viszonyról. Angol-magyar, orosz-magyar, magyar-angol és magyar-orosz fordítások elemzése alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítók a honosítást részesítik előnyben, akár kis nyelvről nagy nyelvre, akár nagy nyelvről kis nyelvre fordítanak. Tehát a honosító fordítás tekinthető a fordítás prototipikus formájának, és az idegenítő fordítás az, ami esetenként magyarázatra szorul.

**LENGYEL ZSOLT**
Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvoktatási Intézet, Veszprém
*Lengyel.Zsolt@uni-pannon.hu*

# Szóasszociációs vizsgálatok

***Kulcsszók:*** *szóasszociáció, mentális lexikon, lexikai műveletek*

A szóasszociációs vizsgálatok az utóbbi években határozott fellendülést mutatnak a magyar nyelvtudományban.

(i) A szabad szóasszociációs technikát alkalmazta Csomai-Lengyel (2011), e vizsgálatok Cser János (1938) kutatásait ismétlik meg, kibővítve, korszerűsítve.

(ii) A hívószavas, egyválaszos technika alkalmazásával adatbázisok jöttek létre (Ballóné-Lengyel 1983/2011, Jagusztinné, Lengyel 1985, Lengyel 2008, 2011). Ezek az eredmények lehetővé tesznek akár rendszernyelvészeti, akár használatnyelvészeti elemzést, kutatásokat.

(iii) A hívószavas, egyválaszos technikát magyar alapú kétnyelvűség vizsgálatára is alkalmazták (Navracsics 2010, 2011).

(iv) Az említett technikával a (gazdasági) szaknyelvet is kutatták (Kovács 2011).

Az előadás e kutatások áttekintésére, elemzésére vállalkozik. Ennek során igyekszik a mentális lexikon struktúrájára (anatómiájára) és működésére (fiziológiájára) vonatkozó információkat felderíteni, elkülöníteni. Helyet kapnak sajátlagos nyelvi szempontok, tehát olyanok, amelyek az agglutináló jellegű magyar nyelv sajátosságai. Az előadás a további kutatási irányokat is igyekszik vázolni.

**MEDGYES PÉTER**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Angol-Amerikai Intézet, Budapest
*petermedgyes@yahoo.com*

# Mit remélsz?

***Kulcsszók:*** *nyelvoktatás, nyelvoktatás-politika, „aranykor", idegennyelv-oktatás*

Előadásomban a hazai nyelvoktatás-politika legfrissebb fejleményeit mutatom be abból a célból, hogy együttgondolkodásra buzdítsam vagy akár vitára ingereljem a hallgatóságot. Vitatható ugyanis az, hogy rendszerváltást követő két évtizedet aranykornak neveztem (hivatkozással az *Aranykor – nyelvoktatásunk két évtizede: 1989-2009* című monográfiámra, amely 2010-ben jelent meg a Nemzeti Tankönyvkiadónál), mint ahogy az az állításom is, hogy az elmúlt két évben hanyatló korszakban járunk.

Előadásomban sorra veszem a kormányváltás óta elkészült tervezeteket, melyeknek egy része ma már hivatalos honlapokon is hozzáférhető jogszabályok formájában, másik része továbbra is minisztériumi kartotékokban lapul. Prognosztizálni igyekszem, hogyan alakul a közeljövőben az idegennyelv-oktatás sorsa az alap- és középfokú intézményekben, illetve az egyetemeken és főiskolákon. Vajon örömben vagy inkább ürömben lesz részünk? És vajon tehetünk-e valamit mi nyelvoktatási szakemberek annak érdekében, hogy ne a rövidebbet húzzuk?

**SZABÓ MIKLÓS**
Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék, Miskolc
*jogszami@uni-miskolc.hu*

# Kemény szavak: A szavak civilizálása

***Kulcsszók:*** *társadalmi tagozódás – politikai tagozódás; a csoportközi viszonyok nyelvi dimenziója; a nyelvhasználat jogi szabályozás alá vonása*

1. Az emberi társadalom szerveződésének alapvető relációja a mi/ők viszony, ami kijelöli a politika(i) alapstruktúráját.
2. Carl Schmitt ezt a relációt fogalmiasítja a barát/ellenség fogalompárral, a végsőkig (elgondoltan: a végső lényegig) élesítve a kooperáció/konfrontáció ellentétét.
3. A magatartások (a barát/ellenség viszonyban is) kétszintű korlátozás alá esnek: a kultúra és a civilizáció korlátozásai alá.
4. A civilizációt tekintve a szerteágazó fogalmi kísérletek közül kiemelkedik a (civilis→) civilizáció mint a jog(i normák) alá rendelés művelete.
5. A jogélet archaikus kezdetei óta, a beszédaktus-elméleti fogalmiasítást jóval megelőzve, a jog a szavakat a tettekkel és dolgokkal azonos minőségű (= jogi megítélésű) tényekként kezeli.
6. A jog érdekkörében a szavak (is) az ellenséghez való viszony (= az „elpusztítás") eszközeinek és módjainak civilizálása alá esnek.
7. Ez a jogon belül a kimondható/kimondhatatlan kritériumainak felállítását és érvényesítését hozza magával.

Műhelyindító előadás

**BÉKÉSI IMRE**
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Tanító- és Óvóképző Intézet, Magyar Szakcsoport, Szeged
*bekesii@jgypk.u-szeged.hu*

# Mitől újulhat meg az anyanyelvi nevelés?

***Kulcsszók:*** *szöveg, szövegek szövegsége, szövegértés, PISA-jelentés*

A 2003-as PISA-jelentés hívta fel a figyelmünket, hogy a szöveg értésében magának az olvasott/értelmezett szövegnek is szerepe van, olyannyira, hogy – a siker vagy a kudarc szempontjából – ez a szerep meghatározó is lehet. Érdemes tehát a tanulói szövegek szövegségének klasszikus (azaz konnex, kohezív, illetőleg koherens) sajátságainak vizsgálatával együtt egy speciális szempontot is érvényesítenünk. Ez arra irányulna, hogy adott szöveg csupán a benne kódolt egyetlen értelmezést engedi-e meg, vagy a tanulók kreativitását is (vagy főként azt) díjazná.

**Műhelyelőadások**

**ILLÉSNÉ KOVÁCS MÁRIA – KECSKÉS JUDIT**

# Együtthaladó – tartalomalapú magyarnyelv-oktatási segédanyagok korlátozott nyelvi kódú gyermekek számára

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet,
Magyar Nyelvtudományi Tanszék Miskolc
*bolmari@uni-miskolc.hu; bolkecsi@uni-miskolc.hu*

***Kulcsszók:*** *magyarnyelv-oktatási segédanyagok, korlátozott nyelvi kódú gyermekek, Együtthaladó program, Nemzeti Alaptanterv*

Együtt haladó – tartalomalapú magyarnyelv-oktatási segédanyagok korlátozott nyelvi kódú gyermekek számára

> *„Elmesélem egy álmomat. Én nem emlékszek álmodok-e éjszaka, de arra emlékszek, hogy: amikor rosszat álmodok, akkor mindig az iskoláról álmodok, vagy hogy leesek a hegytetőről, amikor meg szépet álmodok, nem az iskoláról álmodok és nem esek le a hegytetőről. Néha azt is álmodom, hogy születésnapom van, vagy hogy elköltözök. Azt ezerszer is álmodom, hogy elköltözök, de ekkor az egyszer amit most elmesélek, nem csak uj házba költöztem, de másik faluba is"* (D'Orta 2001: 87).

A fenti idézet egy nápolyi kisdiák írásából való, amelyet társai irományával együtt irodalmi alkotássá formált tanítójuk. A gyermeki gondolkodás meghökkentően egyszerű és rémségesen bonyolult voltát tükrözik e kacagtató történetek, e központozás nélküli szövegek, követhetetlen mondatszerkesztések, hibásan ragozott és rosszul leírt szavak. Marcello D'Orta kisiskolásai a tekintetben pont olyanok, mint az Együtt haladó program résztvevői: írásaik lelki gazdagságukról és nyelvi hátrányukról árulkodnak. A mi diákjaink viszont nemcsak álmodták, hogy új házba, faluba költöztek, hanem meg is élték mindezt, sőt *egy másik országba is* települtek.

A Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében kidolgozott Együtt haladó program fő célja a hazai közoktatásban tanuló migráns gyermekek magyar nyelvi kompetenciáinak fejlesztése annak érdekében, hogy integráltan oktathatóvá, az iskolai tananyagban osztálytársaikkal „együtt haladóvá" váljanak. E kisdiákok jogi szempontból migráns személyek, az Európán kívüli országok valamelyikéből származnak, különböző jogcímeken, tartósan vagy ideiglenesen élnek Magyarországon. Nyelvészeti szempontból azonban egyként korlátozott nyelvi kódúak. Funkcionális értelemben *kétnyelvű*ek, hiszen a mindennapi interakciójuk során egynél több nyelvet használnak (Grosjean értelmezése), ám többségükre a *félnyelvű*ség jellemző, azaz a kétnyelvű egyén valamelyik nyelvében – jelen esetben a magyar nyelvben – nemigen, illetőleg kevésbé járatos, s néhányan közülük *kettős félnyelvűek*, azaz mindkét nyelvben korlátozott nyelvhasználatúak (Kiss 1995: 205–206, 212).

A magyar jogszabályok szerint a migráns gyermekek az életkoruknak megfelelő közoktatási intézményekben, osztályokban tanulnak, tekintet nélkül magyar nyelvtudásuk fokára. Nehezíti a tanítás-tanulás folyamatát, hogy a hazai közoktatásban jelenleg nincs olyan tankönyvcsalád, amely figyelembe venné a nem magyar gyermekek eltérő magyar nyelvi kompetenciáit. Így többségüket a szülők két tanítási nyelvű intézményekbe, vagy interkulturális oktatási programmal rendelkező iskolákba íratják. Két tannyelvű intézmények már az óvodától a középiskoláig elérhetőek Magyarországon, ám a legtöbb településen magyar–angol vagy magyar–német nyelvűek. A migráns gyermekek számára azonban ezek az intézmények a magyar mellett egy harmadik (közvetítő) nyelven való tanulás lehetőségét kínálják. A nyelvelsajátításnak e formája azonban nem segíti az *aktív, balansz kétnyelvűség* kialakulását, főként, ha a gyermek anyanyelvi ismeretei még nem szilárdak, amikor a két eltérő nyelvtípusba tartozó idegen nyelvvel egyszerre ismerkedik. Az interkulturális oktatási programokkal rendelkező iskolák előnye ezzel szemben a tanrendbe beépített magyar mint idegen nyelv oktatása, s hogy a program teret enged a saját kultúra bemutatásának, segíti az anyanyelv megőrzését. Ilyen programmal azonban még csak kevés iskola rendelkezik. A hazai migráns közösségek mintegy 70%-a Budapesten és vonzáskörzetében él (Wetzel 2011: 128–

129, Dövényi 2011: 90–91), a további területi megoszlás rendkívül szórványos. Az ő helyzetük a legnehezebb, hiszen nem feltétlenül van két tanítási nyelvű vagy interkulturális programú oktatási intézmény azon a településen, ahol élnek.

A migránsokat tanító pedagógusok számára ma már számos interkulturális-multikulturális oktatási tréning, érzékenyítő program létezik. Ám annak a tanítónak/tanárnak, akinek az osztályába egy vagy két külföldi gyermek kerül év közben, nem biztos, hogy van lehetősége azokon részt venni, esetleg a program indulásakor még nincs is migráns tanulója, így nem tartja fontosnak ilyen továbbképzés elvégzését.

A tanítás-tanulás folyamatának mindkét résztvevője számára kíván segítséget nyújtani az Együtt haladó program, amely iskolatípustól, az iskolában használt tankönyvcsaládtól függetlenül alkalmazható.

A gyermekeknek készített segédanyagok a Nemzeti alaptanterv négy műveltségterületének tantárgyaihoz (magyar nyelv, irodalom, matematika természetismeret/biológia) kapcsolódnak. A különböző tantárgyak tartalmával, szöveganyagával fejlesztik a magyar nyelvi kompetenciát: ezek tanórákon differenciált oktatásban, felzárkóztató órákon vagy nyelvi szakkörökön használhatók. A (nyelv)tanulásnak tehát olyan típusát képviselik, amely nem szakítja ki a gyermeket a megszokott osztályközösségből. A migráns gyermekek attitűdvizsgálata rámutatott arra, hogy a tanulás iránti kezdeti pozitív hozzáállásuk gyakran csökken a sikerélmény és a számonkérés hiánya miatt. Ezért a segédkönyvek az európai referenciakerethez igazodó három (A1–B1) nyelvtudási szinten kínálnak feladatokat, hogy a különböző fokon magyarul tudó gyermekek számára is legyen sikerélményt okozó vagy kihívást jelentő feladat.

A pedagógusoknak készített Grammatikai mátrix, Módszertani útmutató, Feladat mátrix és Lexikai mátrix az egyénre szabott fejlesztési terv kialakításának eszköze. A Grammatikai mátrix segítséget nyújt a nem nyelvszakos tanároknak is ahhoz, hogy felmérhessék az osztályukba kerülő külföldi gyermek magyar nyelvtudási szintjét. A Módszertani útmutató segítségével kiválaszthatják a gyermek nyelvtudásának megfelelő feladatokat, a Feladat mátrixból tájékozódhatnak arról, hogy a NAT által meghatározott kulcskompetenciák fejlesztése milyen feladattípusokkal valósul meg. A Lexikai mátrix pedig a számonkérésben segíti a tanárokat: a tantárgyak szakszókincsét A1–B1 (egyéb) nyelvtudási szintre bontva rendszerezi, így a tanító vagy a matematika, biológia szakos tanár is kiválaszthatja a gyermek nyelvtudási szintjének megfelelő szakszóanyagot. Fontosnak tartottuk a mérőeszközök kidolgozását is, így a segédkönyvek tartalmi egységeihez Feladatlapokat készítettünk.

A program középpontjában álló integrált oktatásnak külföldön több válfaja ismert. Az amerikai és kanadai szakirodalomban CBI-ként említett (Content Based Instruction), illetve az európai oktatásban CLIL (Content and Language Integrated Learning) összefoglaló név alá rendelt kétfókuszú oktatási formák egyszerre fejlesztik a nyelvet és a (tan)tárgyi tartalmakat. A CLIL terminus 1994-ben jelent meg Európában. Alapja az az oktatási stratégia, mely szerint olyan nyelvet használnak a tantárgyi tartalom tanítására, amely nem a beszélők anyanyelve. Noha számos oktatási formában valósul meg, a CLIL értelmezéséknek két főbb irányvonala alakult ki (LAK).

> *1. CLIL is a dual-focused teaching and learning approach in which the* ***L1 and an additional language*** *are used for promoting both content mastery and language acquisition to pre-defined levels* **(Mehisto 2010).**
> *2. CLIL is a dual-focused educational approach in which an* **additional language** *is used for learning and teaching of both content and language. There is a focus not only on content and not only on language. Each is interwoven – even if the emphasis is greater on one than the other at a given time* (Coyle, Hood, Marsh 2010).

A hazai két tanítási nyelvű oktatás ez utóbbi felfogáshoz sorolható. Az Együtt haladó programot bár a CLIL alá rendelhetőnek tekintjük, mégsem sorolható be az egyik irányzatba sem. Követve azon országok példáját, melyek a saját társadalmi-oktatási helyzetükre adaptálták ezt az integrált oktatási formát (pl. Észtország, LAK – Lõimitud aine- ja keeleõpe), mi is újragondoltuk, és a magyar oktatási sajátosságoknak megfelelően alakítottuk ki koncepciónkat, amely a *NyIT – Nyelv Integráció Tartalom*.

A NyIT-tel készült segédkönyvek *nyelv*e magyar, amely a tanulók többsége számára az anyanyelv (L1), a migráns gyermekeknek viszont másodlagos nyelv.

Az *integráció*t többféleképpen oldhatjuk fel. Egyfelől a CLIL stratégiáját követve a tartalom- és a nyelvfejlesztés összekapcsolódik a feladatainkban. Másfelől azt is jelenti, hogy segédkönyveink integrált oktatásban használhatók, ahol egy csoportban/osztályban tanítják magyar és nem magyar anyanyelvű gyermekeket. Az integrációnak azonban egy sajátos, harmadik értelmezése is kialakult nálunk, olyan feladatokat építettünk be anyagainkba,

amelyek a gyermekek beilleszkedését, integrálódását segítik szűkebb közösségükbe, az osztályba, új lakhelyükre, Magyarországra és tágabb életterükbe, az Európai Unióba.

A *tartalom* alapját a Nemzeti alaptanterv és az OM által engedélyezett kerettantervek matematika, magyar nyelv és irodalom, környezetismeret-természetismeret-biológia témakörei, tananyagai jelentik.

S noha a NyIT kétfókuszú oktatási formát képvisel, a hangsúlyt mégis a nyelvre, a magyar nyelvi fejlesztésre helyeztük, míg a tantárgyi tartalom fejlesztése másodlagos. Fontos felhívnunk a figyelmét a hagyományos tankönyvekhez szokott szaktanároknak arra, hogy noha matematika segédkönyvet tartanak a kezükben, amelyet a kisdiák a matematikaórán használhat, a könyv elsődlegesen a kisdiák magyar nyelvi ismereteit fejleszti. A matematika, természetismeret, irodalom és nyelvtan tananyag elsődlegesen a nyelvi fejlesztés közvetítője.

Kiindulópontunk szerint a nyelvi hátrány (a legtöbb esetben) korlátozza a tantárgyi tartalom elsajátítását. Az a gyermek, akinek nem megfelelő a magyar szövegértési kompetenciája, nem tudja hatékonyan, vagy helyesen megoldani más tantárgyak szöveges feladatait sem. Nyelvtudásának hiánya következtében alulteljesít a – hazai oktatásban domináns – memoriter jellegű számonkérési formákban is. Ezért segédkönyveink a tantárgyi témakörök, az iskolai leckék anyagát az azokban található grammatikai jelenségek szerint dolgozzák fel. Az 1. ábra egyszerű matematikai művelet nyelvi leírását szemlélteti.

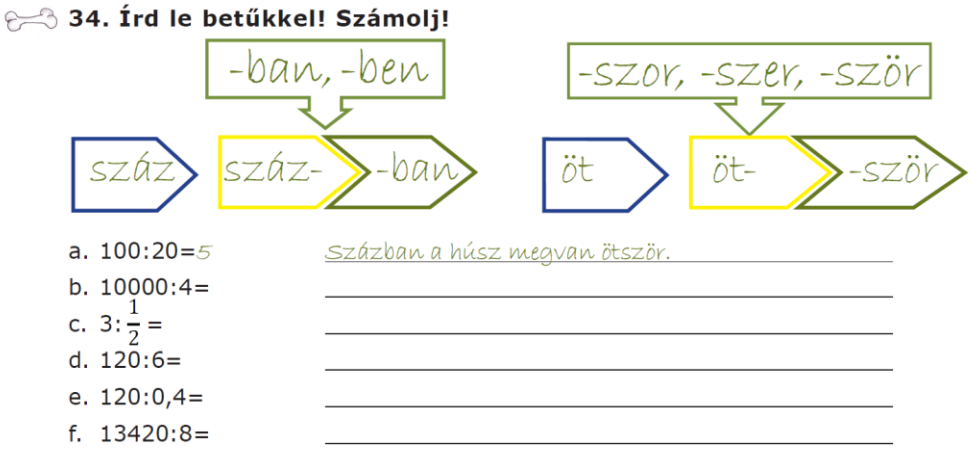


**1. ábra**

Mivel a tartalom adta lehetőségeket használjuk ki a grammatikai jelenségek gyakoroltatására, így segédanyagaink nem követik a hagyományos nyelvkönyvek nyelvtantanítási metodikáját, a grammatikai elemek egymásra épülő oktatását. Ez a módszer azért a migráns gyermekeknél kevéssé használható, hiszen az év bármely szakaszában érkezhetnek az osztályba, s fontos, hogy az oktatás bármely pontján be tudjanak kapcsolódni a tanulás-tanítás folyamatába.

Az integrációról alkotott koncepciónk következtében programunk nemcsak a nyelvi integrációt segíti, hanem a társadalmi integrációt is, amelyet három szempontból közelítettünk meg.

A tanítás-tanulás folyamatában az integráció elsősorban az osztályközösségbe való beilleszkedést jelenti. Tudjuk, hogy kialakult szokásokkal rendelkező csoportba, osztályba a domináns közösségtől eltérő nyelvű és kultúrájú gyermeknek a beilleszkedés, a pedagógusnak a beillesztés rendkívül nehéz feladat. A segédanyagokban az integráció e folyamatát közvetlen és közvetett kapcsolatteremtő (kooperatív) feladatok segítik.

A közvetlen kapcsolatteremtő feladattípusban a gyermeknek az osztálytársával, padtársával kell közösen eljutnia a feladat megoldásához.

*Ki használja az alábbi köszönéseket? Kérj segítséget az osztálytársadtól!*
*Viszontlátásra! Viszlát! Csókolom! Csók! Cső! Csá! Helló! Puszi! Pá!*

(Nyelvtan 5: 21/48)

A másik típus nem tartalmaz közvetlen felszólítást a segítségkérésre, de a megoldásához valamilyen módon kapcsolatba kell lépnie a gyermeknek az osztálytársaival.

*Írd le öt osztálytársad nevét!*
*Figyeld meg a magyar neveket: családnév + keresztnév!*

(Irodalom7: 65/9)

A közösségbe való beillesztést/beilleszkedést tágabb értelemben is hangsúlyozni kívánjuk. Feladatainkkal európai és magyar értékeket szeretnénk közvetíteni, ismereteket átadni az Európai Unióról és Magyarországról. Az integráció ezen értelmezése összhangban áll a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladatával, amelyet a migráns gyermekek számára fokozottan kell közvetítenünk. Ezért alkalmazunk olyan feladatokat, amelyek közvetlen információkat tartalmaznak Magyarországról és az Európai Unióról.

*Hol van? Igaz vagy hamis?*
*1. Magyarország Európában van. igen/nem*
*2. Anglia Európában van. igen/nem*

(Nyelvtan 5: 32/95)

A közvetlen információadás mellett a segédkönyvek illusztrációit is a magyar és európai ismeretközvetítés szempontjából választottuk ki. A feladatok értelmezését elősegítő fotókon főként Magyarországon termő növényeket, Magyarországon és Európában honos állatokat, magyar és európai tájképeket láthatnak a diákok.

A migráns gyermekek valamely, úgynevezett harmadik országból jönnek hozzánk, amelynek nyelvét és kultúráját éppoly fontos megőrizniük, mint elsajátítaniuk a magyar nyelvet. A szociolingvisztikai kutatások mind azt bizonyítják, hogy az anyanyelv magas szintű ismerete segítheti egy másik nyelv – jelen esetben a magyar nyelv – elsajátítását, megalapozhatja az egyén kétnyelvűségét. Az anyanyelvi kultúra ápolása pedig jó alapot teremthet a közösségbe történő integrálásra, ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy a magyar gyermekek is minél több ismeretet szerezzenek egy másik országról, kultúráról, s ezáltal elfogadóbbá, befogadóvá váljanak. Az integrációnak ezt a harmadik értelmezését tükrözik azok a feladatok, amelyek a migráns gyermekek anyanyelvének használatát célozzák.

*Húzd alá a kakukktojást! Miért az nem illik a sorba?*
*cápa – bálna – rája – hering*
*Írd le a megfejtést az anyanyelveden!*

(Biológia 7–8: 40/18)

A megoldások ellenőrzése természetesen nem lehet a pedagógus feladata, mégis úgy gondoljuk, hogy e típus a tanuló anyanyelvi ismereteinek fenntartását, rendszerezését szolgálja.

E csoportba tartozó feladataink egy része lehetőséget nyújt arra, hogy a gyermekek szüleiket vagy a saját kulturális csoportjukhoz tartozó más személyeket vonjanak be az iskolai feladatok teljesítésébe, így a gyermek multiplikátorként hat a saját közösségére.

*Figyeld meg!*
*A magyar ember lóra termett.*
*A magyar nép lovas nemzet.*
*A te néped milyen állatokat tart? A te néped mivel közlekedett régen?*

(Irodalom 5: 54/5)

A 2010-óta működő Együtt haladó (I., II., III.) projekteket az Európai Integrációs Alap és a Belügyminisztérium támogatja. A programhoz évről évre egyre több iskola csatlakozik. 2012 szeptemberében már 5 iskola 6 tagintézményének 50 migráns (amerikai, kínai, mongol, orosz, szír, török, vietnámi származású) diákja fog az Együtt haladóval tanulni. 2011-ben a program Európai Nyelvi Díjat kapott.

**IRODALOM**

Dövényi Z. 2011. A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi aspektusai. In: Tarrósy I., Glied V., Keserű D. (szerk.) 2011. *Új népvándorlás.* Pécs: Publikon Kiadó, 85–99.
Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Wetzel T. 2011. *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Budapest: Publikon Kiadó.
LAK – [http://lak-ope.ee/en/what-is-clil/introduction-and-definitions – 2012. 07.11.]

**FORRÁSOK**

D'Orta, M. 2001. *Én, reméljük, megúszom.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

**KÁNTOR GYÖNGYI**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs
*gyongyi_kantor@bat.com*

# Társadalmi változások lenyomatai az anyanyelvi nevelés gyakorlatában

***Kulcsszók:*** *anyanyelvi nevelés gyakorlata, változás, lehetőségek és kihívások*

A folyamatosan változó oktatási igények mellett az anyanyelvi nevelés univerzális vizsgálati lehetőségei a tankönyvek. Ebben az írásában a szerző a Kerettanterv elvárásainak tükrében 6 db, véletlenszerűen kiválasztott irodalomtankönyvet elemez tartalmi és módszertani szempontok szerint.

Az összehasonlítás célja egyrészt, hogy a szerző szemléltesse: mennyire változatos lehetőségei vannak a gyakorló pedagógusoknak a tankönyv kiválasztásában; másrészt pedig megjósolni szándékozik, hogy a tankönyvek hogyan dolgozzák fel a társadalmi problémákat és helyzeteket.

## A tankönyvválasztás lehetőségei Magyarországon 1985-től

Az 1985-ös közoktatási törvény után a pedagógusok megnövekedett autonómiaigényét egyre inkább frusztrálta az egy tankönyvű világ (Vágó 1997). Az anyanyelvi nevelés területén is meg-megjelentek alternatív programok, s az ott folyó munka eredményeként számos tanulmány és tankönyv is született (Bánréti 1979, 1994a, 1994b, 1996; a Fiatal nyelvészek munkaközössége 1972; Hoffmann 1989; Mártonfy 1978; Zsolnai 1982).

1991-től az állami tankönyvkiadási monopólium és az állami tankönyvellátási kötelezettség egyidejű megszűnése néhány év alatt jelentősen megváltoztatta a helyzetet a tankönyvpiac bőséges kínálatával (Vágó 1997, Kántor 2008: 57, Pál 2010).

## A „tankönyv" definíciói

Változtatások befolyásolták a tankönyv fogalmát[1] (Karlovitz 2000, Dárdai 2002, Falus 2003, Karlovitz 2001). A jelen tanulmányban hivatkozott szerzők más szempontból közelítik meg a tankönyv fogalmát, a közös tartalmi tényezők mégis a következők: a tankönyv az oktatás egyik legfontosabb eszköze; az ismeretszerzés forrása; a tanulást, illetve a tanítást támogatja; hosszabb időre szóló tantervi-tantárgyi tananyagot tartalmaz; elsősorban diákok számára szánt, nyomtatott kézikönyv, de (természetesen) a tanár munkáját is segítő eszköz; a tananyagot a használók életkorának, fejlettségi szintjének megfelelően, tanulhatóvá és taníthatóvá teszi; feldolgozásához tanári segítségre, jelenlétre van szükség, de előfordulhat, hogy önálló tanulásra is alkalmas; szabályozza, irányítja a tanulást.

## A kiválasztott tankönyvek rövid elemzése

A jelen tanulmány szerzője a középiskola 9. évfolyamának anyanyelvi neveléssel kapcsolatos hat tankönyvét választotta ki. A kiválasztott tankönyvek szerzői és címei nem kerülnek bele ebbe a tanulmányba; a téma szempontjából ezekre az információkra nincs szükség.

A tartalmi tényezők vizsgálatához a Kerettanterv ajánlásai adták a támpontot (vö. Kerettanterv 2000, 2008) A kerettantervi ajánlások fényében a vizsgált tankönyvek a következő tudástartalmakat dolgozzák fel.

[1] Köszönettel tartozom Illés Adrienn magyar szakos hallgatónak, aki rendelkezésemre bocsátotta a témával kapcsolatos kutatási eredményeit: ezeket beépítettem ennek a tanulmánynak a szövegébe.

| A | B | C | D | E | F |
|---|---|---|---|---|---|
| Nyelv, ember, irodalom | | Művészet és valóság | Az irodalom a szó művészete | Az antikvitás irodalmából | Szövegvilágok |
| Kultúránk gyökerei | Mezopotámia irodalma | | | | |
| Antikvitás | | Szemelvények az ókor irodalmából | Az ókor általában | | Mítosz és irodalom |
| Görög mitológia | Görög mitológia | Görög mitológia | Görög mitológia és istenvilág | | Az ókori görögség irodalmából |
| Eposzok | Eposzok | Görög eposzok | Eposzok | | |
| Görög líra | Líra | Görög irodalom és kultúra | Görög líra | | |
| Görög dráma | Dráma | Görög líra, dráma | Görög dráma | | |
| Ókori görög filozófusok | Filozófia, hellenizmus | Szophoklész, Platón | | | |
| Római irodalom | Római irodalom | Római irodalom (költészet, istenségek) | Római irodalom | | A római irodalomból |
| Biblia | Biblia, Ókeresztény irodalom | Biblia | Biblia | A Biblia | A Biblia világa |
| A középkor irodalma | A középkor irodalma | Szemelvények a középkor irodalmából | A középkor irodalma | A középkor irodalmából | |
| A középkor kultúrája | A középkor kultúrája | Szerzetesrendek, antikvitás és kereszténység, képzőművészet és zene | A középkor kultúrája (társadalom és világkép; művészet és irodalom) | | |
| Magyar középkori irodalom | Magyar középkori irodalom | Magyar középkori irodalom | Magyar középkori irodalom | | |
| Reneszánsz irodalom | Reneszánsz világirodalom | Szemelvények a reneszánsz irodalmából | A reneszánsz irodalma | A humanizmus korszaka | |
| | Magyar reneszánsz | | | | |
| A reneszánsz dráma | | | Az angol dráma fénykora | | |
| A barokk világirodalma | | Szemelvények a barokk korszak irodalmából | A barokk világirodalma | Barokk és klasszicizmus | |
| Magyar barokk | | | Magyar barokk | | |
| A klasszicizmus irodalma | | A francia klasszicista dráma | A klasszicizmus | | |
| Francia klasszicista drámák | | | Francia klasszicista drámák | | |

**1. táblázat**
A vizsgált tankönyvek tartalmi elemzése
*(Forrás: a szerző saját táblázata)*

A táblázatban üresen hagyott helyek azt jelentik, hogy az adott tankönyv nem dolgozza fel a témát. A tartalmakat általában a fejezetek címe jelzi. A tankönyvek formai elemzéséhez kiváló támpontokat adott Kerber cikke (Kántor 2008: 65–69).

A szerző feltételezése, hogy a „hasznos” és korszerű technikával (pl. internetes hivatkozások, a jelen élet kérdéseit, problémaköreit) feldolgozó, színes, illusztrált tankönyvek a könnyebben emészthetők; kedveltebb kiadványok, mint azok, amelyek csak a tudástartalmak bemutatására törekednek. Az 1. számú táblázat összehasonlításából látszik, hogy az F betűvel ellátott tankönyv nem teljesíti egészen a Kerettanterv előírásait – mégis, módszertani kultúra tekintetében a legváltozatosabb lehetőségeket biztosítja.

A következőkben a szerző csak néhány szempont elemzését mutatja be. A didaktikai apparátus használata a könyvek tekintetében a megastruktúra elemeit tartalmazza (Kántor 2008: 64). A módszertani kultúra jelének

tekintette a szerző: ha a tankönyv szerzője és használója között párbeszéd alakul ki; házi feladatok vagy gyakorló feladatok találhatók egy-egy leckében; külön kiemelt definíciókat találunk; a megértést, tanulást függelékek (kiegészítő, más tudományterületről származó alkotások) segítik; a nyomdai színek és az ábrák a jellemzést és a tanulást segítő kiemelések.

A feladatok, viták generálása, a klasszikus irodalom jelen társadalmi problémákra való referálása (lásd a 2. számú táblázatban az E és F tankönyveket) a leghatékonyabb eszköz arra, hogy a múlt példáival párhuzamokat vonva, az ellentéteket kiemelve tárgyalják a tanulók számára a tudnivalókat, – ezzel lehetőséget adva a pedagógusoknak arra, hogy a frontális oktatási módszert elhagyva, interaktív módon, csoportos vagy páros formában szólaltassák meg a tanulókat.

Az életkori sajátosság tényezője utal arra, ha a 9. évfolyamosoknak megfelelő, a tanulást kiegészítő egyéb eszközöket integráltak. Ez a tényező mutatja valójában, hogy mennyire reagál az adott tankönyv a jelenlegi életformára.

| | Didaktikai apparátus | Módszertani kultúra | | | | | | Életkori sajátosságok |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Kérdések | (Házi) feladatok | Definíciók | Függelékek | Színek/ábrák | Kiemelések | |
| **A** | nincs bevezető; kiemelt szavak; táblázatok | ellenőrző kérdések a fejezetek végén; összefoglaló kérdések | | | | ff | csak szavak; táblázatok | állóképek alkotásokról/-ból |
| **B** | előszó; aláhúzások, kiemelések | Gyakorló feladatok kérdések formájában | | fejezetek végén | | | aláhúzások; kiemelések | |
| **C** | Tájékoztató | Az érdeklődő tanulók… | | kiemelve | | ff | szavak, fogalmak | |
| **D** | Utószó | fejezetek végén; rövid | | | | sárga/fekete | margón | |
| **E** | A szerző előszava | vázlatpontokban margón; önreflexiók; jelenlegi problémák feldolgozása az irodalmi alkotások segítségével | | kisszótár | | ff | szavak, kifejezések | kérdések, önreflexiók |
| **F** | Levél a tanulóhoz; színmagyarázat | számozva, adott fejezethez; önreflexiók; viták; jelenlegi problémák feldolgozása az irodalmi alkotások által | | kiemelve | módszerek, technikák | színes | színekkel | alkotások állóképei |

**2. táblázat**
A tankönyvek formai elemzése
*(Forrás: a szerző saját táblázata)*

A szerző hipotézise csak részben igazolódik. Az OKI 2003. évi obszervációs felmérésében (Kerber 2003; Kerber, Ranschburg 2004) megkérdezte a pedagógusokat a magyar nyelv és irodalom tankönyveiről is. A középiskolai tanárok a szakmai megbízhatóságot, a tanulhatóságot és a tankönyv nyelvezetét tartják a legfontosabb szempontoknak. Érdekes, hogy magyartanárok az összes tanár átlagához képest is kevésbé tartják fontosnak az illusztráltságot és az igényes kivitelt. A szerző hipotézise szerint pedig ezt a szempontot is megjósolta. Bár ha megnézzük a tankönyvpiacon fellelhető nyelvtan- és irodalomtankönyvek színhasználatát vagy az elemzett tankönyveket (kivétel a D és az F), a színhasználat arányai is ezt igazolják (Kerber, Ranschburg 2004).

**Összefoglalás**

A szerző kísérletet tett tetszőlegesen kiválasztott hat tankönyv rövid tartalmi és formai elemzésére, alapul véve több tankönyvelemzési szempontrendszert és tanulmányt. A tanulmány célja az volt, hogy megmutassa, mennyire különböznek a jelenlegi piacon található tankönyvek egymástól, és megvizsgálja, mely tankönyvek integrálják kreatívan a társadalmi változások adta lehetőségeket.

A szerző véleménye az, hogy bármennyire ismeretes a pedagógusok véleménye (lásd 2003-as obszervációs felmérés tapasztalatait), bármilyen elvárásokat támaszt is a Kerettanterv vagy egyéb tankönyvkutatási és elemzési szempontok; egy-egy tankönyv sikerességét, a tanuló tanórához való viszonyát, a megtanulandó tudástartalmakhoz való motivációját elsősorban a pedagógus és a tanuló közötti viszony dönti el. Ez a tudásbázis, illetve elsajátított készség- és képességtár lesz az alapja annak, hogy a tanuló hogyan hasznosítja további életében a tanórán (itt értsd: anyanyelvi nevelés keretein belül) tapasztaltakat – hiszen minden egyes oktatási tevékenység alapvető célja az életre való nevelés.

**IRODALOM**


A különböző tantárgyak taneszközeire vonatkozó szakmai ajánlások. [http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=390&articleID=2290&ctag=articlelist&iid=1 –2012. 07. 08.]

A Nemzeti Erőforrás Minisztérium által kiadott hivatalos tankönyvjegyzék. [http://tankonyv.kir.hu/ – 2012. 07. 08.]

Bánréti Z. 1979. *Gyerek és anyanyelv: Anyanyelvi nevelési kísérlet 4. és 5. osztályban.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Bánréti Z. 1991. *Nyelvtan és kommunikáció. Nyelvtan - kommunikáció - irodalom tizenéveseknek: alternatív program.* Veszprém: OTTV.

Bánréti Z. 1994a. *Programleírás: nyelvtan - kommunikáció - irodalom tizenéveseknek: alternatív képességfejlesztő program az általános iskola felső tagozata számára.* Veszprém: Nodus.

Bánréti Z. 1994b. *Kommunikálj!: Kommunikációs és nyelvi tréningek 14–18 évesek számára.* Budapest: Korona.

Bánréti Z. 1994b. *Nyelvtan és kommunikáció: Nyelvtan - kommunikáció - irodalom tizenéveseknek: Alternatív program.* Veszprém: Nodus.

Dárdai Á. 2002. *A tankönyvkutatás alapjai.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Falus I. (szerk.) 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fiatal Nyelvészek Munkaközössége 1978. *Magyar nyelv*. Budapest–Pécs: MTA Nyelvtudományi Intézete – Pécsi Tanárképző Főiskola.

Halász G., Lannert J. (szerk.) 2003. *Jelentés a magyar közoktatásról.* Budapest: OKI.

Hoffmann O. 1989. *Komplex nyelvi-kommunikációs nevelés.* Pécs: BMPI.

Kántor Gy. 2008. Anyanyelvi nevelési tankönyvekről madártávlatból és közvetlen közelről. In: Medve A., Szépe Gy. (szerk.) 2008. *Anyanyelvi nevelési tanulmányok III.*, Budapest: Iskolakultúra, 55–69.

Karlovitz J. 2000. *Tankönyvi, tankönyvelméleti alapfogalmak.* [http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=122 – 2012.07.08.]

Karlovitz J. 2001. *Tankönyv. Elmélet és gyakorlat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kerber Z. 2003. A magyar nyelv és irodalom tantárgy tanítása a középiskolában – a 2003-as obszervációs felmérés tapasztalatai. [http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kozepfoku-Kerber-magyar – 2012. 07. 08.]

Kerber Z. 2006. *A tankönyvek korszerűségét és minőségét meghatározó tényezők: elemző tanulmányok a tankönyvértékelés szempontrendszerének és módszerének korszerűsítéséhez. Anyanyelv és irodalom.* [http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/tankonyvkutatasok/tankonyvek – 2012. 11. 09.]

Kerber Z., Ranschburg Á. 2004. *Tanítás és tanulás a középfokú oktatásban. A 2003-as obszervációs felmérés tanulságai.* [http://epa.oszk.hu/00000/00035/00083/2004-07-Hk-Tobbek-Tanitas.html – 2012.11.09.]

Kerettanterv 2000; 2008.

Mártonfy F. 1978. *Kézikönyv a középiskolai nyelvtantanításhoz.* Kézirat.

Müller A. 2001. *A tankönyvpiac alakulásának főbb tendenciái.* [http://www.ofi.hu/tudastar/tankonyvpiac – 2012.11.09.]

Pál I. 2010. Könyvpiaci/tankönyvpiaci helyzet vizsgálata, javaslatok a felmerült problémák kezelésére. [http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/tankonyvkutatasok/konyvpiaci-tankonyvpiaci – 2012.11.09.]

Vágó I. 1997. Tankönyvek – taneszközök. Háttértanulmány JKA '97-hez. In: Halász G., Lannert J. 1997. *Jelentés a magyar közoktatásról.* Budapest: OKI.

Zsolnai J. 1982. *Nyelvi-irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet.* Veszprém: OOK.

**MOLNÁRNÉ VÍGH EDIT**

# Az elismerés és az elmarasztalás verbális megnyilvánulásai a tanórán

Gyulai Alapfokú Közoktatási Intézmény, Implom József Általános Iskola Tagintézmény, Gyula
*edit.vigh@freemail.hu*

***Kulcsszók:*** *késleltetett értékelés, verbális vagy nonverbális, egyéni szóhasználat, óratípus, megfogalmazás, tantárgyfüggő*

**Az elismerés és az elmarasztalás verbális megnyilvánulásai a tanórán**

A tanári értékelés verbális megnyilvánulási formáinak vizsgálata a tantermi kommunikáció során nem újszerű téma, ugyanis több neves kutató foglalkozott már vele. Ez nem meglepő, hisz az értékelés egész életünket végigkíséri. Mindazok, akikkel kapcsolatban vagyunk, értékelik viselkedésünket, magatartásunkat, érzelmeinket, megnyilvánulásainkat már a kezdetektől fogva. Az értékelés azonban nem egyoldalú tevékenység, ugyanis nemcsak minket értékelnek, hanem mi is értékelünk másokat, illetve saját magunkat. Ez csak akkor válik lehetővé, ha értékrendszerünk már kialakult.

Kétféle értékelésről szoktunk beszélni: az elismerésről és az elmarasztalásról. Irányultságukat tekintve eltérés van köztük: míg az elismerés pozitív megerősítést jelent, addig az elmarasztalás negatív megítélés. Ez történhet verbálisan, non-verbálisan egyaránt. Egy mosoly, egy kedves szó, egy elmarasztaló arckifejezés vagy mondat stb., mind olyan visszajelzést jelent számunkra, mely megerősíthet, formálhat, módosíthatja későbbi viselkedésünket.

Ollé–Szivák (2006) szerint alig különíthető el a visszajelzés az értékeléstől, hiszen a legtöbb visszajelzésnek (akár elismerő, akár elmarasztaló) értékelő jelentéstartalma is van.

Az sem lényegtelen e kérdéskör tárgyalásánál, kik értékelnek minket. Mivel életünk jelentős részét az iskolai munka teszi ki, így nagyon meghatározóak az ott elhangzó értékelések és azok miléntje is, mely befolyásolja személyiségünk, viselkedésünk alakulását.

Ahhoz, hogy a tanítási-tanulási folyamat eredményes legyen, a tanulók tevékenységéről adott reflexió elengedhetetlen. A diáknak visszajelzésül szolgál, és ez a visszacsatolás lehetővé teszi, hogy a tanuló változtathasson viselkedésén, és ezáltal eredményesebben tanuljon, személyisége, jelleme, egyénisége fejlődjön.

Az, hogy az értékelési módok, megnyilatkozások hogyan változnak, milyen formában vannak jelen ugyanazon tantárgy esetén, eltérő évfolyamokon, kutatásommal főként erre kerestem a választ. Továbbá kíváncsi voltam, hogy a pedagógusok milyen eltérő vagy hasonló minősítéseket alkalmaznak az eltérő korosztályt illetően. Megfigyeltem azt is, hogy az értékelési módok használata függ-e az adott órát tartó pedagógustól.

Miután vizsgálataim elsősorban a verbális megnyilvánulásokra terjedtek ki, így az ezekhez tartozó megállapításaimat írom le.

**Kutatási eredmények az anyanyelvi órákra vonatkozóan**

*Verbális vagy nonverbális; késleltetett értékelés*

Megfigyelésem alapját egy általános iskola 1–4. osztályában felvett, majd lejegyzett 1-1 anyanyelvi óra adta. Minden osztályban más-más tanító tanított, ezért évfolyamokra lebontva, majd azokat összehasonlítva végeztem az elemzést. Az osztályok közel azonos létszámúak voltak, 20-24 tanulóval.

Ebben az esetben a megnyilatkozások tartalmi csoportosítása történt – mellyel szintén több neves kutató foglalkozott –, melyhez Herbszt Mária (2010: 53) csoportosítását használtam fel. Ő úgy véli, hogy az értékelés tartalmi szempontból aszerint változik, hogy a pedagógus helyesnek, helytelennek vagy részben elfogadhatónak minősíti a tanulói válaszokat.

Az alábbi összefoglaló táblázatból láthatjuk, hogy az adott tanórán az egyes évfolyamokon, mely értékelési módok szerepeltek leginkább:

| | | I. évfolyam | II. évfolyam | III. évfolyam | IV. évfolyam |
|---|---|---|---|---|---|
| **Elfogadás:** | a) Pozitív minősítést jelentő szó vagy szószerkezet | ✓ | ✓ | ✓ | ✓ |
| | b) A tanuló szavainak nyomatékosító megismétlése | ✓ | ✓ | ✓ | ✓ |
| | c) A tanuló rövid válaszát a tanár korrigálva hagyja jóvá | | | | ✓ |
| | d) A tanuló rövid válaszát a tanár teljes mondatba foglalva ismétli meg | ✓ | ✓ | ✓ | ✓ |
| | e) Megfelelőbb szóval felcserélve ismétli meg a választ | | | ✓ | ✓ |
| | f) A jóváhagyásnak nem tipikus kifejezőeszközei is lehetnek | | ✓ | | |
| | g) Elfogadás esetén a visszacsatolás – legalábbis verbálisan- el is maradhat | ✓ | ✓ | ✓ | ✓ |
| **Helyreigazítás:** | a) Egy-egy pozitív értékelő szó, de rögtön követi a megszorítás | | | ✓ | |
| | b) A helyreigazítás élén gyakran a hát módosítószó áll | ✓ | | | |
| | c) A gyerek válaszának nyomatékosított kiegészítéssel való ismétlése | ✓ | | | |
| | d) A helytelennek minősített szót ismétli meg a tanár | | ✓ | | |
| | e) Csak a felelet helyes elemét ismétli meg a tanár | ✓ | | | |
| **Elvetés:** | a) Sajátos láncolás figyelhető meg (rávezető kérdések és nem kielégítő válaszok sorozata) | ✓ | | | ✓ |
| | b) A pozitív értékelés tagadása | | ✓ | | |
| | c) A kérdés újbóli megismétlése | | | | ✓ |
| | d) A tanár megadja a helyes választ | ✓ | ✓ | | |
| | e) A más tanulótól várt helyes választ tapintatosan jelzi | ✓ | | | ✓ |
| | f) Az elvetést a pedagógus közbevágással, azonnali javítással jelzi | | | | ✓ |

**1. táblázat**
Értékelési módok 1-4. évfolyamon

A táblázatból kiderül, hogy a pedagógusok valamennyi értékelési módot használták. Szembetűnő, hogy az első és a negyedik osztályban majdnem minden értékelési módra volt példa. Véleményem szerint ez abból adódhatott, hogy új anyagot feldolgozó óra volt, és ilyenkor nagyobb a hibázás esélye. Második és harmadik évfolyamon gyakorlóórát láttam, ahol már kisebb a hibalehetőség, mert már megtanult anyagról volt szó, tehát az értékelés módja az óra típusától is függött.

A harmadik osztályban tapasztaltam - amely meglepő -, hogy az elvetés egyik módja sem szerepelt; ez a pedagógus személyiségén múlt, hisz a pozitív válaszokat verbálisan értékelte, a negatívakat viszont nonverbálisan.

Azonban tudjuk, hogy értékelő visszacsatolásról beszélünk akkor is, ha nem hangzik el szóban értékelés. A tanárok eltérő módon reagálnak a diákok válaszaira. Vannak olyan pedagógusok, akik a verbális, és vannak olyanok, akik a nonverbális megnyilvánulásokat részesítik előnyben. A legjobb, ha ezek a formák egymást követve vagy egymást kiegészítve vannak jelen az órán.

Tapasztalataim és megfigyeléseim azt bizonyítják, hogy a verbális értékelés túlsúlya évfolyamfüggő, ugyanis 1-2. osztályban az ilyen értékelési módok sokkal egyértelműbbek, érthetőbbek a gyermekek számára, a megerősítés csak így lehet sikeres.

Hebb szerint – idézi Báthory (1997: 66) – „a megerősítés egy választ követő bármilyen esemény, mely növeli annak valószínűségét, hogy a válasz újra megjelenik, amikor újra azonos helyzet áll fenn”. Ezért kell törekednünk arra, hogy helyes tanulói tevékenység, megnyilatkozás esetén mindig értékeljük a diákokat.

A késleltetett értékelésnél is ez a korosztály a kiemelendő, ugyanis 1–2. osztályban elengedhetetlen, hogy az értékelés közvetlenül egy adott tevékenység után hangozzon el, így pontosan tudják, hogy az értékelő megnyilatkozás mely tevékenységre, válaszra vonatkozik.

3-4. osztályban viszont a közvetlen értékelés mellett előfordult késleltetett, összefüggő értékelés is, melyről a gyerekek tudták, hogy melyik feladatra vonatkozik, ugyanis mindig egy-egy feladategység befejezése után hangzott el. Így nem telt el sok idő a helyes feladatmegoldás, a válaszadás és az értékelés között.

Ennek jelentőségét támasztja alá Báthory (1997: 67) írása is: „A tanulói produkció és a megerősítés közelsége, közvetlensége különösen kisiskolásoknál igen fontos. Nekik még igen nehéz a produkciót és annak megerősítését egységben észlelni, ha a két történés között késedelem következik be, vagy más események történnek.”

**Egyéni szóhasználat, egyéni értékelés**

Az órák során egyéni szóhasználatot, egyéni értékelési módot is megfigyeltem, amely főként a pozitív minősítést jelentő szavaknál volt szembetűnő. Megállapítható, hogy az elismerés és az elmarasztalás megnyilatkozási módja egyénfüggő is, a tanár személyiségéből, egyéniségéből adódik.

Az alábbi diagram gyakorisági diagram, amely összefoglalóan bemutatja, hogy a pozitív minősítéseknek milyen formái jelentek meg a vizsgált tanórákon. Az, hogy az egyes kifejezések hol szerepelnek a diagram soraiban, függ attól, hogy hány pedagógus, hányszor mondta.

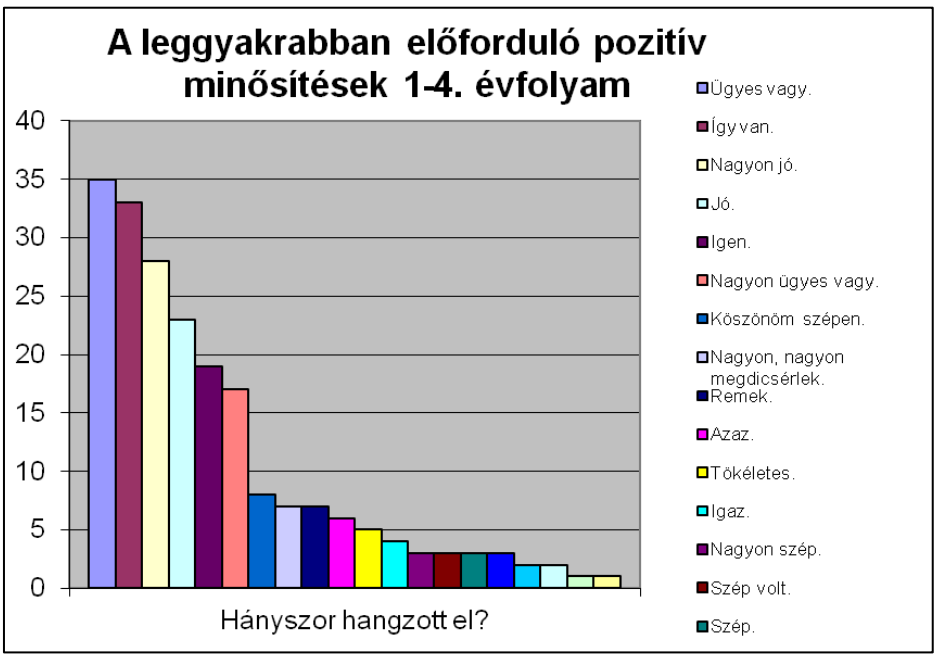


**1. ábra**

A leggyakrabban előforduló pozitív minősítések 1-4. évfolyamon

Mint ahogy Herbszt Mária (2010) tanulmányában is olvashatjuk ezek az értékelési módok nagyon változatosak lehetnek. Vannak konvencionális fordulatai, ez a diagramról leolvasható, hisz látjuk, hogy többször jelen van pl. a nagyon jó, nagyon ügyes minősítés. A nagyon szó több értékelő kifejezés mellett szerepel, melynek célja, hogy nagyobb nyomatékot adjon az értékelésnek.

Azonban a pedagógusok egyéni nyelvhasználati szokásai is megfigyelhetőek, mint pl.: szuper, tökéletes, remek, csókollak kifejezések. A csókollak nem elterjedt kifejezés, csak egy pedagógus alkalmazta, de mégis jelentős helyen szerepel, mert az ő szóhasználatában, kifejezésmódjában gyakori.

Meg kell említenem még az „oké!", „szuper!" szavakat, amely az értékelő szavaknak egy „modernebb" változata, melyet mostanában sűrűbben használnak a tanárok, alkalmazkodva a diáknyelvhez. Mivel a köznyelvben ezek a kifejezések egyre többet fordulnak elő, így a gyerekek is többször használják, mint a „hagyományos" dicsérő szavakat. Jelen esetben azonban nem szerepelt sokszor az értékelési módok között. Véleményem szerint azért, mert ez inkább felső évfolyamokon jellemző, hisz alsóban nagyon fontos a körültekintő szóhasználat, a megfelelő megnyilatkozás, a szabatos beszéd kialakítása érdekében.

Az értékelések során az egyéni szóhasználat mellett megfigyeltem, hogy meghatározó az is, milyen intonációval, hangsúllyal mondják az adott értékelést a pedagógusok. Az alábbi megnyilatkozásokból látszik, hogy pozitív tartalmú szavak szerepelnek benne, elmarasztaló voltát a tanító negatív hangsúlya, intonációja adja:

*„Drága, bogaram, virágszálam, csillagom és életem…"*
*„Kedves, drága Diánám…"*

A pedagógus szóhasználatától függő értékeléseknél feltűnt, hogy ezek a megnyilatkozások mindig ugyanazoknál a diákoknál fordultak elő. Véleményem szerint azért, mert nem minden diák érti az ilyen típusú – helyenként ironikus – szóhasználatot, szófordulatot, főleg első osztályban.

*Pl. „Köszönöm Krisztián, a rakéta megérkezett."* (Gyors válasz esetén.)

Összességében tehát kimondható, hogy a megnyilatkozások milyensége függ a tanított évfolyamtól, az osztályt tanító pedagógus egyéni szóhasználatától, az óra típusától.

**Kutatási eredmények a készségtárgyi órákon**

Készségtárgyak óráin (rajz, testnevelés, ének, technika) is végeztem megfigyeléseket 1–4. évfolyamon, más-más tanítóknál. Megvizsgáltam, hogy a készségtárgyak függvényében, illetve az órák típusát tekintve hogyan alakulnak az értékelési módok.

Elemzésem az bizonyítja, hogy a visszacsatolás módját maga a tantárgy jelentősen befolyásolja. Mivel a készségtárgyak nagy részén valamilyen „munkáltatás" folyik, így itt nem a helyes válaszokat értékeljük, hanem a helyes munkavégzést, amely irányulhat egy-egy munkadarab, rajz, dal, mozdulat bemutatásának milyenségére, a munkavégzés módjára.

Az, hogy verbális vagy nonverbális értékelés történt-e elsősorban a készségtárgyak óráin, függött az adott óra típusától, életkortól, az órán zajló tevékenységektől. Egyes óráknál (Pl.: testnevelés) elengedhetetlen, hogy többségében verbális visszacsatolással éljünk, folyamatosan értékeljünk, hisz ahhoz, hogy a gyermekek a mozgásformát jól, pontosan sajátítsák el állandó, folyamatos megerősítésre vagy korrigálásra van szükség.

Alkalmazhatunk az órán nonverbális értékelést, főként pozitív minősítésnél vagy verbálissal kiegészítve, mert attól hogy felemelem a kezem, vagy rázom a fejem, a gyerekek még nem tudják, hogy mit rontottak el, és mit kell javítani.

Tehát mindenképpen a verbális értékelésnek kell túlsúlyban lennie, ahhoz, hogy a tanórán kitűzött cél megvalósuljon, a helyes mozdulat elsajátításra kerüljön.

Az, hogy késleltetett értékelést alkalmazhatunk-e, tantárgyfüggő, hisz testnevelés órán fontos, hogy az adott korrekció a mozdulat után közvetlenül történjen. Nem elegendő, hogy egy mozgássor befejezése után a hibás mozdulatok javításra kerülnek, vagy csak óra végén mondjuk el, mit nem végeztek jól. Ha így teszünk, a mozdulat rosszul rögzül, és később nehezen javítható, balesetveszélyt is rejthet magában.

Egy rajz vagy munkadarab elkészítése során is meghatározza a munka sikerét, hogy mikor hangzik el az értékelő megnyilatkozás.

Óra közben vagy végén van, hogy elhangzik: sokan nem végezték jól a feladatukat, vagy jól sikerült az aznapi munka, de ez nem a konkrét mozgáshoz, rajzhoz stb. kapcsolódik, hanem összefoglaló értékelés az adott órán végzett összes munkára vonatkozóan.

Így kimondhatjuk, hogy ennek az értékelési módnak a használata nemcsak korosztálytól függ, hanem tantárgytól is.

Készségtárgyi órák esetén nem tanári kérdések hangzanak el, hanem elsősorban utasítások, a tanulói reagálás pedig nem szavakban nyilvánul meg, hanem mozdulatokban, rajzban, dalban, így ezek értékelése történik. Természetesen van elfogadás, helyreigazítás, elvetés, de ez mind-mind az adott cselekedetekre vonatkozik.

Rajzórákon helyreigazításra leginkább olyan példát láttam, hogy a tanító rajzzal korrigált vagy besegített. Egy-egy dal éneklésekor pedig, ha a hangok elcsúsztak, a tanár közbeénekelt, hangszerrel segített, ezzel azonnal javítva a hibát. Itt elmondható, hogy az óra típusából adódóan az ilyen fajta „elmarasztalás", javítás sokkal célszerűbb, mint a verbális.

Megfigyelésemmel igazolódni látszik, hogy a verbális és nonverbális értékelések előfordulása, típusa, megjelenési formája függ az adott óra típusától, életkortól, az órán zajló tevékenységektől.

A készségtárgyi órákon nagyon lényeges megfigyelésnek tartom, hogy az elismerő és az elmarasztaló megnyilatkozások más-más területekre vonatkozhatnak. A szorgalom, a koncentráció, a magatartás, azaz a munkavégzés módja, vagy a munka eredménye egyaránt értékelésre kerültek a tanórákon.

Az alábbi táblázat bemutatja, hogy melyik terület melyik verbális megnyilatkozáshoz tartozott leginkább:

| Elismerés | Elmarasztalás |
|---|---|
| a munka eredményére (rajz, mozdulat, éneklés)<br>„Nagyon szépen énekeltél!"<br>„Gyönyörű lett a rajzod!" | magatartásra<br>„Az a baj, hogy csak a szád nyílására használod a kis energiádat!" |
| | koncentrációra<br>„Jó néhányszor elmondtam, mi a munkamenet!" |
| | szorgalomra<br>„Ádám, légy szíves dolgozzál!" |

**2. táblázat**
A megnyilatkozások területei

A felsorolt példák bizonyítják, hogy meghatározó az is, hogy mire irányul az értékelés: a gyerekekre vagy magára a munkára.

Ezekből kiderül, hogy a gyerekekre vonatkozóan többnyire a magatartást, a koncentrációt, a szorgalmat értékeljük, míg a munkára akkor irányul, ha annak elvégzési módját, milyenségét, tehát a munka eredményét minősítjük.

**Összegző gondolatok:**

A szakirodalom olvasásakor meglepő volt számomra, hogy írói visszafogottabban nyilatkoznak az elmarasztalást illetően, holott a gyakorlatban nem csak elismerés történik. Ennek alapvetően az az oka, hogy a szerzők kutatásaik és tapasztalataik alapján tudat alatt is hajlanak arra, hogy a pozitív minősítés hatása gyorsabb és eredményesebb, mint a negatív vélemény, melyet a diákok nehezebben tudnak feldolgozni, mert diákonként más-más érzelmi hatás érvényesül.

Megfigyeléseim alkalmával örömmel tapasztaltam, hogy a pedagógusok értékelései között is a pozitív minősítés játszotta a nagyobb szerepet. Minden esetben törekedtek arra, hogy a helytelen válasz se jelentsen kudarcot a gyermekek számára.

Mi is a vizsgálataim eredménye? Legfőképp az, hogy a verbális megnyilatkozás milyensége függ az adott évfolyamtól, az osztályt tanító pedagógus személyiségétől, az óra típusától, a gyerekek képességeitől. Függ attól, hogy a tanulókra vagy az elvégzett munkára irányul.

Mindezek mellett még fontosnak tartom, hogy az értékelés szakszerű és differenciált legyen, melyhez a tanítványaink változó egyéniségét figyelembe vevő megnyilatkozást kell választani.

Gondolataim lezárásaként Zrinszky (2002) az értékelés színterét meghatározó megfogalmazását tartom legmegfelelőbbnek: „Az iskola az a kitüntetett hely, mely sokféle módon, részben célzottan, részben akaratlanul, mélyen bevési a felnövekvő személyiségbe egy bizonyos értékvilág alapjait."

**IRODALOM**

Báthory Zoltán 1997. *Tanulók, iskolák- különbségek.* Budapest: Okker Kiadó.
Herbszt Mária 2010. *Tanári beszédmagatartás.* Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek. 1. Szerk.: Tóth Szergej és Vass László. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
Ollé J., Szivák J. 2006. *Mód-szer-tár.* Budapest: Okker Kiadó.
Zrinszky László 2002. *Neveléselmélet.* Budapest:

Műhelyindító előadás

**BURJÁN MONIKA**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Humántudományi Intézet, Idegen Nyelvek és Kultúrák Tanszék, Francia Szakcsoport
*bmonika@jgypk.u-szeged.hu*

# A műfordító az Internet korában

***Kulcsszók:*** *műfordítás, internet, fordítástudomány, forrásnyelvi szöveg*

Napjainkban az információáramlás hihetetlen mértékben felgyorsult, s ez jelentős mértékben kihat a műfordító munkájára is: amit korábban hosszú és keserves keresgéléssel deríthetett csak ki (esetleg soha), azt ma néhány kattintással megtudhatja.

Előadásomban a következő kérdéseket kívánom körbejárni:

Milyen szerepet játszik az Internet az forrásnyelvi szöveg, különös tekintettel a kultúraspecifikus elemek megértésében; milyen stratégiákkal, módszerekkel kereshet, milyen utakat járhat be a fordító? Mai globalizálódó társadalmunkban milyen mértékben vannak még egyáltalán jelen a reáliák a forrásnyelvi szövegekben? A modern kommunikációs eszközök hogyan segítik elő szerző és fordító együttműködését egy hívebb, hitelesebb, pontosabb fordítás elkészülte érdekében? Visszahathat-e a fordítás az eredetire?

Műhelyelőadások

**DRAHOTA-SZABÓ ERZSÉBET**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Nemzetiségi Intézet,
Német Nemzetiségi Tanszék, Szeged
*drahota@jgypk.u-szeged.hu*

# Egy magyar–német igei kollokációs szótár szükségességéről

***Kulcsszók:*** *ekvivalenciatípusok, poliszémia, tükörfordítás, kollokáció, vonzat, interferencia*

## 1. Bevezetés

A germanisztikai alap- és mesterképzésben, valamint a fordító- és tolmácsképzésben szerzett tapasztalataim alapján a hallgatók nem szövegeket, még csak nem is szószerkezeteket, hanem szavakat fordítanak. A „szavas fordítások", a tükörfordítások azonban gyakran interferenciális hibákhoz vezetnek: a forrásnyelvi szónak már csak azért sem lehet egyetlen egy megfelelője a célnyelvben, mert a forrásnyelvi szó több jelentést hordozhat, amely jelentéseknek a célnyelv lexikájában több szó felel(het) meg. Egy egyszerű példával megvilágítva: a magyar *becsap* igének több ekvivalense van a németben, attól függően, hogy az igét milyen főnévi bővítménnyel kapcsoljuk össze: *becsapja az ajtót → die Tür zuschlagen/zustoßen/zuwerfen/zuknallen/zuhauen*; *becsapja a barátját → seinen Freund reinlegen/übertölpeln/betrügen*, vagy akár frazeologizmussal: *seinen Freund übers Ohr hauen*. Vagy vegyük a klasszikus példát, a m. *fogat mos* szintagmát, amelynek a következő szószerkezetek felelnek meg a különböző nyelvekben: ném. *(sich) die Zähne putzen*; ang. *to brush one's teeth*; or. *чистить зубы*. A németben is létezik a m. *mos* megfelelője, viszont nem mondhatom, hogy **(sich) die Zähne waschen*, mert az interferenciális hibának minősülne.

Az anyanyelvi transzferre visszavezethető kollokációs hibákra vonatkozóan több vizsgálati eredmény áll rendelkezésre. Az általam 2010-ben végzett felmérés a következő eredményt hozta: a vizsgálatban részt vevő fordító- és tolmács specializációs hallgatók a 392 kollokációt tartalmazó mondatból 299-ben követtek el a fordításban a magyar anyanyelvük analógiás hatásából, azaz tükörfordításból eredő hibákat (Drahota-Szabó 2012). Ebből az eredményből egyértelműen az következik, hogy a hallgatókban tudatosítani kell, hogy a nyelvek mezőbéli tagolódása jelentős különbségeket mutathat, s a paradigmatikai mezők különbségei természetszerűleg különbségekhez vezetnek a szintagmatikai mezőkben is, azaz a szavak kombinálhatóságában.

A m. *fogat mos*, ném. *(sich) die Zähne putzen* stb. szószerkezetek tagjai között lexikális szolidaritás van, az adott szószerkezetek kötöttek, azaz az igét nem lehet más igével helyettesíteni. Ezeknek a szószerkezeteknek már az elnevezése sem egységes: Burger–Buhofer–Sialm (1980: 31) frazeológiai kapcsolatokról [phraseologische Verbindungen] és preferált elemzésekről [bevorzugte Analysen] beszél, Fleischer pedig (1997: 58) megnevezési sztereotípiákról [Nominationsstereotype]. A mai szakirodalomban már általánosan elterjedt a kollokáció terminus, ezt használja Burger (2003: 51) is a nem, vagy csak gyengén idiomatikus állandósult szókapcsolatokra. (Feilke 1994, 1996; Forgács 2007; Gläser 1990; Lehr 1993; Reder 2006; Rothkegel 1994; Wotjak 1994.)

Ha a kollokációs hibákat ki akarjuk küszöbölni, akkor hallgatóinknak − és tanulóinknak − nem szavakat, hanem szókapcsolatokat kell tanítanunk, annak érdekében, hogy tisztában legyenek a lexikális-szemantikai szelekciós megkötésekkel. Reder (2006: 167) a kollokációs hibák kiküszöbölésénél kiemeli, hogy az idegen nyelvet tanulónak sokat kell olvasnia, valamint hangsúlyozza, hogy az oktatásban a kollokációkat explicit módon kell tanítani. Végül kiemeli a szótárak fontosságát.

## 2. A szótárvizsgálatok tanulságai

A németet mint idegen nyelvet tanuló szemszögéből a következő kétnyelvű szótárakat vettem szemügyre abból a szempontból, milyen alaposak, azaz részletesek és ugyanakkor felhasználóbarátok a poliszémia-kontraszt és a

kollokációs kontraszt tekintetében: Halász–Földes–Uzonyi (2003), Hessky–Iker (2008), László–Szanyi (2006), Scheibl (2007) és Ernst (2003). A *húz* igét és igekötős formáit vizsgáltam meg, majd a *húz* ige egyik igekötős változatát, a *behúz*-t.

A Halász–Földes–Uzonyi-féle nagyszótárban (2003: 121) nem találjuk meg a *behúz* címszó alatt a következő szószerkezeteket: *behúzza az autót*, *behúzza a vonatot (az állomásra)*, *behúzza a cipzárt (pl. táskán)*, *behúz vkit vhova (pl. a sarokba)*, *behúzza a lábát vhova (pl. maga alá)*, *behúzza a (kézi)féket*, *a kezét (pl. a takaró alá)*, *behúz ('bemegy') vhova*, *behúzza a hasát*, noha ezek kétségtelenül igen gyakori szószerkezetek, mint ahogy ezt a Nyelvtudományi Intézet adatbázisa is tanúsítja. A Halász–Földes–Uzonyi-szótár elsőként a 'bevon' jelentést adja meg, és „ált", azaz általános jelentésben a következő ekvivalenseket hozza: *(her-/hin)einziehen*. A szótárhasználónak azonban éppen az jelent nehézséget, hogy például a fent felsorolt szókapcsolatokban a *behúz* „általános jelentésben" szerepel-e vagy sem.

A *behúzza a farkát* 'meghunyászkodik' egyértelműen frazeologizmus, viszont nem a lemma végén szerepel az egyébként elkülönített többi frazeologizmusnál. A *behúz vkit a csőbe* ekvivalenseként a szótár (uo.) a *jn übertölpeln*-t hozza. Hesskynél (2002: 194) a következő német megfelelőt találjuk: *jn über den Tischziehen*. A Duden frazeológiai kötete (Duden 2002: 772) a *jmdn. über den Tisch ziehen* frazeologizmus jelentését így adja meg: 'jmdn. übervorteilen', azaz a Hessky-szótárban található megfelelő korrekt, ezt tehát a Halász/Földes/Uzonyi-szótárban is fel lehetett volna tüntetni, de egy kollokációs szótárból mint szinonimát semmiképpen nem szabadna kihagyni.

A *behúzza maga után az ajtót* megfelelőjeként (Halász, Földes, Uzonyi 2003: 121) csak a következő szerepel: *er schließt die Tür hinter sich zu*, noha a következő megoldás szintén ekvivalens: *die Tür hinter sich zumachen* (Duden 2001: 964). Nem adja meg a szótár azt a fordítási ekvivalenst sem, amely mintegy részleges tükörfordításként működne, azaz: *die Tür hinter sich zuziehen* (Duden 2001: 976), így elbizonytalanítja a szótárhasználót, hiszen azt implikálja, hogy ebben a szókapcsolatban a *ziehen* nem használatos.

A szinonimák megadásának fontosságát még egy példával szemléltethetjük: a Halász–Földes–Uzonyi-féle szótár (2003: 121) a *behúz vkinek egyet* megfelelőjeként a következőt adja meg: *jm eine herunterhauen*. Hessky (2002: 102) szótárában viszont ezt találjuk: *jm eine reinhauen*. Ebből megint az a tanulság, hogy amennyiben több célnyelvi ekvivalens is lehetséges, többet meg kell adni.

A *behúz* 'befűz' jelentésénél a Halász–Földes–Uzonyi-féle szótár (2003: 121) az *einziehen*-t hozza ekvivalensként, a következő példával szemléltetve: *behúz egy szalagot vmibe = ein Band in etw einziehen.* Ennél azonban gyakoribb a *behúzza (befűzi) a cérnát (a tűbe)* szószerkezet, amelyben szintén használható ugyan az *einziehen* ige (*einen Faden [in die Nadel] einziehen*), de egyszerűen az *einfädeln* ige is (Duden 2001: 266).

A *lobogót, vitorlát behúz* szószerkezetben a Halász–Földes–Uzonyi-féle nagyszótár (2003: 121) a *streichen* igét adja meg, míg a Duden-ben (2001: 266) a következő szószerkezeteket találjuk: *die Netze/die Segel/das Fahrgestell/eine Fahne einziehen*. Tehát megint az az ekvivalens hiányzik, amely tükörfordításként működik. A Halász–Földes–Uzonyi-szótár és a Duden ellentmondanak egymásnak: a *streichen* igénél sem találtam a Duden-ben (2001: 758) a fenti szókapcsolatokat. A tanulság az, hogy a kétnyelvű szótár összeállításánál feltétlenül használnunk kell az egynyelvű szótárakat.

Nem szerepel a Halász–Földes–Uzonyi-féle szótárban (2003: 121) a *behúzza a nyakát vki* ('fél, tart vkivkitől') frazeologizmus. Ezen az sem segít, hogy a *nyak* lemma alatt a következőre bukkanunk: *nyakát behúzza = den Hals einziehen* (i. m. 1086), merthogy a példa lemmában való elhelyezéséből arra lehet következtetni, hogy ez egy alkalmi szókapcsolat, azaz nem a frazeologizmusról van szó. Hesskynél sem találjuk ezt a frazeologizmust sem a *behúz* lemmájában (2002: 102), sem pedig a *nyak*-nál (i. m. 892). Mindebből az a tanulság, hogy a kollokációs szótár összeállításánál a magyar frazeologizmusokra nagyobb hangsúlyt kell fektetni.

Összefoglalva tehát elmondható, hogy a legterjedelmesebb kétnyelvű szótárunk több kvantitatív és kvalitatív hiányosságot mutat a kollokációk szemszögéből.

**3. Milyen legyen a „jó" igei kollokációs tanulószótár?**

*3.1. Általános elvek*

- Kiinduló nyelvként a magyart kell választani, hiszen az anyanyelvi transzfer ebből az irányból jelentkezik.
- Az igekötős igéket az alapige után kell feltüntetni, nem pedig az ábécérend szerint a szótár különböző helyein.
- A strukturalista jelentésfelfogásból kiindulva a poliszém igéket szövegösszefüggésben is kell prezentálni, amelyből mind az aktuális jelentés, mind a lexikai-szemantikai kongruencia, azaz a kollokációs viszonyok kiderülnek. Rövid, pregnáns, konstruált szövegpéldákra van szükség.
- A tanulószótárnak mind az egyező, mind a különböző kollokációkat fel kell tüntetnie, azaz nemcsak a lehetséges interferenciális hibák kiküszöbölése a cél, hanem a pozitív transzfer tudatosítása is.
- A szótárnak szinonim ekvivalenseket is meg kell adnia a szemantikai és/vagy stiláris különbségek feltüntetésével.

*3.2. A korpusz*

A legnagyobb gyakorlati haszonnal egy igei kollokációs szótár járna, hiszen az ige az a szófaj, amely a vonzatstruktúrájával, a kötelező és fakultatív bővítményeivel alapvetően meghatározza a nyelvi megnyilatkozások szerkezetét. A szótárnak a frekventált magyar igéket és azok igekötős alakjait kell tartalmaznia, gyakorisági szótárból kiindulva (Füredi, Kelemen 1989). A jelentések megadásánál a Magyar Értelmező Kéziszótárnak (2003) kell a kiindulópontot jelentenie, ill. segítséget nyújt a Nyelvtudományi Intézet egyik adatbázisa, a Mazsola nevű internetes lekérdezőeszköz, amely a Magyar Nemzeti Szövegtár 187 millió szóból álló anyagán alapul, s a magyar igei bővítményszerkezeteket vizsgálja. A kereső nyitóoldalán a következő olvasható:

> *„Megtudhatja, hogy adott ige melletti adott (esetrag vagy névutó által meghatározott) bővítményi pozícióban milyen jellegzetes szavak jelenhetnek meg, legyen az vonzat vagy szabad bővítmény vagy az igével idiomatikus szerkezetet alkotó szó. Szinte minden megnyilatkozásunk igéből és annak bővítményeiből áll, a nyelvek számos jelensége megragadható az igék és a bővítmények révén. Vizsgálhatók a különféle szerkezetek gyakorisági viszonyai, valamint a főnevek, melléknevek és az igekötők vonzatossága is."*[1]

Az oldal kiemeli, hogy a kereső a gyakorlati fordítói tevékenységben is használható, „egyfajta kollokációs szótárként a különféle ige-bővítmény kollokációk feltérképezésére" (uo.)

A korpusz összeállításánál, a lemmák kiválasztásánál figyelembe kell venni Reder (2006) empirikus vizsgálati eredményeit is. Reder azt a feladatot adta tanulóinak, hogy szótár segítségével állapítsák meg, hogy a magyar *labdát feldob* szerkezet megfelelőjeként helyes-e a németben a következő: *einen Ball* ***auf****werfen*. A ***fel****dobni* igekötős igében ugyanis a *fel-* megfelelője lehetne − elméletileg − *auf-* is és *hoch-* is.[2] Az eredmény az volt, hogy a tanulók különböző eredményekre jutottak, aminek az okát Reder egy kétnyelvű kollokációs szótár hiányában látja (vö. i. m. 184). A tanulók ugyanis először a Halász–Földes–Uzonyi-féle nagyszótárhoz nyúltak, majd amikor abban nem találtak egyértelmű választ a kérdésre, akkor vettek kezükbe egynyelvű szótárat, amiben pedig azért nem találták meg a szószerkezetet, merthogy egyrészt az helyesen *einen Ball hochwerfen*, másrészt pedig ez az utóbbi szerkezet egy alkalmi szókapcsolat, tehát nem lehet csodálni, hogy az egynyelvű szótárban, amely nem a németet mint idegen nyelvet tanuló, speciálisan magyar anyanyelvű szemszögéből íródott, nincs benne. Mindebből az következik, hogy a tervezett szótárnak olyan alkalmi szókapcsolatokat is tartalmaznia kell, amelyek magyarról németre való átültetésénél interferenciális hibák léphetnek fel.

*3.3. A lemmák felépítése*

Abból kell kiindulni, hogy a szótárhasználó nem arra kíváncsi, hogy egy adott szókapcsolat idiómának, részidiómának, kollokációnak, funkcióigés szerkezetnek stb. tekintendő-e nyelvész szemmel, hanem csak egyszerűen azt szeretné megtudni, hogy az adott anyanyelvi szókapcsolatot hogyan lehet átültetni helyesen a célnyelvbe. Mindamellett a lemmák struktúrájában arra kell törekedni, hogy a konkrét igei bővítményeket adjuk meg először,

[1] Vö. http://corpus.nytud.hu/mazsola. Vö. Sass 2009.

[2] Az ***auf****werfen* például a következő kollokációkban használatos: *ein Problem/eine Frage aufwerfen* [egy problémát/kérdést felvetni].

majd a kollokációkon át eljussunk az idiómákhoz, de a határokat mindenképpen dinamikusan kell kezelni. Nem abból kell továbbá kiindulni, hogy a szótárhasználó mit tudhat, hanem abból, hogy mit nem, illetve a pozitív transzfer lehetőségét is meg kell erősíteni. Konkrétan és leegyszerűsítve: ha a németet mint idegen nyelvet használó tudná, hogy a *schlagen* és a *hauen* igék részleges szinonimák, pontosabban tudná, hogy a két ige nem cserélhető fel egymással önkényesen minden szószerkezetben, akkor nem lenne szüksége szótárra, akkor eleve tudná, hogy a következő szószerkezetek csak így helyesek: *den Nagel in die Wand schlagen*; *der Vogel schlägt mit den Flügeln*; *er schlägt den Takt/den Rhytmus*; *die Stunde der Wahrheit hat geschlagen*; *Gott hat ihn geschlagen*; *die Sahne (das Eiweiß) (mit dem Schneebesen) steifschlagen*; *sie schlägt ganz nach ihrer Mutter*; *mit dir ist man wirklich geschlagen* (Duden 2001: 673), de: *er haute sich aufs Bett*; *eine Statue aus Stein hauen*; *auf die Pauke hauen* (= 'ausgelassen feiern', m. *kirúg a hámból*; 'angeben, großsprecherisch sein', m. *felvág*, *nagy a mellénye*; vö. Duden 2002: 569).

**4. Befejezés**

A kollokációk elsajátításához, a német nyelvű szövegalkotás megkönnyítéséhez ennek a célnak megfelelő magyar-német irányú kétnyelvű szótárra van szükség. Az általános kétnyelvű szótáraktól nem várható el, már csak terjedelmi okokból sem, hogy a kollokációkat részletesen, szövegpéldákkal illusztrálva tartalmazzák, s mindezt úgy, hogy a szótárhasználó a lehető legrövidebb időn belül hozzájuthasson a keresett adathoz. A szótárnak nemcsak azokat a kollokációkat kell tartalmaznia, amelyek a két nyelvben eltérnek egymástól, hanem azokat is, amelyeknek a tükörfordításszerű átültetése helyes megnyilatkozásokhoz vezet. Ami a lemmák összeállítását illeti: mivel a tervezett szótárnak a saját szövegalkotás segítése a célja, ezért az igei bázisok szerint kell a lemmákat strukturálni, messzemenően figyelembe véve a szószerkezetek gyakoriságát a magyarban, valamint lehetőség szerint törekedni kell az alkalmi szókapcsolatok, a kollokációk és az idiómák elkülönítésére. Noha még számos módszertani kérdést meg kell válaszolni, az az egy biztos, hogy egy speciális igei magyar-német szintagmaszótárra égetően szükség van.[3]

**IRODALOM**


Burger, H. 2003. *Phraseologie. EineEinführung am Beispiel des Deutschen. 2., überarbeitete Auflage.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Burger, H., Buhofer, A., Sialm, A. 1982. *Handbuch der Phraseologie.* Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Drahota-Szabó, E. 2012. *Zum Unterschied der feldhaften Gliederung des Ungarischen und des Deutschen am Beispiel der Wortart Verb. Elhangzott: Interkulturelle Erkundungen. Leben, Schreiben und Lernen in zwei Kulturen.* IV. Nemzetközi Germanisztikai Konferencia. Nagyvárad 2010. szeptember 23–25.

Duden 2001 = *Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 8: Das Stilwörterbuch. 8., völlig neubearbeitete Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion.* Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.

Duden 2002 = *Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11: Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2., neubearbeitete und aktualisierte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion.* Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.

Ernst, E. 2003. *Igéző-Szótár. Igekötős igék német megfelelőkkel. Ungarische Verben mit Präfixen und ihren deutschen Entsprechungen.* Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem Kht.

Feilke, H. 1994. *Commonsense-Kompetenz. Überlegungen zu einer Theorie „sympathischen" und „natürlichen" Meinens und Verstehens.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Fleischer, W. 1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2., durchgesehene und ergänzte Auflage.* Tübingen: Max NiemeyerVerlag.

Forgács, T. 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Füredi, M., Kelemen J. 1989. *A mai magyar nyelv gyakorisági szótára (1965–1977).* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gläser, R. 1990. *Phraseologie der englischen Sprache.* Leipzig: Verlag Enzyklopädie.


[3] Vö. Reder i. m. 188: „Die Fallstudie und die Analyse des Kollokationsverständnisses einiger Wörterbücher […] führen zur Schlussfolgerung, dass ein spezielles syntagmatisches Wörterbuch, ein Kollokationswörterbuch für Deutschlerner, im schulischen Kontext notwendig wäre".

Halász E., Földes Cs., Uzonyi P. 2003. *Magyar−német nagyszótár. Ungarisch-deutsches Großwörterbuch.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hessky, R. (szerk.) 2002. *Magyar-német kéziszótár. Ungarisch-deutsches Handwörterbuch.* Budapest/Szeged: Nemzeti Tankönyvkiadó/Grimm Kiadó.

Hessky, R., Iker, B. 2008. *Német–magyar. Magyar–német tanulószótár érettségizőknek és nyelvvizsgázóknak.* Szeged: Grimm Kiadó.

László, S., Szanyi Gy. 2006. *Magyar-német igei vonzatok.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lehr, A. 1993. Kollokationsanalysen – von der Kollokationstheorie des Kontextualismus zu einem computergestützten Verfahren. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 21. évf. 1. szám. 2–19.

Pusztai, F. (szerk.) 2003. *Magyar Értelmező Kéziszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Reder, A. 2006. *Kollokationenin der Wortschatzarbeit.* Wien: PraesensVerlag.

Rothkegel, A. 1994. Kollokationsbildung und Textbildung. In: Sandig, B. (szerk.) 1994. *Europhras 92. Tendenzen der Phraseologieforschung.* Bochum: Brockmeyer. 499 – 523.

Sass, B. 2009. „Mazsola" – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In: Váradi T. (szerk.) 2009. *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia elõadásaiból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 117 – 129.

Scheibl, Gy. 2007. 777 vonzat német nyelvből. Szeged: Maxim Kiadó.

Wotjak, G. 1994. Nichtidiomatische Phraseologismen: Substantiv-Verb-Kollokationen – ein Fallbeispiel. In: Sandig, B. (szerk.) 1994. *Europhras 92. Tendenzen der Phraseologieforschung.* Bochum: Brockmeyer. 651 – 677.

**VARGA ÉVA KATALIN**
Semmelweis Egyetem, Nyelvi Kommunikációs Központ, Budapest
varga.eva_katalin@semmelweis-univ.hu

# „… a maga nyelvén lett tudós …” – az anatómiai nevezéktan két időmetszetben

***Kulcsszók:*** *terminusalkotás, anatómiai nevek, kalkok*

**Problémafelvetés**

Bessenyei György röpiratában nyelvünknek a tudományok művelésére való alkalmassá tételét e szavakkal szorgalmazta: „Minden Nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem” (Bessenyei 1778). Az első magyar nyelvű anatómiai tankönyvet Bugát Pál fordította németből (1828). Más tudományágakhoz hasonlóan ekkoriban tudományos magyar orvosi terminológia sem létezett. A hiányzó szakkifejezések miatt a korabeli orvosi nyelvezetet gyakran nehézkes és hosszú körülíró szerkezetek jellemezték (Keszler 2004). Minden magyarul író orvosnak egyben nyelvújítónak is kellett lennie. Alkothattak új szavakat, átvehették a kész idegen terminust, vagy tükrözéssel másolhatták, utánozhatták az idegen mintát. 2011 októberében a 7. Félúton konferencián tartott előadásomban Bugát könyvének a felső végtag csontjait tárgyaló fejezetét (Bugát 1828: 100–117) vetettem össze a német eredetivel. Célom annak megállapítása volt, hogy Bugát milyen módszereket használt az új anatómiai nevek megalkotásában, mennyire támaszkodott idegen mintákra, és hogy ez a minta a német vagy a latin volt-e. Dolgozatomban ennek a vizsgálatnak az eredményeiből kiindulva hasonlítom össze az anatómiai nevek egykori és mai használatát. Arra keresek választ, hogy mennyire határozzák meg választásunkat az új terminusok megalkotásakor a társadalmi és művelődéstörténeti folyamatok. Következtetéseimhez egy nemrég született, dinamikusan fejlődő és napról napra változó szaknyelvben, az informatikában keresek párhuzamokat.

**A magyar orvosi szaknyelv régen és ma**

A 18. század vége az orvosképzésben és a tudományos szaknyelvek életében egyaránt fordulópontot jelentett. Mióta ugyanis az 1163-as tours-i zsinat megtiltotta az orvosoknak a sebészeti beavatkozások elvégzését, az egyetemi orvostudomány szétvált a sebészettől. A legtöbb európai egyetemen egyáltalán nem tanítottak sebészetet, a sebészek pedig céhekbe tömörülve iparosként sajátították el mesterségüket (Schott 1993). A nagyszombati egyetem megnyitása után 1774-től II. József eleinte kéthetes, majd egyre hosszabb képzési idejű német és latin nyelvű egyetemi sebészeti kurzusokat indított, végül egyesítette a sebész- és az orvosképzést, 4, később 5 éves tanulmányi idővel. Az orvosi karon az oktatás nyelve a latin volt. Míg azonban az orvosdoktorok 2–3 éves bölcsészeti tanulmányok után kerültek a fakultásra, a sebészhallgatók nem tudtak latinul. Rácz Sámuel volt az első, aki magyar nyelven oktatott, és a sebészhallgatók számára magyar nyelvű orvosi tankönyvet írt (1794). Bár többször kérelmezték, a magyar nyelvű oktatás bevezetését csak 1807-ben engedélyezte I. Ferenc. Az orvosi egyetem több tanszékén azonban ez a kezdeményezés a megfelelő tudományos szaknyelv hiánya miatt heves ellenzésre talált, és csak 1865-ben vált általánossá (Gortvay 1953). Az első magyar nyelvű orvosdoktori értekezés 1822-ben született. Az egyik magyarul író disszerens nehézségeiről így vall: „olly téren mozogtunk, hol gyakran új műszavakat kellett faragnunk” (Adlert 1846 idézi Dörnyei 2011).

Hasonló nehézségekkel nézett szembe Bugát Pál is. 1828-ban megjelent anatómiai tankönyvének Vezérszavában így ír: „a ki tökélletes magyar orvos akar lenni, annak mindenek elött az orvosi tudomány alyazatját (substratum) vagyis az embert magyarúl kell ösmerni” (Bugát 1828). Célkitűzésének maradéktalanul megfelel, mindennek van magyar megfelelője, nem használ sem latin, sem német szavakat. Ez azonban nem jelenti az idegen minta teljes elvetését, meghatározó terminusalkotó módszere ugyanis a tükrözés volt. A vizsgált fejezet 260 anatómiai nevének 82%-a mutat valamilyen tükörjelenséget, 72% esetében latin, 12%-ban a német volt a minta. A maradék 16% esetében nem tudtam kimutatni semmilyen idegen előzményt. A latin megfelelőket csak zárójelben adja meg: „A melvég (Extremitas sternalis) csaknem három szegletű idommal bír [...]; belső lapja az

ízlapot tészi, mely által a csont a melcsont markolatjával függ öszve". „A melvégnek ízlapja a melcsont kulcsbevágányába fekszik" (Bugát 1828: 100–101). Ugyanennek az anatómiai részletnek a leírását egy mai tankönyvben így olvashatjuk: „[A kulcscsont] medialis (sternalis) vége [...] lekerekített háromszög alakú rostos porccal fedett felszínnel fekszik bele a szegycsont markolatának incisura clavicularisába" (Szentágothai, Réthelyi 1989: 329–330). A mai helyzetet a nyelvújítás korával összehasonlítva a 19. századival ellentétes folyamatokat figyelhetünk meg. A csontrendszer mintegy 1000 anatómiai nevén végzett elemzésem eredménye elszomorító képet tár elénk: bár egykor minden anatómiai képletnek volt magyar neve, ma 46%-uknak csak a latin nevét használják, az anatómiai szótárakban is csak parafrázis-szerű értelmezésüket találjuk. A fennmaradó 54% esetében találtam magyar nevet, 50% latin minta alapján képzett kalk, 4% bizonyult idegen előzmény nélküli magyar fejleménynek. Míg tehát a 19. században az anatómiai képletek magyar névvel szerepeltek, a 20. század elejére fokozatosan visszaszorulnak (Donáth 2008), az orvosi egyetemek anatómiai stúdiumai keretében a hallgatóknak csak a latin neveket kell elsajátítaniuk.

**Anatómia kontra klinikum**

A szívérrendszeri betegségek világszerte tapasztalható terjedése miatt az orvostudomány egyik lendületesen fejlődő ága a szívsebészet. Fontos, hogy a szakemberek gyorsan értesüljenek az új műtéti eljárásokról. A szakirodalom többsége angol nyelven jelenik meg, ezért nem meglepő, hogy ez a magyarul írt cikkekben is érezteti hatását. Egy folyóiratban a szívinfarktus által gyakran érintett területről ezt olvashatjuk: „a 95%-osnál nagyobb szűkület - elsősorban a LAD proximális részén - jelentősen növeli a PCI [perkután koronária intervenció, azaz a koszorúerek tágítása szívkatéteres eljárással] kockázatát" (Voith 2001). A *LAD* angol betűszó, a *left anterior descending artery* rövidítéséből keletkezett: „The left main coronary artery […] divides into two branches, known as the left anterior descending (LAD) and the circumflex (Circ) coronary arteries" (Heartsite). Ugyanerről az anatómia tankönyv így ír: „[Az *arteria coronaria sinistra* elülső ága,] a *ramus interventricularis anterior*, a sulcus interventricularis anteriorban húzódik lefelé az incisura apicis cordis irányában (Szenágothai–Réthelyi 1983: 632). A tárgyalt érszakasz latin neve a hivatalos nómenklatúrában *ramus interventricularis anterior* [= kamraközti elülső ág], az angol pedig *anterior interventricular branch* (TA 102). Azt tapasztalhatjuk tehát, hogy az anatómia és a klinikum nyelvhasználata elszakadt egymástól, az orvostanhallgatók már az anatómia keretében mindkét elnevezést megtanulják.

**Az immunológia sem áll ellen**

Az orvostudomány egy másik rohamosan fejlődő területe az immunológia. Az új terminusok itt is zömében angolul keletkeznek, például „cytotoxic T cell (also known as **Tc**, Cytotoxic T Lymphocyte, CTL, T-Killercell, cytolytic T cell, CD8+ T-cells or killer T cell)" (Wikipedia *Cytotoxic T cell*). A magyar terminológia vagy az angol elnevezéseket veszi át magyarosított formában, vagy kalkokat képez, például: „AT-limfociták immunsejtek [...]. Több változatát ismerjük: killer (citotoxikus, ölősejt), helper (segítő sejt), szupresszor (gátló sejt), memória (antigéntalálkozásra emlékező sejt)" (Wikipedia*T-limfocita*). Az egyes típusok neve a sejtek funkciójára utal: „A killer sejtek az antigének elpusztításában fontosak; a helperek segítik [...] a többi immunsejt működését. A szupresszor sejtek pedig más immunsejtek működését szabályozzák, (akár gátolhatják is)" (Wikipedia*T-limfocita*). Sokszor a párhuzamos alakok rivalizálnak egymással: a *killer sejtek* mellett megtaláljuk a *citotoxikus sejtek*, *ölősejtek*, *gyilkos T-sejtek***,** *rákfaló sejtek*, a *szupresszor sejtek* mellett pedig a *gátló sejtek*, *elnyomó sejtek*, *elfojtó T-sejtek* elnevezéseket is. Az, hogy a tükrözéssel létrejött számos fordítási kísérlet, illetve az idegen elnevezések közül melyik győz, egyedül a szakmai nyelvhasználat dönti el. Ez természetes folyamat, hasonlót tapasztalhattunk az anatómiai nómenklatúra kialakulása során is. A nyolc kisebb szögletes formájú kéztőcsontot a 17. századig csak számozták, végül egy-egy jellemző jegyük alapján nevezték el őket, az egyes anatómiai iskolák eltérő módon. A fejescsont *os magnum*, *le grand os* 'nagy csont' névváltozatai mellett végül Henle német anatómus *Kopfbein* elnevezésének latin megfelelője, az *os capitatum* került a hivatalos anatómiai nómenklatúrába. A háromszögcsontnak *os triquetrum* mellett létezett az *os triangulare*' háromszögű csont', *os cuneiforme* 'ék alakú csont'*, os pyramidale* 'gúla alakú csont' neve is (Skinner 1949). Előfordul, hogy a magyar elnevezés egy régebbi névváltozat kalkja, például az *os trapezium* és az *os trapezoideum* esetében a magyar *nagy sokszögű csont* és a *kis sokszögű csont* a csontok korábbi *os multangulum majus* és *os multangulum minus* neveit tükrözik.

**Az informatika angol hálója**

Az orvosi nyelv vizsgálata után egy olyan szaknyelvet veszünk szemügyre, amely mindnyájunkat érint mint felhasználót, amely nemrég született, és amelynek a létrehozásában mi is aktívan részt veszünk. Az informatika jelen van a hétköznapjainkban, szaknyelve és a köznyelv között igen nagy az átjárás. Az informatika robbanásszerű technikai fejlődésen megy keresztül. Ami tegnap modernnek számított, mára elavult, talán már elfeledettek. Ilyen például az MSN, ami két évvel ezelőtt a fiatalok kedvelt kommunikációs csatornája volt, ma pedig már senki sem használja, szerepét az okostelefonok térhódításával a Facebook vette át. Az eredeti elnevezések angol nyelvűek. A technikai újításokat gyakran nem tudja követni a magyar terminológia. Emiatt különösen az informatikusok belső szóhasználatát és a beszélt nyelvet az angol elnevezések jellemzik. Bizonyos fogalmakat csak körülírással tudnánk visszaadni magyarul, ezért ezek az angol névvel és helyesírással, idővel pedig a magyar kiejtés szerinti helyesírással terjednek el, mint az *account*, *interfész*, *domén*, *link*. Sokszor a magyar elnevezés több szótagszámú, ezért inkább az angol terminust használják (Horváth 2005), például *fájl – állomány*, *user – felhasználó*, *chat – csevegés*. A rövidség érdekében átvehetünk egész kifejezéseket is, mint *copy – paste*. Gyakoriak az angol eredetű betűszók, feloldásuk és pontos jelentésük ismerete nélkül is használjuk őket: *DVD* [= digital versatile disk], *IP-cím* [= Internet Protokoll], *html* [= hypertext markup language], vagy a hibaüzenetekből ismert *DNS* [= domain name server]. A 'levélszemét' jelentésű *spam* is betűszó volt eredetileg, feltehetően az angol *Spiced Pork and Ham* 'fűszeres sertéshús sonkával' rövidítése, a Monty Python társulat egy humoreszkje révén terjedt el, és a magyar beszélő számára ismeretlen metaforacsoport részét alkotja (Bódi 2010). Szívesen kölcsönzünk olyan angol elnevezéseket, amelyek latin tövekből keletkeztek, gyakran más jelentésben már használatosak nyelvünkben, például *karakter*, *dokumentum*, *prezentáció*, *processzor*, *operációs rendszer*, *hibernál*, *installál*. A tükrözés is gyakori a terminusalkotásban, főleg, ha nem avul el a fogalom, van ideje elterjedni. A szemantikai kalkok közül a legismertebbek az *asztal*, *egér*, *ablak*, *háló*, *süti*, *vírus*, vagy az igék közül a *futtat*, *letölt*, *feltölt*, *megnyit*. Pontos vagy nem pontos lexikai kalkok az *adatbázis*, *tűzfal*, *trójai faló*, illetve az *alaplap*. Az *applikáció* és az *alkalmazás* 'alkalmazói program' egyaránt 1997-ben jelent meg, pár évig egymás mellett élt, majd a nyelvhasználat az okostelefonokra kerülve az *alkalmazás*t tartotta meg.

**Következtetések**

Dolgozatomban két korszak terminusalkotó módszereit vizsgáltam. A nemzetállammá válás idején nyelvünk önállóságának megteremtésének az igénye hívta életre a nyelvújítást, ami az idegen szavak átvételével szemben a magyar szóalkotást részesítette előnyben. Mára a folyamat megfordult, mint láttuk, az orvosi szaknyelvben is az átvételek dominálnak. Nem érdemes tehát azt firtatnunk, purista nyelv-e a magyar. Az idegen szavakhoz való viszonyunk koronként változik, hozzáállásunkat a társadalmi és kulturális helyzet határozza meg. Napjainkban szokás a globalizáció veszélyeiről és az angol nyelvi imperializációról beszélni (Kozma, Fóris 2002). Bár korában nem talált visszhangra, ma is elgondolkodtató Csorba József 1833-ban írt megállapítása: „inkább az volna a nyereség, ha minden tudományos és műszavak az egész világon egyformák lennének" (Gortvay 1953: 93). Úgy vélem, az egységes nemzetközi terminológia – akár latin, akár angol – a tudományos-technikai fejlődést és a szakmai kommunikáció felgyorsítását segíti. A kalkok ugyanazt a globalizációs igényt szolgálják, mint az idegen szavak átvétele, mai is lépten-nyomon felbukkannak, amint az idő a nyelvhasználatnak teret enged.

**IRODALOM**

Bősze P. (szerk.) 2009. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Donáth T. 2009. Az anatómiai nyelv mint az orvostudomány alapja. In: Bősze P. (szerk.) 2009. *A magyar orvosi nyelv tankönyve.* Budapest: Medicina Könyvkiadó. 287–295.

Dörnyei S. 2011. Magyarul írtam, mert magyar létemre azt tenni kötelességem volt. A magyar nyelv az orvosdoktori értekezésekben 1822-1848.*Kaleidoscope. Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 2. évf. 2. szám. 182–188. [http://kaleidoscopehistory.hu/cikkek/D%C3%B6rnyei,%20magyar%20nyelv.pdf –2012.07.30.]

Gortvay Gy. 1953. *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Keszler B. 2004. A XVII. századi nyelvújítás és a magyar orvosi nyelv. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 494–501.

Kozma L., Fóris Á. 2002. Kultúra és nyelv a globalizációs folyamatban. *Tudásmenedzsment* 3. évf. 2. szám. 3–14. [http://old.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/full/32szam.pdf – 2012.07.31.]

Schott, H. 1993. *A medicina krónikája*. Budapest: Officina Nova.

**FORRÁSOK**

Bessenyei Gy. 1778. *Magyarság*. [http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/besgy041.htm – 2012.07.29.]
Bódi Z. 2010. *Infoszótár. Informatikai fogalmak eredete, magyarázata és használata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Bugát P. 1828. *Az egésséges emberi test boncztudományának alapvonalai. Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által.* Pest: Trattner Kiadó.
Heartsite [http://www.heartsite.com/html/cad.html – 2012.04.12.]
Horváth P. 2005. Az internet és a szaknyelv – egy „félprofi" szemével. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 52. évf. 5. szám. [http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3949&issue_id=462 – 2010.07.01.]
Skinner, H. A. 1949. *The Origine of MedicalTerms*. Baltimore: The Williams and Wilkins Company.
Szentágothai J., Réthelyi M. 1983. *Funkcionális anatómia. Az ember anatómiája, fejlődéstana, szövettana és tájanatómiája I–III.* Budapest: Medicina Kiadó.
TA = Колесников, Л. Л. (ред.) 2003.*Международная анатомическая терминология*. Москва: Медицина.
Voith L. 2001. Percutan coronariaintervenció ischaemiás szívbetegség kezelésében. *Lege ArtisMedicinae* 11. évf. 4. szám. 260–267. [http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/0104/1.htm – 2012.04.12.]
Wikipedia_en [http://en.wikipedia.org/wiki/Cytotoxic_T_cell – 2012.04.12.]
Wikipedia_hu [http://hu.wikipedia.org/wiki/T-limfocita – 2012.04.12.]

**ŐRSI TIBOR**
Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar, Francia Tanszék, Eger
*orsitibor@t-online.hu*

# Anglicizmusok a francia sportnyelvben

***Kulcsszók:*** *anglicizmus, francia, sportnyelv, szókölcsönzés, jelentésváltozás*

## 1. Bevezetés

A legtöbb európai nyelv, köztük a francia is, számos angol szót és kifejezést vett át. Anglicizmusokkal különösen gyakran találkozunk bizonyos területeken. Ezek egyike a sportnyelv. A francia sportnyelv angol eredetű kifejezései a legtöbb esetben megegyeznek az eredeti angol kifejezésekkel. A francia sportszókincs behatóbb tanulmányozása során azonban azt tapasztaljuk, hogy egyes francia nyelvi sportanglicizmusok különböznek az eredeti angol kifejezés alakjától (a. *tennisplayer*/fr. *tennisman*,) és/vagy jelentésétől (fr. *basket*), sőt bizonyos esetekben az angol nyelvtől teljesen függetlenül alakultak ki (fr. *footing*, *forcing*). Előadásomban a két nyelv szakszókincsét vetem össze. Kiemelt figyelmet fordítok az álanglicizmusokra.

## 2. Általános eset

Sok mai anglicizmus eredetileg a sportnyelvből terjedt el. Ezen belül a *turf* (1828) 'lóversenyzés' különösen sok anglicizmus forrása. A *turf* tárgykörébe tartozó *outsider* anglicizmus 1859 óta adatolható 'esélytelen, de győztes versenyló' jelentésben. 1886-tól 'esélytelen, de győztes sportoló (pl. kerékpáros)', majd 'esélytelen jelölt, pl. politikus' értelemben is használatos. A *handicap* 'lóversenyfajta' anglicizmus 1827-ben fordul elő először a francia nyelvben. Jóval később, 1950 körül jelenik meg a 'szellemi vagy testi fogyatékosság', majd pedig a még általánosabb 'hátrány, akadály' jelentés. Mindkét említett szó esetében jelentésbővülést figyelhetünk meg.

## 3. A vizsgált terület

A francia nyelv általánosan elterjedt sportanglicizmusai is több száz szót tesznek ki. Vizsgálatom éppen ezért elsősorban a sportágak elnevezésére és a sportolók nevének tanulmányozására szorítkozik. Etimológiát és első előfordulást feltüntető egynyelvű szótárak adatait használom fel. Három kérdéskört vizsgálok:

- Az anglicizmusok integrálása
- Helyettesítésük francia megfelelőkkel
- Az álanglicizmusok jelensége

## 4. Sportolók megnevezésének franciásítása

**4.1.** A hivatalos francia nyelvpolitika nagy figyelmet fordít az anglicizmusok francia megfelelőkkel történő helyettesítésére, illetve azok franciásítására. A terminológiai bizottságok által ajánlott alakokat az ottani hivatalos közlönyben teszik közzé. Ezeket veszik át a francia egynyelvű szótárak. A hivatalosan ajánlott megfelelőket nyíllal jelölöm (→).

**4.2.** A franciásítás egyik módja a két nyelvben hasonló szavak esetében az, hogy az angol alak végződésében szereplő angol ágensképzőt francia ágensképzővel váltják fel. A francia nyelv legtöbb esetben külön nőnemű ágensképzőt használ foglalkozásnevek – köztük a sportolók – megnevezésekor is. Az angol *–er* ágensképző könnyen franciásítható, mivel hangzása nagyon hasonló a francia *–eur* ágensképző hangalakjához, annak pedig adva van a nőnemű megfelelője: *–euse*.

**4.3.** Az újabb keletű szókölcsönzés esetében a franciásítás az átvételt követően hamar lezajlik. A *jogger* 'kocogó' szó 1978-ben bukkan fel a francia nyelvben, a franciásított *joggeur*,*–euse* alakok szinte azonnal, már 1979-ben megjelennek. Régebbi és a francia nyelvbe beépült átvételek esetén csak az ágensképzőt franciásítják, a franciásított alakkal viszonylag nagy késéssel találkozhatunk: *supporter* 'szurkoló' (1910), *supporteur* (1930), *supportrice*

(1934); *sprinter* 'sprinter' (1987), →*sprinteur*,–*euse* (1961). A francia nyelv mást ágensképzőt is alkalmazhat: *surfer* (1963) 'szörföző', *surfiste* (1972), *surfeur*, *surfeuse* (1975).

**4.4.** Néha mind a franciásított anglicizmust, mind pedig az annak helyettesítésére hivatalosan ajánlott terminusokat is használják: *hurdler* 'gátfutó' (1933), *hurdleur*,–*euse* → *coureur*, –*euse de haies* (1991). A *challenger* 'kihívó fél' (1896), *challengeur* (1961), *chalengeur* (1988) anglicizmus helyettesítésére már 1991-ben ajánlott → *défieur,*–*euse* szó nem szerepel az általános szótárakban.

**4.5.** Ha morfológiai adaptáció nélkül vettek át egy foglalkozásnevet, csak a névelő használata utal a sportoló nemére: *le*/*la jockey* (1775)'zsoké', *le*/*la coach* (1932) 'edző' → *entraîneur, –euse*.

**5. Sportágak/sportolók nevének franciásítása**

**5.1.** Régi, már rögződött anglicizmusok megmaradnak: *boxe* (1845), *football* (1888), *rugby* (1889), *water-polo* (1891). Egyes egzotikus nevű sportágak nevét már az angol nyelvben is igyekeztek angolosítani, elsősorban a hivatalos nyelvváltozatban. Ilyenkor a francia nyelvben is párhuzamosan alkalmazzák a megfelelő alakokat: *ping-pong* (1901), *tennis de table* (1902).

**5.2.** Egyes anglicizmusok használatát teljesen visszaszorította, ha már létezett frappáns francia megfelelő, vagy sikerült ilyet találni: *skating* (1871) – *patinage* (1829).

**5.3.** A tudatos franciásítás az új keletű sportanglicizmusok esetében érhető leginkább tetten. A *Windsurf*™ (1969) szó az amerikai angolban eredetileg levédett márkanév, köznévként, kisbetűvel írva (*windsurf*) 1972 óta fordul elő a franciában. A sportágat sikerült a *planche à voile* alakkal helyettesíteni. A sportág művelőit a már említett *windsurfer*, *windsurfiste* mellett a → *véliplanchiste,* illetve ennek rövidítéseként a *planchiste* szóval is jelölik, mindkettő 1980 körül jelenik meg.

**5.4.** Rokon vízi sportág a *funboard* (1983), szó szerinti fordításban 'játékdeszka', tényleges jelentése 'szörfdeszka', illetve 'szörfdeszkázás'. A hétköznapi beszédben azonban a szócsonkítással kapott *fun* alakot használják, ami álanglicizmust eredményez, hiszen a rövidített alak tulajdonképpeni jelentése 'öröm', az angol nyelvben így rövidítve, 'szörfdeszka' jelentésben nem létezik. *Aqualuge* 'vízi szánkó', illetve *planchefolle* 'őrült deszka' kifejezésekkel próbálták helyettesíteni, nem túl nagy sikerrel.

**6. Álanglicizmusok**

**6.1.** A *fun* anglicizmus esetében már láttuk, hogy az angoltól független szóelvonás számos álanglicizmust eredményez. További példák: *basket* (-*ballshoes*), *cross*(-*country*), *training* (-*suit)*, *jogging* (-*suit*).

**6.2.** A *training* (1954) 'edzés' szó viszonylag korai anglicizmus, a legtöbb európai nyelv átvette. A francia sikeresen helyettesíti az *entraînement* szóval. 1956 óta előfordul 'kapucnis edzőruha' jelentésben. Forrásaként feltételezhetnénk egy ***training-suit* angol szóösszetételt, csakhogy az nem létezik. A brit angol nyelv a *tracksuit*, az amerikai pedig a *sweatshirt* kifejezést használja ilyenkor. A *training* (1956) szó 'edzőruha' jelentésben mindenképpen álanglicizmus. A francia nyelvi *training* anglicizmus 1972-ben 'edzőcipő' jelentésben is felbukkan, holott az angol *training shoe* szóösszetétel használatára az *Oxford English Dictionary* 1973-ból és 1984-ből ad példákat. A francia nyelvi attesztáció ugyan valamivel korábbi, mint az angol példák, de azért nem zárhatjuk ki az angol eredetet.

**6.3.** Hasonlóságot tapasztalunk a *jogging* szó esetében is, melynek eredeti 'kocogás' jelentése (1964) a franciában előfordulhat 'edzőruha' jelentésben is. Ennek lehet angol előzménye az *OED* szerint: *jogging-suit* (1978).

**6.4.** Lehetetlen eldönteni ugyanis, hogy egy adott anglicizmus a feltételezett angol etimon átvétele-e (azaz „szabályos" anglicizmus), vagy pedig a francia nyelvre jellemző szórövidítés eredménye, (azaz álanglicizmus), esetleg még akkor is, ha a francia alaknak van angol megfelelője, amely értelemszerűen korábbról adatolható. Ezek szerint a *jogger* (1974) 'kocogó' jelentésű szó „szabályos anglicizmus", az angol *jogger* (1968) 'kocogó (személy)' átvétele. A *joggeur*, *joggeuse* 'kocogó (személy)' szavak az adott anglicizmus franciásított alakjai. A *jogger* szó 'futócipő' jelentésben álanglicizmus, hiszen angolban, ebben az értelemben nem használják. Legközelebbi angol megfelelője: *jogging shoes* (1976). A *joggeur* (1984) 'futócipő' alak pedig az előbbi álanglicizmus franciásított változata.

**6.5.** A *basketball* 'kosárlabda' szó 1898-tól adatolható a francia nyelvben. Ez „szabályos" anglicizmus. 1903-tól a köznyelvben a rövidített *basket* alakot is használják a sportág jelölésére, ez pedig álanglicizmus. A *basket* szó

lexikológiai érdekességgel is szolgál: hímnemű alakban a sportágat jelöli, nőnemű szóként, főleg többes számú alakban jelentése: 'magas szárú tornacipő, edzőcipő' (1953). Ez utóbbi jelentésben szintén álanglicizmus.

**6.6.** Hasonló szemantikai változás figyelhető meg a *tennis* szónál. A 'tenisz, teniszjáték' (1880) jelentésben „szabályos" anglicizmus, 'teniszcipő, tornacipő' (1894), valamint 'teniszpálya' (1894) jelentésben pedig álanglicizmus. Meg kell említeni, hogy a mai anglicizmusok kilencven százaléka hímnemet kap a francia nyelvben. Ha az adott anglicizmus mégis nőnemű lesz, az valamilyen motiváció következménye. Mivel a *chaussure* 'cipő' szó nőnemű, ezért szemantikai analógia hatására a cipőt jelölő anglicizmusok is nőneműek lehetnek, de csak 'cipő' jelentésben: *la basket*, *la tennis*.

**6.7.** Az angolból vették át a 'mezei futás', illetve 'tereplovaglás' sportágakat. Ennek teljes alakja angolban *cross-countryrunning/racing* 'mezei futás', illetve *cross-country riding* 'tereplovaglás'. A teljes alakok helyett inkább csak a rövidített formákat használja a francia nyelv: *cross-country*, illetve *cross*. Ez a rövidült alak (csak) a francia nyelvben értelmezhető úgy, mint: 1. 'mezei futás' 2. 'tereplovaglás' 3. *motocross* 'gyorsasági terepverseny motorkerékpároknak' 4. *cyclocross* 'kerékpáros terepverseny'.

**6.8.** Természetesen másfajta álanglicizmusokkal is találkozhatunk a francia sportnyelvben. A *forcing* szó *signifiant*-ja angolnak tűnik, azonban az utóbbi nyelv ezt a szót ebben a jelentésben nem használja. A *forcing* álanglicizmus 1912-ben bukkan fel az ökölvívás szakszavaként, majd 1930 körül elterjedt a sportnyelvben általában 'erőltetett támadás, rohamozás' értelemben, később (1953) pedig a francia köznyelv is átvette: *il fautfaire du forcing* 'egy kicsit rá kell hajtania, meg kell erőltetnie magát'. Az angol nyelvben, ebben az értelemben nem létezik. *Forçage* lenne a helyes francia alak, de léteznek megfelelő kifejezések: *forcer l'allure*, *accentuer la pression*. A hivatalos ajánlás a → *pression* szót javasolja. Hasonló képzésmódú és jelentésű a *pressing* (1950) álanglicizmus is, amelynek a tövét az angol nyelv a *forcing* szóhoz hasonlóan csak igeként használja. A nominalizált formát a francia nyelvben képezték.

**7. Régi és újabb anglicizmusok, francia megfelelő nélkül**

**7.1.** Egyes, elsősorban angolszász nyelvterületen népszerű sportok (*badminton*, *cricket*) nevét nem franciásították. Bizonyos sportágak magának a sportágnak a nevét és annak teljes angol terminológiáját is megőrizték: *golf*, tennis.

**7.2.** Néhány, viszonylag ritka anglicizmust nem franciásítottak. A *curling* már 1792-ben felbukkan egy útleírásban, de igazából csak a XX. században terjedt el. A *snowboard* (1987) kifejezésre sem találtak francia megfelelőt. Analógiaként a *Petit Robert 2011* szótár a '*surf des neiges*', azaz 'hószörf', tehát egy anglicizmus segítségével értelmezi, továbbá a pálya kiképzése alapján a *half-pipe* 'fél(bevágott) cső' anglicizmust adja meg „francia" megfelelőként. A *rafting* (1985) 'vadvízi evezés' anglicizmus helyett csak a kanadai francia nyelvben használatos a franciásított *descente enradeau* 'leereszkedés tutajon' kifejezés.

**8. Elavult sportanglicizmusok**

Mint ahogy egy nyelv szavai általában, a sportanglicizmusok is állandó változásban vannak. A *pacemaker* (1891) terminus megjelenésekor sportanglicizmus volt, eredeti jelentése: 'iramot diktáló edző, tréner (futóé, kerékpárosé)'. A szó a mai nyelvben is gyakori, csak éppen 'szívritmus-szabályozó' (1960) értelemben. Van olyan sportanglicizmus, amelyik teljesen kikopott a nyelvből, mint ahogy az általa jelölt tevékenység is. Ezek közé tartozik a *rallye-paper* (1877) 'hajtóvadászat elszórt papírdarabokkal' Ez utóbbi egyben álanglicizmus is, hiszen angol elemekből alkották, de a francia nyelvben. Angol megfelelője: *paper-chase* (1856).

**9. Esettanulmány: *shoot/shot* 'lövés', *shooter* 'lőni'**

Részletesen megvizsgálom egy sportanglicizmus francia nyelvi hányattatásait, mégpedig az angol nyelvben közkeletű *toshoot* [*shot*, *shof*] 'lőni' jelentésű rendhagyó igét. Főnévi alakja: *shot* 'lövés'. A tőhang változása egy adott szó különböző alakjai között (*Ablaut)* a germán nyelvek sajátosságai közé tartozik. Az alább idézett szótárak tanúsága szerint a francia nyelvbe átkerült alakok helyesírása kaotikus képet mutat:

Bonnaffé (1920): főnévként *shoot*; igeként *shooter*
*DA* (1980): főnévként *shot*(1893), *shoot*(1897);igeként: *shooter*(1900), *shoter*(1924)

Petiot (1982): főnévként *shot*, *shoot*; igeként *shooter*, *shoter*
Tournier (1998): főnévként: *shoot* ; igeként: *shooter*
*Petit Robert* (2011): főnévként *shoot*: 1.'lövés' 2. 'belövés kábítószerrel' (1971)
igeként *shooter*:
1. 'lőni (labdával)'
2. 'belőni (droggal)'
3. 'fényképezni, filmet forgatni' [A 3. jelentés csak a *GR 2008*-ban szerepel.]

Az átvételt követően hosszú időn keresztül főnévként egyaránt használják a *shot* és *shoot* alakokat. Igeként a *shooter* alak hamarabb rögzül, bár a *shoter* változat is adatolható 1924-ből. Igeként egyértelműen a *shoot* alakot tekintik tőnek, de feltehetőleg idegen hangzása miatt jobbára (defektív igeként) csak a főnévi igénévi *shooter*, illetve a befejezett melléknévi igenévi *shooté* alakokat használták, és csak később a teljes jelen idejű *–er* végű paradigmát. Főnévként, 'belövés kábítószerrel' (1971) jelentésben szintén a *shoot* alak fordul elő. Ez utóbbi, mint az egy szótagú anglicizmusok általában, hímnemű. Újabban, a sajtónyelvben, az angollal egyező *shot* ismét felbukkan, mégpedig nőnemű szóként. A nőnem megjelenését az angol '(film)felvétel' jelentés francia megfelelőként értelmezhető *prise de vue*, *prise en scène* kifejezések által kifejtett szemantikai motiváció indokolhatja. A *shot*, *shoot, shooter* anglicizmusok a francia nyelvben szűkebb jelentéstartalommal bírnak, mint az angolban, hiszen sportanglicizmusként csak a labdasportokban jelölik a 'lövés' cselékvést, egyéb jelentésekben megmaradt az általánosan használt *tirer* 'lőni' szó. A kábítószerezés és a filmezés szókincséből átvett jelentések csak viszonylag új keletű jelentésbővülései az eredeti sportanglicizmusnak.

**10. Összefoglalás**

Az anglicizmus szótárak tanúsága szerint francia nyelven belül két-három ezerre tehető az „aktív" anglicizmusok száma. Ezeken belül a sportanglicizmusok jelentős részarányt képviselnek. Egyes anglicizmusok elavulnak és használatuk visszaszorul, más anglicizmusok új jelentést vehetnek föl. A franciásítási kísérletek néha sikeresek, néha nem. A francia nyelvbe átvett anglicizmusok önálló életre kelhetnek, és az angoltól teljesen függetlenül fejlődnek. Emiatt feltűnően sok álanglicizmussal szembesülünk.

**FORRÁSOK**

Bonnaffé, É. 1920. *Dictionnaireétymologique et historique des anglicismes.* Paris: Delagrave.
Petiot, G. 1982. *Dictionnaire de la langue des sports.* Paris: Le Robert.
Rey-debove, J.,Gagnon, G. 1980. *Dictionnaire des anglicismes et des américanismes.* Paris: Le Robert.
Simpson, J., Weiner, E. (szerk.) 2009. *Oxford English Dictionary. Secondeditionon CD-ROM 4.0.* Oxford: OUP.
Tournier, J. 1998. *Les motsanglais du français.* Paris: Belin.
Van Dijk, B. (szerk.) 2008. *Le Grand Robert de la languefrançaise. Version 2.0.* Paris:
Dictionnaires Le Robert.
Van Dijk, B. (szerk.) 2011. *Le Petit Robert de la languefrançaise. Version 3.4.* Paris: Dictionnaires Le Robert/Sejer.

Műhelyindító előadás

**ÚJVÁRI EDIT**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Felnőttképzési Intézet, Szeged
*ued@jgypk.u-szeged.hu*

# Narratív és szimbolikus elemek szemiotikai vizsgálata egy késő-középkori epitáfiumon

***Kulcsszók:*** *szemiotika, ikonológia, képek didaktikus funkciói, középkori kultúra, narratív és szimbolikus elemek, késő-középkori epitáfium, biblikus narratív elemek, Mária-kultusz*

A konferencia *A szövegen belül és kívül* címet viselő műhelyének plenáris előadója, Szőnyi György Endre a műhely felhívásában kifejtette, hogy „a kultúra bármelyik média segítségével jeleket generál és használ, a legátfogóbb vizsgálati módszere tehát a szemiotika." Ebből következően a kulturális reprezentációk, köztük a középkori ikonográfia jellegzetes képtípusai is, mint például a késő-középkori epitáfiumok, a szemiotika elméleti kereteinek alkalmazásával mélyrehatóan elemezhetőek.

A képi narratívák és a szimbolikus ábrák a keresztény szakrális művészetben az ókeresztény kortól jelen voltak, a képviták ellenére a didaktikus funkció a kora középkorra mind a keleti, mind a nyugati keresztény kultúrában elfogadottá vált. A *Schön-epitáfium*-mal egy olyan nyugati késő-középkori alkotást választottam elemzésem tárgyául, amelynek képi világa rendkívül komplex. Biblikus narratív elemeket, a kompozíció révén geometrikus szimbolikát, valamint állatszimbólumokat is alkalmaz a vallási tartalom megjelenítése érdekében. A katolikus Mária-kultusz jegyében a *Lukács evangélium* szövegét követve Jézus születését jeleníti meg a központi, négyszögletű narratív kép-elem, ezt övezik ószövetségi narratív képtémák, állatszimbólumok, valamint az evangélista-szimbólumok, mindez geometriai kompozíciós rendbe illesztve. (1., 2. ábra)

A Friedrich Schön[1] emlékére 1464-ben készült késő-gótikus epitáfium ma is eredeti helyén, a nürnbergi, St. Lorenz-templom egyik kápolnájában található. Alkotója a nürnbergi „Wolfgang-oltár mestere", akit a művészettörténeti kutatások Valentin Wolgemuth-tal azonosítanak. Wolgemuthnak tulajdonítják a kölni Kolumba Kunstmuseumban található, 1450 körül készült, pünkösdi csodát ábrázoló *Mária-oltár*t, amelynek a jobb szárnyán elhelyezkedő felső képelem, a *Jézus születése* azonos a Schön-epitáfium középső kompozíciójával. A tematikai egyezésen túl teljes stiláris és kompozícióbeli azonosság is megállapítható, tulajdonképpen a két kompozíció egymás tükörképe.

Ennek az ikonográfiai tematikának az elterjedtségét bizonyítja, hogy közel azonos kompozíciós és szerkezeti formát, ikonográfiai típust követ két korabeli festmény is. Egy kölni *Mária-oltár* (Kölner Kirche St. Maria, jelenleg Bonn, Landesmuseum), illetve a Schön-epitáfium motívumaival lényegében megegyező, azt megelőlegező 1449-es *Starck-epitáfium*, amely Elisabeth Starck emlékére készült Nürbnergben. (3. ábra).

A *Schön-epitáfium* szemantikai elemzése előtt meg kell határoznunk a kép műfaját. Az eptáfium (gör. epitaphiosz 'a síron', 'sírfelirat') eredetileg olyan síremlék, emlék- vagy fogadalmi tábla, amely antik hagyományok nyomán a 15. század második felétől terjedt el Európában, fénykora a humanizmus kora. Pápai Páriz Ferenc szótára „koporsói vers"-ként magyarítja az epitáfium szót. Szűkebb értelemben a 15. század végétől olyan halotti emlékmű, amely nem kötődik a temetkezési helyhez, általában templomokban helyezték el. Elsősorban német területeken terjedt el, a városi polgárság körében vált népszerűvé a 16. század során, mind a protestáns, mind a

[1] Friedrich Schön (Nürnberg, 1395 k.–1464) a Bécsi Egyetemen végezte teológiai tanulmányait 1415-től, majd az Erfurti Egyetem teológus professzora volt 1427-től, ahol az egyetem dékáni és rektori tisztét is betöltötte. http://www.deutsche-biographie.de/sfz115094.html

katolikus felekezeteknél. (Kőszeghy 2004: 185) Az epitáfium középső eleme keresztény tematikájú festmény, vagy dombormű, a predella részen pedig általában az elhunyt arcmása, valamint alatta rövid vers található.

A *Schön-epitáfium*nak csak a középképe maradt fenn, a sírvers és az arcmás nem. Az epitáfium ikonográfiai tematikája, a Jézus születése-jelenet és az ószövetségi Mária-tipológiák Schön híres Mária-beszédeire utalhat, amelynek motívumai a középkori nyugati Mária-kultusz tipológiai példáit követik, de konkrétan mestere, a bécsi Franz von Retz, dominikánus teológus írásaival (*Defensorium inviolatae virginitatis Beatae Mariae,* 1400.) hozhatóak összefüggésbe. (Boockmann 1986: 270; Schmidt 1981: 230)

Szemantikai tekintetben a középkori ikonográfiai témák a korabeli teológia tanításait figyelembe véve határozhatóak meg. A Schön-epitáfium központi és a külső, háromszög-alakú kép-elemeinek kapcsolatrendszere a keresztény tipológiát követi, amelyet teológiai írásiban és beszédeiben Franz von Retz és Friedrich Schön is képviselt. Megállapíthatjuk, hogy a tipologikus jelkapcsolat-rendszer a peirce-i triád kategóriarendszeren belül a megegyezésen alapuló, helyettesítő funkcióval rendelkező, tehát szimbolikus típusú. (Peirce 2005: 37) Ugyanis, amint Sandra Moriarty hangsúlyozza, a peirce-i ikon–index–szimbólum triád jelkapcsolatokról alkotott meghatározásai alapvetően vizuális kommunikációra vonatkoznak, a szimbólum jel-típus alapja pedig minden esetben egy bizonyos kulturális kontextusba helyeződő, az adott kultúrában megfogalmazódó megegyezés. (Moriarty 2010: 89) A középkori tipológikus kompozíciók esetében értelemszerűen a keresztény tipológiai elv ismeretében értelmezhető a szimbolikus jelentés.

A tipológiai szimbolizmus a bibliai hermeneutika módszertana, amely egyes ószövetségi történeteket az Újszövetség eseményeinek előképeként értelmez (Fabiny 1986: 5–9). A legnagyobb hatású latin egyházatyától, a középkorban is meghatározó tekintélynek számító Augustinustól ismerjük a tipológikus gondolkodásmód alapelvének tekinthető megfogalmazást. Az Újszövetség számos ószövetségi történetekre történő utalása, elsősorban a páli levelek[2] nyomán Augustinus tézise keresztény modellbe illeszti az Ószövetséget, annak jelentési keretéül a keresztény doktrínákat szabja meg: „Mert mi más az, amit Ószövetségnek nevezünk, mint az Újszövetség fátyollal borított képe?" (*Az Isten városáról* XVI. könyv 26. rész) Ennek a felfogásnak az eredményeként a tipológiai elvet követő alkotások az ó- és új-szövetségi ikonográfiai képtémák együttes kompozícióba rendezésével fejezik ki a teológiai doktrínát. Tehát a szemantikai vonatkozáson túl szintaktikai dimenzió, a meghatározott képelemek tudatos elhelyezése is közrejátszik a jelentés-közvetítésben.

Elsőként térjünk rá az epitáfium ikonográfiai leírására, amely a szemiotikai elemzés szemantikai dimenziójához tarozik. A *Schön-epitáfium* középpontba helyezett, Jézus születését bemutató újszövetségi jelenetét (Lk 2,7) összesen 12 képelem övezi, logikus geometriai rendben, háromszögletű és körformákba rendezve. A kép háromszögű sarokelemeiben négy ószövetségi jelenetet láthatunk, amelyek a középső, újszövetségi téma antitípusai, azaz előképei a tipológiai szimbolizmus hagyományainak megfelelően. Mind a négy jelenet a Szűz Mária üdvtörténeti jelentőségére vonatkoztatott, középkorban közismert tipológiai vonatkozásokat ábrázolja. Balra fent Mózes és az égő csipkebokor jelenete (Kiv 3,5), jobbra Áron a kivirágzott mandulavesszőkkel (Szám 17,23), jobbra lent Ezékiel a templomajtó előtt (Ez 44,2), balra lent pedig Gedeon kiválasztottságát jelző gyapjú-csoda (Bír 6,37) látható. (Boockmann 1986: 270; Schmidt 1981: 230–232) (1., 2. ábra) A 12. század közepére datálható melki Mária-ének tipológiai utalásai is tartalmazzák a Mária szüzességére és kiválasztottságára vonatkozó ószövetségi történeteket (Mózes – Kiv 3,55; Áron – Szám 17,23; Gedeon és Ezékiel).[3] Illetve a nyugati kereszténységben a

---

[2] Tipológiai utalások Pál apostol leveleiben: „Mindez előkép a számunkra, a mi okulásunkra írták meg, akik a végső időkben élünk." (1Kor 10,11) „Hiszen ezek csak árnyékai a jövendőnek; a valóság Krisztusban van." (Kol 2,17) „…a halál Ádámtól Mózesig úrrá lett azokon is, akik nem vétkeztek a törvényt megszegve, mint Ádám, az Eljövendőnek előképe." (Róm 5,14)

Tipológiai utalások az evangéliumokban: „A gonosz és házasságtörő nemzedék jelet kíván – válaszolta, de nem kap mást, csak Jónás próféta jelét. Amint ugyanis Jónás próféta három nap és három éjjel volt a hal gyomrában, úgy lesz az Emberfia is három nap és három éjjel a föld szívében." (Mt 12,39–40) „Ne gondoljátok, hogy megszüntetni jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem megszüntetni jöttem, hanem teljessé tenni" (Mt 5,17)

„Amint Mózes fölemelte a kígyót a pusztában, úgy fogják fölemelni az Emberfiát is, hogy aki hisz benne, örökké éljen."(Jn 3,14–15) „Aztán Mózesen kezdve az összes prófétánál megmagyarázta nekik, amit az Írásokban róla írtak." (Lk 24,27) „Be kell teljesednie mindannak, amit rólam Mózes törvényében, a prófétákban és a zsoltárokban írtak." (Lk 27,44)

[3] http://www.docstoc.com/docs/24335037/Das-Starck-Epitaph
http://staff.fim.uni-passau.de/schmidtb/philosophie/Kunst/Kunst_in_St_Sebald/starck.html

13. századtól elterjedő *Biblia pauperum* kódextípus Jézus születését ábrázoló tipológikus képkompozíciói is megelőlegezik az Schön-epitáfium képi struktúráját. A *Biblia pauperum* a Lukács evangélium nyomán a Jézus születési történetét illusztráló képet balról és jobbról egy-egy ószövetségi jelenettel övezték, amely Mária kiválasztottságának, szüzességének tipologikus megfelelőiként értelmeztek a középkori mariológia nyomán. Az epitáfium négy ószövetségi jelenete, mint előképek, Mária szüzességére, kiválasztottságára utaló (elő)jelek, tehát az epitáfium kompozíciójába helyezésük is ebben a jelentésben értelmezendő, a konnotációt a keresztény teológia kerete szabja meg.

A Mária-kultusz korabeli dominanciáját jelzi, hogy a kompozíció négyszögű főeleméhez, az antitipus-kép négyszögének oldalaihoz illeszkedő, háromszög-alakú mezőben ábrázolt szimbolikus állatfigurák, az egyszarvú (Jézus fogantatása), a pelikán (Krisztus önfeláldozása), a főnix (Krisztus feltámadása) és az oroszlánapa kölykeivel (Krisztus halála és feltámasztása) az ókeresztény eredetű *Physiologus*-kézirat[4] nyomán következetesen Krisztus-szimbólumokként szerepelnek a keresztény ikonográfiában. Ezúttal viszont, a katolikus Mária-kultusz jegyében, a Szűzanya jelentőségét hirdető tipológiai kompozíció képelemei. A négy állatszimbólum közül csak az egyszarvú-jelenet ábrázolása kapcsolódik a Mária-témákhoz (bár ez sem a Jézus születése, hanem az Angyali-üdvözlet allegorikus jeleneteként terjedt el a nyugati ikonográfiában). Az állatszimbólumok képelemei alkotta rombusz-alakzat csúcsain a négy evangélista ószövetségi eredetű[5] hagyományos szimbóluma látható (János–sas; Márk–oroszlán; Lukács–ökör; Máté–angyal), amelyek eredetileg, a korai középkortól kezdődően a *Maiestas Domini* Krisztus-ikonográfiai-típus jellegzetes keretező motívumai. Ahogy ez a 9. század közepi karoling miniatúrán is megfigyelhető, a Krisztust övező kettős kör-mandorla szélein jelenítik meg az evangélista-szimbólumokat, a központi rombusz-alakzathoz kapcsolódó kör-mezőkben viszont az evangélistáknak megfeleltetett négy nagy próféta (balra Ezékiel, fönt Izajás, jobbra Dániel, lent Jeromos) mellképe, a külső háromszög-mezőkben pedig az evangélisták teljes alakos figurái láthatóak. Az Ó- és Újszövetség keresztény szemléletű egymásra vonatkoztatása tehát ebben a kompozícióban is jelen van. (4. ábra)

A *Schön-epitáfium* szemiotikai elemzése során a szintaktikai megközelítés is releváns. A szemantikai tekintetben beazonosítható kép-jelentéseken túl a tipológiai szimbolikus utalások összefüggésrendszerét ugyanis a kompozíció szintaktikai dimenziója tárja fel, hiszen a képtémák kapcsolatát a teljes képmezőn belüli elhelyezés, az egyes képtémák, mint jel-elemek viszonyrendszere közvetíti. Egy hagyományos, letisztult geometriai kompozíciós sémát alkalmaz az epitáfium alkotója, amely egyértelművé teszi az egyes képtémák tartalmának viszonyrendszerét, kiemelve a fő képtéma, Jézus születésének és egyben Mária csodás istenanyaságának fő teológiai üzenetét.

A kompozíció mértani struktúrája, amely négyes rendszerekbe rendezett háromszögekkel és körökkel övezi a központi négyszögű kompozíciót, a kora-középkori Krisztus-ikonográfiából is ismert. Például az evangélista szimbólumok kapcsán már említett, Kopasz Károly, Nyugati Frank király első Bibliájának *Krisztus evangélisták és próféták körében* című miniatúrája az epitáfium kompozíciós szerkezetével mutat rokonságot. (4. ábra) Ugyanakkor a központi négyszög köré rendezett háromszögek geometriai alapú kompozíciós rendje a humanizmus-kori asztrológiai ábráknak is jellegzetes vonása. A 16–17. századi genethlialógia-ábrák, a születési horoszkópok a központi négyszögben jelezték a születési adatokat, és az időpontnak megfelelő 12 állatövi jegy állását jelezték 12 háromszögbe írva. A geometriai struktúra abban az esetben is az elemek összefüggésrendszerét érzékeltette. (Boll, Bezold 1987: 67)

Az epitáfium kompozíciója – a középkori Mária-kultusz szövegekben megjelenő állításaival, biblikus szövegreferenciáival összhangban – sűrítéssel él, a kép-elemek elhelyezése is tartalmi vonatkozásokat, egymásra vonatkoztatható összefüggéseket fejez ki, ezáltal a szöveghagyományhoz képest koncentráltabb a tartalmi kifejezőereje. Szemiotikai fogalmat használva, a kép-elemek viszonyrendszerét szabályozó szintaktikai dimenzió is jelentéshordozó a *Schön-epitáfium* esetében, hiszen a tipológiai jelentést elsősorban a képi jelek/képelemek egymáshoz

[4] Az eredetileg görög (*Phüsziologosz*), majd nyugaton latin fordításban (*Physiologus*) elterjedt ókeresztény kézirat – amely feltehetőleg a II. századi Alexandrában keletkezett – keresztény értelmezésben fogalmazza meg a különböző állatok, ásványok szimbolikus–allegorikus jelentéseit. A mű a középkori keresztény állatszimbolika legfontosabb forrása. *Physiologus*. 1986. Bp. Helikon Kiadó

[5] Az Ezekeil könyvében szerepelő látomás (Ez 1,5–12), majd ennek nyomán a Jel 4,6–7-ben megjelenő ún. tetramorf-alakok és a négy evangélium/evangélista egymásra vonatkoztatása már az ókeresztény korban, a 2. századi Lungdunumi Ireneusz írásaiban megfogalmazódott.

való viszonya, a jelek/kompozíció-részek sajátos kombinációja hordozza. A szemiotikában, Charles Morris *A jel-elmélet megalapozása* című tanulmánya nyomán, az általános nyelvészet szintaxis kifejezésétől eltérően, szintaktikának nevezik a jel-elemek kapcsolatrendszerének vizsgálatát. (Morris 2005: 44) Az epitáfium kompozícióját tehát olyan tipológikus elvek alapján dolgozták ki, amelynek összetett jelentését nem csupán az ikonográfiai leírás, a szemantikai dimenzió, hanem kompozícióban megnyilvánuló szintaktikai rendszer is kifejezi.

A jelek összetételének és szerveződésének kutatása, a paradigmatikai, szintagmatikai elemzés a jel-elemek csoportba rendeződésének logikájára, lehetséges szabályaira világít rá. A tipológiai kompozíció elemzésekor a szintagmatikai viszonyrendszer, a jelek/képelemek egymásutániságának, kompozíción belüli elhelyezkedésének szabályszerűsége, valamint a paradigmatikai vonatkozás, a csoportokhoz tartozás, a tipológikus elv alapján kialakított képtípusok szabályszerűségéhez való viszonyulás is elemzési szempontként határozható meg. (Voigt 2008: 18) A központi kompozíciót övező háromszor négyes téma-csoport (a négy állatszimbólum, a négy evangélista-szimbólum, a négy ószövetségi képtéma) a négyes rendszer középkori jelentőségét bizonyítja. A négy a teljesség számaként, részben antik hagyományok nyomán, az ókeresztény korszaktól kezdődően meghatározó volt. Az újszövetségi iratok kanonizációs folyamatában a 2. század végén működő Lungdunumi Iréneusz négy, apostoli tekintéllyel felruházott evangélium kiemelését javasolta. Érvelésében a négyes szám jelentőségére, a négy égtájra, a négy évszakra, a négy paradicsomi folyóra és az Ezékiel könyvének mennyei látomásában szereplő, az Úr trónját dicsőítő négy lényre, valamint az ennek nyomán megfogalmazott apokaliptikus tetramorf-figurára hivatkozott, e két utóbbi kapcsán megteremtette a tetramorf-figurák és a négy evangélista ikonográfiai összekapcsolásának alapját. (Iréneusz 1983: 108)

Donald Merlin meghatározása szerint a képi reprezentáció külső emlékezeti architektúraként funkcionál, érzékelhető, rendszerezett jelenségként mutatja be a gondolati konstrukciókat. A vizuális szimbólumok, mint képi reprezentációk, számos önálló vonással rendelkeznek a fogalmi–nyelvi tipológiához képest, Donaldot idézve: a vizuális reprezentáció „egy külső emlékezeti mezőbe zárt míves mimézis." (Donald 2001: 324) Úgy vélem, a középkori tipológiai kompozíciók hagyományát követő *Schön-epitáfium* is olyan összetett kompozíció, amely a beható szemiotikai elemzés során tárja fel a képtémák ismertetésén túl a kompozíció geometrikus struktúrájában rejlő, szintaktikai vonatkozású jelentéseit.

**IRODALOM**


BOLL, F., BEZOLD, C. 1987. *Csillaghit és csillagfejtés.* Bp. Helikon.

BOOCKMANN, H. 1986. *Die Stadt im späten Mittelalter*. München, Beck.

DONALD, M. 2001. *Az emberi gondolkodás eredete*. Bp. Osiris Kiadó.

FABINY T. 1986. Előkép és beteljesülés: a tipológiai szimbolizmus a hermeneutika történetében. In: FABINY T. 1986. (szerk.) *A tipológiai szimbolizmus*. (Ikonológia és műértelmezés 4.) Szeged, JATEPress, 5–17.

IRENEUSZ 1983. *Adversus Haereses* 'Az eretnekség ellen, avagy a hamis gnószisz cáfolata' In: SZÁNTÓ K. 1983. *A katolikus egyház története.* 1. Bp. Ecclesia.

KŐSZEGHY P. (főszerk.) 2004. *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. *Középkor és kora újkor* II. Bp. Balassi.

MORIARTY, S. 2010. Vizuális szemiotika – elmélet. In: BLASKÓ Á., MARGITHÁZI B. (szerk.) 2010. *Vizuális kommunikáció*. Szöveggyűjtemény. Bp. Typotex Kiadó, 85–107.

MORRIS, Ch. 2005. A jelelmélet megalapozása. In: HORÁNYI Ö., SZÉPE Gy. 2005. *A jel tudománya*. Bp. General Press. 39–80.

PEIRCE, Ch. 2005. A jelek felosztása. In: HORÁNYI Ö., SZÉPE Gy. 2005. *A jel tudománya*. Bp. General Press. 23–37.

SCHMIDT, H. und M. 1981. *Die vergessene Bildersprache christicher Kunst*. München, Beck.

VOIGT V. 2008. *Bevezetés a szemiotikába*. Bp. Loisir Kiadó.

**Ábrák**

**1. ábra**
A *Schön-epitáfium*, Nürnberg, St. Lorenz-templom, 1464.

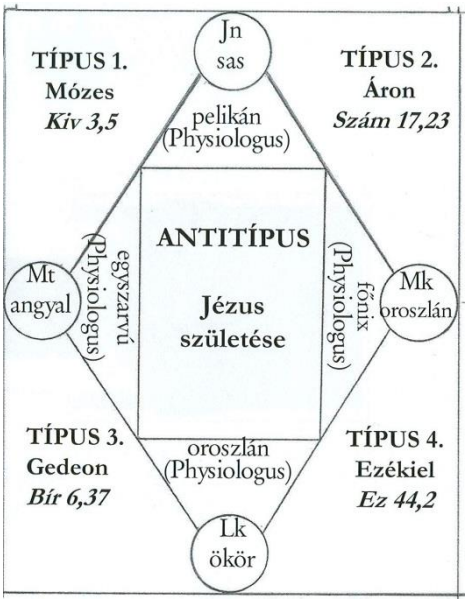


**2. ábra**
A *Schön-epitáfium* ikonográfiai tematikája

**3. ábra**
*Starck-epitáfium,* Nürnberg, St. Sebald-templom, 1449.

**4. ábra**
*Krisztus evangélisták és próféták körében.* Kopasz Károly ún. első bibliája, 850 körül

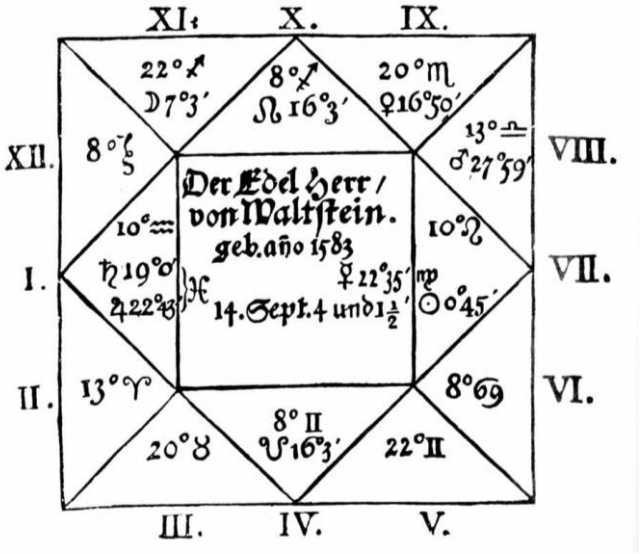


**5. ábra**
Johannes Kepler első, Wallenstein számára készített horoszkópja, 1608.

**ÁBRÁK FORRÁSA**

**1. ábra:** http://www.uni-koeln.de/ew-fak/Bildtheologie/diathek/kj1.htm (Nürnberg, St. Lorenz)
**2. ábra:** Az ikonográfiai táblázatot Újvári Edit készítette
**3. ábra:** http://staff.fim.uni-passau.de/schmidtb/philosophie/Kunst/Kunst_in_St_Sebald/starck.html
**4. ábra:** Aradi Nóra (főszerk.) 1988. *Korai középkor. A művészet története* (1-10.) Corvina. 223. p. (National Library Paris)
**5. ábra:** http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de (Bildarchiv der ÖNB, Nr. 82068)

Műhelyelőadások

**BODA ISTVÁN KÁROLY — PORKOLÁB JUDIT**
Debreceni Egyetem, Informatikai Kar, Debrecen
*bodai@inf.unideb.hu; boda.istvan36@upcmail.hu*

# Koherens hiperszöveg kialakításának lehetőségei a versértelmezésben[1]

***Kulcsszók:*** *hipertext/hipermédia, intertextualitás, versértelmezés, tankönyvek elemzése*

A XXI. század információs kultúrájának és technológiájának egyik legnagyobb problémája az óriási mennyiségű *adat- és információtömeg* feldolgozása. A probléma általánosan a következőképpen fogalmazható meg: egy adott témából kiindulva és információkeresést végezve eredményül különböző forrásból származó szövegeket (ill. szövegrészleteket, képeket, stb.) kapunk, amelyek a téma meghatározott kulcsszavai alapján (ténylegesen vagy elvileg) összekapcsolhatók, azaz hipertextuális szöveggé szervezhetőek. Az így kapott hiperszöveg azonban általános esetben nem lesz *koherens*, nem teljesíti a *szövegszerűség* általánosan elfogadott kritériumait.

Az oktatásban az egyre általánosabbá váló internethasználat következtében a fenti probléma hatványozottan jelenik meg, és a hozzáférhető információk feldolgozási nehézségei jelentik az egyik lehetséges okát annak az — egyre gyakoribb — tapasztalatnak, hogy a diákok és hallgatók számára a legtöbb problémát maga a szövegértés jelenti (Sándor 2011: 5). Mindez különösen jelentős *versszövegek* esetében: akár a versek kifejezésmódjának intenzitását, akár az áttételes, „képi" (metaforikus, szimbolikus stb.) szóhasználatot, akár a különböző értelmezési lehetőségeket tekintjük. Emellett a modern versszövegek egyik alapvető sajátossága az *inter-, ill. hipertextualitás*,[2] amely a különböző szövegekre történő utalások, hivatkozások, allúziók sokaságában fejeződik ki, és részint alapvető feltétele a vers megértésének, részint pedig különböző, alternatív versértelmezéseket tesz lehetővé. Egy vers értelmezéséhez megfelelő *háttértudásra* van szükségünk; ehhez mind a hagyományos, mind az internetes források szinte kimeríthetetlen háttérinformációval szolgálnak.

Írásunkban célunk több különböző, a *verselemzés* témakörével foglalkozó tanulmány vizsgálata a versértelmezésekben megjelenő *inter- és hipertextualitás* szempontjából. Véleményünk szerint ez a probléma elméleti jelentősége mellett konkrét, gyakorlati haszonnal is járhat: a versszövegek hipertextuális értelmezése ugyanis nemcsak rendkívül hatékony, hanem izgalmas, kreatív módszert ad az olvasók kezébe, amellyel mintegy önmaguk számára újraalkothatják az értelmezett művet. Erre pedig alighanem nagy szükség lenne, mivel „úgy tapasztaljuk, hogy manapság a versek egyre kisebb népszerűségnek örvendenek a fiatalok körében" (Sándor 2011: 5).

**1.** A verselemzés módszertanát illetően kiindulási pontul Szathmári István kismonográfiáját választottuk (Szathmári 2011). Ebben a szerző a *funkcionális stilisztika* elméleti és gyakorlati eredményeinek alkalmazásközpontú összegzését és hasznosítását mutatja be a verselemzés gyakorlatában. „Ismeretes, hogy — röviden — a költői nyelv implicit módon, azaz áttételesen, rejtve közli mondanivalóját. Hogy megérthessük, sőt élvezhessük a költeményt, explicitté kell tennünk. Erre való a megfelelő vers- és stíluselemzés" (Szathmári 2011: 7). Ezzel a szerző egyszersmind állást foglal amellett, hogy a verselemzés nem pusztán elméleti, hanem nagyon is gyakorlati célokat szolgál: az elemzett versek minél teljesebb megértését célozza meg.

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

[2] Az intertextualitás és hipertextualitás kapcsolatát illetően l. pl. Boda, Porkoláb 2011.

**2.** A funkcionális stilisztika szempontjából alapvető fontosságúak a nyelvi jelenségek stílusértékét kifejező *stílusszintek*, amelyeken meghatározott funkcionális stilisztikai eszközök érvényesülnek (Szathmári 2002: 10–12, Szathmári 2011: 15–25). A vers egyes elemeinek, jelenségeinek részletes elemzése során érvényesíthető szempontokat a különböző stílusszintek szerint csoportosíthatjuk és részletezhetjük. A legfontosabb stílusszintek a következők:

1. Az akusztikai szint (a hangtani jelenségek és a zeneiség, valamint a verselés szintje).
2. A szó és kifejezéskészlet szintje.
3. A szintaktikai szint, vagyis a mondattani eszközök, jelenségek szintje, a mondatépítésben közvetlenül részt vevő alaktani elemekkel együtt.
4. A képi szint.
5. A szöveg szintje (ideértve az alakzatok nagy részét is).
6. A nyelven kívüli (extralingvális) jelenségek szintje (Szathmári 2002: 10).

Az alábbiakban csak a második és ötödik stílusszinttel foglalkozunk, és ezeken is elsősorban azokat a stíluseszközöket tekintjük át, amelyek inter-, ill. hipertextuális vonatkozással (is) rendelkeznek. A megfelelő stíluseszközökre vonatkozó példák általunk leghatékonyabbnak ítélt rendszerezési módját táblázatokkal illusztráljuk.

**2.1** A szó és kifejezéskészlet szintje. Ezen a stílusszinten két stíluseszközt választottunk ki, mivel ezek esetében a példák és ezeken keresztül a *háttértudás* szerepe különösen fontosnak tekinthető. (A további stílusjelenségekre, ill. stíluseszközökre vonatkozóan l. Szathmári 2002: 10–11, Szathmári 2011: 19–20.)

| **stíluseszköz** | **Példa** | |
|---|---|---|
| a vers egyes szavainak értelmezése | apród [Arany János: Szondi két apródja] | „A középkorban uralkodók v. főurak szolgálatában nevelkedő (fegyverhordozó) nemesifjú.” (ÉKsz. 1992: 49) |
| a vers egyes szavainak értelmezése | apród [Ady Endre: Valaki útravált belőlünk] | „(*ritk irod*) Vkinek híve, követője.” (ÉKsz. 1992: 49) |
| A tulajdonnevek értelmezése és stilisztikai lehetőségei | Prometheusz [Vörösmarty Mihály: A vén cigány] | Prométheusz „az emberek pártját fogó titán a gör. mitológiában. Az emberek számára ellopta a tüzet az istenek asztaláról, → |
| | → hogy melegedjenek és mesterségeket tanuljanak. Zeusz kegyetlenül megbüntette: a Kaukázus sziklájához láncolta, s állandóan újranövő máját egy keselyű szaggatta. Héraklész szabadította meg. (AkKL. 1990: 466) | |
| **A tulajdonnevek értelmezése és stilisztikai lehetőségei** | **Montblanc [Vajda János: Húsz év múlva]** | **„A Mont Blanc [...] vagy olaszul Monte Bianco (jelentése mindkét nyelven: „fehér hegy”) →** |

| | |
|---|---|
| | **→ az Alpok, Nyugat-Európa és egyben az Európai Unió legmagasabb hegye. A franciák úgy is hívják: La Dame Blanche („A fehér hölgy"). Magassága kb. 4810,9 méter, de ez a hóesés, az időjárás, illetve a jégsapka mozgásának függvényében évről évre néhány métert változik." (Wikipédia)** **forrás:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/58/MountBlanc04.jpg** |

**1. táblázat**

Néhány tipikus példa a szó és kifejezéskészlet szintjének stíluseszközeire

**2.2** a szöveg szintje: a szövegstilisztikai / szövegtani jelenségek szintje. Ezen a stílusszinten az elemzett versek inter-, ill. hipertextuális kapcsolatrendszerére kerestünk példákat. (Az adott stílusszinten megfigyelhető stílusjelenségeket és stíluseszközöket illetően l. Szathmári 2002: 11–12, Szathmári 2011: 22–23.) Kiindulási pontnak most is Szathmári István 2011-es könyvét választottuk. A 2. táblázat mutatja, hogy a könyvből kiválasztott hét verselemzésben hány szövegközi utalást találtunk.

| elemzett vers | utalások más művekre |
|---|---|
| Balassi Bálint: Egy katonaének | 0 |
| Vörösmarty Mihály: A vén cigány | 4 |
| Vajda János: Húsz év múlva | 2 |
| Ady Endre: Valaki útravált belőlünk | 1 |
| Ady Endre: Sóhajtás a hajnalban | 0 |
| Babits Mihály: Messze... messze... | 0 |
| Tóth Árpád: Esti sugárkoszorú | 1 |

**2. táblázat**

Inter-, ill. hipertextuális kapcsolatok különböző verselemzésekben

Mivel a legtöbb szövegközi kapcsolat Vörösmarty Mihály verse esetében szerepelt, a továbbiakban olyan verselemzéseket vizsgáltunk, amelyek tárgya *A vén cigány* elemzése. (Mivel Szathmári István az adott verseket mint egy adott stílusirányzat tipikus verseit választotta ki és elemezte, izgalmas kérdés, hogy miért éppen a *romantikus stílus* esetében találkoztunk a legtöbb inter-, ill. hipertextuális utalással.)

A versek elemzése során talált néhány tipikus szövegközi (inter-, ill. hipertextuális) kapcsolatot mutatja a 3. táblázat. Amennyiben az inter-, ill. hipertextuális utalásokat leíró kommentárokban a verselemzés szerzője nem jelölte meg explicit módon az utalások szövegét (forrását) és/vagy az utalt szöveget (az utalás célját), a táblázatban a kommentárok tartalmához legjobban kapcsolódó szövegrészletet (idézetet) adtuk meg. Az utalások alapját képező szavakat/kifejezéseket aláhúztuk.

| az elemzett mű | az utalás szövege (forrás) | az utalt szöveg (cél)<br>[az utalt mű] |
|---|---|---|
| Vörösmarty Mihály: A vén cigány | „Mi zokog mint malom a pokolban” | „malmot ha látsz szélben forogni messze: / egy oly alkotmányt akkor látni véltem” [Dante: Isteni színjáték. Pokol. 34. ének. 6–7] |
| *(kommentár)A vén cigány* „művelődéstörténeti vonatkozásai az antik mitológia (Prométheusz), az ószövetségi Biblia (Ádám, Káin, Noé) és az *Isteni színjáték* (»Malom a pokolban«) irányába mutatnak” (Kecskés 1985: 164). | | |
| Vörösmarty Mihály: A vén cigány | „Mintha ujra hallanók a pusztán / A lázadt ember[3] vad keserveit” | [Biblia] |
| *(kommentár)* utalás Mózes és a zsidó nép pusztai vándorlására (Szathmári 2011: 61) | | |
| Vörösmarty Mihály: A vén cigány | „Mintha ujra hallanók [...] / Gyilkos testvér botja zuhanását”<br>„A vak csillag, ez a nyomoru föld / Hadd forogjon keserü levében, / S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől / Tisztuljon meg a vihar hevében” | „Az ember fáj a földnek; oly sok / Harc — s békeév után / A testvérgyülölési átok / Virágzik homlokán; / S midőn azt hinnők, hogy tanúl, / Nagyobb bűnt forral álnokúl.” [Vörösmarty Mihály: Az emberek] |
| *(kommentár)* Vörösmarty *Az emberek*ben „reménytelennek ítéli az emberi természetet” (Komlós 1975: 375). | | |
| Vörösmarty Mihály: A vén cigány | „Majd ha elfárad a vész haragja, / S a viszály elvérzik a csatákon, / Akkor húzd meg ujra lelkesedve / [...] / Húzd, s ne gondolj a világ gondjával.” | „Az embernek élni kell tovább, és élni kell tovább a dalnak, mert a Világegyetem szíve szakad meg, ha a dal abbamarad.” [Juhász Ferenc: Az éjszaka képei] |
| *(kommentár)* „Mindezek alapján hiszem, hogy [...] azoknak kell igazat adnom, akik az idős Vörösmarty remekművében felfedezték századunk modern, szabad képzettársításos, kozmikus és látomásos lírájának előképét. Az atomhalál rémével viaskodó Juhász Ferenc Vörösmarty-idézettel indítja *Az éjszaka képei*t, s az emberiség önpusztító tragédiájának szörnyű víziójából ocsúdva *A vén cigány* megszenvedett optimizmusával néz a jövőbe” (Kecskés 1985: 168). | | |

**3. táblázat**

Tipikus inter- és hipertextuális kapcsolatok a vizsgált verselemzésekben

**3.** Az alábbi táblázatban néhány példán illusztráljuk, hogy a különböző verselemzésekben milyen típusú szövegközi (inter-, ill. hipertextuális) kapcsolatokkal találkoztunk.

| utalt művek | utalások típusa | az elemzések, amelyekben utalás történik a megadott művekre |
|---|---|---|
| [Tompa Mihály: A madár, fiaihoz]<br>[Erdélyi János: Vörösmartyhoz. (Mikor híre járt, hogy letette a tollat)] | motívum:<br>a fájdalom/bánat kimondása, ill. feloldása | (Makay 1993: 151–152) |
| [Dante: Isteni színjáték. Pokol. 34. ének (A Föld középpontja). 6–7] | szimbólum:<br>• AZ IDŐ (mindent felőrlő, „pokoli”) MALOM[4]<br>• AZ EMBER GABONA(SZEM) | (Kecskés 1985: 164) |
| Mózes és a zsidó nép pusztai vándorlása [Biblia] | kulcsszavak:<br>puszta, lázadás | (Szathmári 2011: 61), (Kecskés 1985: 164) stb. |
| Káin és Ábel története [Biblia] | kulcsszavak:<br>gyilkos testvér, bot (mint fegyver) | |

[3] „Erre az egész közösség fölemelte szavát, és kiabálásban tört ki, s a nép siránkozott azon az éjszakán. Izrael fiai mindnyájan zúgolódtak Mózes és Áron ellen, s az egész közösség ezt hajtogatta: »Bárcsak meghaltunk volna Egyiptom földjén vagy itt a pusztában! Miért akar az Úr abba az országba vinni? Hogy kardélre hányjanak bennünket! Asszonyaink és kisgyermekeink zsákmányul esnek! Nem az volna a legjobb, ha visszatérnénk Egyiptomba?«” (Izrael fiainak lázadása, Szám 14,1-3) forrás: Szent István Társulati Biblia. (http://www.kereszteny.hu/, 2012-07-31)

[4] Vö. „Isten malmai lassan őrölnek”. Babits Mihály *Húsvét előtt* c. versének is „egyik központi szervezőképe az ősi malom-metafora, mely a mindent felőrlő pokoli idő jelképe” (Fazekas enciklopédia)

| | | |
|---|---|---|
| Prométheusz mitológiája [görög mitológia] | kulcsszavak:<br>Prométheusz, keselyű | |
| Noé története [Biblia] | kulcsszavak:<br>Noé, Noé bárkája | |
| Noé története [Biblia] | motívum:<br>megtisztulás a bűnöktől a (teljes) pusztuláson keresztül | (Szabó et al. 2005: 89) |
| [Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban] | tematikus kulcsszó: a világ és konnotációi<br>• a „világi" élet, célok (öröm és bánat/gond, „nemes" dolgok, küzdelem stb.)<br>• a világ történései (háború és béke)<br>• új világ születése | (Komlós 1975: 375) |
| [Vörösmarty Mihály: A Guttenberg albumba] | motívum: egyszer eljön majd a béke kora | (Komlós 1975: 374–378), (Kecskés 1985: 163) |
| [Juhász Ferenc: Az éjszaka képei] | motívum: bármi történjék is, a költőknek nem szabad elhallgatni („dalolni" kell) | (Kecskés 1985: 168) |

**4. táblázat**

Inter-, ill. hipertextuális utalások típusai (részlet)

A táblázat alapján a más (irodalmi, mitológiai stb.) művekre, történelmi eseményekre stb. történő utalások lehetséges formái:

- tulajdonnév
- kulcsszó vagy kulcskifejezés
- tematikus kulcsszó (többszörös kapcsolat a kulcsszó konnotációin, asszociatív „holdudvarán" keresztül)
- jellegzetes motívum (kapcsolat a kulcsszavak egy meghatározott csoportján keresztül)
- metafora vagy szimbólum.

Emellett az utalt szövegek fajtáit is csoportosíthatjuk:

- a szerző további művei
- korábban élt vagy kortárs írók/költők művei (Tompa Mihály, Erdélyi János)
- később élt írók/költők művei (Ady Endre)
- „klasszikus" művek, az irodalmi „kánon" alapművei (Dante)
- az adott kultúra egyéb alapművei (görög mitológia, Biblia)
- történelmi események.

Az információfeldolgozás problémájának egy lehetséges megoldása az lehet, hogy keressük azokat a módszereket, amelyekkel az egymással (inter-, ill. hipertextuális) kapcsolatban álló szövegeket fokozatosan egységes, koherens (továbbá szándékolt, elfogadott, hírértékkel rendelkező stb.) *hiperszöveggé* alakíthatunk. A módszer lényege

- egy alapszöveg kiválasztása és
- egy hipertext struktúra konstruktív felépítése a vizsgált alapszöveg köré.

A cél az, hogy az olvasónak lehetősége legyen az alapszöveg és az alapszöveghez kapcsolható szövegek „együtt olvasására", kibővítve az alapszöveg jelentését a hozzákapcsolt szövegek tudástartalmával. Ez a fentiekben felsorolt kapcsolattípusoktól függően különböző stratégiákkal valósulhat meg.

(1) A tulajdonnevekhez és a kulcsszavakhoz közvetlenül hozzákapcsolhatjuk a megfelelő háttértudást tartalmazó szövegeket (egyes szavak *értelmezésekor* hasonlóan járhatunk el).

(2) Tematikus kulcsszavak, motívumok és metaforák vagy szimbólumok esetében az alapszöveg és a hozzákapcsolt szövegek bizonyos értelemben egyenrangúaknak (pl. egy adott motívum különböző kifejtéseinek stb.) tekinthetőek. Ilyen esetekben nem közvetlenül az alapszöveghez kapcsolunk további szövegeket, hanem közvetett módon, egy kommentáron keresztül, amely felsorolja a témához kapcsolódó különböző szempontokat (egyfajta „panelként") vagy részletesen kifejti az adott motívumot, metaforát vagy szimbólumot.

Az így kialakított hipertext struktúra koherenciáját az első esetben az olvasó maga, a második esetben pedig az olvasást (megértést) segítő kommentárok biztosíthatják. A különböző forrásokból származó szövegekből

felépülő hiperszöveg koherenciájának *formális* vizsgálata (ami egyebek közt magában foglalhatja a *koherencia* fogalmának egzakt, pl. szövegtani és/vagy megismeréstudományi alapon történő definiálását, az *áttétel* műveletének logikai megalapozását stb.) meghaladja a jelen tanulmány kereteit.

Végezetül jegyezzük meg, hogy stilisztikai elemzések esetében különösen fontosak lehetnek azok az (implicit vagy explicit utalásként is reprezentálható) szövegközi kapcsolatok, amelyek nem értelmi vagy jelentésbeli kapcsolaton, hanem az utaló és utalt szövegrészek közötti *stilisztikai hasonlóságon* — egy adott stíluseszköz közös használatán — alapulnak.

**IRODALOM**

Barabás É., Bárány Lászlóné 1990. *Akadémiai Kislexikon 1–2. kötet.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Boda I. K., Porkoláb J. 2011. Koherens hiperszöveg kialakításának lehetőségei. In: Iványi Zs., Pethő G. (szerk.) 2011. *A szaván fogott gondolat. Ünnepi könyv Kocsány Piroska tiszteletére. II. kötet.* Debrecen: Printart-Press Kiadó, 78–96.

Fazekas Enciklopédia [http://enciklopedia.fazekas.hu/palyakep/magyar/Babits.htm, 2012.07.31.]

Juhász J. et al. (szerk.) 1992. *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kecskés András 1985. *Versek tükre.* Veszprém: Megyei Pedagógiai Intézet és Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém Megyei Tagozata.

Komlós Aladár 1975. Vörösmarty Mihály: A vén cigány. In: Mezei M., Kulin F. (szerk.) 1975. *Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig.* Budapest: Gondolat Kiadó. 367–381

Makay Gusztáv 1993. *„Édes hazám, fogadj szívedbe! ..." Versértelmezések.* Budapest: Aqua Kiadó.

Sándor István 2011. *Kötelező versek elemzése 9-12. osztályosoknak.* Budapest: MRO Historia Kiadó.

Szabó Istvánné Nagy M., Nagy M., Balogh É. 2005. *Irodalmi alkotások elemzése logikusan 10.* Békéscsaba: ITEM.

Szathmári István 2002. *A stíluselemzés elmélete és gyakorlata.* Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.

Szathmári István 2011. *Hogyan elemezzünk verset?* Budapest: Tinta Kiadó.

Wikipédia [http://hu.wikipedia.org/wiki/Mont_Blanc – 2012.07.30.]

**CSAPÓNÉ HORVÁTH ANDREA**
Nyugat-magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Nyelvi, Irodalmi és Kommunikációs Intézet, Idegen nyelvi és Irodalmi Intézeti Tanszék, Győr
*csapone.andrea@atif.hu*

# A kép és a szöveg viszonya a desztinációs reklámban

***Kulcsszók:*** *nyomtatott reklám, vizuális kommunikáció, verbális kommunikáció, főcím-kép viszony*

## 1. Bevezetés

A modern tömegkommunikáció korában a vizualitás fokozott jelenléte figyelhető meg. Ez hatványozottan igaz a desztinációs reklámra, amely a turisztikai reklám egyik legjelentősebb típusa. Tanulmányomban a német nyelvű nyomtatott szaksajtó reklámfelületein alkalmazott képi és nyelvi kifejezőeszközök jellegét és működését vizsgálom, különös tekintettel a főcím és a kép kölcsönhatásaira. Arra keresem a választ, hogy a desztinációs reklámokban a kép-szöveg viszony egyenrangúnak tekinthető-e. Megállapításaimat, amelyekben a statikus és dinamikus megközelítés egyaránt visszatükröződik, az egyik vezető német turisztikai szakfolyóiratból vett példákkal támasztom alá.

## 2. Szöveg és kép

Jóllehet az utóbbi évtizedben egyértelmű a képi alkotórészek térnyerése, a nyelv továbbra is a reklámkommunikáció lényeges információt hordozó eleme maradt. A reklámkutatók körében még mindig vitatott kérdés, hogy a reklámüzenet közvetítésében a nyelv vagy a kép játssza a meghatározó szerepet. Römer (1971), Baumgart (1992), valamint Krüger (1978) a nyelv mellett érvelnek, míg Kroeber-Riel (1993) egyértelműen a kép dominanciáját helyezi előtérbe. Mások, mint Hantsch (1975), Janich (2003) vagy Sowinski (1998) azon az állásponton vannak, hogy a szöveg és a kép kölcsönösen kiegészítik egymást a reklámban. Amennyiben a nyelvet és a képet egymás konkurensének tekintenénk, tévútra jutnánk vizsgálódásaink során. A dominancia kérdése függhet a hirdetés témájától, a reklámkészítők ízlésétől, az éppen uralkodó divattól és a környezet egyéb tényezőitől. A nyelv szerepe elvitathatatlanul fontos a reklámüzenetek közvetítésében.

### *2.1. A vizuális kommunikáció karakterisztikus jegyei és funkciói*

A vizualitás jelentőségének megnövekedése egyrészt a technikai lehetőségek bővülésével, másrészt a képi kommunikációban rejlő előnyökkel magyarázható. Victoroff szerint a reklámszakemberek egyöntetűen úgy vélekednek, hogy „a hirdetésnek csak akkor van kellő hatása, ha valamilyen képhez kapcsolódik" (Victoroff 1974: 251). Nem véletlen, hogy a reklámozók igyekeznek maximálisan kihasználni a képek erejét.

A képi kommunikáció előnyei:

- A kép valójában sűrített üzenet; gyorsabb megértést eredményez, mint a nyelv, és felidézése is egyszerűbb.
- A kép egyetlen percepcióban képes az üzenetet továbbítani.
- A kép főként a mélyebb motivációk szintjén hat; képes befolyásolni a tudattalant.
- A kép különösen alkalmas a fogyasztók befolyásolására (elsődleges célja a cselekvésre késztetés).
- A kép értékítéletet sugall; a termék pozitív tulajdonságait emeli ki vagy implikálja.
- A képi ábrázolás sokkal nagyobb és mélyebb érzelmeket képes felszínre hozni, mint a nyelv.
- A kép sajátos tulajdonsággal bír, amely lehetővé teszi a fogalomtársítást a termék és (márka)szimbóluma között. Ez döntő mozzanat a reklámkommunikációban.
- A képi kommunikáció egyetemes és nemzetközi. Már Gergely pápa is rámutatott arra, hogy „a képek ugyanazt jelentik az olvasni nem tudók számára, mint a betűk az olvasni tudóknak" (Móricz, Téglássy 2002: 51).

2.1.1. A színek jelentősége

A színeknek nagy jelentőségük van a reklámozásban. Az élettani hatáson túl közvetlenül is hatnak az érzékelésre, a figyelemre, a közérzetre. A korai reklámok jellemzően a legdinamikusabb alapszínek ősi asszociatív hatásaira és figyelemfelhívó erejére építettek. Napjainkban a reklám új útja a színek kondicionálása. A színek hagyományos jelentéseinek felhasználása helyett új jelentéstartalmak felépítése zajlik; a márkák új jelentéseket adnak a színeknek. A mai reklámokat általában, így a turisztikai reklámokat is a színek kavalkádja jellemzi. Az 1998-2000 között vizsgált példákban a desztinációs reklámok mintegy 9 % -a (44 darab) fekete-fehér reklám volt (3,5%-a pedig kétszínű, többnyire kék-fekete); a 2008-2010 között vizsgáltakban viszont mindössze 1 darab fekete-fehér reklám található.

Felmerül a kérdés, vajon a sok-sok színes reklám között nem lehetséges-e, hogy a fekete-fehér képek kiváló beállításuk miatt jobban észrevehetők, akár hatásosabbak is? Véleményem szerint a színekben tobzódó reklámtervezők időnként elfeledkeznek arról, hogy a sok szín megbontja az egységes színélményt. Kutatások szerint háromnál több színt nem tudunk egyszerre figyelmesen megnézni és felfogni (Bata, Kardos 1998). Túl sok szín egyidejű alkalmazása során a headline, illetve a szövegrész olvasása is nehézkessé válhat. Jó példa erre az 1998-ból származó, Kubát népszerűsítő reklámhirdetés (lásd 1. kép Melléklet). A főcím – *Den ganzen Tag faulenzen* – elolvasása nem ütközik nehézségekbe, ellenben a szövegtörzsé annál inkább. Az adott reklám a figyelemfelkeltés kritériumának eleget tesz, viszont a perszvázió sérül. Éppen az érvelés folyamata és végpontja, hogy miért is menjünk Kubába, vész el a néző szeme elöl. A „nyugtalan" háttér, a felsorakoztatott érvek tipográfiai, illetve színbeli megjelenítése mind-mind megnehezíti az olvasást.

A 2. képen olvasható reklámhirdetés (lásd Melléklet) 10 évvel később keletkezett, 2008-ból származik, és Makaót népszerűsíti. Hasonlóan az előbbihez bár a színek kétségtelenül felkeltik az olvasó érdeklődését, megnehezítik az üzenet dekódolását. A hirdetés bal alsó sarkában felsorolt események képi megfelelőjének már a megtalálása sem egyszerű.

Összegzésként elmondható, hogy egy reklám megtervezésénél a reklámkészítőnek sok tényezőre figyelnie kell, mivel a színek kiemelhetik, háttérbe szoríthatják vagy éppen felerősíthetik, gyengíthetik egymás hatását.

*2.2. A verbális kommunikáció karakterisztikus jegyei és funkciói*

A nyelvi megfogalmazás a képi üzenettel szemben egyértelművé teszi a kommunikációt. Ugyanakkor nagy körültekintéssel kell megválasztani a szavakat, hogy

> „értelmük, hangzásuk pontosan kifejezze a mondanivalót; szabatosan és kellő hangsúllyal, a célba vett személyek nyelvezetén és a termék használatához illő hangnemben szóljon; hogy a reklám üzenete teljes jelentőségével kerüljön be a befogadó tudatába, és ott emlékezetes is maradjon"(Móricz, Téglássy 2002: 113).

A verbális kommunikációról szólva a következőket kell kiemelni:

- A reklámüzenetet tisztán nyelvi jelekkel is közvetíthetjük; kizárólag képi ábrázolással ez nem lehetséges.
- A reklámozó a nyelv segítségével szólíthatja meg közvetlenül a fogyasztót (az imperatívusz használata).
- Amennyiben egy reklámkampány fő üzenetét nem lehet vizualizálni, akkor a nyelv átveszi a kép feladatát (például biztosítások reklámozása).
- Az üzenet feladója képes egy dolog mellett és ellene is érveket felsorakoztatni. A termék dicsérete, felmagasztalása csak verbálisan lehetséges.
- Absztrakt dolgokat, tényállásokat, ezek egymás közötti kapcsolatait (kivéve egzakt topográfiai viszonyokat) a nyelv segítségével jobban vissza lehet adni, mint képeken.
- A kép valamit annak teljességében ábrázol (kivételt képeznek a manipulált fényképek, amelyek bizonyos részeket hangsúlyoznak), míg a nyelv képes súlypontozni, egy egésznek bizonyos részaspektusait elkülöníteni, és azokat többé-kevésbé pontosan megvilágítani.

**3. A szöveg és a kép kölcsönhatása**

A kép és a nyelv között választva az üzenet feladója és címzettje különböző módon és különböző lehetőségeket igénybe véve kommunikálhat egymással. Képi és verbális elemek egymástól független alkalmazása bizonyos

mértékig korlátozza a kifejezési lehetőségek számát. A szöveg és a kép együttes jelenléte során ezek a korlátok eltűnnek. Mindenesetre egy képi megnyilvánulás mindig inkább szövegfüggő, mint amennyire egy szöveg képfüggő (Schierl 2001).

A desztinációs reklámok esetében a képi megformálás sok esetben szinte megegyező vagy legalábbis nagyon hasonló, a tájak sok desztinációs reklámban akár felcserélhetők is lehetnének. A nyelv (a logóval egyetemben) az adott célterület homályos, poliszemantikus képeinek a valós jelentését adja meg. Ezt a jelenséget az alábbi kép segítségével mutatom be (3. kép, a reklám verbális elemek nélkül; 4. kép, a teljes reklám):

A mellékletben található 3. kép szöveg nélkül különböző interpretációs lehetőségeket rejt magában, mint például.:

- bemutathatja a tengerek csodálatos élővilágát, mintegy előtérbe állítva annak megóvását, védelmét,
- arra utalhat, hogy a búvárkodást már gyerekkorban el kell kezdeni,
- arra világíthat rá, hogy az egészséges életmódhoz a sport (adott esetben a búvárkodás) is hozzátartozik,
- felhívhatja a figyelmet arra, hogy milyen fontosak a családi programok, amikor is apa, anya, gyerekek együtt élvezik a felhőtlen kikapcsolódást,
- a hirdetés akár búvárcikkeket gyártó cég reklámja is lehetne, mondván, az ő termékeikkel még a gyerekek is biztonságosan merülhetnek,
- olcsó búvártanfolyamot hirdethetnek, ahol is a család együtt búvárkodhat stb.

A képhez való viszonyulást a szöveg teljesen megváltoztathatja; a különböző nyelvi megnyilvánulások eltérő célcsoportok figyelmét vonhatják maguk után (például „Családi nyaralás a török Riviérán").

A szöveg teszi egyértelművé, hogy a reklámhirdetés valójában Egyiptomot népszerűsíti. A turisták körében nagyon kedvelt úticél a Vörös-tenger, gazdag élővilágával. A főcím – *„...und Mami erzählte mir, ich kann eine kleine Meerjungfrau sein..."* – is arra utal, hogy a megszólítani kívánt célcsoportot az önfeledt kikapcsolódásra vágyó gyermekes családok képezik.

A fenti példa is rávilágít arra, hogy egy kép sokféle képzettársítást, életérzést válthat ki. A kép egy szöveg-kép üzenetben mindenekelőtt a figyelemfelkeltés feladatát veszi át; olvasásra ösztönöz, és a befogadó érzelmeire hat. A szöveg adja meg a kép denotatív jelentését. Jóllehet a kép sokkal erősebb hatással bír(hat), mint a szó, mégis a verbális kiegészítés nélkül információja (reklám értelmében) haszontalan.

A szöveg-kép kommunikáción belül a kép és a szöveg között különböző szemantikai viszonyok állnak fenn. Janich (2003) a reklámhirdetéseket azok kompozíciója alapján három nagy csoportra osztja:

a) hirdetések, amelyekben a kép-szöveg közötti viszony közel egyenrangú;
b) hirdetések, amelyekben egyértelműen a nyelvé a domináns szerep, a kép inkább csak konnotatív kiegészítés, emocionális elem;
c) hirdetések, amelyekben a kép dominanciája érvényesül, a nyelv inkább csak a termék megnevezését szolgálja, illetve egy szlogen erejéig van jelen.

A desztinációs reklámokban a kép-szöveg viszony közel egyenrangú. Mind a szöveg, mind a kép nélkülözhetetlen eleme a turisztikai reklámoknak. A kép és a szöveg ugyanazt fejezi ki, miközben egyszer a kép, másszor a szöveg kerül előtérbe. Az is előfordul, hogy a szöveg (legalábbis részben) a kép nélkül érthetetlen. A nyelvi megjelenítés sok esetben poliszém, hiányos, homályos, és a kép értelmezi a szöveget. Ennek a fordítottjával is találkozunk, amikor a szöveg konkretizálja a kép mondanivalóját. Ilyen esetekben a kép és a nyelv együttese által jön létre a megértés. Gyakran a főcím-kép viszonyát is ez jellemzi: a főcím szójátékkal kelti fel a figyelmet, a kép pedig a szójátékot mintegy megmagyarázza. Kiváló példának tartom ennek bemutatására a Spanyolországot, egészen pontosan Barcelonát népszerűsítő reklámhirdetést (lásd 5. kép Melléklet). Aki ide eljön, még ha viszonylag kevés időt tud is itt tölteni, mégis tökéletesen fogja magát érezni. Barcelona műemlékekben gazdag, élhető nagyváros, ahol nagy hangsúlyt fektetnek a környezetvédelemre. A város nevezetességei jól megközelíthetők akár két keréken is.

A headline – *„Perfekt unvollendet"* – magyarázatát a háttérben lévő Sagrada Familia bazilika adja, amely még félkész állapotban is lenyűgöző. A bazilika Barcelona egyik jelképe, annak ellenére, hogy bár idestova 129 éve építik, és még mindig nem készült el, turisták millióit vonzza.

*3.1. A főcím – kép viszony*

A főcím-kép viszony a szöveg-kép kölcsönhatáson belül kiemelkedő jelentőségű. Az olvasó általában először a képet és a főcímet nézi meg. Schierl Prakkét idézve kifejti, hogy a kommunikátum headline-ja és képe valójában gyorsdialógus a recipienssel. Segítségével a felületes szemlélő minimális információt kaphat a reklámozandó termékről, az érdeklődő olvasó pedig a reklám egész szövegét végigolvasva tényeket, érveket tudhat meg, amelyek aztán vásárlásra ösztönzik (Schierl 2001). Lényeges, hogy a főcím és a kép egymást úgy egészíti ki, hogy közben egymás tartalmát nem ismétlik. Schierl (2001: 251) értelmezése szerint „A kép és a szöveg szuperjelet képez, amely a közvetíteni kívánt üzenet jelentését hordozza."[1]

A főcím és a kép – anélkül, hogy egymást ismételnék, vagy akár egymásnak ellentmondanának – feszültséget is kelthet. Ez történhet úgy, hogy látszólag összefüggéstelen dolgok új megvilágításba kerülnek; az újat, a szokatlant kifejezheti mind a kép, mind a szöveg. A 6. képen látható reklám (lásd Melléklet) a meghökkentés erejével hat: fürdőruhás megjelenés múzeumban törölközővel, strandcikkekkel. Azt hangsúlyozza, mennyi mindennel el lehet tölteni az időt Massachussetsben: nemcsak strandolni lehet, hanem a passzív pihenést felválthatja az aktív pihenés (városnézés, múzeumlátogatás stb.). A headline - Es gibt so viel zu erleben in Massachusetts, dass ein Spass zum nächsten führt. – ezt sugallja. A turista itt nem unatkozik, egyik szórakozás a másikat követi, innen gazdag élményekkel térnek haza az emberek.

A desztinációs reklámok vizsgálata során arra is több példát találtam, hogy a kép teljesen átveszi a főcím szerepét: például az egyik Botswanát népszerűsítő hirdetésben annak természeti szépségeire és állatvilágára hívja fel a reklámkészítő a figyelmet. Mivel itt van a világ legnagyobb elefántpopulációja, valamint Botswana elképzelhetetlen az elefánton kívül még oroszlán, orrszarvú, bivaly és leopárd nélkül, az állatfotók, átvéve a headline szerepét, azonnal a reklámszövegre irányítják a figyelmet (lásd 7. kép Melléklet).

Ogilvy (2008) állítása szerint a fényképek jobban eladják a terméket, mint a rajz. Osztom Ogilvy véleményét, ugyanakkor a reklám irodalmában számos ellenpélda is található. A 8. kép (lásd Melléklet) ezt hivatott bemutatni. Jelen esetben a termék maga a desztináció. A hirdetés Észak-Írországot reklámozza. A headline a tartomány jellemzőit emeli ki, s ezzel nemcsak az olvasó figyelmét irányítja magára, hanem gondolkodásra is késztet. A headline alkotóelemei rejtvényként is szolgálnak; mire az olvasó rájön, mit miért választott a reklámkészítő, addigra egy kicsit meg is ismeri az országot, és esetleg kedvet kap annak megtekintésére. Az adott reklámban a főcímnek egyszerre van verbális és vizuális funkciója.

Észak-Írországban a festői tájak varázsához hozzátartoznak a harsány zöld füvön legelésző birkák. Világszerte híres a Guinness sör, amely az ír barnasörök családjába tartozik. Az Óriások átjárójára utal a headline harmadik eleme (Giant's Causeway). Vulkáni tevékenység eredményeként több ezer, szinte szabályos hatszögletű bazaltoszlop alkot hosszú ösvényt (bár a legenda szerint Finn MacCool, egy ír óriás építette magának). A hangjegy az ír zenét (ceól) szimbolizálja. Észak-Írország felejthetetlen élményeket nyújt azoknak, akik jókedvre vágynak: "craic, ceól agus ól" azt jelenti gall nyelven, hogy "vidámság, zene és ital". És persze ne feledkezzünk meg Írország nemzeti jelképéről, a háromlevelű lóhérről sem. Minden együtt van a nyaraláshoz: csodálatos tájak, a kelta történelem/kultúra megismerésének lehetősége, kikapcsolódás egy ír pubban egy korsó sör és eredeti ír zene mellett.

**4. Összegzés**

Olyan korban élünk, amelyben a vizualitásra való igény nagy, a verseny erősödik, és a termékek/szolgáltatások egyre inkább kezdenek hasonlítani egymáshoz. Szerintem erősebb hatást lehet kifejteni, ha a vizualitás verbalitással párosul. A kép és a szöveg kölcsönösen erősítheti és kiegészítheti egymást, ami minőségi megújuláshoz vezet. Az egymást kölcsönösen kiegészítő kép-szöveg üzenetek emlékezetbe vésése jóval sikeresebb, mivel a kétszeresen kódolt információkat könnyebb elraktározni. A kreatív lehetőségek száma szinte korlátlan. A bemutatott példák alapján kijelenthető, hogy a szöveg-kép, ezen belül a főcím-kép együttes hatása segíti elő leginkább a reklám üzenetének dekódolását.

[1] A szerző fordítása – Cs. H. A.

**IRODALOM**

Bata I., Kardos L.1998. *Alkalmazott tudományok a reklámban.* Budapest: Phare Program.
Baumgart, M. 1992. *Die Sprache der Anzeigenwerbung. Eine linguistische Analyse aktueller Werbeslogans.* Heidelberg: Physica-Verlag.
Hantsch, I. 1975. Zur semantischen Strategie der Werbung. In: Nusser, P. (szerk.) 1975. *Anzeigenwerbung.* München: Wilhelm Fink Verlag. 137–159.
Janich, N. 2003. *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch.*Tübingen: Gunter Narr.
Kroeber-Riel, W. 1993. *Bildkommunikation*. München: Verlag Vahlen.
Krüger, C. A. 1978. *Semantische Strategien in der Werbung und ihre pragmatische Bedeutung*. Dissertation, Hamburg.
Móricz É., Téglássy T. 2002. *Kreatív tervezés a reklámban.* Budapest: Aula Kiadó.
Ogilvy, D. 2008. *Egy reklámszakember vallomásai.* Budapest: Park Kiadó.
Römer, R. 1973. *Die Sprache der Anzeigenwerbung.* Düsseldorf: Schwann.
Schierl, T. 2001. *Text und Bild in der Werbung. Bedingungen, Wirkungen und Anwendungen bei Anzeigen und Plakaten*. Köln: Herbert von Halem Verlag.
Sowinski, B. 1998. *Werbung*. Tübingen: Niemeyer.
Victoroff, D. 1974. A kép. In: Földi K. (szerk.) 1974. *Reklámpszichológia. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 251.

**FORRÁSOK**

Das Magazin für Touristik und Business Travel, 1998–2000., 2008–2010. évf.

## Melléklet

**1. kép**

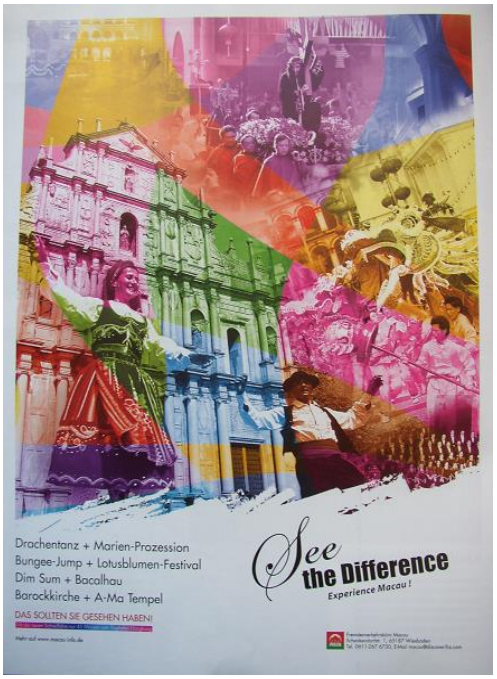


**2. kép**

**3. kép**

„und Mami erzählte mir, ich kann
eine kleine Meerjungfrau sein.“
ägypten
wo alles beginnt

**4. kép**

*Perfekt unvollendet

**5. kép**

ES GIBT SO VIEL ZU ERLEBEN IN MASSACHUSETTS,
DASS EIN SPASS ZUM NÄCHSTEN FÜHRT.
Massachusetts.

**6. kép**

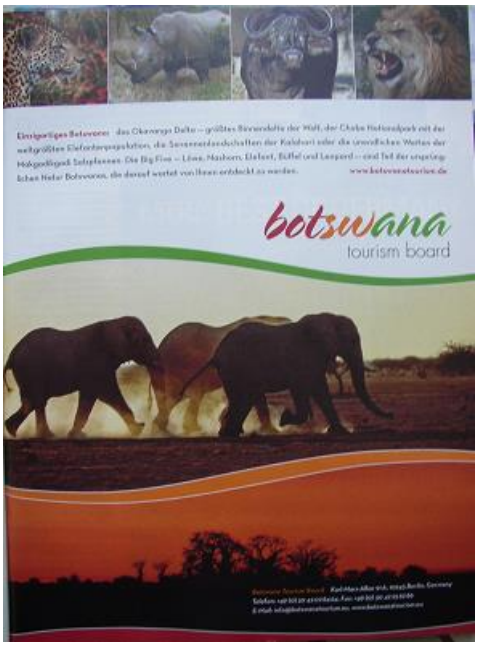
botswana
tourism board

**7. kép**

=CRAÍC
Ireland
Nordirische Zentrale
für Fremdenverkehr
THE CRAÍC IS GREAT!

**8. kép**

**CSONTOS NÓRA**
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
*csontosnora@gmail.com*

# A kép mint narratíva. A kép szerepe a MID-tankönyvekben[1]

***Kulcsszók:*** *reprezentáció, narratíva, képvilág, jelentésképzés, centrális és szeriális reprezentációk, magyar mint idegen nyelv*

*„A kép hermeneutikájának eredete ott található,*
*ahol a szem képi élménye a nyelv közegébe megy át”*
(Boehm 1993: 87).

**1.** A tanulmány a kép ontológiájának meghatározása (**2.**) után a kép narratívaként történő értelmezését veti fel (**3.**). A centrális/termékeny pillanat fogalmának bevonásával a kép létmódját összetett világreprezentációban határozza meg (**3.1.**), majd a befogadói pozíció felől vizsgálja a narratíva működését. A szövegvilág mintájára létrehozott képvilágban szemlélteti az eseménysor kialakítását, valamint a narráció és narrátor megalkotásának lehetőségét (**3.2.**). Mindezen elméleti keretet a tanulmány arra használja fel, hogy a narratívának az emberi gondolkozásban betöltött szerepét a MID-tankönyvekben elemezze, szemléltetve a sajátos nyelvi anyagban található, a sematizáltság eltérő fokozatait képviselő képek funkcióját a tapasztalatszerzésben és -közvetítésben (**4.**). A képi anyag mellett megjelenő nyelvi reprezentációt is bevonva, vizsgálja a kép mint illusztráció funkcióját (**4.1.**), az ún. centrális és szeriális képi reprezentációk szerepét a jelentésképzésben, ezáltal az idegennyelv-elsajátításban (**4.2.**). Majd a képek által elindított narratív világteremtés megalkotásának módját elemzi (**4.3.**), illetve a képpel közvetített szociokulturális jelentéstartalomra reflektál (**4.4.**).

**2.** A kép az ábrázolási mód alapján se nem tiszta utalás, se nem tiszta képviselés. Nem tekinthető utalásnak, mivel – noha tartalmazza az utalás mozzanatát arra, ami a képben megmutatkozik – saját jelentéstartalma révén tölti be azt, és – bár megmutat és képvisel valamit – nem tekinthető tiszta képviselésnek, mivel azt önmagában végzi el (Gadamer 1984: 110–119).

A kép a világról alkotott ismeretek leírását teszi meg. Ez a leírás viszont nem a valóság leképezése, hanem egy nézőpontból történő reprezentáció. A kép ugyanis mindig mond valamit a mintaképről (Heidegger 1988: 60), jelentéstöbblettel látja el azt, mely által a megmutatott léte gyarapodik. A kép tartalma ontológiailag a „mintakép emanációja” (Gadamer 1984: 111), mely folyamatban a léte nem szűnik meg a megmutatásban, hogy így létezővé tegye a leképezettet, hanem épp ellenkezőleg: a „saját létét érvényesíti, s így éri el, hogy létezzék a leképezett” (Gadamer 1984: 110). Ennek megfelelően a kép saját jelentésfunkcióval rendelkező képződmény, léte a megmutatásban áll, ez különbözteti meg a leképezett lététől.

A kép az előbbiek értelmében már az alkotás folyamata felől sem reprodukció, hanem az alkotónak a világ megértéséből és értelmezéséből fakadó interpretációja. A képalkotás folyamatában az alkotó interpretálóvá válik, aki a megértés és az értelmezés által kiszakítva a mintaképet az eredeti kontextusából, azt új, általa megalkotott kontextusba helyezi át. A kép alkotásakor is – hasonlóan a nyelvi reprezentációhoz – egy esemény konstruálása történik meg.

**3.** A kép narratívaként történő értelmezéséhez a narratívák működéséhez szükséges három összetevőt kell szemléltetni: az elbeszélést, mely eseményt vagy eseménysort közöl; a történetet, azaz a narratív tartalmat; valamint a narrációt, tehát a történet elbeszélésének aktusát, amelybe az elbeszélői eljárás is beletartozik. A narratíva teszi lehetővé, hogy az eseményekről és az azt létrehozó eljárásokról tudomást szerezzünk, ennek értelmében a történetről és a narrációról csak a narratívához való viszonyukban lehet beszélni (Genette 1996: 61–65, Tátrai 2002: 18).

[1] A tanulmány az OTKA K-100717 pályázat támogatásával készült.

**3.1.** A kép – bár térbeli művészetként létét a tér teszi lehetővé, de ezáltal korlátozza is, ezzel együtt a kép ideje sem nyúlhat a végtelenbe – nem tekinthető statikusnak és atemporálisnak. A képen ábrázolt figura/figurák–alap (háttér), illetve a közöttük kialakuló temporális viszony elemi eseményt, jelenetet hoz létre (Tolcsvai Nagy 2010: 123). De a kép nem csupán ezen a szinten jellemezhető a tér és az idő dinamizmusával. A kép ugyanis egy eseménysor egyetlen *termékeny pillanat*át (Lessing 1982: 205)/*centrális pillanat*át (Kibédi Varga 1993) reprezentálja. Ez a pillanat – „a képzelőerőnek csapongást engedve" (Lessing 1982: 205) – alkalmas arra, hogy az előtte lezajlott, illetve az utána következő eseményeket előhívja. A kép látszólag valóban minimum egy esemény reprezentációját teszi meg, de ez metonimikusan képviseli ugyanazon esemény előidejű és utóidejű összetevőit. Ezáltal a kép összetett eseménysor, összetett világreprezentáció közvetítését végzi el.

**3.2.** Ez a reprezentáció a befogadás folyamatában válik láthatóvá és egyben „olvashatóvá". Egy kép esetében „a vásznon megjelenő konstelláció mindig szubjektumot feltételez, aki nézi azt, kijelöl egy szubjektumpozíciót; nemcsak önmagát mutatja meg, hanem annak az olvasatát is előírja" (Füzi 2007: 83).

A közvetett interakcióval jellemezhető írott nyelvi szövegekhez hasonlóan az alkotás és befogadás folyamata a képnél is aszimmetrikus (Iser 1996: 241–249), melynek következtében a kép elidegenedik mind létrehozásának, mind befogadásának szituációjától (Ong 1998: 144, 148; Gadamer 1984: 274–275). De a kép esetében is diskurzusról lehet beszélni, melyben az egyik résztvevő maga a kép, a másik pedig az interpretátor (Gadamer 1984: 207–218, 269–283, 1991: 24, 28; Iser 1996, Ong 1998: 143–146). A kép az interpretátor révén jut szóhoz, a vizuális jeleket a befogadó változtatja vissza értelemmé. A befogadó – a kép (mű)alkotásként való funkcionálását, létezését is megteremtve (Gadamer 1984, 1991) – az értelmezés folyamatában hozza létre a kép jelentését, eseménysorát.

A befogadó számára a képvilágban válnak értelmezhetővé a vizuális jelek. A képvilág a szövegvilág (Tolcsvai Nagy 2001: 121–125) mintájára létrehozott mentális modell, mely a kontextusból, illetve a képben kifejtett és bennfoglalt jelentésekből, valamint az általuk az elmében aktivizált reprezentációkból áll össze. A szövegvilágtól eltérően a képvilágban ezen összetevők ugyanakkor egyszerre jelennek meg, a képvilág megteremtése tehát nem az időbeli linearitásban, hanem a szimultenaitásban rejlik.

A vizuális feldolgozás során, a megértés és értelmezés folyamatában, a képvilág létrehozásakor a képben reprezentált centrális pillanat a befogadó elméjében aktivizálja, előhívja az ehhez a pillanathoz köthető tudáskereteket és forgatókönyveket (a fogalmakra l. Tátrai 2004: 481, 482). Ezen tudáskeretek és forgatókönyvek megalkotása révén – mivel „egy történet megértésének előfeltétele az, hogy ismerjük az emberi cselekvés világának összetevőit és szabályait: a történet reprezentációját úgy értjük meg, hogy összefüggésbe hozzuk az elménkben már meglevő reprezentációkkal" (Tátrai 2002: 16, Talmy 1995) – jön létre a kép jelentése: az összetett világreprezentáció, a történet. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kép alkotója aktívan nem járul hozzá a jelentés közvetítéséhez: az általa kijelölt, térrel „keretezett", ezáltal időben is korlátozott nézőpont, valamint a kép alkotásakor használt technika (figurák, kidolgozás, színek stb.) – akárcsak a nyelvi reprezentáció nonverbális összetevői – hozzájárulnak a jelentésképzéshez. De azáltal, hogy ezen összetevők verbálisan nem jelenek meg, a kép, illetve a kép alkotója nagyobb (játék)teret enged, nagyobb lehetőséget hagy a befogadónak a jelentés létrehozására; sőt a kép megértése és értelmezése során a befogadó az, aki – a vizuális jeleket verbalizálva, a képben reprezentált eseményt összetett eseménysorrá változtatva – megalkotja a kép valódi jelentését.

A kép narratívaként történő értelmezéséhez még annak a tisztázása is szükséges, kihez köthetők a narrációs eljárások, amelyek lehetővé teszik azt, hogy a történetet el lehessen mondani (Genette 1996: 61–65, Tátrai 2002: 19). A narráció, illetve a narrátor kérdésére a narratíva és a történet létrehozásának folyamatából kiindulva lehet reflektálni. Az elbeszélés és a történet fentebb vázolt megteremtéséhez kapcsolódva felvethető, hogy a befogadó válik narrátorrá, a centrális pillanat révén aktivizált tudáskeretek és forgatókönyvek, valamint a kép összetevőinek értelmezésével ő alkotja meg azt a narrációt, melyet a kép jelez számára. „A látás szimultán és egyben szukcesszív tulajdonságának összekapcsolásában, az érzékelés és az értelem által közösen létrehozott narráció"-ról van szó (Lipovszky 1998, Boehm 1997: 251). A kép tehát egyedül nem teremt meg semmilyen narrátorfélét, csupán a narrációs folyamat létrehozását jelzi, annak lehetőségét teszi elérhetővé a befogadó számára (Bordwell 1996: 75, Lipovszky 1998).

**4.** A MID-tankönyvekben a kép funkciója és léte némiképp módosul. Itt ugyanis a kép nem önmagában, hanem nyelvi reprezentációkkal kiegészülve jelenik meg. Ezáltal a kép illusztrációként funkcionál: létét a mű, a szöveg teszi lehetővé.

**4.1.** Mivel a kép az írott szövegbe ágyazódva jelenik meg, ezért az írott szöveg megértési folyamatához járul hozzá. A befogadói pozíció felől tekintve az illusztráció és a nyelvi szöveg viszonya kettős figyelemirányítással jellemezhető biszociációs (Koestler 1998) folyamatnak tekinthető. A biszociáció a két, medialitásában eltérő jelentésképző elem összekapcsolását teszi lehetővé. A kettős figyelemirányítás (Csontos 2012: 207) pedig ott mutatkozik meg, hogy a kép és a szöveg kiegészíti egymást a befogadás folyamatában. Ha a kép jeleníti meg a releváns jelentéstartalmat, akkor – a figyelemirányítás és -irányulás szempontjából – kezdetben az kerül a figyelem központjába, majd – a kiterjedő aktivációval, mely során a kép által aktivizált és asszociált jelentés miatt a szöveg értelmezése könnyen hozzáférhetővé válik – a nyelvi reprezentáció. A megértés ebben az esetben tehát a képtől a szöveg felé halad. Ha a szöveg válik központi összetevővé, akkor pedig a folyamat fordítottjáról lehet beszélni.

A kettős figyelemirányítás a képi anyag és a szöveg értelmezésekor létrejövő diskurzusokat is érinti. Ha a képi összetevő kerül először a figyelem előterébe – mely eljárással elsősorban a kezdő tankönyvekben lehet találkozni –, a képi narratíva megteremtése hatással lehet, kiegészítheti, segítheti a szöveg megértését; ha a megértés és az értelmezés folyamatában a szöveghez képest háttérbe kerül – mint az inkább a haladó tankönyvekben látható –, akkor a nyelvi szöveg bizonyos jelentéselemeinek reprezentációját végzi el.

**4.2.** A MID-tankönyvekben található illusztrációk többféle prototipikus[2] módon közölhetik a narratív tartalmat. A centrális képeknél a narratív tartalmat egyetlen kép közvetíti, mely korlátozódhat egy elemi esemény reprezentációjára (1–2. ábra), de egy összetett eseménysort is megjeleníthet (5. ábra). A szeriális képek esetében (4. ábra) – a képregény mintájára – az eseménysor különböző részeit reprezentálják az egymással oksági kapcsolatban álló képek. Ezeken kívül – főként a (szocio)kulturális tartalmak közvetítésekor – egy figura előtérbe helyezésével is kifejeződhet a közölni kívánt tartalom (3. ábra).

**4.3.** A MID-tankönyvekben a sematikusság és összetettség különböző fokán álló képek alkalmazását a nyelvi szint, illetve az annak megfelelő elsajátítandó jelentéstartalom határozza meg. A tankönyvekben a képek funkcióját röviden összegezve abban lehet látni, hogy az idegen nyelvű hallgató – mivel a kép nyelvileg nem determinált – a vizuális reprezentáció által aktivizált tudáskeretek és forgatókönyvek előhívásával, a narratíva megteremtése során képes azon jelentéseket, illetve azon kontextuális körülményeket létrehozni, melyek – belehelyezkedve az adott beszédhelyzetbe – előkészítik a magyar nyelvi szöveg megértését, de mindezzel együtt a nyelvi reprezentáció pragmatikailag megfelelő használatának elsajátítását is lehetővé teszik.

A centrális események reprezentációjakor a kép által elindított narráció megteremtése révén a nyelvi reprezentáció kontextualizációja a meglevő tudás előhívásával történik meg. Az 1. ábra képeit látva például a napszaknak megfelelő KÖSZÖNÉS mint tudás aktivizálódása által a beszédhelyzet mimetikus megjelenítésében történhet a kontextusnak megfelelő nyelvi eszköz elsajátítása. Jelen esetben a hallgatónak a képi narratíva segíthet annak megértésében, hogy például a *Jó éjszakát!* nyelvi eszközt csak elköszönés esetében alkalmazzuk (és persze éjszaka), vagy annak feldolgozásában, hogy a KÖSZÖNÉS-t a magyarban miként alakítják az interperszonális viszonyok (1. ábra, utolsó kép). Hasonló folyamat játszódhat le a hallgatóban a recepció képét látván (2. ábra). Amennyiben rendelkezik azzal tudással, hogy mi történik egy hotelbe való megérkezéskor, akkor annak forgatókönyve a kép narratívaként történő megteremtésekor verbalizálódik, létrehozva a magyar nyelvi szöveg kontextusát, előkészítve a magyar nyelvi dialógus megértését, valamint a beszédhelyzetnek megfelelő nyelvi eszközök elsajátítását.

A kontextusnak megfelelő szemantikai tartalom elsajátításában betöltött szerep az eddigi példákon kívül hangsúlyozottan azokban az esetekben figyelhető meg, mikor a nyelvi eszköz közvetlenül utal a beszédhelyzetre,

[2] A prototipikus jelző alkalmazása azért szükséges, mivel a képi illusztrációk esetenként a felsorolt prototipikus reprezentációs módok elegyét is alkalmazhatják. A felsorolt reprezentációs eljárási lehetőségek tehát nem szükséges és elégséges feltételek, melyeknek minden illusztrációnak meg kell felelnie.

illetve annak összetevőire. A beszédhelyzet bizonyos összetevőire történő rámutatás imitálása, képi megjelenítése nélkül például a deixis művelete, illetve a deiktikus nyelvi elemek megértése szinte lehetetlen lenne (5. ábra).

A szeriális képeknél elsősorban a meglevő forgatókönyvek aktivizálása történik meg. A 4. ábra figuráit látva – bármelyikre fókuszál a hallgató – lehetőség nyílik a TAKARÍTÁS fogalmi tartományát, forgatókönyvét előhívni, mely a magyar nyelvi eszközök megértését készíti elő. (A kép emellett egy – minden bizonnyal nemcsak a magyarra jellemző –szociokulturális perspektívát is közvetít: a családban a nő végzi a házimunkát, hiszen a képen a férfinak gyűlik meg a baja a takarítással.)

**4.4.** A fenti esetekben, akárcsak a tankönyvekben található többi kép esetében sem lehet azonban attól eltekinteni, hogy bizonyos (szocio)kulturális különbségek miatt a hallgató nem azt, illetve nem pontosan azt az eseménysort fogja megteremteni, amit a kép egy magyar számára közvetít. Mikor a kép a hallgató (szocio)kultúrájától eltérő jelentést, figurát, eseményt reprezentál, szintén végbemegy a tudás aktivizálása – például a 3. ábrát látván az ÉPÜLET fogalmi tartományának megalkotását a hallgató elvégzi –, de a magyar kultúrára jellemző jelentés pontosításai a szövegben mint kommentárban mennek végbe. Ezek a képek ugyanakkor a magyar kultúrára jellemző perspektívát hangsúlyozottan képesek közvetíteni.

**5.** Összegzésként tehát az mondható el, hogy a kép narratívaként való működése a befogadói pozíció felől értelmezhető. A kép mint narratíva azzal az előnnyel jár, hogy a befogadó a közvetlen vizuális tapasztalat felhasználásával, az általa aktivizált tudás előhívásával képes megteremteni a jelentést, de emellett világfelfogás, világreprezentáció közvetítése is megtörténik. A kép ezen tulajdonsága a MID-tankönyvekben a nyelvelsajátítás folyamatát, a megértést támogató, kontextusban történő jelentéstulajdonítást, a nyelvi eszközök pragmatikailag is megfelelő használatának megismerését segíti; a kép eseménysorának megteremtése során az oksági magyarázatok elsajátítása adott kulturális környezetben, arra jellemzően mehet végbe, emellett (szocio)kulturális ismeretek átadására is lehetőség nyílik.

**IRODALOM**


Boehm, G. 1993. A kép hermeneutikájához. *Athenaeum* 1. kötet. 4. füzet. 87–111.

Boehm, G. 1997. A képi értelem és az érzékszervek. In: Bacsó B. (szerk.) 1997. *Kép, fenomén, valóság*. Budapest: Kijárat Kiadó. 242–253.

Bordwell, D. 1996. *Elbeszélés a játékfilmben*. Budapest: Magyar Filmintézet.

Csontos N. 2012. Az idézés kognitív szemantikai megközelítése. In: Tolcsvai Nagy G., Tátrai Sz. (szerk.) 2012. *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely, 195–210.

Füzi I. 2007. Narratív kódoltság és a film mediális sajátosságai. In: Hajdu P., Ritoók Zs. (szerk.) 2007. *Retorika és narráció*. Budapest–Szeged: Gondolat Kiadó–Pompeji, 83–84.

Gadamer, H. 1984. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Gadamer, H. 1991. Szöveg és interpretáció. In: Bacsó B. (szerk.) 1991. *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó. 17–41.

Genette, G. 1996. Az elbeszélő diskurzus. In: Thomka B. (szerk.) 1996. *Az irodalom elmélete I.* Pécs: Jelenkor–JPTE. 61–99.

Heidegger, M. 1988. *A műalkotás eredete*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Iser, W. 1996. Az olvasás aktusa. In: Kiss A., Kovács S., Odorics F. (szerk.) 1996. *Testes könyv I.* Szeged: Ictus Kiadó– JATE. 241–264.

Kibédi Varga Á. 1993. Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás. *Athenaeum* 1. kötet 4. füzet. 166–179.

Koestler, A. 1998. *A teremtés*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Lessing, G. E. 1982. Laokoón, vagy a festészet és a költészet határairól. *Válogatott esztétikai írásai*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Lipovszky Cs. 1998. Vermeer egy története. *Palimpszeszt* [http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/11_szam/03.htm – 2012.11.12.]

Ong, W. 1998. A szöveg mint interpretáció. In: Nyíri K., Szécsi G. (szerk.) 1998. *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest: Áron Kiadó, 143–165.

Talmy, L. 1995. Narrative Structure in a Cognitive Framework. In: Duchan, J. F.,Bruder, G. A., Hewitt, L. E. (szerk.): *Deixis in Narrative. A Cognitive Science Perspective*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 421–460.

Tátrai Sz. 2002. *Az 'ÉN' az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése*. Budapest: Argumentum Kiadó.
Tátrai Sz. 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám, 479–494.
Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Tolcsvai Nagy G. 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.

**Melléklet**

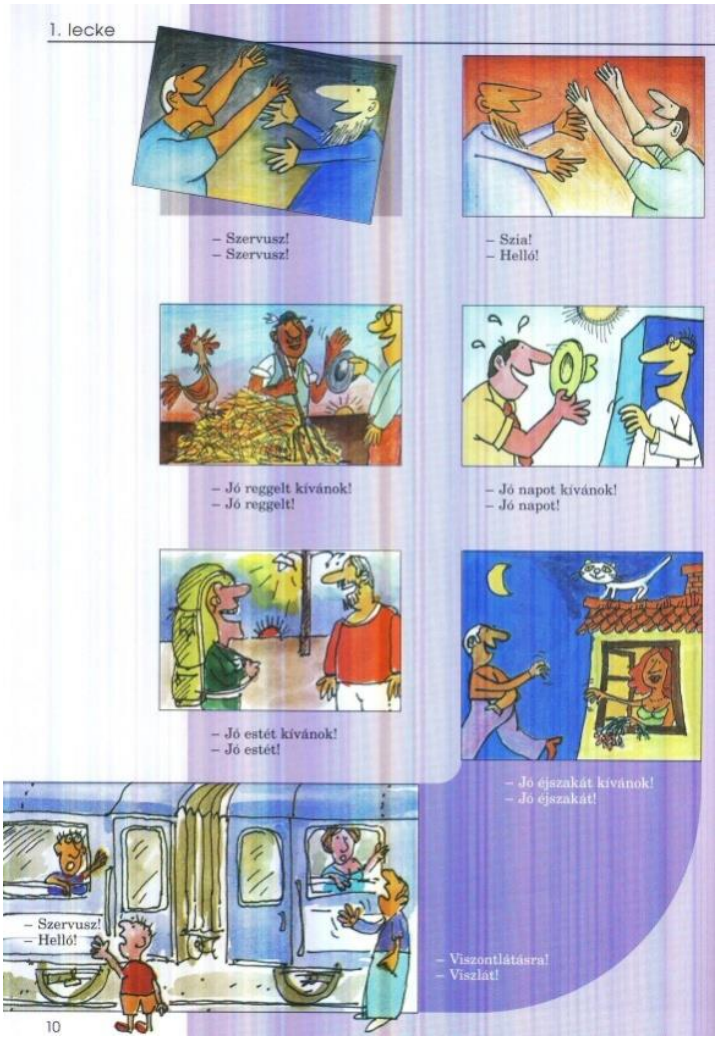


**1. ábra**

Hlavacska E., Hoffmann I., Laczkó T., Maticsák S. 1996. *Hungarolingua1*. Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem. 10.

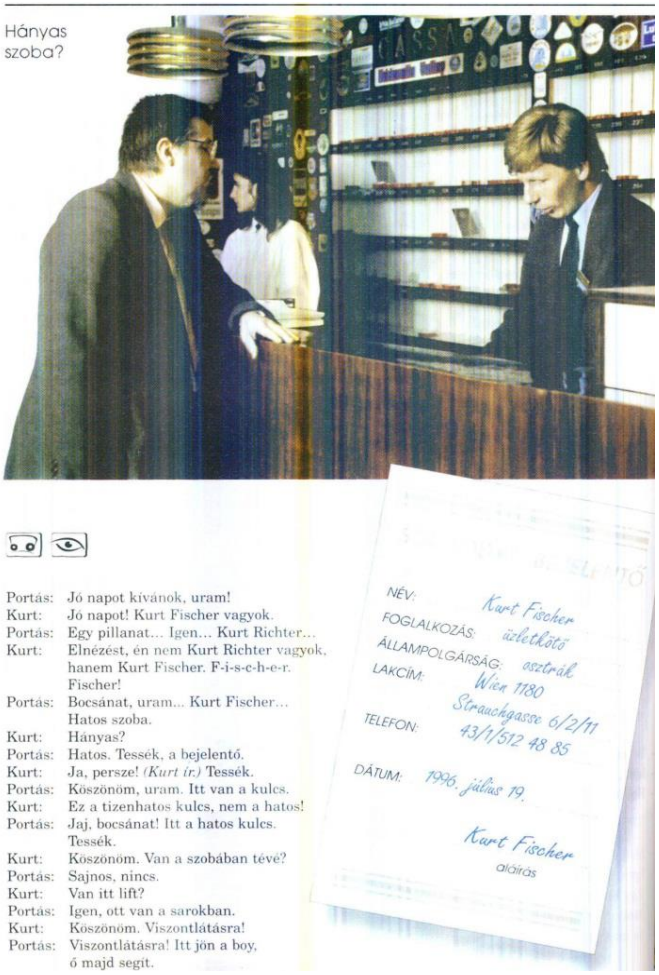


**2. ábra**

Hlavacska E., Hoffmann I., Laczkó T., Maticsák S. 1996. *Hungarolingua1*. Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem, 34

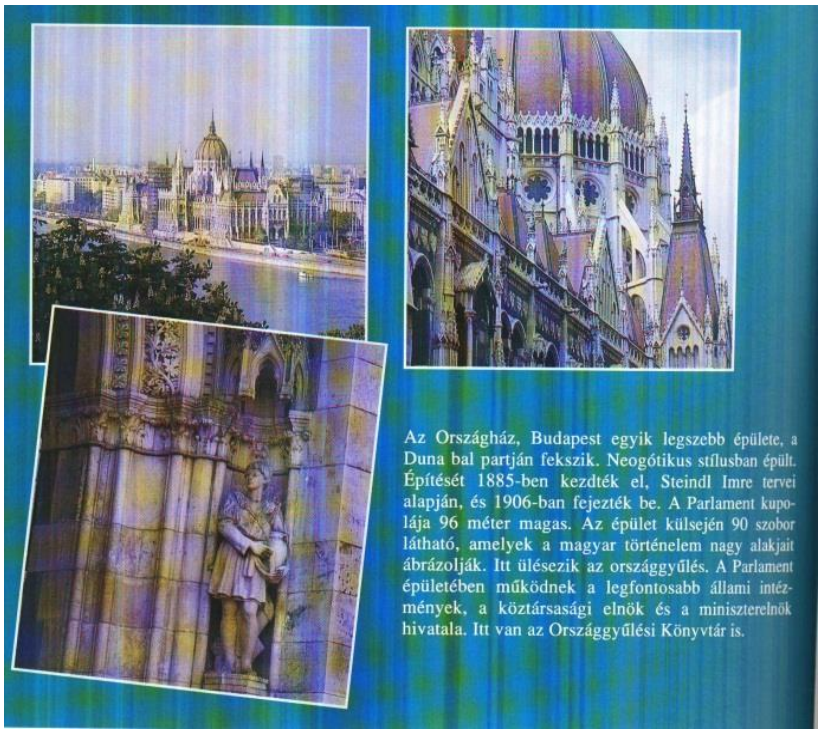


**3. ábra**

Hlavacska E., Hoffmann I., Laczkó T., Maticsák S. 1993. *Hungarolingua2.* Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem, 162

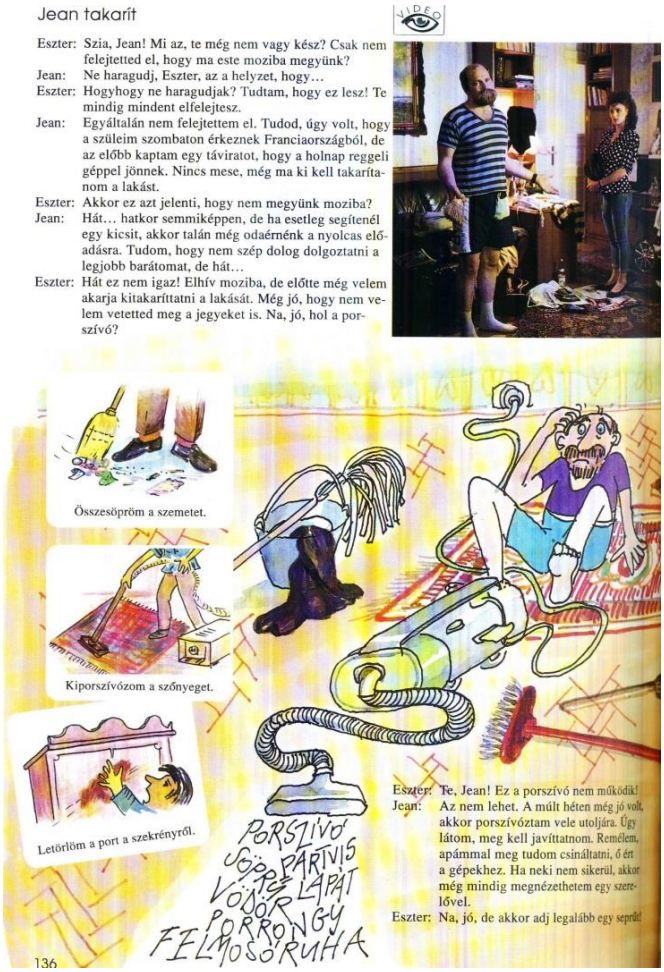


**4. ábra**

Hlavacska E., Hoffmann I., Laczkó T., Maticsák S. 1993. *Hungarolingua2.* Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem, 136

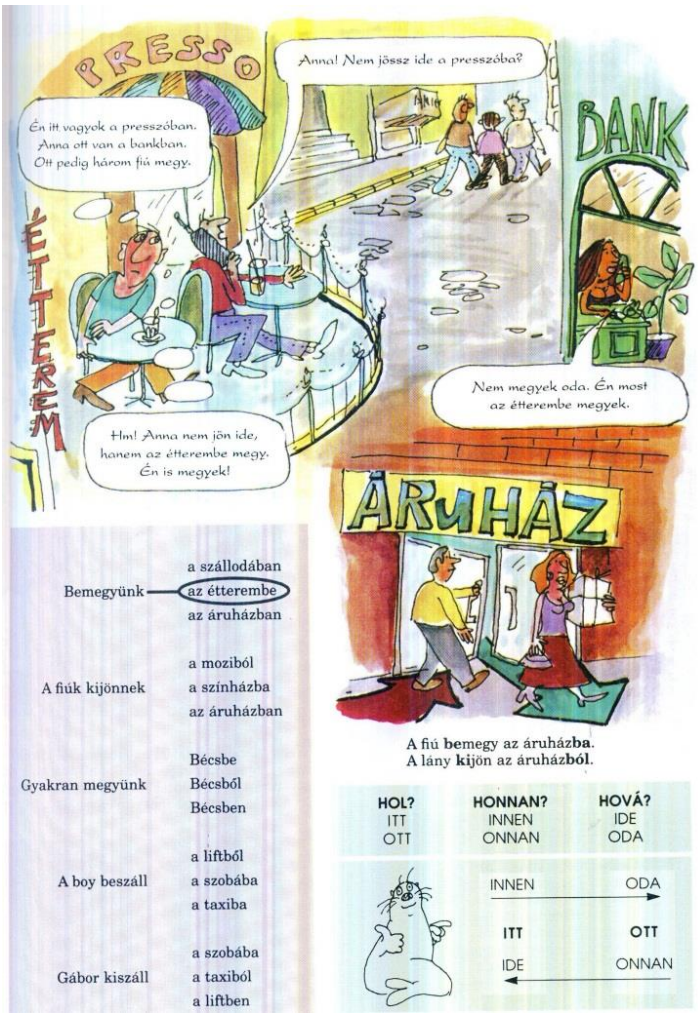


**5. ábra**

Hlavacska E., Hoffmann I., Laczkó T., Maticsák S. 1996. *Hungarolingua1*. Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem, 41

**FORGÁCS TAMÁS**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet,
Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged
*forgacs@hung.u-szeged.hu*

# Felbontható és felbonthatatlan (monolit) frazémák a magyarban

***Kulcsszók:*** *frazémák, frazeológiailag kötött jelentés, frazeológiai ismertetőjegyek, frazeológiai univerzálék*

A frazeológiai egységek igen sokfélék lehetnek. Lehet például eltérő a szintaktikai viselkedésük: a *suba alatt,* a *vki borsot tör vkinek az orra alá* és a *Kétszer ad, aki gyorsan ad* fordulatok közül például az első csak puszta mondatrészként (határozó) fordulhat elő, míg a második kifejezés szabad vegyértékekkel (valenciával) rendelkezik, s ezeket kitöltve állhat önálló mondatként. A harmadik példa viszont csak önálló mondatként állhat, hiszen minden vegyértéke le van foglalva.

De lehet eltérő a kifejezések szerkezeti állandósultsága is: míg például az *ajtóstul ront/megy/rohan (be) a házba* szólás igei komponense variálódhat, addig az *olajat önt a tűzre* fordulat egyik komponense sem cserélhető ki másikkal.

Különbözhet a kifejezések idiomatizáltságának mértéke is. Az idiomatikusság szűkebb értelmezése (nem kompozicionális jelentés) tekintetében igen különbözők például a *dugába dől, az árral szemben úszik* és a *győzelmet arat* kifejezések. Az első – különösen a benne szereplő unikális komponens miatt – teljesen átláthatatlan (opak), s csak szólásként értelmezhető, szabad szókapcsolatként nem. A második fordulat szó szerinti és átvitt értelemben is használható, míg a harmadik nem is értelmezhető idiomatikusan, s jelentése nagyjából a benne szereplő főnévvel azonos tőből származó igével (győz) adható vissza.

Elsősorban az idiomatikussághoz kapcsolódik az előadásom témájául választott problémakör is: a frazeológiai egységek felbonthatóságának, illetve felbonthatatlanságának a kérdése. Ez a magyar szakirodalomban kevéssé vizsgált terület elsősorban a tartalmi sík és a kifejezési sík szerkezetének egymáshoz való viszonyát érinti. Más szavakkal úgy is fogalmazhatunk, hogy a frazeologizmusok szemantikai elemeinek a lexikális összetevők közti különböző eloszlásáról van szó (Dobrovolszkij 1988: 131–132).

A frazeológiai állományok formai-szemantikai heterogenitásának kérdését az orosz Rajhstejn vetette fel először (1972: 94).[1] Ő a felbonthatóságon a frazeológiai kifejezés összetevőinek és jelentéstani szerkezetének az izomorfiáját érti, felbonthatatlanságon pedig ennek az izomorfiának a hiányát. Próbáljuk ezt az alábbiakban magyar példákkal szemléltetni!

Formai-szemantikai szempontból **felbonthatók**, tagolhatók például az alábbi kifejezések:

| | |
|---|---|
| *Légvárakat*<br>'(kivitelezhetetlen) terveket, elképzeléseket | *épít*<br>készít' |
| *kivágja/kijátssza*<br>'előáll | *az adut/adu ászt*<br>a megdönthetetlennek látszó érvvel' |
| *egy követ*<br>'azonos felfogást | *fúj (vkivel)*<br>vall (vkivel)' |
| *régi sebeket*<br>'korábbi, csaknem elfelejtett kellemetlen dolgokat | *tép fel*<br>újra felidéz, említ' |

[1] Később Rajhstejn maga is továbbfejlesztette a frazémák formai-szemantikai felbonthatóságával kapcsolatos elméleteit (1980, 1981), de több – főként szovjet – kutató (pl. Melerovics (1979, 1982), Mityina (1979), Häusermann (1977), Dobrovolszkij (1982) és Kaplunyenko (1984) is foglalkozott a kérdéskörrel, így az a frazeológiai kutatások módszertanának egyik fontos elemévé vált.

| *két* | *legyet* | *üt* | *egy csapásra* |
|---|---|---|---|
| 'két | dolgot | intéz el | egy fáradsággal' |

A tagolható kifejezések összetevői viszonylag önálló jelentéssel rendelkeznek, és gyakran előfordul, hogy a kifejezésekben alkalmilag elnyert átvitt értelmük önállósodik. Például *áldás* szavunk eredetibb 'Istentől eredeztetett segítség, kegyelem' jelentése mellé csőstül jön az áldás szólásunkban kialakult a 'baj, szerencsétlenség' értelem. A hull az áldás vkire kifejezésben pedig 'szidás, átok' jelentést vesz fel a főnévi komponens (ÉKSz[2] 25., l. még később is a frazeológiailag kötött jelentésről írottakat). A frazeológiai egységek formai-szemantikai tagolhatósága az egyik legfontosabb feltétele annak, hogy frazémák összetevői új jelentésekre tegyenek szert.

A formai-szemantikai tagolhatóság szempontjából a másik csoportot azok a kifejezések alkotják, melyekben a kifejezési sík és a szemantikai sík között nincs izomorfia, ugyanis a jelentésszerkezet szémái nem feleltethetők meg a szószerkezetben található összetevőknek. Ilyen **felbonthatatlan** kifejezések például az alábbiak:

| *megmossa a fejét vkinek*<br>'megszid, megdorgál, korhol vkit' |
|---|

| *elhúzza a csíkot*<br>'elfut, elsiet' |
|---|

| *nincs kolbászból a kerítés (vhol)*<br>'nem minden tökéletes (vhol)' |
|---|

| *az orránál fogva vezet vkit*<br>'becsap, rászed vkit' |
|---|

Dobrovolszkij szerint (1988: 134) a frazeológiai elméletalkotás sokáig gyakorlatilag minden frazémát teljesen monolit szemantikájú nyelvi képződményként könyvelt el. Tény, hogy minden frazémának viszonylag egységes jelentése van.[2] Ugyanakkor éppen a fenti példák bizonyítják, hogy számos frazémának az összetevői meglehetősen önálló jelentésekre tehetnek szert a kifejezésen belül.

A formai-szemantikai szerkezet fogalma korrelál a frazeológiai **összetevők szemantikai értéké**nek fogalmával. Ebben a vonatkozásban a szakirodalomban a szemantikai értéknek három típusát különböztetik meg. Rajhstejn egyik későbbi munkájában (1980: 113) **negatív**, **indirekt** és **direkt** értékekről beszél (idézi Dobrovolszkij 1988: 134).

a/ A **negatív értékűségen** azt érti, hogy az egyes összetevők jelentése és a frazeologizmus egészének jelentése között hiányoznak a közös szémák. Például a 'meghal' jelentésű *fűbe harap* kifejezés szémái, a *fű* és a *harap*, teljesen hiányoznak a frazeologizmus jelentéséből. A frazeológiai egység jelentése tehát ebben az esetben nem az összetevők közvetlen vagy átvitt jelentésén alapul, hanem az egész egység szituatív tartalmán. Vö. még

*kihúzza a gyufát (vkinél)*'bajba keveredik, megjárja, ráfizet'

*inába száll a bátorsága vkinek* 'meghátrál, megijed, megfutamodik'

*kereket old* 'megszökik, eltűnik'

*megtanít kesztyűbe dudálni vkit* 'erélyes eszközökkel rendre szoktat, megrendszabályoz, megreguláz'

Példáink jól tükrözik, hogy az összetevők szemantikai értékének a kérdésköre szorosan összefügg, sőt részben átfedéseket mutat a frazémák szemantikai motiváltságával. A *fűbe harap* kifejezés például ma motiválatlan, de valaha átlátszó volt. Régi alakjai (*földet rág, porba harap* stb., O. Nagy 1979: 182–183) jelzik, hogy a szólás eredetileg a csatában megsebzett haldoklók kínos vergődésére vonatkozott (vö. még ném. *Ins Gras beißen* 'ua.' vagy fr. *mordre la poussière*'a port harapja').

Hasonló a helyzet az *inába száll a bátorsága* szólás esetében is. Itt a demotiválódást az is segítette, hogy az *ín* komponens mai köznyelvünkben csak 'az izmot a csonthoz erősítő, kötőszöveti rostból álló, szalagszerű képződmény' értelemben él, de valaha 'láb, lábszár' jelentése is volt, sőt ez a nyelvünkben elsőnek adatolható jelentése (TESz. II: 208). Innen érthető a szólásban foglalt kép: a félelemtől remegni kezd a lába valakinek.

---

[2] Ennek még a poliszém frazémák sem mondanak igazán ellent, hiszen ott az egyes jelentések egymásból alakulnak ki (vö. pl. *lábra áll* 1. 'betegségéből felépül', 2. 'rendezi megingott <anyagi> helyzetét, erőre kap'.

A *kereket old* kifejezés magyarázata pedig a fékezés régi módjából adódik. Erősebb lejtőn lefelé a szekérnek vagy kocsinak megkötötték a kerekét, hogy ne szaladjon rá az előtte haladó állatokra. A lejtő alján aztán megoldották a kereket, hogy gyorsabban haladjon a kocsi. Emiatt régen volt a kifejezésnek *megoldja a kereket* formája is (O. Nagy 1979: 269–270). A kifejezés tehát ma opak, de régen teljesen motivált volt.[3]

b/ Az **indirekt értékűség** azt jelenti, hogy a frazeologizmus egészének jelentése és összetevőinek önálló jelentése valamennyire korrelál. Elsősorban a főnévi alapösszetevőkről (konstituensekről) van szó, mert többnyire ezek alkotják a frazeológiai egységek jelentésének centrumát. Rajhstejn szerint (1981: 54) különösen jellemző ez azokra a frazeológiai egységekre, melyek frazeológiailag igen aktív összetevőket, például testrészneveket (*fej, szem, kéz, szív, száj* stb.) tartalmaznak. Ezeknek az esetében ugyanis többnyire ugyanazok a szémák dominálnak az absztrakt jelentés kialakulásában a jelentés szintjén, s az egész szókapcsolat szintjén is, pl. *fej* → 'intellektus', 'fontosság'; *szív* → 'érzelem, emocionális beállítódás'; *száj* → 'beszéd, nyelv'; *szem* → 'észlelés, megismerés' stb. Lássunk erre a típusra is néhány példát, a *szív* és a *száj* komponensekkel:

*ami a szívén, az a száján (van)* 'nyíltan kimondja, amit érez, mindig őszintén beszél, kertelés nélkül megmondja a véleményét'
*elszorul a szíve* 'félelem, ill. lelki fájdalom, aggódás gyötri'
*{kérges / kőből van} a szíve* 'érzéketlen'
*könnyít a szívén* 'őszintén feltárja az érzéseit, részletesen elmondja azt, ami bántja'
*majd kiugrik a szíve (a helyéről)*'nagyon izgatott, zaklatott, nagyon fél vmitől'
*meghasad/megszakad a szíve*'belehal a bánatába'
*nehéz a szíve* 'bántja vmi, szomorkodik, emészti magát'
*repes a szíve*'nagyon örül'
*(a) szívébe zár vkit*'megszereti'
*szíven találja/üti vmi*'meghatja, megindítja, megrendíti'

*befogja a száját*'elhallgat, nem beszél tovább'
*eljár a szája* 'elmond, kikotyog vmit, amit titokban kellene tartania'
*kinyitja a száját* 'bátran megmondja a véleményét; feltárja, leleplezi a hibákat, visszásságokat'
*mocskos/mosdatlan szája van* 'trágárul, csúnyán beszél'
*nagy a szája* 'nagyszájú, nagyhangú, hangoskodó, ill. szókimondó'
*rongyosra tépi/beszéli a száját* 'sokat <és többnyire hiába> beszél'
*tartja a száját*'hallgat, nem beszél arról, amit tud'

Ennek a típusnak a kapcsán hangsúlyozni kell, hogy ezeket a frazémákat nem felbonthatóként kell kezelni, mert az asszociatív szémák (itt: 'érzés, emocionális beállítódás', ill. 'beszéd, nyelv') nem közvetlenül a főnévi összetevő (*szív*, ill. *száj*) autonóm jelentéséhez köthetők. A hozzárendelés nem az összetevők szintjén, hanem a frazeologizmus egészének a jelentése szintjén valósul meg (Rajhstejn 1981: 54).

c/ Az összetevők **direkt értékűsége** jellemzi az összes nem frazeológiai szószerkezetet, valamint azokat a frazémákat, amelyekben a frazeológiai jelentés minden szémája megfeleltethető az egyes összetevőknek vagy összetevőcsoportoknak, pl.

| | | |
|---|---|---|
| *saját*<br>'saját | *pecsenyéjét*<br>érdekeivel | *sütögeti*<br>törődik' |
| *majmot*<br>'nevetségessé | *csinál*<br>tesz | *vkiből*<br>vkit' |
| *kimászik*<br>'kikecmereg | *a sárból*<br>nehéz helyzetéből | *vki*<br>vki' |

[3] Érdekesen keresztezi az opacitás problematikáját az unikális komponensek kérdésköre. Az archaizmusok (pl. *zokon vesz, dugába dől*) és a historizmusok (pl. *ebrúdon vet ki, kenyértörésre viszi a dolgot*) szinkrón szempontból átláthatatlan komponensük miatt negatív értékűek, míg az ad-hoc képzések (pl. *röhögőgörcsöt kap, sündisznóállásba vonul, jó alvókája van*) inkább direkt értékűek (Forgács 2003).

| | | |
|---|---|---|
| *megnyirbálja* | *a szárnyait* | *vkinek* |
| 'korlátozza | a lehetőségeit | vkinek' |

T. V. Mityina (1979) és A. M. Melerovics (1982) szintén három típusát különítik el az összetevők szemantikai értékének, de ezek – némi terminológiai különbséggel – nagyjából megfeleltethetők Rajhstejn csoportjainak. Az első két típusba a formai-szemantikai szempontból felbonthatatlan (monolit) frazémák tartoznak, a harmadikba a felbonthatók. Ebből következően a határok elmosódottsága és a sokféle átmeneti típus ellenére a frazeológiai egységeket alapvetően a fentebb jelzett két nagy csoportba sorolhatjuk: a **felbontható** és a **felbonthatatlan frazémák** típusaiba (Dobrovolszkij 1988: 138).

Dobrovolszkij szerint a felbontható és a felbonthatatlan frazémák létezése egyfajta nyelvi univerzálénak tekinthető, ugyanis a frazémák szemantikai egységességük és összetevőik „lexémaszerűsége" tekintetében nagyon heterogének. A monolit frazémák mondhatni klasszikus idiómák (pl. *szőrszál(ak)at hasogat* 'jelentéktelen apróságokba köt bele', *megmossa a fejét vkinek* 'leszidja, megdorgálja'), míg a felbontható frazémák némiképp átmenetet képviselnek az állandósult és a szabad szókapcsolatok között (pl. *lerágott csont* 'túltárgyalt, megunt téma, dolog', *csírájában fojt el vmit* 'kellő időben fellép vmi ellen').

A fontosabb frazeológiai ismertetőjegyek (állandósultság, idiomaticitás stb.) tehát elsősorban a monolit frazémákat jellemzik. Ha egy nyelv frazeológiai rendszerét a prágai iskola centrum – periféria modelljében ábrázoljuk, akkor a monolit frazémákat a frazeológiai mező centrumában találjuk meg, míg a felbontható frazémák a centrum (mag) körül sokrétegű perifériát alkotnak. (Dobrovolszkij 1988: 146, Rajhstejn 1981: 70).

A felbontható frazémák sem alkotnak azonban homogén csoportot. Felbonthatóságuknak mondhatni különböző fokozatai vannak, ez növekszik a centrumból a periféria felé tartva. Így különbséget kell tenni

(a) paradigmatikusan valamint

(b) paradigmatikusan és szintagmatikusan felbontható frazémák között (Dobrovolszkij i. m. 146).

A csak paradigmatikusan (mondhatni: potenciálisan) felbontható egységeken olyan frazémákat kell érteni, melyek összetevői ugyan önálló strukturális-szemantikai egységek, de – legalábbis a frazémában hozzájuk rendelődő jelentésben – nem autonóm lexémák. Ilyen példa a magyarból *póráz* szavunk 'ellenőrzés, kontroll' értelme a következő kifejezésekben: *(rövid/szoros)* pórázon tart vkit 'erkölcsi, fegyelmi ellenőrzés alatt tartja'; hosszú pórázra enged/ereszt vkit 'engedi szabadon cselekedni'; rövid pórázra fog vkit 'szigorú fegyelem alatt tartja' stb.[4]

A paradigmatikusan és szintagmatikusan (mondhatni: abszolút) felbontható frazémák összetevői viszont szemantikai önállóságukat a beszédben is realizálják. Az *adu* főnév például köznyelvi értelmében is jelent 'döntő érv'-et, akárcsak a következő frazémákban: *kivágja/kijátssza az {adut/adu ászt}, minden adut kijátszik, minden adu a kezében van* stb.[5]

Másrészről a formai-szemantikai szempontból tagolható frazémák feloszthatók

(c) teljesen és

(d) nem teljesen felbontható egységekre (Dobrovolszkij i. m. 148).

A **teljesen** felbontható frazémákon olyan szókapcsolatokat kell érteni, melyekben minden összetevőhöz hozzárendelhető egy relatíve önálló jelentés, pl.

| | | |
|---|---|---|
| ném. | *Schwein* | *haben* |
| m. | *Disznaja* | *van* |
| | 'szerencséje | van' |

A **nem teljesen** felbontható egységek nem konstituensekre, hanem konstituenscsoportokra oszthatók csak fel. Ilyen csoportnak tekinthető az 'élet, egzisztencia' jelentésben álló *Kopf und Kragen* szókapcsolat olyan frazémákban, mint *Kopf und Kragen wagen, Kopf und Kragen riskieren*'életét, egzisztenciáját kockáztatja'. Hason-

[4] Hasonló példa a németből az 'ügy, dolog' jelentésben használt *Laden* szó ezekben a frazémákban: *den Laden kennen* 'ismeri az ügyet'; *den Laden schmeißen* 'egy ügyet jól elintéz', *den Laden in Ordnung bringen* 'rendez egy ügyet, dolgot', *der Laden klappt* 'rendben van az ügy, dolog' stb. (Dobrovolszkij i. m. 147).

[5] Ugyanígy a németben is: a *Trumpf* főnév a frazeológiai kapcsolaton kívül is jelent 'előny'-t: *einenTrumpf ausspielen; jmdm. die Trümpfe aus der Handnehmen* (vö. Dobrovolszkij i. m. 148).

ló példa volna a magyarból a 'rengeteget, nagy területet' értelmű *Tolnát, Baranyát* komponenscsoport használata az *összejárja/bejárja/megjárja Tolnát, Baranyát* kifejezésben:

| | | |
|---|---|---|
| m. | *Összejárja*<br>'jár-kel | *Tolnát, Baranyát*<br>rengeteget' |

A németben gyakoribb ez a jelenség, hiszen – mint korábban is láttuk – nem ritkák ezek a szakirodalomban ikerkifejezésnek (Zwillingsformen) nevezett formák a frazeológiai egységekben. A magyarban azonban ezek túlnyomó többsége univerbálódott, mellérendelő összetétellé vált, ezáltal már nem összetevőcsoportnak, hanem csak puszta összetevőnek számít, vö. pl.

| | | |
|---|---|---|
| *hetet-havat*<br>*tücsköt-bogarat*<br>'mindenfélét, sok zagyvaságot | *összehord*<br>*összebeszél*<br>beszél | *(vmiről)*<br>*(vmiről)*<br>(vmiről)' |
| *apait-anyait*<br>'mindent | *belead*<br>megtesz | *vmibe*<br>a siker érdekében' |
| *kígyót-békát*<br>'minden rosszat | *kiabál*<br>ráfog | *vkire*<br>vkire'[6] |

A felbontható frazeologizmusok differenciálása az (a – b) és (c – d) tengelyeken több elméleti és gyakorlati probléma megoldása szempontjából is releváns lehet, pl. **a frazeológiailag kötött jelentés** szemszögéből (Dobrovolszkij 1988: 149). Ezen azt értjük, ha egy szószerkezet valamely eleme magában is előfordul, de nem abban a jelentésben, amelyben a frazeológiai kapcsolatban állhat (pl. *póráz* szavunk 'ellenőrzés, kontroll' értelme, l. fentebb). Más szóval itt paradigmatikusan (potenciálisan) felbontható frazémákról van szó, amelyek egyúttal viszont teljesen feloszthatók (vagyis egyszerre tartoznak a fenti a/ és c/ csoportba). Lássunk most néhány további példát is:

A *gyeplő* szónak a vele alkotott frazeológiai kapcsolatokban 'irányító, fegyelmező erő, ellenőrző hatalom' jelentése van, vö. pl.

*keményen/szigorúan fogja a gyeplőt*'szigorú fegyelmet, rendet tart'
*kézben tartja a gyeplőt* 'irányítja, igazgatja az ügyeket; ellenőrzése alatt tartja a dolgokat'
*{kiengedi a (kezéből)/elengedi} a gyeplőt* 'kicsúszik a kezéből az irányítás; fellazítja a fegyelmet
*megereszti a gyeplőt* 'uaz., mint előbb'
*a lovak közé dobja/hajítja a gyeplőt* 'szabadjára engedi a folyamatokat, eseményeket'
*{magához ragadja/kezébe veszi} a gyeplőt* 'átveszi az irányítást'
*szoros(abb)ra fogja/húzza a gyeplőt* 'megszigorítja a fegyelmet; szigorú rendszabályokat vezet be'

A *gyeplő* főnév fenti jelentése tehát frazeológiailag kötött. Ugyanígy frazeológiailag kötött jelentésről beszélhetünk *áldás* főnevünk korábban már említett 'baj, szerencsétlenség' értelme vonatkozásában a csőstül jön az áldás frazémában, vagy a 'nyersbőr érleléséhez használatos lé, csávalúg' jelentésű csáva szavunk 'kellemetlen, nehéz, kínos helyzet' értelmű használata esetén a benne van a csávában, belekerül a csávába, kihúz a csávából, kikecmereg a csávából szólásokban.

A frazeológiailag kötött jelentés vizsgálata több szempontból is érdekes, részben mert bepillantást enged a frazeologizálódási folyamatba, részben mert a frazeológiailag kötött jelentések maguk is potenciális szemémákat jelenítenek meg, ezáltal a szavak szemantikai lehetőségeit, potenciáit illusztrálják. A frazeológiailag kötött jelentés egy altípusnak tekinthető az összetevők formai-szemantikai autonómiáját érintő skálán, a szemantikai értékek tekintetében pedig a direkt értékűség típusába tartozik (vö. Dobrovolszkij 1988: 150).

[6] Dobrovolszkij csak mellérendelő viszonyban álló elemeket említ a konstituenscsoportok kapcsán, azonban véleményem szerint lehetnek ezek alárendelő viszonyban álló szerkezetek is, pl. ***zöld utat*** *ad vminek*'engedélyt ad rá'; ***nagy lábon*** *él* 'költekezve, fényűzően él' stb.

**IRODALOM**

Dobrovolszkij, D. 1982. Zum Problem der Phraseologisch gebundenen Bedeutung. In: Fleischer G., Große W., Lerchner G. 1982. *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache*. 2. kötet. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 52–67

Dobrovolszkij, D. 1988. *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.

Pusztai F. (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Forgács T. 2003. Unikális komponensek frazeológiai egységekben. In: Büky L., Forgács T. (szerk.) 2003. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 23–37

Häusermann, J. 1977. *Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse*. Tübingen: Niemeyer.

Kaplunyenko, A. M. 1984. K voproszu o prirogye frazoobrazovatyelnih szemantyicseszkih processzov. In: *MPIIJ. Szbornyiknaucsnihtrudov*. Vip. 226. Moszkva.

Melerovics A. M. 1979. *Problema szemantyicseszkovo analiza frazeologicseszkih jegyinyic szovremennovo russzkovo jazika*. Jaroslavl.

MelerovicsA. M. 1982. *Szemantyicseszkaja sztruktura frazeologicseszkih jegyinyic v szovremennom russzkom jazike kak lingvisztyicseszkaja problema*. Avtoreferat. dokt. diss. Leningrad.

Mityina, T. V. 1979. Frazeologicseszkij komponyent i evo szemantyicseszkaja znacsimoszty. In: *MGPIIJ. Szbornyik naucsnih trudov*. Vip. 139. Moszkva.

O. Nagy G. 1979. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Rajhstejn, A. D. 1972. O szemantyicseszkoj cslenimosztyi frazeologicseszkih jegyinyic. In: *MGPIIJ. Szbornyik naucsnih trudov*. Vip. 66. Moszkva.

Rajhstejn, A. D. 1980. *Szoposztavityelnij analiz nyemeckoj i russzkoj frazeologii.* Moszkva.

Rajhstejn, A. D. 1981. *Tyekszti lekcij po frazeologii szovremennovo nyemeckovo jazika.* Voproszi frazeologicseszkoj szemantyiki. Moszkva.

TESz = Benkő L.(szerk.) 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

**SCHIRM ANITA**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged
*schirmanita@gmail.com*

# Történetmesélés a sorozatreklámokban

***Kulcsszók:*** *sorozatreklám, manipuláció, narratív stratégia, történetmondás*

## 1. Bevezetés

Óriási reklámzajban élünk, s a reklámok dömpingje miatt a befogadók figyelmét napjainkban egyre nehezebb felkelteni és fenntartani. A korábban jól bevált manipulációs stratégiák és képi, illetve nyelvi eszközök önmagukban már nem elegendőek, hiszen szinte minden reklám ezekkel a stratégiákkal próbálja megszólítani a célközönséget. Amellett, hogy az emberek kezdik megszokni és átlátni a reklámok sémáit, a márkákhoz kapcsolható attribútumok is elfogyóban vannak (Sas 2007: 67). A reklámszakemberek is érzik ezt, s így rendszeresen próbálkoznak különféle újításokkal. Tanulmányomban a reklámokban megjelenő történetmesélés sajátos formájával foglalkozom: a sorozatreklámokra koncentrálok, azaz arra, amikor több, időben egymás utáni hirdetés egy történetet, illetve cselekvéssorozatot mesél el. Az elméleti alapok rövid ismertetése (2. fejezet) után 25 részes banki sorozatreklám elemzésén mutatom be a történetmesélés nyelvi jellegzetességeit (3. fejezet).

## 2. A narratív beszédmód jellegzetességei

A narratív beszédmód, azaz a történetek elbeszélése áthatja az egész életünket, hiszen a történetek segítségével könnyebben tudjuk megérteni a világot (László 2005: 19, Godin 2011: 22). Walter Fisher (1984: 6) szerint: „Az emberek mesemondó állatok". Fisher nevéhez köthető a narratív paradigma tétele, amelynek a lényege, hogy az egymásnak elmondott történetek hatékonyabban győzik meg az embereket. A narratív paradigma a következő feltevéseket állítja (Fisher 1984: 7–8, magyarul idézi pl. Aczél 2009: 93): (i) az ember alapvetően történetmondó, (ii) döntéseinket helyes érvelések alapján hozzuk, (iii) a történelem, az életrajz, a kultúra és a jellemvonás határozza meg, hogy mit tekintünk helyes érvelésnek, (iv) a narratív racionalitást a történetek összetartó ereje és hitelessége határozza meg, (v) a világ történetek sorozata, amelyből kiválasztással folyamatosan újrateremtjük saját életünket.

Az emberi megismerés egyik alapvető módja tehát a narratív megismerési mód, amely történeti formában reprezentálja a világ jelenségeit. Ez azt jelenti, hogy „olyan időben lezajló eseményeket, epizódok olyan egymásutánjait emeli ki a világból, amelyek abból állnak, hogy a bennük főszerepet játszó személyek más személyekkel való különféle viszonylatokban valamilyen cél(ok) elérése érdekében megcselekszenek bizonyos dolgokat, és végül sikerre jutnak vagy elbuknak" (Terestyéni 2006: 172). A történeteknek van kezdete és vége, mindig egyediek, teleologikusak és cselekvésesek. A történetszövés általában időrendben halad, s a cselekmény során legalább az egyik szereplő valamely attribútuma megváltozik. Labov és Waletzky a történetek szerkezetét vizsgálva öt nagy strukturális egységet különítettek el: az orientációt, a bonyodalmat, a megoldást, a lezárást és az értékelést (László 2005: 100). Ezekben különféle szekvenciatípusok fordulhatnak elő: a teljesen szabadon mozgatható szabad szekvenciák, a korlátozottan áthelyezhető szekvenciák, illetve a szorosan az esemény idői lefolyásához kötődő és emiatt nem áthelyezhető narratív szekvenciák (uo.). A történetmesélés során a legtöbbször előforduló, ismétlődő szavak kiemelt jelentőséggel bírnak, kulcsszavakként funkcionálnak.

A történetek annyira hatásosak, hogy a marketingben is előszeretettel alkalmazzák őket, hiszen jó történettel minden eladható (Godin 2011). A 2004–2005-ös évben például a hazai reklámfilmek több mint felét a minitörténet típusú reklámok tették ki (Sas 2007: 66). A rövid történeteknek ugyanis nagyobb a meggyőző erejük, könnyebben előhívhatók, és tovább is megmaradnak az emlékezetben. Ezért nem meglepő, hogy a 2007-es reklámmustra első két helyén is történeteket elmesélő sorozatreklámok álltak: mind a közönségnek, mind a szakmai zsűrinek ezek tetszettek igazán. Az első helyezett a UPC Szőke kapitányos kampánya lett, míg a második helyen a Budapest Bank Lelkes Emesés hirdetése végzett (Mfor). Mind a két kampány sikerének a titka a humorosság és az egyedi-

ség mellett a történetmesélés volt, a szereplők ugyanis azt játszották el, hogyan kellene eladni a reklámozott terméket. A reklámokban alkalmazott történetmesélés mint technika azért hatásos, mert az óriási reklámzajban a meggyőzés mellékútján ránk zúduló információ nagy része már el sem jut hozzánk, egyszerűen elengedjük a fülünk mellett. Ha viszont történetet mesélnek nekünk, azt megjegyezzük. A történet ugyanis „egyszerre magyaráz, példáz és felkelti az érdeklődést személyes vetületei által. A történet szórakoztat, izgalomba hoz, és érzelmeket vált ki" (Magyari 2011). Ha pedig a történetmeséléshez még sorozatjelleg is társul, garantáltan figyelemfelkeltőbb lesz a hirdetés. Reklámszakemberek szerint (Godin 2011: 32–36) a jó sztori összefüggő és hiteles, gyorsan hat, visszafogott, az érzékeken keresztül csábít, és összhangban áll a befogadók világképével.

A sorozatreklámok minden médiumtípusban megjelenhetnek, de a történetmesélés a közvetítő közeg jellegéből adódóan természetesen más és más a különböző hirdetési eszközöknél. A reklámok történetmondási stratégiái közül csak a televízióban megjelenő reklámfilmekkel foglalkoztam, és téma szerint is szűkítettem a vizsgálatot, a korpuszom ugyanis banki narratívumokból állt. 3 bank, a CIB Bank, a Budapest Bank és az Erste Bank reklámfilmjeit vizsgáltam, összesen 51 darabot, amelyeket a www.youtube.com-ról és a www.reklamfilmek.com oldalakról töltöttem le.

A tévében megjelenő sorozatreklámok a mozgókép manipulatív erejét is kihasználják, ám az itt hirdetőknek meg kell küzdeniük azzal, hogy a nézők nem szeretik, hogy épp a kedvenc műsoraikat szakítják meg a reklámblokkok, amelyek ráadásul hangosabbak is, mint a film, így gyakran rögtön más csatornára kapcsolnak a reklámjelzés láttán. Ez ellen is próbálnak hatni a történetszerű, folytatásos reklámokkal, ahol a nézők esetleg már várhatják is, hogyan íródik tovább a reklámsztori, mi történik a kedvenc karakterükkel, vagyis a filmek között minifilmekkel próbálják szórakoztatni őket. Ezért egyre több cég, köztük a bankok is megalkották a saját szappanoperájukat, s ezek a sorozatreklámok üdítő színfoltnak tekinthetők a hagyományos *„vegyen fel hitelt, ingyen bankolhat"* hirdetések után. Hiszen gyakorlatilag minden bank ugyanazt a szolgáltatást nyújtja ügyfeleinek, ezek felsorolásával tehát még nem tudnak különbözni a konkurenciától. Viszont a reklámnak épp a megkülönböztetés a lényege (Sas 2007: 72). Ez a különbözés a felhasznált karaktereket, a történetszövést és a reklám nyelvi megformálását is érinti. A különböző banki narratívák közül a következőkben a Budapest Bank Lelkes Emese kampányán mutatom be a történetmesélés jellegzetességeit, a reklám szerkezetére, szóhasználatára és stílusára fókuszálva.

### 3. Narratív stratégiák a Budapest Bank Lelkes Emese kampányában

Nézzük először a vizsgált televíziós kampány sztoriját röviden. Adva van egy túlzottan lelkes lány, Emese, aki a történet szerint másik bankban dolgozik öt éve, ám ott nem hagyják kibontakozni, így mindenképpen a Budapest Bankhoz szeretne kerülni. Megkeresi az ott dolgozó főnököt, Zoltánt, és hétről hétre újabb kreatív ötlettel áll elő, például azzal, hogy a banki dolgozók közlekedjenek görkorcsolyán, mert úgy gyorsabban tudják továbbítani a hitelkérelmeket, vagy hogy a hitelért folyamodó ügyfelek kapjanak papagájt, akit megtaníthatnak az adataikra, és legközelebb már csak azt küldik be maguk helyett a bankba. Az abszurd ötletek bemutatása után Emese álruhába bújik és kémszerepben teszteli a bankot: először amerikai üzletemberként, majd motoros rockerként környékezi meg Zoltánt, végül taxisofőrként kérdezősködik a banki ajánlatok felől. Majd Emese anyukája is bekapcsolódik a történetbe, aki miután megismerkedik a bankkal, különféle képtelen és hihetetlen tárgyak (pl. hitelvillám, pénzsarok, rezsimozsár) segítségével próbálja a családját is meggyőzni a bank jó ajánlatairól. Időről időre újabb és újabb résszel jelentkezett tehát a reklám, így 20-nál is több különböző epizódot láthattak a tévénézők. Minden reklámfilm szabályos struktúrájú volt, azaz tartalmazta az aktuális történet körülményeinek a bemutatását, volt benne bonyodalom, megoldás és lezárás is, az értékelés részben pedig a narrátor szájából lehetett megismerni a bank ajánlatát. S bár tartalmilag rendkívül változatosak voltak az egyes jelenetek, az elemzés azonban rámutatott arra, hogy a rövid reklámfilmekben a különféle történetek ellenére is a bankra jellemző szavak domináltak. A reklámban elhangzott szavak gyakoriságát az 1. ábrán látható méretarányos szófelhő mutatja: a leggyakrabban használt szavak a legnagyobbak, a többi pedig arányosan kisebb.

**1. ábra**
A Lelkes Emese tévékampányban előforduló szavak gyakorisága

Ahogy az ábráról is leolvasható, a legtöbbször a bank neve, a *Budapest Bank* hangzott el, ezt követte a *Térjünk a lényegre!* szlogen, majd a két fő karakter keresztneve, a *Zoltán* és az *Emese* jelent meg legtöbbször a hirdetésekben. További gyakori szavak voltak még a *köszönjük*, a *hitel*, a*hm* és az *anya*.

A szavak szintjén tovább vizsgálódva a kreatív szóalkotásmód példáival is találkozhatunk a dialógusokban. Az epizódok egy része ugyanis a nyelvi humorra épül. A neologizmusokat, hapaxokat és többértelmű szavakat mindig Emese vagy az édesanyja szájából hallhatjuk. Banki reklámról lévén szó, nem meglepő, hogy a *hitel* szó gyakran megjelenik a hirdetésekben (pl. *lakáshitel, adósságrendező hitel*), ám ezek analógiájára létrehozták a *kanapéhitel, hotelhitel, serpenyőhitel, sütőhitel, felnihitel* szavakat. De a banki hirdetések egyéb jellegzetes szavai (pl. *kamatadó, készpénz, futamidő, kisvállalkozó, THM*) is új összetételek tagjaiként jelennek meg, ahogy azt a *kamatadóelfüstölő, készpénzpörgető, futamidőgép, kisvállalkozói serkentőfű, THM-csökkentő por, hitelvillám, rezsimozsár, költségseprű* és *pénzsarok* szavak is mutatják. S mivel nem csupán nyelvi kategóriákban gondolkodunk, ezért a hatékonyabb emlékezetbe vésés érdekében ezeket az összetett szavakat képileg is megjelenítették a reklámban. A nyelvi játékok és kreatív szóalkotások alkalmazása a tévénézőkből aha-élményt vált ki, szórakoztatja őket, így egyrészt tovább is emlékeznek az üzenetre, másrészt pedig kevésbé érzik tolakodónak a hirdetést.

A reklámfilmek által elmesélt történet a narratív racionalitás szempontjából koherensnek tekinthető, s a hitelességet tovább erősítette még a szereplők névhasználata és megnyilatkozásaik stílusa is. A reklám szereplőinek a névadását megvizsgálva érdekes összefüggéseket láthatunk (Ádám 2012: 18). Míg az Emese név csak magas magánhangzókat tartalmaz, addig a Zoltán csak mélyeket. A magánhangzóknak a hangszimbolika által tulajdonított jellegzetességeit átvihetjük a név síkjáról a szereplők jellemére is: Zoltán a komoly és intelligens, Emese pedig a komolytalan és hebrencs figura. Ráadásul a nevek eredeti jelentése is összhangban van a szereplők karakterével. Az Emese név jelentése 'anyácska, szoptató' (Ladó J., Bíró Á. 2004: 168), s a reklámbeli szereplő is folyamatosan anyáskodna az ügyfeleken, segítené őket a kreatív ötleteivel, míg a Zoltán név 'uralkodót, fejedelmet' jelent (Ladó J., Bíró Á. 2004: 130), s a reklámban tényleg Zoltán a vezető, aki irányítja a bankot. Emese karakterét tovább erősítik még a különféle intertextuális utalások is: az *Emese, nem jól áll a szeme se* rigmus és a Kispál és a Borz együttes Emese című száma szintén a szereplő csekélyebb elmebeli képességére utal. Egy kis gender is megjelenik tehát a reklámsorozatban, hiszen visszaköszön az a nemi sztereotípia, hogy a nő játssza el a bugyuta szerepet az okos férfi árnyékában. A női szereplő abszurd ötleteit a férfi rendszeresen a *Köszönjük, Emese!* mondattal zárja rövidre, s ez a szerkezet a reklámnyelvből a hétköznapi beszélgetésekbe is átkerült, akkor használják ugyanis, ha valaki nagy butaságot mondott. Érdekessége, hogy nemtől függetlenül férfiaknak is mondják.

A női és férfi karakter eltérő nyelvi stílust is képvisel. A cserfes és bőbeszédű Emese hosszabb mondatokat használ, ezek szerkesztettségi foka pedig a szereplő érzelmi túlfűtöttségét is tükrözi. Gyakoriak a megnyilatkozásaiban a megakadásjelenségek és a diskurzusjelölők is, pl. *ugye, hát, persze, na, jaj.* S ezek közül a legjellegze-

tesebb, Emesés jelölő a*hm.* A női szereplő előszeretettel használ szlengszerű elemeket (*megmondja a tuttit, metált birod?*) és rövidítéseket is (*bocsi*). Hangszíne harsány, beszédtempója pedig az izgatottságot jelzi. Tőle eltérően Zoltán nagyon keveset kap szót, és akkor is csupán röviden és tárgyilagosan beszél. Amikor nem a narrátor, hanem ő ismerteti az ajánlatot, mindig használja a *Térjünk a lényegre!* fordulatot. Legtöbbször azonban nem Zoltántól, hanem egy láthatatlan 3. beszélőtől, a narrátortól ismerhetjük meg a reklámozott szolgáltatást. Mély, barátságos férfihang ismerteti az ajánlat részleteit: monológja mindig tömör és szakszerű, az ő szájából halljuk a kulcsszavakat, a szlogent és a bank nevét is. Vagyis a narrátor közvetíti a reklám valódi üzenetét, miszerint nem látszatra költi a bank a pénzt, hanem valós értéket szolgáltat. Azonban mivel csupán hangilag és csak a hirdetés végén, pár másodpercre korlátozódik a tényleges üzenet, ezért nem meglepő, hogy a visszajelzések szerint a befogadók a karaktereket nem tudták összekapcsolni a bankkal, annak ellenére sem, hogy a bank neve hangzott el a legtöbbször a hirdetésben. Vagy ha a bankot még el is találták, a reklámozott szolgáltatásról már nem tudtak semmi konkrétumot mondani. Azaz a történetszövés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hiszen a tévénézők megjegyeztek mindent, amit a karakterek mondtak és tettek, csak épp azt nem, hogy mit is akartak eladni nekik. Ettől függetlenül azonban az emberek szerették ezeket a rövid sztorikat. Hiszen gyakorlatilag 20–30 másodpercben komplett szappanoperát kaptak. A bemutatott történetekkel ráadásul a reklámban alkalmazott manipulatív eszközökről (pl. a propozíciók elhallgatásáról, a kommunikatív szándék nélküli információközlésről, a feltétlen egyetértésre kényszerítő nyelvi elemek és a logikailag hibás nyelvi elemek használatáról, részletesen l. Árvai 2003) is sikeresen elterelték a befogadók figyelmét.

A történetszövést tekintve megállapítható, hogy a vizsgált kampányban a filmek kliséit követve cselekményszerűen bomlott ki a történet. Minden epizód a karakterek állandóságából és nyelvi stílusából, valamint beszédmódjából adódóan közös struktúrára épült, s az elbeszélt események közti ok-okozati összefüggés még akkor is érthető volt, ha a tévénéző néhány epizódról lemaradt. Az is bebizonyosodott, hogy a történetmesélés nem az információközlést, hanem a szórakoztatva befolyásolást szolgálta, s a fiktív történetek azt az illúziót próbálták kelteni, hogy a befogadó filmet néz (Bota, Péter, Szabó 2003: 355), s a szereplők alkalmazták is az ismert filmkliséket. Tehát nem a történet volt a reklámért, hanem a történet maga volt a reklám (Bota, Péter, Szabó 2003: 359). Vagyis a reklám itt már metaműfajjá vált, hiszen képes volt más diskurzusfajtákba beleolvadni. S a dialógusok és a történetszövés által a virtuális és a valóságos realitás összekeveredett a reklámban, tehát teljesen hasonló történt, mint a mesék esetén. A valóságos és kitalált világ közti határ összemosásával pedig a nézők észrevétlenül is a reklám hatása alá kerültek, s mivel a karakterek és az általuk alkalmazott nyelvi humor és stílus megmosolyogtatta őket, oldottabb állapotba kerülvén könnyebben befolyásolhatók voltak.

**IRODALOM**


Aczél P. 2009. *Új retorika, Közélet, kommunikáció, kampány*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Ádám K. 2012. *A manipulációs stratégiák nyelvi megvalósulása a sorozatreklámokban.* Szakdolgozat, kézirat, Szeged.

Árvay A. 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. In: Kiefer F. (szerk.) 2003. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 20.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 11–35

Bota Sz., Péter B., Szabó B. 2003. „Együtt szereted őket." Szövegalkotási minták a televíziós reklám retorikájában. In: Pethő Á. (szerk.) 2003. *Köztes képek. A filmelbeszélés színterei.* Kolozsvár: Scientia Kiadó, 355–389 [http://mek.oszk.hu/01600/01660/01660.pdf – 2012.07.26.]

Fisher, W. R. 1984. Narrationas a human communicationparadigm: thecase of publicmoralargument.*CommunicationMonographs* 51. évf. 1. szám. 1–19. [http://href.hu/x/i83a – 2012.07.25.]

Godin, S. 2011. *Minden marketinges ~~hazudik~~ sztorizik. Egy jó történettel minden eladható.* Budapest: HVG Kiadó.

Ladó J., Bíró Á. 2004. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.

László J. 2005. *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Magyari É. 2011. *Sztorizunk, vagy eltűnünk a süllyesztőben.* [http://evinet.hu/2011/09/sztorizunk-vagy-eltununk-a-sullyesztoben/ – 2012.07.25.]

Mfor. Menedzsment Fórum: *Melyik reklámot szerettük legjobban 2007-ben?* [http://www.mfor.hu/cikkek/Melyik_reklamot_szerettuk_legjobban_2007_ben_.html – 2012.07.02.]

Sas I. 2007. *Reklám és pszichológia.* Budapest: Kommunikációs Akadémia.

Terestyéni T. 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig.* Budapest: Akti–Typotex Kiadó.

**JUHÁSZ VALÉRIA**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Humántudományi Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
*juhaszvaleria@jgypk.u-szeged.hu*

# A blog műfaji attribútumai[1]

***Kulcsszók:*** *számítógépes kommunikáció, blog, műfaj, blogszféra, kategorizáció*

## 1. Bevezetés

Az internet egyik nyelvre/nyelvhasználatra ható sajátossága, hogy új műfajokat teremt (Stein 2006), vagy legalábbis újraformál már meglévő műfajokat. Ezek közé tartozik a blog, a cset, az ímél, a fórum, és az olyan azonnali üzenetküldések is (instant message=IM), mint az MSN, ICQ, a skype stb. Ezek az újfajta nyelvhasználati tevékenységek a technológia maximális kihasználásával verbális és nonverbális kreativitásra ösztönzik a nethasználókat. A számítógépes kommunikáció (CMC) lényegi vonása, hogy a megfelelő eszközök segítségével „bármikor, bárhol hozzáférhető". Ez segíti elő, hogy az egyedi nyelvi produktumok térben és időben viszonylag gyorsan szétterjedhetnek. A kommunikáció eme médiuma egyrészről (talán) soha nem látott nyelvi/nyelvhasználati diverzitást generál és manifesztál, másrészről azonban a kommunikátorok kohezív szándéka a nyelvi egységesülés felé az, amely újra és újra helyreállítja, illetve fenntartja a nyelvi egyensúlyt.

Jelen írásomban felvázolom az internet egyik viszonylagosan új műfajának, a blognak a strukturális és tartalmi jellegzetességeit.

## 2. Blogírók – blogkutatók*

A webnapló az egyik legfontosabb megjelenési/létezési lehetősége azoknak, akik „látszani/látszódni" akarnak. Úgy is fogalmaznak, hogy a blogozás a legköltségkímélőbb formája az önpublikálásnak (Herring et al. 2006). A blog esetében azonban nemcsak az önpublikálás jelenségéről kell szólni, hanem a közösségformálásról és az információmegosztásról is.

A blogolás népszerűsödésével egyetemben megszaporodtak a blogszférakutatások is. Vizsgálták a blogozó közösség szociális hálóját, működését, összekapcsolódásának jellemzőit (Herring et al. 2005, Marlow 2004), a tématerjedés folyamatait (Gruhl et al. 2004) vagy a blogozók napirendelméletre (tematizációra) gyakorolt hatását is (Delwiche 2005). A blogok vizsgálata a nyelvészet számára is tengernyi lehetőséget rejt. Némi nehézséget okozhat a szociolingvisztikai jellegű kutatásokban a blogok nagyszámú anonimitása, és az ebből fakadó szociológiai paraméterek hiánya.

## 3. A blog[2] definíciója

Marlow a szociális interakciók felől közelíti meg a műfaj-meghatározás kérdését, s így vizsgálataiban a blogszféra egymáshoz kapcsoltsága, közösségformáló szerepe kerül fókuszba. Úgy látja, hogy a blog egy erőteljesen megosztott, mégis tökéletesen egymáshoz kapcsolt konverzáció, amely mindenféle témáról szólhat. A weblogok egymás közötti hiperlinkjeit e kommunikációs forma hozadékaként említi. Ezek a hiperlinkek szerinte a szerzők egymás iránti elismerését jelzik (Marlow 2004). Véleménye szerint a weblogot más, korábbi webmédiumtól az különíti el, hogy létében meghatározó a szociális foka. Azaz a blogozás akkor kelt életre, amikor a szerzők magukat közösségként ismerték fel (Marlow 2006). Rebecca Blood egyenesen azt mondja ki, hogyha a blogíró nem linkeli be azt az anyagot, amire utal, különösen akkor, ha nem ért vele egyet, akkor nem is blogot ír (Blood 2002a:

[1] A tanulmány teljes szövege itt olvasható: www.juhaszvaleria.hu

[2] A blog szó a web és a napló (log) összetételének rövidüléséből keletkezett. A szót Jorn Barger alkotta 1997-ben. Egyesek szerint a legkorábbi blog az 1991-ben Tim Berners-Lee által létrehozott weboldal volt (Winer 2002). 1999 közepe óta a blogozás exponenciális növekedésnek indult az első blogozó szoftver a Pitas létrehozásával (Herring et al. 2004b).

18–19). Ez a megállapítás a blog egy altípusával, a filter típusú bloggal kapcsolatosan született meg, mégis figyelemre méltó, hogy mennyire markánsan zárja ki a blogszférából a linkekkel nem rendelkező „blogokat". Kumar és munkatársai (2003) is a blogok által létrehozott mikroközösségekre helyezik a hangsúlyt, így a blog esszenciáját ők is a blogok összekapcsoltságában ragadják meg. Meghatározásukban azonban található mind struktúrára, mind tartalomra vonatkozó összetevő. Szerintük a blog fordított időrendben megjelenő dátumozott bejegyzések sora, aminek általában része egy állandó menüsor, ahol profilinformációk (és gyakran a szerző által olvasott más blogok) találhatók. A blogok hajlanak a személyességre, nagyon változatosak, gyakran rendszeres látogatóik vannak, és erősen belefonódnak egy kicsi, de aktív mikroközösség hálózatába.

Az előbb bemutatott „blogdefinícióknak" valamelyest ellentmond Herringék (2004b) kutatási eredménye, miszerint a blogoknak csak mintegy 12,6% filtertípusú blog, és 48,8%-a az összes aktív blognak egyáltalán nem kapcsolódott más blogokhoz. Ebből következően arra a kérdésre, hogy a mi a blog, nem jelenthető ki kategorikusan, hogy olyan naplózott weboldal, amely más blogokhoz vagy webtartalomhoz linkeken keresztül kapcsolódna. Herring és szerzőtársai (2004b) a blog műfaját a szinkronkommunikáció szemszögéből egy kontinuumon képzelik el, ami a weboldal és az aszinkron számítógépes kommunikáció között helyezkedik el.

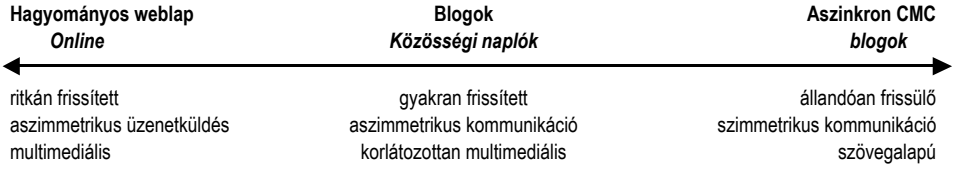


**1. ábra**

A weboldal és az aszinkron CMC között elhelyezkedő blogok. Forrás Herring et al. 2004b.

Herringék kutatása szerint a blogok csak részlegesen összekapcsoltak, és így a „blogbeszélgetések" is inkább kivételnek minősülnek, mint szabálynak, még ha intenzívek is. Herringék (2006) blogdefiníciója tehát: *A blog gyakran módosított weboldalakból áll, ahol a bejegyzések fordított időrendben jelennek meg.* Ebből a rövid meghatározásból jól kitűnik, hogy a blog minden egyéb – formai, strukturális és tartalmi – jegye csak opcionális tartozéka a műfajnak.

## 4. A digitális napló műfaji jellemzői

A blog – mint műfaj – formai és tartalmi elemei alakulóban vannak, ami nemcsak a fiatal múltjának és így a kiforratlanságának tudható be, hanem a technológia folyamatos megújulásának és a szociális viszonyulások műfajformáló szerepének. McNeill (2005) kutatása szerint a blogírók és -olvasók manifesztálódott megjegyzései jelzik a blogozó közösség elképzeléseit erről a formálódó műfajról: a bloggerek bejegyzéseikben utasításokat adnak arra vonatkozóan, hogyan olvassák naplójukat. Giltrow ezeket, a használók által a műfajról szóló diskurzusokat nevezi metaműfajnak. Mivel a metaműfaj a műfaj által formálódott közösségből ered, ez mutatja meg, hogy a műfajon keresztül a közösség hogyan „cselekszik együtt" (Giltrow 2002).

A hagyományos napló monologikusságával szemben, ahol csak fiktív olvasói válaszról lehet beszélni, a blogoknál lehetőség van tényleges dialógus kialakítására, ám ez nem minden blogra jellemző.

### *4. 1. A blogok strukturális felépítése*

A webszolgáltatók által nyújtott keretek/sablonok befolyásolják a műfaj strukturális és tartalmi kereteit, és ezek a keretek egyben homogenizálják a weboldalak sokszínűségét is. Meg kell jegyezni azonban, hogy terjedőben van az egyéni kialakítású blogok létrehozása is.

A blogok elsődleges struktúraszerveződési rendjét az időpontok adják. A hagyományos napló lényegi vonásával közös, hogy a blogok bejegyzései dátumhoz kötöttek, azonban ezek olvasási rendje általában fordított a könyvformátumúhoz képest. Ez a fajta számítógépes kommunikációs jelenség – ami az online kommunikáció (cset, fórum, IM) általános jellemzője is egyben – az előzmények ismeretének hiányával megnehezíti az értelmezéseket, és új olvasási stratégiát – szkennelő olvasási módszert – igényel az olvasóktól, és/vagy a struktúra manuális és logikai újrarendezését.

Többnyire ezt az olvasási rendet követi a bejegyzések után található hozzászólások/megjegyzések/kommentek megjelenési sorrendje is. Herringék (2004b) a blogok 43%-nál találtak ilyen kommenteket. A hozzászólások panelben nemcsak a hozzászólás olvasható, hanem az esetek többségében az oldalon regisztrált hozzászóló neve (álneve) és a hozzászólás ideje. Valószínűnek tartom, hogy a blogokban megjelenő hozzászólások, azaz az olvasói visszajelzések (bizonyos népszerű, vezető blogok esetében) megnövekednek a közeljövőben, így még inkább erősödni fog a blog dialógus jellege, és markánsabbá válik azok interaktivitási foka is.

A blogok egyik fő jellemzője – Herringék (2004b) kutatásukban a blogok 73%-nál találtak ilyet –, hogy az oldal valamelyik szélső vagy felső menüsorában van egy archívum egység, a korábbi bejegyzések időponthoz kötött írásainak tárolása. A blogok ehhez kapcsolódó másik szerkezeti jellegzetessége, hogy az archivált bejegyzéseket címkékkel látják el, amelyek tematikusan rendezik a korábbi írásokat.

A blogoldal kezdődhet egy profil („magamról") résszel, ami tartalmazhatja a blogger nevét, életkorát, nemét, fényképét, foglalkozását, lakóhelyét, érdeklődési területeit stb. Ezek az „anonim" bloggerek esetében hiányoznak vagy kevésbé részletesek.

A keresések további megkönnyítése végett külön keresési funkció is beépíthető az oldalba, bár Herringék (2004b) ezt csak az esetek 18,5 százalékában találták jellemzőnek.

A blogger kialakíthat egy részt azoknak a blogokra mutató linkeknek, amelyeket ő szívesen olvas. Ez a blogroll vagy blogtár stb. cím alatt lelhető.

Az ingyenes blogoldalakon reklámok találhatók a weboldal alsó, felső vagy szélső sávjában. Ezt Herringék (2004b) az esetek 21,5 százalékában találták jellemzőnek.

A blogoldalon időnként látható naptár, permalink (egy konkrét bejegyzésre mutató link), napi időjárás-jelentés, idézetek, az oldalon online jelenlevő tagok, hírlevélre való feliratkozási lehetőség, szavazási panelek, kedvenc zenék, zenekarok és azokkal kapcsolatos linkek.

Az internetes naplóktól egyre inkább elvárható „követelmény" a technológia multimedialitásának lehetőségéből adódóan, hogy tartalmazzanak minél többféle audio-vizuális elemet, videót, képet, zenét stb. Herring és munkatársai (2004b) azt találták, hogy más internetes műfajokkal összevetve a blogok relatíve kép- és hangszegények (58%).

*4. 2. A blogok kategorizációja*

Számos próbálkozásról lehet olvasni, amelyek különböző kategóriákba igyekeznek rendezni a blogokat. Ám ezek tartalmi, formai és szerzőségi spektruma olyan széles és vegyes, hogy nehezen kivitelezhető a fő szempontrendszer meghatározása.

Herring és munkatársai (2004a, 2004b) kutatásaikban a blogot célja szerint három plusz kettő alapcsoportba sorolják: 1. személyes beszámoló, napló a szerző életéről (personal journals); 2. az úgynevezett „filter-style" weblog, ami a szerző életén kívüli eseményekről szól, és a 3. típus a k(nowledge)-log vagy k-log, ami különféle tudások, információk összegyűjtése egy téma körül. Megkülönböztetik még ezek kevert formáit, és elkülönítenek egy egyéb kategóriát is, ami költészetet, osztálybejegyzéseket, társalgásokat stb. tartalmaz, de ezek meglehetősen véletlenszerűek. Herringék (2004b) 203 blogot megvizsgálva arra az eredményre jutottak, hogy a személyes naplók (70%) a legjellemzőbbek, a filterek csak 13%-osan voltak jelen, a k-logok mindössze 3%-ban, a kevert (9,5%) és az egyéb kategória (4,5%) is kevesebb, mint egy tizede volt a blogoknak. Ezek közül a legkorábbi a filter típusú volt, mára azonban már a személyes napló jellegűek jellemzőbbek (Blood 2002b, Herring et al. 2004b).

A blog formája szerint Csala (2005: 89) megkülönböztet csak szöveges blogot, csak képes blogot, linkgyűjtő blogot, személyeset, e-médiát vagy blog-újságot, társasági blogot, tematikus blogot és ezek egyvelegét. Lehet készíteni speciális blogokat is: audioblogok, videoblogok, fotoblogok, moblogok, linkblogok, splogok vagy busiblogok[3].

A fentebbi kategorizációkból jól látható, hogy legfontosabb szempont a téma szerinti csoportosítás. És ezek keverednek a médiatípus használatával és a szerzőség kérdésével.

[3] A spologok vagy busiblogok olyan blogok, melyeknek nincs vagy alig van értékes tartalmuk (Mártonffy 2007).

**5. Összegzés**

Zárásként megfogalmazható, hogy a blog korlátozottan interaktív, nyilvános, általában egy személy írja sokaknak, de a társasági/szerkesztett blogoknál több személy is írhatja több személynek; mediálisan ma még főleg írásbeli, kivéve a speciális eseteknél; tartalma szerint lehet személyes és/vagy témák köré szerveződő; lényegi vonása az archiválhatósága, és egyedi szerkezete is. Jellemzőjének mondják a blogok összekapcsoltságát, amely, ha nem is alapfeltétele a blognak, de a tendenciák arra mutatnak, hogy igény van arra, hogy minél sűrűbb kapcsolatokkal rendelkezzen egy-egy blog, és ezáltal minél interaktívabbá váljon.

Nyelvileg, megformáltságukat tekintve szerkesztettebbek, mint a cseten történő kommunikáció, de a honlapokhoz képest kevésbé szerkesztettek.

Megalapozottnak látszik az a vélekedés, hogy a blogok információ-megosztó és -szerző helyekké válnak, és így egyre jelentősebb szerepet játszanak a tömegkommunikációban is. Aki figyeli, az tapasztalhatja, hogy a rádióban, tévében, sajtóban egyre gyakrabban hivatkoznak vezető bloggerek írásaira. Ez véleményem szerint erősödik a jövőben.

**IRODALOM**


Blood, R. 2002a. *The Weblog Handbook: Practical Advice on Creating and Maintaining Your Blog.* Cambridge, MA: Perseus Pub.

Blood, R. 2002b. Introduction. In: Rodzvilla, J. (szerk.*) We've got blog: how weblogs are changing our culture.* Cambridge, MA: Perseus Pub.

Csala B. 2005. Van-e olyan műfaj, hogy blog? In: Balázs G., Bódi Z. (szerk.) *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok.* Budapest: Gondolat. 89–110.

Delwiche, Aaron 2005. *Agenda-setting, opinion leadership, and the world of web logs. First Monday* (December) 10. 12. [http://www.firstmonday.org/ISSUES/issue10_12/delwiche/index.html. – 2008. 08. 10.]

Giltrow, J. 2002. Meta-genre. In: Coe, R., Lingard, L., Teslenko, T. (szerk.): *In The Rhetoric and Ideology of Genre: Strategies for Stability and Change.* Hampton: Cresskill, NJ. 187–205.

Gruhl, D., Guha, R., Liben-Nowell, D., Tomkins, A. 2004. *Information diffusion through Blogspace.* Elhangzott: WWW2004 blog workshop. [http://www.www2004.org/proceedings/docs/1p491.pdf. – 2009. 03.10.]

Herring, S. C., Kouper, I., Scheidt, L. A., Wrigh, E. 2004a. Women and Children Last: The Discursive Construction of Weblogs. In: Gurak, L., Antonijevic, S., Johnson, L., Ratliff, C., Reyman, J. (szerk.) *Into the Blogosphere: Rhetoric, Community, and Culture of Weblogs.* Minneapolis: Minnesota University of Minnesota. [http://blog.lib.umn.edu/blogosphere/women_and_children.html.]

Herring, S. C., Scheidt, L. A., Bonus, S., Wright, E. 2004b. *Bridging the gap: A genre analysis of weblogs.* Elhangzott: 37th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-37), Los Alamitos, CA: IEEE. Retrieved January 6. 2005. [http://csdl.computer.org/comp/proceedings/hicss/2004/2056/04/205640101b.pdf – 2006. 10. 08.]

Herring, S. C., Scheidt, Lois. A., Kouper, I., Wright, E. 2006. *A longitudinal content analysis of weblogs: 2003–2004.* In: Tremayne, M. (szerk.) Blogging, Citizenship, and the Future of Media. London: Routledge. 3–20. [http://ella.slis.indiana.edu/~herring/tremayne.pdf]

Krishnamurthy, S. 2002. *The multidimensionality of blog conversations: The virtual enactment of September 11.* Elhangzott: AOIR Internet Research 3.0: Net/Work/Theory, Maastricht The Netherlands: October 13–16 2002.

Kumar, R., Novak, J., Raghavan, P., Tomkins, A. 2003. *On the bursty evolution of blogspace.* Elhangzott: Twelth International World Wide Web Conference, Budapest, Hungary. [http://www.tomkinshome.com/andrew/papers/blogs/conf-final/blogs.pdf. – 2008. 08. 10.]

Marlow, C. 2004. *Audience, structure and authority in the weblog community.* Elhangzott: International Communication Association Conference, New Orleans, LA. [http://alumni.media.mit.edu/~cameron/cv/pubs/04-01.pdf. – 2008. 09. 10.]

Marlow, C. 2006. *Linking without thinking: Weblogs, readership and online social capital formation.* Elhangzott: International Communication Association Conference, Dresden, Germany. [http://alumni.media.mit.edu/~cameron/cv/pubs/ 2006-linking-without-thinking.pdf. – 2009. 02. 08.]

Mártonffy, A. 2007. *Blogolj mobilla!* [http://www.it-business.hu/pdf/ITB2007/18/22-23. – 2007. 06. 10.]

McNeill, L. 2005. *Genre Under Construction: The Diary on the Internet. Language at Internet. 2.* [http://www.languageatinternet.de/articles/2005/120/Genre10_06 DOULOS.rtf.pdf/. – 2008. 07. 06.]

Stein, D. 2006. E-mail, Internet, Chatroom Talk: Pragmatics. In: Brown, E. (szerk.) *Encyclopedia of. Language and Linguistics.* Elsevier. Amsterdam.

Winer, D. 2002. *The history of weblogs.* 2619–2627. [http://oldweblogscomblog.scripting.com/historyOfWeblogs. – 2006. 07. 08.]

**TÓTH ESZTER**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék,
Alkalmazott nyelvészeti MA, Szeged
*ette04@vipmail.hu*

# Négy fenyegető levél nyelvészeti elemzése a behatárolás módszerével

***Kulcsszók:*** *igazságügyi nyelvészet, kriminalisztikai szövegelemzés, helyesírás*

## Bevezetés

Az igazságügyi nyelvészet angol nyelvterületen alakult ki először. A *forensic linguistics* kifejezést egy svéd nyelvész, Jan Svartvik alkotta meg egy 1968-ban megjelent elemzésében, melynek címe: „*Evans statements: A Case of Forensic Linguistics*". A szerző ebben a munkájában Timothy John Evans 5000 szavas vallomását vizsgálta.

1950-ben azzal vádolták Evanst, hogy meggyilkolta feleségét és gyermekét. Az eset felkeltette Svartvik figyelmét és 1968-ban elemezte a közel 5000 szavas vallomást, melyet egyébként rendőrök jegyezték le, mivel Evans írástudatlan volt. Egyébként ez volt az egyetlen és a legfőbb bizonyíték ellen, amire az első ítéletet alapozták. A tárgyaláson a férfi végig tagadta, hogy ő gyilkolta volna meg feleségét és gyermekét és azt is elmondta, hogy a vallomását megmásították. Ebből indult ki Svartvik is, aki bizonyítékokat keresve a gyanúsított igazolására stilisztikai szempontból nézte át a vallomást. Megállapította, hogy több helyen is megtörik az írásmű stílusa, illetve olyan szavak, szószerkezetek bukkannak fel benne, ami egyáltalán nem, vagy legalábbis kevésbé jellemző egy teljesen írástudatlan emberre. Ráadásul ezen nyelvészeti bizonyítékok éppen azokban a részekben fordultak elő, amit Evans nem ismert el saját szavaiként a tárgyalás során (Erről lásd bővebben: Pátrovics 2000).

A fentebb ismertetett eset többek között azt bizonyította be, hogy a nyelvi elemzés olyan szakterületen is sikerrel használható, mint például a kriminalisztika.

Jelenleg az igazságügyi szakértői lista csupán két nyelvész szakértőt tart számon. Ez a tény is jelez(het)i azt, hogy a kriminalisztikai nyelvészet egy kiaknázatlan szelete a hazai nyelvészeti kutatásoknak.

## Anyag és módszer

Az igazságszolgáltatáson belül dolgozó nyelvész szakértőnek egy idiolektusról, azaz valakinek az egyéni nyelvhasználatról kell, lehetőleg bizonyító erejű megállapításokat tenni. A két legfontosabb vizsgálati módszer szerint az azonosítás és a behatárolás (Szilák 1977: 13–15). Azonosításkor a hatóságnak már van gyanúsítottja, és a szakértőnek azt kell megállapítania, hogy a kérdéses személy egyezik-e az inkriminált szöveg szerzőjével, a behatárolás során pedig arra kell választ kapniuk, hogy a nyelvész szakértő a szövegből milyen következtetéseket tud levonni, illetve milyen tulajdonságokat tud kideríteni a szerzőre vonatkozóan. Ebből adódóan az elsődleges módszer, a szövegelemzés vagy szöveghasonlósági vizsgálat.

A kriminalisztikai szövegelemzés kapcsán elsősorban nem a hagyományos nyelvleírási technikákat kell alkalmazni, mivel a jól elemezhető, hosszabb lélegzetvételű írások nagyon ritkán fordulnak elő, és általában rövid dokumentumokkal kell dolgozni. Ennek az a legfőbb buktatója, hogy a terjedelmi korlát miatt a szövegek nem tartalmazzák alkotója valamennyi grammatikai sajátosságát (Nagy 1980: 11).

Ebben a cikkben négy, ismeretlen szerzőjű fenyegető levél elemzésén keresztül röviden bemutatok néhány olyan eljárást, amelyeket nyelvész szakértők alkalmaznak munkájuk során. Bár a levelek teljes szövegét itt nem közlöm, elemzésemet a belőlük kiragadott és betűhíven átvett példákkal támasztom alá. Első feladatként bizonyítani szeretném, hogy a három levél egy személytől származik.

**Értékelés**

A vizsgálathoz használt négy levél terjedelme levelenként nem haladja meg a 7-8 mondatot, tehát kis terjedelmű anyagról van szó. Ilyen esetben nehéz releváns tulajdonságokat megállapítani a levél szerzőjéről. Először azt vizsgáltam, hogy egy vagy több szerzőről van-e szó. Ez az eljárás az azonosítás.

Nagy (1980) komplex azonosítási módszere alapján először a négy legfontosabb nyelvi területet néztem: a fogalmazási stílust, a mondatszerkesztést, a szóhasználatot, a toldalékolást és a helyesírást. A levelek megkülönböztetése érdekében az (1), (2), (3) és (4) jelzéseket fogom használni. Az írások számozása nem az érkezési sorrendet jelzi/ mutatja.

A fogalmazás **stílusára** vonatkozó megállapítások:

Mind a négy írásban nagyon szembetűnő a káromkodás: *te bunkó, büdös kurva anyád* (1); *te bunkó* (2); *szarházi börtöntöltelék* (3); *te patkány, te tuskó* (4).

A levelekben fellelhető **íráshibák**:

*látni nem akarnak a(z) (település)iAk*, *szemétdomd* (1)*; le sz;* a megszólítást kisbetűvel írta (2); *felveszitek, börtöntöltelék, vona, takarodj, közütálat* (3).

Előfordul a vesszőhiba is, mind a négy levelet egyenként és összességében is 1-re értékelem, mert megfigyelhető rajtuk a nyelvi igénytelenség, a káromkodás, vagyis a trágár szavak (túlzó) használata, sok esetben nem összefüggő a tartalom.

Megfigyelések a **mondatszerkesztéssel** kapcsolatban:

Az (1)-es levélben hét darab, mondatvégi írásjellel jól elkülönített szövegmondat található. Mind a hét egyszerű, ebből kettő egyszerű bővített mondat. Nem jellemző a halmozott mondatrész, a kötőszóhasználat. A mondatszerkesztés kisiskolás színvonalú, emellett töredezettség jellemzi, éppen ezért hármasra értékelem.

A (2)-es levélben szintén hét darab mondatvégi írásjelekkel jól elhatárolt szövegmondat különíthető el. Ebben az egyszerűn kívül már összetett mondatokat is találunk:

Feltételes jelentéstartalmú alárendelő összetett mondat:

a) fordított: *Ha mégis lesz, akkor takarodj ki a faluból!!!* (Elől van a mellékmondat, és ezt követi a főmondat)

b) egyenes: *A családoddal együtt menekülj innen ha szeméttelepet csinálsz!!* (főmondat – mellékmondat)

A levélben olvasható többi mondat egyszerű, itt nem jellemző a káromkodás, de a fenyegetés igen. Ebben az írásban is, bár elvétve, de már megjelennek utaló- és kötőszavak: *akkor, ha, mert.* Összességében négyesre értékeltem.

A (3)-as levél szintén hét szövegmondatot tartalmaz. A levélben szereplő mondatok között egyszerű bővített és összetett mondatok is szerepelnek. Összehasonlítva többi levéllel megállapítható, hogy ez a legjobban szerkesztett. Már nemcsak egy-két szavas tőmondatokat olvashatunk, kettőnél több összetett mondat is szerepel benne:

Kapcsolatos mellérendelő összetett mondat: *Felveszitek a nagy pénzt és nem csináltok érte semmi.*

Magyarázó mellérendelő összetett mondat: *Takarodj ki a faluból, közutálatnak örvendsz te vizilóbébi!!!*

Többszörösen összetett mondat: *Takarodj ki a faluból, mindenki utál téged, te szarházi börtöntöltelék, ott vona a helyed!!!!!!*

Az egész levél jobban követhető, összefüggő gondolatsorokat tartalmaz, ezért négyesre értékelem.

A (4)-es levél 11, mondatvégi írásjelekkel jól elkülöníthető szövegmondatot tartalmaz. Többségében itt is az egyszerű bővített mondatok dominálnak, illetve van benne egy összetett mondat is:

Alárendelő összetett mondat: *Jó lenne a sok pénz amit leakasztanátok?*

Hiányos mondat: *De nem fogtok!* Az előző mondat folytatása, miszerint nem fognak sok pénzt leakasztani.

A hiányos mondat és a levélben több helyen is előforduló szerkesztési hibák miatt töredezettnek tűnik a gondolatmenet, de ezt felfoghatjuk úgy is, hogy lazán kapcsolódnak egymáshoz a mondatok. Az egyszerű mondatok túlsúlya miatt együgyűnek, kisiskolásnak hat a fogalmazás, illetve szerkesztési hibák is jellemzik az írást, ami miatt pedig töredezettnek érezhetjük a gondolatmenetet. Bár megjelenik benne kötőszó (például *és, amit, de*), mégsem jellemző, ezért összességében hármasra értékelem.

*A **szóhasználatra** vonatkozó megfigyelések*

A szóhasználat támasztja alá az eddig elemzett nyelvi szintek közül a leginkább, hogy mind a négy levél szerzője ugyanaz a személy lehet. Azért merem ezt állítani, mert a tartalom kifejezésére feltűnően hasonló szavakat, kifejezéseket használ. Mindegyik írásban szerepel az adott település neve, ahol a címzett és a feladó él. De ezen kívül is találni hasonlóságokat. Feltűnő például, hogy a szerző sokszor használja a határozószói *innen* mutató névmást, szereti kitenni a személyes névmást a megszólításnál, amit valószínűleg a nyomatékosítás végett használ. Ezek a sajátosságok nem általánosak, az idiolektus legjobb kifejezőeszközei. Ugyanez nem mondható el a többi kiemelt elemről, ám kétségtelen, hogy szembeötlő bizonyos névszók és igék ismétlődő előfordulása.

(1) *menj **innen, te** bunkó, **te** […] tehén, **te**szemétdomd, **szemét**domd, **börtön**ben*
(2) *menekülj **innen, te** majom, **te** bunkó, **nem kell, szeméttelep, szemét, takarodj ki***
(3) ***te** majom, **te** […] börtöntöltelék, **te**vizilóbébi, **nem kell, szemét, szeméttelepről, takarodj ki, börtön**töltelék*
(4) *takarodj te is **innen, te** patkány, **te** tuskó, **nem kell, szemét, takarodj***

*A **toldalékolással** kapcsolatos észrevételek:*

Ebben az esetben az eddigiektől eltérő eredmény született. Elsőre feltűnt, hogy nincs suksükölés, nem keveri a lokatívuszi és a latívuszi ragozást:

(1) *börtönben jöttél a világra!*
(3) *[…] vagytok ti itt a polgármesteri hivatalban.*
(4) *vidd el (település)bA!*

A felszólító módot is legtöbbször jól alkalmazza, figyel a hasonulásra.

(3) *Takarodj ki…*
(4) *ne próbálkozz!*

A toldalékolás elég egyhangú, sokszor ismétlődik ugyanaz a rag, ami a fogalmazási és mondatszerkesztési sajátosságokból adódik. Ettől függetlenül Nagy (1980: 68) táblázatát alapul véve az értékelésben négyesre minősítettem a toldalékolást.

*A **helyesírási** jellemzők:*

A helyesírási készség megállapításához az általános iskolában alkalmazott pontozási rendszert használtam.

Ez alapján az (1)-es és (3)-as levelekben összesen 20 hibát számoltam. A (2)-es levél esetében kétféle pontozás is kialakult, mivel a levél kezdő sorát, ha megszólításnak vesszük, akkor mind a két szót nagy kezdőbetűvel kell írni. A mondatkezdő nagybetű hiánya súlyos hibának számít, ezért itt már egyből 6 pont értéknyi hibát írhatunk fel. Viszont ha úgy tekintünk erre a négy levélre, mint amit egyazon ember írt, akkor láthatjuk, hogy a többi levélben sincs megszólítás, nem követi a levél formai szabályait. Ennek alapján pedig csak az első, vagyis a mondatkezdő nagybetű hiányáról beszélhetünk, ami 3 pontot ér. Így összesen 19,5 vagy 22,5 hiba található ebben az írásban. A (4)-es írásban lett a legkevesebb hiba: 12,5.

Értékelés: A helyesírás tanítása a NAT szerint az általános iskola időszakára tehető, a középiskolában már csak az elmélyítés és a gyakorlás a fő cél.[1] Ezért a 8. osztályosok szintjéhez viszonyítva az értékelés így néz ki: 0–4 / 5, 5–9 / 4, 10–15 /3, 16–22 / 2, 23– / 1.

Ez azt jelenti, hogy az első három levelet 2-re értékelem, és az utolsót 3-ra.

Az eredményeket a következő táblázatban összesítettem, ahol az értékek az iskolai osztályzási érdemjegyeknek felelnek meg.

[1] 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

| Ismérvek | (1) levél | (2) levél | (3) levél | (4) levél |
|---|---|---|---|---|
| Fogalmazási stílus | *1* | 1 | 1 | 1 |
| Mondatszerkesztés színvonala | 3 | 4 | 4 | 3 |
| Szóhasználat szabatossága | 3 | 2 | 3 | 3 |
| Toldalékolás színvonala | 4 | 4 | 4 | 4 |
| Helyesírási készség | 2 | 2 | 2 | 3 |

**1. táblázat**

Az öt ismérv számadat szerinti összesítése

Ez az értékelési táblázat alapján egyszerű képlettel állapítható meg a hasonlósági, egyezési szint. „A megegyezési index (m) kiszámítása a megfelelő értékpárok összehasonlításából, pontosabban azon indexértékeinek összeadásából áll." (Nagy 1980: 65). Az értékpárok $x_1$ és $y_1$. Ennek alapján Ha $x_1=y_1$, akkor $m_1=2$; ha $x_1=y_1+1$, akkor $m_1=1$; ha $x_1 \leq \geq y_1+1$, akkor $m_1=0$.

Fogalmazási stílus: (1) – 1 és (2) – 1, vagyis $x_1=y_1$, így az $m_1=2$. A megegyezési index:

$$m_1 = \sum_{1=1}^{5} m_1$$

Ha megnézzük az egyes levelek értékeit az öt szempont szerint, akkor egy ilyen sort kell kapnunk: az (1)-es és a (2)-es levélnél m = 2+1[2]+2+2+2 = 9. Tíz esetén teljes egyezés lenne, de a kilenc és a nyolc esetén is mondhatjuk a teljes egyezést.

| | | |
|---|---|---|
| Az (1)-es és (3)-as levélnél | m = 2+1+2+2+2 = 9 | Teljes egyezés |
| (1)-es és (4)-es levélnél | m = 2+2+2+2+1 = 9 | |
| A (2)-es és (3)-as levélnél | m = 2+2+1+2+2 = 9 | |
| (2)-es és (4)-es levélnél | m = 2+1+1+2+1 = 7 | Részleges |
| A (3)-as és (4)-es levélnél | m = 2+1+2+2+1 = 8 | Teljes egyezés |

Természetesen ezek a számadatok önmagukban nem bizonyító erejűek, csakis a komplex vizsgálatban részletesen kifejtett elemzéssel együtt alkalmazhatók.

Az előzőekben összeszedtem azokat a komplex elemzési szempontokat, melyek alapján következtetéseket lehet levonni a levelek szerzőjére vonatkozóan. Az én következtetésem, hogy nagy valószínűséggel mind a négy levelet egy szerző írta. Az 1. ábrán látható táblázatban számszerűen is összevethető adatok azt mutatják, hogy nincs jelentős eltérés a levelek között, az öt szempont szerint. A fogalmazási stílus, a toldalékolás és a helyesírás szempontjából nincs különbség köztük, kis eltérést mutat a szóhasználat és a mondatszerkesztés színvonala, de ez sem jelentős. Ennek ellenére a szóhasználat és a fogalmazás alapján tudom legbiztosabban igazolni, hogy egyazon szerzőről van szó.

Ennél a pontnál viszont Nagy (1980: 70–87) szerint nem hagyható abba az elemzés, még csak most jön az ennél is alaposabb és részletezőbb vizsgálat. Még jobban alá lehet támasztani az eddigi eredményeket, ha tüzetesebben is kielemezzük a szöveget, mivel eddig csupán csak sejthetjük, hogy melyik nyelvi mozzanat lesz a mérvadó. Az első lépésként Nagy (1980: 91) nyomán a szövegsajátosságokat fogom vizsgálni, ebből megállapítva a szövegek hasonlósági fokát. Az összefoglaló táblázatból jól látszik, hogy mennyire hasonló a négy levél szövegezési módszere.

[2] Mondatszerkesztés indexe: 1. ($x_1=y_1+1$, akkor $m_1=1$)

| **Szövegezési sajátosság** | | **(1) levél** | **(2) levél** | **(3) levél** | **(4) levél** |
|---|---|---|---|---|---|
| A címzett megszólítására alkalmazott fordulatok | | *te bunkó*<br>–<br>*te elhízott tehén*<br>–<br>–<br>–<br>–<br>*te* ***szemétdomd*** | *te bunkó*<br>*te majom*<br>–<br>–<br>–<br>–<br>–<br>– | –<br>*te majom*<br>–<br>*szarhazái börtön-töltelék*<br>*te vizilóbébi*<br>–<br>– | –<br>–<br>–<br>–<br>–<br>*te patkány*<br>*te tuskó*<br>– |
| A címzett eltanácsolása az adott településről | | *menj innen a büdös kurva anyádba*<br>–<br>– | –<br>*takarodj ki a faluból menekülj innen* | –<br>*takarodj ki a faluból (2x)*<br>– | –<br>*takarodj te is innen*<br>– |
| Annak kifejezése, hogy az adott település lakói sem szeretnék ott látni a címzettet többet | | *látni nem akarnak az (település)iAk*<br>–<br>–<br>– | –<br>*nem kell* ***szemét*** *(település)rA*<br>–<br>– | –<br>*(település)nAk nem kell a* ***szemét***<br>*mindenki utál téged közutálatnak örvendsz* | –<br>*nem kell a* ***szemét*** *(település)nAk*<br>–<br>– |
| Arra szolgáló kifejezés, hogy a címzett érti-e a levél fenyegető tartalmát | | *felfogtad?????*<br>– | *fogd már fel te majom*<br>– | –<br>– | –<br>*érts már a szóból* |
| Az indulatot kiváltó ok, ami nyomán megszülettek a levelek | | –<br>– | *nem kell a falunak* ***szeméttelep***<br>*nem kell* ***szemét*** *(település)rA* | *tegyél le a* ***szemét-telepről***<br>*(település)nAk nem kell a* ***szemét*** | –<br>*nem kell a* ***szemét*** *(település)nAk* |
| Annak kifejezése, hogy a címzett (és társai) úgy jut anyagi javakhoz, hogy nem dolgozik meg érte | | – | – | *felveszitek a nagy pénzt és nem csináltok érte semmit* | *jó lenne a sok pénz amit leakasztanátok* |
| Büntetett előéletre utaló kifejezések | | *börtönben jöttél a világra* | – | *börtöntöltelék* | – |

**2. táblázat**
Szövegezési sajátosságokat összefoglaló táblázat

A nyelvész véleménye **háromféle** lehet: a) kategorikus, b) valószínűségi, c) lehetőségi. Az első az a bizonyossággal egyenértékű, míg a másik kettő, ahogy a nevük is mutatja kevesebb annál. A szöveghasonlóságon belül beszélhetünk nagyfokú, középfokú és kisfokú hasonlóságról. Nagyfokú a hasonlóság, ha 10 vagy több szövegezési sajátosság egyezik, és ebben az esetben az is nagyon valószínű, hogy egyazon szerző a fogalmazó. Középfokú hasonlóságnál 5–9 között mozog a sajátosságok száma, és a kisfokúnál 4 vagy kevesebb (Nagy 1977: 38).

A négy névtelen levél esetében nagyfokú hasonlóságról beszélhetünk. A következő egyezések találhatók: silány fogalmazási szint; kielégítő toldalékolás és mondatszerkesztés; rossz helyesírás; kevésbé gazdag szókincs;

visszatérő szókapcsolatok; a személyes névmások gyakori kitétele; felesleges nagybetűs írásmód; gyakori bántó megszólítás; 1 kulcsszó (a táblázatban félkövérrel jelöltem); bántó, rágalmazó kifejezések.

**Összegzés**

A komplex vizsgálati módszerre támaszkodva minden lehetséges területre kiterjesztve megvizsgáltam a leveleket. Ennek eredményeként kijelentettem, hogy a levelek azonos szerzőtől származnak. Ezt az állításomat a levelek címzettje is megerősítette, természetesen csak az után, mikor én már elvégeztem az értékelést.

Az azonosítás során sikerült megállapítanom, hogy egy szerzőtől származik az összes levél, erre a szövegezési sajátosságok és a szóhasználat utalt leginkább. Ezután a behatárolás munkafázisa következik, ahol a szakértő megpróbál magára a levélíróra vonatkozó tulajdonságokra (nem, kor, műveltség, származás stb.) következtetni a nyelvi elemek alapján.

**IRODALOM**

Nagy F. 1980. *Kriminalisztikai szövegnyelvészet.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Pátrovics P. 2000. Nyelvhasználat a bíróságon. *Magyar nyelvőr* 124. évf. 1. szám.
[http://c3.hu/~nyelvor/period/1241/124103.htm – 2012.04.28.]

Szilák J. 1977. A nyelvész szakértő közreműködése a nyomozásban. In: Csáki E.,Borbándi J., Nemes L. (szerk.) 1977. *A nyelvész szerepe a kriminalisztikában*. Kecskemét: Petőfi Nyomda. 9–19.

**CS. JÓNÁS ERZSÉBET**
Nyíregyházi Főiskola Szlavisztika Intézet, Nyíregyháza
*jonase@nyf.hu*

# A stíluskontamináció szociokulturális háttere a fordításban

V. AKSZJONOV *VOLTERJÁNOSOK ÉS VOLTERJANKÁK*

***Kulcsszók:*** *fordításstilisztika, jelentésképzés, stílusszándék, stílustulajdonítás, stíluskeveredés, mentális tér*

**1. V. P. Akszjonov (1932–2009) regénye, a Volterjánosok és volterjankák**

Akszjonov *Volterjánosok és volterjankák* című regényének (2004) forrásául Voltaire és II. Katalin levelezése szolgált. A regény cselekménye, amelyet a szerző „sohasem volt hiteles történet"-nek nevez, Oroszországban 1764-ben, II. Katalin trónra lépésekor játszódik. A francia filozófus, Voltaire a cárnő személyében az ideális uralkodót látta, aki a liberális eszmék és a harmonikus társadalom létrehozója lehet. A történet középpontjában két fiatalember áll, Misa Zemszkov és Kolja Leszkov, Rjazányból való nemes ifjak, a cári expedíció titkos ügynökei. 2004-ben Akszjonov regényének Oroszországban a kiemelkedő rangú Booker-díjat ítélték oda (Bondarenko 2012).

A szépirodalmi szöveg elemzése során mind a belső, mind a külső oldalát fontos szemügyre vennünk, minthogy az író teljes poétikai arzenálja felhasználásra kerül abból a célból, hogy az olvasó képzeletben újra tudja teremteni mind nyelvileg mind képileg az író által ábrázolt világot. Akszjonov regénye olyan bravúr, ahol a nyelvi játék, a tartalmi és gondolati áthallások, utalások, a 18. századtól a 21.-ig ívelnek. A magyar fordítás szempontjából jelen dolgozatunk csak a nyelvi jellegzetességeket állítja középpontba.

**2. Akszjonov regényének nyelve és stílusa. Stilizációk, okkazionalizmusok és archaizmusok**

A *Volterjánosok és volterjankák* orosz nyelvi elemzésében stilisztikai szempontból Kasina I. V. munkájára támaszkodunk (Kasina 2007: 201–228).

Akszjonov regénye a 18. század gáláns világába viszi az olvasót. Az ilyen típusú témafeldolgozás a régmúltban való elmélyedést feltételezi, s azt igényli, hogy az író a kor szellemét és nyelvét is megjelenítse. V. Akszjonov a 20. század szülötte, részben kitalált nyelvi és műfaji eszközökkel valósítja meg mindezt. A regény nyelvi játékok sorát alkalmazza, amelynek alapja a mai szavak *archaizálása, a stílusok összekeverése*. Ez a módszer a lexika formaképzési elemeinek régiesítésével történik, s az olvasó szinte maga vezeti le a mai lexikából a szerző irányításával képzett okkazionalizmusokat, vagyis kitalációkat, alkalmi szóalakokat. Az ilyen stílusalakzatok kifejező erejének stílusértékének leírása több szakirodalmi munkában is helyet kapott mind az orosz, mind a magyar stilisztikában (Zemszkaja 1979: 97, Likov 1976: 118, Szathmári 2008, Tolcsvai Nagy 2006, Pethő 2006,Simon 2010 és mások).

*2.1. Elvont főnevek kitalált, alkalmi képzőkkel*

| Alkalmi orosz szóalak | Képző | Mai orosz szóalak | Magyar jelentés |
|---|---|---|---|
| пользительность | -тель<br>-ность | польза | haszon |
| повествовательность | -тель<br>-ность | повествование | elbeszélés |
| мучительность | -тель | мучения | szenvedés |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | -ность | | |
| связанность | -ность | связь | kapcsolat |
| литературственность | - ство<br>- енность | литературность | irodalmiság |
| дружественность | - ство<br>- енность | дружба | barátság |
| чувствования | -ание | чувства | érzések |
| чувствия | -ия | чувства | érzések |
| хозяйствование | - ование | хозяйство | gazdaság |

Akszjonov tollából a szerzői beavatkozás leginkább a főneveket érinti, amely a nominális funkció erős jelenlétét biztosítja a nyelvi anyagban. Az elvont fogalmak megjelölésének szóstruktúrája eltér a mai nyelvhasználattól. Pl.: *пользительность (польза)* [magyarul 'haszon'], *повествовательность (повествование)* [magyarul 'elbeszélés'] Szövegkörnyezetbe helyezve: „…без сего словца не может обойтись ни одна философическая *повествовательность*". Magyarul: „…ilyen szavak nélkül egy filozófiai *elbeszélés* se létezhet". Aktivizálódik az *-ость*-képző, amely összetetté teszi a szó tövét, és tartalmilag súlyosabbá változtatja a szó jelentését. Magyarul körülbelül az *elbeszélés – történetmondás, narráció* oppozíció felel meg stilisztikailag e formaképzésnek.

*2.2. Elvont orosz főnevek elavult jelentésben*

| **Szóalak** | **Stilisztikai jelenség** | **Régies orosz jelentés** | **Magyar jelentés** |
|---|---|---|---|
| знатность | archaizmus | значение | jelentés, jeletőség |
| события, кумпанейство | | общество | közösség |
| воинство | | военное дело | katonáskodás |
| пчеловодство | okkazionalizmus | человечество | emberiség<br>(nyüzsgő tömeg) |
| отдаленность | elvontfőnév konkrét jelentésben | дали | távolság |
| с улыбчивостью | | с улыбкой | mosolyogva |
| детство клана | | дети | gyerekek |

Egyes elvont főnevek régies jelentésben jelennek meg: *знатность, 'значение'*[magyarul 'jelentés, jelentőség'] jelentésben, *кумпанейство 'общество'*[magyarul 'társadalom, közösség'] jelentésben. Magyarul: *'jelentésesség'* vagy *'kompánia'* lenne a stilisztikailag árnyalt megfelelője. A szóformák egyszerre idézik fel a régies fonetikai szóalakot és a stilisztikai színezetet.

A mai használatban levő elvont főnevekkel szemben az alkalmi szóalakokat konkrét jelentésben használja: Így a szövegben a *в неизвестные отдолённости – 'дали'*szembeállítás körülbelül a magyar *'ismeretlen távolságok – távolságok'* oppozíciónak felel meg.

*2.3. Szubjektív értékelő képzőkkel ellátott orosz főnevek*

| **Alkalmi szóalakok** | **Képző** | **A szubjektív értékelés orosz jelentése** | **Mai magyar szinonim jelentés** |
|---|---|---|---|
| дьяволки<br>анекдотка | *–к-* | дьявол<br>анекдот | ördög<br>tréfa |
| колоколец<br>кафтанец | *-ец-* | колокол<br>кафтан | csengettyű<br>kaftán |
| вспышечка | *-ечк-* | вспышка | fellobbanás |
| генюша | *-юш-* | гений | zseni |

A *-к-, -ец-, -ечк-, -юш-* kicsinyítő képzők a tréfás anekdotikus stílusjegy mellett a beavatottság társalgási stílustulajdonítását is biztosítják a főnevek jelentésében.

*2.4. Szóalakok vulgarizmus értékű morfémákkal és okkazionalizmusokkal*

| **Alkalmi szóalak** | **Képző** | **Szinonim jelentés a mai orosz nyelvben** | **Magyar jelentés** |
|---|---|---|---|
| парнюги | *-юг-* | парни | ifjoncok |
| юницы | *–иц-* | девушки | ifjú hölgyek |
| внучьё | *-ĭ-* | внуки | unokák |
| люд | *gyűjtő főnév* | люди | emberek |

A vulgáris kifejezések száma viszonylag kevés. Ilyen pl. a nőnemet jelölő *-иц*-képző *(юница),* de más alkalmi szóalakok is előfordulnak:*юницы – уницы*, magyarul kb. *'ifiurak – ifjúurak'.* A foglalkozást jelentő főnevek biológiai nembeli megkülönböztetése eltér a mai orosz nyelvhasználattól. Alkalmi módon képezi a *-ĭ*-képzővel a gyűjtő főnevek sorát is: *внучьё – 'внуки'* magyarul*'unokák serege'* jelentésben elavult gyűjtő főnévként szerepel. Előfordul olyan szóalak is, amelynek elő- és utóképzővel ellátott szóformája biztosítja a stilisztikai funkciót: Pl. *занебесье 'égiek, égi világ',* ahol a *за*-előképző és a *-ĭ*-utóképző adja az alkalmi szóhasználat archaikus színezetét.

*2.5. Régies fonológia – írásmód és hangzás*

| **Régies formában megőrzött írásmód és hangzás** | **Mai orosz szóalak** | **Magyar jelentés** | **Hasonló hangzást követő szóalak a magyar nyelvben** |
|---|---|---|---|
| нощь | нож | kés | 'kézspenge' |
| младость | молодость | fiatalság | 'fijatalság' |
| щастие | счастье | boldogság | 'bódokság' |
| противустояние | противостояние | ellenállás | 'elenálás' |
| противуречие | противоречие | ellentmondás | 'ellemmondás' |

Az archaizálás olykor a ma vulgárisnak, műveletlennek számító nyelvhasználat elemeit használja fel stíluseszközként. A régies írásmód és hangzás követése a mai nyelvváltozatban, mind az oroszban mind a magyarban nem irodalmi, műveletlen nyelvhasználatot tükröz.

*2.6. Idegen eredetű orosz főnevek és zsargonizmusok*

| **A régi írásmóddal és hangzással megőrzött orosz szóalak** | **Mai orosz szóalak** | **Idegen nyelvi eredet** | **Magyar jelentés** |
|---|---|---|---|
| машкерад | маскарад | német | álarcosbál |
| галстух | галстук | német | nyakkendő |
| сурприз | сюрприз | francia | meglepetés |
| буттерброттеры | бутерброды | német | szendvics |
| филозоф | философ | francia | filozófus |
| парсуна | персона | angol | személy |
| се фини | конец | francia | vége |
| руссише фольк | русский народ | német | az orosz nép |
| путана | проститутка | | prostituált |

A stilizáció eszközeként használt idegen szavak nagy száma és sokszínű eredete jellemzi a *Volterjánosok és volterjankák* szövegét. A latin-görög-német-francia-angol eredetű szavak azt igyekeztek kifejezni, hogy egyrészt Oroszország és II. Katalin aktív kapcsolatban állt ezekkel a kultúrákkal, másrészt arra utalnak, hogy az orosz irodalmi nyelv formálódásában a 18. század végén az idegen átvételeknek fontos szerep jutott.

A stilizáció legfontosabb eszköze a legkülönbözőbb nyelvi játék formájában jelenik meg: a) a régi fonetikai arculat megőrzése a szóban (*машкерад, галстук, сурприз*), b) elavult idegen eredetű lexika alkalmazása (*кунстюк, парсуна*), c) régi tudományos terminológia megnevezése (*урина, экскременты*), d) elavult morfémájú átvett szóalak (*катаклизмус, циркус*),e) idegen szavak transzliterációja (*се фини,*[fr. c'est finit] *сей нувель* [fr.

nouvelle], *руссише фолке*[ném. russische Volk]), f) zsargon kifejezések alkalmazása a mai orosz nyelvből (*путана*'prostituált', *зоо* 'állat' *pejor*. emberre értve).

Ezek a szójátékok, stíluskontaminációk arra utalnak, hogy a szerző a posztmodern korszak szülötte, felborít minden hagyományt, mindent nevetségessé tesz, s a 18. század nyelvének stilizációja fölött összekacsint a mai olvasóval (Kasina 2007).

**3. A magyar fordítás mint a 18. századi magyar nyelv stilizációja**

Akszjonov regényének magyar fordítója *Soproni* András (1942–) az ELTE bölcsészkarán végzett magyar–orosz szakon 1966-ban. 1964-ben az Európa Kiadó műfordítói pályázatán első helyezést ért el. Azóta hivatásos fordítóként dolgozik. Kb. 70 orosz szerző művét fordította le. A magyar műfordítók szövetségének tagja. Akszjonov regényét 2006-ban ültette át magyarra. Soproni András nagy találékonysággal nyúlt a szöveghez, s teremtette meg a magyar 18. századi archaizmusok stilizációjával az orosz szövegnek megfelelő, hatásában azonos, ekvivalens magyar nyelvű változatot.

*3.1.Az archaizmusok stilizálása, zeneiség, fonetikai átírás a fordításban, stíluskontamináció, az archaizmusok és zsargonkifejezések keveredése*

A magyar fordítás nyelvi játékosságát és a stilizációt jól példázza a regény elejéből vett alábbi részlet, ahol a két fiatal útjáról, s a lovakról esik szó:

> Бешеный галоп выветривает вчерашнюю данцигскую пьянку из глав и телес двух *шевалье*, Николя и Мишеля. Слава тебе Господи, что лошади не пьют! *Как это не пьют, как это не пьют? Водки не пьют, водки не пьют, водки не пьют! И пива не потребляют! И рейнского сладкого не глотают! Не пьют, потому что им нет, не дают, нет, не дают, нет, нет, нет! Только воду пьют, пьют, только воду пьют!* Вровень несутся верные кони, взращенные в гвардейской *Ея Императорского Величества* конюшне, четырехлетние боевые жеребцы, два брата *Тпру и Ну,* ныне именуемые на *французский манер*Пуркуа-Па и *Антр-Ну.* Так скачут, будто *и пить не хотят, пить не хотят, пить не хотят, воды не хотят, воды не хотят и по пиву не грустят, не грустят,* будто не останови, так и протарабанят всю тыщу верст до столицы французскогокоролевства! (Аксенов 2004).

> Az őrült vágta kisöpri a tegnapi danzigi tivornyát a két *chevalier*, Nicolas s Michel fejéből s testéből. Hála néked, Uram, hogy a lovak nem isznak! *Hogy-hogy nem isznak, hogy-hogy nem isznak? Vodkát nem isznak, vodkát nem isznak, vodkát nem isznak! És sört se nyakalnak! És édes rajnait se szlopáznak! Nem isznak, mert nem kapnak, nem kapnak, de nem kapnak! Vizet isznak, mert azt kapnak, azt isznak, mert azt kapnak!* Sebesen nyargalnak a hűséges lovak, az *Ő Tsászári Felsége* gárdájának istállójában felnevelkedett két harci mén, a két testvér, *Tpru s* ***Nu –*** *magyarán Gyi s Hóha* –, a'kik azonban most *Francúz manér* szerint így neveztetnek: *Pourquoi-Pas* s *Entre-Nous.* Úgy vártatnak, mintha *inni se kérne, inni se kérne, inni se kérne, sör se hiányzik, asse hiányzik,* s ha meg nem állítják őket, így trappolják végig mind az ezer versztát a Francúz Királyság székvárosáig! (Soproni 8)

A magyar fordítás legfeltűnőbb stilisztikai eszköze a kurzív betűkkel jelölt helyeken a stíluskontamináció: a szleng mellett az idegen szavak használata, a mai szleng betoldása, a régies helyesírás keltette archaizmus, a kétszeres és többszörös ismétlés, amely a szöveg ritmusosságát, zeneiségét is biztosítja. Ez utóbbi alakzatot *epiforának* nevezzük. Az ismétlés az expresszivitás kifejező zenei eszköze (Szathmári 2008). Hasonló stilisztikai megoldásokkal találkozunk a legegyszerűbb magyar népdalokban és gyermekversekben: Pl. *A part alatt, a part alatt / Három varjú kaszál, három varjú kaszál.* Szembetűnő stíluseszköz a zsargonkifejezések keveredése az archaizmusokkal, ez a stíluskontamináció. Ilyenek a *nyakalnak, szlopáznak* szavak, oroszul: *потребляют, глотают.* Az oroszban és a magyarban egyaránt fellelhető az alkalmi archaizmusok, okkazionalizmusok: *Ő Tsászári Felsége (Ея Императорского Величества), Francúz manér (французский манер).*

Külön figyelmet érdemel a szavak hangutánzó fonetikai alakja, amely a két követ lovainak hívónevében figyelhető meg. Az orosz *Тпру***,** magyarul *Hóha*, a *Hy* megfelelője a *Gyí*, mindkettő hangutánzó szónak tekinthető. A stilisztika ezt az alakzatot *onomatropiának* nevezi. Az orosz szerző az orosz hívónevek hangalakját követve fran-

ciául hasonló hangzású, de egészen más jelentésű szavakkal adja meg a megfeleléseket: *Pourquoi-Pas (Пуркуа-Па)'Miért ne?', Entre-Nous (Антр-Ну)'Közöttünk'*. Ezt a szójátékot a magyar fordítás nem tudja folytatni, hiszen a *Gyí* és *Hóha* hangalakjábanés kiejtésében nem tudja követni az orosz eredetieket.

*3.2. Lefordíthatatlan elemek a fordításban – nyelvi játékok (paronomázia)*

A regény címadása önmagában is egyéni szóalkotást tükröztető fordítói feladat. A cím szó szerinti jelentése *'Volteriánus urak és hölgyek'* lenne az orosz 'volteriánus' szó hímnemű és nőnemű alakjaiból. A nőnemű alak viszont az oroszban is okkazionalizmus, kitalált szóképzés. Soproni András ezt a vitatható 'Volterjánosok és volterjankák' formában oldotta meg, amely stílustöbblettel az irónia körébe viszi át a játékos magyar címadást.

A paronomázia a szövegkorpuszban máshol is fontos szerephez jut:

> *Воцарился*, словом, "воздух всеобщей влюбленности", как через сто лет после этого *куршлюза* написал *Лев (не золотой, но) Толстой*. Обе *курфюрстиночкизапали* на *Мишеля, Николязавострился* на обеих, Мишель же избрал Клаудию, хоть и невозможно было ея отличить от Фиоклы. (Аксенов 2004)

> Egyszóval, „úrrá lett a szerelmesség légköre", amint száz esztendővel e *história* után egy másik *Oroszlán, Lion, Leo, avagy Lev, mármint Tolsztojlészen írandó*. Mindkét *Kurfürst kisasszonyka belézúgottMichelbe, Nicolasrákattant* mindkettőre, ami pedig Michelt illeti, ő Claudiát választotta, ámbár a kisasszonyt szinte lehetetlenség lett volna megkülönböztetni Theoklától." (Soproni 15)

A fenti szövegrészben Lev Tolsztoj, klasszikus orosz író nevével játszik a szerző. A két főhős szálláshelye a gdanski *Arany Oroszlán (Золотой Лев)*fogadó. A szöveg arra utal, hogy fiatalok között szövődő szerelmi szálak a „szerelmesség légkörét" árasztják, amelyet jól ismerünk Lev Tosztoj regényeiből. Az orosz olvasó számára egyértelmű, hogy az író keresztneve, Lev 'oroszlánt' jelent, s a Tolsztoj családnév jelentése 'kövér'. Ezért hangzik el ez az orosz mondat *„Ahogy száz évvel később egy Oroszlán (ha nem is arany, de) Kövér írta volt."* A fordítás mint látjuk, ezt a szójátékot nem tudta követni, hiszen még a Lev 'oroszlán' jelentését is elég volt körülírnia.

**4. Következtetések**

Az orosz XVIII. század hatalmas kincsestár, amelyben az orosz beszélt nyelv és irodalmi nyelv gyökerei raktározódtak el. Ebben a grandiózus nyelvi káoszban keresett regényéhez sokszínű anyagot Vaszilij Akszjonov. A pszeudo-barokk ironikus stílus mögött az író összekacsint a mai orosz olvasóval, s ítéletet mond a mai korrupt, akciókkal átszőtt világról. Akszjonov regényének szövege maga is művészi alkotás, a nyelvi játékok, gondolati tartalmak és eszmei modellek összefonódása. A stilisztikai mestermunka teljes értékű társszerzője a magyar fordító, Soproni András, aki bátran és találékonyan nyúl a magyar nyelv régi rétegeihez, és új játékos elemeihez egyaránt.

**IRODALOM**


Bondarenko 2012 – Бондаренко Валерий, *Кунстштюк с подогревом, или а почем нынче «букер»? (О романе Вас. Аксенова «Вольтерьянцы и Вольтерьянки»)* http://www.library.ru/2/liki/sections.php?auid=88(2012-02-14)

Kasina 2007 – Кашина И.В. 2007. Приемы стилизации языка Екатерининской эпохи в романе В.Аксенова ″Вольтерьянцы и вольтерьянки″ (имена существительные) И.В.Кашина In: В.А.Богородицкий: *Научное наследие и современное языковедение*: Труды и материалы Международной научной конференции (Казань, 4-7 мая 2007 года) / Казан. гос. ун-т; Ин-т языкознания РАН; Ин-т лингвист. исслед. РАН; под общ. ред. К.Р.Галиуллина, Г.А.Николаева.– Казань: Казан. гос. ун-т им. В.И.Ульянова-Ленина. Т.1. 228.

Likov 1976 – Лыков, А. Г.:*Современная русская лексикология(*Русское окказиональное слово*)*. Высшая школа. Москва 1976.

Moszkvin 2000 – Москвин В.П. 2000. *Стилистика русского языка.* Приемы и средства выразительной образной речи. Волгоград.

Pethő J. 2006. *Jelentéstan.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.

Simon G. 2010. Az archaizáló nyelvhasználat leírása funkcionális kognitív keretben. Kézirat. ELTE Stíluskutató csoport.

Szathmári I. (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Tolcsvai Nagy G. 2006. Stilisztika. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Tolcsvai Nagy G. 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
Zemszkaja 1979 – Земская Е.А.1979. *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения.* Москва: Русский язык.

**FORRÁSOK**

Василий Аксенов. *Вольтерьянцы и вольтерьянки.* Старинный роман. Опубликовано в журнале: «*Октябрь*» 2004, №1. http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.html (2012-01-10)
Vaszilij Akszjnov. *Volterjánosok és volterjankák* (Fordította Soproni András). Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006.

**BAKTI MÁRIA**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Humántudományi Intézet, Modern Nyelvek és Kultúrák Tanszék, Angol Szakcsoport, Szeged
*bakti@jgypk.u-szeged.hu*

# Megakadásjelenségek blattolt szövegekben[1]

***Kulcsszók:*** *blattolás, megakadásjelenségek, szinkrontolmácsolás*

## 1. Bevezetés

A blattolás a tolmácsoláskutatásban az olvasott forrásnyelvi szöveg azonnali célnyelvi szóbeli fordítását jelenti; átmentet képez a szinkrontolmácsolás és a fordítás között. A szinkrontolmácsolás és a blattolás közötti legfontosabb különbségeket az 1. táblázat foglalja össze, Agrifoglio (2004) alapján.

| | | **Szinkrontolmácsolás** | **Blattolás** |
|---|---|---|---|
| FNY-i szöveg percepciós körülményei | **input 1.** | szóbeli | írásbeli |
| | **input 2.** | egyszeri | vissza lehet lépni a korábbi szakaszokhoz |
| | **előadó** | jelen van | nincs jelen |
| | **memória** | a rövidtávú memória leterhelt | a FY-i szöveg folyamatosan elérhető |
| | **figyelem-megosztás** | két szóbeli csatorna között | az írott input és a szóbeli csatorna között |
| | **sebesség** | az előadó beszédtempója határozza meg | a tolmács határozza meg |
| CNY-i szöveg alko-tás körülményei | **párhuzamos folyamatok** | FNY-i beszédpercepció, fordítás, CNY-i beszédprodukció és az önellenőrzés párhuzamosan zajlik | FNY-i szövegolvasás és a fordítás párhuzamosan zajlik |
| | **önellenőrzés** | a FNY-i szöveg feldolgozása és a fordítás közben | a FNY-i szöveg olvasása és a fordítás közben |
| | **interferencia** | magas az előfordulás kockázata | nagyon magas az előfordulás kockázata |
| | **sebesség** | az előadó beszédtempója határozza meg | a tolmács határozza meg |
| | **segítség** | a tolmácstársak segítségére számíthat a tolmács | a kollégák nem tudnak segíteni |

**1. táblázat**
A blattolás és a szinkrontolmácsolás különbségei, Agrifoglio (2004) alapján

A blattolás a mindennapi tolmácsgyakorlatban leggyakrabban a közösségi tolmácsolásban fordul elő (Roberts 2000), a tolmácsképzésben fontos szerepe van a tolmácskészségek felmérésben (Weber 1990) és a szinkrontolmácsolás előkészítésében.

A tolmácsolás kutatásában ennek ellenére eddig viszonylag kevés figyelmet szenteltek a blattolásnak (*sight translation*). Viezzi a blattolás és szinkrontolmácsolás során vizsgálja a feldolgozási folyamatok mélységét (1990). Eredményei azt mutatják, hogy az információfeldolgozás mértéke nem csak a tolmácsolás típusától, hanem a nyelvpártól is függ.

Agrifoglio (2004) Gile energiamodellje (1995, 1997) alapján hasonlítja össze a szinkrontolmácsolást, a konszekutív tolmácsolást és a blattolást, különös tekintettel a három tolmácsolási módban előforduló jellemző hibatípusokra. Eredményei azt mutatják, hogy a blattolás során a tolmácsok kevesebb értelmi, értelmezési hibát (jelen-

[1] A szerző a tanulmányban ismertetett kutatás során az SZTE JGYPK Tudományos Pályázat keretében támogatásban részesült (témaszám 2S787 1601).

tés megváltoztatása, kihagyás, befejezetlen mondatok) vétettek, mint a szinkrontolmácsolás és a konszekutív tolmácsolás során, és több kifejezési probléma (mondattani vagy stílushoz kapcsolódó problémák, szóválasztás, nyelvtani hibák) fordult elő a blattolt célnyelvi szövegekben, mint szinkrontolmácsolt vagy konszekutív tolmácsolt célnyelvi szövegekben.

Lambert (2004) kezdő tolmácshallgatók teljesítményét elemzi szinkrontolmácsolás és blattolás során. Célja a különböző tolmácsolási feladatok során zajló feldolgozási folyamatok elkülönítése, illetve annak felmérése, hogy az írott szöveg állandó jelenléte mennyiben javítja a tolmácsok munkáját.

Shreve és kollégái (Shreve, Lacruz és Angelone 2011) a blattolt szövegekben előforduló megakadásjelenségeket térképezik fel, spanyol-angol fordítási irány esetén. Feltételezésük szerint a megakadásjelenségek a blattolás során zajló kognitív folyamatokról szolgáltatnak információt, különös tekeintettel a vizuális interferenciára. Kutatásukban a blattolás során előforduló, bizonytalanságból eredő megakadásjelenségeket (néma és kitöltött szünetek, ismétlések és javítások) vizsgálták.

A blattolás és az explicitáció kapcsolatát vizsgálta Veresné Valentinyi (2006).

A spontán beszéd megakadásjelenségei Gósy szerint a „spontán beszéd artikulációs, illetve percepciós folyamatosságát megakasztó, különféle jelenségek" (Gósy 2004: 7). A megakadásjelenségeket a bizonytalanságból adódó jelenségekre és téves kivitelezés jelenségeire lehet felosztani (Gósy 2005: 96). A bizonytalanságból adódó megakadások anéma szünetek, hezitálások, nyújtások, újraindítások, ismétlések és a töltelékszavak. A téves kivitelezés jelenségei: Freudi elszólás, morfológiai, szintaktikai hibák, kontamináció, téves szótalálás, „nyelvem hegyén van" jelenség, változtatás, sorrendiségi problémák, egyszerű nyelvbotlások.

A jelen kutatás célja, hogy hiba típusú megakadásjelenségek és két bizonytalanságból eredő megakadásjelenség (ismétlés és újraindítás) előfordulási gyakoriságát vizsgálja angolról magyarra blattolt szövegekben, és az eredményeket összevesse a vizsgálatban részt vevő szinkrontolmácsok szinkrontolmácsolt magyar célnyelvi, illetve magyar anyanyelvi spontán és félspontán beszédprodukciójában előforduló megakadásjelenségekkel. A különböző beszédmódokat jellemző megakadás-mintázat segíthet feltérképezni a beszédtervezés során zajló rejtett folyamatokat.

## 2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

A vizsgálatban négy profi szinkrontolmács vett részt: T1, T2, T3, T4. Három férfi, életkoruk 31, 33 és 40 év, és egy nő, életkora 33 év. Mind a négyen tapasztalt konferenciatolmácsok, ketten az Európai Parlament szabadúszó tolmácsai, ketten Magyarországon dolgoznak. A tolmácsoknak előzetes felkészülés nélkül kellett leblattolniuk egy 713 szó hosszúságú politikai beszédet, amelyben a kanadai miniszterelnök, Stephen Harper ünnepélyesen bocsánatot kér a kanadai őslakosoktól az őket az állam és az egyházak által üzemeltetett bentlakásos iskolákban ért rossz bánásmódért. A blattolási feladat után a tolmácsok beszámolhattak a feladat során felmerült problémákról is. Az eredmény 45 percnyi blattolt célnyelvi szöveg. A hangfelvételek nem nyelvi laboratóriumban készültek.

A hanganyag alapján a célnyelvi szövegeket lejegyeztük, a bennük előforduló hibákat Gósy (2004) alapján csoportokba osztottuk.

A vizsgálatban részt vevő tolmácsok szinkrontolmácsolt célnyelvi magyar, spontán magyar és félspontán magyar beszédprodukcióját is rögzítettük és elemeztük a bennük előforduló megakadásjelenségeket (Bakti 2009a, 2009b, 2010); a jelen vizsgálat eredményeit ezekkel a korábbi eredményekkel is összevetjük.

## 3. Eredmények

A blattolt szövegekben előforduló megakadások gyakoriságát mutatja a 2. táblázat.

| | T1 | T2 | T3 | T4 |
|---|---|---|---|---|
| **100 szóra jutó megakadás** | 1,38 | 2,19 | 2,41 | 3,07 |

**2. táblázat**

A megakadásjelenségek előfordulása blattolt szövegekben

A szakirodalom szerint (Fox Tree 1995) a spontán beszédben 100 kiejtett szóra átlagosan 6 megakadásjelenség jut; ez az adat az ismétléseket, újraindításokat, hezitálásokat és töltelékszavakat veszi figyelembe. A je-

len vizsgálatban más kategóriákkal dolgozunk, részben ez magyarázhatja az adatok közötti eltéréseket. A négy blattolt szövegben előforduló, 100 szóra jutó megakadásjelenség átlaga 2,26.

A blattolás során előforduló megakadásjelenség-típusok százalékos előfordulási arányát és feltételezett eredetét mutatja a 3. táblázat.

| **Megakadásjelenség** | **Feltételezett eredet (Gósy 2005)** | **%** |
|---|---|---|
| grammatikai, morfológiai hiba | nyelvi tervezés szintje | 19 |
| téves szótalálás | lexikai hozzáférés során fellépő hiba | 5,5 |
| változtatás | lexikai hozzáférés során fellépő hiba | 17,6 |
| újraindítás | lexikai hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlansága | 15 |
| egyszerű nyelvbotlás | artikulációs tervezés és kivitelezés összehangolatlansága | 1,3 |
| ismétlés | bizonytalanság | 16,2 |
| többféleképpen osztályozható jelenség | - | 25,4 |
| Összesen | - | 100 |

**1. táblázat**
Magakadások előfordulási gyakorisága a blattolt szövegekben.

A táblázatból látható, hogy a leggyakrabban a grammatikai, morfológiai hibák fordultak elő blattolás során, amelyek a beszédtervezés során a nyelvtani tervezéshez köthetőek. A második helyen a változtatás áll, ezt követi az ismétlés. A negyedik leggyakoribb megakadás-típus az újraindítás. Az adatok elemzésénél fontos kiemelni a többféleképpen osztályozható jelenségek magas arányát.

Az összesített adatok természetesen nagy egyéni különbségeket rejtenek. Az 1. ábra a tolmácsok egyéni adatait mutatja blattolás során.

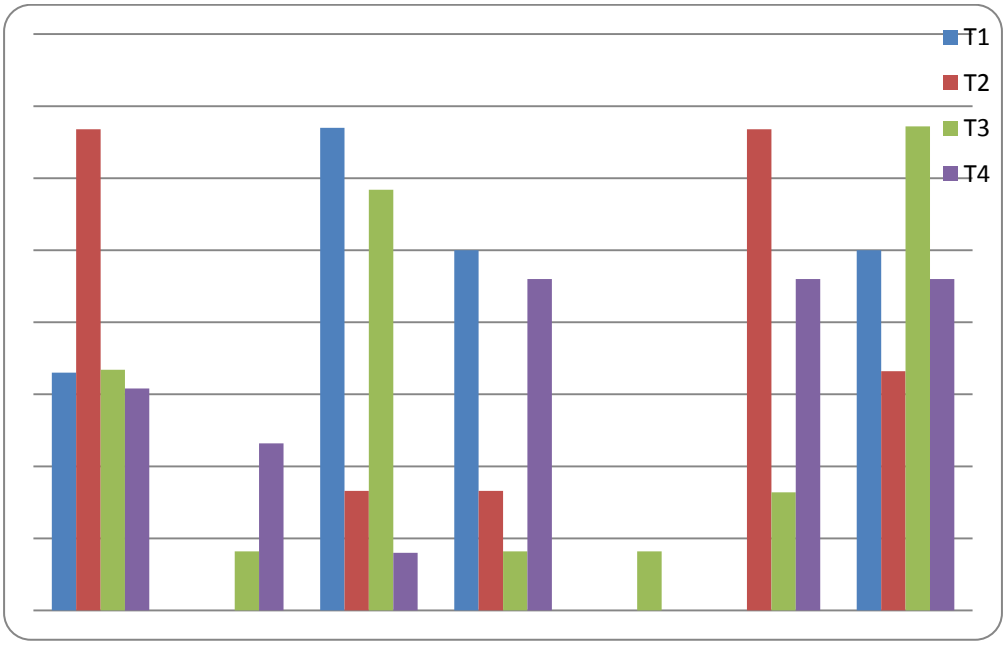


**1. ábra**
A tolmácsok blattolt célnyelvi szövegeiben előforduló megakadás-típusok

Az ábráról jól látszik, hogy T1 blattolt célnyelvi beszédprodukcióját leginkább a változtatások, újraindítások és a grammatikai, morfológiai hibák jellemezték, T2 esetében a leggyakrabban a grammatikai, morfológiai hibák és az ismétlések fordultak elő. T3 beszédprodukciójában a leggyakoribb megakadások a változtatások és a grammatikai, morfológia hibák voltak, T4 esetében pedig az újraindítások és ismétlések.

Többféleképpen osztályozható jelenségek mutat az alábbi példa:

(1) Therefore, on behalf of the government of Canada and all Canadians, I stand before you, in this chamber so central to our life as a country,

Ezért a kanadai kormány és minden kanadai nevében itt állok ölök önök előtt ebben a teremben

Ebben az esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az *ölök* az előtte álló *állok* hatására létrejött perszeveráció, vagy az utána következő *önök* hatására létrejött anticipáció. Az is felmerülhet, hogy egyszerű nyelvbotlásról van szó, de a téves szótalálás sem kizárható.

A (2) példa a grammatikai, morfológiai hiba egy példája. Ez a megakadásjelenség-csoport fordult elő a leggyakrabban a blattolt célnyelvi szövegek megakadási között.

(2) the government of Canada now recognizes that it was wrong to forcibly remove children from their homes

és öö mm Kanada kormány is felismeri

Ebben az esetben a tolmácsnak két lehetősége is lett volna: a *kanadai kormány*, vagy a *Kanada kormánya* kifejezést is használhatta volna, azonban a célnyelvi szövegben egy köztes, nem egyeztetett megoldás szerepel. A (2) példamondathoz hasonló egyeztetési hibák gyakran fordultak elő Agrifoglio korpuszában is, aki ezeket a hibákat a rövidtávú memória leterheltségével és a koordináció hiányosságaival magyarázza (Agrifoglio 2004: 52–53).

A második leggyakoribb megakadásjelenség a blattolt célnyelvi szövegekben a változtatás volt. A legtöbb esetben a tolmácsok azért változtatták meg az aktivált és már kiejtett szót, mivel a beszéd emelkedett stílusa az aktivált és kiejtett szónál ünnepélyesebb kifejezést kívánt meg. Ilyen cserére példa a (3) mondat is.

(3) Regrettably, many former students are not with us today and died never having received a full apology from the government of Canada.

a korábbi diákok közül sokan már nincsenek köztünk, ö ö é meghaltak, eltávoztak közülünk,

A harmadik leggyakoribb megakadásjelenség a blattolt szövegekben az ismétlés volt. Az ismétlések a spontán beszédben általában funkciószavakat érintenek, nem volt ez másképp a blattolt szövegek esetében sem. A (4) példamondatban a tolmács a bonyolultabb nyelvtani szerkezetet részben félrefordítja, a gondolkodási és olvasási időt feltehetően funkciószavak ismétlésével tölti ki.

(4) The government recognizes that the absence of an apology has been an impediment to healing and reconciliation.

a öö sebek begyógyításának és a és a és a megbékélésnek az elmaradásához.

Az (5) példamondat újraindításra mutat példát.

(5) to apologize to aboriginal peoples for Canada's role in the Indian residential school system.

bocsánatot kérek azoktól az ős_őslakosoktól

**4. Kitekintés**

Az adatok értelmezést megkönnyíti, ha összevetjük őket a szinkrontolmácsolt, spontán és félspontán beszédprodukció során előforduló megakadások gyakoriságával. Ezeket az adatokat mutatja a 4. táblázat.

| | T1 | T2 | T3 | T4 | Átlag |
|---|---|---|---|---|---|
| **Blattolt szövegek** | 1,38 | 2,19 | 2,41 | 3,07 | 2,26 |
| **Szinkrontolmácsolt CNY-i szövegek** | 1,6 | 2,4 | 1,9 | 1,5 | 1,85 |
| **Félspontán szövegek** | 0,37 | 6,3 | n.a. | 2,7 | 3,12 |
| **Spontán szövegek** | 1,37 | 5,22 | 2,37 | 2,7 | 2,91 |
| **Átlag** | 1,18 | 4,03 | 2,23 | 2,49 | - |

**2. táblázat**

Megakadásjelenségek előfordulási gyakorisága blattolt, szinkrontolmácsolt, spontán és félspontán szövegekben. 100 szóra jutó megakadásjelenség.

A táblázat adatainak elemzését megnehezíti, hogy az adatok kis száma miatt nem végezhetőek el statisztikai elemzések. A négy beszédmód adatainak átlagát azonban össze lehet hasonlítani. A félspontán és a spontán beszédprodukciót a megakadások gyakoribb előfordulása jellemezte, a blattolt szövegekben a megakadások előfordulásának gyakorisága alacsonyabb volt, a legalacsonyabb gyakoriság a szinkrontolmácsolást jellemezte.

Megvizsgáltuk a négy beszédmódban előforduló, 100 szóra jutó megakadás átlagértékét a vizsgálatban részt vevő tolmácsok esetében. Átlagosan T2 beszédprodukcióját jellemezte a legtöbb megakadásjelenség (4,04 / 100 szó), a második T4 (2,49 megakadás/100 szó), a harmadik T3 (2,23 megakadás / 100 szó), a negyedik T1 (1,18 megakadás / 100 szó).

A négy beszédmódban előforduló leggyakoribb megakadástípusokat a 2. ábra mutatja.

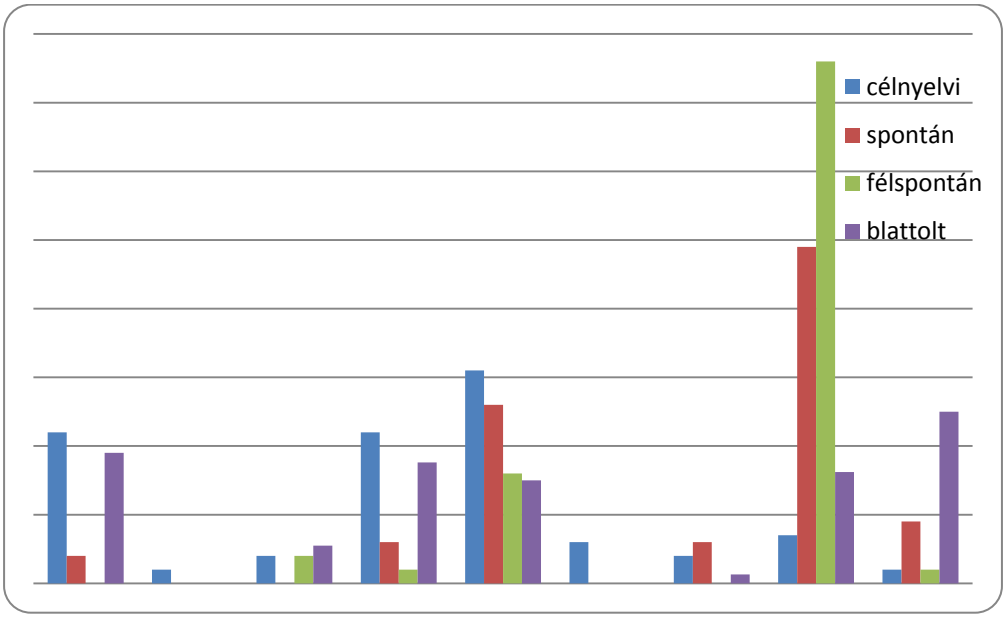


**2. ábra**

A leggyakoribb megakadásjelenség-típusok a vizsgált négy beszédmódban.

A szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben a leggyakoribbak az újraindítások, a változtatások és a morfológiai, szintaktikai hibák, a tolmácsok félspontán beszédprodukcióját leginkább az ismétlések és az újraindítások jellemezték, és ez a megakadás-mintázat jellemezte leginkább a tolmácsok spontán beszédprodukcióját is.

## 5. Összegzés

Tanulmányukban az angolról magyarra blattolt szövegekben előforduló megakadásjelenségeket vizsgáltuk, az eredményeket összehasonlítottuk más beszédmódokban, nevezetesen szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben,

félspontán magyar és spontán magyar szövegekben előforduló megakadásjelenség-mintázattal. A blattolt szövegekben leggyakrabban a grammatikai, morfológia hibák, ismétlések és változtatások fordulnak elő. A 100 szóra jutó megakadás blattolt célnyelvi szövegekben alacsonyabb, mint spontán és félspontán szövegekben, de magasabb, mint a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben. A különbségeket a beszédmódok sajátosságai magyarázzák; a spontán beszéd során a gondolatok kialakulása és a kivitelezés egyidejű, a beszéd tempóját a beszélő határozza meg. Félspontán beszéd esetében a kivitelezés előre megtervezett gondolatok alapján történik, ebben az esetben is a beszélő határozza meg a beszéd sebességét. Szinkrontolmácsolás esetén a produkció a forrásnyelvi szöveg deverbalizált szemantikai reprezentációja alapján történik, a tolmács beszédtempóját a FNY-i beszélő beszédtempója határozza meg. Blattolt célnyelvi szövegekben a beszédprodukció írott FNY-i szöveg alapján történik, a tolmács határozza meg a célnyelvi szöveg létrehozásának tempóját.

A jelen, kis mintán végzett kutatás alapján tendenciák különíthetőek el a különböző beszédhelyzetekben előforduló megakadás-mintázatra vonatkozóan. További, nagyobb mintán végzett kutatások részletesebb eredményekkel szolgálhatnak a beszédhelyzet és az azt jellemző megakadás- mintázat kapcsolatáról.

**IRODALOM**


Agrifoglio, M. 2004. Sight translation and interpreting. A comparative analysis of constraints and failures. *Interpreting Vol.* 6.No. 1. szám. 43−67.

Bakti M. 2009a. Megakadások a szinkrontolmácsok spontán beszédében. In: Gósy M. (szerk.) 2009. *Beszédkutatás 2009. Helyzetkép a beszédtudományról.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 217−227.

Bakti M. 2009b. Speech disfluencies and retrospection in simultaneous interpreting. In: Váradi T. (szerk.) *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 12−21.

Bakti M. 2010. A szinkrontolmácsok célnyelvi, félspontás és spontán beszédprodukciójának összehasonlítása. Elhangzott: *VII. Fordítástudományi PhD Konferencia.* ELTE BTK, Budapest 2010.03.25.

Fox Tree, J. 1995. The effects of false starts and repetitions onthe processing of subsequent words in spontaneous speech. *Journal of Memory and Language* Vol. 34. No. 6. szám. 709−738.

Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamins.

Gile, D. 1997. Conference interpreting as a cognitive management problem. In: Danks, J. H., Shreve, G. M., Fountain, S. B., McBeath, M. K. (eds) *Cognitive Processes in Translation and Interpreting.* Thousand Oaks: Sage. 196−214.

Gósy M. 2004. A spontán magyar beszéd megakadásainak hallás alapú gyűjteménye. In: Gósy M. (szerk.) *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbotlás"-korpusz, tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 6−18.

Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Osiris Kiadó.

Lambert, S. 2004. Shared Attention during Sight Translation, Sight Interpretation and Simultaneous Interpretation. *Meta Vol.* 49. No.2. szám. 294−306.

Roberts, R. 2000. Interpreter assessment Tools for Different Settings. In: Roberts et al. (szerk.) 2000. *The Critical Link 2*. Amsterdam: John Benjamins. 103−120.

Shreve, G. M., Lacruz, I., Angelone, E. 2011. Sight translation and speech disfluency. Performance analysis as a window to cognitive translation processes. In: Alvstad, C., Hild, A., Tiselius, E. (eds) *Methods and Strategies of Process Research. Integrative Approaches in translation Studies.* Amsterdam: John Benjamins. 93−120.

Veresné Valentinyi K. 2006. Az explicitációs hipotézis tesztelése blattolt szövegeknél. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 62−69.

Viezzi, M. 1990. Sight Translation, Simultaneous Interpretation and Information Retention. In: Gran, L., Taylor, C. (eds) *Aspects of Applied and Experimental Research on Conference Interpretation.* Udine: Campanotto. 54−60.

Weber, W. K. 1990. The Importance of Sight Translation in an Interpreter Training Program. In: Bowen, D., Bowen, M. (eds) *Interpreting-Yesterday, Today and Tomorrow*. Binghamton: SUNY. 44−52.

Műhelyelőadások

**DOBOS CSILLA**
Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet,
Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék, Miskolc
*doboscsilla52@gmail.com*

# A beszéd írásbeli rögzítése mint az intralingvális fordítás egyik sajátos típusa

***Kulcsszók:*** *diskurzusrögzítés, szóbeliség-írásbeliség, interpretáció, ekvivalencia, inter- és intralingvális fordítás*

**Bevezetés**

A szöveghűség szempontjából a diskurzusrögzítés különböző fokozatokkal jellemezhető, amelyek a szó szerinti lejegyzéstől egészen a szabad parafrázisig terjednek. Az egyik legprecízebb megoldást a beszédelemző transzkripciók jelentik, míg a parafrázisok gyakran csak az illokúciós erőt jelölik meg, és mellőzik a propozíciós tartalmat. A társadalmi kommunikáció legtöbb színterén elsődlegesen az élőszó szöveghű vagy szöveg közeli rögzítésére mutatkozik igény (pl. tárgyalótermi, vállalati, orvosi kommunikáció). Minden ilyen nyelven belüli fordítási folyamattal szemben, amikor a hangzó szöveget vizuális jelekké alakítjuk át, alapvető követelmény a referenciális ekvivalencia megteremtése, ami csak a beszéd értése és megértése révén lehetséges. Ezért azt mondhatjuk, hogy az élőbeszéd vizuális objektivációja – más inter- vagy intralingvális fordítási folyamatokhoz hasonlóan – szorosan kötődik az értés, az interpretáció és a megértés kategóriáihoz.

**Szóbeliség és írásbeliség**

A szóbeliség-írásbeliség paradigmáját vizsgáló kutatások számos érvet sorakoztatnak fel amellett, hogy a nyelv ezen két változata közül a **beszéd** az elsődleges.[1] Mint tudjuk, fejlődéstörténetének túlnyomó részében az ember egyáltalán nem ismerte az írást, a kommunikáció kizárólag beszéd útján valósult meg. Figyelmen kívül hagyva a nonverbális jeleket, azt mondhatjuk, hogy a szóbeli eszmecserének lényegében véve nem volt alternatívája. A beszéd elsőbbségét támasztja alá az a tény is, hogy a világ számos kultúrájában egyáltalán nem létezett és ma sem létezik írásbeliség. Így az emberi kommunikációban ma is a beszéd az elsődleges közvetítő közeg. Az egyén fejlődésében szintén a beszéd alakul ki elsőként, míg az írásra – a beszéd spontán elsajátítását követően – meg kell tanítani a gyermekeket. Mindebből az következik, hogy (1) a nyelv független az írástól, tágabb annál, ősibb és általánosabb, (2) az írásrendszerek a beszédre épülnek, annak látható jelek segítségével történő rögzítésére szolgálnak. (Nádasdy 2006: 907–932).

Ugyanakkor az **írás**[2] a tények és gondolatok rögzítésének, megőrzésének, valamint térben és időben történő közvetítésének ideális eszköze, mivel alkalmas arra, hogy az információt nagy távolságban, nagyszámú befogadóhoz, generációkat átívelő módon juttassa el. Ezen kívül az emberi memória legfőbb támasza és segítője: az

[1] Fercsik Erzsébet és Raátz Judit *Kommunikáció szóban és írásban* (Fercsik, Raátz 1993: 116–117) című könyvükben részletesen bemutatják a beszéd és az írás legfőbb tulajdonságait, majd különböző szempontok mentén szembeállítják és összehasonlítják a kommunikáció két alapvető típusának ismérveit. *Kommunikáció és nyelvhasználat* (2006: 88–89) c. könyvükben a szóbeli és az írásbeli kommunikáció mellett megjelenik az írott-beszélt kommunikáció típusa is, amely az internet elterjedésével, a múlt század utolsó évtizedeiben alakult ki, és indult rohamos fejlődésnek.

[2] A nyelvészeti szakirodalomban számos írásra vonatkozó definíció található, melyek közös gondolati magva az alábbi három pontban összegezhető (Laziczius 1963: 14; Hoppál, Jankovics, Nagy, Szemadam 1990: 100; Kéki 2000: 11; Crystal: 1998: 226–228): (1) az írás nyelvileg kifejezett gondolatok rögzítésére szolgál, (2) a gondolatok rögzítése grafikai jelekkel történik, (3) az írás intencionált, vagyis valamilyen közlési szándékhoz kapcsolódik.

emlékezésre és emlékeztetésre épülő emberi tevékenységek körében a beszéd nem helyettesíti az írást. Nem véletlen, hogy az írásbeliséget (majd később a könyvnyomtatást és az elektronikus kommunikációs eszközök megjelenését) – onto- és filogenetikai szempontból egyaránt – az emberiség fejlődéstörténetének meghatározó fejleményeként tartjuk számon. Mindemellett az írott nyelvnek évszázadokon keresztül kiváltságos helyzete volt, ami azzal magyarázható, hogy az állandóság, a maradandóság és a reprodukálhatóság egyfajta *tekintélyt* kölcsönzött a nyelvnek: *Verba volant, scripta manent* (*A szó elrepül, az írás megmarad*). Miután az írás hosszú időn keresztül a kiváltságosak tudománya volt, társadalmi tekintélye ma is jelentős, s mintaként, követendő példaként szolgál az egyén és közösség számára egyaránt. Egészen a XX. századig a nyelvtudomány is csak az írott nyelvet tartotta kutatása tárgyának és a nyelvtani szabályokat kizárólag az írott szövegek alapján vizsgálta. Mindez nem véletlen, hiszen éppen az írás tette lehetővé a nyelvi jelek rögzítését és ennek köszönhetően tanulmányozását, leírását és rendszerezését (Nádasdy 2006: 913).

**Az élőszó rögzítésének lehetőségei**

Az élőbeszéd rögzítése szempontjából fontos volt az a felismerés, mely szerint az írás nemcsak a beszélt nyelv vizuális reprezentációja, hanem **önálló** kommunikációs csatorna, és ezért a szóbeliséghez képest nem pusztán származékos vagy másodlagos jelenség (Szécsi 2003: 74–75). „Magában véve minden írásos szöveg igényt tart arra, hogy tisztán önmagából lehessen életre kelteni a nyelvben" – mondja Gadamer (1984: 276). Az írásba foglalás mindig több mint a kimondott szó rögzítése, hiszen az írott szöveg nélkülözi a szóbeli interakció közvetlenségét, kontroll- és korrekciós lehetőségét, ezért amellett, hogy visszautal az elhangzottakra, kompenzálnia kell az élőbeszéd kommunikatív szituációjából adódó előnyöket. Az írott szöveg létrehozójának sem visszakérdezésre, sem visszajelzésre, sem magyarázatra nincs lehetősége, és a megértést segítő hangsúlyozásra és gesztikulálásra sem számíthat. Így minden írásbeli rögzítés során magában a szövegben kell megjeleníteni a megértéshez szükséges összes információt, mégpedig úgy, hogy közben figyelembe kell venni a leendő címzetteket. Az írás egyfelől tehát az élőbeszédnek csupán „halovány árnyéka" (Crystal 1988: 226), másrészt azonban „értelemautonómiájának" (Gadamer 1984: 276) köszönhetően önálló, komplex és maradandó, ezért gondosan szerkesztett, tömör felépítésű, nyelvileg stilizált. Az elröppenő szót bármikor és bárhol reprodukálhatóvá teszi, térben és időben kötetlen: az információáramlás útjából elhárítja azokat az akadályokat, amelyeket a földrajzi távolság okoz és lehetővé teszi a felhalmozott tudás, ismeret és tapasztalat későbbi nemzedékek számára való átadását is.

A szóbeli üzenetek megfogalmazásának és megragadásának közös kontextusa, valamint a közlés és a befogadás egyidejűsége ugyanakkor számos olyan verbális és nem verbális támpontot szolgáltat, amelyek hatékony segítséget nyújtanak a beszédszándék felismerésében és megértésében. A befogadó a szóbeli kommunikáció erőteljes kontextusfüggőségének és közös fizikai környezetének köszönhetően az élőnyelvi megnyilatkozásokra jellemző redundáns elemek, befejezetlen, töredékes, hibás és hiányos grammatikai szerkezetek ellenére is következtetni tud az üzenet tartalmára. Ezt a folyamatot segíti elő, hogy a különböző kommunikációs színterek sajátosságai, vizuálisan észlelhető körülményei jelentéstani komponenssé válnak (Szécsi 2003: 75). Ezek az információk az interakció részét képezik, verbalizálásuk a beszédszándék felismeréséhez és megértéséhez nem szükséges. A szóbeli megnyilatkozásokban a beszélő ezért rendszerint nem reflektál a közlési szituációt megjelenítő összes fogalmi összefüggésre, mivel azok az interakcióban résztvevők számára adottak: láthatóak, hallhatóak, érzékelhetőek, vagy a vizuálisan, illetve auditív úton nyert információkból kikövetkeztethetők.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy az élőszó rögzítésekor célszerű az alábbi axiómákat alapul venni: (1) A beszéd és az írás az emberi kommunikáció alapvető fajtái, amelyek eltérő kommunikációs igények kielégítésére alakultak ki. (2) A beszéd egyetlen idő-dimenzió mentén megvalósuló jelenség, amely hangzó szubsztanciát használ. Az írás térbeli, lineáris szekvenciájú entitás, amely grafikus szubsztanciát használ (valamilyen felületre felvitt jelek formájában). (3) Minden szóbeli megnyilatkozás rögzíthető írásban. (4) Az írás nem őrzi meg az élőbeszéd összes inherens tulajdonságát. (5) Az írás nem másodlagos jelenség, hanem "értelemautonómiájának" köszönhetően önálló kommunikációs csatorna. (6) A beszélt és az írott nyelv közötti eltéréseket akkor érzékeljük a legjobban, amikor előbbit az utóbbi eszközeivel kívánjuk rögzíteni.

Az élőbeszéd rögzítésekor egyfajta hidat teremtünk a szóban elhangzottak és a grafikai jelek között. Az általunk létrehozott hídon azonban nem minden információ juthat át, az élőbeszédnek vannak olyan elemei és tulajdonságai, amelyek örökre a szóbeliség partján maradnak. A híd felépíthető, tehát az nem kérdéses, hogy a szó-

beli megnyilatkozások írásban rögzíthetők, de az tisztázásra szorul, hogy valójában *mi* az, amit rögzítünk. Vajon a nyelv vizuális objektivációja során meg tudjuk-e őrizni a tartalmat, a mondanivalót, a közlés lényegét? És ami talán még ennél is fontosabb: Vajon ki tudjuk-e fejezni a beszélő megnyilatkozásaiban rejlő *szándékot*? Avagy az intenció forrása áthelyeződik az írott szöveg létrehozójára, s ezáltal esetleg módosul? Felmerül ezzel kapcsolatban egy további probléma is, nevezetesen az *érvényesség* kérdése. Vajon *megfelelő módon* tükrözi-e az írott szöveg a szóbeli megnyilatkozásokat, tágabb, átfogóbb, magyarázóbb annál, vagy éppen fordítva: a képzeletbeli hídon nem szállítható elemek miatt egyszerűbb, sőt túl egyszerű. Ezek a kérdések már nemcsak a beszélt és írott nyelv tulajdonságait, valamint a szóbeli és írásbeli kommunikáció közötti különbségeket érintik, hanem sokkal inkább a szóbeli megnyilatkozás és a leírt szöveg közötti kapcsolat meghatározására vonatkoznak. A beszéd írásbeli rögzítésének, vagyis a diskurzusrögzítésnek az a feladata, hogy ezt a kapcsolatot megteremtse, minősége pedig attól függ, hogy milyen módon sikerül ezt megvalósítania.

**A szóbeli megnyilatkozás és a leírt szöveg közötti kapcsolat minősége**

Ahogyan a bevezetőben már említettük, a referenciális ekvivalencia keretein belül a szöveghűség szempontjából a diskurzusrögzítés különböző módon valósulhat meg, ezért a szóbeli megnyilatkozás és annak írott változata között eltérő mélységű és minőségű referenciális kapcsolat figyelhető meg. Az élőszó írott nyelvre történő fordításának, a beszéd rögzítésének a folyamata egyaránt megvalósulhat a beszédelemző transzkripciók, a szó szerinti, a szöveghű, a szöveg közeli lejegyzések, a szabad parafrázisok és a propozíciós tartalmat mellőző illokúciós erőindikátorok segítségével. Mindezen eljárások célja a beszéd vizuális reprezentációjának létrehozása, módszere a hangzó szöveg vizuális jelekké történő átalakítása, eredménye pedig az írott szöveg.

A diskurzusrögzítés egyik legismertebb és leggyakrabban alkalmazott műfaja a jegyzőkönyv. A jegyzőkönyvvezetés célja a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális élet különböző kommunikációs színterein elhangzottak írásban történő rögzítése, és ezáltal olyan hitelesített, bizonyító erejű dokumentum elkészítése, amely egy meghatározott befogadói kör számára térben és időben elérhetővé teszi az információt.

Attól függően, hogy a jegyzőkönyv milyen részletességgel tartalmazza a szóbeli megnyilatkozások tartalmát, megkülönböztetünk szó szerinti, rövidített, tömörített és kivonatos jegyzőkönyveket, valamint emlékeztetőket és feljegyzéseket. A szó szerinti jegyzőkönyv minden szóbeli megnyilatkozást tartalmaz, beleértve az olyan verbális, illetve nonverbális eseményeket is, mint amilyen a nevetés, kiabálás, közbeszólás, taps, éljenzés stb.

A nem szó szerinti jegyzőkönyvek típusai a lejegyzett szöveg mennyisége, minősége és formája alapján különíthetők el. Így például a rövidített jegyzőkönyvben csak a lényegesnek tartott mondanivaló kerül rögzítésre; a szöveghű kivonat az eredetileg elhangzottaknak kb. 70-75 százalékát tartalmazza, a szabad kivonat pedig kb. 50 százalékát (Jegyzőkönyvvezetési alapismeretek). A jegyzőkönyv ebben az esetben múlt időben és egyes szám harmadik személyben készül. Az emlékeztető és a feljegyzés nem rögzíti az értekezlet vagy tanácskozás lefolyásának menetét, csak az időpontról, helyszínről, a jelenlevőkről, az ülés tárgyáról és a határozatokról nyújt információt. A kivonatos jegyzőkönyv egyik sajátos típusa az eredményjegyzőkönyv, amelyben csak a meghozott döntések, határozatok stb. kerülnek lejegyzésre.

**A jegyzőkönyvvezetés mint értelmezési folyamat**

A jegyzőkönyvvezetés meglehetően komplex folyamat, amely – különösen a gyorsírás esetén – nemcsak sokoldalú felkészültséget igényel, hanem a téma bizonyos fokú ismeretét is feltételezi. A kommunikációs színtértől és a diskurzusrögzítés módszerétől függetlenül a jegyzőkönyvvezetőnek meg kell értenie, sőt értelmeznie kell az elhangzottakat. Ahogy már említettük, a gyorsírás logikai rövidítések rendszerére épül, amelyeknek kidolgozása hosszú időt vesz igénybe, alkalmazása pedig csak akkor képzelhető el adekvát módon, ha a gyorsíró értelmezi a szöveget, és tudja, hogy mely nyelvi elemeket lehet gyorsírói jelekkel felváltani az adott kommunikációs kontextusban: csak egy szót, egy szókapcsolatot vagy akár az egész mondatot.

A nem szószerinti jegyzőkönyvek készítésekor a jegyzőkönyvvezetőnek mérlegelnie, szelektálnia, válogatnia kell, hiszen döntő jelentősége lehet annak, hogy milyen és mennyi információ kerül az adott szóbeli megnyilatkozás tartalmából a jegyzőkönyvbe. Ez a „kognitív selejtezés” szintén csak akkor teljesíthető megfelelő módon, ha a jegyzőkönyvvezető érti és értelmezni is tudja a hallottakat. Ennek hiányában nem lehet eldönteni, hogy melyek azok az információk, amelyek a legfontosabbak és ténylegesen rögzítésre kerülnek, és melyek azok, amelyek

feleslegesek, tehát elhagyhatók. A nyelvhelyességi hibák, a pontatlan megfogalmazások is csak abban az esetben javíthatók, ha a jegyzőkönyvvezető követi és értelmezi a szóbeli diskurzust. A rövidített jegyzőkönyv, vagy a szöveghű, illetve a szabad kivonat készítésekor is óriási a jegyzőkönyvvezető felelőssége, amikor eldönti, hogy a propozíciós tartalom (vagy annak rövidített változata) elegendő információt szolgáltat-e, vagy szükséges a megnyilatkozás illokúciós erejének a megértése és rögzítése is. Például egy adott propozíciós tartalom lehet puszta tényközlés, de lehet tiltakozás vagy figyelmeztetés is.

**Összegzés**

A beszéd rögzítése szorosan összefügg a megértés és az értelmezés kategóriáival. A fordításhoz, konkrétan a célnyelvi szöveg megalkotásához hasonlóan, a vizuális reprezentáció szintjén is csak azt az információt tudjuk adekvát módon megjeleníteni, amelyet megértettünk és megfelelően értelmeztünk. Azt a beszédszándékot, amelyet nem tudunk megfelelően interpretálni, grafikai jelek segítségével is csak részben, illetve hibásan, vagy egyáltalán nem tudunk közvetíteni. Ezért mondhatjuk azt, hogy a diskurzusrögzítés az intralingvális fordítás egyik speciális esete: aki az élőszót írásban rögzíti, – a fordítóhoz vagy a tolmácshoz hasonlóan – egyben értelmezi is az üzeneteket. A fentiek értelmében Gadamer megállapítását, amely a fordítást és a fordító tevékenységét kapcsolja össze az értelmezéssel – kisebb átalakítást követően – a diskurzusrögzítést végző személyre is vonatkoztathatjuk:

„A *fordító* és az interpretáló helyzete alapjában véve ugyanaz. Vagyis aki *fordít*, egyben interpretál, értelmez és magyaráz. A *fordítás* az interpretálás speciális esete, amikor is a hermeneutikai tevékenység során a *nyelvek és kultúrák* közötti szakadékot is át kell hidalni. Ennek egyik eszköze az értelmezés." (Gadamer 1984: 276)

A *diskurzusrögzítő* és az interpretáló helyzete alapjában véve ugyanaz. Vagyis aki *az élőszót írásban rögzíti*, egyben interpretál, értelmez és magyaráz. A *beszéd rögzítése* az interpretálás speciális esete, amikor is a hermeneutikai tevékenység során a *szóbeliség és az írásbeliség* közötti szakadékot is át kell hidalni. Ennek egyik eszköze az értelmezés.

**IRODALOM**

Crystal, D.1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
Fercsik E., Raátz J. 2006. *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Fercsik E., Raátz J. 1993. *Kommunikáció szóban és írásban*. Székesfehérvár: Korona Nova.
Gadamer, H. G. 1984. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat Kiadó.
Hoppál M., Jankovics M., Nagy A., Szemadám Gy. 1990. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.
Jegyzőkönyvvezetési alapismeretek – [https://ugyvitel.uw.hu/segedlet.doc – 2012.11.12.]
Kéki B. 2000. *Az írás története – A kezdetektől a nyomdabetűig*. Budapest: Vince Kiadó.
Laziczius Gy.1963. *Fonetika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
Nádasdy Á. 2006. Nyelv és írás. In: Kiefer F. (szerk.) 2006. *Magyar Nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 907–932.
Szécsi G. 2003. *A kommunikatív elme. A nyelvi kommunikáció fogalmi alapjai*. Budapest: Áron Kiadó.

**LESZNYÁK MÁRTA**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Gyógypedagógus-képző Intézet, Szeged
*lesznyakm@t-online.hu*

# „Úristen, de hülye vagyok!" – Fordítók értékelő jellegű megnyilvánulásai a fordítási folyamat közben

***Kulcsszók:*** *fordítási folyamat vizsgálata, hangos gondolkodás, értékelő mechanizmusok, önértékelés, reflexió*

Munkavégzés közben a részfolyamatok értékelése nem csak a fordítás, hanem minden típusú emberi tevékenység egyik kulcsfontosságú tényezője, hiszen meghatározza a folyamat sikerét. Egy korábbi folyamatorientált vizsgálat jegyzőkönyveit felhasználva arra kerestünk választ, hogy a fordítási folyamat közben milyen típusú értékelő megjegyzéseket tesznek a fordítók és mennyit. Emellett kíváncsiak voltunk arra is, hogy van-e összefüggés a fordítói tapasztalat és az értékelő jellegű megnyilvánulások között, valamint, hogy van-e összefüggés a teljesítmény és az értékelő jellegű megnyilvánulások között.

## 1. A kutatás előzményei

A kutatás elméleti hátterét a pedagógia és a pszichológia önszabályozásra vonatkozó ismeretei alkotják (Boekaerts, Zeidner 2005, Zimmerman 2002, Pintrich, Schunk 2002, Schunk, Zimmerman 1998). Az értékelési folyamatok az önszabályozás részét képezik, és két szempontból fontosak. Egyrészt meghatározhatják az aktuális tevékenység sikerét, másrészt hosszú távon a szakmai fejlődéshez járulnak hozzá, hisz a tanulási folyamat fontos összetevői. Aktuális tevékenység végzése közben a részfolyamat vagy a részeredmények értékelése befolyásolja, hogy a munkát, jelen esetben a fordítást végző személy tesz-e további erőfeszítéseket a végeredménye jobbítása érdekében. Hosszú távon a folyamat és az eredmény, valamint a részeredmények értékelése arra ösztönözhetik az egyént, hogy változtasson addigi stratégiáin és technikáin, újakat próbáljon ki, vagy tökéletesítse a már meglévőket. Ezáltal biztosíthatja folyamatos szakmai fejlődését.

A vizsgálat közvetlen előzményének Tirkkonen-Condit és Laukkanen 1996-os kutatása tekinthető, akik azt vizsgálták, hogy a fordító énképe hogyan befolyásolja a fordítási folyamatot. A szerzők a fordító énképét értékelő jellegű megjegyzéseiken keresztül igyekeztek megragadni. Bár ez a megközelítés kissé leegyszerűsítő, számunkra mindenképp fontos, hogy folyamatorientált és értékelést vizsgáló kutatásról van szó. A kutatás eredményei szerint azok a fordítók, akik több pozitív értékelést adtak, inkább viselkedtek kommunikátorként, mint kevésbé pozitív társaik. Az értékelések száma és iránya ugyanakkor nem mutatott összefüggést a fordítói teljesítménnyel. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Tirkkonen-Condit és Laukkanen mindössze négy alannyal folytatta vizsgálatát, és az értékelő jellegű megjegyzéseket nem osztályozták, ezért kissé impresszionisztikusnak hatnak megállapításaik.

## 2. Az adatgyűjtés és elemzés módszerei

A vizsgálat egy korábbi folyamatorientált kutatás jegyzőkönyveinek másodlagos elemzése útján történt. Az eredeti vizsgálat során tizenhat, különböző mértékben tapasztalt fordító egy 182 szavas újsághírt fordított angolról magyarra. A fordításról hangfelvétel készült, amelyeket azután írásban rögzítettünk (a vizsgálati körülmények leírását lásd Lesznyák 2008). Ezek a jegyzőkönyvek képezték a jelen vizsgálat alapját.

Az elemzés során a jegyzőkönyvekben értékelést kifejező szavakat és szóösszetételeket kerestünk. Ezek három nagy kategóriába sorolhatók:

a) melléknevek (pl. jó, szép, nehéz, érdekes, furcsa stb.);
b) főnevek (pl. hülyeség, probléma, vidámság stb.);
c) igék, igei kifejezések (pl. /nem/ tetszik, elmegy stb.).

Emellett meghatároztuk a melléknevek valenciáját is, amely pozitív, negatív, semleges vagy ambivalens is lehet.

Az értékelő jellegű megjegyzések kategorizálása néhány problémát is felvetett. Mivel a célnyelvi szöveg a fordító monológjába ágyazódott be a hangfelvétel során, figyelni kellett, hogy csak a valódi értékelő jellegű nyelvi megnyilvánulásokat vegyük figyelembe elemzéskor. Nem kellett tehát számba venni tehát azokat a minősítő megjegyzéseket, amelyek a célnyelvi szöveg részét képezték. A fordítási tevékenységnek ez a jellegzetessége azt is jelenti, hogy számítógépes szövegelemzést nem tudunk végezni ezeken a jegyzőkönyveken, hiszen a programok ilyen típusú minőségi értékelésre nem képesek.

Különleges problémát jelentett a „jó" szócska értékelése, amely igen gyakran, nem értékelő funkcióban fordul elő (hanem például a fordító saját magát biztatta továbbhaladásra ezzel a kifejezéssel). Emellett számos melléknév valenciáját csak a kontextus vagy a szupraszegmentális jegyek alapján lehetett meghatározni (pl. érdekes, izgalmas).

Nagyon fontos kérdést vetettek fel az indirekt értékelések. Ezek a megjegyzések nem tartalmaznak értékelő jellegű nyelvi megnyilvánulásokat, ugyanakkor az implikált jelentés értékelést sugallt, például „ezen majd még finomítunk". Hosszas mérlegelés után úgy döntöttünk, hogy az indirekt megjegyzéseket ebben a vizsgálatban nem elemezzük, két okból sem. Egyrészt az implikált jelentés (értékelés) meghatározása nagyon szubjektív. Másrészt a metakognitív folyamatok szempontjából fontos, hogy az értékelés tudatos legyen, ami azt jelenti, hogy a direkt értékelések más megítélés alá esnek, fontosabbak a jelen vizsgálat szempontjából.

## 3. Eredmények

*3.1. Az értékelő jellegű megjegyzések típusai*

A vizsgálat első eredményének tekinthető, hogy kialakítottuk az értékelő jellegű megjegyzések tipológiáját. Adataink alapján a fordítók értékelő megjegyzései a következő kategóriákba sorolhatók:

1) A forrásnyelvi szövegre vonatkozó értékelések
   - „Érdekes kis színes" (a forrásnyelvi szöveg elolvasása után)
   - „Huh, ez egy jó mondat!" (a mondat elolvasása után)

2) A célnyelvi szövegre vagy annak egy variánsára vonatkozó értékelések
   - „ez magyarul megint nem jó"
   - „így sokkal természetesebb magyarul"

3) A fordító személyére vonatkozó megjegyzések
   - „úristen, de hülye vagyok!"

4) A fordítási feladatra vagy az átváltási műveletre vonatkozó megjegyzések
   - „ezt nem is olyan egyszerű így magyarra átültetni"

5) Egyéb
   Pl. körülményekre, segédeszközökre vonatkozó értékelő jellegű megjegyzések

*3.2. Az értékelő jellegű megnyilvánulások száma és aránya*

Amint az az 1. ábrán is látszik, a fordítók értékelő jellegű megjegyzéseinek túlnyomó része (83%-a) a célnyelvi szövegre vonatkozik, vagyis a fordító elsősorban saját megoldásait értékeli. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy az értékelés célja a fordítási folyamatban valóban a munkafolyamat szabályozásának elősegítése. További 9% vonatkozik a forrásnyelvi szövegre, a megjegyzések 4%-a pedig a fordító személyét érinti.

E három leggyakoribb kategória megnyilvánulásait érdemes valencia szempontjából is megvizsgálni (2–4. ábrák). Az adatok azt mutatják, hogy a célnyelvi szövegre vonatkozó értékelő jellegű megállapítások valamivel több mint fele (51%-a) negatív, míg 47%-a pozitív irányultságú. Ugyanez az arány eltolódik a forrásnyelvi szövegre vonatkozó megjegyzések esetén, méghozzá oly módon, hogy a megjegyzéseknek 59%-a negatív jellegű, és mindössze 18%-a pozitív. Ugyanakkor erősen megnövekszik a semleges kategória aránya (23%). Ezek a számok arra utalnak, hogy a fordító kevésbé pozitív a forrásnyelvi szöveggel szemben, feltehetőleg a nehéz és „veszélyes" szövegrészekre koncentrál, azokra reflektál, és azokkal kapcsolatban tesz megjegyzéseket.

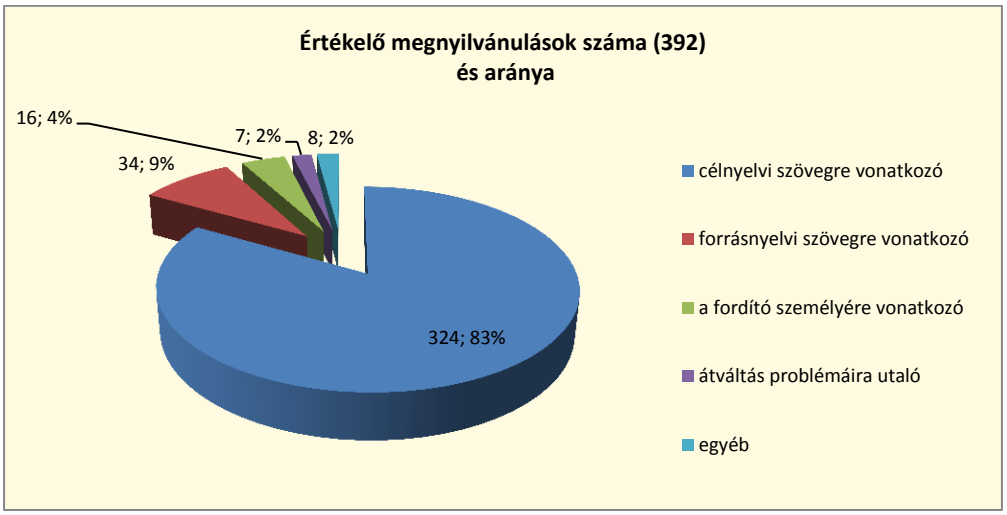


**1. ábra**
A jegyzőkönyvekben előforduló összes értékelő jellegű megnyilvánulás száma és típusok szerinti megoszlása

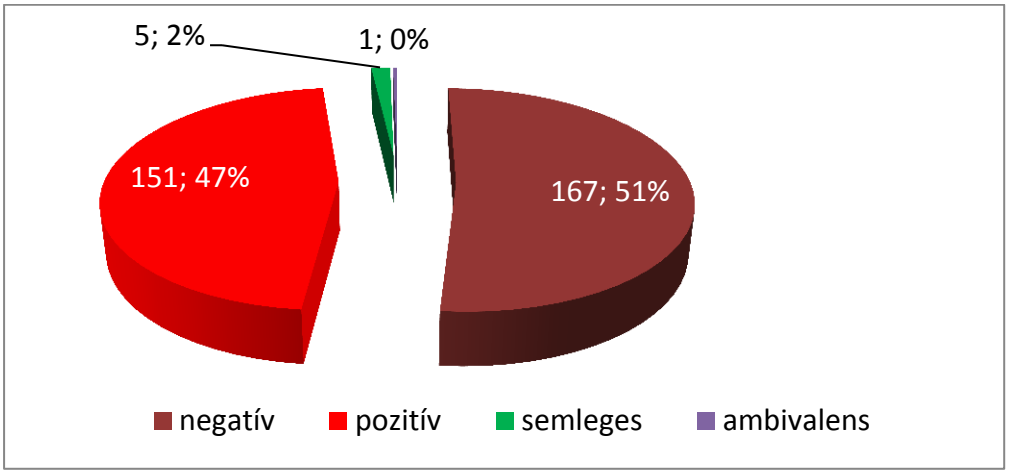


**2. ábra**
A célnyelvi szövegre vonatkozó értékelő jellegű megnyilvánulások megoszlása valencia szempontjából

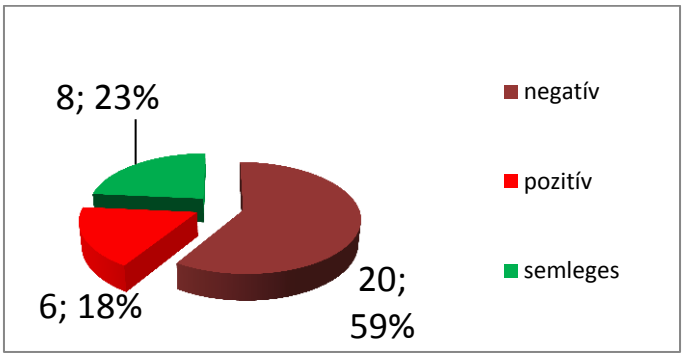


**3. ábra**
A forrásnyelvi szövegre vonatkozó értékelő jellegű megnyilvánulások megoszlása valencia szempontjából

Érdekes és kissé meglepő eredmény, hogy a fordító saját személyére vonatkozó megjegyzései egytől egyig negatívak (4. ábra). Mivel azonban viszonylag kevés ilyen típusú megjegyzéssel találkoztunk, további kutatásokra van szükség az eredmény megerősítéséhez.

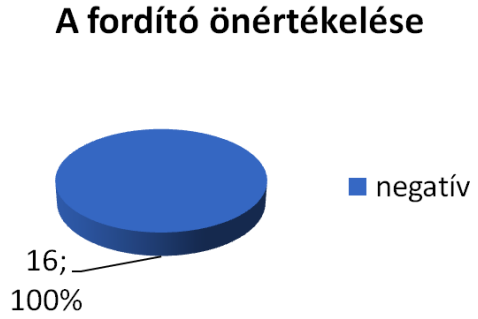


**4. ábra**
A fordító saját személyére vonatkozó értékelő jellegű megnyilvánulásainak megoszlása valencia szempontjából

*A fordítói tapasztalat és az értékelés összefüggései*

A 5. ábrán láthatjuk, hogy a különböző tapasztalattal rendelkező fordítók milyen gyakorisággal tettek értékelő jellegű megjegyzéseket. Az eredmények azt mutatják, hogy minél tapasztaltabb a fordító, annál több értékelő jellegű megjegyzést tesz, hisz a fordítók és a fordítóképzésben részt vevő hallgatók kb. 2 percenként tettek egy értékelő jellegű megjegyzést, míg a középiskolás és angol-szakos hallgatók esetében átlagban 3 perc 20 másodperc telt el két értékelő megnyilvánulás között. A kétmintás t-próba alapján az eltérés szignifikáns $p<0,05$-ös szinten, ami azt jelenti, hogy a statisztikai hiba lehetősége minimális. Ez az eredmény arra utal, hogy a tapasztaltabb fordítók fokozottan figyelik és értékelik munkájukat, illetve annak eredményét, részeredményeit.

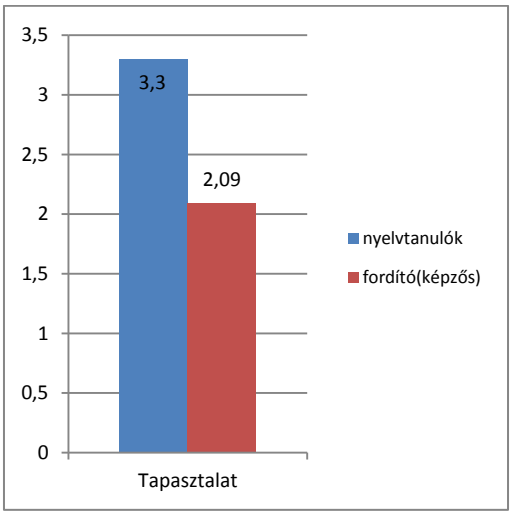


**5. ábra**
Az értékelő jellegű megnyilvánulások gyakorisága tapasztalat szerinti bontásban
(A függőleges tengelyen a két értékelés között eltelt átlagos idő látható)

A további elemzések során nem rajzolódott ki egyértelmű mintázat a fordítói tapasztalat és az értékelési tendenciák között. Nem találtunk szignifikáns különbségeket a tapasztaltabb és kevésbé tapasztalt fordítók között sem a forrásnyelvi vagy a célnyelvi szövegre való utalások számában, sem a célnyelvi szöveg értékelésének valenciája (pozitív vagy negatív) terén. Sokkal inkább jellemzőek voltak az óriási egyéni különbségek, amelyek jellegzetes fordítói profilokat rajzoltak meg. Az 1. táblázatban két hivatásos fordító profilját hasonlíthatjuk össze. Jól látható, hogy bár az összes értékelő megjegyzés száma és gyakorisága közelít egymáshoz, a két fordító erőteljesen különbözik abban, hogy milyen arányban értékeli a forrásnyelvi szöveget, és hogy mennyire pozitívan viszonyul saját célnyelvi megoldásaihoz.

| | **Hivatásos 1.** | **Hivatásos 2.** |
|---|---|---|
| Összes értékelő megjegyzés | 26 | 24 |
| Gyakoriság (hány percenként?) | 1,82 | 1,59 |
| ST összes | 2 (7%) | 5 (20%) |
| TT pozitív | 3 (11,5%) | 12 (50%) |
| TT negatív | 21 (81%) | 7 (30%) |

**3. táblázat**
Két hivatásos fordító értékelő megjegyzéseinek összehasonlítása

A tapasztalat kapcsán még néhány apró érdekességre hívnám fel a figyelmet, amelyekből azonban az alacsony előfordulás miatt messzemenő következtetéseket nem lehet levonni.

Az egyik ilyen érdekesség, hogy átváltási problémákra szinte kizárólag nyelvtanulók utaltak (6. ábra). Ez az eredmény utalhat arra, hogy számukra még új az a felfedezés, hogy „*értem én ezt, de hogyan kellene ezt jól magyarul…*”. A jelen kutatás alapján úgy tűnik, a tapasztalattal természetessé válik ez az élmény, már nem reflektál rá a fordító. Energiáit inkább a szöveg értékelésére fordítja.

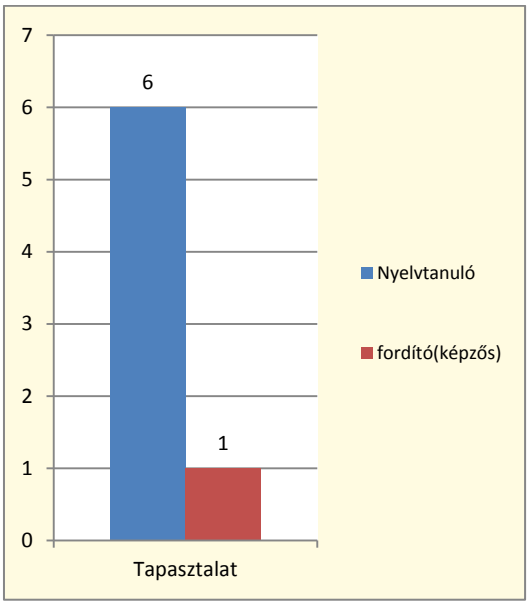


**6. ábra**
Az átváltási műveletre vonatkozó értékelő megnyilvánulások gyakorisága

A másik érdekesség, hogy a fordító (saját) személyének értékelése egyéni sajátosságnak látszik. Néhány fordító gyakran él vele, mások pedig egyáltalán nem. Emellett feltűnő, hogy erős negatív korreláció figyelhető meg a célnyelvi szövegre vonatkozó negatív megjegyzések száma és a saját személyre vonatkozó negatív megjegyzések száma között (-0,72; $p<0,04$). Ez azt jelenti, hogy aki saját magára negatív megjegyzéseket tett („de hülye vagyok", „de lassú vagyok"), az sokkal kevesebbszer minősítette negatívan a saját célnyelvi szövegét. Úgy tűnik, mintha az ilyen típusú fordítók saját magukat értékelnék a szöveg helyett, más szóval, az ő esetükben összemosódik a teljesítményük saját magukkal. A szakmai fejlődés szempontjából ennek komoly szerepe lehet: általában nem tekintjük szerencsésnek, ha valaki magát minősíti negatívan az általa létrehozott produktum helyett. Azt azonban csak longitudinális vizsgálat segítségével tudnánk megmondani, hogy a fordítói kompetencia fejlődését hogyan befolyásolja az ilyen típusú énkép és önértékelési tendencia.

*3.3. A teljesítmény és az értékelő jellegű megjegyzések összefüggése*

A kutatás során az elkészült célnyelvi szövegeket három értékelő értékelte: egy hivatásos fordító, egy fordítást is tanító egyetemi oktató és egy újságíró (aki angolul nem is beszélt, és a forrásnyelvi szöveget sem ismerte). A korreláció-vizsgálatok azt mutatták, hogy az újságíró (0,67; $p<0,01$) és a hivatásos fordító (0,50; $p<0,05$) ítélete szignifikánsan összefüggött az értékelések gyakoriságával, tehát minél több értékelő jellegű megjegyzést tett a fordító, annál jobbnak ítélte meg e két értékelő a fordítás minőségét. Ugyanakkor a fordítást tanító egyetemi oktató ítélete nem mutatott összefüggést a gyakorisági mutatókkal, és további összefüggéseket sem találtunk a teljesítmény és az értékelés jellemzői között.

## 4. Összegzés

Vizsgálatunk legfontosabb eredményeit a következőképp foglalhatjuk össze: A fordítói tapasztalattal nő az értékelő jellegű megnyilvánulások aránya. Ez arra utal, hogy a tapasztaltabb fordítókat nagyobb mértékű tudatosság és a fordítási folyamat erőteljesebb szabályozása és kontrollja jellemzi. Emellett a teljesítmény is pozitív összefüggést mutat az értékelő jellegű megjegyzések arányával, ugyanakkor annak nincs jelentősége, hogy ezek a megjegyzések inkább pozitív vagy inkább negatív jellegűek. Ez a fordító személyiségétől függ, és mindkét stratégiával lehet jó fordítást készíteni, az a lényeg, hogy az értékelés maga megtörténjen.

A vizsgálat számos további kutatás lehetőségét veti fel. A már említett indirekt megnyilvánulások bevonása mellett érdekes lehet az értékeléskor használt nyelvi kifejezések minőségi elemzése, vagyis hogy a fordító menynyire árnyalt kifejezéseket használt a pozitív vagy negatív minőség kifejezésére. Narratív pszichológiai kutatásokból tudjuk, hogy minél árnyaltabban beszél az egyén életéről, annál differenciáltabb a személyisége (László 2008). Ugyanígy elképzelhető, hogy az árnyaltabb értékelő kifejezések használata (pl. magyaros, újságírós, bombasztikus szemben a „jó" szinte kizárólagos használatával) a nagyobb tapasztalattal rendelkező fordítókat jellemzi.

**IRODALOM**

Boekaerts, M., Pintrich, P.R., Zeidner M. (eds.) 2005. *Handbook of Self-regulation*. London: Elsevier Academic Press.

László J. 2008. *The Science of Stories: An Introduction to Narrative Psychology*. London: Routledge.

Lesznyák M. 2008. *Studies in the Development of Translation Competence*. Phd-dissertation. Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.

Pintrich, P. R., Schunk, D. H. 2002. *Motivation in education: Theory, research, and Applications*. Columbus: Merrill-Prentice Hall.

Schunk, D. H., Zimmerman, B. J. (eds) 1998. *Self-regulated learning: from teaching to self-reflective practice*. New York: Guilford Press.

Tirkkonen-Condit, S., Laukkanen, J. 1996. "Evaluations – a Key to understanding the affective dimension of translational decisions." *Meta* Vol. 41. No.1. 45–59.

Zimmerman, B.J. 2002. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory into Practice* Vol. 41. No. 2. 64–70.

**ROBIN EDINA**
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Fordítástudományi Doktori Program
*robin.edina@gmail.com*

# Fordítói és lektori műveletek a fordított szövegekben

*Kulcsszók: explicitáció, implicitáció, univerzálék, lektorálás, optimalizáció*

## 1. Bevezetés

Gyakran esik szó a fordítástudományban a fordító láthatatlanságáról (Venuti 1995), akadnak azonban a fordítási folyamatnak olyan résztvevői is, akiket még nagyobb láthatatlanság övez. Bár a fordított szövegeket gondozó lektorok gyakran jelentős mértékű módosítást végeznek a szövegeken (Robin 2010), hozzájárulásuk a fordítások minőségéhez tagadhatatlan, a kutatók többnyire nem számolnak a lektorok tevékenységével. Így az explicitációs hipotézist (Blum-Kulka 1986) és általánosságban az univerzálékat kutató vizsgálatok sem veszik figyelembe azt a tényt, hogy az elemzés alapjául szolgáló korpuszok gyakran lektorált fordításokból állnak, amelyek már nem csupán a fordító stratégiájának és műveleteinek nyomait viselik magukon, hanem a lektoréit is.

Mindezek alapján felmerül tehát a kérdés, mit tesznek a lektorok – amikor egyáltalán tesznek valamit – a fordító által végzett explicitációs és implicitációs műveletekkel a célnyelvi szövegben. Ha pedig a lektorok önállóan is végeznek explicitációs és implicitációs műveleteket, az is tisztázásra vár, hogy amit az explicitációs vizsgálatok a fordító által végrehajtott műveletnek tulajdonítanak, valóban kizárólag a fordításra jellemző univerzális jellegzetesség-e, avagy értelmezési tartományát és meghatározását ki kell szélesítenünk a nyelvi jelenségek egy nagyobb táborára, jelen esetben a lektorálásra, szerkesztésre is. Szükséges továbbá azt is megvizsgálnunk, mely kategóriába sorolható explicitációs és implicitációs műveletek jellemzik a fordítás, illetve a lektorálás folyamatát.

## 2. Fordítói műveletek és lektorálás

Az explicitáció és implicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet (1995) vezette be a fordításelméletbe. Általános fordítási műveletek eredménye nyomán jelentkező stilisztikai technikaként értelmezték az explicitációt és az implicitációt, amely a mondat szintjén jelentkezik, és a célnyelv normáit követi. Meghatározásukban az explicitáció olyan művelet, amelynek során a fordító explicit módon fejez ki valamit a célnyelven, ami a forrásnyelven implicit maradt, mivel az információ a forrásnyelvi kontextusból, illetve az adott szituációból kikövetkeztethető. Az explicitáció mellett a fordítási technikák között felsorolták annak ellentétét, az implicitációt is, amelyet akkor alkalmaz a fordító, amikor „…valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést" (1995: 344). A későbbi empirikus kutatások igyekeztek több fényt vetni az explicitációs műveletek sajátosságaira, és kiszélesítették az explicitáció és implicitáció jelenségének értelmezési tartományát.

### *2.1. Az explicitáció és implicitáció tipológiája*

Klaudy (1999) tipológiája az explicitáció fajtáinak meghatározására összefoglalja, és egy elméletben egyesíti a korábban elhangzott véleményeket. Kiterjesztette Vinay és Darbelnet (1995) eredeti értelmezését, és számolt a fordításban részt vevő nyelvpárok közötti rendszerbeli különbségekkel is, amelyek az explicitációt kötelező és automatikus műveletté teszik. Ennek megfelelően megkülönböztet nyelvspecifikus, illetve nem nyelvspecifikus jelenségeket, és tipológiájában a műveletek alábbi négy fő kategóriáját azonosítja (Klaudy 1999: 9):

- **Kötelező**: olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- **Fakultatív**: nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenség. A fordítónak van választási lehetősége, hogy végrehajtja-e a műveletet, amely nélkül a szöveg egésze nem felelne meg a célnyelv elvárásainak.

- **Pragmatikai**: ezzel a művelettel a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismerete közötti különbségeket hidalja át.
- **Fordításspecifikus**: sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható művelet, a fordító a kontextusból merítve törekszik az egyértelműsítésre, a szöveg feldolgozhatóságának megkönnyítésére.

Nyelvspecifikus műveletek közé tartoznak a kötelező és fakultatív, azaz nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenségek, míg a pragmatikai és fordításspecifikus műveleteket a fordító azért végzi, hogy világossá, egyértelművé, feldolgozhatóbbá tegye a célnyelvi szöveget az olvasó számára. A fenti kategóriákat Klaudy (1999) az explicitációs műveletek felosztására alkalmazza, de ugyanezen kategóriákba sorolhatók a fordító által végzett, implicitációval járó műveletek is. Klaudy az explicitációt és az implicitációt átfogó műveleti „szuperkategóriáknak" (2004: 72) nevezi, amelyek szinte az összes átváltási műveletet (Klaudy 1997) magukban foglalják. Az explicitáció alá tartozó fordítói műveletek közé tartozik a lexikai konkretizálás, felbontás és betoldás, valamint a grammatikai konkretizálás, felbontás és betoldás. Implicitációval jár együtt a lexikai általánosítás, összevonás és kihagyás, illetve a grammatikai generalizálás, lesüllyesztés és kihagyás. Mindezek besorolhatók az explicitáció és implicitáció négy fő kategóriájának egyikébe (Klaudy 1999).

Heltai (2010) szélesebb értelmezési tartományt javasol az explicitáció fogalmának meghatározására. Megállapítja, hogy a fordításra a kommunikáció általános szabályai érvényesek, a fordító munkája közben a másodlagos szövegalkotás kommunikációs korlátait igyekszik leküzdeni – és eközben redukciós vagy kompenzációs műveleteket alkalmaz –, ezért az explicitáció elsősorban kommunikációs univerzálénak tekinthető. Heltai továbbá empirikus vizsgálatokat javasol annak megállapítására, mely explicitációs műveleti típusok fordulnak elő tipikusan a fordítási szövegekben, és mely típusok jellemzik a kommunikáció más területeit, amelyekbe jelen kutatásunk esetében beletartozik a lektorálás is.

*2.2. Az explicitáció és implicitáció mint szerkesztési művelet*

Seguinot (1988) az általa explicitációnak nevezett, nyelvpártól független hozzáadásokról azt állapítja meg, hogy valójában *szerkesztési* (editing) stratégiák részét képezik, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és intézményes igények kielégítését szolgálják. Englund Dimitrova (2005) megfigyelései szerint a stratégiai (tudatos döntéseken alapuló) explicitációs műveletek a fordító értelmezési folyamatának (process of interpretation) eredményeképpen jönnek létre, amelynek során a célnyelvi szöveget a célnyelven módosítják, és nem térnek vissza ismét a forrásnyelvi szöveghez, nem történik újabb átváltási művelet. A fordított szöveg újraformálása (szerkesztése) a célnyelven gyakran jár együtt olyan műveletekkel, amelyek a fordítást a forrásnyelvi szöveghez képest explicitebbé teszik (Dimitrova 2005: 237).

Mindezen megállapítások azokra az explicitációs műveletekre vonatkoznak, amelyek nem a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt szükségesek. Megállapíthatjuk tehát, hogy ez a műveleti típus nem a fordítási folyamat szerves része, és egyetérthetünk Heltai (2010) fent ismertetett nézetével, miszerint az explicitáció jelenségére a kommunikáció általános szabályai vonatkoznak, helyét a kommunikációs stratégiák között kereshetjük. A Dimitrova (2005) által stratégiainak, azaz tudatos döntéseken alapuló explicitációnak (és idesorolhatjuk ellenpárját, az implicitációt is) nevezett műveletekkel másodlagos kommunikációs helyzetben szerkesztjük, mintegy optimalizálni igyekszünk a közlés információs tartalmát és nyelvi redundanciáját.

A nyelvi normákkal nem magyarázható explicitáció, illetve ellenpárja, az implicitáció tehát szerkesztési művelet, amely egy már létező – fordított vagy eredeti – szöveg egyértelműsítését, feldolgozhatóságát, a kontextuális hatás megőrzését hivatott elősegíteni a befogadó számára. Minden szövegszerkesztési helyzetben előfordulhat, legyen az szóbeli vagy írásbeli kommunikáció; az adott szövegszituációra jellemző paramétereknek megfelelő mértékben. Ezzel az explicitáció tartományát kiszélesítjük olyan kommunikációs, szövegszerkesztési szituációkra is, ahol nem történik nyelvi közvetítés, nincsenek nyelvek közötti átváltási műveletek.

Mivel korábbi kutatásaink (Robin 2010) során megállapítottuk, hogy a fordított szövegeket gondozó lektorok is végeznek explicitációt és implicitációt, jelen tanulmányunkban – a fordítók és lektorok műveleteinek vizsgálatára – célszerűnek látjuk az explicitáció és implicitáció tipológiáját Klaudy (1999) műveleti kategóriái és az explicitációt szerkesztési stratégiaként meghatározó fenti elméletek alapján módosítani:

- **Kötelező**: olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- **Normakövető**: nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenség. A fordítónak van választási lehetősége, hogy végrehajtja-e a fakultatív műveletet, amely nélkül a szöveg egésze nem felelne meg a célnyelv elvárásainak.
- **Szerkesztési**: sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható fakultatív művelet, a fordító a kontextusból merítve törekszik az egyértelműsítésre, a szöveg feldolgozhatóságának megkönnyítésére.

A fordítási folyamatra jellemző univerzális jelenség lehet bármely olyan fakultatív – normakövető vagy szerkesztési – művelet vagy műveletcsoport, amely a fordításokban eltérő gyakorisággal fordul elő, mint eredeti célnyelvi szövegekben.

*2.3. Fordítási műveletek és a szövegminőség*

A fordítási univerzálékkal kapcsolatos tanulmányok többször említik (Tirkonnen, Condit 2004, Chesterman 2010), hogy a fordítási univerzálék (Laviosa 2008) elsősorban a „közepes" fordítások velejárói. Az univerzálék közé sorolt általános jelenségek – többek között az egyszerűsítés, normalizáció, célnyelv-specifikus „egyedi" elemek hiánya – feltételezhetően a fordítás folyamatának elkerülhetetlen következményeként kerülnek a fordított szövegekbe (*harmadik kód*, Baker 1993), az adott forrásnyelvtől függetlenül. Ezen sajátosságoknak az eredménye pedig olyan célnyelvi szöveg, amely ugyan nem ellenkezik a célnyelv szabályaival, mégis eltéréseket mutat a célnyelvben megszokott normától.

Korábbi kutatásaink során rámutattunk (Makkos, Robin 2011a), hogy az – ugyancsak fordítási univerzálék közé sorolt, sőt egyes fordításkutatók szerint (Pym 2008) velük összefüggésben álló – explicitáció és implicitáció kompetenciafüggő művelet. Minél tapasztaltabb a fordító, annál inkább képes a tömör fogalmazásra, és a nyelvi normákkal nem alátámasztható műveletípusokat is tudatosabban kezeli. A gyakorlatlan fordító viszont gyakrabban hoz létre indokolatlanul redundáns szöveget, illetve a normakövető műveleteket is elmulaszthatja. Logikusnak tűnik tehát, hogy a lektorok, akiknek feladata, hogy a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű, ugyanakkor a célnyelvi szövegek kritériumainak mindenben megfelelő szöveg jöjjön létre, ezeket a fordítási „anomáliákat" is módosítják.

**3. A kutatás bemutatása**

Jelen kutatás elsődleges célja későbbi tanulmányok alapját képező hipotézisek alkotása volt a fordítói kéziratok és a lektorált szövegek viszonyáról, a fordítási és lektorálási műveletekről az angol és a magyar nyelv viszonylatában, különös tekintettel a fordított szövegekre jellemző explicitációra mint fordítási univerzáléra, valamint ellenpárjára, az implicitációra. Az elemzések arra a kérdésre keresték a választ, hogyan változtatnak a fordítói kéziratot gondozó lektorok a fordító által végrehajtott – explicitációs és implicitációs – műveleteken, illetve mely műveletei kategóriák jellemzik a fordítókat és a lektorokat. Korábbi kutatásaink (Robin 2010) során fény derült arra, hogy a lektorok is végeznek fakultatív jellegű explicitációt és implicitációt. Hipotézisként merült fel tehát, hogy a lektor a kéziratok gondozása során a hibák javítása mellett a fordító fakultatív műveleteit is módosítja, és eközben explicitációt és implicitációt végez. Feltételeztük továbbá, hogy a műveleteket a lektor a szövegek explicitségének, a fordítói műveletek arányának függvényében végzi: grammatikai műveleteket hajt végre a redundancia csökkentésére, és lexikai műveletekkel gazdagítja a fordított szöveg szókincsét.

A kutatás során öt regény egy-egy részletét (20-20 mondat) vetettük egybe. Az összetett lektorálási korpusz eredeti angol nyelvű szövegeket, azok magyar nyelvű fordítói kéziratát, valamint lektorált fordítását foglalta magába. Az elemzett művek mindegyike a szórakoztató irodalom műfajába tartozik. Mivel erre a műfajra igen kevés megkötöttség jellemző – nyelvi megformálását nem korlátozzák olyan paraméterek, mint a terminológia, a szakszövegekre jellemző szófordulatok és kanonizált formulák, illetve nem jellemzők rá a szépirodalmi sajátosságok sem –, ezek a szövegek ideális alapot nyújtanak általános nyelvi tendenciák vizsgálatára. Kommunikációs céljuknál fogva a szórakoztató irodalmi műveket a gördülékeny nyelvi megformáltság, a hétköznapi nyelvben meggyökeresedett szófordulatok jellemzik. A fordító és lektor feladata, hogy könnyen feldolgozhatóvá, a nem fordítás során létrejött célnyelvi szövegekkel egyenértékűvé tegye a fordítást.

Az összesen öt szövegrészleten négy fordító és öt szerkesztő dolgozott, csupán egy fordítótól származik két fordítás, ám ezeket más-más lektor szerkesztette. A fordítói kéziratokat és lektorált szövegeket a művek kiadója, a

Könyvmolyképző Kft. és az Ulpius-ház bocsátotta rendelkezésünkre. A szövegekre az alábbi sorendben utalunk a kutatás eredményeinek ismertetése során:

1. George, J. D. 2010. *Princess of the Midnight Ball.* London: Bloomsbury.
   George, J. D. 2011. *Éjféli bál.* Szeged: Könyvmolyképző. Ford.: Szakál G.
2. Clare, C. 2009. *City of Bones – Mortal Instruments.* New York: McElderry.
   Clare, C. 2009. *Csontváros.* Szeged: Könyvmolyképző. Ford.: Kamper G.
3. Harris, J. 2008. *Runemarks.* New York: Knopf.
   Harris, J. 2009. *Rúnajelek.* Budapest: Ulpius-ház. Ford.: Szűr-Szabó K.
4. Bray, L. 2005. *A Great and Terrible Beauty.* New York: Delacorte.
   Bray, L. 2010. *Rettentő gyönyörűség.* Szeged: Könyvmolyképző. Ford.: Szűr-Szabó K.
5. Cashore, K. 2008. *Graceling.* Boston: Harcourt.
   Cashore, K. 2010. *A garabonc.* Szeged: Könyvmolyképző. Ford.: Farkas O.

A kutatás első lépésként a fordítói kéziratokat kontrasztív szövegelemzéssel egybevetettük a forrásnyelvi szövegekkel, hogy azonosíthassuk a fordító által végrehajtott explicitációs és implicitációs műveleteket, elsősorban Klaudy (1997) átváltási műveletekre kidolgozott tipológiáját felhasználva. Az azonosított átváltási műveleteket azután – a 2.2. részben ismertetett tipológia alapján – kötelező és fakultatív, azon belül pedig normakövető és szerkesztési explicitációs és implicitációs kategóriákba soroltuk. A kutatás harmadik lépésében összehasonlítottuk a fordítói kéziratokat lektorált változataikkal, és megvizsgáltuk, hogyan módosítottak a lektorok a fordítók által végzett műveleteken a szövegek gondozása közben, illetve hajtottak-e végre – és ha igen, milyen mértékben – explicitációt és implicitációt a fordító műveleteitől függetlenül. Az elemzés utolsó lépésében összehasonlítottuk a fordítók és lektorok által végrehajtott műveletek kategóriáinak eloszlását. A számadatokat végül összesítettük és egybevetettük az általános tendenciák megállapítására.

## 4. Eredmények és következtetések

Kutatásunk eredményeit az alábbiakban az elemzés lépéseit követve mutatjuk be. A legfontosabb konklúziókat az ábrák és táblázatok adatai foglalják össze, valamint a kutatás alapjául szolgáló szövegekből vett példák illusztrálják. Mivel viszonylag kevés számú (öt) és rövid terjedelmű (20-20 mondat) szövegrészleteket elemeztünk, az adatok statisztikai értelmezésére, szignifikancia-szintek megállapítására nem nyílt lehetőség, így az eredmények elsősorban a megmutatkozó tendenciák jelzésére, további hipotézisek felvetésére szolgálnak.

### *4.1. Fordítói műveletek*

Az elemzések első lépéseként a fordítói kéziratokat kontrasztív szövegelemzéssel egybevetettük a forrásnyelvi szövegekkel, hogy azonosíthassuk a fordító által végrehajtott átváltási műveleteket, Klaudy (1997) tipológiáját felhasználva. Az elemzések során az 1. táblázatban összefoglalt grammatikai műveleteket sikerült azonosítanunk.

| Műveletek | 1. szöveg | 2. szöveg | 3. szöveg | 4. szöveg | 5. szöveg |
|---|---|---|---|---|---|
| **Gr. betoldás** | 31 | 18 | 26 | 31 | 13 |
| **Gr. felemelés** | 7 | 9 | 10 | 12 | 8 |
| **Gr. felbontás** | 2 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| **Gr. konkretizáció** | 0 | 1 | 5 | 1 | 2 |
| **Gr. csere** | 0 | 4 | 9 | 7 | 8 |
| **Gr. áthelyezés** | 0 | 3 | 10 | 11 | 3 |
| **Gr. kihagyás** | 4 | 10 | 12 | 9 | 8 |
| **Gr. lesüllyesztés** | 3 | 1 | 3 | 1 | 1 |
| **Gr. összevonás** | 31 | 21 | 30 | 44 | 20 |
| **Gr. általánosítás** | 1 | 2 | 1 | 0 | 0 |
| **Összesen** | **79** | **69** | **106** | **117** | **63** |

**1. táblázat**
A fordítók grammatikai műveletei Klaudy (1997) tipológiája alapján

A fenti számadatokból jól látható, hogy a 3. és a 4. szöveg fordítója hajtotta végre a legtöbb grammatikai átváltási műveletet a fordítás során. Ezekben a szövegekben nagyobb számban szerepelt a grammatikai felemelés (igeneves szerkezetek felemelése a mondat szintjére), az áthelyezés (jobbra álló jelzők balra helyezése, alany előremozdítása a mondatban) és az összevonás (prepozíciós szerkezetek összevonása ragozott főnévi alakká) a műveletek között. Ennek okát a forrásnyelvi szövegek emelkedettebb stílusában, az összetettebb mondatszerkesztésben és a prepozíciós szerkezetek gyakoriságában kereshetjük, illetve az is felmerül az okok között, hogy ugyanaz a fordító dolgozott mind a két szövegen. A 2. és 5. szöveg esetében a többihez képest kevesebb grammatikai betoldást (a tárgy jelének betoldása, kötőszavak hozzáadása) és összevonást azonosítottunk. Érdekes megfigyelni, hogy míg az 1. fordító betoldásból, összevonásból, felemelésből nagyszámú műveletet végzett, áthelyezést, konkretizációt és cserét (passzív szerkezet átalakítása) egyáltalán nem, kihagyást (személyes névmás kihagyása) pedig csak igen keveset hajtott végre. Összességében azonban megállapíthatjuk, hogy a leggyakoribb grammatikai műveletnek az összevonás, a betoldás, a felemelés és a kihagyás bizonyult.

Az alábbiakban a 2. táblázat az előbbiekhez hasonlóan a fordítók lexikai műveleteinek számadatait mutatja. Az adatokból rögtön fény derül arra, hogy a fordítók sokkal kevesebb lexikai műveletet hajtottak végre, mint grammatikait.

| Műveletek | 1. szöveg | 2. szöveg | 3. szöveg | 4. szöveg | 5. szöveg |
|---|---|---|---|---|---|
| **L. betoldás** | 17 | 16 | 11 | 7 | 6 |
| **L. felbontás** | 1 | 2 | 1 | 3 | 0 |
| **L. konkretizáció** | 6 | 3 | 8 | 5 | 6 |
| **L. csere** | 0 | 0 | 2 | 7 | 0 |
| **L. áthelyezés** | 3 | 1 | 1 | 1 | 3 |
| **L. kihagyás** | 8 | 4 | 5 | 4 | 12 |
| **L. összevonás** | 7 | 0 | 2 | 2 | 1 |
| **L. általánosítás** | 7 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| **Összesen** | **49** | **26** | **30** | **29** | **28** |

**2. táblázat**
A fordítók lexikai műveletei Klaudy (1997) tipológiája alapján

Az egyes fordítók által végzett összes lexikai művelet számadatai között azonban már kisebb különbségek mutatkoznak, ez alól egyedüli kivétel az 1. szöveg, ahol a fordító összes lexikai műveletének száma messze meghaladja a többi szövegben azonosított műveletek mennyiségét. Ennek oka a nagyobb számban végrehajtott lexikai összevonással, általánosítással és betoldással járó műveletekben keresendő. Megállapítható az is, hogy a legtöbb lexikai kihagyást az 1. és az 5. szöveg fordítója végezte, és az utóbbi fordító munkájában azonosítottuk a legkevesebb lexikai betoldást is. A fenti számadatok alapján mindazonáltal megállapítható, hogy a lexikai műveletek közül a betoldás, a konkretizáció és a kihagyás bizonyult a leggyakoribbnak.

Amint azt Klaudy (1999) tipológiájának ismertetésénél említettük, a fentiekben felsorolt grammatikai és lexikai átváltási műveletek besorolhatók az explicitáció és implicitáció mint műveleti szuperkategória egyikébe. Az átváltási műveletek azonosítását követően a fordítók műveleteit ezen két műveleti csoport egyikébe osztottuk, majd megállapítottuk a kirajzolódó tendenciákat. Az eredményeket az 1. ábra oszlopai mutatják. Jól látható, hogy az egyes fordítók műveleti számai között nagy eltérések mutatkoznak. Megállapíthatjuk azonban, hogy az explicitációs műveletek mennyisége valamennyi szöveg esetében meghaladta az implicitációs műveletekét, megerősítve azt a hipotézist, miszerint a fordítók explicitációs tendenciája erősebb az implicitációs tendenciánál (Klaudy 1999).

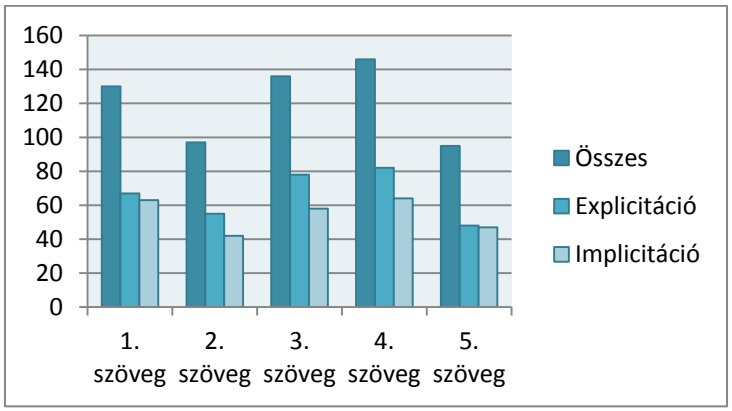


**1. ábra**
Fordítói explicitációs és implicitációs műveletek

Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy az 1. és 5. szöveg esetében a különbség egészen elenyésző: a fordítók szinte azonos mértékben explicitáltak, illetve implicitáltak. Ez a jelenség az 1. szöveg esetében a magasabb implicitációs műveletei számnak (több lexikai kihagyás, általánosítás, összevonás), az 5. szöveg esetében viszont az explicitáció alacsonyabb előfordulásának (kevesebb grammatikai és lexikai betoldás) tulajdonítható.

Annak vizsgálatára, hogy az egyes fordítók összes műveleti számai közötti eltérések a szövegek eltérő jellegéből, azaz a kötelező műveletek gyakoriságából, vagy a fakultatív műveletek egyéni alkalmazásából fakadtak, a fordított szövegekben azonosított műveleteket a 2.2. részben ismertetett tipológia alapján osztályoztuk. Az eredményeket az alábbiakban a 3. és 4. táblázat számadatai foglalják össze.

| Műveletek | Kötelező | Normakövető | Szerkesztési |
|---|---|---|---|
| **Gr. betoldás** | 71 | 13 | 35 |
| **Gr. felemelés** | 0 | 46 | 0 |
| **Gr. felbontás** | 0 | 0 | 3 |
| **Gr. konkretizáció** | 0 | 3 | 6 |
| **Gr. csere** | 0 | 22 | 6 |
| **Gr. áthelyezés** | 1 | 15 | 11 |
| **Gr. kihagyás** | 14 | 20 | 11 |
| **Gr. lesüllyesztés** | 0 | 4 | 4 |
| **Gr. összevonás** | 113 | 28 | 4 |
| **Gr. általánosítás** | 0 | 1 | 3 |
| **Összesen** | **199** | **152** | **83** |

**3. táblázat**
Grammatikai fordítói műveletek az explicitáció és implicitáció tipológiája szerint

Itt derül fény arra, hogy a grammatikai műveletek legnagyobb része a kötelező és a normakövető, azaz nyelvspecifikus műveletek közé tartozik, ezek közül is a grammatikai összevonás a leggyakoribb. A grammatikai szerkesztési műveletek között csupán a betoldás, az áthelyezés és a kihagyás szerepel jelentősebb számban, ezeket a műveleteket a fordító azért végzi, hogy könnyebben érthető, feldolgozható szöveget hozzon létre az olvasó számára. Tipikusan normakövető műveletnek tekinthető a grammatikai felemelés és a csere; míg a grammatikai betoldás és kihagyás mindhárom műveleti kategóriában képviselteti magát.

Ellenben a lexikai műveletek többsége a fakultatív csoportba sorolható, azon belül is a szerkesztési műveletek kategóriájába. A vizsgált szövegekben a kötelező lexikai műveletek száma elenyésző volt, leggyakoribb lexikai

műveletnek a szerkesztési betoldás, konkretizáció és kihagyás bizonyult. Bár csak kevés ilyen műveletet sikerült azonosítani, a tipikusan normakövető lexikai műveletnek tűnik a lexikai felbontás és összevonás.

| Műveletek | Kötelező | Normakövető | Szerkesztési |
|---|---|---|---|
| **L. betoldás** | 0 | 11 | 46 |
| **L. felbontás** | 1 | 6 | 0 |
| **L. konkretizáció** | 0 | 2 | 26 |
| **L. csere** | 0 | 4 | 5 |
| **L. áthelyezés** | 0 | 2 | 7 |
| **L. kihagyás** | 0 | 3 | 30 |
| **L. összevonás** | 3 | 9 | 0 |
| **L. általánosítás** | 0 | 0 | 7 |
| **Összesen** | **4** | **37** | **121** |

**4. táblázat**
Lexikai fordítói műveletek az explicitáció és implicitáció tipológiája szerint

A fent ismertetett adatok alapján tehát elmondhatjuk, hogy a fordítás folyamata elsősorban nyelvspecifikus grammatikai műveletek elvégzésével jár, lexikai műveletet jóval kevesebbet végeznek a fordítók, azok többsége azonban a szerkesztési műveleti kategóriába sorolható. A vizsgált szövegekben a leggyakoribb fordítói műveletnek 1. a kötelező grammatikai összevonás (113), 2. a kötelező grammatikai betoldás (71), 3. a szerkesztési lexikai betoldás (57), 4. a normakövető grammatikai felemelés (46), 5. a szerkesztési grammatikai betoldás (35), illetve 6. a szerkesztési lexikai kihagyás (33) bizonyult.

*4.2. Lektori műveletek*

A fordítók műveleteinek azonosítása és kategorizálása után Klaudy (1997) tipológiája alapján megvizsgáltuk, milyen módosításokat hajtottak végre a lektorok a fordított szövegeken. Elsőként összegyűjtöttük az összes lektori beavatkozást, és a számadatokat egybevetettük a fordítók által végzett műveletek mennyiségével. Az összehasonlítás eredményét az alábbiakban a 2. ábra adatai szemléltetik:

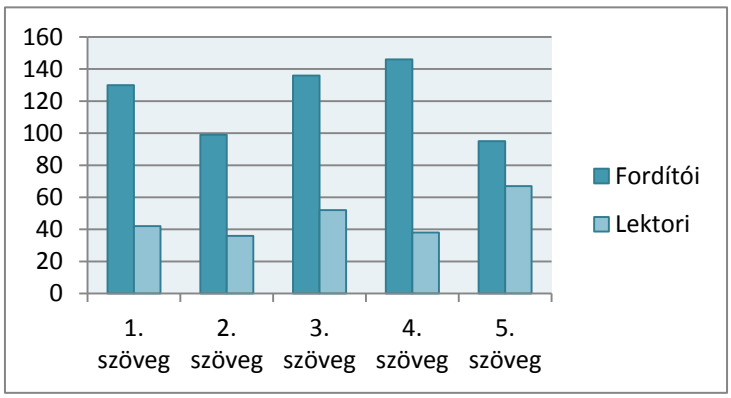


**2. ábra**
Fordítói és lektori műveletek a vizsgált szövegekben

Rögtön szembetűnik, hogy a fordítók munkájuk során sokkal több műveletet végeztek, mint a lektorok. Ez a különbség nem csupán a fordító által végrehajtott kötelező átváltási műveletekkel magyarázható, hiszen a lektorok is végeznek kötelező javítási műveleteket (helyesírási hibák, félrefordítások javítása, a fordítók által elmulasztott kötelező műveletek pótlása), bár ezeknek a száma igen alacsony, mint a későbbiekben látni fogjuk. Megállapíthatjuk azonban, hogy a legnagyobb számú lektori beavatkozást annál a szövegnél azonosítottuk, ahol a fordító a

legkevesebb műveletet végezte, és ott mutatkozik a legkisebb lektori beavatkozás, ahol a fordító kifejezetten sok műveletet hajtott végre.

A lektorok által végrehajtott műveleteket a fordítók műveleteihez hasonlóan Klaudy (1997) tipológiáját követve azonosítottuk. Az 5. táblázat számadatai a lektorok grammatikai műveleteinek eloszlását mutatják. Megfigyelhető, hogy a lektorok a fordítókkal szemben kevesebb grammatikai műveletet hajtanak végre – ennek oka valószínűleg az, hogy a fordítók az alapvetően nyelvspecifikus, kötelező és normakövető műveletek többségét végrehajtják, a lektoroknak ezen a téren nem sok tennivalójuk akad, amennyiben a fordítók jól végezték munkájukat, és a szöveg megfelelő minőségű.

| Műveletek | 1. szöveg | 2. szöveg | 3. szöveg | 4. szöveg | 5. szöveg |
|---|---|---|---|---|---|
| **Gr. betoldás** | 3 | 1 | 1 | 2 | 5 |
| **Gr. felemelés** | 0 | 1 | 0 | 0 | 1 |
| **Gr. felbontás** | 1 | 2 | 1 | 3 | 4 |
| **Gr. konkretizáció** | 1 | 1 | 0 | 1 | 1 |
| **Gr. csere** | 0 | 1 | 1 | 2 | 5 |
| **Gr. áthelyezés** | 0 | 3 | 0 | 5 | 5 |
| **Gr. kihagyás** | 3 | 0 | 2 | 3 | 4 |
| **Gr. lesüllyesztés** | 0 | 4 | 4 | 2 | 2 |
| **Gr. összevonás** | 1 | 0 | 0 | 1 | 2 |
| **Gr. általánosítás** | 0 | 0 | 4 | 2 | 0 |
| **Összesen** | **9** | **13** | **13** | **21** | **29** |

**5. táblázat**
Lektori grammatikai műveletek Klaudy (1997) tipológiája alapján

A lektorok leggyakoribb grammatikai műveletei a betoldás, az áthelyezés, a kihagyás és a lesüllyesztés, amelyek tipikusan a szövegek egyértelműsítését, feldolgozhatóságának megkönnyítését, a redundancia csökkentését szolgálják.

A 6. táblázatban a lektorok lexikai műveleteinek számadatait láthatjuk. A lektorok műveletei között – a fordítóknál megállapított tendenciával ellentétben – a lexikai műveletek bizonyultak gyakoribbnak a grammatikai műveletekkel szemben. Ez alól egyedüli kivétel a 4. szöveg, ahol a lektor feltűnően kevés lexikai műveletet végzett. Fentiekben ezen műveletekkel kapcsolatban állapítottuk meg, hogy főként a szerkesztési műveletek kategóriájába sorolhatók. Leggyakoribb lektori lexikai műveletnek a betoldás és a konkretizáció bizonyult, amelyek a szöveg lexikájának gazdagítását célozzák.

| Műveletek | 1. szöveg | 2. szöveg | 3. szöveg | 4. szöveg | 5. szöveg |
|---|---|---|---|---|---|
| **L. betoldás** | 10 | 5 | 11 | 3 | 9 |
| **L. felbontás** | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| **L. konkretizáció** | 9 | 7 | 11 | 4 | 6 |
| **L. csere** | 2 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| **L. áthelyezés** | 2 | 3 | 1 | 2 | 12 |
| **L. kihagyás** | 2 | 0 | 10 | 2 | 4 |
| **L. összevonás** | 2 | 2 | 0 | 1 | 1 |
| **L. általánosítás** | 0 | 0 | 2 | 0 | 1 |
| **Összesen** | **27** | **17** | **35** | **14** | **33** |

**6. táblázat**
Lektori lexikai műveletek Klaudy (1997) tipológiája alapján

Megfigyelhető, hogy a lektornak az 5. szöveg esetében kellett a legtöbb grammatikai műveletet végrehajtania, és lexikai műveletet is itt azonosítottunk az egyik legtöbbet. Ezt láthattuk a 2. ábrán is kirajzolódni.

A lektor műveleteinek azonosítását követően a fordítók műveleteihez hasonlóan az explicitáció és implicitáció valamely kategóriájába soroltuk az egyes elemeket, majd megállapítottuk a kirajzolódó tendenciákat. Az eredményeket a 3. ábra oszlopai mutatják.

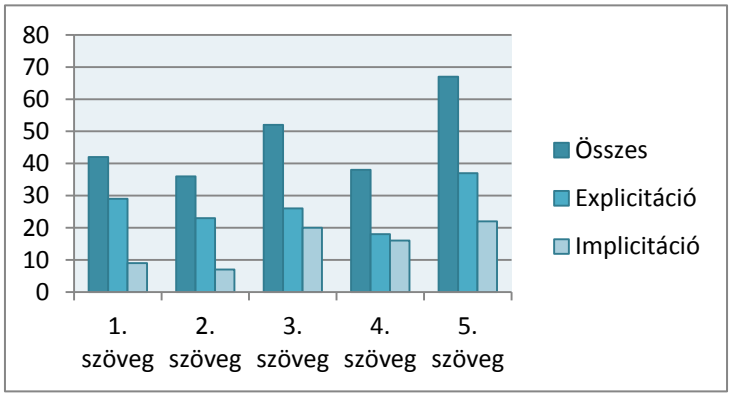


**3. ábra**
A lektorok által végzett explicitáció és implicitáció

Jól látható, hogy a lektor ott végzett legnagyobb számban explicitációt, ahol a fordító kiemelkedően sok implicitációt (1. szöveg), illetve szokatlanul kevés explicitációt (5. szöveg) hajtott végre. Az adatokból szintén leolvasható, hogy implicitációt is ott végzett legtöbbet a lektor, ahol a fordító az egyik legkevesebbet (5. szöveg), míg az 1. és 2. szöveg esetében a lektor alig alkalmazott implicitációs műveleteket. Érdemes megfigyelni azt is, hogy ebben a két szövegben a lektor sokkal több explicitációt hajtott végre, mint implicitációt – utóbbiból ez a lektor végzett a legkevesebbet –, amelynek magyarázatát abban kereshetjük, hogy a fordító itt is viszonylag kevés explicitációval járó műveletet alkalmazott. Végezetül fontos megjegyeznünk, hogy a lektori explicitációs műveletek mindegyik vizsgált szövegben meghaladták az implicitációs műveletek számát. Ez utóbbi észrevétel arra enged következtetni, hogy az explicitációs tendencia a lektorálás folyamatában is

Kutatásunk egyik célja annak vizsgálata volt, módosítják-e a lektorok a fordítók által végzett műveleteket. Megállapítottuk, hogy a lektorok a kötelező javításokon kívül csak kis mértékben módosítják a fordítók műveleteit, legnagyobb számban önálló explicitációs és implicitációs fakultatív műveleteket végeznek a szövegek szerkesztésére. A műveletek számadatainak eloszlását a 4. ábra oszlopai mutatják.

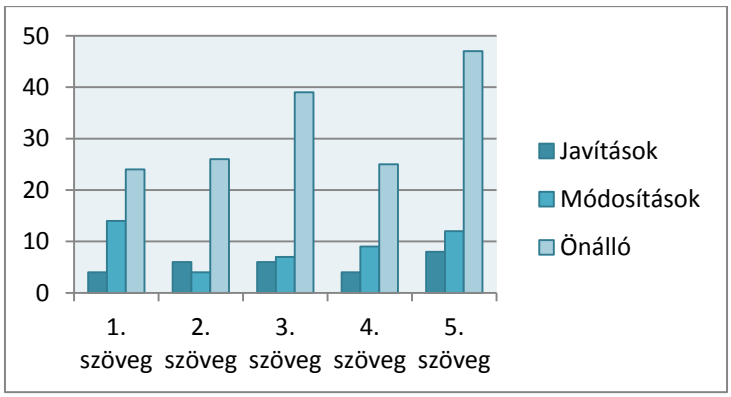


**4. ábra**
A lektor műveleteinek csoportjai

A lektor kötelező jellegű műveletei az elütések, helyesírási és nyelvtani hibák, a helytelen szóválasztás, illetve a félrefordítások javítását célozzák. Ezek nélkül a lektor nem hozhatna létre nyelvtanilag helyes, elfogadható, az eredetivel egyenértékű célnyelvi szöveget. Mivel a vizsgálat alapjául szolgáló szövegek fordítói mindannyian hivatásos műfordítók, kötelező javítási műveletre nem igazán volt szükség a szövegek gondozása során. A legtöbb javítást az 5. szöveg lektora végezte. Ha emellett figyelembe vesszük, hogy a fordító ebben a szövegben végezte a legkevesebb műveletet, és a lektornak itt kellett a legtöbb beavatkozást végeznie, nagy valószínűséggel következtethetünk a fordítás gyengébb minőségére.

Amint az a fenti számadatokból kitűnik, a lektor csak igen kis mértékben módosítja – mintegy „visszafordítja" – a fordító műveleteit. Szembetűnő, hogy ezekből a műveletekből az 1. szöveg lektora végzett a legtöbbet, ahol elsősorban a fordító által kihagyott lexikai egységeket pótolta:

(1) Westfalin had defeated the Analousians at last, **but it was a grim victory**. (George 2010)
(1a) Vesztfália végül **ádáz csatában** legyőzte Analúziát. (fordítói kézirat)
(1b) Vesztfálin végül győzelmet aratott Analúzián. **Komor és vészterhes volt azonban ez a győzelem.** (lektori kézirat)

A fordító a mellékmondatban közölt információt egy rövidebb határozós szerkezettel igyekezett visszaadni, információ kihagyásával. A lektor a fordító problémáját a mondat feldolgozhatóságával kapcsolatban explicitációval oldotta meg: a kérdéses mellékmondatot külön főmondatba emelte, sőt még egy jelzővel is kiegészítette.

A hiányok pótlása és feleslegesnek ítélt beszúrások törlése mellett gyakorinak számítanak a fordítói műveletek módosításai között a normakövető explicitáció kategóriájába tartozó grammatikai felemelések visszaalakításai. Erre a következő mondatban láthatunk példát:

(2) It bent as easily **as a blade of grass**… (Clare 2007)
(2a) …olyan könnyedén hajolt meg, **mintha csak egy fűszál lett volna.** (fordítói kézirat)
(2b) …olyan könnyedén hajolt meg, **mint egy fűszál.** (lektori kézirat)

Habár az explicitebb fogalmazásmód megkönnyítheti a szöveg feldolgozását a befogadó számára, a redundancia nem mindig jár együtt a hatékonyabb feldolgozhatósággal (Heltai 2005). A lektor a mondanivaló egészére összpontosítva csökkenti a közlés redundanciáját, ahol szükséges.

A szöveg egyensúlyának megteremtése, a redundancia optimalizálása, illetve a lexika gazdagítása vezeti a lektort önálló műveleteinek végrehajtása közben. Ezeket a műveleteket már nem azért végzi, hogy a fordító műveletein változtasson, azoktól függetlenül alkalmaz explicitációt és implicitációt, hogy feldolgozhatóvá és a célnyelvi olvasó igényeinek megfelelővé tegye a szöveget. Lektori lexikai konkretizációra, áthelyezésre és betoldásokra az alábbiakban láthatunk néhány példát (ezek a lektori megoldások az eredetihez képest is explicitebb kifejezésmódot alkalmaznak):

(3) It was growing colder when I left the woods behind… (Bray 2005)
(3a) Egyre hidegebb **lett**, amikor elhagytam az erdőt… (fordítói kézirat)
(3b) Miután elhagytam az erdőt, egyre hidegebbre **fordult** az idő… (lektori kézirat)

(4) The bouncer shrugged, abruptly bored. (Clare 2007)
(4a) A kidobó megvonta a vállát, mintha **unta** volna magát. (fordítói kézirat)
(4b) A kidobó megvonta a vállát, mint aki **már nagyon unja a banánt**. (lektori kézirat)

(5) That was Maddy's fault, of course. (Harris 2008)
(5a) Ami természetesen Maddy **hibája** volt. (fordítói kézirat)
(5b) Ami természetesen Maddy **bűne** volt. (lektori kézirat)

**5. Összefoglalás**

Jelen kutatásunkban arra a kérdésre kerestük a választ, miként változtatnak a lektorok a fordítók által végzett explicitációs és implicitációs műveleteken a szövegek gondozása közben, illetve mely műveleti típusok jellemzik a fordítókat és a lektorokat. Megállapítottuk, hogy a fordítás folyamata elsősorban nyelvspecifikus grammatikai

műveletek elvégzésével jár, lexikai műveletet jóval kevesebbet végeznek a fordítók, azok többsége azonban a szerkesztési műveleti kategóriába sorolható. Az elemzések eredményei rávilágítottak, hogy a lektorok a kötelező javításokon kívül kis mértékben módosítják ugyan a fordítók műveleteit, de legnagyobb számban önálló fakultatív műveleteket végeznek a szövegek szerkesztésére. Ezeket a módosításokat és önálló műveleteket azonban a lektorok a fordítói műveletek mennyiségének, a fordított szövegek explicitségének függvényében végzik. A lektorok tipikus műveletei közé tartoznak a lexikai betoldás és konkretizáció, az áthelyezés, illetve a grammatikai lesüllyesztés és kihagyás. Feltételezhetjük tehát, hogy a lektorok a szöveg egészének egyensúlyára ügyelve optimalizálják a redundanciát, egyértelműsítik a jelentést, és gazdagítják a szöveg lexikáját. Ezek a műveletek pedig hozzájárulhatnak olyan fordításra jellemző általános jelenségek dominanciájának csökkenéséhez, mint például a normalizáció, a lexikai elszegényedés, az egyszerűsítés, a téma-réma viszonyok eltolódása illetve az „egyedi" elemek hiánya. Ennek bizonyítása és vizsgálata azonban további kutatásokat igényel.

**IRODALOM**


Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: Venuti, L. (szerk.) 2001. *The Translation Studies Reader*. London, New York: Routledge. 298–313.

Dimitrova, E. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: John Benjamins.

Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Fóris, Á. (szerk.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–75.

Heltai, P. 2010. Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. Elhangzott: *XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem.* Balatonalmádi 2010. május 25–27.

Klaudy, K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. sz. 5–22.

Klaudy, K. 2001. *Asymmetry Hypothesis. Testing the Asymmetric Relationship between Explicitations and Implicitations.* Elhangzott: Third International Congress of the European Society for Translation Studies „Claims, Changes and Challenges in Translation Studies", Koppenhága, 2001. augusztus 30 – szeptember 1.

Makkos, A., Robin E. 2011a. Explicitáció és implicitáció a fordítói kompetencia függvényében. In: Váradi T. (szerk.) *V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia online kötete*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 94–108.

Makkos A., Robin E. 2011b. Explicitáció és implicitáció a visszafordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 11. évf. 1–2. szám. 135–150.

Pym, A. 2008. On Toury's laws of how translators translate. In: Pym, A., Shlesinger, M., Simeoni, D. *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gidon Toury.* Amsterdam: Benjamins. 311–328.

Robin, E. 2010. Explicitáció a lektorált fordításokban – az explicitáció mint szerkesztési művelet. *Fordítástudomány* 12. évf. 2. szám. 42–66.

Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédactio.* 1. évf. 2. szám. 106–114.

Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility.* London: Routledge.

Vinay, J. P., Darbelnet J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.


**FORRÁSOK**


Bray, L. 2005. *A Great and Terrible Beauty.* New York: Delacorte.

Bray, L. 2010. *Rettentő gyönyörűség.* Szeged: Könyvmoly. Ford.: Szűr-Szabó K.

Cashore, K. 2008. *Graceling.* Boston: Harcourt.

Cashore, K. 2010. *A garabonc.* Szeged: Könyvmoly. Ford.: Farkas O.

Clare, C. 2009. *City of Bones – Mortal Instruments.* New York: McElderry.

Clare, C. 2009. *Csontváros.* Szeged: Könyvmoly. Ford.: Kamper G.

George, J. D. 2010. *Princess of the Midnight Ball.* London: Bloomsbury.

George, J. D. 2011. *Éjféli bál.* Szeged: Könyvmoly. Ford.: Szakál G.

Harris, J. 2008. *Runemarks.* New York: Knopf.

Harris, J. 2009. *Rúnajelek.* Budapest: Ulpius. Ford.: Szűr-Szabó K.

**SZTRÁKOS ESZTER**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Mai Magyar Nyelv Tanszék, Budapest
*sztrakoseszter@gmail.com*

# A címek fordításának elméleti és gyakorlati problémái

***Kulcsszók:*** *címek fordítása, tulajdonnevek, fordítástudomány*

Mottó: „A jó cím már fél siker,
sőt aforisztikus túlzással:
a cím fontosabb,
mint maga a mű"
*(Kovalovszky 1974: 326)*

## 1. Bevezető gondolatok

A címek fordítása problematikus terület; kevéssé következetes és szabályozható, mivel elsősorban szociokulturális ismereteken nyugszik. Mégis gyakran merülnek fel kérdések a témával kapcsolatban, például hogy milyen típusú címeket fordítanak le (vagy melyeket nem) és milyen módszerrel? Mennyiben befolyásolja a cím fordítása (vagy le nem fordítása) a mű sikerét, hatását?

Viszonylag nagyszámú tanulmány foglalkozik a tulajdonnevek fordításának problematikájával, ezen belül a címek fordítása azonban kevésbé kidolgozott. Ennek oka talán az, hogy a cím nem tipikus tulajdonnév, valamint hogy a címek amúgy is viszonylag kevés figyelmet kapnak a névtanon belül. Az alábbiakban a tulajdonnevek fordításával kapcsolatos problémák áttekintése mellett a címekre szeretném fókuszálni a figyelmet.

## 2. A tulajdonnevek fordításának kérdése a szakirodalomban

A téma kapcsán született elméleti írásokban Bölcskei (2010) alapvetően két különböző nézőpontot különít el. Az egyik a tulajdonnevek formai/szerkezeti felépítés szerinti megközelítését képviseli, míg a másik inkább a szövegtani/funkció szerinti álláspontot hangsúlyozza.

*2.1.* Az első típusba tartozó tanulmányok szerint lényegében nem lehet pontos fordítási szabályokat felállítani, Várnai (2005: 82) szavaival: a tulajdonnevek tekintetében „nem (…) formalizálható, hogy pontosan mely esetekben kell fordítani, és mikor nem. A döntések a rendszerszerűség helyett egyfelől kulturális meghatározottságúak, a konvenciót követik, másrészt a beszélő nyelvi intuíciói állnak mögöttük". Máshol: „…nemigen van általános formális szabály, inkább valamiféle közös kulturális tudattal támogatott intuíció működik…" ( Várnai 2005: 79). A fordítást irányító szabályok hiányát J. Soltész (1967: 292). két ellentétes elv ütközésével magyarázza: „Az egyik a tulajdonnév változatlansága, amely szervesen összefügg azonosító funkciójával. A másik az érthetőség, az adott nyelvi rendszerbe való beilleszkedés követelménye. Minthogy a két elv egyszerre nem érvényesülhet, hol az egyik, hol a másik kerekedik felül" A címek fordításánál úgy tűnik, inkább az érthetőség szerepel nagyobb súllyal.

*2.2.* A másik nézőpont képviselői ezzel szemben a tulajdonnevek kommunikációs folyamatban betöltött szerepét hangsúlyozzák. A Vermes-féle kategorizálás (Vermes 2005a) például négy fordítói műveletet különít el (saját példákkal):

1. Átvitel (translation): változatlanul marad a forrásnyelvi név
   pl. *Ghost – Ghost, Annie Hall – Annie Hall*
2. Behelyettesítés (substitution):
   – jelentésbeli: a forrásnyelvi névalak felcserélése célnyelvi megfelelővel
     pl. *Joan of Arc – Jeanne d'Arc – Szent Johanna*
   – alaki: azonos hangértékű, célnyelvi alakokkal történő helyettesítés
     pl. *Cabaret – Kabaré*

3. Fordítás (translation): a név közszói eredetű elemeinek fordítása
   pl. *All about Eve – Mindent Éváról*
4. Modifikáció (modification): olyan behelyettesítés, amikor a célnyelvi kifejezés logikailag vagy konvencionálisan nem, vagy csak részben áll kapcsolatban a forrásnyelvivel (ez elsősorban azokra az esetekre vonatkozik, amelyeket nem lehetséges egy az egyben lefordítani a célnyelvre, csak körülírni),
   pl. *Unforgiven* ('meg nem bocsátott') – *Nincs bocsánat*

A műcímek esetében (főként a filmcímeknél) előfordul olyan eset is, amikor semmiféle kapcsolat sincs a forrásnyelvi és a célnyelvi cím között, mint pl. *Notting Hill – Sztárom a párom, Why me? – Bizánci tűz, Summer Story – Meghalni a szerelemért*, stb. Ezt a jelenséget vagy a modifikáció egy szélsőséges formájának tekinthetjük, vagy alkothatunk belőlük egy ötödik kategóriát, átnevezés címszó alatt.

Gyakorlati szempontú megközelítések is szép számmal születtek, kifejezetten személynevek (Horváth 2008), keresztnevek (Rihmer 2008) és helynevek (Bölcskei 2010, Mikesy 2008) tekintetében is, valamint több általános tulajdonnév-fordítási problémát érintő munka is, többek közt Farkas Tamástól, aki például egyik tanulmányában a hibás fordítói eljárások okozta félrefordítások típusait veszi sorra (Farkas 2007), a *Fordítástudomány*ban megjelent írásában pedig rendszerezési típusokat értékel (Farkas 2009). A téma nemzetközi szintű áttekintése kapcsán meg kell említeni Bölcskei (2010), Fábián (2008) és Mizani (2008) tanulmányait, melyekből az eddig megjelent külföldi szakirodalomról is tájékozódhatunk.

**3. A címek fordításáról**

Hogy a címeket lefordítjuk-e vagy sem, illetve hogy hogyan fordítjuk – Vermes fogalomhasználatával élve áttétellel fordítjuk-e vagy sem – azt legtöbbször a mű típusa határozza meg. A regénycímeket legtöbbször lefordítjuk, hiszen a regény szövegét is fordítjuk. A külföldi újságcímek le nem fordítása viszont egyfajta állandóságot, „intézményjelleget" kölcsönöz a kiadványnak (pl. *Pravda, Times*). A könnyűzenei dalcímeket, zeneszám címeket, albumok címeit (pl. *Yesterday, Thriller*) sem szokás fordítani, egy az egyben átvesszük az eredeti címet, és ezzel párhuzamosan a dalszövegeket sem fordítjuk le. A komolyzenei művek fordítása ellenben rendszertelen, van köztük lefordított (pl. *Egy kiállítás képei*) és lefordítatlan is (pl. *Für Elise*). Talán a filmcímeknél a legnagyobb a fordítói szabadság, ezeknél fordul elő a legtöbb féle fordítói eljárás, köszönhető ez egyéb szempontoknak is, mint amilyen pl. az eladhatóság vagy a jó hangzás kérdése (Vermes 2005b, Csanálosi 2011). A képzőművészeti alkotások címeit – melyekről később részletesebben is szót ejtek – általában lefordítjuk.

A címek fordításának vannak általános szempontjai, de a címtípusok itt is meghatározóak lehetnek – az adott műfaj függvényében. Fontos, hogy a címfordítás jól érthető, figyelemfelkeltő, jó hangzású és ritmusos legyen, éljen a nyelvi játékosság, a nyelvi humor eszközeivel is. Az aktuális divat hatása is érvényesülhet, szükség esetén akár eufémizmusok is használhatók, de fontos, hogy a címfordítás az eredeti címmel, illetve a megnevezett mű stílusával összhangban legyen (pl. ifjúsági filmeknél szleng használata).

**4. A címadási képesség vizsgálata szöveges műfajoknál**

A címadási képesség vizsgálata sok nyitott kérdést tartogat az alkalmazott nyelvészet számára. Felmerülhet a kérdés: vannak-e körülhatárolt jellemzői a címadási képességnek? Az alkotó intellektuális felkészültsége, lényeglátása, asszociációs képessége, érzékenysége, elmélyültsége, empátiája, humorérzéke, játékossága, vagyis a szellemi tartalmak létrehozásának kreatív képessége elengedhetetlen a jó cím megszületéséhez. Ebben a témakörben végzett kutatásokat Laczkó (2005), amikor a középiskolás diákok címadási képességeit tesztelte. A *Különböző szövegek megértése a cím alapján* című tanulmányában Laczkó abból indult ki, hogy ha a cím a globális kohézió eszköze, akkor a szöveg megértése lemérhető abban, hogy milyen címet adunk neki. Korábban már bizonyítást lelt az a tény is, hogy az olvasott szöveg megértése és az olvasott szöveg felidézése is szoros összefüggésben van a címadási képességgel, ezen kívül azoknál a tanulóknál, ahol címadási nehézségeket tapasztaltak, ott feltehetően beszédértési nehézségek is vannak (Gósy 1999: 223–230). A vizsgálat felhívja a figyelmet arra, hogy nagy szerepe lehet a pedagógiában ennek a feladattípusnak, így érdemes lenne egyéb címtípusok (filmcímek, képzőművészeti alkotások címei, stb.) kapcsán is végezni hasonló kutatásokat.

**5. Címadás a képzőművészetben**

Mivel a címadás interdiszciplináris fogalom, a képzőművészeti címadás kapcsán művészetelméleti szempontokról is szeretnék szót ejteni. A cím a művek számára egyfajta „vezérszó", amely egy meghatározott jelentéstartományon belül mozgatja a művet: szűkítheti, tágíthatja értelmezési lehetőségeit. Így például a semmitmondó, netán félrevezető címadás az alkotás megértési zavarát is előidézheti, amely az ellentmondásosság hatására akár értelmezhetetlenné is válhat. "A művésznek mondania kell valamit, a feladata nem a forma birtoklása, hanem e formának a tartalomhoz igazítása."- mondja Kandinszkij (1987: 76). A műalkotás tartalmi, formai és jelentésbeli hármas egységének megvalósulásában a műcím nagy jelentőséggel bírhat.

Konkrét példaként Vilhelm Károly (1943–2011) címadását szeretném röviden áttekinteni. Az aradi születésű festőművész és rajzpedagógus Kolozsváron végezte a Képzőművészeti Akadémiát, 1967-től 1974-ig pedig a marosvásárhelyi Pedagógiai Intézet rajz-művészettörténet tanára, tanszékvezetője volt. 1974 óta Magyarországon él, alapító tagja a Magyar Művészeti Műhelynek és a Magyar Festők Társaságának, valamint mintegy 40 egyéni és 400 csoportos kiállítás áll mögötte.

Vilhelm címei jelentéstani szempontból vizsgálva elég sokféle kategóriát ölelnek fel, a konkréttól az átvitt értelműig, így az alábbiakban egy lehetséges csoportosítást mutatok be.

a. Műfajjelölő címek:
   – Portrék: *Dr. N. M. portréja* (1976), *Z. I. portréja* (1994), *P. Á. portréja* (1960), *K. F. portréja* (1999).
   – Tájképek: *Krétai táj* (1998), *Alpesi táj* (1998), *Zöld táj* (2002), *Tavaszi táj* (2010)
b. Szimbolikus/metaforikus címek: *A vándor* (1970), *Vénusz hajója* (2002), *Hazugság-doboz* (2002), *Krúdy-doboz* (1970), *Szegénység* (1959), *Tavasz* (1961), *Féltékenység* (1984)
c. Humoros/ironikus címek: *Vidám kísértetek* (2002), *Pirosfejű Szindbád* (1980), *Kopasz Mozart* (1996), *Rohanás zászlócskával* (1976)
d. „In memoriam" címek: *William Hogart emlékére* (1978), *Varga Katalin emlékére* (1979), *Kondor Béla emlékére* (1970)
e. Színasszociációs címek: *Szőke mező* (2002), *Vörös táj* (1999), *Piros szerelmesek* (1987), *Piros feltámadás* (2003)
f. Zenei indíttatású címek: *Parókás Mozart* (1980), *Mozartos* (1982, 1985), *Mozart* (1980), *Mozart jelenet* (1978), *Sárga ruhás mozartos* (1985), *Mozart asztala* (1984).u

A példákból látható, hogy a képzőművészeti címadás hasonló tulajdonságokat mutat az irodalmi címadással. Azonban a festmény- és szoborcímek keletkezését hangsúlyosabban befolyásolják egyéb tényezők is a hagyományos címadási szempontok mellett, mint pl. az éppen uralkodó művészeti irányzat vagy korszak, amelyben készült, műkereskedelmi szempontok – az eladhatóság kérdése.

A képzőművészeti alkotások címeinek lefordítása kapcsán is hasonló szempontok merülnek fel, mint címadásukkor, ennek érzékeltetésére említek az alábbiakban pár példát (angol – magyar megfeleltetésekkel) a Magyar Nemzeti Galéria honlapján fellelhető állandó kiállításuk anyagából – a Vermes-féle rendszerezés kategóriáit használva. A festmény- és szoborcímek fordításánál a szorosabb értelemben vett fordítás a leggyakoribb típus, a modifikációra pedig csak igen nehezen találhatunk példákat.

1. Átvitel: *Erzsi – Erzsi* (Ferenczy Béni), *Visegrád – Visegrád* (Markó Károly)
2. Behelyettesítés:
   - jelentésbeli *Magyarországi Szent Erzsébet – Saint Elizabeth of Hungary* (Liesen-Mayer Sándor), *Szent Dorottya – St. Dorothy* (középkori oltárszobor)
   - alaki: *Vénusz – Venus* (Donát János), *Rokokó – Rococo* (Szinyei Merse Pál)
3. Szorosabb értelemben vett fordítás: *Lotz Szidónia fehérben – Szidónia Lotz in white* (Lotz Károly), *Salamon király a börtönben – King Salamon in Prison* (Weber Henrik)
4. Modifikáció: *Az Óperencián túl – Beyond the Beyond* (Bak Imre)

**6. Összegzés**

Az eddigiekben igyekeztem rámutatni, hogy a címadás, valamint a címfordítás igen összetett témakör, pl. a nyelvészet több területe, a művészettörténet, az irodalom számára sem kikerülhető, összefoglaló munka mégsem

született róla. A címek kutatása a nyelvtudomány elhanyagolt területei közé tartozik, a névtan is inkább a főbb névtípusok: a személynevek és a helynevek kutatása felé orientálódik. Pedig a címek, illetve a címadás tanulmányozása az alkalmazott nyelvészet számára is sok nyitott kérdést tartogat.

**IRODALOM**


Bölcskei A. 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságairól. In: Hoffmann I., Tóth V. (szerk.) 2010. Helynévtörténeti Tanulmányok 5. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 245–262.

Csanálosi R. 2011. Angol filmcímek magyarra fordításának kérdései. Elhangzott: *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe Alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyar elnökség évében.* XXI. MANYE Kongresszus. Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központja, Szombathely 2011. augusztus 29–31.

Fábián Zs. 2008. Nomi propri italiani nell'ungherese. Habilitációs értekezés összefoglalója. In: Hajdú M. et al. (szerk.) 2008. *Névtani Értesítő 30.* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet időszakos kiadványa. 257–262.

Farkas T. 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. In: Hajdú M. et al. (szerk.) 2007. *Névtani Értesítő 29.* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet időszakos kiadványa. 167–188.

Farkas T. 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? In: Klaudy K. (szerk.) 2009. *Fordítástudomány 11/2.* Budapest: Scholastica Kiadó. 22–35.

Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Corvina Kiadó.

Horváth P. I. 2008. Személynevek a szakfordításban. In: Hajdú M. et al. (szerk.) 2008. *Névtani Értesítő 30.* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság
és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet időszakos kiadványa. 35–40.

Kálmán B. 1967. *A nevek világa*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Kandinszkij, V. 1987. *A szellemiség a művészetben.* Budapest: Corvina Kiadó.

Kovalovszky M. 1974. A cím stilisztikája. In: Imre S., Szatmári I., Szüts L. (szerk.) 1974. *Nyelvtudományi Értekezések 83.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 326–332.

Laczkó M. 2005. Különböző szövegek megértése a cím alapján. In: Géczi J. (szerk.) 2005. *Iskolakultúra 4.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem. 37–51.

Mikesy G. 2008. Új utak és trendek a térképi névírásban. In: Bölcskei A., N. Császi I. (szerk.) 2008. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest. 204–211.

Mizani, S. 2008. Proper Names and Translation. In: *Translation Journal Vol.* 12. No. 3.
[http://translationjournal.net/journal/45proper.htm – 2009. 05. 08.]

Rihmer Z. 2008. Fordítás vagy adaptáció? A modern latin személynévhasználat problémái. In: Bölcskei A., N. Császi I. (szerk.) 2008. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest. 450–60.

J. Soltész K. 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 3. szám. 280–292.

J. Soltész K. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Várnai J. Sz. 2005. *Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Budapest: Tinta Kiadó.

Vermes A. P. 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis.* Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.

Vermes A. P. 2005b. How does Shanghai become London in Hungarian? A Case Study of Film Titles in Translation. *Eger Journal of English Studies*.
[http://anglisztika.ektf.hu/new/content/tudomany/ejes/ejesdokumentumok/2005/Vermes_2005.pdf – 2012.11.07.]

**VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA**
Szent István Egyetem, Nyelvi Központ, Gödöllő
*veresne.valentinyi.klara@gtk.szie.hu*

# Fordítói napló a szakfordítóképzésben

***Kulcsszók:*** *fordítói napló, képesítőfordítás, fordítói döntés, fordítói stratégia, értékelés*

A Szent István Egyetem Nyelvi Központja által indított szakfordítóképzésben a házi feladat fordításoknál a hallgatóknak *Fordítói naplót* kell vezetniük. A képzés kimeneti feltétele egy képesítőfordítás elkészítése, amelynek szintén része a *Fordítói napló (*vagy másként a *fordítói végjegyzet).* A *Fordítói napló* a házi fordítások és a képesítőfordítás egyik fontos eleme, hiszen a hallgató itt indokolja és dokumentálja fordítói döntéseit és stratégiáit, amelyek a hallgató fordítói gondolkodását, tudatosságát tükrözik, és betekintést nyújt a fordítás folyamatába. Következésképpen a fordítások és a képesítőfordítás értékelésének egyik fontos eszköze. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a képesítőfordítást javító kollégák szájából gyakran halljuk a következő mondatot: „Mindig a Fordítói naplót nézem meg először, mivel a képesítőfordításnak az a legérdekesebb része."

Jelen cikkükben bemutatjuk a Fordítói napló gyakorlati alkalmazását a SZIE fordítóképző gyakorlatában, hallgatói naplóbejegyzésekkel illusztrálva annak hasznosságát.

## 1. Lábjegyzet, fejezet végi jegyzet, szöveg végi jegyzet és a Fordítói napló definíciója

A gyakorlat bemutatása előtt megadjuk a Fordítói napló definícióját, ám előtte megnézzük, mi a különbség a lábjegyzet, a fejezet végi jegyzet és a szöveg végi jegyzet között, mindezt táblázatban összefoglalva.

| | |
|---|---|
| Lábjegyzet | "(…) a szerzőnek a főszöveghez fűzött megjegyzései, hivatkozásai (…). " „A kialakult gyakorlat szerint akkor választjuk a lábjegyzetet, ha azok elengedhetetlenül fontosak a szöveg megértéséhez, és számuk nem túl magas." (Gyurgyák 2005: 109) |
| Fejezet végi jegyzet | „Fejezet végi jegyzeteket leggyakrabban gyűjteményes kötetekhez használunk. Jobb, ha egy önálló tanulmányhoz nem a könyv végén, hanem a tanulmány végén helyezzük el a jegyzeteket. Ebben az esetben minden egyes tanulmány végén a *Jegyzetek* cím alatt sorrendben közöljük őket." (Gyurgyák 2005: 111) |
| Szöveg végi jegyzet | „Az angolszász tudományos könyvek nagy része szöveg végi jegyzeteket tartalmaz. (…) A szöveg végi jegyzetek nagy előnye, hogy a jegyzetek egy helyen találhatók, bizonyos tipográfiai eszközökkel könnyen áttekinthetővé tehetők. Nem okoz gondot az sem, ha a szerző több száz jegyzetet zsúfolt a műbe. A szöveg végi jegyzeteket még áttekinthetőbbé tehetjük, ha a fejezetcímet vagy annak rövidítését használjuk." (Gyurgyák 2005: 112) |

**1. táblázat**
A lábjegyzet, a fejezet végi jegyzet és a szöveg végi jegyzet definíciója

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a lábjegyzetben, fejezet végi jegyzetben és a szöveg végi jegyzetben a szerző tesz megjegyzéseket, amelyek a szöveg megértéséhez elengedhetetlenül szükségesek. De ha a szerző túl sok megjegyzést fűz írásához, inkább a fejezet végi vagy szöveg végi jegyzetet használja, amely a fejezet címek feltüntetésével áttekinthetővé tehető.

Ezzel szemben a Fordítói napló vagy fordítói végjegyzet az alábbiakban határozható meg: A fordító a főszöveg fordításához fűzött megjegyzéseit, hivatkozásait a fordított szöveg végén a *Fordítói napló* cím alatt, sorrendben közli. A fordító akkor választja a szöveg végi fordítói végjegyzetelést, ha az elengedhetetlenül fontos a fordítás megértéséhez; ha a szövegben hibát vél felfedezni, és a hibás szövegrész fordítását indokolja; ha indokolja

fordítói döntéseit; és ha dokumentálja a fordításhoz szükséges kutatási eredményeit. A szöveg végi fordítói végjegyzeteket a fordító még áttekinthetőbbé teheti, ha a fejezetcímet (vagy annak rövidítését) is feltünteti. A szöveg végi fordítói végjegyzeteknél a lábjegyzet, a fejezet végi jegyzet vagy a szöveg végi jegyzet formai követelményei a követendők.

**2. Milyen fordítói kompetencia fejleszthető a Fordítói naplóval?**

A fordítóképzés feladata, hogy a fordítói piac elvárásainak megfelelő kompetenciákkal rendelkező fordítókat képezzen, ezért a Fordítói naplóval is olyan kompetenciákat szükséges fejlesztenünk, amellyel a leendő fordítókat a fordítói piacra készítjük fel.

Az alábbi táblázatban felsoroljuk az általunk legfontosabbnak vélt fordítói kompetenciákat, és megnézzük, hogy ezek közül melyek fejleszthetők a Fordítói naplóval.

| Elvárt fordítói kompetenciák | Ebből mit fejleszt (mér) a Fordítói napló? |
|---|---|
| 1. Idegennyelvi és anyanyelvi kompetencia<br>2. Szövegértési és szövegelemzési kompetencia<br>3. Pragmatikai kompetencia<br>4. Szociolingvisztikai kompetencia<br>5. Szövegalkotási kompetencia (Közvetítési kompetencia)<br>6. Problémafelismerő kompetencia<br>7. Problémamegoldó kompetencia<br>8. Kutatási kompetencia<br>9. Tudatos fordítói döntés meghozatalának kompetenciája<br>10. A döntés magyarázata (érvelés, meggyőzés)<br>11. Csapatmunka (rugalmasság, alkalmazkodóképesség)<br>12. Az új technológiát szakszerű használatának kompetenciája.<br>13. A fordítás minőségének megítélését szolgáló kompetencia | 1. Idegennyelvi és anyanyelvi kompetencia<br>2. Szövegértési és szövegelemzési kompetencia<br>3. Pragmatikai kompetencia<br>4. Szociolingvisztikai kompetencia<br>5. Problémafelismerő kompetencia<br>6. Problémamegoldó kompetencia<br>7. Kutatási kompetencia<br>8. Tudatos fordítói döntés meghozatalának kompetenciája<br>9. A döntés magyarázata (érvelés, meggyőzés) |

**2. táblázat**

Milyen fordítói kompetencia fejleszthető a Fordítói naplóval?

Megállapíthatjuk, hogy a Fordítói naplóval az általunk felsorolt fordítói kompetenciák kétharmada fejleszthető.

**3. Felmérés a Fordítói naplóval fejleszthető kompetenciák fontosságáról**

Ezután egy rövid, tizenegy főt érintő, reprezentatívnak nem tekinthető felmérésben megnéztük, hogy a fordítói piac valóban fontosnak tartja-e azokat a kompetenciákat, amelyeket a Fordítói naplóval fejleszthetünk. A mini felmérésben az *Ebből mit fejleszt (mér) a Fordítói napló?* oszlopban felsorolt kilenc kompetenciára kérdeztünk rá. Eredményeinket az 1. számú grafikon mutatja, melynek első sorában olvasható számok a 2. számú táblázat második oszlopának számozása szerint mutatja be a fordítói kompetenciák fontossági sorrendjét.

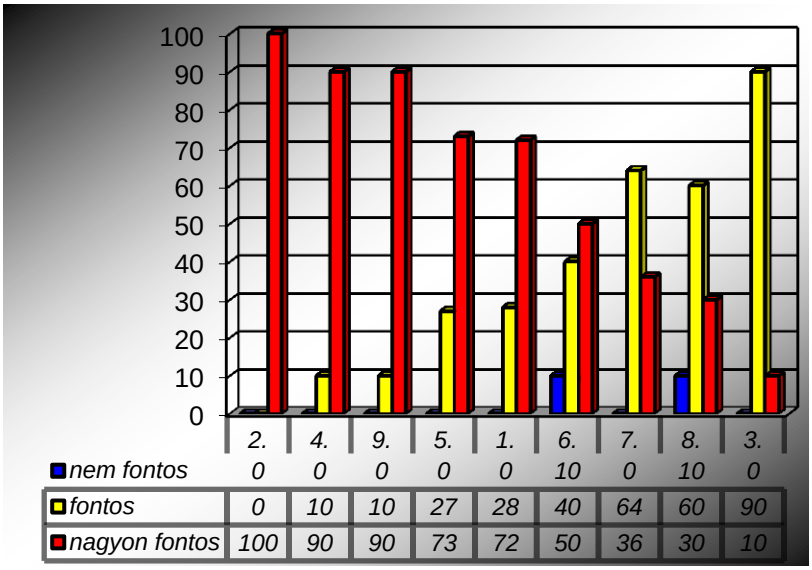


| | 2. | 4. | 9. | 5. | 1. | 6. | 7. | 8. | 3. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| nem fontos | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 10 | 0 | 10 | 0 |
| fontos | 0 | 10 | 10 | 27 | 28 | 40 | 64 | 60 | 90 |
| nagyon fontos | 100 | 90 | 90 | 73 | 72 | 50 | 36 | 30 | 10 |

**1. grafikon**

A felmérés azt mutatja, hogy a fordítói piac a Fordítói napló által fejlesztett kompetenciák kétharmadát nagyon fontosnak tartja, egyharmadát pedig fontosnak. Ezek az eredmények további adalékul szolgálnak a Fordítói napló használatának jogosultságához.

**4. Mennyiben más a Fordítói napló, mint a Szakmai szószedet?**

A fordítói piac megkérdezése után megnéztük, hogy a képesítőfordításban szereplő Szakmai szószedet és a Fordítói napló mennyiben hasonlít, illetve tér el egymástól. Tettük ezt azért, mert feleslegesnek tartjuk, hogy két feladat ugyanazokat a kompetenciákat fejlessze, illetve mérje.

| Szakmai szószedet | Fordítói végjegyzet |
|---|---|
| 1. Produktum | 1. Folyamat |
| 2. A fordítói gondolkodás **produktumának** a bemutatása | 2. A fordítói gondolkodás **folyamatának** a bemutatása |
| 3. Terminusok felismerése | 3. Terminusok felismerése |
| 4. Terminusok (produktum, valós tények) felkutatása, bemutatása | 4. A terminusok felkutatási, **értékelési és kiválasztási** folyamatának a bemutatása |
| 5. Források felkutatása | 5. Források felkutatása |
| **6. (Objektív) Szakmai tényfeltárás:** (terminuskutatás) eredményének a bemutatása | **6. Fordítói (szubjektív) döntés folyamatának** bemutatása |
| 7. Objektív | 7. Szubjektív |
| 8. Nincs terminus-választás | 8. Van **terminus-választás** |
| 9. Nincs indoklás a terminus kiválasztására | **9. Indoklás** a terminus kiválasztására |
| 10. Képet ad a jelölt kutatási kompetenciájáról | 10. Teljesebb képet ad a jelölt fordítói (nem csak a kutatási) kompetenciájáról |
| 11. Nem történik fordítói gondolkodás, szakmai tudatosság-fejlesztés | 11. Fordítói gondolkodás, szakmai tudatosság fejlesztése, bemutatása |

**3. táblázat**

A Fordítói napló és a Szakmai szószedet összehasonlítása

A Fordítói napló betekintést nyújt a fordítói gondolkodás folyamatába, a terminusok és a források kutatási, értékelési és kiválasztási folyamatába, a szubjektív fordítói döntés folyamatába, a terminus-választás indoklásába, ezáltal teljesebb képet ad a jelölt fordítói (nem csak a kutatási) kompetenciájáról, és alkalmas pedagógia módszer a fordítói gondolkodás, szakmai tudatosság fejlesztésére, kialakítására, bemutatására. Amint a táblázat mutatja, más kompetenciák fejleszthetők a Szakmai szószedettel és mások a Fordítói naplóval, ezért mindkettő alkalmazása indokolt.

**4. A fordítási napló használatának bemutatása a SZIE nappali szakfordítóképzésében**

A fordításra házi feladatként kiadott szöveget első lépésként az órán elemezzük a funkcionális, kommunikatív fordítási modellek és a relevancia elmélet alapján (Nord 1997; Sperber, Wilson 1986; Gutt 1991).

A fordítást kommunikatív aktusnak tekintjük, amelynek kulcsszereplője a megbízó, aki a fordítási utasításban mutatja be a kommunikációs helyzetet, a fordítás célját. További szereplő az eredeti szöveg szerzője, alkotója, akinek visszakövetkeztetünk közlési szándékára, feltárjuk a forrásnyelvi szöveg eredeti funkcióját, aktuális szerepét. Ezután kitérünk a kommunikációs szituáció következő szereplőjére, a célnyelvi olvasóra, aki a fordítás címzettje, és a célnyelvi kultúrára, hiszen a fordítás során célunk az, hogy olyan célnyelvi szöveget alkossunk, amely az eredeti szöveg üzenetét a célnyelvi olvasó számára megfelelően közvetíti. Tesszük ezt többek között a célnyelvi olvasó háttérismereteinek, elvárásainak szem előtt tartásával. Feladatunk olyan szöveg megalkotása, amely a célnyelvi kultúrában funkcionálisan adekvát. A fordítást tehát nem pusztán a forrásnyelvi szöveg alapján készítjük el: a célnyelvi szövegnek a célnyelvi kultúrában betöltendő szerepe, a kommunikációs szituáció egésze határozza meg a nyelvhasználatot, hierarchikus viszony alapján.

Az elemzés során ezért a kommunikációs helyzet elemzése után következik csak a tartalmi (üzenet / főmondanivaló, terminológia, reáliák), nyelvhasználati elemzés (műfaj, szerkezet, stílus, regiszter, nyelvtan, átváltási műveletek használata, helyesírás) és a formai megkötések, elvárások (ábra, táblázat) tudatosítása.

A fordítási folyamatban a fordító interkulturális kommunikátor (Nord 1997), akinek feladata olyan szöveget létrehozni, amely a fordítási utasítás alapján a forrásnyelvi szöveg által megcélzott kognitív (ekvivalencia-hatást) hatást éri el a célnyelvi olvasóban (Sperber, Wilson 1986; Gutt 1991).

A későbbiekben ezek a szempontok nemcsak a szövegelemzésnél, de a fordítások értékelésénél is megjelennek, és követendőek a Fordítói naplónál is. Az azonos szempontok alkalmazásának előnye, hogy a hallgatók már a képzés elejétől hozzászoknak a szempontrendszer alkalmazásához, ezáltal áttekinthetőbbé és követhetőbbé válik számukra az értékelés.

**5. A Fordítói napló mintaszerkezete**

A Fordítói naplónál vannak kötelező és választható részek. Az alábbiakban a Fordítói naplóbejegyzés mintaszerkezetét mutatjuk be.

1. Fny-i alak (kötelező):
2. Cny-i alak(ok) (kötelező): :
   - Források pontos megjelölése (kötelező):
3. Definíció (választható)
4. Példamondat (kontextus) (választható)
5. A fordítói döntés indoklása (kötelező):
   - Mi okozta a nehézséget?
   - Hogyan oldotta meg?
   - Mi alapján döntött a fordító?

**6. Hallgatók fordítási naplóbejegyzései**

Az alábbiakban bemutatunk néhány konkrét példát a hallgatók Fordítói naplóiból.

**Terminus fordítása:**

- Fny-i alak: permanent pasture
- Cny-i alak: állandó legelő
- Forrás: http://eur-lex.europa.eu
- Definíció: A Magyar Agrárkamara fogalom meghatározásai alapján:
  „állandó legelő": gyep vagy egyéb egynyári takarmánynövények természetes (vetés nélküli) vagy művelés útján (vetéssel) történő termesztésére használt, a mezőgazdasági üzem vetés-forgójában legalább öt éve nem szereplő földterület, kivéve a (…).
- Egyéb forrás: http://www.kislexikon.hu/legelo.html ,
- Egyéb forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Legel%C5%91
- Példamondat (nincs):
- Indoklás: Az http://eur-lex.europa.eu, a Magyar Agrárkamara meghatározása alapján választottam a célnyelvi terminust**.**

Szakmai háttértudásra hivatkozás:

- Fny-i szöveg:
  However, since most mushroom species are rarely eaten, many **toxins** are poorly documented.
- Cny-i szöveg:
  Mivel a legtöbb gombafajt ritkán fogyasztják, csak kevés adat áll rendelkezésünkre az okozott **mérgezésekről.**
- Definíció (nincs)
- Példamondat (nincs)
- Indoklás:
  - Lexikai csere.
  - Tudom, hogy a szövegben toxin volt, de itt nem magáról a méreganyagról van szó. Attól, hogy kevesen fogyasztják a gombákat, a toxinjaik, azok hatása laborban nyugodtan vizsgálható. Szerintem az nincs dokumentálva, hogy milyen gyakran okoznak bizonyos toxinok mérgezéseket.

Szakmai háttértudásra hivatkozás:

- Fny-i szöveg:
  Destruction of natural habitat, fragmentation, intensive agricultural practices and extensive changes in landscape structure are key factors in the recent **decline** of many bird species (Fuller et al. 1995).
- Cny-i szöveg:
  A természetes élőhelyek pusztulása, feldarabolódása, az intenzív mezőgazdasági technikák és a tájszerkezetben bekövetkezett mélyreható változások kulcsfontosságú tényezők az egyes madárfajok napjainkban történő **állomány**csökkenésében (Fuller et al. 1995).
- Definíció (nincs)
- Példamondat (nincs)
- Indoklás:
  - Lexikai betoldás: állomány.
  - Az angol szövegből számomra úgy tűnik, nem a fajszám csökken, hanem az egyes fajok példányainak/ költőpárainak száma.

**7. Összefoglalás**

Szakmai tapasztalatunk alapján úgy gondoljuk, hogy a Fordítói napló a szakfordítóképzés fontos eszköze, mivel a fordítói kompetenciák többsége jól fejleszthető ezzel a komplex pedagógiai módszerrel. Ugyanakkor a „tudatos fordító" képzéséhez, a fordítói tudatosság kialakításához is hozzájárul. Alkalmazásával javul a hallgató probléma-felismerő és problémamegoldó képessége, érvelése. Ezen kívül pontos és alapos kutatómunkára ösztönöz és megtanít arra, hogyan dokumentáljuk a fordításhoz szükséges kutatási eredményeinket. Emellett egy komplex értékelési módszer, amelynek segítségével bepillantunk a fordító fejébe, „a fekete dobozba", azaz a fordítási folyamatba. A képesítőfordítás értékelésénél pedig komplex képet kapunk a jelölt fordítói kompetenciájáról, mert a produktum és a folyamat is értékelési szempontként jelenik meg.

Ezért azt javasoljuk, hogy már a képzés elejétől kérjünk Fordítói naplót hallgatóinktól és már a képzés elejétől használjuk a fordítások értékeléséhez. A képesítőfordítások értékelési szempontjait bővítsük egy új szemponttal, a Fordítói napló értékelésével az alábbi módon: a képesítőfordítás globális és analitikus értékelése (80%) mellett értékeljük az Előzetes elemzést (5%), a Szakmai szószedetet (5%) és a Fordítói napló (10%) is.

**IRODALOM**

Nord, Ch. 1997. *Translating as a purposeful activity. Functionalist approaches explained.* Manchester: St. Jerome Publishing.
Gutt, E. A. 1991. *Translation and Relevance: Cognition and Context.* Oxford: Basil Blackwell.
Gyurgyák J. 2005. *Szerzők és szerkesztők kézikönyve.* Budapest: Osiris Kiadó.
Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition.* Oxford: Basil Blackwell.

**ERDEI ILONA**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szláv Intézet
*ierdei@lit.u-szeged.hu*

# A magyar melléknévi igenév rendszer hiányzó alakjairól és az orosz–magyar megfeleltetési nehézségekről

***Kulcsszók:*** *megfeleltetési nehézségek, melléknévi igenév*

A fordítók, bár sohasem törekednek a forrásnyelvi grammatikai szerkezetek reprodukálására a célnyelven, tudat alatt mégsem tudják teljes mértékben függetleníteni magukat tőle. Így azokban az esetekben, ahol nincs rendszer szintű eltérés a két nyelv között, a fordítóknak nagyon „kényelmes" formális ekvivalenssel fordítani. Ez a helyzet az indoeurópai nyelvekben, köztük az oroszban oly aktív igeneves szerkezetekkel is. Ebben a cikkben az orosz–magyar melléknévi igeneves szerkezetek olyan rendszer szintű eltéréseire szeretnék rávilágítani, ami talán az oroszul nem tudó kollégák számára is érdekes lehet, mivel az oroszon keresztül elsősorban a magyar melléknévi igeneves szerkezetek használatára, és a melléknévi igeneves szerkezetek rendszerén belül tapasztalható bizonytalanságra szeretnék rámutatni, illetve arra, hogy az indoeurópai nyelvek hatására hogyan jelenik meg és terjed a mai magyar nyelvben – helyesen, helytelenül? – egyre inkább egy, a mi rendszerünkből hiányzó alak.

**Melléknévi igenév a magyarban**

A mai magyar nyelvben az igeneveket az átmeneti szófajokhoz sorolják, mivel egyszerre két szófaj tulajdonságát hordozzák. Az igeneveket igékből alkotjuk szintaktikai képzők segítségével. Az igenévképzők feladata kizárólag a szófajváltás megteremtése, de egyes típusaik egyéb viszonyjelentéseket:időviszony-jelölő képességet, aspektualitást, igenem jelentést illetőleg szám- és személyjelölést is hordoznak. (Keszler 2000: 224).

A MNIN-nek 3 fajtája van: -ó/-ő, -t/-tt és -andó/-endő képzős igenevek**.** E 3 típusnak azonban többféle elnevezése él a szakirodalomban. A régebbi nyelvtanok a MNIN időviszony-jelölő képessége alapján nevezték a MNIN különböző típusait jelen, múlt és jövő idejű igeneveknek. A későbbi nyelvtanok az igenevek aspektuális jelentésére alapozva adták a MNIN-ek fajtáinak a befejezett, folyamatos és beálló igenév elnevezéseket –ez az elnevezés található meg a mai iskolai nyelvtanokban is. A legújabb grammatikák egy része a képzők, illetőleg a képzésmód alapján különböztetik meg egymástól az igenévfajtákat. (Keszler 2000: 231).

Ez az elnevezésben megnyilvánuló bizonytalanság, valamint az a tény, hogy az európai és a magyar grammatikák eltérő módon sorolják be ezt a szófajtípust szófaji rendszerezéseikbe az igenevek funkcionális különbségeiről tanúskodik. (Míg az európai grammatikák, így az orosz is, az igék tágabb értelmű alakrendszerében tartják számon az igeneveket, addig számos magyar grammatika egymástól elszakítva, a főnevek, a melléknevek valamint a határozószók csoportjába sorolja be).A jelenleg szokásos átmeneti szófajba sorolás azt jelenti, hogy az igeneveket elhatárolják a névszóktól és határozószóktól, valamint az igéktől, átmeneti sávként jelenítve meg őket az igei és nem igei alapszófajok között.

**Melléknévi igenév az oroszban**

A magyar hármas rendszerrel szemben az orosz nyelvben a melléknévi igenevek négyes rendszert alkotnak és a következő alakjaik vannak: cselekvő jelen és cselekvő múlt, szenvedő jelen és szenvedő múlt. Jelen idejű alakokat csak folyamatos aspektualitású igékből képezhetünk. Ezen belül szenvedő melléknévi igenevet csak tárgyas igékből. Múlt idejű cselekvő alakokat folyamatos és befejezett aspektualitású, tárgyas és tárgyatlan igékből egyaránt képezhetünk, míg a szenvedő múlt idejű alakok esetében, elsősorban befejezett aspektualitású és kizárólag tárgyas igékből.

Látjuk tehát, hogy a magyar hármas rendszerrel szemben az oroszban négyes rendszer áll szemben, amelyben az időviszony és az aspektualitás viszonyjelentésén kívül az igenem – cselekvő/szenvedő viszonyjelentés – alkotja az egyes típusok alapját. Táblázatban szemléltetve:

<table>
<tr><th colspan="2">MAGYAR MNIN →</th><th colspan="2">←OROSZ MNIN</th></tr>
<tr><td colspan="2">1.-Ó/-Ő KÉPZŐS (jelen, folyamatos, egyidejűség)<br>a szerető feleség</td><td colspan="2">1.CSELEKVŐ JELEN (csak folyamatos igékből)<br>любящая жена</td></tr>
<tr><td colspan="2">2. -T/-TT KÉPZŐS</td><td colspan="2">2.CSELEKVŐ MÚLT<br>(folyamatos és befejezett, tárgyas és tárgyatlan igékből)</td></tr>
<tr><td>∅<br><br>a feleség, aki szeretett//aki szerette<br>≠ a szeretett feleség</td><td>(csak tárgyatlan, főleg mediális igék)<br>a) az elmúlt szerelem</td><td>b)любившая жена</td><td>a) прошедшая любовь</td></tr>
<tr><td>3. T/-TT KÉPZŐS<br>∅</td><td>(folyamatos aspektusú, tárgyas igék)<br>szeretett férj</td><td colspan="2">3.SZENVEDŐ JELEN (folyamatos, csak tárgyas igékből)<br>любимый муж</td></tr>
<tr><td colspan="2">4. T/-TT KÉPZŐS(múlt, befejezett, előidejűség)<br>az elhagyott férj</td><td colspan="2">4.SZENVEDŐ MÚLT (főleg befejezett, csak tárgyas igékből)<br>покинутый муж</td></tr>
<tr><td colspan="2">5. -ANDÓ/ENDŐ KÉPZŐS (jövő, beálló, utóidejűség, + szükségszerűség, modalitás)<br>a megoldandó probléma</td><td colspan="2">∅</td></tr>
</table>

**1. táblázat**

Melléknévi igenév a magyar és az orosz nyelvben

A két rendszert összehasonlítva felmerül a kérdés, hogy melyik orosz alak, melyik magyar alaknak feleltethető meg, illetve, melyik alak hiányzik a magyarban illetve az oroszban. A táblázatban fehéren hagyott rubrikákban szereplő alakok szimmetrikusak egymással, és elméletileg fordíthatók lennének formális ekvivalenssel. Az orosz melléknévi igenevek bővíthetősége azonban sokszor lehetetlenné teszi a formális ekvivalenssel való fordítást, nem is beszélve egyéb, nyelvhelyességi, stilisztikai, gyakorisági szempontokról. E cikk keretei között azonban csak a rendszer szintű összevetést vizsgáljuk meg. A táblázatban szürke hátterű rubrikákban szereplő alakok, tehát **az orosz cselekvő múlt, szenvedő jelen, és a magyar –andó/-endő képzős alakok**, nem szimmetrikusak egymással, tehát ezek fordítása eleve nehézségekbe ütközik. Megjegyzem, a nehézségek nemcsak a fordítás terén jelentkeznek, hanem az alkalmazásban és a melléknévi igenevek oktatásában is.

**1.** Mint a táblázatból látható, az oroszcselekvő jelen idejű melléknévi igenév funkcióját tekintve alapjában véve megfelel a magyar –ó/-ő képzős jelen idejű melléknévi igenévnek. Azzal a megjegyzéssel, hogy természetesen itt is találhatunk kivételeket, amikor a tárgyas igékből képzett –ó/-ő képzős MNIN-t nem cselekvő, hanem szenvedő-értelemben használjuk. Pl.

**Cselekvő:** a gyümölcsöt **eladó** szövetkezet – кооператив, **продающий** фрукты

**Szenvedő**: az **eladó** gyümölcs – **продаваемые** фрукты//**предназначенные** для продажи фрукты

**2.** A táblázat második sora a legproblematikusabb: cselekvő múlt idejű alakokat a magyarban ugyanis csak tárgyatlan, elsősorban mediális igékből lehet képezni. Pl. *a **felébredt** gyermek(проснувшийся ребёнок ), vidékről **érkezett** rokonok(приехавшие из провинции родственники), a **beérkezett** vonat (прибывший поезд), a **megtörtént** eset (произошедший случай), a **leesett** hó (выпавший снег),* и. т. д. A tárgyatlan folyamatos cselekvő igék többségéből azonban nem hozhatók létre –t/-tt toldalékos igenevek (*foglalkozott gyerek,*gondolkozott ember). Egyestárgyatlan igékből képzett cselekvő MNIN-ek esetében pedig például -t/-tt képzős igenév helyett csak -ó/-ő képzős jelen idejű alakot használhatunk. Pl. a *„махавшие девушкам солдаты»*kifejezést pl. nem fordíthatjuk úgy, hogy a „lányoknak integetett katonák”, ugyancsak helytelen „**az előttem szólott küldött*” („*выступивший передо мной денутат*”) vagy a „**kivágták a garázs mellett állt fát*” (”*вырубили стоявшее рядом с гаражом дерево*”) Ezekben az esetekben az orosz cselekvő múlt idejű MNIN-ek megfelelője a magyarban a jelen idejű -ó/-

ő képzős alak lesz: *a lányoknak integető katonák, az előttem szóló küldött,a kivágták a garázs mellett álló fát.* Amennyiben az előidejűséget hangsúlyozni kell, akkor mellékmondattal kell fordítani.

Ha tárgyas igékből képezünk múlt idejű MNIN-t, akkor az szenvedő lesz, pl. *a felébresztett gyermek(разбу́женный ребёнок)*. Ezért az orosz tárgyas igékből képzett cselekvő múlt idejű MNIN-eket a magyarban nem lehet a -t/-tt képzős MNIN-vel megfeleltetni. A „*получивший подарок ребёнок*» kifejezést tehát nem fordíthatjuk úgy, hogy * *az ajándékot kapott gyermek.*

**3.** A táblázat harmadik sorában a magyar oldalon gyakorlatilag nincs MNIN-i ekvivalens, és csak mellékmondattal tudunk fordítani. A magyar -andó/-endő képzős alakok ugyanis jövő időt, utóidejűséget fejeznek ki. Nem feleltethető tehát meg egymásnak **а*читаемая книга*** és az ***olvasandó könyv.*** Az -andó/-endő képzős melléknévi igenevekkel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a ma már nem használatos-nd időjel a régi nyelvben a jövő idő jelölésére szolgált, és történetileg összefügg az -andó/ -endő igenévképzővel, amely az utóidejűségen kívül feltételességet, lehetőséget, szükségességet is kifejez, valószínűleg a latin gerundivum alak hatására. Ld. *a* ***kitöltendő*** *csekk* (a csekk, amit ki kell tölteni), a ***befizetendő*** *bírság.* Ezzel szemben az orosz szenvedő jelen idejű MNIN nem fejez ki modalitást, egyszerűen csak azt a tárgyat jellemzi, amelyre a cselekvés éppen irányul. Pl. ***Машины, выпускаемые*** *этим заводом, оборудованы современной техникой.* Magyarul: *A gyár által* ***kibocsátott autók*** *modern technikával vannak felszerelve.* Ez utóbbi példában az orosz szenvedő jelen idejű MNIN-nek -t/-tt képzős magyar MNIN felel meg, amelynek itt szenvedő jelen idő értéke van. Pl. a *читаемая книга* megfelelője magyarul az éppen ***olvasott könyv,*** vagy a ***переводимая статья*** magyarul a ***fordított cikk*** is lehet, amelyben a -t/-tt képzős alak egyidejűséget fejez ki,szembeállítva a ***lefordított cikkel,*** amelyben a -t/-tt képzős alak előidejűséget fejez ki ( a befejezett aspektusú, rezultatív értelmű igékből képzett -t/-tt képzős alakok ui. mindig előidejűek).

Gyakran–**ható/-hető**képzős melléknévi igenévvel is fordíthatunk magyarra. Pl. az***ожидаемый результат***megfelelője a magyarban ***várt eredmény*** vagy ***várható eredmény*** egyaránt lehet, de semmiképpen sem lehet ***várandó eredmény***. Különösen gyakori ez a fordítási mód a не-előtagú melléknévi igenevek esetén: ***неразрешимая задача*** – ***megoldhatatlan feladat***. Hozzá kell azonban tenni, hogy ebben az esetben, szinte kivétel nélkül melléknevesült igenevekkel van dolgunk. Ld.: *непереводимый, незабываемый, неузнаваемый, непромокаемый, невредимый, неутомимый*…

Azonban még ezeket az egy típusú melléknévi igenévi eredetű mellékneveket sem fordítjuk/fordíthatjuk teljesen azonos módon.

Egyeseket -hatatlan/-hetetlen képzős alakkal fordítunk:

непереводимый – lefordít**hatatlan**
незабываемый – feled**hetetlen**
неузнаваемый – felismer**hetetlen**
неутомимый – fárad**hatatlan**

Más alakokat -atlan/-etlen képzős alakkal:

невредимый – sérthetetlen/sértetlen
невесомый – súlytalan

Vagy -hatlan képzős alakkal:

непромокаемый – vízhatlan

**4.** A táblázat negyedik sorában szereplő szenvedő múlt idejű MNIN, alapjában véve megfelel a cselekvő tárgyas igékből képzett magyar -t/-tt képzős melléknévi igeneveknek. Gyakori elnevezésüknek megfelelően legtöbbször befejezett aspektusú igékből hozzuk őket létre, aspektuális jelentésüket igekötő vagy perfektiváló bővítmény hordozza.

Az általános jelentésű MNIN-ek aspektuális jelentése természetesen folyamatos: *A gyerekeknek* ***tartott előadás-sorozat*** *a szülőket is érdekli. A tápszerrel* ***öntözött virágok*** *gyorsabban növekednek.*

**5.** A táblázat ötödik sorában a magyar -andó/-endő képzős igenevekkel szemben az orosz oldalon üres a rubrika, mivel az oroszban nincsenek jövő idejű MNIN-ek, sem olyan alakok, amelyek az utóidejűségen kívül feltételessé-

get, lehetőséget, szükségességet is kifejeznének. Az-andó/-endő képzős melléknévi igenevek száma a legcsekélyebb a nyelvünkben. Tárgyas cselekvő igékből hozhatók létre, például *elolvasandó cikk, kivasalandó terítő, aláírandó dokumentum*. Utóidejűséget fejeznek ki,időjelentésük leggyakrabban a mondat állítmányának időjelentéséhez viszonyítható. Nemigen jön létre -andó/-endő képzős MNINtárgyatlan, műveltető, mediális és visszaható igékből sem *ülendő férfi, *elvitetendő levél, *növendő adósság, *törülközendő nő.

Az-andó/-endő képzős MNINképzős igenevek oroszra fordítása éppen a bennük rejlő modalitás miatt a négy melléknévi igenévi alak egyikével sem lehetséges, ehelyett mellékmondattal vagy más szerkezetekkel szokták fordítani. Pl. ***az aláírandó dokumentum*** *– документ, который надо подписать//документ, который должен быть подписан/подлежащий подписанию документ;* ***a lefordítandó cikk*** *– статья которую нужно перевести/статья, которая должна быть переведена/ подлежащая переводу статья;* ***a megvizsgálandó kérdés*** *– вопрос, который надо рассмотреть/вопрос, который должен быть рассмотрен/вопрос подлежащий рассмотрению.*

Oroszról magyarra tehát elsősorban a **cselekvő múlt** és a **szenvedő jelen** megfeleltetése okoz problémát, magyarról oroszra pedig **az –andó/-endő képzős utóidejű alakoknak** nincs igenévi megfelelőjük az oroszban.

Láthatjuk, hogy az orosz–magyar melléknévi igeneves rendszer egymásra vetítése során a részleges egybeesésen túl több ponton is jelentős eltéréssel,illetveátfedéssel van dolgunk, ami rendjén is lenne, hiszen két nyelvi rendszer sohasem szimmetrikus egymással teljesen. Ami miatt mégis felvetettem ezt a kérdést, az az, hogy az utóbbi időben a médiában egyre gyakrabban hallani a "*Kiotói szerződést* ***aláírt*** *államok*" típusú, tehát tárgyas cselekvő múlt idejű MNIN-et tartalmazó mondatokat, ami valószínűleg az indoeurópai nyelvek hatására, fordítói interferencia következtében kezd begyűrűzni a magyarba, és olyan mondatokban is megjelenik, amelyek nyilvánvalóan nem fordítás eredményeképpen jöttek létre.

Példaként álljon itt egy mondat, amit Geréb Ágnes perével kapcsolatban írtak le a HetiVálasz.hu egyik cikkében („Letöltendő börtönt kért az ügyész Geréb Ágnesre"): *„Pelle Andrea védőbeszédét a szakértői vélemények támadására alapozta. Ismét hangsúlyozva, hogy a perben* ***részt vett*** *magyar igazságügyi szakértők nem ismerik a háborítatlan szülés szabályait, holott ezeket szerinte nem lehet figyelmen kívül hagyni"*

Ilyen és ehhez hasonló mondatokkal nap mint nap találkozni, ami azt jelzi, hogy a magyar melléknévi igeneves szerkezet átalakulóban van, és ez számos olyan nyelvtani és nyelvhelyességi kérdést vet fel, amivel a fordítóknak foglalkozniuk kell, és amelyekben állást kell foglalniuk,ki kell alakítaniuk a helyes gyakorlatot.

Zimányi Árpád (2006) *A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája* c. cikkében a MNIN állítmányi pozíciójában 1928-tól napjainkig végbement változásokat elemzi. Megállapítja, hogy az elmúlt időszakban jelentős átalakulás történt a használatban. Tipológiájában 3 esetet különböztet meg.

a) Számos esetben az 1960-as, 70-es évekig helytelennek minősített alakokat ma már nem kifogásolják a nyelvművelők. Igaz, ezekben az esetekben részlegesen már végbement a MNIN-ek melléknevesülése:

a helyzet **adott;**
A film megtekintése 12 éven aluliak számára csak nagykorú felügyelete mellett **ajánlott.**

b) Más esetekben továbbra is kifogásolják ugyan a nyelvművelők a MNIN-ek állítmányi szerepben történő használatát, de gyakori használatuk folytán ezek az alakok is egyre jobban rögzülnek nyelvünkben, így ezt a folyamatot alkalmi funkciórögzülésnek tekinti.

az anyagellátás **biztosított**
a csalás ténye **bizonyított**
a helyzet **tisztázott**

c) A harmadik típusba egyedi példák tartoznak, amelyeket nyelvművelőink erőteljesen elítélnek.

A közvélemény erősen a sajtó által **befolyásolt**.
A Petőfi utca teljes egészében **elzárt** a forgalom elől.
Az üzlet riasztóval **ellátott**.
A terület kamerákkal **védett**.

Ezeknek az alakoknak a létrejöttében a következő okokat említi:

- A határozói igeneves szerkezet tudatos kerülése
- A személytelen szerkesztésmód igénye
- A dinamikus jelentéstartalmú alakokkal szemben statikus, semleges állapot, helyzet kifejezése
- Valamint szintaktikai funkció átsugárzás, ami azt jelenti, hogy a jelzői funkcióban álló melléknevek és a beálló (-andó/-endő képzős) igenevek állítmányi pozícióba való áthelyezésének az analógiájára a befejezett MNIN-ekkel is hasonló mondatok keletkeznek.

> Ez nehéz kérdés. – Ez a kérdés nehéz.
> Ez megvitatandó kérdés. – Ez a kérdés megvitatandó.
> ANALÓGIA: Ez megoldott kérdés.– *Ez a kérdés megoldott.

További okként említi még Zimányi (2006) a **fordítás** szerepét, amikor azt mondja, hogy idegen nyelvről fordított szakszövegekben, valamint ezek hatására a magyarul írt szakszövegekben is különösen gyakori a befejezett MNIN állítmányi szerepben való használata.

> Klinikailag **tesztelt.** (Clinically tested)
> Tudományosan **kifejlesztett** (Scientifically developed)

A beszélők normatudatának a változását mutatja, hogy a Zimányi által 1996-ban készített felmérés szerint a magyar szakos hallgatók 68%-a, a nem magyar szakos hallgatók 72%-a helyesnek érezte a következő mondatot:

> A terület ivóvíz ellátása mind a mai napig **nem megoldott.**

Megállapítja továbbá, hogy a MNIN állítmányi szerepben történő előfordulását nagyban befolyásolja a funkcionális stílus, szövegtípus, a műfaj és egyéb szubjektív tényezők.

Zimányi (2006) példáin jól látszik, mekkora változás történt néhány évtized alatt a -t/-tt képzős melléknévi igenevek használatában. Felmerül a kérdés, hogy a tárgyas cselekvő múlt idejű melléknévi igenevek jelzői szerepben történő megjelenése is egy hasonló jelenség kezdetét jelenti-e vagy egyszerű fordítási hibáról van szó?

Valószínűsíthető, hogy ezek az alakok a -t/-tt képzős melléknévi igenevek példáinkból is kitűnő multifunkcionalitása, a hivatalos nyelv által megkövetelt személytelenség és tömörség, a tudományos nyelv leíró jellege és a fordítások eredményeként bekövetkező interferencia együttes hatására jelentek meg a mai magyar nyelvben, de mivel hiánypótló szerepük van, egyre inkább terjedőben vannak.

Ezzel együtt sem indokolt azonban a használatuk, mivel -t/-tt képzős melléknévi igeneveket a magyar nyelvben – a tárgyatlan, mediális igéket kivéve – csak passzív és rezultatív igékből képezhetünk, más igetípusokban használatuk jobb esetben idegenszerű vagy kvázihelyes, legtöbbször azonban helytelen – legalábbis nyelvünk mai állapota szerint.

**IRODALOM**

Ferenczy Gy. 1983. *Gyakorlati orosz nyelvtan.* Budapest: Tankönyvkiadó.
Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar Grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Zimányi Á. 2006. A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Magyar Nyelvőr.* 130. évf. 2. szám. 176–186.
Киприянова Т. Ф. 2001. Знакомтесь: Причастие, Санкт-Петербург: Златоуст.

**ZRÍNYI ANDREA**
Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Egészségügyi és Nyelvi Kommunikációs Intézet
*andrea.zrinyi@aok.pte.hu*

# Német és magyar pszichoanalitikai terminológia

***Kulcsszók:*** *szakfordítás, pszichoanalitikai nyelv, traduktográfia, ekvivalencia, átváltási műveletek, kétnyelvű szótár, kevert terminus technicusok, nominalizált szerkezetek, angol befolyás, fordítói szakmai tapasztalat*

## Bevezetés

Kutatásunk tárgyául a pszichoanalízis nyelvét választottuk, ami feltételezhetően más regisztert használ, mint a többi orvos szakterület. A pszichoanalízis, pszichoterápia nyelve ugyanis a terminológia-használat és az érzések, lelki folyamatok leírása tekintetében nagyobb változáson ment át, mint a többi orvosi szakterület, hiszen ezen a területen bonyolult pszichés és mentális folyamatok leírása, betegségek feltárása a cél, s ez lényegesen összetettebb nyelvi regisztert kíván mint pl. a belgyógyászat vagy a fül-orr-gégészet stb. szakterületek nyelvhasználata. Az idők során az egyes pszichés zavarokról, azok megjelenési formáiról, érzések kifejezéséről stb. megnő az ismeretanyag, újabb aspektusok bevonásával gazdagodik a szakterületet, ami a nyelv fejlődését és szaknyelv használatának bonyolultabbá, árnyaltabbá válását is maga után vonja. Lényeges különbség a pszichoanalízis és más orvosi szakterületek között az, hogy ennek az alapja a német nyelv és nem a latin ill. ógörög. Ezért azt fogjuk vizsgálni, hogy a kiválasztott korpuszban milyen arányban találunk német, latin, ill. ógörög és angol terminusokat. A téma érdekességét és kutatásra való létjogosultságát az támasztja alá, hogy 2011 augusztusában a *Pszichoterápia* című folyóiratban elindult egy vita, ami a pszichoanalízis szaknyelvének nehézségeit és következetlen szóhasználatát veti fel. Annak érdekében, hogy egy kicsit belelássunk ebbe a problematikába, idézünk néhány mondatot Rudas János vitaindító leveléből:

> Amikor az ember (…) megkísérli, hogy eligazodjon az egyéni és csoportos gyógyító és fejlesztő tevékenységek szóbeli vagy írásbeli világában, akkor előbb-utóbb szembekerül azzal a dilemmával, hogy mihez tartsa magát. Igazodjék – nem egyszer jobb meggyőződése ellenére – az általánosan elfogadott szakkifejezésekhez, terminus technicusokhoz, avagy járja a maga jó régen kikövezett, (…) útját nyelvhasználatában, szembemenve a trendi megoldásokkal? A szakmáinkon belüli nyelvi következetlenségeknek, bizonytalanságoknak konfúzióknak lényegében két alaptípusát szoktam észlelni. Az egyik a sokszor neologizmusokkal terhelt elfogadottság, versus „klasszikus" megoldások. A másik a teljes fogalmi katyvasz, amikor valaki azt ért egy adott kategórián, amit éppen akar, illetve amiről azt hiszi, hogy úgy van, ahogy ő tudja. (Rudas 2011)

A fenti levél és az erre adott válaszok, (amelyek olyan pszichiáterektől és pszichológusoktól származnak, akik saját maguk is foglalkoznak pszichoanalitikai művek fordításával) azt támasztják alá, hogy a pszichoanalízis nyelvének vizsgálatával a leíró fordítástudomány még (legalábbis Magyarországon) nem túl sokat foglalkozott, ezért megfelelő forrásanyagot szolgáltathat a traduktográfia számára. Nemcsak a traduktográfia, hanem a szakemberek is igényelnék, hogy ebben a nyelvi zűrzavarban nagyobb rend uralkodjék, a pszichiátria szakterminológia a mostaninál sokkal rendszerezettebb, egységesebb legyen.

## Nyelvi arányok a pszichonalízis nyelvében

A fenti gondolatok tehát arra késztettek, hogy megnézzük: mennyiben tér el pszichoanalitikiai szaknyelv a többi orvosi területtől, milyen arányban használ latin terminusokat, és mennyi a német ill. angol kifejezések aránya, valamint hogy ugyanez a tendencia mutatható-e ki a magyar fordításokban is. „A szakszókincs harmadik rétege, a specifikus szakszókincs az egyes szűkebb szakterületek használatában jellemző terminusokat tartalmazza, amelyek között görög és latin eredetű szavak, prefixumok és szuffixomok (…) gyakran előfordulnak, ezzel magyarázható, hogy a legtöbb indoeurópai nyelvben a terminusok hasonlóságot mutatnak." (Kurtán 2003: 157)

A német gyökerekre visszavezethető pszichoanalitikai nyelv esetében ezzel szemben feltételezhető, hogy nem latin terminusokat találunk nagyobb számban és valószínűleg a fordításban is latin helyett túlnyomórészt magyar szakszavak mutathatók ki.

**Korpuszismertetés és módszer**

Az előadáshoz korpuszként az *Operationalisierte Psychodynamische Diagnostik* (OPD 2002) című szakkönyv négy fejezetéből választottam ki 72 kifejezést, amelyek kimondottan a pszichoanalitikai szaknyelv terminusai. Választásom azért esett erre a szövegre, mert egyrészt ezt a könyvet a pszichiátriai gyakorlatban ma is használják, másrészt létezik megjelent magyar változata, amit többek között a PTE ÁOK Magatartástudományi Intézet munkatársa, Dr. Tiringer István fordított magyarra (OPD 2007). Ezért abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy konzultálhattam a fordítóval, meg tudtam kérdezni őt a korpuszban előforduló szakkifejezések jelentéséről. A kiválasztott kifejezéseket a következő öt csoportba osztom és megvizsgálom, melyek milyen arányban találhatók meg a szövegben:

(1) német,
(2) francia vagy angol - német vegyes terminusok
(3) angol,
(4) latin (ógörög) terminusok
(5) olyan kifejezések, amelyek egy szövegen belül két vagy többféle fordításban jelennek meg

Ezt követően azt követjük nyomon, hogy a magyar fordításokban is megjelenik-e ez az arány, tehát hogy az angol, latin, német terminusokat lefordították-e a fordítók magyarra, vagy ott is a latin és angol változatokkal találkozhatunk. Ezen kívül azt nézzük meg, hogy milyen mértékben találunk tükörfordításokat ill. teljesen más megoldásokat.

**Eredmények**

A megvizsgált korpuszban (Arbeitskreis OPD 2002) 42 német terminust találtam (ld. 1. sz. melléklet), ami az összes szó 58 %-a. Latin és görög eredetű kifejezést 19-t találtam (ld. 2. sz. melléklet), ami 26%-t tesz ki.

Francia/angol-német összetételek: (3)

Ich-dyston: én idegen
Outcomemaß: kapcsolati viselkedés
Über-Engagement – túlzott bevonódás

Ezek a szóösszetételek a az elemzett szavak 4%-t teszik ki, az alábbi angol terminusok pedig 8%-t jelentenek, ami még szintén lényegesen kevesebb, mint a latin és német terminusok:

Angol terminusok (6)

Self - awareness - személyes tudatosság
Seeking - system - kereső rendszer (kíváncsiság)
Rage- system - harag rendszer
Separation - distress: szeparációs distress
Fear - system: félelem-rendszer
Containen – konténer funkció

A kutatás másik része a fordításra irányult, aminek eredményeképpen a következőket megállapításokat tehetjük. A német terminusokat 2 kivétellel *(Trennungsangst*: *szeparációs félelem*, *Trennungsschmerz: szeparációs szorongás)* magyar kifejezésekkel fordították, ezek többnyire tükörfordítások, ami párhuzamosságot mutat a többi orvosi terület szaknyelvével.

A latin és görög eredetű szavak 15%-át fordították magyar kifejezéssel: *Anhedonie - örömtelenség, Vulneralibilität: sérülékenység, ausagieren: kicselekszi magából*, de a többi esetben szintén a latin kifejezésekkel találkozhatunk. Ez az arány már arra utal, hogy a fordításban megmutatkozik a tendencia a magyar kifejezések lehetőség szerinti használatára, a *Selbst: szelf* esetében viszont láthatjuk, hogy nincsen magyar megfelelője: az angol

terminológiát használja a magyar nyelv is. A *Selbst* terminus – amelyet Freud még *Ich*-ként használt, később das *Ego* is elterjedt – fordítása régen az *Én* ill. *Ösztön-én* volt. Ma viszont a *Selbst* megfelelője az angol eredetű *szelf,* ami jelentésében is módosult valamelyest az *Ich*-hez és az *Ego*-hoz képest. A *Selbst* kifejezés nagyon árnyalt használatára utal a következő néhány kifejezés (idézetekkel alátámasztva):

> In der Folge entwickelt sich das Bedürfnis nach Selbstbewertung, mit dem Selbstwertgefühl im dritten und vierten Lebensjahr, abhängig und aufbauend auf der Selbstentwicklung wie sie Stern (1985) mit dem auftauchenden Selbst, Kern-Selbst, subjektivem Selbst und dem verbalen Selbst (Ich) entworfen hat. (106). Selbstwert und Objektwert stehen in Ergänzung, der Objektwert erwächst aus gelungenen positiven Objekterfahrungen. (OPD:106)

> A következőkben fejlődik ki az önértékelés igénye, s az önértékelés érzése. (A harmadik és negyedik életévben), mely a Stern (1985) által leírt szelf fejlődésen alapul. (Felbukkanó szelf, magszelf, szubjektív szelf, verbális szelf („én").Az önérték és a tárgyérték kiegészítik egymást, a kapcsolati tárgyak értékelése a pozitív kapcsolati tapasztalatokból alakul ki. (OPD:108)

Nagyon érdekes még a *Selbst* szó összetételekben való használata, amire íme néhány példa:
*Selbständigkeit (önállóság), Selbstbehauptung (önérvényesítés), Selbst-zu-Besitzen (önuralom)*. Végezetül megemlítek néhány példát arra, amikor ugyanaz a kifejezés egy szövegrészen belül két fordításban jelenik meg *Triebregung – önkésztetés, ösztönkésztetés*: *Gratifikation – gratifikáció, megerősítés, Täter – áldozat, tettes*. Ezt szemlélteti az alábbi példa:

> Schamgefühle zeigen einen Selbstdefekt an, wobei das Selbst in der Regel nicht der *Täter* ist. (OPD: 103) (…) Schuldgefühle ergeben sich aus moralischen (Über-Ich) Übertretungen, das Selbst ist *Täter* und Schuldgefühle führen zur Empörung und haben keine autonome Mitreaktion zur Folge (OPD: 103)

> A szégyenérzés a szelf defektusára utal, ahol a szelf többnyire *áldozat*ként jelenik meg. (OPD:105) (…) A megélt érzelmek a megalázottságtól a dühig változnak, ami mellett jellemzőek a többnyire kifejezett vegetatív reakciók. Bűntudatérzés a morális (felettes-én) szabályok áthágásakor jelentkezik. Itt a szelf a *tettes*, a bűntudatérzés megbotránkozáshoz vezet (OPD:105)

Ennek a szövegen belüli lexikai kettősségnek az lehet a magyarázata, hogy a fordítók nem egy megfelelőt próbálnak csak találni, hanem szakmai tapasztalatukra, érzésükre támaszkodnak, amikor egy pszichoanalitikai szakszöveget lefordítanak. Ez mindenképpen ellentétes a szakszövegek fordítási gyakorlatával és az ezzel kapcsolatos elvárásokkal, hiszen egyéb területeken mindennek megvan az egyetlen megfelelője, nem mondhatjuk egyik szerv vagy betegség helyett sem a másiknak a nevét, és ugyanez vonatkozik a műszaki vagy egyéb természettudományos terminológia-használatra is. A pszichoanalízis nyelve és a fordítások közel állnak a műfordítói gyakorlathoz is. Itt ugyanis szintén nagyon fontos a pontosság, ugyanakkor az adott szituációba belehelyezkedve előfordul ugyanannak a kifejezésnek több megoldása is, mert éppen azáltal válik pontosabbá, érthetővé a célnyelvi szöveg. Ezt támasztja alá Turóczi Attila is személyes fordítói gyakorlata alapján: „(…) a fordítónak értenie kell a fordított nyelv kifejezése mögötti lényeget. Ha ezt nem érti, nem tudja lefordítani az adott kifejezést. De ez csak a dolog egyik fele, mert ugyanakkor éreznie kell a saját nyelvi közösségének a tendenciáit is, különben nem tud ráérezni arra, hogy mi lenne az adott kifejezés jó fordítása, amit a közösség elfogad majd. (Turóczi 2011)

**Következtetések**

Ha a pszichoanalitikai terminológiát megvizsgáljuk, arra az érdekes megállapításra juthatunk, hogy egy szakkönyvön belül párhuzamosan szerepelnek egymás mellett a klasszikus (Freudtól, Jungtól származó) és a modern, főleg angolszász szakirodalomból átvett terminus technicusok, és ez tükröződik a fordításokon is. Ezen kívül azt is megfigyelhetjük, hogy mennyire kevert ez a terminológia. Vannak kifejezések, amelyek más tudományterületeken is használatosak (*Vulneralibität-sérülékenység*), mások viszont az általános (köz)nyelvhez is sorolhatók (pl. *Übersteuerung - túlszabályozás*). Érdekes terminus az *im Miteinander* szerkezet, amely a kölcsönös névmásnak a nominalizációjából képzett prepozíciós szerkezet, és az átalakítás által nyerte el pszichoanalitikai jelentését. Példaképpen említsük meg a *Triebwünsche, Leidensdruck, Kränkbarkeit Triebbefriedigung, Triebregungen,* kifeje-

zéseket, amelyek a klasszikus művekben is előfordultak: ezeket a korábbi és a mai fordítók is ugyanazokkal a megfelelőkkel szokták fordítani. A modern terminusokra még három szemléletes példát mutatunk be a korpuszból: az *ich-dyston, Engagement, Containen. Ich-dyston: én idegen,* ami annyit jelent, hogy felismeri az adott személy magáról, hogy a viselkedése, reakciója, pszichés állapota stb. nem felel meg a saját személyiségének és ez nem is jó neki, tenni akar ellene, tehát változni akar. Ez nyelvileg nagyon érdekes kétnyelvű képződmény a németben, de a magyar fordításban már nem tartották meg az angol részét, hanem mindkét eleme magyar. Én ezt szerencsésebb megoldásnak tartom, mint az eredeti német két nyelvből kevert változatát. *Containen*: *konténer funkció*: ez az angol terminus arra utal, amikor egy anya feldolgozza a gyermeke érzését és úgy adja át újra a gyermeknek, hogy az már integrálható az élménybe.

**Összegzés**

Láthatjuk, hogy a pszichonalízis nyelve nagyon változatos képet mutat, mind a forrásnyelvi, mind pedig a célnyelvi szövegben. E vizsgálat során megmaradtunk a terminológia szintjén, nem a szöveget vettük alapul. Azt figyelhettük meg, hogy a német terminusok aránya a legmagasabb és ezeket majdnem teljesen magyar kifejezésekkel fordítja a fordító, tehát nem a latin ill. angol terminusokat alkalmazza. Ezt magyarázhatjuk azzal, amit Albert Sándor (2003, 2007) egyértelműen megfogalmazott, vagyis hogy a fordító soha *nem nyelveket*, hanem mindig *konkrét szövegeket* fordít, és az ekvivalencia, amelyet a két szöveg különböző pontjain létrehoz, több-kevesebb sikerrel mindig *a diszkurzus szintjén* valósul meg. A fordító soha nem takaríthatja meg magának a lefordítandó szöveg értelmezését, különben nem lenne képes ekvivalenciát kialakítani. Hogy az ekvivalencia kialakítása milyen módon, milyen lépésekben történik, mennyire tudatos és mennyire ösztönös, hogyan keverednek benne a racionális és irracionális összetevők, stb., az a fordítástudomány és a kognitív pszichológia talán legnagyobb rejtélye.

**IRODALOM**

Albert S. 2003: *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Kiadó.

Albert S. 2007. Amit a fordító megtalál a szótárban – és amit nem. In: Kovács K., Nagy Á. (szerk.) 2007. *Tavasz Jáde csigái avagy "Zöld kagyló – forma tavasz". Pálfy Miklós 65. születésnapjára.* Szeged: Grimm Könyvkiadó. 181–188.

Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Rudas J. 2011: Levél a Szerkesztőhöz, *Pszichoterápia* 20. évf. 4. szám.

Turóczi A. 2011 Hozzászólás Rudas János vitaindítójához a nyelvi kérdésekről. *Pszichoterápia* 20. évf. 6. szám.

**FORRÁSOK**

Arbeitskreis OPD 2002. *Operationalisierte Psychodynamische Diagnostik*. Bern: H. Huber Verlag. 254–339.

OPD Munkaközösség 2007. *Operacionalizált Pszichodinamikus Diagnosztika* OPD-2. Budapest: Oriold és Társai Kft. 255–340.

**1. melléklet**

| **NÉMET TERMINUSOK** | **MAGYAR FORDÍTÁS** |
|---|---|
| 1. Abwehrmöglichkeit | Elhárítási lehetőség |
| 2. Festgefahrener Motivbündel | Megrekedt késztetések |
| 3. Belastungserfahrung | Külső megterhelések |
| 4. Das Selbst | **Szelf** |
| 5. Das Ich | Az Én |
| 6. Fixierung in einem rigiden und unauflösbaren Entweder-oder | Egy merev és feloldhatatlan „vagy-vagy" helyzetben történő fixáció |
| 7. Konfliktbearbeitung | Konfliktusfeldolgozás |
| 8. Tiebwünsche | Ösztönvágyak |
| 9. Triebbefriedigung | Ösztönkielégítés |
| 10. Trennungsangst | **Szeparációs** szorongás |
| 11. Trennungs**schmerz** | **Szeparációs félelem** |
| 12. Rückzug | visszavonulás |
| 13. Beelternde Einstellung | szülői beállítódás |
| 14. Kernkonflikt | magkonfliktus |
| 15. Leidensdruck | szenvedésnyomás |
| 16. Binnenkommunikation | belső kommunikáció |
| 17. Inanspruchnahmeverhalten | **beteg**magatartás |
| 18. Ausgestaltung | Kimenetel |
| 19. Über - Ich | Felettes én |
| 20. Selbstunwert | **Személyes** értéktelenség |
| 21. Selbstwertgefühl | önértékelés |
| 22. Selbstbestrafung | önbüntetés |
| 23. selbstentwertend | önleértékelő |
| 24. Selbstüberhöhung | önteltség |
| 25. Selbst-zu Besitzen | önuralom |
| 26. Schuldgefühl | bűntudat |
| 27. den Arger **kanalisieren** | dühét **levezetni** |
| 28. Wiedergutmachung | jóvátétel |
| 29. Lebensanpassung | **Élethelyzeteihez sikeresen alkalmazkodva** |
| 30. unbewusst | tudattalanul |
| 31. Auflösung der inneren Widersprüche | A belső ellentmondások feloldása |
| 32. Gekränkt reagieren | Sértetten reagál |
| 33. Kränkbarkeit | sértődékenység |
| 34. Übersteuerung | Túlszabályozás |
| 35. Abwehr | elhárítás |
| 36. Verdrängung | elfojtás |
| 37. Zuwendung | odafordulás |
| 38. Handlungsimpulse | cselekvési impulzusok |
| 39. Im Miteinander | a **kapcsolatban** |
| 40. Bewältigungscharakter | megküzdési jellegű |
| 41. Übertragungsgeschehen | áttételi esemény |
| 42. Fehlangepasste Verhalten | **kóros** viselkedés |
| 43. Krankheitsgewinn | betegségelőny |
| 44. Gegenübertragung | Viszontáttétel |

**2. melléklet**

*Latin és görög eredetű kifejezések*

| | |
|---|---|
| 1. Psychisch | pszichés |
| 2. Vulneralibilität | **Sérülékenység** |
| 3.Introspektiv (hineinblickend, beobachtend) | introspektíve |
| 4. Interpersonell | interperszonálisan |
| 5. Intrapsychisch | intrapszichés |
| 6. Aktiv-explorativ | aktív önfeltáró módon |
| 7. Intrapsychische Vorgänge | intrapszichés folyamatok |
| 8. Disposition | diszpozíció |
| 9. Empathie | empátia |
| 10. Autarkie | Önellátás |
| 11. Autark | Önálló |
| 12. Aggravation | aggraváció |
| 13. Affektregulation | affektív szabályozás |
| 14. Interpersonell | Interperszonális |
| 15. Autoagressiv | Autoagresszív |
| 16. Triadische Beziehungen | Triádikus kapcsolatok |
| 17. Aus*agieren* | **kicselekszi magából** |
| 18. Anhedonisch | **negatív** |
| 19. Anhedonie | **örömtelenség** |

Műhelyindító előadás

**KOCSIS MIHÁLY**
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szláv Intézet, Szláv Filológiai Tanszék, Szeged
*kocsism@lit.u-szeged.hu*

# „Oroszbarát" és „szakadár" jelenségek az ukrán helyesírás történetében

***Kulcsszók:*** *ukrán nyelv, helyesírás-történet, XIX. és XX. század, nyelvpolitika*

Az ukrán helyesírás történetéről Ukrajna függetlenné válása óta több áttekintés is megjelent. Egy helyesírás-történeti szöveggyűjtemény terjedelmes előszavának (Nimčuk 2004) és egy kismonográfiának (Nimčuk 2002) a szerzője Vasyl' Nimčuk professzor, az UTA nyelvtudományi intézetének osztályvezetője. (Bár a kismonográfia – annak címe szerint – a ma folyó diszkussziókat tárgyalja, nagyon alapos történeti bevezetővel indul.) Nemrég magyar nyelven is kiadtak egy tanulmánygyűjteményt az európai helyesírások múltjáról és jelenéről (EH). Ebben a kötetben az ukrán fejezetet Zoltán András és Bárányné Komári Erzsébet jegyzi (Zoltán, Bárányné 2009). Elöljáróban tehát megállapíthatjuk, hogy a téma iránt az érdeklődés megnőtt, a kutatók – a korábbi időszakok tudományos munkáin túl – újabb, friss publikációkra is támaszkodhatnak.

A szakirodalom gyarapodása ugyanakkor nem jelenti automatikusan azt, hogy az ukrán helyesírás történetének ne lenne számos vitatott vagy vitatható pontja. Ma sem világos például a modern szabályrendszer XIX. századi formálódásának több mozzanata: itt elsősorban a kidolgozásban részt vett filológusok és más művészek, tudósok (írók, költők, etnográfusok stb.) szerepének az értékelésére gondolok. Egy másik jelentős probléma az, hogy – már a XIX. századot is, de még inkább a XX. századot tekintetve – a helyesírási változások/változtatások okainak feltárása során a korabeli szakmai megfontolások értékelése talán túlzottan is a háttérben marad (vagy teljességgel hiányzik) a – kétségkívül domináns – politikai szándékok bemutatásához képest. Másképpen: ha egy módosítás politikai célja világos, annak a tudományos megalapozottsága már szinte további vizsgálat tárgyát sem képezi.

Az pedig gyakorta előfordul, hogy a politikusok érdeklődése a helyesírás kérdéseiben is megmutatkozik. Balázs Géza azt hangsúlyozza, hogy „… egyes hatalmi berendezkedések rögvest hozzálátnak a különféle szimbólumok, közte gyakran a helyesírás megreformálásához" (Balázs 2009: 281). Állítását a szerző magyar nyelvi anyagon támasztja alá.

Jelen írás célja annak bemutatása, hogy hasonló jelenségek az ukrán helyesírás történetében is megfigyelhetők. Egy-két példával kívánom illusztrálni, hogyan kapcsolódott be a hatalom az ukrán helyesírás-történet XIX–XX. századi szakaszának történéseibe, amelyet a kutatók modern (és igen bonyolult) korszaknak tartanak (Nimčuk 2004: 6). Ugyanakkor azt sem hallgathatom el, hogy ezek a politikai indíttatású „beavatkozások" olykor tudományosan igazolhatók (még ha véletlen is az egybeesés). Egyáltalán nem törekszem teljességre, csupán néhány jellemző mozzanatra szeretnék ráfókuszálni a tudományos élet és a hatalom érintkezésének e szűk területén.

A ma használatos ukrán szabályzat neve *Український правопис,* és annak a negyedik kiadása (UP 1993) van érvényben. Az 1960-ban napvilágot látott második kiadás előszavában még arról olvashattunk, hogy az 1946. évi elsőnek a jogosságát visszaigazolta ugyan az élet, ám időközben az ukrán és az orosz helyesírás közös elemeiben következetlenségek keletkeztek, amelyeket most – az orosz ortográfia és központozás új szabályainak ismeretében – fel lehet számolni (UP 1960: 3). A módosítás valódi oka tehát világos és megegyezik azzal a rendező elvvel, amelyet még az első kiadásban fogalmaztak meg: ahol ez lehetséges (pl. a központozásban, a kis- és nagybetűk használatában, az egybe- vagy különírás szabályozásában) fejeződjék ki a *Szovjetunió testvéri*

*népeinek helyesírási egysége* (kiemelés tőlem – K.M.; UP 1960: 6 – az 1946-os előszót a második kiadáshoz is csatolták).

Bőven akad viszont példa a politikai és a szakmai akarat egybeesésére is.

1837-ben három galíciai fiatal (Markijan Šaškevyč, Jakiv Holovac'kyj és Ivan Vahylevyč) népköltészeti antológiát jelentetett meg Budán *Dnyeszteri hableány* címmel (RD 1837). Ugyanis Galícia ekkor osztrák uralom alatt állt és a lembergi cenzor a könyv kinyomtatását nem engedélyezte.

Az elutasítás egyik oka nyilvánvalóan a szerkesztőknek az ukrán kultúra ügye melletti közismert elkötelezettsége volt. Jól igazolják ezt az antológia előszavának sorai, mely szerint ők (ti. az ukránok) „utolsónak maradtak a szláv népek között… dalosaik és tanítóik elhallgattak s a nap csak most kezd kisütni fölöttük, megjelennek népdalaik" (Király 2003: 366). Pest-Buda viszont ez idő tájt a nemzeti, nyelvi, irodalmi önállóságért küzdő szlávság egyik központjának számított. A nyomtatást engedélyező budai cenzor a szerb Georgi Petrović. A könyv 1000 példányban jelent meg, ebből 100 Bécsbe, 900 pedig Galíciába került. Ez utóbbiakat a lembergi cenzor 1848-ig zároltatta (Király 2003: 364).

Számunkra sokkal érdekesebb a másik ok, amely a lembergi kiadást akadályozta. A helyi cenzor szavai szerint Šaškevyč és társainak helyesírása osztrákellenes és oroszbarát orientációjú (Király 2003: 364). Valóban így volt ez?

Az antológia szerkesztői mellőzik a „keményjelet" (**ъ**), az *e* hangot **е**, a *j*+*e*-t pedig **є** betűvel jelölik, az ukrán *y* betűje az **и** lesz, az *o* előtti lágyságot a „lágyjel" (**ь**), a *j*+*o*-t pedig a **йо** betűkapcsolat adja vissza (Zoltán, Bárányné 2009: 254). Megőrzik viszont a jatyot (**э** – Király 2003: 365). Ehhez még azt a kiegészítést kell tennem, hogy a zárt szótagbeli *o*-t **і** jelöli. (Ezt a betűt már O. Pavlovskyj 1818. évi nyelvtanában megtaláljuk, csakhogy ott az – a mai helyesíráshoz hasonlóan – *bármilyen* eredetű *i* hang visszaadására szolgált; a *Dnyeszteri hableányban* az *i* hangot a jaty is jelölhette, l. Nimčuk 2004: 6, 8). Teljesen nyilvánvaló, hogy ez a helyesírás gyökeresen különbözött az orosztól. Vagyis inkább a tartalommal lehetett a baj.

Ám a *Dnyeszteri hableány* körüli vitákban a tudományos élet sem maradt néma. Galíciában évtizedeken át heves vita (a részleteket később szemléletesen visszaadó Ivan Franko szerint: egyenesen ádáz harc) folyt a kimunkálandó ukrán helyesírás elveiről az ún. etimologisták és a fonetikusok tábora között (Franko 1961). A vita kezdetben kizárólag szakmai talajon zajlott: az etimologikus helyesírás hívei a tudományos és irodalmi művek nagyobb olvasótáborát, a fonetikusok pedig az írás könnyebb tanulhatóságát tartották fontosabbnak; ezért előbbiek az egyes betűknek az orosztól eltérő olvasatára – a hagyományos írásmódot is őrizve – csak diakritikus jelekkel utaltak volna, utóbbiak viszont az „úgy írjunk, ahogy beszélünk" elvét követve radikálisan alakították volna át a helyesírást. Josyf Levyc'kyj galíciai teológus és költő, aki elkötelezett etimologista volt, a *Dnyeszteri hableányban* főként a helyesírást kritizálta, olyannyira, hogy 1843-ban még köszönetet is mondott a hatalomnak azért, hogy nem engedte terjeszteni a művet abban a formájában, ahogyan az a szerkesztői triász keze alól kikerült (Franko 1961: 31). És mindez a XIX. század első felében történik, mielőtt még az etimologisták és fonetikusok vitájában megjelent volna az a politikai felhang, mely szerint előbbiek oroszbarátoknak, utóbbiak ezzel szemben az ukrán szeparatizmus híveinek tekintendők (Franko 1961: 34).

A másik tanulságos történet az 1928. évi ukrán helyesíráshoz kötődik.

Ennek előzményei 1918–19-re nyúlnak vissza, amikor Ivan Ohijenko professzor tervezetét Ahatanhel Kryms'kyj akadémikus és JevhenTymčenko professzor kiegészíti, s megjelenik *Az ukrán helyesírás főbb szabályai* c. kiadvány; ez a szöveg lesz az alapja az ukrán helyesírás összes későbbi változatának és bővítésének. 1921-ben pedig *Az ukrán helyesírás legfőbb szabályai* címmel már az első olyan összefoglaló kerül kézbe ebben a tárgyban, amelyet az Ukrán Tudományos Akadémia gondozott. A következő helyesírási tervezet 1926-ra készül el, a sajtóban hosszas vita zajlik róla. Sőt, 1927-ben Harkovban egy nagyszabású konferencián is megtárgyalják, ahová mind Kelet-Ukrajna, mind az akkor Lengyelországhoz tartozó Galícia tudósai meghívást kaptak. Ezek után 1928-ban elfogadják az *első alapos, mindent átfogó új* ukrán helyesírást (megjelent 1929-ben). Ám van benne egy szerencsétlen kompromisszum: az eredeti ukrán (tkp. szláv) szavakat a keleti, a kölcsönszavakat (latin, görög stb.) pedig a nyugati ukrán (galíciai) tradíció szerint javasolja írni. És már 1933-ra megállapítást nyer, hogy az 1928-as helyesírás mesterséges gátat emelt az ukrán és az orosz nyelv közé (többek között éppen azzal, hogy

sok idegen eredetű szó írásmódját bonyolultan határozta meg). Ezért új helyesírás készül, amelyet viszont Szovjet-Ukrajnán kívül nem fogadnak el; Galícia és a nyugati emigráció továbbra is az 1928. évit használja (UP 1993: 4–5).

Látszólag ismét könnyen magyarázható minden: az uniformizáló hatalom nem tűrte meg az ukrán helyesírásban az orosztól eltérő sajátos vonásokat. Ám ha a kérdést alaposabban megvizsgáljuk, jóval árnyaltabb képet kapunk. Az 1828–29-es helyesírás említett következetlenségét – még az elfogadást megelőzően – Ivan Ohijenko is bírálta: „Nyelvemlékeken nyugvó irodalmi hagyományunk a XI. századtól indul és ezekben a régi emlékeinkben találhatunk egy bizonyos választ is arra, milyen alakban használjuk az idegen szavakat… Ha például kezdetektől fogva egyre csak azt írtuk: *Амвросій, Ірина, ефир,* akkor mi értelme van annak, hogy ezeket az ősi formákat a latinos-lengyeles *Амброзій, Ірена, етер* alakokra cseréljük? Ha irodalmi nyelvünk kezdeteitől fogva az idegen *g, l, i* hangokat mindig **г**, **л**, **и** betűkkel adtuk vissza és azt írtuk, hogy *гигант, митрополит, Платон,* akkor miért kell erre az egészre legyinteni, úgy írni s mondani, hogy *ґіґант, мітрополіт, Плятон?*» (saját fordítás – K.M.; Ohijenko 1927: 123).

Ohijenko professzor a szovjethatalom elől még 1920-ban Galíciába, azaz Lengyelországba menekült. Azt még feltételezni is képtelenség, hogy a sztálininak titulált 1933. évi ukrán helyesírás kidolgozói az ő tanácsait megfogadva cselekedtek volna.

Ez a történet arról győz meg bennünket, hogy a helyesírási változtatások értékelésénél még a politikai szándék egyértelműsége sem jogosítja fel a kutatót arra, hogy a módosításokhoz kötődő szakmai érvelésektől eltekintsen.

**IRODALOM**


Balázs G. 2009. Hatalom és helyesírás. In: Balázs G., Dede É. (szerk.) 2009. *Európai helyesírások – Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője.* Budapest: Inter Kht. – Prae.hu. 279–291.

Király P. 2003. *A közép-kelet-európai helyesírások és irodalmi nyelvek kialakulása. A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai (1777–1848). Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 3.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.

Zoltán A., Bárányné Komári E. Ukrán. In: Balázs G., Dede É. (szerk.) 2009. *Európai helyesírások – Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője.* Budapest: Inter Kht. – Prae.hu. 253–263.

Франко, І., Етимологія і фонетика в южноруській літературі. In: Тимошенко, П.Д. (szerk.), *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. Частина II.* Київ: Радянська школа, 22–37. (Eredetileg megjelent: Народ, № 13–15, 1894.)

Nimčuk 2004. – Німчук, Василь, Переднєслово. In: Німчук, В.В.,Пуряєва, Н.В. (szerk.), *Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія.* Київ: Наукова думка, 5–26.

Nimčuk 2002. – Німчук, В.В., *Проблеми українського правопису XX – початку XIX ст.ст.*Київ: НАНУ.

Ohijenko 1927. – Огієнко, І., *Нариси з історії української мови: система українського правопису.* Варшава.

RD 1837. – *Русалка Днэстровая.* У Будимэ.

UP 1960. – *Український правопис. Видання друге, виправлене і доповнене.* Київ: Видавництво Академії наук УРСР.

UP 1993. – *Український правопис. 4-те видання, виправлене й доповнене.* Київ: Наукова думка.

Műhelyelőadások

**GOMBOS JÓZSEF**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Humántudományi Intézet, Alkalmazott Társadalomismereti Tanszék, Szeged
*gombos@jgypk.u-szeged.hu*

# A társadalmi-politikai átalakulások tükröződése a finn és a magyar elitek közötti kommunikáció nyelvezetében (1848–1960)

***Kulcsszók:*** *diszkurzív politológia, politikatörténet, elitkommunikáció, nyelvpolitika*

A nyelvrokonság felfedezésével indult a finn és a magyar elitek közötti párbeszéd, amely már a kezdetek kezdetén átpolitizálódott, köszönhetően a XIX. századi nacionalista ideológia nemzetállam-eszményének. Az európai társadalmakat nemzeti alapokon integrálni akaró nacionalista paradigma értelmezési keretébe azonban csak nagy nehézségek (és nem kevés megalkuvás) árán volt beleilleszthető a különféle országok multikulturális valósága. A nyelvi, etnikai, vallási és kulturális sokszínűség a kontinens mégoly kicsi (és archaikus) társadalmaira is jellemző volt, mint amilyen két évszázaddal ezelőtt a finn is volt.

Azáltal, hogy *a nyelvészeti stúdiumból politikum lett*, a finn–magyar rokonság mibenléte fokozatosan kiterjedt a tudományon túli területekre, amelyek a mindenkori elitek aktuális politikai céljainak történelmi igazolásául szolgáltak, nyakon öntve a kor éppen uralkodó eszméi valamelyikével. (Pl.: liberalizmus, irredentizmus vagy akár a marxizmus-leninizmus.) A kommunikáció – mint látni fogjuk – több síkon folyt (elit-köznép; elit-elit), és az ebben részt vevő felek közötti *etnokulturális távolság* óriási volt, mind az országon belül, mind pedig az Európa két eltérő történelmi régiójához tartozó elitek között. A meglévő felszíni hasonlóságokat jól árnyalják a bennük rejlő különbözőségek: bár alapjaiban agrártársadalmakkal van dolgunk, ez a két ország társadalomszerkezetében másként-másként képeződött le. Hangsúlyosabbak a tartalmi eltérések abban is, hogy jóllehet a finn és a magyar elit is egy-egy nagyobb hatalom társadalomirányító rétegének voltak részei (és később ugyan annak a német majd szovjet befolyási övezet tagjai), de a lokális és az „összbirodalmi" érdekérvényesítő potenciáljuk összehasonlíthatatlanul eltérő volt.

**Eltérő társadalmi- és politikatörténeti fejlődés**

A finnországi (skandináv típusú) feudalizmus nem ismerte a jobbágyságot, és a szabad paraszti rend képviselve volt a négykamarás *Diéta*ban, amely a 600 éves svéd–finn együttélést 1809-ben felváltó orosz uralom alatt is fennmaradt, egészen 1906-ig, amikor az általános, egyenlő és titkos választójogon alapuló *Eduskunta* váltotta fel ezt a középkori intézményt. A finn politikai rendszerben a következő nagy *változás* a függetlenség elnyerésével (1917) és az új köztársasági alkotmány elfogadásával következett be, amely a félelnöki rendszert intézményesítette. A kis létszámú, svéd nyelvű politikai elit exkluzív társadalomirányító szerepét az élethivatásszerűen politizáló pártpolitikusok vették át a XX. század elején. A svéd nyelv kizárólagosságát viszont már sokkal korábban óriási kihívás érte, amikor a nemzetépítés lázában égő finnországi elit kettészakadt a nyelvkérdés ügyében, és a *fennomán*ok a többségi nyelv és kultúra elsajátítását tűzték ki célul, a *svedomán*ok nyelvi konzervativizmusával szemben.

A nyelvi törésvonal mellett (Finnpárt, Svédpárt), a fokozatosan kialakuló és a XX. században tovább differenciálódó politikai pártok jól tükrözték a polgárosodó finn paraszti társadalom modernizálódását: az osztálypártok (Agrárpárt, Szociáldemokrata Párt) mellett megjelentek az új társadalmi rétegek politikai képviseletei is, mígnem a posztmateriális értékeket felmutató zöldek egy újabb törésvonalat hoztak létre a pártrendszer palettáján, a hagyományos bal-centrum-jobb megoszlást színesítve. Finnország – hasonlóan a többi északi országhoz – agrár

alapokon zárkózott fel Nyugat-Európához, s ha a skandináv országokhoz képest kissé megkésve is, tárgyalt időszakunk végén már a szolgáltatások dominálták a gazdaságot annak minden társadalomszerkezetre gyakorolt hatásával együtt. A neokorporatív rendszer kiépülése után a finnek ott álltak a jóléti társadalom kapujában.

A magyaroknak az 1950-es évek szovjettípusú iparosítása jelentette az agrárium gazdasági dominanciájának a végét. Ám ezt az átalakítást egy egészen más (ún. „szocialista") elit vitte végbe, mint az 1848-as forradalom törvényességet tisztelő, liberális nemessége. A magyar társadalomszerkezet minden szempontból összetettebb volt korszakunk elején, mint a finneké. Több etnikum, több nyelv és vallás volt jelen a történelmi Magyarországon, amelyben a magyarok 50%-nál kisebb arányban képviseltették magukat. A Szent Korona mitikus testével szimbolizált államiságot mégis ők (illetve az uralkodó és a nemesség) dominálták, míg a lakosok több mint 90%-a a politika sáncain kívül rekedt. Amilyen lassan bomlott fel a feudális társadalomszerkezet, olyan vontatottan haladt az archaikus elemeket megőrző polgárosodás Magyarországon. A magyar arisztokrácia és a dzsentri elvesztette kizárólagos társadalomirányító szerepét, és a politikai pártok révén egyre több társadalmi osztály, réteg vagy ideológia követelte magának a jogot a legmagasabb szintű társadalmi döntésekben való részvételhez. Ám ez sokáig váratott magára, és tárgyalt korszakunkban be sem következett. Radikális változást a magyarországi elit összetételében csak az *ázsiai típusú despotizmus*[1] hozott, a maga szocializmusnak nevezett politikai rendszerével, amely – ellentétben az önmagáról projektált ideologikus képpel – nem volt munkás-paraszt hatalom, és nem a proletariátus, hanem egy szűk értelmiségi elit diktatúrája valósult meg.

Azonban nemcsak az egymással diskurzusba elegyedő finn és magyar politikai elit összetétele változott 1848 és 1960 között, hanem a két ország politikai rendszere is. A legszínesebb változatosságot e téren Magyarország mutatta fel.[2] Ezzel szemben Finnországban csak két államforma volt a tárgyalt időszakban: egy monarchikus és egy köztársasági.[3]

**A nyelvrokonság hírének fogadtatása**

**A)** A ***magyar fogadtatás*** egyértelműen elutasító volt, a halzsíros rokonság felvetődésétől egészen Trianonnal bezárólag, hiszen hogyan is lehetne velünk bármiféle rokoni kapcsolatban egy olyan nép, amelynek nincs államisága, saját nyelve és kultúrája?! A politikai ítélet tehát megszületett, és ezzel visszakerült a kérdés az akadémiai világba, ahol – rövidre fogva a dolgot – egészen a XIX. század végéig folyt a vita a magyar nyelv eredetéről. Az ún. „ugor-török háború"[4] azzal az eredménnyel zárult, hogy a finn és a magyar rokonnyelvek. Ez a politikai szféra szereplőire nem gyakorolt elementáris hatást, a társadalom döntő többsége pedig mit sem tudott erről, a tudomány „belügye" maradt a problematika.

A változást az I. világháborút lezáró békerendszer hozta: Közép-Kelet-Európában apró pici államocskák jöttek létre a nagy birodalmak romjain, Finnországtól a Balkánnal bezárólag. A nagyhatalmak támogatták a korábban életképtelennek hitt államalakulatok létrehozását, amelyek többsége ilyen formában – vagy ilyen névvel – soha nem létezett.[5] A finnek eufórikusan úsztak a boldogságban, a magyarok a mai napig nem tudták kiheverni az országcsonkítás traumáját. Nemzetállamok azonban nem jöttek létre. A trianoni béke revíziójával Európában

---

[1] BIHARI Mihály kifejezése.

[2] Az 1848-as törvényeket követte egy rövid életű, pontosan körül nem írható állam, és kormányforma a trónfosztás után; az abszolutizmust követő kiegyezés (1867) hozta a dualizmust, amelyet Károlyi Népköztársasága (1918) majd a Tanácsköztársaság váltott fel (1919), mely utóbbi bukása utat nyitott a Horthy-rendszer közjogi provizóriumának és zárult a nyilasok hatalomátvételével 1944-ben; a II. világháború után a SZEB által korlátozott szuverenitású polgári demokratikus rendszert „elmosta" a szocializmus (1948), mellyel szemben az 1956-os forradalom által felmutatott rendszeralternatívák egyike sem maradhatott talpon a szovjet beavatkozás miatt.

[3] A függetlenség elnyerése után német herceg lett volna a finn uralkodó, de ez a terv kútba esett Németország I. világháborús veresége miatt. A szociáldemokraták 1918. január végi puccsát követően az Otto KUUSINEN által kidolgozott alkotmány egy szigorúan kontrollált államkapitalizmust vizionált (és nem szovjet rendszert!), de az soha nem lépett életbe az általuk májusig ellenőrzött déli területeken sem.

[4] A 20 évig tartó vitát VÁMBÉRY Ármin 1869-es, a magyar nyelv török eredetéről szóló írása robbantotta ki.

[5] Pl.: Csehszlovákia, Szerb–Horvát–Szlovén királyság (majd: Jugoszlávia) Finnország (előtte: Finn Nagyhercegség!); egy pici Ausztria és egy (a korábbi kiterjedéséhez képest) még kisebb Magyarország maradt a kétközpontú monarchia helyén; létrejött ez egységes Lengyelország, 3 kis állam a Baltikumban stb.

*„házaló"* magyar országpropaganda rátalált a finnekre is, akik kellő diplomáciával kezelték a magyar revíziós törekvéseket, hiszen ők a kedvezményezettek közé tartoztak, és nem állt érdekükben a háború előtti határok visszaállítása.

A magyar politikai elitnek azonban *ennél több mondanivalója nem volt* a rokonnép számára, és mivel kereskedni sem nagyon érte meg a finnekkel, továbbá sem közös, sem ellentétes érdekeink nem voltak, a „hézagokat" kommunikációs szimbólumokkal igyekeztek betömni. A közös történelmi múlt feltárása mellett nagy hangsúlyt kapott pl. az a *„küldetés"*, hogy a két *„határőr nemzet"* a keleti barbarizmussal szemben védi a keresztény Európa civilizatórikus értékeit. Erre – amúgy – a finnek is „vevők" voltak, csakúgy, mint a szláv és a germán tengerek által ostromolt szikla képzavarára, vagy a II. világháború eredményeként létrehozandó *„új rend"* kialakítására. Amúgy a háborús cenzúra nagyon „lehalkította" a kommunikációt, ami alól talán az 1939–40-es „téli háború" volt az egyetlen kivétel, amikor a Szovjetunió hadüzenet nélkül megtámadta Finnországot.

Az elitköznép közötti kommunikációban nemcsak a sajtónak volt nagy szerepe a *„rokonnép politika"* propagálásában, hanem mindkét oktatási rendszer fontos szocializációs ágens volt. Széles néptömegekhez jutott el így a finnugor rokonság eszméje, igaz, ennél nem sokkal több. A nagy távolság és az utazás költségei miatt, csak nagyon kevesen engedhették meg a művészek, újságírók és tudósok (pl. nyelvészek, etnográfusok) és a politikusok közül, hogy ellátogassanak egymás országába. Például a magyar kiutazók döntő többsége a középosztályból került ki, ám a finnek puritán ethosza hasonló kontraszelekciót nem engedett meg.

A II. világháború után nagyot változott a helyzet. Bár mindkét ország a szovjet befolyási övezetbe tartozott, státuszuk nagyon eltérő volt: Magyarországot „szovjetizálták", Finnország megőrizte polgári berendezkedését. Nálunk egy radikális elitváltás történt, a kommunistáknak nem volt a két világháború közötti finn elittel kapcsolata. De hát korábbi kommunikációs tematikáknak a többsége (szovjetellenesség, zsidókérdés, Trianon stb.) nem is volt szalonképes egyik elit számára sem, mert a Szovjetunió nem tolerálta volna (és tegyük hozzá: a szövetséges hatalmak sem). Még a korábban megveszekedetten orosz-, illetve szovjetellenes finn elit is beletörődött a háború utáni politikai realitásokba, és az elit–köznép kommunikációban megjelent a *„finn–szovjet barátság"* projekciója. A kommunikáció mindkét részről a száraz diplomáciai csatornákra és a tudományos kapcsolatokra szorult vissza.

**B)** A XIX. század első felében a ***finn nemzetépítő elit***nek kapóra jött a *„romantikus távoli rokon"* megjelenése a színen, és bár megmosolyogták az égből pottyant, mesés rokonság tényét, az elit–köznép kommunikációban masszívan utaltak a magyar államiságra, az anyanyelven közvetített kultúrára. Mivel a magyar politikai elit nem állt szóba velük, ezért a finnek a magyar tudósokkal való kapcsolattartáson túl, műfordításokat jelentettek meg magyar költőktől (német antológiákból svédre átültetve!) temérdek cikket közöltek a magyar reformkorról, a szabadságharcról és a kiegyezésről. Tették mindezt kellő öncenzúrával, mert ne feledjük, a finn nagyherceg maga az orosz cár volt. Bár ismerték (és elítélték) a magyarországi társadalmi viszonyok égbekiáltó ellentmondásait, a nemzetiségek elnyomását, ezekkel nem terhelték kommunikációjukban a finn célközönséget. E helyett DEÁK konszenzuális politikájával példálóztak és elárasztották Finnországot egy olyan romantikus Magyarország-képpel, amely máig tartja magát, és amelynek a valósághoz gyakorlatilag semmi köze nem volt: puszta, csárda és cigányzene stb.

A finnek korán beleuntak (és erre számos visszaemlékezés utal) a magyarok Trianon-sirámaiba, de becsületükre legyen mondva, ezt nyíltan soha nem hánytorgatták föl. A romantikus Magyarország-kép és a Trianon-tematika mellett a zsidókérdésről, népeink kulturális-történelmi küldetéséről és egyéb más tudományos és azon túli tematikákról lehetett diskurálni a magyarokkal, úgy, mint pl. a hézagpótló konstruált történelmi párhuzamok, az orosz, illetve szovjetellenesség vagy éppen az ősi finnugor nyelv és kultúra rekonstruálása. Az újságok meglehetősen nagy ideológia szóródással kommunikálták ezeket a toposzokat a polgárok felé, a skála két végpontja a konzervatív sajtó kritikátlan rajongása és a szociáldemokrata napilap *„burzsoá humbug"*-ja volt. Komoly kritikát a magyar társadalmi-politikai viszonyokról csak a titkos diplomáciai jelentések tartalmaztak.

A két világháború közötti kommunikációs tematikák döntő többsége tarthatatlanná vált 1945 után, a finnek attól rettegtek, hogy a népi demokratikus országokhoz hasonlóan, náluk is kommunista hatalomátvételre kerül majd sor. Bár ez nem következett be, aggódó tekintetüket állandóan Moszkván tartották, és nem kritizálták a magyarországi viszonyokat a köznép felé, mert ez a Szovjetuniót is sértette volna: működött az öncenzúra. Az elitek közötti kommunikáció visszaszorult a diplomáciára és a tudományos életre. Bár a magyar rádió rendszeresen sugárzott

finn nyelven kommunista propagandát, a finnek nem tettek válaszlépéseket. 1956-ban a hivatalos finn politika – ellentétben a civil társadalommal és a sajtóval – nem állt ki Magyarország mellet, nem ítélte el az ENSZ-ben a szovjet beavatkozást és nem fogadott be magyar menekülteket[6]. Ezt a nagyon sajátságos politikai viszonyt nevezte el a szakirodalom *finlandizáció*nak.

A magyar forradalom – a korábbi szórványos tudósításokhoz képest – gátszakadást eredményezett a finn nyomtatott médiában, és megmozdult a civil társadalom is. 1956 esemé-nyeiről bőségesen tudósítottak a finn újságok, mégpedig úgy, hogy átvették a nagy hírügynökségek és a mértékadó nyugati sajtóorgánumok tudósításait. A beavatkozást elítélő és az eseményeket kritikusan elemző írások mind-mind onnan származtak, elvéve ezzel a menetrendszerű szovjet tiltakozások élét, mondván, a cikkeket Nyugaton írták, mi csak leközöltük őket, hiszen Finnországban sajtószabadság van. A Finn Vöröskereszt, az egyetemisták és egyéb más civil szervezetek gyűjtést szerveztek Magyarország javára. Megmozdult a vezető értelmiség is, és nyílt levélben ítélték el a finn kormány magatartását a magyar ügyben. Ám a dolgok ennyiben maradtak. A lassú közeledés a két elit között csak az 1960-as években indultak meg, melynek egyik látványos „eredménye" az volt, hogy a Jugoszláviában vendégeskedő KEKKONEN finn elnök (elsőként a nyugati államfők közül az 56-os forradalom után) 1963-ban Magyarországra érkezett – igaz, csak magánlátogatásra.[7]

**A kommunikáció nyelve és nyelvezete**

A magyar és a finn nem értik egymást, kevesen bírják a másik nyelvét, ezért közvetítőnyelvet, kell(-ett) használnia az elit–elit kommunikáció résztvevőinek. Sokáig ezt a szerepet a német nyelv töltötte be. Magyarországon az értelmiségnek „illett" németül beszélnie, ugyanez volt a helyzet Finnországban a svéddel, azzal a kiegészítéssel, hogy a Helsinki Egyetem kétnyelvűvé válásáig az 1920-as években, csak svédül végezhették tanulmányaikat, és még ma is vannak olyan foglalkozások, ahol nemcsak nélkülözhetetlen mindkét államnyelv ismerete, de előírás is. A svédül jól beszélő finneknek nem okozott nagy gondot egy másik germán nyelv elsajátítása. A Magyarországról szóló tudósításokat, szépirodalmat, színdarabokat pedig a XIX. században eleinte németről fordították svédre és így publikálták addig, míg a finn nyelvű újságírás, könyvkiadás és színjátszás meg nem erősödött.

Az észtek bevonása a diskurzusba ezen vajmi keveset változtatott, hiszen a dorpati egyetem (ma: Tartu) sokáig német tannyelvű volt, ahol pl. a szegedi jogászprofesszor, CSEKEY István is ezen a nyelven adott elő. Óriási változás a kommunikáció nyelvének terén a II. világháború után következett be, mert a Szovjetunióbéli finnugor népekkel és az 1940-ben visszacsatolt Észtországgal oroszul lehetett csak kommunikálni. A finnekkel való kommunikációban fokozatosan az angol nyelv került előtérbe, és máig ez dominál mint közvetítőnyelv. Az elit–köznép kommunikációban a finn és a magyar nyelv a meghatározó, a finnországi svédeket nem hozza lázba a finnugor tematika, mint ahogyan a magyarországi kisebbségeket sem. Napjainkban, az autonomizmus egynéhány romániai magyar képviselője előszeretettel példálózik a svédek finnországi státuszával és kulturális előjogaival (államnyelv, nyelvhasználat, államalkotó nemzet stb.) és az Åland-szigetek széles önrendelkezési jogával.

Mind nemzeti, mind pedig nemzetközi síkon folyamatosan változtak a politikai diskurzus résztvevői, tematikái és annak nyelvezete. Nem tették egyszerűvé a megértést egyik síkon sem pl. a nacionalizmus vagy a néprokonsági eszme sajátos szóvirágai, a különféle nagy koreszmék fogalomarzenáljának adaptációi a helyi, hazai viszonyokra. A százféle verbális szimbólum lefordítása különböző nyelvekre sikerülhetett bármily jól is, ha azok megértéséhez hiányzott a kultúrtörténeti háttér ismerete. Nemzeti síkon sem ment egykönnyen a dolog, de a kommunikációs csatornák (sajtó, oktatási rendszer) segítségével és kellő intenzitású sulykolással az üzenet dekódolható volt. A finneket és az észteket leszámítva, a többi finnugor nép közötti etnokulturális távolság olyan nagy volt, hogy a sikeres kommunikáció komoly kihívást jelentett, pláne, közvetítőnyelvek használatával.

---

[6] KÁDÁR János megdicsérte hajdan Urho KEKKONEN finn elnököt, amiért Finnország nem fogadott be magyar menekülteket 1956 októbere után, és általában is "józanul viselkedett az 1956-os események idején" – olvasható Anssi HALMESVIRTA és Heimo NYYSSÖNEN*A magyar felkelés 1956 (Unkarinkansannousu 1956)* című könyvében. A szerzők szerint KEKKONEN úgy ítélte meg a helyzetet az ötvenes évek második felében, hogy a magyar forradalom leverése intő példa Finnország számára is. Figyelmeztetés arra vonatkozóan, hogy "a befolyási övezetek nem változtathatók meg a Szovjetunió rovására" – írta naplójába 1958-ban, az úgynevezett "éjjeli fagy" időszakában. (Népszabadság Online)

[7] Hivatalosan csak 1969-ben látogatott el hozzánk.

**Összegzés**

A nemzeti közösségek – mint kollektív szubjektumok – *„szociális képet”* alkotnak szomszédiakról és távoli nációkról – írja PATAKI Ferenc – majd idézi ECKHARDT Sándort, miszerint *a magyarság „felületi képe” külföldön majdnem mindig a politikai helyzet függvénye*.[8] A két ország között létrejött interkulturális kommunikáció tehát végső soron öncélú volt, mert az egymást váltó nemzeti eliteket segítette társadalomirányító feladataik ellátásában és egy „szociális kép” megrajzolásában. E tevékenységében nem függetleníthették magukat a hazai tradícióktól, a nemzetközi/nagyhatalmi viszonyoktól és a nagy európai eszmeáramlatok hatásától. A folyton változó társadalmi szereplők és a nemzetközi környezet együttes hatása meghatározó volt a diskurzus mindenkori tematikájára, nyelvére és nyelvezetére. Az átpolitizált kommunikációs tematikákat 1960-ra szelektálta a jó ízlés, a II. világháború okozta trauma, no meg a Szovjetuniótól való félelem. Ami megmaradt, az a két országról kialakított, populáris fogyasztásra szánt kép (*„ezer tó országa”* vs. *„puszta”*), a nyelvrokonság, a tudományos kapcsolatok és a depolitizált és ideológiai sallangoktól mentes *„fejlődés”*.

**IRODALOM**

Heikkilä, P. Karig, S. (szerk.) 1984. *Barátok rokonok. Tanulmányok a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből.* Budapest: Európa Kiadó.

Békés V. 1997. *A hiányzó paradigma.* Debrecen: Latin Betűk.

Egey E. 2010. *A két világháború közötti magyar–finn–észt kapcsolatok. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés.* Savariae: SpeciminaFennica, Tomus XV.

Halmesvista, A. (szerk.) 2001. *Finnország története.* Debrecen: Kossuth Kiadó.

Népszabadság Online – [http://www.nol.hu/archivum/archiv-420479 – 2012.03.25.]

Pataki F. 1998. Magyarságkép. Ahogy bennünket látnak és ahogyan mi magunkat látjuk. *História* 20. évf. 9–10. szám. 3.

Peltonen, M. 1997. Változó finn önarckép. *Replika* 1997. évf. 25. szám. 123–132.

Szíj E. 1991. A finnugor néprokonsági eszme a 20-as, 30-as években. In: Kincses Nagy É., Aszalós K. (szerk.) 1991. *Őstörténet és nemzettudat 1919–1931.* Szeged: Magyar Őstörténeti Könyvtár. 72–88.

Szíj E. (szerk.) 1996. *ViljoTervonen válogatott írásai a finn–magyar kulturális kapcsolatokról.* Budapest: Magyar–Finn Társaság.

Vares V. 1998. A romantikus távoli rokon. *Iskolakultúra 5.* 56–66.

[8] *Magyarságkép. Ahogy bennünket látnak és ahogyan mi magunkat látjuk.* (In: História, XX. évfolyam 9–10. szám, 1998, 3. o.)

**ZALAI ANITA**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Humántudományi Intézet, Alkalmazott Társadalomismereti Tanszék Regionális és Környezettörténeti Szakcsoport, Szeged
*zalaia@jgypk.u-szeged.hu*

# A katalán nyelvpolitika

***Kulcsszók:*** *nyelvpolitika, nemzet-nemzetiség, önkormányzat, történeti előzmények, Katalán Autonómia Statútum, újraértelmezett nemzetfogalom, 1983-as nyelvtörvény, nyelvi normalizáció, nyelv-elmélyítés*

## 1. Katalónia bemutatása

Katalónia a Pireneusi-félsziget észak-keleti csücskében elhelyezkedő, egyik leggazdagabb spanyol tartomány, ún. Autonóm Közösség (Comunidad Autónoma): a katalán GDP a spanyol bruttó hazai termék 20 százalékát adja, az ipari termelés 24%-a, illetve az export 30 százaléka innen származik. Ugyanakkor a tartomány Spanyolország területének mindössze 6,3 százalékát teszi ki (32.114 km2), a negyvenötmilliós ország lakóinak csak 15 százaléka (7 millió fő) él itt.

Az előadás témája szempontjából rendkívül fontos kiemelni: Katalónia lakosságának jelentős része (mintegy 1,5 millió fő) Spanyolország más területeiről vándorolt be a Franco-diktatúra idején, 1950-1975 között, elsősorban gazdasági kényszer hatására, azaz munkát és megélhetést keresve az egyik legfejlettebb régióban.

Katalónia saját nyelvvel rendelkezik, amelynek meghatározó szerepe volt a katalán identitástudat kialakulásában. A katalán nyelv, Spanyolország többi hivatalos nyelvéhez (kasztíliai, gallego) hasonlóan (kivéve a baszkot), a nyugati neolatin nyelvek közé tartozik, legközelebbi rokona az okcitán (provanszál) nyelv. A 9-12. században terjedt el, virágkora, a 12-15. században, egybeesett Katalónia gazdasági felvirágzásával, melyben meghatározó szerepe volt a kiemelkedő kereskedelmi központnak: Barcelonának.

Fontos hangsúlyozni, hogy a tényleges katalán nyelvterület azonban nem azonos a mai Katalónia területével. A katalán nyelvterülethez tartoznak még Valencia és a Baleár-szigetek autonóm közösségei, Andorra, valamint a Pireneusok egyik keleti megyéje Franciaország területén, illetve az Olaszországhoz tartozó Szardínia szigetén Alguer (Alghero) városa. (térkép)

## 2. Katalónia történelme

Katalónia történelmi magvát a Karoling Birodalom császára, Nagy Károly által a 9. század elején létrehozott Hispán Őrgrófság – Marca Hispanica – alkotta. Középkori felvirágzása és önállósága 1479-ben, a Katolikus Királyok (Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella) házasságával és területi egyesítő politikájával véget ért. Ezt követően a katalán nyelv fokozatosan háttérbe szorult, 1716-ban pedig megszüntették a katalán autonómiát és ennek letéteményesét a Generalitat intézményét, illetve kötelezővé tették a kasztíliai nyelv használatát.

A katalán újjászületés (Renaixença) a 19. század elején vette kezdetét. Kulturális, történelmi, irodalmi mozgalomként indult, a saját nyelv és irodalom újraélesztése céljából, de hamarosan politikai irányt vett a regionalizmus eszméjének megjelenésével.

1892-ben a katalán nagytőke és értelmiség kidolgozta és elfogadta az ún. Manresai Alapelveket, a politikai katalanizmus alapját, amelynek főbb elemei a következők: nemzeti identitás, saját autonóm intézmények, a fuerók (történelmi jogok) helyreállítása és védelme.

A politikai katalanizmus hatására 1914-ben létre is jött a Mancomunitat de Catalunya, azaz a katalán önkormányzat, ez azonban nem volt hosszú életű: 1925-ben Miguel Primo de Rivera tábornok katonai diktatúrája eltörölte.

A regionális eszme markáns megújulására a II. Köztársaság (1931-1936) alatt került sor. 1932-ben a köztársasági parlament elfogadta a Katalán Statútum törvényét, amelynek értelmében Katalónia széleskörű autonómiát kapott, a középkori hagyományokra visszatekintő katalán parlament, a Generalitat helyreállításával. Ez az állapot

sem bizonyult tartósnak. A köztársaságot vérbefojtó polgárháború (1936-39) és Franco tábornok közel négy évtizedes diktatúrája (1939-1975) alatt a katalán nyelv használatát szigorúan tiltották és büntették.

**3. A katalán önkormányzat és a katalán nyelvi modell**

Franco halálát követően a demokrácia kiépítése és megszilárdítása teremtette meg a lehetőséget a széleskörű katalán autonómia megvalósítására, amely magában foglalja a katalán nyelv használatát is.

A katalán nyelvpolitika jogi kereteit az 1978-as spanyol alkotmány és az 1979-es Katalán Autonómia Statútum adja. Az alkotmány Spanyolországot 17 ún. autonóm közösségre osztotta, ezzel elismerve az állam soknemzetiségű jellegét. Az alkotmány kimondja: „a spanyol (kasztíliai) az állam hivatalos nyelve, melyet „minden spanyolnak kötelessége ismerni és joga van használni". Hozzátéve: hivatalos a többi spanyol nyelv is (katalán, baszk, gallego) a saját autonóm közösségük területén.

Az 1979-es Autonómia Statútum szerint Katalónia saját nyelve a katalán, mely egyben Katalónia hivatalos nyelve is, akárcsak a spanyol (kasztíliai). A dokumentum szerint a katalán kormány (Generalitat) garantálja mindkét nyelv azonos státuszát és hivatalos használatát.

A katalán nyelv történetében kiemelkedő jelentőséggel bírt az 1983-as ún. nyelvi normalizációs törvény, amely jelentősen megerősítette a katalán nyelv pozícióját és szélesebb körű használatát a lakosság körében.

A nagy horderejű politikai és társadalmi változások következményeként 1998-ban újabb törvényt adtak ki, melynek célja a nyelvi normalizáció folyamatának megszilárdítása és kiterjesztése volt. Az új törvény rögzítette a saját nyelv és a hivatalos nyelv koncepcióját. Mindkét hivatalos nyelv használatát szabályozta, valamint különböző eszközökkel támogatta és ösztönözte a katalán nyelv használatát az élet minden területén. Ennek értelmében a közigazgatásban és az állami intézményekben elrendelte a katalán nyelv kötelező és általános használatát, az állampolgárok jogainak tiszteletben tartása mellett, akik a két hivatalos nyelv bármelyikét használhatják.

Az oktatás terén a törvény garantálja a lakosság számára mindkét nyelv teljes körű ismeretét, valamint kimondja, a diákságot nem érheti diszkrimináció nyelvi okok miatt. Emellett támogatja a katalán nyelvű egyetemi oktatást. Az 1998-as törvény számos további területen is szabályozta a katalán nyelv használatát: így a médiában, a film, a könyvkiadás terén. További célja egyenlő státuszt teremteni a két hivatalos nyelv számára a gazdasági életben is. Ennek értelmében a közszolgáltatás szereplői számára (éttermek, boltok, stb.) előírta a katalán nyelvű feliratok és magyarázatok kötelező használatát.

Ez utóbbi rendelkezés megszegése súlyos pénzbüntetést von maga után, amelyet szigorúan be is hajtanak a vétkeseken. (Ennek érdekében 2005-ben létrehozták a Nyelvi Garanciák Hivatalát.) A katalán Generalitat 2011-ben rekordot döntött a nyelvi vétségek miatt kiszabott pénzbüntetések terén. A jobboldali CiU kormánya 226 bírságot rótt ki az elmúlt évben - ez a legmagasabb szám 1998 óta – ami 176 100 euro összegű pénzbírságot jelent. A büntetéseket fogyasztóvédelmi okokkal indokolták: a fogyasztási cikkeken nem szerepeltek katalán nyelvű feliratok. 2010 óta, a Fogyasztóvédelmi Törvénykönyv életbe lépésével jelentősen bővült az indoklások köre, mivel a kereskedők kötelesek minden információt katalánul megadni. Ezzel együtt a büntetés maximális határa is megemelkedett 10 ezer euróra.

Ez a helyzet – érthető módon – erőteljesen megosztotta a közvéleményt. Az egyik szélsőséges szeparatista parlamenti képviselő elégedetlenségének adott hangot a katalán parlamentben, kevesellve a szankciókat, vele szemben mások túlzásként értékelik az intézkedést és „pozitív diszkriminációt" emlegetnek a katalán nyelvre vonatkozóan.

Az 1998-as nyelvi normalizációs törvényt követően a katalán nyelvre vonatkozó újabb, kiegészítő szabályozást a 2006-ban népszavazással elfogadott megreformált Katalán Statútum rögzítette. Ennek értelmében a katalán nyelv ismerete Katalónia polgárai számára egyszerre jog és kötelesség. Egyben az igazságügyi dolgozók (bírák, ügyvédek, ügyészek) számára kötelező foglalkoztatási feltételként írja elő a katalán nyelv kellő szintű ismeretét és annak igazolását.

A jogalkotási folyamat összegzéseként megállapíthatjuk: az elmúlt évtizedek nyelvpolitikája több ponton is eredményesnek tekinthető: a katalán lett az intézmények, a médiumok nyelve, a közvetítő nyelv az oktatásban, valamint a helynevek és feliratok is katalánul szerepelnek.

Fontos kiemelni az oktatásban alkalmazott ún. nyelvi elmélyítés (inmersión lingüística) modelljét, amely a nyelvpolitika központi eleme Katalóniában, és amelyet külföldi példák (Quebec, Wales, Finnország) nyomán

vezettek be. Ennek értelmében a katalán lett a közvetítő nyelv (lengua vehicular) az iskolai oktatásban. Ezzel kapcsolatban azonban szintén erőtelesen megoszlanak a vélemények.

A katalán hivatalos politika álláspontja szerint ez a modell elősegíti a társadalmi kohéziót, integrációt és mobilitást, valamint jobb esélyeket teremt minden Katalóniában élő számára. Azaz, a spanyol anyanyelvűeknek érdekükben áll, hogy megtanuljanak katalánul. Az időközben kialakult új nemzetfogalom is ezt sugallja: katalán az, aki Katalóniában él, dolgozik és katalánnak vallja magát.

A nyelvi elmélyítés politikájával azonban nem mindenki ért egyet. A jelenlegi helyzet bírálói a szülők jogaira hivatkoznak, miszerint jogukban áll szabadon megválasztani az oktatás nyelvét a két hivatalos nyelv közül a gyermekeik számára. (Erre vonatkozóan éppen a napokban született jogi döntés Katalóniában három család ügyében, akik jogi úton próbáltak érvényt szerezni állampolgári joguknak, hogy gyermekeik spanyol nyelven tanulhassanak az iskolában. Hét év után a katalán bíróság helyt adott a szülők kérésének.)

A katalán nyelvészek viszont éppen, a jogi szabályozásnak ellentmondó – szerintük – valós állapotokra panaszkodnak, miszerint az általános iskolákban még katalán nyelven folyik az oktatás, de a középiskolákban már más a helyzet. Sok tanár részben vagy teljes mértékben spanyol nyelven tartja az óráit, illetve spanyolul fordul azokhoz a diákokhoz, akik nem beszélnek katalánul.

**4. Mi állhat ennek hátterében?**

Napjainkban Katalóniában már nem a nyelvi normalizáció jelenti a problémát, hanem a katalán nyelv „revitalizációja", úgymond új életre keltése. Ennek oka pedig az, hogy a katalán, minden politikai törekvés és szabályozás ellenére, nem vált általánosan beszélt nyelvvé. A nyelvészek ennek kapcsán az ún. konvergencia norma jelenségéről beszélnek, azaz a katalán nyelvű személy automatikus alkalmazkodási reakciójáról, amikor spanyolul beszélő emberrel kommunikál.

Napjainkban azonban újabb kihívással is szembe kell néznie a katalán nyelvnek: a tömeges bevándorlás új hullámával. Az elmúlt évtizedben több mint egy millió fő telepedett le Katalóniában, akik a világ szinte minden tájáról származnak. (Az első 5 ország, ahonnan a legtöbben érkeztek: Marokkó, Románia, Ecuador, Bolívia, Kolumbia). Az új problémát éppen ezért már nem a „bilingüismo", hanem a „multilingüismo" jelenti: a bevándorlók ugyanis mintegy 300 különböző nyelvet beszélnek. Az újonnan érkezettek jelentős része azonban latin-amerikai, azaz spanyol anyanyelvű. Katalóniának tehát ismét ugyanazzal a helyzettel kell szembenéznie, mint az előző bevándorlási hullám kapcsán, 1950-1975 között: jelentős számú népességgel, akik nem értenek katalánul.

A nyelvészek komoly veszélyként értékelik a helyzetet, éppen ezért különböző stratégiákkal támogatják a katalán nyelv népszerűsítését, elsajátítását: ingyenes kezdő nyelvtanfolyamok szervezésével felnőttek számára, internetes virtuális tanfolyamokkal, valamint sajátos, a civil szférára támaszkodó kezdeményezésként, önkéntes programokkal, ún. nyelvi tanulópárok létrehozásával, akik hetente legalább egy órát együtt töltenek és beszélgetnek katalánul. Ehhez hasonlít az ún. mentor program, ahol iskolai keretek között, a feladatra speciálisan felkészített diákok segítenek újonnan érkezett, külföldi osztálytársaiknak a beilleszkedésben.

Emellett természetesen a média (tévécsatornák, rádióadások, hírlapok, web) is jelentős szerepet kap a katalán nyelv népszerűsítésében.

**5. Összegzés – „Nyelvi béke?"**

A katalán nyelv kérdése, úgy tűnik – a politikai szándék ellenére – nem egyesíti, hanem inkább megosztja a közvéleményt. A nyelv jövőjéért aggódók szerint a katalán nyelv hivatalossá válása új helyzetet teremtett Katalóniában: a szolidaritás és az empátia hiányát. Míg korábban az iskolákban spanyolul folyt az oktatás, otthon katalánul beszéltek, addig mára visszájára fordult a helyzet: az oktatás katalán nyelven folyik, de otthon főként a spanyolt használják.

Ezzel szemben a katalán társadalom egy másik része „pozitív diszkriminációról", „megosztó" és „rövidlátó" politikáról beszél, de vannak olyanok, akik egyfajta „hivatalos skizofréniának" minősítik a kialakult helyzetet, és felhívják a figyelmet: „a múltban elszenvedett elnyomás nem jogosít fel mások elnyomására a jelenben".

**IRODALOM**

Maiol Roger 2011. *La Generalitat bate el récord de multas lingüísticas con 226 sanciones en 2011* [http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/02/22/catalunya/1329939880_085280.html – 2012.04.10]

Miquel Noguer 2012. *Cataluña exige catalán y castellano a los inmigrantes* [http://politica.elpais.com/politica/2012/03/20/actualidad/1332273673_643048.html – 2012.04.10]

*Constitución española.* [http://www.boe.es/aeboe/consultas/enlaces/documentos/ConstitucionCASTELLANO.pdf – 2012.04.12]

*Partido Popular de Cataluña. 2011. El PPC no apoya "una política lingüística orientada al monolingüismo en catalán"* [http://www.ppcatalunya.com/el-ppc-destaca-que-una-politica-linguistica-solo-con-el-fomento-del-catalan-esta-condenada-al-fracaso/ – 2012.04.10]

Maiol Roger 2012. *El presidente del Parlamento Europeo apoya el uso del catalán en la cámara* [http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/02/02/catalunya/1328209695_541880.html – 2012.04.10]

G. Fehér Péter 2010. *Egy csapatban az ellenséggel.* [http://hetivalasz.hu/vilag/egy-csapatban-az-ellenseggel-31240/ – 2012.04.11]

Mónica Barreras i Angás 2010. *La situación del catalán en la nueva realidad multilingüe* [http://llull.cat/IMAGES_2/La_situacion_del_catalan_en_la_nueva_realidad_mult%20-%20M%20Barrieras.pdf – 2012.04.10]

*BOE.es (Boletín Oficial del Estado) Ley 1/1998, de 7 de enero, de Política Lingüística.* [http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1998-2989 – 2012.04.10]

*Libertad racionada en Cataluña 2012.* [http://www.libertaddigital.com/opinion/editorial/libertad-racionada-en-cataluna-63632/ – 2012.04.10]

Pau Puig i Scotoni: *A nemzeti megmaradás, a nyelvpolitika és a belső összetartozás katalán modellje* [http://www.hunsor.se/dosszie/katalonmodell.pdf – 2012.04.09]

Sipos Katalin 2009. *Katalónia és a „nemzetté válás" alkotmányos folyamata* [http://www.mtaki.hu/data/files/81.pdf – 2012.04.11]

*El pluralismo lingüístico en España: Defensa del modelo constitucional 2008.* [http://estaticos.elmundo.es/documentos/2008/07/05/resolucion_psoe.pdf – 2012.04.10]

Josu Mezu. 2007 *Thomas Jeffrey Miley: „Nacionalismo y política lingüística: el caso de Cataluña" (reseña)* [http://mitesimentides.wordpress.com/2011/03/10/biblioteca-miley-nacionalismo-y-politica-linguistica-el-caso-de-cataluna/ – 2012.04.10]

**MOHÁCSI-GOROVE ANNA**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest
*anna@gorove.hu*

# Minőségbiztosítási szabványok és gyakorlat a géppel támogatott emberi fordításban

***Kulcsszók:*** *minőségbiztosítás, normák, géppel támogatott emberi fordítás, lektorálás*

## 1. Bevezetés

A fordítások minőségének értékelésére és meghatározására számos elmélet létezik, a jelen tanulmány azonban elsősorban gyakorlati szempontból vizsgálja ezt a kérdéskört, különös tekintettel a minőségbiztosítás folyamatára. Nem mindegy, hogy egy fordítási munkát képzési, tanúsítási (képesítővizsga esetében) vagy üzleti céllal, mintegy „termékként" értékelünk (Dróth 2011, Klaudy 2005), hiszen minden szituációban más-más szempontok kerülnek előtérbe. Kutatásom elsősorban a fordítóirodák minőségbiztosítási gyakorlatának vizsgálatára irányul, melynek egy fontos aspektusát, a lektorálást egy rövid kísérletben külön is vizsgálom.

## 2. Minőségbiztosítási szabványok

A fordítási szolgáltatások minőségének objektív kritériumait minőségügyi szabványok foglalják össze. Ezek különösen hasznosak a megrendelők számára, hiszen ha esetleg nem ismerik a forrás- és/vagy a célnyelvet, akkor is biztosak lehetnek abban, hogy a tanúsított cégek garantálják az adott dokumentumban előírt minőséget. Az első olyan európai szabvány, amelyet kimondottan a fordítási szolgáltatásokra hoztak létre az EN 15038:2006 – melynek magyar változata 2007. november 1-jén jelent meg MSZ EN 15038 néven –, de emellett vannak más, szűkebb területen elterjedt, nemzeti szabványok is.

### *2.1. A kutatás résztvevői*

Kutatásom első része egy kérdőíves felmérés, amelyet 28 fordítóiroda részvételével végeztem. A válaszadók többsége európai alapítású iroda, de két tengerentúli (egy kanadai és egy amerikai) fordítóiroda is vállalkozott a kérdőív kitöltésére. Ami az európai országok megoszlását illeti, a válaszadók 39%-át magyar (6 db) és lengyel (5 db) irodák alkotják, de emellett 2 német és 1-1 angol, cseh, dán, francia, horvát-magyar, lett, litván, lett-litván, luxemburgi, olasz, svéd, szlovén, szlovák és ukrán fordítóiroda is képviseltette magát.

### *2.2. Minőségbiztosítási szabványok*

Az irodák által alkalmazott minőségbiztosítási szabványra vonatkozó kérdés tanulsága szerint a válaszadók többsége (55%) az EN 15038 és/vagy az ISO 9001-es szabványt használja. A megkérdezett fordítóirodák 17-17%-a nem alkalmaz minőségbiztosítási szabványt, illetve saját rendszert dolgozott ki a minőségi szolgáltatások garantálására. A fent említett két szabvány mellett a francia *ChambreNationale des Entreprises de Traduction*(a francia fordítóirodai kamara) által 2010-ben létrehozott *Certitrad*szabványt, illetve a 2011-ben megszűnt LISA (*LocalizationIndustryStandardsAssociation*) minőségbiztosítási szabványát jelölték meg a válaszadók. Az egyik fordítóiroda tévesen a GALA-t (*Globalization and LocalizationAssociation*) jelölte meg, mint minőségbiztosítási szabványt, ám ez a 2002-ben létrejött egyesület semmilyen szabvánnyal nem rendelkezik. A válaszok pontos eloszlását az 1. ábra szemlélteti.

**4. ábra**
A fordítóirodák által használt minőségbiztosítási szabványok

Az Európai Szabványügyi Bizottság által kiadott EN 15038 szabvány az ISO 9001-gyel ellentétben kizárólag a fordítási szolgáltatásokra vonatkozik. A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) által 1987-ben megalkotott ISO 9001 szabvány általános minőségirányítási előírásokat tartalmaz, amelyeket bármilyen iparágban lehet alkalmazni. Az EN 15038 szabvány ezzel ellentétben a fordítási szolgáltatás minden aspektusára (emberi és technikai erőforrások, minőségirányítási rendszer, projektmenedzsment, az ügyfél és a fordításszolgáltató közötti kapcsolat, a fordításszolgáltatás eljárásai) kiterjed.

Az EN 15038 a fordításszolgáltatás egészére fókuszál, nem csupán a fordításra mint végtermékre (Biel 2011). Külön ismerteti a fordításszolgáltatás folyamatában részt vevőkkel szembeni követelményeket, különös tekintettel a fordítókra és a lektorokra. A minőségbiztosítás jegyében nagy hangsúlyt fektet a fordítás ellenőrzésére, amelynek 5 típusát különbözteti meg (a magyar megfelelők az MFE holnapjáról származnak[1]):

- ellenőrzés: a fordító átolvassa a saját munkáját, egybeveti a forrásnyelvi változatot a célnyelvivel;
- lektorálás: egy másik fordító egybeveti a forrásnyelvi szöveget a célnyelvivel;
- célnyelvi ellenőrzés: egy szakember szakmai szempontból ellenőrzi a célnyelvi szöveget;
- korrektúra: publikálás előtti javítások;
- végellenőrzés: az ügyfélnek történő leadás előtti, szúrópróbaszerű ellenőrzés.

A fenti lépések közül az ellenőrzés, a lektorálás és a végellenőrzés minden esetben kötelező, de célnyelvi ellenőrzés és korrektúra csak akkor szükséges, ha ezt a megrendelő igényli. A korrektúra a többi javítási típussal ellentétben nincs egyértelműen definiálva. Az angol szöveg „checking of proofsbeforepublishing" (EN 15038 2006: 8) értelmezhető publikálás előtti utolsó ellenőrzésként, de úgy is, hogy a célnyelvi szöveget publikálható minőségűvé kell tenni (Schopp 2007: 8).

[1] http://www.mfe.hu/index.php?id=368

**3. Minőségbiztosítási gyakorlat a nemzetközi fordítási piacon**

A fent (2.1.) említett kérdőíves kutatás további részében a megkérdezett fordítóirodák minőségbiztosítási gyakorlatát igyekeztem feltérképezni. Hely hiányában a jelen cikkben csak a legfontosabb eredményeket ismertetem.

*3.1. A minőség – ár – idő hármas*

A fordítóirodák marketingjében viszonylag gyakran előfordul a „minőségi fordítás" szókapcsolat (3210 találat a Google-ben), hiszen általában kiemelt szerepet kap a minőség hangsúlyozása. Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy a fordítási folyamat során hozott döntésekkor milyen szerepet kapnak a minőség – ár – idő hármas egyes elemei. A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a legtöbb fordítóiroda (81,5%) számára – önbevallás alapján – a minőség a legfontosabb, majd 66,7%-ban ezt követi az ár és végül az idő kritérium. A válaszadók között volt olyan is, aki egyik szempontot sem jelölte meg, mert elmondása szerint irodájukban projektenként más-más hierarchiában érvényesülnek a fenti szempontok.

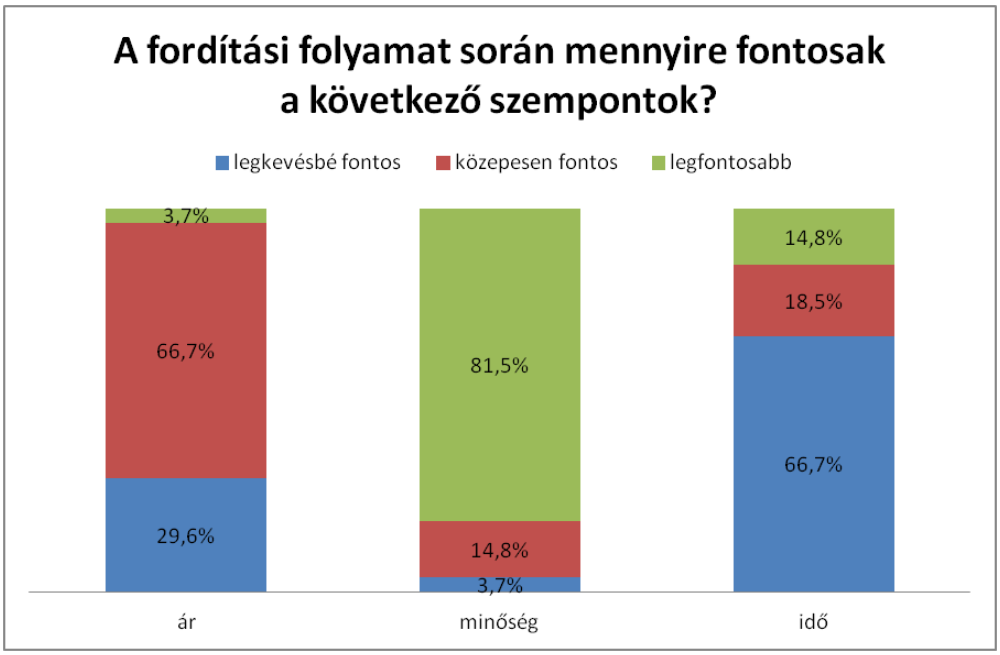


**5. ábra**

*A minőség – ár – idő hármas*

*3.2. A fordítások megítélése*

A minőségbiztosítás nem kevésbé fontos eleme a fordítások értékelése. A kérdőív következő kérdése a beérkező fordítások megítélésre vonatkozott, mégpedig az alábbi szempontok szerint: ekvivalencia, nyelvhelyesség, terminológia, formázás és megfelelő célnyelvi stílus. Arra kértem a válaszadókat, hogy adják meg a fenti kritériumok fontossági sorrendjét. A könnyebb érthetőség kedvéért a kérdőívben igyekeztem megmagyarázni a fenti fogalmakat. Az ekvivalenciát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg pontos megfeleltetéseként, a nyelvhelyességet a nyelvtani és a nyelvhasználati szabályok betartásaként, a terminológiát a helyes szakszavak használataként, a formázást a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg formai egyezéseként határoztam meg. A megfelelő célnyelvi stílusra pedig úgy kérdeztem rá, hogy mennyire fontos, hogy a fordítás a célnyelvi olvasó számára ne tűnjön fordított szövegnek. A kapott válaszok százalékarányát a 3. ábra szemlélteti.

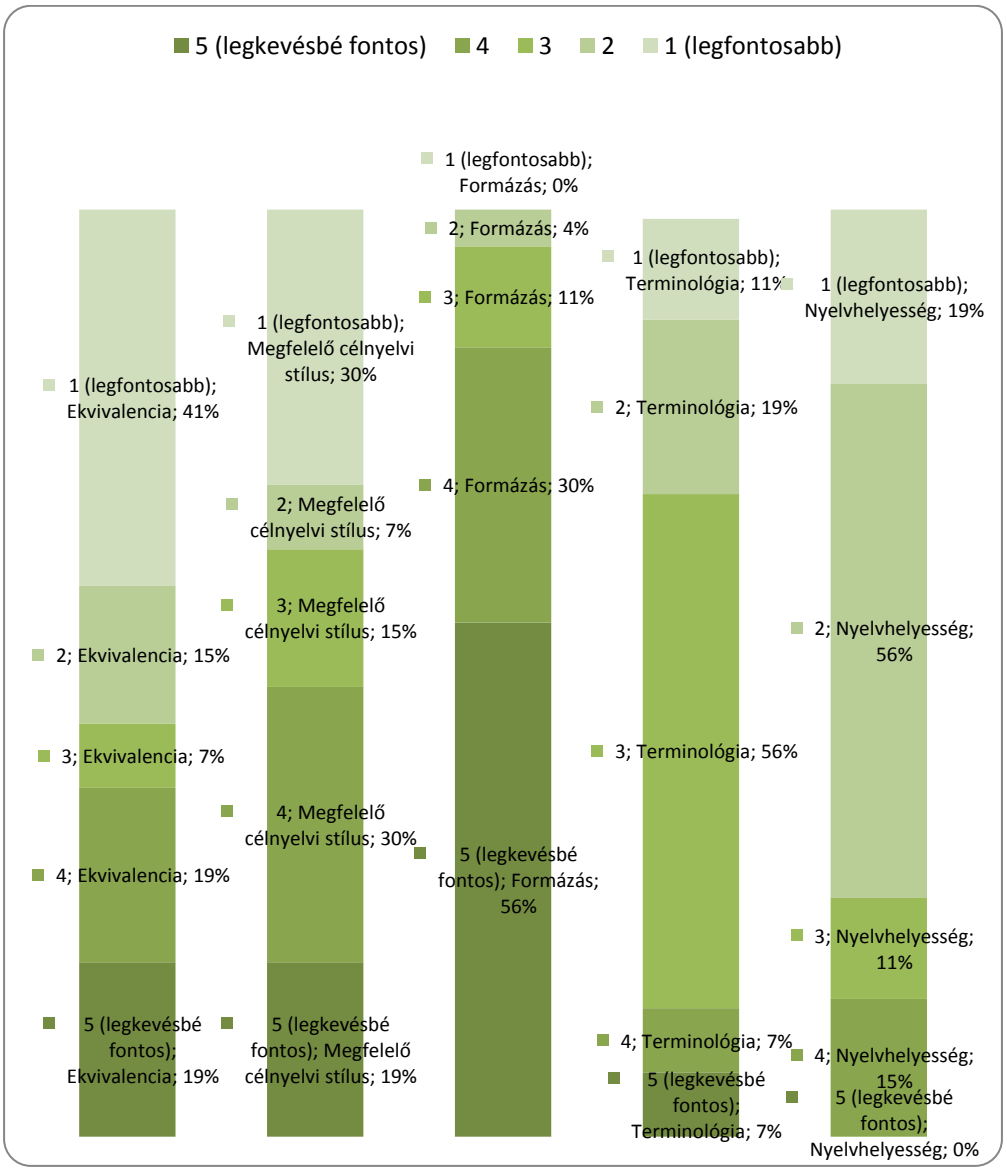


**6. ábra**

A fordítások megítélése. A fordítás megítélésekor mennyire fontosak az alábbi szempontok?

A legtöbb válaszadó (41%) számára a fordítások értékelésekor az ekvivalencia az elsődleges kritérium, 56% második helyen a nyelvhelyességet, harmadik helyen a terminológiát, és ötödik helyen a formázást jelölte meg. A megfelelő célnyelvi stílust a megkérdezett cégek 30%-a a legfontosabb kritériumnak ítélte, de ugyanennyien a negyedik helyre tették. Ha tehát csak az első helyet – azaz a legfontosabb minőségi kritériumként megjelölt aspektust – nézzük, megállapíthatjuk, hogy az ekvivalenciát csupán 11%-al (ez gyakorlatilag 3 céget jelent) többen ítélték legfontosabbnak, mint a megfelelő célnyelvi stílust.

Érdekes az is, hogy a nyelvhelyességet egyetlen fordítóiroda sem tette az ötödik helyre, míg az ekvivalencia és a megfelelő célnyelvi stílus 19% számára a legkevésbé fontos kategóriába tartozik. Ez azért meglepő, mert a gyakorlatban előfordulnak olyan megrendelések, amelyeknél pénz és idő hiányában csak az ekvivalenciát és a

szöveg funkcionalitását, felhasználhatóságát kell ellenőrizni, és a nyelvhelyességi ellenőrzést kimondottan hanyagolni kell. Természetesen a fordítások értékelési szempontjai is projekt-, illetve szövegfüggők, és mivel a jelen kutatásban nem ismerjük a fordítóirodák fő profilját, nem tudhatjuk, hogy milyen tapasztalatok állnak a fenti választások hátterében.

*3.3. Minőségbiztosítási eszközök*

A kérdőív további részeiben a minőségbiztosítási eszközökre és módszerekre kérdeztem rá. A leggyakrabban megnevezett minőségbiztosítási elem természetesen a lektorálás: egyes cégeknél a kétlépéses (lektorálás, célnyelvi ellenőrzés), másoknál az egylépéses (csak lektorálás) ellenőrzés a megszokott.

Szintén kitűntetett helyen szerepelnek az informatikai megoldások. Ide tartoznak a fordítástámogató szoftverek által kínált lehetőségek: a fordítómemóriák (TM) és terminológiai adatbázisok (TB) használata, valamint a szoftverekbe épített minőségellenőrző modul (QA) lefuttatása a munkák leadása előtt. A fordítások megfelelő előkészítése szintén a gyorsabb és hatékonyabb munkavégzést segíti. A megfelelő formázás biztosításához általában DTP[2] szoftvereket használnak a megkérdezett irodák.

A válaszadóknál jelentős szerepet kap a megfelelő munkatárs kiválasztása. Van, aki megfelelő diplomát, képesítést vár el a fordítóktól és a lektoroktól, mások csak anyanyelvi munkatársakkal dolgoztatnak, de vannak olyanok is, akiknél a szakmai hozzáértés és a többéves tapasztalat az elsődleges szempont. Szinte „nulladik" kritériumként szerepel a fordítástámogató eszközök ismerete és használata. A fentiek mellett természetesen fontos szerepet kap a rugalmasság, a határidők pontos betartása, a megfelelő kommunikáció és az ár is. Számos cégnél fontos minőségbiztosítási momentumként jelenik meg a munkatársak folyamatos képzése is, ami egyrészt a technológia fejlődése, másrészt a nyelvi tudatosság fejlesztése miatt elengedhetetlen.

Láttuk, hogy az EN 15038 szabványban a projektmenedzsment is kiemelt szerepet kap. A megkérdezett irodák közül – ezzel összhangban – többen említették az ügyféllel való kommunikáció és a munkaszervezés egyes lépéseinek (fordítás-előkészítés, folyamatos ellenőrzés, egyeztetés az ügyféllel) jelentőségét.

**4. A lektorálás, mint a minőségbiztosítás fontos eleme**

A kutatás következő része egy empirikus mikrokutatás, melynek során a minőségbiztosítás egyik elengedhetetlen mozzanatát, a lektorálást vizsgáltam. Mind a 8 résztvevő rendszeresen lektorál (munkáik min. 25%-a lektorálás), de teljesen különböző szakmai háttérrel rendelkeznek: hárman szabadúszóként, ketten fordítóirodában, ketten az OFFI-ban dolgoznak, egyikük pedig az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságánál.

*4.1. A kutatás menete*

A kutatás során négy – különböző típusú és hosszúságú – szöveget kellett lektorálniuk a résztvevőknek: az első egy cégeknek szóló marketing szöveg (738 szó), a második egy belső kommunikációs körlevél (482 szó), a harmadik egy vásárlói akcióról szóló marketing szöveg (469 szó), a negyedik pedig egy jogi szöveg (153 szó) volt. A lektorálandó fordítások mindezek mellett eltérő minőségűek is voltak.

A lektorálást egy Excel-táblában kellett végezni, amelyet magam állítottam össze több informatikai cég (általában a LISA minőségbiztosítási rendszere alapján készített) minőségbiztosítási táblázata alapján. Az egyes fordítások külön munkalapon szerepeltek. Az egyes munkalapok első oszlopában szerepelt a forrásnyelvi szöveg, a másodikban a fordítás, a harmadikba kellett írni a javított szöveget, a negyedikbe a hibakategóriát, az ötödikbe a hibák súlyosságát, a hatodikba pedig az esetleges megjegyzéseket. A lektorálás végeztével szöveges értékelést is kértem a résztvevőktől.

A kutatás során a következő hibakategóriákat adtam meg (további definíció nélkül): nyelv (nyelvtan, helyesírás, elütés stb.), stílus és konzisztencia, terminológia, félrefordítás, kihagyás/hozzáadás, formázás, nemzeti sajátosságok. A kategóriákat szándékosan nem pontosítottam, mert igyekeztem szabadon hagyni a lektorokat a választásban, hogy megtudjam, hogyan sorolják be az egyes hibákat.

A hibákat egy 0-tól 4-ig terjedő skálán súlyozni is kellett. A 0 pont a preferenciális, szubjektív javításokat jelölte: ezek azok a lektori javítások, amelyeket Horváth fölöslegesnek nevez (Horváth 2011: 211). Az apró hibákért 1 pont, a nagyon súlyosakért 4 pont járt.

[2] Desktoppublishing = asztali kiadványszerkesztés.

*4.2. A kutatás eredményei*

Kiértékelésekor összehasonlítottam az egyes lektorok által végzett indokolt és preferenciális javítások arányát, valamint a fordításokra adott szöveges értékelést. A preferenciális javítások aránya alapján az alábbi lektortípusokat különböztethetjük meg:

- Józan lektor (1 fő): egyáltalán nincs preferenciális javítás. Érdekes, hogy ennél a lektornál a legpozitívabb a fordítások szöveges értékelése, bár meg kell jegyezni, hogy apróbb hibák, elütések elkerülték a figyelmét.
- Kiegyensúlyozott lektor (3 fő): vannak preferenciális javítások, de általában kevés.
- Kiszámíthatatlan lektor (2 fő): van olyan szöveg, amelyben aránytalanul sok a preferenciális javítás, máshol meg egyáltalán nincs, vagy csak nagyon kevés.
- Túlbuzgó lektor (2 fő): aránytalanul sok a preferenciális javítás.

A fentiek alapján két következtetés vonható le: egyrészt ismét igazolást nyert Horváth hipotézise, mely szerint a lektorálás általában a szükségesnél több változtatással jár (Horváth 2011: 211), ezek az általam preferenciális javításnak nevezett módosítások. Másrészt pedig megállapíthatjuk, hogy a preferenciális javítások száma szövegtípustól is függ: az első marketing szövegben a résztvevők 88%-a tett jobbító javaslatot, a jogi szövegben pedig csupán 50%-uk. Köztudott, hogy a jogi nyelv különösen kötött, míg a marketingben elsődleges szerep jut a nyelvi eszközöknek és a stílusnak. Ezt bizonyítja a belső kommunikációs körlevélben és a vásárlói akciót ismertető reklámanyagban végzett jobbítási javaslatok szintén viszonylag magas aránya: ezekben a szövegekben a résztvevők 75%-a, illetve 71%-a javasolt preferenciális javítást.

*4.3. Lektorálási kérdőív*

A fenti empirikus kutatást egy rövid kérdőív egészítette ki. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy a lektorok a forrás- vagy a célnyelvi szövegből indulnak ki munkájuk során. A résztvevők többsége (75%) a forrásnyelvi, a maradék 25% pedig a célnyelvi szövegből indul ki. A következő kérdésben megkérdeztem, hogy mikor nyúlnak vissza a forrásnyelvi szöveghez. A lektorok fele először elolvassa a forrásnyelvi szöveget, majd egybeveti a célnyelvi változattal. A „Csak a célnyelvi szöveget olvasom, és ha valami nem világos, megnézem a forrásnyelvi szöveget." választ egyik résztvevő sem jelölte meg, de az egyéb alatt kifejtették, hogy a sorrend a fordítás minőségétől és a szövegtípustól is függ. Jó fordításoknál először a célnyelvi szöveget, rosszaknál először a forrásnyelvit olvassák. Egyszerűbb szövegeknél a forrásnyelvi szövegből indulnak ki, bonyolult szövegeknél pedig előbb a célnyelvit, majd a forrásnyelvit, végül ismét a célnyelvit olvassák.

A kérdőívben a kutatás során lektorált fordítások minősítését is vizsgáltam: megkértem a résztvevőket, hogy minőség szerint tegyék sorrendbe a javított fordításokat. Az eredményt a 4. ábra szemlélteti.

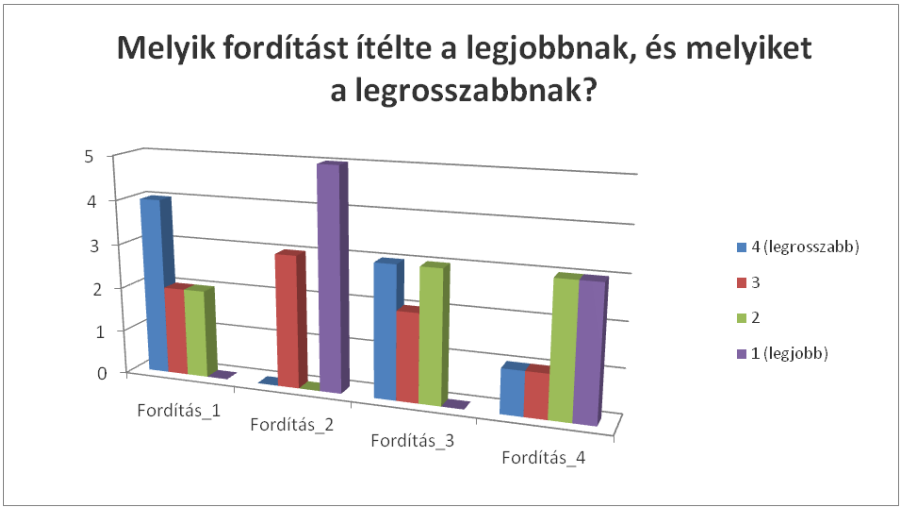


**7. ábra**
A lektorált fordítások értékelése

Meglepő, hogy mennyire különbözően értékelték a lektorok az egyes fordításokat: a többség (62,5%) a 2. fordítást ítélte legjobbnak, a maradék pedig a 4. szöveget. Érdekes azonban, hogy a 75% által viszonylag jónak (1-es vagy 2-es) ítélt 4. fordítás legrosszabb besorolást is kapott, ugyan csak egy lektortól. A lektorok nagy része az 1. (50%) vagy a 3. (37,5%) szöveget ítélte legrosszabbnak. Ennek nyomán elmondhatjuk, hogy a 2. és a 4. fordítás elfogadható a lektorok számára, míg az 1. és a 3. nem.

## 5. Kitekintés

Az itt leírt mikrokutatást mindenképpen érdemes lenne szélesebb körben is elvégezni, hiszen nagyobb mintavétel esetén kiegyenlítődnének a pillanatnyilag kiugrónak tűnő különbségek, és egyértelműbb következtetéseket vonhatnánk le a lektorok javításaival kapcsolatban, ami hozzájárulhatna fordítási folyamatok optimalizálásához.

Mivel a hibakategóriákat nem definiáltam, nem lehetett egységes tendenciát azonosítani, mert például a rossz szóválasztást egyesek terminológiai, mások stilisztikai hibaként értékelték. A hibakategóriák pontos meghatározása mellett az egységesítést és a könnyebb feldolgozhatóságot segítené az is, ha kevesebb kategóriát használnánk a kutatás során.

### IRODALOM

Biel, L. 2011. Trainingtranslatorsortranslation service providers? EN 15038:2006 standard of translationservices and itstrainingimplications. *The Journal of SpecialisedTranslation* 2011. évf. 16. szám.
[http://www.jostrans.org/issue16/art_biel.php – 2012.07.26.]

Dróth J. 2011. A fordítások értékelése a szakfordítóképzésben és a fordítói munka világában. *Fordítástudomány* 13. évf. 2. szám. 5–36.

Horváth P. I. 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat.* Budapest: Tinta Kiadó.

Klaudy K. 2005. A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán. *Fordítástudomány* 7. évf. 1. szám. 76–84.

Schopp, J. F. 2007. The European Translation Standard EN 15038 and itsTerminology – AMirror of MissingProfessionalism? Elhangzott: *ELETO – 6th Conference "HellenicLanguage and Terminology"*.
[http://www.eleto.gr/download/Conferences/6th%20Conference/6th_26-14-SchoppJurgenPaper_V03.pdf – 2012.07.26.]

### FORRÁSOK

BS EN 15038 2006 Translation services – Service requirements.

Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete – [http://www.mfe.hu/index.php?id=368 – 2012.07.26.]

**NAGY ÁGOSTON**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék
*nagyagoston@lit.u-szeged.hu*

# Automatikus terminológiakivonatolás: célok és problémák

***Kulcsszók:*** *terminológiakivonatolás, terminusok, fordításstámogatás, szövegindexelés*

## Bevezetés

Az automatikus terminológiakivonatolás (a továbbiakban TE – *termextraction*) a számítógépes nyelvészet egyik alterülete, melynek célja olyan alkalmazás kidolgozása, amely adott írott, nyers szövegből automatikusan kinyeri annak terminusjelöltjeit (Cabré et al. 2001). A TE egyik alkalmazási célja az automatikus szövegindexelés, mely során egy megadott szöveges fájl rá jellemző olyan fontosabb kifejezéseit kivonatoljuk, amelyek elősegíthetik azok kategorizálását vagy a közöttük történő keresést (Jacquemin 2001). A TE egy másik felhasználási területe a fordítói munka elősegítése: igen hasznos az előre kinyert terminusok idegen megfelelőjükkel történő párosítása a fordítási munka előtt.

Cabré et al. (2001) szerint a TE-alkalmazások menetének főbb lépései a következők: (1) a terminusjelöltek kinyerése, (2) ezen terminusjelöltek szűrése, végül (3) validálásuk, azaz annak vizsgálata, a kimenet milyen arányban tartalmaz valódi terminusjelölteket és milyen arányban olyan elemeket, amelyek nem terminusok. Ez kiegészíthető a szöveg előfeldolgozásával egy szófaji annotáló és lemmatizáló programmal, ami a korpuszt szavakra bontja és minden szóhoz hozzátársítja annak szófaji címkéjét és szótövét.

E cikk egyik célja megmutatni azt, hogy a TE-alkalmazás céljától függően hogyan érdemes módosítani a terminus definícióját. Ismertetjük azt is, hogy három TE-alkalmazás milyen hatékonysággal kivonatol terminusokat egy francia nyelvű szabadalmi korpuszból, ami alapján bemutatjuk, mennyire érdemes ilyen programokat használni a TE különböző felhasználási területein.

## A terminus klasszikus és a TE céljától függő definíciói

A klasszikus terminusdefiníció Wüster (1981) munkásságához köthető. E szerint egy lexikai egység terminusi mivolta a következő három feltételhez köthető: (1) a terminus kapcsolódik egy (és csakis egy) fogalomhoz, (2) megnevezi ezt a fogalmat és (3) valamilyen szakterülethez köthető. E feltételrendszer alapján – elvben – a terminusok egy és csakis egy fogalomhoz tartoznak, és egy fogalmat csak egy terminus nevezhet meg. Annak ellenére, hogy a klasszikus definíció nem mindig helytálló (például már a *terminológia* szó is egyszerre jelenti 'a terminusokkal foglalkozó tudományágat' és 'egy adott szaknyelv szakszókincsét'), a terminológia területén ez az elfogadott nézet (Petit 2001).

A terminusok klasszikus definíciója a *Bevezetés*ben említett céloktól függően módosításra szorul, mert mind a fordítói munka segítése, mind az automatikus szövegindexelés megvalósításához egy TE-alkalmazás szükséges, de a kimenetnek alkalmazkodnia kell az elérendő célhoz. A fordítói munka elősegítése során különösen szükség lehet a fordítás megkezdése előtt egy olyan listára, amely tartalmazza a szövegben szereplő összes terminust és azok célnyelvi megfelelőit. Különösen akkor lényeges ez, ha több fordító is dolgozik ugyanazon a projekten, ahol fontos, hogy minden fordító ugyanazt a terminust ugyanazzal a terminussal fordítsa. Ez a terminus definíciójából következik: ha egy terminus egy adott nyelven egy fogalomhoz kapcsolódik, akkor ennek a terminus célnyelvű megfelelőjére is igaznak kell lennie.

Mivel a fordítói munkánál a TE arra használható, hogy a terminusokat minden fordító mindig ugyanúgy fordítsa, ezért ezen esetben – Kis (2005) szerint – célszerű a terminus definícióját kiterjeszteni azokra a lexikai egységekre, amelyeket mindig ugyanúgy kell fordítani. Erre a célra olyan alkalmazást kell készíteni, amely ezen elemeket nagy fedéssel nyeri ki. Ez azt jelenti, hogy nem baj, ha a terminuslistában sok olyan elem van, amire nincs szükség, de lehetőleg az összes olyan szó vagy szókapcsolat benne legyen, amit mindenképpen azonos módon kell fordítani, hogy később emiatt már ne kelljen a fordításban résztvevőknek egyeztetniük. Ezek nem feltétlenül

terminusok: például a korpuszban gyakran található*la présenteinvention* kifejezést célszerű egységesen 'a jelen találmány'-nyal fordítani, mert ez a szókapcsolat gyakran szerepel így a szabadalmakban annak ellenére, hogy nem terminus.

A dokumentumindexelés azt jelenti, hogy kiválasztjuk az adott dokumentumból azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyek az adott szöveget minél jobban leírják. Erre akkor van szükség, ha később ezek közül a dokumentumok közül szelektálnunk kell: például, ha csak bizonyos szövegekre van szükségünk, akkor a dokumentumhalmaz címkéi alapján kiválasztjuk a megfelelő szövegeket. A dokumentumindexelés számára a terminusok azok az elemek, amelyek egy szöveg tartalmát a legjobban leírják, illetve amelyek az adott szöveget könnyen elérhetővé teszik a keresés szempontjából (Jacquemin 2001). Ezen alkalmazásoknál a pontosság nem számít annyira, mert vannak olyanok, amelyek például csak egyszavas terminusjelölteket keresnek (Ahmad et al. 1999). A lényeg az, hogy olyan elemek legyenek a listában, amelyekre a felhasználói kereső lekérdezés a lehető legrelevánsabb dokumentumokat adja vissza.

Az automatikus szövegindexelés folyamán nagyon fontos a terminusvariánsok kezelése is (Jacquemin 2001), hiszen egy terminusnak lehetnek szinonimái is (például *fehérvérsejt* és *leukocita*), és egy adott szövegben előfordulhat más szintaktikai szerkezetben is (például *vérsejt* és *vérben keringő sejt*). A szövegindexelés használ statisztikai mutatókat is, melyekben kulcsszerepet játszanak a terminusok előfordulási számai is. Ebben az esetben nagyon lényeges, hogy egy adott terminus és annak variánsainak előfordulásai összesen számítsanak bele az adott terminus előfordulási számába.

**A vizsgálatban alkalmazott TE-eszközök**

Az elemzésben három, szabadon felhasználható TE-alkalmazást futtattunk le a vizsgált korpuszon. Az első a Jacquemin (2001) által kifejlesztett Fastr, a második az Aubin–Hamon (2006) által létrehozott YaTeA (YetAnother Term ExtrActor), a harmadik pedig a statisztikai alapon működő Translated.labs[1] on-line is elérhető változata. Az első két program a *TreeTagger*[2] szótövesítőt alkalmazza.

A FastR alkalmazás célja elsősorban dokumentumok indexelése és az azokon belüli terminusvariánsok kezelése. A szövegben nemcsak terminusokat keres, hanem metaszabályok segítségével felfedi azt is, hogy azok közül hány terminus szerepel a szövegben valamilyen más formában is. Például az $N_1$ + de + $N_2$<$Lemma_2$> előfordulhat $N_1$ + $A_1$<$Lemma_2$> alakban is, ahol az azonos indexű elemek azonos karaktersorozatot jelölnek. Ezen szabály alapján a *pression de sang*'vérnyomás' terminusvariánsa a *pressionsanguine*'vérnyomás' (Jacquemin 2001). A program unifikációs nyelvtannal felismeri a terminusokat és a nyelvtan segítségével egyben szintaktikailag is elemzi ezeket (Jacquemin 2001).

A YaTeA program a TE-feladatot három lépésben oldja meg. A korpuszt először maximális főnévi csoportokra bontja, amit belső szintaktikai minták és határolóegységek alapján végez el (a ragozott ige például nem lehet terminus része, de terminus jobb vagy bal oldalán állhat határolóelemként). Ezt követően a terminusjelölteket szintaktikailag is elemzi, majd statisztikai mértéket ad minden terminusjelölthöz: a nagyobb súllyal rendelkező jelöltek nagyobb valószínűséggel terminusok (Aubin, Hamon 2006).

**A vizsgált korpusz**

Az elemzéshez két külön szakterülethez tartozó szabadalmi leírást választottunk: az egyik az informatikai területeket érintő G06F szabadalmi osztály, a másik az emberi szükségletekkel kapcsolatos A23L osztály. Ezen szabadalmi csoportokból tíz-tíz leírást választottunk. A korpuszban az elemzés előtt – a klasszikus wüsteri terminusdefiníció alapján – kézzel jelöltük be a terminusokat, lehetővé téve ezek és a számítógép által kivonatolt terminusok listájának összevetését. Ez alapján számoltuk ki, hogy a terminusok kinyerésére szolgáló alkalmazások milyen hatékonysággal kivonatolják a terminusokat. A kézi bejelölés folyamán a G06F korpuszban 1752 terminust jelöltünk be, az A23L korpuszban 2086-ot.

[1] http://labs.translated.net/terminology-extraction/

[2] http://www.ims.uni-stuttgart.de/projekte/corplex/TreeTagger/

**Eredmények, hibaforrások**

A TE-eszközök hatékonyságát a számítógépes nyelvészetben alkalmazott hagyományos pontossággal, fedéssel és F-értékkel írjuk le (Cabré et al. 2001). A pontosság a TE esetén azt mutatja meg, hogy a kivonatolt terminusjelölt-listában milyen arányban vannak azok az elemek, amelyek valóban terminusok. A fedés azt adja meg, milyen arányban szerepel a terminusjelölt-listában az összes, szövegben lévő igazi terminus. Az F-érték a pontosság és a fedés értékének harmonikus közepe.

A translated.labs alkalmazás esetén nem tudunk pontosság- és fedésadatokat közölni, mert ez csak demóverzió, ami a bemeneti dokumentumból csak a 20 legrelevánsabb terminusjelöltet adja meg, és nem dönti el, hogy az általa felsorolt elemek közül melyek a terminusjelöltek. Csak egy százalékértéket rendel hozzájuk, ami azt mutatja meg, hogy az mekkora valószínűséggel terminus, azonban azt nem adja meg, hogy mely küszöbérték felett érdemes egy jelöltet terminusnak venni. Az 1. táblázat mutatja az egyik szöveg angol nyelvű változatának – általa adott – 13 legrelevánsabb terminusjelöltjét.

| # | terminusjelölt | terminusjelölt fordítása | valószínűség |
|---|---|---|---|
| 1 | optimizing browser performance | a böngésző teljesítményének optimalizálása | 67% |
| 2 | web browser | webböngésző | 57% |
| 3 | browser extension | böngészőbővítmény | 55% |
| 4 | toolbar | eszköztár | 54% |
| 5 | userinterfacetoolbar | felhasználói interfész eszköztár | 53% |
| 6 | web browser window | webböngésző-ablak | 53% |
| 7 | browser assistant | böngészősegéd | 52% |
| 8 | diagramsillustrating | a ...-t illusztráló ábrák | 52% |
| 9 | storedpits | tárolt vermek | 51% |
| 10 | offer web browser | javaslat webböngésző | 51% |

**8. táblázat**

Atranslated.labs által adott terminusjelöltek és azok százalékai

A terminusjelölt-listából látható, hogy a nagy valószínűségi értéket kapott elemek között nagy részben fordulnak elő terminusok, de a legnagyobb értéket kapott 1, valamint a 8 és a 10 számú terminusjelöltek nem azok, hanem csak kollokációk, azaz olyan szókapcsolatok amelyek gyakran fordulnak elő együtt. A másik két TE-alkalmazás fedés-, pontosság- és F-értékeit a 2. táblázat tartalmazza.

| Korpusz | | A23L | | | G06F | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Alkalmazás | Fedés | Pontosság | F-érték | Fedés | Pontosság | F-érték |
| YaTeA | 0,5711 | 0,3451 | 0,4270 | 0,5826 | 0,3045 | 0,3983 |
| FastR | 0,5764 | 0,4130 | 0,4806 | 0,5349 | 0,3962 | 0,4523 |

**9. táblázat**

AYaTeA és a FastR eredményei

A két alkalmazás fedése 0,56 körüli a négy szövegen, ami azt jelenti, hogy az általuk nyújtott kimeneti terminuslistában a szövegben szereplő összes, valódi terminusnak kicsivel több mint a fele szerepel. A 0,36 körüli átlagpontosság azt mutatja, hogy az általuk nyújtott terminusjelölt-listában 36% csak azon elemek aránya, amelyek valóban terminusok is.

A fedés, pontosság és F-értékek felsorolása nem elegendő, célszerű megvizsgálni azt is, milyen okból nem ismernek fel bizonyos terminusokat a TE-alkalmazások, és miért maradnak olyan elemek a listában, amelyek nem terminusok. Egy korábbi tanulmányunk (Nagy 2012) alapján a főbb hibaforrások a következők: (1) a POS-tagger (a szófaji címkéző és lemmatizáló alkalmazás) hibázik, (2) sok nem terminus főnévi elem marad a terminusjelölt-listában.

Mivel a TE-alkalmazások sok esetben szabály alapú módszerekkel dolgoznak, azaz adott morfoszintaktikai mintákkal, ezért fontos, hogy az automatikus POS-tagger minél hatékonyabban működjön. Azonban minden annotáló program egy kisebb-nagyobb hibaszázalékkal dolgozik, gyakori eset például a főnevek mellékneveknek jelölése, például a *solvant* 'oldat' helyett legtöbbször 'oldó' melléknévként lett jelölve.

Természetesen nem minden terminus, ami a megadott szintaktikai mintára illeszkedik: például az egyszavas főnevek gyakran lehetnek köznyelvi egységek is, ilyenek például a korpuszban a *place* 'hely', *an* 'év'. Ezen szavak aránya körülbelül 30% a hibásan terminusnak jelölt elemek közül; azonban szűréssel a pontosság 4%-kal növelhető.

A felsoroltakon kívül a harmadik leggyakoribb, hogy a TE-alkalmazás nem alkalmazott olyan mintát, amely illeszkedne a terminusra, így a TE-eszköz nem ismerte fel. Például számnevek általában nem fordulnak elő terminusokban, mert a szó után álló szám legtöbbször ábrahivatkozást jelöl (pl. *terminal 2* 'a 2 jelű terminál'). Azonban egy-két esetben a számnevek a terminusok részei, például a *diabète de type 2* '2-es típusú diabétesz' vagy az *oméga 3* 'omega 3 [zsírsav]' esetében.

**Összegzés, kitekintés**

Egy TE-alkalmazás kidolgozása sok problémába ütközik: egyrészről a terminus klasszikus, wüsteri definíciója sok esetben pontosításra szorul, ráadásul attól függően, hogy az alkalmazást milyen célra (pl. fordítói munka segítése, szövegindexelés) kell létrehozni, más-más definíciót érdemes alkalmazni. A három vizsgált TE-alkalmazás (Translated.labs, YaTeA, FastR) eredményei (pontosság 0,56; fedés 0,36 körüli értékek) arra világítanak rá, hogy ezen alkalmazások nem feltétlenül segítik például a fordítók munkáját, esetenként akár még nehezíthetik is. Ezért felmerülhet a kérdés, hogy például a fordítói munkák folyamán valóban segítséget jelentenek-e ezek az eszközök, és ha igen, akkor esetleg a terminus célfeladattól függő definíciójának megfelelően hozzunk-e létre TE-eszközöket.

**IRODALOM**


Ahmad, K.,Gillam, L., Tostevin, L. 1999. University of surreyparticipationin trec8: Weirdness indexing forlogicaldocumentextrapolation and retrieval (wilder). In: *The Eighth Text REtrievalConference (TREC-8)*.

Aubin, S.,Hamon, Th. 2006. Improving term extraction with terminological resources.In: Salakoski, T. et al. (szerk.) 2006. *Advances in Natural Language Processing.Lecture Notes in Computer Science*. Berlin: Springer. 380–387.

Cabré, M. T., Bagot, R. E., Vivaldi Palatresi, J. 2001. Automatic term detection.A review of current systems. In: Bourrigault, D. et al. (szerk.) 2001. *Recent advantages in Computational Terminology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 53–87.

Jacquemin, Ch. 2001. *Spotting and discovering terms through natural language processing*. Cambridge: MIT Press.

Kis B. 2005. Automatikusterminológiakeresésszámítógéppel – kísérlet.*Fordítástudomány* 7.évf 1. szám. 84–96.

Nagy, Á. 2012.Contrasting French nominal terms to common language NPs – towards a rule-based term extractor. In: Surányi, B., Varga, D. (szerk.) 2012. *Proceedings of the First Central-European Conference for Postgraduate Students*. Piliscsaba: PPKE. 191–210.

Petit, G. 2001.L'introuvableidentité du terme technique.*Revue Française de LinguistiqueAppliquée*6.évf. 2. szám. 63–79.

Wüster, E. 1981. L'étudescientifiquegénérale de la terminologie, zonefrontalièreentre la linguistique, la logique, l'ontologie, l'informatique et les sciences des choses. In: Rondeau, G.,Felber, H. (szerk.) 1981. *Textes choisis de terminologie. Vol. I: Fondementsthéoriques de la terminologie*. Québec: GIRSTERM. 55–114.

Műhelyindító előadás

**FENYVESI ANNA**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet
*fenyvesi@lit.u-szeged.hu*

# Kisebbségi magyar (erdélyi, vajdasági, felvidéki)iskolások anyanyelvükkel, a többségi nyelvvel, és angol mint idegennyelvvel kapcsolatos nyelvi attitűdjei

*(Tézisek)*

***Kulcsszók:*** *nyelvi attitűdök, anyanyelv, államnyelv, angol mint idegen nyelv, kisebbségi magyarok, határon túli magyarok*

Az előadás kisebbségi magyar diákok anyanyelvükhöz (annak helyi, illetve magyarországi változatához), az államnyelvhez és (az általuk idegen nyelvként tanult) angolhoz kapcsolódó nyelvi attitűdjeit vizsgálja a határon túli magyar diákok oktatásának kontextusában, különös tekintettel arra, hogy az oktatási rendszerek, amelyeknek keretében tanulnak, kiszolgálják-e nyelvtanulással kapcsolatos nyelvi-társadalmi igényeiket.

Az előadásban az attitűdökre mint embereknek társadalmi helyzetekre valamint etnikai és társadalmi csoportokra való reakciójukra tekintek. Nyelvi attitűdökre irányuló, nyelvkontaktus helyzetekben készített felmérések a beszélők társadalmi és nyelvi ítéleteit tükrözik. Az előadás célja, hogy bemutassa a vizsgált kisebbségi magyar kutatóhelyeken élő diákok ilyen ítéleteit. A nyelvi attitűdök kisebbségi beszélői csoportok közötti vizsgálata különleges jelentőséggel bír, hiszen betekintést nyújt abba, hogy a vizsgált beszélői csoport mit gondol más csoportokról és mivel a többségi és kisebbségi csoportok nyelvi attitűdjei hatással vannak a kisebbségi nyelvi tervezési stratégiák sikerére vagy sikertelenségére is. Különösen fontos tehát az oktatásban számolni velük, hiszen a nyelvtanulás velejárója az illető nyelv beszélőivel való bizonyos fokú azonosulás, s ezen a mechanizmuson keresztül az attitűdök hatással vannak a nyelvtanulóknak mind a motivációjára, mind pedig az általuk elért nyelvtudás szintjére.

Az itt ismertetett felmérés az ügynökvizsgálati módszeren alapul, néhány fontos változtatással kiegészítve azt, és a vizsgált erdélyi, vajdasági és felvidéki diákok 6 nyelvváltozathoz fűződő nyelvi attitűdjeit térképezi fel: a magyar nyelv helybeli (erdélyi, vajdasági és felvidéki) és magyarországi változatához, az államnyelvhez, és az angol nyelv három változatához (brit angol, amerikai angol és magyar akcentussal beszélt angol) fűződőket. A felmérés adatközlői (n=990) 7–8. illetve 11–12. osztályos diákok.

Az itt ismertetett kutatás az EU FP6-os támogatottságú LINEE (www.linee.info) projekt részét képezte.

## Műhelyelőadások

**DADVANDIPOUR ZSUZSANNA**
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Program
*zsdadvandipour@citromail.hu*

# Magyar jelnyelvi szótárak

***Kulcsszók:*** *magyar jelnyelv, a magyarországi jelnyelv kutatása, lexikográfia, jelnyelvi szótárak.*

**Bevezetés**

A lexikográfia témaköréhez kapcsolódó dolgozatomban a magyar jelnyelvi szótárak bemutatását tűztem ki célul. Kutatásomat hiánypótló munkának szánom, hiszen – tudomásom szerint – ebben a témában még nem született összefoglaló tanulmány.

Bár a magyar jelnyelv létrehozása mintegy 200 évre nyúlik vissza, a magyarországi jelnyelv-kutatás azonban csak az 1980-as évek közepén kezdődött el. Ennek első állomása a *Siketek képes jelszótára* című kiadvány megjelenése volt 1985-ben, a Medicina Könyvkiadó gondozásában. Ezt a szótárat német kutatók állították össze, ezért a benne szereplő jelek egy része a német jelnyelvből származik. Ezen kívül láthatóak benne még olyan jelek is, amelyeket az angol siketek szövetsége kiadásában megjelent *Gestuno* szótárból vettek át, a könyv végén pedig a magyar jelek fényképei szerepelnek.

A jelnyelv elsajátítása jelnyelvi tanfolyamokon történik. Az alapfokú jelnyelvi tanfolyam tankönyve az *Alapfokú kommunikációs tanfolyam* című kiadvány, amely korábban kísérleti jegyzetként működött, napjainkban azonban inkább a tematikus szótár elnevezést tartják helyesnek a kutatók. A *Középfokú kommunikációs tanfolyam* című kiadvány szintén használatos tankönyvként és tematikus szótárként is. Mindkettőt az 1990-es évek végén adta ki először a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.

*A Magyar jelnyelv szótára* – ahogy a nevében is szerepel – már „igazi" szótár. Lancz Edina jelnyelv-kutató és a szótár szerkesztője, Steven Berbeco oroszlánrészt vállaltak ezen kötet megjelenésében. Első alkalommal 1999-ben adta ki a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége. E kiadvány egyik legfontosabb célja – a nyelvtanulók segítésén túl – annak alátámasztása, hogy a magyar jelnyelv valóban nyelv, olyan nyelv, amely sajátos szókincscsel rendelkezik. Mivel a jelnyelvnek nincs írott formája, ezért a gyakorlás, különösen anyanyelvi beszélőkkel, rendkívül fontos a jelek elsajátításában.

Az online szótárak használata szintén fontos szerepet tölt be a jelnyelv tanulása során. A www.hallatlan.hu oldalon a jeleket néhány másodperces videó mutatja be folyamatos ismétléssel, így a vizuális kommunikációhoz szükséges gesztikuláció és mimika könnyedén elsajátítható. A www.hozzaferes.hu/szotar oldalon pedig egy új kutatás eredményeiről tájékozódhatunk: *A regionális jelváltozatok szótárát* készítették el a kutatók. A szótár a mindennapi életet átölelő kifejezések jeleit mutatja be. A korpuszt nyelvészeti kutatások céljára, ezen belül pragmatikai, szemantikai és fonológiai elemzésekhez is ajánlják a szerkesztők.

**1. Néhány gondolat a jelnyelvről: definíciók**

Tanulmányom első részében néhány fontos és találó jelnyelvi definíciót ismertetek.

a) Az első meghatározás a www.c3.hu internetes oldalon olvasható és így hangzik: „A jelnyelv: a siketek kommunikációs eszköze".
b) Vasák Iván 1995-ben az alábbiakat írta a jelnyelvről: „A jelnyelvet úgy lehet meghatározni, mint egy gesztusokon alapuló, vizuális típusú nyelvet".
c) „A jelnyelv olyan nyelv, (amely) kézi kommunikációt használ hangok, vagy írásjegyek helyett arra, hogy jelentéseket közvetítsen – egyidőben kombinálva a kézformákat, a kéz, a kar, vagy a test irányultságait és

mozgását az arckifejezésekkel, hogy folyékonyan kifejezze a beszélő gondolatait" (Pete Krisztián, www.nyitottenciklopedia.akti.hu).

d) Az egyik kedvenc definícióm a www.hallatlan.hu oldalon olvasható. Így hangzik: a jelnyelvi képzések célja, hogy „...közelebb hozza a halló és a „hallatlan" világot egymáshoz. Betekintést nyújt a siketek jelnyelvébe, kultúrájába. Segít a siketek kommunikációjához szükséges ismeretek elsajátításában".

Ez utóbbi idézet fontos lehet nekünk, halló emberek számára. A jelnyelvi képzések során betekintést kapunk egy nagyon is valóságszagú világba, egy olyan dimenzióba, amelyben nem halló embertársaink élnek. Mi, hallók bizonyára nem tudjuk beleképzelni magunkat siket embertársaink életébe, helyzetébe. Nem tudjuk, mit jelent nem hallani a madarak csicsergését, a víz csobogását, a telefon csörgését... Azonban minden bizonnyal nem rendelkezünk olyan fejlett megfigyelő-képességgel, amellyel rendelkeznek siket embertársaink a látás, a szaglás, az ízlelés és a tapintás területén. Boldog ember az, aki a nyelv által ismer meg egy másik kultúrát. Én is boldognak tartom magam, mert betekintést nyerhettem a siketek különleges, varázslatos, egymást a legvégsőkig segítő kultúrájába.

**2. A legfontosabb tudnivalók e témáról – dióhéjban**

Tanulmányom ezen részében a siketekkel, a siket közösséggel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat és definíciókat ismertetem. Megtudhatjuk többek között, hogy orvosi szempontból kiket tekintünk siketnek, nagyothallónak, prelingvális és posztlingvális siketnek, valamint rámutatok arra is, hogy mi az alapvető különbség a jelelt magyar nyelv és a jelnyelv között.

„A magyar jelnyelv *a magyarországi siket közösség* természetes nyelve" (Lancz 2004). Ez a közösség – amely kb. *60.000 tagot* számlál – nem azonosítható csupán a siketekkel, hiszen vannak nagyothalló, sőt tökéletesen halló tagjai is. Felmerülhet az a kérdés, hogy kik azok a hallók, akik a siket közösséghez kötődnek. A válasz a következő: siket szülők halló gyermekei és a siketekkel foglalkozó jeltolmácsok, tanárok, szociális munkások stb. Ők, mivel jól ismerik a siket emberek nyelvét, kultúráját és magukat a siket embereket is, egyfajta „siket identitást" is kiépítettek magukban, sajátjuknak érzik és segítik a siket közösséget (Lancz 2004).

A *siket megnevezés*t maguk a siketek részesítik előnyben. A korábbi *süketnéma* szó ugyanis nem fedi a valóságot, hiszen a siketek általában nem némák; a *süket* szóhoz pedig sok esetben negatív konnotáció társul, hiszen gyakran az ostoba melléknév szinonimájaként használatos. A siketek a *nyelvjárási eredetű* siket szó használatát várják a hallók társadalmától is (Lancz 2004).

Orvosi szempontból *siket*nek tekintenek minden olyan személyt, akinek az audiogramja minimum 90 decibel (dB) hallászcsökkenést mutat mindkét fülön. Ez azt jelenti, hogy az illető vagy egyáltalán nem hall semmit, vagy a hallásmaradványával csak a legerőteljesebb zajokat, hangokat észleli (például repülőgép zaját vagy robbanást). A siketség kb. 50%-ban öröklött és kb. 50%-ban szerzett rendellenesség. Ez utóbbi betegség, baleset, születés közben vagy után bekövetkező komplikáció, illetve valamilyen gyógyszer mellékhatásának a következménye lehet. A siketséget lehet műtéttel korrigálni, például akkor, ha ez az állapot a középfül rendellenessége miatt következett be. Viszont egyáltalán nem gyógyítható, vagy csak kis mértékben korrigálható akkor, ha a belső fül betegsége, a hallóideg vagy az agy működési zavaráról van szó (Lancz 2004).

*Nagyothallón*ak az a személy tekinthető, akinek a halláskárosodása mindkét fülön 30-90 dB közötti. A nagyothallók hallókészülékük segítségével többé-kevésbé megértik a hangzó beszédet, érthetően beszélnek, bár verbális kommunikációjukon érzékelhetőek a kontroll hiányosságai. A jelnyelvet nem ismerő vagy nem használó nagyothalló elszigetelődhet, a jól jelelő és érthetően beszélő viszont „híd", vagyis összekötő szerepét is betöltheti a hallók társadalma és a siket közösség között.

*Prelingvális siket*nek nevezzük azt a személyt, aki még az „akusztikus anyanyelv elsajátítása előtt veszítette el a hallását, vagy már siketen született". Ezek a személyek csak tanulási folyamat révén juthatnak a hangzó nyelv birtokába, az ő kompetenciaszintjük erősen ingadozó. A *posztlingvális siket* pedig „már egy hangzó nyelv birtokában volt, (a)mikor hallását elveszítette, így az adott hangzó nyelvi kompetenciája teljes, biztos" (Szabó 2007: 11).

Meg kell említenünk a *jelelt magyar nyelv* (vagyis a jelekkel kísért magyar beszéd) és a *magyar jelnyelv* közötti különbségeket is. A jelelt magyar nyelv olyan kevert nyelvváltozat, amely jelben a magyar mondatok szórendjét követi, tartalmaz magyar nyelvtani elemeket (például tárgyragot), ezen kívül kötőszavak, sőt, névelők is szere-

pel(het)nek benne. Egy példa a különbözőségre: *„A szék az asztal mellett van”* mondat jelelt magyar nyelven így hangzik: SZÉK ASZTAL MELLETT VAN, míg magyar jelnyelven: SZÉK ASZTAL – természetesen megfelelő formával és helyen, egymás mellett jelelve. A különbség a tér tudatos használatában is megmutatkozik: míg a magyar jelnyelvben alapvető fontosságú, a jelelt magyar nyelvtől viszont teljesen idegen (Lancz 2004).

*Nemzetközi-e a jelnyelv?* Téves az az elképzelés, hogy a siketek ugyanazt a jelnyelvet használják az egész világon. Valójában a jelnyelvek is – a hangzó nyelvekhez hasonlóan – spontán módon, kommunikációs szükséglet eredményeképpen jöttek létre. Nem ritka jelenség azonban az ún. *jelkölcsönzés*, például a magyar jelnyelvbe – valószínűleg történelmi okokból – számos osztrák jel került be.

Az *ujj-ABC* egy vizuális kód, amelynek a segítségével a siketek inkább betűzik, mint jelekre tagolják a mondanivalójukat. A magyar siketeknek kétféle ilyen jelrendszerük van: az egyik a nemzetközi ABC-ből átvett és kibővített *daktil*, ennek a betűi az írott betűk formájára emlékeztetnek; a másik a *fonomimikai ABC*, amely a gyógypedagógusok által használt segítő mozdulatokból keletkezett. Magyarországon nem népszerű egyik ujj-ABC sem, általában csak tulajdonnevek pontosítására használják.

„A hallássérültek számára kulcskérdés a jelnyelv szerepének meghatározása az élet minden területén egyaránt” (Kósa, Lovászy 1997). Fontos tudni, hogy „a siketek és a súlyos fokú nagyothallók elsődleges gondolatkifejező eszköze a magyar jelnyelv, és nem a beszélt magyar nyelv”. Ez azt jelenti, hogy a magyar jelnyelv a Magyarországon élő siketek anyanyelve, a magyar nyelv pedig az első idegen nyelvük (tehát magyar mint idegen nyelv). A magyar jelnyelv kutatása a *Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége*, rövidítve: *SINOSZ* kezdeményezésére kezdődött el 1985-ben.

A *jelnyelv fogalmá*t – a Kósa-Lovászy jogi kéziratban – az alábbi, sokak számára jól ismert sorok szerint határozták meg: „A jelnyelv a legtöbb siket ember elsődleges nyelve. A jelnyelv lehetőséget ad arra, hogy a siket emberek ki tudják fejezni magukat és fejleszteni tudják a lehetőségeiket [...]. A jelnyelv a siket közösségben, a siket emberek közötti kölcsönhatás által született és fejlődött ki. A nyelvészeti tanulmányok szerint a jelnyelv megfelel a természetes nyelvre vonatkozó összes követelménynek." A *Finn Jelnyelvi Központ* a következő kutatási eredményeket fogalmazta meg: „A jelnyelv nem nemzetközi nyelv. Minden országnak van saját nemzeti nyelve. A különböző országok jelnyelvei szerkezetileg hasonlítanak egymáshoz, de a jelnyelvi szókészletekben (lexikákban) akkora különbségek vannak, hogy különböző jelnyelvekről beszélhetünk". A jelnyelv tehát ugyanolyan szerepet tölt be mint más beszélt nyelv, ezért önálló nyelvnek minősül. Használata a hallássérültekhez kapcsolódik legszorosabban, ezért számukra a jelnyelv anyanyelvi szerepet tölt be. A tanulmányban megfogalmazódik az is, hogy „a siketek és a súlyos fokú nagyothallók *nyelvi kisebbséget* alkotnak, s számukra biztosítani kell a lehetőséget a jelnyelven való megszólalásra” (Kósa-Lovászy 1997). Napjainkban, hazánkban is, egyre több olyan konferenciát szerveznek, ahol a hangzó nyelvi prezentációk mellett jelnyelvi előadások is elhangzanak. Ezeken a konferenciákon a *kommunikációs akadálymentesítés*ről a SINOSZ gondoskodik: jelnyelvi tolmácsok végzik a hangzó nyelvről jelnyelvre, illetve a jelnyelvről hangzó nyelvre történő információ-továbbítást.

## 3. A magyar jelnyelvi szótárak bemutatása

### *3.1. A Siketek képes jelszótára*

Az első magyar jelnyelvi szótár A *Siketek képes jelszótára*. A Medicina Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1985-ben. A szótár szerkesztői a német jelszótár anyagát vették át, és céljuk az volt, hogy elősegítsék a nemzetközi jelek mind szélesebb körű megismerését. A szótár alapja a *Gestuno* című könyv, amelyet az angol siketek szövetsége adott ki a Siketek Világszövetségének felkérésére. Jelen szótár kis változtatással és bővítéssel készült el. A *gestuno* egy mesterségesen kialakított nemzetközi jelnyelv, sikeressége és a siket közösségekben való elterjedése azonban megosztja a kutatók véleményét.

A *Siketek képes jelszótár*ában háromféle jelrendszer jelei fedezhetők fel:

a) az angol siketek szövetségének kiadásában megjelent *Gestuno* szótár jeleit a számok előtt csillaggal (*) jelölték meg (pl. *819 'támasztani', *827 'felezni', *829 'részt venni').
b) a szótár fő részében található többi jelet a német szótárból vették át, valamint
c) a *Függelék*ben a magyar jelek találhatóak.

A jelek között vannak:

a) egy jellel kifejezhető ún. *egyszerű jelek* és

b) több jellel kifejezhető ún. *összetett jelek*. Az összetett jelek vagy osztott képekben jelennek meg (pl. 'házhely', 'vízmérték'), vagy a számok előtt található „o"-jelzés utal arra, hogy összetett jelről van szó (pl. o 1098 'rövidített munkaidő', o 992 'fél év').

A magyarázó vagy elő- és utójeleket a szavak, fogalmak után zárójelbe tették és *-gal jelölték meg, mert a fogalom a kiegészítő jel alkalmazásával válik egyértelművé.

A könyv végén az ábécé-szerinti *Szójegyzék* segítségével könnyű megtalálni az egyes jeleket, a *Tartalom* alapján pedig témakörönként lehet tájékozódni. A fényképekre rajzolt jelzéseket a *Gestuno* című könyvből vették át.

*3.2. Alapfokú kommunikációs tanfolyam, Középfokú kommunikációs tanfolyam*

A jelnyelv elsajátítása jelnyelvi tanfolyamokon történik. A tanfolyamok típusai: Alapfokú kommunikációs tanfolyam, Középfokú kommunikációs tanfolyam, Szinten tartó jelnyelvi tanfolyam és Jelnyelvi tolmácsképző tanfolyam.

Az *Alapfokú kommunikációs tanfolyam* című kiadvány az alapfokú jelnyelvi tanfolyam szótára és tankönyve is egyben. Ezen a tanfolyamon kb. 1000 jelszókincs elsajátítását tűzik ki célul. A szótárban az alábbi témakörök szerepelnek: *Köszönési és udvariassági formák; Lakás, öltözködés, tisztálkodás; Család, kapcsolatok, ünnepek; Csecsemőgondozás, gyermeknevelés; Háztartás, élelmiszerek; Egészség, betegség, fogyatékosság; Iskola, hivatal; Közlekedés; Nyelvtani kiegészítők; Idő, időjárás; Számok, mennyiségek; Színek; Városok.*

Az Alapfokú kommunikációs tanfolyam anyagát tartalmazó könyvet először 1998-ban adta ki a SINOSZ. Az ábrákat Vincze Tamás grafikusművész készítette. Az Előszóban Vasák Iván, a SINOSZ elnöke, többek között a következőket fogalmazza meg:

> *„... célunk az, hogy a halló társadalommal megértessük a hallássérülés lényegét, az abból eredő problémákat, s rávezessük a halló embereket arra, hogyan viselkedjenek a hallássérültekkel. Ha ez sikerül, és az előítéletek valamilyen mértékben csökkennek, esetleg megszűnnek, akkor a hallássérült emberek önbizalma is nő, és talán nyitottabbá válnak a külvilággal szemben. (...) Nyelvi szempontból a siketek egy etnikai kisebbséget alkotnak, akiknek harcolniuk kell jogaikért."*

Az alapfokú tanfolyam célja, hogy „megtanítsa az érdeklődőket a jelbeszéd alapfogalmainak, kifejezéseinek korrekt és általában pontos használatára, megformálására." Ezt a képzést a társadalom legkülönbözőbb területeiről, a legeltérőbb szándékkal érkező érdeklődőknek ajánlják: szülőknek, pedagógusoknak, egészségügyi dolgozóknak, lelki gondozóknak, állami hivatalok alkalmazottjainak, barátoknak, munkatársaknak, egyszóval mindenkinek, aki kapcsolatban áll a siketekkel, illetve szeretne segíteni nem halló embertársainak.

Ez az alapfokú kommunikációs tanfolyam anyagát képező könyv szokatlannak tűnhet, hiszen korábban sem tankönyvnek, sem szótárnak nem tekintették, hanem kísérleti jegyzetként tartották számon. Napjainkban a tematikus szótár megnevezés a legelterjedtebb ennek a kiadványnak a megnevezésére, ezért is szerepel jelen dolgozatomban.

A *Középfokú kommunikációs tanfolyam* című kiadvány pedig már egy magasabb jelnyelvi szint, a középfokú jelnyelvi tanfolyam tankönyve és szótára. 1000-1200 jelszókincs elsajátítását jelenti azok számára, akik az alapfokot már elvégezték.

A szótár témakörei: Szórakozás, kultúra, hobby; Sport, játék; Érzelmi és szexuális élet; Utazás; Politika; Önkormányzat, rendőrség, bíróság; Foglalkozás, munkavégzés, eszközök; Vallási, egyházi fogalmak; Földrajzi fogalmak, országok; Növények, zöldségek, gyümölcsök; Állatok.

Mindkét tankönyvben, illetve szótárban az egyes témaköröket gyakorló mondatok zárják. Az órákon is természetesen a gyakorlásra helyezik a hangsúlyt. A siketek ezen kívül a saját közösségükben is biztosítanak gyakorlási lehetőséget a nyelvtanulók és az érdeklődők számára.

*3.3. A Magyar Jelnyelv Szótára*

A következő szótár, amelyet szeretnék bemutatni, *A Magyar Jelnyelv Szótára*. A nevében is benne van, hogy ez már egy „igazi" szótár, tehát kifejezetten ilyen céllal készítették. A szótár hátsó borítóján olvasható egy ajánlás, amelyben nagyon szép és hasznos gondolatok fogalmazódnak meg:

*„Egy különleges nyelv első szótárát tartja kezében az olvasó. Olyan nyelvét, amelyen a hangok nélkül élő embertársaink könnyedén megértik egymást, amelyen vitatkoznak, vicceket mesélnek, szerelmet vallanak egymásnak. Más ez a nyelv. Más, mint a beszélt és írott magyar nyelv, hiszen nemcsak szókincse, de a nyelvtana is eltérő. És más, mint a többi jelnyelv, hiszen csaknem kétszáz évvel ezelőtt a magyar siketek alakították ki a maguk tetszése szerint, a maguk számára. Szép ez a nyelv. A jelelő ember a körülötte lévő teret tudatosan használja, birtokba veszi, miközben arc- és testjátéka ezernyi árnyalattal gazdagítja mondanivalóját. Ujjai különös táncot járnak, az egyes lépéseknek azonban jelentésük van a siketek világában. Ez a kötet azoknak a hallóknak kíván segítséget nyújtani, akik elhatározták, hogy megértik az ujjak táncát. Éppen ezért a szócikkek nem ábécérendben követik egymást, hanem a jelnyelv belső logikája, a kezek formája alapján. Így nem csak szavak, de jelek is visszakereshetők a szótárban, amely egyelőre – első változatként – csupán a budapesti nyelvjárás jeleit foglalja magában."*

A szótár első kiadása 1999-ben, a második pedig 2004-ben jelent meg, mindkét esetben a SINOSZ gondozásában. Vasák Iván főtitkár az *Előszó*ban a következőket fogalmazza meg: „Bízunk benne, hogy haszonnal forgatja majd minden érdeklődő: a siketek mellett azok a hallók, akik már ismerik a jeleket, csemegézzenek, akik még nem, kóstoljanak bele, és talán alaposabban is meg akarják majd ismerni! Ez talán az egyik első lépés lehet a siketek közössége felé."

*A Magyar Jelnyelv Szótár*ának egyik legfontosabb célja – a nyelvtanulók segítésén túl – annak alátámasztása, hogy a magyar jelnyelv valóban nyelv, olyan nyelv, amely sajátos szókinccsel rendelkezik. Mivel a jelnyelvnek nincs írott formája, ezért a gyakorlás – különösen anyanyelvi beszélőkkel – rendkívül fontos a jelek elsajátításában.

*A szótár használata*

A beszélt nyelvekhez hasonlóan jelen kötet is kétirányú keresést tesz lehetővé. Segítséget nyújt abban az esetben, amikor a nyelvtanuló egy szónak nem ismeri a jelnyelvi megfelelőjét. Ekkor elég fellapozni a szótár végén található betűrendes *Mutató*t, amely megadja a keresett szócikk számát. Ezen kívül akkor is segít a szótár, ha a tanuló valahol lát egy jelet és szeretné megtudni a jelentését. Ez utóbbi ismeretbővítés azonban azért igényel nagyobb körültekintést, mert a beszélt nyelvektől eltérően a jelnyelveknek nincs ábécéjük, ezért a magyar jelnyelvben is a *kézformák* szolgál(hat)nak kiindulópontként a jelek sorba rendezésénél.

a) Első lépésben azt kell eldönteni, hogy milyen kézforma jelenik meg az adott jelben. 16 alap-kézforma létezik és ezeknek is különböző változataik vannak attól függően, hogy az adott jelet pl. behajlított és/vagy érintkező ujjakkal kell-e jelelni; milyen az ujjak tenyérre vonatkozó helyzete; vannak olyan esetek, amikor a hüvelykujj helyzete is fontos. A szótárt az alap-kézformák és változataik szerint tagolták részekre.

b) Minden fejezet további egységekre bomlik aszerint, hogy a jelek egykezesek-e vagy kétkezesek. Amennyiben az oldal tetején látható bekeretezett kézforma-ábrában szerepel a 2-es szám, akkor kétkezes jelről van szó, ennek hiánya egykezes jelre utal.

c) Az egyes egységeken belül a jelek bemutatása fentről lefelé történik. Ez azt jelenti, hogy először a fej környékén kivitelezett jeleket ábrázolják, ezeket a felsőtesten, majd a karok környékén bemutatott jelek követik, a sort pedig a jelölő előtti térben formált jelek zárják.

*A szócikkek (jelek) felépítése:*

A szótárban található szócikkek legalább három részből állnak: egy vagy több fotóból, a jelentések felsorolásából és a kivitelezés leírásából. Ezeket az információkat egészíti ki sok szócikkben a *Megjegyzés* rovat, amely a jel használatával kapcsolatos tudnivalókat, a lehetséges formai változatok rövid leírását, illetve a kézforma és a jelentés közötti esetleges összefüggéseket tartalmazza. Ezzel a halló nyelvtanulók dolgát szeretnék megkönnyíteni. A megfogalmazás talán első pillanatra bonyolultnak tűnik, ennek azonban az az oka, hogy egy egyszerűnek tűnő kézmozdulat sok-sok apró részlettel írható csak le (Lancz 2004).

*A jelek az alábbi öt alkotórészből állnak:*

a) *Kézforma*: Az a mód, ahogy a kéz ujjai egymáshoz képest helyezkednek el, például kinyúlnak, behajlanak, szorosan egymás mellett állnak, érintik egymást stb. Ezek alapján a jelek egész halmaza kisebb csoportokra bontható, például a lapos tenyérrel kivitelezett jelek csoportjára. Ezek a kézforma-csoportok további kisebb egységekre bonthatók, például B kézforma behajlított ujjakkal, élesen begörbített ujjakkal, összeérő ujjakkal, elálló hüvelykujjal stb.

b) *Orientáció* (vagyis irányultság): A tenyérnek és az ujjaknak a test síkjához viszonyított helyzetére utal, például 'a tenyér a test felé néz, az ujjak balra'. Mindkettőre ki kell térni a leírásnál, hiszen például a test felé néző kéz ujjai nézhetnek jobbra vagy balra, lefelé vagy felfelé és ez minden más orientációra is igaz.

c) *Elhelyezkedés*: A kéznek a test különböző részeihez viszonyított elhelyezkedése, például a mellkas bal oldala előtt, a jobb halánték mellett, a derék magasságában stb. Idetartozik az az elhelyezkedés is, amikor a kéz, illetve a kezek megérintik a test valamely pontját, beleértve a másik kezet is.

d) *Mozgás*: A legtöbb jelnek van egy kiinduló- és egy végpontja, a két pontot pedig egy mozdulat köti össze, például 'egyszeri felfelé ívelt mozdulat előre'. A mozdulatot annak irányával, sebességével és típusával (egyenes, ívelt, hullámvonalú stb.) lehet meghatározni, de az ismétlődések száma is fontos tényező.

e) *Nem manuális jelek*: A kezek mozgását nagyon gyakran egy-egy jellegzetes arckifejezés, testtartás, fejtartás vagy tekintet egészíti ki. Ezek vagy gyakori, illetve lehetséges kísérői egy jelnek, vagy annak szerves, elválaszthatatlan részei. Az arckifejezés például szerves része a SZOMORÚ jelének, hiszen a jelelés figyelő személy ezt várja. Ebben az esetben egy mosolygó arc az egész jelet érthetetlenné tenné a számára (Lancz 2004).

*A szótárban szereplő jelek:*
A szótárban elsősorban a budapesti nyelvjárás jelei szerepelnek. A hét nyelvjárás fontos részét képezi az ország különböző részein élő siketek kultúrájának, azonban a budapesti változatot oktatják a jelnyelvi tanfolyamokon és ezt használják a tolmácsok is munkavégzésük során. Ezen két ok miatt a budapesti nyelvjárás fokozatosan átveszi az 'irodalmi nyelv' szerepét.

Egy nyelvnek, így a jelnyelvnek is nemcsak területi, hanem társadalmi változatai is vannak, és eltérő jelkészletet használ egy férfi és egy nő, egy fiatal és egy idős ember, egy falusi és egy városi lakos, egy kevésbé iskolázott és egy diplomás ember. Ez a szótár mindössze 750 jelet tartalmaz és az átlagos műveltségű, középkorú, városi siketek szókincsének egy részét képezi. Hiányzik belőle a szleng, a szakmai zsargon, a gyermeknyelv, az archaikus jelek.

Ebből a 'terjedelmes zsebszótárból' 2-3000 magyar szó is kikereshető. Ennek az a magyarázata, hogy a legtöbb jel sok különböző jelentéssel bír, sokféleképpen fordítható le magyarra. Ami például magyarul 'csivitelés', 'recsegés', 'berregés', 'csörömpölés', az egy siket ember számára egyszerűen 'zaj', ugyanakkor ami magyarul 'megy', az a magyar jelnyelven számtalan formában kifejezhető ige és ezek közül csak egy szerepel a szótárban.

**4. Internetes szótárak:**

*4.1. www.hallatlan.hu*
Ezen az oldalon a magyar jelnyelv hatékony oktatási formáját alakították ki elsősorban halló, a jelnyelv iránt érdeklődő emberek számára. A jeleket néhány másodperces videó mutatja be folyamatos ismétléssel, így a vizuális kommunikációhoz szükséges gesztikuláció és mimika könnyen elsajátítható. Az oldalon található egy fórum is, amely lehetőséget kínál a halló és a siket közösségek közötti akadálymentes kommunikációra. A siketség mélyebb, átfogóbb megismeréséhez hangot kaphat minden észrevétel, javaslat, amellyel a honlap önmagát formálja teljesebbé. A látogatók igényei szerint folyamatosan bővítik a jelkincstárat, újabb jelek, összetett mondatok feltöltésével.

*A korpusz legfontosabb témakörei:*
ABC (daktil), ABC (fonomimikai), Állatok, Család, Egyéb, Élelmiszer, étkezés, Földrajz, Hivatal, munka, Időfogalmak, dátumok, Kérdések, egyéb kifejezések, Növények, Orvosnál, Otthon, Öltözködés, Politika, Sport, Számítástechnika, Számok, Személyiség, külső, Szólások, közmondások, Szórakozás, művelődés, Utazás, közlekedés, Üdvözlés, udvariasság, Vallás.

*4.2. www.hozzaferes.hu/szotar*
Egy új kutatás eredményeiről tájékozódhatunk a www.hozzaferes.hu/szotar oldalon. *A regionális jelváltozatok szótárát* készítették el a kutatók. A korpuszhoz ún. minimumszókincs-táblázatot állítottak össze, amelyben nyelvjárásonként 1000 kifejezés szerepel. Tematikus szempontokat vettek figyelembe, tehát a mindennapi életet átölelő kifejezések jeleit mutatja be a szótár. Az adatközlők ugyanazok, akik a www.hallatlan.hu oldalon is szerepelnek.

Magyarországon hét nyelvjárást tartanak számon, ennek megfelelően 7x1000 jel és egyéb jelek, összesen 8736 jel található a szótárban. A korpuszt pragmatikai, szemantikai és fonológiai elemzésekhez (is) ajánlják a szerkesztők.

**5. Összefoglalás**
Dolgozatomat, amelyben a magyar jelnyelvi szótárak bemutatását tűztem ki célul, hiánypótló munkának szántam. Először a magyarországi jelnyelv-kutatás első állomását jelentő *Siketek képes jelszótárát* mutattam be. Ebben a szótárban, amelyet német kutatók állítottak össze, magyar, német és angol jelek szerepelnek.

Az alapfokú jelnyelvi tanfolyam tankönyve az *Alapfokú kommunikációs tanfolyam* című kiadvány, amely korábban kísérleti jegyzetként működött. Napjainkban azonban a tematikus szótár elnevezést tartják helyesnek a kutatók. A *Középfokú kommunikációs tanfolyam* tankönyve szintén használatos tematikus szótárként is. Mindkét kiadványt az 1990-es évek végén adta ki először a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.

A *Magyar jelnyelv szótára* az első „igazi" magyar jelnyelvi szótár. A szótár kiadása Lancz Edina és Steven Berbeco jelnyelv-kutatók nevéhez fűződik. Első alkalommal 1999-ben adta ki a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége. E kiadvány egyik célja, hogy segítséget nyújtson a jelnyelv-tanulóknak, másik célja pedig annak a ténynek az alátámasztása, hogy a magyar jelnyelv valóban nyelv. Egy olyan nyelv, amely sajátos szókinccsel rendelkezik. A jelnyelvnek azonban nincs írott formája, ezért a gyakorlás, különösen anyanyelvi beszélőkkel nagyon fontos a nyelvtanulási folyamatban.

Az online szótárak szintén nagyon fontos szerepet töltenek be a jelek elsajátításában. Az első magyar online jelnyelvi szótár a www.hallatlan.hu oldalon található. Az elmúlt évek nyelvjárási kutatásainak eredményeit pedig a www.hozzaferes.hu/szotar tartalmazza. Ebben mind a hét magyar nyelvjárás jelei szerepelnek. Nyelvjárásonként 1000 jelet, így – a kiegészítő jelekkel együtt – összesen 8736 jelet tartalmaz a szótár. A szótár anyagának összeállítása során a mindennapi életre legjellemzőbb jelnyelvi kifejezések bemutatását tűzték ki célul a kutatók.

**IRODALOM**

Alapfokú kommunikációs tanfolyam (kísérleti jegyzet). 1998. Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.
Kósa Á., Lovászy L. 1997. *Siketek és Nagyothallók helyzete a magyar jogrendszerben, különös tekintettel a büntetőjogra.* Kézirat. Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.
*Középfokú kommunikációs tanfolyam* (kísérleti jegyzet). 1998. Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.
Lancz E. 2004. *A Magyar Jelnyelv Szótára.* Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.
Starcke Hellmuth-Maisch, G. 1985. *Siketek képes jelszótára*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
Szabó M. H. 2007. *A magyar jelnyelv szublexikális szintjének leírása.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Szabó M. H. (szerk.) 2003. *A jelnyelv helyzete a kutatásban, az oktatásban és a mindennapi kommunikációban.* Budapest–Pécs: Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 1.
Vasák I. 1995. *A jelnyelv elmélete és módszertana.* Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.

**INTERNETES HIVATKOZÁSOK:**

1. www.c3.hu
2. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/hattyar/diss_nem.pdf
3. www.hallatlan.hu
4. www.hozzaferes.hu/szotar
5. www.jelnyelv.hu
6. www.jelszotar.hu
7. www.nyitottenciklopedia.akti.hu
8. www.siketek.hu

**IVÁCSONY ZSUZSÁNNA**
Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár
*ivacsonyzs@yahoo.com*

# A magyar nyelv oktatásának mérhető hatásai a moldvai csángóknál

***Kulcsszók:*** *csángó image, levél, oktatás, keresztapa-program*

**Bevezető**

Doktori kutatásom a moldvai magyar nyelvjárás jól meghatározott szegmensére irányul, különös tekintettel a birtokos szerkezetekre fókuszál, hangsúlyos szerepet kap a román–magyar nyelvi interferenciák nominális szerkezetekben való vizsgálata. Dolgozatomban különféle forrásokat használok fel. Legnagyobb részét saját gyűjtésem képezi, melyet 2002–2003 között a Tázló mentén elterülő *Pusztináról*, a Szeret folyó medrében meghúzódó *Klézséről* és *Forrófalváról*, illetve a déli csángók csoportjából, a Bákó térségében levő *Nagypatakról*, illetve 2008-ban *Magyarfaluban* gyűjtöttem. Mindezt kiegészítik azok a szócikkek, amelyek a kolozsvári nyelvészeti tanszék adattárában vannak. Egy esettanulmány erejéig megjelenik 52 darab levél, amelyet Csíkszeredában tanuló moldvai csángó gyerekek írtak, szervezett körülmények között, a keresztszülő programban résztvevő személyeknek, *keresztapáknak*.

A rendelkezésemre bocsátott szövegek elsődleges funkciójaként az egyének közti kommunikáció jelölhető meg. Személyes élményeket rögzítenek, családi és közösségi eseményekről számolnak be, egymástól térben távoli történések részleteit közlik. Az információcsere jelen formája azonban túlmutat a szokványos levelezések sémáján. Az intézményes keretek között, inkább „megrendelésre", mintsem személyes indíttatásból íródott szövegek egy sajátos kulturális kontextusba vannak ágyazva. Az erdélyi magyar kisebbségi sors narratívumainak elemzésekor Keszeg Vilmos kihangsúlyozza, hogy a történeteket realitássá, a világ részévé az a társadalmi kommunikációs gyakorlat teszi, amely kialakítja, alakítja, használja őket, hol a társadalmi nyilvánosságban teremtve életteret számukra, hol egy közösség intim kommunikációs világában egyfajta ellentudatként forgalmazva őket (Keszeg 2002: 257). Jelen esetben is a közösségi diskurzus egy olyan szegmensével szembesülünk, amely a közösségi tudatból merít, s a használt sztereotípiákat egy intim közegben érvényesíti, mindezt azzal a szándékkal, hogy jelen kommunikáció révén hitelességet szerezzen a „realitásnak".

A magyar nyelvű oktatásban részt vevő moldvai csángó gyerekek egy csoportja a keresztszülő programba bekapcsolódó anyaországi támogatók számára írták a leveleket. Ilyen tekintetben pedig elsősorban azon kliséknek kellett megfelelniük, amelyeket a magyar oktatás szervezői exponálnak a nyilvánosság felé. A levelek tartalmának vizsgálata révén azokat a kommunikációs sémákat igyekszem bemutatni, amelyek a jelzett szituációból erednek. Feltételezve, hogy nemcsak a levélírás műfaji sajátosságait ismertették meg a diákokkal, hanem a tartalmi összetevőkre is ráirányították a figyelmet, közös motívumok, törvényszerűségek meglétét vizsgálom és mutatom be. Kérdésként fogalmazódik meg továbbá, hogy az értelmiségi elit által forgalmazott „csángó image" miként nyilvánul meg a szövegekben. Ez utóbbi tényezőre a Peti (2006: 129–155), valamint Ilyés (2006: 99–128) tanulmányaik által összesített „csángóképek" tükrében reflektálnék.

**A vizsgálat tárgya**

A vizsgálat tárgyát képező szövegeket a csíkszeredai Segítő Mária bentlakásában tartózkodó moldvai csángó gyerekek fogalmazták meg. A rendelkezésemre bocsátott leveleket 2009-ben, a pünkösd előtti héten, valamint azt követően, az iskolai évzárót megelőzően írták a magyar nyelvű oktatásban részesülő diákok. Az ötvenkét levél a következő térbeli megoszlásból származik: két diák Csík faluból, hét diák Lábnyikból, tizenegy diák Magyarfaluból, négy diák Kóstelekről, tizenhárom diák Külsőrekecsinből, tizenkét diák Pusztináról, egy diák Frusmószából és két diák Lészpedről. A nyolc moldvai településről származó gyerekek korosztály szerinti megoszlása a következő: huszonhét IX. osztályos tanuló, kilenc X. osztályos, tizenegy XI. osztályos, három XII. osztályos tanuló, egy

posztliceális oktatásban részesülő, valamint egy diáklány, aki a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem II. éves hallgatója volt.

A szövegek a bentlakásban szervezett pedagógiai tevékenységek eredményeként születtek, bár egyéni alkotások, de kötelező feladatként teljesítették ezeket a diákok. „*Azért irok levelet, és nem e-mail-t, mert a bentlakásban van egy szabály, ami szerint havonta muszály írni egy levelet a keresztapáknak.*" A pedagógus felelősségét képező borítékolást megelőzően kerültek fénymásolásra a levelek, s így jutottam ezek birtokába. Külalakra mindegyik levél tükrözi szerzője egyéniségét, a terjedelmük is váltakozó, s csupán egyetlen esetben haladja meg az egy oldalt. Mindegyik magán viseli a levélírás műfaji sajátosságait, ami arra enged következtetni, hogy az oktatás részét képezte a műfaj elsajátítása. A tartami összetevőkről a következőkben bővebben szólok, azt viszont előrebocsátom, hogy egyénenként változó – keresztszülő és keresztgyerek közötti eltérő – számú előzetes levélváltásról beszélhetünk.

**A kontextus**

A moldvai csángó magyar nyelvű oktatás megszervezésére tett kísérletek kezdetben kevésbé bizonyultak eredményeseknek (Hegyeli é. n., Pálffy 1999: 187.). A nemzeti érzelmekkel erőteljesen átitatott elszigetelt cselekedeteket 2001-től kezdődően már rendszerbe szervezetten bonyolították le. A nyolcadik osztály elvégzése után azonban már nem tudták biztosítani a magyar nyelvű továbbtanulás lehetőségét. A székelyföldi középiskolák jelenthettek megoldást a középiskolai oktatásra, ami egyben a családok számára többletkiadást jelentett. 2004-ben – amikor már összesen 21 csoportba szervezve működött tíz faluban a magyar oktatás –, fogalmazódott meg nyilvánosan a *keresztapa programban* való részvétel lehetősége.1 A program lényege valamely csángó gyerek közvetlen anyagi támogatásában rejlett. A támogatók bizalmát a személyközi kapcsolatokra alapozták, a keresztszülők és keresztgyerekek közötti kapcsolatteremtéssel a támogatásoknak nyilvánosságot szántak.

A *keresztapa programba* bekapcsolódó egyének rendszeres anyagi juttatásai fedezték a diákok taníttatásának költségeit. A rendszer megalapozóinak szándéka – miszerint a támogató és támogatott között személyes ismeretségre is sor kerüljön – sok esetben sikeresen megvalósult. Amint egy korábban idézet levélből is értesülhettünk, a támogatott gyerekek számára kötelező volt a hagyományos postai úton történő kapcsolattartás. Ezen mesterséges kommunikációs folyamat egy szegmensébe nyílt lehetőségem betekinteni, s értelmezni a kirajzolódó törvényszerűségeket.

**Műfajiság**

A megszólítás, az aláírás, a keltezés elmaradhatatlan kellékei a hagyományos levél írásának. A levél bevezető, indító szakasza kapcsolatot teremt a levélíró és a címzett között: a levélíró jelzi, mire válaszol levelében, hivatkozik egy kapott küldeményre, eseményre, illetve ismerteti a levélírás körülményeit, megemlítheti azt az alkalmat, amely írásra készteti. A legterjedelmesebb részben részletesen ki lehet fejteni a mondanivalót, melynek megformálása az alkalomhoz és a levélíró szándékához igazodik. Hangja, stílusa függ a tárgytól, amelyről szól, és attól a viszonytól, amely a címzetthez fűzi. A befejezés célhoz juttatja, kiegészíti a levél egész tartalmát, gondolatmenetét. Tartalmazhat elbúcsúzást, jókívánságot, üdvözlést a címzettnek, kérdéseket vethet fel, válaszadást sürgethet. A levelet záró aláírás előtt valamilyen szokásos záró formulát szokás használni, végül pedig a keltezés következik. A műfaji jellemzők mellett alapvető követelmény továbbá az olvasható, helyesírási hibáktól mentes, igényes munka.

Az ismertetett műfaji sajátosságok szinte mindegyike jelen van a rendelkezésemre bocsátott levelekben, ami csak megerősíti a pedagógusok ez irányú tevékenységét. Maga a kommunikációs folyamat is több szempontból lényeges. Alapvető funkciója a támogató irányába kinyilvánított személyes köszönet, de ugyanakkor annak megerősítését is szolgálja, hogy a diák fokozatosan elsajátítja a magyar nyelvet, tanulmányi előrelépése biztosított,

[1] A Moldvai Csángó Szövetség honlapján (www.csango.ro) megjelentett felhívás a hagyományos csángó kultúrába ágyazott műrokonsági rendszer kiterjesztésére hívta fel a figyelmet: *Moldvai falvakban nagyon gyakori, hogy a falutársakat, ismerősöket, keresztapának szólítanak – még akkor is, ha valójában semmiféle rokonsági, komasági szál nem fűzi össze az embereket. A kapuban álló vendég is így „rikótja", azaz szólítja a házigazdát: „Keresztapa, keresztanya!" Legyen Ön is ismerőse, keresztapja vagy keresztanyja a moldvai magyaroknak!*

azaz közvetlen visszacsatolásként szolgál a tanulmányait finanszírozó személy részére. Kevés esetben érzékelhető közvetlen hangnem a levelekből, szűkszavúak, jól körülhatárolható tematikát érvényesítenek, némelyikükből pedig visszaköszön az írás kényszere, így csupán néhány kötelező sorra szorítkoznak. Egyik levélíró tegező megszólítást alkalmaz, ami saját döntésnek bizonyul, és visszajelzést várt ezen közvetlen hangnemre.

A szöveget megalkotó személyek önállósága a megfogalmazásban és a nyelvhasználatban mutatkozik meg igazán. A megírt levelekből a helyesírási hibákat nem javították ki, a fogalmazást sem helyesbítették. A magyar nyelvtanulás késői kezdete természetessé tette a helyesírási hibák jelenlétét, mi több: ezek nyomatékosítják a gyerekek magyar kultúrával szembeni hátrányos helyzetét és az oktatás szükségszerűségét. Sajátos nyelvhasználatra figyelhetünk fel, ami annak bizonysága, hogy szabad fogalmazás lehetősége volt biztosítva a diákoknak. A sematikus formulák, az irodalmi nyelv sokszor keveredik a népi nyelv elemeivel. Így például egyik magyarfalusi fiú által, az egri borász keresztapjának írt levelében egy időben vannak jelen a népnyelv formulái („*első rendben*", „*fogy ki az év*", „*kijött a nyár*", „*testvérem es*"), az udvarias kifejezések („*hogy tetszenek lenni*", „*maguknak kívánok egészséget és jó munkát*"), vagy a diáknyelv elemeit („*suli*", „*intri*"). A nyelvjárási sajátosságok az olvasó számára hitelesebbé teszik a levelet, így a pedagógusok nem tiltották a fentebb jelzett szavakat, vagy a „*megjártam*", „*kendék*" sajátos csángó kifejezéseket. Általános jellemzőként említhető még a román tükörfordítások jelenléte. Számos alkalommal visszaköszön a román *în primul rând pot să spun* formula magyar változata: *első sorban (rendben) tudom mondani*, vagy a *ce mai faceţi* kifejezés tükörfordítása: *mit még csinálnak*. Az előbbi példához hozzátartozik az is, hogy a az *első sorban* kifejezést tipikusan a magyar nyelvű oktatás során sajátították el a gyerekek, melyet szóbeli közlés során szinte soha nem használnak, írásban is ritkán, gyakrabban alkalmazzák *az első rendben* formulát.

Az műfai sajátosságok érvényesítésének intenzitása korosztályonként változó. Reális különbség létezik a IX. és XII. korosztály diákjai között, az utóbbiak nagyobb gyakorlatról téve bizonyságot. A II. éves egyetemista hallgató szóhasználata sokkal kifinomultabb, mi több, hangsúlyosan érvényesíti a közvélemény irányába terjesztett mostoha csángó sors szimbolikáját: „*Olyan jó érzést ébreszt fel bennem a május. Úgy érzem, hogy a természet magára öltötte a legszebb ünneplő ruháját, és el is kápráztatja vele az emberiséget. A május úgy érzem új reményt ad nekünk, és arra próbál buzdítani, hogy mi se adjuk fel a harcot.*"

**Tartalmi komponensek**

Az erdélyi magyar sajtóban forgalmazott csángókép elemzése során (Ilyés 2006: 123–126) Ilyés Sándor olyan toposzok meglétére világított rá, amelyek a magyar közbeszédben és a nyilvános beszédben ugyanazon jelentéstartalommal jegyezhetők. Némelyek jelen levelekből is visszacsengnek. Nem csoda, hiszen a „csángómentés" (Peti 2006: 129–156) egyik akciójaként számon tartott keresztszülő program a nemzeti és szociális érzékenységre apellált, amelyhez a közvéleményben rögzült kulturális előképeken keresztül vezet a legrövidebb út.

A moldvai csángók világképét előszeretettel szokták jellemezni mély vallási képzeteik révén. Középkorias vallásgyakorlatuk, a falvaik búcsúján, de főként a csíksomlyói pünkösdi búcsúban való méltóságteljes részvételük a csángó identitás szerves részeként volt emlegetve. Ilyen tekintetben nem meglepő, hogy a pünkösdi búcsút megelőző héten fogalmazott levelek mindenikében központi témaként szerepel a vallási esemény. A levelek postai kézbesítése biztosan nem történt meg a búcsú lejárta előtt, s mégis közös motívumként van jelen a diákok azon reménye, miszerint alkalom mutatkozik a csíksomlyói találkozásra. Bizonyára pedagógusi javaslatra került ezen passzus a tartalomba, hiszen táplálni látszik azon idealizált képet, miszerint a csíksomlyói búcsú össznemzeti zarándokhely, s ideális alkalom a keresztszülők és csángó gyerekek találkozására. A külsőrekecseni gyerekek pedig sajnálkozva írják, hogy a saját falujuk búcsús alkalma miatt nem vehetnek részt a csíksomlyói pünkösdi rituálén: „*Ezen a hétvégén itt lesz a Csíksomlyói búcsú is, de sajnos itt nem tudok itt maradni, mert Külsőrekecsinben is erre a dátumra esett a búcsú*"

A lokális értékek iránti tisztelet, a szülőfaluhoz való ragaszkodás és tradicionalista életszemlélet további olyan aspektusok, amelyek törvényszerűen kicsengenek a levelekből. A diákok szülőfalujukhoz, családtagjaikhoz és a mezőgazdasági tevékenységekhez való ragaszkodása központi helyet foglalnak el: „*sokat fogok a szüleimnek segíteni: kapálni, szőlőt takarítni és az állatokkal dolgozni*". Annak ellenére, hogy főként szakiskolai oktatásban részesülő diákokról beszélhetünk, nem találunk konkrét utalásokat arra, hogy bárki is a saját szakterületén szeretne tevékenykedni, egyelőre ez nem volt témája a megírt leveleknek.

A közösségi vonatkozású tartalmi komponensek mellett a levélíró személyére vonatkozó információk is megfogalmazásra kerülnek. A legtöbb esetben utalás történik előzetes kommunikációs szituációkra, levélváltásra, de konkrét történetek folytatására ezen alkalmakkor sem kerül sor. A korábbi eseményekkel való összekapcsolás leggyakrabban a megkapott csomagokért tett köszönetnyilvánítás formájában kimerülnek. A levélíró gyakran saját egészségi állapotának bemutatásával kezdi a szöveget, s a korábban már ismertetett tartalmak mellett a tanulmányi eredmények, esetleg különlegesebb iskolai események, a bentlakási viszonyok, a vakáció közelsége, a nyár folyamán kilátásba helyezett személyes találkozás esetlegessége és az időjárás részletezése, illetve ez utóbbira való visszakérdezés kapnak helyet a megfogalmazott szövegekben.

A tanulmányi teljesítmény részletezésében referenciának a féléves dolgozat eredménye mutatkozik. Egy másik visszatérő motívum pedig a bukás elkerülése, illetve sok esetben a bizakodás, hogy év végére nem lesz elmarasztaló osztályzatuk. Mivel a *keresztszülő program* a csángó gyerekek tanulmányi lehetőségeit hivatott finanszírozni, vagyis a levelek címzettjei valójában a feladók taníttatását fizeti, ezek a levelek, s főként a tanulmányi eredményekről szóló részek egyben elszámolásnak minősülnek a támogató irányába.

**Összegzés**

A „keresztgyerekek" által kötelező protokolláris gesztusként számon tartott levélírás utolsó mozzanata a válaszlevél várásával zárul. Esetenként a címzett családjának hozzátartozóira is történik utalás, ami már mélyebb ismeretséget és személyesebb kapcsolattartást is feltételez. A keresztnevük aláírása mellett nagy hányaduk használja a keresztlánya, keresztfia terminust is, ami arra enged következtetni, hogy azonosultak ezzel az új műrokonsági viszonnyal. Egy majdani vizsgálat témájaként fogalmazódik meg bennem, hogy a hagyományos keresztszülői viszony az oktatásban részesülő gyerekek képzetében átértékelődött-e, hiszen a jelenlegi, mesterségesen kialakított kapcsolat teljesen materiális alapokon nyugszik. Ehhez azonban már nem elegendők a leveleik, interjús adatfelvételre is szükség lesz.

A rendelkezésemre bocsátott szövegeket főként a pedagógusok által meghatározott irányelvek és a közvéleményben forgalmazott toposzok dominálják. A szubjektív megnyilatkozásokra kevés lehetőség nyílik, holott a meghirdetett program pontosan a személyes ismeretek elmélyítését és közvetlen tapasztalatok szerzését helyezte kilátásba. A *keresztszülő program* erőssége továbbá a nyilvánosság és a forrásösszegek – diákok általi – követhetősége. A támogatók sok esetben pontosan a kiveszőként meghirdetett csángó kultúra iránti nosztalgiából kapcsolódtak be a rendszerbe, ezért a szervezők fontosnak tartják azokat a toposzokat éltetni, amelyek a nemzeti és szociális érzékenységet váltják ki. Ezt viszont nem elegendő a média csatornáin megtenni, hanem a személyek közti kommunikációs alkalmak is ezt a célt hivatottak szolgálni. A támogatott gyerekek tollából megfogalmazott levelek meggyőző hatása messzemenően eredményesnek ítélhető, amit a program szervezői helyesen ismertek fel, s nemcsak a kapcsolattartás eszközeként, hanem jelentős kommunikációs aspektusként (vagy nevezhetjük PR fogásként is) érvényesítenek.

A bevezetőben idézett Keszeg Vilmos vélekedését beteljesülni látom, s nyomatékosítás végett Bloch nézeteit parafrazálom: a történész feladatához hozzátartozik, hogy újraértelmezve a múltat, a nemzeti emlékezetet megerősíti, vagy másként újjáéleszti a nemzeti múltat (Bloch 1996: 54–97). Jelen esetben a történész személyében nem a szakmai hitelességgel felruházott tudományos személyt értem, hanem azt, a nagyközönség számára szöveget létrehozó személyt (vagy intézményt), mely múltat magyaráz és jövőt konstruál.

**IRODALOM**

Bloch, M. 1996. *A történész mestersége*. Budapest: Osiris Kiadó.

Hegyeli A. é. n. *A Moldvában élő csángók magyarul is akarnak tanulni*. [www.csango.hu – 2012.11.12.]

Ilyés S. 2006. Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón. In: Jakab A. Zs., Szabó Á. T. (szerk.) 2006. *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 99–128.

Keszeg V. 2002. A kisebbségi sors narratívumai. In: Keszeg V. (szerk.) 2002. *Homo narrans. Emberek történetek és kontextusok*. Kolozsvár: KOM-PRESS Korunk Baráti Társaság. 257–309.

Pálffy Z. 1999. Moldvai csángó fiatalok erdélyi iskolákban. In: Pozosny F. (szerk.) 1999. *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 179–191.

Peti L. 2006. A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab A. Zs., Szabó Á. T. (szerk.) 2006. *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 129–155.

**MELLÉKLET**

*IX. osztályos lábniki diáklány levele*

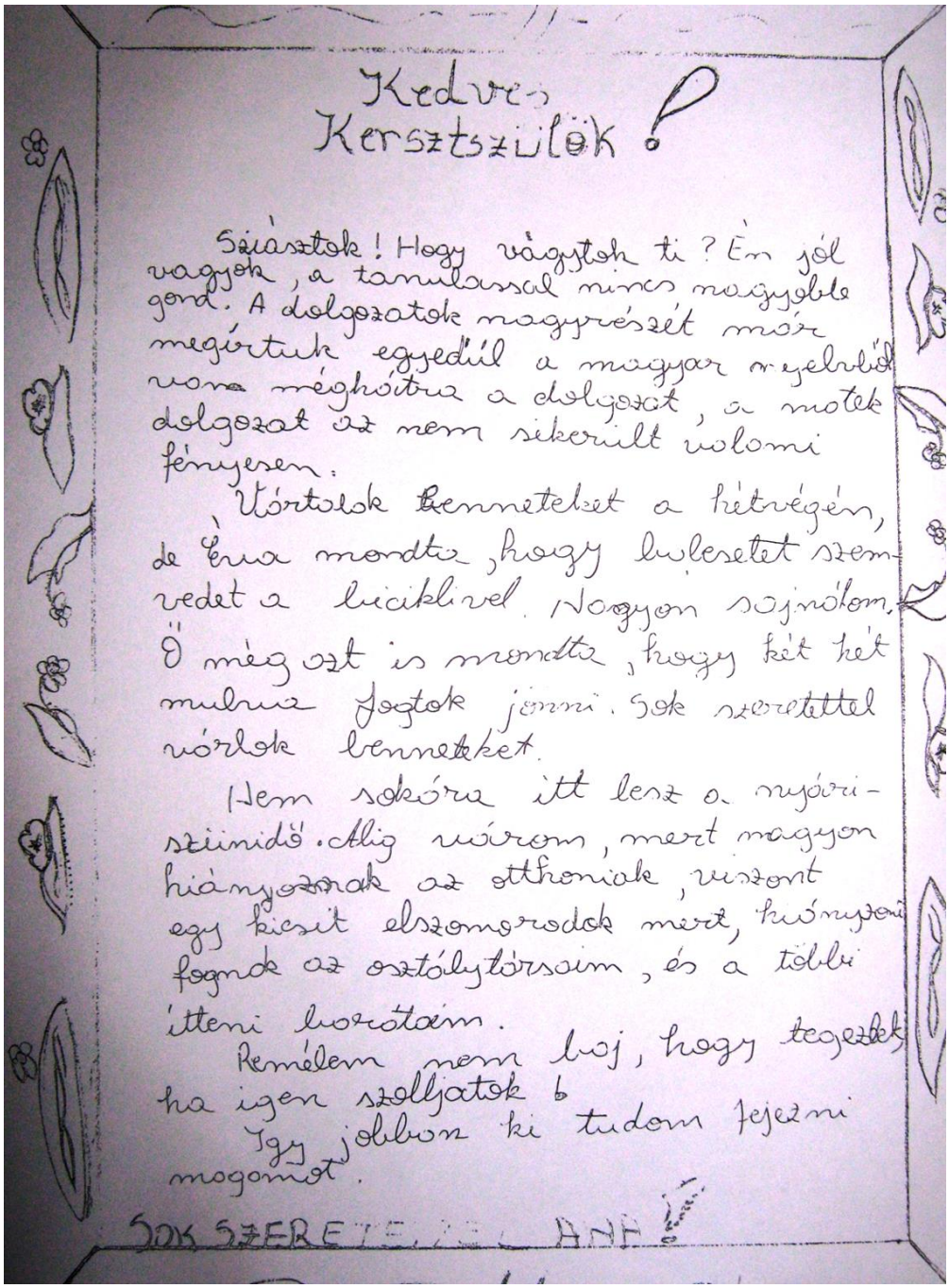

Kedves Keresztszülők!

Szia'stok! Hogy vágytok ti? Én jól vagyok, a tanulással nincs nagyobb gond. A dolgozatok nagyrészét már megírtuk egyedül a magyar nyelvből van még hátra a dolgozat, a mostk dolgozat az nem sikerült túlomi fényesen.

Vártalak Benneteket a hétvégén, de Éva mondta, hogy lúleretet szervedet a biciklivel. Nagyon sajnálom. Ő még azt is mondta, hogy két hét múlva fogtok jönni. Sok szeretettel várlak bennetket.

Nem sokára itt lesz a nyári-szünidő. Alig várom, mert nagyon hiányoznak az otthoniak, viszont egy kicsit elszomorodok mert, búcsúzni fognk az osztálytársaim, és a többi itteni barátaim.

Remélem nem baj, hogy tegezlek ha igen szóljatok b

Így jobban ki tudom fejezni magamat.

SOK SZERETETTEL ANN

*X. osztályos külsőrekecsini diáklány levele*

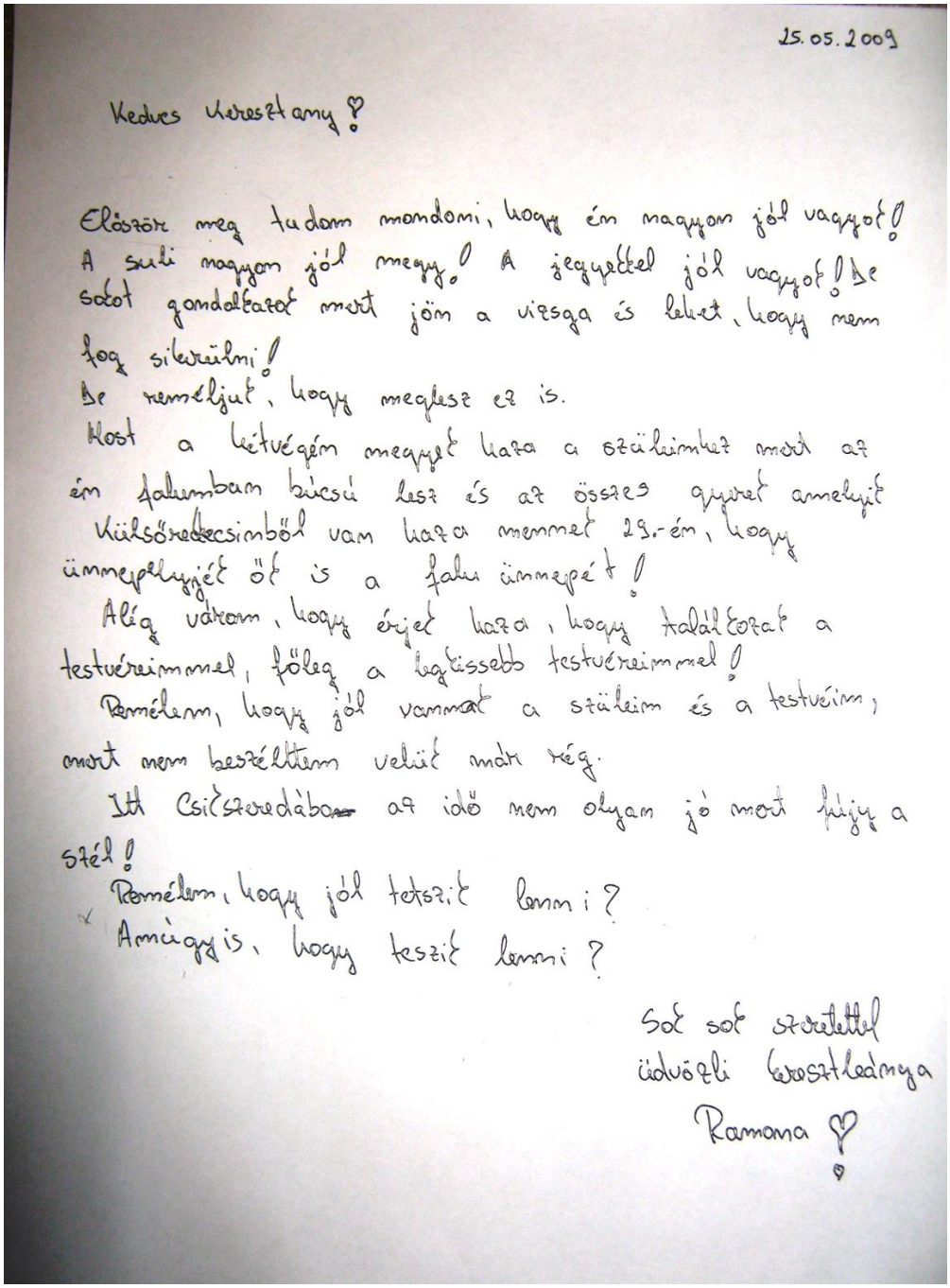

25.05.2009

Kedves Keresztany!

Először meg tudom mondani, hogy én magyon jól vagyok! A suli magyon jól megy. A jegyekkel jól vagyok! De sokat gondolkozok mert jön a vizsga és lehet, hogy nem fog sikerülni!
De remélyjük, hogy meglesz ez is.
Most a kétvégém megyek haza a szüleimhez mert az én falumban búcsú lesz és az összes gyerek amelyik Külsőrekecsinből van haza menmet 29.-én, hogy ünnepelhyjék ők is a falu ünnepét!
Alig várom, hogy érjek haza, hogy találkozok a testvéreimmel, főleg a legkisebb testvéreimmel!
Remélem, hogy jól vannak a szüleim és a testvéreim, mert nem beszéltem velük mar rég.
Itt Csíkszeredában az idö nem olyan jó most fujy a szél!
Remélem, hogy jól tetszik lenni?
Amúgy is, hogy tesztik lenni?

Sok sok szeretettel
üdvözli Keresztleánya
Ramona

*IX. osztályos frumószai diák levele*

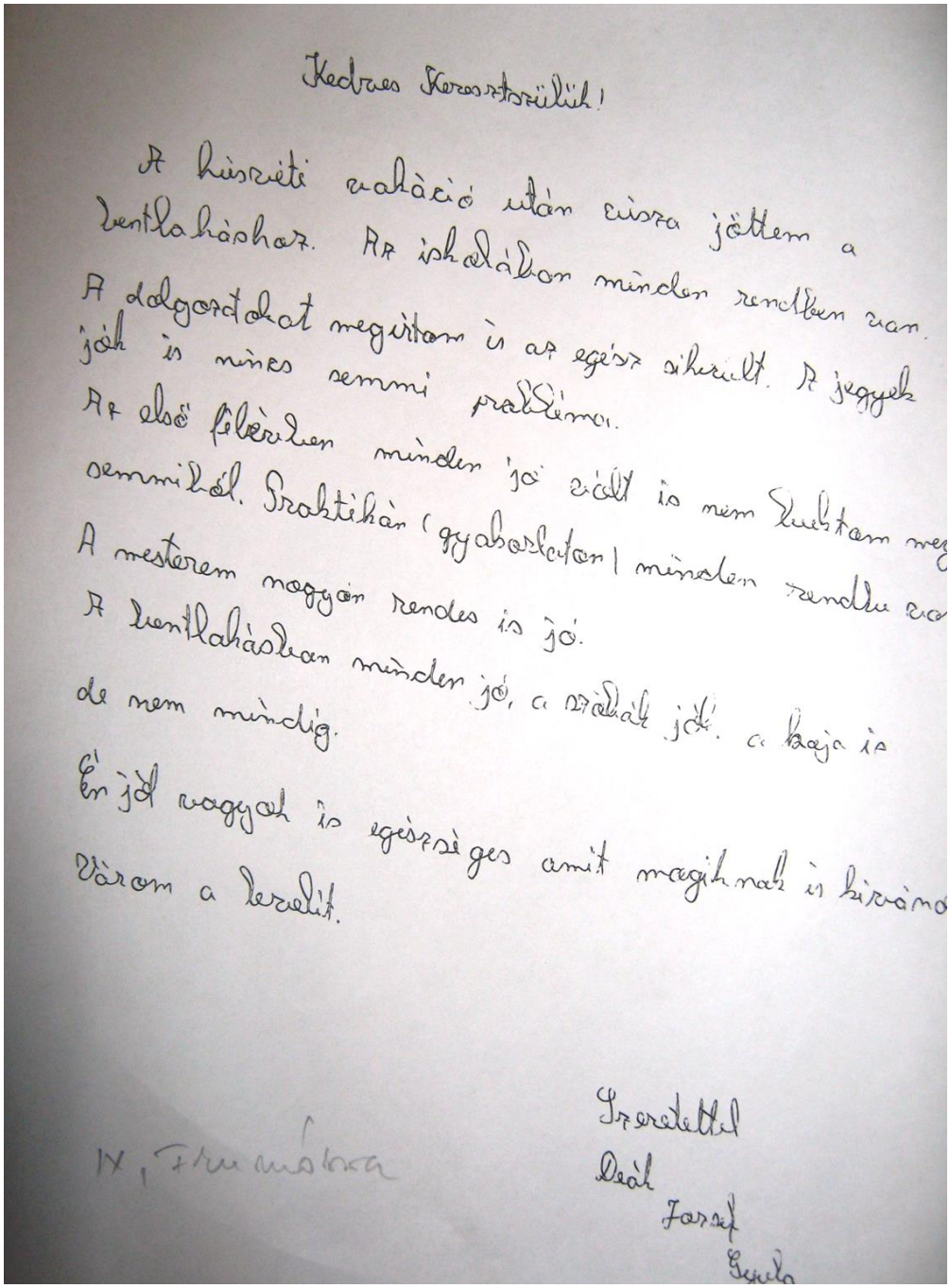

Kedves Keresztszülők!

A hiszeti szakácsó után visza jöttem a lentlakáshoz. Az iskolában minden rendben van. A dolgozatokat megírtam is az egész sikerült. A jegyek jók is nincs semmi probléma.

Az első félévben minden jó szót is nem tudtam meg semmiről. Praktikán (gyakorlaton) minden rendbe va A mesterem nagyon rendes is jó.

A lentlakáson minden jó, a szobák jók. a kaja is de nem mindig.

Én jól vagyok is egészséges amit magukat is kívánó Várom a levelit.

Szeretettel
Deák
Ferenc
Gyula

IX, Frumószka

**KOVÁCS ÉVA MÁRIA**
Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar, Anglisztika Tanszék, Eger
*evikov@ektf.hu*

# A kollokációk az angol nyelvben

***Kulcsszók:*** *kollokációk, szerkezetes igék, lexikai modell, korpusznyelvészet, lexikográfia*

## 1. Bevezetés

Közismert tény, hogy a kollokációk – az olyan szókapcsolatok, melyeknek két vagy több szava általában együtt fordul elő (pl. *meet the requirements* és *heavy smoker,* stb.) – az angol nyelv anyanyelvi szintű elsajátításának megkülönböztető jegyei közé tartoznak. Mindazonáltal az állítólagos gyakoriságuk ellenére is a 90-es évekig mind a nyelvészetben, mind az angol mint idegen nyelv oktatásában meglehetősen elhanyagolt jelenségnek számítottak.

A 90-es évek végén az angol nyelv tanításában új távlatokat nyitott a Lewis (1997, 2000) nevével fémjelzett lexikális modell, amelyben a kollokációk központi szerepet kapnak. Ez a megközelítés azon a feltevésen alapul, hogy a nyelvtanuló lexikai egységekre (chunks) építve érti meg és állítja elő a nyelvet. Ennek értelmében, a kollokációk alkotják a szótudás magját, és a tanuló kollokációs kompetenciájának a növelése által fejlődik a nyelvtudása egésze. A kollokációk kutatása eredményeképpen számos mértékadó mű is megjelent, többek között Lewis *Implementing the Lexical Approach* (1997) és *Teaching Collocations: Further Developments in the Lexical Approach* (2000) című könyvei.

Hasonlóképpen, a korpusznyelvészet beköszönte is forradalmasította nemcsak a kollokációk tanulmányozását, hanem ezt követően megjelent a korpusz alapú szótárak új generációja is. Az első ilyen szótár a John M. Sinclair irányítása alatt szerkesztett *Collins COBUILD English Dictionary* (1987) volt, a legújabbak között szerepel pl. a *Longman Dictionary of Contemporary English* című általános szótár 5. kiadása (2009), amelyet egyfajta integrált kollokációs szótárrá alakítottak át, és mintegy 65 000 gyakori kollokációt tartalmaz. Azóta számos kollokációs szótár is kiadásra került, így például a *BBI szótár*, amely új kiadásának a címe *The BBI Dictionary of English Word Combinations Revised Edition.* (Benson és társai 1997), korábbi neve *The BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combinations* (Benson és társai 1986) volt. Emellett 2010-ben egy újabb szótárral – *Macmillan Collocations Dictionary for Learners of English* – bővült az örvendetesen gazdagodó kollokációk irodalma. Ez a kitűnő szótár egy 2 milliárd szavas korpusz információanyagára épülve mintegy 4500, gondosan válogatott szemantikai csoportokba rendezett címszót tartalmaz.

A jelen tanulmány célja, hogy feltárja a kollokációk fontosságát, osztályozási lehetőségeit, szerkezeti és szemantikai sajátosságait az angol szerkezetes igék, azaz az ige + viszonyszós szerkezetek (pl. *turn down* és *take after*, stb.) kollokációs viselkedésének tükrében.

## 2. A kollokációk fontossága

A kollokációk fontosságának az első és legnyilvánvalóbb oka, hogy minden nyelvhasználat alapvető sajátossága az, ahogyan a kollokációban a szavak összekapcsolódnak. Lewis nézete szerint (2000: 53), lehetséges, hogy mindannak, amit mondunk, hallunk, olvasunk vagy írunk, 70%-a valamilyen állandósult szókapcsolat formájában fordul elő.

Köztudottan a kollokációk ismerete és használata elengedhetetlen feltétele annak, hogy természetesen és helyesen beszéljünk egy nyelvet, és hogy hatékonyabban kommunikáljunk. Ezen kívül a kollokációk alternatív kifejezési módokat biztosítanak mondanivalónk kifejezésére, ami színesebbé, kifejezőbbé és pontosabbá teszi megfogalmazásunkat. Továbbá összetett gondolatokat gyakran kollokációkkal fejezünk ki.

Továbbá, különösen emelt szintű vizsgákon, a kollokációk ismerete és megfelelő használata valóságos előnyt jelent a nyelvtanulók számára is. McCarther (2010) úgy véli, hogy az a vizsgázó, aki viszonylag nagy, kb. 7 500 szavas szókinccsel rendelkezik, de nincs tudatában annak, hogy a szavak hogyan kapcsolódnak természetes

módon össze, hátrányban lehet azzal szemben, akinek kisebb a szókincse (5000 szó), de a szavak természetes módon való összekapcsolásával hatékonyabban tudja használni azokat.

Mint Bartsch (2004: 17) rámutatott, a kollokációk fontos szerepet játszanak a lexikális kétértelműség feldolgozásában is, pl. a többjelentésű szavak és a látszólag rokonértelmű szavak közötti árnyalatnyi különbségek feloldásában, ahol a szó közvetlen nyelvi környezete játszik döntő szerepet.

**3. A kollokációk osztályozhatósága**

Az angol nyelvészetben számos próbálkozás történt a kollokációk osztályozhatóságára, pl. Benson és társai (1986), Hill (2000), McCarthy–O'Dell (2005, 2010), stb.

A fenti szerzők a kollokációkat az összetevő elemeik alapján a következőképpen kategorizálják:

1. Ige + főnév (*draw up a contract, pass up a chance*)
2. Főnév + ige (*an opportunity arises, standards slip*)
3. Melléknév + főnév (*idle threat, vain hope*)
4. Határozószó + melléknév (*intensely personal, stunningly attractive*)
5. Ige + határozószó (*drive recklessly, fail miserably*)
6. Főnév + főnév (*a barrage of questions, a snippet of information*)
7. Ige + prepozíciós szószerkezet (*be filled with horror, foam at the mouth*)
8. Összetett kollokációk (*take it easy for a while, put the past behind you*)

Az angol szerkezetes igék kollokációs viselkedése szempontjából, a fenti osztályozási csoportok közül az 1. (Ige + főnév), a 2. (Főnév + ige) a 3. (Melléknév + főnév) és a 4. (Határozószó + melléknév) csoport jön számításba, mivel az ige+viszonyszós szerkezetek az angol lexikális igék egyik lényeges csoportját alkotják, amelyek lehetnek tárgyasok illetve tárgyatlanok, és ily módon tipikus tárgyi és alanyi funkcióban szereplő főnevekkel állhatnak együtt. Mivel jó néhányuk főnévként és melléknévként is használatos, a főnevesült szerkezetes igék tipikus jelzői melléknevekkel, illetve a melléknevesült szerkezetes igék tipikus határozószavakkal illetve igékkel fordulhatnak elő.

**4. A szerkezetes igék és kollokációik**

Köztudott, hogy a szerkezetes igék puszta hallatára az angol nyelvtanulók többségét rettegés fogja el, és a tanárok körében sem örvendenek jó hírnévnek. A nyelvbe való nagyszámú beáramlásukon túl, az angol ige+viszonyszós szerkezetek sajátos szintaktikai, szemantikai és stilisztikai tulajdonságokkal rendelkeznek (Kovács 2007), ezen kívül magas szintű ismeretük elengedhetetlen feltétele annak, hogy a tanuló megközelítse a művelt anyanyelvi beszélő nyelvi kompetenciáját. Ahhoz, hogy a tanuló természetesen és helyes használja őket, tisztában kell lennie a kollokációs viselkedésükkel is. Mindazonáltal a szerkezetes igék ezen aspektusa a szerkezetes igékkel foglalkozó, viszonylag gazdag szakirodalom egy eléggé elhanyagolt területének számít.

Örvendetes módon a frazális igei szótárak általában adnak némi támpontot arra, hogy a szerkezetes igék mely szavakkal fordulnak elő leggyakrabban és legtermészetesebben. Ebből a szempontból azok számára, akik az angol nyelv anyanyelvi szintű elsajátítására törekszenek, különösen értékes forrás az *Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English* (2006) szótár. Külön hangsúlyt helyezve a kollokációkra, ez a szótár előfordulási gyakoriságuk sorrendjében jelöli az igékkel előforduló leggyakoribb tárgyakat és alanyokat, amit a következő példák illusztrálnak:

| TÁRGYAK | | |
|---|---|---|
| *adhere to sth* | | *TÁRGY* (*principles, rules, guidelines*) |
| *break sth off* | | *TÁRGY* (*diplomatic relations, engagement, negotiations, affair*) |
| *bring sth about* | | *TÁRGY* (*change, the end/collapse of sth*) |
| *burst into sth* | | *TÁRGY* (*tears, flames, laughter, life*) |
| *come up with* | *sth* | *TÁRGY* (*idea, answer, suggestion, explanation*) |
| *live up to sth* | | *TÁRGY* (*expectations, name, reputation*) |

| ALANYOK | |
|---|---|
| *break out* | *ALANY* (*war, fire, fighting, row, violence*) |
| *ebb away* | *ALANY* (*strength, enthusiasm, anger*) |
| *drag on* | *ALANY* (*month, time, meeting, negotiations*) |
| *dry up* | *ALANY* (*investment, supply, funds*) |
| *run out* | *ALANY* (*money, petrol, time, patience*) |
| *set in* | *ALANY (panic, winter)* |

A szerkezetes igék legfontosabb kollokációinak megadása mellett, a *Macmillan Collocations Dictionary* (2010) szótár felsorolja a főnevesült és melléknevesült szerkezetes igékkel előforduló leggyakoribb szavakat is, ami általában hiányzik a frazális igei szótárakból, mint a fent említett *Oxford Phrasal Verbs* (2006) szótárból is. Vegyük szemügyre a következő példákat:

A főnevesült szerkezetes igék kollokációi:

| *crackdown* | |
|---|---|
| mnév+ **FN** | major: ***major, massive, tough*** |
| | violent: ***bloody, brutal, military, violent*** |
| | new or continuing***: new, ongoing, recent, renewed*** |
| fn + **FN** | ***government, police*** |
| i + **FN** | begin a crackdown: ***announce, begin, launch*** |
| | continue a crackdown: ***continue, intensify*** |
| | say you intend a crackdown: ***pledge, promise, threaten*** |
| **FN** + on | ***antisocial behaviour, crime, drugs, fraud, immigration*** |
| *turnover* | |
| mnév + **FN** | in a year:***annual*** |
| | high/low: ***high, low, rapid*** |
| | total: ***combined, total*** |
| i + **FN** | have a particular turnover:***achieve, generate, have*** |
| | increase turnover: ***boost, double, increase*** |
| | predict turnover: ***anticipate, estimate, expect*** |
| **FN** + i | increase: ***grow, increase, rise*** |
| | fall: ***fall*** |
| | be a particular amount: ***approach sth, exceed sth, reach sth*** |

A melléknevesült szerkezetes igék kollokációi:

| *outstanding* | |
|---|---|
| hatszó + **MNÉV** | very: ***absolutely, particularly, quite, really, simply, truly*** |
| | in a particular way: ***academically, internationally, technically*** |
| | over a period of time: ***consistently, still*** |
| **MNÉV** + fn | achievement: ***achievement, contribution, merit, performance, record, reputation, result, success*** |
| | ability: ***ability, talent*** |
| | feature or quality: ***beauty, feature, quality, scenery*** |
| | example: ***example*** |
| *upset* | |
| hatszó +**MNÉV** | very: ***deeply, extremely, incredibly, really*** |
| | rather: ***pretty, quite, rather*** |
| | in a way that is easy to see: ***clearly, obviously, visibly*** |
| | in a way that is easy to understand: ***understandably*** |
| | often: ***easily*** |

| | |
|---|---|
| i + **MNÉV** | become upset: ***become, get*** |
| | feel upset: ***feel*** |
| | seem upset: ***look, seem, sound*** |
| | and/or: ***angry, annoyed, confused, shocked, worried*** |
| **MNÉV** + főnévi igenév | ***find, hear, learn, see*** |

A fent említett szótárak külön érdeme, hogy információval látják el a felhasználót a poliszém frazális igék kollokációs viselkedésének vonatkozásában is. A hozzájuk társuló tipikus szavak segítenek a különböző jelentéseik azonosításában is. Vizsgáljuk meg az igen poliszém *pick up* angol szó (McIntosh 2006: 225–226) által kiválasztott főneveket:

1. to answer: ***the phone*** (felvesz)
2. to stop and allow them to get on: ***passengers*** (felvesz)
3. to try to start a sexual relationship: ***a man, a woman*** (felcsíp)
4. to learn/get sth without making an effort: ***languages, French,*** (gyorsan megtanul/elsajátít)
5. to get or obtain: ***cold, illness, infection*** (elkap)
6. to receive (machine): ***sounds, signals*** (felfog, felvesz)
7. to buy sth cheaply or by good luck: ***bargain*** (megszerez, hozzájut)
8. to win a prize or an award: ***award*** (megszerez)
9. to find and follow the route: ***trail, scent*** (rátalál, elcsíp)

Talán nem meglepő, hogy a szerkezetes igék, a főnevesült és melléknevesült változataik hasonló kollokációs sajátosságot mutatnak, mint általában az angol lexikális igék, főnevek és mellléknevek. A szintaktika szintjén a szerkezetes igék tipikusan főneveket választanak ki, amelyek a tárgy vagy alany szerepét töltik be, míg a főnevesült változataiknak gyakran első vagy hátravetett melléknévi jelzőjük van, vagy bizonyos igék tárgyaként vagy alanyaként funkcionálnak. A melléknevesült szerkezetes igék gyakran az alanyi bővítmény szerepét töltik be a mondatban, és jelentésüket egy előtte/utána álló határozószó módosítja. Ami a szerkezetes igék és főnevesült és melléknevesült változatainak szemantikáját illeti, azok is sajátos lexikai szelekciós megszorításokat mutatnak, mint ahogy a fenti néhány példa is illusztrálta.

**5. Összefoglalás**

Széles körben elismert, hogy a kollokációk – a természetes szókapcsolatok – ismerete elengedhetetlen feltétele az angol nyelv anyanyelvi szintű elsajátításának, és ezért fontos szerepet kellene játszaniuk a nyelvtanításban, különösen emelt szinten. A kollokációk releváns sajátosságait azonban nem tanulmányozták olyan mélységben, mint pl. az idiómákat vagy az egyéb többszavas kifejezéseket sem a nyelvészetben, sem az angol nyelv tanításának módszertanában.

Mindazonáltal a korpusznyelvészet megjelenésével a kollokációk megfelelő figyelmet kaptak a lexikológiában, és a lexikográfusok számára lehetővé vált értékes információkat szerezni a szavak kollokációs viselkedésére, amelynek eredményeképpen olyan kitűnő szótárak jelentek meg, mint a *Macmillan Collocations Dictionary* (2010) szótár. H(1997, 2000) lexikális megközelítés megjelenésével felélénkült az érdeklődés a kollokációk iránt.

Mint a fentiekben vázoltam, azon kívül, hogy a kollokációk természetes használata gazdag szókincsről és nyelvtudásbeli folyékonyságról tanúskodik, a kollokációk ahhoz is hozzájárulnak, hogy összetett gondolatokat fejezzünk ki, és színesebbé, árnyaltabbá tegyük mondanivalónkat. Sőt mi több, segítenek a poliszém és látszólag szinonim szavak jelentésárnyalatainak a feltárásában is.

Arra is rámutattam, hogy a kollokációk nemcsak szintaktikai szinten állnak közvetlen kapcsolatban egymással, hanem lexikális megszorításokat is mutatnak. A szerkezetes igék kapcsán a kollokációk jellegzetességeinek, osztályozási lehetőségeinek és szerkezeti és szemantikai sajátosságainak megvilágításával a dolgozat arra próbált rámutatni, hogyan segíthetik a kollokációk a nyelvtanulót abban, hogy sikeresebben és hatékonyabban kommunikáljon.

**IRODALOM**

Bartsch, S. 2004. *Structural and Functional Properties of Collocations in English. A corpus study of lexical and pragmatic constraints on lexical co-occurrence.* Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Benson, M., Benson, E., Ilson, R. 1986. *The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

Benson, M., Benson, E., Ilson, R. 1997. *The BBI Dictionary of English Word Combinations.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

Hill, J. 2000. Revising priorities: From Grammatical failure to collocational success. In: Lewis, M. (szerk.) 2000. *Teaching Collocation: Further Developments in the Lexical Approach.* Hove: Language Teaching Publications. 47–69.

Kovács, É. 2008. *Exploring English Phrasal Verbs.* Eger, EKF: Líceum Kiadó.

Lewis, M. 1997. *Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice.* Hove: Language Teaching Publications.

Lewis, M. 2000. Learning in the lexical approach. In: Lewis, M. (szerk.) 2000. *Teaching Collocation: Further Developments in the Lexical Approach.* Hove: Language Teaching Publications. 155–158.

Mayor, M. (szerk.) 2009. *Longman Dictionary of Contemporary English.* Harlow: Pearson Educated Limited.

McCarthy, M., F. O'Dell. 2003. *English Collocations in Use. Intermediate.* Cambridge: Cambridge University Press.

McCarther, S. 2010. Using the Dictionary in IELTS. In: Rundell, M.(szerk.) 2010. *Macmillan Collocations Dictionary for Learners of English.* Oxford: Macmillan Publishers Limited.

McIntosh, C. (szerk.) 2006. *Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English.* Oxford: Oxford University Press.

O'Dell, F., M. McCarthy. 2008. *English Collocations in Use. Advanced.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rundell, M. (szerk.) 2010. *Macmillan Collocations Dictionary for Learners of English.* Oxford: Macmillan Publishers Limited.

Sinclair, J. M. (szerk.) 1987. *Collins COBUILD English Dictionary.* London: Harper Collins Publishers.

**LENDVAI ENDRE**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szlavisztika Intézet, Szláv Filológia Tanszék, Pécs
*lendvai.endre@pte.hu*

# A nonverbális kommunikáció grammatikája

Interkulturális aspektus

***Kulcsszók:*** *modern nyelvoktatás, gesztusrendszerek, interkulturális komparáció*

**0. A globalizáció hozadéka**

A globalizációnak köszönhetően napjainkban exponenciálisan növekszik az interkulturális találkozások száma. Nincs már a világnak két olyan pontja, amelynek lakói – reálisan vagy virtuálisan – ne folytathatnának egymással rendszeres információcserét. A naponta milliós nagyságrendeket kitevő kultúraközi érintkezés (pl. az üzleti életben) az interkulturális „koccanások" számos esetét produkálja, különösképpen a **nonverbális kommunikációban**. A megfigyelések, esettanulmányok révén e téren hatalmas korpusz van felhalmozódóban, amelynek feldolgozása, az eredmények pedagógiai alkalmazása megszüntetheti az interkulturális zavarokat.

Korábban csak néhány kutató (Hall 1959) hangoztatta, ma már remélhetőleg elfogadott nézet: a humán kommunikáció eszköze a **kultúra** a maga alrendszereivel, ahol is a nonverbális csatornák (testbeszéd, kommunikatív viselkedés) információmennyisége meghaladja a verbális csatornáét. A „csendes nyelv" – ahogy E. Hall nevezi (1959) – részaránya akár kétharmados is lehet. Ám itt nem annyira a mennyiségi, mint inkább a **minőségi paraméterek** relevánsak. A nonverbális nyelv ugyanis alapvetően nem kognitív, hanem **pragmatikai tartalmakat** továbbít a beszélőkről. A személyközi kapcsolatok **bizalmi fundamentumát** képezi, amelynek megroppanása a kommunikációs aktus összeomlásához vezethet.

A globalizáció tehát nyelvoktatási innovációt sürget, melynek lényege, hogy nem nyelveket, hanem **lingvokultúrákat** kell tanítani. Az „idegennyelvtudás" ma már kevés. Célunk az **interkulturális kompetencia**, a partner lingvokultúra készségszintű ismeretének elérése. A kérdéskörön belül ezúttal a **testbeszéd** szemiotikai leírásához kívánunk hozzájárulni.

**1. Gesztus, gesztusnyelv**

A **gesztusnyelv** (testbeszéd) a nonverbális kommunikáció verbális kommunikációval együttműködő, laza rendszert alkotó csatornája. Alapegységei a **gesztusok** (kinémák). Gesztusoknak nevezzük az emberi test (főleg kar, kéz, arc) konvencionális jelentéssel bíró mozdulatait, helyzeteit, jelkombinációit. A gesztuskészletek felhasználásának mértéke és módja az egyes lingvokultúrák között szignifikáns eltéréseket mutathat.

A gesztusnyelv és verbális nyelv együttműködésében az utóbbi dominanciája vitathatatlan, hiszen a verbális kommunikáció gesztusok nélkül is teljes értékű lehet, ennek fordítottjáról viszont nem beszélhetünk. A gesztushasználat legfőbb értéke, hogy növeli a kommunikáció hatékonyságát, kifejező erejét. Valódi közege a kötetlen szóbeli kommunikáció. Figyelemre méltó a gesztusnyelv markáns visszatükröződése a verbális nyelv **frazeológiájában**: *rábólint valamire*, *főhajtással adózik előtte*, *meghajol előtte*, *szemet huny felette*, *rajta tartja a szemét*, *szembenéz a nehézségekkel*, *ajtót mutat valakinek* stb. Különösen érdekes az „állati gesztusok" humán relációban történő használata: *hegyezi a fülét*, *feláll a szőr a hátán*, *behúzza fülét-farkát*, *kimutatja a foga fehérét* stb. Az irodalmi, ezen belül a drámai művek **szerzői utasításai** pedig gazdag tárházát adják a gesztusok verbális megnevezéseinek, jelentésvilágának: *X **döbbenten** néz B-re*, ***zavartan** B. felé fordul*, ***könyörgően** néz L-re*, ***álmodozón** néz körül*, ***bocsánatért esedezve** a lány elé térdel*, ***zokogva** B. vállára borul* stb. Ez a forrásanyag hatékony hozzájárulás lehet egy gesztusszótár elkészítéséhez.

A gesztus-kommunikáció **tudati szintje** lényegesen alacsonyabb, mint a verbális közlésmódé. A nem autonóm, vagyis a verbális kommunikációt illusztráló, ütemező és árnyaló gesztusokról (lásd alább) mindenképpen elmondható, hogy **tudatalatti** jellegűek (erre épül A. Pease testbeszéd-koncepciója, 1989). Igazolja mindezt az is, hogy a beszélőket rendszerint csak a testbeszéd-vétségnek a másik félből kiváltott negatív reakciója (pl. megbot-

ránkozás) ébreszti rá, hogy kommunikáció történik. Innen ered a gesztusnyelv **etnocentrikus** természete: minden nyelvközösség a saját nonverbális rendszerét „tekinti" kizárólagosnak. A **nonverbális vétség** (pl. araboknál étkezéskor a *bal kéz használata*, európai, észak-amerikai kultúrákban a *kézzel történő evés*, közel-keleti kultúrákban a *fügét mutat* gesztus stb.) az „elkövető" **hitelét rombolja**.

A gesztusok **jel-státusza** gyakran ambivalens. A tarkóvakarás számos esetben akkor történik, amikor a cselekvő személynek viszket a tarkója, eközben a tarkóvakarással nem kíván semmiféle üzenetet sem küldeni. Ugyanez a mozdulat **kvázi-jelként** funkcionál, ha a cselekvő személy fejtörésének spontán kísérője, amiből a másik fél a partner töprengésére következtet. **Valódi jel** akkor lehet, amikor a beszélő ezzel a gesztussal szándékszik jelezni 'töprengését'.

A gesztusok **inferenciális** természetét a következő példával világíthatjuk meg. Találkozáskor az európai férfiak rendszerint kézfogással indítják az interakciót. Ilyenkor „a kézfogás, úgymond, nem jelent semmit, ám ha eközben a másik fél hátra teszi a kezét, akkor vétség történik, melynek [inferenciális – L. E.] üzenete, hogy az illető haragszik társára" (Верещагин, Костомаров 1973: 26–27). Persze, enyhe túlzás, hogy az ilyen gesztusok (kézfogás, kalapemelés, meghajlás, integetés stb.) „nem jelentenek semmit", ugyanis a gesztusnyelv **multipoláris rendszer**. Amikor X *kéznyújtását* a partner *kézfogással* / *kézfogással* + *meghajlással* / *kézfogással* + *meghajlással* + *főhajtással* fogadja, akkor a 'zérus-következtetés' (csupán egyike a jelentés-skála opcióinak: '' / 'udvarias' / 'nagyon udvarias' / 'túlságosan udvarias'. A skálának van negatív oldala is: *zsebre tett kéz* / *hátra tett kéz* / stb., melyek az 'illetlen' / 'haragos' / stb. inferenciát váltják ki.

Ahogy a verbális közlésben léteznek cselekmény-értékű kijelentések (beszédaktusok), úgy a gesztusnyelvben is vannak **kijelentés-értékű cselekedetek**, aminek az interkulturális aspektus ad különleges relevanciát. A *magyar mosoly* jelentésskálája ('öröm', 'vidámság', 'boldogság') rövidebb az *amerikai mosolyénál* ('öröm', 'vidámság', 'boldogság' + 'testi-lelki fittség' + 'külvilág iránti pozitív attitűd'). Ennek okán a magyarok úgy vélik, hogy az amerikaiak „mindig" mosolyognak, vagyis 'képmutatók', az amerikaiak pedig úgy vélik, hogy a magyarok „soha sem" mosolyognak, tehát 'mogorvák'. **Interkulturális csapdában** vagyunk, melyből a kivezető út a nonverbális kommunikáció komparatív oktatásában jelölhető meg.

### 3. A gesztusrendszer leírhatósága

„Ahogy a szavaknak, úgy a gesztusoknak is van jelentése, a szavakhoz hasonlóan a gesztusok is képesek térben-időben változni. (…) A gesztus-konfigurációk (…) nagyon emlékeztetnek a természetes nyelvek mondattani törvényeire, szabályaira. (…). A gesztusok leírásában egyes nyelvészeti kutatási módszerek sikeresen alkalmazhatók", írja G. J. Krejdlin [inГригорьева и др. (2001: 174–175) mi több, „szemantikai primitívák" segítségével rendszeres lexikográfiai leírásnak vethetők alá (2001: 25). A gesztusok rendszer-jellegét gazdag tipológiájuk is igazolja.

A gesztusrendszerek egzakt leírhatóságát viszont az alábbi körülmények nehezítik: egyrészt, nincs egységes **szemiotikai metanyelve**, másrészt, hiányzik a verbális-nonverbális (pl. ***Hát, nem is tudom**, – mondta X és **megvakarta a tarkóját***.), valamint a nonverbális-nonverbális (pl. *A kérdésre csak **gondterhelt tekintet** és **tarkóvakarás** volt a válasz.*) jelkombinációk **„mondattana"**. A rendszer leírását tovább komplikálja a gesztusok variálhatósága, diffúz jellege, szituáció-függősége. Jól példázza mindezt a *kézfogás* sokfélesége: *függőleges síkban tartott tenyér* 'egyenjogú partnerség', *vízszintes, hátával felfelé néző tenyér* 'fölényre törekvés', *a partner kezének mindkét oldalról, két kézzel történő megszorítása* 'fokozott öröm', *hosszan tartó kézrázás* 'fokozott pozitív érzések', *kézfogáskor a szemtaktus hiánya* 'lekicsinylés, udvariatlanság' stb.

A kutatások kezdeti stádiuma miatt a gesztus-kommunikációnak a magyarban nincs kialakult metanyelve. Meglehetősen zavaró a szakkifejezések poliszémiája, szinonímiája: a *gesztus* szó, például, 'nemes cselekedetet' vagy 'karmozdulatot' jelent (lásd *gesztikuláció*), a terminológiában azonban a 'testrészekkel leadott jelként' kívánjuk használni. Az angol és orosz terminológia ez utóbbi jelentésben használja a *gesture*, *жест* szavakat, a gesztusok pedig többnyire rögzült megnevezésekkel rendelkeznek: *thumb up*, *fig sign*, *shoulder shrug*; *показать большой палец*, *показать кукиш, пожать плечами* stb.

Az angol és orosz **lexikográfiai metanyelvet** a ***bólint*** gesztus példáján mutatjuk be. „***Head-nod***: [jel leírása:] 1. A vertical up-and-down movement of the head [jelentés leírása:] used to show agreement or comprehension while listening. 2. [jel leírása:] A flexed forward, lowering motion of the skull, [jelentés leírása:] used to emphasize an idea, an assertion, or a key speaking point" (Amstrong 2003). ***Кивнуть 1.1*** [jel leírása:] Голова несильно

наклоняется вперед и возвращается в нормальное положение. [jelentés leírása:] Жестикулирующий подтверждает истинность некоторого суждения, высказанного адресатом. ***Кивнуть 1.2*** [jelentés leírása:] Жестикулирующий показывает, что он понимает то, что говорит адресат, и готов слушать дальше (Григорьева и соавт. 2001: 59–62).

**4. Gesztus-tipológia**

Gesztus-tipológiánk az alábbi források ismeretében készült: Balázs (2005), Büky (1986), Voigt–Balázs (2003), Акишина и соавт (1991), Армстронг и соавт (2007), Крейдлин іпГригорьева и др. (2001). A felosztásban az 'autonóm' vs 'másodlagos', 'kommunikatív' vs 'érzelmi' komponensek adják a domináns oppozíciókat.

*4.1.* Az **autonóm (szimbolikus, emblematikus) gesztusok** kijelentés-értékűek (van verbális egyenértékesük), kommunikatív tartalmat közölnek, s rendszerint alakilag motiválatlanok. Domináns komponensük a **'közöl'** szémában jelölhető meg, mely a 'tudatosság' elemét explikálja. A kultúraközi egybeesések a közös történelmi gyökereknek, kulturális kontaktusoknak, kölcsönzési folyamatoknak köszönhetők. Hatékonyságuk rövidségükben és stilisztikai kifejezőerejükben rejlik.

Az autonóm gesztusok alkalmazásához adekvát **szituáció** és **mimika** szükségeltetik. Önálló voltuk ellenére, nagy valószínűséggel elhangzik a gesztus **verbális egyenértékese** is: *Máskor elő ne forduljon, –* ***fenyegette meg ujjával*** *a nagypapa* (kijelentés + gesztus); *Hogyhogy nem tudod, –* ***vonta össze a szemöldökét*** *a tanár* (kijelentés + gesztus); X kategorikusan félbeszakítja partnerét: ***felmutatja függőlegen tartott tenyerét***, s azt mondja: *Eddig és ne tovább!* (szándék + gesztus + kijelentés); X helyesel / igaznak fogadja el / érti a partner közlését / egyetért vele: ***Bólint***, majd azt mondja: *Ez igaz* / *Értem* / *Egyetértek* (szándék + gesztus + kijelentés); Búcsúzáskor *X* ***integet*** a partnernek, s azt mondja: *Viszlát!* (szituáció + gesztus + kijelentés); *X* ***széttárja a karját***, s azt mondja: *Sajnos, nem tehetek róla* (gesztus + kijelentés); X ***gúnyos arckifejezéssel*** *fügét mutat* (mimika + gesztus) stb. A gesztusokhoz rendelt sajátos, metanyelven nehezen leírható **mimika** miatt a gesztusszótárak rendszerint **rajzokat**, **fotókat** alkalmaznak.

Az autonóm gesztusok kisebb része alakilag motivált: *X felmutatja* ***V betűt*** *formáló mutató és középső ujját:* 'győzelem'; X ***mutatóujját a szája elé teszi*** 1. *Csend legyen!*, *Halkabban!* 2. *Ezt el ne áruld!* Első példánkban a v*ictory* szó „V"-betűje, a másodikban a „lakat" metafora adja a képzési motívumot.

A szimbolikus gesztusok készletében, használatában **interkulturális eltérések** mutatkozhatnak. ***Autóstoppoláskor*** a magyarok, nyugati mintára, *karjukat oldalt kitartják, a behajlított ujjak közül a hüvelykujj felfelé mutat*. Az oroszoknál eközben a *tenyér nyitott, a hüvelykujj pedig a többi ujjhoz simul*. ***Szavazáskor*** az oroszok két gesztus-szinonimát használnak: *magasra tartott kéz előre néző tenyérrel* (mint a magyarban), valamint: a *függőleges alkar könyékkel az asztalra támaszkodik, a függőleges tenyér éle pedig előre mutat*. **Interkulturális homonímia** figyelhető meg az *előre tartott kar, a mutatóujj apró köröket rajzol* gesztus használatában. Ezt a jelzést a magyar autós az országúti közlekedésben használja, hogy figyelmeztesse szembejövő társát: 'Ellenőrzés következik!'. Az oroszoknál ugyanez a gesztus konferenciákon, értekezleteken használatos. A hallgatóság közt ülő partner így jelzi az előadónak 'Letelt az időd, ideje befejezned!' (motiváltsága a *за**круг**ляться*– 'le**kerek**íteni', 'befejezni' igére vezethető vissza).

Az angol gesztus-kommunikációban (ugyanúgy, mint az oroszban) az 'egy' mennyiséget nem a *feltartott hüvelykujj* (magyar gesztus), hanem a *felemelt, ujjbeggyel kifelé fordított mutatóujj* jelzi. Hasonló módon, a 'kettő' jelentést, ellentétben a magyarral (*felemelt hüvelyk- és mutatóujj*), az angol és orosz nyelvközösség *felemelt, ujjbeggyel kifelé fordított mutató- és középső ujjal* fejezi ki. Angolszász sajátosság, hogy a 'very good', 'OK' versus 'not good', 'not OK' szemantikai oppozíciót a szimmetrikus *thumb up* versus *thumb down* gesztusokkal fejezi ki, amely az alaki motiváltságnak is (hüvelykujj fel  hüvelykujj le) remek példája. Utóbbit a magyar és az orosz gesztusrendszer nem alkalmazza. Hasonló a helyzet a ***victory sign*** és a ***reverse of the victoty sign*** esetében (*ujjbeggyel* ***kifelé*** *fordított, V betűt formáló mutató- és középső ujj ujjbeggyel* ***be****felé fordított, V betűt formáló mutató- és középső ujj*), azzal a különbséggel, hogy itt nincs szemantikai oppozíció, lévén, hogy elsőnek a jelentése 'Győzelem!', a másodiké pedig 'Tűnj el a szemem elől!'. Egyébként, a magyar, orosz stb. nyelvközösségekben több angol (amerikai) gesztus is meghonosodott, illetve terjed. Ilyenek az *oké-jel*, s ennek szinonimájaként használt *hüvelyk- és mutatóujjal formált kör*, a *két kéz ujjaival mutatott idézőjel*, búcsúzáskor a *jobbra-balra ingatott*

*nyitott tenyérrel való integetés*, a *Gimme five!* (*Дай пять!*) nevű, 'közös sikert elkönyvelő' *tenyér-összecsapás* és mások.

*4.2.* A verbális interakciónak alárendelt, **másodlagos gesztusok** nem közlésértékűek, csupán a beszélő kijelentéseit modifikálják. A közös szemantikai tartalom a '(spontán módon) **kifejez**' komponensben realizálódik.

*4.2.1.* A **közlést illusztráló (**ikonikus, deiktikus) gesztusok alakilag motiváltak. A kéz segítségével cselekvések jellegzetes mozdulatait imitálják: *pohár ital kiivása*, *madarak repülése*, *halak úszása*, *harisnya stoppolása*, *evezés, ökölvívás*, kiemelve az adott cselekvés domináns mozzanatait. Más gesztusok a tárgyak alakját ábrázolják sematikusan: *kör*, *gömb*, *ellipszis*, *téglalap*, *négyzet* stb. A harmadik csoport tagjaira a deixis jellemző: jeltárgyak helyére, irányára mutatnak: ***Ott** van a Kossuth szobor, A bejárat az épület **túloldalán** van, **Itt is, ott is** emeletes házak vannak, A Vár a Duna **másik partján** van* stb. Interkulturális relációban a közlést illusztráló gesztusok között nagyfokú egybeesés figyelhető meg, ezért a kommunikatív problémák száma elenyésző. Az viszont már nem mindegy, mely kultúra, mely gesztusokat, milyen arányban választja ki a „közös" készletből. Az 'ott', 'az' jelentést például alkalomadtán *mutatóujjal*, *fejmozdulattal*, sőt *szemmozdulattal*, azaz *tekintettel* is kifejezhetjük. Európai kultúrákban azonban utcán, színházban stb. történő *ujjal mutogatás* tabunak minősül, használója illetlen ember. „Az oroszoknál rendkívül udvariatlan ujjal mutatni valamire, különösen valakire. Ha mindenképpen szükséges, az egész kar segítségével történik a rámutatás" (Акишина и соавт. 1991: 143).

*4.2.2.* A **fatikus** (regulatív) gesztusok használatának a verbális interakciót ütemezése a hivatása: utalnak a kommunikatív aktus kezdetére, végére, lefolyásának szegmentálására. A *kézfogás* egyik funkciója a 'verbális interakció kezdetének / végének' jelzése; a *bólogatás* nem csupán azt fejezi ki, hogy 'értem a mondottakat', hanem a 'folytasd' komponenst is tartalmazza; a *tenyér néhányszori összeütése* 'Egy kis figyelmet kérek!' jelentéssel új információ közlésére hív fel stb. A tárgyalóasztaltól történő *felállás* – előzetesen elhangzott záró formulákat követően – a tárgyalás végét jelzi. A fatikus gesztusok használatában rendszerint nem tapasztalunk interkulturális nehézségeket.

*4.2.3.* A **közlést érzelmileg árnyaló (**szimptomatikus, affektív) gesztusok alaphelyzetben **tudatalatti** mozdulatok. A. Pease szerint „egyes gesztusok evolúciós eredete ősi, állati múltunkig követhető vissza" (1994: 11). Azonban a kommunikátor tudatosan is végrehajthatja őket, ha érzelmi állapotára kíván utalni, sőt a gesztust akár „el is játszhatja" (Григорьева 2001: 20): (meglepetésében) *összecsapja a tenyerét*, (kétségbeesetten) *a kezét tördeli,* (rémülten) *a fejéhez kap*, (önérzetesen) *a szívére teszi a kezét, nagy szemeket mereszt* (a csodálkozástól), (haragosan) *összevonja szemöldökét*, stb. További példák orosz–magyar egybevetésben: *отшатнуться* (от испуга) – (ijedtében) *hátrahőköl*, *схватиться за голову* (от ужаса) – (rémülten) *a fejéhez kap*, *закрыть лицо руками* (в отчаянии) – (kétségbeesésében) *arcát a kezébe temeti* stb.

**5. Szemantikai kategóriák**

A gesztus-kommunikáció rendszerjellegét mutatják a benne működő szemantikai kategóriák is:

*5.1. Poliszémia vs. monoszémia*

A gesztusok túlnyomó része többjelentésű, diffúz természetű. Az *összecsapja a tenyerét* például nemcsak a 'meglepetés', hanem a 'felháborodás', 'öröm' kísérő gesztusa is lehet. Mindhárom közös eleme lehet a 'váratlanság' mozzanata. Adekvát **szituáció**, verbális **kontextus**, valamint **mimika** nélkül jelentésük nagyrészt nehezen értelmezhető. Poliszémia esetén egy gesztusnak egynél több, egymással szerves kapcsolatban álló jelentésének kell lennie. E feltételt elégíti ki a *függőlegesen tartott mutatóujját a szája elé teszi* gesztus három jelentése: 1. 'Halkabban!' 2. 'Csend legyen!', 3. 'Erről egy szót se!' A három rokon jelentés közös komponense a 'lárma, beszéd limitálásában' van. *A fejéhez kap* kifejezhet 'váratlan' 1. 'kétségbeesést', 2. 'elkeseredést', 3. 'tanácstalanságot'. A gesztusok között kisebb az egyjelentésű gesztusok részaránya: *halántékánál megforgatja mutatóujját* 'X nem normális', *átölel valakit* 'szeretet kinyilvánítása', *megemeli a kalapját* 'udvarias üdvözlés'.

*5.2. Homonímia*

Homonímia esetén azonos alakú gesztusok jelentései között nem lehet szemantikai kapcsolat, pl.: *lebiggyeszti ajkát 1* 'lekicsinylés', *lebiggyeszti ajkát 2* 'sértődöttség (gyermekeknél)', *bólint 1* 'Így van', *bólint 2* 'Értem', *bólint 3* 'Egyetértek', *bólint 4* 'Üdvözöllek'; *ingatja a fejét 1* 'Ejnye!', *ingatja a fejét 2* 'Kétlem', *feltartott hüvelykujj 1* (a magyar kultúrában) 'egy mint mennyiség', *feltartott hüvelykujj 2* 'minden rendben'.

*5.3. Szinonímia vs. antonímia*

Szinonímia esetén különböző gesztusok szemantikai azonos vagy hasonló jelentés áll fenn: verbális üdvözlés *Jó napot kívánok! – kalapemelés – bólintás – felemelt kéz*. „Feltartott, kört formázó hüvelyk- és mutatóujj" – feltartott hüvelykujj 'nagyszerű, kiváló". Különböző gesztusok szemantikai oppozíciója esetén antonímiáról beszélünk: (bánatosan) *lehajtja a fejét – tapsol* (örömében), *megcsókolják egymást, kezet csókol valakinek, megemeli a kalapját*, hála: *meghajol valaki előtt* (színész a nézők előtt), *(hálája jeléül) megszorítja a kezét valakinek*, harag: *a fogát vicsorítja, rázza az öklét, ökölbe szorítja kezét*, kétségbeesés: *a kezét tördeli, fejéhez kap*, büszkeség: *kidülleszti a mellét, magasan hordja az orrát.*

**6. Interkulturális gesztus-tipológia**

Kultúraközi egybevetésben célszerűnek látszik a gesztusok jelentéstani egybevetése, mely a fentieken kívül ugyancsak alapjául szolgálhat az interkulturális kommunikáció oktatásának. Reprezentatív vizsgálatok alapján az alábbi kategóriákat különítjük el:

*6.1. Egybeesés, analógia*

Az egyes kultúrák gesztusállományai megközelíthetik az ezres nagyságrendet. Az egybevetések azt mutatják, hogy e viszonylag nagy számon belül a gyakori, szótári reprezentációval is rendelkező gesztusok között az **analógia** és **egybeesés** a legjellemzőbb. Különösen áll ez a rokon (pl. brit, amerikai) vagy az egymáshoz földrajzilag-történelmileg közeli (pl. közép-európai) kultúrákra, ahol a **közös gesztusállomány** domináns szerepet játszik. Ilyen esetekben az eltérő vagy ekvivalens nélküli gesztuskészlet legfeljebb néhány tucatra tehető. Részben a fenti tény lehet az oka annak a tévhitnek, miszerint a gesztusrendszerek egybeesnek.

A nagyszámú egybeesés pozitív voltát némileg árnyalja, hogy az egzakt vizsgálatok tükrében az „egyforma" gesztusok között fontos – interkulturális konfliktusokra is „képes" – eltérések lehetnek. Az **arányok** és **árnyalatok** érzékeltetésére tekintsük át az alábbi angol, magyar, orosz helyzetképet. *Handshake*, *kézfogás*, *рукопожатие*: 'üdvözlés'. Hivatalos találkozókon mindhárom kultúrában kötelező gesztus. Férfiak közt, kötetlen találkozáskor oroszoknál mindig, magyaroknál általában, angolszász kultúrákban pedig ritkán használatos. *Headnod*, *bólintás*, *кивнуть*: Igenlés, egyetértés. Mindhárom kultúrában gyakori. *Headshake*, *fejrázás*, *покачать головой*: 'tagadás, ellenvélemény'. Mindhárom kultúrában gyakori. *Applause*, *taps*, *аплодисменты*: '(főleg közös) tetszésnyilvánítás'. Mindhárom kultúrában egyaránt használatos. *Shoulder shrug*, *vállat von*, *пожать плечами*: 'nem tudom, nem értem', a magyarban, ezen kívül – 'nem tehetek róla', 'nekem mindegy'. Mint általában, ez is „összetett gesztus, amelynek három fő része van: a széttárt tenyér, a felhúzott váll és a felvont szemöldök" (Pease 1994: 11). *Thumb up*, *hüvelykujj feltartása*, *показать большой палец*: 'nagyon jó'. Kötetlen szituációban mindhárom kultúrában használatos. A brit, amerikai és orosz kultúrában hagyományos, a magyarban pedig relatíve új gesztusnak számít. *Cheek kiss*, *arcon csókol*, *поцелуй в щеки*: 'szeretetnyilvánítás' 'üdvözlés'. A gesztus szükségszerűen kapcsolódik az *öleléshez*. Angolszász környezetben szűkebb rokoni körben üdvözléskor, búcsúzáskor (tehát szempontunkból ritkán) stb. az *arc egyik oldalára* adnak csókot. A magyar kultúrában a fenti szituációkon kívül barátnők, gyakran barátok, egykori osztálytársak stb. az *arc mindkét oldalán* megcsókolják egymást (amerikai aspektusból nézve módfelett egzotikus, a Magyarországon élők *double cheek kiss*-nek nevezik). Az oroszoknál barátok, régi ismerősök közt hagyományos (ma kissé divatjamúlt, ritkuló) üdvözlési mód a *háromszoros csók*. Viszont terjed az angolszász minta. Az „egyformának" tartott gesztusokkal tehát óvatosan kell bánnunk. Valószínűbb, hogy nem egyformaságról, hanem szignifikáns különbségekkel terhelt analógiáról van szó.

*6.2. Ekvivalencia vs. nonekvivalencia*

**Ekvivalencia** esetén alakilag eltérő gesztusok azonos jelentésfunkciójáról van szó. Ezt példázza a magyar és orosz *autóstopp* (4.1.). **Nonekvivalenciáról** akkor beszélünk, ha egy gesztusrendszer valamely eleme sem alaki-

lag, sem jelentéstanilag nem „talál" egyenértékesre a másik gesztusrendszerben. Magyar szempontból **nonekvivalens orosz gesztusok**: *присесть на дорогу* (fontos út előtt rövid időre leül) 'az utazás sikere érdekében', *«ищу третьего»* (kabát egyik szárnya alá dugott kéz, két ujj kívül hagyásával) 'harmadik partnert keresek egy üveg vodka elfogyasztásához', *пощелкать по шее* (ujjával az álla alatt megfricskázza a nyakát) 'italfogyasztás kezdeményezése, említése', *захлопать глазами* (sűrűn pislogni kezd) 'értetlenség kifejezése', *прижать руки к груди* (alkarjait egymást keresztezve a melléhez szorítja) 'könyörgés'. Magyar egybevetésben **nonekvivalens angol gesztusok**: *thumb down* 'nagyon rossz', *reverse of victory sign* 'Tűnj el a szemem elől!', *good luck!* (mutató- és középső ujj keresztezése) 'szerencsekívánat', *chatter box* (beszélő száj utánzása a hüvelykujj és a többi ujj többszöri összeérintésével) 'X túl sokat beszél! ', *nosy* (mutatóujj az orr hegyére mutat) 'X túl kíváncsi', *„non of your business" sign* (mutatóujj az orr oldalára mutat) 'Nem a te dolgod'.

Természetesen a fenti gesztusok is szituációfüggők, egynél több jelentés (árnyalatuk) lehet, és megfelelő mimikával kombinálódnak. Esetünkben a nonekvivalencia csak gesztus-szinten értendő; minden gesztusnak van vagy lehet verbális egyenértékese. Például, nem lévén egyenértékese a magyar gesztusrendszerben, a 'Good luck!' jelentésű *to keep one's fingers crossed* gesztust **verbálisan** feleltetjük meg: *Sok szerencsét! Egy kalap szart kívánok!* (lásd még a variánsokat). Az oroszban ugyanúgy, a frazeológia szinten találunk egyenértékest: *Hu nyxa, ни пера!* (eredetileg vadász-szerencsekívánat: tulajdonképpen *Se pihét, se tollat!*, vagyis: *Ne kis-, hanem nagyvadat lőj!*). Az oktatásban célszerű figyelembe venni, hogy utóbbi angol példánk ugyancsak megjelent a magyar lingvokultúrában.

## Összegzés

A fentiekben vázlatosan bemutattuk a gesztusnyelv(ek) rendszerjellegét, szerves kapcsolatát a verbális nyelvvel, lingvokultúrával. Megvilágítottuk, hogy a gesztuskommunikáció a verbális kommunikációhoz hasonló szisztémát alkot, azzal szinergikusan viszonyban áll. Fontos körülmény, hogy az eltérő lingvokultúrához tartozó kommunikátorok szemében a partner gesztusnyelve önmagában is **kolorithordozó**. Mivel napjainkban a nem angol szülésű, de angol munkanyelven kommunikáló beszélők száma meghaladja az angol anyanyelvűekét, potenciális külhoni partnereink közül várhatóan sokan nem angolszász, hanem egyéb (mediterrán, arab, kínai stb.) gesztusrendszereket alkalmaznak. A **megértés szintjén** tehát tanítanunk kell a világ főbb gesztusnyelveit. Ehhez tesznek jó szolgálatot a különböző lingvokultúrák gesztusait bemutató szótárak (Morris 1994, Armstrong et al. 2003).

### IRODALOM


Armstrong, N., Warner, M. 2003. *Field Guide to Gestures.* Quirk Production.

[www.mikolaj.info/edu/Body_Language_-_List_of_Sighns_s_Gestures.pdf – 2012.07.02.]

Büky B. 1986. Pillantás a gesztusok világába. *Jel-kép* 7. évf. 1. szám. 87–97.

Hall, E. T. 1959. *The Silent Language.* New York: Doubleday.

Illés É. 2002. *Angliában minden másképp van. Ways and Words in England.* Budapest: Corvina Kiadó.

Morris, D. 1994. *Bodytalk. A World Guide To Gestures.* London: Jonathan Cape.

Pease, A. 1989. *Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból.* Budapest: Park Kiadó.

Voigt V., Balázs G. (szerk.) 2003. *A magyar szemiotika olvasókönyve.* Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.

Акишина А. А. , Кано Х., Акишина Т. Е. 1991. Жесты и мимика в русской речи. Москва: «Русский язык».

Армстронг Н., Варнер, М. 2007. Толковый словарь языка жестов. Москва: Издательство АСТ.

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. 1973.Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва: «Русский язык».

Григорьева С. А., Григорьев Н. В., Крейдлин Г. Е. 2001. Словарь языка русских жестов. Москва – Вена: языки русской культуры, Wiener Slawistischer Almanach.

**MAGNUCZNÉ GODÓ ÁGNES**
Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet,
Angol Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Miskolc
*agnesgodo@gmail.com*

# A külső vállalati kommunikáció stratégiái: Munkavállalói perspektívák és vállalati honlapok*

***Kulcsszók:*** *külső vállalati kommunikáció, vállalati honlapok*

## 1. Bevezetés

A vállalatok külső kommunikációja a partnerek, hivatalos szervek és a nyilvánosság felé irányul, és fő céljai a kapcsolattartás, információközlés a vállalatról, valamint a vállalati imázs közvetítése. Mindez nagy szerepet játszik a vállalat megítélésében, és befolyásolja a célközönség vállalatról alkotott véleményét, lojalitását és együttműködési hajlamát. Az elmúlt 10-12 évben az online marketing nagyarányú hódításának lehetünk tanúi, amely annak a felismerésnek köszönhető, hogy az online média hatékonyabb kommunikációs formákat tesz lehetővé, mint a hagyományos médiumok, de másfajta kommunikációmenedzsmentet is követel. Tanulmányomban bemutatom az értékorientált kommunikáció gondolatát és a vállalati webhely műfaji meghatározását, majd megvizsgálom 14 vállalat külső kommunikációját, különös tekintettel online kommunikációjukra és annak követésére, a vállalati webhelyek elemzése és a vállalatok alkalmazottai által kitöltött kérdőívek alapján.

## 2. Értékorientált kommunikáció

Termékeiken és szolgáltatásaikon túl a vállalatoknak egy pozitív képet is „el kell adniuk", amely növeli alkalmazottaik, fogyasztóik és befektetőik bizalmát és lojalitását, és befolyásolja leendő partnereik választását. Manapság egyre fontosabb az, hogy a vállalatok tőkét tudjanak kovácsolni a tudatosan tervezett és reklámozott vállalati imázsból, továbbá az is, hogy az így nyert előnyöket kemény, számszerűsített értékek formájában is kimutassák. Ennek az **értékorientált kommunikáció menedzsmentnek** (Borgulya 2008) fontos pillére a nyitott, átlátható kommunikáció és a folyamatos párbeszéd a vállalat és partnerei között (ld. pl. a B&P Consulting 2011-es felmérését). A párbeszéd akkor a leghatékonyabb, ha az üzenetek tartalmát, formáját és közvetítésének módját a különböző célcsoportok elvárásaihoz igazítják. Bár a vállalatok célcsoportjait különböző hagyományos csatornákon (TV, rádió, újságok) keresztül is el lehet érni, az internet olyan médiumot kínál, amely felülmúlhatatlan a tartalmi megjelenítés és a felhasználói opciók tekintetében.

## 3. A vállalati webhely műfaji sajátosságai

Az internet számos új online műfajt hozott létre (pl. honlap, weboldal, webhely, email, körlevél, levelezési lista, chat szoba, stb.) (Bódi 2004), amelyek az üzleti kommunikációt is hatékonyabbá és vonzóbbá tehetik. Ezek közül az egyik a vállalati webhely, amely már korábban is létező, hagyományos műfajok (vállalati brosúra, éves jelentés, aktuális hírek, hirdetmények, stb.) átalakított, „extant" változata, kombinációja (Shepherd, Watters idézi Szántóné 2011). A vállalati webhely egy olyan virtuális hely az interneten, amely „számos vállalattal kapcsolatos weboldalt és adatfájlt tartalmaz, amelyek egy böngésző segítségével érhetők el. […] A nyitólapot általában honlapnak hívják, amely hiperlinkeken keresztül irányítja a felhasználót a honlap más tartalmaira, illetve további oldalakra" (Business Dictionary). Mint minden online felületen, az információ itt is globálisan elérhető, a tartalom dinamikusan változik, és elérhetőségét multi-modális effektusok sokasága segíti (Askehave, Nielsen 2004). A hagyományos műfajok tartalmának lineáris elrendezésével szemben, az online műfajok hipertextuálisak, így a vállalati webhely olyan alműfajok gyűjtőhelyének is tekinthető, amelyek mind saját kommunikatív céllal, funkcionális egységekkel és

* *Ez a kutatás a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 project, az Európai Unió és az Európai Szociális Alap támogatásával valósult meg.*

retorikus stratégiákkal is rendelkeznek, mint például a honlap, hírrovat, termékinformáció, éves beszámoló, etikai kódex vagy a közösségi oldal. Ennek megfelelően, egy sikeres vállalati webhely tervezőjének két fontos kihívással kell megbirkóznia. Egyrészt, bár a fent felsorolt különböző alműfajok feladata más-más célcsoport elvárásainak kielégítése, egy hatásos webhely a különböző tartalmakon keresztül egységes vállalati imázst igyekszik közvetíteni. Másrészt, be kell töltenie az online marketing legfontosabb kommunikatív célját, a meggyőzést: el kell ismertetnie a felhasználókkal a vállalat értékeit, fokoznia kell a meglévő partnerek lojalitását, és hozzá kell járulnia új üzleti partnerek bevonásához.

## 4. Külső vállalati kommunikáció vizsgálata

### *4.1 A kutatás célja*

A jelen tanulmány egy nagyobb lélegzetű, a vállalati kommunikáció hatékonyságát kutató projekt keretein belül 11 magyar vállalat külső kommunikációs stratégiáit vizsgálja a munkavállalók véleménye és a vállalati webhelyek elemzése alapján. A kutatási kérdések a következők:

4.1.1 Kik a vállalatok főbb külső kommunikációs partnerei, és milyen csatornákon át tartják velük a kapcsolatot?

4.1.2. Milyen értékek jellemzik a vállalatok külső kommunikációját?

4.1.3. Hogyan kísérik figyelemmel a céggel kapcsolatosan megjelenő promóciós információt és annak hatását?

### *4.2 Adatok és résztvevők*

A tanulmányban 11 vállalat vett részt önként vállalkozásos alapon, ezért szakmai profiljukat, méretüket, Magyarországon belüli földrajzi elhelyezkedésüket érintő szelekció nem történt. A vállalatok közül 6 szolgáltató, 2 kereskedelmi és 3 gyártócég. Az egyik vizsgált korpuszt a vállalatok webhelyei alkották: a résztvevők közül 10 cég rendelkezik saját webhellyel. A másik adatbázist alkotó, vállalati kommunikációt vizsgáló Evasys típusú online kérdőíveket a vállalatok alkalmazottai töltötték ki, szintén önként vállalkozásos alapon. A kérdőív megtekinthető online a következő címen: http://evasys.uni-miskolc.hu/evasys/indexstud.php?pswd=belsovallkom. A kutatás még folyamatban van, eddig 34 kérdőív érkezett vissza. A válaszadók 26%-a felsőszintű vezető, 21%-a közép- vagy alsószintű vezető, 50%-a beosztott és 3%-a egyéb, tehát a vállalati hierarchia különböző szintjei jól reprezentálódnak ebben a viszonylag kis mintában is. A válaszadók 59%-a nyilatkozta azt, hogy már vett részt valamilyen jellegű kommunikációs tréningen, amely a vizsgálat szempontjából befolyásolhatja kommunikációs elvárásaikat és tudatosságukat. Mivel a vállalatok anonimitását meg kell őriznünk, és az Evasys kérdőíves rendszer nem teszi lehetővé a kérdőívekhez való egyedi hozzáférést, az eredmények összegzett statisztikai adatok formájában kerülnek megjelenítésre.

### *4.3 Az eredmények bemutatása és elemzése*

#### *4.3.1 Kik a vállalatok főbb külső kommunikációs partnerei, és hogyan tartják velük a kapcsolatot?*

Az 1. ábra a vállalatok főbb külső kommunikációs partnereit mutatja be a kérdőívek válaszai és a honlapok elemzése alapján.

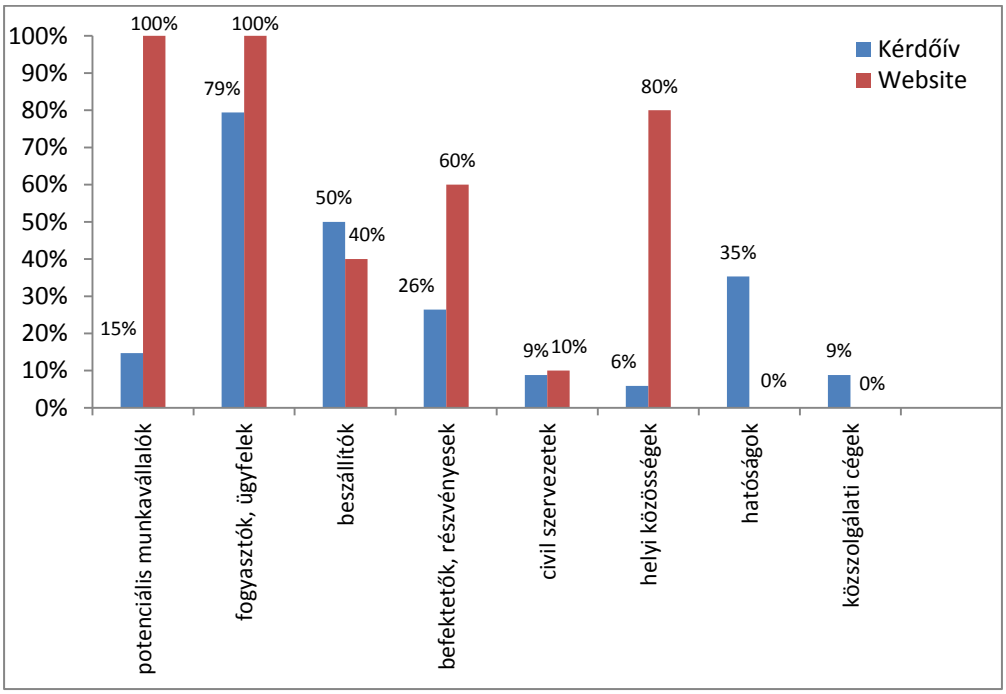


**1. ábra**
Kik a vállalatok főbb külső kommunikációs partnerei?

Látható, hogy az alkalmazottak 79%-ának benyomása szerint vállalati külső kommunikációjuk leginkább a fogyasztók és az ügyfelek felé irányul, amelyet 50%-kal a beszállítók, 35%-kal a hatóságok és 26%-kal a befektetők követnek. A válaszadók 15%-a említi a potenciális munkavállalókat, 9% a közszolgálati cégeket és 9% a civil szervezeteket mint kommunikációs partnereket. Amíg az alkalmazottak tapasztalata azt mutatja, hogy külső kommunikációjuk sokrétű, de elsősorban kereskedelmi partnereiket célozza meg, a vállalati honlapok a potenciális munkavállalókat (100%), a fogyasztókat és ügyfeleket (100%) szólítják meg kiemelten, amely egyértelműen tudatos webdesign stratégiát tükröz. Ezeknek a célcsoportoknak az esetében az online kommunikáció különösen hatékony, hiszen így olyan felhasználók széles rétegei is elérhetők változatos tartalmakkal és közvetlen kapcsolat felvételi ajánlatokkal, akik egyelőre nem tartoznak a vállalatok regisztrált partnerei közé. Szintén fontos online kommunikációs célpontok a helyi közösségek (80%) és a részvényesek, befektetők (60%), akik jóval kisebb szerepet játszanak az alkalmazottak által felsorolt kommunikációs partnerek között (6%, illetve 26%). Ezekben az esetekben fontos szerepet játszik a pozitív vállalati imázst közvetítő reklámfunkció is: a helyi közösségek megszólítása alkalmat ad arra, hogy a cég kifejezze a társadalmi és környezetvédelmi felelősségvállalásra, valamint a párbeszédre való törekvéseit; a részvényeseknek és befektetőknek szánt információ pedig, ha megjelenik, minden esetben a vállalat növekedését és fenntartható fejlődését demonstrálja. Amíg a beszállítók 40%-kal és a civil szervezetek 9%-kal hasonló jelentőségű online partnerek, mint a mindennapi külső kommunikáció során (50% illetve 10 %), a hatóságok és közszolgálati cégek, mint kevés reklámpotenciállal rendelkező információs célpontok, meg sem jelennek a honlapokon.

A kapcsolattartás csatornáira vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján, az online csatornák egyértelműen uralják a vállalatok külső kommunikációját. A válaszadók 85,3%-a megerősítette, hogy vállalatuk rendelkezik vállalati webhellyel, 55,9% említi az internetes hírlevelet, 35,3% az online ügyfélszolgálatot, 29,4% a közösségi portálokat, 14,7% az online hirdetéseket. A televíziós és rádiós csatornákat egyáltalán nem használják a vállalatok külső kommunikációjukban, és a nyomtatott reklám- és tájékoztatóanyagok jelentősége is csekély az internetes csatornákéhoz képest: az újsághirdetést a válaszadók 14,7%-a, a plakátot 11,8%, a szórólapot pedig 17,6% említi.

*4.3.2 Milyen értékek jellemzik a vállalatok külső kommunikációját?*

A vizsgálat egyik legérdekesebb aspektusa az volt, hogy milyen értékek jellemzik a vállalatok külső kommunikációját a webhelyeken megjelenített információ és az alkalmazottak benyomása szerint, és ez a kettő hogyan viszonyul egymáshoz. Öt értéket vizsgáltunk: a nyitottságot, átláthatóságot, kétirányú kommunikációt, az érintettek bevonását, valamint a célcsoportra szabott üzeneteket. Az eredmények a 2. ábrán láthatók.

Az alkalmazottak az összes felsorolt kommunikációs szempontot hasonlóan jelentősnek tartották, hiszen a legfontosabbnak tartott érték, a nyitottság (90%) és a legkevesebbszer említett érték, az átláthatóság (76%) között csupán 14% eltérés van. A webhelyeken nagyobb szórás található, viszont az értékek fontossági sorrendje azonos az alkalmazottak sorrendjével. A webhelyeken egyértelműen kiemelkedik két stratégiai fontosságú érték, a nyitottság és a kétirányú kommunikációra való törekvés, amelyek az alkalmazottak szerint is az első két helyen állnak.

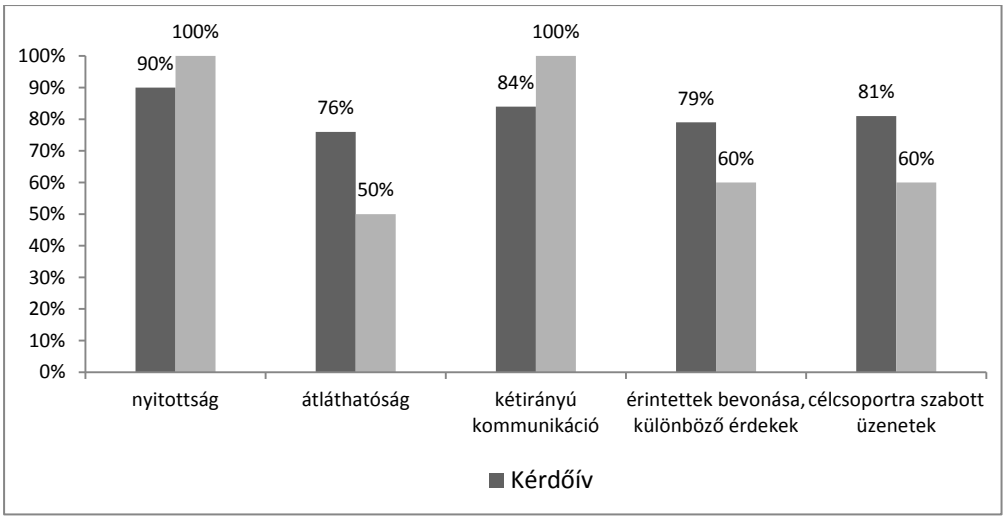


**2. ábra**

Milyen értékek jellemzik a vállalatok külső kommunikációját?

Hasonlóan, az alkalmazottak szerint harmadik és negyedik helyen, a webhelyeken megosztott harmadik helyen az üzenetek célcsoportra szabása és az érintettek bevonása áll. Ám amíg az alkalmazottak 81%-a, illetve 79%-a jellemzőnek vélte ezeket, csupán a webhelyek 60%-án jelent meg mindkét érték. Ez különösen figyelemreméltó az üzentek célcsoportra szabásával kapcsolatban, ahol a webhelyek 40%-án nem élnek ezzel a lehetőséggel, holott az internet különösen sokszínű lehetőségeket kínál ennek megvalósítására. A lista végén az átláthatóság áll mindkét esetben, de jelentős különbséggel: amíg az alkalmazottak 76%-a szerint ez az érték jellemzi mindennapi külső kommunikációjukat, addig csak a webhelyek fele ad információt a cég működéséről, felépítéséről, pénzügyi teljesítményéről vagy a vezetők bérezéséről. Ebben az esetben szintén elgondolkodtató, hogy egy olyan értéket, amely nyilvánvaló az alkalmazottak több mint háromnegyede számára, miért nem kommunikálnak hatékonyabban a céges webhelyeken.

*4.3.3 Hogyan kísérik figyelemmel a céggel kapcsolatosan megjelenő promóciós információt és annak hatását?*

Mivel az online marketing fontosságára már a második kérdésre adott válaszok is rávilágítottak (ld. 4.3.1), érdemes megvizsgálni, hogy például a webhely-tartalom tudatos tervezésén túl, a vállalatok nyomon követik-e valamilyen formában a céggel kapcsolatosan megjelenő promóciós információt – beleértve annak online és hagyományos formáit.

Az 1. táblázat azt foglalja össze, hogy a cégek hogyan követik nyomon a promóciós információ megjelenését. Látható, hogy az alkalmazottak 64,7%-a szerint cégük webelemzést alkalmaz, amelyet 44,1%-kal a sajtómegjelenések gyűjtése követ. A televíziós és rádiós promóció mellőzésével összhangban (ld. 4.3.1) az ilyen típusú megjelenések megfigyelése csekély (20,6%), ugyanúgy, mint a köztéri reklámok követése (5,9%). Mivel a különböző

lehetőségekre adott jelölések meghaladják a 100%-ot, ez azt jelenti, hogy vannak cégek, amelyek több módszert is alkalmaznak, valamint csak az alkalmazottak 8,8%-a nyilatkozott úgy, hogy vállalata semmilyen módon nem kíséri figyelemmel a promóciós információ megjelenését, amely összességében pozitív képet mutat a cégek tudatos promóciós információkövetéséről.

| Webfigyelés | TV, rádió figyelés | Sajtómegjelenések gyűjtése | Köztéri reklámok figyelése | Sehogy |
|---|---|---|---|---|
| 64,7% | 20,6% | 44,1% | 5,9% | 8,8% |

**1. táblázat**
Hogyan kísérik figyelemmel a promóciós információt?

Ugyanennek a stratégiának egy következő fázisa az, hogy az információ megjelenésének követésén túl, a vállalatok figyelemmel kísérik-e a promóciós információ hatását. A 2. táblázat szerint itt a kép kevésbé pozitív, mint az előző esetben. Nagyon kicsi a szisztematikus közvélemény-kutatási technikák aránya (2,9–14,7% között). A legelterjedtebb módszer 38,2%-kal a baráti beszélgetés, amelynek megbízhatósága erősen megkérdőjelezhető, valamint a vállalati forgalom alakulásának figyelemmel kísérése (35,3%), amely nem tulajdonítható teljes mértékben a promóciós kommunikációnak. Bár az összes technika 100%-ot meghaladó értéke itt is azt tükrözi, hogy bizonyos vállalatok több módszert is alkalmaznak, az a tény, hogy a legelterjedtebb felmérési módszerek megbízhatósága vagy érvényessége erősen megkérdőjelezhető, valamint az, hogy az alkalmazottak 20,6% szerint cége semmilyen módon nem próbál meggyőződni a promóciós információ hatásáról, azt mutatja, hogy még van mit tenni a hatáskövetés szisztematikusabbá tétele érdekében.

| Nyomtatott levélben közvetített közvélemény-kutatás alapján | Telefonos közvélemény-kutatás alapján | Online közvélemény-kutatás alapján | Közösségi portálok kommentjei alapján | Baráti/ kollegiális beszélgetések alapján | Részvény-árfolyamok követésével | Vállalati forgalom alakulásának követésével | Sehogy |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **14,7%** | **2,9%** | **14,7%** | **11,8%** | **38,2%** | **8,8%** | **35,3%** | **20,6%** |

**2. táblázat**
Hogyan kísérik figyelemmel a promóciós információ hatékonyságát?

## 5. Összegzés

Az alkalmazotti nyilatkozatok és a webhelyeken érvényesülő elvek különbségei alapján elmondható, hogy a webtartalom tervezésében minden vizsgált esetben felfedezhetők a tudatos kommunikáció menedzsment hatásai. A webhelyeken a hangsúly a fogyasztókon, a potenciális munkavállalókon és a helyi közösségeken van, az utóbbi kettő egyértelműen promóciós céllal, míg a vállalatok mindennapi életében a külső kommunikáció az üzleti partnerek (fogyasztók, beszállítók), illetve a hatóságok felé irányul leginkább. A webhelyeken domináns értékként jelenik meg a nyitottságra és párbeszédre való törekvés, viszont érdekes módon alulreprezentált az üzenetek célcsoportra szabása, amely az alkalmazottak szerint mindennapi külső kommunikációjukban hatékonyabban megvalósul. Végül, amíg a vállalatok nagy hangsúlyt fektetnek a promóciós információ megjelenésének követésére, a hatás felmérésnek módszerei nem megbízhatóak, és sok vállalat semmilyen módon nem próbál meggyőződni a promóciós információ hatásáról. Összességében elmondható, hogy az alkalmazottak perspektívájának bevonása a webhelyek tervezésébe hatékony stratégia lehetne, mivel bizonyos esetekben rávilágíthatnak a vállalati kommunikáció és kultúra olyan pozitív, promócióra érdemes vonásaira, amelyek a webtervezők figyelmét elkerülik.

**IRODALOM**

Askehave, I., Nielsen, A. E. 2004. *Mediated genres – A challenge to traditional genre theory.* . Aarhus: Center for Virksomheds-kommunikation.

Bódi Z. 2004. *A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a Magyar nyelvhasználatban.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Borgulya Á. 2008. Értékorientált kommunikációmenedzsment és kommunikációkontrolling. *Vezetéstudomány* 39. évf. 11. szám. 11–22.

Szántóné Csongor A. 2011. Digitális műfaji sajátosságok angol nyelvű internetes betegtájékoztatókban. A szaknyelvi kompetenciafejlesztéstől a munkaerőpiacig. *Portalingua.*[http://www.nyi.bme.hu/szokoe/portalingua2011.pdf – 2012.01.15.]

Business Dictionary – [http://www.businessdictionary.com/definition/website.html – 2012.01.15.]

B&P Consulting 2011-es felmérés – [http://csr.braunpartners.hu/index.php?menu=12334&langcode=hu – 2012.03.10.)

**TUSKA TÜNDE**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Nemzetiségi Intézet,
Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged
*tuskatunde@jgypk.u-szeged.hu*

# A kétnyelvűséggel kapcsolatos nyelvi attitűdök vizsgálata a magyarországi szlovák szakos hallgatók körében

***Kulcsszók:*** *kétnyelvűség, kisebbség, magyarországi szlovákok, identitás, hallgatók*

A kisebbségi nyelvhasználattal, kétnyelvűséggel foglalkozó kutatók nem kerülhetik meg az anyanyelv fogalmának a problematikáját (Bartha 1999: 151–154; Kiss 1995: 152; Uhrin 2004: 20–21). Az anyanyelv a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint: az a nyelv, amelyet az ember gyerekkorában (elsőként) tanult meg, s amelyen rendszeresen, legjobban és legszívesebben beszél. Tove Skutnabb-Kangas felfogásában egy személynek akár több anyanyelve is lehet származás és azonosulás szempontjából:

Az anyanyelv a származás szerint az elsőként megtanult nyelv.
Azonosulás szerint egyrészt az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul, másrészt az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosíthatják.
A nyelvtudás foka szerint a legjobban beszélt nyelv.
Funkció szerint a legtöbbet beszélt nyelv (Skutnabb-Kangas 1997: 13).

Ez a meghatározás nagyon szimpatikus a kisebbségek számára, mivel differenciáltan közelíti meg a maga összetettségében a problémát, s nem szűkíti le csupán egy szempontra az anyanyelv kérdését.

Az általam végzett kutatás a magyarországi szlovák tanszékeken tanuló hallgatók nyelvhasználati sajátosságaira irányul. Az elemzés a következő kérdéskörökre terjedt ki: nyelvválasztás; nyelvtudás; nyelvi attitűdök: az anyanyelven belüli változatok és a többségi nyelv használata, valamint attitűdök iránt; nyelvi attitűdök: a nyelvmegtartással/ nyelvcserével/ nyelvtudással kapcsolatos attitűdök; nyelvi attitűdök: a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök és sztereotípiák; kulturális attitűdök; kisebbségi és többségi sztereotípiák, előítéletek; etnikai identitástudat.

Felsőfokú szlovák képzés jelenleg Magyarországon öt felsőoktatási intézmény keretein belül folyik: valamennyiben pedagógus- illetve bölcsészképzés. Szarvason a Tessedik Sámuel Főiskola, Esztergomban a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola keretein belül szlovák óvodapedagógusok és tanítók képzése; a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéke és az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. (Maruzsová, Šebová 2000: 61–63). Kutatásomból kihagytam a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlavisztika Tanszékének hallgatóit, mert nem feleltek meg az általam meghatározott kritériumoknak. A kutatásban résztvevő hallgatók kora 19–25 év. Továbbá a feltételek között szerepelt a magyar állampolgárság és a szlovák származás, illetve a szlovák kisebbségi közösséghez való tartozás. A Pázmány Péter Egyetem hallgatói magyar nemzetiségűek, akik a szlovák kultúra iránt érdeklődnek, a szlovák nyelvet mint idegen nyelv tanulják. Az említett öt felsőoktatási intézményben a kutatás ideje alatt 2007-2009 között a fentiekben felsorolt kritériumoknak harmincan feleltek meg. Az adott időpontban több hallgató tanult a felsorolt tanszékeken, de sokan közülük magyar nemzetiségű szlovák állampolgárok, vagy olyan magyar diákok voltak, akiket érdekelt közvetlen szomszédságunk, valamint Közép-Európa kultúrája, közélete, és csupán szerettek volna közelebbről megismerkedni Szlovákia kultúrájával, nyelvével. Így ők nem vettek részt a kutatásban, hogy a vizsgált csoport nyelvhasználatáról a valóságnak megfelelő, hiteles adataink legyenek.

A 142 kérdésből álló kérdőívet Bartha Csilla és Borbély Anna állította össze A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című, az NKFP 5/126/2001 sz. projektum keretében zajló kutatásra. Jelen tanulmányban a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdöket, sztereotípiákat vizsgálom a szlovák nemzetiségű fiatalok körében.

A kutatás megkezdése előtt el kellett dönteni, hogy a vizsgálat során a magyart, a sztenderd szlovákot vagy egy-egy adott magyarországi beszélt szlovák nyelvváltozatot használjam. Miután a tanszékek szlovák szakos hallgatói Magyarország különböző szlovák településeiről származnak, és többségük a szlovák nyelvet az iskolákban sajátították el, a választás a sztenderd szlovákra esett. A vizsgálat eredményessége végett a szlovák nyelvű kérdőív mellett alkalmaztam egy szociolingvisztikai interjút, ezen belül egy tematikus, illetve irányított beszélgetést. Az általam irányított és előre meghatározott beszélgetés többnyire szlovák nyelven, ritkábban magyarul folyt. Az interjúkból nyert adatok és a nyelvválasztással kapcsolatos megfigyeléseim arra engednek következtetni, hogy a hallgatók nyelvválasztási szokásaira leginkább két faktor volt hatással. Az egyik, a nyelvválasztást befolyásoló tényező a partner volt, vagyis én, a szlovák szakos tanár. Ezért indult minden interjú szlovák nyelven. A magyar nyelvre való váltást elsősorban a nyelvtudás befolyásolta. A nyelvválasztás tekintetében a hallgatók körében az a szempont dominált, hogy a birtokukban lévő két nyelv ismerete közül melyik nyelven tudják magukat könnyebben kifejezni. Ez a nyelv a vizsgált közösség minden tagjánál a magyar volt. Ennek ellenére a szlovák nyelvű kérdőív és a szlovák nyelven való kommunikáció, néha – ahogy már említettem – magyarra váltva, az interjúalanyokkal nem okozott gondot. Fordítani, illetve magyarázni csupán néhány fogalmat kellett, mint pl. káromkodni, lenézni valakit, állampolgárság, nemzetiségi törvény, istentisztelet. Meglepett, hogy a hallgatók többsége a nevét szlovákul adta meg, amiből arra következtettem, hogy ezzel is a nemzetiségükhöz való tartozást akarták demonstrálni. Valószínűleg rendszeresen mind a szlovák, mind a magyar változatot használják. A névadás, névhasználat a személynév iránti attitűdvizsgálatok számos hasznos ismerettel és tanulsággal szolgálhatnának. Ilyen jellegű kutatás a magyarországi szlovákok körében ez idáig csak néhány készült, ezek még váratnak magukra. (Bauko 2008: 201–208.)

Ahogy azt már korábban említettem, jelen tanulmányban a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdöket, sztereotípiákat vizsgálom a magyarországi szlovák nemzetiségű fiatalok körében. Esetükben a két nyelv váltakozó használata a mindennapjaik részét képzi. Meglepett, hogy milyen bizonytalan a hallgatók szubjektív vélekedése a kétnyelvűségről. 23%, illetve 27% válaszolt „nem tudom biztosan" a következő állításokra: Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud (K. 116), illetve: Kétnyelvű az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud (K. 117). Ez a bizonytalanság jellemző a többi válaszadóra is, akik ugyan konkrétan, de nagyon ellentmondóan reagáltak a megállapításokra. Ezt bizonyítják a következő adatok: 56,6% (17 fő) kétnyelvűnek azt tartja, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud (K. 116). A következő kérdésnél, illetve megállapításnál (K. 117) mintha átértékelték volna korábbi nézetüket és 40% (12 fő) az előzőek ellentétét állította, miszerint a kétnyelvűnek a két nyelvet nem szükséges anyanyelvi szinten tudnia. A kérdőív kitöltésének kapcsán egyértelműen bebizonyosodott számomra, hogy a hallgatók szubjektív vélekedése a kétnyelvűségről nagyon bizonytalan. Így van ez annak ellenére, hogy a felsorolt felsőoktatási intézmények mindegyikének képzési programjában szerepel a kétnyelvűség problematikája valamilyen formában. A hallgatóknak lehetőségük van megismerni a kétnyelvűséggel kapcsolatos legfontosabb és legidőszerűbb hazai és nemzetközi szakirodalmat, betekinteni a témában megjelenő legfrissebb kutatások eredményeibe. A Magyarországi szlovákság kétnyelvűsége igen bonyolult kérdés. Valószínűsíthető, hogy a hallgatók válaszadásuknál a mindennapi gyakorlatból indultak ki, abból, mely körülveszi őket, hiszen különböző településekről származnak, más-más tapasztalattal rendelkeznek. A magyarországi szlovák nyelvszigeteken különbözőképpen alakultak a kétnyelvű kulturális modellek. Ezek nemcsak a kétnyelvűségükben, hanem az intézményi rendszerükben is összetettek. Gyivicsán Anna kutatásai alapján „a kétnyelvű kulturális modellek struktúrája hármas tagozódást mutat, s három eltérő formájú és funkciójú részből tevődik össze: 1. A csak magyar nyelven funkcionáló, legtöbbször a nemzetiségi intézményektől teljesen elkülönített intézményi rendszerből; 2. a kettős nyelvű intézményekből; 3. a csak anyanyelven, szlovákul funkcionáló intézményi rendszerből". (Gyivicsán 1993: 97-98). Az említett változások lényege, hogy azok nem egy időben, párhuzamosan játszódtak le, hanem különbözőképpen, jelentős eltérésekkel egy-egy településen. (Gyivicsán 1993: 134–137., 170–172.). Miután a vizsgált közösség tagjai a magyarországi szlovák nyelvszigetek különböző területeiről származnak, így természetes, hogy nagyon különbözőképpen élik meg kétnyelvűségüket.

A következő két kérdés elemzéséből kiderül, hogy a hallgatók legalább olyan fontos, a kétnyelvűséggel kapcsolatos kritériumnak vélik a nyelvi dominanciaviszonyokat, mint a korábban tárgyalt két nyelv tudásának mértékét. A hallgatók 63,3% (19 fő) nem ért egyet azzal az állítással, miszerint a kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse (K. 118), ugyanennyien értettek egyet a következő kijelentéssel, miszerint kétnyelvű, aki

két nyelvet rendszeresen használ (K. 119). Az általam vizsgált szlovák szakos hallgatók a második nyelvet, esetükben a szlovákot gyermekkorukban, mindenképpen az első nyelv, a magyar nyelv elsajátítása után tanulták meg. Többségüknél a nyelv elsajátításának folyamata öt-, illetve hatévesen kezdődött az óvodában, illetve az iskola első osztályában. Tehát mindenképpen a magyar nyelv rendszerének a megszilárdulása után kezdték el tanulni a szlovák nyelvet. Ismeretes az a tény, hogy a kétnyelvű elsajátítás folyamatában egyértelműen nagy szerepe van a környezetnek, szülőnek, illetve esetünkben a tanároknak a kialakuló nyelvi dominanciában. Megfigyeléseim és az adatközlők által elmondottak alapján, a nyelvválasztást leginkább befolyásoló tényező: a beszélgetés résztvevői. A hallgatók elmondták, hogy nyelvválasztásukat leginkább az határozza meg, hogy kivel beszélnek. Esetünkben olyan fiatalokról beszélünk, akik a családban és a szűkebb környezetben, barátokkal, szomszédokkal általában a magyar nyelvet használják. Egymás között is leginkább magyarul beszélnek. Miután kivétel nélkül mindannyian az említett szlovák tanszékek valamelyikén tanulnak, így viszonylag sűrűn használják mindkét nyelvet. Tanáraikkal, esetenként a nagyszüleikkel, illetve szlovák rendezvényeken nem okoz gondot számukra a szlovák nyelven való kommunikáció. Vannak, akikkel többnyire az említett rendezvényeken, ebben a zárt közegben, csak szlovákul lehet társalogni, van olyan hallgató is, aki, bár jól tud szlovákul, mégis mindig a magyar nyelvet választja, ha partnere szlovákul válaszol, alkalmazkodik hozzá és ő is szlovákul beszél. Talán ennek köszönhetően elvárás részükről, hogy egy magát kétnyelvűnek tartó egyén a másik nyelvet ne csupán értse, hanem azt rendszeresen használja is. Tapasztalataim szerint a hallgatók, fentiekben is bemutatott, nyelvválasztását a nyelvtudásuk is nagyban befolyásolja. Saját nyelvtudásukat nemcsak a partner nyelvtudásához viszonyítják, de a birtokukban lévő mindkét nyelv ismeretét is összevetik. Ezért, gátlásaik miatt, beszélgetéseik során többnyire a magyar nyelvet használják. Annak ellenére, hogy mindannyian elvitathatatlanul magyar nyelven kommunikálnak jobban és használják azt sűrűbben, kétnyelvűnek érzik magukat, és mindkét kultúrához kötődnek.

A következő kérdésekre Az Ön véleménye szerint a településen lévő óvodának milyen nyelvűnek kellene lennie?, illetve Az ön véleménye szerint a településen lévő iskolában milyen nyelvű oktatásnak kellene lennie? (K. 120, 121) a többség 86,6% (26 fő) és 83,3% (25 fő) a kétnyelvű választ adta. Mindkét esetben az óvodánál is és az iskolánál is négyen, (13,3%) a magyar nyelvűt választották. Megjegyezném, hogy pont az említett négy fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek (Tušková 2010: 342–346). A többség válaszából egyértelműen a kétnyelvű intézmények jelentősége és az irántuk való igény fogalmazódik meg. Ezt a tényt támasztják alá a korábbi kutatások eredményei is, miszerint a kisebbségi nyelv, esetünkben a szlovák nyelv átörökítése jelenleg elsősorban az oktatási intézményekben történik, és csak másodlagos a családok szerepe ebben (Tóth, Tušková, Uhrinová, Žiláková 2005: 240–324). Az 1960-as évektől kezdve a szlovák nyelv elveszítette dominanciáját a magyarországi szlovák közösségekben, a kommunikáció nyelve, főleg a fiatalabbak körében, a magyar nyelv lett. Így az iskolákban az addig alkalmazott, szlovák nyelv anyanyelvi módszerekkel való tanítása már nem működött. Adatközlőim 1985 után születtek, tehát ahogy azt már korábban említettem, többségük a szlovák nyelvet nem otthon, hanem az iskolákban sajátította el. Többek között ezért tartják fontosnak a kisebbségi településeken a kétnyelvű intézmények szerepét és létfontosságát. Úgy gondolom, hogy az iskola mint „nyelvi vektor", ahogy azt Miroslav Dudok nevezi, a magyarországi szlovák kisebbség egyik legfontosabb intézménye. Nemcsak a szlovák nyelv és kultúra átörökítése szempontjából, de az identitás formálásában is óriási szerepe van.

Összegzésképpen elmondható, hogy miután az általam vizsgált szlovák szakos hallgatók a magyarországi szlovák nyelvszigetek különböző területeiről származnak, nagyon különbözőképpen élik meg akár saját kétnyelvűségüket is. A szlovák–magyar nyelvcsere folyamata a fiatalok körében nagyon előrehaladott állapotban van. Annak ellenére, hogy a nyelveknek egymáshoz viszonyított ismerete és annak mértékének megállapítása nagyon összetett, elmondható, hogy a hallgatók, bár a magyar nyelvet sűrűbben használják és jobban birtokolják, kétnyelvűnek értékelik magukat. Az említett kétnyelvűség további feltétele a kétnyelvű intézményrendszer feltétel nélküli támogatása.

**IRODALOM**

Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bauko, J. 2008. Vplyv slovensko-madarského bilingválneho prostredia na používanie antroponým študentov. In: Tóth, A. J., Uhrinová, A. (szerk.) 2008. *Slovenčina v menšinovom prostredí.* Békešská Čaba: VÚSM. 201–208.

Borbély A. 2001. *Nyelvcsere.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.

Dudok, M. 2004. Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. In: Uhrinová, A., Žiláková, M. (szerk.) 2004. *Slovenčina v menšinovom prostredí.* Békešská Čaba: VÚSM. 32–42.

Gyivicsán A. 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kazík, M., Tuska T., Uhrin E. 2012. Živé pomenovanie slovenského obyvateľstva v Šáre (sonda). In:Kováčová, A., Tušková, T., Uhrinová, A.˙(szerk.) 2012. *Materiálové príspevky ku kultúru a spôsobu života v Dabaš-Šáre.* Békešská Čaba: VÚSM.70–97.

Kazík, M., Tuska T., Uhrin E. 2012. Hypokoristické podoby a prezývky vlastných mien v Šáre. In: Kováčová, A., Tušková, T., Uhrinová, A. (szerk.) 2012. *Materiálové príspevky ku kultúru a spôsobu života v Dabaš-Šáre.* 98–108.

Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Maruzsová, Š. K. 2000. Možnosť a bariéry národnostných katedier po r. 2000. In: Barthová-Fazekašová, M. K. (szerk.) 2000. *Slovenská národnostná škola Ostrihom.* Ostrihom: Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola. 61–63.

Skutnabb-Kangas, T. 2000. *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava: Kalligram.

Tóth A., Tušková, T., Uhrinová, A., Žiláková, M. 2005. Jazyková Situácia V Slovenskom Komlóši. In: Uhrinová, A., Žiláková, M. (szerk.) 2005. *Používanie slovenského jazyka v Békéšskej župe*. Békešská Čaba: VÚSM. 240–324.

Tušková, T. 2010. Obraz o etnických parametroch mladých Slovákov v maďarskom prostredí. In: Krekovičová, E., Uhrinová, A., Žiláková, M. (szerk.) 2010.*Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békešská Čaba: VÚSM. 342–346.

Uhrinová, A. 2004. *Používanie materinského jazyka v kruhu békeščabianskej slovenskej inteligencie* – Uhrin E. *A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata.* Békešská Čaba: VÚSM–MSZKI. 114–143, 196, 100–132, 136–141, 165–179.

Žiláková, M. 2004. Bilingvizmus ako fenomén Slovákov v Maďarsku In: Žiláková, M. 2004. *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku.* Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. 119–132.

**VASOVÁ KINGA**
Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom
*galagonya.kinga@gmail.com*

# Fiatalok és a nyelvi durvaság

***Kulcsszók:*** *verbális agresszió, durva szavak, tabuszavak, férfiak nyelvhasználata, nők nyelvhasználata, fiatalok nyelvhasználata, agresszió az iskolában*

## Bevezetés

Tanulmányomban a verbális agresszió témakörét járom körül, és igyekszem a jelenségről árnyalt képet festeni, továbbá azokat a vizsgálati eredményeket ismertetem, melyeket 2011 áprilisában és októberében végeztem. A vizsgálat Dunaszerdahely középiskolás és Komárom egyetemista fiataljai körében zajlott, kérdőíves felmérés formájában. Az összesen 119 adatközlő között 47 fiú és 72 lány volt, egyetemisták, gimnazisták és szakközépiskolások vegyesen. A vizsgálatnak köszönhetően képet kapunk a fiatalok nyelvhasználatáról, illetve arról, hogy hogyan viszonyul a fiatal generáció a nyelvi durvaság egyes formáihoz. Célom volt, a jelen állapot felmérése mellett, magyarázatot találni a nyelvi durvaság gyakori használatára is.

## A verbális agresszió fogalmának értelmezése

A nyelvi erőszak egy „olyan verbális viselkedésforma, olyan verbális aktus, melynek során a beszélő szándéka az, hogy direkt vagy indirekt módon (de mindenképpen szándékosan), az elhangzott nyelvi megnyilatkozás tartalma és/vagy minősége (pl. hangerő) folytán egy másik személyt bántalmazzon, szidalmazzon, sértegessen." (Kegyesné Szekeres 2008: 61)

A támadó szándék a megnyilatkozásokban sokféleképpen megmutatkozhat (pl. gúnyos bíráló megjegyzések, szidások, átkozódások, fenyegetőzések formájában), de nem csak durva szavakkal. Fontos az, amit mondunk, de nem kevésbé fontos az is, ahogyan mondjuk. Azt, hogy mi számít sértőnek, nem könnyű egyértelműen körülhatárolni, ugyanis abban, hogy milyen nyelvi megnyilvánulás minősül agresszívnek, nagyon sok faktor közrejátszik. Ilyenek a beszédhelyzet, a beszédpartnerek viszonya, a hatásszándék, illetve nagymértékben függ az érintett személy érzékenységétől, énképétől, identitásától is. Ugyanazt a kijelentést nem mindenki értékeli verbális agresszióként. „A megnyilvánulási formák sokféleségét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy bármilyen nyelvi elem, nyelvhasználati sajátosság, társalgásszervezési mód, nyelvpolitikai döntés válhat az agresszió hordozójává. Az agresszió megjelenhet a hangerőben, a hanglejtésben, a szóhasználatban, fogalmazásmódban, az irónia alkalmazásában, a beszédpartner félbeszakításában, de akár az anyanyelvi nyelvhasználat korlátozása révén is." (Domonkosi 2008: 54)

Leegyszerűsítve mégis azt mondhatjuk, hogy verbális agresszión a durva szavak használatát értjük. Azt, hogy mely szavakat minősítünk durvának, Dede (2004: 108) a következőképpen határozta meg: „Olyan szókat tekintünk durva szóknak, amelyek a jó ízlést, erkölcsi, esztétikai érzésünket sértő tartalmuknál vagy hangulatuknál fogva nem fordulnak elő az igényes, a választékos nyelvhasználatban; nyilvános beszédben, közösséghez szólásban nem használhatók."

## Agresszió a fiatalok nyelvhasználatában

A szavakkal való bántás mennyisége, mértéke az életkortól és a szocializációtól is függ. Közismert vélemény, hogy egyre inkább durvul a nyelvhasználat, és ez elsősorban a fiatalok körében jellemző. Sokan aggódva figyelik a romló tendenciát, és nyugtalanságot kelt bennük a fiatalság nyelvhasználatában hovatovább egyre nagyobb mértéket öltő agresszió.

A fiatalok verbális agresszivitásának a növekedésére több tényező is hat. Elsőként kell említenünk a média káros hatását. A fiatalok példának tekintik a filmhősök viselkedési stílusát, utánozzák, követik azokat, átveszik a médiában népszerűsített rossz példákat.

A 20. századi média a tömegszórakoztatás monopóliumát jelenti. A média pedig egyre inkább nyitott az alvilág, a szubkultúrák, az utca embere felé, és ez a nyelvhasználatra is érvényes. Ezekben a körökben, csoportokban normának, elvárásnak számít a durva, vulgáris beszéd, így a bulvársajtóban, a rádióban, a televízióban is oldódik, feszteleneb bé és nem ritkán vulgárisabbá válik a stílus. A köztudatban a média nyelvhasználata magas presztízzsel bír, így, ha durva szavak hangzanak el az érában, a hallgatóság körében változik a megítélésük, és sok esetben már fel sem tűnik, ha egy elhangzott nyilatkozat a nyelvi durvaság kategóriájába tartozott. Az internet elterjedése csak ront a helyzeten, itt ugyanis csak hellyel-közzel van lehetőség az agresszió kiszűrésére.

Hasonló véleményen van Banczerowski (2004: 30–31) is, aki tanulmányában így nyilatkozik: „Úgy tűnik, hogy a mai társadalom, különösen pedig a fiatal nemzedék kommunikációs kompetenciája nem elégséges, a szókultúrával kapcsolatos érzékenység pedig rendkívül gyenge. Sok fiatal igyekszik kitörni az érvényes viselkedési szabályokból, sztereotípiákból, és a korukra jellemző módon verbális provokációt hajt végre, a rosszízű szóviccek vagy a vulgarizmusok képzésének és használatának segítségével. Nincsenek tudatában annak, hogy a magas szintű társalgási képesség a mai ember számára nagyon fontos tulajdonság, amely a sikeres életvitelt biztosíthatja, például különböző társadalmi szerepek és funkciók betöltésénél."

Könnyű lenne a médiára és a globalizáció okozta negatív hatásokra fogni a fiatalok nyelvének eldurvulását, ez azonban nem fedi teljesen a valóságot. Nagy felelősség terheli a szülőket, a családot is. Amikor a médiát hibáztatjuk a fiatalok nyelvi durvasága miatt, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy hol és hogyan sajátítják el a gyerekek a nyelvet. A kicsik megfigyelés és utánzás révén spontán tanulják meg anyanyelvük szókészletét és a nyelvhasználatot. Mindent utánoznak, de elsődleges mintaként a családtagok beszéde szolgál. Az otthon hallott durva szavakat a gyerek éppúgy próbálgatja, utánozza, mint a többi ismeretlen szót. De nemcsak ezzel vétenek a szülők, hanem nagyon gyakran követik el azt a hibát is, hogy amikor a gyerek elsajátított egy durva szót, ellentmondóan viselkednek. Ezzel megzavarják a gyereket, aki maga sem tudja, milyennek minősítse az elhangzott szót, hisz egyrészt büntetést kapott, amiért kimondta, másrészt a megnyilvánulását mosoly, derű követte, ami a non verbális csatornán dicséretként jut a gyerekhez. (Dede 2004)

**Kutatási eredményeim**

Az alábbiakban egyetemisták és középiskolások körében végzett vizsgálatom eredményei következnek, melyek további kutatásokra ösztönözhetnek.

A fentebb leírt ismeretek és problémafelvetések sarkalltak arra, hogy megvizsgáljam, hogyan viszonyul a mai magyar fiatalok egy része (köztük saját diákjaim is) a káromkodáshoz, a vulgarizmusokhoz, a trágársághoz, a nyelvi durvasághoz. Kíváncsivá tett, hogy érdemes-e küzdeni a verbális agresszió ellen, vagy annyira előrehaladott jelenséggel állunk szemben, amely már visszafordíthatatlan. Érdekelt, hogy a fiatalok körében akad-e még olyan, aki osztja a nyelvművelők véleményét, és szeretné kigyomlálni nyelvünk virágoskertjét. Előzetes elképzeléseim arra vonatkoztak, hogy nemi különbségek vannak a durva beszéd elfogadásában és használatában, tehát a lányok ritkábban káromkodnak. Feltételeztem továbbá, hogy az egyetemisták koruknál és szellemi fejlettségüknél fogva kerülik az agresszív megnyilatkozásokat, és a középiskolásokkal összevetve kevésbé aggasztó eredményt kapok.

A vizsgálat Dunaszerdahely középiskolás és Komárom egyetemista fiataljai körében zajlott, kérdőíves felmérés formájában. Összesen 119 adatközlőtől kaptam vissza értékelhető kérdőívet. Az adatközlők között 47 fiú és 72 lány volt, egyetemisták, gimnazisták és szakközépiskolások vegyesen. A kérdőívben két jelenséget mértem. Egyrészt információkhoz jutottam a fiatalok nyelvi agresszió iránti attitűdjéről, tehát arról, hogy mit tartanak durvának és milyen körülmények között. Másrészt mértem az adott kifejezések használati gyakoriságát is az adatközlők körében.

Középiskolai tanárként meglehetősen sok időt töltök a fiatalokkal, és ezért számítottam arra, hogy az eredmények kiábrándítóak lesznek, de még ezen előfeltevések és előismeretek birtokában is megdöbbentett a vizsgálat végeredménye. A kérdőívben mérésre kiválasztott kifejezések egytől egyig a verbális agresszió kategóriájába tartoztak, de a legtöbbjüket a tanulók nem tartották durvának, sőt úgy nyilatkoztak, hogy nem is tudták ezekről a kifejezésekről, hogy használatukkal verbális agressziót követnek el.

A lányok esetében mindössze öt kifejezésről (*megöllek, Isten bassza meg, hülye picsa, te leprás, kurva anyád)* vélekedett úgy az adatközlők több mint 50%-a, hogy sértőnek tartja bizonyos körülmények között, a többi

kifejezésről az adatközlők többsége úgy tartja, hogy nem számítanak sértőnek. A meglepő az volt, hogy az említett kifejezések a legdurvább megnyilvánulások közül kerültek ki, mégis jelentős számú adatközlő nyilatkozott úgy, hogy ő személy szerint nem tartja durvának, bár tisztában van vele, hogy sértőnek számítanak. Ennél is kétségbeejtőbb, hogy voltak olyan adatközlők is, akikben nem tudatosodott, hogy ezek a kifejezések kimondottan bántóak. (A *megöllek* esetében 4 lány adta azt a választ, hogy nem tartja sértőnek, és nem is tudta, hogy durvának számít; a *baszd meg* kifejezésnél 5 lány, a *te leprás* kifejezésnél 2 lány, a *te süket, te nyomorult* kifejezéseknél 9 lány, az *üssön meg a guta* kifejezésnél 13 lány adta ugyanezt a választ; még *a kurva anyád* esetében is volt valaki, aki így vélekedett.)

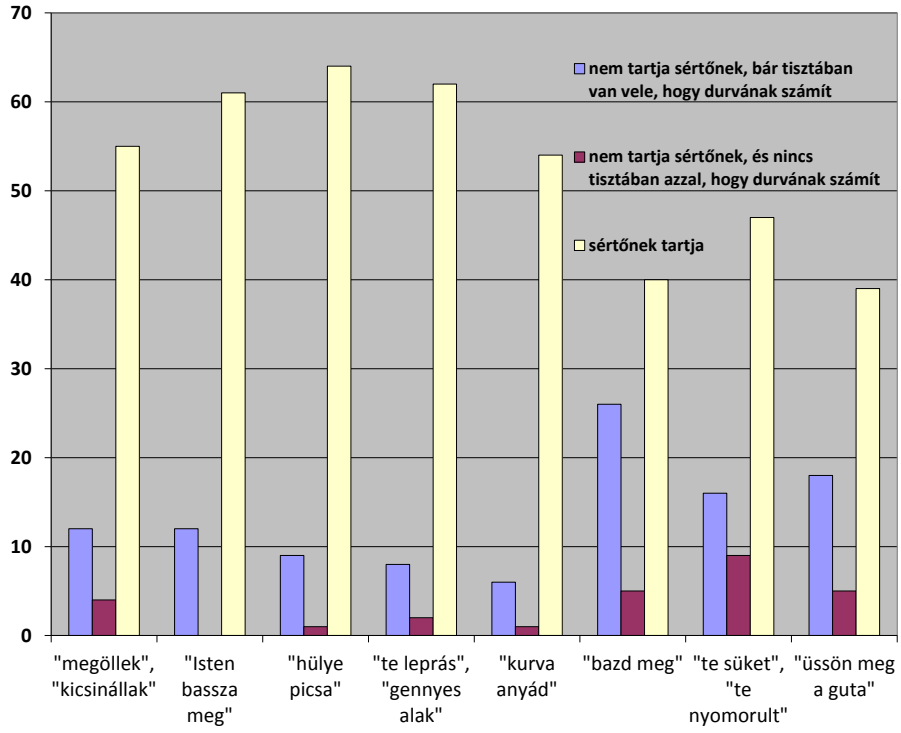


**3. ábra**
A nők vélekedése a durva, trágár szavakról

A fiúk körében hasonló volt az eredmény. Ugyanazokat a kifejezéseket tartotta a fiúk többsége durvának, mint a lányok, náluk azonban a lista kiegészült még eggyel, ők a *szarházi* típusú kifejezéseket is sértőnek minősítették.

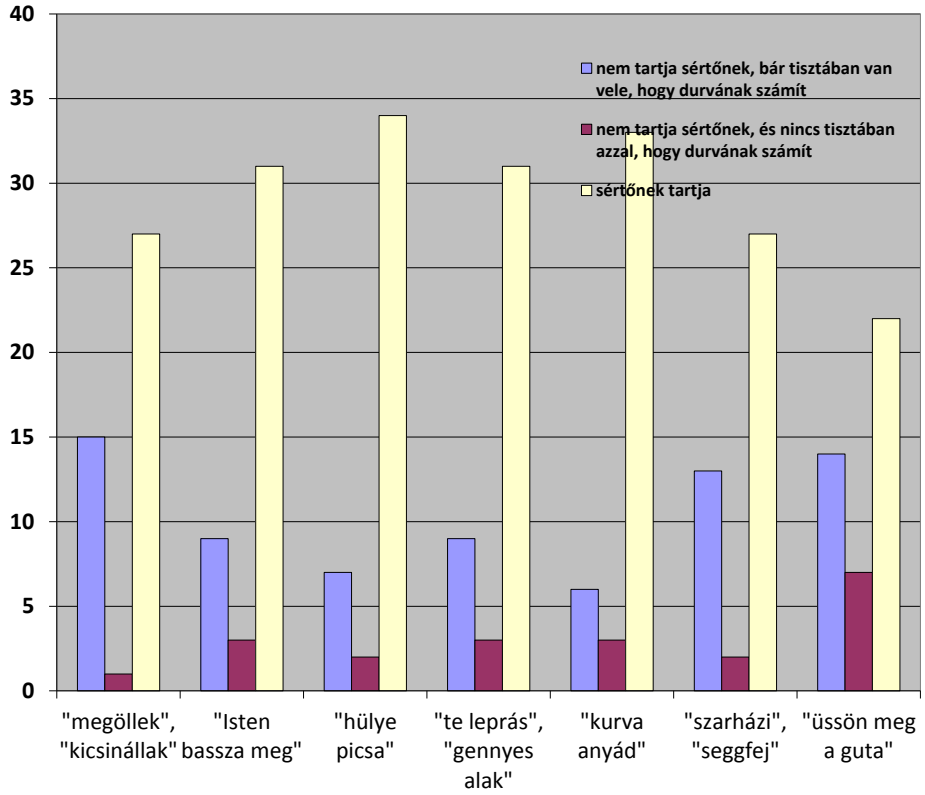


**4. ábra**
A férfiak vélekedése a durva, trágár szavakról

Melyek tehát azok a kifejezések, amelyek a fiatalok tudatában a tiltó címke hiányában rögzültek, és amelyeket úgy használnak szabadon, mint bármely más kifejezést? Három csoportba sorolhatnánk őket. Az elsőbe tartozik a *vazze, basszus* és az *istállóját.* Ezeket a kifejezéseket mind a középiskolások, mind az egyetemisták semleges kifejezéseknek ítélték, nem tartották sértőnek őket, és legtöbben nem voltak tisztában azzal, hogy sértő szándékkal hozták létre. Márpedig mindhárom kifejezés hátterében egy durva kifejezés áll, ezeket azonban a nyelvhasználók finomították, hogy leplezzék durva voltukat. Népszerűségük és gyakori használatuk okának azt látom, hogy olyan szavakról van szó, amelyek a médiából kerültek a köztudatba. Elsőként a közszolgálati televíziók népszerű adásaiban hangoztak el, és mivel az emberek tudatában a médiáról az a kép él, hogy a normát képviseli, a nézők körében pestisként terjedtek ezek az eufemizmusok, melyek érdekesen hangzanak, a feszültség levezetésére mellékcselekvésként éppúgy használhatók, mint a durva szavak. Ezek azonban megengedettek, hisz a tévében is használják őket. Véleményem szerint a fiatalok nyelvhasználatában ezek a kifejezések sokkal inkább számítanak töltelékszónak, mint kárt okozni szándékozó megnyilatkozásnak. Az egyetemisták, az érett korosztály ezekről a megnyilatkozásokról hasonlóképpen vélekedik, mint a fiatalok, és minden korosztály egyaránt használja őket.

A második csoportba tartoznak a *fenét, menj a fenébe* kifejezések. Ezek eredetileg szitokszónak számítottak a magyarban, gyakori használatuk azonban előidézte, hogy jelentésváltozáson mentek át, és durva stílusminősítésük elhomályosult. Ez egyrészt társadalmi, gondolkodásbeli változásokkal magyarázható. Az eredetileg betegségnévként használt kifejezés később átokformula részévé vált. Később azonban, ahogy fejlődtek a természettudományok és létrejött az orvosi szaknyelv, eredeti jelentésük eltűnt, és csak szitokszóként éltek tovább, gyakori használatuk pedig e funkciójukat is elhomályosította, és napjainkban már csak mint töltelékszók szerepelnek a nyelvhasználatunkban. (Galgóczi 2008) Ezt a megfigyelést támasztja alá kutatásom is. Az adatközlők 86%-a

gondolta az ilyen kifejezésekről, hogy nem számítanak sértőnek, mindössze 14%-uk tartotta sértőnek őket. Ez a jelenség egyaránt megfigyelhető a nőknél és férfiaknál, függetlenül attól, hogy egyetemisták vagy középiskolások.

A harmadik csoportba a következő kifejezések tartoznak: *fogd be, kuss, nem érdekel, szarok rá*. Itt egyértelműen passzív agresszióról van szó. Úgy tűnik, hogy a durvaságnak ez a fajtája a fiatalok körében megengedett. A középiskolás lány adatközlők – két kivétellel – úgy nyilatkoztak *a nem érdekel, szarok rá* kifejezésekről, hogy szerintük nem sértő, és többségükben ez idáig fel sem merült a gondolat, hogy valakit megbántanak azzal, ha nem számítanak rá mint kommunikációs félre. Az egyetemista hölgyeknél kicsit más eredményt kaptam. A *„nem érdekel”* kifejezésről 27%-uk, a *„szarok rá”* kifejezésről pedig 14%-uk gondolja, hogy igenis sértő, és azon adatközlők többsége, aki nem tartja sértőnek, azért tisztában van vele, hogy a személyes vélemény ellenére ezek a kifejezések bántóak lehetnek. Megdöbbentő, hogy mindezek ellenére a középiskolás lányok 92%-a, az egyetemista lányoknak pedig 75%-a nyilatkozta, hogy használja az említett kifejezéseket. Megállapíthatjuk, hogy a passzív agresszió jelentős mértékben jellemzi a nőket, sokkal inkább, mint a férfiakat, különbségek tapasztalhatók azonban életkor és végzettség tekintetében.

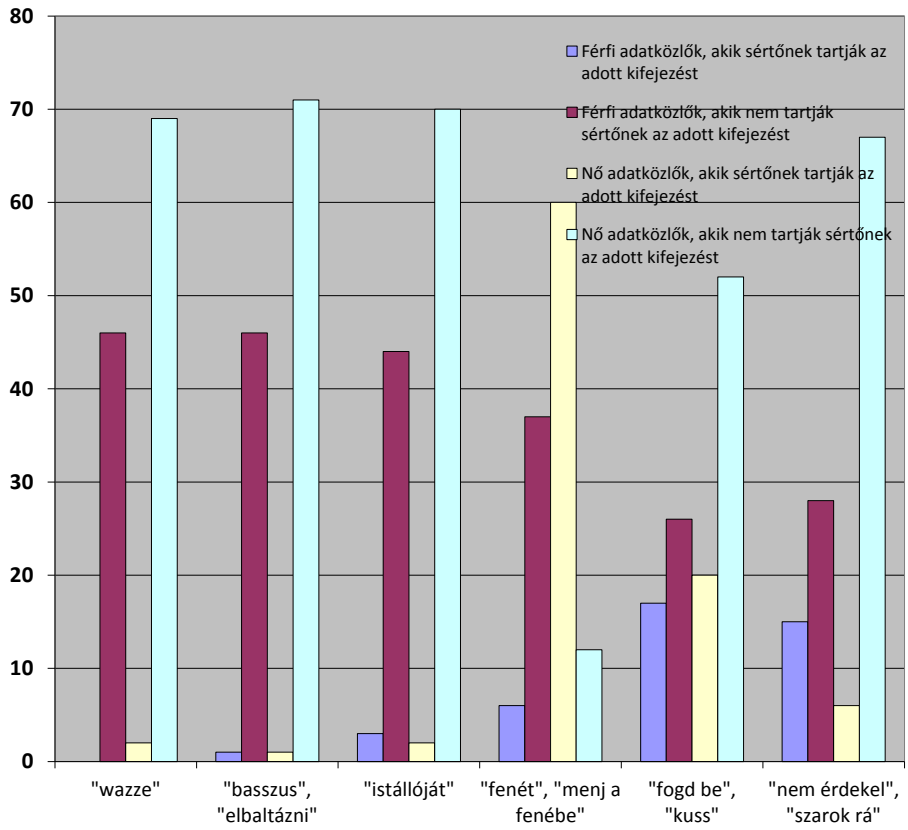


**5. ábra**
Az adatközlők által sértőnek nem minősíthető kifejezések

Kíváncsi voltam, hogyan ítélték meg az adatközlők azokat a kifejezéseket, amelyek esetében nemi sztereotípiákat vélünk felfedezni, mint a *buta liba, vén szatyor, hülye tyúk, szuka* esetében. A férfi és női adatközlők többsége egyaránt sértőnek tartotta ezeket a kifejezéseket. A nők 56%-a, a férfiaknak pedig 49%-a vélekedett úgy, hogy megbotránkoztató, ha valaki ezeket vagy hasonló jelzőket használ. Ennél az eredménynél nem találtam különbséget az életkor tekintetében. A használatukat tekintve hasonló az eredmény. A legtöbb adatközlő bevallása szerint

nem használja az említett kifejezéseket. A nők úgy nyilatkoztak, hogy esetleg baráti körben használják az adott kifejezéseket. A férfiak, bár csekély különbséggel, bevallásuk szerint mégis kisebb mértékben élnek a durvaság e formájával.

**Összegzés**

Olyan világban élünk, ahol az emberek a nyelvet nemcsak használják, tiszteletben tartva a humánus nemes elveket, értékrendeket, hanem gyakran vissza is élnek vele, és arra használják, hogy másokban/másoknak kárt okozzanak. Ugyanakkor igen nagy a különbség abban, ki mit visel el, mi a bántó számára. A fiatalok körében végzett vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy a határ egyre inkább eltolódik. Az ifjú nemzedék fülét már nem bántják a durva szavak. „A legtöbb gyerek otthon is, az utcán is, a médiában is egyebet nem lát csak azt, hogy rengeteg a bűnözés, az agresszív viselkedés, és az emberek nem figyelnek egymásra, a céljukat elérik, de milyen áron, harcok, életek árán." (Ráduly-Zörgő, Bulbuk 2005: 86)

Tény, hogy hatalmas felelősség terheli a szülőket és a médiát, de a fennálló helyzet újabb kihívásokat állít a 21. század pedagógusai elé is. Kérdés, hogy mit tehetünk, mit érdemes lépni. Változtatni lehet, és kell is. A változást pedig a fiataloknál kell elkezdeni az iskolában.

A tanulmány szerzője az anyanyelvoktatás anyagának kibővítésében, valamint a tanárok együttműködésében látja a megoldást. Nem elég ugyanis, hogy diákjaink csupán az anyanyelv órákon fékezzék a nyelvüket. El kell érnünk, hogy a választékos, nyelvi durvaságoktól mentes beszéd jellemezze a nyelvhasználatukat minden körülmények között.

**IRODALOM**

Banczerowski J. 2004. A nyelvi kommunikációs viselkedés aktuális kérdései. In: Balázs G. (szerk.) 2004. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 25–45.

Dede É. 2004. Fiatalok nyelvi durvasága a nyilvánosság előtti nyelvhasználatban. In: Balázs G. (szerk.) 2004. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 107–119.

Domonkosi Á. 2008. A nyelvi agresszió szerepe a személyközi viszonylatokban. In: Zimányi Á. (szerk.) 2008. *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben.* Eger: EKF Líceum Kiadó. 53–59.

Galgóczi László 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. In: Zimányi Á. (szerk.) 2008. *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben.* Eger: EKF Líceum Kiadó. 5–27.

Kegyesné Szekeres E. 2008. Verbális agresszió és nemi sztereotípiák. In: Zimányi Á. (szerk.) 2008. *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben.* Eger: EKF Líceum Kiadó. 61–90.

Ráguly-Zörgő É., Bulbuk E. 2005. Agresszivitáskezelési lehetőségek az iskolában. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 6. évf. 2. szám. 85–108.

**VERES-GUSPIEL AGNIESZKA**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest
*agnieszkaguspiel@yahoo.co.uk*

# Kérések konstruálása – a kidolgozottság, az indirektség és a konvencionalizáltság hatása a megnyilatkozások udvariasságára

***Kulcsszók:*** *kérések konstruálása, konvencionalizáltság, beszédaktus*

## 1. A tanulmány kérdésköre

A jelen tanulmány témája az eltérő kontextusokban és eltérő nyelvközösségekben való attitűd az udvarias megnyilatkozásokhoz. Az udvariasságot azonban nem a tegező/nem tegező formák alkalmazása szempontjából vizsgálom, hanem konvencionalizáltság, kidolgozottság és indirektség szempontjából közelítem meg. A szociolingvisztikai munkák (Domonkosi 2002, 2009; Dömötör 2005; Reményi 2003) e szempontokat nem érvényesítik, viszont azok szintén kihatnak a megnyilatkozás udvariasságára, és emiatt a tanulmány e fogalmak köré szerveződik.

### *1.1. A tanulmány hipotézise és elméleti kerete*

A bemutatott tanulmány azon a hipotézisen alapul, hogy az udvariasság mint nyelvi jelenség hatással van a megnyilatkozások konstruálására, és a megnyilatkozások konstruálására (ebben az esetben kérések konstruálására) kontextuális tényezők is hatással vannak. Feldolgozásuk eredményeképpen a megnyilatkozó olyan módon konstruálja a megnyilatkozást, melyet a legalkalmasabbnak tart az adott helyzetben. Így a megnyilatkozás konstruálása konvencionalizáltság, kidolgozottság és indirektség által hat a nyelvi udvariasságra.

Az indirektség áthatja a nyelvi tevékenységünket, és indirekt kérések gyakrabban fordulnak elő, mint direkt kérések, másrészt pedig, az indirekt kéréseknek az aránya, valamint konstruálása, összefüggésben van kontextuális tényezőkkel, mivel azok hatással vannak a nyelvhasználók mentális és érzelmi állapotára. Ez utóbbiak pedig hatással vannak nyelvi tevékenységükre. További hipotézisem az, hogy az indirektség kérésekben erőteljesebben fordul elő olyan helyzetekben, melyekben a kérést intéző személy alárendelt viszonyban van a címzetthez képest, akár horizontális, akár vertikális szempontból.

A konvencionalizáltság az indirektség melletti másik, a nyelvi udvariasságra ható tényező. A konvencionalizáltságra vonatkozó hipotézisem az, hogy minél nagyobb mértékű, az adott kontextusra jellemző konvencionalizáltsággal rendelkezik a megnyilatkozás, annál kevésbé hagyományos értelemben „udvariasnak" tekintjük, mivel minél konvencionalizáltabb stratégiát választunk, annál kisebb figyelmi ráfordítást fejezünk ki egy ilyen választással a beszédpartnerünk iránt. A beszédpartnerrel szemben kifejezett figyelmi ráfordítás, figyelmesség pedig a nyelvi udvariasság egyik megnyilvánulása (Tátrai 2011: 41). 1

### *1.2. Figyelembe vett szempontok és kapcsolatuk az udvariassággal*

A jelen tanulmányban az udvariasságot a konvencionalizáltság, kidolgozottság, és indirektség szempontjából közelítem meg.

Ahogy a Panther–Thornburg szerzőpáros kutatásai (1998) kimutatták, a kommunikációnkat indirektség hatja át, mely leggyakrabban metonimikus szerkezeteken keresztül jelenik meg. A metonímia Kövecses értelmezésében olyan kognitív folyamatot jelent, melynek során egy fogalmi entitás – a közvetítő – hozzáférhetővé tesz egy ugyanabban a tartományban szereplő másik fogalmi entitást (Kövecses 2005: 149). Azonban a metonímia nemcsak lexikai szinten van jelen, hanem, ahogyan a Panther–Thouburg szerzőpáros kimutatja, beszédaktusokban jelenik meg (Panther, Thornburg 2007). A beszédaktusokban megjelenő metonimikus szerkezetek a cselekvés forgatókönyvének egy részét jelenítik meg, és a megjelenő metonimikus szerkezetek a célcselekvés forgatókönyvének előző (BEFORE) vagy következő (AFTER) elemeit jelenítik meg. Mi több, rámutatnak arra, hogy az

[1] Érdemes hozzáadni, hogy a mások iránti figyelmesség kifejezése az udvariasnak minősített viselkedésnek általános megnyilvánulása, nem verbális szinten is.

adott forgatókönyv minél több elemét tartalmazza az adott stratégia, annál könnyebben határozható meg a céltartomány, és annál könnyebben értelmezhető, tehát annál kevésbé indirekt (Panther, Thornburg 1998: 768). Az indirektség tehát felfogásuk szerint skaláris jelenség.

Az indirektség skalaritására viszont a konvencionalizáltság is erős hatással van. Az, hogy milyen fajta konstrukciót tekintünk konvencionális megoldásnak, beszédaktus-, kontextus-, nyelv- és kultúrafüggő, de bizonyos nem direkt stratégiák az adott helyzetben annyira konvencionalizálódtak, hogy egyértelmű jelentés rendelhető hozzá, ami azt is jelenti, hogy a jelentése kevésbé manipulálható. E miatt konvencionalizálódott indirekt kérést (pl. *Nincs apród?),* és nem konvenciónalizálódott indirekt kérést (pl. *Megint otthon hagytam a tollam*) különböztettem meg.

Az indirekt kérések és indirekt beszédaktusok gyakrabban fordulnak elő, főleg nagy vertikális és horizontális távolságnál, mint akkor, amikor informális helyzetben, a barátokhoz tartozó beszédpartnerhez fordulunk. Az indirekt beszédaktusok megértése megfelelő mentális és érzelmi állapot tulajdonításán múlik. Ennek következtében az indirekt beszédaktusok jelentése dinamikusabb, mint az indirekt beszédaktusoké, és nagyobb mértékben a befogadón múlik. A befogadó megfelelő reakcióval megerősítheti a kommunikációs szándék megértését, de ugyanakkor olyan módon manipulálhatja a jelentést, hogy a nyelvi vagy nem nyelvi viselkedésével felülírja a beszélő szándékát, vagy úgy tesz, mintha nem értené meg. Ilyen szempontból az indirekt beszédaktusok alkalmazása nagyobb teret hagy a befogadó értelmezésének, így kevésbé arcfenyegető aktus, és feltehetően e miatt „udvariasabb" stratégiának tekinthető.

Ahogy fentebb is megállapítottuk, az indirektség skaláris jelenség, és így azok a beszélői stratégiák, melyek kisebb mértékű indirektséget idéznek elő, de melyek egyértelműbbé teszik a kommunikációs szándékot (tehát olyanok, melyek több elemet idéznek elő egy forgatókönyvből, például támogató, előkészítő stratégiák által, vagy olyanok, melyek erősen konvencionalizált indirekt struktúrákon alapulnak), kisebb mértékű udvariasságot fognak megjeleníteni. A vizsgálati anyag alapján megállapítható, hogy a direkt kérések leginkább baráttal, közeli ismerőssel való beszélgetésekben fordultak elő, és minél nagyobb volt a horizontális vagy vertikális távolság, annál nagyobb volt az indirekt kérések előfordulási aránya. A Pléh–Csató (1987–88) szerzőpáros vizsgálatai alapján tudjuk, hogy az indirekt stratégiák aránya akkor is nőtt, amikor az elkért tárgy értéke is nőtt. A kérés olyan fajta beszédaktus, mely nemcsak a beszédpartner mentális és érzelmi állapotának megváltoztatására irányul, hanem a cselekvésének megváltoztatására is. E miatt arcfenyegető aktusnak minősül, mivel az esetleges negatív viszonyulás a már elhangzott kéréshez, negatív önképet (tehát arcot Goffman 1959 értelmezésében) eredményez. Az indirektség viszont a befogadó számára nagyobb értelmezési lehetőséget hagy, így több esély van rá, hogy a pozitív önképet sikerül megőrizni. Nagyobb horizontális vagy vertikális távolság esetében nő a társas kapcsolat iránti bizonytalanság, így biztonságosabb stratégia az a stratégia, mely több értelmezési lehetőséget hagy a befogadó számára.

Az indirektség skalaritásának másik aspektusa az indirekt beszédaktusok konvencionalizáltsága, azaz minél jobban konvencionális az adott indirekt beszédaktus, annál egyértelműbb, annál könnyebben hozzárendelhető a jelentés. Másrészt minél konvencionálisabb stratégiát választunk, annál kisebb figyelmi ráfordítást fejezünk ki egy ilyen választással a beszédpartnerünk iránt. A beszédpartnerre kifejezett figyelmi ráfordítás, figyelmesség pedig a nyelvi udvariasság egyik megnyilvánulása (Tátrai 2011: 41).

A kidolgozottság a beszédaktusok konstruálásában nemcsak a megnyilatkozás összetettségén, hosszúságán múlik, hanem azon is, hogy az mennyire eltérő a konvencionális kéréstől az adott kontextusban. Ilyen módon minél kevésbé konvencionális kérésről van szó, annál kidolgozottabb, és annál nagyobb figyelmi ráfordítást fejez ki. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a konvencionalizáltság meghatározza az adott kontextusnak a kidolgozottság megfelelő mértékét, így a túlzott kidolgozottság ironikusnak hathat.

## 2. Az empirikus vizsgálatok bemutatása

### *2.1. Diskurzus-kiegészítő teszteken alapuló vizsgálatok bemutatása*

A fent fogalmazott kérdés megtárgyalásához két vizsgálatot végeztem el. Elsőként a vizsgálatotokat 2008-ban diskurzus-kiegészítő tesztekkel összegyűjtött korpusz alapján végeztem el. A korpusz magyar és lengyel anyanyelvű, valamint magyarul tanuló 20–30 évesektől származik (összesen 43 fő), akiknek kéréseket kellett elvégez-

niük megadott, különböző kontextusokban. Az alkalmazott tesztben az adatközlőknek több kérést kellett végrehajtaniuk, és mindig csak egy kontextuális tényező változott.

Az összegyűjtött korpusz alapján megfigyeltem a leggyakrabban előforduló stratégiákat, és ennek tükrében attitűdvizsgálatot végezetem el. A vizsgálat másik részében, egy attitűdteszt során, az adatközlőknek értékelniük kellett a labormondatok mellett, a diskurzus-kiegészítő tesztben leggyakrabban előforduló válaszokat.

*2.2. Attitűdvizsgálatok bemutatása*

Az attitűdvizsgálat során a magyar és lengyel anyanyelvű, valamint magyarul tanuló 20–30 éves adatközlőknek három, megadott szituációban el kellett dönteniük, melyik megnyilatkozás a legnagyobb mértékben megfelelő, illő az adott szituációhoz. Tudatosan elkerültem az „udvarias" kifejezést, mivel el akartam kerülni az „udvarias" szóhoz kapcsolódó, a nyelvi tevékenységünkhöz kötődő asszociációkat. (Pl.: megnyilatkozás hossza, T/V formák, stb.). Az adatközlőknek mindegyik megnyilatkozáshoz hozzá kellett rendelniük 1-től 6-ig (labormondatoknál), illetve 1-től 10-ig terjedő értékeket (korpuszból származó megnyilatkozások esetében), a 6-os, illetve 10-es érték a legjobban megfelelőnek felelt meg, az 1-es a legkevésbé megfelelőnek. Az attitűdvizsgálatban a lengyel anyanyelvűek és a magyarul tanuló lengyelek külön vizsgálati csoportot alkottak. E teszt során minden adatközlő külön-külön adta meg a válaszokat. Az első két szituációban, a megnyilatkozások nagyobb megkülönböztetése végett, labormondatokat alkalmaztam, a harmadikban – a 2008-ban általam összegyűjtött korpuszban – a megadott szituációnak legjellemzőbb és leggyakrabban előforduló megnyilatkozásait használtam fel.

**3. A vizsgálatok eredményei**

| lengyelek | | magyarul tanulók | | magyarok | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 61 | 2,77 | 36 | 3,6 | **16** | **1,6** | Add ide a jegyzeteket. Lefénymásolom és visszaadom. |
| **46** | **2,09** | **25** | **2,5** | 22 | 2,2 | Add kölcsön a jegyzeteket. Holnap visszaadom. |
| 82 | 3,72 | 38 | 3,8 | 32 | 3,2 | Voltál múlt héten az órán? Nincsenek jegyzeteim. |
| **108** | **4,9** | **47** | **4,7** | 47 | 4,7 | Kölcsön tudnád adni a jegyzeteket? |
| 82 | 3,72 | 34 | 3,4 | 44 | 4,4 | Nagyon hálás lennék, ha lennél olyan szíves és kölcsönadnád a jegyzeteket. |
| 83 | 3,77 | 30 | 3 | **49** | **4,9** | Nagyon hálás lennék ha kölcsönadnád a jegyzeteket. Nagyon nagy szükségem lenne rá, és neked mindig olyan jó jegyzeteid vannak. |

**1. ábra**

Jegyzetek baráttól való elkérésének értékelése lengyel és magyar anyanyelvűeknél, valamint magyarul tanuló lengyeleknél - 2012-es attitűdvizsgálat

A fenti táblázat az egyes csoportokhoz tartózó adatközlők által adott átlagértékeket mutatja meg. A piros színnel a legalacsonyabb értékelésű megnyilatkozást jelölöm, narancssárgával az ez után következőt, élénkzölddel a legmagasabb értékkel rendelkezőt (és egyben legalkalmasabbnak vélt megnyilatkozást), sötétzölddel a második legjobb megoldásnak vélt megnyilatkozást. A megadott helyzetben az adatközlőknek értékelniük kellett, melyik megnyilatkozást tekintik a legjobb megoldásnak arra, hogy jegyzeteket kérjenek el a barátjuktól.

Az adatok és egyéni válaszok értelmezésekor szembetűnő volt, hogy az adatközlők nagyon egységesen értékelték a megadott lehetőségeket. Az értékelésben, általánosságban véve, nem tapasztalhatóak nagy különbségek az egyes csoportok között. A direkt megnyilatkozásokat mindegyik csoportnál a legkevésbé alkalmasnak minősítették az adatközlők. A fenti táblázatban a legegységesebb és a legmagasabb (illetve második legmagasabb) értékelést mind a három csoportnál a konvencionális *Kölcsön tudnád adni a jegyzeteket?* kérés kapta meg, viszont a megnyilatkozás nagyobb fokú kidolgozottsága (*Nagyon hálás lennék, ha kölcsönadnád a jegyzeteket*. *Nagyon nagy szükségem lenne rá, és neked mindig olyan jó jegyzeteid vannak*.) a legtöbb adatközlő esetében nem járt jobb értékeléssel, az utolsó megnyilatkozás pedig szinte ironikusnak hathat a baráti társaságnál. E kérés értékelése, elemzése során a magyar anyanyelvű adatközlők körében nagyok voltak az egyéni különbségek, az egyes adatközlők a legmagasabb értékeket tulajdonították neki (magyar adatközlők 70%-a), mások a legalacso-

nyabbakat. A lengyel és magyar anyanyelvűek közötti különbség e tekintetben a nyelvhasználati különbségekből fakadhat. A magyar adatközlők a korpuszban elemzett baráttól való jegyzetkérés megnyilatkozásaiban gyakrabban alkalmazták a támogató stratégiákat, mint a lengyelek, tehát a nagyobb fokú kidolgozottság konvencionálisabb volt, amint a lenti táblázat mutatja:

| jegykérés | barát | | |
|---|---|---|---|
| | **magyarul tanulók** | **magyarok** | **lengyelek** |
| felszólító mód | 34,8 | 0 | 11,36 |
| kijelentő mód | 0 | 0 | |
| feltételes mód | **11,6** | **16,65** | **11,36** |
| ***esetleg*** | 11,6 | 3,33 | 50 |
| *véletlenül* | 5,8 | 19,98 | 0 |

**2. ábra**

Támogató stratégiák lengyel és magyar anyanyelvűeknél baráttól való jegy elkérésekor, százalékban kifejezve - 2008-as korpusz

A fentieket érdemes összehasonlítani azokkal az eredményekkel, melyek a korpuszból származó, a baráttól való jegykérések érékelését mutatják meg:

| **magyarok** | | |
|---|---|---|
| **19** | **1,9** | Nincs egy jegyed? |
| 41 | 4,1 | Tudsz adni egy jegyet? |
| 66 | 6,6 | Tudsz adni egy jegyet? Majd visszaadom! |
| 37 | 3,7 | Figyu! Nincs egy jegyed véletlenül? |
| 73 | 7,3 | Tudnál adni egy jegyet? Most látom, hogy nincs nálam. |
| 78 | 7,8 | Bocs, nincs egy plusz jegyed véletlenül? Legközelebb visszaadom. |
| 52 | 5,2 | Adj már kölcsön egy jegyet, majd legközelebb kapsz tőlem egyet! |
| 64 | 6,4 | Tudnál adni egy jegyet? |
| 29 | 2,9 | Van egy jegyed? |
| **91** | **9,1** | Ne haragudj, tudsz adni egy jegyet? Holnap, ha kinyitják a jegypénztárt veszünk egy másikat, vagy kifizetem most. |

**3 ábra**

Baráttól való jegykérés értékelései – 2012-es attitűdvizsgálat

A táblázatban látható megnyilatkozások a 2008-ban összegyűjtött korpuszból származnak, tehát e vizsgálatban résztvevő adatközlők a táblázatban szereplő mindegyik megnyilatkozást alkalmazhatónak vélték. Az értékelési sorrenden érvényesülnek a fent említett szempontok: a kifejezett episztemikus bizonytalanság, feltételes mód, ígéret/indoklás megléte, melyek kérésnél fokozzák a kérés udvarias voltát. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a kérést követő ígéretet tartalmazó megnyilatkozás (*Tudsz adni egy jegyet? Majd visszaadom!)* magasabb értékelést kapott, mint a feltételes módot tartalmazó, de ígéretet vagy indoklást nem tartalmazó kérés.

A fent említett dimenziókon kívül érdemes még figyelmet fordítani a kérés indirektségére. Ámbár a bemutatott szituációban a 2008-ban összegyűjtött válaszok között nem fordult elő nem konvencionalizált indirekt kérés, a direkt kérések a válaszok csupán 9,3%-át tettek ki, ezzel szemben a grammatikalizált indirekt kérések összesen 72,1%-át (képességre való utalás vagy jegy meglétére való utalás).

Az indirekt képességre vagy jegy meglétére utaló megnyilatkozások száma még nagyobb, ha a megnyilatkozónak a jegyet egy ismeretlen embertől kellett elkérnie (72,1%) vagy az igazgatótól (76,8%), tehát amikor nő a horizontális vagy vertikális távolság. A vertikális távolság kisebb hatással volt arra, hogy az adatközlő úgy döntött, nem fogja elkérni a jegyet (23,2%), mint a horizontális távolság (27,9%).

| Jegykérés baráttól | direkt | indirekt B | C | A | támogató stratégiák | nem kért |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Tudnál nekem adni egy jegyet? | | 1 | | | | |
| Andi, nincs nálad véletlenül még egy jegy? IN, before, 1 | | 1 | | | | |
| Nincs egy jegyed? IN, before | | 1 | | | | |
| Nem tudnál kölcsönadni egy jegyet? Esetleg megveszem tőled. | | 1 | | | 1 | |
| Tudsz adni egy jegyet? | | 1 | | | | |
| Tudsz adni egy jegyet? | | 1 | | | | |
| Tudsz adni egy jegyet? | | 1 | | | | |
| Tudsz adni egy jegyet? Majd visszaadom! | | 1 | | | | |
| Figyu! Nincs egy jegyed véletlenül? | | 1 | | | | |
| Bocs, nincs egy plusz jegyed véletlenül? Legközelebb visszaadom. | | 1 | | | 1 | |
| Nincs nálad véletlenül egy fölösleges jegy? | | 1 | | | | |
| Nincs egy felesleges jegyed? | | 1 | | | | |
| Nincs egy fölösleges jegyed? | | 1 | | | | |
| Nincs egy fölös jegyed? | | 1 | | | | |
| Bocs, nincs egy fölös jegyed? | | 1 | | | | |
| Bocsi, van fölös jegyed kölcsönbe? | | 1 | | | | |
| Adj már kölcsön egy jegyet, majd legközelebb kapsz tőlem egyet! | 1 | | | | 1 | |
| Tudnál adni jegyet? | | 1 | | | | |
| Tudnál adni egy jegyet? | | 1 | | | | |
| Tudnál adni egy jegyet? Most látom, hogy nincs nálam. | | 1 | | | 1 | |
| Nincs egy fölösleges jegyed? Kifizetem! | | 1 | | | 1 | |
| Hű, nincs egy jegyed kölcsönbe? | | 1 | | | | |
| Nincs egy jegyed? Elfelejtettem megvenni, és nincs már nyítva semmi. | | 1 | | | 1 | |
| Adsz egy jegyet? Nekem nincs és nem tudok venni. | 1 | | | | 1 | |
| Ne haragudj, tudsz adni egy jegyet? Holnap, ha kinyitják a jegypénztárt veszünk egy másikat, vagy kifizetem most. | | 1 | | | 1 | |
| Elfelejtettem jegyet venni, nem tudnál nekem adni! | | 1 | | | 1 | |
| Most vettem észre, hogy nincs nálam jegy. Tudnál adni egyet? | | 1 | | | 1 | |
| Szia! Tudsz kölcsönadni egy jegyet? | | 1 | | | | |
| Adnál egy jegyet? | 1 | | | | | |
| Figyi! Nincs nálad plusz jegy véletlenül? Elfelejtettem venni. | | 1 | | | 1 | |
| Bocs, nincs még egy jegyed kölcsönbe? | | 1 | | | | |
| Van egy jegyed? | | 1 | | | | |
| Adj kölcsön egy jegyet, légyszi | 1 | | | | | |
| Nincs nálam jegy. Tudnál adni egyet? | | 1 | | | 1 | |
| Kölcsönadsz egy jegyet? Holnap megadom | | 1 | | | 1 | |
| **Összesen** | **4** | **31** | | | **13** | **8** |
| | 9,30% | 72,10% | | | 30,20% | 18,60% |
| | | | indirek | | 25,60% | |
| | | | direkt | | 4,60% | |

**4. ábra**

A horizontális és vertikális távolság hatása a kérések indirektségére – 2008-as korpusz

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy egyáltalán nem fordultak elő olyan válaszok, melyek nem grammatikalizált indirekt kérésnek lennének tekinthetők semmilyen (barát, ismeretlen, igazgató) esetben sem. Érdemes hozzáadni, hogy indirekt kéréseknél a támogató stratégiák gyakrabban fordultak el vertikális távolságnál (53,5%) és horizontális távolságnál (48,8).

A vertikális és horizontális távolság hatással van nemcsak a kérések indirektségére, hanem a konvencionalizált kérések kidolgozottságára és azok értékelésére. Formális helyzetben, és ahol jobban megjelennek a hatalmi különbségek, az egyéni válaszadók között a megadott megnyilatkozás értékelése konvencionálisabb volt, mint informális helyzetben. Mi több, minél nagyobb volt a megnyilatkozás kidolgozottsága, annál udvariasabbnak tekintették az adott megnyilatkozást. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az adatközlők legjobban megfelelőnek tekintették azokat a megnyilatkozásokat, melyek legjobban követték a konvencionalizált formákat, illetve azokat, melyek ezeknek a jellegzetes elemeit tartalmazták, amit legjobban a fenti és a lenti táblázat összehasonlítása mutat meg.

| **lengyelek** | **magyarul tanulók** | **magyarok** | |
|---|---|---|---|
| 2,22 | 1,9 | 2,4 | Meg szeretném hosszabbítani a határidőt három nappal. |
| **1,09** | **1,2** | **1** | A félévi dolgozatot beadom három nappal később, rendben? |
| 3,09 | 3,1 | 2,7 | Be tudnám adni a félévi dolgozatot három nappal később? |
| 4,9 | **5,8** | **5,6** | Tudom, hogy más a határidő, de volt egy nem tervezett elfoglaltságom, és ezért a félévi dolgozatot három nappal később szeretném beadni. Nagyon hálás lennék ha ez lehetséges lenne. |
| 4,4 | 4,2 | 4,2 | Van arra lehetőség, hogy a félévi dolgozatot beadjam három nappal a határidő után? |
| **5,18** | 4,8 | 5,1 | Professzor Úr, beleegyezne, hogy a félévi dolgozatot beadjam három nappal a határidő után? |

**5. ábra**

Beadási határidő meghosszabbítására vonatkozó kérés értékelése – 2012-es attitűdvizsgálat

Megjegyzendő, hogy minél nagyobb a társadalmi távolság, annál erőteljesebb a feltételes mód jelenléte a kérésekben (majdnem 60% az igazgató esetében, 16,65% barát esetében), és annál több támogató elemet tartalmaznak a megnyilatkozások.

Általános érvénnyel megjegyezhető, hogy azok a megnyilatkozások magasabb értékeket kaptak, melyeknek a felszólító illokúciós ereje kisebb volt. Érdemes megjegyezni, hogy a kérés mint a beszédaktus funkciója, az adott cselekvés elvégzésére való felszólítás és a Croft (1994) mondattípus kontinuumon a tudás és akció között lenne megtalálható. Ugyanakkor formális szempontból leginkább kérdésként osztályozható, és valószínűleg e miatt az adatközlők a legjobban megfelelő stratégiáknak a kérdés formáját öltő, valamint episztemikus bizonytalanságot kifejező és ugyanakkor alacsony felszólító erejű megnyilatkozásokat tekintették a legalkalmasabbaknak.

## 4. Összegzés

Ahogy a fentebb bemutatott vizsgálatok eredményei megmutatják, a kérés udvariasságának egyik dimenziója direktsége-indirektsége. A vizsgálati korpuszban a grammatikalizált indirekt kérések leggyakrabban fordultak elő, és minél konvencionalizáltabbak voltak, annál optimálisabb megoldásnak ítélték azokat az adatközlők. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy korpuszadatok elemzésekor megállapítható, hogy az informális helyzetekben kisebb mértékben kidolgozott kérések a legkonvencionálisabbak, a vertikális vagy horizontális távolságot előidéző helyzetekben a nagyobb fokú kidolgozottság a konvencionálisabb. A nagyobb fokú kidolgozottság a kérések értékelése során tehát nem mindig a legjobb értékelést kapta, hanem csak akkor, ha az konvencionális volt a megadott kontextusban.

**IRODALOM**

Croft, W. 1994. Speech act classification, language typology and cognition. In: Tsohatzidis, Savas L. (szerk.) 1994. *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*. London: Routledge. 460–477.

Csató V., Pléh Cs. 1987. Indirekt felszólítások a magyar nyelvben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1987–88. évf. 2. szám. 99–115.

Domonkosi Á. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a nyelvhasználatunkban.* Debrecen: A debreceni egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet kiadványai.

Domonkosi Á. 2009. Variability in hungarian addres forms. In: *Acta Lingustica Hungarica* 57. évf. 1. szám.. 1–24.

Dömötör A. 2005. Tegezés/nem tegezés, köszönés, megszólítás a családban. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 3. szám. 299–318.

Goffman, E. 1959. *The presentation of self in everyday life*. Doubleday: Gardencity.

Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.

Panther, K., Thornburg, L. 1998. A cognitive approach to interferencing in conversation. *Journal of Pragmatics* 30. 755–769.

Panther, K., Thornburg, L. 2007. Metonymy. In: Geeraerts D., Cuyckens H. (szerk.) 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics.* Oxford: Oxford University Press. 236–264.

Remémnyi A. 2003. Nyelvhasználat és hierarchia: munkahelyi csoportok megszólítási rendszerének diadikus elemzése. [http://www.mtapti.hu/mszt/20003/remenyi.htm – 2012.11.07.]

Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

**VOLEK-NAGY KRISZTINA**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs
*voleknagyk@gmail.com*

# Művészetek utasításai. A zenei instrukciók és a balett utasításainak összehasonlítása

***Kulcsszók:*** *utasítás, zenei instrukciók, balettinstrukciók, különbségek, hasonlóságok*

## Bevezetés

A zenei szaknyelv olyan specifikus célú nyelvhasználat, mely széles érdeklődésre tarthat számot. „A magyar zenei szaknyelvi kutatások jóval elmaradnak a nemzetközi trendektől annak ellenére, hogy a magyar zene az elmúlt két évszázadban jelentős helyet foglalt el a nemzetközi zenei életben" (Fóris, Bérces 2007: 270). A zenei szaknyelv kutatása eddig terminológiai szinten folyt, illetve folyik most is. Bérces Emese (2006) érintette a vizualitás és a zenei utasítások kérdését, Szabó (2000) pedig az idegen nyelvek jelenlétét és történetét mutatta ki a magyar zenei szaknyelvben, nem utolsó sorban az utasítások között. Fóris és Bérces közös cikke (Fóris, Bérces 2007) pedig számos zenei szótárt, könyvet mutat be, melyeket a zenével foglalkozó nyelvész, diák hamar megismer. Munkájuk nagyban hozzájárult a zenei szaknyelv feltérképezéséhez. Az utasítások értelmezéséhez Böhm (1990) és Juhász (Juhász et al. 1972) szótárát használtam fel.

## A magyar zenei szaknyelv néhány sajátossága

*A magyar zenei utasítások a funkció alapján*

Az utasítás útbaigazítással, tájékoztatással együtt adott rendelkezés, instrukció; oktatás, tanítás (ÉKSz). **Zenei funkciójúak** az olyan kifejezések, mint például a *Lento, piano*, melyek kizárólag a zenével, az énekléssel kapcsolatosak, ahhoz kifejezetten pedagógiai célkitűzés rövidtávon nem társul (tényleges zenei szaknyelv része). **Zenepedagógiai funkciójú** az a kifejezés vagy mondat, melynek célja a tanuló okítása, új ismeretre való tanítása (pl.: A dalt *alkalmazkodó ritmusban* kell énekelni! feladat, tankönyv esetében). A zenei utasításokkal foglalkozott Bérces Emese, aki a tempójelzéseket vizsgálta (Bérces 2006). A szaknyelvi jellemzők megismeréséhez, szakszavak kiválasztásához néhány általános szakkönyvet használtam fel (Crystal 2006, Kurtán 2004).

*Az utasítások nyelve*

Magyar terminusok

A zenei szaknyelv nagy része idegen eredetű szakkifejezéseket használ, azok honosodtak meg. Több kísérlet született régebben, és születnek a mai napig arra, hogy például az olasz szakkifejezések helyett a diákok a magyar megfelelőt használják. „A zenei műszavak általában nehezen magyarosodnak, főképp az erős, egységes nemzetközi használat miatt" (Szabó 2000). A zenei szaknyelv, esetünkben az utasítások mindegyikének magyarítása komoly akadályba ütközne a fordításnál azok mennyisége miatt. A zenei szaknyelv, a zenei utasítások rendszere óriási, nincs olyan zenei szakember, aki pontosan ismer és használ minden zenei szakkifejezést, éppen ezért a magyarosítási kísérlet is nagy feladat lenne. Néhány magyarosodott szakszó: *Menüett, Kantáta, Etűd*. A több tagból álló kifejezések általában nem magyarosodnak: *Meno mosso, Poco allegretto, Andante molto appassionato* stb. A zenei szaknyelvben is „előfordul, hogy egyazon fogalom megnevezésére egyszerre él a köztudatban a magyar és az idegen alak" (Szabó 2000). Ilyen például az *Andante* és a *Lépésben, Lépést* szakszavak.

Olasz terminusok

„Ez a szaknyelv folyamatosan változik, rendeződik, csiszolódik: kifejezések jelennek meg és tűnnek el, vándorolnak egyik nyelvből a másikba, a legmaradandóbbnak mégis a legrégebbiek bizonyulnak; a zenei szaknyelv gerin-

cét – az idegen eredetűek közül – a görög, latin, olasz és német elemek képezik a nemzetközi használatban is, igaz, néha az eredetitől eltérő jelentéssel" (Szabó 2000).

A barokk időszakára jellemzőek az olasz elemek, a szaknyelv olasz kifejezései szinte teljes egészében ebben és az ezt követő korban születtek. Az olasz tempójelzések és előadási utasítások magyar fordításai nem honosodtak meg, eredeti olasz alakjukban maradtak a zenei szaknyelvben. Ezek képezik a zenei szaknyelv legnagyobb részét. Ezek leggyakrabban csupán a partitúrában fordulnak elő. A barokk időszaka előtt csupán elvétve és rendszertelenül bukkantak fel hasonló típusú utasítások. Szabó alapján ezeket az utasításokat három csoportra lehet osztani:

1. tempót leírók, pl. *largo, moderato*
2. hangerőt szabályzó utasítások (dinamikai jelzések) pl. *forte, piano*
3. előadási utasítások (Szabó példái: *pizzicato* 'pengetve', *con sordino* 'hangfogóval' stb.).

Olasz és magyar terminusok

A magyar zenei szaknyelv nagy részben az olasz terminusokat használja, de igen gyakran annak magyar megfelelőjét is. A két alak általában egyenértékű, azokat a helyzetnek megfelelően választja meg a zenei szakember, nyelvhasználó. Néhány példa:

| | |
|---|---|
| *Allegro* | *Gyorsan* |
| *Andante* | *Lassan, lépésben* |
| *Lento* | *Lassan* |
| *Tempo giusto* | *Feszesen* |
| *Vivo* | *Élénken* |

*Vizualitás*

Használjuk a vizuális kód, jel, szimbólum, illetve komponens elnevezést is. „A terminusok nem csupán nyelvi jelek lehetnek, hanem szimbólumok is" (Bérces 2006: 62). „A szemiotikában általánosan elfogadott meghatározás szerint a kód nem más, mint a jelnek jelentéseket tulajdonító szabályok rendszere" (Róka 1996: 352). Előnyük a megjelenítés közvetlensége és gazdaságossága.

„A kommunikáció formái elképesztő változatosságot mutatnak" (Bálványos, Sánta 1998: 31). Ilyen változatosságnak számít a zenei szaknyelv vizuális kommunikációja is, mely szinte egy szaknyelv vizuális jeleihez sem hasonlítható. A verbális és vizuális jelek sosem függetlenek egymástól: „a megjelenítések jelentésének és használatának értelmezéséhez és kifejtéséhez mindig szükség van a verbális nyelvre" (Kurtán 2004: 143). A vizuális jelek szorosan kapcsolódhatnak a verbális szövegbe, vagy azon kívül állhatnak. „A vizuális kommunikáció mindig áttételes, vagyis valamilyen média vagy technikai eszköz közbeiktatásával jut el a befogadóhoz" (Róka 1996: 70). „A szövegelrendezés lehetővé teszi bizonyos paralingvisztikai elemek (intonáció, hangsúly, hangerő, hangnem stb.) írásban való részleges jelölését" (Róka 2005: 48). A vizuális impulzusok a hosszútávú memória síkján maradandóbb hatásúak, mint a verbális közlések (Róka 1996).

Térbeli elhelyezkedés

Egyes zenei utasítások kiemelése is különböző lehet: kisbetűs, nagybetűs, vastagon szedett, dőlt betűs, pl. **Írjuk kottába** ezt a cseh népdalt **esz**-dó-val!, A dalt *alkalmazkodó ritmusban* kell énekelni!, ÉNEKELJÜNK TISZTÁN!. Ezeknek a látható kiemeléseknek is van szerepük: a jelentéstöbbletre hívják fel a figyelmet. „Gondolataink írott formába való szerkesztését szövegelrendezésnek nevezzük" (Róka 2005: 48). A szövegelrendezésnek nagyon nagy szerepe van a vizuális kommunikációban. Retorikai fogás is egyben, továbbá az elrendezést orientáló eszköz mind az olvasónak, mind az írónak. Az olvasónak segít abban, hogy megvilágítsa az író szándékát, az írónak pedig segít áttekinthető részekre tagolnia írását.

**A zene és a balett nyelve**

*Meghatározások*

A zene a hangok és a csend érzelmeket kiváltó elrendezése, létezésének lényege az idő, a hangok tudatosan elrendezett folyamata.

A balett a táncművészetnek azon ága, amely valamely drámai cselekményt a táncmozgás, valamint a zene kifejezőeszközeivel mutat be; az olasz *balletto*-ból származik, ami a *ballo* ('tánc') kicsinyített változata. A két művészi ág között több ponton is kapcsolatot fedezhetünk fel, a továbbiakban ezeket mutatom be.

**A művészetek nyelve**

A művészet egy sajátságos önkifejezési forma, melyben verbális és nem verbális kifejezésmódok előfordulása egyaránt jellemző. „Léteznek olyan tevékenységek is, amelyeket lényegében a nyelv használata nélkül is el lehet végezni, ilyen például… a zenélés" és a balett is (Kurtán 2004: 176). Dolgozatomban az utasítások összehasonlítását végzem el. A továbbiakban bemutatom ezek különbségeit, hasonlóságait, kapcsolatukat. Szótárak és internetes korpuszok, tankönyvek képezik vizsgálatom alapját.

**Rendszerezés**

A szaknyelv közösségi jellegű, mindig valamilyen társadalmi valósághoz, szakmához, foglalkozáshoz vagy tudományághoz kötődik. Legfőbb célja, hogy a szakmai beszélőközösség számára adekvát módon biztosítsa a szóbeli, illetve az írásbeli kommunikációt, és ezáltal az ismeretek, a tudás közvetítését (Kurtán 2004: 50, Bańczerowski 2003: 278–279). Mindkét nyelvhasználat számos olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek alapján azonosíthatóvá válik, mint egy meghatározott tudományterület szakmai kommunikációjának a nyelve.

Sajátosságuk: a köznyelvitől gyakran élesen elkülönülő szókincs használata. A Nyelvművelő Kézikönyv alapján a csoport- és rétegnyelvek közé soroljuk (Grétsy et al. 1985: 741–744). A mai magyar nyelv rétegződésének leírásakor ezek társadalmi nyelvváltozatok (Kiss 2002). Horizontális tagolás szerint (ETO) (Kurtán 2004: 45) a művészetek, játék, sport, szórakozás kategóriájába tartoznak. A különböző szaknyelvi kommunikációs típusok saját szabályokkal és törvényszerűségekkel rendelkeznek, ami alapján lehetségessé válik az egyes szaknyelveken belül bizonyos szintek vagy rétegek elkülönítése. Lothar Hoffmann négy kritérium alapján határozta meg: (1) az absztrakció foka, (2) az előforduló nyelvi eszközök, (3) a nyelvhasználati szféra, (4) a kommunikáció résztvevői (1985: 66).

| | **Az absztrakció foka** | **Nyelvi forma** | **Nyelvhasználati környezet** | **A kommunikáció résztvevői** |
|---|---|---|---|---|
| A | legmagasabb | mesterséges nyelvi jelek az elemek és relációk jelölésére | elméleti alaptudományok | tudós + tudós |
| B | nagyon magas | mesterséges nyelvi jelek az elemek a természetes nyelv relációinak jelölésére | kísérleti tudományok | tudós + tudós + tudományos műszaki segédmunkatárs |
| C | magas | erősen terminologizált természetes nyelv szigorú mondatszerkesztéssel | alkalmazott tudományok és technika | tudós + termelés és műszaki vezetői |
| D | alacsony | terminologizált természetes nyelv viszonylag kötetlen mondatszerkesztéssel | anyagi termelés | a termelés tudományos és műszaki vezetői + mesterek + szakemberek |
| E | nagyon alacsony | természetes nyelv néhány szakszóval, kötetlen mondatszerkesztéssel | fogyasztás | a termelés képviselői + a kereskedelem képviselői + fogyasztók |

**1. táblázat**
Lothar Hoffmann

**Összehasonlítás**

Mindkét nyelvhasználat számos érdekességet, sajátosságot hordoz, azonban több hasonlóságot is felfedezhetünk bennük. Ilyen például az imént említett **rendszerezés**. Jobban elmélyedve Hoffmann modelljében, szintén egy kapcsolatot találhatunk. A nyelvhasználati körre egyaránt jellemző a magas, illetve az alacsony absztrakciós szint is. Több esetben is hasonló az absztrakció foka, az előforduló nyelvi eszközök és a nyelvhasználati szféra is. A zene és a balett nyelve is egyaránt lehet erősen terminologizált, amennyiben szakemberek kommunikációjáról beszélünk. Mesterséges nyelvi jelekkel, szimbólumokkal is találkozhatunk, ilyen sajátossága például a zenei szaknyelvnek a dolgozat elején említett vizualitás is. A magas absztrakciós fok mellett természetesen teret kap az alacsony absztrakciós szint is. Ez lehet terminologizált, természetes nyelv, illetve természetes nyelv kevés szakszóval. Ez utóbbi a laikusok egymás közötti diskurzusára jellemző.

**Nyelv** tekintetében is érdemes megvizsgálni a két nyelvhasználatot. Korábban kifejtettem a zenei szaknyelv instrukcióinak sajátosságait. Elsődlegesen görög, latin, olasz és német utasításokat használ, emellett a balett nyelvében a francia utasítások dominálnak. Míg a zenei szaknyelv hivatalos nyelve ma az olasz, addig a baletté a francia. Természetesen mind a kettőben előfordulnak magyar terminusok is, bár alacsony számban. Közös vonás, hogy a szakszavak ritmusra, technikára, a kifejezés módjára utalnak, érzelmeket, minőséget fejeznek ki. Emellett több zenei utasítás fordul elő a balett nyelvében.

A sok hasonlóság között meg kell említenünk a különbségeket is. Egy utasítás **jelentés**ének megadása sokféleképpen történhet. A közös szakszavak esetében érdekes, hogy ugyanazt a kifejezést a zene és balett máshogy határozza meg. A zenei meghatározás rövidebb, míg a balett precízebben, bővebben fejti ki az utasítás használati körét. Nézzünk néhány példát:

*Allegro (zene)*
gyorsan

*Allegro (balett)*
*virtuóz, gyors lépésekből, forgásokból, ugrásokból álló rész, amelyet vagy variációként, szólóban, vagy befejező részként együtt adnak elő a táncosok*

**Zene**
*Andante – Lassan, Lépésben*
*Lento – Lassan*
*Moderato – Mérsékelten*
*Tempo giusto – Feszesen*
*Rubato – Szabadon*

**Balett**
*Plié* – térdhajlítás, guggolás kifelé fordított lábbal, a sarok csak a legvégén emelkedik fel a földről. Demi plié = fél plié kifelé fordított lábbal, közben a sarok a földön marad. Grand-plié = mély plié
*Battírozás* – a lábfejek, lábikrák, vagy felso lábszárak, combok összeütése
*Glissé* – siklólépés
*Koreográfia* – (kboreuo = kartáncot lejtek, grafo = írok, görög szavakból) Feuillet, XVIII. századi francia táncmester által szerkesztett szó; jelentése akkor táncírás volt. Ma a tánc szerkezetét, felépítését, megtervezését nevezzük koreográfiának.
*Pirouette* – teljes fordulat egy lábon vagy lábujjhegyen.

Mint azt korábban említettem, a zenei szaknyelv szinonimaként is használja a magyar és olasz utasításokat. Ezzel szemben a balett esetében – gondoljunk a meghatározás terjengősségére – ez nem valósul meg. Előfordul ugyan magyar nyelvű utasítás, azonban ritkán, elsősorban francia utasításokkal találkozhatunk. A szószerkezetek esetében figyelhetünk majd meg néhány érdekességet a balett nyelvében.

A zenei és balett utasítások között is nagy számmal fordulnak elő **szószerkezetek**. Míg a zenei utasítások ez esetben nehezen magyarosodnak (lásd: *Meno mosso, Poco allegretto, Colla parte*), addig a balett utasításaiban egy érdekességet fedezhetünk fel. A szószerkezetek egyik tagja francia szakszó, melyet egy magyar egészít ki, pl.: *Temps lié par terre hajlással, Glissade előre és hátra.* Természetesen tiszta francia szerkezet is előfordul, pl.: *Grand plié, Rond de jambe par terre, Demi rond*.

**Összefoglalás**

A zenei szaknyelv és a balett nyelvhasználata a köznyelvitől, más szaknyelvektől élesen elkülönülő nyelvhasználat, mely számos hasonlóságot és különbséget hordoz. Azonos utasításokkal találkozhattunk, melyek meghatározása azonban eltérő, nemcsak terjedelmében, hanem minőségében, precizitásában is. A művészetek esetében önkifejezési formáról beszélhetünk, melynek része a hangképzés, az éneklés, a mozgás és a nyelv egyaránt. Előadásom hozzájárul a zenei szaknyelv megismeréséhez, annak feltérképezéséhez, ezáltal egy szakmai nyelvhasználat specifikumainak megismeréséhez.

**IRODALOM**

Bálványos H., Sánta L. 1998. *Megismerés, vizuális kommunikáció*. Budapest: Balassi Kiadó.

Bańczerowski, J. 2003. A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben. *Magyar nyelvőr* 127. évf. 3. szám. 277–282.

Bérces, E. 2006. A zenei tempójelzések terminológiai vizsgálata. In: Fóris Á., Pusztay J. (szerk.) 2006. *Utak a terminológiához*. Szombathely: Terminologia et corpora – supplementum. Tomus I. 60–79.

Böhm L. 1990. *Zenei műszótár*. Budapest: Zeneműkiadó.

Crsytal, D. 2006. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó. 470–490.

Fóris Á., Bérces E. 2007. A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései. *Magyar Nyelvőr* 131. évf. 3. szám.270–286.

Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.

Grétsy L. 1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Juhász J., Szőke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. 1972. *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss J. 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kurtán Zs. 2004. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Róka J.1996. A nem verbális és vizuális kommunikáció stíluslehetőségei. In: Szathmári I. (szerk.) 1996. *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 349–386.

Róka J. 2005. *Kommunikációtan*. Budapest: Ezredvég Kiadó.

Szabó Zs. 2000. A zenei szaknyelv néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 124. évf. 1. szám. 32−46.

Műhelyindító előadás

**PETNEKI KATALIN**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Német Nyelvészeti Tanszék, Szeged
*petneki.katalin@t-online.hu*

# Az idegennyelv-oktatás „Aranykora” – avagy egy szakmódszertanos visszanéz

*(Tézisek)*

***Kulcsszók:*** *nyelvtanítás, nyelvtanárképzés, nyelvpedagógia, kommunikatív szemléletű versus nyelvtanközpontú nyelvoktatás*

Előadásomban arra szeretnék visszatekinteni, hogy miként alakult, alakul a nyelvpedagógia elmélete és gyakorlata Magyarországon a kényszerítő társadalmi változások hatására. Ezt a visszatekintést – lehet, hogy kissé személyes hangon – elsősorban mint a német mint idegen nyelv szakmódszertanosa teszem, de valószínűnek tartom, hogy más nyelvszakos szakmódszertanosok és nyelvtanárok számára is hasznosan.

A visszatekintés alapja 40 év szolgálati idő, amiből a rendszerváltásig 18 évet nyelvtanárként nyelviskolákban, majd a rendszerváltás után 22 évig az egyetemi szintű tanárképzésben német szakmódszertanosként töltöttem. Ezért visszatekintésem fókuszában azok a kérdések állnak, hogy mit sikerült elérni a nyelvtanárképzésben és mit nem, és hogyan. Képesek voltak-e az ebben az időben képzett nyelvtanárok kielégíteni a nyelvoktatással szemben támasztott egyre növekvő (mennyiségi és minőségi) igényeket? Ennek az elvárásnak mennyire felelt meg a nyelvtanárképzés rendszere az elmúlt 20 évben? Hol/Miben történt érzékelhető változás, és hol/miben nem? A mennyiségi szempontok mellett hová lettek a minőségiek? Mennyire volt az elmúlt időszak a nyelvoktatás aranykora és aranykor marad-e a jövőben? Csupa kérdőjel, és valószínűleg kérdőjellel is fogom előadásomat befejezni.

Műhelyelőadások

**BAJNÓCZI BEATRIX**
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Angol-Amerikai Intézet Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
*beatrixbajnoczi@gmail.com*

# Az angol nyelv tanulása 45 felett

***Kulcsszók:*** *nyelvtanítás, 45 év felettiek, módszerek*

A felnőttoktatás egyik speciális területe, azaz a 45 év felettiek tanulásának kérdése az utóbbi években egyre nagyobb szerephez jut. Az egész életen át tartó tanulás fontossága nemcsak számos kutatás központi eleme, hanem az Európai Unió versenyképességet növelő stratégiájának is egyik fontos pillére. Az idősödő társadalom problémája, a napjainkban tapasztalható gazdasági és társadalmi változások, például a munkaerőpiac igényei, egyre inkább az aktivitás megőrzésére, a folyamatos tanulásra, és így a különböző képzések fontosságára hívják fel a figyelmet. Az élethosszig tartó tanulás fogalma meglehetősen összetett fogalom és jóval többet jelent annál, mint amit első hallásra sejtet. Bár a különböző tanulási szakaszok egész életünkre jellemzőek, a tanulás, az ismeretek elsajátítása, a meglévő készségek hasznosítása, fejlesztése és formálása, illetve újak megszerzése nem korlátozódik csupán zárt rendszerű, iskolai jellegű tanulásra, hanem a legkülönbözőbb helyeken és formákban folyhat. Különösen igaz ez a felnőttek képzésére, mivel az iskolai keretek között zajló ismeretszerzés kötöttségei nehezen egyeztethetőek össze a felnőtt korosztály kötelezettségeivel. Ebből következik, hogy a hangsúly nem elsősorban az előre meghatározott ismeretek elsajátításán van, hanem valamelyest az önálló tanulásra való képesség kialakítására tevődik át. Napjainkban az ismeretszerzés egyre inkább kötetlen jellegű és gyakran önirányított módon zajlik, azaz az egyén saját maga határozza meg a céljait és választja ki azokat a tanulási stratégiákat, amelyek segítenek a kitűzött célok elérésében. A felnőttoktatás sikerének egyik kulcsa a célnak megfelelő, a korcsoport sajátosságait figyelembe vevő tanítási módszerek alkalmazása, valamint tananyagok, képzési tematikák kidolgozása, lehetőleg magának a korosztálynak az aktív részvételével, véleményének és a tanulás területén szerzett személyes élményeinek felhasználásával.

2005 és 2007 között az Európai Unió egyes tagországaiban vizsgálták a felnőtt lakosság oktatásban való részvételét. A felmérés azt mutatja, hogy Magyarország utolsó az unió tagállamai között, mivel a felnőtt lakosság csupán 9%-a vett részt valamilyen képzésben, míg az uniós átlag 36%. A nem formális oktatást tekintve a részvételi arány Magyarországon 6,8%, az uniós átlag pedig 33%. A felmérés szerint jelentős a különbség a képzésekben való részvételt nézve nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely szerint is. Az életkor előrehaladtával a felnőttképzésekben való részvétel csökken, így például a 45–54 évesek körében 9,7%, az 55-64 éveseknél pedig már csak 4,5%. (Statisztikai Tükör 2010)

Ha a 45+ korosztály tanulási hajlandóságát és a képzések iránti nyitottságát nézzük, számos vizsgálat alapján látható, hogy ez a tanulói csoportis motivált általános tájékozottságának megőrzésére és fejlesztésére, képes és nyitott új ismeretek megszerzésére, és széles érdeklődési kör jellemzi (internethasználat, digitális fényképezés, idegen nyelvek tanulása, stb). Tanulási céljaik is igen változatosak: alapkészségek fejlesztése; szakmai fejlődés; szabad idő hasznos eltöltése; társaság, stb.

A 45 év feletti tanulók oktatása során nagy előnyt jelent, hogy ők már kifejlesztettek olyan tanulási stratégiákat, melyeket más kontextusban korábban már sikeresen alkalmaztak. Ezeket a stratégiákat számos esetben hatékonyan képesek kiválasztani majd alkalmazni például idegen nyelvek tanulása során is. A motiváltságon és érdeklődésen túl a sikeres tanulás egyéb feltételei közül ennél a korosztálynál is fontos kiemelni a saját tanulási stílus felismerését, az előzetes ismeretek felelevenítését és integrálását az új ismeretekkel, valamint az ideális tanulási környezet megteremtését is.

Az idegen nyelvek tanulása és tanítása szempontjából számos háttértényezőt kell figyelembe venni. Magyarországon a 45+ korosztály történelmi okokból szinte kizárólag oroszul tanult közoktatási keretek között és csak csekély hányadának volt lehetősége további idegen nyelv elsajátítására. Az oktatás színvonala sem volt mindig megfelelő, mivel legtöbbször hiányoztak a korszerű tananyagok és módszerek. Iskolai körülmények között meglehetősen nehéz volt használható nyelvtudást szerezni.

A nyelvtanulási motiváció hiánya is erősen kihatott az eredményességre, hiszen a mostani 45+ korosztály nem önként, saját érdeklődése miatt választotta az orosz nyelv tanulását diákként, hanem azért, mert kötelező iskolai tantárgy volt. Az akkori fiatalság többsége úgy gondolta, hogy idegen nyelvet tanulni csak kényszerből és nehezen lehet. Kevés olyan nyelvtanuló akadt, aki meglátta a kötelező orosz nyelv tanulásában azokat az értékeket és előnyöket, amelyeket egy idegen nyelv tanulása magában rejt. Csak a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején mentek végbe olyan gazdasági és társadalmi változások, melyek az iskolai nyelvoktatásban az orosz nyelv kizárólagos szerepének megszűnéséig, és az angol valamint a német nyelv tanulásának elterjedéséhez vezettek. (Enyedi, Medgyes 1998)

A 45 év feletti korosztály esetében is fontos a motiváció megléte és annak erősítése, ami nyilvánvalóan konkrét tanulási céljaikra vezethető vissza. A még aktívan dolgozó nyelvtanulók esetében az integratív motiváció főleg azoknál erős, akik magas szintű nyelvtudást szeretnének elsajátítani, másoknál elsősorban az instrumentális motiváltság van előtérben. A nyugdíjas korosztály nyelvtanulási motiváltsága hátterében számos egyéb ok is meghúzódik: kapcsolatok teremtése és kapcsolattartás, hasznos időtöltés, szellemi frissesség megőrzése, régi álom megvalósítása, külföldi utazások, internet-használat, stb.

Bár sokan megkérdőjelezik az idősebb korban kezdett nyelvtanulás eredményességét, több ilyen jellegű kutatás azt támasztja alá, hogy az idősebb felnőttek jelentős sikereket érhetnek el e téren. A fiatalok nem feltétlenül sajátítanak el egy idegen nyelvet hamarabb és kevesebb erőfeszítéssel. A nyelvtanulási sebességet vizsgáló kutatások rámutattak, hogy bár a gyerekek előnyösebb helyzetben vannak az anyanyelvi beszélőhöz közelítő folyékonyság elérésében hosszú távon, a felnőttek hamarabb képesek hatékony kommunikációs szint elérésére. (Krashen et al. 1979) Azokat a nehézségeket, amelyekkel az idősebbek találkozhatnak a tanulási folyamat során, nem lehetetlen leküzdeni. A tanulási környezet optimalizálásával, a befolyásoló tényezők maximális figyelembevételével, helyes tanítási tartalmak meghatározásával, valamint megfelelő módszerek hatékony alkalmazásával az akadályok túlnyomó hányada leküzdhető, illetve minimálisra csökkenthető. Bizonyos tanítási módszerek – például elsősorban olyan feladatok végeztetése, melyek a rövid távú memória használatát feltételezik, illetve sok gyors auditív gyakorlat – nem igazán alkalmasak idősebbek tanítására.

2010 őszén kezdtünk egy angol nyelvi tanfolyam szervezésébe 45 év felettiek részére. Olyan nyelvtanulókat kerestünk, akik már rendelkeznek bizonyos nyelvi alapokkal, de bizonytalanok, amikor társalgási helyzetben találják magukat. Végül 10 fő részvételével indítottuk el a képzést, heti 1x90 percben. A tanulói igények előzetes felmérése során kiderült, hogy elsősorban a kommunikációs készség és a szókincs fejlesztését kell célul kitűznünk. Igyekeztünk már a kezdetektől minél kötetlenebb légkört teremteni és úgy szervezni a találkozókat, hogy azok a lehető legkevésbé emlékeztessék a csoport tagjait a hagyományos intézményi keretek között zajló oktatásra, így próbálva kizárni számos korábbi negatív tanulási élményt. Ezt a célt erősítendő a kurzust végül – a tanulók egyetértésével – Örömangolnak neveztük el.

Munkánkat jelentős mértékben megkönnyítette már a kezdetektől, hogy az Európai Bizottság Grundtvig-projektjének – mely lényeges részét képezi az Európai Bizottság egész életen át tartó tanulás stratégiájának – támogatásával a csoport oktatását sikerült nemzetközi kapcsolatokhoz kötni, azaz a képzési tervünkbe integrálni tudtunk olyan jelentős motiváló tényezőket, mint például a tanulási tapasztalatok megosztásának lehetősége hasonló képzésben résztvevő külföldiekkel, találkozók lebonyolítása, illetve hatékony tanulási módszerek és anyagok kidolgozása külföldi kollégákkal közösen.

Az *English for Seniors: Engaging – Including – Inspiring* projekt kifejezett célja, hogy javítsa a szeniorok számára nyújtott angol nyelvi oktatás minőségét a partnerintézmények közötti folyamatos és aktív tapasztalatcserével, fórumot biztosítson az oktatásban résztvevő kollégák véleményének és ötleteinek megvitatására, valamint személyes találkozókkal lehetőséget nyújtson az egyes csoportokban tanuló 45+ korosztálynak az angol nyelv aktív és életszerű helyzetekben való gyakorlására. A képzések felelősei számos kérdésben rendszeresen konzultálnak és próbálják meghatározni, hogy milyen módszerekkel és anyagokkal lehet a lehető leghatékonyabban,

személyre szabottan, a korosztály speciális tanulási igényeit és lehetőségeit maximálisan szem előtt tartva, de ugyanakkor élvezetesen és praktikusan angol nyelvet tanítani a 45 év felettieknek.

A projektben négy külföldi partnerintézmény vesz részt: Fullness Of Life Academy Association (Lengyelország), NIACE (National Institute of Adult Continuing Education) (Egyesült Királyság), To My Town Akniste (Lettország), és Prienų rajono savivaldybės viešoji biblioteka (Litvánia).

Mivel a csoport elsődleges célja egyrészt a korábban megszerzett nyelvtudás felelevenítése, másrészt az, hogy a tanulók az angol nyelvet életszerű szituációkban magabiztosan és minél pontosabban tudják használni, kezdettől fogva a beszédkészség folyamatos fejlesztésére helyeztük a hangsúlyt. A tanulók minden órán számos élethelyzetet játszhattak el, szerepjátékokat végeztek, páros és kiscsoportos feladatokat oldottak meg, és mindvégig arra törekedtek, hogy minél többet beszéljenek, azaz a tanulók szereplési ideje volt a meghatározó a tanáréval szemben. Nyelvtannal csak érintőlegesen foglalkoztunk és nem a nyelvtani pontosságra törekedtünk, bár a hibákat a tanulási folyamat természetes és tanulást segítő részeinek tekintettük. A legfőbb cél az volt, hogy a nyelvtanulókat aktívan bevonjuk különféle problémamegoldó és információszerzési feladatok megoldásába, ugyanakkor a mindennapi életre jellemző beszédhelyzetek gyakorlására késztessük őket.

Több tanulmány említi, hogy „a legtöbb nyelvtanuló számára problémát okoz az idegen nyelven való kommunikáció, mert folyamatosan szembe kell nézniük a nyelvi hiányosságok okozta frusztrációval és azzal, hogy gyakran nincs idejük arra, hogy gondolataikat idegen nyelven fejezzék ki." (Szenes 2006) Épp ezért törekedtünk a kommunikatív kompetencia elemeinek tudatos és szisztematikus fejlesztésére és a tanulás hatékonyságát jelentősen befolyásoló barátságos légkör kialakítására. A korosztály érdeklődésének megfelelő témákon és helyzeteken keresztül érdekes feladatokkal segítettük elsősorban a csoporttagok közötti kommunikációt.

Egy internetes platformot is létrehoztunk, aminek használata ugyan a 45 év felettiek képzésében még nem túlságosan elterjedt Magyarországon, esetünkben azonban rendkívül hasznosnak bizonyul ma is. Valamennyi projekttag számára elérhetőek és bármikor letölthetőek a kurzusokon használt anyagok, lehetővé vált a kapcsolattartás a külföldi tanulói csoportokkal, valamint fórumok és blogok segítségével a tanulók és az oktatók is megvitathatnak minden, a tanulás/tanítás során felmerült kérdést, anyagokat tölthetnek fel, hasznos tippeket adhatnak, stb.

Az eredmény pedig nem maradt el: az első nemzetközi projekttalálkozón – amelyre a kurzus megkezdését követő 5 hónap múlva került sor – az „örömangolosok" kötetlenül társalogtak a partnerintézményektől érkezett szenior tanulókkal, kiselőadásokat tartottak nekik, közös csoportfeladatokban vettek részt, és problémamegoldó helyzetgyakorlatokat oldottak meg. Elmondásuk szerint magabiztosabban, felszabadultabban és bátrabban használták az angol nyelvet, mint bármikor korábban, és ezek a sikerélmények nagyon erősen motiválják őket a további tanulásra, a projektben folyó munka folytatására.

Az első projekttalálkozó feladata volt annak meghatározása is, hogy melyek azok a témák, amelyekről a csoportok tagjai legkönnyebben és legfelszabadultabban tudnak társalogni és így kiválóan alkalmasak a beszédkészség fejlesztésére. Végül az alábbi öt téma került a kedvelt témák listájának élére: (1) szabadidős tevékenységek (kirándulás, hobbi, főzés, kertészkedés, olvasás, stb.); (2) utazás és turizmus; (3) szórakozás (mozi, színház, koncertek, stb.); (4) országok és népek (kulturális különbségek, szokások, ünnepek, kedvelt turisztikai helyek, nemzeti ételek és italok, stb.); (5) nyelvtanulás.

A kezdeti sikerek után a csoport mind a mai napig lelkesen látogatja az órákat és készül az újabb projekttalálkozókra. Tapasztalják, hogy az angol nyelv tanulása egyszerre lehet élvezetes és hatékony még az ő korosztályuk számára is. Használható nyelvtudásra tehetnek szert, ugyanakkor a tanulási folyamat során fellépő esetleges gondjaikat és kételyeiket is könnyebb megbeszélniük a sorstársaikkal, azaz hasonló korú nyelvtanulókkal itthon és külföldön.

**IRODALOM**

Enyedi Á., Medgyes P.1998. ELT in Central and Eastern Europe. *Language Teaching* 31. évf. 1. szám. 1–12.

Krashen, S., Long, M., Scarcella, R. 1979. Age, rate, and eventual attainment in second language acquisition. *TESOL Quarterly* 13. évf. 4. szám. 573–582.

Statisztikai Tükör 4. évf. 87. szám 1–3. [http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/felnottkepzes0507.pdf – 2012.11.19.]

Szenes E. 2006. A kommunikáció tanítása az angol nyelvi órákon. *Újpedagógiai szemle* 57. évf. 11. szám. 30–49. [http://www.ofi.hu/tudastar/kommunikacio-tanitasa – 2011. 11.05.]

**BAKONYI ISTVÁN**
Széchenyi István Egyetem, Nemzetközi Kommunikáció Tanszék, Győr
*erzsebet.hajnal@uni-corvinus.hu*

# Ruszofóbia – nyelvoktatás

***Kulcsszók:*** *imidzs, ruszofóbia, orosz medve, 1849, 1956, nyelvtanítás*

Oroszország imidzséről világszerte és hazánkban is megoszlanak a vélemények. A XX. MANYE Kongresszuson Debrecenben előadásomban erre több ízben is utaltam. Hangsúlyoztam és idéztem az imidzsről és az oroszokkal szembeni érzületről, a ruszofóbiáról többször publikált Szvák Gyula professzor tanulmányait.

Felvetődik a kérdés, hogy ki a felelős a ruszofób mítoszokért és sztereotípiákért. Mikor alakult ki Oroszország rossz imidzse? Már a XV–XVII. századi feljegyzésekben találunk megjegyzéseket az oroszokról. A Habsburg-követ Herberstein például azt írja, hogy „ez a nép nagyobb kedvet lel a szolgaságban, mint a szabadságban", egy francia zsoldoskapitány szerint „durva, műveletlen, ravasz, hitszegő, udvariatlan" mind. Az itáliai Campense mondja ki, hogy a **„részegeskedés** nemzeti gyengeség" náluk.

A **ruszofóbia** nem más, mint olyan politikai és hatalmi érdekek által vezérelt sztereotípiák együttese, amely mindent, ami orosz, rossz fényben állít be. Az utóbbi években a világsajtó orosz kutatásai szerint 500 cikk alapján elmondható, hogy a leggyakrabban előforduló kifejezések: a barbárság, az erőszak, a brutalitás (Szvák 2011: 219–220).

Ha visszatekintünk a XIX. századra, akkor érdekes **Jókai Mór 1867-ben** összefoglaló kritikája: „Az orosz kormánynak van kancsukája, vannak szibériai ólombányái, vannak vérrel írt ukázai, de az orosz nemzetnek van szabadság utáni vágya, mit demokrata egyletei fenyegetve hirdetnek a világnak, van hatalmas literatúrája, melynek magas lelkű bajnokai az általános szellemi jobblétért, a nagy koreszmékért küzdenek…"

Szvák Gyula idézi Vaszilij Klucsevszkij történészt, aki már 1865-ben írja:

„Az orosz népnek hosszú évszázadokon keresztül az a szerencsétlenség jutott osztályrészül, hogy mindenki az összes lehetséges sületlenséget világgá kürtölhette róla, anélkül, hogy félnie kellett volna a cáfolattól!" (Szvák 2011: 16).

A XX. századi Nyugat-európai sajtóban is egyöntetűen a barbárság, erőszak, vadság, brutalitás kifejezések dominálnak. Ezt az orosz kutatók is megerősítették. Jellemző rájuk a szolgalelkűség, a más véleménnyel szembeni türelem hiánya, az „idegen" elleni gyanakvás, ugyanakkor a bajokért bárki hibás lehet (pl. tatár, német, zsidó…), kivéve ők saját maguk (Szvák 2011: 17).

Az „orosz medve" a XVI. század óta riogatta a civilizált Európát. Ezek a híradások a medvekalandokról szólnak, s ez összekapcsolódik a barbárság, civilizálatlanság motívumaival. Turberville angol költő írja 1587-ben:

„Ha a vendég nyugodni tér,
Ágy helyett medvebőrt kap,
Párna helyett feje alá nyerget,
Orosz hon nem ismer más kényelmet."

Oroszország Európa északi országa – Észak a gonosznak, bűnnek a jelképe, ezt fejezi ki az orosz medve is (Kiss 2011: 67).

A negatív jelzők mellett célszerű utalni a közismert pozitív magyar-orosz történelmi kapcsolatokra is:

I. András és felesége Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem Anasztázia nevű leánya, emlékszobruk a tihanyi Apátság mellett található.

Nagy Péter és Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben, majd a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság működése Szentpétervárott Péter cár halála után is.

József nádor korán elhunyt ifjú felesége Anasztászia Pavlovna, Nagy Katalin unokája, akinek síremléke Üröm községben található.

Az alábbiakban a ruszofóbiát igazoló történelmi visszapillantásra utalunk a XIX. századtól kezdve:

1830-ban a lengyel felkelés oroszok által történő leverése a magyar nemesség rosszallását váltotta ki. Az 1849-es szabadságharc leverése szintén csak növelte a cári Oroszországgal szembeni ellenszenvet. Bár megemlítendő az 1850-es években Fatyejev nevű magyarbarát orosz huszártiszt visszaemlékezéseiben rendkívül pozitívan nyilatkozik a magyarokról (Fatyejev 2011).

Az 1877–78-as években folyó orosz-török háborúban a magyar közvélemény a szegény törökök melletti szimpátiáját hangsúlyozta. Az 1904-05-ös orosz-japán háborúban is a japánokkal szimpatizáltunk.

1916-tól kezdve a magyar hadifoglyok sorsa Szibériában, valamint az 1919-es Tanácsköztársaság „Lenin fiúk" szerepe sem erősítette a magyarok pozitív véleményét. A Horthy korszak Szovjetunióról alkotott képe, valamint az 1941-es hadüzenet a Szovjetuniónak is a ruszofóbiát erősítette.

A II. világháború után megalakult Magyar-Szovjet Művelődési Társaság vezetői (Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Szentgyörgyi Albert, Szegfű Gyula stb.) törekedtek a pozitív imidzs kialakítására. Ezt nem erősítette az 1949-ben bevezetett kötelező orosz nyelvoktatás, valamint az 1956-os forradalom leverése. Borisz Jelcin elnök bocsánatkérése az 1990-es években sem segítette érdemben a pozitív kép kialakítását. Az 1957-ben megalakult Magyar-Szovjet Baráti Társaság évtizedeken keresztül erőltetett szovjet imádata, valamint a szovjet valóság meghamisítása, megszépítése sem járult hozzá ténylegesen az őszinte szimpátia kialakításához.

Az utóbbi években a hazai fiatalok között végzett véleménykutatások igazolják a negatív megnyilvánulásokat. A többség ugyanakkor helyesli a magyar-orosz gazdasági, kulturális kapcsolatok bővítését, valamint az orosz második, harmadik idegen nyelvként való oktatását. Követendő cél az, hogy az orosz nyelv hazai tanítása során őszintén tárjuk fel a kedvezőtlen tényeket (terrorizmus, korrupció, újgazdag oligarchák, stb.), hitelesen interpretáljuk a közelmúlt eseményeit (elnökválasztás, tűzvész Moszkvában, repülőgép lezuhanása, tengeralattjáró elsüllyedése, stb), s az orosz kultúra értékeit bemutatva célszerű motiválnunk a nyelvtanulókat, s ugyanakkor szembe kell szállnunk a ruszofóbia igaztalan, torzított állításaival.

**IRODALOM**

Fatyejev, A. 2011. *Világostól Krimig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből.* Budapest: Norán Libro Kft.
Kiss I. 2011. *Mindenki szellemi kalauza: Oroszország*. Budapest: Jószöveg Műhely Kiadó.
Szvák Gy. 2011. *Kis magyar ruszisztika*. Budapest: Russica Pannonicana.

**DÉGI ZSUZSANNA**
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Humán Tanszék, Csíkszereda
*zsiged@yahoo.com*

# Az angol mint harmadik nyelv elsajátítása erdélyi magyar kisebbségi diákok esetében

***Kulcsszók:*** *harmadiknyelv elsajátítás, multikompetencia, angol mint idegen nyelv, nyelvhasználat*

**Bevezető**

A legtöbb kétnyelvűség-kutatás olyan jelenségként kezelte a kétnyelvűséget, amely a két nyelv elsajátításának különálló folyamatait vizsgálta. Éppen ezért a háromnyelvűség sokáig nem vívott ki magának különösebb figyelmet, és úgy tűnt, ami érvényes a két nyelvre, az igaz lehet kettőnél több nyelvre vonatkoztatva is. Az utóbbi évtizedekben megfogalmazódott az az állítás miszerint a kétnyelvű nyelvtanuló másként sajátít el egy harmadik nyelvet, mint az egynyelvű beszélő. Vannak közös tulajdonságok, de vannak olyan meghatározó tényezők, amelyek kizárólag a háromnyelvűségre jellemzőek.

Ezen kutatások a kétnyelvűségnek a harmadiknyelv elsajátításra gyakorolt pozitív hatásáról számolnak be, továbbá arról, hogy a kétnyelvűség hozzájárul a többnyelvi kompetenciaszint fejlesztéséhez (Lasagabaster 1998, Munoz 2000, Cummins 2001, Jessner 2008 etc.). A legtöbb általános nyelvi készségre vonatkozó kutatás eredménye azt mutatja, hogy a kétnyelvűség pozitív hatással van a harmadik nyelv elsajátításra és ez a pozitív hatás a metanyelvi tudatosságnak és a nyelvtanulási stratégiáknak, korábbi nyelvtanulási tapasztalatoknak köszönhető, főképp tipológiailag közel álló nyelvek esetében.

**Harmadik nyelv elsajátítás és multikompetencia**

A többnyelvű megközelítés kihansúlyozza, hogy ahogy egy személy nyelvi repertoárja bővül felépít egy olyan beszédkompetenciát amelyhez minden tudás és előző tapasztalat hozzájárul és amelyben minden rendelkezésre álló nyelv szoros összefüggésben van.

A harmadik nyelv elsajátításra vonatkozó kutatások célja, hogy meghatározzák azokat a tényezőket, amelyek megkülönböztetik a harmadik nyelv tanulást és többnyelvűséget a második nyelv elsajátítástól és kétnyelvűségtől (Cenoz 2008).

A többnyelvűség kutatások egyik fordulópontja Grosjean (1985) tanulmánya, melyben egy holiszitkus szemléletmódot teremtett meg a kétnyelvűség kutatások terén, ahol korábban a „kettős-egynyelvűség" nézőpontja dominált. A kétnyelvűség újraértelmezésével több alternatív elmélet vette kezdetét melyek olyan többnyelvűségi modell felépítésére törekedtek, amely reálisabb képet ad a többnyelvűségi lét sajátosságairól. Ezek az elméletek ellenzik a kétnyelvű kompetencia egynyelvű kompetenciához való mérését (Cook 1991; Herdina, Jessner 2002).

Két kiemelkedő elméleti modellt említek meg: Cook (1991) 'multikompetencia' modelljét, mely szerint a beszélő nyelvei és ezek nyelvi rendszerei egyetlen nyelvi rendszert képeznek és Herdina és Jessner 'dinamikus többnyelvűségi modelljét', amely nemcsak azt állítja, hogy a többnyelvűeket nem lehet egynyelvű standardok alapján mérni, hanem kijelentik, hogy a többnyelvű nyelvi rendszert komplexitás, folytonos változás és egyenletlen fejlődés jellemzi (Herdina, Jessner 2002: 151).

Jelen kutatás, Cook (1991, 1992, 2002) multikompetencia elméletét követve, domináns kétnyelvű diákok és tanárok nyelvi viselkedését vizsgálja angol idegennyelvi órákon. A multikompetencia fogalmát Cook teremtette meg és „több mint egy nyelv tudása ugyanazon agyban"[1] meghatározással látta el. A terminus meghatározását tovább fejlesztették. Edwards– Dewaele (2007) arra fektették a hangsúlyt, hogy a multikompetenciát egy dinamikus, komplex és folyamatosan változó, fejlődő rendszerként kell tekinteni. Ezt a felfogást követi Herdina és Jessner „dinamikus többnyelvűség modellje". Edwards–Dewaele (2007: 235) a zsonglőr metaforáját használja a

[1] "The knowledge of more than one language in the same mind" (Cook 1991)

többnyelvű nyelvhasználat leírása érdekében. Szerintük, a többnyelvű nyelvhasználat „alapjában véve ugyanazon a technikán alapszik" amely az egyén multikompetenciájához kötődik. Továbbá, Hall et al. (2006: 230), akik használat-alapú megközelítésből tárgyalják a multikompetencia fogalmát, azt állítják, hogy a beszélőknek az a képessége, hogy több nyelvet használjanak az input komplexitásával párhuzamosan összetettebbé válik.

A fent említettek azt sugallják, hogy a multikompetencia fogalmát azért vezették be, hogy kiemeljék azon stratégiák és tehnikák fontosságát, amelyek a többnyelvű egyének nyelvi viselkedésének alapját képezik.

Ahogyan egy második vagy egy első idegen nyelv tanulása során nehéz a teljesség igényével megragadni a stratégiák hosszú sorát, úgy válik egyre összetettebbé e tanulási folyamat a további idegen nyelvek beiktatásával. Egyre inkább egyetértenek a kutatók abban, hogy a kétnyelvű nyelvtanuló másként sajátít el egy harmadik nyelvet, éppen ezért feltételezhető, hogy más nyelvtanulási stratégiákat alkalmaz, mint egynyelvű társa.

A kommunikációs szükségleteknek megfelelően hívják elő az igényelt nyelvet, reflektálnak saját nyelvhasználatukra és a nyelvi rendszerek összevetésével más nyelvtanulási stratégiákat fejlesztenek ki, rugalmasabb stratégiaváltás jellemzi őket. A kétnyelvűek fejlettebb metanyelvi és kognitív képességeihez, lexikális tudásukhoz és egyfajta kevésbé konzervatív tanulási eljárásukhoz szorosan kapcsolódnak az előzetes nyelvi tapasztalatok (Kemp 2009).

Mint láttuk az idegen nyelvek tanulásában nagy szerepet kapnak a korábbi idegen nyelv tanulás során elsajátított kompetenciák, nyelvi- és nyelvtanulási tapasztalatok, a nyelvtanuló egyre több tehnikát tanul és bővül saját tanulói típusának ismerete (Boócz-Barna 2010).

Más kutatókkal összhangban, azt gondolom, hogy nyelvtanulók nem képesek maguktól teljes mértékben kihasználni a korábbi nyelvtanulásból eredő előnyöket ezért a harmadik nyelv tanításának célja a nyelvi tudatosság fejlesztése, hogy a nyelvtanuló képes legyen ezeket a már korábban elsajátított ismereteket és stratégiákat az L3 tanulásba transzferálni. A kódváltás és második nyelvi transzfer a nyelvtanulók multikompetenciájának megnyilvánulása és az idegen nyelv óra célja, hogy reflektálás és tudatosítás útján kezelhetővé tegye az előző nyelvtanulási folyamatban megszerzett tudást és képességet.

Az idegen nyelvek (angol) iskolai keretek között történő elsajátítása nem minden esetben motiváló jellegű, mivel nincs közvetlen relevanciája a nyelvtanulók életében – bár a filmek, zene és számítógépes programok, játékok világában gyakori, mégis a nyelvtanulók nem kerülnek a nyelv közvetlen közelébe. Ilyen esetben, ahol a szociolingvisztikai és pedagógiai környezet nem teszi lehetővé az elégséges érthető célnyelvi inputot, a nyelvtanulót más tanítási eszközökkel, stratégiákkal kell fejleszteni, különleges hangsúlyt fektetve a metanyelvi tudás fejlesztésére és a nyelvhasználat explicit tanítására (Cummins 2001).

A transzfer megfelelő kezelése nyomán átértékelődik a hiba fogalma, a transzfer ugyanis nemcsak az idegen nyelv tanulás természetes velejárója, hanem annak tudatosítása hozzájárul a nyelvtanuló metakognitív kompetenciájának fejlődéséhez is (Boócz-Barna 2010: 183).

**A kutatás célja/kutatási kérdések**

Erdélyi viszonylatban, az angol mint harmadik nyelv már kisiskolás szinten bekerül a tananyagba. A magyar anyanyelvű kisebbségi diákok, anyanyelvükkel párhuzamosan tanulják az iskolában az államnyelvet, a románt. Az angolt általában második osztályban vezetik be. Így a gyerekek viszonylag korán találkoznak és tanulják a két nyelvet. Míg a nyelvekhez fűződő attitűd szempontjából az angol jóval nagyobb presztízsnek örvend, mégis nyelvtanulás szempontjából a románnak nagy szerepe van, illetve lehet(ne) az angol nyelv elsajátításában. A román különleges funkcióval rendelkezik ebben a régióban, mivel a tanulók anyanyelve, a magyar, nem rokonnyelv a célnyevvel. Az L3 kutatások eredményei azt mutatják, hogy a tanulók idegen nyelv tanulás során a célnyelvhez tipológiailag közelebb álló másik nyelvet fogják segítségül hívni. Hammarberg szerint a második nyelv könnyebben aktiválódik az L3 elsajátítás során, egyrészt mert elsajátításának rendszere eltér az első nyelv elsajátításának rendszerétől, másrészt mert az első nyelvet elhatárolják mint „nem idegen nyelvet" a tanulók a későbbi nyelvtanulás során (Hammarberg 2001: 36–37).

Bár az újlatin román nem nyelvrokona az angol nyelvnek, mégis indo-európai nyelvek lévén tipológiailag közelebb állnak egymáshoz mint a finn-ugor magyar nyelvhez. A román nyelv szóanyagának jelentős része latin eredetű, ami igaz az angol nyelvre is. Ennek következtében a román nyelvet „referencia, ún. közvetítő nyelvként lehetne haszálni az angol oktatása során" (Iaţcu 2005: 1096).

A jelen kutatás célja, hogy az angol idegen nyelvi orák keretében megfigyeljem a tanárok és diákok nyelvi viselkedését és ezáltal feltárjam az angol órák keretén belül használt más nyelvek jelenlétét illetve szerepét az idegen nyelv tanulás során. Előző kutatásaim során azt figyeltem meg, hogy minél szorosabb a román nyelvi környezettel való együttlét, annál inkább megjelenik a román mint közvetítő vagy segítő nyelv az angol tanulása során. Ezek után azt szerettem volna megfigyelni, hogy ez a tendencia mennyire érvényes egy többségi magyar területen, Csíkszeredában.

**A kutatás – adatgyűjtés**

Kutatásomat Erdély egy kisvárosában, Csíkszeredában (Miercurea Ciuc), végeztem ahol a magyar kisebbség területi többséget képvisel. A 38000 lakosból 81% magyar nemzetiségű míg 17,5%-a román nemzetiségű. A város középsikolái többnyire magyar tannyelvűek, egy román tannyelvű iskola van és van egy kétnyelvű szakközépiskola. A kétnyelvű szakközépiskola is külön magyar és román tannyelvű osztályokkal rendelkezik, a román tannyelvű osztályokba viszont vegyes nemzetiségű diákok járnak (nincs elég hely a magyar osztályokban). A román tannnyelvű iskolában is találunk vegyes házasságból származó kétnyelvű tanulókat.

Kutatásom során a város 3 iskolájában végeztem kutatásokat: a román tannyelvű, a kétnyelvű és egy magyar iskolában. Jelen előadásom során viszont csak a magyar anyanyelvű tanulókra vonatkozó kutatási eredményeket fogom bemutatni. Hipotézisem, hogy a magyar iskolában kevésbé fognak más nyelveket illetve kevésbé fogják a román nyelvet használni az angol tanulás során, míg a másik két iskolában igen. Kutatásomban nem csak a különböző nyelvek jelenlétét vizsgálom, hanem, hogy az angol órán megjelenő nyelveknek milyen szerepük van, illetve milyen beszédhelyzetekben jelennek meg.

Ennek érdekében az angol órákról videófelvételt készítettem és a nyelvi jelenségeket (kódváltásokat) elemeztem. A vizsgálat során utolsó éves (12.-es) magyar anyanyelvű gimnazista diákokat figyeltem meg, akik románból (L2) és angolból (L3) különböző nyelvi tudásszinttel rendelkeznek. A videófelvételek hanganyagát átírtam és az angol, román, magyar és egyéb nyelveken történő közlések tartalmát és szerepét vizsgáltam. Az elemzésben különös hangsúlyt kapott a diákok és tanárok által használt nyelvek sokfélesége, a használt nyelvek közötti kapcsolat, az osztálytermi kódváltás funkciói illetve a nyelvi tudatosság fejlesztése.

**Eredmények**

A kutatás kezdetén feltett hipotéziseim beigazolódtak, miszerint minél szorosabb kapcsolat van a román nyelvi környezettel annál nagyobb az esély több nyelv együttes használatára az idegen nyelvtanulás során és a diákok nagyobb nyelvi tudatossággal rendelkeznek.

Mint már előző városokban végzett kutatási eredményeim mutatják, a magyar tannyelvű iskolák kizárólag angol nyelvet használnak az angol tanítása során, nagymértékben igyekeznek különválasztani a diákok és saját nyelvi repertoárjuk nyelveit. Ez viszont alacsony szintű nyelvi tudatossághoz vezet, és a nyelvek közötti kapcsolatteremtés szinte lehetetlenné válik.

A román tannnyelvű illetve kéttannyelvű iskolákban a román nemzetiségű diáktársak jelenléte elősegíti a román nyelv használatát angol nyelvi órák keretében, és a diákok is tudatosabbak a román nyelv segítő szerepét illetően.

Míg a magyar iskolában alig vehetünk észre egy-két kódváltást, amely minden esetben a diákok anyanyelve (magyar) addig a vegyes osztályokban úgy a tanár mint a diákok részéről nagyobb a kódváltás mennyisége.

A magyar iskolában a tanár – bármilyen csoporttal volt órája (kezdő vagy haladó) – kizárólag angol nyelvet használt és a diákok magyar nyelvű közléseit természetes módon integrálta az angol nyelvű feladatokba. Ez azt jelentette, hogy ha a diák egy szónak az értelmét kérdezte, vagy magyarul mondott/kérdezett valamit a tanár minden esetben angolul válaszolt egy példa kivételével, amikor a „physician" és „physicist" szavakat magyarázta.

A vegyes tannyelvű iskolában sokkal nagyob a nyelvi változatosság, amely részben a már meglévő nyelvi sokszínűségnek köszönhető. A tanár itt a román és magyar nyelvet használja az angol mellett. A magyar és román nyelvek a munkaszervezés során, jelentés tisztázás során, nyelvtani jelenség magyarázása során illetve fegyelmezéskor jelennek meg.

A következőkben részletesebben szeretném bemutatni a tanárok és diákok kódváltásait iskolatípusokra illetve a kódváltás funkcióira lebontva:

| Iskolatípus | Tanár/diák | Kódváltás funkciója | Kódváltás egysége: szó, mondatrész | Kódváltás egysége mondat vagy több |
|---|---|---|---|---|
| Magyar | Tanár (HU) | Jelentés tisztázás | 2 | - |
| | Diák (HU) | Jelentés tisztázás | 2 | 1 |
| | | Feladat tisztázás | 1 | 1 |
| Kéttannyelvű Vegyes osztály | Tanár (RO) | Jelentés tisztázás | 7 | 5 |
| | | Metanyelvi komment | 2 | 8 |
| | | Nyelvtani magyarázat | - | 14 |
| | | Előhívás/bíztatás | 14 | 30 |
| | | Feladat tisztázás | 8 | 18 |
| | | Munkaszervezés | 1 | 9 |
| | | Fegyelmezés | 11 | 32 |
| | | Értékelés | 6 | 8 |
| | Diák (HU+RO) | Jelentés tisztázás | 5RO<br>1IT<br>1HU | 7RO<br>3HU |
| | | Feladat tisztázás | - | 4RO<br>1HU |
| | | Nem órához kapcsolódó beszélgetések | - | 1RO<br>3HU |
| | | Munkaszervezés | 5RO | 4RO |
| | | Tanári előhívásra való reakciók | 8RO | 5RO |

A fenti táblázat alapján konkrétabb képet kapunk az angol órai nyelvváltások változatosságáról. Ha a kódváltások számát tekintjük, összben és egy-egy funkción belül is sokkal magasabb számban fordulnak elő. Míg a magyar iskolában a jelentés illetve feladat tisztázása keltett kódváltási jelenséget, a vegyes osztályban sokkal nagyobb a változatosság, úgy a tanár mint a diákok részéről. Ugyanakkor a vegyes osztályokban láthatunk olyan példákat, ahol több nyelv is jelen van az órán. Míg a tanár román anyanyelvű lévén célnyelvet – angolt – és románt (saját anyanyelvét) használ, addig a diákok az angol és román mellett jelentős mértékben használják a magyar nyelvet is, jelentés tisztázásnál egyéb ismert idegen nyelvek is megjelennek mint az olasz nyelv.

A fenti táblázat arra utal, hogy az iskola típusa és a tanár személyisége nagy mértékben befolyásolja az angol órai nyelvhasználatot. Amint az irodalmi áttekintés is mutatja a nyelvtanulók fejében nem elszigetelt dobozokban, burkokban léteznek a nyelvek, hanem egymással kapcsolatban állnak és időnként aktiválódnak. A tanulók nyelvi repertoárjában jelen lévő nyelveket fel lehetne használni további idegen nyelvek tanításakor, viszont ez a művelet egy ún. rugalmasságot és nyitottságot követel a tanárok részéről és egy olyan felkészültséget, amely segíti a nyelvtanulókat, hogy a korábbi nyelvtudásnak pozitív hatása legyen az éppen aktuális nyelvtanulási folyamatban.

Az angol órai látogatások azt mutatják, hogy a vegyes iskolák kedvezőbb teret biztosítanak a többnyelvűvé válásra. Ennek ellenére általános jellemzője mindkét típusú iskolának, hogy a tanárok nem nevelik tudatosságra a nyelvtanulókat és bár a vegyes osztályokban sokszínűbb és rugalmasabb órákkal találkozunk, a tanárok kódváltásai illetve más nyelvek elfogadása még nem elegendő a nyelvi tudatosság eléréséhez. A tanárok bár használják, nem teremtenek összefüggést a tanulók ismert nyelvei között, a „másik” nyelv csak eszközként szolgál a célnyelv elsajátításában.

Mint már korábban említettem a nyelvtanulónak szüksége van a nyelvek közötti hasonlóságok és különbségek rávilágítására, önerőből csak ritkán sikerül nekik felfedezni a nyelvek közötti kapcsolatokat. A tanár szerepe lenne, hogy tudatosítsa bennük korábbi tapasztalataik értékét és hogy tudásukat egészként és összefüggésben tekintsék.

**Összegzés helyett ...**

Összegzés helyett néhány javaslatot szeretnék tenni amely lehetővé tenné a diákok multikompetenciájának fejlődését.

Szükség lenne egy olyan tudományos vitára amely a nyelvoktatás új célkitűzéseit szabná meg a jelenlegi többnyelvű társadalom igényeinek megfelelően. Továbbá ha kialakul a holisztikus többnyelvűségi szemlélet szerinti oktatás célja, akkor mind a másodnyelv mind az idegen nyelv oktatásának különböző változásokon kell keresztülmennie:

– A tantervek, olyan tevékenységekre kell épüljenek, amelyek szisztematikusan alakítsák ki a többnyelvű nyelvi tudatosságot (nyelvek közötti összehasonlítás, beszédfajták és beszédstílusok, rávilágítás a tárgyalási, közvetítési, kódváltásos jelenségekre, az angol mint lingua franca, etc...)
– A tanároknak fejleszteniük kell önmagukat, hogy megértsék a tanulók meglévő multikompetenciáját és, hogy ezt a multikompetenciát hasznosítani tudják a nyelvórákon (maguk is példaként szolgálva a többnyelvű nyelvhasználatra illetve többnyelvű kommunikációs stratégiákra).
– Szükség van arra, hogy a tanárok támogassák a többnyelvű erőforrások használatát a nyelvi fejlődés érdekében

**IRODALOM**


Boócz-Barna K. 2010. Az első idegen nyelvi transzfer vizsgálata a német mint második idegen nyelvet tanulók szókincselsajátításában. In: Navracsics J. (szerk.) 2010. *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I.* Budapest: Tinta Kiadó. 176–184.

Cenoz, J. 2008. The acquisition of pragmatic competence and multilingualism in
foreign language contexts. In: Alcon, E., Jorda, M. P. S. (szerk.) 2008. *Intercultural language use and language learning*. UK: Springer. 123–140.

Cook, V. 1991. *Second language learning and language teaching*. London: Arnold.

Cook, V. 1992. Evidence for multicompetence. *Language Learning* 42. évf. 4. szám. 557–591.

Cook, V. 2002. *Portraits of the L2 User*. Clevedon: Multilingual Matters.

Cummins, J. 2001. Instructional conditions for trilingual development.
*International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 4. évf. 1. szám. 61–75.

Edwards, M., Dewaele, J. M. 2007. Trilingual conversations: A window into multicompetence. *International Journal of Bilingualism* 11. évf. 2. szám. 221–242.

Grosjean, F. 1985. The bilingual as a competent but specific speaker-hearer. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6. évf. 6. szám. 467–477.

Hall, J. K., Cheng A., Carlson, T. M. 2006. Reconceptualizing multicompetence as a theory of language knowledge. *Applied Linguistics* 27. évf. 2. szám. 220–240.

Hammarberg, B. 2001. Roles of L1 and L2 in L3 production and acquisition. In:
Cenoz et al. (szerk.) 2001. *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters.

Herdina, Ph., Jessner, U. 2002. *A dynamic model of multilingualism.*
*Perspectives of change in psycholinguistics*. Clevedon: Multilingual Matters.

Iatcu, T. 2005. Teaching English Vocabulary to Bilinguals – Hungarian
Romanian (9–11 of Age) with the Help of Romanian. In: Cohen, J., McAlister, K. T., Rolstad, K., MacSwan, J. (szerk.) 2005. *ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA: Cascadilla Press. 1093–1104.

Jessner, U. 2008. Teaching third languages: Findings, trends, challenges.
*Language Teaching* 41. évf. 1. szám. 15–56.

Kemp, Ch. 2009. Defining multilingualism. In: Aronin, L., Hufeisen, B. (szerk.) 2009. *The exploration of multilingualism: Development of research on L3, multilingualism and multiple language acquisition.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 11–26.

Lasagabaster, D. 1998. The threshold hypothesis applied to three languages in
contact at school. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 4. évf. 5. szám. 310–328.

Munoz, C. 2000. Bilingualism and trilingualism in school students in
Catalonia. In: Cenoz, J., Jessner, U. (szerk.) 2000. *English in Europe. The acquisition of a third language*. Clevedon: Multilingual Matters. 157–178.

**FÜLÖP ERZSÉBET MÁRIA**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs
*erzsebet_f@yahoo.com*

# Idősek és fiatalok idegennyelv-tanulása

***Kulcsszók:*** *idegennyelv-tanulás, nyelvóra, idősek idegennyelv-tanulása, fiatalok idegennyelv-tanulása*

## Bevezetés

Ez a tanulmány az idősek nyelvtanulásával foglalkozó kutatásom részét képezi. Ezúttal azokról a vizsgálati eredményekről szeretnék beszámolni, amelyek 65 év feletti idősek és főiskolás fiatalok nyelvtanulásán alapulnak. A vizsgálatot olyan idegennyelv órákon végeztem, amelyeket kis csoportokban, kettőtől hatig terjedő vizsgálati alany számára tartottam. A nyelvórák helyszíne két budapesti szeretetotthon, valamint a Zsigmond Király Főiskola és egy budapesti munkahelyi iroda. A nyelvórákon elhangzottakról magnófelvételek készültek, majd pedig ezen felvételek szöveges átírása is megtörtént.

Olyan kérdésekre szeretnék fényt deríteni, mint például: a) A saját kiejtésük helyességére több alkalommal rákérdeznek-e a fiatalok, mint az idősek? b) A fiatalok vagy az idősek idegennyelv használatát befolyásolja-e nagyobb mértékben az általuk ismert más idegen nyelv vagy nyelvek? c) Az idősekkel ellenkezőleg, a fiatalok jobban ragaszkodnak-e ahhoz, hogy lehetőleg mindent a célnyelven fejezzenek ki, még abban az esetben is, amikor ezt hosszabb ideig tartó nyelvi körülírással tudják csak megvalósítani?

Azt feltételezem, hogy 1) az idősek nyelvórákon történő szóbeli megnyilvánulásai bőbeszédűségről árulkodnak, vagyis egy témával, nyelvi elemmel kapcsolatos véleményüket, gondolataikat, vagy saját tapasztalataikat bővebben és gyakrabban osztják meg egymással, mint a fiatal nyelvtanulók. Az imént említetten kívül a következő feltevéseim vannak az idősek és a fiatalok nyelvtanulását illetően: 2) A „nyelvem hegyén van" jelenség gyakrabban jelentkezik az idősek magyar és idegen nyelvű megnyilatkozásaiban, mint a fiataloknál. 3) Az idősek kitartóbban ragaszkodnak idegennyelvi tévesztéseikhez, mint a fiatalok.4) Az idősek valószínűleg szívesebben megosztják egymással a nyelvtanulásukkal, nyelvtudásukkal kapcsolatos saját véleményüket vagy észrevételeiket. 5) A tanórai feladatvégzés közben az időseknél gyakrabban érzékelhető a felejtés.

## Módszer

Vizsgálati módszereként 2007 és 2009 között empirikus kutatást végeztem idősek és fiatalok idegennyelv-tanulását érintő különböző kérdések megválaszolása és a feltevések alátámasztása céljából.

*Adatközlők*

Vizsgálati alanyaimat is minden bizonnyal a felnőtt nyelvtanulók sajátosságai jellemezik. Egyik lényeges sajátosság, amely megkülönbözteti őket a gyerek nyelvtanulóktól, az, hogy míg a gyerekek ösztönösen sajátítják el a nyelvet, a felnőttek tudatos, analitikus módon tanulják azt. A felnőtteknek erre a fajta tudatos nyelvtanulására a szabályrendszeren alapuló folyamatok a jellemzőek (Nikolov 2004), amelyek kevés nyelvtanuló számára teszik azt lehetővé, hogy a második vagy idegen nyelvet anyanyelvi szinten el tudják sajátítani (Bongaerts 1999, Nikolov 2000).

A nyelvórákon az idősek és fiatalok is két-két csoportban vettek részt. Az idősek két csoportjában a maximális létszám 4 és 5 fő, a fiatalok két csoportjában pedig 4 és 6 fő.

A 9 idős átlagéletkora: 82 év

A 10 fiatal átlagéletkora: 31 év

*Eszközök*

Az adatközlőknek heti két alkalommal angol nyelvórákat tartottam, amelyeket magnófelvételeken rögzítettem. Ezen magnófelvételek alapján szövegátírás is készült.

**Eredmények**

Az eredményeket összesen 64 nyelvórai anyagból nyertem, amelyek közül 43 tanórát időseknek, 21 tanórát pedig főiskolás hallgatónak tartottam.

A bevezetésben már ismertetett kérdésekre és feltevésekre született eredményeket egyenként mutatom be a következőkben.

Amint az idézett nyelvi példák is mutatni fogják, a szövegátiratban a speciális ejtéssel produkált részleteket a Törkenczy (1994) által használt fonetikai átírási módszerrel rögzítettem. A mellékletben az 1. táblázat bemutatja a nyelvi példákban szereplő beszédhangok fonetikai átiratát.

A nyelvi példákban az adatközlőkre a keresztnevek kezdőbetűi utalnak, a tanárt pedig a T betű jelzi.

*a) A saját kiejtésük helyességére több alkalommal rákérdeznek-e a fiatalok, mint az idősek?*

A fiatalok nem kérdeztek rá a kiejtésre. Ha egy szó kiejtésével kapcsolatban bizonytalanok voltak, akkor legalább kétféleképpen ejtették ki azt a bizonyos szót. Pl.: C: *[a]r[ea]s, [a:]r[iö]*s (areas); A: *[i]con, ic[o]n* (icon); A: *b[e]ar, b[ö]rds* (beards); Ki: *m[a:]d, mid, m[a:j]d* (mid).

Vizsgálatok bizonyították, hogy a legtöbb felnőtt sosem tud tökéletesen megtanulni egy idegen nyelvet, különösen a nyelv fonológiai részét tekintve (Schwartz 1997). Nikolov (2004) viszont rámutat arra, hogy kik azok a szerencsés felnőttek, akik képesek anyanyelvi szintű kiejtés elsajátítására. Ők nem mások, mint azok a nyelvtanulók, akik megfelelően motiváltak és megfelelő gyakorlásban van részük.

Ebben a vizsgálatban a fiatal alanyoknál, ha nem is az anyanyelvi szintű, de legalább a helyes kiejtés utáni vágyat a szavak két vagy háromféle kiejtése érzékelteti.

Az idősek, a fiatalokkal ellentétben a helyes, szép kiejtésre néhányszor rákérdeztek. Viszont az ő esetükben is előfordult az, hogy két- vagy háromféleképpen ejtettek ki egy szót, aminek a kiejtésében nem voltak biztosak. Pl.: Ti: *A kérdést azt, hogy ejtik szépen ki?*; Ti: És, *hogy mondod* „Zsuzsika"?; Ti: *És hogy ejtjük?*; : É: *Ezt, hogy kell mondani? A w[al]k?*; W: … *priv[e]t[e]. Pri'v[a:j]t vagy pri'v[e]t[e]?*; Ti: You swim in th[i] little *l[a:]k, l[e]k vagy l[a:]k?*

*b) A fiatalok vagy az idősek idegennyelv használatát befolyásolja-e nagyobb mértékben az általuk ismert más (idegen) nyelv vagy nyelvek?*

Az idősek angol nyelvhasználatát szemmel láthatóan nagyobb mértékben befolyásolja az általuk tanult többi nyelv. A nyelvek közötti kontaktushatás megtalálható a fonéma, a lexéma és a mondatszerkezet szintjén. A német, francia szavakat az idősek abban a reményben is használhatják, hogy a másik nyelven megnevezett szó a saját memóriatárukban is mozgósíthatja az angol nyelvű szavakat. A keresett (angol) szavak felidézését a más nyelvű szavak említése révén megnövekedett gondolkodási idő is elősegítheti. Pl.: É: We have got some *It[a:]li[e]n [vi]ne* (wine). Ti: I *bekam* (németül kapott az angol nyelvű *got* helyett), *bekam* yellow[i] and orange flower. M: Not, *campagne* (franciául a vidék), no, in the, in the; W: *Ago, 11 years ago was I in C[a:]liforni[a:].*.

A fiataloknál az idegennyelvek közötti kontaktushatás nem érzékelhető. Amint a példában is látható, nem egy másik idegennyelvű szó, hanem egy magyar szó mozgósítegy hozzá hasonló hangzású angol szót az egyik nyelvtanuló mentális lexikonában.Pl.: J: And I *proper, próbálok*?

Az idős adatközlőkhöz hasonlóan az angol nyelven kívül a fiatalok is tanultak más idegen nyelvet, amelynek hatása explicit módon nem volt nyomon követhető a nyelvtanulási folyamatban. Az nem kizárt azonban, hogy az idősekhez hasonlóan az ő angol nyelvtanulásukban is valamilyen szerephez jutnak az előzetesen tanult más nyelvek. Singleton (2003) például rávilágított arra, hogy az életkoron kívül az előzetesen tanult nyelvek is valószínűleg lényeges szerepet töltenek be az újabb nyelv(ek) tanulásában.

*c) Az idősekkel ellenkezőleg, a fiatalok jobban ragaszkodnak-e ahhoz, hogy lehetőleg mindent a célnyelven fejezzenek ki, még abban az esetben is, amikor ezt hosszabb ideig tartó nyelvi körülírással tudják csak megvalósítani?*

A nyelvtanulás sikerességéhez az a kommunikációs készség is hozzájárul, amikor a tanuló minden erőfeszítést megtesz azért, hogy gondolatait lehetőleg célnyelven fejezze ki. A szakirodalom szerint kevés felnőtt nyelvtanuló mondható teljesen sikeresnek. Sokan azonban nagyon magas szintű nyelvtudást képesek elérni, hogyha elegendő idő, input (tanulandó nyelvi anyag) áll rendelkezésükre és elégséges erőfeszítést tesznek a nyelvtanulás érde-

kében. Ezen kívül az is szükséges, hogy a felnőtt nyelvtanulók jól motiváltak legyenek és pozitív attitűdökkel rendelkezzenek (Bley-Vroman 1989).

Úgy tűnik, hogy az idősek kitartóbbak a helyes mondatszerkezet felépítésében, mint a szavak megtalálásában. Az általuk is felismert hibás mondatszerkezetük nem riasztja el attól, hogy tovább próbálkozzanak a helyes szórend megtalálását illetően.

Viszont a mentális lexikonban nem keresgélik túl hosszú ideig a megfelelő angol szót, hanem inkább kiejtik annak a szónak a magyar, német vagy francia megfelelőjét, vagy rákérdeznek arra a szóra, kifejezésre. Pl.: M: I thank the *kívánságok*? Ti: In the morning. *Mittag* (németül dél az angol *midday/noon* helyett). W: No. In that time was very, very *mindig az jut eszembe kevés ember*. T: few; M: *Az ajánlani az hogy van?* T: Recommend.

A fiatalok esetében az a törekvés, hogy a nyelvtanulók lehetőleg mindent a célnyelven fejezzenek ki, valószínűleg nagymértékben a nyelvtudás függvénye. A gyengébb nyelvtudással bíró tanulók több alkalommal rákérdeztek egy angol szóra. Pl.: K: I driving a in *mellékutakon, az hogy van*?; C: I couldn't my portion and *c[a:], az a nyers*?; Kr: will be healthy and *mi az, hogy zsúfolt*?; J: *Hogy van az, hogy félni vagy tartani valamitől?*

A fiataloknál is volt arra példa, hogy tanári segítség kérése vagy szavakra való rákérdezés nélkül igyekeztek kifejezni magukat, de ilyenkor is néha előfordult egy-két magyar szó a célnyelvi mondataikban.

*1) Az idősek nyelvórákon történő szóbeli megnyilvánulásai bőbeszédűségről árulkodnak, vagyis egy témával, nyelvi elemmel kapcsolatos véleményüket, gondolataikat, vagy saját tapasztalataikat bővebben és gyakrabban osztják meg egymással, mint a fiatal nyelvtanulók.*

Az idősek gyakrabban élnek a témaváltás lehetőségével, illetve a témához szorosan nem kapcsolódó saját gondolataik, élményeik kifejtésének lehetőségével. Ezek a nyelvi megnyilvánulások a bőbeszédűség jellemzői közé tartoznak.

Pl. (idősek):

Ti: Mert a Lívia annyira rám néz, mondom nem, nem érdemes.
L: Az, az jutott eszembe, hogy … she is marvellous. She is marvellous.
T: Így van.
…
M: Re, remek vagy.
Ti: You are elfogult. (nevetünk)
L: Olyan volt tegnap is együtt voltunk, olyan volt, hogy kalapot lehetett volna, kalapot.
Ti: Áhá, nincs kalap. (nevetünk).
L: Nincsen, de annyi, mintha volna.
Ti: Nem
T: Így van.
Ti: Ha, az if ugye, have you his say, hinni
T: believe
Ti: bil[i:]
T: believe, believe-nek írjuk
Ti: I believe but they say vagy hogy mondják? Say, say
T: what she says
Ti: igen, I not mi az a hinni
T: I don't believe
Ti: I not
T: Igen, ezt még nem tanultuk, a tagadást.
Ti: Igen. Mondom, ha ő (a tanár) mondja, akkor elhiszem, de ha ő mondja, akkor nem. (nevetünk)

A fiataloknak inkább csak a témához illően van megjegyzésük, véleményük, ami nemigen nevezhető bőbeszédűségnek. Ha angolul nehézkesen tudják kifejezni gondolataikat, akkor inkább magyarul fejtik ki mondandójukat.

*2) A „nyelvem hegyén van" jelenség gyakrabban jelentkezik az idősek magyar és idegen nyelvű megnyilatkozásaiban, mint a fiataloknál.*
A „nyelvem hegyén van" jelenségről akkor beszélünk, amikor valaki tisztában van azzal, hogy tud valamit, de mégsem képes azt előhívni (Baddeley 2005). Ez a tudatos felidézéssel kapcsolatos jelenség jóval ritkábban fordult elő a fiataloknál, mint az időseknél. Magyar nyelven a „nyelvem hegyén van" jelenség szinte egyszer sem fordult elő a fiatalok szóbeli megnyilvánulásaiban. Ez az idősekről nem mondható el, hiszen náluk mindkét nyelven előfordul, hogy a szavakhoz, kifejezésekhez ideiglenesen nem tudnak hozzáférni.

Pl. (idősek):

1, F: Ezek a hm na, megint nem megy semmi a, na mi van ott Kairóban? A
N: piramisok.
2, M: red and *teljesen leblokkoltamvilágoszöld*, light
3, F: … There were two *hét na, nem jut eszembe*, two weeksto c[o]nvince and then …
4, J… A szorgalmat akartam mondani.
T: Az előbb tetszett mondani.
J: Azóta kiesett a fejemből.

*3) Az idősek kitartóbban ragaszkodnak idegennyelvi tévesztéseikhez, mint a fiatalok.*
A tanár vagy a tanulótársak javításai ellenére előforduló nyelvi tévesztések típusai árnyaltabbak, és a fiatalokkal ellentétben nagy valószínűséggel gyakrabban fordulnak elő az idősek idegennyelvi megnyilvánulásaiban. A nyelvi tévesztésekhez való ragaszkodás a következő nyelvi szinteken érhető tetten: kiejtés, szókincs, nyelvtan: (harmadik személy, egyes szám) személyrag; prepozíció; tagadás, kérdés és válasz szerkezete, felépítése.

Pl. (idősek):

Kétszeri javítás után is helytelen marad az „am" létige kiejtése:
M: … how age *[ej] (I) am*.
T: how old *I am*
M: how old
T: I don't answer if somebody asks me how old *I am*.
M: *[ej] (I) am*

A helyes igealak háromszori említése után az idős nyelvtanuló másodszor is hibásan, a harmadik személy, egyes számú személyrag nélkül mondja az igét:
T: His friend *likes***.** Nem ő szeret énekelni, hanem barátja. His friend *likes*
Ti: He *like* igen
T: *likes*
Ti: singing.
T: I sing, you sing, de ő énekel he *sings*
Ti: he*sing*

A fiatalok nyelvi tévesztései közül inkább a kiejtés esetén fordul elő, hogy a javítás után is a számukra hibásan rögzült, vagy még el nem sajátított helytelen kiejtési formát ismétlik.

Vizsgálatok igazolták, hogy a célnyelv fonológiai szintű elsajátításának kedvez a nyelvtanulás kezdeti szakasza, amikor még kevés szót tartalmaz a tanult nyelv szókincse. A bő célnyelvi szókincs pedig hozzájárul a fonológia fosszilizációjához, vagyis a kiejtésminták rögzüléséhez (Bundgaard-Nielsen; Best, Tyler 2011).

*4) Az idősek valószínűleg szívesebben megosztják egymással a nyelvtanulásukkal, nyelvtudásukkal kapcsolatos saját véleményüket vagy észrevételeiket.*

Az idősek őszintén, szépítés nélkül többször bevallják, hogy valamit elfelejtettek, már nem megy úgy a tanulás, mint régebben, kifejezik aggályaikat, hogy valami „hülyeséget" mondanak, és például azt is beismerik, hogy passzív a szókincsük. Viszont olyasmi is előfordult, hogy észrevételével jó emlékezőképességére utalt az egyik adatközlő: M: „Sose hallottam, hogy mikor mondtuk (az 'understand / ért' igét az 's' harmadik személy egyes számú személyraggal)."

A fiatalok a nyelvtanulásukkal, nyelvtudásukkal kapcsolatos saját véleményüket, észrevételeiket ritkábban osztják meg egymással, mint az idősek. Saját helytelen nyelvi megnyilvánulásaik őszinte értékelése helyett, mint amilyen például az idősek esetében W-től hangzott el: „Mennyi hülyeséget mondok!", inkább csak azt mondják: A, J: „Bocsánat!", és ezt követően kimondják a helyes nyelvi elemet.

*5) A tanórai feladatvégzés közben az időseknél gyakrabban érzékelhető a felejtés.*

A fiatalokhoz viszonyítva, az időseknél gyakrabban mutatkozott meg a felejtés valamilyen formában. Az időskorral járó memória deficiten túl, a felejtés valószínűleg többek között annak is köszönhető, hogy egyszerre több mindenre kell figyelniük, és a figyelemmegosztás nehezebbé válhat időskorban.

A felnőtteknek a nyelvtanulását figyelmi elfogultság jellemzi, vagyis bizonyos nyelvi elemeknek nagyobb figyelmet szentelnek, mint a többieknek. Ezen kívül a felnőtt nyelvtanulóknak korlátozott a munkamemóriájuk (Ellis, Sagarra 2011). Ez elég nagy gondot jelent, mivel a nyelvi feldolgozásban a munkamemóriának különösképpen lényeges szerep jut: az információt nemcsak tárolja, hanem feldolgozásában és manipulálásában is részt vesz (de Bot, Makoni 2005). A munkamemória az életkor előrehaladtával valószínűleg egyre korlátozottabbá válik, és így talán ennek köszönhetőek a felejtéssel kapcsolatos eredmények.

Pl. (idősek):
1, M: You play ch[i:] (chess)
T: tagadjunk
M: don't na
W: You don't
M: You don't play ch[i:] (chess)

2, Ti: He he don't list th[i] [a]lph[e:]bet (alphabet).
T: Alphabet. Jó, de most állítani tessék. (Elfelejtette, hogy most állítunk.)
Ti: Hát akkor, I, I don't speak
W: állítás
Ti: akkor megint a don't
T: az tagadás
Ti: I do, I do speak, nem He do speak, nem azt akartam mondani, hanem list I do list th[e:] alphabet.

3, T: Can you translate it, please?
L: (nevet) Elfelejtettem, hogy mit mondtam.
W: Akkor nézz ide, amit olvastál.

## IRODALOM

Baddeley, A. 2005. *Az emberi emlékezet.* Budapest: Osiris Kiadó.

Bley-Vroman, R. 1989. What is the logical problem of foreign language learning? In: Gass, S., Schachter J. (szerk.) 1989. *Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition.* Cambridge, UK: Cambridge University Press. 41–68.

Bongaerts, T. 1999. Ultimate attainment in L2 pronunciation: The case of very advanced late L2 learners. In: Birdsong, D. (szerk.) 1999. *Second Language Acquisition and the Critical Period Hypothesis.* Mahwah, NJ.: Lawrence Erlbaum. 133–60.

Bundgaard-Nielsen, R. L., Best, C. T., Tyler, M. D. 2011. Vocabulary size is associated with second-language vowel perception performance in adult learners. *Studies in Second Language Acquisition* 33. évf. 3.szám. 433–461.

de Bot, K., Makoni, S. 2005. *Language and Aging in Multilingual Contexts.* Clevedon: Multilingual Matters.

Ellis, N. C., Sagarra, N. 2011. Learned attention in adult language acquisition. A Replication and Generalization Study and Meta-Analysis. *Studies in Second Language Acquisition* 33. évf. 4. szám. 589–624.

Nikolov M. 2000. The Critical Period Hypothesis reconsidered: Successful adult learners of Hungarian and English. In: *IRAL* 38. 109–24.

Nikolov M. 2004. Az életkor szerepe a nyelvtanulásban. *Modern Nyelvoktatás* 10. évf. 1. szám. 3–26.

Schwartz, B. D. 1997. The second language instinct. Elhangzott: *Language Acquisition: Knowledge, Representation and Processing* (GALA). University of Edinburgh, Edinburgh, Scotland. 1997.03.04.

Singleton, D. 2003. Critical Period or General Age Factor(s)? In: García Mayo, M. del P., García Lecumberri, M. L. (szerk.) 2003. *Age and the Acquisition of English as a Foreign Language.* Clevedon: Multilingual Matters. 3–22.

Törkenczy M. 1994. A szótag. In: Kiefer F. (szerk.) 1994. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 273–392.

## MELLÉKLET

| Magyar beszédhangok | A magyar beszédhangok fonetikai átírata |
|---|---|
| á | [a:] |
| é | [e:] |
| í | [i:] |

**1. táblázat**
A nyelvi példákban szereplő beszédhangok fonetikai átirata

**THOMAS A. WILLIAMS**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet,
Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged
*thomas@lingo.u-szeged.hu*

# Beyond negotiation for meaning: Constructivist processes in speaking task performance

***Kulcsszók:*** *second language learning/acquisition (SLA), speaking, learner talk, task-based, language teaching and learning (TBLT), classroom-based research*

## Introduction

Learning and communication are collaborative undertakings. That is the fundamental understanding of this study, which explores the 'constructivist,' or collaborative, processes (Samuda, Bygate 2008) in which a group of upper-intermediate learners engage as they complete a speaking task in the classroom. The paper discusses earlier research on negotiation for meaning (Long 1981, 1996) and points to the need to explore and better understand learners' constructivist processes. It also presents new data that illustrates the working of such processes.

## Negotiation for meaning

Negotiation for meaning (Long 1981, 1996) has long been held to be at least conducive to classroom language learning. This is an effort on the part of two or more interlocutors to overcome a breakdown in their communication, e.g. through confirmation checks and clarification requests. An example of a clarification request would be as follows:

A: The door has hinges.
B: Hinges? I don't know what that means.
A: Like hinges hold it together
B: Uhuh

(Pica 1993: 440)

The concept of negotiation for meaning is central to Long's Interaction Hypothesis (Long 1981, 1996), which holds that learners acquire language forms as they attend to them in solving a communication problem. Long refers to such attendance to language form within a meaning-oriented activity as focus on form (Long 1996). Relevant investigations of negotiation for meaning produced in talk involving learners include Long 1981; Gass, Varonis 1985; Pica, Doughty 1985; Pica, Kanagy, Falodun 1993.

## Beyond negotiation for meaning

More recently, Samuda and Bygate (2008) have observed that classroom speaking produces a greater variety of moves than has been described before, such as prompting, eliciting, responding, questioning, and elaborating. They use the term 'constructivist processes' to cover 'all those processes whereby individuals work together to develop and clarify their own and each other's understandings, whether of background knowledge, of previous and current situations or of their intentions' (Samuda, Bygate 2008: 117). Studies have been conducted in this vein (Donato 1994; Blake, Zyzik 2003; Foster, Ohta 2005; Swain, Lapkin 2000, 2001), but more work is called for to gain a clearer grasp of these processes and their role in second language learning.

Unlike investigations into negotiation for meaning, which have proceeded from a cognitivist view of language learning that focuses on the mental processes involved and has favoured quantitative analyses of data, studies of constructivist processes tend to start from a sociocultural perspective that sees language development as a social process. As Foster and Ohta put it, '[l]anguage development can be studied by examining distributed cognition –

how a learner makes use of the L2 in interaction with other people and artifacts' (2005: 403). This approach involves smaller data samples and thus endeavours 'to preserve the human experience and to avoid reductionism' (ibid.).

Ohta (2001) refers to such processes as peer assistance, which include directly requesting and receiving aid, continuing an utterance with which one's interlocutor was having trouble, making suggestions, offering and accepting corrections, and waiting for a partner to complete an utterance. Foster and Ohta (2005: 414) point out that assistance offered and accepted 'creates a discourse that is a joint performance, something that can be seen as an important precursor of individual production'. The Vygotskian concept of the zone of proximal development (ZPD) is used among socioculturalists to understand how peer assistance is linked to language development. Ohta adapts this notion for language learning as 'the distance between the actual developmental level as determined by individual linguistic production, and the level of potential development as determined through language produced collaboratively with a teacher or peer' (2001: 9).

Finally, such processes differ markedly from negotiation for meaning in that, far from hinging on a breakdown or blockage in communication, they preserve the flow of the conversation and they save face for learners. This promotes an atmosphere that is conducive to learning. It is through the sociocultural approach and these concepts that I explore learners' task performance in this study.

**The study**

The current study explores the constructivist processes that arise in speaking task performance in the classroom. It will ascertain which sorts of constructivist processes are more common than others. It will also compare the results gleaned from these upper-intermediate learners to those from other studies, which tend to focus on pre-intermediate and intermediate students.

The study is part of a larger project that seeks to investigate the implementation of a less teacher-fronted, more learner-centred task-based paradigm (Ellis 2003) in a Hungarian EFL context. The larger study consists of two phases: a classroom phase involving speaking tasks and a questionnaire and interview phase. The participants were upper-intermediate learners of English. They were 18 to 24 years old and in their first year of an English/American Studies BA programme at the University of Szeged. They attended one of three speaking classes that I was teaching in autumn 2009. The classroom phase involved 56 participants.

During the classroom phase, speaking data was collected by dictaphone as participants engaged in a decision-making task (Pica, Kanagy, Falodun 1993) in dyads or triads. This task is called 'Lord Moulton's millions' (Ur 1981), in which learners work through the pros and cons of a short list of potential heirs to arrive at one – and only one – that is mutually agreeable to them. The participants' task performance was transcribed for a qualitative analysis of constructivist processes for this portion of the project.

**The data**

The following samples are gleaned from many hours of task performance data, which represents learners working together in dyads or triads to arrive at a decision on the best candidate. This is done through a number of different processes, for example, discussing each one in turn as in sample (1).

(1)
B1: Yes, and when we arrive to town, maybe Tim Brodie should get the money, but I don't think so.
K1: Yes, because he's (inaudible).
B2: Yes, I don't like him from his description [des-].
K2 (laughs): **Yes, why?**
B3: Not the kind of people I usually get on well with.
K3: **You mean, the motorbikers?**
B4: No, motorbike is not a problem. I have many friends from school that usually motorbike. They crashed into a tree sometimes, but it's not a problem.

In (1), B and K are discussing a particular candidate, whom neither appears to support as the final choice (see turns B1 and K1), but, instead of dealing with the next candidate and moving swiftly toward their final decision,

they linger and engage in an exchange that appears relevant on the surface but is ultimately off-task. In K2, the speaker is amused and offers a continuer to encourage her interlocutor to elaborate on his previous statement. Provided with a response, she then makes what would appear to be a confirmation check (in K3) but could just as well function as another continuer to signify that she is genuinely interested in her interlocutor's opinion. This reflects the point raised by Foster and Ohta (2005) that we must delve beneath the surface form of a negotiation move (such as a confirmation check) to ascertain pragmatic function (such as expressing interest rather than confusion). They suggest that stimulated recall with participants may prevent any misinterpretation (ibid.).

The following three samples illustrate peer assistance.

(2)
P1: Lord Moulton should have written a (pause) paper…
C1: Yes he should write **a will**.
P2: Yes.

(3)
R1: But the evidence could be fake. So an expert should be (pause)
J1: **hired**
R2: hired yes to prove that she is the daughter of late Lord Moulton.

(4)
K1: Yes, if I'm not sure that this charity will use my money for …
B1: **for good reasons**
K2: for good reasons then you know it's sad because if OK I don't know what its name is you know when 1% of your tax is for charity. There were a charity for children with cancer and it turned out that they spent the money for their…
B2: Well that's why I don't like charity cases.
K3: Yes, that's why I don't want to give my money.
B3: Yes, I must admit that you are right. **But what about Lady Searle?**
K4: I just can imagine her as hysterical or too much, you know.

In these three examples of peer assistance, participants in each of the three dyads collaborate to construct meaning. All three samples illustrate a speaker hesitating on a particular lexical item as if searching for the right one (in turns P1, R1 and K1). His interlocutor then volunteers a suggestion (C1, J1 and B1), sensing a need for help. Indeed, Foster and Ohta (2005: 422) have found that 'hesitation may be seen as an indirect request for assistance'.

That the initial speaker understands and accepts this suggestion is indicated by the word 'yes' in his follow-up (P2 and R2) in samples (2) and (3) and, in samples (3) and (4), by his immediate use of the suggested item (R2 and K2). Also, in these last two samples, the speaker, now supplied with an appropriate lexical item by his interlocutor, is able to forge ahead and finish making his point (R2 and K2). Such helpful suggestions that serve to move the project forward abound in the data, indicating that this is a common type of move among the participants.

Another recurring strategy can be found in B3 in sample (3). Prompts such as *But what about Lady Searle?* suggest a concern about getting on with the business at hand or an interest in one's interlocutor's opinion and also serve to maintain the pace of the task towards arriving at the final decision. Similar prompts from the data include *What about local orphanage?*, *So next.* and simply *Jane?*.

Samples (5), (6) and (7) below all illustrate either correction directed at one's interlocutor when it has been sensed that assistance was needed (e.g. because of hesitation) or assistance directed at oneself.

(5)
B1: Well, who [wu:] do you think should get the money?
K1: Well, hard question. I think Miss Langland (pause) deserves the money (pause) much more.

B2: Yes, **the most**.
K2: The most, thank you.

This would appear to be an example of other-correction (in B2). While the speaker's utterance in K1 is perfectly clear, her pauses may suggest uncertainty. The speaker's reaction (in K2) to what her interlocutor has offered seems to imply that this was indeed what she would have wished to say and that the correction was therefore useful to her.

Speakers often caught and repaired their own errors, as in the examples below.

(6)
T: Yes, I suppose, because she treated well Lord Moulton and he was affectionate and loyal to him **she** was affectionate and loyal to him in his last years.

(7)
A: The orphanage, it would [not] deserve it, as the text says the money may find its way into the pockets of officials and not for the orphans.
B1: Yeh.
C: Yes, maybe, but if they keep the money for themselves, the orphans get less and less money but [if] the orphanage get the money the orphans can get more from it. Well, I say that not all of the money. Maybe the officials are corrupt, but they will get nothing if the money don't **doesn't** go there.
B2: I see your point. **You mean that even though the part of the money will be the officials' the orphans will get some as well.**

Samples (6) and (7) both illustrate self-correction (in T in (6) as well as in the last line of C in (7)). The second sample also provides an example (in B2) of an interlocutor restating the previous speaker's utterance in part to demonstrate that he has grasped his point and perhaps also to clarify the point for the benefit of the other interlocutor. Self-correction was quite common in the data, perhaps more than other-correction, a fact that seems to reflect Foster and Ohta's (2005) observation that learners prefer to modify their own utterances.

Finally, the two samples below illustrate a form of tacit cooperation that enables a speaker to resolve his own temporary shortcoming.

(8)
K1: Yeh that's true, but then why would she got the million?
G1: I don't know.
K2: [I don't know.
G2: Maybe she could find **a-a (pause) health care center**, I don't know.
K3: Oh.

(9)
K1: Yes, maybe that Lord will give the money to him because er he paid the education, he loves that boy.
G1: He's the son of the gardener.
K2: Okay, but maybe once in the future when he-he has **the I-don't-know-what the lehetőség the possibility** to learn **to study** he will become a good part of the society.

In (8) and (9), a speaker is searching for a lexical item and is given the space by her or his interlocutor to do so. This waiting for one's interlocutor is another example of peer assistance (Ohta 2001) and can be seen as a passive form of cooperation on the part of one's interlocutor. Sample (9) also contains yet another example of self-correction (in the last line of turn K2), where the speaker realises *study* and not *learn* is the more appropriate verb in the context of higher education.

**Discussion**

The data provides evidence of a variety of constructivist processes, including continuers, co-construction, prompts, self- and other-correction, and simply allowing the speaker to keep the floor. An analysis of the data indicates that

co-construction and self-correction were more frequent than other-correction and other collaborative processes, a finding which is comparable to those of other studies. I also found very little evidence of negotiation for meaning. In addition, the talk of these upper-intermediate learners appeared to be similar to that of pre-intermediate and intermediate learners in other studies.

Foster and Ohta contend that such peer assistance as continuers create 'a supportive environment which encourages L2 production' (2005: 421). Similarly encouraging behaviour, such as the humour in sample (1), the sincere interest shown in one's interlocutor's views in samples (1) and (4), and the respectful politeness demonstrated in sample (5), would tend to enhance such an environment. Far from the abrupt and face-threatening nature of negotiation for meaning with confirmation checks such as *Is that what you mean?*, clarification requests such as *What was that?* and comprehension checks such as *Did you understand?*, the events described here appear to preserve the flow of the talk.

The point for learners and teachers would be that these constructivist events indicate that learners' language is developing. Indeed, Foster and Ohta (2005) point to evidence that suggests that such collaboration or scaffolding seems to correlate with learning. As Swain and Lapkin put it, 'talk which surfaces when students collaborate in solving linguistic problems encountered in communicative task performance represents second language learning in progress' (2001: 99).

## Conclusion

The study provides insight into how learners engage in a speaking task jointly and develop their own and each other's foreign language competences in the process. In classical humanist, product-oriented educational environments such as that of Hungary, where knowledge is highly valued – particularly strictly accurate knowledge – learners' need to save face is perhaps all that much more acute. Perhaps an encouraging classroom atmosphere is therefore all that much more urgent in such an environment, which may seem rather harsh and therefore less conducive to developing – at least some learners' – language skills.

The study may have implications for foreign language teaching technique, materials selection and development, and testing. Task-based language teaching and learning has taught teachers to cede a certain degree of power to learners in the classroom as they engage in tasks and develop in more naturalistic ways. Perhaps a shift from an understanding of learner development as involving breakdown and resolution to one that entails a collaborative, progressive flow is the next step in the development of the task-based paradigm.

### IRODALOM

Blake, R. J., Zyzik, E. C. 2003. Who's helping whom?: Learner/heritage-speakers' networked discussions in Spanish. *Applied Linguistics* 24. évf. 4. szám. 519–44.

Donato, R. 1994. Collective scaffolding in second language learning. In: Lantolf, J. P., Appel, G. (szerk.) 1994. *Vygotskian Approaches to Second Language Research*. Norwood, NJ: Ablex. 35–56.

Ellis, R. 2003. *Task-Based Language Learning and Teaching.* Oxford: Oxford University Press.

Foster, P., Ohta, A. 2005. Negotiation for meaning and peer assistance in second language classrooms. *Applied Linguistics* 26. évf. 3. szám. 402–430.

Gass, S., Varonis, E. M. 1985. Task variation and native/non-native negotiation of meaning. In: Gass, S., Madden, C. (szerk.) 1985. *Input in Second Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House. 149–161.

Long, M. 1981. Input, interaction and second language acquisition. *Annals of New York Academy of Sciences*. 379. 259–78.

Long, M. 1996. The role of the linguistic environment in second language acquisition. In: Ritchie, W., Bhatia, T. (szerk.) 1996. *Handbook of Second Language Acquisition*. San Diego: Academic Press. 413–68.

Ohta, A. S. 2001. *Second Language Acquisition Processes in the Classroom: Learning Japanese*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Pica, T. 1993. Communication with second language learners: What does it reveal about the social and linguistic processes of second language acquisition? In: Alatis, J. (szerk.) 1993. *Language, Communication, and Social Meaning*. Washington, DC: Georgetown University Press. 434–464.

Pica, T., Doughty, C. 1985. Input and interaction in the communicative language classroom: a comparison of teacher-fronted and group activities. In: Gass, S., Madden, C. (szerk.) 1985. *Input in Second Language Acquisition.* Rowley, MA: Newbury House. 115–132.

Pica, T., Kanagy, R., Falodun, J. 1993. Choosing and using communication tasks for second language instruction. In: Crookes, G., Gass, S. (szerk.) 1993. *Tasks and Language Learning: Integrating Theory and Practice.* Clevedon: Multilingual Matters. 9–34.

Samuda, V., Bygate, M. 2008. *Tasks in Second Language Learning*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Swain, M., Lapkin, S. 2000. Task-based second language learning: the uses of the first language. *Language Teaching Research. Special Issue, Tasks in language pedagogy* 4. évf. 3. szám. 251–74.

Swain, M., Lapkin, S. 2001. Focus on form through collaborative dialogue: exploring task effects. In: Bygate, M., Skehan, P., Swain, M. (szerk.) 2001. *Researching Pedagogic Tasks: Second Language Learning, Teaching and Testing*. Harlow: Pearson Longman. 99–118.

Ur, P. 1981. *Discussions That Work.* Oxford: Oxford University Press.

Műhelyindító előadás

**SZŰCS TIBOR**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék,
Hungarológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Szeminárium, Pécs
*szucs.tibor@pte.hu*

# Szempontok a nyelvkönyvszövegek életszerű változatosságához

VÁLTOZATOK ÉS VÁLTOZATOSSÁG – MAGYARUL KÜLFÖLDIEKNEK

*(Tézisek*)*

***Kulcsszók:*** *nyelvváltozatok, autentikus tananyagok, kultúraközvetítés, reáliák, hungarológia*

A társadalmi és a nyelvi változások tükröződése a magyar mint idegen nyelv hungarológiai igényű tananyagaiban. A nyelv és a kultúra közvetítéséhez általában szükséges viszonylagos állandóság biztosításának és a mindenkor hiteles (autentikus) életszerűséghez kívánatos változ(tat)ás megjelenítésének megfelelő (optimális) arányban történő érvényesítése. Milyen mértékben érdemes és célszerű a tananyagokban az interkulturalitás igényeihez is igazodó ország-, illetve magyarságismereti témák aktualizálására, a kisebb-nagyobb léptékű társadalmi változások követésére, valamint mindennek nyelvi leképezésére törekedni (egészében az alakulóban lévő élőnyelvi szókincs stílusrétegeit illetően, különös tekintettel a szlengre)? Az újdonság elevenségének varázsával ható és egyben a folyamatos elavulásnak, cserélődésnek kitett neologizmusok helye a szituatív-kommunikatív nyelvoktatásban. Régi és új magyar reáliák (mint a folyamatosan megőrizve változó kultúra nyelvileg megkövült, illetve napjainkban rögzülő rétegei).

A külföldi nyelvtanulók különféle indíttatású szükségleteinek összehangolása – mint kihívás a nyelvtanár számára. Képesek-e az eleve hosszabb távra íródó nyelvkönyvek önmagukban mindennek megfelelni? A lépéstartáshoz korábban – hagyományos módon – áthidaló megoldást jelenthettek a saját (tanári-helyi) összeállítású kiegészítő segédanyagok. Manapság egy újabb nyomtatott műfaj, a „tanfolyóirat" (pl. Magyarul tanulo/ók") megjelenése mellett tálcán kínálkozik az új elektronikus kommunikációs felületek nyelvoktatói bevonása (a maga lehetőségeivel és korlátaival).

Az internetes tananyagok multimédiás, interaktív formáinak jelene és távlatai – a tanári/tanulói idegenkedéstől az alkalmazásig. Virtuálisan egyénített (páros vagy kiscsoportos) nyelvoktatás a számítógépes tanár-diák kommunikációban (e-mailes levelezés stb. formájában) és annak nyelvezetet alakító vonzatai.

A technikai kérdéseken túl a változásokban számolni kell a globális nyelvi tendenciák magyar leképeződésével is. Építhetünk-e olyan jótékony hatásokra pl. az angol nyelvi és kulturális imperializmus mai terjeszkedésekor, mint amiként általában a korábban nyelvünkbe került idegen szavak és jövevényszavak esetében támaszkodhatunk már kezdő szinten e könnyebben elsajátítható lexikai réteg áthidaló megoldásaira – még az ún. hamis barátok csapdáival együtt is?

* A tanulmány teljes terjedelemben a 498–502. oldalakon olvasható *(szerk. megj.)*

Műhelyelőadások

**FANCSALY ÉVA**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs
*fancsaly.eva@pte.hu*

# A magyar mint idegen nyelv tanítása és a magyar nyelvtörténet

***Kulcsszók:*** *magyar mint idegen nyelv oktatása, tőtípusok, kötőhangzó, szófajok elkülönítése, szóhasadás*

A közép- és általános iskolai nyelvtan részeként már a hetvenes évek végétől megjelenik a nyelvtörténet oktatása, mégpedig elég részletesen. A kilencvenes évektől megjelenő „tankönyv-dömping" vizsgálata alapján is azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelv történetének tanítása – néhány nyelvtankönyv kivételével – igen alapos ismereteket kíván a pedagógustól s követel meg a diákoktól. (Arról most nem szólnék, hogy vajon megfelelő helyen, osztályban tanítják-e ezt az anyagot, miután mind általános, mind középiskolában a befejező évfolyam második félévében (tehát 8. osztály végén s az érettségi előtt) jelenik meg a tankönyvekben az anyag. Nem vitatom a jó szándékot, de tény, hogy az oktatás nagy részében elsikkad a nyelv-történet oktatása, s ahol mégis megtörténik, ott is általában egy száraz, nehezen megtanulható anyagként jelenik meg.) Nem véletlen tehát, hogy az iskolából kikerülő magyar szakos egyetemisták nagy része a legalapvetőbb nyelvtörténeti ismeretekkel sem rendelkezik. Kérdés csupán az, hogy vajon ez az ő hibájuk-e?

A nyelvtörténeti ismeretek „blokkszerű" oktatása helyett vajon nem lenne-e célravezetőbb a leíró nyelvtani ismeretekbe való beágyazása? A nyelvtörténeti ismeretekkel ugyanis nagyon jól meg lehet magyarázni a mai magyar nyelv rendszerének bizonyos „szabálytalanságait", „kivételeit". Meggyőződésem, hogy ezáltal a leíró nyelvészeti anyag befogadása is könnyebbé, érdekesebbé válna a diákok számára, s a nyelvtörténeti ismeretek is jobban megmaradnának a diákokban.

Egyetértek Forgács Tamással (1990: 44) abban, hogy a nyelvtörténet nem csak a magyar anyanyelvűek számára, hanem a magyar mint idegen nyelv tanulói számára is hasznosak lehetnek („ … nemcsak lehet, vagy szabad a nyelvelsajátítás megkönnyítésére nyelvtörténeti ismereteket *is* felhasználni, hanem – szerintem – kell(ene) is ezt tenni.").

A magyar nyelvtörténeti ismeretek felhasználását a magyar mint idegen nyelv oktatásban már Dömötör Adrienne (2007) is felvetette. Az általa közölt adatokat szeretném néhánnyal kiegészíteni. Néha előfordulhat az ő munkájával átfedés dolgozatomban, mert ugyanaz a nyelvi jelenség több „szabálytalanság" magyarázatául is szolgálhat. A dolgozatom felépítésében, a nyelvi jelenségek magyarázatában annyiban támaszkodom rá, hogy én is különböző kérdések köré csoportosítom mondandómat, azaz néhány olyan kérdést fogalmazok meg, melyek egy-egy „szabálytalanságra" utalnak nyelvünkben, utána leíró nyelvészeti szempontból összefoglalom a legfontosabb szabályt, majd röviden közlöm ennek nyelvtörténeti okát, s ezután ehhez kapcsolódva ismertetek még egy-két érdekességet az adott témakörhöz.

**1. A magyar nyelvben szó végén nagyon ritkán fordul elő az o, ö hang (csak a *no, nono, hö*, *höööö*). Ez a szabály annyira erős, hogy nyelvünkbe kerülő, rövid o, ö hangot tartalmazó jövevényszavaink végén is automatikusan megnyúlik e két magánhangzó (*autó, televízió, lottó, euró stb.)* Mi ennek az oka?**

2. A finnugor korban minden szó magánhangzóra végződött, melyek az ősmagyar kortól kezdődően, kb. a 12. század elejére lekoptak. A mai magyar nyelvben lévő szóvégi hosszú magánhangzók vagy diftongusból alakultak ki vagy a jövevényszavak végződtek magánhangzóra. (A hosszú magán-hangzók ebben a korban a magánhangzók lekopása miatt szó végére került mássalhangzók (*w, γ, ŋ)* vokalizálódásából és az előtte lévő magánhangzóval való összeolvadásából létrejött diftongusokból alakultak ki.)

3. A szó végén lévő hosszú magánhangzóink a 13. század folyamán megrövidültek. Az ó és ő magánhangzóink a 14. században alakulnak ki, ezért ebben a rövidülésben már nem tudtak részt venni, így megmaradnak hosszúnak. Ezzel magyarázható, hogy a mai magyar nyelvben nincs a szó végén rövid *o* vagy *ö* hang. Ez a szabály ismerete sokat segíthet a nyelvtanulónak abban, hogy a bizonyos ragozott alakokban a szóhatárt elkülönítse.

***4. Eltörött a karom ~ Eltörött a karóm* mondatokban hol a szó és a toldalék határa?**

Ha tudjuk, hogy a szó végén csak hosszú ó, ő fordulhat elő, akkor könnyű a válasz:

*karom* = ***kar*** + *o* + *m* (szótő + kötőhang + birtokos személyjel) és

*karóm* = ***karó*** + *m* (szótő + birtokos személyjel)

A toldalék előtt jelentkező ***o*** hangot régebben „ejtéskönnyítő" magán-hangzónak hívták, ma inkább kötőhangzónak (vagy egyes esetekben tővégi magánhangzónak). Az ejtéskönnyítő magánhangzó véleményem szerint értelmezhetetlen az olyan esetekben, amikor a szó végén lévő mássalhangzó és a szó végéhez járuló hang kapcsolata fonotaktikailag megfelelő nyelvünkben (pl. a *hal* szavunkhoz járuló *–k* többesjel vagy a *–t* tárgyrag fonotaktikailag nem igényli a magánhangzót (vö. *halk, bolt* szavunk, de*: hal**a**t, hal**a**k*). Az, hogy az „ejtéskönnyítő" hang sok esetben olyankor is megjelenik, amikor fonotaktikailag nem lenne rá szükség, arra utal, hogy ezeknek a magánhangzóknak a szerepe nem az ejtés könnyítése volt, hanem nyelvtörténeti okok miatt jelennek meg (pl. néhány magánhangzóra végződő melléknév többes száma előtt is megjelenik egy magánhangzó, ez a hang nemhogy „könnyítené" a kiejtést, hanem inkább nehezíti a magánhangzó-torlódás miatt [pl. *hosszúak, sűrűek* stb.])

A fenti érvek alapján az „ejtéskönnyítő magánhangzó" kifejezés ma már tudománytalan, helyette az újabb szakirodalomban (Kiefer 2003: 186–187) a *kötőhangzó* és a *toldalékkezdő magánhangzó* kifejezést használják]

A kötőhangzó jellemzője, hogy zérussal váltakozik (*halat, sört*), megjósolható a minősége (*könyvet, ötöt, barátokat*), s csak fonotaktikailag indokolt esetben jelenik meg (pl. *könyvet – hajót*), nem törli a tővégi magánhangzót (*barnát, almát*). Ilyen kötőhangzó a magyar nyelvben a *–t* tárgyrag vagy az *–m* birtokos személyjel előtt megjelenő magánhangzó *(o, ö, e*).

A többes szám jele már kevésbé tipikus kötőhangzó, mivel megjelenik fonotaktikailag nem indokolt esetben is (*halak*).

A kötőhangzók a magyarban általában középső nyelvállásúak és hármas váltakozást mutatnak (*o, ö, e* – a magyar köznyelvben nincs középső, rövid, illabiális, veláris magánhangzó, ezért az e viselkedik középső nyelvállásúként).

**5. A magyar nyelvben van néhány olyan szó, amelynél a kötőhangzó nem középső, hanem alsó nyelvállású, ezek az ún. nyitó-tövek. A kötőhangzó ezekben az esetekben *a, e*. (*könyvek*, *halak)*. Miért?**

Az uráli alapnyelv korában - mint már utaltam rá - valamennyi fogalomjelölő szó két szótagú volt és magánhangzóra végződött. Ezek a szóvégi magánhangzók alsó vagy középső nyelvállásúak lehettek (**ɑ́,* ä,* e*). Ezek a magánhangzók elsősorban a finnségi nyelvekben (ezen belül is főleg a finnben) maradtak meg leginkább. A magyar nyelvben ezek a hangok az ősmagyar kor folyamán felső nyelvállásúvá váltak, majd a 11-12. századra lekoptak. A magyar nyelvben csupán szóvégi helyzetben tűntek el ezek a hangok, abban az esetben, amikor valamely rag révén „védettek" voltak, megmaradtak. A nyitótöveknél a toldalékok előtt megjelenő magánhangzók ezeknek az ősi tővégi magánhangzóknak a maradványai. Ebből következik, hogy azokban az esetekben jelenik meg a nyitótő, amikor vagy a szó vagy a toldalék, amelyhez a rag járul ősi, ősmagyar kori vagy azt megelőző időből származik. Ide tartoznak pl. az alábbi szavak: pl. *házak, fület, májat, hajat, fogat* szavak vagy a ragok közül a többes szám jele, a birtokos személyjel, a középfok jele, múlt idő jele és a felszólító mód jele (*gázokat, sörömet, könnyebb, köhögtem, olvassad)*. A fenti esetekben tehát azért jelentkezik a szó vagy a ragok végén az *a, e* magánhangzó, mert amikor ezek a ragok kialakultak, még a szó végén volt magánhangzó. Ugyanezzel magyarázható az is, hogy ha a névszótő nyitótő, akkor tárgyesetben mindenképpen megjelenik a kötőhangzó, olyankor is, amikor a hasonló alakú nem nyitó tövek esetében nem: a *baj* nem nyitótő (*bajok, bajom, bajos*), és tárgyesetben nincs kötőhangzó: *bajt.* A *haj* viszont nyitótő (*hajak, hajam, hajas*), és tárgyesetben is van kötőhangzó: *haj**a**t.*

A többes szám jele sohasem kapcsolódik kötőhangzóval alkalmilag főnévként használt igenevekhez, pl. *kitűnők, különbözők, bántók*, de a melléknévvé vált vagy melléknévi használatú igenevek többes száma általában kötőhangzós formát mutat, pl. *kitűnőek, különbözőek, bántóak*. Ezek a ,,furcsa", magánhangzóvégű tövek után

megjelenő kötőhangzó is mindig alsó nyelvállású, ezek is nyitótövek: *hosszú**a**k* (nem pedig **hosszúk* vagy **hosszúok*), *könnyű**e**k* (nem pedig **könnyűk* vagy **könnyűök*).

***Miben segíthetik a nyelvtanulót a fent elmondottak?***

A tővégi magánhangzó lekopása illetve a nyitótöveknél való megmaradása alapján sok esetben következtethetünk egy-egy szó vagy rag eredetére is. Azok a ragjaink, melyek kötőhang nélkül kapcsolódnak a szavakhoz, újabb korúak, mint azok, amelyek kötőhanggal. (pl. *házat, házban*)

A 2. pontban már kifejtettem, hogy a kötőhang minősége hogyan segíthet abban, hogy **egy ragozott alakban biztosan meghatározhassuk a szó mai szótári alakját**. Mivel a magyar nyelvben nincs olyan szó, mely rövid *o, ö* hangra végződne (csak a *no, nono, hö*) s mivel a kötőhangok mindig rövid magánhangzók, így ebből következik, hogy a ragok előtt lévő hosszú *ó, ő* mindig a szótő része, a rövid magánhangzó pedig kötőhangzó. Ez azokban az esetekben lehet fontos, amikor csak a magánhangzó hosszúságának a különbsége adja a minimálpárt.

(Pl. *Eltörött a karom* ~ *Eltörött a karóm.*

*Nem kedvelem a sajtot* ~ *Nem kedvelem a sajtót.*

- ezekben az esetekben a fenti szabály alapján már könnyű a szóhatárt meghúzni: *kar* ~ *karó, sajt* ~ *sajtó*)

Ha egy főnév nyitótövű, akkor a tárgyesetben is az lesz, függetlenül a fonotaktikai szabályoktól *(hal ~ halat, halak*)

A nyelvtörténeti ismereteink segítségével **a ragos főnevek és melléknevek** szóhasadással elkülönült alakjait is **könnyű elkülönítenünk egymástól**, mivel a melléknevek szinte mindegyike nyitótő. A szó végén nyíltabb magánhangzót tartalmazó szó melléknév, a zártabbat tartalmazó pedig főnév (*gyorsan ~ gyorson, vacak ~ vacok, vörösek ~ vörösök, okosak ~ okosok)* a hosszabb alak a melléknévi, a rövidebb alak a főnévi, igenévi használatban jelenik meg (*ismerős**ek** ~ ismerős**ök***, *kalapos**ak** ~ kalapos**ok**, kitűnők ~ kitűnőek, különbözők ~ különbözőek). közömbös**ek** ~ közömbös**ök**, más**ak*** (mn: 'eltérő minőségűek') ~ *más**ok*** (fn: 'egyéb személyek vagy dolgok'), *olaszos**ak*** (mn: 'olaszokra emlékezte-tők') ~ *olaszos**ok*** (fn: 'olasz szakos diákok').

A *-(j)ú, -(j)ű* képzős melléknevekhez a (homonim) modalisilocativusi ragok kötőhangzóval vagy anélkül is kapcsolódhatnak. A kötőhangzó megléte vagy hiánya szófaji elkülönüléshez vezet: **a kötőhangzós változatok általában módhatározó ragos melléknevek**, pl. *jókedvűen, rosszmájúan*, **a kötőhangzó nélkül** kapcsolódó változatok pedig **helyhatározó ragos (alkalmi) főnevek**, pl. *jókedvűn, rosszmájún.* („A *jókedvűn piros blúz,* a *rosszmájún fekete volt.*"). *Egyéb példák: szomorú**n*** (superessivus) ~ *szomorú**an*** (modalis)*, gömbölyű**n*** (superessivus) ~ *gömbölyű**en*** (modalis)*, jókedvű**n*** (superessivus) ~ *jókedvű**en*** (modalis), *rosszmájú**n*** (superessivus) ~ *rosszmájú**an*** (modalis).

Kivételt jelent a *sűrű* (mindkét funkcióban csak *-n* ragot kap), illetve a *keserű* kétféle alakjának másféle jelentés megkülönböztető szerep jut, vö. *keserű**n*** ('cukor nélkül; modalis') *kérem a kávét* ~ *keserű**en*** ('elkeseredett állapotban; essivus') *vette tudomásul a szomorú hírt.*

A kései ómagyar kor nyelvemlékeinek tanúsága szerint az *- ( j )ú* képzős melléknéveknél a -k többes jel közvetlenül és kötőhangzóval is kapcsolódhatott a képzőhöz (Korompay 1992: 321).

Természetesen ma már rengeteg az ingadozás van a nyitótövekkel kapcsolat-ban, akár egyetlen nyelvváltozaton belül is (pl. *olaj**o**k* vagy *olaj**a**k; sár**o**s* vagy *sar**a**s*), de különösen az eltérő nyelvváltozatok között (pl. *lába**s*** vagy *lábo**s***). Számos tő csak megszilárdult alakokban viselkedik nyitótőként (vagy fordítva), ami néha annak köszönhető, hogy a tő korábban nyitótő volt, ma pedig nem az (vagy fordítva).

A korábbi ingadozások és változások jelentéshasadásokhoz is vezettek.

Például a *sátor* ma nyitótő, ezért *sátr**a**k* és *sátr**a**s kirándulás,* de régen nem volt az, ezért *sátor**o**s ünnep.* Az *arany* ma nyitótő, ezért *aranya**k*** és *három aranya**s** versenyző,* de régen nem volt az, ezért *aranyo**s*** 'édes, cuki'.

Olykor az egyalakú névszótövek közé tartozó köznevektől a velük egyező tulajdonneveket a toldalék előhangzó nélküli kapcsolódása különbözteti meg, pl. *arany**at** ~ Aranyt, sós**at** ~ Sóst, vörös**et** ~ Vöröst, kékes**et** ~ Kékest, fehér vár**at** ~ Fehérvárt, földvár**at** ~ Földvárt.*

*Nem szeretem az **aranyat.*** ~ *Nem szeretem **Aranyt**.*

*Három **aranyat** vettem.* ~ *Három **Aranyt** vettem.*

**6. A magyar nyelvben a vegyes hangrendű szavaknál – ha *e* (*é*) vagy *i (í)* van az utolsó szótagban - az illeszkedés nem mindig érvényesül. Ezekben az esetekben sokszor mind a veláris, mind a palatális változat helyes (*Ágnesnek ~ Ágnesnak*).**

A toldalékharmónia (tehát az illeszkedés) erős szabály a mai magyarban: betartja művelt és műveletlen, használjuk régi és új, öröklött és kölcsönzött szavak toldalékolásánál egyaránt. Ingadozás a vegyes hangrendű szavaknál található, ilyenkor az utolsó magánhangzó számít, ahhoz illeszkednek a ragok: *sofőr-höz, hernyók-ról, patiká-ban, computer-rel, október-ben.*

A vegyes hangrendű szavak illeszkedésénél szabályos kivételt találunk akkor, amikor az utolsó szótagban *i, í* és *é van*: ezek úgynevezett ,,átlátszó" hangok, ha van előttük másik magánhangzó, akkor ahhoz fog illeszkedni a rag, tehát a harmónia-szabály az *i, é* fölött ,,átugrik", mintha ők ott se lennének: *tányér-ból, papír-hoz, kuplé-hoz, marék-hoz, konflis-hoz.* Amikor a szó végén *é, e* van, nagyon sokszor **ingadozás** figyelhető meg a vegyes hangrendű tövek toldalékolásánál (pl. *ankétot ~ ankétet*, *Ágnesnek ~ Ágnesnak, hotelben ~ hotelban, októberben, tandemhez*, vagyis az é, *e* itt nem semleges, őhozzá illeszkedik a rag. Az anyanyelvi beszélők ítélete is sokszor bizonytalan annak eldöntésében, melyik toldalékolt alak hangzik számukra jobban. Ezeket a szavakat a magánhangzó-harmónia szempontjából ingadozó töveknek nevezzük.

Feltűnő, hogy bizonyos toldalékok esetében erősebb az ingadozás ugyanannál a szónál, mint más toldalékoknál. A *haver* szó esetében például viszonylag gyakori mind a *-nak,* mind a *-nek* toldalék; ugyanakkor a szó többes számú alakja általában haverok, és csak bizonyos szociolektusban vagy dialektusban elterjedt a *haverek* alak.

Ugyanígy például *Józseffel* és *Józseffal; Józsefek*, de *?Józsefok*; kódexszel és *kódexszal*; *kódexek*, de *?kódexok* stb.

**Mi lehet az oka ennek?**

Az urális alapnyelv korára feltételezik a kutatók, hogy létezett egy palato-veláris magánhangzó harmónia. A kétszótagú, fogalomjelölő szavak második szótagjában csak az ***á,* ä,* *e *f*ordulhatott elő. A szóvégi magánhangzók aszerint járultak a tőhöz, hogy a szó első szótagjában palatális vagy veláris magánhangzó fordult-e elő. Mivel az *e h*ang már valószínű, hogy akkor is semleges hang volt, így az első szótag magánhangzója döntötte el a szó hangrendjét (mint ahogy ma is az „átlátszó" hangoknál). Valószínű, hogy a szavak nagy részére jellemző ingadozás is ide vezethető vissza. Később azonban az újonnan bekerülő szavak analogikusan beilleszkedtek a rendszerbe. Az ómagyar kor közepére felbomlott a magyar nyelvet addig jellemző magánhangzó-harmónia, s a jövevényszavak vegyes hangrendjét sem változtatjuk már meg (*sofőr, nüansz, Kanizsa, szonett, sóder, tetovál* stb.).

**7. A csak *i*-t (*í*-t) tartalmazó tövek egy része elöl képzett, más részük hátul képzett toldalékkal áll. Ilyenek az *szívem, hiszem, írek, viszem, vizet, lisztet de: írok, iszom, bírom, kínos, nyilat, hidak, szívok, szilas stb.***

Az ősmagyar korban kétféle *i* hang létezett a magyar nyelvben, egy veláris és egy palatális *i*. A veláris *i* hang a 13. század után eltűnik, palatalizálódik. Azokban az ősi szavakban, amelyek már ebben a korban kialakultak, a hangrend őrzi a veláris *i* nyomát, a toldalékok illeszkedésnél velárisként viselkednek. A magyarban kb. 60 ilyen, a magánhangzó-harmónia szempontjából különlegesen viselkedő szó van. Ezeket antiharmónikus töveknek nevezzük. Amikor valaki magyarul tanul, ezeket a szavakat kivételként kell megjegyeznie, mert semmilyen szabállyal nem írhatók le egyértelműen.

**8. A magyar nyelv testesebb esetragjai (-ban/-ben, -ból/-ből, -ba/-be, -tól/-től, -ra/-re, -nál/-nél, -hoz/-hez/-höz) illeszkednek, ugyanakkor néhány rag nem illeszkedik (-kor, -képp, -ként, -ért …) nem illeszkedik.**

Ennek oka a ragok kialakulásában keresendő. A magyar nyelvben a testesebb esetragok határozóragos főnévből alakultak ki.

A változás iránya: határozóragos főnév → névutó → agglutinálódás → rövidülés → illeszkedés. (*ház *belől* (*bele+ l* (ablatívus) → *házbelől* → *házből* → *házból*.) Fentebb már utaltam rá, hogy az ómagyar kor közepétől a magánhangzó harmónia erőssége gyengül, s nyelvünkbe már változtatás nélkül illeszkednek be a vegyes hangrendű szavak. Ez a változás magával hozza azt is, hogy az újonnan kialakuló ragoknál az illeszkedés már nem olyan fontos, tehát csak egy alakjuk lesz a ragoknak. Fentebb már említettem, hogy a szóvégi magánhangzó elvesztése sok esetben pótló nyúlást eredményezett (*uta: út, keze: kéz)*, s ezáltal a 12. század végére kialakultak a hangzórövidítő tőtípusok. A régebbi toldalékok még a magánhangzós, az újabb, fiatalabb ragok már az új,

mássalhangzó végű tővariánshoz kapcsolódtak. Ha tehát a hallgatók tudják, melyik toldalék régibb és melyik újabb, akkor meglehetős pontossággal el tudják azt is dönteni, melyik toldalék mellett melyik tővariánst kell használni (*nyarat ~ nyárban, telek ~ télen, kezem ~ kézben)* (Kivételek persze akadhatnak), illetve hogy mely ragok illeszkednek, amelyek nem, azok miért nem.

Ugyanez a szabály érvényes a *-v*-tövű névszókra is, hiszen ezek létrejötte is nagyrészt a tőséghangzó lekopásának köszönhető (*lovat, lovak; követ, kövek* - de: *lóra, lótól; kőnél, kőhöz* stb.), tehát az egyszótagú, hosszú – *ó, -ő* végű szavainknál általában a testesebb esetragok a szótári tőhöz, az egyalakú, ősmagyar korban vagy azt megelőzően kialakult esetragok pedig a *v*-s tőhöz járulnak.

**9. A mai magyar nyelvben vannak igék, amelyek a múlt idő jelét kétféleképpen, kötőhangzóval vagy kötőhangzó nélkül veszik fel.** (*szólt ~ szólott, mondta ~ mondotta, eltört ~ eltörött)*. **Mi ennek az oka?**

Az alakváltozatoknak is két csoportja van. Vannak olyan alakváltozatok, amelyek jelentése között nincs különbség, a változatok legfeljebb egyéni vagy nyelvjárási változatok (pl. *áll**t** ~ áll**ott**, eltör**t** ~ eltör**ött**, forr**t** ~ forr**ott**, foly**t** ~ foly**ott**, hull**t** ~hull**ott**, múl**t** ~ múl**ott**, szól**t** ~ szól**ott**, száll**t** ~ száll**ott**, toj**t** ~ toj**ott).*** Az alakváltozatok között előfordulnak olyanok, amelyek jelentésbeli különbségekhez vezetnek a múlt idő egyes számú 3. személyű igealakokban, pl. *ragad**t*** (vhová, tárgy nélkül) ~ *ragad**ott*** (botot, fegyvert), *téved**t*** (vhová) ~ *téved**ett*** (a helyessel kapcsolatos állásfoglalása)

A mai magyar nyelvben használatos múlt idő az ősmagyar korban alakult ki, a befejezett melléknévi igenév képzőjének átértékelődéséből.

A melléknévi igenév képzője a teljes tőhöz járult, ezt őrzi ma is sok esetben nyelvünk: a kötőhang nélküli formák rendszerint múlt idejű igék, míg a kötőhanggal kapcsolódó *-tt* formánsos alakulatok melléknévi igenevek (illetve melléknévvé vált igenevek) (pl. *áll**t** ~ áll**ott**, ér**t** ~ ér**ett**, fon**t** ~ fon**ott**, forr**t** ~ (ki)forr**ott**, gyűr**t** ~ gyűr**ött**,halad**t** ~ (előre-, meg-, túl)halad**ott**, hull**t** ~ hull**ott**, ír**t** ~ ír**ott**, marad**t** ~ (el-, vissza)marad**ott**, nyír**t** ~ nyír**ott**, száll**t** ~ (meg)száll**ott**, tör**t** ~ tör**ött**, un**t** ~ un**ott**, varr**t** ~ varr**ott**.)*

**10. A mássalhangzóra végződő szavakhoz a fosztóképző is sokszor kétféleképpen járulhat, kötőhangzóval vagy anélkül.**

Az fosztóképző alakja a – *talan, - telen* alakváltozat volt eredetileg, ezért ez a változat őrizte meg a 'hiány, valamitől való megfosztottság' jelentést. A rövidebb változatok, melyek szóhasadással keletkeztek, kialakulásuk a kétnyíltszótagos tendencia eredménye. Ezek az alakváltozatok már szemantikailag kisebb vagy nagyobb mértékben eltávolodtak az eredi jelentéstől **(***álomtalan ~ álmatlan, arctalan ~ arcátlan, gondtalan ~ gondatlan, íztelen ~ ízetlen, kedvtelen ~ kedvetlen, lélektelen ~ lelketlen, párttalan ~ pártatlan*. Megfigyelhető, hogy az egyes alakváltozatok közötti szemantikai különbség nem egyforma mértékű. Ezek a párhuzamos alakok s a fentebbiek is azt mutatják, hogy a nyelv olykor minimális eszközökkel (hanghiány, hangváltozás) képes új jelentésárnyalatot kifejezni, a szófajok közti különbséget létrehozni.

**11. Ha a *ny*-t és a *ty*-t (illetve a valamikori *ly*-t) a *n*-ből, és *t*-ből (ill. *l*-ből) alkotott betűkapcsolatokkal jelöljük, akkor a *gy*-t *dy*-nak kellene írnunk. Miért jelöljük *g+y*-nal?**

A választ a *gy* hang eredetében kell keresnünk. A *gy* hang egy ősmagyar kori jésített affrikátára (*dzsj*) vezethető vissza. Néhány finnugor kori szó ma is utal az affrikáta eredetre *(agyar ~ acsarkodik*), és több nyelvjárásban (mezőségi, moldvai csángó és részben az őrségi) mindmáig jésített *dzs* hang található a köznyelvi *gy* helyén. A gy hang affrikáta eredetét bizonyítják azok a honfoglalás előtt nyelvünkbe került ótörök jövevényszavak is, ahol az átadó török nyelvű dzs helyén is gy hang jelenik meg ma (*gyertya, gyöngy, gyümölcs …)*

A magyar nyelvben a *dzs* hang nagyon későn, csak a török hódoltság idején kezdett meghonosodni, ekkor már megtartották a török szavak *dzs*-it (pl. *findzsa, dzsámi, lándzsa*). Amikor a magyar latin betűs írás kialakult, még nyelvünkben a gy hang helyett a jésített affrikáta (dzsj) volt meg. Ezt a hangot olasz hatásra vagy olasz mintára kezdték *gy*-nek írni. Tudjuk, hogy az olasz különböző tájszólásaiban ma is *dzs*-, *gy*-, illetve *dzsj*-féle hangnak ejtik a *g* betűt, ha a helyesírásban *e* vagy *i* követi: *giro* (kiejtése kb. *dzsíro*) 'körözés, körverseny'; *giorno* (kiejtése kb. *dzsorno*) 'nap'. (Az olaszban is palatalizáció hozta létre ezt a hangot, a latin *g* vagy *d* palatalizációja [a *giro* a latin *gȳrus*-ból, az meg a görög *gyros*-ból ered, a *giorno* pedig a latin *diurnus*-ból, ami 'nappali'-t jelentett]).

A *gy* hang *gy*-os írásmódja későbbi, kezdetben *g, gÿ, ge*, ġ betűkkel írták e hangot, s csak később Heltai Gáspárnál rögzül a mai *gy-s* írásmód.

Dolgozatomban egy-két olyan hangtani szabálytalanságra hívtam fel a figyelmet, melynek nyelvtörténeti oka van. Nem tértem ki azokra a jelenségekre, melyeket Dömötör (2007) cikkében részletesen tárgyal, illetve nem vizsgáltam jelen cikkemben a morfológiában és a mondattanban előforduló szabálytalanságokat, mivel ezek meghaladták volna e dolgozat kereteit. Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a hangtani „eltérések" okai elsősorban az ősmagyar korból megöröklött nyelvi jelenségekre vezethetőek vissza. A szóhasadás révén kialakult többféle változat (melyet elsősorban a kötőhangzó megváltoztatásával hozunk létre) segítségével szófajilag vagy jelentéstanilag elkülönült új szavak jelennek meg nyelvünkben.

**Irodalom**


Dömötör A. 2007. Nyelvtörténeti kérdések és válaszok a magyar mint idegen nyelv tanításában. In.: *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata.* 2007. évf. 1–2. szám 5–15.

Forgács T. 2009. A nyelvtörténet mint segédeszköz a magyarnak idegen nyelvként való oktatásában. In.: Egyed O., Giay B., B. Nádor O. (szerk.) 2009. *Hagyományok és módszerek.A* z I. Nemzetközi Hungarológia Oktatási Konferencia előadásai II. kötet. 44–53.

Kiefer F. (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Korompay K. 1992. A névszóragozás. In: Benkő L. (szerk.) 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 355–410.

Antal László 1960 Mitől függ, hogy hány morféma? *Magyar Nyelv 358–60.*

Bereczki Gábor 1984 A magyar nyelv finnugor alapjai. Tankönyvkiadó, Bp.

H. Varga Márta 2011 A különleges szerepű előhangzókról. *MNy 107: 50 -60.*

Hajdú Péter 1981. Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp.

Kálmán László – Nádasdy Ádám 1999. Hárompercesek a nyelvről. Osiris, Bp.

Kálmán László 2011. A nyitótövekről. [http://www.nyest.hu/hirek/a-nyitotovekrol *2011. 10. 31.*]

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003 Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.

M. Korchmáros Valéria 2006. Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv. Szegedi Tudományegyetem, Hungarológia Központ, Szeged.

Mátai Mária 1986. Bedeutung und Rolle der Sprachgeschichte im mutterspraclichen Unterricht *FUM 10 : 235 – 241.*

Nádasdy Ádám 2005. Bizalmas diszharmónia. *Magyar Narancs, 2005/10/06*.

Siptár Péter 1998. Hangtan. In: É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter (szerk.) Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Bp., 293–90.

**FARKAS MÁRIA**
Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Idegen Nyelvi Intézet, Debrecen
*maria.farkas@agr.unideb.hu*

# Tallózás a franciáknak írt magyar nyelvkönyvek között a XIX. és a XX. század fordulóján

***Kulcsszók:*** *magyar mint idegen nyelv, nyelvkönyvek, Franciaország, magyaroktatás, módszertan, magyar kultúra*

A külföldieknek írt magyar nyelvkönyvek történetében kiemelt figyelmet érdemel a franciaországi magyar grammatikák története, különös tekintettel a kezdeti időszakra, amely a XIX század második felét, valamint a XX. század legelejét íveli át.

A magyar nyelv külföldiek számára történő oktatása a kezdetekben szorosan összekapcsolódott a magyar nyelvkönyvek születésével. Az első magyar oktatóhelyek létrejöttekor az ott tanító tanárok munkáját még nem segítették a külföldieknek írt idegen nyelvű magyar grammatikák, így sok esetben a nyelvet oktatónak kellett felvállalni a nyelvkönyv megírását is. Ezt látjuk a bécsi egyetem első magyartanára, Márton József esetében az 1800-as évek elején, valamint néhány évtizeddel később a prágai egyetemen Riedl Szende gyakorlatában is (Éder 1983). Nem volt ez másként Franciaországban sem, ahol két magyar tudós teszi meg a kezdeti lépéseket a franciaországi magyaroktatás és nyelvkönyvírás történetében. Említést érdemel, hogy korábban két katolikus pap, Eiben János 1843-ban, majd pedig egy Magyarországon letelepedett francia abbé, Léon Fauvin 1870-ben megjelentet egy-egy könyvet, amely a magyar nyelvet francia közvetítő nyelven mutatja be (Gergely, Sakari 1958), ám ezek elsősorban a Magyarországon élő franciák magyartanulását szándékoztak segíteni.

A XIX. század második felében Magyarországról két némettanár indul Párizsba: Újfalvy Károly 1867-ben, majd pedig Kont Ignác 1882-ben. Mindkettőjük célja az, hogy Franciaországban katedrához jussanak. Megérkezésükkor mindketten szembesülnek azzal, hogy Magyarország és a magyar nyelv szinte teljesen ismeretlen a franciák számára, így annak ellenére, hogy germanisták, jelentős lépéseket tesznek, hogy országukat és nyelvüket a franciák megismerjék.

Az 1842-ben született Újfalvy Károly Németországban végzi tanulmányait, majd Franciaországban telepedik le, és egy versailles-i középiskolában kap állást. Tanári munkája mellett sokat tesz azért, hogy Magyarországot minden lehetséges fórumon megismertesse (Toulouze 1996). Kezdetben a magyarok eredete foglalkoztatja, az őshazát kutatva érdeklődése egyre inkább kelet felé irányul, és Franciaország egyik legismertebb orientalistája lesz. A francia kormány támogatásával többször jár Ázsiában, ahol kutatómunkát végez. Szakmai elismertségét mutatja, hogy megkapja a Francia becsületrend lovagja címet. Óraadó tanár lesz a Keleti Nyelvek Főiskoláján, abban az intézményben, ahol fél évszázaddal később megindul a magyar nyelv intézményes oktatása. Jóllehet Újfalvy órái Ázsia, illetve a keleti népek földrajzát és történelmét mutatják be, mégis fontos esemény egy magyar jelenléte a nagynevű főiskolán.

Mindezek mellett egymás után jelennek meg a magyar nyelvet és irodalmat ismertető művei: bemutatja Petőfi költészetét, majd Magyarországot, annak történelmét, nyelvét és irodalmát, illetve külön könyvet szentel a magyar költészetnek. Életének utolsó nagy munkája az 1876-ban megjelent *Éléments de grammaire magyare* című könyve. Az előszóban azt írja, hogy nincs szándékában olyan magyar nyelvtant írni, amely a gyakorlati nyelvtanulásra használható fel, mert jelentéktelen azoknak a franciáknak a száma, akik azért tanulnának magyarul, hogy annak gyakorlati hasznát vegyék. Újfalvy elsősorban azoknak szánja könyvét, akik a magyar nyelv szerkezetét akarják megismerni, összehasonlítva azt más nyelvekkel. Itt találjuk meg először azt a felismerést, amelyet fél évszázaddal később Antoine Meillet újra megfogalmaz, hogy a magyar nyelv az indoeurópai nyelvekkel összevetve érdekes lehet a franciáknak.

Újfalvy Károly égészségét az ázsiai utazások erősen megviselték, olyannyira, hogy a nyolcvanas évek elejétől kezdve már nem tudja munkáját ellátni. A feledés homályában hal meg 1904-ben, 42 évesen.

Hasonló életutat jár be honfitársa, Kont Ignác, aki 1856-ban született, a bécsi egyetemen tanul német irodalomtörténetet, majd pedig a budapesti egyetemen német-francia szakos tanári oklevelet szerez. A német irodalmat, elsősorban Lessing munkásságát kutatja (Kiss 1935). 1881-ben magántanári képesítést kap, de állandó státuszt nem sikerül elnyernie a pesti egyetemen, így 1882-ben Párizsba megy. A jó felkészültségű, Magyarországról jött tanár könnyen jut munkához, mivel ebben az időben kevés németül tudó tanár és tudós van Franciaországban. Kont kezdetben vidéki, majd párizsi gimnáziumokban tanít német nyelvet, mígnem közel negyvenévesen új tudományterület, a magyar irodalom felé fordul, és így jut el a Sorbonne Egyetem katedrájához.

Kont Ignác egyik legjelentősebb munkája a francia nyelvű magyar irodalomtörténet. Doktori disszertációjában pedig, amelyet a Sorbonne-on véd meg, a francia-magyar irodalmi kapcsolatok kezdetét kutatja, valamint vizsgálja a francia irodalom hatását a magyar irodalomra. 1902-től Kont Ignác mint magántanár magyar előadásokat tart a Sorbonne-on. Először csak a magyar irodalom szerepel egyetemi programjában, majd nyelvészettel is kibővíti a tanagyagot. 1906-ban tanári munkájához megkapja a magyar kormány támogatását is, így a párizsi egyetemen folyó magyaroktatás hivatalos jellegűvé válik. Kont Ignác elvitathatatlan érdeme, hogy hagyományok és előzmények nélkül sikerült magyar stúdiumokat bevezetnie franciaországi egyetemen. Halála után, 1912-ben egyik tanítványa, Louis Eisenmann folytatja ezt a munkát.

Kont Ignác tanári tevékenysége során szükségét látta, hogy tanítványai kezébe magyar grammatikát is adjon, így született meg 1908-ban egyetlen nyelvészeti jellegű munkája, a *Petite grammaire hongroise.* Ez a könyv a Sorbonne-on folyó magyaroktatás anyagát tartalmazza, és elsősorban az egyetem hallgatóinak készült. A könyv bevezető részében a szerző elmondja, hogy mi késztette e könyv megírására; elődjével, Újfalvy Károllyal szemben ő olyan gyakorlati magyar nyelvtant szándékozik írni, amely hasznos segítséget nyújt a magyar nyelv tanulásához.

A Franciaországban megjelent két magyar grammatikát vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy mindkét könyv felépítése hasonló: az 1876-ban kiadott Éléments de grammaire magyare, valamint az 1908-ban napvilágot látott Petite grammaire hongroise a bevezető gondolatok után rátér a magyar nyelv hangállományának vizsgálatára. Bemutatják a magán- és mássalhangzókat, kiejtésüket magyarázzák, példákkal illusztrálják, kitérnek az elválasztás és a helyesírás néhány fontosabb szabályainak magyarázatára, valamint a hangsúly kérdésére, majd pedig a hangrendi harmóniát tárgyalják.

Mindezek után kezdetét veszi a magyar nyelvtan ismertetése. Mint ahogyan azt Újfalvy Károly a bevezetőjében megállapítja, célja a magyar nyelv bemutatása. Forrásai elsősorban a latin nyelvű magyar grammatikák: Szenczi Molnár Albert, Pereszlényi Pál munkái, valamint Dankovszky Gergely és Riedl Szende német nyelven írt magyar nyelvtanai. Újfalvy könyvét 13 fejezetre osztja, egy-egy nyelvtani egységet tárgyal hasonló módon: leír, magyaráz, példákkal illusztrál, és táblázatokkal szemléltet, a könyv végén pedig irodalmi szemelvények találhatók.

Kont Ignác könyvében a magyar nyelvtan bemutatása negyven leckén keresztül történik. A leckéket ő is mindvégig azonos módon építi fel: az adott nyelvtan bemutatása és magyarázata, ezek után tematikus szószedet, ezt követi a fordításra és olvasásra szánt magyar mondatok, majd az erre épülő kérdések, végezetül újabb fordítási gyakorlat, ezúttal francia nyelvről magyarra. Mindkét fordítási feladat az adott tematikus szószedet szóanyagával dolgozik. Érdemes kiemelni, hogy a fordításra szánt mondatai és olvasmányai országismereti és kultúrtörténeti információkat igyekeznek átadni.

A két könyvet összevetve azt láthatjuk, hogy míg Újfalvy a nyelvleírásra törekedett, addig Kont gyakorlatokban mutatja be a magyar nyelv működését. Újfalvy munkáján még erősen érződik a magyar nyelvű latin grammatikák hatása, Kont Ignác már a kor uralkodó grammatizáló-fordító módszerét alkalmazza. Újfalvy még úgy látja, hogy Franciaországban nincs jelentős igény a magyar nyelv tanulására, inkább csak a nyelvről való informálást tartja szem előtt. Harminc évvel később honfitársa viszont már úgy ítéli meg, hogy a franciáknál jelentkezik az érdeklődés a magyar nyelv tanulása iránt.

Ebben a két könyvben fontos szerepet kap a francia és a magyar nyelv összevetése. Szembetűnő, hogy mindkét nyelvleírás erősen magán viseli a francia nyelv hatását, és a magyar nyelv rendszerét számos esetben sajátos leírással ismerteti, bizonyos magyar nyelvtani rendszerre a francia nyelv rendszerét próbálja ráillleszteni. A szűk időkeret nem ad lehetőséget arra, hogy ezek részleteire kitérjünk, a teljesség igénye nélkül álljon itt példaként az igeidők köréből egy rövid példa. Újfalvy nyolc magyar igeidőt mutat be, Kont már csak hatot, melyek között

mindkét esetben ott találjuk például a francia igeidők mintájára a befejezett jövő paradigmasorát, a *várni fogtam, várni fogtál* stb. alakokat.

Összegezve elmondhatjuk, hogy Újfalvy Károly munkája, az *Éléments de grammaire magyare* és Kont Ignác könyve, a *Petite grammaire hongroise* figyelemre méltó alkotások, amelyek elsősorban az úttörés, a kezdés érdemével rendelkeznek. A könyveket értékelve fontos rámutatnunk arra, hogy egyik szerző sem volt nyelvész, munkásságuk és kutatásuk nem a magyar nyelvre vonatkozott. Mint láttuk, Újfalvy Károly orientalista volt, Kont Ignác érdeklődése pedig az irodalom felé irányult. Ennek ellenére fontosnak látták, hogy a franciák számára addig ismeretlen magyar nyelvet megkíséreljék ismertté tenni, és a kor nyelvleírási és nyelvoktatási hagyományát követve a magyar nyelvet bemutassák, annak jellegzetesebb törvényszerűségeit leírják, és nyelvkönyvet adjanak a magyar nyelv iránt érdeklődő franciák kezébe. Törekvésük mindenképpen elismerést érdemel, és munkájukat fontos hely illeti meg a külföldieknek írt magyar nyelvtanok fejlődéstörténetében.

**IRODALOM**

Éder Z. 1983. Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 107. évf. 3. szám, 309–323

Gergely J., Sakari, A. (szerk.) 1958. *Vingt-cinq ans d'enseignement en France des langues finno-ougriennes*. Paris: Institut Hongrois.

Giay B., Nádor O. 1998. *A magyar mint idegen nyelv/ Hungarológia*. Budapest: Janus/Osiris Kiadó.

Kiss S. 1935. *Kont Ignác*. Debrecen.

Toulouze, H. 1996. Le hongrois et les langues finno-ougriennes en France. *Études finno-ougriennes* 27. évf. 127–147

**GAÁL ZSUZSANNA**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged
*zgaal@jgypk.u-szeged.hu*

# Szöveg – szöveg – szöveg

***Kulcsszók:*** *szövegtípusok, interkulturalitás, kommunikatív nyelvoktatás*

A rendszerváltás óta a tankönyvpiac általános megélénkülését tapasztaljuk, s ez a fellendülés egyértelműen érzékelhető az idegennyelv-oktatásban használatos tananyagokban is. Bár sokféle nyelvkönyv, megannyi koncepció; olybá tűnik, hogy a tananyagfejlesztés (is) egész életen át tartó folyamat. Előadásomban – a jelenleg hozzáférhető magyar nyelvkönyvek tankönyvkritikája nélkül – a szövegfeldolgozás lehetőségeit vizsgálom a magyar mint idegen nyelv vonatkozásában.

Mivel a szöveg fogalmát a nyelvtudományban sem kezelik egységesen, tekintsük kiindulási pontként az alábbi definíciót. Szövegen a diskurzust értem, azaz „valamilyen beszédhelyzetben megjelenő nyelvi produktumot, amely a beszédhelyzet tényezőivel és más nyelvi produktumokkal való viszonyában vizsgálandó, és amelynek vannak szövegszerkezeti jellemzői" (Tolcsvai Nagy 2006: 149).

**1. Milyen tartalmakat közvetítsünk a szövegek által?**

A magyar mint idegen nyelv tananyaga a magyar nyelv és kultúra, ahol a nyelvet egyértelműen tanulandó idegen nyelvként kezeljük, míg a kulturális tartalmak körét viszonylag nehéz behatárolni, hiszen objektív és szubjektív szempontok egyaránt közrejátszanak abban, hogy egy-egy tankönyvszerző mit vesz fel a közvetítendő információk közé. A feldolgozandó témaköröket a magyar mint idegen nyelv esetében az Erdős által szerkesztett (Aradi et al. 2001) Küszöbszint című kötet tartalmazza. Az európai nyelvtanítás/nyelvtanulás harmonizációjának érdekében létrehozott Közös Európai Nyelvi Referenciakeret (KER) útmutatásait a legtöbb szerző beépíti könyvébe, természetesen a mindenkori helyi és egyéni igényekhez igazítva. A témakörök a magyar változatban a következők: Egyén és család; Ház, otthon, környezet; Mindennapi élet; Szabadidő, szórakozás; Utazás; Társadalmi kapcsolatok; Egészség és higiénia; Tanulás; Vásárlás; Ételek és italok; Szolgáltatások; Útbaigazítás; Nyelvek, Időjárás. Az ún. küszöbszintet meghaladó nyelvi szinteken túl természetesen egyéb témák is bekerülhetnek az adott tankönyvbe (pl. az adott kor szellemét tükröző politikai, társadalmi kérdések, művészeti irányzatok, szakszövegek), de ez függ a mindenkori nyelvi szinttől, célcsoporttól stb. A magyar mint idegen nyelv tankönyveiben a mindennapi életben felhasználható legfontosabb témák, beszédhelyzetek mellett kiemelkedő szerepe van annak, amit a szerző a szövegek által, a szövegeken keresztül a magyar kultúráról, az országról, a magyarságról közvetít; melynek két lényeges eleme van: egyrészt saját identitástudatát erősít(het)i meg ezzel, másrészt lehetővé teszi, hogy a magyart célnyelvként tanuló egyfajta magyarságképet alakítson ki a maga és mások számára.

**2. Milyen típusú szövegeket válasszunk?**

A válasz egyszerű: bármilyet. A legkülönfélébb szövegeket felhasználhatjuk a nyelvórán (vagy a tanórán kívül, pl. házi feladatként, gyakorlásként), amelyek mind tartalmi, mind formai szerkesztettségükből adódóan megfelelnek az adott tanuló vagy tanulói csoport igényeinek. Ezzel máris elérkeztünk ahhoz a kritikus ponthoz, amely nyelvkönyveink (s nem csak a magyar nyelvkönyvek fontos pontja): a témakörök és a célcsoport életkora közötti összefüggéshez. Itt tapasztalható ugyanis a leginkább elmaradás, mivel a tankönyvek – kevés kivétellel – valamilyen nem létező átlagnak (átlag életkorú, átlagos műveltségű, átlagos háttérismeretekkel bíró nyelvtanulónak) íródnak, azaz tulajdonképpen senki nem tudja őket kimerítően felhasználni. A segítség a tudomány oldaláról érkezik, amely a szövegértés elméleti hátterét feltárva számos kutatásban a szövegértés fejlesztését tűzte ki célul. Ez valósul meg a szövegértést gyakoroltató legújabb kiadványokban, melyek az alábbi szövegtipológiát alkalmazva kínálnak szövegeket a gyakorlásra:

- leíró szövegek
- elbeszélő szövegek
- magyarázó szövegek
- érvelő szövegek
- utasítások
- egyéb nyomtatványok

A nyomtatványokat kivéve valamennyi szövegtípusra látunk példát, folyamatos és nem folyamatos szövegben (Bacskó et al. 2011).

**3. Milyen kommunikatív kompetenciát fejleszthetünk ezekkel a szövegekkel?**

A kompetencia alapú oktatás magyarországi bevezetése óta eltelt néhány év. Lássuk, hogyan érvényesül ez az oktatáspolitikai elv az idegen nyelvi kompetenciaterületen!

> „Az idegennyelv-tanulás hatékonyságának növelése érdekében szükség van az iskolában folyó idegennyelv-tanítási gyakorlat megújítására. A modernizációt kompetencia alapú nyelvtanítási programok kidolgozásával és fokozatos bevezetésével kívánjuk megvalósítani. Ez a kommunikatív nyelvi kompetencia fejlesztését jelenti. Ennek érdekében olyan oktatási programcsomagokat dolgoztunk ki, amelyek figyelembe veszik a tanulók életkori sajátosságait, érdeklődését és ismereteit; témakörök, beszédszándékok és szituációk köré szerveződnek; és lehetővé teszik, hogy a tanulók értelmes cselekvések során, kommunikatív feladatok végrehajtása közben sajátítsák el az idegen nyelvet" (Pála 2009:).

A magyar mint idegen nyelv fejlesztését ez a program az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésén belül tárgyalja a többi idegen nyelvi program mellett. Egyenrangúsága mellett mégis különleges státuszt kap a magyar, amikor a hátrányos helyzetű és a migráns tanulók beilleszkedésére helyezi a hangsúlyt. Míg a magyart mint idegen nyelvet tanulók köre nagyvárosainkban főként az egyetemi (és esetenként a középiskolai) ifjúságot jelenti, addig az ország keleti-északkeleti régióiban az általános iskolás migráns gyerekek alkotják a magyar mint idegen nyelv tanulókörét. Egyértelmű, hogy itt a kommunikatív nyelvi kompetencia más-más területeit, részkompetenciáit kell és szükséges fejleszteni. Ez a tananyagfejlesztőket újabb kihívások elé állítja.

**4. Milyen módszertani lehetőségeink vannak a szövegek feldolgozásában a különböző nyelvismereti szinteken?**

A kommunikatív szemléletű idegennyelv-oktatás jellemzői:

- tanulóközpontúság,
- életszerűség (mindennapi helyzetek szimulálása, autentikus szövegek),
- tevékenységcentrikusság,
- nyitott helyszínek (osztálytermi és tanórán kívüli nyelvtanulás) bevezetése,
- változatos munkaformák (egyéni, páros, csoportos, stb.) alkalmazása.

A fenti jellemzők közül nézzük a tevékenység-központúságot! Sokak számára adódik a kérdés, mi abban az újdonság, hogy a tanuló tevékenyen részt vesz a nyelvórán, hiszen – ha ott van, s nemcsak testben, hanem lélekben is –, akkor általában csinálja azt, amit elvárnak tőle, azaz végzi a feladatokat: ír, válaszol, olvas, hallgat (és meghallgat). Ha az olvasásra, az olvasott szöveg értésére fókuszálunk, mely egyértelműen magával vonja a többi készségszint fejlődését is, szem előtt kell tartanunk a kognitív tudományok által feltételezett és igazolt tényt, hogy olvasás közben, a szövegfeldolgozás alatt meghatározott gondolkodási műveleteket végzünk (Józsa 2006, OECD-tanulmányok 2010). Ezek a következők:

- **globális megértés:** az olvasó a szöveget átfutva azonosítja a szöveg témáját és legfontosabb üzenetét. Elsősorban a konkrét szövegből kiindulva, a szöveget egészként kezelve, általános értelemben fogja fel a szöveget.
- **információ-visszakeresés:** az olvasó a szövegben annak bizonyos részeire koncentrálva egymástól független információkat keres meg.

- **összefüggések, kapcsolatok feltárása:** az olvasó a szöveg alapján, annak bizonyos részeire koncentrálva, kapcsolatokat ért meg, és felfogja a szerző adott vagy sugallt üzeneteit.
- **következtetés:** az olvasó a szöveg globális és részletes ismeretének birtokában képes következtetéseket levonni, azokat saját háttérismereteivel összevetve egyéni álláspontját kialakítani, saját véleményét megfogalmazni.

**5. Mi a teendő?**

Itt is érvényesek Vörösmarty szavai, „küzdeni erőnk szerint a legnemesbekért" (Gondolatok a könyvtárban); azaz törekednünk kell arra, hogy a magyar mint idegen nyelv tanulója a lehető legjobb tananyagok segítségével sajátíthassa el a magyar nyelv és kultúra rendszerét. Nem egyszerű a feladat (Gedeon 2011, Jónás 2006). A szerteágazó tanulói-tanári igények, a tankönyvszerzők elméleti és gyakorlati célkitűzései, a kiadói koncepciók keresztüzében áll maga az elsajátítandó tananyag (a magyar nyelv és kultúra) valamennyi szegmensével. Ma a gyors változások korát éljük, a változékonyság s a változatosság jegyében kell alkalmazkodnunk minden elképzelhető élethelyzethez. Nincs ez másként a tananyagkészítéssel sem.

Mivel lejárt azoknak a tankönyveknek az ideje, amelyek hosszú ideig érlelődnek, rendkívül idő- és energiaigényesek (szerzői oldal); viszonylag drágák, papír alapúak (kiadói oldal); elavultak, nehezen érthetőek, érdektelenek (tanulói-tanári oldal), érdemes átgondolnunk, miként változtatható meg a tankönyvírás a gyakorlatban. Alapvető kritériumként a nyelvi szintet és az életkort/érdeklődési területet tekintem, mivel ennek függvényében választhatjuk meg a megfelelő szövegeket, amelyekkel a tanuló kommunikatív nyelvi készségeit fejleszthetjük, a magyar mint idegen nyelv esetében feltétlenül az interkulturális szempontok figyelembevételével.

**IRODALOM**

Aradi A., Erdős J., Sturcz Z. (szerk.) 2001. *Küszöbszint. Magyar mint idegen nyelv.* Budapest: Budapesti Műszaki Egyetem, Nyelvi Intézet, Magyar Nyelvi Csoport. [http://bmetk.bme.hu/other/kuszob/ – 2012. 05. 11.]

Bacskó M., Balázs N., Kőrös K., Madocsai K., Mohácsi E., Raátz J., Sáfrán R. 2011. *Szövegértés lépésről lépésre.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gedeon M. 2011. *Magyar nyelvkönyvek az idő fogságában*. [http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/07_gedeon_m_magyar_nyelvkonyvek.pdf – 2012. 04. 11.]

Jónás F. 2006. A didaktika integratív szerepe a magyar mint idegen nyelvben. In: Gecső T. (szerk.) 2006. *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia.* Székesfehérvár. Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta Könyvkiadó, 169–176

Józsa K. (szerk.) 2006. *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése.* Budapest: Dinasztia Tankönyvkiadó.

OECD-tanulmányok. 2010. A diákok tudásának és képességének mérése az olvasás, a matematika és a természettudomány terén. [http://www.ofi.hu/tudastar/oecd tanulmanyok/diakok-tudasanak – 2012. 04. 11.]

Pála K. 2009. *Kompetencia alapú oktatási programcsomagok fejlesztése Magyarországon*.[http://www.ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztesi/pala-karoly-kompetencia. – 2010. 03. 09.]

Tolcsvai Nagy G. 2006. Szövegtan. In: Kiefer F. (szerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 149–174.

**MÁRTON EMESE**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fonetika Tanszék, Budapest
*mese_120@yahoo.com*

# (Multi)kulturális tartalmak a magyar mint idegen nyelv oktatásában (egy nyelvkönyv elemzésének tanulságai)

***Kulcsszók:*** *magyar mint idegen nyelv, multikulturális tartalmak, nyelvoktatás, magyaroktatás*

## 1. A témafelvetés indokoltsága

A magyar mint idegen nyelvi óra kulturális és nyelvi sokszínűséggel jellemezhető kisközösség kereteit teremti meg. Az óra sikeressége a tanár és a diákok nyitottságán, toleranciáján, motiváltságán kívül elsősorban a tanítási folyamat során használt eszközökön múlik. A tanítási eszközök közül az egyik legmeghatározóbb a nyomtatott **tankönyv**. A **Semmelweis Orvostudományi Egyetem**en az elsőéves külföldi orvos-, fogorvos- és gyógyszerész hallgatók kötelező alapfokú magyar mint idegen nyelv oktatása a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ből zajlik. A **külföldi hallgatók** az egyetem összhallgatói létszámának közel az egynegyedét teszik ki. Angol és német nyelven van lehetőségük tanulni. A külföldi diákok nemzetiségi megoszlását tekintve legnagyobb arányban németek tanulnak a Semmelweis Egyetemen, őket követik a norvégok, az iráni hallgatók, és nem utolsósorban az izraeli diákok. További előforduló nemzetiségek: angolok, ausztrálok, ciprusiak, dél-koreaiak, egyesült államokbeliek, franciák, görögök, írek, japánok, kanadaiak, kubaiak, olaszok, osztrákok, spanyolok, svédek, szaud-arábiaiak, nigériaiak, törökök, vietnamiak stb. Évről évre változik a külföldi hallgatók nemzetiségi összetétele.

Gyakorló tanárként szembesültem azzal a problémával, **hallgatói igénnyel** a probléma megoldását tekintve, hogy „nem korrektek" a tankönyv különböző országokra történő utalásai, bizonyosakra tesz utalást (vagy közvetlenül, vagy közvetetten a szövegben szereplő személynévhasználat, filmcím, vagy városnevek stb. által), másokat meg sem említ. Alapvető didaktikai standardoknak nem felel meg a tankönyv: „Mind a tankönyv tartalma, mind módszertani, külső megformálása a tanulók érdekeit is tartsa szem előtt" (Dárdai 2002: 63). A **tankönyv hatásá**ra torz sztereotípiákat, kérdésfelvetéseket fogalmaztak meg a diákok: mivel Amerikát és Németországot olyan gyakran említi a könyv, a magyarok jobban preferálják ezeket a nemzeteket?

## 2. Multikulturalizmus és idegen nyelv oktatása

A **tankönyv funkciója** a társadalom által elfogadott értékek közvetítése és tudatosítása a tanulókban. Az idegennyelv oktatásban elengedhetetlen szociokulturális érték a **multikulturalitás**. "A 'multikulturalitás' élesen elkülönülő, mégis homogén kultúrák létéből indul ki. A 'multikulturalitás koncepciója' a tolerancia, a kölcsönös megértés, az elfogadás, a konfliktuskerülés vagy a konfliktusterápia esélyeit kutatja" (Földes 2007: 30), továbbá "a sokféleség és a különbözés társadalmi tapasztalatát jeleníti meg, értelmezi és értékeli újra (…) a hangsúlyt a *különbségek*re[1], a sokféleségre helyezi" (Feischmidt 1997: 7). A „pedagógiai multikulturalizmus" (Feischmidt 1997: 9) célja a különböző kultúrák kölcsönös megismerése, elfogadása, a kulturális érzékenység kialakítása.

Bár a politikai diskurzusban manapság a multikulturalitás/multikulturalizmus eszméje egyre sérülékenyebbé válik, az oktatás színterén használható kapaszkodót nyújt a multikulturális közegben tanító tanárok és tanuló diákok számára.

A **magyar mint idegen nyelv tankönyv**eket a **multikulturalizmus célkitűzései** szempontjából elemezve **két alapvető kérdés** merül fel:

2.1. Milyen az a magyar mint idegen nyelvkönyv, mely figyelembe veszi az összes potenciális magyar nyelvet tanuló diák kultúráját?

2.2. Szükséges-e ilyen nyelvkönyv, vagy egy olyan nyelvkönyv is megfelelő erre a célra, amelyben csak a magyar kultúrára vonatkozó információkat talál a nyelvtanuló, de a kiegészítő tananyagban olyan feladatokkal is találkozik, amely elindítja a kultúraközi kommunikációt, a "különböző kultúrák közötti érintkezéseket, interakciókat (…) azokat

a helyzeteket és folyamatokat (…) amelyek során a különböző kulturális kódokkal, készségekkel és képességekkel rendelkező emberek egymással kommunikálnak, illetve együttműködnek" (Niedermüller 2001: 97).
A következő fejezetben a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv* elemzésével keresem a választ a két kérdésre.

### 3. A *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv* elemzésének szempontjai és eredményei

A **tankönyv elemzésében** kvantitatív, kvalitatív tartalom- és valenciaelemzést alkalmaztam. A **kvantitatív elemzésben** a tankönyv különböző országokra vonatkozó szó szintű vagy mondat szintű (személynevek, ételek, városok stb.), illetve képi utalásait rögzítettem. Összesen 421 adat kódolására került sor. Az utalásoknál **kvalitatív szempont**ból a következőket vettem figyelembe: mely országhoz, kontinenshez kapcsolható az adat (1. táblázat, 2. táblázat, 3. táblázat), milyen magyar mint idegen nyelvi téma keretében jelenik meg (4. táblázat), az utalások formai (szó szintű, mondat szintű vagy képi információ, 5. táblázat) és funkcionális (nyelvtan – elmélet, nyelvtan – gyakorlat, törzsszöveg, szókincs, szituációs gyakorlatok, 6. táblázat) megjelenése, közvetlen vagy közvetett az információ (7. táblázat), mi az adat témája (nemzetiség megnevezése, ország megnevezése, város megnevezése, híres személy(név), személynév, étel, ital, film, 8. táblázat); **valenciaanalízis** céljából rögzítettem az utalással kifejezett különböző országokra és nemzetekre vonatkozó attitűd minőségét (pozitív/negatív/semleges). Az adatbázis készítése és az adatfeldolgozás SPSS statisztikai programcsomaggal történt.

Az **1. táblázat**ban a különböző kontinensekre vonatkozó utalások, illetve utalások hiányának gyakoriságait és ezek százalékos megoszlását láthatjuk. Összesen a 421 adatból Európára 289 esetben van utalás, azaz az összutalás 68,6%-a, melyet 20,9%-kal Ázsia követ, majd Amerika. Afrikára egyáltalán nem találtam utalást, bár több afrikai is tanul az egyetemen.

| Kontinensek | Utalási adatok gyakorisága | Az utalások %-os megoszlása |
|---|---|---|
| Európa | 289 | 68,6 |
| Amerika | 44 | 10,5 |
| Ázsia | 88 | 20,9 |
| **Össz** | **421** | **100,0** |

**1. táblázat**
Kulturális utalások előfordulása kontinensenként a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

A továbbiakban a **2. táblázat**ban a különböző országokra vonatkozó utalások százalékos megoszlását láthatjuk.

| Országok | Utalási adatok gyakorisága | Az utalások %-os megoszlása |
|---|---|---|
| Írország | 8 | 1,9 |
| Japán | 18 | 4,3 |
| Magyarország | 33 | 7,8 |
| Amerika | 38 | **9,0** |
| Anglia | 26 | 6,2 |
| Kanada | 3 | ,7 |
| Olaszország | 33 | 7,8 |
| Spanyolország | 27 | 6,4 |
| Görögország | 22 | 5,2 |
| Németország | 54 | **12,8** |
| Oroszország | 1 | ,2 |
| Franciaország | 29 | 6,9 |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | Kína | 28 | 6,7 |
| | Irán | 1 | ,2 |
| | Izrael | 23 | 5,5 |
| | Ausztria | 18 | 4,3 |
| | Svédország | 23 | 5,5 |
| | India | 8 | 1,9 |
| | Vietnám | 11 | 2,6 |
| | Csehország | 4 | 1,0 |
| | Irak | 1 | ,2 |
| | Románia | 1 | ,2 |
| | Finnország | 1 | ,2 |
| | Hollandia | 5 | 1,2 |
| | Ciprus | 2 | ,5 |
| | Norvégia | 1 | ,2 |
| | Szerbia | 1 | ,2 |
| | Dánia | 1 | ,2 |
| | **Össz** | **421** | **100,0** |

**2. táblázat**

Kulturális utalások előfordulása országonként a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

A legtöbb utalás Németországra vonatkozik, ezt Amerika követi. Bár a németeket a külföldi hallgatók létszámát tekintve a norvégok követik, majd az irániak és az izraeliek, főleg az első két csoportra alig van utalás (1-1 db.).

| | **Európa** | | **Amerika** | | **Ázsia** | | | **Össz** |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Írország | 8 | 2,80% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 8 | **1,90%** |
| Japán | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 18 | 19,30% | 18 | **4,30%** |
| Magyarország | 33 | 11,40% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 33 | **7,80%** |
| Amerika | 0 | 0,00% | 38 | 88,40% | 0 | 0,00% | 38 | **9,00%** |
| Anglia | 26 | 8,70% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 26 | **6,20%** |
| Kanada | 0 | 0,00% | 3 | 11,20% | 0 | 0,00% | 3 | **0,70%** |
| Olaszország | 33 | 11,40% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 33 | **7,80%** |
| Spanyolország | 27 | 9,30% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 27 | **6,40%** |
| Görögország | 22 | 7,60% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 22 | **5,20%** |
| Németország | 54 | **18,70%** | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 54 | **12,80%** |
| Oroszország | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | 1,10% | 1 | **0,20%** |
| Franciaország | 29 | **10,00%** | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 29 | **6,90%** |
| Kína | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 28 | **30,70%** | 28 | **6,70%** |
| Irán | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | 1,10% | 1 | **0,20%** |
| Izrael | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 23 | 25,00% | 23 | **5,50%** |
| Ausztria | 18 | 6,20% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 18 | **4,30%** |
| Svédország | 23 | 8,00% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 23 | **5,50%** |
| India | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 8 | 9,10% | 8 | **1,90%** |

| | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Vietnám | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 11 | 12,50% | 11 | **2,60%** |
| Csehország | 4 | 1,40% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 4 | **1,00%** |
| Irak | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | 1,10% | 1 | **0,20%** |
| Románia | 1 | 0,30% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | **0,20%** |
| Finnország | 1 | 0,30% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | **0,20%** |
| Hollandia | 5 | 1,70% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 5 | **1,20%** |
| Ciprus | 2 | 0,70% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 2 | **0,50%** |
| Norvégia | 1 | 0,30% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | **0,20%** |
| Szerbia | 1 | 0,30% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | **0,20%** |
| Dánia | 1 | 0,30% | 0 | 0,00% | 0 | 0,00% | 1 | **0,20%** |
| **ÖSSZ** | **289** | **100,00%** | **43** | **100,00%** | **88** | **100,00%** | **421** | **100,00%** |

**3. táblázat**

A különböző kontinensek országok szerinti lebontása és az ezekre való utalás százalékos megoszlása a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

A **3. táblázat** alapján az európai országok közül Németország vezet, ezt Franciaország követi, bár elenyésző létszámú francia hallgató tanul a Semmeweisen. A második legnagyobb létszámú csoport a norvégok, de rájuk csak egyszer utal a könyv. Iraki, román, finn, szerb, dán nemzetiségű hallgatója ugyancsak elenyésző létszámban vagy egyáltalán nincs az egyetemnek. Az ázsiai országokat tekintve nagyon kevés a kínai hallgató a német vagy az angol programon, sok viszont a dél-koreai, akikre ugyancsak nem találtam utalást. Indiai, iraki és orosz diákja is elvétve van az egyetemnek.

A **4. táblázat** a különböző témák interkulturális kommunikációs potenciálját mutatja. A legnagyobb potenciállal a "bemutatkozás" téma rendelkezik, melyet a "helyszínek, városok, falvak" téma követ. A továbbiakban látni fogjuk, hogy a 4. táblázat témái milyen formában utalnak a különböző kultúrákra.

| Témák | gyakoriság | %-os megoszlás |
|---|---|---|
| magyar ABC | 2 | ,5 |
| bemutatkozás | 231 | 54,9 |
| számok | 16 | 3,8 |
| étkezés | 10 | 2,4 |
| többes szám | 4 | 1,0 |
| idő | 17 | 4,0 |
| helyszínek, városok, falvak | 88 | 20,9 |
| szabadidő | 17 | 4,0 |
| ismétlés | 22 | 5,2 |
| igék | 14 | 3,3 |
| **Össz** | **421** | **100,0** |

**4. táblázat**

A kulturális tartalmak tematikus megjelenése a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

Az **5. táblázat** elemzési szempontja a különböző kulturális tartalmak formai megjelenése. Bár a kép mint kulturális tartalomközvetítő nagyon hatékony eszköz, a nyelvkönyv az összes kulturális információ kb. 10%- ához használta.

| Formák | gyakoriság | %-os megoszlás |
|---|---|---|
| szószint | 232 | 55,1 |
| mondatszint | 144 | 34,2 |
| Kép | 43 | 10,2 |
| kép és szó/mondat | 2 | ,5 |
| **Össz** | **421** | **100,0** |

**5. táblázat**
Kulturális tartalmak megjelenési formái a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

A legkevésbé megfelelő funkcionális forma a kulturális tartalmak megjelenítéséhez a nyelvtani gyakorlat. A kultúraközi kommunikáció elindítása szempontjából több potenciállal rendelkeznek a törzsszöveg vagy a szókincs gyakorlásával kapcsolatos feladatok. A **6. táblázat** ezen funkcionális formák megoszlását mutatja a kulturális tartalmak függvényében.

| Funkcionális formák | gyakoriság | %-os megoszlás |
|---|---|---|
| nyelvtani elmélet | 160 | 38,0 |
| nyelvtani gyakorlat | 59 | 14,0 |
| törzsszöveg/szókincsbővítés | 17 | 4,0 |
| szókincsbővítés/szituációs gyakorlat | 185 | 43,9 |
| **Össz** | **421** | **100,0** |

**6. táblázat**
Kulturális tartalmak funkcionális megjelenési formái a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

Megvizsgáltam, hogy a közvetített kulturális információk közvetlen (pl. nemzetiség megnevezése, ország megnevezése) vagy közvetett (kép, híres, egy adott kultúrához kapcsolható személy, műalkotás stb.) módon van kifejezve. Közvetett információ-átadáson azokat az információkat értem, melyek megértéséhet kulturális többletismeretre van szüksége a befogadónak. A nyelvkönyvben majdnem azonos arányban jelenik meg a közvetlen és közvetett információ-átadás.

| Információ átadás típusa | gyakoriság | %-os megoszlás |
|---|---|---|
| közvetlen | 207 | 49,2 |
| közvetett | 214 | 50,8 |
| **Össz** | **421** | **100,0** |

**7. táblázat**
Kulturális tartalmak közvetlen vagy közvetett utalási formáinak megoszlása a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

A közvetett kulturális tartalmak több interkulturális kommunikációs potenciállal rendelkeznek, mint a közvetlenek.

| A kulturális tartalom témája | gyakoriság | %-os megoszlás |
|---|---|---|
| nemzetiség megnevezése | 70 | 16,6 |
| ország megnevezése | 118 | 28,0 |
| kép | 27 | 6,4 |
| városnév | 161 | 38,2 |
| híres személynév | 8 | 1,9 |
| személynév | 29 | 6,9 |
| étel, ital megnevezése | 6 | 1,4 |
| film | 2 | ,5 |
| **Össz** | **421** | **100,0** |

**8. táblázat**
Kulturális tartalmak tematikus megoszlása a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*-ben

Utolsó nyelvkönyvelemzési aspektusom a kulturális tartalmak tematikus kategorizálása: **8. táblázat**. A kép külön kategóriaként szerepel, mivel a vizuális és a szöveges tartalom önmagában nem összehasonlítható. A nyelvkönyv képei nagyobb fokú absztrakciót igényelnek, mint a szöveges tartalmak. A szöveges tartalmakat tekintve a városnevek általi utalás a leggyakoribb, melyet az országnév követ. Jelen tanulmány keretei között nincs mód rá, de célszerű lenne országonként is elemezni a a kulturális tartalmak tematikus megoszlását, mert ez bizonyos szerzői sztereotípiákra is rámutathat.

**4. Lehetséges válaszok**

A magyar mint idegen nyelvi tanulói csoportok tagjai célkitűzéseinek -, magyar nyelvismereti szintjük homogenitása, valamint származási országaik, kulturális hátterük ismerete lényegesen megkönnyíti a tankönyvszerzők dolgát. A Semmelweisen tanuló külföldi hallgatók végső célkitűzése az alap orvosi szaknyelv elsajátítása, a magyar betegekkel való kommunikáció elérése. A diákok magyar nyelvismereti szintjét tekintve homogénnak mondható, kivételt képeznek a magyar származású diákok, és az előkészítő kollégiumban végzettek (ahol alapvető magyar mint idegen nyelv ismeretére tesznek szert). A származási hátterüket tekintve a külföldi hallgatók összetétele a Semmelweis Egyetemen évről évre változik, de bizonyos tendenciák figyelhetőek meg, melyek alapján valószínűsíteni lehet a csoportösszetételt , és biztosítani a (multi)kulturális tartalmak megfelelő mennyiségi jelenlétét a nyelvkönyvekben, melyet célszerű harmonizálni a tanulói csoportok nemzetiségi összetételével. A *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv* hiányossága, hogy nem veszi figyelembe a hallgatói csoportösszetételt. Vannak olyan országokra utalások a könyvben, ahonnan nem származnak diákok (India, Dánia), de hiányoznak olyan országokra, kultúrákra való utalások, ahonnan viszont vannak (Dél-Korea, Törökország).

Ha a tanulói csoport összetételét nehéz valószínűsíteni (pl. nyelviskolák lakossági tanfolyamai esetében), célszerű olyan magyar mint idegen nyelvkönyvet használni vagy szerkeszteni, amely mellőzi a különböző kultúrákra vonatkozó utalásokat, de bizonyos kommunikációs kompetenciafejlesztő feladatok, gyakorlatok révén elősegíti a diákok közötti párbeszédet a saját kultúrájukról.

**5. A téma kutatásának további lehetőségei**

A jelenleg használatban lévő magyar mint idegen nyelvkönyvek (multi)kulturális tartalmainak elemzése egységes szempontok alapján. A tanulmányban vázolt elemzési szempontokat az alábbiakkal érdemes kiegészíteni (ezen elemzési szempontokat nem alkalmaztam, mert a *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*- ben nem jelennek meg):

a. magyarságkép, Magyarország képe a nyelvkönyvben,
b. sztereotípiák jelenléte,
c. kulturális aspektus: pozitív, negatív, semleges (bizonyos kultúrákkal, országokkal kapcsolatosan).

További lehetőség más országok nyelvkönyveinek hasonló szempontú elemzése, és összehasonlítása a magyarországi magyar mint idegen nyelvkönyvekkel.

**IRODALOM**

Dárdai Á. 2002. *A tankönyvkutatás alapjai*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
Feischmidt M. 1997. Előszó. In: Feischmidt M. (szerk.) 1997. *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó, 7–28
Földes Cs. 2007. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. *Magyar Nyelv* 103 évf. 1. szám, 16–38
Niedermüller P. 2001. A kultúraközi kommunikációról. In: Béres I., Horányi Ö. (szerk.) 2001. *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó, 97–111

**FORRÁS**

Gyöngyösi L., Hetesy B. 2008. *Jó reggelt! Magyar nyelvkönyv*. Budapest: Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar.

**SÓLYOM RÉKA**
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
*solyomreka@hotmail.com*

# Autentikusság és kommunikativitás a 19. század végén a magyar mint idegen nyelv oktatásában

***Kulcsszók:*** *népiskola, Néptanítók Lapja, „idegen ajkú diák", kommunikatív nyelvoktatás, autentikusság*

## 1. Bevezetés: a vizsgált téma és korszak

Dolgozatomban a 19. század végének magyar mint idegen nyelv oktatásával kapcsolatban született módszertani javaslatokkal, ajánlásokkal, ezeken belül is Kolumbán Samunak, a dévai Állami Tanítóképző Intézet tanárának (Szinnyei 2000) a *Néptanítók Lapjá*ba 1895-ben írt két cikksorozatával foglalkozom. Célom Kolumbánnak azokat a javaslatait megvizsgálni, melyekben – korát megelőzve – olyan kommunikatív nyelvoktatási szempontok érvényesülnek, melyek csak jóval később, az 1970-es évektől jelentek meg a nyelvoktatásban.

## 2. A magyar mint idegen nyelv 19. század végi oktatása

A kiegyezés (1867) után minden olyan népiskolában megindult a magyar idegen nyelvként való tanítása, ahová nem magyar anyanyelvű tanulók is jártak. Elmondható e korszak oktatásáról, hogy általában érvényesült az 1868-as népoktatási törvény (Felkai, Zibolen 1993: 85), valamint az 1879. évi 18. törvénycikk hatása; utóbbi kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását a népiskolákban. Bár tény, hogy a törvények előírásait csak fokozatosan lehetett bevezetni a gyakorlatban (Nádor 1998: 64–65), elmondható, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatása e törvények hatására fejlődött ki a vizsgált korszakban.

Ebben az időszakban a tantervek közül különösen kettő volt meghatározó a népiskolai magyarnyelv-oktatásban: az egyik az 1869. évi népiskolai tanterv (Ballér 1996: 17–20, Felkai, Zibolen 1993: 88), a másik pedig az 1879. évi tanterv, melynek címe „Tanterv a nem magyar ajkú népiskolák számára" (Sólyom 2006: 105). E tantervek előírták, hogy a népiskolai oktatásban a diákoknak olyan ismereteket kell átadni, melyek a hétköznapi életben is jól hasznosíthatók (Köte 1975: 58).

## 3. A népiskola és az oktatási tapasztalatok módszertani feldolgozása: a *Néptanítók Lapja*

A népiskolák, a népiskolai oktatás a korszakban a következőképpen jellemezhetők: „A hazai neveléstörténeti szakirodalom »népiskola« névvel nevezi azt az alsószintű iskolatípust, amelyben a tanulók anyanyelvükön – a tanító vezetésével – megtanulták vallási, erkölcsi és állapotbeli kötelességeiket, a magasabb iskolába készülők elsajátították az elemi készségeket (olvasás, írás, számolás), illetőleg a latin nyelvtan elemeit" (Mészáros 1995: 5). Maga a „népiskola" elnevezés (a német *Volksschule* tükörfordításaként) az 1868: 38. tc. (a népoktatási törvény) után vált általánossá.

A népiskolában tanítók számára a tapasztalatok megosztására, a módszertani tudnivalók közlésére volt alkalmas fórum a *Néptanítók Lapja*, melyet Eötvös József alapított. Ez volt a leghosszabb ideig (1868-tól 1944-ig) élő pedagógiai folyóirat, melyet az 1880-as években több mint tízezer iskola kapott meg ingyenesen (Felkai, Zibolen 1993: 88). Mindezek következtében a lap hasábjain nemcsak tapasztalatcserére, hanem gyakran vitákra is alkalma nyílt a tanítóknak.

A magyar mint idegen nyelv tanításával kapcsolatban a vizsgált korszakban (az 1890-es években) ilyen eszmecserére több szerző részvételével nyílt alkalom. Ezekből az írásokból kiderül, hogy gyakran komoly nehézséget okozott a magyar mint idegen nyelv tanítása a tanároknak (Sólyom 2006: 105).

**4. Kolumbán Samu 19. századi javaslatai és a kommunikatív nyelvoktatási szemlélet**

Kolumbán Samu 1895-ben két cikksorozatot is írt a *Néptanítók Lapjá*ba, egyet „A magyar nyelvtanitás nem magyar nyelvü iskolákban" címmel (ez három cikket tartalmaz, és a jelen vizsgálat szövegkorpuszát képezi: Kolumbán 1895a, b, c); ennek folytatásaként pedig „Az e czélra szolgáló nyelvgyakorló és olvasókönyvek" címmel írt a folyóiratba. Első cikksorozatában a magyar mint idegen nyelv oktatásához kapcsolódó módszertani kérdéseket vizsgált meg, második cikksorozatában pedig sorra vette és jellemezte a rendelkezésre álló tankönyveket, illetve javaslatokat tett arra nézve, milyen változtatásokat lát célszerűnek e téren.

Jelen írásomban tehát Kolumbánnak az első cikksorozatában olvasható megjegyzéseit, javaslatait vizsgálom meg (a vizsgált cikkek a *Néptanítók Lapjá*nak 28. évfolyamában, a 2., 3. és 4. számában jelentek meg 1895-ben). A vizsgálódás célja bemutatni a kommunikatív nyelvoktatás előzményeit, csíráit ezeknek az írásoknak az alapján. Kolumbán Samu módszertani javaslatait olvasva kirajzolódnak előttünk azok az elvek, melyek alapján elmondható, hogy – a korabeli gyakorlattal sok ponton szembehelyezkedve – a szerző nagy hangsúlyt fektetett a kommunikativitásra, annak térhódítását (Medgyes 1995: 24–25) majdnem száz évvel megelőzve.

**5. A kommunikatív szemléletnek a vizsgálódás szempontjából releváns összetevői**

Medgyes Péter megállapítása nyomán elmondható, hogy az 1970-es, '80-as évek valamennyi nyelvpedagógiai irányzatát szokták a „kommunikatív szemlélet" elnevezéssel illetni (Medgyes 1995: 24).

Úgy gondolom, hogy a jelen elemzés szempontjából a Kolumbán által megfogalmazott elvek vizsgálatához fontos kiemelni néhány olyan szempontot, mely a kommunikatív szemlélet szervező elvének tekinthető. Ezek kiemelése azért szükséges, mert segítségükkel pontról pontra feltárhatók és rendszerezhetők azok az elvek, melyek – a kommunikatív nyelvoktatás jóval később térhódítása ellenére – már Kolumbán javaslataiban megfigyelhetők. A most vizsgálandó elvek (Medgyes 1995) a következők.

A kommunikatív kompetencia: a Chomsky által bevezetett kompetencia és performancia fontossága, kiegészítve Hymes azon megjegyzésével, hogy a nyelvtani kompetencián túl a nyelv „szituatíve helyes" (Medgyes 1995: 27) használatát is figyelembe kell venni. „A kommunikatív kompetencia így egyrészt magában foglalja a nyelvtani kompetenciát, másrészt a megnyilatkozás valamennyi szociális és kulturális szabályát, melyek nélkül a nyelvtani szabályoknak csak korlátozott értelmük lenne" (Medgyes 1995: 27). (Az összetevők differenciált meghatározásához érdemes még hozzávenni Bańczerowski 1994 felosztását is.)

A nyelvtanhasználat (*usage*) és nyelvhasználat (*use*) elkülönítése a Widdowson által meghonosított ellentétpár értelmében (idézi Medgyes 1995: 29). Az, hogy e kettő általában nem különül el a performancia során, az, hogy természetes beszédhelyzetekben a nyelvhasználó tudatában e kettő nem válik szét, még nem jelenti azt, hogy ne lehetne (ne kellene) külön-külön is vizsgálni őket (Medgyes 1995: 29).

A beszédszándékok megértésének fontossága: „…a hagyományos nyelvtankönyvek a forma felől közelítették meg a nyelvet, a beszédszándékok hasonló igényű rendszerezése csakis a jelentésből indulhat ki" – állapítja meg Medgyes Péter (Medgyes 1995: 32), és hozzáfűzi: a funkcionális nyelvszemlélet értelmében jó lenne a beszédszándékokat is nyelvtankönyvszerűen leírni, így segítve a nyelvtanulók nyelvelsajátítását. Ez azonban igen nehéz feladat lenne, tekintetbe véve, hogy a beszédszándékok a jelentésből kiindulva lennének ilyen módon leírhatók; mivel azonban a jelentés a végtelen valóságot tükrözi, ezért végtelen számú változat feltételezhető (Medgyes 1995: 32). Könnyen belátható, hogy ezek tankönyvbe foglalása ilyen módon nem szükséges a nyelvtanulás minden szintjén.

A szükségletek és beszédhelyzetek fontossága: „… a mindennapi életben mindent valami miatt (*indíték*) és valamiért (*cél*) mondunk. Más szóval, az egyénben állandóan különféle szükségletek támadnak, s ezeket igyekszik mielőbb kielégíteni" (Medgyes 1995: 35). Meg kell jegyeznünk e ponton, hogy ez a jellemző segítséget nyújthat a fentebb említett beszédszándékok rendszerezésével kapcsolatos módszertani probléma megoldásában is, hiszen nyelvtanulótól (az ő előzetes ismereteitől és céljaitól) függően segíthet a releváns beszédszándékok kiválasztásában és elsajátításában.

**6. Kolumbán Samu nézetei a magyarnyelv-tanításról. A kommunikatív nyelvoktatás elveinek megjelenése magyarnyelv-oktatási javaslataiban**

A következőkben a fent részletezett négy elv mentén mutatom be azokat a jellemzőket, melyek Kolumbán Samu magyarnyelv-oktatási rendszerében megfigyelhetők. Kezdésképpen idézem Kolumbán kiindulópontját, általános véleményét a magyar nyelv tanításáról: „…a magyar nyelv tanitásának az egyetlen tőlünk elfogadható módja az, mely a beszéddel egyszerre magyar gondolkozásra is tanitja a tanulót, vagyis a melyik nem a tanuló anyanyelvét használja fel eszközül, nem abból fordittatva tanitja a magyar beszédet" (Kolumbán 1895a: 18). Erre, vagyis a fordíttatás, a fordító-grammatizáló módszer mellőzésére több alkalommal felhívja a figyelmet (Sólyom 2006: 108–110), például „…a ki forditásból tanulja a nyelvet (…), kétszeres munkát végez, s mégis tökéletlen eredményre jut" (Kolumbán 1895a: 18).

*6.1. Kommunikatív kompetencia*

Kolumbán fontos javaslatainak egyike, és az előbb említett fordítás, fordíttatás elkerüléséből is következő elv az, hogy a tanító csak olyan témákról meséljen a gyermeknek, melyeket ő anyanyelvén már ismer: „…a beszéd tárgyának sem szabad másnak lenni, mint csupán a gyermek előtt teljesen ismeretes és a mellett, különösen eleinte, mindig közvetlenül szemléltethető dolognak" (Kolumbán 1895a: 19).

Ilyen témák lehetnek a testrészek, bútorok, iskolai eszközök, majd az iskolán kívüli használati tárgyak nevei (Sólyom 2006: 108) „mind szélesebb körben" (Kolumbán 1895a: 19). Ezekről a témákról biztosan sikeres lesz a kommunikáció a tanító és a diákok között. Meg kell említenünk, hogy e szempontnál is fontos részét képezi a fokozatosság elve Kolumbán javaslatainak: először a közvetlenül szemlélhető dolgokról, később térben, illetve absztraktságukban is egyre elvontabb, tágabb jelentésű entitások jelenhetnek meg a kommunikáció során.

*6.2. Nyelvtanhasználat vs. nyelvhasználat*

A kommunikációs folyamat eredményességét szem előtt tartva Kolumbán folyamatosan hangsúlyozza a szövegkörnyezet hatásának fontosságát, támogatását a kommunikációs folyamat sikerességében. Felhívja a figyelmet arra, hogy a szavakat sohasem magukban, hanem mindig mondatokba ágyazva tanítsuk. Tanácsa: ezek a mondatok legyenek rövidek, s mindig ismételtessük meg őket a diákokkal: „A szót azonban nem egymagára, hanem mondatban kell tanitanunk, mert a szó csak mondattá füzve válik beszéddé" (Kolumbán 1895b: 26). Először rövid mondatok (például: *Ez kéz. Az láb. Ez szék. Az asztal.*) tanítását javasolja, ezek után következhet a nyelvtani szerkezetek folyamatos bővítése (például a tárgyak milyenségének, többes számának, hollétének, a birtokviszonynak, a tárgyak használatának stb. megtanítása).

E ponton felteszi a kérdést: „Szükséges-e a nem magyar nyelvü iskolákban magyar nyelvtant is tanitani?" (Kolumbán 1895c: 34). Válasza egyértelműen „nem": „…a gyermeknek efféléről hallania sem szabad, mert ezekkel összekapcsolni a nyelvtanitást annyi, mint minden oknélkül megnehéziteni a munkánkat" (Kolumbán 1895c: 34). Véleménye szerint magyar nyelvtant csak az tanulhat, aki már tud magyarul. Megemlíti viszont, hogy a nyelvtan legszükségesebb elemeinek elsajátítása fontos lehet a későbbi szakaszokban, különösen a magyar helyesírás begyakorlásának során (Sólyom 2006: 110).

*6.3. A beszédszándékok megértése*

Kolumbán cikkeiből egyértelműen kirajzolódik, hogy a magyarnyelv-tanítás során nagymértékben támaszkodik a kommunikációs szituációból fakadó lehetőségekre, különösen a kérdezéssel, kérdésekkel történő rávezetésre, például: *Mi ez? Mi az? Ki ez? Ki az?* A tanító egyszerű, rövid kérdéseinek a segítségével ugyanis a nyelvtanulók a körülöttük lévő (például a tanteremben vagy az otthoni környezetben érzékelhető) entitásokat nevezhetik meg, tehát olyan személyeket, tárgyakat, viszonyokat stb., melyekről közvetlen tapasztalatokkal rendelkeznek.

A már említett fokozatosság elvének megfelelően a kérdések aztán egyre összetettebb viszonyokra is vonatkozhatnak – Kolumbán cikkeiben a következő kérdéseket idézi még: *Milyen a könyv?, Mik ezek vagy azok?, Hol van…?, Kié…?, Kinek a …?* Kiemeli továbbá az ismétlés fontosságát mindegyik grammatikai és pragmatikai tudnivaló tanítása során (Kolumbán 1895b: 26–27).

*6.4. A szükségletek és a beszédhelyzetek fontossága*

A fent bemutatott jellemzőkből is fakad, hogy a szükségletek és beszédhelyzetek jelentőségének elve különösen fontos Kolumbán rendszerében. Ezek, valamint a hozzájuk kapcsolódó tennivalók a vizsgált írásokban részletesen

meg is jelennek, a következőképpen: a nyelvtanuló számára fontos entitások (hétköznapi használati tárgyak, testrészek, emberek stb.) megnevezésének fontossága. Ezt követi a kapcsolódó jellemzők tanítása beszédszituációban, mely tevékenység általában kérdés-felelet, kis párbeszédek formájában valósul meg. Végül következik a tanultak alkalmazása a gyakorlatban, melyekhez autentikus szövegekre van szükség (Kolumbán 1895c: 35).

Konkrét szövegtípusokat és gyakorlatokat is ajánl Kolumbán Samu, mégpedig a következőket: énekek, magyar dalok tanítását, „…mert ezek nemcsak magyar szövegükkel hatnak, hanem érzelmeket keltenek (…) az érzelemmel gondolatok is járnak…" (Kolumbán 1895c: 35). E szövegek, gyakorlatok megismeréséhez elengedhetetlen megfelelő nyelvgyakorló- és olvasókönyvek használata – hangsúlyozza (és egy másik *Néptanítók Lapja*-beli cikksorozatában részletesen sorra is veszi őket).

Ha a diákok mindezekkel megfelelően haladtak, akkor egy idő után különböző tantárgyak is taníthatók már magyarul, ezek a javasolt sorrendben a következők: beszéd- és értelemgyakorlatok, természetrajz, földrajz, magyar nyelvtan, számtan (Kolumbán 1895c: 35).

## 7. Összegzés

A *Néptanítók Lapjában* megjelent Kolumbán-féle cikkekből látható, hogy már a 19. század magyarnyelv-oktatásában megjelent számos olyan módszertani törekvés, mely jóval később, a 20. század során bontakozott ki és terjedt el széles körben a nyelvoktatásban.

Kolumbán Samu 19. század végi írásai kifejezetten a kommunikativitáshoz, illetve a használat alapúsághoz kapcsolódó nyelvoktatási szemléletről tanúskodnak. A *Néptanítók Lapjá*ba írt cikkeiből kirajzolódik, hogy a nyelvtanítás során ajánlja a fordítás és a fordíttatás kerülését, nagy hangsúlyt fektet a beszédhelyzetekből fakadó megértetésre és megértésre, valamint az automatizálásra. Az alkalmazott kérdések, szövegtípusok segítségével pedig különös figyelmet fordít arra, hogy a nyelvtanulók kommunikatív kompetenciáját kialakítsa, s ezt szolgálja a témakörök és nyelvtani tudnivalók ciklikussága is (Sólyom 2006: 110–111).

Összességében elmondhatjuk Kolumbán Samu javaslatairól, hogy szerzőjük korát megelőzve a modern nyelvoktatás több ismérvét fogalmazta meg 1895-ben írt cikkeiben.

### IRODALOM

Ballér E. 1996. *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. A tantervelmélet forrásai 17*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet.

Bańczerowski J. 1994. A kommunikációs kompetencia és összetevői. *Magyar Nyelvőr* 118. évf. 3. szám, 277–286

Felkai L., Zibolen E. 1993. *A magyar nevelés története.* II. kötet. Budapest: Felsőoktatási Koordinációs Iroda.

Köte S. 1975. *Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849–1918).* Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.

Medgyes P. 1995. *A kommunikatív nyelvoktatás.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

Mészáros I. 1995. *Magyar iskolatípusok 996–1990.* Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

Nádor O. 1998. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának története. In: Giay B., Nádor O. (szerk.) 1998. *Magyar mint idegen nyelv: hungarológia.* Tankönyv és szöveggyűjtemény. Budapest: Osiris Kiadó, 39–99

Sólyom R. 2006. A népiskolai magyartanítás módszereiről a Néptanítók Lapja (1894–1895) alapján. THL2 – *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture / A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 2. évf. 1–2. szám, 102–112

Szinnyei J. 2000. *Magyar írók élete és munkái.* Budapest: Arcanum Adatbázis Kft.

### FORRÁSOK

Kolumbán S. 1895a. A magyar nyelv tanitása a nem magyar nyelvü népiskolákban. *Néptanítók Lapja* 28. évf. 79. szám, 18–19

Kolumbán S. 1895b. A magyar nyelv tanitása a nem magyar nyelvü népiskolákban. *Néptanítók Lapja* 28. évf. 80. szám, 26–28

Kolumbán S. 1895c. A magyar nyelv tanitása a nem magyar nyelvü népiskolákban. *Néptanítók Lapja* 28. évf. 82. szám, 34–35

Műhelyindító előadás

**CSERNICSKÓ ISTVÁN**
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
*csernicsko.istvan@gmail.com*

# A független Ukrajna nyelvi helyzete és nyelvpolitikai törekvései

***Kulcsszók:*** *nyelvpolitika, Ukrajna nyelvi helyzete, az orosz nyelv státusza, ruszin nyelv*

– A posztszovjet Ukrajna nyelvi helyzete;
– Ukrajna nyelvi és politikai megosztottsága;
– Az államnyelv kérdése, illetve az orosz nyelv státusának kérdésköre;
– Az ukrán politikai elitek nyelvpolitikai törekvései;
– Kárpátalja Ukrajnán belül: nyelvpolitikai kihívások és problémák;
– Egy megold(hat)atlan kárpátaljai probléma (?): a ruszinok és a ruszin nyelv.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna összetett nyelvi helyzetet örökölt. Az ország nyelvi és politikai szempontból egyaránt megosztott: a nyugati és északi területeken az ukrán nyelv dominál és a nemzeti orientációjú politikusok kapják a voksok abszolút többségét, a keleti és déli régiókban azonban az orosz nyelv használati aránya messze felülmúlja az államnyelvét, és az oroszpártinak tekintett pártok viszik el a szavazatok nagyobb részét. Az ország egyik végében az orosz nyelvet a függetlenség egyik veszélyeztetőjeként értékelik, a másik felében pedig az ukránosítástól tartanak. Az ukrajnai nyelvpolitikának ezt a helyzetet kellene kezelnie.

Az Ukrajna nyugati részén fekvő, de tipikus nyugat-ukrajnai régiónak semmiképp sem tekinthető Kárpátalja nyelvi helyzetét az országoshoz viszonyítva a magyar és a román nyelv jelenléte is színezi, no meg a ruszin nemzetiség és nyelv százötven éve megoldatlan problémája.

Az előadás azt mutatja be, hogyan jellemezhető Ukrajna nyelvi helyzete, s ez miként határolja be az uralkodó politikai elitek nyelvpolitikai mozgásterét. Az előadás során külön kitérünk Kárpátalja nyelvi helyzetére, illetve a magyar nyelv státusára a régióban.

Műhelyelőadások

**GALGÓCZI-DEUTSCH MÁRTA**
Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar
*deutsch@mgk.u-szeged.hu*

# Változó szociokulturális környezet, változó nyelvi látkép: Idegen nyelvű feliratok megjelenése Hódmezővásárhely városközpontjának nyelvi látképében

**Kulcsszók:** *nyelvi látkép, angol, üzletnevek, idegen nyelvek, Hódmezővásárhely*

**Bevezetés**

A XXI. század kezdetére a növekvő globalizáció egyik hatásaként a világnyelvek, legfőképpen az angol nyelv egyre nagyobb helyet kap a szociokulturális környezetben (Coupland 2010). A városok nyelvi látképe nyelvileg egyre sokszínűbbé és összetettebbé válik, és abban az angol nyelv domináns szerephez jut (Gorter 2006).

A nyelvi látkép a köztereken megjelenő feliratok összességét foglalja magába. A nyelvi látképet 1997-ben elsőként Landry és Bourhis definiálta, úgy, mint a nyelv, mely a köztéri útjelzéseken, hirdetőtáblákon, utcaneveken, kereskedelmi bolti feliratokon és kormányzati épületeken jelenik meg egy adott területen, régióban vagy agglomerációban. (Landry, Bourhis 1997: 25). A nyelvi látkép magába foglalja a 'magán' és 'nyilvános' jeleket, melyeket a hatóságok (pl. kormány, önkormányzat) vagy egyének, társaságok és cégek írnak ki, többé-kevésbé autonóm módon (Gorter 2006).

A nyelvi látkép szempontjából vizsgált helyek lehetnek bevásárló központok, iskolák, irodák, cégek, strandok és utcák (Spolsky 2009). Spolsky és Cooper a köztéri jelek nyolc fő kategóriáját különbözteti meg: utcai jelzések, hirdetések, figyelmeztetések és tiltások, épületnevek, informatív jelzések (útbaigazítások, nyitva tartások), emléktáblák, tárgyak (postaládák, telefonfülkék) és grafitti (Spolsky 2009).

A nyelvi látkép vizsgálata történhet többféle szempontból: turizmus, üzleti élet és kisebbségi nyelvek szempontjából. Turizmus szempontjából a turisták által gyakran látogatott helyek feliratait célszerű vizsgálni, aszerint, hogy megjelenik-e rajtuk az idegen nyelv, s ha igen, akkor milyen nyelvet vagy nyelveket alkalmaznak és azok milyen tartalmat közvetítenek. Ilyen helyek a hotelek, nevezetességek, bankok, posták, üzletek. Ezek elemzésével információt kaphatunk arról, hogy a város, illetve a városon belül az adott vizsgált terület nyelvileg mennyire felkészült a külföldi turizmus fogadására, valamint hogy elvárják-e a világnyelvek ismeretét a környező országok látogatóitól.

Üzleti élet szempontjából elsősorban a városközpontokban található üzletek és szolgáltatások nevei és feliratai kerülnek vizsgálat alá, abból a szemszögből, hogy alkalmaznak-e idegen nyelvű feliratokat, s amennyiben igen, milyen nyelvet vagy nyelveket választanak és milyen kontextusban helyezik el azokat. Mindez információt ad arról, hogy mennyire követik az üzletek az idegen nyelv üzleti életben történő használatára vonatkozó nemzetközi trendet, illetve a külföldi tulajdonú vállalkozások számáról az adott területen.

Kutatásommal célom, hogy feltérképezzem Hódmezővásárhely városközpontjának nyelvi látképét a bemutatott két különböző szempontból, majd az eredményeket összevetve megvizsgáljam, hogy nyelvi látképe alapján a város mely területen alkalmazza a leginkább illetve a legkevésbé az idegen nyelveket. Továbbá megvizsgálom, hogy mely terület járul leginkább hozzá a városközpont nyelvi látképének sokszínűsítéséhez, vagyis, melyik területen érvényesül leginkább az idegen nyelvek nyelvi látképbe való beépülésére irányuló globalizációs hatás.

**Adatok és módszerek**

A nyelvi látkép vizsgálatánál a legtöbb nyelvész egy kijelölt területre korlátozza a vizsgálatokat (Backhaus 2007). Vizsgálataimhoz ez alapján térkép segítségével kijelöltem Hódmezővásárhely városközpontját, mivel ez egyben az üzletek, szolgáltatások és városigazgatás központja is. Mintavételezéshez Cenoz és Gorter (2008) módszerét használtam, miszerint a kijelölt területen minden egyes feliratot rögzítettem és vizsgálat alá vettem, majd digitális fényképezőgéppel lefényképeztem az idegen nyelvű kiírásokat.

Az üzleti szempont vizsgálatához a központban található üzletek és szolgáltatások neveit és feliratait összesítettem táblázatban, aszerint csoportosítva, hogy (1) a felirat magyar nyelvű; (2) egynyelvű idegen nyelvű; (3) angol vagy más idegen nyelvű; (4) tartalmaz idegen szavakat illetve neveket; (5) milyen üzletprofilban jelennek meg bizonyos nyelvek, valamint milyen arányban szerepelnek idegen nyelvű nevek a feliratozásban, majd a számszerű adatokat kördiagramban összesítettem.

A történelmi áttekintéshez meghatároztam a megvizsgálandó korszakokat: (1) XX. sz. elejétől 1948-ig; (2) 1948–1989, vagyis a szocializmus időszakát; (3) 1990-napjainkig. A nyelvi látkép történeti áttekintéséhez a Németh László Városi Könyvtár és az Emlékpont Múzeum képi anyagait használtam fel.

**Nyelvi látkép turizmus szempontjából**

Hódmezővásárhely dél-kelet magyarországi város, mely évről-évre egyre több turistát vonz külföldről és belföldről egyaránt. A külföldi turizmus velejárója, hogy idegen nyelvű feliratok is megjelennek a feliratozásban. A nyelvi látkép turizmus szempontjából történő vizsgálatához a városközpont területén belül azon területek feliratait térképeztem fel, melyeket a külföldi vendégek legnagyobb valószínűséggel látogatnak. Ehhez a vizsgálathoz az épületek belső terében található feliratokat is megvizsgáltam, mivel az informatív feliratok nagy részét itt helyezik el.

*Gingko Sas hotel*

A szállodában található feliratok döntő többsége kétnyelvű**, szinte** minden információ két nyelven található. Kétnyelvű az árjegyzék, útmutató táblák, információs táblák (biciklikölcsönzés, dohányzási tilalom), s az étlap. Egynyelvű angol felirat található az üdvözlő táblán, a Best Western hotellánc pontgyűjtő akciójának tájékoztatóján, a hotellánc névtábláján és a külső részen található 'shop' felirat az ajándékbolton.

Általánosságban elmondható, hogy a hotel minden releváns információt két nyelven jelentet meg, ugyanakkor szemmel láthatóan a külföldi vendégektől elvárt az angol nyelv ismerete, mivel ez az egyedüli idegen nyelv a feliratozásban.

*Emlékpont Múzeum*

A múzeum a város emlékeit mutatja be a szocializmus időszakából. Egynyelvű magyar feliratként szerepelnek narratívák, életrajzok, prospektusok, illetve az épület külső oldalán az a felirat, mely a hódmezővásárhelyi lakosokat ingyenes belépésről tájékoztatja. Kétnyelvű, magyar–angol feliratként megjelennek a rövid feliratos táblák, melyeken szerepel a kiállított tárgy meghatározása. Az bejárati ajtón található nyitva tartás és jegyárak szintén kétnyelvűek.

*Posta*

A városközpontban található postahivatalban egyetlen többnyelvű (magyar, angol, német, francia és orosz nyelv) felirat található, mely tiltja a fényképezőgép és a mobiltelefon használatát. Ugyanakkor minden informatív tartalmú felirat, például a sorszámkiadó automata menüpontjai magyar nyelven jelennek csak meg.

*Bankok*

A város központjában található bankok számos releváns információt megjelentetnek a magyar mellett angol nyelven is: a bankautomata használatára vonatkozó tudnivalók, a legközelebbi automata helye, valutaárfolyam információk. Ugyanakkor, az egyes szolgáltatások igénybevételére vonatkozó sorszám automata menüpontjai ismét csak magyar nyelven szerepelnek.

*Strand*

Csak magyar nyelvű feliratok, külön kérésre a pult alól angol és német nyelvű árlista megtekinthető, minden más felirat csak magyar nyelvű.

A turizmus szempontjából megvizsgált nyelvi látképről elmondható, hogy bár a legtöbb, külföldi turista által látogatott helyen szerepelnek többnyelvű feliratok, de kevés releváns információ jelenik meg idegen nyelven. Amennyiben szerepel az idegen nyelv a feliratozásban, az legtöbb esetben az angol, de minden esetben világnyelv. Egyéb, szomszédos országbeli nyelvek (szerb, román) nem jelennek meg. A város nyelvi látképét a turizmus elősegítésére kihelyezett két- vagy többnyelvű feliratok nem gazdagítják jelentős mértékben.

**Nyelvi látkép az üzletek és szolgáltatások neveiben**

*Rövid történeti áttekintés*

A nyelvi látkép a globalizáció hatására nyelvileg egyre összetettebbé és sokszínűbbé válik, a világnyelvek, divatossága miatt elsősorban az angol, elterjed az üzletek, szolgáltatások feliratozásában és névhasználatában (Gorter 2006). Az idegen eredetű névhasználat nagymértékű növekedése viszonylag modern jelenség. Könyvtári és múzeumi anyagok segítségével röviden áttekinthető, hogyan változott az üzletek elnevezésének gyakorlata.

*Tendenciák a XX. sz első felében*

Hódmezővásárhely központjában az üzletek javarészt tulajdonosaikról kapták nevüket, így a kiírások elsősorban tulajdonneveket (gyakran idegen eredetűeket) és esetleg az üzlet funkcióját tartalmazták, nem egyszer birtokos formában (*Grossmann R. és fia, Manheim Lipót Árúháza, Vadász Miklós Drogériája, Bandula Sándor Vas és Fűszerkereskédese*, *Grósz Izidor, Pitzer Sándor, Nemes Ármin*). A nem tulajdonneveket tartalmazó üzletnevek is magyar szavakat tartalmaztak (*Kék Csillaghoz, Budapest Modell Áruház*).

*Tendenciák a szocializmus időszakában (1948–1989)*

A szocializmus időszakában Hódmezővásárhely központjában a tulajdonnevek helyett az üzleteket elnevezése elsősorban elsősorban funkciójukat tükrözték (*Szerelvényáruk, Bútor bolt*, *Barkácsbolt*, *Illatszerbolt*, *Elektronika, Háztartási és Vegyiáruk*, *Műszaki Faáruk, Hód Áruház, Komplett Ruházati Vállalat, Jármű szaküzlet*, *Gyermek Ruhabolt*, *Sport, Játék, Ajándék, Rekord Áruház, Takarék Pénztár*, *IBUSZ*). Idegen eredetű szavak üzletnevekben csak elvétve jelentek meg, az archív dokumentumokon csupán két esetben fordulnak elő (*Camping*—kiegészítő jelleggel, mivel a teljes név *Sport Horgász és Camping bolt*. Teljes értékű idegen nevek: *Amigo, Espresso*).

*1990-től napjainkig*

A 20. század végére egyre elterjedtebbé váltak az idegen eredetű szavak és nevek az üzletek neveiben Hódmezővásárhely központjában. Az idegen eredetű névválasztás az üzlet- és szolgáltatás nevek terén nemzetközi szinten elterjedt tendencia, melyben az angol nyelv előnyt élvez (Gorter 2006). Az angol nyelv divatja Magyarországon, így Hódmezővásárhelyen is megjelenik a névválasztásban.

Az idegen eredetű üzlet- és szolgáltatás nevek lehetnek szavak, vagy tulajdonnevek vagy márkanevek az adott nyelvből. A legtöbb nyelvi látképpel foglalkozó kutató nem kezeli külön kategóriaként a szavakat, márkaneveket és tulajdonneveket a nyelvi látkép vizsgálatakor, mert a nevek esetleges elhagyásával számos fontos információértékű adat veszne el (Edelman 2009). Ez okból vizsgálataimban a nevek, márkanevek és szavak egy kategóriába esnek.

Az idegen eredetű szavak alkalmazásakor előfordul az ún. 'mock language', vagyis az idegen nyelv nem szabályszerű használata. Ennek oka lehet a többletjelentés kifejezése, vagy a nemzeti sztereotípiára utalás (Piller 2003).

Az idegen eredetű névválasztás okai közt szerepelhet az adott nyelvet beszélő országról általánosan kialakított etnokulturális sztereotípiákra való asszociáció ébresztése (Piller 2003). Megfigyelhető, hogy az olasz nyelvet elsősorban éttermek, cukrászdák és divatüzletek neveiben használják, mivel Olaszország és az olaszok a jó ételek és az élethez való pozitív hozzáállás etnokulturális sztereotípiája. A francia nyelv főként divatáru, parfümériák és éttermek neveiben jelenik meg, mivel a francia az elegancia etnokulturális sztereotípiáját képviseli. A német nyelv a technológia terén elterjedt, mivel a német a precizitás és minőség, megbízhatóság etnokulturális sztereotípiáját testesíti meg. Az angol nyelv használatának kategóriáit nehéz meghatározni, mivel az angol a legelterjedtebb idegennyelvű névválasztás minden nem angol anyanyelvű országban, és szinte minden üzlet profilban megtalálható, mivel az angol nyelv az ifjúsági kultúra sztereotípiája, és használata rendkívül divatos.

Másik gyakori ok az idegennyelvű névválasztásra, hogy a név többlettartalmat fejezzen ki. Az idegennyelv használata nevekben sokkal többet elmondhat, mint — amennyiben létezik — a magyar megfelelője. A kozmopolita érzet megteremtése, valamint a presztízs emelése szintén gyakran szolgál okként a külföldi hangzású névválasztásra (Hult 2009).

A kölcsönzött idegen nyelvű szavak köztéri megjelentetésében szabályszerűség figyelhető meg, attól függően, hogy használójuk mennyire szán domináns vagy másodlagos szerepet a megjelenítésüknek (Shohamy, Waksman 2009). Ez alapján az idegen szó vagy név lehet teljes értékű, magyar megfelelő nélküli; lehet kiegészítő jellegű, egy magyar tartalom mellett; összeolvadhat egy magyar szóval; beleékelődhet a kontextusba.

Mivel Hódmezővásárhelyen(?) a legtöbb üzlet és szolgáltatás a városközpontokban található, így ez a terület nyújtja a legmegfelelőbb helyet az üzletek és szolgáltatások neveinek és feliratozásainak vizsgálatához.

2011-ben Hódmezővásárhely központjában az általam vizsgált 166 üzlet és szolgáltatás név esetében 83 (50%) tartalmaz idegen eredetű szavakat vagy nevet. Többségében a cégnév szerepel idegen nyelven: 62 teljes értékű idegen eredetű név, 12 részleges, 9 kiegészítő jellegű. Angol nyelv az elnevezések 66%-ban van jelen, míg az olasz nyelv 8%, német 7%, és egyéb nyelvek 26%-ban fordulnak elő.

Az idegen eredetű elnevezéseket szinte minden területen használják – az angol nyelv használata megjelenik a divat területén (*Yess, J Press, Trendy, Triumph, Mystic, Dumbo, Moll-Lady, Any Gold, Balance*), elektronikában (*Electrodigit*), bank és pénzügy terén (*Unicredit, Fontana Credit*), utazásszervezésben (*Euro travel, Last Minute Travel, Nirva Travel*), vendéglátásban (*Mexico, Joker Café*), parfümériában (*Lady*) és szogáltatások terén (*Szuperpress, Golden Meat, Electro digit, Echo Phone, Tattoo, HBO*). Az olasz nyelv megjelenik a divatban (*Punto, **Amica** boutique*) és vendéglátásban (*Don Pedro*). A német nyelv megtalálható parfümériában (*Rossmann*), élelmiszer területén (*Spar*) és vadászbolt esetében (*Hargita üzletház-Jagd vadászbolt*). A francia nyelv csupán kiegészítő jelleggel jelenik meg a divat területén (*Amica **boutique***).

Többlettartalom kifejezésére megjelenik a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan az idegennyelvű szavak nyelvileg nem szabályos alkalmazása (’mock language’): *T-Boy* (a magyar kiejtés adja meg a többlettartalmat), *Yesss.* Továbbá megfigyelhető a nyelvileg össze nem illő és ez által többlet tartalmat közvetítő (két kulturális sztereotípiára utaló) névválasztás: *Amica boutique* – olasz és francia női divatáru, mely a névválasztásban is már jelen van: *amica* olasz nyelven barátnőt jelent, melyet a *boutique* francia szó követ, így fejezve ki, hogy olasz és francia női ruhákat árul, melyet magyar nyelvű kiírásban jelez is.

Következtetésként elmondható, hogy Hódmezővásárhely városközpontjának nyelvi látképében számos külföldi tendenciákkal való párhuzam figyelhető meg: az angol nyelv a legelterjedtebb idegen nyelv a névválasztásban; az idegen nyelvű feliratok gyakoriak, 50%-os arányúak és a nemzetközi tendenciának megfelelő az idegen eredetű elnevezések megoszlása: divat – olasz, angol; elektronika, technika, informatika – angol; vendéglátás – angol, olasz; szolgáltatás – angol; valamint előfordul a ’mock language’ a jelentésbeli többlet kifejezésére.

Ugyanakkor számos külföldi tendenciától való eltérés is megfigyelhető: a nemzetközi használathoz képest bizonyos területeken, főként a vendéglátásban nem számottevő az idegen nyelv használata; egyes nyelvek hiányoznak bizonyos területeken; a francia nyelv majdnem teljes hiánya divat területén, valamint a német nyelv hiánya a műszaki cikkek területén. Felfedezhető olyan használata az idegen nyelveknek, amely nemzetközi irodalomban ritkán említett, mint a latin eredetű nevek a vendéglátásban (*Lucullus, Veritas*); a parfüméria, drogéria nem francia, hanem angol vagy német eredetű elnevezéssel bír (*Lady, Rossmann*). Külföldi tanulmányokban nem szerepelt idegen nyelvű névhasználat a következő üzletek és szolgáltatásokra vonatkozóan, viszont az általam vizsgált területen megfigyelhetőek: utazási iroda – angol; privát egészségügyi szolgáltatás (fogászat) – angol, német; bank, biztosítás – angol, német, egyéb, telefontársaság – angol, egyéb nyelvek.

Megfigyelhető, hogy a idegen nyelvű üzletek esetének nagy részében a nevek külföldi cég- vagy márkanevek, nem feltétlenül a hazai üzlet választása, mivel azok láncolat tagjai. (*Diego, HBO, Spar, Unicredit, Boris-Fuji Foto Centrum*).

**Összegzés**

Hódmezővásárhely nyelvi látképét az üzletek és szolgáltatások neveiben, feliratiban használt idegen eredetű nevek és szavak jelentős mértékben gazdagítják, ugyanakkor a turizmus terén megjelenő feliratok csak kis mértékben járulnak hozzá a város nyelvi látképének sokszínűsítéséhez. A nyelvi látkép nem állandó, hanem dinami-

kusan változó jelenség, mely tükrözi az adott kor szociokulturális helyzetét, politikai és hatalmi viszonyait, divatirányzatát. Ezért nem csupán szimbolikus, hanem fontos információforrásnak tekinthető (Gorter, Cenoz 2006).

A nyelvi látkép a XXI. század elejére jelentősen gazdagodott idegen eredetű szavakkal és nevekkel, ez kisebb mértékben köszönhető a turizmusnak, jelentős mértékben az üzletek által követett nemzetközi tendenciának.

Az üzletek elnevezési tendenciái a század folyamán jelentős változásokon mentek keresztül, minek eredményeképpen a magyar nyelvű nevek fokozatosan teret engednek az idegen nyelveknek. Ez a nemzetközi trend az 1990-es évektől kezdődött és gyorsult fel Hódmezővásárhely központjában, olyan mértékben, hogy 2011-re az üzletek feliratai 50%-ban idegen nyelvű szavakat tartalmaztak, világnyelveken, de első sorban angol nyelven.

A globalizációnak és az idegen nyelvű elnevezések divatosságának köszönhetően ez a tendencia feltehetően tartós, esetleg továbbnövekvő lehet.

**IRODALOM**

Backhaus, P. 2006. Multilingualism in Tokyo: A look into the linguistic landscape. In: Gorter, D. (szerk.) 2006. *Linguistic landscape: a new approach to multilingualism.* Clevedon: Multilingual Matters Ltd. 52–67.

Coupland, N. 2010. Introduction: Sociolinguistics in the Global Era. In: Coupland, N. (szerk.) 2010. *The handbook of language and globalization.* Oxford: Wiley-Blackwell. 1–29.

Edelman, L. 2009. What's in a name? Classification of proper names by Language. In: Shohamy, E., Gorter, D. (szerk.) 2009. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. London: Routledge. 141–145.

Gorter, D. 2006. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.

Gorter, D., Cenoz J. 2008. Knowledge about language and linguistic landscape. In: Hornberger N.H. (szerk.) 2008. *Encyclopedia of language and education.* Springer: Vancuver. 2090–2102.

Griffin, J. L. 2004. The presence of written English on the streets of Rome. A review of English in Italy, with evidence of its infiltration into Public life. *English Today* 20. évf. 2. szám. 3–8.

Hult, F. M. 2009. Language ecology and linguistic landscape analysis. In: Shohamy, E., Gorter, D. 2009. *Linguistic landscape. Expanding the scenery.* London: Routledge. 88–105.

Landry, R., Bourhis, R.Y. 1997. Linguistic Landscape and ethnolonguistic vitality: An empirical study. *Journal of language and social psychology* 16. évf. 1. szám. 23–49.

Piller, I. 2003. Advertising as a site of language contact. *Annual Review of Applied Linguistic.* 23. évf. 1. szám. 170–181.

Schlick, M. 2003. The English of shop signs in Europe. *English Today.* 19. évf. 1. szám. 3–17.

Shohamy, E., Waksman, S. 2009. Linguistic landsape as an ecological arena: modalities, meanings, negotiations, education. In: Shohamy, E., Gorter, D. 2009. *Linguistic landscape. Expanding the scenery.* London: Routledge. 313–331.

**MÜLLER MÁRTA**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Germanisztikai Intézet, Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja, Budapest
*mumahu@yahoo.de*

# Bajor utcanevek revitalizációja egy magyarországi németajkú településen

***Kulcsszók:*** *német kisebbség, bajor nyelvjárás, utcanevek, revitalizáció*

**Bevezetés**

Jelen tanulmány tárgyát a németajkú Pilisvörösvár/Werischwar (Pest megye) bajor út- és utcanevei, a bajor elnevezések kialakulásának a motivációi, valamint a nyelvjárási közterület-elnevezések Gromon István polgármester irányításával 2009-ben megvalósult revitalizációja képezi.

**Német kisebbség Pilisvörösváron a múltban**

Pilisvörösvár Budapesttől kb. 20 km-re északnyugatra helyezkedik el. A törökdúlás után, 1689-től az 1730-as évek végéig a falu területén először sváb, majd döntő többségben bajor, illetve elszórtan osztrák-bajor nyelvterületről érkező földművesek és iparosok telepedtek le (Bonomi 1940). A németajkú közösség már a XX. század 40-es éveiben sem volt teljesen zárt, hiszen az 1941-es népszámlálás adataira támaszkodva Hutterer (1963) a Budai hegyvidék azon településeihez sorolja Pilisvörösvárt, ahol az összlakossághoz képest 50-60% a német nemzetiség aránya. Ettől függetlenül az erős helyi német mikrokultúra, a német kisebbség (római katolikus) vallási egysége, valamint a sokáig (elsősorban falun, illetve a környező települések németajkú populációján belül) gyakorolt endogámia kb. az 1960-as évekig nyelvjárásmegtartó erőnek bizonyult. A pilisvörösvári nyelvjárás – a többi magyarországi német nyelvjáráshoz hasonlóan – ún. keverék-, vagy más kifejezéssel élve telepes-nyelvjárás (Mischmundart, Siedlungsmundart). Kialakulásában több tényező játszott szerepet. A Pilisvörösvárra települő, a német nyelvterület különböző falvaiból érkező telepesek által használt délnémet nyelvjárások keveredtek a környező – szintén németek által lakott – falvak úgyszintén délnémet nyelvjárásaival. A helyi nyelvjárás mai állapota szerint a magyarországi német nyelvjárások rendszerén belül a bajor *ua*-nyelvjáráscsoportba tartozik (a Mutter szót *muada*-nak ejtik) (Hutterer 1963). Különlegessége, hogy a szomszédos települések német nyelvjárásaihoz képest gyakoribb a diftongizáció (*waune* – wohnen, *kraus* – groß) és a likvidek vokalizációja (*föödj* – Feld, *köödj* – Geld, *tsoåt* – zart). Az óbudai bécsi-bajor nyelvjárást beszélő németekkel ápolt kereskedelmi és munkakapcsolatoknak köszönhetően a bécsi német nyelvjárás hangtani és szókészlettani (pl. francia jövevényszavak) jellemzői közül jó néhány megtalálható a pilisvörösvári bajor nyelvjárásban is (Müller 2011).

**Nyelvjáráshasználat és kisebbségi önszerveződés a jelenben**

Az aktív nyelvjáráshasználat Pilisvörösváron a XXI. század elejére elsősorban familiáris-baráti színterekre szorult vissza. A privát és hivatalos beszédszínterek nyelvhasználatát a magyar köznyelv dominálja, ami interferenciák, uzualizált, továbbá ad-hoc-jövevényszavak, kódkeverés és kódváltás formájában a privát (familiáris és baráti) beszédhelyzetekben használt nyelvjárásra is hatással van (Müller 2010).

A 2001-es népszámlálás adatai szerint (Központi Statisztikai Hivatal) – mert a 2011-es cenzus eredményei jelen tanulmány elkészültekor még nem ismertek – a település lakosságszáma 12.514. Az összlakosság már csak kb. 10%-ának anyanyelve a német, a lakosság egy hatoda a németet családi és baráti körben is használja, egy harmada kötődik a német kisebbséghez és a pilisvörösváriaknak majdnem fele (!) kötődik a német kultúrához és szokásokhoz (ezen eredményt vö. Hutterer fentebb ismertetett 1963-as észrevételével).

A helyi német nemzetiség kulturális identitása erős, a nemzetiségi törvény által adott lehetőségekkel élve, valamint a sok helyi civil kezdeményezésnek köszönhetően a rendszerváltozás után eredményesen tudta megszervezni kisebbségi intézményeit. A pilisvörösvári nemzetiségi önkormányzat (NNÖ) hagyományápolása példás

(farsangtemetés, májusfaállítás, Hősök napja, pünkösdölés, Vörösvári Napok, szüreti felvonulás és bál, nemzetiségi délutánok, nemzetiségi fórumok és konferencia szervezése). A helyi német mikrokultúra fennmaradásához az NNÖ-n kívül számos más, szintén német identitású, lokálpatrióta pilisvörösváriakból álló nemzetiségi egyesület járul hozzá (pl. a helyi tájházat kialakító és fenntartó egyesület, a nemzetiségi tánccsoportok, fúvószenekarok és a nemzetiségi énekkar). A civil szerveződések közül – nyelvi jelentősége okán – kiemelendő az ún. „sváb" törzsasztal, amelyet Andrusch-Fóti Mária, autochton nyelvjárási beszélő évekkel ezelőtt azzal a céllal hozott létre, hogy az idősebb generáció heti rendszerességgel a bajor nyelvjárásban tudjon eszmét cserélni a világ történéseiről (Müller 2010). A közoktatást tekintve Pilisvörösváron az óvodától az általános iskolán át a gimnáziumig adottak a nemzetiségi nyelvoktató illetve a nemzetiségi kétnyelvű tanítás-tanulás lehetőségei. Az utóbbi évek eredményeihez nagymértékben hozzájárul az a tény, hogy a város polgármestere és a képviselő-testület tagjai pozitívan viseltetnek a lakosság német identitását megtartó vagy megerősítő kezdeményezések iránt.

**Bajor utcanevek revitalizációja**

Pilisvörösvár települést a XVII. század óta többségben németajkúak lakják, ezért szükségszerű volt, hogy a német lakosok a települések határában lévő dűlőket, a szomszédos településekhez vezető utakat és a településen belül található tereket, utcákat és közöket saját nyelvjárásukban nevezzék el. E nyelvjárási földrajzi nevek vizsgálata azért indokolt, mert a névtani vizsgálódások településtörténeti információkat (a betelepülés története, jellemzői; a település szerkezetének ki- és átalakulása) és agrártörténeti érdekességeket (birtokviszonyok, a termőföld sajátosságai, tipikus agrártermékek) tárhatnak fel, valamint betekintést nyújthatnak a lakosok múltbéli életébe.

A bajor utcanevek revitalizációja Gromon István polgármester kezdeményezésére 2009-ben kezdődött és kiterjedt Pilisvörösvár történelmi magjához tartozó út- és utcanevek bajor nyelvjárási változatban, illetve mai német köznyelven való gyűjtésére. A revitalizációs folyamat hét lépésből állt. A polgármester listát készített azon utcák hivatalos régi magyar és jelenlegi elnevezéseiről, amelyek a revitalizációs folyamatban szóba jöhetnek. Ezután következett az utcanevek összegyűjtése: az utcanevek nyelvjárási alakjai – a legnagyobb autenticitásra törekedvén – 10 anyanyelvi beszélőtől lettek lekérdezve. A nyelvjárási adatok eredetiségére a szakirodalom minimum három adatközlő lekérdezését írja elő, így a 10 fő messze meghaladta az autenticitást garantáló határt. A felgyűjtött utcaneveket a német köznyelvi ábécé betűkészletével sikerült fonetikusan úgy átírni, hogy csak egy specifikus nyelvjárási hang jelöléséhez kellett transzkripciós jelet bevezetni. Ez utóbbi a mély, magyar *a*-nak megfelelő *å* jel volt, mint pl. a *Kråådkoosn* (Krautgasse, magy. 'Káposzta utca') utcanévben. A következő lépésben a nyelvjárási alakok mellé német köznyelvi alakokat rendeltek, annak érdekében, hogy a kész utcanévtáblákon megjelenő nyelvjárási utcaneveket a nyelvjárásban nem otthonos, de németül tudó érdeklődő is megértse. Erre többek között azért volt szükség, mert a mai magyar utcanevek nem szolgálhattak a nyelvjárási alakok értelmezésének kiindulási pontjául. Ugyanis a generációról generációra hagyományozott nyelvjárási elnevezések az utcák mai hivatalos magyar nyelvű elnevezéseitől sokszor különböznek, pl. a mai Iskola utca esetében, amit a helyi bajor nyelvjárásban *Schwoomkoosn*-nak, azaz Schwabengasse-nak (magy. 'Sváb utcának') hívnak, mert a XVII. század végén érkező első, etnikailag valóban sváb (azaz nem bajor) telepesek ebben az utcában laktak (Bonomi 1940). A német köznyelvi alakok a mai német helyesírási szabályzat közterület-elnevezésekre vonatkozó előírásai szerint lettek megadva. A revitalizációs folyamat ötödik lépéseként a gyűjtés eredményét a városi képviselőtestület elé terjesztették, amely egyhangúlag támogatta a nyelvjárási utcanévtáblák előállítását és kihelyezését. Az utcaneveket a testületi döntést követően a helyi önkormányzati havilapban közzétették, végül – a revitalizáció utolsó lépéseként – a kék-fehér utcanévtáblákat megrendelték és kihelyezték.

**A bajor utcanevek jellemzői**

Némelyik utca esetében az első – és máig is érvényben lévő – hivatalos magyar nyelvű utcaelnevezés megegyezik a nyelvjárási alakkal, pl. a *Nagelkoosn* (Nagelgasse, 'Szegfű utca') vagy a *Schlogprukkoosn* (Schlagbrückengasse, 'Vágóhíd utca'). Létezik olyan utca, amelyiknek két nyelvjárási elnevezése is volt, de a szinkrón transzparencia érdekében az utcanévtáblán csak az egyik nyelvjárási alak jelent meg, pl. az Akácfa utca 1900 előtt a *Krous Juunkoosn* (Große Judengasse, magy. 'Nagy Zsidó utca') nevet viselte, azért, mert ebben az utcában éltek a helyi izraelita kisebbség tagjai. Ezt az utcát 1900-tól magyarul hivatalosan Akácfa utcának hívták (a névadásban az út mentén sorjázó akácfák játszhattak szerepet), amit a helyi németek – gond nélkül – nyelvjárásban is meg

tudtak nevezni: *Akazikoosn* (Akaziengasse). Hogy ne legyen diszkrepancia a mai hivatalos magyar és a bajor nyelvjárási utcanév között, ennek az utcának az esetében a bajor utcanévtáblára az *Akazikoosn* került. Az utcanevek túlnyomó többsége esetében a kék-fehér utcanévtáblákra az a nyelvjárási alak került, amellyel az autochton lakosok évszázadokon keresztül az utcákat illették. Ezek az elnevezések – nem lévén sztenderdizált módja a nyelvjárási alakok írásos rögzítésének – a helyi német közösségen belül generációról generációra szóban hagyományozódtak. Ugyanakkor ezeknek az utcáknak a mai, hivatalos magyar nyelvű elnevezései nem egyeznek a nyelvjárási elnevezéseikkel, pl. *Neekoosn* (Neugasse, magy. 'Új utca' – ma hivatalosan: Dózsa György utca), *Klaa Neekoosn* (Kleine Neugasse, magy. 'Kis Új utca' – ma hivatalosan: Kossuth Lajos utca), *Fiambakoosn* (Viereimergasse, magy. 'Négyvödrös utca' – ma hivatalosan: Szőlőkert utca), *Oohakoosn* (Ohagasse, magy. '[lovak megállításakor mondott] Hóó utca' – ma hivatalosan: Zöldfa utca).

A revitalizációs folyamat során 27 utca- és térnevet sikerült összegyűjteni, amelyek mindegyike ma már Pilisvörösvár közterületein kék-fehér utcanévtáblákon is olvasható.

A bajor utcanevek némelyike településtörténeti jellegzetességnek állít emléket. A Puskin utca nyelvjárási megfelelője azért *Paikakoosn* (Bäckergasse, magy. 'Pék utca'), mert ebben az utcában élt és dolgozott a falu egyik első pékmestere. A mai Árpád utca bajorul *Hoodjakoosn* (Hirtengasse, magy. 'Pásztor utca'), mert a falu állatait az Árpád utcán hajtották ki a falu mögött található legelőre. A mind magyarul, mind németül Pacsirtának nevezett utca (*Leachelkoosn*, Lerchengasse) a XVIII. században a falu egyik külső utcája volt (mára annyira megnőtt a város, hogy már a centrumhoz tartozik), mindkét oldalán sok fával, amiken sok pacsirta fészkelt. Napfelkeltekor a madarak énekétől volt hangos az utca. A Rózsa utca bajor elnevezése, a *Krååd*koosn (Krautgasse) annak állít emléket, hogy az utca végén található földeken sok család káposztát termesztett. A *Krååd* ('Krauť) a mai köznyelvi 'Kohl', azaz 'káposzta' bajor-osztrák megfelelője. A Rózsa utca szomszédságában található Zöldfa utca zsákutca volt, szekérrel történő behajtáskor a lovakat *Ooha*-val (magy. kb. 'hóó') fékezték meg, innen az elnevezés. A mai Szőlőkert utcát bajorul *Fiambakoosn*-nak (Viereimergasse, magy. 'Négyvödrös utca') nevezték, mert az utcában egy olyan kút állt, aminek négy vedre volt. Az *Angelikaasl*-t (Angeligasserl, ma hivatalosan: Angeli köz) az Angeli család, a *Nikakoosn*-t (Nickergasse, ma hivatalosan: Szent István utca) a Nick család lakta.

**Összegzés**

Pilisvörösvár kétség kívül a Budai hegyvidék azon települései közé tartozik, amely újrabenépesülését és felvirágzását a törökvész utáni németajkú telepesek földműves és iparos tevékenységének köszönheti. Bár – a 2001-es népszámlálás önbevallása szerint – a német gyökerekkel rendelkező lakosoknak már csak tíz százaléka beszéli a helyi bajor nyelvjárást anyanyelveként, a vörösvári németek mind a rendszerváltozás előtt – amikor de jure már lehetőség nyílt rá –, mind a rendszerváltozás után nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy gyermekeik iskolai keretek között megtanulják a német köznyelvet és megismerjék a helyi „sváb", de a német magaskultúrát is. Hogy a lakosság milyen erősen kötődik a német kultúrához, azt a német kisebbséghez tartozó személyekkel készített interjúk keretében elhangzott szubjektív megnyilatkozásokon kívül a népszámlás statisztikai adatai is mutatják. Az emberi kultúra olyan halmazhoz hasonlítható, amelynek az elemei folyamatosan változnak. A meglévőkből némelyik kiesik, átalakul, illetve a régóta fennmaradt szokásokhoz – nem feltétlenül belső teremtésű, hanem más (mikro-)kultúrából, pl. a magyarból vagy a szlovákból, esetleg a belnémet kultúrából átvett – új elemek társulnak. A kultúra dinamikájára jellemző, hogy egy közösség kollektív ismeretei akkor kezdenek tudatosan és szervezett formában hagyományozódni, amikor a közösség ágensei felismerik, hogy a szervezett átörökítés a hagyományozódás garanciája. Pilisvörösvár bajor utcaneveinek utcanévtáblákon nyomtatott formában való megjelenése egyrészt a közösség színe előtt rögzíti a hétköznapi nyelvhasználatból a magyar nyelv dominanciája miatt fokozatosan kikopó bajor elnevezéseket, másrészt hozzájárul ahhoz, hogy a helyi német nyelvjárás státuszát, amelyet szintén interjúk keretében számtalan idősebb adatközlő „konyhanyelv"-ként, azaz korlátozott funkcionalitással – és ezért alacsony presztízzsel – bíró nyelvként nevezett meg, emelje. Az e tanulmányban ismertetett revitalizáció nem történhetett volna meg, ha Pilisvörösvár polgármestere a képviselő-testület határozott támogatásával együtt nem karolja fel a bajor utcanevek kitáblázását, vállalván sok szervezést, kérdezősködést, utánajárást, kutatást, kritikát és nem kevés anyagi áldozatot.

**IRODALOM**

Bonomi, E. 1940. Zur Besiedlung der Gemeinde Pilisvörösvár. *SüdostdeutscheForschungen* 4. 792–807.
Hutterer, C. J. 1963. Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn. In: Frings, T. (szerk.) 1963. *Mitteldeutsche Studien 24.* Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.
Központi Statisztikain Hivatal – [http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/04/04_modsz.pdf – 2012.07.25.]
Müller, M. 2010. Möglichkeiten und Grenzen der Dialekterhaltung in einer ungarndeutschen Gemeinde. In: Zimányi Á. (szerk.) 2010. *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. A XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai.* Székesfehérvár–Eger: MANYE–Eszterházy Károly Főiskola. 651–658.
Müller, M. 2011. *Lexikalisch-semantische Merkmale der Handwerk-Fachwortschätze in Werischwar/Pilisvörösvár*. Budapest: ELTE Germanistisches Institut.

**SZILVÁSI ZSUZSANNA**
Kaposvári Egyetem, Egyetemi Idegen Nyelvi Központ, Kaposvár
*zsuszil@t-online.hu*

# A lapp (számi) nyelv a norvégiai iskolákban – régen és ma

A LAPP NYELVŰ OKTATÁS HELYZETÉNEK ALAKULÁSA NORVÉGIÁBAN

***Kulcsszók:*** *norvégosítás, asszimiláció, számipolitika, lapp nyelvű oktatás*

Norvégia számikhoz való viszonyulása óriási változásokon ment át az utóbbi évszázadokban, amelyek a legszembetűnőbben az oktatás területén mutatkoztak, illetve mutatkoznak meg. Előadásomban a változásokat és a jelenlegi helyzetet mutatom be – saját helyszíni kutatási eredményeimet is felhasználva.

**A norvégosító politika időszaka (kb. 1850–1950)**

A kisebbség kezelésének formájában negatív fordulatot Norvégiában a felerősödő nacionalizmus hatására a XIX. század közepe hozott a számik részére. Ez volt az ún. intézményes norvégosítás kezdete, amelynek célja a számik asszimilálása volt (Thuen 1980: 14). 1851-ben a parlament létrehozta a Lapp Alapot (Finnefondet) a norvég nyelv tanítása és a felvilágosító munka támogatására a számik körében. Ennek az eszköznek nagyon fontos szerepet tulajdonított a norvég állami vezetés, hiszen az alapba fektetett összeg 1865 és 1910 között az állami költségvetés 0,19%-áról fokozatosan 1,01%-ig emelkedett (Minde 2005: 11). A korszak megnyilatkozásai, konkrét lépései, intézkedései kitűnő példái a nyelvi nacionalizmus ideológiájának (Lanstyák 2009: 30–31). Fontos cél lett az egységes nemzet megformálása, a nemzeti identitás erősítése a nemzeti nyelvvel.

Az 1860-as évektől megkezdődött a tervszerű norvégosítás, speciális óvodák beindításával a kisgyerekek minél korábbi norvégnyelv-tanulásának érdekében, valamint jutalmak meghirdetésével a norvég nyelv elsajátításában gyors eredményeket elérő tanulók számára (Jávorszky 1991: 59). 1889-ben a vidéki népiskolákról szóló törvény kimondta, hogy az oktatás nyelve a norvég, a lapp és a kvén nyelv csak segédnyelvként, valamint a norvég mellett lapp és kvén nyelvű tankönyvek csak minisztériumi engedéllyel használhatók (Hætta 2002: 58). Az addig használt kétnyelvű tankönyveket visszavonták, a finn és lapp nyelvoktatást megszüntették, az anyanyelv iskolai, tanórán kívüli használatát a legszigorúbban tiltották. Az 1880-as évektől a norvég nyelvű oktatás bevezetése mellett internátusokat hoztak létre, a karasjoki és kautokeinoi lapp tanárokat leváltották norvég tanárokkal.

Az előbbiek folytatása egy diszkriminációs, lingvicista jellegű oktatási rendelet (1898), amely még tovább szigorította az addigi szabályozásokat (Minde 2005: 13). A Wexelsen-féle rendelet erőszakosan próbálta a nemzetiségi gyermekek körében a norvég nyelv presztízsét erősíteni, annak elsajátítását „elősegíteni", használatát terjeszteni, és ezzel a nyelvcsere folyamatát felgyorsítani. Az egyház is kivette a részét a norvégosító tevékenységből, elsősorban internátusok és népfőiskolák létrehozásával (Jávorszky 1991: 60).

A XIX. század második felétől érvényes norvég kisebbségi nyelvpolitikát a Skutnabb-Kangas és Phillipson által felállított nyelvi jogi osztályozási keretben a kisebbségi oktatást tiltó és a kisebbségi nyelvhasználatot erősen korlátozó, nyílt asszimilációorientált kategóriába sorolhatjuk (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1995: 79–80). Ennek a politikának az egyik eredménye az, hogy az anyanyelvükön írni és olvasni tudó számik száma napjainkban meglehetősen alacsony.[1]

[1] Egy vizsgálat szerint – önbevallás alapján – (valamely) lapp nyelven elég jól – vagy nagyon jól – olvasni a megkérdezettek 42%-a, míg írni csupán 27%-a tud. Azok aránya, akik értik, beszélik a nyelvet, de egyáltalán nem olvasnak és írnak lapp nyelven, valamivel több mint 21 % (vö. SEG 2000:19, 22).

**Áttörés a norvégiai számipolitikában (1950-től fokozatosan)**

A második világháborút követően a norvég állam változtatott számipolitikáján, az erőszakos asszimilációt fokozatosan a támogató politika váltotta fel. Ezt nagymértékben befolyásolta a számik körében végbemenő öntudatra ébredési folyamat, ugyanis egyre többen és bátrabban vállalták fel etnikai-nyelvi identitásukat. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszott az őslakos mozgalom (Minnerup-Solberg 2011: 8–9), valamint a korszak nemzetközi ideológiai áramlatai. A számik vonatkozásában a legmeghatározóbb lépés az volt, amikor Norvégia az elsők között ratifikálta a 169. számú ILO Egyezményt[2], elismerve azzal a számikat őslakos népcsoportjának. Így kisebbségei között a számik megkülönböztetett státussal rendelkeznek, ami különleges jogokat biztosít számukra életmódjuk, kultúrájuk és nyelvük megőrzése érdekében.

A norvég nyelvpolitikának ebben az időszakában a nacionalista nyelvideológia helyére fokozatosan a vernakularizmus lépett, amely a helyi identitás kifejezésére leginkább alkalmas kisebbségi nyelveket támogatja, ezáltal ösztönzi a nyelvélénkítést és a nyelvélesztést is (Lanstyák 2009: 32).

**A lapp nyelvű oktatás Norvégiában**

*Vonatkozó jogszabályok*

Ma a lapp nyelvű oktatás szabályozásának alapját a Számi Törvény (Samelov 1987) adja, amelynek nyelvi vonatkozású paragrafusai 1992-ben léptek hatályba.

A törvény biztosítja a jogi kereteket a számi népcsoport számára, hogy megőrizhesse és fejleszthesse nyelvét, kultúráját és közösségi életét. Kimondja, hogy mindenkinek joga van a lapp nyelv tanulásához, egyébként a lapp nyelv oktatására és a lapp nyelven folyó oktatásra az általános iskoláról és középiskoláról szóló törvényben foglaltak és az azzal összhangban álló szabályozások érvényesek (3–8. § *Rett til opplæring i samisk*).

Az oktatási törvények valamennyi oktatási szintet külön szabályozzák, ezek közül a***z*** 1998. évi általános iskoláról és középiskoláról szóló törvény (*Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*) 6. fejezete tartalmazza az általános iskolai és középiskolai lapp oktatásra vonatkozó rendelkezéseket. A törvény az északi, a lulei és a déli lapp nyelvváltozatokat ismeri el, rendelkezéseinek jelentős része a számi (közigazgatási) körzetre vonatkozik[3].

A legáltalánosabb rendelkezés, hogy valamennyi általános iskolás korúnak joga van a lapp nyelv tanulásához és a lapp nyelven folyó oktatáshoz a számi közigazgatási körzetben – számarányától függetlenül. A fentebb meghatározott területeken kívül egy településen legalább tíz lapp nyelv*et*, illetve lapp nyelv*en* tanulni szándékozó szükséges az oktatás beindításához, és hat főig biztosítható a megkezdett oktatás.

A számiknak a középiskolában is joguk van a lapp nyelv tanulásához. A minisztérium (vagy a megyei önkormányzat) dönthet arról, hogy bizonyos középiskolák kínáljanak lappnyelv-oktatást vagy lapp nyelven folyó oktatást, illetve speciális lapp tantárgyak oktatását.

A lapp nyelv általános és középiskolai oktatását, valamint speciális lapp tantárgyak középiskolai oktatását szabályozó tantervekre vonatkozó előírások a Számi Parlamenttől származnak – a minisztérium rendeleteit figyelembe véve.

*A lapp nyelv az iskolában*

A hosszú norvégosítási folyamatot követően iskolai lapp oktatásról, lapp nyelven folyó oktatásról Norvégiában csak a XX. század második felétől beszélhetünk. A gyökerek azonban a XVII-XVIII. századig, egyrészt a nemformális családi tanulásra, másrészt a templomokban, iskolákban szervezett lapp nyelvű oktatásra nyúlnak vissza (Lund 2003: 7). Az első speciálisan számik számára kialakított iskola, valamint az első lapp nyelvű könyvek a XVII. század első felében láttak napvilágot. Intenzív intézménylétesítés a XVIII. század elején következett be, amikor lapp nyelven is tanítottak, elsősorban a számik térítésének sikeressége céljából (Lund 2003: 10–12). Az 1850-től jellemző erőteljes norvégosítási politika következtében a számi gyerekeknek norvégul kellett tanulniuk, és a tanórákon kívül is egyre inkább kiszorult a lapp nyelv a használatból.

---

[2] Teljes neve: 169. számú ILO Egyezmény a bennszülött és törzsi népekről a független országokban

[3] Jelenleg Karasjok, Kautokeino, Nesseby, Porsanger, Tana, Kåfjord, Tysfjord, Snåsa és Lavangen alkotják. További települések is dönthetnek a csatlakozásról.

Az iskolatörvényt 1959-ben módosították, elvileg lehetővé téve a számik számára az anyanyelvű oktatást, a tényleges általános iskolai oktatást azonban csak 1967-ben kezdték meg, a lapp mint első nyelv, 1972-től pedig második nyelv bevezetésével (Gaup 2004: 103). Először a számi központi területek északi számi körzetében indult be a lappoktatás, képzett tanárok és tankönyvek hiánya miatt a déli számi és a lulei számi területen később vált lehetővé a lapp mint első nyelv oktatása (Lund 2003: 38).

A gimnáziumi osztályokban folyó lappnyelv-oktatást 1970-ben vezették be (St.meld. nr. 15, 4.5). Az első gimnáziumi osztály Karasjokban indult, ami 1976-tól Karasjoki Számi Középiskolaként működik. Mivel az iskolának lapp és norvég nyelvű diákjai is voltak, párhuzamos osztályokkal dolgoztak a két nyelvi csoportnak megfelelően; a lapp nyelvű diákok lapp nyelven tanultak bizonyos tantárgyakat, ami általában a kompetens lapp nyelvű tanárok meglététől függött (Lund 2003: 46). Az északi lapp mellett lulei és déli lapp oktatás is volt az 1980-as évektől, második, valamint C-nyelvként, azaz harmadik, a középiskolában kezdett nyelvként. Mivel nem minden iskola rendelkezett kompetens tanárokkal, gyakran úgy oldották meg a helyzetet, hogy egy tanár több intézményben tanított (Lund 2003: 47). Ezt a gyakorlatot még ma is alkalmazzák, például a vizsgálatomban részt vevő tromsøi iskola tanárai is.

Azokban az esetekben, amikor az adott intézményben nincsenek meg a feltételek a lapp nyelv tanulására, a tanulók távoktatás keretében folytathatják tanulmányaikat (vö. Samisk opplæring – rettigheter og plikter 2010: 5).

Lapp nyelvű oktatást, illetve a lapp nyelv oktatását végző általános iskolák viszonylag nagyobb számban működnek Norvégiában. Középiskolában lapp nyelvű oktatás csak Karasjokban és Kautokeinoban folyik. Ezenkívül több középiskolában tanítanak lapp nyelvet, lapp tantárgyakat, jellemzően Nord-Norge és Nord-Trøndelag megyékben (St.meld. nr. 34, 5.2). Finnmark megye középiskoláiban minden tanuló tanulhatja az északi lapp nyelvet választható formában. A többi megyében egyes iskolákban van erre lehetőség.

Ma már mindhárom norvégiai lapp nyelv megjelenik a tankönyv-, illetve könyvkínálatban, de az északi lapp rendelkezik a legbővebb kínálattal, ami indokolható az északi számi területen működő tanintézmények túlsúlyával. A nyomtatott tananyagkínálatot digitális tananyagforrás egészíti ki.[4] Mindezeken túl széleskörű elektronikus tananyagkínálat, internetes kurzusok állnak a kisebbek és a nagyobbak rendelkezésére.[5]

Norvégiában az 1997-es iskolai reformmal együtt saját számi tanterv is készült (*L97S*), abban jelent meg először a számi iskola fogalma, olyan iskolát, osztályt vagy települést értve alatta, amely a számi tantervet veszi alapul. Az azonban csak a lapp nyelvű közigazgatási körzetben lapp nyelven – vagy lapp nyelvet – tanuló diákokra vonatkozott. A tanterv központi eleme a többkultúrájú és kétnyelvű kompetencia kifejlesztése volt, azonban az akkor még jellemző tankönyvhiány a két tanterv egyenrangúságát és egyenértékűségét a gyakorlatban meghiúsította (Lund 2003: 84).

A ma érvényben lévő, a norvég tantervvel egyenértékű számi tanterv (*Kunnskapsløftet-Samisk*) már nemcsak a számi körzetekre, hanem az azon kívül lapp oktatásban részt vevő tanulókra is érvényes. A fentebb említett esetekben ezt a változatot kell alkalmazni, olyan tantárgyak esetében pedig, amelyekre vonatkozóan nincs kidolgozott számi tanterv, a nemzeti tantervet kell figyelembe venni. A tantervi kereten belül az oktatás tartalmára vonatkozó előírásokat a Számi Parlament határozza meg (Gávnos 2007: 5).

**A gyakorlat. Vizsgálatom eredményei és tapasztalatai (2009–2010)**

1. Az északi számi területen (Tromsøben és a környező északi településeken) élő adatközlőim gyermekei között a lapp nyelvű iskolában tanulók aránya a kisebb, ők alkotják az iskoláskorú és idősebb személyek több mint 42%-át, míg a nem lapp nyelvű intézményt látogatók aránya majdnem eléri az 58 %-ot. Ennek egyik fő oka, hogy a számi közigazgatási területen kívül élőknek korlátozottabbak a lehetőségei. A másik ok a korábbi norvégosító politika hatásában és a szülők lapp nyelvhez való hozzáállásában keresendő. Becslések szerint a norvégiai számi népességnek csak a fele rendelkezik a lapp nyelv ismeretével, nagy részük valószínűleg nem ösztönzi gyermeke nyelvtanulását. Mivel ezek a gyerekek a családban nem sajátíthatták el a nyelvet, nincsenek birtokában a lapp nyelvű oktatásban való részvételhez szükséges nyelvtudásnak, hacsak nem lapp óvodát látogattak.

[4] A listát lásd http://www.statped.no/moduler/templates/Module_Overview.aspx?id=55854&epslanguage=NO

[5] Ld. http://e-skuvla.no

Továbbá nagyon jól megmutatkozik az ötven évnél idősebbek esetében, hogy a korabeli politikai viszonyoknak megfelelően, a gyermekkoruk idején jellemző norvég kisebbségpolitika következményeként egyikük sem járt, illetve járhatott lapp nyelvű iskolába.

2. Az iskola szintjén a lapp nyelvű oktatásban résztvevők aránya alacsonyabb, mint az óvodában, a lapp nyelvű oktatásban történő részvételi tendencia tehát csökkenő az oktatási szint emelkedésével. A lapp nyelvű óvodát látogatott gyerekeknek viszonylag nagy része nem lapp nyelvű iskolában tanul vagy tanult tovább.

3. A számi közigazgatási területen kívül eső Tromsøben több iskolában is folyik lappnyelv-tanítás, számi osztályt csak a vizsgálatomba bevont *Prestvannet skole* általános iskolában indítanak – ma már 12 éve. Három csoportban tanítják az összesen 25 gyermeket, ami az iskola tanulói összlétszámának valamivel több, mint 7%-t jelenti. További 12 tanuló a lapp nyelvet második nyelvként tanulja. A lapp nyelvű osztály tanulóinak száma 2000 óta emelkedő tendenciát mutat, de az utóbbi két évben stagnál. Ez utóbbi a nyelv megőrzése szempontjából semmiképp nem értékelhető pozitívnak.

Az osztályban számi származású gyerekek tanulnak, akik az iskola előtt túlnyomórészt számi óvodába jártak. A lappot második nyelvként pedig elsősorban olyan számi szülők gyermekei választják, akik maguk nem tudják a nyelvet, de szeretnék, ha gyermekük megtanulná azt. A gyerekek motiváltsága változó, de általában a nagy részük megfelelő motivációt hoz otthonról, és szívesen foglalkoznak a nyelvvel. Néhány esetben azonban a szülőket is meg kell győzni a lapp nyelv tanulásának a hasznosságáról.

A tanárok lapp anyanyelvi beszélők – és feltételezhetően lapp dominanciás két- vagy többnyelvűek. Az intézmény öt lapp tanára a város többi lappnyelv-oktatást végző iskoláinak nyelvóráit is ellátja, iskoláról iskolára járva.

**Összegzés**

Norvégia számipolitikája az 1800-as évektől napjainkig hatalmas változásokat tud felmutatni, hosszú utat tett meg mai rendszeréig. Ezeknek a változásoknak az oktatás területén is több pozitív hozadéka van.

Általánosságban elmondható, hogy az utóbbi években megnőtt az érdeklődés a lapp nyelvű oktatás, illetve a lapp nyelv tanulása iránt. A korábban olyan sok nehézséget jelentő lapp nyelvű és tartalmú tankönyvek hiánya az elmúlt évtized alatt mérséklődött; ma már több ilyen tankönyv és nyelvkönyv van forgalomban.[6]

Napjainkban a lapp nyelvű közigazgatási területen *de jure* lehetőség van a teljes körű lapp nyelvű oktatásban való részvételre. Ez az elméletileg biztosított lehetőség az egyes helyeken, iskolákban azonban egymástól eltérő mértékben valósul meg a gyakorlatban, aminek legmeghatározóbb okai közé sorolható a tanár- (és esetenként a tankönyv)hiány, valamint a szülők hiányzó tudatossága.

Negatívumként értékelhető, hogy a lapp nyelvű közigazgatási területen, illetve azon kívül *de jure* jelentős eltérés van, ami de facto még markánsabban megmutatkozik. Ugyanígy a három lapp nyelvi variáns esetében is különböznek a feltételek.

Ezért az eddig megtett pozitív lépések folytatásaként a lapp nyelv változatainak megőrzése érdekében további intézkedések szükségesek.

**IRODALOM**

Gávnos *2007*. *Samisk innhold i Kunnskapsløftet - et ressurshefte for lærere i grunnopplæringen.* Utdanningsdirektoratet. 5.

Gaup Eira, I. M. 2004. *Sámi language in Nordic countries status and domain clarification / Sámegiella.* Davviriikkain: stáhtus- ja domenačcielggadepmi.

Hætta, O. M. 2002. *Samene. Nordkalottens urfolk*. Kristiansand: Høyskole Forlaget AS.

Jávorszky B. 1991. *Észak-Európa kisebbségei*. Budapest: Magvető Kiadó.

Lanstyák I. 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2009. évf. 1. szám. 27–44.

Lund, S. 2003. *Samisk skole eller Norsk Standard? Reformene i det norske skoleverket og samisk opplæring*. Karasjok: Davvi Girji.

Minde, H. 2005. Fornorsking av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger? *Gáldu Čála* 2005. évf. 3. szám.

Minnerup, G., Solberg, P. 2011. *First world, first nations: internal colonialism and indigenous self-determination in Northern Europe and Australia.* Brighton: Sussex Academic Press.

[6] A listát lásd http://www.statped.no/moduler/templates/Module_Article.aspx?id=73112&epslanguage=NO

Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. 1995. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
Thuen, T. 1980. *Samene – urbefolkning og minoritet*. Tromsø–Oslo–Bergen: Universitetsforlaget.

**FORRÁSOK**

Gávnos. Samisk innhold i Kunnskapsløftet - et ressurshefte for lærere i grunnopplæringen. 2007. Utdanningsdirektoratet. [http://www.udir.no/Upload/lareplaner/veiledning/Gavnos.pdf – 2013.03.27.]
Magga, T. L. L., Myrvold, M. 2007. Gávnos. Samisk innhold i Kunnskapsløftet - et ressurshefte for lærere i grunnopplæringen. Utdanningsdirektoratet. [http://www.skolenettet.no/templates/Page.aspx?id=42576&epslanguage=NO – 2012.11.07.]
Kunnskapsløftet-Samisk
Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa
Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (Sameloven)
Samisk opplæring – rettigheter og plikter. 2010.
SEG 2000. Rapport. Undersøkelse om bruken av samisk språk 2000. Tana: Samisk Språkråd.
St.meld. nr. 15 (2000-2001) Nasjonale minoritetar i Noreg – Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar
St.meld. nr. 34 (2001-2002) Om høyere samisk utdanning og forskning

Műhelyindító előadás

**BERTA TIBOR**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hispanisztika Tanszék, Szeged
*tberta@hist.u-szeged.hu*

# Nyelvi és társadalmi változás

## A NŐNEM MORFOLÓGIAI KIFEJEZÉSÉNEK INTÉZMÉNYESÍTÉSE A MAI SPANYOLBAN

***Kulcsszók:*** *nyelvváltozás, spanyol morfológia, nyelvtani nemek, nőnem*

A nyelvi és a társadalmi változások közötti kölcsönhatás a szociolingvisztika és a történeti nyelvészet számára is igen fontos kutatási terület. A nyelvi rendszer bizonyos elemei a társadalmi viszonyok leképeződésének tekinthetők, ezért ez utóbbiak átalakulása gyakran az előbbiek módosulásait is eredményezi. Ugyanakkor és éppen ezért maga a nyelvi rendszer és annak használata is képes hatást gyakorolni a társadalomra. Ennek a kölcsönhatásnak mindkét irányát egyaránt jól példázzák a spanyol morfológia területén a személyeket jelölő főnevek nemének kifejezésében és használatában az utóbbi évtizedekben végbement változások, melyek szoros összefüggésben vannak bizonyos társadalmi átalakulásokkal. E dolgozatban a nyelvi változás társadalmi intézményesítésének két, ellentétes irányú útját mutatjuk be: az első példa a társadalmi átalakulás által kiváltott nyelvi újítás normativizálását, a második a tudatos, intézményesen meghatározott nyelvhasználatnak a közgondolkodásra gyakorolt hatását mutatja be.

Az első példa kiindulópontjaként először is tekintsük át a személyeket jelölő spanyol főnevek neme és alakja közötti összefüggéseket. Ezek nemük és alakjuk szerint az alábbi három nagy csoportra oszthatók.

1. Az első csoport főneveinek neme kizárólag nyelvtani jellegű, állandó, ahogy alakjuk is: ezt a típust illusztrálják a *persona* n. 'személy', a *víctima* n. 'áldozat' és a *criatura* n. 'gyermek' főnevek, melyek jelentésüktől függetlenül grammatikai szempontból nőneműek.

2. A második csoportba tartoznak azok a főnevek, amelyeknek neme a természetes nem szerint váltakozik, alaktani szempontból azonban egyalakúak; ilyenek például az *estudiante* h./n. 'diák(lány)' és a *cónsul* h./n. 'konzul(nő)' főnevek.

3. A harmadik csoportot a nemüket a természetes nem szerint változtató és alaktani szempontból külön hímnemű és nőnemű morfok váltakozását mutató főnevek alkotják; ebbe a típusba tartoznak például az *alumn**o*** h. 'tanuló' és az *alumn**a*** n. 'tanulóleány' vagy a *profesor* h. 'tanár' és *profesora* n. 'tanárnő' alakokat váltakoztató főnevek.

Az utóbbi évtizedekben megfigyelhető ennek a rendszernek az átalakulása, aminek eredményeképpen olyan foglalkozásnevek, amelyeknek alakja eredetileg nem jelölte a hím- és nőnem váltakozását, nőnemben most már külön nőnemű *-a* suffixumot kapnak. A változás eredménye, hogy az érintett főnevek a fentebb bemutatott második típusból a harmadik típusba kerülnek át. Ezt a nyelvtani változást illusztrálják a következő példák:

| | | |
|---|---|---|
| *ministro* h. | → *ministro* h./n. | → *ministro* h./*ministr**a*** n.'miniszter(nő)' |
| *presidente* h. | → *presidente* h/n | → *presidente* h./*president**a*** n. 'elnök(nő)' |
| *juez* h. | → *juez* h./n. | → *juez* h./*juez**a*** n. 'bíró(nő)' |

Ez a spontán kialakult jelenség viszonylag gyorsan elterjedt, így ennek engedve a spanyol akadémia bizonyos főnevek esetében jóváhagyta a változásnak az akadémiai normába való beemelését. Erre utal Gómez Torrego (1989: 10) a következő szavakkal: „Mivel a nők számára elérhetővé váltak bizonyos posztok, amelyeket nemrég még kizárólag férfiak tölthettek be, a Spanyol Királyi Akadémia sok, eredetileg egyalakú főnevet kettéosztott, azokat hímnemű és nőnemű formákkal ellátva". Az idézetből kitűnik, hogy a szerző szerint az említett nyelvi

változást egyértelműen a modern társadalomban bekövetkezett átalakulás, azaz a nők egyenjogúsodásának folyamata váltotta ki. Ezzel az állítással nagy vonalakban egyet is érthetünk, azonban – tekintve, hogy szakirodalomban a hiperkarakterizációnak is nevezett jelenség sem időben, sem hatókörében nem korlátozódik a női emancipáció esetére – a fenti megállapítás mindenképpen kiegészítésre szorul.

Egyrészt – noha az ilyenfajta hasadás kétségtelenül a XX. században vált gyakorivá – bizonyos, eredetileg egyalakú főnevek (néha melléknevek) esetében már a beszélt latinban – *lupus femina* → *lup**a*** 'nőstényfarkas', *porcus femina* → *porc**a*** 'koca', *pauper mulier* → *pauper**a** mulier* → *'szegény asszony'* (Tamás 1978: 80) – és később a középkori spanyolban is előfordult – *la señor* → *la señor**a*** 'hölgy', *la infante* → *la infant**a*** 'hercegnő' (Pidal 1989: 75). Másrészt ugyanez a jelenség nem korlátozódott a biológiai nemmel rendelkező élőlényeket jelölő főnevekre, hanem szintén jelentkezett bizonyos tárgyakat jelölő vagy a biológiai nem tekintetében érdektelen állatneveknél, ráadásul nemcsak nőnemű, hanem hímnemű főnevek esetében is – lat. *grūe* n. → sp. *grú**a*** → *grull**a*** n. 'daru', lat. *cicere* h. → sp. *chíchar**o*** h. 'borsó', lat. *cortice* h. → sp. h. *corch**o*** 'parafa' lat. *pulice* n. → sp. *pulg**a*** n. 'bolha', lat. *passer* → vg. lat. *passare* h. → sp. *pájar**o*** h. 'madár' (Penny 2006: 151).

Így pusztán a nyelvtani struktúra szempontjait figyelmbe véve tulajdonképpen az a tendencia figyelhető meg, hogy a valamennyi nyelvtani nemmel kompatibilis, vagyis ebből a szempontból indifferensnek érzett *-e*, illetve mássalhangzós végződéseket felváltották az egyes nemek esetében jellemzőbbnek tartott *-o*, illetve *-a* végződések, ez pedig sokkal inkább intralingvális, azaz a nyelvi rendszeren belül működő, nem pedig extralingvális, vagyis külső, társadalmi motivációt feltételez (Berta 1996).

Ugyanakkor kétségtelen, hogy bizonyos társadalmi sztereotípiák is hatással lehettek az itt tárgyalt jelenségre. Bizonyára nem véletlen, hogy ez a nyelvi változás éppen a XX. század második felében kezdett nagyobb méreteket ölteni, amikor a nők társadalmi elfogadottsága jelentős mértékben javult, ahogy az sem, hogy általában a jelöltebbnek számító nőnemű, *-a* végződésű főnevek megjelenéséről van szó, hiszen éppen a nőknek bizonyos funkciókban korábban ritkább jelenléte miatt ezek társadalmi szempontból is jelöltebb esetek. Érdemes megemlíteni, hogy ismeretes néhány ellentétes irányú változás is, amikor a férfiaknak korábban jellemzően női szakmákban történt megjelenése új hímnemű alakok létrehozását vonta maga után (bár a beszélők általában elkerülik a hímnemű alakoknak az eredetileg csak nőnemben használt főnévből morfológiai eljárással történő képzését[1]). Nyilvánvalónak tűnik tehát, hogy a foglalkozások és a nemek társadalmi hagyományokon alapuló, megszokott elosztásának megváltozása tükröződik ilyen formában a nyelvi kategóriák és alakok változásában.

Ami az újítás intézményessé válását illeti, a Spanyol Királyi Akadémia a XX. század második felében – tekintettel a beszélt köznyelvben való elterjedtségükre – az új alakok egy részének használatát elfogadottnak nyilvánította, így olyan nőnemű, *-a* végződésű új formák, mint az *asistenta, jueza, presidenta, médica* és *ministra* megjelentek az akadémiai szótárakban, vagyis ebben a formában intézményesedett a beszélt nyelvben már korábban bekövetkezett nyelvi változás (RAE 2005)[2].

A fentebb leírt eset bemutatásával azt illusztráltuk, hogy a társadalomban bekövetkező változások milyen formában gyakorolhatnak hatást magára a nyelvi rendszerre, hogyan eredményezhetik a nyelvtan struktúrájának módosulását, és az így bekövetkező változás milyen módon válik az elfogadott nyelvi norma részévé. Következő példánk megértéséhez, mely az intézményessé válásnak a nyelvhasználat irányából induló társadalmi hatás elérését célzó, „felülről jövő" módját mutatja be, kissé vissza kell pillantanunk a huszadik század végi spanyol társadalom történetére.

A nyelvi diszkrimináció elkerülésére irányuló hivatalos törekvések a kilencvenes évektől jelen vannak Spanyolországban, a nők és férfiak közötti tényleges egyenlőségről szóló 3/2007. számú alkotmánykiegészítő törvény 14. cikkelyének 11. bekezdése pedig egyértelműen kinyilvánítja, hogy a közintézmények tevékenységében fontos

---

[1] Így például a *modista* n. 'varrónő' jelentésű főnév alapján kialakult a 'divatszabó' jelentésű hímnemű *modisto* alak is, de ezt a mintát nem követik az *enfermer**a*** n. 'ápolónő' és az azafata n. 'légikisasszony' főnevek; az *enfermero forma helyett 'ápoló' jelentéssel az ATS betűszó használatos, a beszélők által szintén elutasított *azafato helyett pedig 'légikísérő' jelentéssel az auxiliar de vuelo összetétel terjedt el.

[2] Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az eredeti, egyalakú főnevek használata csaknem minden esetben továbbra is elfogadott nőnemben. Az *asistenta* főnév kizárólag 'háztartási alkalmazott' jelentésben használatos, minden más jelentésben az egyalakú *asistente* alakot kell használni mindkét nemre vonatkoztatva (RAE 2005).

szerepet kap „a nemi diszkrimináció nélküli nyelvhasználat kialakítása a közigazgatás területén, és annak előmozdítása valamennyi társadalmi, kulturális és művészeti kapcsolat tekintetében".

A törvényben megfogalmazott elvárásnak megfelelve az egyetemek és más közintézmények nyelvi útmutatókat dolgoztak ki, amelyekben a hivatalos célból írt szövegek szerzői számára olyan ajánlásokat fogalmaztak meg, amelyek segítségével a nyelvi diszkrimináció elkerülhető. Ezekben a kézikönyvekben elsődleges kérdésként szerepel annak a problémának a megoldása, hogy a spanyol nyelvtanban – más nyelvekhez hasonlóan – a hímnem jelöletlen, míg a nőnem általában jelölt, azaz specifikus eleme az oppozíciónak, vagyis a hímnemű főnevek általános jelentésűként mindkét nem vonatkozásában használhatóak, míg a nőneműek általában nem.

A granadai egyetem által kiadott útmutató (UGR) elismeri, hogy a hímnem – kizárólag nyelvészeti szempontból – jelöletlen, ezért alkalmas nemcsak a férfi jelölésére, hanem általános jelentés hordozására is, azonban kiemeli, hogy ennek az egyébként nyelvtani ténynek a nő társadalmi jelenlétének egyfajta elrejtése lehet a következménye, ezért a hímnemű alakok „ilyen használata a hímnem univerzális értelmezéséhez vezet, és hozzájárul a nyelvi diszkriminációhoz, ezért lehetőség szerint a nyelv által kínált egyéb eszközök alkalmazásával el kell kerülni" (UGR: 7). Ebből a fentebb idézett törvényi háttér által is meghatározott megfontolásból kiindulva, a nők társadalmi láthatóságának biztosítása érdekében tehát a kézikönyvek különböző, a hagyományostól eltérő, igen változatos kifejezésmódozatokat javasolnak. A málagai egyetem kiadványában (UDM 2002: 49–59) például az általános jelentésű hímnemű forma elkerülésére alapvetően három eltérő módozatot figyelhetünk meg: általános, kollektív értelmű főnév használatát – *losalumnos* helyett *elalumnado* 'diákok (diákság)', *losciudadanos* helyett *laciudadanía* 'állampolgárok', *losdescendientes* helyett *ladescendencia* 'leszármazottak' –, körülírásos szerkezetek alkalmazását – *eldeudor* helyett *lapersonadeudora* 'adós (személy)', *elcreditor* helyett *lapartecreditora* 'hitelező (fél)' –, illetve amennyiben ez nem lehetséges, akkor külön hímnemű és nőnemű alakok gyakran / jellel elválasztott alternatívaként történő felkínálását – *elviudo* helyett *elviud**o**olaviud**a*** 'özvegy', *el* propietario helyett *elpropietarioolapropietaria* 'tulajdonos', *eldestinatario* helyett ***ell**a**l**destinatari**o**/**a*** 'címzett'.

A javasolt megoldások következetes használata kétségtelenül alkalmas a nő önálló megjelenítésére, és egyúttal a hímnemű alak általános, jelöletlen értékének csökkentésére, vagyis ezáltal képes a társadalmi kapcsolatokra is hatást gyakorolni. Erre utal az a *Vanguardia* című napilap elektronikus kiadásában megjelent cikk által idézett epizód, amely szerint a mai kisiskolás lányok már nem vonatkoztatják magukra a *niños* megszólítást; ez azt jelenti, hogy az újabb generációk számára ez a hímnemű, többes számú főnévi alak nem rendelkezik a korábbi általános 'gyerekek' jelentéssel, csupán 'kisfiúk' jelentéssel bír, ezért a mindkét nem vonatkozásában a *niños y niñas* 'kisfiúk és kislányok' kapcsolatos szerkezet használandó.

A nyilvánvalóan pozitív társadalmi hatások mellett az ajánlott nyelvi megoldások hátránya, hogy esetenként nagyon nehézkessé teszik a kommunikációt. Bonyolultabbá válik a fogalmazás, az egyenértékű hímnemű és nőnemű alakok párhuzamos használata során a determinánsok és jelzők következetes nem- és számbeli egyeztetése nagy figyelmet igényel a szövegek írói, szerkesztői részéről[3]. Ezekre a nehézségekre hívta fel a figyelmet az az *El País* című napilap 2012. március 4-i számában megjelent értékelő tanulmány, amelyet Ignacio Bosque spanyol akadémikus fogalmazott meg, és összesen 26 spanyol akadémikus nyelvész írt alá. Ebben a szerző az utóbbi években megjelent útmutatók elemzése alapján – elfogadva a nők társadalmi megjelenítésének jogos igényét – kifejti, hogy a javasolt megoldások gyakran a nyelvhasználattól idegenek, és néha értelmetlenül igyekeznek elkerülni a hímnemű alakok általános, jelöletlen értékű használatát. A cikk igen nagy vitát kavart, amely a különböző szakmai és nem szakmai körökben napjainkban is zajlik. További a Bosque által fogalmazott szöveget támogató és bíráló cikkek jelentek meg, melyek közül az előbbiek a nyelvtani kategóriák „erőszakos" megváltoztatását, az utóbbiak a társadalmi szükségszerűséget emelik ki. A szakmai és laikus hozzászólások rendszeres elemzésére itt nincs módunk, ám puszta megjelenésük ténye is jelzi a téma fontosságát a nő társadalmi helyzetére rendkívül érzékenyen figyelő spanyol társadalomban.

Rövid összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a bemutatott példák a társadalom és a nyelv kölcsönhatásának két eltérő irányú mozgását illusztrálták. Az első esetben azt láthattuk, hogy a nő társadalmi szerepének megválto-

[3] A *vuestros/as alumnos/as* 'tanuló(lánya)itok' típusú szerkezetek esetében például igen gyakori a következetes egyeztetés elmaradása, ezért az így létrejövő *vuestros alumnos/as* típusú szerkezetekben mégsem érvényesül teljes mértékben a törvény és a nyelvtan betűje.

zása a spanyol morfológiában spontán változásokat hozott, melyek egy része mintegy következményként intézményessé, az akadémiai norma részévé is vált. A második eset azt mutatta be, hogy a nyelv milyen módon használható a nő társadalmi jelentőségének megfelelő megjelenítésére, illetve azt, hogy a felülről jövő, tudatos, társadalmi szempontból indokolt, de nem kellőképpen átgondolt, a nyelvész szakemberekkel nem egyeztetett megoldások a gyakorlatban milyen nehézségeket okozhatnak.

**IRODALOM**

Berta, T. 1996. Factores externos e internos en el desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género en español. *Acta Hispanica* 1. évf. 69–77.

Gómez Torrego, L. 1989. *Manual de espanol correcto*. Madrid: Arco/Libros.

Menéndez Pidal, R. 1989. *Manual de gramática histórica española.* Madrid: Espasa-Calpe.

Penny, R. *Gramática histórica del español.* Barcelona: Ariel.

RAE 2005. *Diccionario panhispánico de dudas.* Madrid: Real Academia Española/Asociación de Academias de la Lengua Española.

Tamás L. 1978. *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba.* Budapest: Tankönyvkiadó.

**FORRÁS**

BOE 2007 = Ley orgánica 3/2007, de 22 de marzo para la igualdad efectiva entre mujeres y hombres, *Boletín Oficial del Estado,* 2007. március 23.

Bosque, I. 2012. Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer. *El País.*
[http://cultura.elpais.com/cultura/2012/03/02/actualidad/1330717685_771121.html – 2012. 11.07.]

UDM 2002 = Castro, A. M. C., Salazar, G. S., Guerra, M. A. M. 2002. *Manual de lenguaje administrativo no sexista.* Málaga: Universidad de Málaga/Ayuntamiento de Málaga.

UGR = *Guía de lenguaje no sexista.* Granada: Universidad de Granada.
[http://unidadigualdad.ugr.es/pages/documentos/guiadellenguajenosexista – 2012.11.19.]

Sabogal, M. W. 2012. ¿La lengua tiene género? ¿Y sexo? *Vanguardia*.
[http://www.vanguardia.com.mx/lalenguatienegeneroysexo-1233314.html – 2012.11.19.]

Műhelyelőadások

**EITLER TAMÁS**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol Alkalmazott Nyelvészet Tanszék, Budapest
*eitler.tamas@btk.elte.hu*

# Az angol mint globális nyelv dekoratív funkciójának jellemzői

***Kulcsszók:*** *dekoratív angol, adaptáció, angol mint lingua franca, ideológia, angol mint világnyelv*

## 1. Bevezetés

Egy színes japán iskolai tolltartón a következő angol mondatot olvashatja a gyanútlan vásárló: „The wind has shifted to the south-east. I am exposing myself comfortably to it." (McArthur 1998: 27; Tan, Rubdy 2008: 2; Dougill 1987). Míg például egy széldzsekin vagy egy sapkán, sálon esetleg semmilyen feltűnést nem okozna a széllel való bátor szembenézés deklarálása, addig egy tolltartó feliratként nem odavágó a használata. A jól látható tárgyak jól látható felületein az efféle nem kommunikációs funkciójú szövegek egyértelműen dekorációs célt szolgálnak. Ez a dekoratív nyelvhasználat (Dougill 1987, Brock 1991) az angol nem teljes nyelvi kommunikációs kódrendszerét importálja (pl. annak nyelvi szabályaival, hosszabb, összefüggő szövegeivel), hanem az eredeti kontextusból kiszakított szövegdarabokat tetszés szerint, önkényesen összerakva, sokszor nyelvileg nem jól formált alakban szokatlan kommunikációs helyzetekben használja fel és konfigurálja újra (Seargeant 2005: 314).

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a Kachru angol nyelvi világmodelljében (1988) „Táguló körnek" nevezett területeken a brit gyarmati múlttal nem rendelkező országokban a közvetítőnyelvi funkciók mellett az angol dekoratív funkciója hogyan érvényesül, s melyek e dekoratív angol nyelvi ismérvei. A jellegzetes nyelvi vonások meghatározása azért szükséges, mivel a szakirodalom egyáltalán nem részletezi ezeket, és így a dekoratív angol határai meglehetősen elmosódottnak tűnnek.

A komplex nyelvi helyzetet jól jelzi, hogy az ún. „Táguló körön" belül – továbbá e kör és a másik két centrálisabb kör között is (lásd alább) – a közvetítőnyelvként használt angolt (angol mint lingua franca) tipikusan eltérő anyanyelvű beszélők alkalmazzák egymás között az üzleti élettől (kereskedelem, turizmus) kezdve a tudományos-technológiai szektorral bezárólag. Ezzel szemben a „Táguló kör" angol nyelvhasználói az angolt mint globális nyelvet további speciális és kizárólagosan helyi célokra is felhasználhatják. Ilyenek a szlogenek, a cégnevek, a boltfeliratok, a tájékoztató feliratok, kiadványok vagy az informálisabb regiszterek közül a populáris kultúra különféle területei.

A tanulmány a célirányosan gyűjtött multimodális korpuszból vett tipikus eseteken keresztül elemzi, hogyan történik az angol nyelv helyi viszonyokhoz adaptálása többek között Japánban és Skandináviában a különféle üzleti és közösségi tájékoztatásban. Ahogy később látni fogjuk, a dekoratív angol ismérvei között található (1) a kontextuális referencia hiánya, (2) a nem grammatikus vagy túlságosan rövid, elliptikus kifejezések, (3) a multimodális redundancia erős foka és (4) a túlzott deiktikusság, túldetermináltság.

## 2. Az angol mint globális nyelv helyhez kötött felhasználása

Kachru (1992: 356) minden későbbi kritika ellenére (Jenkins 2002) mára klasszikussá vált angol világnyelvi modellje alapján az angol nyelv használóit a nyelvhasználati színterek és funkciók mentén három jellegzetes földrajzi, egyúttal szociokulturális területre lehet besorolni. Az első, ún. „Belső körbe" tartoznak azok a területek, országok, ahol az angolt anyanyelvként használják már régebb óta: ide tartozik Nagy Britannia, Írország, az Egyesült Államok, Ausztrália, és Új Zéland. A második, ún. „Külső körbe" azok a – jellemezően brit gyarmati múlttal rendelkező – országok tartoznak, ahol az angolt második nyelvként használják. Ezeken a területeken az angol sajátos helyi, nemzeti karakterrel bíró változatai alakultak ki. Az angol nyelvnek az egyes országokon (pl. India, Nigéria) belüli kommunikációs célból intézményesült használatát az oktatási rendszerben privilegizált helyzete támogatja (Platt et

al. 1984). A harmadik, ún. „Táguló kör" – jellemzően brit gyarmati múlttal nem rendelkező – országaiban az angolt tipikusan sem anyanyelvként, sem pedig második nyelvként, hanem idegen nyelvként használják, s elsősorban a külföldiekkel való üzleti, tudományos, kulturális érintkezés nemzetközi nyelveként, igazi lingua francaként tekintenek rá. Ebbe a harmadik körbe tartozik a jelen tanulmányban felhasznált példák származási helyeként megjelölt Japán és hagyományosan Skandinávia is.

Az angol nyelv terjedésének presztízzsel való összefüggése a dekoratív angol megjelenésében is szerepet játszhat: Crystal (1997) az angol terjedésében és lingua francakénti használatában a presztízs szerepét is jelentősnek ítéli meg. Az angol nyelvre mint árucikkre tekintenek mind a nyelvtanulók, mind a nyelvhasználók, s egyfajta szimbolikus tőke megszerzését látják az elsajátításában. Ezen tőke révén válik lehetővé sokuk számára a társadalmi mobilitás, legyen szó akár a Dél-Afrikai Köztársaság bennszülött angol nyelvhasználóiról (akik számára az angol nem egyszerűen második nyelv) vagy éppen a filippinó „világnomád" vendégmunkásokról.

A presztízsen túlmenően is találunk azonban okokat az angol egyre több és láthatóbb helyen történő alkalmazására. A vizsgált korpusz döntő részét képező japán anyag miatt például fontos külön kitérni arra, hogy a japán és az angol nyelv együttes, egyazon multimodális kommunikátumon belüli használata kulturális és beállítódási konvenciókra is visszavezethető. Míg a japán nyelvet gyakran érzelmesnek, kétértelműnek és indirektnek lehet jellemezni, addig az angol a 'logikus', 'tömör' és 'direkt' jelzőkkel illethető (Carroll 2001a: 170; Matsuda 2000: 174, idézi McKenzie 2010: 17), és ezért a japán szöveg ellenpontozására vagy árnyalására (vagy akár az egész japán szöveg helyett) kiválóan alkalmazható.

Az angol nyelv dekoratív használatát Japánban jelentősen elősegíti továbbá, hogy a japán romaji írás, vagyis a latin betűs abc eleganciát, kifinomultságot és modernséget sugall; megjelenése önmagában is nagyvilági, elegáns hatást kelt egy olyan országban, ahol a kinézet fokozottan számít (Dougill 2008: 18). Ugyanakkor az angolt többek között a szavak rövidsége és könnyű – perifrasztikusságából adódó – kombinálhatósága miatt nemcsak Japánban, hanem a „Táguló kör" más országaiban is dekoratívnak, eleganciát vagy éppen coolságot közvetítőnek, nem olvasandónak, feltétlenül értendőnek tekintik, hanem – nyilván bizonyos fokú felszínességgel – díszítőeszköznek érzékelik és értékelik, és ennek megfelelően használják azután teljes nyugalommal, nem törődvén a jelentős nyelvtani hibákkal és az értelemzavaró kifejezésekkel.

### 3. Kutatási módszerek

Az exploratív kutatás arra kereste a választ, hogy a brit gyarmati múlttal nem rendelkező országokban a dekoratív angolt milyen ismérvek különböztetik meg a kommunikációs funkciójú lingua franca angoltól a „Táguló kör" országaiban, többek között Japánban és Skandináviában a különféle üzleti és közösségi tájékoztatásban.

A multimodális, vagyis több szemiotikai módot, jelrendszert egyszerre alkalmazó multimediális, vagyis több médiát, „vivőeszközt" integráló kommunikátumok korpuszába több helyről (illusztrált albumok, internetes blogok, keresőmotoros keresés, városi etnográfia) célzott, koncentrált, nem véletlen mintavétellel kerültek be a vizsgálati elemek. A kiválasztás szempontjai között szerepelt az egyértelmű használati kontextus.

### 4. A dekoratív angol fontosabb ismérvei

A vizsgált korpuszban a dekoratív angol használatának négy fő ismérvét lehetett felderíteni. Az első ezek közül a kontextuális referencia hiánya, a második ismérv a nem grammatikus vagy az elliptikus, túlságosan rövidített kifejezések használata, a harmadik ismérv a multimodális redundancia erős foka, végül a negyedik ismérv a túlzott deiktikusság, túldeterminált ság jelenléte. A következőkben ezeket a jellegzetes jegyeket vesszük sorba példákon keresztül.

A bevezetőben említett japán iskolai tolltartó felirata – „The wind has shifted to the south-east. I am exposing myself comfortably to it." (McArthur 1998: 27; Tan, Rubdy 2008: 2; Dougill 2008) – egyértelműen a kontextuális referencia hiányát példázza. További, kontextuálisan kevéssé releváns szövegpéldák: egy koreai papír jegyzettömbön „my boastful hot apple tea" (Brock 1991: 51); egy japán bevásárló táskán: „Those people had better know the way of tradition" (Dougill 2008: 18); egy japán sztereó magnón „I hope to playalong with the heartiest gadgetry manifestingmy destiny." (Dougill 2008: 19).

A multimodális redundancia nehezebben ismerhető fel, ám sokkal gyakoribb, mint a kontextuális referencia hiánya. Az 1. ábra dohányzóhelyet kijelölő tájékoztató poszterén használt angol szöveg dekoratív funkciójúnak

minősíthető a kommunikátum multimodális redundanciája és túldetermináltsága miatt. A poszteren több szemiotikai rendszer együttes használata látható: a színek, a tipográfia és a két nyelv, a japán és az angol mind-mind különálló szemiotikai rendszert alkot. Együttes alkalmazásuk azonban jelentős többletjelentést eredményez. Ha a meglehetősen formálisnak, hivatalos stílust közvetítő sans serif tipográfiától egyelőre eltekintünk, a poszter multimodális kompozíciójában központi helyen szereplő, méretével is szembeötlő megszemélyesített, „cukisított" (kawaii) szemetesláda tekintete és kézmozdulata, illetve szövegbuborékba helyezett figyelmeztető-tájékoztató mondandója már önmagában is érthetővé teszi a hely funkcióját. A japánul nem beszélő járókelők számára pedig a nemzetközi egyezményes dohányzáspiktogram elégséges információ volna a helyes cselekvés megvalósítására. Ezzel együtt válik érdessé az, hogy mindezen szemiotikai rendszerek használatával egyidejűleg a *Smoking area* felirat is belekerült a kompozícióba, ráadásul viszonylag csökkentett szembeötlőségű helyen, kis méretben, a piktogram mellett és alatt, vagyis hátraküldve.

**1. ábra**
*Smoking area* (Alt, Yoda 2007)

Az angol szöveg használatát itt is dekoratívnak lehet nevezni, hiszen pragmatikus funkciója csekély, illetve eltörpül a kompozíció kiemeltebb szemiotikai elemei mellett, melyek a kiemelésnek köszönhetően önmagukban is eredményesen valósítják meg a közlést. A megszemélyesített, élénk színű kuka és az angol nyelv dekorativitása szemben áll a japán szöveg információs teljességével és a piktogram egyszerűségével.

A multimodális redundancia egy további jellegzetes példáját mutató 2. ábra értelmezéséhez szükséges annak ismerete, hogy a japán városokban különösen komoly gondot okoznak az oda beköltözött varjak, akik a szemeteskukák dézsmálása következtében szemétdombbá változtatják a lakókörnyezetet. Ennek elkerülésére szemeteskuka-hálók használatára és más óvintézkedések betartására felszólító poszterek kerülnek kihelyezésre.

**2. ábra**
Shutout (Alt, Yoda 2007)

A minden részletre kiterjedő és érzelmi bevonódást elősegítő japán szöveges tartalmak és az érzelmeket kifejező színek (lila színű szeméttároló, kék szemét) és ábrázolt gesztusok (a megszemélyesített szeméttároló összevont szemöldöke, arcjátéka, kézmozdulata) szemiotikai együttese mellett szereplő, a képi kompozícióba szervesen illesztett, ilyen főnevesített vagy akár igei formában a „Belső kör” anyanyelvi angoljaiban nem használt angol szöveg (*Shutout*) különös jelentéstöbbletet nem hordoz. Nem egészíti ki, és nem is árnyalja a kommunikátum több, más módon többszörösen és részletesen kifejezett üzenetét. A jelentés például a japán nyelvet nem ismerő külföldi számára pusztán a képi kommunikáció segítségével egyszerűen felfejthető. A nem szembeötlő angol szöveg az elhárítás és óvás gesztusát messzemenőkig kifejező tenyéren való szerepeltetése redundánsnak, pragmatikai funkció nélkülinek, díszítő célúnak tekinthető.

A 3. ábrán szintén nyelvtanilag rosszul formált, egyúttal meglehetősen rövid, helytelen lexikai elemet tartalmazó, s ezért nem egykönnyen értelmezhető angol szöveget találhatunk dekoratív funkcióban.

**3. ábra**
No click (Alt, Yoda 2007)

Az angol nyelv dekoratív használata ugyanakkor nem korlátozódik a „Táguló kör” keleti területeire, hanem például a nemzetközi áruházláncok és márkák expanziója miatt Európában is megtalálható. A dán Jysk lakberendezési és háztartási áruházlánc 4. ábrán található reklámtáskája a cég európai boltjaiban mindenhol kapható, s látványa hétköznapinak tekinthető.

**4. ábra**
My blue bag – a Jysk reklámtáskája
*jysk.com/si/97/491/495/1959500/a/popup?aid=1959500&gid=495*

A deiktikus és szembeötlősége révén elementáris deklaratív erejű *My blue bag* felirat semmilyen kommunikatív vagy pragmatikus funkcióval nem bír, sőt igazából a cég arculatát meghatározó logótól és szlogentől veszi el a helyet. Ez utóbbiak a táska alsó sarkában, hátraküldve, lefokozva találhatóak, míg a fő üzenet a semmitmondás – a szöveg funkciója pedig semmi egyéb, mint a dekoratív helykitöltés. A Jysk-táska jól szembeállítható a magyarországi Media Markt üzletláncának korábbi reklámszatyrával, melyen a „Mert hülye azért nem vagyok" felirat a cég szlogenje volt egy időben, s nem pusztán a dekorativitást szolgálta.

A vizsgálat eredményeképpen itt tömören bemutatott eddigi japán, koreai és európai kontextusú példák azt mutatják, hogy egy kommunikátumon belül a dekoratív angol felsorolt jellegzetes jegyei közül egyszerre több is jelen lehet. Míg azonban a multimodális redundancia, a túldeterminált ság és a kontextuális referencia hiánya egymást kizárja, addig a nyelvi rosszul formáltság és elliptikus szerkezetek gyakori kísérői a többi nyelvi ismérvnek.

## 5. Összegzés

A tanulmány a témában gyűjtött multimodális korpuszból vett tipikus eseteken keresztül azt mutatta be, hogyan történik az angol nyelv helyi viszonyokhoz igazítása a „Táguló kör"egyes országainak különféle üzleti és közösségi tájékoztatásában. Az elemzés megállapította, hogy a dekoratív angol legfontosabb ismérvei között található (1) a kontextuális referencia hiánya, (2) a nem grammatikus vagy túlságosan rövid, elliptikus kifejezések és (3) a multimodális redundancia erős foka, illetve (4) a túlzott deiktikusság és túldeterminált ság.

### IRODALOM

Alt, M., Yoda, H. 2007. *Hello, Please! Very Helpful Super Kawaii Characters from Japan.* San Francisco: Chronicle Books.

Balázs, G. 1993. A ruhafeliratok szemiotikai-nyelvészeti kutatásának lehetőségeiről. Bevezetés. *Magyar Nyelvőr* 117. évf. 1. szám.14 – 20.

Brock, M. N. 1991. The good feeling of fine: English for ornamental purposes. *English Today* 26. évf. 2. szám. 51.

Carroll, T. 2001. *Language Planning and Language Change in Japan*. Richmond:
Curzon Press.

Crystal, D. 1997. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dougill, J.1987. English as a decorative language.*English Today* 12. évf. 4. szám. 33.

Dougill, J. 2008. Japan and English as an alien language.*English Today* 24. évf. 1. szám. 18–22.

Jenkins, J. 2003. *World Englishes*. London: Routledge.

Kachru, B. 1992. Teaching world Englishes. In: Kachru, B. (szerk.) 1992. *The Other Tongue. English across Cultures*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Matsuda, A. 2000. *Japanese Attitudes towards English: A Case Study of High School*
*Students*. Purdue University.

McArthur, T. 1998. *The English Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

McKenzie, R. M. 2010. The social psychology of English as a global language.*Educational Linguistics* 10. évf. 1–18.

Platt, J., Weber, H., Ho, M. L. 1984. *The New Englishes*. London: Routledge és Kegan Paul.

Seargeant, P. 2005. Globalization and reconfigured English in Japan.*World Englishes* 24. évf. 3. szám. 309–319.

Tan, P. K. W., Rubdy. R. 2008. Introduction. In: P. K. W. Tan, R. Rubdy (szerk.) 2008. *Language as Commodity. Global Structures, Local Marketplaces*. London: Continuum. 1–15.

### FORRÁSOK

Alt, M., Yoda, H. 2007. *Hello, Please! Very Helpful Super Kawaii Characters from Japan*. San Francisco: Chronicle Books. [jysk.com/si/97/491/495/1959500/a/popup?aid=1959500&gid=495 – 2012.11.20.]

**FERCSIK ERZSÉBET**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest
Károly Egyetem Bölcsészettudományi Kar Közép-európai tanszék, Prága
*e.fercsik@gmail.com*

# A házassági névválasztás trendjei

***Kulcsszók:*** *asszonynév, házassági név, névválasztás, nyelvi identitás, gender*

## 1. Bevezető

A magyar jogrendszer a házasságkötéskor és a házasság felbontásakor mintegy felkínálja a személynévi identitás megtervezését, ill. kialakítását, hiszen lehetőséget nyújt arra, hogy az érintettek névmódosítással is jelezzék a családi állapotuk változását. A gyakorlatban ez hosszú időn keresztül azt jelentette, hogy a feleség elhagyta korábbi nevét, és felvette a férje teljes nevét a *-né* képzővel kiegészítve (*Nagy Mária + Kis János → Kis Jánosné*). Ma is ezt a több évszázados múltra visszatekintő névalakot tartjuk a hagyományos, magyar asszonynévnek.

A 60-as évektől különböző társadalmi fórumokon, sőt a szakirodalomban is egyre gyakrabban foglalkoztak az asszonynév többszörösen diszkriminatív voltával, kiemelve hogy nemcsak a nők és a férfiak, hanem a nők egyes csoportjai között is különbséget tesz. Megfogalmazták azt is, hogy az emancipációnak, a női egyenjogúság megvalósulásának velejárója az asszonynevek eltűnése (Hexendorf 1963; Kassai, Nagy, Szende 1972; J. Soltész 1979). A következőkben az országos statisztikai adatok elemzésével arra keresem a választ, hogy az elmúlt évtizedekben megfigyelhető-e ez a tendencia, azaz a családi állapot változásakor látványosan csökkent-e a névmódosítással nem élők száma.

| | **Tipikus** | **Nem tipikus** | **Kevésbé tipikus** |
|---|---|---|---|
| **1895–1952** | Kis Jánosné (T/1)<br>Kis Jánosné Nagy Mária | | |
| **1953–1973** | | Nagy Mária (NT/1) | |
| **1974–2003** | Kisné Nagy Mária (T/2) | Kis Mária (NT/2) | |
| **2004–** | | | Kis-Nagy Mária (KT/1) Nagy-Kis Mária (KT/2) |

**1. táblázat**
Az asszonynévformák számának bővülése (1895–2004)

Házasságkötéskor ma már a név módosítása jogi szempontból nem kötelező, sőt társadalmi szempontból sem feltétlen elvárás. De ha valaki mégis élni kíván vele, akkor napjainkban hatféle névforma közül választhat (1. táblázat). A tipikusnak tekinthető *-né* képzős formák mellett van lehetőség a nem tipikus, valamint a kevésbé tipikus formák választására. A nem tipikus asszonynevek nem tartalmaznak olyan nyelvi elemet, amely egyértelműen a családi állapotot jelezné. Ennek hiányában, hagyományos kételemű személynévként funkcionálnak. A kevésbé tipikus alakok a férj és a feleség családi nevének összekapcsolásával keletkeznek. Ilyen kételemű mellérendelő típusú családnevek korábban csak elvétve fordultak elő a magyar személynévrendszerben.

## 2. Az adatok elemzése

Az egyes időszakokban bevezetett névmódosítási lehetőségek mindig egy-két évtizeddel a feltűnésük után váltak annyira népszerűvé, hogy a statisztikákban is megjeleníthető arányban szerepeljenek. Ezt illusztrálja például, hogy 1974 és 1979 között *-né* képző nélküli asszonynevet a nőknek csupán egy százaléka választott. Ám alig egy évtizeddel később, 1990 és 1995 között a házasságra lépőknek már több mint tíz százaléka Döntött a nem tipikus asszonynévformák viselése mellett (Fercsik 2007).

*2.1 Asszonynevek (1996–2003)*

A fenti adat egyben azt is jelzi, hogy a XX. század utolsó évtizedében kezdődött el a tipikus asszonynévformák háttérbe szorulása, és helyettük a nem tipikus névformák előtérbe kerülése. A tipikus asszonynévformák között prototipikusnak tekinthető a tradicionális, *Kis Jánosné* típusú név. A másik tipikus névalakot, a *Kisné Nagy Mária* formát gyakran kompromisszumos névként emlegetjük, mivel megőrzi a korábbi személynévi elemeket, és ezeket bővíti ki a férj családnevének toldalékos alakjával.

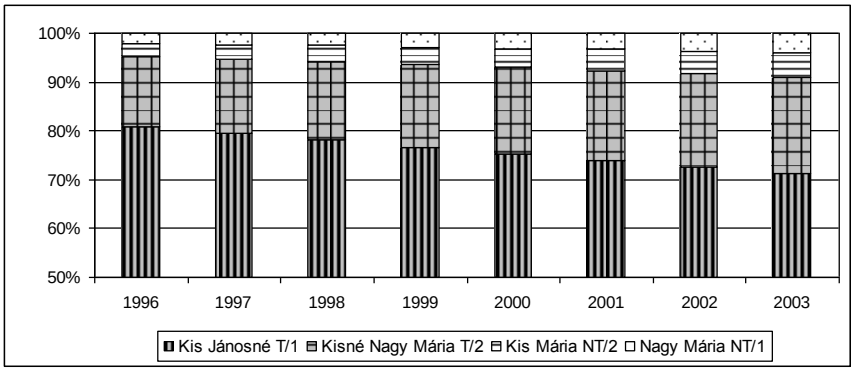


**1. grafikon**
A tipikus és a nem tipikus nevek aránya a házasságkötéskor (1996–2003)

Az országos statisztikai adatok (Erdész 1997–2000, Net1) szerint 1996 és 2003 között folyamatosan csökkent a tipikus kategória megterheltsége (1. grafikon). 1996-ban 95%-os volt ez az érték, de 2003-ban csupán 90,9%-os. Évente több mint fél százalék körül esett vissza a tipikus kategória megterheltsége (T/1 + T/2). A nem tipikus kategória lassan, de szintén egyenletesen növekedett, majdnem egyenlő arányú megterhelést mutatva a két lehetséges névforma között (NT/1 = 4,1%; NT/2 = 4,9%).

A tipikus nevek csoportján belül nagy különbség van a két névforma között. A prototipikus név (T/1) a vizsgált időszakban majdnem 10%-ot veszített a népszerűségéből, 80,8%-ról 71,7%-ra csökkent a megterheltsége. Ez évente 1,2–1,6%-nyi csökkenést jelent. Ugyanakkor a kompromisszumos névforma (T/2) népszerűsége fokozatosan nőtt, évi 0,7–0,9%-kal. A megterheltsége az időszak végére 14,2%-ról 19,8%-ra emelkedett.

Ebben az időszakban tehát a házasságban élő nők legtöbbje fontosnak tartotta, hogy a családi állapotának megváltozását a névviselésével is jelezze. A korszak végén az érintett nőknek mindössze 4%-a volt az, aki nem módosította a nevét a házasságkötésekor.

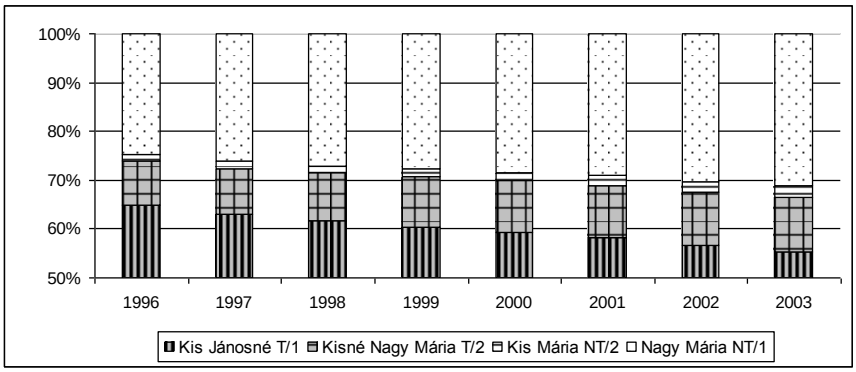


**2. grafikon**
A tipikus és a nem tipikus nevek aránya a házasság felbontásakor (1996–2003)

A házasságok felbontásakor lényegében a házasságkötéskor tapasztalt névmódosítási tendenciához hasonló folyamatot figyelhetünk meg (2. grafikon). Az adatokból kiderül, hogy 1996 és 2003 között a válás után is folyamatosan csökkent a tipikus asszonynevet viselők száma. Évente 0,8–1,5%-kal lett kisebb a megterheltsége, nyolc év alatt 73,9%-ról 66,6%-ra esett vissza. A két tipikus névforma megterheltségének változása nem azonos irányú. A prototipikus név nagymértékben csökkent, de a kompromisszumos névforma 0,5–0,2 százalékkal minden évben megemelkedett, a korszak végére 9,0%-ról 11,2%-ra nőtt. Ez azt jelenti, hogy a tradicionális nevet viselő nők közül a válás után sokan választották ezt a névformát. A tipikus névformák csökkenésének megfelelő ütemben – több mint 7%-kal – nőtt a nem tipikus névformák száma.

A nem tipikus nevek csoportján belül nagy különbség van a kétféle névforma megterheltsége között. A *Kis Mária* (NT/2) típusú név alig mutat változást, bár a kiinduló értékhez képest majdnem megkétszereződött a százalékos értéke, 1,2%-ról 2,3%-ra növekedett. Lényegesen nagyobb, 6,3%-os a növekedése a leánykori név (NT/1) megterheltségének, ez 24,8%-ról 31,1%-ra emelkedett. Az adatok arról árulkodnak, hogy a XXI. század első éveiben a házassága felbontásakor egyre több nő élt a névmódosítás lehetőségével, és egyre többen tértek vissza valamilyen formában a születési nevük viseléséhez.

*2.2 Házassági nevek (2004–)*

A 2002. évi XLIV. törvény megváltoztatta a korábban használatos terminológiát. Az *asszonynév* megnevezést felváltotta a *házassági név*, a *leánykori név* terminust pedig a *születési név*. Az újonnan bevezetett szakkifejezések már nemcsak a nőkre vonatkoznak, hanem a férfiak esetében is használhatóak.

2.2.1 Házassági nevek a nők körében

A fent említett törvénnyel tovább bővült a házasságkötéskor választható nevek köre (1. táblázat), megjelentek a kevésbé tipikus házassági nevek. A 2004 és 2009 közötti időszakban elkezdődött az új névformák lassú ütemű terjedése (3. grafikon).

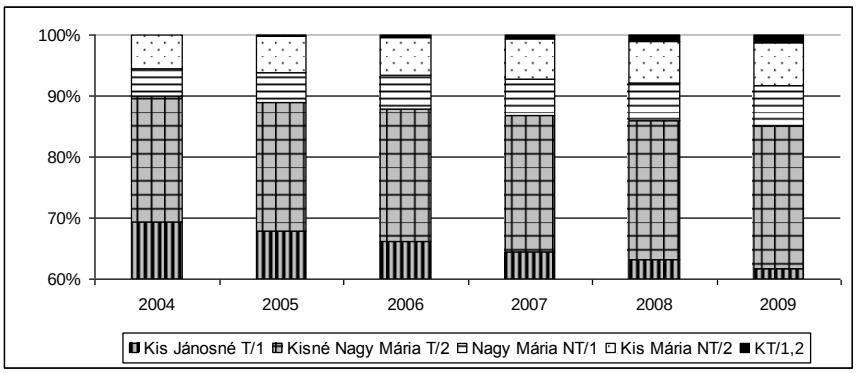


**3. grafikon**

A tipikus, nem tipikus és kevésbé tipikus nevek aránya a házasságkötéskor (2004–2009)

A tipikus házassági nevek csoportja az előző időszakhoz viszonyítva valamivel nagyobb ütemben csökkent, évente majdnem egy százalékkal. 2004-ben 89,9%, öt év múlva, 2009-ben 85,1% a megterheltsége. A csoporton belül a korábbi időszakban tapasztaltakhoz hasonló tendenciák figyelhetők meg. A prototipikus névforma kedveltsége továbbra is nagy arányban csökkent, ebben az időszakban 7,7%-ot veszített a népszerűségéből. A kompromisszumos név viselőinek aránya folyamatosan nőtt, 2004 és 2009 között 2,8%-os növekedést mutat a megterheltsége. A nem tipikus névformák növekedése egyenletes ütemben folytatódott, évi 0,5–0,9%-os értékkel. Ez a növekedés majdnem egyenlő arányban oszlik meg a két névforma között.

Megfigyelhetjük, hogy a kevésbé tipikus nevek aránya folyamatosan emelkedett, a vizsgált hat évben több mint tízszeresére nőtt, 2004-ben mindössze 0,1%-os volt a részesedése, de ez az érték 2009-ben már 1,3% volt. Mindez azt jelzi, hogy az új névformák egyre inkább ismertté és kedveltté válnak a házassági nevet viselők között.

A házasság felbontásakor történő névváltoztatás ebben a korszakban is a tipikus asszonynév népszerűségének korábbi ütemű csökkenését mutatja (4. grafikon). A fél évtized alatt több mint 5%-ot esett vissza a kategória megterheltsége, 65,4%-ról 60,2%-ra. Ennél nagyobb arányban – évi 1–1,5%-kal – csökkent a válás után is prototipikus asszonynevet viselő nők száma. A 6,5%-os csökkenés következtében a periódus végén az elvált nőknek kevesebb mint a fele (47,6%) viselte tovább hagyományos módon a férje nevét. A tipikus kategória másik névformája, a kompromisszumos névalak a korábbi időszakban tapasztaltnál kisebb mértékű, de folyamatos növekedést mutat. Ez a periódus végére 1,1%-os emelkedést jelentett, 11,5%-ról 12,6%-ra.

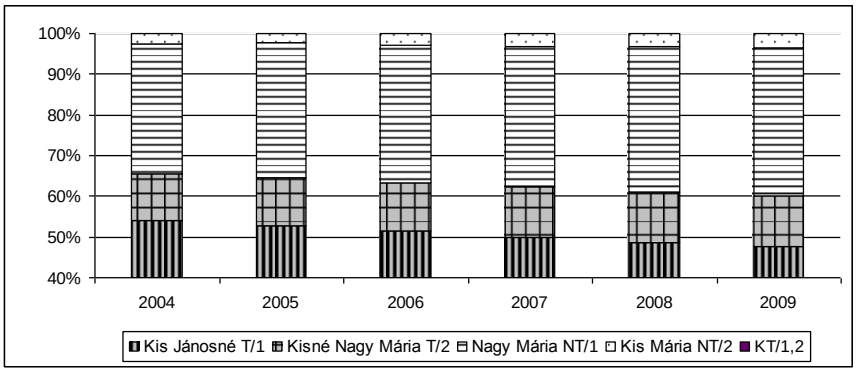


**4. grafikon**
A tipikus, nem tipikus és kevésbé tipikus nevek aránya a házasság felbontásakor (2004–2009)

A nem tipikus névformák közül a születési név (NT/1) megterheltsége a vizsgált fél évtizedben 4,3%-os emelkedést mutat. A másik nem tipikus névforma (NT/2) megterheltsége jóval kisebb mértékben, a korszak végére mindössze 0,8%-kal emelkedett. 2007-től a kevésbé tipikus nevek a házasság felbontásakor is megjelennek a statisztikákban, mindegyik általunk vizsgált évben 0,1%-os értékkel. Ezek a rövid ideje használatos névformák a váláskor történő névmódosításban még alig érzékelhető szerepet játszanak.

2.2.2 Házassági nevek a férfiak körében (2004–)

2004-tól házassági névként a férfiak is választhatnak úgynevezett nem tipikus névformát, azaz a saját családnevüket felcserélhetik a feleségük családnevével (*Nagy János*), vagy viselhetnek kevésbé tipikus házassági nevet is (*Kis-Nagy János, Nagy-Kis János*).

Az országos statisztikák 2004 és 2007 között konkrét adatokat nem közölnek, csak szöveges tájékoztatójukban jelzik, hogy „az utóbbi években egyre gyakoribb, hogy a házasságkötéssel a férfiak is megváltoztatják nevüket" (Net1). Az első számszerű adatokat 2008-tól találjuk a férfiak névviseléséről. Eszerint a nem tipikus névformát 2008-ban 687 fő, 2009-ben 729 fő viselte házassági névként. A kevésbé tipikus névforma ennél népszerűbb volt, 2008-ban 1128 fő, 2009-ben 1332 fő használta ezt a névformát. A két év statisztikai adataiból megállapíthatjuk, hogy a férfiak közül is egyre többen élnek a házassági névviselés lehetőségével. Elmondhatjuk ezt annak ellenére, hogy például 2009-ben majdnem hússzor annyi nő viselt kettős családnevet, mint ahány férfi (1 332 férfi, 26 611 nő). A nagyságrendi különbség ellenére valószínűsíthetjük, hogy körükben is elindult egy olyan folyamat, amely a névmódosítással is jelzi a családi állapot megváltozását. Az ilyen típusú nevek a válás után is előfordulnak néhány esetben (2008: 93, 2009: 119).

**3. Összegzés**

A statisztikai adatok elemzése azt igazolja, hogy a családi állapot megváltozásakor az érintett nők legtöbbje fontosnak tartja a névmódosítást, azaz tudatosan alakítja át a személynévi identitását. Összehasonlítva a két vizsgált élethelyzetet – a házasságkötést és a házasság felbontását – megállapíthatjuk, hogy mindegyik esetben jól érzékelhető a prototipikus asszonynévforma (T/1) egyenletes ütemű csökkenése. Helyét részben a kompromisszumos névforma (T/2) veszi át. Emellett a házasságkötéskor egyre népszerűbb a kevésbé tipikus, melléren-

delő családneveket tartalmazó házassági név. Ez a forma a férfiak körében is kezd meghonosodni. Az asszonynevek eltűnéséről felvetett gondolat tehát megdőlni látszik, hiszen a családi állapot megváltozásakor változatlanul gyakori a névmódosítás, sőt egyre bővül a hivatalosan választható névformák köre. A tradicionális asszonynév megterheltsége ugyan folyamatosan csökken, de a helyére egyéb nem tipikus és kevésbé tipikus házassági névformák kerülnek. A törvényi változások és a statisztikai adatok egyaránt azt sugallják, hogy a személynévi konstrukció alakításában változatlanul fontos szerepe van a családi állapot valamilyen formájú tükröztetésének.

**IRODALOM**

Hexendorf E. 1963. A nőket jelölő névformák használatának kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 87. évf. 3. szám. 422–35.

Erdész T. (szerk.) 1997–2000. *A személyiadat- és lakcímnyilvántartás összesített adatai*. Budapest: Belügyminisztérium. Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal.

Fercsik E. 2007. Magyarországi asszonynevek a XXI. század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni? In: Barát E., Sándor K. (szerk.) 2007. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban. Nyelv, ideológia, média 1*. 159–69. Szeged: JATE Press.

J. Soltész K. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kassai I., Nagy E., Szende T. 1972. Az asszonynév kérdései és egy javaslat. *Bokor Levelek* 8.

Net1= *Népesség nyilvántartási füzetek* (2001–2010)
[http://www.nyilvantarto.hu/archiv_honlap/kozos/index.php?k=statisztikai_adatok_kiadvanyok_hu – 2012.03.19.]

**JOBST ÁGNES**
Történeti Levéltár, Budapest
*jobst@abtl.hu*

# Közterület elnevezések a Rákosi-korszakban

***Kulcsszók:*** *politikai nyelvhasználat, toponimák, nyelvtervezés*

*„Minden szobrot, utcát és épületet újrakereszteltek."*[1]

Széleskörű és mélyreható társadalmi változások idején a névadásban is kétirányú folyamat játszódik le, amelynek során a régi rendszerre emlékeztető nevek helyébe újak lépnek. A szókincs köznyelvi rétegében felbukkanó neologizmusokkal szemben a változást a toponimák esetében nem az új jelenségek, tárgyak vagy eljárások létrejötte hívja életre. A nyilvános tér birtokba vételét, a közös tér feletti uralom szimbolikus kinyilvánítását jelzi az átkeresztelés, a közterületek elnevezése ugyanis fontos részét képezi a politikai propagandának. A tanulmány első felében a magyar helynevek, második felében a budapesti utcanevek 1945 utáni történetéből szeretnék ízelítőt adni. Közleményem összeállítása során az 1952-es magyarországi helységnévtár és az 1956-os budapesti utcanévjegyzék adatait vettem alapul.

**Helynevek**

Amint Mező András megállapította, 1945–1954 között gyakorlatilag az egész országban megtörtént az elmúlt rendszerre emlékeztető belterületi, külterületi és településnevek átfestése. Először a helyi vezetőket, az alispánokat és a polgármestereket szólították fel a reakciós és népellenes személyekről elnevezett lakott helyek és külterületek nevének megváltoztatására. Az intézkedés nyomán eltörölték az elmúlt korszak politikusaira és nemesi családjaira utaló Prónayfalva, Gömbösfalva, Horthy-telep és Eszterháza típusú helyneveket, ezáltal harminckilenc község, több száz lakott hely, tanya és külterület átnevezésére került sor (Mező 1982: 286–287). Mindazonáltal még 1949-ben is jócskán akadtak reakciósnak minősülő településnevek. A *Falu és Város* címmel megjelent közigazgatási szemle elrettentő statisztikája szerint Pest megyében 31, Szabolcs-Szatmárban 27, Bács-Kiskunban 23, Fejérben 14, Békésben 13, Baranyában 1 időszerűtlennek minősített helynevet találtak az összeállítás készítői. Fennmaradásukat az magyarázta, hogy a felülről kapott instrukciók nyomán a névváltozások kezdeményezése a helyi önkormányzatok feladata volt, és amíg ugyanazt a névelemet az egyik helyen reakciósnak vélték, a másikon föl sem merült az átnevezés gondolata. A Belügyminisztériumhoz tartozó Országos Községi Törzskönyvbizottság 1950-ben felhívást tett közzé „Változtassuk meg a reakciós helyneveket!" címmel. Miként fenyegető éllel megjegyezték, a község területén található reakciós nevek fenntartása nem számított jó ajánlólevélnek az érintett községek vezetői számára:

> A reakciós községnevek jórészt megváltoztak vagy megváltozásuk folyamatban van, azonban a lakotthelynevek megváltoztatását még ma sem hajtották végre sok helyütt a községek. Pedig a magyar népnek egy-egy tűszúrást jelentenek a reakciós, fasiszta antidemokratikus vagy reakciós időkre emlékeztető elnevezések. Valahányszor ezekről említés történik, akaratlanul is a régi kizsákmányoló osztályokra, a nép ellenségeire gondol az ember. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a községneveink közül kitöröltük Prónayfalva, Gömbösfalva, Horthy-telep, Eszterháza és ehhez hasonló fasiszta, reakciós neveket. A lakotthelyek, tanyák, külterületek sem viselhetnek Matolcsytanya, Horthytelep, Pallavicini major, Grófitelep, Hercegdűlő, Hercegpuszta, Nagyhercegtag és más efféle antidemokratikus elnevezéseket.[2]

[1] Orwell 1984: 172

[2] *Falu és Város*, 1950: 66

A Magyarország lakott helyeit regisztráló Helységnévtár küszöbön álló kiadására hivatkozva javasolták a „reakciós és antidemokratikus helynevek" mielőbbi átnevezését,[3] amelynek módja a következő volt: a település nevének megváltoztatására vonatkozó határozatot a községi képviselőtestületnek kellett meghoznia, majd az illetékes megyei vezetés továbbította a kérvényt a Belügyminisztériumhoz.

A felszólítást követően sorra érkeztek az érintett helységnevek megváltoztatására irányuló kérelmek. Mivel a helyi vezetés olykor bizonytalan volt a településnév etimológiájának megítélésében, néhány középkori településnév esetében is felmerült a névváltoztatás kérdése. A Heves megyei *Hort* községből 1950-ben afelől érdeklődtek, hogy a településnév Horthy Miklóssal való esetleges kapcsolata miatt szükségesnek tartja-e a bizottság a névváltoztatást, mert ha igen, úgy a *Rákosifalva* vagy *Szabadságfalva* név felvételének engedélyezését kérik. Az Országos Levéltár azonban rámutatott, hogy a legalább 800 éves helynév nem vonható egy megítélés alá a korábbi húsz–harminc évben Horthy Miklós nevéből képzett *Horthydűlő, Horthyliget, Horthy*-telep típusú helynevekkel.[4] A névcsere áldozatául estek a feudális társadalmi berendezkedésre emlékeztető *Király-, Herceg-, Püspök-, Érsek-Nemes-* és *Szolga-* előtagú földrajzi nevek; a Fejér megyei *Hercegfalvá*ból így lett *Mezőfalva*, a dél-dunántúli *Püspöknádasd*ból *Mecseknádasd, Nemespécselyb*ől > *Pécsely*, *Szolgaegyházá*ból pedig *Szabadegyháza* A kollektív bűnösség elve nyomán szintén a névváltoztatás veszteseinek számítottak a nemzetiségi területek *Német-* előtagú földrajzi nevei, mint a nyugat-dunántúli *Németzsidány* > *Kizsidány* (Mező 1982: 287–288).

A korszakkal kapcsolatban egy újonnan épült város városnévadását is érdemes felidézni. Az első ötéves terv legnagyobb beruházása a Dunai Vasmű és az üzemet övező település felépítése volt. Az város Sztálinról való elnevezése a személyi kultusz megnyilvánulásának tipikus döntése,[5] ugyanakkor a korszak látszatdemokráciáját híven jellemzik a névadás körülményei, amelyek a helyi pártszervek döntését alulról kiinduló kezdeményezésként tálalták:

> Dunapentele építőinek legjobbjai gyűltek egybe október 11-én a város kultúrtermében, hogy arról a kívánságról beszéljenek, amelyet már a pártbizottsághoz intézett levelek százaiban hetekkel ezelőtt megfogalmaztak a Dunai Vasmű építői… szívünk minden melegével kérjük, hogy az első magyar szocialista várost Sztálinvárosnak, és a Dunai Vaművet Sztálin-Vasműnek nevezhessük el… (Sipos 1987: 29)

**A budapesti utcanevek változásai**

A közterületek elnevezése általában önkormányzati feladat. A 19. század utolsó harmadától a Fővárosi Közmunkák Tanácsa szabályozta az utcák és közterületek elnevezését, valamint a házszámok rendjét. Az utcanévadásnál alapelvnek számított, hogy minden közterületnek legyen neve, és minden név lehetőleg csak egyszer szerepeljen a városban. A személynevekkel szemben előnyben kellett részesíteni a funkcionális neveket. A Közmunkatanács 1929-es szabályzata szerint a személyekről való elnevezések esetében az is fontos követelmény volt, hogy élő személyről ne nevezzenek el utcát, s az elhalálozástól számítva is legalább tíz esztendő teljen el. A Közmunkatanácsot 1948-ban megszüntették, és a közterület-elnevezés feladatkörét a főváros vette át (Pótó 2012: 163–164).

A névváltoztatási törekvést többnyire a korábban nagyra becsült, ám az új rezsim számára politikai szempontból elfogadhatatlan történeti személy vagy politikus nevétől való megválás szándéka inspirálta. A XI. kerületi *Horthy Miklós út* a magyar zenei élet kiemelkedő egyéniségének, *Bartók Béla*nak (Mészáros 1998: 81),[6] a Kiskörút

---

[3] A Magyarország lakott helyeit regisztráló kiadvány előző kiadása 1943-ban látott napvilágot. A felhívásban említett 1949-es felmérés a háború utáni első, 1952-ben megjelent kiadást alapozta meg.

[4] Ami a javaslatban szereplő *Rákosifalvá*t illeti, az 1952-es helységnévtár összesen hét, a kommunista pártvezetőről elnevezett közterületet regisztrált, az is igaz, hogy azok mindegyike külterület volt. Ld. *Magyarország Helységnévtára* 1952: 400

[5] Az 1952-es Helységnévtár összesen négy Sztálinról elnevezett közterületet tartott nyilván. *Magyarország helységnévtára* 1952: 413

[6] Bartók Béla végakaratának VIII. fejezetében az utcanévadással kapcsolatos politikai fenntartásait a következőkben fogalmazta meg: „Ha netán utcát akarnának nevemről halálom után elnevezni, vagy nyilvános helyen velem kapcsolatos emléktáblát elhelyezni, utolsó kívánságom ez: mindaddig, míg a budapesti volt Oktogon tér és Körönd azoknak az embereknek a nevéről van elnevezve, akikről jelenleg van, továbbá mindaddig, míg Magyarországon ezekről az emberekről elnevezett tér vagy utca van, rólam ez országban ne nevezzenek el sem teret, sem utcát, velem kapcsolatban emléktáblát mindaddig ne helyezzenek el nyilvános helyen." Az Oktogon és a Körönd 1940-ben Mussolini és Hitler nevét viselte.

*Vilmos császár*ról elnevezett szakasza az antifasiszta ellenállás neves képviselőjének, *Bajcsy-Zsilinszky Endré*nek a nevét vette fel (Mészáros 1998: 74). A Fővárosi Közmunkák Tanácsának első elnöke, Adnrássy Gyula gróf kimagasló szerepet töltött be Budapest modern világvárossá fejlesztésében, tiszteletére a főváros egyik legszebb útját róla nevezték el. 1945 után sorozatos átnevezéseken esett át a sugárút; 1950-től a *Sztálin*, 1956-tól a *Magyar Ifjúság*, 1957-től a rendszerváltozásig a *Népköztársaság útja* nevet viselte (Mészáros 1998: 62–63). Az 1956-ban kiadott Budapesti útmutató utalásai mindazonáltal arról tanúskodnak, hogy a köztudat mindeközben a régi, jól megszokott nevén tartotta számon (Király 1956: 19–20).

Az utcanévadás másik fő tendenciáját a korszak új ideáljainak megfelelő elnevezések felvétele adta, az átnevezési hullám ezáltal a politikailag motiválatlan utcanevekre is átterjedt. A két törekvés, a korszerűtlennek ítélt történelmi személy nevétől való megválás igénye és a politikai propaganda szándéka többnyire összekapcsolódott. A Vörös Hadsereg marsalljának tiszteletére a *Vámház körút* a *Tolbuhin,* a *Fővám tér* a bolgár kommunista párt egykori vezetőjének, *Dimitrov*nak a nevét kapta (Mészáros 1998: 150, 405). Jól megfigyelhető bizonyos nevek túlzásba vitt favorizálása. A Budai Önkéntes ezred parancsnokáról, *Kiss János altábornagy*ról négy utcát neveztek el, noha a kispesti például előzőleg *Ady Endre* nevét viselte (Mészáros 1998: 227). Az 1956-os budapesti utcajegyzék összesen huszonkét *Bajcsy Zsilinszky Endré*ről elnevezett utcát, fasort és közt regisztrált (Király 1956: 34–36). Amint a táblázat megfelelő sorában látható, akadt olyan, több városrész összeolvasztásával létrehozott peremkerület, amelyben két-három utca is az ő nevét viselte. Sztálinról, illetve Leninről hat-hat utcát neveztek el (Király 1956: 258, 416). A legjelentősebb közülük a Belváros illusztris színtere, az *Erzsébet tér* volt, amely 1946-ban vette fel *Sztálin* nevét (Haraszthy,Vermes, Király 1948: 352), majd halálát követően *Engels tér*ré lett. A Nagykörút *Erzsébet* és *Teréz körút*tal jelzett szakasza 1950-től viselte *Lenin* nevét (Mészáros 1998: 134, 385). A példamutatás szándéka nemcsak valós személyeket, de fiktív irodalmi alakokat is piedesztálra emelt, mint például az Illés Béla műveiből ismert Guszev kapitány alakját, aki az 1848/49-es forradalom orosz segítséggel történt leverésekor állítólag a magyarok pártjára állt volna. A nevezetes esetet alátámasztó levéltári dokumentumok nem kerültek elő, a történeti analógia feltehetően a „szovjet–magyar barátság" propagandájának része volt (Vörös 2008), mindazonáltal két fővárosi utca is erről a kitalált alakról kapta nevét (Mészáros 1998: 165), és szerte az országban közterületeket neveztek el róla (Vörös 2008: 240). Az alábbi táblázat, azt szemlélteti, hogy melyek voltak a leggyakoribb utcanevek Budapesten (1. táblázat):

| Utcanév | Kerület | Összesen |
|---|---|---|
| Bajcsy Zsilinszky<br>út/utca/fasor/sor/köz/tér | IV, V, VI, XI. (kettő: Albertfalván, Kelenvölgyben), XV. (kettő: Pestújhelyen és Rákospalotán),XVI.(négy: külön Mátyásföldön, Cinkotán, Rákosszentmihályon és Sashalmon), XVII, (három: Rákoshegyen, Rákoscsabán és Rákoskeresztúron), XVIII. (Pestimrén és Pestlőrincen is), XIX, XX. (egy utca és a hozzá tartozó köz), XXI, XXII. | 21 |
| Guszev (kapitány) kapitány utca | V, XXI. | 2 |
| Kiss János altábornagy utca | XII, XIX, XXI, XXII. | 4 |
| Lenin<br>körút/tér/út/utca | VI–VII, XI, XV, XVI, XVII, XIX. | 6 |
| Malinovszki ill Malinovszki marsall<br>út/utca/fasor | II-XII, XIX, XXII. | 3 |
| Mártírok útja | II, IV, XX. | 3 |
| Néphadsereg<br>tér/utca | V. (tér), V. (utca), VIII. | 3 |
| Sztálin tér/út | V, V–VII-XIV. (tér), VI–XIV. (út), XVII. XX. | 5 |

**1. táblázat**

A leggyakoribb utcanevek Budapesten, 1956

A személynevek mellett az államilag kijelölt ünnepkörök is a névadás alapjául szolgáltak. Az egykori *Margit körút*i fegyházban raboskodó politikai elítéltek emlékére a körút budai szakasza a *Mártírok útja* nevet kapta (Mészáros 1998: 265). A magyar nép Szovjetunió iránti barátságát fejezte ki a budai *Moszkva tér* (korábban *Széll*

*Kálmán tér*). Miután az 1950. évi 10.,[7] illetve 37. tvr. [8] Magyarország szovjet megszállását, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörésének dátumát is a hivatalos magyar állami ünnepek sorába emelte, az Andrássy út és a Nagykörút metszéspontjában elhelyezkedő *Oktogon* a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére a *November 7.* (Mészáros 1998: 297), a belváros szívében található *Ferenciek tere* pedig a *Felszabadulás tér* (Mészáros 1998: 144) nevet kapta. Hasonlóképpen jártak el az Újpesten található *Tanoda tér* esetében, amelyet a „felszabadulás" emlékére *Április 4. tér*nek neveztek el (Mészáros 1998: 379). A bemutatott példákból jól látható az a politikai szándék, amely a közösségi élet területeinek politikai színtérré alakítására törekedett. Jóllehet az átnevezések során a figyelem elsődlegesen a város csomópontjaira, egyben a budapestiek életének fő színtereire irányult, a névváltozások mindazonáltal a peremkerületeket sem kerülték el. A politikai propaganda bizonyos esetekben a közterületi infrastruktúra más összetevőinek, például a hidaknak és a közlekedési járatok számainak megnevezését is meghatározta. A *Fővám téri*, majd *Ferencz József híd* 1945-től a *Szabadság híd* nevet (Breza 1993: 417) kapta, a korszakban átadott első trolijárat felavatását pedig 1949. december 21-re, Sztálin születésnapjára időzítették, azóta is a 70-es járatszámot viseli (Frisnyák 1987: 31).

**Összefoglalás**

A fentieket összefoglalva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a helységnevek esetében a helyi lakosok identitásának részét képező toponimák átnevezése elsődlegesen külső kényszer nyomán történt, vagyis a névváltoztatások oka a reakciósnak számító névviselet negatív következményeitől való félelemben jelölhető meg. Az utcanevek esetében az állandóság igénye kisebb súllyal volt jelen, a közterületi elnevezések emiatt inkább ki voltak téve a változásoknak. A korszerűtlennek ítélt nevektől való megválás szándéka mellett jelentős szerepet kapott a politikai megfelelés igénye, aminek következményeként számos politikailag motiválatlan utcanév is az átnevezési hullám áldozatául esett. Mozgatórugói között egyfajta politikai ihletésű névhasználati divat tapintható ki, amelynek következménye az új ideálok nevét viselő, zavaróan nagyszámú, azonos utcanév volt. Noha a földrajzi és helynevek minden korban szoros összefüggésben állnak a hatalmi viszonyokkal, a szocialista korszakot különösképpen jellemezte az a törekvés, amely az utcaneveket a politikai propaganda szerves részének tekintette. Az aktuálpolitikai irányvonalnak szorosan alárendelt sorozatos átnevezések nem egy esetben a kortársak rosszallását vontak maguk után. Amikor a Tolna megyei Mözs község elöljárói a *Rákosi Mátyás út* nevét 1956 kora őszén *Rajk László út*ra változtatták,[9] a hirtelen döntés kapcsán még a kegyeletsértés vádja is megfogalmazódott:

> De nem kegyeletsértő-e Rajk László emlékével szemben ez az utcanév-csere? Hiszen Rákosi Mátyást, mint ma már tudjuk, felelősség terheli Rajk Lászlónak és mártírtársainak haláláért. A család nézete is megegyezik a közvélemény álláspontjával: Rajk Lászlóról és mártírtársairól mindaddig ne nevezzenek el utcákat és tereket, amíg nem biztosítják ennek összes etikai előfeltételét.[10]

Az utcanevek megváltoztatásának jó szándékú gondolata is kényes kérdésnek számított tehát, amely a politikai rendőrség figyelmét sem kerülte el. Nem meglepő hát, hogy amikor Gosztonyi Péter svájci magyar történész 1989 szeptemberében a fővárosi és a VI. kerületi tanácsnak a *November 7. tér*, valamint a *Tolbuchin körút Nagy Imre tér*re, illetve *Maléter Pál körút*tá való átnevezését javasolta, a felvetés a legfelső politikai vezetők tájékoztatására szolgáló Napi Operatív Információs Jelentésbe is bekerült.[11]

[7] *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* 1950: 131

[8] *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* 1950: 53

[9] A koncepciós perekben elítéltek és kivégzettek hivatalos újratemetésére 1956. október 6-án, a Kerepesi temetőben került sor.

[10] G. P.: Ne csak utcanév-cserét. *Művelt Nép*, 1956/43. október 21. 5.

[11] ÁBTL 2.7.1 NOIJ 179/6 1989. szeptember 13.

**IRODALOM**

Frisnyák Zs. 1987: Még a Troli is 70-es… *História* 1987. évf. 5–6. szám. 31–32.
Mező A. 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Orwell, G. 1989. *1984*. Budapest: Európa Kiadó.
Pótó J. 2012. Terek és nevek. Köztérelnevezések a szimbolikus politika tévútjain. *Történelmi Szemle* 2012. évf. 1. szám. 161–173.
Sipos A. Városnév születik. *História* 1987. évf. 5–6. szám. 29–30.
Vörös B. Áldokumentumok és történelmileg hitelesként közreadott szépirodalmi művek. Guszev kapitány és társainak ábrázolásai Illés Bélától Illyés Gyuláig 1945 és 1951 között. *Levéltári Közlemények* 79. évf. 1–2. szám. 215–249.

**FORRÁSOK**

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2.7.1 NOIJ 179/6 1989. szeptember 13.
Breza L. (szerk.) 1993. *Budapest Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
G. P.: Ne csak utcanév-cserét. *Művelt Nép* 1956. évf. 43. szám. 5.
Haraszthy V., Vermes M., Király E. (szerk.) 1948. *Az utca rendje. Budapest és környéke villám-útmutatójával.* Budapest: Szikra Kiadó.
Király E. (szerk.) 1956. *Budapesti útmutató.* Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
Központi Statisztikai Hivatal 1952. *Magyarország helységnévtára.* Budapest: Statisztikai Kiadóvállalat.
Mészáros Gy. (szerk.) 1998. *Budapest teljes utcanévlexikona.* Budapest: Dinasztia Kiadó – Gemini Kiadó.
*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.* 1950. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Változtassuk meg a reakciós helyneveket! *Falu és Város*, 1950/10. 66.

**KEGYES ERIKA**
Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet,
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Miskolc
*kegyeserika@gmail.com*

# A márkakommunikáció és a cégnévadás kommunikatív stratégái

***Kulcsszavak:*** *márkapozicionálás, szolgáltatáspozicionálás, szlogenek és cégnevek*

## 1. Bevezetés

A cégnévből és a márkanévből tőkét lehet kovácsolni. A jó cégnév, a vele összecsengő terméknév nemcsak márkát teremt, hanem a márka védjegyévé is válik. Piacpolitikai és reklámpolitikai szempontból a cégnév ugyanazt a szerepet tölti be, mint amit régen a cégér. Ezért a marketingkommunikációban a következő szempontokat szokás figyelembe venni a cégnévadás esetében: (1) *egyediség* (ez a stratégia garantálja a cég piaci pozícióját, felhívja magára a figyelmet, és a terméket, a szolgáltatást direkt módon kapcsolja a céghez, a szolgáltatóhoz; (2) *megkülönböztethetőség* (ez a stratégia a sok hasonló terméket és szolgáltatást kínálók között a cég, a vállalkozás egyértelműen beazonosítását teszi lehetővé); (3) *összeegyeztethetőség* (a cég, a vállalkozás neve megfelel a törvényi szabályozásnak) (Bruhn 2011). Nyelvi szempontból még két további kritérium releváns: a választott cégnév, vállalkozáselnevezés kiejtési formája (egyedi szóalkotás, rövidítés, idegen szó esetében a toldalékhatóság függvényében) és írásképe (helyesírási formája, összeegyeztethetősége a magyar nyelv helyesírási szabályaival). Mindezek mellett kell, hogy érvényesüljön a cégnévadásban a nyelvi kreativitás és az eredetiség is.

A cégek, a vállalkozás- és üzletnevek vizsgálata elsősorban és hagyományosan névtani kutatási téma, de a szociolingvisztika és közvetetten a reklám, a marketing kutatási tárgykörébe is tartozik. A cégnévadást törvényi szabályozás köti, ezért fontos nyelvpolitikai szempontok is felmerülnek. A cégek, vállalkozások összetett világában a cégnév alapján tájékozódunk, a cégnév közvetíti az első információt a cégről, a termékről, a szolgáltatásról, vagyis: orientálja a vevőt, a megrendelőt. Ezért a cégnév nemcsak gazdasági szempontból érdekes, hanem mindazon aspektusokból, amelyek a névadást kísérik: törvényi háttér, nyelvpolitikai állásfoglalások, reklámpszichológiai fogások. A cégnév önmagában is egy kommunikációs stratégia, fatikus funkciót tölt be, emocionális komponense van, és asszociációkat vált ki. A cégnév konkrét jelentése és konnotációja, és ennek tervezett, tudatos közvetítése a vásárló, a megrendelő felé a vállalati kommunikációs stratégia része, s minden cég, vállalat létrehozásának első kommunikációs aktusa is egyben. Ebben szerepet játszanak onomasziológiai szempontok, másrészt mindazok a háttér-információk, amelyeket a cégnév első olvasatra, első hallásra közvetít. A háttér-információk közé tartozik például, ha a cégnév lokalizáló elemet tartalmaz (*Kőbányai* Sörgyár, *Soproni* Sörgyár, *Borsodi* Sörgyár), ez az elem egyrészt segíti a vevő, a megrendelő földrajzi tájékozódását, másrészt a cég identifikációját is biztosítja. A reklámipar ezt az információt mint lokális kötődést szokta kiemelni. A háttér-információt egyes megközelítések a névadás szempontjából perifériális információs tartalomnak vélik, s centrálisnak nevezik a cégnév azon információs elemeit, amelyek a tevékenységi körre utalnak (pl. Nyíregyházi *Konzervgyár*, Körmendi *Cipőgyár*). A lokális információ fő információs tartalommá léphet elő, ha a földrajzi névre visszavezethető -i képzős forma terméknévvé, márkanévvé válik (*Gyulait* és *Óvárit* eszem, s hozzá *Sopronit* iszom.) Márkanévből is lehet terméknév: *Tempo* (papírzsebkendő), Libero (pelenka), Libresse (egészségügyi betét). A terméknév márkanévvé válásának különleges esete a jelző önállóvá válása: *A pöttyös az igazi*. Ebben az esetben nem igényel kiegészítő információt a termék és a márka azonosítása: *Pöttyös túró rudi*. A központi információs elem azonban általában nem válik márkanévvé, terméknévvé, legfeljebb akkor, ha specifikációt is tartalmaz. Ez jellemző a fajtát megjelölő bormárkákra (Rosé, Merlot) és egyes élelmiszeripari termékekre, amelyek esetében a gyártó a meghatározó hívószó (pl. *Bertollini, Cucina, Benedetto* – olívaolaj-gyártók).

Az ötletes vég- és vállalkozásnevek a névadás pillanatában kezdik építeni a cég marketing- és reklámstratégiáját. A tapasztalat azt mutatja, hogy egy szójátékon alapuló, könnyen megjegyezhető üzletnév vevőcsalogató,

és azonnali hatást keltő reklámfogás. Példa lehet erre a *Hajmeresztő Hajstúdió.* A név központi eleme a tevékenységre utal, a jelző pedig a specifikáció szerepét tölti be.

**2. A cégnévadás magyar vonatkozású kutatási háttere**

Wallendums Tünde (2002) kutatásaiban a budapesti szállodaneveket vizsgálta az aktuális nyelvpolitikai intézkedések tükrében. Kiss Tamás (1999) a különböző kiskocsmák és egyéb vendéglátó-ipari egységek nevében megfigyelhető népnyelvi elemeket vette számba. Havas Péter a budapesti kávéházak névadási divatját elemezte nyelvtörténeti megközelítésben. Ördög Ferenc (1996) a soproni és Sopron környéki gyógyszertárak névadási tradícióit kutatta, és hasonlította össze a névadásban fellehető motívumokat. Posgay Ildikó (1980) az intézményneveket vizsgálta, különös tekintettel a szemantikai összefüggésekre. J. Soltész Judit (1988, 1990), Minya Károly (1999), Fodor Katalin (1993) és Pelczéder Katalin (2005) leíró nyelvtani, nyelvhelyességi és elméleti névtani szempontok alapján közelítették meg a cégneveket. Soltész vizsgálatainak középpontjában a cégnevek szerkezetének leírása, csoportosítása állt, s arra hívta fel a figyelmet, hogy az idegen eredetű cégnevek esetében is szükséges az elemek közül legalább a tevékenységre és a cégformára utaló elem lefordítása, magyar nyelven történő megadása. Fodor (1993) vizsgálatában már a rendszerváltás utáni cégnevek alkották a korpuszt, és azt igyekezett feltérképezni, hogy milyen új cégnévadási divatok alakultak ki Magyarországon. Például a fentebb említett helynév és tevékenység kombinációjából álló cégnevek teljesen kimentek a divatból. Helyüket elfoglalták az idegen nyelvekből átvett kifejezések, amelyeket magyar nyelvű tevékenységi körre utaló elemmel kombináltak gyakran (*Missy Varroda*). Minya (1999) elemzésében a cégnevek és a helyesírás kérdéseit taglalja, s rámutat, hogy az idegen eredetű cégnevek fonetikus átvétele nem feltétlenül követendő megoldás. Erre lehet példa a *Kopi-Szalon* (vö. *copy*). Pelczéder (2005) a veszprémi üzletneveket vizsgálta a funkcionalitás és a szemantikai hatás összefüggésében. Héder (2000) Komárom kétnyelvű közegében gyűjtötte össze az üzletfeliratokat, s azt állapította meg, hogy a fantázianevek, a mozaikszók, a rövidítések, a szóösszetételek a leggyakrabban használt nyelvi stratégiák, s a fantázianevek közül is a jól fordíthatók, a mindkét nyelven érvényesülők vannak többségben. Ozsvár Erzsébet (2010) pedig annak járt utána, hogy Nagyvárad többnyelvű közegében a magyar nyelvű üzletfeliratok mennyiben tükrözik a kereskedés jellegét, üzleti tevékenységét. Rávilágított, hogy ez új információt közvetítő nyelvi stratégiának számít az üzletnévadásban, korábban az volt a jellemző, hogy a tulajdonos családi neve töltötte be ezt a szerepet.

Balázs Géza Magyar nyelvstratégia c. könyvében (2001) több helyütt is foglalkozik a cégnév- és az üzletnévadás kérdéseivel. Véleménye szerint csupán a törvényalkotás és a jogszabályozás szigorával nem lehet megoldani a cégnévadás nyelvhelyességi kérdéseit, mivel a globalizáció megköveteli a gyors és egyértelmű cégazonosítást. Az idegenszerű és az idegen hatású cégnevek a külföldi befektetések velejárói, de a magyar cégtulajdonosok is gyakran választanak angol eredetű cégnevet annak reményében, hogy így gyorsabban találnak külföldi megrendelőkre.

**3. A cégnévadás törvényi háttere**

A cégnévadás pragmatikai aktusa a cégalapítás kötelező eleme. A cég nevét fel kell tüntetni a cég alapító okiratában. A cégnevet alapvetően három nyelvi meghatározottságú elem jellemzi: (1) vezérszó, (2) a tevékenységre utaló köznév, (3) a jogi és gazdasági formát jelölő elem (Koß 2008). A vezérszó lehet önálló jelentést hordozó lexéma vagy rövidítés, esetleg mozaikszó. A magyar névadási gyakorlatban az is meg megengedett, hogy a vezérszó több elemből álljon, és szintagmatikus kapcsolatot alkosson. A tevékenységre utaló elem a cégnévadás kötelező eleme, a leggyakoribb eset a specifikációt jelölő mellékneves szerkezet használata: *Szolgáltatóipari Kft.; Mezőgazdasági Társulás, Építőipari Kft., Kereskedelmi Bt*. Ezt a nyelvi struktúrát egészíti ki a vezérszó, amely a cég egyediségét megformáló névadási szokás: pl. *Harsányi Szolgáltatóipari és Kereskedelmi Kft.* A vezérszó utalhat a cég földrajzi elhelyezkedésére, a tulajdonos nevére, de lehet fantázianév is. A jogi és gazdasági forma megadásában a magyar rövidítési hagyományokat követik a cégnévadási szokások (*Bt., Kft., Varga ás Tsa, Varga és Tsai, Rt.*). Ha a vezérszó rövidítés, akkor ehhez külön cégbírósági engedély beszerzése szükséges, és a cég alapító okiratát ki kell egészíteni a rövidítés feloldásával. A cégalapítási rendeletek szabályozzák a cégnévadás lehetőségeit is, és bizonyos esetekben korlátozzák a fantázianevek használatát. A cégbíróság félrevezető, hamis információkon alapuló, más cégek által már használt neveket nem jegyez be, és a latin betűkészlet használatára

kötelez (ld. 2006. évi cégbírósági rendelkezés 5. bekezdése). A magyar névtörvény (2006. §5.) azt mondja ki, hogy a cégnév legalább két elemből kell, hogy álljon. Az első elemet a vezérszó és egy, a jogi és gazdasági formára utaló bejegyzés együttese alkotja. A vezérszó esetében ajánlás, hogy tartalmazzon utalást a cég tevékenységi formájára. Ilyen esetben a vezérszó specifikál is egyben. Mindezek alapján a magyar szabályozás például nem támogatja az *Expo28* cégnév használatát, mert nem tartalmaz specifikációt. Például a *GabonaExpo28* esetében már világos a specifikációs elem információs tartalma, azaz megtörtént a tevékenységre való utalás minimális explikációja. A jogi és a gazdasági formára utaló elemet a cégbíróságnál kötelező bejegyezni, de a névviselésben nem kötelező használni. Az olyan típusú cégneveket, amelyek csak egy személynévből és egy jogi forma rövidítéséből állnak, szintén nem támogatja az említett törvényi háttér, hiányolva a tevékenységre utaló elemet (vö. *Szalai Kft., Szalai Oktatási Kft.*). Valójában a fantázianevek cégnévként való értékesítése csak akkor ütközik korlátokba, ha a fantázianév megtévesztő asszociációra alkalmas. Ismert példa erre, hogy a Raiffeisen Bank nevére asszociáló, a magyar médiában sokat játszott reklámfilmmel is közvetlen kapcsolatot alkotó *Ráifájztam Kft.* cégelnevezést a cégbíróság elutasította[1]. Balázs Géza (2001) rámutat, hogy a cégnévadásban is bevált gyakorlat a játékos, kreatív nyelvi elemek használata, de a kívánt reklámértékkel összefüggő hatásukat csak akkor érik el, ha közvetlenül utalnak a cég tevékenységi körére is. Ebben az esetben biztosított a cég egyértelmű identifikációja is. A cég beazonosítása sokkal nehezebb, ha a cégnév egyik elemét idegen nyelvekből, elsősorban az angolból átvett szavak alkotják. Különösen nehéz a cég identifikációja, ha az idegen nyelvi elem egyben vezérszó is. A tulajdonos családnevének használata megkönnyíti ugyan a gyors azonosítást, közvetlenül azonban a cég tevékenységére nézve nem tartalmaz információt, ami új vásárlók, új megrendelők esetében valójában nem hordoz reklámértéket.

**4. Márkanévalkotás, cégnévadás, üzletnévadás avagy a pozicionálás stratégiái**

Zimányi Árpád (1995) stilisztikai szempontokat követve foglalkozott az üzlet- és a cégnévadás kérdésével, s példái azt igazolják, hogy a vezérszavak között, amik a vevők, a megrendelők azonnali figyelmének fókuszába kerülnek, igen sok nemzetközi szót találunk. Ez segíti a Magyarországra érkező külföldi üzletfelek és a turisták tájékozódást is. A *Florentin virágszalon* nevében egyértelműen a *flora* lexéma ismerhető fel, a *Ferrum Center Kft.* nevében pedig az előállított termékre következtetetünk a vezérszót alkotó anyagnév segítségével. Az *INTERKER-WEIN*, borászati kellékek forgalmazásával foglalkozik, a cég nevét a nemzetközi kereskedelemre utaló vezérszó, és egy kiegészítő információt hordozó német nyelvű lexéma alkotja. A kiegészítő lexéma annyiban vezet félre az első pillanatban, hogy nem borkereskedésről van szó. Az *IZO-THERM-SYSTEM Kft.* népművészeti alkotások értékesítésével foglalkozó vegyes tulajdonban lévő cég, s a cég nevében semmi olyan információs tartalom nem fedezhető fel, ami erre a tevékenységre utal. A cégnevet alkotó lexémák jelentése alapján sokkal inkább egy hőszigeteléssel, fűtéstechnikával foglalkozó vállalkozásra asszociálunk. Zimányi is hangsúlyozza, hogy nem az a legnagyobb probléma, ha maga a cégnév nem utal a tevékenységi körre, sokkal inkább az, hogy a cégnevekben halmozódnak az idegen eredetű szavak: *Party Rex Programme – Rendezvény Service.* Ez a példa azt mutatja, hogy több nyelvből átvett elemek egyvelege alkotja a cégnevet, talán abban a reményben, hogy lesznek külföldi megrendelők is, avagy a cégnév azt tükrözi, hogy a vállalkozás több nyelven is képes kapcsolatot tartani a megrendelőkkel. A *Locsmándi Friss Juice Hungary Kft*. nevében földrajzi specifikálás, továbbá a termék minőségére és fajtájára utaló specifikáció található, illetve a vállalat tulajdoni viszonyaira is történik explicit utalás. Az alapszót a termékmegjelölés alkotja[2].

Sólyom Réka (2010a) tanulmányában a cégnévadásban szereplő tulajdonnevek funkciójára a neologizmusok tükrében tért ki részletesen, s a különleges asszociációs tartalmat felidéző termék- ill. márkaneveket elemezte. *Tokajicum* termék- és vállalkozásnév is egyben, a Tokaji Borvidéken található családi vállalkozás, amely a nevében a Tokjai márkanevet ötvözi a hungaricum fogalmával. Az asszociáció során a vevő számára ebből az következik, hogy egyedi, különleges termékről van szó. A cég- és márkanév ebben az esetben metonímia, a Tokaji védjeggyel való direkt kapcsolat alapján, s a latin szuffixum (*-cum*) a termék egyediség jelöli. Ez pedig kiváltja a második explicit asszociációt: *Hungaricum* (Sólyom 2010a). Sólyom egy másik vizsgálatában (2010b) a termék- és

[1] Erről és a cégnévadás különleges, érdekes eseteiről, l. *Cégvezetés* 2006. év 6. és 12. száma.

[2] Az idézett példák forrása: Zimányi, 1995.

márkanevek érthetőségét és értelmezési lehetőségeit vizsgálta a szemantikai értelmezhetőség szempontjából. *Csokirály* – ez a neve egy csokoládét gyártó és forgalmazó vállalkozásnak. Nyelvi szempontból neologizmussal állunk szembe, formailag pedig egy kreatív kontaminációról van szó: *csoki király, király csoki,* mindkét asszociáció könnyen előhívható. A cégnév hallatán arra gondolunk, hogy minőségi terméket készítenek, s megcélozzák a fiatal vásárlók körét is (vö. *király* mint szlengszó). A *király csoki* asszociációs lánc esetében a termék minősége kerül előtérbe, a *csoki király* megoldásnál a forgalmazó piaci pozíciója[3]. Hasonló példa lehet egy egri üzletnév is: *Pelenkaland*. A kontamináció első része egy névszó (*pelenka),* ez tölti be az egyik hívószó szerepét, a második hívószó (*kaland)* kiváltja mindazokat az asszociációkat, amelyek az első hívószóval összefüggenek („kalandok a pelenka, a pelenkázás körül"). További értelmezési lehetőség: nagyon sok cég- és üzletnévben szerepel a *land* mint nemzetközi szó, melynek jelentése ország („pelenkaország": nagy választék).

Ezek a példák is azt mutatják, hogy a magyar nyelvben számos izgalmas cég- és vállalkozásnév születhet, amelyek egyszerre funkcionálisak és kreatívak is. A kreatív cégelnevezésekben különlegesen érdekes a vezérszó és az alapszó egymáshoz való viszonya, hiszen a kettő kombinációjából kell a vevőnek, a megrendelőnek a lényeges információkat a cégre és a termékre vonatkozóan kihámoznia. Ez a feladat sokszor nem is olyan egyszerű. Ezért tanácsolják a marketingszakkönyvek (Bruhn 2011), hogy a cégnévnél a gyors kereshetőség és az azonnali megértés, a megjegyzés a legfőbb cél, s minden nyelvi elemet ennek az optimális hatásnak kell alárendelni, vagyis: a cégnévnek egyszerűnek kell lennie.

A cégnév tehát alapvető információkat hordozó kommunikációs eszköz, mondhatni minősíti a céget. A cégnév reklámoz, tehát appellatív funkciót is betölt. A cégnév fatikus elem is egyben, ez az első kapcsolat a céggel. Főleg a felhívó és a kapcsolatteremtő funkció eredményezi, hogy a jó cégnév kreatív és informatív is egyben. E funkciók megvalósulásának kommunikációs stratégiáit tekintettem át Borsod Abaúj Zemplén megye cégneveiben. A korpusz közel 500 cégnév alkotta, a mintavétel alapjául az *Aranyoldalak* 2011 szolgált. Ez az évente megjelenő kiadvány különböző területekről ajánl cégeket. A vizsgálat a vezérszó kreativitásának és információtartalmának az elemzésére irányult.

*Adó Kft., Adó Kontakt, Investition és Profit BT., Relax Kft., Geoprodukt RT. , Arany Kalitka Kisállatkereskedés, Milk Kft.*. – ezek azok a *példák,* amelyekben a névadás fő célja valószínűleg a tevékenységi körre való utalás és az ezzel kapcsolatos egyértelmű beazonosítás volt. *Optimal Rt. Korrekt 2000, Sarka és Fia Bt.* – ezek azok a példák, ahol a beazonosítás a vezérszó alapján lehetetlen, s a név nem hordoz semmilyen specifikáló elemet sem. Ezekben a példákban a névadás jellemzően nem kreatív, ugyanakkor könnyen megjegyezhető nevekről van szó. Az *Ari Höri Kisállatbolt* már félúton jár az azonnali információadás és a nyelvi kreativitás között. A kreativitás abszolút példája a *Gumidoktor Kft.*, egy autógumik javításával foglalkozó kisvállalkozás, illetve a használtruhakereskedések rovatban található cégnevek közül a *Kitúrlak* azonnal felhívja magára a figyelmet. Mindkét névválasztás szimbolikus, mégis gyorsan értelmezhető és játékos nyelviségre épülő. Az egyik árnyékolástechnikai vállalkozás egyszerű, de ötletes nevet választott: a termék neve lett a cég neve is: *Napellenző*. Ez abból a szempontból is jó választás, hogy a márkanév gyorsan egybeforr a gyártóval, s ez kommunikációs szempontból segíti a piacon való érvényesülést. Egy bútorszállítással foglalkozó kisvállalkozás a *Gardrób* lexémát választotta vezérszónak, és kiegészítő elemként szerepelteti a *Bútorszállítás*t. Egy olasz ruházati termékeket forgalmazó vállalkozás neve: *Bella Italia*, egy autósiskola *Jogsisuli*. Mindkét eset azonnali pozitív asszociációt kiváltó névválasztás, hiszen az egyik a márkát jelöli, a minőséget, a másik pedig a fiatalos lendületet. Az olasz márkára történő eredeti nyelvű utalás a vevő bizalmának elnyerését is szolgálja, a duplán kicsinyítőképzős alak pedig a fiatal korosztály nyelvhasználatával azt idézi fel, hogy az autósiskola figyel a fiatalokra.

A vizsgálatból az is kiderült, hogy az olyan típusú cégnevek, amelyek hagyományos, vagy néha már régiesnek ható képzőket tartalmaznak, valójában nem mentek ki a divatból, hiszen jó lehetőséget kínálnak a nyelvi kreativitásra: *Vasbár* (vaskereskedés), *Herbatár* (gyógynövény-kereskedés), *Biotéka* (biotermékek forgalmazója). Ezekben a vállalkozásnevekben egyértelmű az utalás a tevékenységre, és mégis garantált a figyelem felkeltése is. Az üzletnevek esetében újra divatba jött a *bolt* utótag használata, s a vezérszót az ezzel alkotott összetétel adja: *Kincsesbolt*, *Pocakbolt*, *Úri bolt*. Ezek a megoldások tökéletesen illeszkednek a magyar nyelv rendszerébe, és érdekesek. A cégnévadási stratégiák között szerepelnek neologizmusok is: *Gyógybarlang* (gyógytermékek

[3] Az idézett példák forrásai: Sólyom 2010a és 2010b.

márkakereskedése, telephelye egy pincében van), *Ortopán* (gyógyászati céllal viselt lábbelik forgalmazója). Az utóbbi példa különösen kreatív, mert arra utal, hogy az ortopédiai betegséggel küzdők számára is van szép lábbeli (vö. *topánka*).

A példák azt mutatják, hogy a csak egyszerű információs elemet hordozó vezérszóból álló cégnevek a gyors beazonosítás stratégiáját követik, a csak a kreatív elemekre támaszkodó megoldások azonosítása nehézkes, több utánajárást igényel a vevő, a megrendelő részéről. Azok a cég- és vállalkozásnevek tűnnek marketing szempontból a legelőnyösebbek, amelyek a két stratégiát ötvözik, s ehhez visszanyúlnak a képzőkhöz, mint névadási ötlethez. A számarányok tekintetében elmondható, hogy a korpusz közel 500 vállalkozás nevét tartalmazza, ezek közül mintegy 70 százalékban van szó az információközvetítési stratégia előnyben részesítéséről. Az adathalmaz mindössze 5 százaléka mutat fel nyelvileg is kreatív és információt is hordozó megoldást. Az esetek 25 százalékában van olyan cégnévről szó, ahol sem az információátadás, sem a kreativitás nem érvényesül. Első pillanatra semmit sem tudunk meg a *Sas Bt.*-ről, nem világos, hogy mivel foglalkozik a *Fónagyi* Kft. A szükséges specifikáció megszerzése utánajárást igényel, s ez időigényes. A névadási szokások tekintetében döntő, hogy a cégnevekben a vezérszóban elkülönül egymástól az információt hordozó elem, és a nyelvi játékosság stratégiája. Vagy az egyik (pl. *Kosztolányi Fuvarozás* = információátadási stratégia a vezérszóban, specifikáció a családnév segítségével), vagy a másik stratégia (pl. *Megtalállak Társközvetítés*) érvényesül erőteljesebben. A marketingszakkönyvek (Bruhn 2011) azt is hangsúlyozzák, hogy a cégnév a reklámozás első eleme, tehát figyelemfelkeltőnek és hatásosnak is kell lennie. Ehhez pedig elengedhetetlen a nyelvi ötletesség.

Egy osztrák cégnévválasztásban segítő vállalkozás (*Power Brand*) a következő stratégiákkal dolgozik:

(1) **A szótagolhatóság technikája**: A cégnévalkotásnál érdemes figyelembe venni a név hangzását, szótagszámát is. A márka- és a cégnév legyen rövid, gyorsan megjegyezhető, ezért lehetőleg ne álljon 3 szótagnál többől, további előny, ha ez a szó új szóalkotás, tanácsolja a cég[4]. A cég szakemberei által létrehozott egyik cégnév jó példa erre a stratégiára: *INVATO*. Ebben az esetben azonnali asszociáció jön létre az innováció szóval.

(2) **A hangsúlyáthelyezés technikája**: Bár a márkanevek és a cégnevek általában ún. mesterséges szóalkotások, mégis érdemes arra törekedni, hogy a cég nevében legalább egy átvitt értelmű jelentéstartalommal rendelkező elem is szerepeljen, ez ugyanis megkönnyíti a cég vagy a márka azonosítását – olvasható a Power Brand cég tanácsai között. A cég által alkotott cégnevek közül példa erre a stratégiára: *NewAVENSIS*. Ez a technika egyben azt is sugallja, hogy egy, már a köztudatban szereplő szót is lehet cégnévként alkalmazni, így helyeződik át a hangsúly ebben a példában az ismert AVENSIS-ről a New jelentést hordozó elemre.

(3) **Az egyszerű kifejezésmód technikája**: A cégnév legyen olyan, hogy a pozitív asszociációk segítségével a megrendelő, a vásárló a lehető legjobban tudja beleélni magát a kiváltott asszociációk világába. Ha például egy hotel keres szép bútorokat, akkor az általa keresett márkának fel kell idéznie a stílust, a harmóniát, a pihenést. A gyártónak ezeket a tartalmakat kell megjeleníteni a cégnévben is. Ehhez pedig olyan fogalmak szükségesek, amelyek nyelvileg egyszerűek, könnyen értelmezhetőek, de mégis átalakíthatóak úgy, hogy új tartalmat is hordozzanak. A cég által javasolt és sikeres megoldások közül jó példa erre a *TOMTOM* márka- és cégnév. Ez egy navigációs berendezés, amely egy mozaikszó megkettőzéséből jött létre.

## 5. Összefoglalás

Összefoglalásként elmondható, hogy a cégnévadás stratégiái közül a legfontosabb a figyelemfelkeltés, a reklám. A hagyományos cégnévadási szokások (pl. családnév specifikáció, helynév specifikáció) már nem hordoznak kellő reklámértéket és figyelemfelkeltést ahhoz, hogy sikeresek legyenek napjaink gazdasági helyzetében. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy éppen a hagyományos típusú cégnevek azok, amelyek a megrendelő, a vevő felé a megbízhatóságot közvetítik (Koß 2008). Az újdonság erejével ható neologizmusokon és nyelvi kreativitáson

[4] Az (1) – (3) pontban felsorolt javaslatok, ötletek forrása: http://www.powerbrand.at/kreativit%C3%A4tstechniken-f%C3%BCr-markennamen-oder-firmennamen.html, letöltve: 2011. 09. 09.).

alapuló cég- és márkaneveket elsősorban azért szokták kritizálni, mert információs tartalmuk nem mindig egyértelmű (Bruhn 2011).

A cégnevek elsősorban a cég identifikációját biztosítják, ugyanakkor reklámhordozók is. A cégnév kiválasztásakor ezt a két funkciót kell mérlegelni, s dönteni az egyik, vagy a másik előtérbe helyezése mellett. Az elemzett példák a nyelvi kreativitás reklámhordozó szerepére utaltak. Ebből a szempontból azok a nevek tekinthetőek sikeresnek, amelyek a nyelvi kreativitás mellett megfelelő információs tartalommal is rendelkeznek, s egyértelműen utalnak a cég tevékenységére.

**IRODALOM**

Balázs G. 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Akadémia Kiadó.
Bruhn, M. 2011. *Unternehmens- und Marketingkommunikation*. München: Universitätsverlag.
Fodor K. 1993. Adalékok az újabb cégnevek tipizálásához. *Névtani értesítő* 1993. évf. 15. szám. 100–105.
Héder Á. 2000. „Jó bornak nem kell cégér?" – és a mai vállalkozásoknak? *Magyar nyelv* 116. évf. 3. szám. 359–363.
J. Soltész K. 1988. A cégnevek magyarságáért. *Magyar Nyelvőr* 112. évf. 3. szám. 280–286.
J. Soltész K. 1990. *A tulajdonnév és funkciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Koß, G. 2008. Warennamen – Marken – Kunstnamen. Transposition und Kreation in der Wirtschaft. Ausgewählte Beiträge 1976–2006. In: Franz, K., Greule, A., Hackl, S. (szerk.) 2008. *Festschrift für Gerhard Koß zum 75 Geburtstag*. Regensburg: Universitätsverlag.
Minya K. 1999. A turkálótól a plazaig. Üzletnévadás az ezredfordulón. *Névtani értesítő* 1999. évf. 21. szám. 330–334.
Ozsvár E. 2010. Nyelválasztás: meggyőzési stratégia? Nagyváradi Üzletelnevezések és reklámfeliratok vizsgálata. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2010. évf. 2. szám. 134–141.
Pelczéder K. 2005. Veszprém megyei üzletnevek. *Névtani értesítő* 2005. évf. 27. szám. 221–230.
Sólyom R. 2010a. Neologizmusok kognitív szemantikai megközelítése. *Magyar Nyelvőr* 134. évf. 3. szám. 270–282.
Sólyom R. 2010b. Értelmezési stratégiák és attitűdök vizsgálata fogalmi terek ötvöződését tartalmazó köznyelvi neologizmusainkban. In: Illés-Molnár M., Kaló Zs., Klein L., Parapatics A. (szerk.) 2010. *FÉLÚTON 5. Az ötödik Félúton konferencia (2009) kiadványa*. 139–154.
Wallendums T. 2002. Nyelvpolitika a budapesti szállodák elnevezéseinek tükrében. *Modern nyelvoktatás* 8. évf. 1. szám. 59–68.
Zimányi Á. 1995. *Nyelvhelyesség*. Eger: Líceum.

**KREKOVICS DIANA**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs
*krekovics.diana@gmail.com*

# Magyarországon felsőfokú tanulmányokat végző vajdasági fiatalok a szülőföldjükön beszélt és a magyarországi magyar nyelvhez kötődő viszonya

***Kulcsszók:*** *nyelvi attitűd, határon túli, felsőoktatás*

Számos tanulmány foglalkozik a határon túli magyar nyelv jellegzetességeivel, különböző aspektusaival, a határon túli magyar anyanyelvűek kétnyelvűségével, a többségi nyelvnek a magyarul beszélők nyelvhasználatára gyakorolt hatásaival. Ezen kívül különböző attitűdvizsgálatok is készültek a többnyire fiatal beszélők nyelvjárásikhoz való viszonyát vizsgálva. Ezeket a kutatásokat és tanulmányokat jórészt határon túli nyelvészeknek köszönhetjük.

Ám mindezek a kutatások a fiatalok saját magyar nyelvjárásával, esetleg ezzel párhuzamban az államnyelvvel összefüggő attitűdjeit vizsgálja, a szülőföldjükön beszélt és a magyarországi magyar nyelvhez kötődő viszonyukat ezek a tanulmányok csak érintőlegesen vizsgálják.

Jelen kutatás célja a Magyarországon főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat végző határon túli fiatalok a szülőföldjükön beszélt és a magyarországi magyar nyelvhez kötődő viszonyának vizgálata kérdőíves adatgyűjtés segítségével.

**A kutatás alanyai és módszere**

A kérdőívet 62 hallgató töltötte ki, többségük a szegedi, illetve a budapesti Márton Áron Szakkollégium lakója. Az adatgyűjtés azért korlátozódik csupán a vajdasági származású fiatalokra, mert Románia és Szlovákia uniós csatlakozása következtében az erdélyi és felvidéki tanulók immár uniós állampolgárok, így ők a magyar állampolgárokkal megegyező feltételekkel felvételizhetnek magyar felsőoktatási intézményekbe, nem A3-as ösztöndíjasok, így nem is laknak a Márton Áron Szakkollégiumban, amely a határon túli magyar hallgatók számára biztosít kollégiumi férőhelyet. Mivel emiatt a megtalált és megkérdezett hallgatók többsége vajdasági volt, az eredmények érvényessége érdekében döntöttem úgy, hogy csak az általuk kitöltött kérdőíveket használom fel.
A megkérdezettek negyede első-, másod-, harmadéves, illetve negyedük mesterképzésben (MA) vesz részt vagy osztatlan képzésben végzős hallgató (negyed-, ill. ötödéves).

**Eredmények**

A kérdőív a hallgató származásával és egyetemi tanulmányaival (évfolyam, kar) kapcsolatos kérdésen túl 9 kérdésből áll. A továbbiakban kérdésenként ismertetem a kapott eredményeket.

*Tapasztalataid szerint miben különbözik a szülőföldeden beszélt magyar nyelv a magyarországi magyar nyelvtől?*

A szülőföldön és a Magyarországon beszélt magyar nyelv közötti különbségek terén a válaszadók szinte mindegyike a *szókincset* és a *kiejtést* (a középzárt /e/ hangot) említik.

*Szókincs:* a vajdasági magyar nyelvre is hatással van a szerb nyelv, a köznyelvben is találunk számos olyan szerb szót, amelynek egyáltalán nem használatos a magyar(országi) megfelelője (ezek között vannak olyanok is, amelyek hangalakja megegyezik egy teljesen más jelentésű magyar szóval, pl. patika – tornacipő; slag – tejszínhab), illetve léteznek a vajdasági magyar nyelvre jellemző magyar szavak (pl. örökíró = golyóstoll).

A válaszadók negyede említi meg, hogy a magyarországi magyar nyelvben rengeteg a szerintük felesleges és számukra érthetetlen rövidítés, főleg a szlengben (pl. naci, ruci, zsepi stb.), ezek zavarják őket, kényeskedőnek érzik őket. Többen megemlítik azt is, hogy szerintük a magyarországi magyar nyelv túlságosan modoros és udvariaskodó.

*Kiejtés:* a válaszadók fele szokatlannak tartja a magyarországi kiejtést a nyílt /e/ miatt, főleg az elsőévesek, akik valószínűleg nem szoktak még hozzá. A felsőbbévesek többsége megemlíti ugyan a jelenséget, de ők sokkal kisebb számban számolnak be arról, hogy zavarná őket.

*Tetszik Neked a Magyarországon beszélt magyar nyelv? Miben érzed szebbnek/jobbnak vagy csúnyábbnak/rosszabbnak az otthon beszélt magyarnál?*

A válaszadók háromnegyedének nem tetszik a magyarországi magyar nyelv. Ennek okaként többségük a következőket említi: zavarja a nyílt /e/; a magyarországi magyar nyelv túl modoros; sok a rövidítés; nem ért egyes szavakat; a magyarországi magyar nyelvben számára ismeretlen szavak (főleg szleng) vannak. Egy válaszadó negatív jelenségként említi a túl sok angol szót.

A többi hallgató véleménye megoszlik: vagy sem pozitív, sem negatív véleményt nem fogalmaznak meg, vagy kifejezetten tetszik nekik, mert választékosabbnak, helyesebbnek tartják.

*Amióta Magyarországon tanulsz, saját észrevételeid alapján, megváltozott-e a beszédmódod? Ha igen, miben? Zavar ez Téged?*

A válaszadók kétharmada szerint beszédmódja megváltozott: nem használ szerb szavakat; tudatosan átveszi a nyílt /e/ használatát; új szavakat tanul, de odafigyel arra, mit vesz át; úgy érzi, szebben tudja kifejezni magát és ennek örül; új szavakat tanul meg, de igyekszik beszédmódját megőrizni; választékosabban beszél.

Szinte senkit nem zavar ez a változás, egy hallgató kivételével, aki beszédében szeretné megtartani a középzárt /e/-t. A későbbiekben is láthatjuk majd, hogy az /e/ hang ejtése nagyon foglalkoztatja a hallgatókat, van, akit azért, mert szeretné megőrizni jellegzetes vajdasági kiejtését, van, aki pont ellenkezőleg, igyekszik leszokni róla, de a kérdésről szinte minden hallgatónak van véleménye (annak ellenére, hogy konkrét kérdés nem volt a kérdőívben erre vonatkozóan). Valószínűleg a kiejtés azért foglalkoztatja jobban őket, mint a szókincs, mert az eltérő szóhasználathoz könnyebben és gyorsabban hozzászoknak, mint a kiejtéshez.

Tehát annak ellenére, hogy az előző kérdésre adott válaszok szerint a hallgatók többségének nem tetszik a magyarországi magyar nyelv, ugyanannyi hallgatót nem zavar az, hogy beszédmódja megváltozott amióta Magyarországon tanul. Az általuk fent említett változásokat figyelmesen olvasva láthatjuk, hogy ezek a változások tkp. a magyarországi magyar nyelv felé való közeledést jelentik.

*Odafigyelsz-e arra, hogy hogyan beszélsz amikor Magyarországon:*

*a)határon túliakkal beszélsz,*

*b) magyarországiakkal beszélsz?*

Amikor Magyarországon *határon túliakkal* beszélnek, csak alig néhányan figyelnek oda, a legtöbben egyáltalán nem.

Amikor azonban Magyarországon *magyarországiakkal* beszélnek, kétharmaduk odafigyel arra, hogyan beszél. Egyrészt az esetenként eltérő szókincs miatt (igyekeznek elkerülni az olyan szavak használatát, amit a beszélgetőpartnerük esetleg nem ért), másrészt pedig vagy kifejezetten szeretnék megtartani a középzárt /e/ hangot, vagy kifejezetten igyekeznek átvenni a magyarországi kiejtést (nyílt /e/).

*És amikor otthon:*

*a) határon túliakkal beszélsz,*

*b) magyarországiakkal beszélsz?*

Amikor *otthon határon túliakkal* beszélnek, kétharmaduk nem figyel oda, harmaduk igen (néhányan megemlítik, hogy ez azt jelenti, hogy a megszokott szerb szavak helyett magyar szót próbálnak használni).

Amikor *otthon magyarországiakkal* beszélnek, kétharmaduk odafigyel (azért, hogy ne használjanak olyan szót, amit beszélgetőpartnerük nem ért).

Láthatjuk, hogy az előző, ill. az erre a kérdésre adott válaszok pont fordított arányban állnak egymással, illetve ezekből a válaszokból az is kiderül, hogy kétharmaduk odafigyel, ha magyarországiakkal beszél, úgy Magyarországon, mint otthon, a Vajdaságban.

*Mondták már Neked az otthon maradt rokonaid/barátaid, hogy másképpen beszélsz, mint azelőtt? Ha igen, mit vesznek észre? Inkább pozitív vagy negatív dologként értékelik, hogy Te másképpen beszélsz, mint ők?*

A válaszadók fele számol be arról, hogy otthon említették már ezt nekik. Többségük nem tudja megítélni, hogyan értékelik a változást a Vajdaságban élő rokonaik és barátaik, akik azonban választ tudtak adni erre a kérdésre, pozitív hozzáállásról számolnak be, egy hallgató kivételével, aki otthon kijavítgatja a családtagok hibásnak vélt beszédét, amit a családja nem feltétlenül vesz jó néven.

Arra a kérdésre, hogy milyen változást vesznek észre a családtagok és barátok, a hallgatók nagy többsége a szókincset említi (kevesebb szerb szó használata, választékosabb beszéd).

*Észreveszik-e beszéded alapján a magyarországi ismerőseid/barátaid, hogy nem vagy magyarországi? Mit mondanak, mit vesznek észre? Inkább pozitív vagy negatív dologként értékelik, hogy Te másképpen beszélsz, mint ők?*

A válaszadók több mint fele számol be arról, hogy igen, észreveszik. Ez azonban valójában csak azt jelenti, hogy ennyi hallgatónak mondják is meg, azt azonban nem tudhatjuk, hogy hány esetben veszik észre valójában, de nem említik meg nekik. Amit észrevesznek a magyarországi ismerősök, az a kiejtés és a szókincs. Többségük ezt pozitívan értékelte (különleges, ízes beszéd), egyetlen válaszadó említett egy negatív tapasztalatot.

*Van-e olyan Magyarországon tanuló határon túli magyar ismerősöd/barátod, aki igyekszik minél inkább úgy beszélni, ahogyan a magyarországiak beszélnek? Aki igyekszik minél inkább úgy beszélni, ahogyan a magyarországiak, szerinted miért teszi?*

A válaszadók kétharmadának van ilyen ismerőse. A jelenség okaként a többség a beilleszkedést nevezi meg, néhányuk szerint azt szeretnék ezzel kivédeni, hogy kigúnyolják vagy kiközösítsék őket magyarországi hallgatótársaik azért, mert határon túliak.

A legtöbben kifejezetten rossznak tartják ezt a viselkedést, szerintük ezek a tanulók *menő*nek szeretnének látszani, ezért igyekeznek minél inkább átvenni a magyarországi beszédmódot, kiejtést. Egyikük azonban megemlíti, hogy szerinte nem rossz szándékból teszik ezt, hanem vagy egyszerűen azért, mert szükség van rá az érvényesüléshez, vagy esetleg megfelelési kényszerből.

Azonban a válaszadók harmada kifejezetten fontosnak tartja, hogy megőrizze gyökereit, ezért is ítélik el azt, ha valaki tudatosan próbálja átvenni a magyarországi beszédmódot. Bár erre konkrétan nem tért ki sem a kérdés, sem a válaszok, feltételezhetjük, hogy itt a kiejtésről van szó, mivel a szókinccsel kapcsolatban az előző kérdésekre adott válaszokban többször is megjelent, hogy a hallgatók azért figyelnek oda a szókincsükre, hogy ne használjanak olyan szót, amit magyarországi beszédpartnerük nem ismer. A szóhasználatra való odafigyelés, a szerb szavak kerülése tehát nem elítélendő, mivel ez kihat a kommunikáció sikerére, míg a kiejtés nem, hiszen a középzárt, illetve a nyílt /e/ hang ugyanúgy érthető, a kommunikáció sikerességét nem befolyásolja.

*Szerinted mennyire foglalkoztatják a Magyarországon tanuló határon túli magyar fiatalokat a saját nyelvjárásuk és a magyarországi magyar nyelv közötti különbségek, illetve az ezekhez való viszonyuk?*

A válaszadók kétharmada szerint igen, foglalkoztatja őket a kérdés, azonban inkább viccelődnek ezzel kapcsolatban. Elmesélik egymásnak az eltérő szókincs miatt kialakult félreértéseket, ha pedig más határon túli tanulókkal találkoznak, megbeszélik velük tapasztalataikat, de leginkább szórakozásból.

**Összegzés**

A szülőföldön és a Magyarországon beszélt magyar nyelv közötti különbségek terén a válaszadók szinte mindegyike a szókincset és a kiejtést (a középzárt /e/ hangot) említi.

A válaszadók kétharmada azt mondja, nem tetszik a magyarországi magyar nyelv, főként azért, mert túl modorosnak, mesterkélten udvariasnak tartják, illetve zavarja őket sok a rövidítés (ez főleg a szlengre, illetve a diáknyelvre vonatkozik, pl. naci, ruci, zsepi stb.), mert az ilyen beszédstílust kényeskedőnek érzik, és mert eleinte nem értik ezeket a szavakat. Ennek ellenére, bár szintén kétharmaduk érzi úgy, hogy beszédmódja megváltozott, amióta Magyarországon tanul (nem használ szerb szavakat, esetleg már otthon sem, vagy igyekszik elkerülni használatukat; tudatosan átveszi a nyílt /e/ használatát; úgy érzi, szebben tudja kifejezni magát és örül ennek; új

szavakat tanul meg, de igyekszik beszédmódját megőrizni; választékosabban beszél), ez a változás szinte egyiküket sem zavarja.

Amikor akár Magyarországon, akár a Vajdaságban magyarországiakkal beszélnek, kétharmaduk odafigyel arra, hogyan beszél, ennek okaként főként az eltérő szókincset említik, ugyanis igyekeznek elkerülni azokat a – vajdasági magyar nyelvre jellemző – szavakat, amelyeket magyarországi beszélgetőpartnerük nem ismer.

Amikor otthon határon túliakkal beszélnek, harmaduk akkor is odafigyel beszédmódjára (a megszokott szerb szavak helyett a megfelelő magyar szót igyekeznek használni).

A válaszadók fele számol be arról, hogy otthon mondták már nekik rokonaik, illetve barátaik, hogy másképpen beszélnek, amióta Magyarországon tanulnak. Többségük nem tudja megítélni hogyan értékelik rokonai, barátai a változást, akik azonban választ tudtak adni erre a kérdésre, pozitív hozzáállásról számolnak be. Arra a kérdésre, hogy milyen változást vesznek észre a családtagok és barátok, a hallgatók nagy többsége a szókincset említi (kevesebb szerb szó használata, választékosabb beszéd).

A válaszadók több mint fele számol be arról, hogy észreveszik beszéde alapján a magyarországi ismerősei, hogy nem ő magyarországi, és ezt többségük pozitívan értékeli.

A válaszadók kétharmadának van olyan ismerőse, aki igyekszik minél inkább úgy beszélni, ahogyan a magyarországiak beszélnek. A jelenség okaként a többség a beilleszkedést nevezi meg. A legtöbben azonban rossznak tartják ezt a viselkedést, harmaduk kifejezetten fontosnak tartja, hogy megőrizze gyökereit.

A válaszadók kétharmada szerint a Magyarországon tanuló határon túli magyar fiatalokat foglalkoztatják a saját nyelvjárásuk és a magyarországi magyar nyelv közötti különbségek, illetve az ezekhez való viszonyuk.

## KÉRDŐÍV

Honnan érkeztél? (húzd alá)

Erdély Kárpátalja Vajdaság Egyéb:…….

Melyik egyetem, mely karán tanulsz? ……

Hányadéves vagy? ……..

1) Tapasztalataid szerint miben különbözik a szülőföldeden beszélt magyar nyelv a magyarországi magyar nyelvtől?

2) Tetszik Neked a Magyarországon beszélt magyar nyelv?
Miben érzed szebbnek/jobbnak vagy csúnyábbnak/rosszabbnak az otthon beszélt magyarnál?

3) Amióta Magyarországon tanulsz, saját észrevételeid alapján, megváltozott-e a beszédmódod? Ha igen, miben? Zavar ez Téged?

4) Odafigyelsz-e arra, hogy hogyan beszélsz amikor Magyarországon:
a) határon túliakkal beszélsz,

b)magyarországiakkal beszélsz?

5) És amikor otthon:
a) határon túliakkal beszélsz,

b) magyarországiakkal beszélsz?

6) Mondták már Neked az otthon maradt rokonaid/barátaid, hogy másképpen beszélsz, mint azelőtt? Ha igen, mit vesznek észre?
Inkább pozitív vagy negatív dologként értékelik, hogy Te másképpen beszélsz, mint ők?

7) Észreveszik-e beszéded alapján a magyarországi ismerőseid/barátaid, hogy nem vagy magyarországi? Mit mondanak, mit vesznek észre?
Inkább pozitív vagy negatív dologként értékelik, hogy Te másképpen beszélsz, mint ők?

8) Van-e olyan Magyarországon tanuló határon túli magyar ismerősöd/barátod, aki igyekszik minél inkább úgy beszélni, ahogyan a magyarországiak beszélnek?
Aki igyekszik minél inkább úgy beszélni, ahogyan a magyarországiak, szerinted miért teszi?

9) Szerinted mennyire foglalkoztatják a Magyarországon tanuló határon túli magyar fiatalokat a saját nyelvjárásuk és a magyarországi magyar nyelv közötti különbségek, illetve az ezekhez való viszonyuk?

Köszönöm a válaszadást!

**RAÁTZ JUDIT**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest
MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
*raatz.judit@vnet.hu*

# Társadalmi változás – névjog – névválasztás

***Kulcsszók:*** *névválasztás, névdivat, névjog, nyelvi jogok, keresztnevek*

**Bevezető**

Az egyes embert jelölő névalakok vizsgálata igen sokféle megközelítésből történhet. Beszélhetünk a névről mint nyelvészeti kategóriáról (J. Soltész 1979, Hajdú 2003, Langendock 2007), mint esztétikai fogalomról, de foglalkozhatunk a névvel mint jogi kategóriával is. Ez utóbbi megközelítésből kiindulva tekintem át jelen dolgozatomban a nyelvi jog és a névjog viszonyát, a jelenlegi névadás, ezen belül a nemzeti kisebbségiekre vonatkozó névadási jogszabályokat. A névjogi szabályok bemutatása mellett az elmúlt két évtized jellemző névadási trendjeit, szokásait vizsgálva arra keresem a választ, hogy a névadás jogi szabályozását mennyire befolyásolják a társadalmi változások, illetve milyen összefüggés fedezhető föl a névjogi szabályok és a névdivat között. Végül megfogalmazok néhány olyan javaslatot, amely alapján érdemes lenne az elkövetkezőkben a névadás szabályozását újragondolni.

**Jog – nyelvi jog – névjog**

A nyelvi jogokkal, azok bemutatásával számos tanulmány, elemzés foglalkozott (Andrássy 1998, Borbély 2001, Kontra 2006, Bartha 2012), azonban azt, hogy a nyelvi jogokat megfogalmazó különböző nyilatkozatokban, kartákban hogyan jelenik meg az ember névhez való joga, nem olvashatunk. Ennek talán az is lehet az oka, hogy a névviseléshez, a névválasztáshoz való jogról igen kevés szó esik ezekben a dokumentumokban. Az 1996. június 6-án Barcelonában elfogadott A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatában (1996) a tulajdonnevekkel a 31–34. cikk foglalkozik, melyek közül a két utolsó cikkely kimondja: „*Minden nyelvi közösségnek joga van, hogy a saját nyelvében használatos névvel hivatkozzon saját magára. Bármely más nyelvre való fordításuk el kell, hogy kerülje a kétértelmű vagy pejoratív neveket*." (33. cikk), illetve „*Mindenkinek joga van, hogy saját nevét saját nyelvén minden területen használja, valamint, hogy neve átírása más írásrendszerbe csak szükség esetén, a lehető legpontosabb fonetikai átírással történjen*." (34. cikk).

A nemzeti kisebbségek jogaival foglalkozó dokumentumok is csak érintik, és nem is mindig egyértelműen fogalmazva tesznek említést a névjogról. A kisebbségekről szóló két legfontosabb európai egyezmény közül a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992) a személynevek közül csupán a családnevekről szól: „*A felek vállalják, hogy megengedik a családneveknek az érdekeltek kérésére a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatát és felvételét*." (10. cikk. 5.). Az 1995-ös Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről című dokumentum bizonyos tekintetben bővebben és pontosabban határozza meg a névhasználathoz való jogot: „*A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek azon jogát, hogy család- és utónevét kisebbségi nyelvén használhassa*" (11. cikk).

A kisebbségek névhasználati jogáról az új magyar Alaptörvény is szól a XXIX. cikkben, amelyben megfogalmazza, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz (2011).

**A nemzetiségi névjog**

Az Alaptörvény és a többi felsorolt dokumentum alapján érdemes alaposabban is áttekintenünk, hogy mi is vonatkozik hazánkban a nemzeti kisebbségekhez tartozók névválasztásra. A kisebbség névhasználatára vonatkozó jogszabályok a kezdetek óta számos változáson mentek keresztül. Már az első állami névjogi szabályozást (1894. évi XXXIII. törvénycikk) kiegészítve megjelent a nemzetiségi névhasználatra vonatkozó körrendelet, amely ki-

mondta: „*az utóneveket is az állam nyelvén kell bejegyezni. Hogy azonban a személyazonosság iránt később se támadhassanak kételyek, meg van engedve, hogy egyes esetekben a bejelentő kívánságára a gyermek magyarul bejegyzett utóneve után az utónév zárójelben az illető vidéken dívó nemzetiségi nyelven is beírassék*." (86.225/1895. BM. számú körrendelet). Ez a lehetőség a későbbi anyakönyvi szabályozásokban is megmaradt, sőt az 1993-ban a nemzeti és etnikai kisebbségek (Nek.) névviselését szabályozó 12. § alapján, ha valaki valamelyik nemzetiséghez tartozónak vallotta magát, akkor helyesírási megkötés nélkül bármilyen nevet bejegyeztethetett gyermekének. Így a hazánkban élő kisebbségek utónévválasztása sokkal szabadabbá vált, mint az anyaországi magyaroké.

Ez a szabadság azonban a 2004-ben életbe lépett – és jelenleg is érvényben levő – 2002. évi XLV. törvény szerint már korlátok közé szorult, mivel csak a hazánkban hivatalosan nyilvántartott tizenhárom nemzetiség (bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán) valamelyikéhez tartozó egyénre vonatkozik az eltérő névválasztás, és ők is csak az érintett országos kisebbségi önkormányzatok által összeállított nemzetiségi utónévjegyzékből (S. Dávid 2004) választhatnak nevet. Ha a saját nemzetiségi névjegyzékében valaki nem talál megfelelő nevet, akkor az általa kiválasztott, a jegyzékben nem szereplő névről állásfoglalást kell kérnie az illetékes kisebbség önkormányzatától. A jogszabályok szigorodása mellett az is probléma, hogy a 2002-ben elfogadott és legalizált tizenhárom nemzeti kisebbség száma hazánkban mára bővült. A bővülést bizonyítja a 2011-es népszámlálási kérdőív 34. pontjában föltett *Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?* kérdésre megfogalmazott válaszok[1], amelyben a hivatalosan elismert 13 nemzeti kisebbség mellett még ott találjuk a kínai, az orosz, az arab és a vietnámi nemzetiségeket is. Ez utóbbi négy nemzetiség - a statisztikai adatok szerint - ma már átlag 3000–5000 fővel képviselteti magát Magyarországon[2], de a névválasztással kapcsolatosan nincsenek jogaik. Így, ha magyar vagy kettős állampolgárok lesznek, akkor rájuk ugyanazok a névválasztási szabályok vonatkoznak, amelyek a magyar állampolgárokra.

**A magyar állampolgárokra vonatkozó jogszabályok**

Jelenleg Magyarországon a 2002. évi XLV. törvény az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi törvényerejű rendelet módosításával van érvényben. Ez alapján egy személynek hivatalosan két utóneve lehet, amelyet magyar helyesírással lehet bejegyezni. Mindenki a nemének megfelelő utónevet viselheti. Magyar állampolgárságú szülő gyermekének nevét a hivatalosan engedélyezett nevek listájából választhatja ki. Az a szülő, aki ettől eltérő keresztnevet szeretne anyakönyveztetni, annak hivatalos eljárásban kell azt kérvényeznie. A név bejegyezhetőségéről a Nyelvtudományi Intézetben működő Utónévbizottság ad szakvéleményt.

A Nyelvtudományi Intézet az 1960-as évektől folyamatosan részt vesz annak szakmai elbírálásában, hogy egy, a hivatalos névjegyzékekben nem szereplő utónév az éppen érvényes szabályok alapján anyakönyvezhető-e. Ennek eldöntése – sokszor a nem egyértelmű névjog, a pontos meghatározások hiánya miatt – számos kérdést, bizonytalanságot vetett és vet föl ma is. A döntést nehezíti az a tény, hogy 2009 szeptemberétől megszűnt az intézet által méltányosságból, egyéni elbírálással bejegyzésre javasolt névadás lehetősége. Az Utónévbizottság csak hivatalos, azaz a polgármesteri hivatalok anyakönyvi osztályáról, illetve a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumból érkező névbejegyzési kérelmekről adhat szakvéleményt.

A névválasztókat segítendő, az intézet honlapján olvashatók azok az alapelvek 14 pontban összefoglalva[3], amelyek alapján az utónévbizottság dönt egy-egy név bejegyezhetőségéről. Az alapelvek összhangban vannak a jelenleg érvényben levő hivatalos jogszabályokkal, de azokat pontosítva ki is egészítik néhány fontos szemponttal. 2010 januárjától az intézet honlapján minden hónapban frissítésre kerül az adható utónevek listája, amely egyre bővülő keresztnévválasztékot jelent. Ha megvizsgáljuk a kérvényezett nevek körét, akkor megállapíthatjuk, hogy az igen sokszínű, változatos nevek jól tükrözik a változásokat, igényeket, az éppen aktuális irányokat, áramlatokat. A támogató szakvéleményt kapott női nevek között az alábbi névtípusokkal találkozhatunk:

[1] http://www.nepszamlalas.hu/files/

[2] http://www.sokszinumagyarorszag.hu

[3] http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/alapelvek.html

a) Gyakori és sokszor fordul elő, hogy a kislányoknak valamilyen becéző névformát választanak. Ezzel a kislányoknak járó becézést, kedveskedést akarják a névvel is kifejezni. Ilyen pl. *Lüszi, Tinka, Heni, Holli, Móni, Tündi, Zelka, Mirka, Titti, Lulu,Lilu, Ziza, Veca*, *Émi*, Nenszi, *Nóri*, *Borcsa* stb.
b) Egyre többször kérik a kettős női név különböző formáit: *Annadóra, Annaróza, Annamira, Emmaróza.*
c) Gyakori a kevésbé ismert bibliai nevek: *Sifra, Jemima, Kéren* vagy a görög eredetű nevek bejegyeztetése: *Damjána, Szüntüké*.
d) Megnőtt az egzotikus, különleges nevek száma: pl. az arab neveké: *Zahira, Heszna, Szalima, Johara*; az indiai neveké: *Damjanati*.
e) Kedveltek a régi magyar előfordulású nevek felújítása is: *Ankissza, Ünige, Sáfély, Csente.*
f) Még mindig sok olyan férfi és női alakváltozattal rendelkező név van, amelynek egyik változata hiányzik a névkincsükből. Ezeket is szívesen választják: *Damjána* (férfi párja *Damján*), *Tamina* (német *Tamino*), de van úgy, hogy a szülők alkotják meg teljesen szabályos módon a névrendszerünkben már meglévő férfinév női párját: *Hunóra* (*Hunor* férfinévből).
g) Előfordulnak növénynévi eredetű nevek is: *Gyömbér, Szamóca, Rozmaring*, de írói névalkotásból is keletkezett név: *Bóbita* (Weöres Sándor magyar költő azonos című gyerekverséből).

A kérvényezett és engedélyezett férfinevekre jellemző:

a) Sok az idegen eredetű névkérvény: pl. bibliai eredetű nevek: *Ezel, Omri, Zebadiás, Suri*el, héber: *Ronel, Asur, Jábin, Malik, Ronen;*szláv: *Andrej, Damír*, angol: *Nelzon*, arab: *Ashraf*, *Azim, Dzsamal*, kelta eredetűek: *Szedrik, Dilon*, illetve a Krisna-hívők által kérelmezett szanszkrit nevek: *Nimái, Hari, Sjám*.
b) A fiúnevek esetében is kedvelt a régi magyar nevek előfordulása: *Bolyk, Tegze, Devecser, Zsubor*.
c) Érdekes, hogy egyre gyakoribbak az olasz alakváltozatú nevek előfordulása. A szülőket a magyar helyesírás se tartja vissza. Pl. *Marcselló, Robertó, Federíkó, Leonárdó, Eduárdó, Románió.*

A bejegyzésre nem javasolt nevek között a legtöbb az idegen helyesírású: *Fanny, Maya, Daniel stb.*, illetve az olyan nevek, amelyek más kultúrkörben férfi- és női nevek is lehetnek: *Zoel, Éden, Xinxin, Raja, Lior, Éden* stb. Mindkét esetben a jelenleg érvényben levő névadási jog alapján történt a döntés.

Az utónévkönyvek, a jegyzékek (Ladó 1971; Bíró 1997; Ladó, Bíró 1998), az egyre bővülő online névjegyzék ellenére a kérvények száma és ezzel az adható nevek száma egyre gyarapodik. Jelenleg 2012. július 1-jén Magyarországon 1944 női és 1498 férfinév jegyezhető be hivatalosan. A névféleségek gazdagodása hatással van névválasztásra, így az évente felhasznált női és férfinévféleségek száma – annak ellenére, hogy a születések száma csökken – folyamatosan bővül (1. ábra)

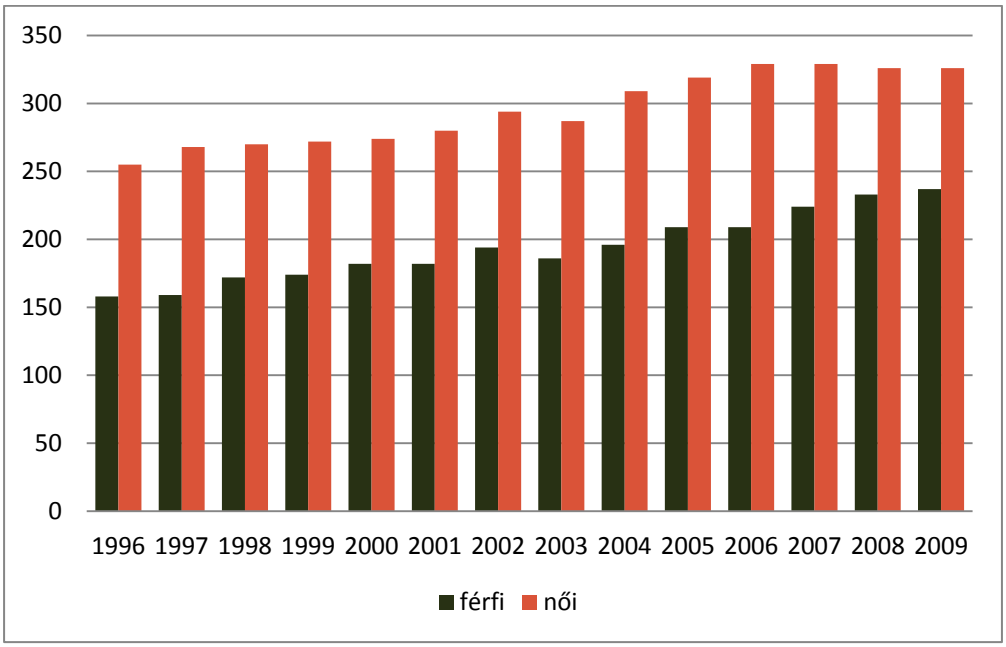


**6. ábra**
1996 és 2009 között az újszülöttek névadásakor fölhasznált névféleségek száma

Érdemes azonban azt is megvizsgálnunk, hogy a névféleségek folyamatos emelkedése vajon milyen mértékben befolyásolja a névdivatot. Ehhez tekintsük át az elmúlt közel két évtized évenkénti tíz leggyakoribb női és férfinevének alakulását. A női neveket összefoglaló táblázat alapján (2. ábra), megállapíthatjuk, hogy 1996 és 2011 között összesen 20 féle név került a leggyakoribb tíz női név közé. Közülük az *Anna* minden évben megtalálható, sőt a választások számát tekintve elfoglalja az abszolút első helyet. Őt követi a *Viktória* és a *Réka* nevek, melyek közül az utóbbi még napjainkban is a top női nevek között szerepel. Az 1990-es évek végén népszerű *Barbara, Klaudia, Nikoletta* nevek gyorsan visszaszorultak, és helyüket egyre több magyar eredetű (*Réka, Luca, Boglárka*), illetve rövid, más nyelvterületen is használt (*Hanna, Lili, Jázmin*), népszerű név került a leggyakoribb nevek közé.

A férfinevekről (3. ábra) hasonló megállapításokat tehetünk. Itt még inkább megfigyelhető az állandóság, hiszen a 16 év alatt előforduló 17 névféleség között az abszolút gyakorisági sorrendben az első kettő név (*Bence, Dávid*), illetve az ötödik és hatodik helyen álló *Ádám* és *Péter* nevek minden évben szerepeltek a leggyakrabban választott tíz férfinév között. Az 1990-es években még kedvelt és gyakori *Zoltán, László* és *Krisztián* nevek háttérbe szorultak. Itt is – a női nevekhez hasonlóan – az elmúlt néhány évben a magyar nevek (*Levente, Gergő*) és a nemzetközileg is kedvelt nevek (*Milán, Dominik*) előretörését figyelhetjük meg.

| | 1996 | 1997 | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 | Össz. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Anna | 901 | 927 | 875 | 951 | 1108 | 1 234 | 1271 | 1 276 | 1414 | 1511 | 1528 | 1 415 | 1 318 | 1 255 | 1 222 | 1245 | 19451 |
| Viktória | 1295 | 1214 | 1095 | 977 | 1492 | 1 612 | 1322 | 1 172 | 1059 | 1023 | 964 | 905 | 883 | 810 | 704 | | 16527 |
| Réka | | | 915 | 829 | 882 | 919 | 988 | 1 049 | 1031 | 1062 | 1052 | 1 000 | 940 | 925 | 799 | 738 | 13129 |
| Vivien | 1499 | 1366 | 1246 | 1249 | 1392 | 1 203 | 1217 | 1 095 | 1007 | 888 | 933 | | | | | | 13095 |
| Eszter | 1009 | 875 | 894 | 933 | 857 | 995 | 972 | 859 | 898 | 894 | 886 | 844 | | | | | 10916 |
| Petra | | | 973 | 992 | 881 | 844 | 922 | 864 | 975 | 951 | 944 | 893 | 883 | 783 | | | 10905 |
| Boglárka | | | | | | 867 | 943 | 905 | 920 | 968 | 1195 | 1 069 | 1 058 | 961 | 812 | 822 | 10520 |
| Fanni | 1056 | 1090 | 1104 | 1047 | 1029 | 1 213 | 1027 | 1 064 | 924 | | | | | | | | 9554 |
| Zsófia | | | | | | | 853 | 976 | 978 | 988 | 1026 | 966 | 900 | 804 | 830 | 795 | 9116 |
| Alexandra | 1522 | 1444 | 1351 | 1252 | 1066 | 946 | 877 | | | | | | | | | | 8458 |
| Dóra | 1250 | 1141 | 1058 | 954 | 915 | 888 | 755 | 698 | | | | | | | | | 7659 |
| Hanna | | | | | | | | | | | 957 | 989 | 1 082 | 1 207 | 1 145 | 1304 | 6684 |
| Lili | | | | | | | | | | | 983 | 959 | 933 | 831 | 802 | 779 | 5287 |
| Nikolett | 1205 | 1007 | 1022 | 897 | 838 | | | | | | | | | | | | 4969 |
| Jázmin | | | | | | | | | | | | | 1 031 | 1 559 | 1 248 | 1080 | 4918 |
| Nóra | | | | | | | | | | | | | 1 030 | 1 064 | 927 | 852 | 3873 |
| Laura | | | | | | | | 802 | | 876 | | 822 | | | | | 2500 |
| Dorina | | | | | | | | | 946 | 979 | | | | | | | 1925 |
| Barbara | 922 | 919 | | | | | | | | | | | | | | | 1841 |
| Klaudia | 896 | 881 | | | | | | | | | | | | | | | 1777 |
| Luca | | | | | | | | | | | | | | | | 694 | 694 |

**2. ábra**

1996 és 2011 között a tíz leggyakrabban választott női nevek összesített gyakorisági táblázata

| | 1996 | 1997 | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 | Össz. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bence | 1920 | 1800 | 1893 | 1697 | 1 790 | 1 891 | 1 869 | 1843 | 1 889 | 1 844 | 1 795 | 1 705 | 1 659 | 1 658 | 1 801 | 1 629 | 28683 |
| Dávid | 2291 | 2158 | 1910 | 1880 | 1 793 | 1 574 | 1 513 | 1456 | 1 390 | 1 447 | 1 396 | 1 316 | 1 203 | 1 228 | 1 194 | 1 165 | 24914 |
| Máté | | 1349 | 1331 | 1359 | 1 471 | 1 453 | 1 497 | 1574 | 1 571 | 1 663 | 1 685 | 1 552 | 1 483 | 1 576 | 1 473 | 1 353 | 22390 |
| Dániel | 2142 | 2032 | 1819 | 1735 | 1 833 | 1 675 | 1 678 | 1449 | 1 325 | 1 453 | 1 343 | 1 244 | 1 294 | 1 149 | | | 22171 |
| Ádám | 1592 | 1533 | 1433 | 1325 | 1 254 | 1 240 | 1 237 | 1065 | 1 176 | 1 277 | 1 359 | 1 237 | 1 193 | 1 115 | 1 065 | 1 241 | 20342 |
| Péter | 1617 | 1433 | 1381 | 1306 | 1 324 | 1 282 | 1 189 | 1319 | 1 168 | 1 103 | 1 135 | 1 132 | 1 098 | 1 017 | 893 | 884 | 19281 |
| Balázs | | | 1232 | 1190 | 1 306 | 1 254 | 1 272 | 1191 | 1 409 | 1 272 | 1 347 | 1 304 | 1 276 | 1 173 | 1 147 | 1 159 | 17532 |
| Tamás | 1951 | 1781 | 1587 | 1527 | 1 376 | 1 409 | 1 314 | 1231 | 1 193 | 1 152 | 1 173 | 1 073 | | | | | 16767 |
| Levente | | | | | | | | 1103 | 1 264 | 1 501 | 1 542 | 1 355 | 1 374 | 1 425 | 1 318 | 1 305 | 12187 |
| Márk | 1471 | 1578 | 1451 | 1240 | 1 227 | 1 220 | 1 125 | | | 1 121 | | | | | | | 10433 |
| László | 1455 | 1305 | 1235 | 1135 | 1 128 | 1 100 | | | | | | | | | | | 7358 |
| Gergő | | | | | | | 1 100 | | 1 162 | | | | 1 062 | 956 | 866 | 828 | 5974 |
| Milán | | | | | | | | | | | | | 1 093 | 1 080 | 908 | 826 | 3907 |
| Bálint | | | | | | | | 1286 | | | 1 149 | 1 102 | | | | | 3537 |
| Zoltán | 1434 | 1352 | | | | | | | | | | | | | | | 2786 |
| Dominik | | | | | | | | | | | | | | | 870 | 890 | 1760 |
| Krisztián | 1422 | | | | | | | | | | | | | | | | 1422 |

**3. ábra**

1996 és 2011 között a tíz leggyakrabban választott férfinevek összesített gyakorisági táblázata

## Összegzés

A névstatisztikákat megvizsgálva megállapíthatjuk, annak ellenére, hogy bővül a névféleségek száma, egyre kisebb egy-egy név megterheltsége, sokan törekednek egyedi, különleges név választására, a magyar névkincs bővülése egyrészt az identitásőrzést tükrözi, másrészt a nemzetközi trendekhez való igazodást. A különleges nevek választása, még ha folyamatosan is nő a kérvények száma, csupán egy kis hányad igénye.

Mindezek mellett érdemes lenne a névadás szabályozásában végiggondolni a nemzeti kisebbségek jogait. Közel tíz év után hasznos lenne a társadalmi változásokat követve bővíteni az elismert magyarországi nemzetiségi csoportok körét, valamint liberalizálni kellene a kettős állampolgárok névválasztási jogát is.

### IRODALOM


Andrássy Gy. 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Pécs: A Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.

Bíró Á. (szerk.) 1997. *Új magyar utónévkönyv*. Budapest: BM Kiadó.

Borbély A. 2001. A kisebbségi nyelv használata: jelenségek és miértek. In: Herr J. (szerk.) 2001. *IX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Válogatás nemzetiségi tárgyú előadásaiból*. Szekszárd: Szekszárdi Alkalmazott Nyelvészeti Füzetek 1. 29–35.

Bartha Cs. 2012. *Nyelvpolitika Magyarországon. Középpontban a nyelvi kisebbségek*. Towards a Language Rich Europe. [http://englishagenda.britishcouncil.org/ – 2012.11.20.]

Hajdú M. 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kontra M. 2006. Nyelv és jog. In: Kiefer F. (szerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1018–1037.

Ladó J. 1971. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ladó J., Bíró Á. 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.

S. Dávid E. (szerk.) 2004. *Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve*. Budapest: Aranyhal Könyvkiadó.

Soltész K., 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

van Langendonck, W. 2007. *Theory and typology of propernames*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.


### JOGSZABÁLYOK


A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata (1996)

Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992)

Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (1995)

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről

86.225/1895. BM. számú körrendelet

1982. évi 17. törvényerejű rendelet

1993. évi LXXVII. tv. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

2002. évi XLV. törvény az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. törvényerejű rendelet módosításáról

Műhelyindító előadás

**BARÁT ERZSÉBET**
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet,
Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport
*zsazsa@lit.u-szeged.hu*

# A „nő"-höz kapcsolódó értéktársítások a politikai diskurzusban

*(Tézisek)*

***Kulcsszók:*** *gender, politikai diskurzus, beszédmód*

Előadásomban a nő fogalmának jelentésváltozásait szeretném megvizsgálni az utóbbi tíz évben. Annak az ideológiai mezőnek a működését szeretném felvázolni, amiben a domináns retorika rendre visszájára fordítja a fogalmakat, kiüresíti a hozzájuk kapcsolódó értékeket. Azt mutatom be, miként áll elő az a képtelen helyzet, ahol a demokrácia a nő fogalmát nem az önrendelkezési joggal, hanem annak korlátozásával, adott esetben drasztikus megvonásával kapcsolja össze, ahol az emancipáció önmaga ellentétét jelenti. Másrészt a beszédmód kritikai elemzésének segítségével azt is megmutatom, miként lehet meghaladni ezeket a félelmet mozgató jelentéskitermelő stratégiákat.

Műhelyelőadások

**CSÁNYI ESZTER**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola,
Alkalmazott Nyelvészet Program, Pécs
*csanyieszti@gmail.com*

# Szóhasználati különbségek fiú és lány főiskolások esetében

***Kulcsszók:*** *gendernyelvészet, fiatalok, szóhasználat, nyelvi megnyilvánulás, különbségek*

## 1. Bevezetés

A gendernyelvészet mint az alkalmazott nyelvészet részterülete az 1970-as évektől kezdve önállósodott. „Gendernyelvészetnek az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát nevezzük, amely a férfiak és a nők nyelvhasználatának a biológiai nem (szexus) és a társadalmi nem (gender) által létrejött különbözőségét teszi meg kutatása tárgyául." (Huszár 2009: 276)

A férfi-női nyelvhasználati különbségeket a fiúk és a lányok korai szocializációjában látják. Már gyermekkorban máshogy kezelik a fiúkat és a lányokat, akik különböző tapasztalatokat gyűjtenek, eltérő elvárásokat támasztanak a nyelvvel kapcsolatban.

Összefoglalva: a férfiak és a nők mást tartanak fontosnak, és sokszor céljaik is mások a kommunikáció során. A nők e feltételezés alapján empatikusan kommunikálnak, fontos számukra a partnerrel való kapcsolat fenntartása. Beszédpartnerüknek döntési lehetőségeket, alternatívákat kínálnak fel. A férfiak ezzel szemben dominánsan kommunikálnak, eredményorientáltak, számukra az információ közlése, a probléma konkrét megoldása, a tényszerűség a lényeg, döntéseiknél számukra nem a másik érdekei a fontosak (Hullmann 2003, Cseresnyési 2004).

Robin Lakoff (1973) nagy jelentőségű művében a férfi és a női nyelvhasználat különbségeiről ír. Szerinte a nők beszédére többek között a kedveskedő illetve túlzó kifejezések / melléknevek használata (pl. édi, cuki, isteni, gyönyörű), a bizonytalanságot kifejező visszakérdezések (tag questions pl. *Nem baj, ha ezt megeszem, ugye?*), az eltúlzott udvarias formák, a feltételes igealakok jellemzők (pl. *Megtennéd, hogy …? Nem bánnád, ha …? Ha nem túl nagy kérés, … .)*. A férfiak ezzel szemben gyakrabban használnak durva, trágár és szitkozódó kifejezéseket, amivel a verbális fölényüket kívánják érvényre juttatni. A nők egy beszélgetés során többször kérnek elnézést, kevesebb durva, trágár szót alkalmaznak, kéréseiket inkább közvetett módon nyilvánítják ki (pl. *Hú! Olyan szomjas vagyok! Jaj, de meleg van itt!).*

Egyes vélemények szerint a nők inkább több (pozitív) emocionális, míg a férfiak inkább több szitkozódó illetve trágár kifejezést alkalmaznak. Cseresnyési (2004) szerint a nők ritkábban használnak nem sztenderd nyelvi elemeket, illetve „durva" kifejezéseket. Ez magyarázható a nőkkel szemben megnyilvánuló társadalmi elvárással. Empirikus kutatások igazolták, hogy a nők kevesebb „helytelen", stigmatizált formát használnak mint a férfiak. A férfiak bizonyos szituációban a csoporthoz való tartozás jeleként választják az alacsony presztízsű formákat, mivel ezek a színtelen és szagtalan sztenderddel szemben rejtett presztízzsel rendelkeznek.

## 2. A kutatás célja, hipotézisek

A kutatás fő célja a férfi-női nyelvhasználatban mutatkozó eltérések feltérképezése fiatal felnőttek körében, bár a társadalomban bekövetkezett változások (pl. nők munkába állása, női-férfi klasszikus szerepek keveredése) miatt manapság valószínűleg már nincsenek akkora különbségek a fiatal férfiak és nők nyelvi megnyilvánulásaiban. A fiatalok nyelvi viselkedésében megfigyelhető unisex tendenciát akartam kutatásommal is bizonyítani.

Vizsgálatommal az alábbi hipotéziseket kívántam ellenőrizni:

- a nők bizonyos szituációkban agresszívebben reagálnak, mint a férfiak (igaz ez nem nyelvészeti szempont, de a szóbeli megnyilvánulással jelen esetben összefüggnek),

- az ellenkező nemre vonatkozó megjelölések a férfiak esetén választékosabbak,
- más megítélésben részesül a női, mint a férfi hivalkodó magatartás,
- a férfiakra inkább jellemző a durva, trágár kifejezések használata,
- a nők kevesebb idegen eredetű szót használnak beszédükben.

**3. A vizsgálat és módszerei**

*3.1 A minta*

A Budapesti Gazdasági Főiskola, Pénzügyi Számviteli Karán tanuló főiskolai hallgatók körében töltettem ki egy általam összeállított kérdőívet a női-férfi nyelvhasználattal kapcsolatban. A válaszadók (20 lány és 20 fiú), valamennyien 20–22 éves korosztályból kerültek ki. Az említett paraméterek alapján a minta homogénnek tekinthető, ami a válaszok kiértékelésekor játszott fontos szerepet.

*3.2 Az eljárás*

A kérdőív 10 kérdésből tevődött össze. Az első két kérdésnél konkrét szituációkban tanúsított viselkedést és az ehhez kapcsolódó nyelvi megnyilvánulást vizsgáltam. Itt négy illetve kettő alpont szerepelt, elkülönítve az idősebb és a fiatalabb korosztállyal, és a nőkkel / férfiakkal szemben alkalmazott szóhasználatot.

A következőkben az ellenkező, illetve saját nemmel kapcsolatos jelzők, a „jó" szó szinonimáinak, végül a trágár, a becéző és az idegen eredetű kifejezések használatát térképeztem fel.

A felmérésben sehol sem kínáltam fel válaszlehetőséget, mert a válaszadók által használt kifejezésekre voltam kíváncsi. Az válaszok kiértékelésekor 20 választ tekintettem 100%-nak.

*3.3 A kutatás eredményei*

Előadásomban az idő szűkössége miatt csak a hipotézisként megfogalmazott kérdésekre adott válaszokra térek ki.

Az empirikus vizsgálat segítségével betekintést kaptam a fiatalok nyelvhasználati sajátosságaiba. Megfigyelhettem a lányok és a fiúk eltérő kifejezésmódjait, a „tipikus" fiú / lány szófordulatokat és néhány egyedi szóhasználatra is találtam példát. Megállapítottam, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál igen magas a magázási arány (lásd 1/a. táblázat).

| 20 = 100% | fiatal nőt | fiatal férfit | idős nőt | idős férfit |
|---|---|---|---|---|
| **NŐK** | 90% | 75% | 100% | 100% |
| **FÉRFIAK** | 70% | 50% | 95% | 85% |

**1/a. táblázat**
Magázások aránya nemek szerint

Ez azt jelzi, hogy a megkérdezett fiatalok még a kényes szituációban sem tegezik az ismeretlen embereket, igyekeznek udvariasan közelíteni a másik félhez (pl. „*Bocs, de én is 10 perce várok*.", „*Elnézést, álljon a sor végére*!", „*Elnézést, de kérem, álljon ki a sorból*!"). Azok viszont, akik tegezést használtak, elég durván reagáltak az adott szituációban (pl. „*Férfi ilyet ne csináljon, még ha idősebb is*!", „*Hé! Nem látsz vagy csak olyan bunkó vagy, ahogy kinézel*?", „*Állj sorba, haver*!"). Legtöbb esetben azonban még az azonos nemű fiatalok esetében sem volt tapasztalható a lekezelő, haverkodó megszólításmód.

Ugyanakkor a viselkedés (elengedi-e a tolakodót) terén már nem tapasztalható ilyen fokú udvariasság (lásd 1/b. táblázat). A megkérdezett nők igen kis hányada enged be bárkit maga elé sorban álláskor, bár ők inkább az idősebb emberekkel elnézőbbek.

Érdekes, hogy a férfiak jóval többen engedik be maguk elé a tolakodót, a legmagasabb arány (50%) a fiatal nők előre engedésénél tapasztalható, ez egy gendertipikus viselkedés. Bár ez a szempont nem a nyelvészeti kutatások területéhez tartozik, azonban szorosan összefüggésben áll a válaszokban rejlő hangulat érzékeltetésével, amiért szükségesnek tartottam az ilyen irányú elemzést is.

| 20 = 100% | fiatal nőt | fiatal férfit | idős nőt | idős férfit |
|---|---|---|---|---|
| **NŐK** | 10% | 5% | 20% | 15% |
| **FÉRFIAK** | 50% | 30% | 40% | 35% |

**1/b. táblázat**
Elengedi-e a sorban Ön elé állót?

Az ellenkező nemre használt kifejezéseknél mindkét nemnél 13 variánst jelöltek meg a válaszadók. A három leggyakrabban előforduló megnevezés a lányoknál a *férfi*, *pasi*, *srác / fiú*, a fiúknál *nő*, *csaj*, *lány* több mint 60%-kal állnak az élen. Előfordultak még a lányoknál a *csávó*, *hapsi*, *pali*, *pasas*, *faszi*, *ember*, *manus*, *krapek*, *kölyök* szavak a fiúknál pedig a *hölgy* (60%!), *néni*, *kislány*, *csajszi*, *csitri*, *ribanc*, *művésznő*, *mama*, *nőszemély, gida* és érdekességként a *góré* kifejezés egy személynél. Ez alapján megállapítható, hogy mindkét nem meglehetősen sok variációt használ az ellenkező nemre vonatkozólag.

A következő kérdések a nőies nőkre és a macho férfiakra vonatkoztak. Mindkét válaszadói kör nagyjából azonos számú variánst adott meg, az egyes kifejezések előfordulásában azonban mutatkoztak eltérések. Érdekes volt, hogy a nőies nőre mindkét nem tagjai inkább negatív jelzőket használt (lásd 2/a. táblázat), ebből az ezzel a viselkedéssel szembeni ellenszenv olvasható ki. A „*Mindent megtesz a célért*." mondattal (1 férfi válaszadó) szintén a nemtetszés jutott kifejezésre. A lányoknál néhány esetben ez a viselkedés pozitív elbírálásban részesült (*igazi nő*, *díva*, *cica* / *macska*, *nőies*).

A macho férfiakat a válaszok alapján inkább férfiasnak, menőnek tartják a fiatalok (lásd 2/b. táblázat). Kevesebb negatív jelzőt alkalmaztak az ő megnevezésükre (*öntelt*, *egoista*, *bunkó*, *májer*). A fiúknál itt is megfigyelhető volt néhány egyedi szóhasználat pl. *Marlboro man*, *HVCS* (helyi vagány csávó), *Casanova típus*, a lányok között a férfiakkal szembeni pozitív hozzáállás is kifejezésre jutott pl. *cuki*, *jó pasi*, *jóképű*.
Mindez a társadalomban megszokott genderfelfogásnak tudható be, hisz a férfiaktól szinte elvárjuk, hogy „férfiként" viselkedjenek, férfimivoltukat fitogtassák. A nőket viszont, ha kirívóan viselkednek, inkább elítéljük.

| 20 = 100% | ribanc | kurva | picsa | könnyűvérű | pláza cica | ribi | céda | kacér | alattomos | nagyképű |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **NŐK** | 40% | 20% | 15% | 0% | 10% | 10% | 5% | 0% | 0% | 0% |
| **FÉRFIAK** | 60% | 35% | 20% | 20% | 5% | 0% | 0% | 5% | 5% | 5% |

**2/a. táblázat**
Milyen jelzőket használ egy nőiességével visszaélő nőre?

| 20 = 100% | alfahím | menő | magabiztos | sármos | szépfiú | csődör | laza | páva | tökös | cool |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **NŐK** | 15% | 5% | 0% | 15% | 15% | 5% | 5% | 0% | 0% | 0% |
| **FÉRFIAK** | 0% | 20% | 10% | 0% | 5% | 0% | 5% | 10% | 5% | 5% |

**2/b. táblázat**
Milyen jelzőket használ egy macho férfira?

A következő kérdésnél a trágár kifejezések használatára voltam kíváncsi. Nemcsak igen / nem válaszokat, hanem az alkalmazási szituációkat is kértem. Mindkét nemnél igen magas százalékot adott a válaszok értékelése. Azonban az eredmény meglepő volt, ugyanis a női válaszadóknál magasabb használati arány (80%) jött ki, mint a férfiaknál (70%), igaz nem túl jelentős különbséggel. Alkalmazási okként többségében idegeskedést, mérgelődést, buta embereket, váratlan helyzeteket és megszokást adtak meg („*Észre sem veszem, csak megszokott a társaságban*."). Használt kifejezések voltak pl. *baszd meg*, *basszus*, *fasza*, *faszfej*, *picsába*, *picsa*, *francba*, *hülye*, ezek mindkét nemnél közel azonos arányban fordultak elő.

Az utolsó kérdéssel az idegen eredetű szavak használatát vizsgáltam. Mindkét nem válaszadóinak több mint 50%-a (nők 55%, férfiak 65%) alkalmaz ilyen kifejezéseket. Valószínűleg a megkérdezettek szakmájából adódóan elsősorban a gazdaság és az informatika területét jelölték meg (pl. *fluktuáció*, *konvergál*, *infláció*, *asszimilálódik*, *egzakt*). Sokan használnak már a magyarban meghonosodott kifejezéseket (pl. *Internet*, *empátia*). Többen a választékosság miatt vagy ironikusan is alkalmazzák ezeket az elnevezéseket. A fiatalok nyelvére jellemző szavak, mint pl. *cool*, *LOL*, *fun*, *thanks* egyaránt megtalálhatóak voltak a fiúk és a lányok válaszai között is. Egy lány

feljegyezte a *diabetes,* ill. *inzulin* kifejezéseket, amelyeket betegségéből adódóan használ. Látható, hogy főként az angol nyelvből vett idegen szavak honosodtak meg a megkérdezettek nyelvében.

**4. Összegzés**

A kérdőív kiértékelése után az alábbi következtetéseket vontam le a főiskolás fiúk és lányok szóhasználati szokásairól.

Jelentős különbség nem állapítható meg a két nem nyelvi kifejezései, szóhasználati szokásai között, amivel kezdeti feltevésem is beigazolódott. A fiatalok lányok és fiúk körében nem mutatható ki éles eltérés a nyelvhasználatban. Mindez magyarázható a társadalom átalakulásával, miszerint (legalább is a fiatalok körében) egyre elmosódottabb a határvonal a női-férfi szerepek és az ezekhez kapcsolódó elvárások között is. A fiatal lányok és fiúk az élet minden területén egyformán vannak jelen, ma már nincs csak az egyik nem képviselői által végezhető munka, kevés az olyan hely, ahol csak a nők vagy csak a férfiak fordulnak elő. A társalgás szereplői egyenrangú félnek számítanak az esetek többségében, és a témák között sem nagyon találunk olyat, amelyet az egyik vagy a másik nem képviselői ne érintenének. Meglehet, a felmérésben kimutatott homogenitás elsősorban a minta egyneműségének, a kiválasztott csoport tagjai hasonló érdeklődésének, megegyező korosztályának tudható be, azonban valószínűleg hasonló eredményt kapnánk a fiatalok más csoportja körében végzett kutatásban is.

A felállított hipotézis, a nők agresszívabb viselkedésével kapcsolatban beigazolódott. Meg kell azonban mindenképpen jegyezni, hogy a nyelvi megnyilvánulás, még egy kényes / bosszantó helyzet esetén is az udvariasabb, kulturáltabb hangvételű.

Azon feltételezés, miszerint a férfiak illetik választékosabb jelzőkkel a nőket, nem igazolódott be. Mindkét nem 13 variánst használ az ellenkező nemre, igaz egy-két egyedi megjelölés is előfordult.

A nőiességükkel visszaélő nőket a megkérdezettek negatívan ítélik meg, míg a macho férfiakat pozitív jelzőkkel illették. Ez tükrözi a társadalom általános felfogását a „magabiztos" nőkről illetve férfiakról, mely szerint ami egy férfitól elfogadott, sőt kívánatos viselkedés, azt egy nőnél nem nézik jó szemmel, náluk visszataszítónak tartják. Ezzel a hipotézisem beigazolódott.

Teljes mértékben megdőlt az a hipotézis, miszerint a trágár / durva kifejezések használata inkább a férfiakra jellemző. Igaz, mindkét nemnél igen magas volt ezen szavak alkalmazásának aránya (80%, ill. 70%), azonban a magasabb százalék a nők körében volt tapasztalható.

Az idegen eredetű szavak használatára vonatkozó hipotézisem is beigazolódott, hisz a nők valóban kevesebb ilyen kifejezést alkalmaznak (nők 55%, férfiak 65%). Ez főként a Gazdasági Főiskolán folytatott tanulmányukkal, az internet állandó használatával magyarázható. Éppen ezért nem véletlen az sem, hogy elsősorban angol nyelvből vett szavakat jelöltek meg a válaszadók.

A kutatás betekintést nyújtott a fiatal férfiak és nők szóhasználati szokásaiba, még ha számottevő különbséget nem is sikerült kimutatni. A vizsgálat eredményei nem általánosíthatók a minta nagysága és a kevésbé részletes kérdések miatt. Egy nagyobb és a társadalom különböző rétegeit érintő minta elemzése alapja lehet egy átfogóbb kutatásnak.

**IRODALOM**

Cseresnyési L. 2004. A genolektus (genderlect) elméletéhez. In: Cseresnyési L. 2004. *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája)*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 78–88.

Hullmann, B. 2003. *Zur unterschiedlichen Verwendung von Sprache in Frauen- und Männerzeitschriften am Beispiel von AMICA und MensHealth.* Zwischenprüfungsarbeit. Essen: Linguistik-Server.
[http://www.linse.uni-due.de/linse/esel/pdf/amica_menshealth.pdf. – 2012.10.24.]

Huszár Á. 2009. *Női nyelv? Férfi nyelv? Gendernyelvészet Magyarországon*. Magyar Tudomány 170. évf. 3. szám. 276–285.

Lakoff, T. R. 1973. *Language and woman's place*. Language in Society 2. évf. 1. szám. 45–80.

**KEGYES ERIKA**
Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet,
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Miskolc
*kegyeserika@gmail.com*

# Kulturális stigmatizáció avagy a genderérzékenyítés beszéd- és diskurzusmódja a sajtóban

***Kulcsszók:*** *gender, feminizmus*

**Bevezetés**

*Genderérzékeny* – ezt a kifejezést a sajtó gyakran teszi egyenlővé a feminista és a politizáló nő képével, annak ellenére, hogy a modern genderkonstrukciós[1] és dekonstrukciós elméletek[2] mind a gender, mind a genderérzékeny fogalmakat pozitív értelemben használják. A külföldi (főként a németnyelvű) sajtóban és a magyar médiában a gender mint terminus és a feminista[3] mint jelző egyaránt szitokszónak számít. A magyar köztudatban a feminista mellett a gender is negatív konnotációval rendelkező terminussá vált, és lexikai tekintetben félelmet keltő, agressziót közvetítő szóvá alakult át egy kezdetben szociológiai vonatkozású tudományos terminus. Ezért is fontos, hogy feltárjuk e fogalmak valódi jelentését, és a gender terminus eredeti, nemzetközi tudományos kontextusban teljesen elfogadott értelmezéséből kiindulva „tegyük helyre" a genderérzékenyítés és a genderérzékeny kifejezések jelentéstartalmát. A tévhitek és a hozzájuk társított helytelen asszociációk kiigazítása, modifikálása a gender körül kialakult diskurzusban a nyelvészek feladata is.

A német nyelvterületen a *gendersensibel* („genderszenzibilis") terminus az oktatásban és a különböző szaktárgyak módszertanához kapcsolódóan terjedt el először, és a következő jelentésben használták: a saját szubjektív képzeteken alapuló nemekkel kapcsolatos látás- és beszédmódunknak a felülvizsgálata, a nemekkel kapcsolatos meggyőződéseink, beidegződéseink és sztereotípiáink megváltoztatására irányulóan, a nemi szerepek szociális és kulturális vonatkozásairól szóló tudásunk nyelvi képekben való rögzítettségének fellazítása érdekében[4]. Az e pedagógiai kontextusból kölcsönzött, három pillérre épülő (szociális, kulturális és nyelvi) stratégiákat nevezzük összefoglaló néven genderérzékenynek, s ha ez intézményi keretek között történik, s például egy iskolai tanórán beszélünk a férfi és a női szerepek eltéréseiről, vagy az egyetemi közgazdaságtani kurzuson említjük meg a női

[1] A gender terminus értelmezéséről l. például Huszár (2010), Kegyes (2006). Figyelmet érdemelnek a fogalmat elutasító vagy ellenző megközelítések is. Így például a Sípos Írisz kijelentései a gender fogalmának pályafutásáról a Vigília 2010/7 számában, ahol a szerző arra utal, hogy a gender fogalma „bölcsészeti kategória és eszköz", a latin genus, generis szóból vezethető le, és összefoglalóan a nemekkel kapcsolatos társadalmi szerepeket jelöli a terminus. A magyar nyelvben a „kulturális nem" vagy a „szociális nem" volna a lehetséges értelmezési keret, hiszen a biológiai nemen túlmutató, adott esetben attól függetleníthető identitást kifejező rendszerről van szó, aminek az egyik fontos komponense a nyelv és a nyelvben, a nyelv által való kifejezése. Eddig a pontig nem is tekinthető problémásnak az érvelés, a nyelvi szinten is tetten érhető negatív torzítás ott kezdődik, amikor olyan fogalmak kerülnek bevetésre mint: genderember, genderideológia, nem beszélve az idézett tanulmány olyan kiszólásairól, hogy a gender „kalandos axióma", és amúgy is „egyszóval minden gender". Ezt szinte alátámasztja, hogy a magyar médiában a „genderkultusz", a németben a genderőrület (Genderwahnsinn) fordul elő gyakran, s a téma negatív konnotációja odáig jut, hogy a gender terminus tudományos jelentése a közvélemény számára elmosódik, s valami olyan folyamattá alakul át, amit a legtöbben úgy értelmeznek, mint a nemek eltörlése, vagy mint a nem mint szociális valóság eleve elfedése. Ez a nemi semlegesítés felé mutató megközelítés túlmutat a nyelvi háttéren, ám mégis jól példázza a szavak hatalmát.

[2] Ezt a kérdést több tanulmány is érinti, amelyet a *Társadalmi nem és nyelvhasználat: Válogatott szemelvények az angol és a német szakirodalomból* c. fordításkötet tartalmaz, pl. Bucholtz, Mills, Ehrlich és Cameron.

[3] A feminista jelző negatív töltetű konnotációinak leíró nyelvészeti és pragmatikai szempontú vonatkozásaival több tanulmány is foglalkozik: pl. Huszár (2010).

[4] Tankönyvek és irodalmi alkotások nemekről alkotott nézetei, sztereotípiák a közmondásokban.

és a férfi munkavállalók között fennálló keresetkülönbséget, vagy a nyelvi órán utalunk a nemi szerepek és a sztereotip fogalmazásmód veszélyeire (pl. az interkulturális kommunikáció kapcsán), akkor voltaképpen az *érzékenyítés* stratégiáját alkalmaztuk a gyakorlatban. Az érzékenyítés tehát egyfajta pedagógiai módszer, aminek segítségével felhívjuk a figyelmet egy adott téma társadalmi és politikai szintű fontosságára. Ez pedig egyben nyelvi szintű tudatosítást is jelent. Ha az érzékenyítés nem intézményi keretek között zajlik, de intézményesítetten, akkor igen nagy a szerepe van ebben a médiának. A médián keresztül ugyanis szélesebb tömegek szólíthatók meg egy társadalmi kérdésben, s a média által közvetített tartalmak és diskurzusmód alapján alakul ki az egyénben egy fogalom jelentése, konnotációja. A helyes, tudományos keretben az érzékenyítés módszer, amelyet ha jól alkalmaz az oktatás, akkor a társadalomra pozitív hatást gyakorló genderkompetencia alakítható ki. Ha a média és a hatalmi szempontok érvényesülnek, akkor a köztudatban a gender és a genderérzékenyítés mint valami ártó és szélsőségesen negatívan ható kontextus értelmeződik. A média következetesen nem ad teret a pozitív példáknak, s így csak szakmai körökben ismerik Ingeborg Stahr kísérletét a genderérzékenység szempontjainak érvényesítésére a személyre szabott tanácsadás keretein belül. Ebben a programban 3 alappillérről van szó: reflexió a saját genderszerepekre, a társadalomban érvényre jutott (juttatott) genderszerepek kritikája, a tanácsadásban kitérni a kettő közötti személyes vagy társadalmi konfliktusra. A kísérlet alapján elmondható: tudatosultak a szerepek, tisztázódtak a szerepekhez társított értékrendek, változott a tanácsadáson résztvevők beszédmódja, s ez kihatással lesz további társadalmi cselekedeteire, ez pedig nyilvánvalóan hozzá fog járulni a társadalmi szerepek változásához, elfogadásához. Ebben a projektben a gendertudatos beszédmód implicit formában van jelen, míg más projektekben a genderérzékeny beszédmód kialakítása áll a középpontban, vagyis explicit kijelentések tartalmává válik. Jó példa az explicit genderérzékeny beszédmódra: a müncheni egyetemen az egyetem képviseletében megszólalóknak figyelembe kell venniük, hogy sem a nőket, sem a férfiakat nem minősíthetik le negatív sztereotípiák használatával, ezeket kerülniük kell. Számos európai és európai uniós forrásból támogatott projekt valósult már meg a genderérzékenyítésre, s nem egy módszertani útmutatót tettek már közzé a témában. A genderszenzibilitás fogalmát az Európai Unió a következő vetületben dolgozta ki: Ez a kifejezés egy képességet jelöl meg, amelynek a segítségével a nemeket érintő átfogó vagy speciális kérdéseket úgy válaszolhatunk meg, hogy figyelemmel vagyunk mind a nők, mind a férfiak nézőpontjára, életterére, különböző szerepeire, eltérő szocializációjára és egymástól különböző társadalmi helyzetére. Ebben a tekintetben helytálló a Gender-ABC kézikönyv fordítójának megoldása: *gender szempontú tudatformálás*. Ugyanebben a kézikönyvben olvasható: a genderrel is foglalkozó képzések „keretében kellő érzékenységgel kell viseltetni a különbözőségek iránt, valamint ösztönözni és támogatni kell a nemek párbeszédét. A gender stratégia három területre fókuszál, a) a genderkompetenciák és a tolerancia kialakítása az oktatás egész folyamatában az óvodától a felnőttképzésig, b) tudatos pályaorientáció a nem hagyományos női és férfi szakmák elsajátítására, c) a képzési folyamat hatékonyabbá tétele a nemek szerinti különbözőségek figyelembevételével" (73. oldal). Mint látjuk, ez a definíció nem tartalmaz semmi olyan értelmezési keretet, amely alapján a gender mint tudományos kategória vagy a genderérzékenyítés mint módszer negatív előjelű volna. A média hatalmát és stratégiájának eredményességét mutatja, hogy az eredeti fogalom szitokszóvá alakult át, mivel a szó jelentéstartalmát a média úgy alakította át, hogy egyenlővé tette a nemi semlegesítéssel és azzal a nézettel, hogy a cél a gyerekek semlegesneműnek való nevelése. Emlékezzünk csak a semlegesnemű óvódásokra vagy arra, hogy a megszólító forma az egyes és a kettes számú szülő legyen[5]. Ezek tévedések, amelyek még a feminista érzületű oldalakra is beszivárogtak a média hatására. Például: „Nekem nem ez a feminizmus: „semlegesneműnek" nevelés, avagy a ló másik oldala" – címmel olvasható írás a Nőkért. c oldalon. Egyébként a Nőkért internetes feminista magazin szerkesztői általában „korrigáló" beszédmódban lépnek fel e tévedések ellen: „Látjuk, és olvasóink is gyakran – nemritkán aggódva! – jelzik: a különböző népszerű hírportálokon sorra jelennek meg cikkek arról, hogy egyes szülők (illetve óvodák) a nemi sztereotípiák hatását enyhítendő, drasztikus módszerhez folyamodnak, és eltitkolják gyerekek nemét. Sajnos ezt az új „divatot" nemritkán összefüggésbe hozzák a feminizmussal, pedig mi, feministák ezt egy nagyon, sőt ijesztően szélsőséges gyakorlatnak tartjuk, és többségben nem értünk egyet vele. Én feminista anyukát sokat

[5] Idevágó újsághírek voltak: Semleges nemű gyerekek svédországi óvodában (http://mindennapi.hu/cikk/eletmod/4596) / Semlegesnemű gyereké a jövő? (hetivalasz.hu/itthon/28367) / Nincs többé édesanya és édesapa: csak egyes és kettes számú szülő (hetivalasz.hu/vilag/34631).

ismerek, olyat viszont egyet sem, aki feministaként támogatná ezt a bizarr ötletet! Hiába kiáltottak farkast annak idején egyesek: az óvodai reformnak sem ez lett volna a célja, hanem a nemi sztereotípiáktól mentes nevelés". (22. hozzászólás a vitához a szerkesztőség részéről). Hogyan jut el egy szakszó, egy terminus jelentése és konnotációja a köztudatban odáig, hogy az eredeti pozitív tartalom kitörlődik, és a helyére egy negatív jelentés és konnotáció kerül? Erre a kérdésre az alábbiakban nemcsak a nyelv és a lexikográfia, hanem a médiapolitikai eszköztár elemzésének segítségével is keressük a választ, miközben a genderérzékenyítés pozitív és negatív stratégiáit vesszük számba a német és a magyar sajtóban.

## 1. A genderérzékenyítés és a genderelidegenítés gyakorlata és kontextusa a német sajtóban

*1.1. Feminista elköteleződés és gender stratégia, avagy a kíméletlenség stratégiája:*

Német nyelvterületen különbséget kell tennünk az ún. feminista szaklapok[6] és az egyéb feminista elkötelezettségű folyóiratok, hetilapok és magazinok között. Mindez valamikor az Emmával kezdődött[7]. Az Emma mellett számos más lap is van, amely feminista pozíciót képviselt/képvisel a német nyelvterületen: *Courage, An.schläge, Die Frau, Die Gleichheit, IhrSinn, Missy Magazin, Schlangenbrut, Stimme der Frau, FRAZ, AVIVA, Krampfader, Auf.* Ezen feminista sajtóorgánumok és részben interneten is elérhető publikációkon kívül regionális kötődésű feminista lapok is megjelennek: *Mathilde – Frauenzeitung aus Darmstadt, rheinweiber – Feministisch arrangierte, selbsbewusste Frauenzeitung der Evangelischen Kirche*. A felsoroltakon túl vannak olyan szakfolyóiratok is, amelyek országos fórumok valamely speciális témában, de pozíciójukat tekintve feminista érzületűek. Ilyen például a *Clio – Zeitschrift für Frauengesundheit*, *Kofra – Zeitschrfit zu Feminismus und Arbeit, ab 40 – Frauenzeitung mit feministischen Themen, Fama – Feministisch-theologische Zeitung der Schweiz, Frauensolidarität – Frauenrecht und Frauenkultur aus feministischer Sicht*. A fiatalokat szólítja meg a *Mimmi*, amely a *Mitmach-Mädchenmagazin Mittendrein* rövidítése. Továbbá számos olyan feminista sajtófórum működik német nyelvterületen, amely csak az interneten van jelen: *Ceiberweiber – Österreichische feministische Zeitung online, Die Standard – was im Der Standard nicht steht, Gazelle – Multikulturelles Feministisches Magazin, Wolfsmutter, Female News (München), fib – Frauen in Berlin*.

E lapok közül jelen elemzésbe csak a közéleti sajtótermékek kerültek be, mivel a vizsgálat célja az volt, hogy a gender és a genderérzékeny szavak jelentésének alakulását tekintsük át[8]. Az alkalmazott érzékenyítő stratégiák közül elsőként az Emma stratégiáját emelhetjük ki, amelyet röviden úgy jellemezhetnénk, hogy a kíméletlenséggel, a határozottsággal, a szókimondással és az explicitséggel való érzékenyítés. Bár az Emma alcíme (Das politische Magazin von Frauen) önmagában nem utal rá, mégis a kezdetektől fogva mint a vezető feminista sajtóorgánumot emlegették. A lap a nőkért való szerepvállalás éllovasaként nem kerülhette meg a gender témáját. Az Emma beszédmódjával tabukat tört meg, politikai mozgalmat indított útjára, s ahogyan a főszerkesztő, a lap alapítója Alice Schwarzer az egyik visszatekintésben ki is jelentette: a lényeg mindig is az volt, hogy ne csak informáljunk, hanem érveljünk, s ha kell, cselekedjünk. Ez a cselekvési mód nyelvi természetű is, mert a lap gyakorta él az elrettentés példájával is. Egyrészt a képanyagon keresztül, másrészt a szemléletes fogalmazásmóddal. Ezt a stratégiát követi a lap a nőket diszkrimináló történések tárgyalásakor, a szexista reklámok visszautasításakor. A lap beszédmódja lényegében az argumentációra épül, s minden megjelent cikk állásfoglalás is egyben. Az argumentáció az őszinteségre, a nyíltságra, a szókimondásra épül, s esetenként a kíméletlenségig viszi végig a gondolatmenetet, s tudatosan vállalva azt is, hogy kényelmetlen perceket okoz a nőknek. Az Emma a beszédmódja által közvetlenül szól a nőkhöz, s szólítja fel őket, hogy bíráljanak, s álljanak ki véleményük mellett. Ennek megfelelően hangvételében nem egyszer fordul elő az erős szóhasználat (pl. a nők negatív szerepvállalása a patriarchális struktúrák megerősítésében: ezt az Emma a *Mittäterin Weibchen* szófordulattal írta le), olykor a

[6] Ilyenek például: AEP- Feministische Zeitschrift für Politik und Gesellschaft, Beiträge zur Feministischen Theorie und Praxis, Ariadne – Zeitschrift für Frauen- und Geschlechterforschung, femina politica – Zeitschrift für feministische Politikwissenschaft, Feministische Studien – Zeitschrift für Interdisziplinäre Frauenforschung.

[7] Kiváló áttekintést ad a lapról, történetéről és kampánystratégiáiról Huszár (2008).

[8] Ez a kutatás egy, a DAAD által támogatott, a Miskolci Egyetem Genderkutató Központja és a Hildesheimi Egyetem Kommunikációtudományi Intézete közös projektjének a keretében zajlik. Ebben a cikkben mindössze az Emma stratégiájának részletesebb bemutatására van mód.

radikalizmus (a teljes női nyelvi egyenjogúság programjában a *potenter Mann* kifejezés mellé megalkották a *potente Frau* szókapcsolatot) és a verbális agresszió is (ez leginkább a harc és a háború szókincsének tudatos alkalmazását jelenti). Ez a beszédmód nyilván összefügg a lap tematikájával is, s azzal, hogy a lap tudásformáló szerepet tölt be. Ez a második legfontosabb érzékenyítési stratégia is egyben. A gender fogalom tárgyalásakor például összegzésképpen a következő, első ránézésre ironikusnak ható, de mégis figyelemfelkeltő hatással bíró mondat állt a cikk végén: *Und siehe da: Beim Gendern kommt richtig was rum fürs leben*[9]. A harmadik pedig az expliciten provokatív kérdések megfogalmazása: *Bringt und das Gender wirklich was? / Und was ist los mit Eurem Gender-Projekt? / Ist die Frauenforschung überholt?/ Sind die Gender Studies die Zukunft?*[10] A negyedik fontos stratégiai a szalagcímek nyelvileg is „ütős" megfogalmazása: *Gender – vor Ort / Frauen mit Vorsprung / Gender – ermutigender*[11]. Az ötödik stratégia a tabuszavak nyílt használatán alapszik, s arra törekednek, hogy kerüljék a nyelvi eufemizmusokat (pl. a *'da unten'* kifejezést mint a női nemi szervre való utalást elfogadhatatlannak találják).

Németországban az Emma mellett a *Wir Frauen* című interneten és nyomtatásban is elérhető lap jegyzi magát úgy mint *a Das feministische Blatt*. A lap szlogenje: Wir – radikalisch – solidarisch – unabhängig. A függetlenség hangsúlyozása mellett jelenik meg a másik szlogen: Für einen linken Feminismus, ami szerint az oldal nyíltan vállalja baloldali elkötelezettségét. Ez a lap 30 éve töretlenül jelenik meg, s képviseli a baloldali feminista meggyőződést, határozott és olykor gúnyos, szarkasztikus hangnemben fogalmazott stílusa által is. Mind a nyomtatott, mind az elektronikus kiadásban a legnagyobb hangsúly a Wir névmáson van, amit optikailag általában nagyobb betűvel is szednek, még a szövegtestekben is. Az érzékenyítés stratégiája a Wir Frauen esetében is a kíméletlen és tabuk nélküli tudatosítás. Az Emma kevésbé épít az összetartás és az összetartozás kommunikálására.

A két bemutatott példa is azt bizonyítja, hogy a genderérzékenyítéssel feminista megközelítésből foglalkozó sajtó nem abból a beszédmódból ír és szólal meg, amit a szociolingvisztikai kutatásokból[12] mint tipikusan vagy sajátosan női beszédmódnak ismerhettünk meg. Sokkal inkább arról van szó, hogy nemcsak az írások tartalmával, hanem stílusával is szeretnének kitörni a hagyományosnak mondott és társadalmi elvárásoknak megfelelő női térből, és ehhez saját szókincs megalkotására van szükség. Ez megnyilvánul egyrészt a más nőknek szóló sajtótermékektől való elhatárolódásban (pl. az Emma is kerüli a 'Weiblichkeit' szó használatát, és figyel arra, hogy a sztereotípiákat is elkerülje), másrészt a nyelvi korlátok feszegetésében új szimbólumok létrehozásával. Az elemzők (Kühne 2005) ezt a sajátosságot az Emma esetében gyakran Emma-zsargonnak is nevezik. A lényeg az, hogy ezek az újságok elszakadnak a konvencióktól, és progresszív nyelvi stratégiákat dolgoznak ki véleményük kifejezésére, kommunikálására.

*1.2. Antifeminista elköteleződés és antigender stratégia, avagy a téves azonosítás és a nevetségessé tétel stratégiája*

A tradicionális német sajtó is intenzíven foglalkozik a nemek kérdésével, igaz, legtöbb esetben konzervatív szemszögből. Az utóbbi öt évben rendszeresen tárgyalta még a napi sajtó is a gender szó jelentését, s a gendertudatosságot egyenlővé tette a feminizmussal, s azt mutatták fel a vezető lapok, hogy régi bor ez, csak új tömlőben. A genderérzékenységet azonosították a feminista és a nőpolitikai jelzőkkel. A Frankfurter Allgemeine egyik számának vezércikke (2006. 09. 08) például azt állítja, hogy teljesen felesleges a közvéleményt terhelni egy új műszóval, aminek jelentése bizonytalan, s a kutatók sem nyilatkoznak egyértelműen a kérdésben. Nyelvi tekintetben a cikk a „nemek piaca" („Geschlechter-Markt") kifejezés bevezetést javasolja, amiről úgy véli a szerző, hogy összekapcsolja a nemek szerinti megoszlás legfontosabb színterét, a munkaerőpiacot magával az alapfogalommal. Ebből az derül ki, hogy a gender kifejezés egyértelműen a társadalmi színtérhez kötődik, s semmi kapcsolata nincs a privát szférával. A másik egyértelmű azonosítási eljárás: a gendertudatosság *egyenlő* a szexuális másággal. Ez leginkább a bulvársajtóra jellemző stratégia. A népszerű tudományos kategóriába sorolható sajtóorgánumok stratégiája azt mutatja, hogy a gender terminus alatt a nők és a férfiak közötti különbségeket értik, és a gendertudatosság pedig nem más, mint a különbségekre való odafigyelés, a különbségek középpontba állítása (pl. Pharmazeutische Zeitung cikke: Gender im Fokus – Women in Pharmazie und Medizin, 2008/25). A gender

9 A példa forrása: Emma, Gender Mainstreaming lebt, Dossier, 2007. július–augusztus.

10 A példák forrása: Emma, Gender Dossier, 2003. június–július.

11 A példák forrása: Emma, Gender Gap 2009, 2009. szeptember.

12 Összefoglalóan, és a feminizmushoz mint diskurzusmódhoz is kapcsolódóan l. Postl (1991).

terminus gyakran a női szempont kérdésének előtérbe helyezésével azonosított: az egyik gazdasági lap például arról cikkezett, hogy a nők vezetői pozícióba kerülése egyenlő a genderideológiával, és a női vezető (Business-Frau ist Gender-Frau, Frauen im Business: Gender in Ansturm, két részes cikk, 2012. január, Handelsblatt). A nevetségessé tétel implicit stratégiájában gyakorta a nevetséges szó is szerepel: „*Gender-Mix – wie lächerlich findes es Studiedende, (…) / Wie aus Michale Megan wurde: Lächerlich, der Mensch ist nicht kompett von A nach B gegangen - gerade in der Wissenschaft häuft sich die Bezeichnung Gender-Variant"*[13]. A nevetségessé tétel explicit stratégiája az iróniára épül: „*Ein Topmanager von Microsoft hat sich für eine Geschlechtsumwandlung entschieden. Diese einschneidende Veränderung brachte jede Menge unerwartete Vorteile im Arbeitsalltag und ein neues Führungsverständnis mit sich"*[14].

Ezek a példák azt mutatják, hogy a közvélemény formálása, s ebben az esetben tudatos félrevezetése nem csak aláássa a gender terminus jelentését, de ellehetetleníti tudományos jelenlétét is.

## 2. A genderérzékenyítés és a genderelidegenítés gyakorlata a magyar sajtóban

*2.1. Feminista gyakorlat, avagy az implicit stratégia csapdája*

A feminizmus magyarországi hajnalán több női érdekeket képviselő sajtótermék állt az érdeklődők rendelkezésére, mint manapság[15]. A színes és számottevő feminista elveket is követő magyar női sajtó a szocialista érában természetesen nem maradhatott tovább fenn, s csak olyan lapok élték túl a változást, amelyek a rendszer szócsövei lettek. Így tehát a feminista eszmék közvetítésének esélye sem lehetett, s a jelen helyzete pont azt tükrözi, milyen nehéz újra megszólalni. Magyarországon a tudományos feminizmus pozíciójából való beszéd gyakorlata előbb alakult ki a rendszerváltást követően, mint a szélesebb olvasóközönséget megszólító feminista újságírás. Valójában nincs is számottevő és színvonalában is kiemelkedő magyar feminista lap. Talán az interneten keresztül elérhető, a *Nőkért.hu* című feminista indíttatású és a feminizmus elméleteivel, történetével is foglalkozó lapnak van a legnagyobb a visszhangja. A lap alcíme: Minden, amire egy nőnek valóban szüksége van. A lap 2009-ben alakult, a szerkesztők a beköszöntőben kijelölik beszédmódjukat: a sztereotípiák leépítése, sztereotípiamentes fogalmazás- és megszólalási mód, a tudatosság növelése. Koncepciójukat így mutatják be: „Célunk továbbá, hogy a gender studiest mint kutatási irányt, valamint a nem szakmai feminista aktivizmust megpróbáljuk közelíteni, mind az eredmények, mind a művelők tekintetében". A tudatosságnövelés stratégiája a feminizmus elméletben való közvetítése, és az erre való reflektáció, a diskurzus kialakítása. A diskurzus kialakítása mint érzékenyítési stratégia is fontos. Széleskörű látogatottságnak örvend még a *tűsarok.org* internetes lap is, amely az autonóm nők lapjaként pozícionálja magát. A lap hitvallása szerint küzd a feminista szó újraértelmezésért, s megragad minden olyan lehetőséget, ami ezen változtathat. E szándékra egy 2003-ban megjelent cikkben is rámutatnak: „A feminizmusnak Magyarországon rossz sajtója van. Egyrészt mert nagyon nincs is neki, másrészt mert félreértik és félreértelmezik. A köznyelvi tudatzavar odáig tart, hogy a leszbikust és a feministát felcserélhető fogalmakként kezeli". A lap koncepciójában és beszédmódjában is szókimondó, tabukat döngető és fogalmazásmódja is lendületes, fiatalos és kendőzetlen. A *FemiDok* női kulturális és politikai webmagazint 2004-ben hozta létre a Fatime Feminista Társadalmi Munkacsoport, az internetes kiadvány célul azt tűzte ki, hogy projektjeivel elősegítse a nők civil és politikai kezdeményezéseinek, munkájának láthatóságát, a webmagazin pedig elsősorban kulturális és politikai híreket, interjúkat, könyvismertetőket, genderszakirodalmat, nőtörténeti írásokat, kritikát közöl e célok elérése érdekében. Ebben a küldetésszövegben is világosan kivehető a társadalmi tudatosítás mint célkitűzés és

[13] A példák forrása: www.spiegel.de, a cikk címe: Gender Diversität, 2011. 05. 31.

[14] Az idézet az Eine transgenderfarce című cikkből származik, www.spiegel.de, 2011. 05.31.

[15] *A nő és a társadalom* 1907-1913 között havonta jelent meg, témáiban a nőmozgalommal és az akkor aktuális nőkérdésekkel foglalkozott, a Nőtisztviselők Országos Egyesületének volt a kiadványa. 1914-1917 között, majd kisebb szünet után egészen 1928-ig havonta jelent meg a Nő, melynek alcíme is tükrözte pozícióját, beszédmódját: Feminista folyóirat, a Feministák Egyesületének kiadványa (felelős szerkesztő: Schwimmer Róza). A Magyar Nő a keresztény feministák lapja volt, először 1918-ban jelent meg, s radikális feminista eszméket hirdetett. A Missziótársulat Országos Szervezetének volt a hivatalos közlönye, s a lap egész fennállása alatt igen harcias hangnemet ütött meg a „keresztény feminista paradigma" szemszögéből beszélve. A Magyar Női Szemle a szellemi pályákon működő nők negyedévenkénti lapja volt, 1935 és 1939 között jelent meg.

stratégia. A beszédmód tekintetében nem harsányság, hanem inkább csendes tárgyilagosság volt a jellemző. Volt, mivel egy éve már nem működik a lap. Feminista körökben ismert még az ICA, vagyis az Irodalmi Centrifuga is, ami szintén egy elektronikus lap, szándéka szerint női is, és „genderes" is, és ráadásul irodalmi is. Fő stratégiája a társadalomkritika, a bírálat.

A fenti néhány példa az mutatja, hogy a magyar közéletben feminista pozícióból beszélő írások az ismeretterjesztés stratégiáját választják leggyakrabban az érzékenyítés stratégiájául. Csak kivételes esetben kerül előtérbe a társadalomkritika mint lehetséges érzékenyítési stratégia. A tudásra és az ismeretterjesztésre épülő stratégiák csak implicitek, s nem érnek el átütő változást a közvéleményben. Ezzel szemben a sajtó explicit, genderelméletet és -gyakorlatot lejáratói stratégiái sikeresek tudnak lenni mindaddig, amíg a gendernézőpontot képviselők részéről nem jön létre az érzékenyítés egységes, explicit kommunikációs stratégiája.

*2.2. A közbeszéd gyakorlata, avagy az explicit stratégia sikere*

Jellemző szófordulatok: „feminista hazudozás", „szegény feministák", és a feminista jelző közel áll a „harcos", az „amazon" fogalmához. A fogalomalkotásban tipikus vonás a negáció: nem nőies, nem férjezett, nem anya[16]. A feminizmus mint mozgalom pedig kimerül abban a leegyszerűsítésben, hogy a nők harcolnak a férfiak ellen. Ehhez képest nem várható a gender fogalmának pozitív fogadtatása sem, de mégis meglepő volt a sajtó erősen negatív visszhangja: „*Gender – terror a magyar óvodákban*" – közölte le az elsők között a hírt a Népszabadság (2010. 11. 07). Ezzel a toposszal a gender fogalmát újra a feminista egyenlő terrorista sémában helyezték el. A fogalmi azonosítás másik művelete is nagyon hasonlít ahhoz, ami a feminista szó jelentésének átalakításakor történt. A sajtószövegekben a gendert közvetlen összefüggésbe hozzák a fogalmi tipizálás szintjén a homoszexualitással: *Homoszexualitás és gender: avagy ki szül majd gyereket?* – szintén egy szalagcím a Magyar Hírlapból (2009. 12. 01). Ezek után már nem kérdéses, hogy a gender szemantikai mezőjében a harc és a háború lexémák vannak az előtérben: „*Semlegesnem: betört a gender az óvodákba*" (Magyar Kurír, 2011. 12. 16) / *Ismét harcba szállnak a genderhívek* (Népszabadság, 2011. 11. 23). A genderideológia pedig veszélyes, ártalmas és küzdeni kell ellene.

A fenti példák azt mutatják, a sajtó egységes szókészletet és egységes metafora-használattal „vette fel a harcot" a genderérzékenyítéssel szemben, és politikai állásfoglalástól függetlenül egy irányba mutatóan negatív konnotációjú kommunikációs stratégiát dolgozott ki, amely nemcsak sikeresnek bizonyul, hanem magát a gender szakszót is legfeljebb pejoratív hangnemben vagy nyilvánvalóan nevetséges kontextusban tűnteti fel. 2012 tavaszán még a HVG is beszámolt róla, hogy Bécsben végre már van annyi pénze a városnak, hogy meg tudja valósítani a *genderérzékeny parktervezést*.

**Összegzés**

A német feminista, de legalábbis a gender koncepcióval szimpatizáló női lapok egyre másra esnek bele abba a kommunikációs stratégiai hibába, hogy a figyelemfelkeltés eszközeivel élve maguk is elősegítik a nevetségessé tétel stratégiájának hatékonyságát. Az egyik lapban például a következő címmel jelent meg egy beszámoló: *Gendersensibler Holzschneiden* (Gendertudatosabb fakitermelés). A cikkben arról van szó, hogy más-más szempontokat érvényesít a nőkre és a férfiakra jellemző környezettudatosság. Nem csoda, ha a Kölner Stadtanzeiger (2004. 06. 24.) cinikusan és határozottan szexuális kontextusban reagált a hírre: *Toll: Im Wald werden Mann und Frau „gendersensibel"* (Nagyszerű: A férfi és a nő az erdőben szerez gendertudatot). A magyar sajtóban nem áll fenn annak a veszélye, hogy a genderről maguk a programmal egyetértők kommunikálnának hibásan, ők ugyanis nem próbálják meg kiigazítani a közsajtó és a közpolitika tévedéseit. A magyar sajtó valósága az, hogy: **„***hiába könyvtárnyi immár a társadalmi nemek kutatásának irodalma, a gender fogalma nem képes áthatni a közgondolkodást"*[17]*, mivel egységes és expliciten negatív stratégiával küzd ellene szinte valamennyi napi- és hetilapunk.*

[16] A Magyar Nemzeti Szövegtár alapján, 2010 és 2012 között megjelent cikkekben, magas előfordulási arányban.

[17] www.mult-kor.hu (letöltve: 2012. 02.22)

**IRODALOM**

Huszár Á. 2008. Harminc éve Emma. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 3. évf. 1. szám. 193–198.

Huszár Á. 2010. *Gendernyelvészet*. Budapest: Tinta Kiadó.

Juhász V., Kegyesné Szekeres E. (szerk.) 2011: *Társadalmi nem és nyelvhasználat: Válogatott szemelvények az angol és a német szakirodalomból.* Szeged: JGYTF Press.

Kegyesné Sz. E. 2006. Társadalmi nem és nyelvhasználat: a magyar nyelvre vonatkozó kutatások rövid története. In: Kegyesné Sz. E., Simigné F. S. (szerk.) 2006. *Sokszínű nyelvészet II. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatások*. Miskolc: Passzer. 61–80.

Kühne, A. 2005. *Das Frauenbild der feministischen Zeitschrift Emma.* Berlin: Wissenschaftlicher Verlag.

Postl, G. 1991. *Weibliches Sprechen*. Freiburg: Centaurus.

Sípos Í. 2010. Gender-ember avagy férfi és nő? *Vigília* 2010. évf. 7. szám. [www.vigilia.hu/regihonlap/2010/7/sipos.html – 2011.02.11.]

Műhelyindító előadás

**NÁDOR ORSOLYA**
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
*nadororsolya@gmail.com; nador.orsolya@kre.hu*

# Adalék az összevető szóasszociációs vizsgálatokhoz

***Kulcsszók:*** *magyar mint idegen nyelv, alkalmazott pszicholingvisztika, szóasszociáció, a nyelvtanuló mentális lexikonja, az anyanyelvű beszélő mentális lexikonja; a szóelőhívás motivációi*

Az előadás témája a magyar mint idegen nyelv pszicholingvisztikájával kapcsolatos kutatásom egyik részterülete, amely ezúttal egyetlen hívószóra (magyar) 5 perc alatt adott válaszokat vizsgálja. A kutatás helyszíne a Balassi Intézet bölcsész szakirányú nyelvi előkészítő csoportja (B2 szint), egy, a nyugati magyar diaszpórából érkezett csoport, egy kisebbségi magyar diákokból álló csoport és egy magyarországi egyetemistákból álló csoport, tehát a fiatal felnőtt (18–30 éves) korosztály. Az adatfelvétel jelenleg zajlik. Feltételezésem szerint minden csoportnál meg fognak jelenni a magyar anyanyelvvel, a származásnyelvvel, a kisebbségi anyanyelvvel és az idegen nyelvvel kapcsolatos sztereotípiák, valamint azok a szavak, amelyek a nyelvi-kulturális azonosulásra és azonosításra utalnak.

A nyelvtanulóknál fontos vizsgálati szempont, hogy milyen tankönyvből tanulnak, mivel esetükben ezek jelentik az elsődleges lexikai bázist. Ugyanakkor meg kell említeni egy korábbi vizsgálatnál már alkalmazott, további differenciálási lehetőséget is, nevezetesen azt, hogy forrásnyelvi vagy célnyelvi környezetben tanulják-e a magyar nyelvet, és milyen társadalmi-kulturális háttérinformációkkal rendelkeznek.

Az előadás egy viszonylag kis mintán keresztül vizsgálja a kapott szólisták anyagát gyakorisági, tartalmi, jelentéstani, szófaji szempontból, valamint a már említett sztereotípiák szempontjából, majd összeveti a kapott eredményeket és következtetéseket a témára vonatkozó eddigi szakirodalommal, így például Lengyel Zsolt 10–14 éves, magyar anyanyelvű diákok körében 1985-ben és 2006-ban végzett vizsgálataival.

Műhelyelőadások

**BÁTYI SZILVIA – KOVÁCS ÉVA**
Semmelweis Egyetem, Nyelvi Kommunikációs Központ, Budapest
*szilviabatyi7@gmail.com; kovacs.eva@semmelweis-univ.hu*

# A stroop interferencia vizsgálata kétnyelvű közegben

***Kulcsszók:*** *Stroop interferencia, kétnyelvű, heterogén, stimulus nyelv, válasz nyelv*

**Bevezető**

John Ridley Stroop 1935-ben a *Journal of Experimental Psychology*-ban megjelent cikkének máig nagy hatása van a témában születő újabb és újabb tanulmányokra. A munka megjelenése előtt számos kutató foglalkozott a témával, akik az automatikus és az akaratlagos folyamatokat vizsgálták alakzatok színmegnevezésénél és színnevek felolvasásánál (Cattell 1886, Brown 1915, Lund 1927, Ligon 1932, MacLeod 1991). Stroop, aki a színmegnevezés és szóolvasás témájában volt elmerülve, egy kombinált stimulussal állt elő, amelyben a tinta színe és a színnév nem egyezett meg (inkongruens volt). Bár a legtöbb azóta született tanulmány csak egy kísérletet emleget, valójában három kísérletet végzett el. Az első kísérletben a résztvevőknek fel kellett olvasniuk a színneveket a betű színét figyelmen kívül hagyva, a másodikban a betű színét kellett megnevezni a leírt színnevet figyelmen kívül hagyva. A harmadikban pedig a kísérleti alanyoknak 8 napon keresztül kellett a gyakorlatot elvégezniük (a 2. kísérlet megismétlése). A Stroop-nak alapvetően két kutatási kérdése volt. Egyrészt, hogy az összetett stimulus egyik dimenziója milyen hatással van a másik dimenzió megnevezésére. Másrészt, hogy a gyakorlatnak milyen hatása van az interferenciára.

A tanulmány hatását jelzi, hogy 1935 óta több 100 publikált mű jelent meg a témával kapcsolatban, ezen belül több mint 300 az egyéni különbségeket, gyógyszerhatásokat stb. vizsgálja. MacLeod (1991) áttekintő művében 500 cikket elemez a témában, ahol megdöbbentő, hány különböző verziója létezik a Stroop-tesztnek. Egyik változata a kétnyelvű Stroop-teszt, amely a kétnyelvű nyelvi feldolgozás kontrollját vizsgálja (Tzelgov, Henik, Leiser 1990; Gerhand, DerCgowski, McAllister 1995; Lee, Chan 2000; Roselli, Ardila et al. 2002; Zied et al. 2004; Goldfarb, Tzelgov 2007). Az eljárás egyszerre működésbe hoz két nyelvet: az egyik nyelv kódolási rendszerét és a másik nyelv dekódolási rendszerét (Göncz 2001). Az egyik nyelven történő szóprodukció során a kétnyelvű konceptuális rendszere egyszerre aktiválja a szó lexikai reprezentációját a kétnyelvű mindkét nyelvében (Costa, Santesteban, Ivanova 2006). Okuniewska (2007: 50) összefoglalásában olvashatjuk, hogy a Stroop-tesztet gyakran használják annak tanulmányozására, hogy vajon a szemantikai reprezentációnak ez a párhuzamos aktivációja versenyt vált-e ki a lexikai reprezentációk között (Roelofs 2003) vagy az aktivált reprezentáció további gátló mechanizmusokon megy keresztül és a helyes színnév produkálásához vezet a kért nyelven (Green 1998).

Az egynyelvű Stroop-teszt hagyományos instrukciója az, hogy meg kell nevezni a tinta színét, amivel az adott színnév nyomtatva van. Kongruens állapotban a színnév és a tinta színe megegyezik, inkongruens állapotban eltérnek. Az interferenciát a reakcióidő mérésével állapítják meg; minél nagyobb a reakcióidő, annál nagyobb az interferencia. A kétnyelvű Stroop-teszt esetében nyelven belüli és nyelvek közötti interferenciát mérünk. Nyelven belüli Stroop-hatásról beszélünk, ha megegyezik a nyomtatás nyelve és a nyelv, amelyen a reakciót kérjük (válasz nyelve). Ha a színnevek nyelve nem egyezik meg azzal a nyelvvel, amelyiken a kísérleti személynek reagálni kell, akkor nyelvek közötti Stroop-hatásról beszélünk.

A kísérletek azt mutatják, hogy a nyelven belüli interferencia nagyobb, mint a nyelvek közötti interferencia (Altarriba, Mathis 1997; Chen, Ho 1986; Mägiste 1984; 1985; Preston, Lambert 1969; Tzelgov et al. 1990). Az interferencia mértéke függ a nyelvek hasonlóságától (Chen, Ho 1986; Lee, Chan 2000; Sumiya, Healy 2004), a második nyelv (L2) elsajátítás idejétől (Tzelgov, Henik, Leiser 1990; Hernandez, Li 2007) és a nyelvdominanciától (Mägiste 1984; Zied et al. 2004).

Altarriba és Mathis (1997) egynyelvűeket tanítottak meg spanyol színnevekre, majd Stroop-hatás kísérletet végeztek velük. Az eredmények még ezeknél az „újdonsült" kétnyelvűeknél is mutatnak interferenciát. Mivel a szimultán, illetve gyerekkori kétnyelvű kontrollcsoport esetében az interferencia erősebb volt, mint a kísérleti csoportnál, a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy minél nagyobb a kétnyelvű jártassága a két nyelvben, annál nagyobb interferencia tapasztalható a Stroop-tesztben.

Mägiste (1984) német–svéd kétnyelvűekkel végzett kísérletéből kitűnik, hogy a német domináns kétnyelvűek nagyobb interferenciát mutattak a német szavaktól akár németül, akár svédül válaszoltak, aminek a fordítottja igaz volt a svéd domináns válaszolókra. A balansz kétnyelvűek nagyjából ugyanolyan mértékű interferenciát mutattak a két nyelvben. Chen és Ho (1986) kínai-angol kétnyelvűekkel végzett vizsgálatukból azt a következtetést vonták le, hogy az L2-ben növekvő jártassággal az L1-től való függés csökken, és a konceptuális reprezentációhoz közvetlenebb lesz a kapcsolatuk. Chen és Ho eredményeit erősítik meg arab-héber kétnyelvűekkel végzett vizsgálatok (Tzelgov, Henik, Leiser 1990), illetve spanyol-angol kétnyelvűekkel végzett Stroop vizsgálat eredményei is (Roselli et al. 2000). Továbbá, Zied és munkatársai (2004) kimutatták, hogy azok a kétnyelvűek, akik egyik nyelvükben dominánsak, nagyobb interferenciát mutatnak abban a nyelvben, míg a balansz kétnyelvűek hasonló mértékű interferenciát produkálnak mindkét nyelvükben. Minél mélyebb a szemantikai reprezentáció az egyik nyelvben, annál erősebb Stroop-hatás tapasztalható abban a nyelvben (Altarriba, Basnight-Brown 2009).

A fenti kutatási eredményeken alapulva kisebbségi körülmények között élő, kevert nyelvi háttérrel rendelkező magyar-ukrán kétnyelvűeket vizsgáltam a kétnyelvű Stroop-teszt alkalmazásával. A hipotézis az eddigi kutatási eredményekből kiindulva az volt, hogy a nyelvdominancia hatással van az interferencia mértékére.

## Módszerek

*A minta*

A Stroop színmegnevezéses tesztet tehát magyar-ukrán kétnyelvű kísérleti csoporttal végeztem el. A kísérletben résztvevők az Ungvári Dayka Gábor 10. számú Középiskola tanulói (a minta nem reprezentatív, mivel a kutatás célja nem az általánosítás). A kísérletben 16 tanuló vett részt, akik 12-13 évesek, és a hetedik osztályba járnak. (Tzelgov, Henik, Leiser (1990) a vizsgálatukban ugyancsak 16 személyt vizsgáltak). A kísérleti személyek nyelvi hátterét nagyban meghatározza az, hogy egy olyan városban, Ungváron élnek, ahol a magyarok aránya alig haladja meg 7 százalékot és a környezet nyelvileg heterogén. Az iskola magyar tanítási nyelvű, viszont a szünetekben többnyire ukránul (személyes megfigyelés) beszélnek egymással, vagy kevert kódot használnak.

A tényleges tesztelés előtt egy, a nyelvi hátteret felmérő kérdőívet töltöttek ki a tanulók, amely fényt derít arra, hogy milyen nyelvet használnak a családban, a barátaikkal, nyilvános helyeken, milyen nyelven olvasnak, és milyen nyelven végzik a kognitív cselekvéseket (gondolkodás, számolás, álmodás). Az előfeltételezés szerint a kérdőív adatait összesítve így fény derülhet a nyelvi dominanciára is (Göncz 2005) szerint azt, hogy az egyén domináns vagy kiegyensúlyozott kétnyelvű, vizsgálhatjuk a kérdőíves módszerrel).

*Eszközök*

A vizsgálat elvégzéséhez egy html-alkalmazás készült beépülő javascript kiegészítéssel, amely másodpercben méri a reakcióidőt. A vizsgálat hat részből állt. Az első kettő a kontroll szituáció, ahol 25 alakzat jelent meg a képernyőn öt oszlopban, majd 4 kísérleti szituáció, ahol színnevek szerepeltek az alakzatok helyett. A feldolgozás az SPSS 17.0 software-rel történt, főként az ANOVA varianciaanalízist használtam az ismételt méréses mintavétel miatt.

*A vizsgálat menete*

A tesztet egy külön teremben, egyesével hajtották végre a kísérletben résztvevők. Mindegyik feladat előtt részletes információt kaptak a feladatról, illetve arról, hogy a reakcióidőt mérjük. Ezen kívül az alakzatok elrendezését is elmondtuk és arra kértük őket, hogy a színeket oszloponként nevezzék meg. A programot a kísérletvezető kezelte, ő indította el a feladatot és kattintott a KÉSZ gombra, amikor az utolsó megnevezés is elhangzott, valamint ő jegyezte le az eredményeket. A kísérlet tehát hat feladatból állt: (1) az alakzatok színének megnevezése magyarul; (2) az alakzatok színének megnevezése ukránul; (3) a magyarul írt színnév betűszínének megnevezése magyarul (PIROS szín kékkel írva); (4) a magyarul írt színnév betűszínének megnevezése ukránul (PIROS szín

kékkel nyomtatva, helyes válasz *синій*); (5) az ukránul írt színnév betűszínének megnevezése ukránul ((ЧЕРВОНИЙ (piros) kékkel írva, helyes válasz *синій*); (6) ukránul írt színnév betűszínének megnevezése magyarul (ЧЕРВОНИЙ (piros) kékkel írva, helyes válasz *kék*).

**Eredmények**

Mivel az egyes feladatok 25 színmegnevezést tartalmaztak és az időt csak az egyes feladatok befejezése után mértük, ezért kiszámoltuk az egy szín megnevezésére fordított időt milliszekundumban, majd az alapján az átlag színmegnevezési időt mindegyik feladatban. A következő táblázatban láthatók az eredmények. Az I-vel jelzett oszlop a Stroop interferencia nagyságát jelzi, melyet úgy kaptunk meg, hogy a kontrollszituáció eredményeit kivontuk a kísérleti szituációk eredményeiből, és ugyanúgy kiszámoltuk az egy szín/főre jutó reakcióidőt.

| | **magyar színnevek** | | **ukrán színnevek** | | **kontroll alakzatok** | **átlag** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **válasz** | ***RI*** | **I** | **RI** | **I** | **T** | **I** |
| magyar | 1617 | 582 | 1570 | 535 | 1034 | 559 |
| ukrán | 1430 | 251 | 1775 | 596 | 1179 | 424 |
| átlag | | **417** | | **567** | | |

RI = reakcióidő; I = interferencia

**1. táblázat**

A Stroop interferencia mértéke

A táblázat azt mutatja, hogy az ukrán színnevek nagyobb Stroop interferenciát idéznek elő (567 msec), mint a magyar színnevek (417 msec). A válaszadás nyelvét tekintve az interferencia a magyarnál mutatkozik nagyobbnak (559 msec). A Stroop interferencia hatás csökkenése figyelhető meg, ha összehasonlítjuk a nyelven belüli interferenciát a nyelvek közötti interferenciával, 196 msec/színnév a csökkenés mértéke. A páros mintás t-teszt alapján megvizsgálva ez a különbség szignifikánsnak mutatkozik: $t = 2,343$; $df = 31$; $p = 0,026$.

Az ismételt méréses varianciaelemzés (repeated measures ANOVA) segítségével megnéztük, hogy a tesztkörülmények (nyelvek közötti, nyelven belüli interferencia) produkálta eredmények között milyen az összefüggés, illetve mely eredmények között van szignifikáns különbség. Mivel a Mauchly Sphericity teszt nem szignifikáns ($p = 0,404$), tehát a hibák gömbszimmetrikus eloszlását ellenőrző tesztnél $p > 0,05$, az adataink eleget tesznek a „repeated measures" statisztikai eljárás követelményeinek, a teszt végrehajtható. Az interferencia átlagát a tesztkörülmények a következő táblázat mutatja be:

**Descriptive Statistics**

| | Mean | Std. Deviation | N |
|---|---|---|---|
| HU/HU[1] | 14,55638 | 7,027091 | 16 |
| HU/UA[2] | 6,26263 | 9,324874 | 16 |
| UA/UA[3] | 14,90669 | 9,442917 | 16 |
| UA/HU[4] | 13,38044 | 8,105581 | 16 |

Az elemzés kimutatta, hogy az interferenciák közötti különbség szignifikáns ($F(3,45) = 4,64$, $p = 0,007$). A Post hoc teszt kimutatta, hogy a Stroop-hatás szignifikánsan erősebb abban az esetben, ha a stimulus nyelve és a válasz nyelve ukrán (nyelven belüli interferencia), mint amikor a stimulus nyelve magyar, a válasz nyelve pedig ukrán (nyelvek közötti interferencia) ($p = 0,017$).

[1] stimulus nyelve magyar, válasz nyelve magyar.

[2] stimulus nyelve magyar, válasz nyelve ukrán.

[3] stimulus nyelve ukrán, válasz nyelve ukrán.

[4] stimulus nyelv ukrán, válasz nyelve magyar.

Számos tanulmány vizsgálta a domináns nyelv hatását a Stroop interferenciára. A kísérleti alanyok a Stroop vizsgálat előtt kitöltöttek egy nyelvhasználatra vonatkozó kérdőívet, amelynek eredményeiből világosan látszik, hogy melyik nyelv a domináns az adott személynél. Egy gyereknél a magyar és az orosz nyelv kiegyenlítettséget mutat, ami arra utal, hogy a tanuló balansz kétnyelvű, de mivel ő az egyetlen, így az ő eredményeit nem vontuk be a további statisztikai elemzésbe. A tanulók eredményei tehát:

| | **magyar** | **ukrán** | **orosz** |
|---|---|---|---|
| 1 | 30 | **91** | 50 |
| 2 | **88** | 68 | **88** |
| 3 | **76** | 58 | 30 |
| 4 | **97** | 55 | 9 |
| 5 | 32 | **115** | 57 |
| 6 | 61 | **96** | 68 |
| 7 | **109** | 46 | 3 |
| 8 | 53 | **95** | 9 |
| 9 | **105** | 50 | 4 |
| 10 | **99** | 83 | 23 |
| 11 | **109** | 58 | 42 |
| 12 | **113** | 42 | 1 |
| 13 | 58 | **83** | 16 |
| 14[5] | 32 | **80** | 25 |
| 15 | 61 | **118** | 61 |
| 16 | 29 | **96** | 28 |

**2. táblázat**
A tanulók megoszlása nyelvdominancia szerint

A tanulók közül a teszt alapján 7 magyar dominánsnak, 8 pedig ukrán dominánsnak mondható. A kétszempontos ismételt méréses varianciaanalízis azt mutatja, hogy nincs összefüggés a tanulók domináns nyelve és a produkált Stroop interferencia között F (1,13) = 3,268, p = 0,094. A domináns nyelv és az interferencia mértéke közötti interakció sem éri el a statisztikai szignifikanciát (F (3,39) = 0, 5, p = 0,7).

Kétszempontos ismételt méréses varianciaanalízist használtunk a stimulus nyelvvel és a válasz nyelvvel mint független változókkal. A statisztika szerint mindkét független változó hatással van az interferenciára. A stimulus nyelv szignifikanciája alacsonyabb (F (1,14) = 5, 283, p = 0,037) mint a válasz nyelvé (F (1,14) = 8, 391, p = 0,012). A két független változó közötti interakció nem szignifikáns (F (1,14) = 0,831, p = 0,377).

**Diszkusszió**

A Stroop-eredmények azt mutatják, hogy mind a négy kísérleti helyzetben tapasztalható interferencia. A nyelven belüli interferencia nagyobb, mint a nyelvek közötti, ami statisztikailag szignifikáns (t = 2,343; df = 31; p = 0,026). McLeod (1991) arra a következtetésre jutott a kétnyelvű Stroop interferenciával foglalkozó kutatások áttekintése után, hogy a Stroop-hatás nagyobb, amikor a színnév nyelve és a válasz nyelve megegyezik, amelyet jelen vizsgálat is megerősít.

Statisztikai elemzésekkel azt is megvizsgáltuk, hogy a tesztkörülmények hatással vannak-e a produkált eredményekre. Ebből is kiderült, hogy szignifikáns a különbség a nyelven belüli helyzet (stimulus nyelve ukrán, válasz nyelve ukrán) és a nyelvek közötti helyzet (stimulus nyelve magyar, válasz nyelve ukrán) között. Ez azt is jelenti, hogy a stimulus nyelve szerepet játszik a feldolgozásban.

Megvizsgáltuk továbbá azt is, hogy hatással van-e az eredményekre a stimulus, illetve a válasz nyelve. A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy mindkettő hatással van (a stimulus nyelv F (1,14) = 5, 283, p = 0,037, a válasz nyelv F (1,14) = 8, 391, p = 0,012). A válasznyelv szignifikanciája erősebb, ami azt mutatja, hogy a Stroop-hatás a

[5] egyéb: roma (60 pont)

válasz szintjén jelentkezik inkább, mint az észlelés szintjén, amely eredmény megegyezik Fang, Tzeng és Alva (1981) japán-angol kétnyelvűekkel végzett eredményeivel. Bár a kutatás előtt a nyelvek hasonlóságával (illetve ebben az esetben különbözőségével) kapcsolatban nem alkottunk hipotézist, a kutatás egyik legszembetűnőbb eredménye az, hogy kisebb a hatása a stimulus nyelvének az interferencia mértékére, mivel eltérő ortográfiájú nyelvekről van szó és így az interferencia inkább a válasz szintjén jelentkezik, azaz a kísérleti személyt a vizuális stimulus nem akadályozza a válaszadásban olyan mértékben, mintha hasonló írásrendszerről lenne szó. Fang, Tzeng és Alva összefoglaló táblázata 5 kétnyelvű csoportban mutatja be a nyelven belüli és nyelvek közötti interferencia különbségét, amelyet a jelen tanulmányban is vázolt módon számoltak ki. Alapul saját kutatásukat és két másik vizsgálatot használtak (Dyer 1971; Preston, Lambert 1969).

| | |
|---|---|
| kínai – angol | 213 |
| kandzsi – angol | 121 |
| magyar – angol | 112 |
| hirakana – angol | 108 |
| spanyol – angol | 68 |
| német – angol | 36 |
| francia – angol | 33 |

**3. táblázat**

A nyelven belüli és a nyelvek közötti Stroop interferencia közötti különbség átlaga (msec/színnév)

A vizsgálatunk eredménye jól illeszkedik a táblázat eredményei közé, esetünkben a nyelven belüli és nyelvek közötti interferencia közötti csökkenés átlaga 196 msec/színnév

A domináns nyelv és a Stroop interferencia között nincs összefüggés ($F(1,13) = 3{,}268$, $p = 0{,}094$). Kísérleti alanyaink nyelvileg olyan heterogén közegben élnek, amely feltételezi, hogy életük folyamán az, hogy melyik nyelvükben dominánsak, változhat. A vizsgált csoport nyelvi háttere, amint az a kérdőív eredményeiből is kiderült, heterogén. Mivel a szignifikancia szintje nem haladja túlságosan meg a $p < 0{,}05$ értéket, továbbá a nyelvi háttér erős heterogenitása miatt (amiből nem egyszerű megállapítani azt, hogy mely nyelvükben dominánsak) nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a nyelvdominancia nincs hatással a Stroop interferencia mértékére. További vizsgálatok szükségesek a nyelvdominancia hatásának a mérésére.

**Következtetések**

A két nyelv interferenciáját a Stroop-teszt kétnyelvű adaptációjával vizsgáltam. A kísérleti csoport nyelvileg erősen összetett. A résztvevők magyar iskolában tanulnak egy olyan városban (Ungváron), ahol a magyarok aránya nagyon alacsony. Ez azt jelenti, hogy az utcán, szórakozóhelyeken, hivatalos helyeken stb. ukránul szólalnak (szólalhatnak) meg, míg az iskolában órákon magyarul tanulnak, szünetben hol magyarul, hol ukránul beszélnek, és a szűkebb szocializációs közegben, a családban vagy csak egyik nyelven (ukránul vagy magyarul), vagy mindkét nyelven kommunikálnak. Adatközlőink tehát kevert nyelvi inputnak vannak kitéve, a nyelvdominancia a fentebb felsorolt okok miatt nem lehet náluk erős, inkább egy balansz kétnyelvűség, ami ilyen feltételek mellett kialakulhat, viszont az ezt vizsgáló kérdőív nem elegendő ennek kiderítésére.

A vizsgálatból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mivel a két nyelv ortográfiája eltérő, így a stimulus nyelvnek a hatása kisebb, mint a válasz nyelve. A Stroop-hatás főként a válasz szintjén jelentkezik, viszont a stimulus nyelv is hatással van az interferencia mértékére, amely a nyelven belüli interferenciában mutatkozik meg. A kétnyelvű tehát nem képes kizárni az inaktív nyelvből jövő hatásokat, amit a speciális kísérleti helyzet felszínre hozott.

**IRODALOM**

Altarriba, J., Mathis, K. M. 1997. Conceptual and lexical development in second language acquisition. *Journal of Memory and Language* 36 évf. 4. szám. 550–568.

Altarriba, J., Basnight-Brown, D. 2009. An overview of semantic processing in bilinguals: methods and findings. In: Pavlenko, A. (szerk.) 2009. *The bilingual mental lexicon. Interdisciplinary approaches*. Clevedon, UK: Multilingual Matters. 79–99.

Brown, W. 1915. Practice in associating color names with colors. *Psychological Review* 22. évf. 1. szám. 45–55.

Cattell, J. M. 1886. The time it takes to see and name objects. *Mind* 11. évf. 41. szám. 63–65.

Costa, A., Santesteban, M., Ivanova, I. 2006. How do bilinguals control their lexicalization process? Inhibitory and language-specific selection mechanisms are both functional. *Journal of Experimental Psychology*: *Learning, Memoryand Cognition* 32. évf. 5. szám. 1057–1074.

Dyer, F. N. 197l. Color-naming interference in monolinguals and bilinguals. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 10. évf. 3. szám. 297–302.

Fang, S. P., Tzeng, O. J. L. és Alva, L. 1981. Intralanguage vs. interlanguage Stroop-effects in two types of writing systems. *Memory and cognition* 9. évf. 6. szám. 609–617.

Gerhand, S. J., DerCgowski, J.B., McAllister, H. 1995. Stroop phenomenon as a measure of cognitive functioning in bilingual (Gaelic/English) subjects. *BritishJournal of Psychology* 86. évf. 1. szám. 89–92.

Goldfarb, L., Tzelgov, J. 2007. The cause of the within-language Stroop superiority effect and implications. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 60. évf. 2. szám. 179–185.

Göncz L. 2005. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák I., Vančone-Kremmer I. (szerk.) 2005. *Nyelvészetről-Változatosan*. Dunaszerdahely: Gramma Kiadó. 32–76.

Green, D. 1986. Control, activation and resource: A framework and a model for the control of speech in bilinguals. *Brain and Language* 27. évf. 2. szám. 210–223.

Hernandez, A. E., Li, P. 2007. Age of acquisition: Its neural and computational mechanisms. *Psychological Bulletin* 133. évf. 4. szám. 638–650.

Lee, T. M. C., Chan, C. C. 2000. Stroop interference in Chinese and English. *Journal of Clinical and Experimental Psychology* 22. évf. 4. szám. 465–471.

Ligon, E. M. 1932. A genetic study of color naming and word reading. *American Journal of Psychology* 44. kötet.103–122.

Lund, F. H. 1927. The role of practice in speed of association. *Journal of Experimental Psychology* 10. évf. 5. szám. 424–434.

MacLeod, C. M. 1991. Half a century of research on the Stroop effect: An integrative review. *Psychological Bulletin* 109. évf. 2. szám. 163–203.

Mägiste, E. 1984. Stroop task and dichotic translation: The development of interference patterns in bilinguals. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 10. évf. 2. szám. 304–315.

Mägiste, E. 1985. Development of intra- and interlingual interference in bilinguals. *Journal of Psycho linguistic Research* 14. évf. 2. szám. 137–154.

Okuniewska, H. 2007. Impact of second language proficiency on the bilingual Polish-English Stroop task. *Psychology of Language and Communication* 11. évf. 2. szám. 49–63.

Preston, M. S., W. E. Lambert. 1969. Interligual Interference in a Bilingual Version of the Stroop Color-Word Task. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 8. évf. 2. szám. 295–301.

Roelofs, A. 2003. Goal-referenced selection of verbal action: Modelling attentional control in the Stroop task. *Psychological Review* 110. évf. 1. szám. 88–125.

Roselli, M., Ardila, A. Santisi, M. N., Arecco, M., Salvatierra, J., Conde, A., Lenis, B. 2002. Stroop effect in Spanish-English bilinguals. *Journal of InternationalNeuropsychological Society* 8. évf. 6. szám. 819–827.

Stroop, J. R. 1935. Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology* 18. évf. 6. szám. 643–662.

Sumiya, H., Healy, H. 2004. Phonology in the bilingual Stroop effect. *Memory and Cognition* 32. évf. 5. szám. 752–758.

Tzelgov, J., Henik, A., Leiser, D. 1990. Controlling Stroop interference. Evidence from a bilingual task. *Journal of Experimental Psychology* 16 évf. 5. szám. 760–771.

Zied, K., Philipe, A., Karine, P., Valerie, H. T., Ghislaine, A., Arnaud, R. et al. 2004. Bilingualism and adult differences in inhibitory mechanisms: Evidence from a bilingual Stroop task. *Brain and Cognition* 54. évf. 3. szám. 254–256.

**BÖRCSÖKNÉ BALÁZS MÁRTA**
Kiszombori Mikrotérség Karátson Emília Napköziotthonos Óvoda, Kiszombor
*rezeda@freemail.hu*

# A Difer-mérések tapasztalatai óvodában[1]

***Kulcsszók:*** *DIFER programcsomag, óvoda, fejlesztés mesékkel*

Az óvodás korosztály iskolaérettségének megállapítását segítő mérőrendszer a DIFER programcsomag. A Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló Rendszer elterjedt eszköz az óvodapedagógusok körében, mivel fejlettségi mutatóival nagy segítséget nyújt az egyéni fejlesztő munkában (Nagy et al. 2004). Amikor azonban erről a méréseket végző óvodapedagógusokkal beszélgettem, akkor felmerült néhány kérdés a DIFER-rel kapcsolatban. Az észrevételek tisztázására kérdőíves felmérést végeztem a Makói kistérség óvodáiban. A kutatással azt kívántam kideríteni, hogy mennyire tudatosan és szakszerűen használják a pedagógusok a mérőeszközt a mindennapi munkájukban, milyen tapasztalataik vannak a mérésekkel kapcsolatban? Alkalmas-e a mérőeszköz minden tesztfeladata az óvodások mérésére? Arra kerestem a választ, hogy a tanfolyamon tanultaknak megfelelően használják-e a DIFER mérőeszközöket. Azt feltételeztem, hogy a mérések elvégzése bármilyen objektívnek is szeretne tűnni, nem minden esetben az.

Ahhoz, hogy ezekre az előzetes elképzeléseimre választ kapjak, kérdőíveket állítottam össze és töltettem ki 25 óvodapedagógussal. A kérdőív összesen 13 kérdést tartalmazott. A kérdéseket kétféle csoportosításban tettem fel. Először a DIFER vizsgálati rendszer általános használatára kérdeztem rá: Mióta ismerik és használják a mérőeszközt? Mi a mérések célja? Milyen gyakorisággal és hol történnek a mérések. Mikor és mennyi ideig tart egy-egy gyermek esetében? Majd a konkrét tapasztalataikra tettem fel véleménykérő kérdéseket: Miben segíti a mérés a munkájukat? Megfelelőek-e a tesztfeladatok az óvodás korúak számára?

A mérések objektivitásának vizsgálatára a DIFER kézikönyv egyik mintatesztjét is értékeltettem 13 kolléganővel, mert azt gondoltam, hogy itt konkretizálódhat a leginkább, hogy vannak-e különbségek a diagnosztizáló személyek mérésének eredménye között. A tanulmányomban kitérek arra, hogy az óvodapedagógusok ugyanazt az írásmozgás-koordinációs tesztet milyen különbözőképpen értékelték, és miért. Melyek azok a pontok, ahol a teszt objektivitása sérülhet. Az egyes mérések során nyert adatok tényleges összehasonlíthatóságát mennyiben nehezítik a nem megfelelő vizsgálati eljárások. Mely tesztrészeknél kellene a feladat megfogalmazását vagy a tartalmát az óvodás gyermekek tapasztalataihoz, életkori sajátosságaihoz igazítani.

**Megállapítások a kérdőíves felméréssel kapcsolatban**

A megkérdezett óvodapedagógusok már több mint öt éve ismerik és használják a tesztet, vannak, akik már 2002 óta. A válaszoló óvodapedagógusok 52%-a évente egyszer méri fel az óvodás gyermekeket, 48%-uk pedig félévente.

A kérdőívekre adott válaszok alapján megállapíthatom, hogy az óvodapedagógusok tisztában vannak a Difer-mérések céljával, fejlesztő munkájukba beépítik a méréssel alátámasztott fejlettségi mutatókat, és a kapott eredmények alapján pontosabb egyéni fejlesztési terveket tudnak készíteni a gyerekek személyiségfejlődése érdekében. A DIFER programcsomag használata segítséget nyújt a fejlesztő munkájukban. A mérésekkel kollégáim megtudhatják, hol tart egy-egy gyermek vagy egy óvodai csoport egy adott készség, képesség fejlődésében. Az eredmények értelmezése nagy segítséget nyújt az óvodapedagógusoknak abban, hogy következtetéseket vonjanak le arról, mit kell még tenniük saját munkájuk során. A tanfolyamon szerzett ismereteikből és a szakirodalmakból ismerhetik, hogy minden készségnek van egy begyakorlottsági és egy használhatósági optimuma. A mérések azt mutatják meg, hogy az egyes gyermekek képességei mennyire felelnek meg ezeknek a kritériumoknak (Schüttler 2003). A méréseket követő egyéni fejlesztő munkájukban megtapasztalhatták, hogy változatos tevé-

[1] Megjelent az SZTE JGYPK módszertani folyóiratában (*Módszertani Közlemények* 52. évf. 3. sz. 1–8.)

kenykedtetéssel, sok gyakorlással elérhető, hogy az egyes készségek begyakorlottak legyenek. Azt is észlelhették, hogy minden gyereknek más-más ideig tart ez a begyakorlási időszak. A félévenkénti kontrollmérések egyértelműen megmutatják, hogy ezeket időközben milyen szinten tudják az egyes gyermekek használni, ellenőrizhető a fejlődés mértéke. Akinél már eléri az optimumot, azok a gyerekek egyértelműen jól meg tudják oldani a tesztfeladatok elemeit. Összességében megállapítható, hogy a méréseket beépítik az óvodai gyakorlatukba, és nagy segítséget jelent az óvodapedagógusoknak az egyéni fejlesztő munkában, visszajelzi a fejlesztő munka eredményét, és rávilágít a további teendőkre.

A mérőeszköz tartalmazza a mérési mutatót, rögzíti az eszköz alkalmazásának körülményeit, hogy minden alkalmazó közel azonos feltételeket biztosítson a vizsgálatok során. Ennek ellenére a teszt objektivitása sérülhet a szubjektív értékelés és a nem megfelelő vizsgálati eljárások következtében.

**Melyek azok a pontok, ahol a teszt objektivitása sérülhet?**

*Nem megfelelő vizsgálati eljárások*

Az óvodapedagógusok általában jól megoldják a mérés technikai lebonyolítását – azt, hogy hol, mennyi ideig, mikor mérnek. A válaszok alapján azonban megállapítható, hogy a vizsgálat lebonyolításában nem egységesen járnak el. A félévenkénti két mérés időpontja eltérő a különböző csoportokban. A legtöbben az év elején és az év végén végzik a méréseket. A nagycsoportosok második mérését azonban több helyen a tél elején, januárban az iskolai beíratások előtt, az iskolaérettség megállapítása céljából nem az év végén végzik. A Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló Rendszer a legelőnyösebb megoldásnak azt tartja, hogy egyszer – lehetőleg a kiscsoport végén vagy a középső csoport elején – végezzük el a feladatelemenkénti vizsgálatot. Ezt követően tanévenként (különösen indokolt esetben olykor félévenként is) lehetőleg a tanév végén ismételjük meg a felmérést. Az ismételt mérések során azonban mindig csak azokat a feladatelemeket kell mérni, amelyek a korábbi méréskor még nem működtek.

Vannak óvodák, ahol az óvodapedagógusok csak az 5. életévüket betöltött gyermekeket vizsgálják. A mérőeszköz megalkotói a legelőnyösebb megoldásnak azt tartják, hogy lehetőleg a kiscsoport végén vagy a középső csoport elején végezzük el először a vizsgálatot. Az ekkor kapott fejlődésbeli szintek fontos útmutatást adnak arra vonatkozóan, hogyan tervezzük meg az adott gyermek fejlesztését a továbbiakban, mely készségeket kell még – játékos módon és elég időt hagyva a gyakorlásra – fejleszteni.

A válaszokból az is kiderült, hogy azoknál mérnek gyakrabban, akiknél a fejlődésben lemaradás tapasztalható, mert így nyomon követhető az egyéni fejlődési ütem.

Azt is meg kell állapítanom, hogy nem minden esetben úgy használják a mérőeszközt, ahogyan a tanfolyamon tanulták. Valamennyi óvodában lehetőség van arra, hogy a méréseket elkülönített helyen végezzék. Ennek ellenére három óvodapedagógus azt a választ adta, hogy a méréseket a reggeli órákban a csoportszobában végzi. Az ő esetükben nem beszélhetünk egyéni mérésekről, hiszen reggel mindig csak egy óvodapedagógus foglalkozik a gyermekcsoportokkal, nem hagyhatják felügyelet nélkül, még a dajkákra sem a gyerekeket. Ezeknél az óvodapedagógusoknál nem valósul meg a zavaró körülmények nélküli mérés, és az így kapott mérési eredmények torzulhatnak. A mérés objektivitását azonban nagyban befolyásolja, hogy mikor, délelőtt vagy délután végzik el, valamint az is, hogy ismert, saját óvodapedagógus végzi-e a méréseket. Mint ahogy azt tanulmányában Józsa (2004) is kifejti, a mérési helyzet, a tesztet felvevő személye, a gyermekhez való viszonya gyakran hatással van az egyes feladatokban elért eredményekre. Az elkülönítés azonban nem minden esetben hozza meg a várt eredményeket. Vannak gyerekek, akiken szorongás lesz úrrá a szokatlan helyzetben és helyen, még akkor is, ha a saját, vagy a jól ismert óvodapedagógus végzi a méréseket. Vannak olyanok, akiket feldob az újdonság varázsa, a csak vele való foglalkozás. A korosztály alapos ismerete miatt nagyon fontosnak tartjuk, hogy ilyenkor nyugodt körülményeket teremtsünk a gyermekek számára, és elsősorban a délelőtti időszakban végezzük a méréseket. A gyermekek fejlődésének nyomon követésekor az elsődleges mérési céloknak megfelelően különböző mérési alkalmakkor más-más tesztváltozatot is alkalmazhatunk.

Sok helyen hosszabb a méréssel töltött idő az ajánlott 15 percnél. Az így kapott mérési eredmények torzulhatnak a zavaró körülmények miatt.

*Szubjektív értékelés*

A mérések pontosságának és objektivitásának ellenőrzése érdekében 13 óvodapedagógus vállalta, hogy részt vesz egy olyan vizsgálatban, melyben egy általam kijelölt írásmozgás-koordinációs feladat értékelését kell elkészítenie. A kapott mintát (a kézikönyv 10. oldalán található 2. számú ábra 3. feladatmegoldása) kellett értékelniük tartalom, elhelyezés és méret szerint.

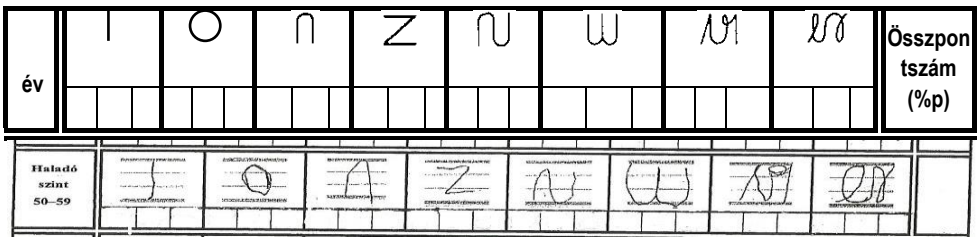


**1. táblázat**

Írásmozgás-koordinációt értékelő feladat (Értékelés: ✓, ami elfogadható, ?,ami nem megfelelő)

Az első 4 íráselemet tartalmilag jól reprodukáltnak értékelték zömében. Az elemek adott helyre való elhelyezése sem okozott gondot. A vonalközben való méretarányos megjelenítés azonban nem sikerült. A kollégák megállapították, hogy az utolsó 4 íráselem másolása jelentett problémát a gyermek számára, melynek oka a nehéz vonalvezetés, a két vonal közötti szűk távolság. Az ujjaik még nem alkalmasak arra, hogy ilyen finom, kicsi hurkokat rajzoljanak. Az ábra elhelyezése, méretezése is nehéz még, mindig a gyermek érésétől függ a másolás sikeressége.

Három kolléganő összesen öt helyen vétett az értékelésnél, azaz ott is adott pipát, ahol a tartalmat korábban kérdőjellel nem fogadta el. Egy kolléga pedig ott is adott pipát a méretre, ahol korábban az elhelyezést kérdőjelesre ítélte meg. A kézikönyv ilyen esetben egyértelműen leírja, hogy amennyiben az elhelyezés sem kap pipát, abban az esetben a méretre is kérdőjelet kell adni. További két helyen történt emiatt pontatlanság. A tesztek kiértékelése után, munkatársaimmal történő beszélgetés során, arra a kérdésemre, hogy miért nem fogadható el ilyen esetben a méret és az elhelyezés, nem kaptam egyértelmű választ. Azt tapasztaltam, hogy a legtöbben törekedtek a kézikönyvben leírt mérési módszer és értékelés pontos elvégzésére, még akkor is, ha tulajdonképpen nem tudják pontosan, hogy miért is nem fogadható el egy jó megoldás.

Kilenc óvodapedagógusnál a haladó szintet éri el ez a teszt. Egy esetben a haladó szint kezdetére, a többi esetben inkább a haladó szint befejező szakaszára teszik az eredményt. Négyen már befejező szintűre értékelik a kapott mintát, igaz, ott a kezdő szakaszra. Látható, hogy a pedagógustól függ, hogy mit, hogyan értékel, illetve hogy jól értékel-e. Nehéz a szubjektivitást elkerülni. Ennél a készségterületnél azonban nem tartom nagy hibának, ha az óvodás gyermek írásmozgás-koordinációs tesztjénél elfogadja a mérést végző kolléga a méretre és az elhelyezésre helyesnek ítélt másolást, akkor is, ha a tartalmat nem fogadta el korábban. Ez a terület rendkívül erősen életkor specifikus Nagy József szerint is. Pontosan emiatt ezt a területet alig lehet gyorsabban fejleszteni, mint ami a spontán fejlődésnél amúgy is megfigyelhető. Ebből az az alapvető következtetés vonható le, hogy felesleges, sőt a részfolyamatok normális fejlődésének esetleges megzavarása miatt káros a direkt írástanítást túl korai életkorban elkezdeni, hiszen azok a készségek, amelyek az íráshoz szükségesek, csak 6, nemritkán 7 éves korra alakulnak ki. Nem az óvoda feladata az írás-olvasás tanítása, vagy annak elkezdése, sokkal inkább az, hogy gazdag írásos környezetet teremtsünk a gyermekek számára (Szinger 2005).

Tapasztalataink szerint a méretpontosság a legkésőbb kifejlődő készségünk. Tény, hogy az írás rendkívül összetett mozgáskoordinációt igényel, de az óvodai kézügyességet fejlesztő játékok, tevékenységek épp ezt a célt szolgálják, a szándékos gyakorlás kevéssé segíti a fejlődést. A készségfejlesztés kiváló eszközei az óvodában a gyurmázás, az összerakós, a kirakós, az építő játékok és minden olyan játékos tevékenység, amely az ujjak, a kéz kisméretű mozgásával valósul meg. A kisgyermekek szeretnek firkálni és rajzolni, az óvodában rendszeresen lehetővé tesszük a mindennapi rajzolást, festést, barkácsolást, fűzést, szövést és gyurmázást.

Látható, hogy nem a kézikönyvben és a tanfolyamon meghatározottak szerint értékelték az íráskoordinációs teszteket, vagy kissé elfogultan értékelték a saját csoportjuk teljesítményét. Ezek kivédésére a mérések előtt

mindenkinek tanulmányozni szükséges a mérőeszközt, és pontosan be kell tartani az utasításokat, hogy reális eredményeket kapjunk a gyermekek fejlettségbeli állapotáról. Elengedhetetlen a mérőeszköz használatára való felkészülés, az ismeretek felfrissítése, hogy a mérések valóban azt a célt szolgálják, amire valók. De csak abban az esetben lesz objektív a mérés, ha azt pontosan a teszten szereplő útmutatásoknak megfelelően végezzük, és nem értékeljük elfogultan.

**Hol célszerű a teszteken változtatni?**

A kérdőív második részében a Difer-mérésekkel kapcsolatos gyakorlati tapasztalataikra tettem fel kérdéseket. Az óvodapedagógusok különböző részletezettségű választ adtak arra a véleménykérő kérdésre, hogy mondják el tapasztalataikat. A többségük (80%) kedvezően ítélte meg a tesztet, és megismételte a célokban megfogalmazottakat: a legtöbbször azt emelték ki, hogy viszonylag rövid idő alatt, reális képet ad a gyermekek fejlettségéről. Közülük négyen fogalmaztak meg olyan észrevételt, amellyel az óvodáskorúak feladatmegértését, a mérések objektivitását lehetne elősegíteni. Azt vetették fel, hogy ha a gyermekek élményeihez, tapasztalataihoz közelebb álló módon fogalmaznánk meg az egyes feladatokat, könnyebben megértenék azt. Például a tapasztalati következtetés egyes feladatelemeit. Másik kolléganő arra figyelt fel, hogy a gyerekek időnként csak ráhibáznak a válaszra, nem minden esetben oldják meg tudatosan a feladatokat. A tapasztalati következtetés és a tapasztalati összefüggés-megértés feladatainál bizony meg kell magyarázni a feladatokat, ellenkező esetben nem azt méri a teszt, amit szeretnénk.

Mások kritikusabban is mertek fogalmazni. A válaszadók 20%-a az óvodás korosztály számára nehéznek ítéli meg a Difer-mérések egyes feladatait, főleg a kiscsoportokban és a 4-5 évesek esetében. A vizsgálat nagy kihívást jelent a gyerekeknek, különösen a relációszókincs: az alma negyede, fele, harmada, a számos és számtalan fogalmának megkövetelése esetében. Az elemi számolási készségnél is nehéz a 100-as számkörben való számolvasás óvodáskorban (számok jelének felismerése), valamint a 100-as számkörbeni csökkenő sorrend. Valószínűleg az okozza a problémát, hogy a tesztben nincs meghatározva az életkori minimum, hiszen az óvodások képességei, készségei még nincsenek azon a szinten, hogy az ilyen feladatokat meg tudják oldani. A tapasztalati következtetés nyelvi, logikai, gondolkodási fejlettsége is csak 6 éves korra ér el arra a szintre, hogy jó mérési eredményeket kapjunk.

Saját óvodai tapasztalatunk szerint előnye a vizsgáló rendszernek, hogy sok tesztfeladatnál cselekedteti a gyermeket, ami a mi Tevékenységközpontú Helyi Óvodai Nevelési Programunk egyik alapelve, hiszen erre a korosztályra kezdetben a cselekvő-szemléletes és a szemléletes-képszerű gondolkodás jellemző, és csak később, hatéves koruk végére érnek meg a nyelvi gondolkodásra (Zentai 2010).

A kérdőívekre adott válaszok alapján azt állapítottam meg, hogy az óvodapedagógusok egy része szerint a DIFER nem minden tesztfeladata alkalmas óvodások mérésére. Vannak olyan tesztfeladatok, mint a 20 feletti számlálás, az úgynevezett számkör átlépéses feladatok, a 100-as számkörben történő számolvasás vagy a visszafelé számlálás, amelyeket a 4-5 évesek még nem tudnak megoldani (Csépe, Győri, Ragó 2008). A tapasztalati következtetés, a tapasztalati összefüggés-megértés és a szocialitás egyes feladatait sem sikerült szerintük a gyermekek élményeihez, mai szóhasználatához közelebb álló módon megfogalmazni. Ezeket azért nem tartják az óvodapedagógusok megfelelőnek, mert nehezen értik meg a gyerekek, nehézséget okoz nekik a megoldásuk. Én inkább úgy fogalmaznék, hogy nem minden tesztfeladatra érettek még az óvodás gyermekek. Vannak olyan készségek, amelyek majd csak az iskolás évek alatt érik el az optimális fejlettségi szintet. A fejlődés több évet átfogó folyamat, melyben a gyerekek saját ütemük szerint fejlődnek. Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja igazodik a fejlődéslélektan kutatási eredményeihez, lehetőséget ad arra, hogy nagyobb intervallumban jellemezhessük a gyermekek fejlődését. Ebben a folyamatban megengedő az esetleges, időleges, részleges elmaradás, mert az a fontos, hogy a fejlődési szakasz végére, az iskolába lépéshez elérje a gyermek a kívánt szintet. Nemcsak a megérett funkciókra kell koncentrálnunk, hanem figyelnünk kell az érésben lévőkre is. Minden gyermek más-más módon segíthető, az ehhez alkalmazott módszerek sokszínűsége kiemelt jelentőségű (Jávorné 2004: 40–46).

Sokan saját munkájuk értékelését látják benne, és ezért előfordulhat, hogy kudarcnak élik meg, ha a gyerekek zöme nem ér el „jó” eredményeket a teszteken. Lehet, hogy ezek miatt is értékelik úgy, hogy nem óvodásoknak valók a feladatok. Könnyebb lenne, ha a teszt tartalmazna az óvodás életkorra egy minimum szintet.

A kutatások és a tapasztalatok alapján célszerű a teszteket néhol megváltoztatni. Némely feladat megfogalmazását, vagy a feladat tartalmát a gyermekek tapasztalataihoz, életkori sajátosságaikhoz kellene igazítani. A példák esetében a visszafelé számlálás (a nulla kimondásával) kritikus elemnek bizonyul Nagy József szerint is (Nagy 2010: 545). A visszafelé számlálás az egész tesztet lényegesen nehezebbé teszi az óvodás gyermekek számára, ahogy azt több kérdőívben is jelezték az óvodapedagógusok. Az elemi számolási készség feladatainál ugrásszerűen nehezednek a feladatok, így nehéz megfelelően mérni a változást, és mint ahogy a kollégáim megjegyezték, ezek a feladatok már inkább iskolásoknak valók.

**Összegzés**

A DIFER mérőrendszer egy olyan, magas megbízhatósági mutatóval rendelkező teszt, amely az adott képesség kritériumorientált diagnosztikus értékelésére készült. Nem kíván jelentős többletmunkát a pedagógusoktól.

Széles életkori tartományban alkalmas mérésre, nagymintás, több korosztályt felölelő keresztmetszeti felmérések végezhetők vele. Így rendelkezésre állnak több életkorban az átlagos fejlettség jellemzői, valamint az egyes fejlettségi szinteket elérők mintán belüli eredménye a vizsgált életkorban.

Az eszköz széles körben elterjedt, de tapasztalataim alapján szükséges a pedagógusok továbbképzéseken történő felkészítése a mérések megkezdése előtt, hiszen ez nyújtja az elméleti háttér elsajátítását, valamint objektívebb méréseket eredményezhet. Arra a felismerésre jutottam, hogy időnként érdemes felfrissíteni a méréseket végző óvodapedagógusoknak, tanítóknak az ismereteiket, össze kellene hívni őket a mérésmetodika pontosítására, és szükséges lenne, hogy megismerhessék a legújabb kutatási eredményeket és az újabb módszertani segédleteket. A tapasztalatok megbeszélése mindenkinek segítségére lehet, és motiváló hatású egy-egy új módszer eredményeinek ismerete is.

A DIFER jó kezekben jó eszköz az alapinformációk mérésére. Segítségével összefoglaló képet kaphatunk arról, hogy az elemi alapkészségek milyen fejlődési, érési folyamatot mutatnak az iskolás évek megkezdése előtt az óvodáskorban.

Az alapkészségek optimális begyakorlottságához hosszabb fejlesztési periódus szükséges. Ezért rendkívül jelentős az óvoda és az iskola érdemi együttműködése, hiszen a tanulók sikerességét, tanulásban elért eredményeit az elemi alapkészségek fejlettségének szintje határozza meg.

**IRODALOM**


Csépe V., Győri M., Ragó A. 2008. *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás.* Budapest: Osiris Kiadó.

Fazekasné Fenyvesi M. 2006. *A beszédhanghallás fejlesztése 4–8 éves életkorban.* Szeged: Mozaik Kiadó.

Havas G. 2008. Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas K., Köllő J., Varga J. (szerk.) 2008. *Zöldkönyv a magyar közoktatás megújításáért.* Budapest: ECOSTAT. 121–138.

Hegyi I. 1999. *Fejlődési lépcsőfokok óvodáskorban.* Budapest: OKKER Kiadó.

Jávorné Kolozsváry J. 2004. Hasznos tudnivalók óvodáskorú gyermekekről. Háttérkalauz szülőknek, óvodapedagógusoknak. In: Ardai Éva (szerk.) 2004. *Tág a világ*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 40–46.

Józsa K. 2009. A DIFER-kutatások újabb eredményei (szimpózium). In: Molnár Gy., Kinyó L.(szerk.) 2009. *PÉK 2009 – VII. Pedagógiai Értékelési Konferencia: Program – Tartalmi összefoglalók.* Szeged: SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola. 36–42.

Józsa K. 2004. Az első osztályos tanulók elemi alapkészségeinek fejlettsége. *Iskolakultúra* 11. évf. 3–16.

Nagy J. 2002: *XXI. század és nevelés.* Budapest: Osiris Kiadó.

Nagy J. 2004: *Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló Rendszer a 4-8 évesek számára.* Szeged: Mozaik Kiadó.

Nagy J. 2007: *Kompetenciaalapú Kritériumorientált Pedagógia*. Szeged: Mozaik Kiadó.

Nagy J. 2008: Az alsó tagozatos oktatás megújítása. In: Fazekas K., Köllő J., Varga J. (szerk.) 2008. *Zöldkönyv a magyar közoktatás megújításáért.* Budapest: ECOSTAT.

Nagy József 2010: *Új Pedagógiai Kultúra.* Szeged: Mozaik Kiadó.

Nagy J., Nyitrai Á., Vidákovich T. 2009: *Fejlesztés mesékkel. Az anyanyelv, a gondolkodás fejlődésének segítése mesékkel 4–8 éves életkorban.* Módszertani segédlet óvodapedagógusoknak és tanítóknak. Szeged: Mozaik Kiadó.

Nagy Zs. 2010: Középső csoportos gyerekek képességfejlettsége. *Iskolakultúra* 3. 20–25.

Papp J. 2008: *Képességfejlesztés-képességmérés az óvodában.* Debrecen: DIDAKT Kft.

Schüttler T. 2003. A gyerek nem iskolásként, hanem óvodásként kerül be az iskolába. Diagnosztikus mérés az első évfolyamon (részletek egy pódiumvitából). *Új Pedagógiai Szemle* [http:// epa.oszk.hu/00000/00035/00070/2003-04-np-Schuttler-Gyerek.html – 2012. 06. 26.]

Szinger V. 2005. *Az óvoda feladata az írás és olvasás előkészítésében*. Iskolakultúra könyvek 29. Pécs: Molnár Nyomda és Kiadó Kft.

Tóth L. 2007. Hatékony tanuló megismerés. In: Girasek János (szerk.) 2007. *Inkluzív nevelés. Adaptációs kézikönyv. Gyakorlati útmutató integráló pedagógusoknak.* Budapest: SuliNova Közoktatás-fejlesztés és Pedagógus-továbbképzési Kht.

Zentai G. 2010. A rendszerező képesség fejlődése 4–8 éves korban. *Magyar Pedagógia* 110. évf. 15–34.

**VAKULA TÍMEA**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest
*vakula.timi@gmail.com*

# Poliszém szavak előhívásának vizsgálata gyermek- és felnőttkorban

***Kulcsszók:*** *mentális lexikon, szóelőhívás, gyermeknyelv, poliszémia*

## 1. Bevezetés

„A nyelv az emberi létezés és tudás egyik legalapvetőbb összetevője. A nyelvi közlések rendkívül sokfélék, egy-egy beszédhelyzet résztvevőinek a szándékai, késztetései és a közösségi szokások szerint. Egy tényezőben azonban bizonnyal közösek: mindegyiknek van jelentése" (Tolcsvai Nagy 2010: 9). Ez a jelentés elvont, mégis a legközvetlenebb tudásunk része, gyakorlati tapasztalatunk van róla. A mindennapokban például (egy kis odafigyeléssel) gyakran tapasztalhatjuk, hogy egy szónak – például körte vagy levél – különféle mondatokban más és más a jelentése. Ez a jelenség a nyelvészeti előképzettség nélkül élő emberek számára is természetesen hat, hiszen a legtöbb szónak több jelentése van, vagyis szavaink nagy része (a nyelvi gazdaságosság miatt) poliszém. Az ilyen szavak jelentései szemantikailag összefüggnek, jelentésbeli kapcsolat van közöttük. Így a poliszémia az a jelenség, amikor egyetlen szónak (esetünkben lexémának) két vagy több jelentése van, amelyek valamilyen kapcsolatban állnak egymással, és az egyik elterjedtségében, illetve kialakulásában megelőzi a másikat (Pethő 2004).

A kognitív szemantika művelői szerint (Tolcsvai Nagy 2010) a szavak egymással összefüggő jelentései nem véletlenül jönnek létre, hanem az emberi megismerő elme működésének mintája alapján. A poliszém nyelvi egység jelentései ugyanis hálózatot alkotnak, az elmében radiálisan, sugarasan rendeződnek el úgy, hogy az elsődleges, központi jelentéshez különböző módokon másodlagos jelentések kötődnek. (Elsődleges jelentés: az a jelentés, amely a legközvetlenebb fogalmi tapasztalaton alapul, a szó prototipikus és alapbeállítású jelentése.) Ezért lehetséges az, hogy a mindennapi emberi kommunikációban sosem jut eszünkbe, hogy 1-1 többjelentésű szó hallatán melyik jelentést is szükséges előhívni, egyszerűen megtörténik.

A jelentések sugaras elrendeződésével rokonítható az a pszicholingvisztikában elfogadott elképzelés is, miszerint a mentális lexikonban tárolt szavak hálószerűen helyezkednek el az elmében (Gósy 2005). A szemantikai és szintaktikai szerveződés mellett azonban létezik egy másik, fonetikai-fonológiai összefüggés is a szavak között, vagyis nemcsak a jelentés, hanem a hangalak alapján is kapcsolódnak egymáshoz (Varga 2010). Cseresnyési László szerint pedig a mentális lexikonban a nyelvi elemek lényegi jelentéstípusai adottak, ezek bizonyos invariáns elemeket tartalmaznak, és ily módon részlegesen átfedik egymást. Amikor pedig a beszélők használni kezdik a szavakat, akkor a nyelven kívüli tényezők, a világról szóló ismereteink révén szeszélyes értelmezések állnak elő, amelyek sem a nyelvészet, sem a pragmatika tudásrendszerével nem magyarázhatók meg (Cseresnyési 2009).

De vajon milyen folyamatok játszódnak le az agyban olyankor, amikor az elménk a fogalmi és a nyelvi rendszer között navigál? A kognitív tudományokban háromféle elképzelés terjedt el. Az első, vagyis a Szelektív hozzáférés hipotézise szerint mindig csak a szövegkörnyezetnek megfelelő jelentéshez férünk hozzá. Ezzel szemben az Egymásutáni hozzáférés hipotézise alapján először az elsődleges jelentés aktiválódik, majd ha ez nem felel meg a kontextusnak, akkor a többi jelentéshez is hozzáférünk. A Többszörös hozzáférés hipotézise alapján pedig rövid ideig mindkét (vagy több) jelentés aktiválódik, és a döntés a kontextus kényszerítő hatására születik meg. A három elmélet közös vonása, hogy feltételezik a kontextus kényszerítő erejét, illetve azt, hogy bizonyos jelentések gyakoribbak, mint mások (Thuma, Pléh 2001).

Kérdésként merül fel még az is, hogy milyen aktiváció történik akkor, ha megszűnik a kontextus kényszerítő ereje, ha nem mondatban halljuk a szavakat, hanem önmagukban kerülnek elénk? A kognitív szemantika szerint a szó prototipikus, alapbeállítású jelentése fog előhívódni (Tolcsvai 2010: 116), ami a legközvetlenebb fogalmi tapasztalaton alapul, ugyanakkor különböző életkorú emberek tapasztalatai eltérhetnek egy-egy jelenséggel kapcsolatban. Jelen kutatásomban ezért azt vizsgálom, hogy mi történik, ha a szavak önmagukban kerülnek

elénk, illetve azt kutatom, hogy van-e eltérés a jelentések aktiválásban a gyermekeknél és a felnőtteknél (vö. a mentális lexikon életkori sajátosságai Gósy 2000).

Hipotéziseim szerint: 1. A poliszém szavaknál nagyobb részben az elsődleges jelentés fog aktiválódni a mindennapi életben másként megélt tapasztalatok ellenére is. 2. Az életkori csoportoknál jelentős eltérések lesznek az aktiválást tekintve, a gyermekek csak egy jelentést fognak aktiválni, a felnőttek kettőt vagy többet.

**2. Anyag, módszer, kísérleti személyek**

A kutatásban 54 fő vett részt: 27 felnőtt és 27 gyermek. Mindegyikük magyar anyanyelvű, középosztálybeli származású. A gyermekek 6;9–7;9 évesek voltak, a felnőttek átlagosan 23 évesek. A gyermekek egy budapesti általános iskola első osztályos tanulói (egy teljes osztály), a felnőttek pedig egyetemisták. A nembeli eloszlás megegyezett, mindkét csoportban 14 fiú és 13 lány található. A gyermekek a délutáni iskolai szabadidőben oldották meg a feladatot a saját termükben, saját tanítónőjük irányításával, a felnőttek pedig egy online-teszt segítségével végezték el a kitöltést a nap legkülönbözőbb szakaszaiban.

A vizsgálathoz 10 poliszém szót választottam, ezekhez 2 feladatsort készítettem a két korosztály számára. A gyermekek azt az utasítást kapták a tanítónőjüktől, hogy egy A4-es lapra rajzolják le a hallott szavakat (minden gyermek ugyanabban a sorrendben rajzolta le őket), a felnőtteknek pedig definiálni kellett 1-1 szót.

Az eredmények összegzése után megvizsgáltam, hogy egy-egy szóra hányféle választ adtak, és összevetettem a két életkori csoport eredményeit. Ezután statisztikákat készítettem a Microsoft Excell 2003 program segítségével, ezeken keresztül értelmezem a kapott eredményeket.

**3. A feladatmegoldások értékelése**

A vizsgálat során a 2 csoportban összesen 700 választ kaptam, 239 darabot (34,2%) a gyermekektől és 461 darabot (65,8%) a felnőttektől. A felnőttek tehát közel kétszerannyi jelentést aktiváltak, mint a gyermekek. Utóbbiak közül csak egyetlen adatközlő, az egyik kislány aktivált két jelentést, a *levél* szónál ugyanis egy kézzel írt levelet és egy falevelet is rajzolt.

*3.1. Az eredmények az életkorok szerint*

Az egyes poliszém szavaknál aktivált jelentéseket az 1. ábra szemlélteti.

Megfigyelhetjük, hogy bizonyos szavaknál, mint a *csiga*, *egér*, *kagyló* vagy *körte* a gyermekek csak egyetlen jelentést aktiválnak, ezek pedig az elsődleges és gyakoribb jelentések voltak. A másik 6 szónál mindkét jelentés megjelent, bár az elsődleges jelentés megjelenési aránya nem mindig a vártnak megfelelően alakult. A *zebra* lexémánál például gyakoribb volt a másodlagos 'gyalogátkelőhely' jelentés, míg a *csuka* lexémánál hasonló számban jelent meg a 'cipő' és a 'hal' is. A szavak 70%-ban tehát az elsődleges jelentésben aktiválódott a szó.

Az ábrán az is látható, hogy a felnőtteknél jóval összetettebb a helyzet. Az egyetemisták a *csiga* szónak négy jelentését nevezték meg (köztük a 'cochlea' jelentésben is előfordult), a *daru*, a *kagyló*, a *toll*, a *levél* és *körte* szó pedig három-három jelentésben fordult elő. A leggyakrabban előhívott jelentések a domináns jelentések voltak, azonban a kevésbé dominánsak sem maradtak el, néhány szónál pedig alig van különbség (pl. a *levél*, a *zebra*, az *egér* és a *csuka* szónál).

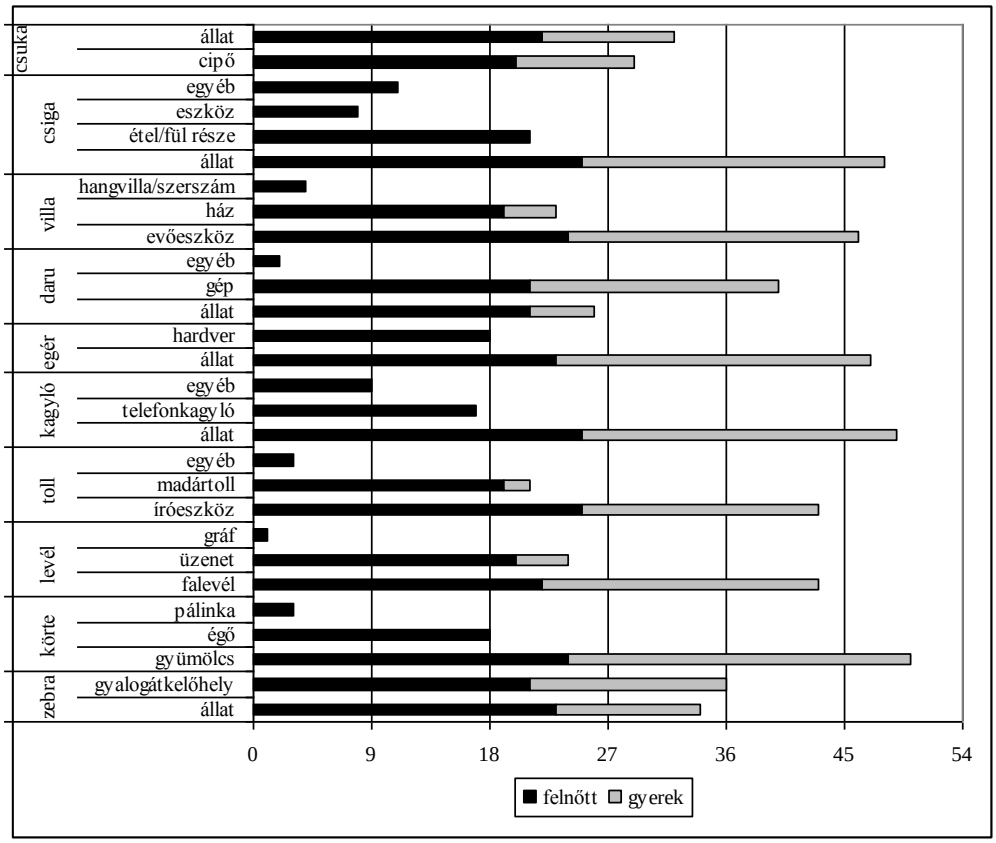


**7. ábra**
A jelentések életkor szerinti megoszlása

*3.2. Nembeli eltérések az aktiválásnál*

A válaszadók között nemcsak életkorbeli, hanem nem szerinti megkülönböztetést is tehetünk (az eredményeket a 2. ábra szemlélteti). A nemek aktivitását tekintve a fiúk/férfiak valamivel több jelentést aktiváltak, és szinte az összes lexémánál megelőzték a lányokat/nőket a megoldásban. A gyermekeknél van két kivétel: a *daru* és a *csiga*, de ott a fiúk semmit sem jegyeztek le.

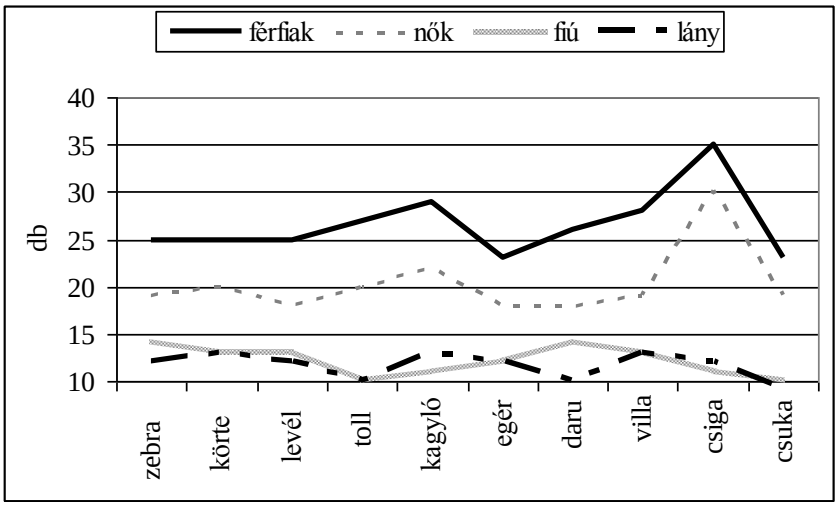


**2. ábra**
A válaszok csoportonkénti megoszlása

**4. Összegzés, következtetések**

A kezdeti 2 hipotézisem igaznak bizonyult, ugyanis a gyermekeknél 70%-ban, a felnőtteknél 90%-ban aktiválódott az elsődleges jelentés, valamint a gyermekek egy kislány kivételével egy, a felnőttek pedig kettő, három vagy négy jelentést aktiváltak. Elmondható tehát, hogy nemcsak a mentális lexikon általában, de a poliszém szavak megjelenése is életkorfüggő, és mint a legtöbb jelenség, ez is az életkor előrehaladtával javul.

Bár nincs róla teljes képünk, hogy pontosan mi is történt az adatközlők elméjében a szavak feldolgozásakor, azt mégis elmondhatjuk, hogy a kontextus kényszerítő ereje nélkül is az elsődleges jelentés aktiválódik (vö. Többszörös hozzáférés modellje), a Cseresnyési (2009) által felvázolt nyelven kívüli tényezők és személyes ismereteink, tapasztalataink pedig csak a másodlagos és többedleges jelentések előhívásában játszanak szerepet. A tapasztalat tehát nem írja felül az elmében rögzült domináns jelentést.

Dolgozatomban a poliszém szavak jelentésének aktiválást vizsgáltam a gyermeki, illetve a felnőtt mentális lexikonban. A kutatás során sikerült bizonyítanom, hogy az elménkben rögzült domináns jelentések mindkét életkorban erősebbek, mint a környezeti tapasztalataink, valamint eltéréseket mutattam ki a két korcsoport között.

A témában azonban számtalan megválaszolatlan kérdés van még, hiszen nem tudjuk biztosan, hogy hogyan tárolódnak elménkben a monoszém, illetve poliszém szavak, valamint azt sem, hogy pontosan milyen eredményeket is várhatunk a kontextusfüggő, illetve kontextusfüggetlen feladatoknál. A vizsgálat ugyanakkor egy érdekes adalék lehet a további kutatásokhoz, illetve hozzájárulhat a gyermeknyelvi mentális lexikonról szerzett tudásunk kibővítéséhez is.

**IRODALOM**

Cseresnyési L. 2009. Poliszémia és jelentéskiterjesztés. *Magyar Nyelvjárások* 47. kötet. 5–20.
Gósy M. 2000. Az életkor hatása a mentális lexikon működésére. *Magyar Nyelvőr* 124. évf. 4. szám. 410–423.
Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
Pethő G. T. 2004. *Poliszémia és kognitív nyelvészet*. [http://mek.oszk.hu/04000/04054/04054.pdf – 2012.11.07.]
Pléh Cs., Thuma O. 2001. Kétértelműség és dekompozíció magyar nyelven. In.: Pléh Cs., Lukács Á. (szerk.) 2001. *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Osiris Kiadó.
Tolcsvai Nagy G. 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara.
Varga F. S. 2010. *A lexikális hozzáférés útjai az első és a második nyelv esetében*. Doktori disszertáció. Kézirat.

Műhelyindító előadás

**FÓRIS ÁGOTA**
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelvtudományi Tanszék / TERMIK – Budapest
*aforis@t-online.hu*

# Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései

***Kulcsszók:*** *szótár, adatbázis, terminológiai szótár, terminológiai adatbázis, fogalom jellemzői*

**Bevezetés**

A tanulmány célja a terminológiai szótárakkal és -adatbázisokkal kapcsolatos, a magyar nyelvészeti szakirodalomban még nem egységesen elfogadott kérdések vizsgálata. Korábban is foglalkoztam már a szótár mint referenciamű fogalmának szűkebb és tágabb értelmű meghatározásával, annak szakszótárakra és terminológiai szótárakra való alkalmazhatóságával. A kapcsolódó kérdések megvitatása és tudományos közösséggel való elfogadtatása azért is fontos, mert csak így lehetséges az adott közösség körében azonos módon értelmezni az új paradigmát, elvégezni a szükséges általánosításokat, meghatározni a fogalmaknak az egymáshoz és más tudományterületekhez való viszonyát. Egységesen elfogadott paradigma nélkül az adott közösség tagjai nem tudnak érdemben információt cserélni, hiszen a fogalmak, amelyekben gondolkodnak, nem fedik egymást.

Minden fogalomnak sokféle meghatározó jegye van, ezért bármely sokaságból többféle módon építhető osztályozó rendszer. A lexikográfiai és a terminológiai típusú műveket is sokféleképpen osztályozhatjuk, tipologizálhatjuk. A készítés célja meghatározza, hogy mit tartalmaz az eredmény, milyen formába van rendezve, milyen a megjelenítés módja stb. A Cabré (2003) által leírtak, és Fóris (2009) háromdimenziós terminusmodellje szerint a terminus mindig kognitív, nyelvi, és pragmatikai jegyekből összetett.

A szótárak, és általánosságban az adatbázisok egyre nagyobb száma és sokfélesége miatt a vizsgálatok során számos kérdés merül fel. Mely művek tartoznak a *szótárak* közé? Szótár-e a *szakszótár*? Mi a különbség a *szakszótár* és a *terminológiai szótár* között? Mi a különbség és a *nyomtatott szótár,* az *elektronikus szótár* és az *online szótár* között? Melyiknek milyen előnyei vagy hátrányai vannak? Fontos-e, hogy ki szerkeszt egy adott szótárt: *intézmény/egyetem,* vagy *közösség*? Ha adatbázist vizsgálunk, az mennyire összetett és milyen célokat szolgál: *adatbázis,* vagy *terminológiai adatbázis,* vagy *tudásbázis*? Mi a különbség az *online szótár* és *terminológiai adatbázis* között?

A konferencián elhangzott előadásom vitaindító szerepet töltött be a Terminológia műhelyben (Terminológiai szótárak és -adatbázisok) elhangzott előadások között.

**Mi tartozik a lexikográfia vizsgálati körébe? Mi a szótár?**

A lexikográfia a lexikográfiai típusú művekkel foglalkozik, vagyis *a szótárakkal és más referenciaművekkel* (DoL 1998). Ebből következően a lexikográfia és a lexikográfusok nem csak a szoros értelemben vett nyelvi szótárakkal foglalkoznak, hanem más típusú lexikográfiai művekkel is (például enciklopédiákkal és tezauruszokkal).

A lexikográfia 1990-es évekbeli paradigmaváltása a szótárfogalom megváltozását is maga után vonta, ezért tartottam szükségesnek a *szótár* újradefiniálását (Fóris 2002, 2007). „A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján" (Fóris 2007: 301).

A *Dictionary of Lexicography* (DoL 1998) meghatározása szerint a szótár a legelterjedtebb típusú referenciamű: „dictonary – the most common type of reference work", és referenciamű minden olyan termék, akár könyv

vagy számítógépes szoftver, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy információt viszonylag könnyen és gyorsan tároljanak és előhívjanak.

**Szótár-e a szakszótár?**

A szakszótárakat a lexikográfiai referenciaművek közé sorolom. A *szakszótár* elnevezése a magyar nyelvben arra utal, hogy olyan szótárakról van szó, amelyek a szakszókincset tartalmazzák címszavaikban.

A szakszótárak lehetnek egynyelvűek, kétnyelvűek vagy többnyelvűek; listaszerűek, illetve tartalmazhatnak nyelvi vagy enciklopédikus információkat. Vannak olyan szakszótárak, amelyek egyszerre többféle információt is megadnak: értelmezést, idegen nyelvi ekvivalenst és példamondatokat. A szakszótárak egy része alfabetikus, más része tematikus elrendezésű. Hordozójuk lehet nyomtatott, elektronikus, illetve online. Ebből a sokféle lehetőségből és adottságból következően a szakszótárak elemzése vagy egy bibliográfia készítése során nehézséget jelenthet, hogy mely műveket soroljuk be a szótárak közé. Véleményem szerint az, hogy egy adott művet szakszótárnak tartunk-e, nem csak attól függ, hogy a címében szerepel-e a szótár szó, hanem attól, hogy tartalmában és szerkezetében is szótári jellemzőket mutat-e.

Azt, hogy cím alapján gyakran nehéz különbséget tenni a szótárak, szakszótárak, enciklopédiák, fogalomtárak között − különösen a szaklexikográfiai művek esetében −, fiatal kollégáim is tapasztalták a vizsgálataik során. A matematikai szótárak elemzésével foglalkozó Czékmán Orsolya írta, hogy: „(…) munkám során nehézséget okozott a szótár jellegű művek sokféle lehetséges elnevezése (szótár, lexikon, enciklopédia, fogalomtár stb.), és hogy a cím alapján nem mindig állapítható meg világosan, hogy szótár jellegű műről van-e szó" (Czékmán 2007: 131). A gazdasági szakszótárak összegyűjtésekor Tamás Dóra is szembesült ezzel a nehézséggel, írásában a szakszótárakat a szótárak közé (vagyis a lexikográfiai típusú művek körébe) sorolta be (Tamás 2007: 193).

**Szakszótár vagy terminológiai szótár**

Nyelvi szótárak és enciklopédikus szótárak között különbség van az információ megadásában; az egyik a címszavakról ad információt, a másik a címszavak denotátumáról. Számos lexikográfus egyetért abban, hogy a nyelvi szótárak olyan nyelvészeti információkat tartalmaznak, amelyek a nyelv lexikai egységeivel és azok nyelvészeti tulajdonságaival kapcsolatosak. Ezzel ellentétben az enciklopédikus szótárak (melyek legtipikusabb képviselője az enciklopédia) elsősorban az egyes lexikai egységek (szavak) denotátumával foglalkoznak: a nyelven kívüli világról adnak információkat. A nyelvi szótárak és enciklopédikus szótárak közti különbség tehát a címszavakról adott információ milyenségében van (Zgusta 1971: 198, Svensén 1993, Hartmann 2001, Fóris 2007).

A nyelvi szótárak jelalapúak (a lexikai egységről mint jelölőről adnak információt), a terminológiai szótárak fogalomalapúak (a denotátumról adnak információt). A szakszótár legtöbbször jelalapú, a terminológiai szótár fogalomalapú.

A szakszótárak lemmaállományát a köznyelvi szókincshez viszonyítva gyűjtik, vagyis a szakszótárakban a leggyakoribb és legfontosabb szakszavakról adnak információkat (nyelvészeti és enciklopédikus információ is szerepelhet bennük). A terminológiai szótárak lemmaállománya egy domént fed le (vagyis nem a gyakorisági és fontossági szempontokat veszik figyelembe a címszavak kiválasztásakor, hanem az adott domén minél teljesebb körű leírására törekednek).

A *fogalom* egy olyan tudásalakzat (kognitív tartalom), amely a tudatban aktivizálható (Beaugrande, Dressler 2000: 122). A fogalmi összetevők különbözők lehetnek az eltérő ismeretekkel rendelkező, különböző műveltségű emberek elméjében, így például egy fizikus, egy kémikus vagy egy irodalmár elméjében különböző fogalmi összetevők vannak jelen az *atom*ról.

Az elektronikusan elérhető terminológiai szótárak, a terminológiai adatbázisok készítésének, használatának módszereivel foglalkozó területet *terminográfiá*nak (más néven *terminológia-menedzsment*nek) hívják. Bár a terminológiai megközelítés eredendően fogalomalapú, a terminológiai adatbázisokban (legyenek nyomtatott vagy elektronikus formátumúak), többféle információt adnak meg a terminológiai egységekről: nyelvészeti, fogalmi, pragmatikai információkat (Bessé et al. 1997). Az újabb terminológiai szótárak és adatbázisok tehát sokféle információt adnak meg a terminológiai egységekről.

**Nyomtatott szótár, elektronikus szótár, online szótár**

A *hordozó* fajtája, minősége nem befolyásolja, hogy *szótár*-e valami – az, hogy szótár-e valami, a hordozótól független (tartalomtól és szerkezettől függ). Ahogy szótárak, úgy adatbázisok is létezhetnek különböző típusú hordozókon, vagyis az adatbázisok is lehetnek nyomtatottak, elektronikusak (CD-n, DVD-n hozzáférhetők), vagy online adatbázisok. Az utóbbi időben a tárolási és használati lehetőségek bővülése miatt az online tárolt és elérhető adatbázisok a legelterjedtebbek.

A lexikográfiában az 1990-es években zajlott paradigmaváltás elsősorban a tudományos-technikai robbanás következményeként megjelent műszaki-informatikai eszközök és szoftverek nyelvészeti felhasználásának eredménye. Két évtizeddel e változások után, napjainkban élünk át egy újabb paradigmaváltást: a legfrissebb információtechnológiai fejlesztések a szótárkészítésre is jelentős hatást gyakorolnak. A legújabb változásokat a szemantikus technológiák megjelenése és elterjedése eredményezi azzal, hogy nyílt forráskódú programok segítségével bárki szerkeszthet és közzétehet adatbázisokat, ontológiákat vagy szótárakat. Ezek az új alkalmazások az XML technológián alapulnak (Tóth 2010).

Napjainkban már az mondható, hogy az online forma megjelenése, és a nyílt forráskódú programokhoz való könnyű hozzáférhetőség forradalmasítja a szótárkészítést és -használatot (Fóris 2012).

**Intézmény/egyetem által vagy közösség által szerkesztett szótár**

Úgy tűnik, hogy a jövő az ingyenes és nyílt, online közösségi szerkesztésű szótáraknak kedvez, főként a nyílt forráskódú programokhoz való könnyű hozzáférhetőség miatt. Kérdés az, mennyire megbízhatók az ilyen közösségi összefogással írott szótárak.

A kritikai vélemények szerint jelentős minőségbeli különbség van azok között a szótárak között, amelyeket szakmabeli szerkesztők, és azok között, amelyeket nyílt közösség szerkeszt. Általános vélekedés az, hogy az intézmények által szerkesztett szótárak megbízhatóak, a közösségek által szerkesztettek nem eléggé megbízhatóak – erről azonban kevés összehasonlításra alkalmas adatunk van. Az ingyenesen elérhető online szótárak egyre növekvő népszerűsége a nyomtatott és a megvásárolható online szótárak használatára egyaránt hatással van; például az okostelefonok elterjedésével gyakorlatilag bárhol és bármikor elérhetővé és használhatóvá váltak.

Az online szótárakat sokan a megbízhatóságuk kérdésessége miatt támadják, a helyzet azonban ennél árnyaltabb. Az online szótárakat a készítőik szerint két nagy csoportba lehet sorolni: a) intézmény által szerkesztett, és b) szabadon hozzáférhető, többnyelvű, közösség által készített internetes referenciaművekre (Fuertes-Oliviera 2010). A megbízhatóság kérdésének felvetése főként a közösség által készített, szabadon hozzáférhető művek esetében szokott felmerülni. Az online szótárak készítése és ezen új típusú szótárak jellemzőinek a vizsgálata egy új lexikográfiai iránynak tekinthető (*e-lexikográfia* a neve); többen vizsgálták az online szótárak egyes jellemzőit és speciális típusait, bár egyelőre nincs általánosan elfogadott szempontrendszer az értékelésükre (Schryver 2003, Fuertes-Olivera 2010, Gaál 2010).

**Adatbázis, terminológiai adatbázis, tudásbázis**

Sokszor képezi vita tárgyát, hogy egy munka a gyűjteményes adatbázis, a terminológiai adatbázis vagy tudásbázis kritériumainak felel-e meg. A 2. pontban adott meghatározás szerint ezek mind besorolhatók a szótár nemfogalom alá (referenciaművek). A kérdés az lehet, milyen rendszer szerint lehet fajfogalmakat kialakítani. A megoldáshoz meg kell adni a nemfogalom alá tartozó fajfogalmak fő jellemzőit. Az *adatbázis* egy adott doménra vonatkozó adatokat tárol, a *terminológiai adatbázis* terminusokra vonatkozó adatokat tárol, a *tudásbázis* enciklopédikus és ontológiai ismereteket tárol; de nem csak ezeket. A fő adatok mellett sok más információ is megadható. Tehát az *adatbázis* hasonló jellemzőjű, strukturált adatok gyűjteménye, amely alkalmas az adatok gyors lekérdezésére; általában elektronikus formátumú. A *terminológiai adatbázis* egy- vagy többnyelvű, terminológiai adatokat tartalmazó adatbázis, nem csak címszavak szerepelnek benne, hanem úgynevezett *fogalomazonosító* szám, nem csak nyelvi, hanem fogalmi és pragmatikai információkat is megadnak a készítői. A *tudásbázis* nem csak adatokat, hanem ismeretelemeket és szabályrendszereket tartalmaz (Sermann, Tamás 2010).

**Online szótár vagy terminológiai adatbázis**

Bár látszólag egyértelmű különbség van az online szótárak és a terminológiai adatbázisok között, mégis felmerül a kérdés, hogy melyek a kettő közötti hasonlóságok és különbségek.

Az online szótár online elérhető, szóközpontú (lexikai egységeket tartalmaz lemmaként), szócikkek vannak benne, a megadott információk általában nyelvi információk (ritkábban fogalmi vagy pragmatikai).

A terminológiai adatbázisok online elérhetők, fogalomközpontúak (fogalmi egységeket tartalmaznak lemmaként, ezek általában számozottak), terminológiai cédulák tartalmazzák az adatokat, nyelvi, fogalmi és pragmatikai információkat egyaránt megadnak.

A kérdés az, hogy a valóságban létező online szótárak és terminológiai adatbázisok megfelelnek-e ezeknek a kritériumoknak? – Ezzel a kérdéssel foglalkozott Sermann (2012) és Sermann, Tamás (2012), az online szótárak jellemzőivel pedig Gaál (2012) előadása.

A felvetett kérdések megválaszolásához sok munka vár még ránk. A cél az, hogy a különböző típusú szótárak, adatbázisok részletes vizsgálatával e kérdések megválaszolhatóak legyenek.

**IRODALOM**


Beaugrande, R. de, Dressler, W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* Budapest: Corvina Kiadó.

Bessé, B. de, Nkwenti-Azeh, B., Sager, J. C. 1997. Glossary of terms used in terminology. *Terminology* 4. kötet. 1. szám. 117−156.

Cabré (Castellví), M. T. 2003. Theories of terminology.Their description, prescription and explanation. *Terminology* 9.évf. 2. szám. 163–200.

Czékmán O. 2007. A magyar matematikai szótárak a 20. században. In: Magay T. (szerk.) 2007. *Félmúlt és közeljövő. (Lexikográfiai füzetek 3.).* Budapest: Akadémiai Kiadó. 125–154.

DoL 1998 = Hartmann, R. R. K., James, G. (szerk.) 1998. *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge.

Fóris Á. 2002. A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények* 2. szám. 5–19.

Fóris Á. 2007. A szótár terminus értelmezéséről. In: Magay T. (szerk.) 2007. *Félmúlt és közeljövő. (Lexikográfiai füzetek 3.)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 295–302.

Fóris Á. 2009. A terminus háromdimenziós vektormodellje. *Magyar Terminológia* 2. évf. 1. szám. 31–45.

Fóris Á. 2012. A szótár fogalma a magyar lexikográfiában. In: Pintér T., Pődör D., P. Márkus K. (szerk.) 2012. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére.* Szeged: Grimm Kiadó. 22–38.

Fuertes-Olivera, P. A. 2010. Lexicography for the Third Millennium: Free Institutional Internet Terminological Dictionaries for Learners. In: Fuertes-Olivera, Pedro A. (szerk.) 2010. *Specialised Dictionaries for Learners. (Lexicographica Series Maior 136.).* Berlin: De Gruyter. 193–209.

Gaál P. 2010. Online szótárak a Web 2.0 platformon – A Wikiszótár és a Wiktionary. *Magyar Terminológia* 3. évf. 1. szám. 251–268.

Gaál P. 2012. Új formátum, új perspektívák – Az online szótárak néhány speciális jellemzőjének vizsgálata. Elhangzott: *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Hartmann, R. R. K. 2001. *Teaching and Researching Lexicography*. *(Applied Linguistics in action 2).* Exeter: Pearson Education.

de Schryver, G.-M. 2003. Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. *International Journal of Lexicography* 16. évf. 2. szám. 143–199.

Sermann E., Tamás D. 2010. Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101–116.

Sermann E., Tamás D. 2012. Online szótár vagy terminológiai adatbázis? Elhangzott: *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Sermann E. 2012. Spanyolországi terminológiai adatbázisok tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata. Elhangzott: *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Svensén, B. 1993. *Practical Lexicography. Principles and methods of dictionary-making.* Oxford: Oxford University Press.

Tamás D. 2007. A Magyarországon megjelent egynyelvű, kétnyelvű és többnyelvű gazdasági szótárakról. In: Magay T. (szerk.) 2007. *Félmúlt és közeljövő. (Lexikográfiai füzetek 3.)* Budapest: Akadémiai Kiadó. 171–188.

Tóth M. 2010. A szintaktikai és a szemantikai paradigma. Egy globális hálózati metaadat-infrastruktúra felé. *Magyar Terminológia* 3. évf. 1. szám. 183–314.

Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography.* The Hague/Paris: Mouton.

**B. PAPP ESZTER**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs
*eszter.papp@gmail.com*

# Egy színnevekkel foglalkozó online adatbázis vizsgálata

***Kulcsszók:*** *színnév, online adatbázis, egynyelvű szótár, kétnyelvű szótár*

**Bevezetés**

A www.szinszotar.hu honlapot Földvári Melinda hozta létre, célja „összegyűjteni, kategorizálni és vizuálisan azonosítani a magyar nyelvben előforduló színneveket" (Földvári 2005–2012), de ezen túlmenően kétnyelvű színszótárakat is találunk az adatbázisban. A honlap hatalmas mennyiségű képanyaggal illusztrálja a leíró és szótári részeket egyaránt. A gyűjtemény a maga nemében egyedülálló, sem nyomtatott, sem elektronikus formában nem létezik hasonló méretű és igényességű magyar nyelvű szótár. A bőséges adattartalom, a minden igényt kielégítő képi illusztrációk és az egyszerű nyelvezetben, közérthetően megírt magyarázatok miatt bárkinek ajánlható, aki érdeklődik a színek után, legyen az kutató, művész, építész vagy kíváncsi átlagember. A Színszótár bemutatásakor Fóris–Rihmer (2007) minősítési kritériumait veszem alapul.

**Szótáron kívüli részek**

A www.szinszotar.hu oldalon jelentős azon tartalmak aránya, amelyek a tényleges szótári részen kívül esnek, azt egészítik ki. Először ezeket a szótári részen kívüli tartalmat mutatom be, majd rátérek az egy- és kétnyelvű szótárakra.

A *Bevezető* című oldal egy-egy mondattal összefoglalja a honlap tartalmát és felkínálja az egyes részekhez vezető linkeket. Innen érünk el a *Háttér* menüponthoz, amely tisztázza a legfontosabb színtani alapfogalmakat, és röviden bemutatja a színnevek kutatásával foglalkozó tudományterületeket.

A kezdőoldal felső menüsorában a második menüpont a *Színnévtípusok* nevet viseli. Itt főként nyelvészeti szempontú csoportosítást találunk: egytagú színnevek, hozzájuk kapcsolódó módosító jelzők, szóösszetételek; valamint színcsoportnevek, azaz különböző színek összefoglaló vagy gyűjtőneve (pl. hideg színek, pasztellszínek, földszínek). Mindegyik csoport további alcsoportokat és bőséges fényképes illusztrációt tartalmaz.

Ezután a Berlin és Kay által felállított univerzalista sorrendben jellemzi a magyar alapszínneveket. Földvári szerint a „magyar nyelvben (szigorúan véve) 12 alapszínnév van, amit egy továbbival lehet kiegészíteni"[1] (Földvári 2005–2012), ezek a tárgyalás sorrendjében: fehér és fekete, vörös, piros, sárga, zöld és kék, szürke és barna, lila, rózsaszín és narancs; az „egy további" pedig a bíbor. Minden színnév esetében röviden szól annak jelentéséről, a szó eredetéről, mellékjelenéseiről. Földvári megjegyzi, hogy a „magyarban jelenleg két színnév van az önállósodás útján: a rózsaszín és a narancs" (Földvári 2005–2012). Érvelése szerint ezek nem tekinthetők még önálló alapszínnévnek, az előbbi, mert összetett szó, az utóbbi, mert többféle változata használatos (narancs, narancsszín(ű), narancssárga). Ettől függetlenül a honlap többi részén ezek is alapszínnevekként szerepelnek. Következetesen a *narancs* terminust tekinti alapszínnévnek, nem a *narancssárgá*t.

Az egy további színnév, amivel a listát Földvári szerint ki lehet egészíteni: a *bíbor*. Ezt önálló alapszínnévnek tekinti: „ez a bíbornak az európai kultúrában, művészet- és festéktörténetben betöltött különleges szerepével indokolható" (Földvári 2005–2012). Azonban tisztában van azzal, hogy a „bíbor ellen szól, hogy nyelvi összefüggésekben nem "viselkedik" úgy, mint az igazi alapszínnevek: nem képezhetünk belőle igét, utótagként elég ritka, és talán kissé régiesnek érezhetjük".

A kezdőoldal menüsorában a harmadik menüpont *A színnév szerepe*. Ebben a részben a színnevek kommunikációban betöltött szerepéről olvashatunk. Itt találjuk azokat a színneveket, amelyek élőlények színei: emberé

[1] Itt a „szigorúan véve" kitétel nehezen értelmezhető, mert több színnév megítélése kérdéses, mint azt Földvári is említi, lásd lejjebb.

(bőr- és arcszínek, szemszínek, hajszínek), lovaké és egyéb állaté. Ezen az oldalon találjuk még a régi (pl. *berzsenyszín*, *gyolcsfehér* és *szög* 'barna haj'), a gúnyos (pl. *bilikék*, *jajvörös*, *libafoszöld*), és divatszíneket (autók, sminkszerek, lakberendezési tárgyak stb. színei), valamint a szaknyelvek (festészet, textilipar, kerámia, nyomtatás) színneveit szintén bőséges képanyaggal gazdagítva.

A *Mellékletek* között találunk még nem szótári részeket. Itt többnyire olyan témákról olvashatunk rövid ismertetést, amelyek az oldalon fontos szerepet kapnak: az informatikában használt 16-os, azaz hexadecimális színrendszer; egy *Pigmentek* című színminta-gyűjtemény; végül a felhasznált irodalmat találjuk itt és azon források linkjeit, amelyek a Színszótár oldalra hivatkoznak.

**A szótári részek**

*Az egynyelvű színszótár*

Maga a szótári tartalom is több részre osztható. A Színszótár-ABC enciklopédikus jellegű, lényegében egynyelvű magyar anyag, amely betűrendben tartalmaz 950 színnevet és 80 árnyalatot. A Színszótár legnagyobb része a betűrendes szótár, amelyet lejjebb ismertetek. A második rész egy tulajdonképpen tematikus jellegű szótár, amely a (fent már ismertetett) 12 színkategória/tartomány alapján csoportosítja a színneveket, azokon belül is a világos-sötét, hideg-meleg, telített-tört dimenziók mentén rendezve. Az egyes színtartományokban található színminták száma jelentős eltérést mutat: a legkevesebb a bíbor kategóriában (21 minta), a legtöbb a zöld kategóriában (139 minta), összesen 802 minta látható itt. Amelyik tartományban sok minta található, ott alcsoportok kialakítására került sor. A vörös/piros színtartományban például a következő alcsoportokba rendezve találjuk a mintákat: vörös, piros, hideg, mély és tört. Szokatlan kifejezés a *Hidegvörös* (ide tartozik pl. a *karmazsin* és a *gránátalmavörös*). Földvári felosztásában azonban majdnem minden színtartományban lehet hideg és meleg árnyalatokról beszélni. Elsőre kicsit zavaró, hogy a vörös/piros kategóriába 88 minta tartozik a *Színtartományok* oldal szerint, de a kategóriába belépve találunk egy *Névlista* nevű linket, amely egy 131 tételes listához vezet. A különbség azokból a színnevekből adódik, amelyek utótagja a *-vörös* vagy *-piros* színnév, de másik tartományba tartoznak (bíbor, barna vagy narancs), ezek tartományai a színnév után zárójelben vannak feltüntetve. Sajnos ez egy statikus lista, nem lehet átugrani a megfelelő szócikkhez az egyes terminusokra kattintva. A honlap fejlesztése során érdemes lenne linkeket ágyazni ide, amelyek átvezetnének akár a betűrendes szótárhoz, akár vissza a *Színtartományok* oldal megfelelő mintájához.

A szótár harmadik része pedig a kapcsolódó szavak szótára, amely az első szótári rész magyarázataiban előforduló, nem közismert kifejezések meghatározásait tartalmazza.

A címszavak betűrendben találhatók, sajnos a honlap nem használja ki az online szótárak kínálta interaktivitást és dinamikusságot: nincs keresőmező, hanem a képernyő bal szélén lefutó nagyon hosszú listából lehet kiválasztani a keresett szót.

A szócikk mikrostruktúráját az *1. ábra* mutatja be. A címszó maga a színnév, idegen nyelvű és magyar helyesírási változatban is, csupa nagybetűvel (pl. BEIGE, BÉZS). Ezt illusztrálja a minta, amely egy megfelelő színű sáv (homogén szín) a színnév alatt. Természetesen az olyan színnevek szócikkei, amelyek több színt jelentenek (pl. *tarka*), nem tartalmaznak ilyen mintát. Ugyanez vonatkozik azokra a színnevekre, amelyeknek nincs jól beazonosítható jelentése, azaz csak a nyelvben léteznek (pl. *hupikék*).

| | |
|---|---|
| **Színnév:** | **BEIGE, BÉZS** |
| **Színminta:** | |
| **Névváltozat:** | bézs-szín, gyapjúszín |
| **Színtartomány:** | ■ barna |
| **Árnyalat:** | világos sárgásbarna |
| **Színadatok:** | #DACBB3, RGB: 218 203 179, H: 38 |

| | |
|---|---|
| **Fotó:** | nyers gyapjú bézs fonalak gyöngybézs |
| **Kapcsolódó színnevek:** | ekrü, drapp, nyersszín, natúrszín, beigeszôke, bahamabézs, bárányfehér, gyapjúfehér |
| **Színnévtípus:** | egytagú |
| **Funkció:** | ált., textil-színnév |
| **Gyakoriság:** | o o o o - |
| **Megjegyzés:** | • Beige (francia): a festetlen, nyers gyapjú színe<br>• Összetett színnevekben gyakori utótag, pl.: gyöngybézs, aranybézs, krémbézs, sárgásbézs, stb. |
| **Link:** | A textilfestés színnevei http://en.wikipedia.org/wiki/Beige |
| **Languages:** | beige, bézs: [en] beige |

**1. táblázat**
A *bézs* színnév szócikke a Színszótárban

A következő sorban szerepelnek a színnév változatai, ha ez több változatban is előfordul (ezek egymástól általában a szó összetételében, a színnév utótagjában, helyesírásában térnek el, és néhány színnévnek létezik régies alakja). Ezen variánsok egy része – kb. 400 terminus – egy táblázatban összegyűjtve is megtalálható, külön (*Névváltozat* című) oldalon, alfabetikus sorrendben. Ennek a táblázatnak a szükségességét szintén az indokolja, hogy a szótárban nem találunk az online szótáraknál megszokott keresőmezőt, hanem a bal szélen lefutó hosszú címszólistából kell kiválasztanunk a keresett kifejezést.

A következő sor tartalmazza a főkategóriát (színtartományt), amibe a színterminus tartozik. A következő sorban az árnyalat következik, amely a kategórián belül jelöl ki egy szűkebb tartományt.

Ez után következnek a színre vonatkozó adatok, különböző azonosító kódok. Az első kód a hexadecimális rendszer szerinti azonosítás; az utána következő RGB kód a színnek a számítógépek által használt vörös-zöld-kék rendszerben meghatározható helyét jelöli. A harmadik azonosító (H) pedig a Photoshop program által használt színezet: a 360 fokos színkörben megjelölt hely.

A következő rovatban található a fényképes illusztráció: itt 1-3 fényképet láthatunk. A következő sor tartalma a legkevésbé megfogható: a kapcsolódó színnevek ugyanis sok szempont szerint köthetőek a címszóhoz. A magyarázat szerint: „[v]alamely összefüggés alapján az adott színnévhez kapcsolódó más színnevek (pl. azonos anyagból, hasonló eljárással készült, hasonló összefüggésben használt név, hasonló növényfaj, stb.)” (Földvári 2005–2012) tartoznak ide. Ez a tág kapcsolat lehet az oka, hogy a *bézs* címszóhoz kapcsolódó színek mind hasonló árnyalatot jelölnek, de például az *egyiptomi narancs* címszóhoz kapcsolódóak mind az egyiptomi kultúrához jellegzetesen köthető színek, egészen más árnyalatok: *egyiptomikék*, *múmiabarna*, *királysárga*, *arzénsárga.* A *karibi-kék* kapcsolódó színei közé a *Bahama-beige* is valószínűleg csak a földrajzi reláció miatt került.

Ezután következik a színnév típusa: ez a szótári részen kívüli *Színnévtípusok* című menüpontban leírt kategóriák szerint lehet alapszínnév, egytagú vagy összetett színnév (asszociatív, személynévből képzett, földrajzi vagy kémiai eredetű), színcsoportnév, vagy valamely színnév előtagja. A következő sorban a színnév funkciója található: ez *A színnév szerepe* című menüpontban leírt kommunikatív csoportosításban helyezi el a címszót.

Az ezután következő sorban a gyakoriság található, ötfokú skálán jelölve, ahol öt karika jelzi a nagyon gyakori és egy karika a nagyon ritka színneveket. Földvári a gyakorisági értékeket saját becslésére, illetve a Google találataira alapozta.

A megjegyzés sor tartalmazza az egyéb információkat: a szó etimológiáját, történetét, más színneveket (egyéb névváltozatok, olyan színneveket, amelyekben az összetétel tagjaként szerepel stb.), és bármilyen egyéb

érdekességet. A következő sorban olyan linkek találhatók, amelyek vagy a weboldal más részeire vezetnek, vagy külső forrásokra mutatnak, ahol további információk találhatók a címszóról; tehát ami a mezostruktúrát illeti, a legtöbb szócikkben van belső vagy külső utalás. Az utolsó sor pedig a címszó fordításait tartalmazza: az angol megfelelő (sok esetben a szerző fordítása, erről bővebben lásd a 3.2. részben) minden bejegyzéshez kapcsolódóan megtalálható, de bizonyos színnevek (a festéknevek) esetében olasz, francia és német ekvivalenseket is feltüntet. Az itt felsorolt idegen nyelvű megfelelőkből épülnek fel a kétnyelvű szótárak.

Mint láttuk, a szótár nem tartalmaz olyan, a hagyományos egynyelvű szótáraknál megszokott elemeket, mint a példamondat, grammatikai információk (például a szófaj, ragozási paradigmák stb.), vagy fonológiai információk (azaz a kiejtés), esetleges idiómák. Ennek két oka van: egyrészt a szerző nem a nyelvészet felől közelítette meg a színneveket. Másrészt a szótárban feldolgozott szókincs a színnevek doménjére korlátozódik, így minden címszó grammatikai információja azonos. A kiejtés pedig legfeljebb az idegen tulajdonnevet tartalmazó terminusok esetében okozhat gondot (pl. *avignoni sárga, Dubarry-rózsaszín, Hooker-zöld, Payne-szürke, Van Dyck-barna, Van Eyck-zöld*), illetve az olyan terminusok esetén, mint amilyen a *caput mortuum* vagy a *teakbarna*.

A különféle írásváltozatok kérdése már sokkal érdekesebb lenne. Földvári nem foglal állást ebben a kérdésben és az sem világos, hogy a címszó írásmódját milyen szempontok szerint választotta, illetve miért azt a változatot választotta címszónak. Például: a *Hooker-zöld* terminust a névváltozatok szerint lehet *hookerzöld* és *Hoocker-zöld* formában is írni, a Megjegyzés rovatból viszont megtudhatjuk, hogy a színnév W. Hooker angol illusztrátor nevéből ered, így a Hoocker-zöld írásmód helytelennek tűnik. Az sem derül ki, hogy mi indokolja pl. a *bikavadító-vörös* terminus kötőjeles írásmódját, vagy a *katángkórórvirágszín* egy szóban történő írását (ráadásul rákattintva a címszó már *katángkórórvirágkék*), valamint ha az *antwerpeni kék* és *berlini kék* kisbetűvel, két szóban írandó, akkor a *Karibi-kék* miért nagybetűvel és kötőjellel (ez utóbbinak névváltozatai a *karibkék* és *karibi-kék*)?

**A kétnyelvű szótárak**

Végül lássuk a kétnyelvű szótárakat. Ezek szintén a Színszótár-ABC oldalról nyithatók meg, és a fő szótár utolsó sorában feltüntetett idegen nyelvű kifejezéseket tartalmazzák. Az angol−magyar szótár (Color Names in English) a legnagyobb terjedelmű, bár pontos méretéről nem található adat. A makrostruktúrája alfabetikus. Két párhuzamos, hosszú, összefolyó listát találunk itt. A bal oldali oszlopban találhatók az angol kifejezések, a jobb oldali oszlopban a magyar ekvivalensek, ezen kívül semmilyen egyéb adatot nem találunk itt.

Az angol színnevek forrásáról a *Magyarázat* című leírásból annyit tudunk meg, hogy a szóállomány a magyar színterminusok fordításaiból áll, amely nyomtatott és online szótárak és internetes források felhasználásával készült és „tájékoztató jellegű". Tehát lényegében ez nem az angol nyelv színneveinek és azok magyar fordításának gyűjteménye, hanem egy magyarról angolra fordított lista megfordítása.

A honlapon megtalálható még egy másik angol−magyar szótár is: ez az *Árnyalatok* című gyűjtemény (ami az egynyelvű magyar színszótár 5. sorában található adatokhoz kapcsolódik) 80 tételének angol fordítását tartalmazza, szintén az angol fordítás kezdőbetűjének sorrendjében. Ez a két szótár nem tekinthető terminológiai adatbázisnak, főként mert a forrásnyelvi oldalon feltüntetett szavak nem feltétlenül léteznek, használatosak az angol nyelvben.

A fent ismertetett angol−magyar listák mellett találunk még itt olasz−magyar, francia−magyar és német−magyar listákat is. Ezek jóval rövidebbek, hiszen csak a pigmentek színneveit tartalmazzák. A *Magyarázat* című rész szerint az adatok a nemzetközi szakirodalomból származnak, ahol az angol mellett leggyakrabban ezeken a nyelveken adják meg a festékek neveit. Ezek esetében tehát valódi szótárakról van szó, az idegen nyelvű terminus létezik és használatos a szakirodalomban. A mikrostruktúrájuk azonos az angol−magyar szógyűjteményekével: az idegen nyelvű terminus kezdőbetűje szerinti alfabetikus sorrendbe rendezve találhatók, két-két párhuzamos hosszú oszlopban, és ezek a szótárak sem tartalmaznak semmilyen további adatot vagy információt.

**IRODALOM**

Fóris Á., Rihmer Z. 2007. A szótárak minősítési kritériumairól. *Fordítástudomány* 9. évf. 1. szám. 109−113.
Földvári M. 2005–2012. Színnév – Színszótár [http://www.szintan.hu – 2012.03.29.]

**FARKAS TAMÁS**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest
*farkast@ludens.elte.hu*

# Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről

***Kulcsszók:*** *tulajdonnevek, névtan, terminológia, terminológiai szótár*

**Névtan és terminológia: helyzetértékelés**

A magyar névkutatás terminológiájának módszeres számbavételére, feldolgozására mindeddig még nem került sor. Az azonban egy-egy konkrét névtani kérdéskör műszóhasználatának felmérése során is megállapítható, hogy igen gazdag és változatos anyaggal állunk szemben, melynek elemei különböző szemléletmódokat képviselhetnek, a terminusok jelentésköre, használata pedig sokszor bizonytalan és változó a tudományos használatban is.

A megfelelő terminológia, mint tudjuk, a tudományok művelésének alapvető eszköze. A terminológiai rendezetlenség, a tisztázatlan kérdések megnehezítik a vizsgált témakör áttekintését és megértését, az egyes kutatások egymáshoz kapcsolódását, az egyes kérdéskörök elméleti továbbgondolását – összességében tehát a tudományterület fejlődését. Mindezt figyelembe véve a magyar névkutatás terminológiájának területén is elvégzendő feladatokkal kell számolnunk, köztük véve számba egy terminológiai szótár (adatbázis, szójegyzék) elkészítését is. Ugyanez egyébként a magyar nyelvtudomány esetében is megállapítható lehet (H. Varga 2011).

A névtani terminológiai munkálatokat napjainkban több körülmény, tényező is támogathatja Magyarországon. Egyrészt és általában a nemzetközi, illetve a magyar terminológiai tevékenységeknek a megélénkülése és eredményei. Másrészt a nemzetközi névkutatás területén ugyancsak jelen lévő terminológiai érdeklődés és a jelenleg is folyó munkálatok. Harmadrészt a magyar névkutatás mai fejlettsége és erősödő nemzetközi kapcsolatai, amelyek e téren is hasznos impulzusokkal – és kihívásokkal – szolgálhatnak a diszciplína magyar anyanyelvű művelői számára. Legközvetlenebbül pedig: azok a névtani terminológiai munkák és munkálatok, amelyeket a nemzetközi és a hazai névkutatásban előzményként, illetve lehetséges mintaként vehetünk számba az itt kitűzhető feladatok számára. Minderről az alábbiakban adunk rövid áttekintést (bővebben, részletes hivatkozásokkal lásd még Farkas 2011).

**Névtani terminológiai munkálatok és szótárak: előzmények és lehetséges minták**

A nemzetközi színtéren több olyan testület és projekt is létrejött már, amelynek célja a névtani terminológia számbavétele volt. A Nemzetközi Szlavisztikai Komité Onomasztikai Bizottságának Terminológiai Albizottsága (1959 u.) a szláv nyelvek névtani terminológiájának szótárszerű feldolgozásait készítette elő. Az ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportjának (UNGEGN) Terminológiai Munkacsoportja (1989 u.) a nemzetközi helynév-standardizációs munkálatok többnyelvű glosszáriumát segített megalapozni. A Nemzetközi Névtudományi Társaság (ICOS) Terminológiai Munkacsoportja (2004 u.) a nemzetközi névkutatás alapvető terminológiai listáinak elkészítését tűzte ki céljául. A két utóbbi testület immár közös munkacsoportot is létrehozva (2008 u.) tevékenykedik napjainkban.

A nemzetközi névtani terminológiai irodalomban az 1960-as évektől egynyelvű és többnyelvű terminológiai szótárakkal, illetve szótárszerű munkákkal (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: szótárak) egyaránt találkozhatunk. Egyazon nyelvből olykor régebbi és újabb feldolgozások is ismeretesek, mint a német, az (amerikai) angol és az orosz esetében. Több világnyelv (az említetteken kívül még a francia) mellett egy sor kisebb nyelv, például a jelentősebb rokon nyelvek (finn, észt) névtani terminológiai szótárai is elkészültek már. Kifejezetten többnyelvűek elsősorban a szláv nyelveknek a némettel együtt 1973-ban és 1983-ban kiadott névtani terminológia jegyzékei, illetőleg az UNGEGN 2002-ben közzétett glosszáriuma és az ICOS terminológiai listái. Mind a felvett terminusok száma, mind pedig tartalmi és szerkesztési jellemzőik szerint sokfélék ezek a munkák; részletesebb elemzésükre más alkalommal lesz még érdemes visszatérnünk. Egyes idegen nyelvű terminológiai szótárakról rövidebb ismertetések készültek ugyan magyar nyelven (még évtizedekkel ezelőtt, lásd Farkas 2011: 203–204), mélyrehatóbb

elemzésben mindeddig azonban csupán az ENSZ többnyelvű helynév-stardardizációs glosszáriuma részesült (Bölcskei 2012). (A nemzetközi terminológiai szakirodalomhoz lásd még Icosweb 2011, továbbvezető irodalommal.)

A magyar névkutatásban is többször megfogalmazódott egy névtani terminológiai szótár elkészítésének gondolata. Elsőként az 1970-es években, a magyar névtan lendületes szerveződésével összefüggésben. A Hajdú Mihály (és részben Mező András) nevéhez köthető kezdeményezés egy magyar névtani lexikon elkészítésének nagyszabású tervéhez vezetett, mely azonban tényleges támogatás hiányában nem valósulhatott meg (bővebben lásd Hajdú 2010). A 2000-es évek elején, ezúttal a magyar névkutatás nemzetközi kapcsolatainak megerősödésével együtt merült fel újólag egy – immár kétnyelvű – névtani terminológiai szójegyzék elkészítésének a gondolata. A Várnai Judit Szilvia nevéhez, illetve az Onomastica Uralica fordítói feladataihoz kötődő kezdeményezés egy angol–magyar nyelvészeti glosszárium részeként készült volna el, ám munkálatai ugyancsak félbeszakadtak (Várnai é. n.). Egy magyar, illetve többnyelvű terminológiai szótár elkészítésének gondolata legutóbb a 2010-es évek elején fogalmazódott meg újra, a kedvezőnek látszó magyar és nemzetközi körülmények figyelembe vételével; Bölcskei Andrea, Farkas Tamás és Slíz Mariann részvételével.

A magyar névtani szakirodalomban eddig egyes kérdéskörök, fogalmak terminológiája, illetve egyes terminusok kaptak bizonyos, olykor vissza-visszatérő figyelmet. Egyes szerzők, illetve – jobbára az utóbbi évtizedben megjelent – tanulmányok a vonatkozó idegen nyelvű műszóhasználatra is tekintettel voltak. Ugyanakkor a legutóbbi időkig nem születtek olyan magyar nyelvű elemzések, amelyek elsősorban a magyar névtani terminológia általános kérdéseiről, problémáiról szóltak volna, illetve amelyek módszeres magyar és nemzetközi összevetéseket végeztek volna (mint legújabban Bauko 2012). Így újszerű kezdeményezésként hivatkozhatunk arra a 2012 májusában megtartott névtani terminológiai workshopra, amely kifejezetten az ilyesféle átfogó, általánosabb érvényű kérdések megvitatását célozta meg, a névtani és a terminológiai kutatások közös területeként közelítve témájához. (Az előadások írott változatait, illetve a kerekasztal-beszélgetés összefoglalóját a Névtani Értesítő 2012. évi 34. száma teszi közzé.)

**Egy elkészítendő szótárról: szempontok és kérdések**

*Az alapvető szempontok*

Egy elkészítendő magyar névtani terminológiai lexikográfiai munkának az alábbi alapvető szempontoknak kellene megfelelnie:

Egynyelvű szótárként tartalmazza a magyar névkutatás terminusait, emellett többnyelvű (legalább angol) tartalommal, a magyar–idegen nyelvi megfeleléseket (mindkét irányban) feldolgozó résszel is rendelkezzen. Mindkettő aktuális feladat lenne, együttes elkészítésük pedig összehangoltságukat, illetve a tanulságok közvetlen és kölcsönös hasznosítását biztosíthatja. Az angol nyelvű terminológia kitüntetett szerepét közvetlenül indokolhatja az is, hogy hasonlóan elsődleges, viszonyító szereppel rendelkezik napjaink nemzetközi terminológiai munkálataiban (UNGEGN, ICOS; lásd fentebb) is.

Terminológiai szótárat, illetve szótárszerű munkát érdemes készíteni, s nem egy lexikonszerű kézikönyv létrehozását (vö. Hajdú és Mező egykori nagy ívű kezdeményezésével) tűzni ki most célul. Utóbbi is hasznos munka lenne, ám részben másféle, illetve még több kapacitást igénylő feladatot jelentene a szakterület számára.

Az elkészítendő munkának módszeres és – realista megfontolásokból nem a lehető legteljesebb, de – reprezentatív értékű adatgyűjtésen, illetve egy ebből kiépítendő elektronikus adatbázison kell alapulnia, mely megkönnyíti a korpusz kezelését, bővítését, egyúttal pedig a célzottabb vizsgálatoknak is hasznos segédeszköze lehet.

A kapcsolódó munkálatok során egyaránt figyelembe kell venni a magyar és a nemzetközi (névtani, terminológiai, lexikográfiai) előzményeket, a lehetséges mintákat, a rendelkezésre álló elvi és gyakorlati tapasztalatokat, szempontokat, megfontolásokat.

A szótárnak különböző típusú konkrét előkészítő munkákra kell alapoznia, szakmai vitákban kialakított és véglegesre formált tartalommal rendelkeznie. Ennek eszközei lehetnek az egyes elvi vagy konkrét névtani, illetve terminológiai kérdéseket kidolgozó résztanulmányok; a névtani terminológiai műhelytalálkozók és viták; az interneten közzétett előzetes terminuslista vagy a próbaszócikkek, melyek szakmai körben megvitathatók; stb. Fontos,

hogy a szótár a szakmai nyilvánosság által kísérve, annak célszerű közreműködésével – egyfajta közös bölcsességre is építve – készülhessen el.

Az elkészítendő szótárnak alapvetően leíró, tájékoztató jellegű munkának érdemes lennie, mely ugyanakkor az egységesítés irányába is mutathat. A preferenciális szempontok érvényesítésére a címszavak meghatározása (címszók vagy utalások), a szócikkstruktúra kialakítása (használatos szinonimák és rokon terminusok megadása) és az egyes terminusok értelmezése, a használati értékükre való utalások egyaránt lehetőségeket kínálnak.

Az elkészülő munkának – nemcsak az alapul szolgáló adatbázisnak, hanem a szótárnak is – tovább bővíthetőnek és bővítendőnek kell lennie. Amellett, hogy a szótár hagyományos módon is közzéteendő (kész kötetként nyomtatásban, illetve az interneten is), anyagának a későbbi kiegészítések, módosítások számára is nyitottnak kell maradnia (legcélszerűbben az internet felhasználásával).

**Az alapvető tartalmak**

Az elkészítendő szótár törzsét a magyar névtani terminológia (fontosabb) elemeinek betűrendbe szedett szócikkei alkothatják. A szócikkek élén álló címszavakhoz meghatározás (fontosabb értelmezések), valamint a terminus adott értelmű használatára utaló információk (használati kör, gyakoriság stb.) kapcsolódhatnak. Mellettük a címszóval összefüggésben álló további terminusok, szükség szerinti kereszthivatkozások kaphatnak helyet. A szócikket az illusztráló nyelvi példák, valamint a legfontosabb szakirodalmi hivatkozások tehetik teljessé. Az önálló címszóként nem szereplő fontosabb terminusok utaló címszóként is megjelenhetnek.

Egy, a szótári részhez kapcsolódó terminológiai mutatóban a szócikkekben szereplő összes – minden, címszóként ki nem emelt – terminus helyet kaphat. A legcélszerűbb nyilvánvalóan a betűrendes közlés, ám – csakis e mellett – indokoltnak tűnhet egy fogalomkörök szerinti, tematikus elrendezés is. A szótári részben címszavasított terminusokat tipográfiailag is elkülöníthetjük itt a további, a szócikkekben szereplő, de kevésbé bevett, kevésbé preferáltnak tekinthető terminológiától. Ez a megoldás a szótár leíró és egyúttal az egységesítést is elősegíteni kívánó jellegét egyaránt szolgálhatná.

Az elkészítendő kötetnek – a fentebb már említett szempontot követve – egy többnyelvű, elsősorban magyar–angol, illetve angol–magyar glosszáriumot is tartalmaznia kellene. Ennek alapját az ICOS készülő terminológiai listáinak magyar nyelvű megfelelője is jelentheti (összeállítása egyébként is elvégzendő feladat), ám itt egy jóval bővebb, a gyakorlati szempontokat is szem előtt tartó szójegyzékre lenne már szükség.

**Megoldandó problémák: jellemző példák**

A szótár, illetve már a címszólista összeállítása során meg kell határozni a felveendő terminusok körét. Ennek kapcsán például az alábbi kérdésekre kell megfelelő megoldásokat találni (a példaként említett terminusok jelentésére, használatára terjedelmi okokból csak röviden utalva):

A terminológia változékonyságára és változatosságára (bővebben lásd még Slíz 2012). Így az aktuális használatból hiányzó, kiavult vagy egyedi használatú, de a szakirodalomból ismert kifejezésekre, pl. *kezdetleges név* (közszói eredetű, leíró értékű régi magyar személynév; vö. Pais D.); *embernév* (személynév; vö. J. Soltész K.); valamint az új terminusokra, az innovációkra is: *névhelyreállítás* (a névváltoztatásnak a korábbi névforma visszaállítását célzó altípusa; vö. Vörös F.); *születési név* (a házassági névviselés változásával szükségessé vált hivatalos kifejezés).

A különösen vitatható tartalmú terminusokra. Így a problematikus szemléletet hordozó műszókra, pl. *helyettesítő név* (a család- és keresztnév „helyett” előforduló személynévtípusok megnevezéseként; vö. J. Soltész K.), illetve a még elméleti megalapozást igénylő terminusokra, pl. *névjárás* (a *nyelvjárás*-nak megfeleltetendő kifejezésként, vö. Ördög F.).

A névkutatás több tudományterülettel összefüggő, illetve interdiszciplináris jellegére. Így a nyelvtudományon kívüli terminusokra, pl. *névviselés* (névjog), *névjel* (jelnyelv); illetőleg a különböző szakterületeken eltérő értelemben használt kifejezésekre, pl. *névviselés* és *névhasználat* (a névtan és a névjog területén egymásétól eltérő jelentésterjedelemben; jegyezzük meg mellékesen, hogy a névjogi terminológia is bevallottan tele van bizonytalanságokkal, vö. Ugróczky 1997: 18).

A szoros értelemben vett névtan területén kívüli, de vele szorosan érintkező fogalomkörök terminológiájára. Így pl. a *köznév* (vö. a tulajdonnév meghatározása, keletkezése, szerkezete) vagy a *népnév* (vö. a tulajdonnév határterületei, szerepe egyes névtípusokban) esetében.

A magyar névkutatásból hiányzó terminusokra. Így az olyan lehetséges műszók kérdésére, amelyekre szüksége lehetne a hazai névtani szakirodalomnak, csak a magyar névkutatás mindeddig „nem termelte" ki azokat, pl. a *krematonima* (több, élettelen dolgokhoz kapcsolódó névtípus összefoglaló neve, a nemzetközi szakirodalomban széles körben, bár változó értékben használt terminus) esetében.

A szótárba felvett terminusok meghatározásában természetesen további feladatokat kell majd megoldani. Akár a legáltalánosabb, névelméleti okokból, mint a *tulajdonnév* meghatározásában (ami a névtan klasszikus, mindmáig fennálló problémája), akár az egyes terminusok közt fennálló jelentéstani viszonyok közlésmódjában, így a homonímia és a poliszémia kérdéseiben *(névelem; névmagyarosítás)*, a szinonímia vonatkozásában *(családnév* és *vezetéknév; víznév* és *hidronima)*, a hiponímia eseteiben *(ragadványnév* és *gúnynév)*, stb. (lásd még Farkas 2012). A terminusok elhelyezése (címszavakként, utaló címszóként vagy csak szócikken belül megadva), illetve a releváns jelentések, meghatározások sorrendezése is ezeknek megfelelő megoldásokat igényel majd. A példák sorát hosszan lehetne folytatni.

Az ilyen és hasonló problémák mellett továbbiakat vet majd fel a többnyelvű glosszárium elkészítése, azaz a magyar és az idegen nyelvű terminusok egymással való megfeleltetésének kérdésköre. Ez azonban szintén későbbi, részletezőbb elemzést igényel majd.

**Az elkészítendő szótár jelentősége**

A tervezett szótár megvalósítása többféle célt szolgálhat. Betöltheti egyfajta, magyar nyelven még hiányzó névtani kézikönyv szerepét, a magyar névkutatás eddigi ismereteinek áttekintő rendszerezését is nyújtva. Nagyban hozzájárulhat a terminológiai tudatosság növeléséhez a szakterület művelésében, s további névtani, illetve terminológiai kutatások elősegítőjeként is szolgálhat. A tulajdonnevek kutatásában érintett különböző tudomány-, illetve alkalmazott területek közeledését, együttműködését ugyancsak hathatósan segítheti, akárcsak a magyar névkutatás nemzetközi kapcsolatainak szorosabbra fűzését. Mindezeken túlmenően pedig egy esetleges távolabbi cél, egy magyar nyelvészeti terminológiai szótár elkészítésének irányába tett kis, de konkrét lépést is jelentene.

A közelmúltban megkezdett névtani terminológiai munkálatok mindennek az előkészítését, lehetséges megalapozását is kívánják szolgálni.

**IRODALOM**


Bauko J. 2012. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése. *Névtani Értesítő* 34. szám. Megjelenés előtt.

Bölcskei A. 2012. A helynév-standardizáció terminológiájáról. *Névtani Értesítő* 34. szám. Megjelenés előtt.

Farkas T. 2011. Terminológiai munkálatok a névkutatás területén. *Névtani Értesítő* 33. szám. 203–212.

Farkas T. 2012. A magyar névtani terminológia jellemzőiről és problémáiról. *Névtani Értesítő* 34. szám. Megjelenés előtt.

Hajdú M. 2010. Közös tervek Mező Andrással. In: P. Lakatos I., Sebestyén Zs. (szerk.) 2010. *Emlékkönyv Mező András tiszteletére.* Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó. 23–28.

Icosweb – [http://www.icosweb.net – 2012.11.21.]

Slíz M. 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34. szám. Megjelenés előtt.

Ugróczky M. 1997. A névviselésről és a névváltozásról. In: Ugróczky M., Bíró Á. 1997. *Új magyar utónévkönyv*. Budapest: BM Kiadó. 7–59.

H. Varga M. 2011. Egy nyelvészeti terminológiai szótár felette szükséges voltáról. (Gondolatok egy orosz nyelvészeti szakszótár lapozgatása közben.) In: Hires-László K. et al. (szerk.) 2011. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest, Beregszász: Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 457–463.

Várnai J. Sz. (szerk.) é. n. *Angol–magyar nyelvészeti glosszárium / English–Hungarian glossary of linguistical terms.* [http://mnytud.arts.klte.hu/glossary.htm – 2012.11.21.]

**GAÁL PÉTER**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs
*gaal.peter.hun@gmail.com*

# Új formátum, új perspektívák – Az online szótárak néhány speciális jellemzőjének vizsgálata

***Kulcsszók:*** *e-lexikográfia, elektronikus szótár, online szótár, szótárkritika*

## Bevezetés

A lexikográfiában zajló paradigmaváltás következtében még a korábban csak hagyományos szótárakat kézbe vevő felhasználók is tapasztalhatják, hogy – akárcsak más területeken, pl. a zene- vagy könyvkiadásban, – az újonnan megjelenő szótárak közül egyre több jelenik meg digitális formában (is). Azok az eszközök, amelyeken ezeket a digitális szótári tartalmakat meg tudjuk jeleníteni, egyre kisebbek, gyorsabbak, mobilabbak és nem utolsó sorban olcsóbbak lesznek. Az okostelefonok, táblagépek, netbookok ma már életünk szinte minden pillanatában velünk vannak, rendelkezésünkre állnak, így gyakran – különösen a fiatal korosztály körében – már fel sem merül, hogy a (szótári) információkat ne valamilyen digitális, elsősorban online forrásból szerezzük be. Ahogy Prószéky (2011: 3) is megállapítja: „mivel minden elektronikus eszköz egyre erősebben van jelen a piacon, kimutatható, hogy papírszótárakból egyre kevesebbet adnak el". Az elektronikus szótári formátum rendkívül gyors terjedése ellenére azonban az elektronikus szótáraknak jelenleg csak egy kis hányada használja ki kellőképpen az elektronikus technológiából fakadó lehetőségeket és előnyöket (Fuertes-Olivera, Bergenholtz 2011).

Tanulmányomban az online szótárak néhány olyan jellemzőjét vizsgálom, illetve mutatom be, amelyek szótárakban való megjelenése szinte kizárólag az elektronikus referenciaművekben jellemző, illetve lehetséges, ezek közül főként a multimédiás tartalmakra összepontosítok.

## A vizsgált szótári jellemzők

Áttekintve a szakirodalmat, számos, szótárakra kidolgozott kritikai szempontrendszert találhatunk, amelyek közül néhány az online szótárakat is érinti. Kizárólag online szótárak jellemzőinek elemzését segítő szempontrendszer egyelőre még csekély számban áll rendelkezésre. Tanulmányomhoz Kemmer (2010) online szótárakhoz készült osztályozási rendszerét vettem alapul, melyben a szerző 39 értékelési szempontot különböztet meg. Kemmer a szempontjait két nagy csoportba sorolja: megkülönböztet „szótárfüggetlen" és „szótárfüggő" kritériumokat. Előbbiek bármely szótártípusnál alkalmazhatóak, utóbbiak viszont kifejezetten az online szótáraknál érvényesíthetőek.

Kemmer a hagyományos szótárakhoz képest három fő összetevőben látja az online szótárak előnyeit. Ez a három terület szerinte a hipertextualitás, az intertextualitás és a multimédia. Az első két jellemzőre ehelyütt nem térek ki, tanulmányomban az online szótárakban fellelhető multimédiás tartalmakat és azok funkcióját, hasznosságát vizsgálom. A multimédiás jellemzők bemutatása során magyar és angol nyelvű online szótárakat hozok példaanyagként.

Az online szótárak szócikkeinek multimédiás tartalmai alatt elsősorban három összetevőt: a képeket, hangzó tartalmakat és videókat értjük. Az adott online szótártól függ, hogy e három komponens közül melyek találhatóak meg benne, illetve, hogy tartalmaznak-e egyáltalán ilyen jellegű plusz adatokat. A továbbiakban az előbb említett három online szótári jellemzőt külön-külön vizsgálom, és azokat példákkal is szemléltetem.

## Képi információk az online szótárak szócikkeiben

Az, hogy a szótárak szócikkeinek szöveges részét képek is kiegészíthetik, nem az elektronikus szótárak megjelenéséhez kapcsolható újítás, hiszen számos olyan hagyományos szótárt ismerünk, amelyek élnek ezzel a lehetőséggel. A különböző illusztrációk, ábrák, fotók, esetleg színes képek megjelenítése a papíralapú technika lehetőségeiből fakadóan mennyiségi és minőségi korlátokba is ütközik, hiszen a kötött oldalszámú nyomtatott szótárak

csak korlátozott mennyiségű képi információt tartalmazhatnak, és azok – kevés kivételtől eltekintve – zömében nem túl nagy méretű és részletességű (sok esetben csupán fekete-fehér) képek.

Az elektronikus formátum mind mennyiségi, mind minőségi szempontból előrelépést jelent a hagyományos szótárakhoz képest, mivel a szócikkeket elméletileg korlátlan mennyiségű és rendkívül jó minőségű képi információval lehet kiegészíteni. Az online szótárak kínálta óriási tárolókapacitás persze nem jelenti azt, hogy a szótár készítőinek mindenáron ki kell azt használniuk, pl. rendkívüli mennyiségű képi információ beépítésével. A szótárszerkesztőknek mérlegelniük kell, hogy szükség van-e egyáltalán egy adott típusú és funkciójú szótárban képekre, és ha igen, akkor milyen mértékben.

Az online szótárakban különböző típusú képi információkra találhatunk példákat. Ha vesszük például egy egyszerű szó, a dog főnév szócikkét a *Longman online szótár*ában (LDOCEO), akkor azt tapasztaljuk, hogy a szócikk szöveges részének jobb felső sarkában egy németjuhász kutya kisméretű fotója jelenik meg, amelyet egy kattintással tetszés szerint ki is nagyíthatunk. Ha a magyar nyelvű *Wikiszótár.hu*-n rákeresünk a kutya szóra, akkor a szócikkben az egyéb információkon túl itt is láthatjuk egy kutyának a képét, igaz, itt már nem fotón, hanem rajzolt formában. A fenti példák ennek ellenére mégsem tekinthetőek igazi kuriózumnak, hiszen azok adott esetben egy hagyományos szótárban is megvalósíthatóak. Ha azonban rákeresünk például a mindenki által jól ismert *Wikipédiá*ban a Togó szócikkre, akkor azt láthatjuk, hogy képi információk egész sora áll a felhasználó rendelkezésére. A szócikken belül szerepel Togó zászlaja, címere, domborzati térképe, valamint három további térkép, amelyek az ország Afrikán belüli elhelyezkedését, legfontosabb városait, illetve közigazgatási egységeit jelölik. Könnyen belátható, hogy egy magyar nyelvű, hagyományos enciklopédia egy ilyen – globálisan kevéssé fontos – országról nagy valószínűséggel nem tartalmazna ekkora mennyiségű és részletességű képi információt, így ebben az esetben egyértelműen megmutatkozik az elektronikus formátum előnye. Összegzésként elmondhatjuk, hogy az előző példákban azt tapasztalhattuk, hogy a képi anyagok minden esetben a szócikkek szerves részét képezik, segítik a megértést és növelik azok használati értékét. A szócikkekbe történő beépítésük tehát mindenképpen indokoltnak mondható.

**Audio információk az online szótárakban**

Különösen a nyelvtanulók, a nem anyanyelvi beszélők számára lehet fontos, hogy a szócikkek a kiejtésben is segítséget nyújtsanak egy-egy címszóval kapcsolatban. A hagyományos szótáraknál bizonyos esetekben ezt a problémát valamilyen fonetikus átírás segítségével oldották meg: általában a címszó mellett, szögletes zárójelben közölték a címszavak kiejtését. (Ez az eljárás bizonyos online szótárakban is megmaradt, lásd pl. *Wikiszótár\Wiktionary*.) Abban az esetben azonban, ha a szótárhasználó nem ismerte eléggé az adott átírási rendszert, az nem nyújtott kellő fogódzót a kiejtéshez. Az online szótárak megjelenése azonban jelentős előrelépést jelentett ezen a téren is.

Egyre gyakrabban tapasztalhatjuk, hogy az online szótárak szócikkei olyan beépített hangfájlokkal egészülnek ki, amelyek segítségével meghallgathatjuk egy-egy szócikk bizonyos elemeit. Ezek a hangzó elemek nem csupán a címszóra korlátozódhatnak, hanem esetenként definíciókat, példamondatokat is meghallgathatunk. A tartalmi tényezők mellett fontos szempont lehet még a technikai megvalósítás. Ez pillanatnyilag kétféle formában lehetséges: számítógép által generált hang vagy valódi beszélőtől származó hangfelvétel felhasználásával. A hangminőség, és autentikusság szempontjából nyilván az utóbbi tűnik hasznosabbnak, viszont az előbbi egyszerűbben és gyorsabban elkészíthető. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a beszédszintetizáló szoftverek fejlődésével a közeljövőben talán már a számítógép által generált hang is közelíteni fog a beszélt nyelvi felvételek minőségéhez (Lew 2010). Az következőkben a fent említett mindkét technikai kivitelezés típusára hozok példákat.

Az egyik legnépszerűbb magyar szótároldal az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézete (SZTAKI) által üzemeltetett *SZTAKI szótár*. A magyar−angol nyelvpárban kiegészítő opcióként lehetőségünk van arra, hogy megtekintsük a szavak fonetikus átírását, illetve azokat audiofájlok segítségével is meghallgathassuk. A SZTAKI szótára egy úgynevezett Text-to Speech szoftverrel generálja a szavak kiejtését, hol jobb, hol rosszabb minőségben. Mivel a szoftver angol nyelvre van optimalizálva, ezért tapasztalataim szerint inkább az angol szavak kiejtése hasonlít a valós kiejtésre, a magyar szavak leginkább viccesnek, semmint autentikusnak hatnak. További zavaró részlet még, hogy nincs beépített hanglejátszó program, így a hangfájlokat csak külső lejátszóval tudjuk megnyitni, ami kissé körülményessé és lassúvá teszi a folyamatot.

Szerencsésebb megoldással találkozunk a korábban már említett *LDOCEO* esetében. A szócikkeken belül kis „hangszóró ikon" jelzi az meghallgatható címszókat. Az ikonra kattintva megnyílik egy új ablak, ahol kiválaszthatjuk, hogy a szó brit vagy amerikai angol változatát kívánjuk-e meghallgatni. A lejátszáshoz a szótár beépített lejátszót használ, így külső szoftverre nincs szükség. További előny még, hogy a szótár előre rögzített hangfájlokat használ, így a szótárhasználó valódi beszélt nyelvi segítséget kap a kiejtéshez. Összehasonlítva tehát az *LDOCEO* és a *SZTAKI szótár* „hangosszótár" részét, elmondható, hogy mindenképpen az előbbié számít a fejlettebbnek, hasznosabbnak és felhasználóbarátabbnak.

**Video információk az online szótárakban**

A vizsgált multimédiás jellemzők közül talán a videók online szótárakba való beépítésének a hasznossága tűnhet a leginkább megkérdőjelezhetőnek, hiszen talán ez áll a legtávolabb a hagyományos szótárak funkcióitól. A továbbiakban olyan szótári példákat hozok, amelyek bizonyítják ennek a multimédiás elemnek a létjogosultságát és előremutató jellegét.

Napjainkban azt tapasztalhatjuk, hogy a jelnyelv presztízse, a jelnyelvi kutatások egyre inkább felértékelődnek. A jelnyelv tanulásának, oktatásnak fontos eszközei a jelnyelvi szótárak. A jelnyelvi szótárak megalkotása azonban a „hagyományos" nyelvi szótárakhoz képest egészen más típusú információk közlését teszi szükségessé (Zwitserlood 2010), hiszen itt a szópárok ekvivalenseinek megjelenítése a szöveges információkon túl valamilyen vizuális megjelenítést is igényel. Ez megvalósítható akár képek segítségével is, de talán még hatékonyabb, ha videókat alkalmazunk, mint teszi azt a *Hallatlan.hu* nevű online jelnyelvi szótár. Az oldalon többféle keresési módszerrel választhatunk a szavak, kifejezések között. A kívánt címszóra kattintva egy jó minőségű videó mutatja be a felhasználó számára az adott jelnyelvi jelet, melyet értékelhetünk is, aszerint, hogy mennyire elfogadott jelről van szó.

Nemcsak a jelnyelvi szótárak esetében lehet létjogosultsága a szócikkekbe beépített videóknak, hanem olyan speciális esetekben is, amikor egy-egy szó, kifejezés értelmezése a legkönnyebben mozgókép segítségével lehetséges. Jó példa erre az *American Balett Theatre* honlapján található balettszótár, amely amellett, hogy szövegesen is definiálja az egyes balett-terminusokat, egy kisméretű videó formájában szemlélteti is az adott mozdulat pontos kivitelezését, ami nyilvánvalóan megkönnyíti annak megértését és alkalmazását.

Végezetül egy teljese újszerű online szótári koncepciót mutatok be, amely főként a nyelvtanulók számára jelenthet hasznos segítséget. A *Wordia.com* egy olyan komplex angol nyelvtanulási platform, amely egy szótár alapjaira épül. Különböző játékos feladatokkal, internetes böngészőbe épített játékokkal segíti a szótanulást, emellett azonban az oldal szótári része is egészen rendhagyó. Egyrészt a szócikkek követik egy hagyományos szócikk felépítését (a HarperCollins online szótárára alapozva), viszont többségükhöz mozgókép is társul, amelyekben laikusok, az oldalt használó közösség tagjai mondják el élőszóban egy-egy szó definícióját, a saját megfogalmazásukban. A szócikkekhez szabadon feltölthetők videók, így vannak olyan szavak, amelyekhez több videó is tartozik, melyek közül a felhasználó kedvére válogathat. Első ránézésre talán megmosolyogtatónak tűnhet egy ilyen internetes oldalt valódi szótárnak nevezni, viszont ha figyelembe vesszük, hogy a legfiatalabb generáció már „internet bennszülöttnek" tekinthető és számukra már az a természetes, hogy az ismereteik zömét már audiovizuális forrásokból szerzik, akkor talán nem elrugaszkodott elképzelés az, ha a szótárfogalom közeljövőbeli (újabb) újradefiniálását vizionáljuk. Ha nem is minden korosztály számára, de talán a fiataloknak már az ilyen típusú online szótárak fogják jelenteni a (ma még zömében papír alapú) tanulói szótárakat.

**Összegzés**

Tanulmányomban az online szótárakban alkalmazott és alkalmazható lehetséges multimédiás lehetőségekről szóltam röviden. A bemutatott példákból is jól látszik, hogy az online szótárakban a multimediális elemek egyre nagyobb arányban járulnak hozzá azok tartalmához. Hogy a multimediális komponensek közül egy adott szótárban melyek jelennek meg, az nagyban függ a szótár típusától, funkciójától és a célközönségtől.

Ahogy azonban Kemmer (2010) is megjegyzi: a multimédia öncélú felhasználása az online szótárakban nem tanácsos. Csak abban az esetben indokolt a használata, ha információtöbbletet biztosít, így például, amikor jelentésmagyarázatokban, kulturális különbségek leírásában, fogalmi kapcsolatok bemutatásában tölt be fontos funkciót. A szócikkek hagyományos adatfajtái azonban nem maradhatnak el a multimédia túlzott használata miatt; azaz a hagyományos és multimédiás adattartalmaknak nem kiszorítaniuk, hanem éppen, hogy kiegészíteniük kell egymást.

**IRODALOM**

Fuertes-O., P., Bergenholtz, H. 2011. Introduction: The Construction of Internet Dictionaries. In: Fuertes-O., P., Bergenholtz, H. (szerk.) 2011. e-Lexicography: *The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London & New York: Continuum. 1–17.

Kemmer, K. 2010. Onlinewörterbücher in der Wörterbuchkritik. *Ein Evaluationsraster mit 39 Beurteilungskriterien.* [http://pub.ids-mannheim.de/laufend/opal/pdf/opal2010-2.pdf – 2011.11.21.]

Lew, R. 2010. Multimodal Lexicography: The Representation of Meaning in Electronic Dictionaries. *Lexikos 20.* 290–306.

Prószéky G. 2011. A szótári világ átalakulási tendenciái az internet megjelenésével. *Modern Nyelvoktatás* 17. évf. 1. szám. 3–14.

Zwitserlood, I. 2010. Sign Language Lexicography In The Early 21st Century and a Recently Published Dictionary of Sign Language of the Netherlands. *International Journal of Lexicography* 23. évf. 4. szám. 443–476.

**FORRÁSOK**

ABT Ballett Dictionary: http://www.abt.org/education/dictionary/index.html
Hallatlan.hu: http://www.hallatlan.hu/
MTA-SZTAKI szótár: http://szotar.sztaki.hu
The LDOCE Online Dictionary: http://www.ldoceonline.com
Wikiszótár.hu: http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Kezd%C5%91lap
Wiktionary: http://en.wiktionary.org
Wordia.com: http://www.wordia.com/

**SERMANN ESZTER – TAMÁS DÓRA**
SZTE Idegennyelvi Kommunikációs Intézet, Szeged
Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt., Budapest
*tamas.dora@t-online.hu; sermann@lingo.u-szeged.hu*

# Elektronikus szótár vagy terminológiai adatbázis?

***Kulcsszók:*** *online szótár, terminológiai adatbázis, szóközpontú megjelenítés, fogalomközpontú megjelenítés*

Az online szótárak és a terminológiai adatbázisok a célnyelvi szövegek terminológiai előkészítésében a fordítók olyan hatékony segédeszközei, amelyek azonos és eltérő jegyekkel egyaránt rendelkeznek. Az általános jellemzők közé sorolható közös vonásként, hogy az online elektronikus szótárak és terminológiai adatbázisok elektronikusan tárolt egy-, két- vagy többnyelvű elektronikus segédeszközök. Az elektronikus tárolás előnyei közé tartozik az adatok egyszerű frissítésének lehetősége, az online, számos esetben ingyenes elérhetőség, a gyorsabb keresési lehetőség. Az eltérések között tarthatjuk számon, hogy amíg az online elektronikus szótár központi eleme a szótári szó és általában szemasziológiai módszerek alapján dolgozzák ki a szócikkeket, addig a terminológiai adatbázis készítésének alapja az onomasziológiai módszer és központi eleme a terminus által jelölt fogalom.

De mennyire élesek ezek a határok? Az online elektronikus szótár nyelvi adataihoz nem alkalmazhatók ugyanúgy a terminológiai módszerek? Vajon a terminológiai adatbázis megjelenítési felülete nem hasonlíthat az elektronikus szótáréra? Brekke (2001) szerint a két szemlélet eleve kiegészíti egymást, és alkalmazásuk miképtje a kidolgozandó segédeszközök felhasználási céljától függ. Tapasztalataink alapján az online szótárak és terminológiai adatbázisok elkülönítése a valóságban valóban nem egyszerű, egyetértünk Fórissal (2012) abban, hogy a különböző típusú fordítói segédeszközök készítése és használata számos osztályozási kérdést vet fel. A kutatás célja a releváns szakirodalom segítségével egy olyan lehetséges szempontrendszer felvázolása, amely elkülöníti egymástól az online szótárakat és a terminológiai adatbázisokat, és amelynek alapján meghatározhatjuk, hogy egy-egy online segédeszközt mely jellemzői alapján vélhetjük egyik vagy másik kategóriába tartozónak. A vizsgálat során a következő fő kérdésekre kerestük tehát a választ: Az elemzéshez milyen szempontrendszer alkalmazható? Melyek az online elektronikus szótár és a terminológiai adatbázis fő jellemzői? Mennyire elmosódottak köztük a határok?

A vizsgálathoz a következő vizsgálati módszereket alkalmaztuk: a releváns szakirodalom áttekintése és konkrét példák elemzése. Kiindulásként definíciót kerestünk a szótárra: „a szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján” (Fóris 2007: 301). A definíció szerint az online szótárak is ebbe a kategóriába sorolhatók. A szótárak elemzéséhez Fóris és Rihmer (2007) egy lehetséges szempontrendszert dolgozott ki, melynek fő elemei a következők: a szótárral kapcsolatos háttér-információk (szűkebb és tágabb háttér), a szótár tartalmáról szóló információk (a szótár fizikai leírása, mega-, makro-, mikro- és mezostrukturális jellemzői), a szótár tartalma (lexikológiai alapok, fonológiai/grafémikai, grammatikai, szemantikai és egyéb releváns nyelvészeti információk) és a szótár használatáról szóló információk vizsgálata.

Gaál (2010a, 2010b) és Dringó-Horváth (2011) e szempontrendszer alkalmazhatóságát vizsgálja az online szótárakra vonatkoztatva. Gaál (2010a) írásában a különbségek minősítési kritériumokban való megfogalmazására törekszik. A hivatkozott szempontrendszert alkalmazza két online szótárra, az MTA-SZTAKI és a *The Longman Dictionary of Contemporary English Online* szótárakra, és megállapítja, hogy a szempontok nagy része az online szótárak elemzésére is megfelelő. Gaál (ibid.) a következőképpen összegzi az online szótárak előnyeit a papíralapú szótárakkal szemben: nagyobb információmennyiség, folyamatos frissíthetőség, az információk szemléltethetőségének lehetősége audiovizuális eszközökkel, külső, belső hivatkozások, gyorsabb, egyszerűbb használat a beépített kereső opciónak köszönhetően, valamint az ingyenesség. Egyedüli hátrányukként az jelöli meg, hogy kérdéses a megbízhatóságuk. Dringó-Horváth (2011) szerint új szempontokra van szükség, például elérhető infor-

máció, kiegészítő anyag a vásárlás előtt, üzembe helyezés és programkezelés, súgó és használati utasítás, licence-lehetőségek és ár, keresési funkciók, technikai és tartalmi flexibilitás, multimedialitás, hipermedialitás.

Pastor és Alcina (2010) szerint az online szótáraknak számos előnye van a hagyományos, papíralapú szótárakkal szemben, de a felhasználók gyakran nem jutnak hozzá a bennük található információkhoz általában két okból: 1) a szótár nem teszi lehetővé megfelelő módon az információhoz való hozzáférést, 2) a felhasználók nem tudják használni őket. Az elektronikus szótárak szerkesztői gyakran nem használják ki az elektronikus formátum adta lehetőségeket, így szótáraik a papíralapú szótárak egyszerű másolatai. De Schryver (2003) az elektronikus szótárak előnyei közül – egyebek mellett – a következőket említi: nem betűrendes, nem lineáris, nem konstans, az utalások rendszere optimális, nagy adatmennyiség, a lexémákhoz való gyors hozzáférés korpuszban, beépíthetőség más szoftverekbe, dinamikus frissítés, olcsó ár vagy ingyenesség.

Az elektronikus szótárak jellemzőinek leírását követően nézzük, hogy mit érdemes a terminológiai adatbázisokról megemlíteni. Korábbi tanulmányunkban (Sermann, Tamás 2010) a szakirodalom alapján összefoglaltuk a terminológiai adatbázisok jellemzőit, és egyes adatbázisokat részletesen elemeztünk. A terminológiai adatbázist olyan elektronikusan tárolt terminológiai adatok gyűjteményeként határoztuk meg, amely onomasziológiai szemléletet követve készült, és egy vagy több szakterület terminusait tartalmazza egy vagy több nyelven a hozzájuk tartozó definíciókkal együtt. A terminológiai adatbázisok építésére léteznek szabványok (ISO 12620:2009), amelyek például felsorolják az adatmezők típusait. A terminológiai adatbázisok készítésének két alapelvét több szabvány (ISO 704:2009, ISO 12200:1999 és az ISO 16642:2003) is tartalmazza. A terminológiai adatbázisok szerkesztésében a két domináns alapelv a következő: a fogalomközpontúság és terminusautonómia.

A fogalomközpontúság elve szerint az adatbázis központi eleme az azonosító kódszámmal ellátott fogalom, amelyet a terminus jelöl és a definícióban írható le. A terminusautonómia elve szerint a terminusok önálló szerepeltetésére kell törekedni, azaz egy fő terminust (main term) kell kiválasztani és a szinonimákat külön bevitelként kezelni, azaz külön adatmezőben feltüntetni, és lehetőség szerint hivatkozás révén a rá vonatkozó adatokat külön terminográfiai cédulán részletesen kidolgozni.

Arntz et al. (2009) egy sematikus ábrát is mellékel, amely az egyszerű terminológiai adatbázis terminográfiai cédulájának alapvető leíró mezőit (adatmezőit) tartalmazza, mint például: szakterület, nyelv, azonosítószám és egyéb kódok, terminus, nyelvtani jellemzők, definíció és kontextus, szinonima feltüntetése, szerkesztők, dátum, ahol a nyelvi adatok mindegyike mellett szerepel a forrás. A hagyományosnak vagy klasszikusnak nevezhető terminológiai adatbázisok, adatbankok szigorúan onomasziológiai felépítésűek, azaz a *fogalomközpontú megközelítés* alapján rendezik az adatokat. Ugyanakkor Demeczky (2008: 201) tanulmányában az szerepel, hogy az IBM vállalaton belül a fogalomközpontúság szerkesztési elvei szerint kidolgozott terminológiai adatbázis két különböző megjelenítési felülettel rendelkezik. Az egyik *fogalomközpontú*, míg a másik *szóközpontú* felfogású és megjelenítési módú. A szóközpontú megjelenítés megmutatja egy jelölő összes adatát, alakváltozatait, nyelvtani jellegzetességeit, szövegkörnyezetét és a szó különböző jelentéseiként tárolva a nyelvi jel által jelölt fogalom meghatározását vagy meghatározásait, ezáltal formailag elektronikus szótárra emlékeztet. Ezzel szemben a fogalomközpontú megjelenítés csak egyetlen fogalmat mutat, amelynek megadja definícióját, a fogalmat jelölő szavakat (szinonimákat, ekvivalenseket), a tárgykört és a kapcsolódó fogalmakat, vagyis érvényesül a terminusautonómia elve. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az alapvető szerkesztési mód a megjelenítési móddal nem keverendő össze. Megjegyezzük viszont, hogy megjelenítési mód elemzéskor a szerkesztési módnál egyszerűbben vizsgálható, mivel a szerkesztési módszerek bizonyos szempontjai rejtve maradhatnak.

Tamás (2012) kísérletet tesz a terminológiai adatbázisok hármas felosztására, amely szerint megkülönbözteti az egyszerű terminológiai adatbázist az ún. hagyományos és az összetett terminológiai adatbázistól. A besorolás szerint az egyszerű terminológiai adatbázisban az adatmezők száma a minimális mennyiséget nem éri el (Arntz et al. 2009) vagy a fogalomközpontúság mellett nem érvényesül az terminusautonómia, míg az ún. hagyományos terminológiai adatbázistól, amelyben a minimálisan előírt adatmezők szerepelnek, és központi eleme a definíció, érvényesül a terminusautonómia. Osztályozásában külön csoportot alkotnak az összetett terminológiai adatbázisok, amelyek a hagyományos változaton kívül további ismeretelemeket vagy kiegészítő eszközöket tartalmaznak (például jogszabályok gyűjteménye, terminológiai rendszerek grafikai ábrázolása, terminuskivonatoló és terminuskinyerő segédeszközök).

Lássunk most – a teljesesség igénye nélkül – néhány konkrét példát. Elsőként egy online szótárt elemeztünk. A Wordreference a honlapon olvasható információk szerint ingyenesen hozzáférhető online szótárak gyűjteménye. 1999-ben létesítették, azóta folyamatosan bővül, és az egyik legtöbbet használt internetes online szótár-forrás, amely nyelvi fórumokat is tartalmaz. Elemzésünkhöz konkrét szócikkre kerestünk rá. Kiválasztottuk az angol−olasz nyelvpárt, és a keresési mezőbe begépeltük a *formazione* (it.) szót. A keresés eredményeképpen látható, hogy ebben a nyelvpárban a honlap két szótárt tartalmaz: a *The Concise Oxford Paravia Italian Dictionary* és a *WordReference English−Italian Dictionary*. A szócikk a két szótárból vett információkat külön, egymás után közli. Az oldal tetején a címszó helyezkedik el. Bal oldalon külön sávban a hasonló szavak listája található, míg közvetlenül a címszó alatti első sorban négy hivatkozást találunk: *Definizione, Conjugator, In context* és *Images*, amely mind külön funkciót takar. A *Definizione* (definíció) linkre kattintva egy olasz egynyelvű szótárból másik szócikket találunk. A *Conjugator* egy olasz igeragozási segédlethez vezet át bennünket. Az *In context* a *formazione* szót kontextusba helyezve mutatja be. Az *Images* alatt pedig a Google keresőmotor a *formazione* szóhoz kapcsolódó képekre keres rá. Az első szótár bejegyzései, amely a *Concise Oxford Paravia Italian Dictionary* csak ezt követően olvashatók. A szócikkben a fonetikai átírás mellett a hangszóró ikonja hangfájlt takar, így segítve a felhasználót. Információt kapunk azonban a nyelvtani nemről is (a szófaj megjelölése hiányzik), majd a *formazione* (it.) különböző jelentéseihez kapcsolódó angol nyelvű ekvivalensekről. Ezt követik azok a szócikkek, amelyekben még megtalálható a *formazione*. Az első szótár alatt található a második szótár, amely a *WordReference English−Italian Dictionary*-ból származó információkat sorolja fel. Az egyes angol nyelvi jelentések külön szócikként szerepelnek, a szócikk után a szófaj és a nyelvtani nem megjelölése következik, majd az angol nyelvű ekvivalens mint fordítási javaslat. Végül az utolsó információk linkek útján azokba a fórumokba engednek betekintést, amelyekben szerepel a *formazione* (it.).

A terminológiai adatbázisokban ugyanarra a terminusra kerestünk rá. Az EOHS Term tudásbázis a Bolognai Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézet műhelyében készült. Az interneten 2003 óta tanulmányozható, egy viszonylag szűk szakterületet, azaz a munkahelyi baleset-megelőzésről és biztonságról szóló jogszabályok anyagának kb. 800 terminusát dolgozza fel négy nyelven (olasz, angol, francia, német). Elnevezése is jelzi, hogy nem egyszerűen adatbázisról vagy adatbankról van szó, hanem tudásbázisról, azaz a terminológiai adatbázison kívül más ismeretelemeket is tartalmaz. Három részből áll: adatbank, a jogszabályokon belüli keresést lehetővé tevő források könyvtára és a terminológiai rendszerek grafikai ábrázolása, amelyek között az átjárás minden esetben biztosított. A forrásoknak köszönhetően tanulmányozhatók az annotált jogszabályok és konkordanciák is lekérhetők. A terminológiai rendszerek gyűjteményének előnye, hogy gyorsan és egyszerűen lehetővé teszi a fordító számára, hogy egy-egy terminus megfelelő fordításához a fogalmi rendszerre, az alá, fölé- és mellérendeltségi viszonyokra rálátást kapjon. A terminográfiai cédulán *formazione* (it.) terminusra való keresés eredményeképpen a következő adatmezők szerepelnek: a terminus alatt elsőként hiperhivatkozással a tárgyköri besorolás látható (rákattintva terminuslistát kapunk), ez alatt találhatók meg a nyelvtani jellemzők, a definíció, annak forrása, a jogszabályi hivatkozás (európai uniós és olaszországi), a kapcsolódó terminusok, a fogalmi háló hiperhivatkozással, végül más nyelveken szereplő megfelelők. Az ekvivalenciaszintet jelen esetben az = jel mutatja, amely a teljes ekvivalenciára utal. A részleges ekvivalencia jele a ±, míg az ekvivalencia hiányát a ~ jelzi. Ezek a jelölések az egyes idegen nyelvű terminusok előtt szerepelnek, és az ekvivalensnek a fő terminushoz való viszonyát mutatják meg. A beazonosítás érdekében az egyes idegen nyelvek ekvivalensei előtt az adott nyelv rövidítése (ISO kódja) szerepel. A terminus felett pedig – szintén hiperhivatkozással – a „Concordance" mezőre kattintva a források könyvtárából konkordancia-találatok kérhetők le (Tamás 2010).

A Termium Plus a kanadai kormány hivatalos terminológiai adatbankja, amelyet a kanadai kormány központi állami fordítóirodája készít. A Termium Plus négy nyelven (angol, francia, portugál és spanyol) körülbelül 4,2 millió terminust tartalmaz, és a honlapon feltüntetett információk szerint havonta körülbelül 4.000 frissítést végeznek el rajta. A terminográfiai cédula bal oldalán a hasonló szavak listáját találjuk. Maga az adatlap párhuzamos oszlopos elrendezést mutat. A terminológiai adatbankban az EOHS Term tudásbázisban ekvivalensként feltüntetett angol nyelvű terminusra kerestünk rá: *training*. Ennek eredményeképpen egy terminográfiai cédulán összesen 17 számozott találatot kapunk, amelyen belül a felsorolt terminusok különböző fogalmakat jelölnek. Az adatlapon a 3-as számú találat felel meg a keresett fogalmat jelölő terminusnak. Az egyes találatok alatt következő adatmezők szerepelnek: tárgykör (Subject Field), definíció (DEF = Definition), megjegyzés (OBS = Observation) a szövegtí-

pusra vonatkozóan, kontextus (CONT = Context) és kollokáció (PHR = Phraseologism). Ezen felül találunk még nyelvtani jellemzőket, országkódot, a bejegyzés dátumát, és különböző címkék segítik az eligazodást például: elfogadottság. A megjelenítési felület megőrzi a szólista jelleget, a terminusautonómia elve nem érvényesül, így formailag inkább elektronikus szótárra emlékeztet (Tamás 2012).

Kutatásunk célja az volt, hogy megállapítsuk, milyen szempontok alapján különíthetők el egymástól az online szótárak és a terminológiai adatbázisok. Elsőként a szótárakról és a terminológiai adatbázisokról szóló szakirodalmat tekintettük át, majd konkrét példákat elemeztünk.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy az elektronikus szótár és a terminológiai adatbázis között a határvonalak nem húzhatók meg minden esetben egyértelműen. Például míg az egyszerű adatbázisok esetében ugyan érvényesül a fogalomközpontúság elve, ugyanez nem mondható el a terminusautonómia elvéről (lásd Termium Plus). Gyakran megőrzik az elektronikus szótárakra emlékeztető szólista jelleget, az egyes bevitelek nem különülnek el élesen egymástól, azaz nem szerepelnek külön terminográfiai adatlapon. Szintén a terminusautonómia elvének mond ellent, ha a hagyományos terminológiai adatbázisoknak nemcsak fogalomközpontú, hanem szóközpontú megjelenítési felülete is létezik (Demeczky 2008). Az elektronikus szótárak pedig a nyelvi adatok kidolgozásakor nemcsak lexikográfiai, de terminológia módszerek szerint is készülhetnek, ahogyan a terminológiai adatok kidolgozásakor is előfordulhat, hogy elsődleges a nyelvi jel jelenti a kiindulási alapot és utána érvényesül a fogalomközpontú megközelítés. Vizsgálataink alapján kijelenthetjük, hogy léteznek ún. hibrid változatok.

## IRODALOM


Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2009. *Einführung in die Terminolgiearbeit*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag.

Brekke, M. 2001. LSP Lexicography and Terminography: A Complementary View. In: Mayer, F. (szerk.) 2001. *Language for Special Purposes. Perspectives for the New Millenium. Vol. 1., Linguistic and Cognitive Aspects, Knowledge Representation and Computational Linguistics, Terminology, Lexicography and Didactics.* Tübingen: Gunter Narr. 179–187.

Demeczky J. 2008. Terminológia a szoftveriparban. *Magyar Terminológia* 1. évf. 2. szám. 189–204.

Dringó-Horváth I. 2011. Hogyan válasszunk elektronikus szótárat a nyelvtanuláshoz? *Iskolakultúra* 2011. évf. 6–7. szám. 141–156.

Fóris Á., Rihmer Z. 2007. A szótárak minősítési kritériumairól. *Fordítástudomány* 9. évf. 1. szám. 109–113.

Fóris Á. 2007. A szótár terminus értelmezéséről. In: Magay T. (szerk.) 2007. *Félmúlt és közeljövő. (Lexikográfiai füzetek 3.)*, Budapest: Akadémiai Kiadó. 295–302.

Fóris Á. 2012. *Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései.* Elhangzott: Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Gaál P. 2010a. A hagyományos szótárak vizsgálati szempontjainak alkalmazhatósága az online szótárak esetében In: Boda I. K., Mónós K. (szerk.) 2010. *Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* Budapest–Debrecen: MANYE–Debreceni Egyetem. 432–437.

Gaál P. 2010b. Online szótárak a web 2.0 platformon – A Wikiszótár és a Wictionary. *Magyar Terminológia* 3. évf. 2. szám. 279–296.

Pastor, V., Alcina, A. 2010. Search Techniques in Electronic Dictionaries: a Classification for Translators. *International Journal of Lexicography* 23. évf. 3. szám. 307–354.

de Schryver, G.-M. 2003. Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. *International Journal of Lexicography* 16. évf. 2. szám. 143–199.

Sermann E. 2012. Spanyolországi terminológiai adatbázisok formai és tartalmi jellemzőinek vizsgálata. Előadás. Elhangzott: *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Sermann E., Tamás D. 2010. Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101–116.

Tamás D. 2010. *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről olasz-magyar nyelvpár esetében.* Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest: ELTE.

Tamás D. 2012. Legyünk kreatívak: milyen is az igazi TB? Elhangzott: *„A magyar fordítók és tolmácsok napja"*. ELTE BTK FTT–OFFI Zrt., Budapest 2012. március 30.

### FORRÁSOK

www.wordreference.com
www.eohsterm.org
www.termiumplus.gc.ca

### ISO SZABVÁNYOK

ISO 12620:2009 Terminology and other language and content resources – Specification of data categories and management of a Data Category Registry for language resources.
ISO 704:2009 Terminology work – Principles and methods.
ISO 12200:1999 Computer applications in terminology – Machine-readable terminology interchange format (MARTIF) – Negotiated interchange.
ISO 16642:2003 Computer applications in terminology – Terminological markup framework.

**SERMANN ESZTER**
SZTE Idegennyelvi Kommunikációs Intézet, Szeged
*sermann@lingo.u-szeged.hu*

# Spanyolországi terminológiai adatbázisok tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata

***Kulcsszók:*** *terminológiai adatbázis, terminusautonómia elve, Cercaterm, Neoloteca, UBTerm, UPCTERM, Euskalterm*

A fordítói munka során rendkívül fontos a célnyelvi szöveg megfelelő terminológiai előkészítése, ehhez nyújtanak hatékony segítséget az online elérhető terminológiai adatbázisok. A terminológiai adatbázis elektronikusan tárolt terminológiai adatok gyűjteménye, amely lehet szó- vagy fogalomközpontú, egy vagy több tárgykör terminusait és a hozzájuk tartozó definíciókat tartalmazza egy vagy több nyelven, esetenként grammatikai, adminisztratív információkkal kiegészítve, és az adatok forrásának megjelölésével.

Spanyolországban számos terminológiai adatbázis létezik, amelyeket egyetemek, terminológiai szervezetek hoztak létre. Jelen esettanulmány célja hat spanyolországi (négy katalán, egy baszk és egy spanyol nyelvű) terminológiai adatbázis szerkezeti, tartalmi, formai jellemzőinek összehasonlító elemzése: 1. a *Cercaterm*, 2. a *Neoloteca*, a TERMCAT katalán terminológiai központ adatbázisai, 3. az *UBTerm*, a Barcelonai Egyetem terminológiai adatbázisa, 4. az *UPCTerm*, a Katalóniai Műszaki Egyetem adatbázisa, 5. az *Euskalterm*, a baszk nemzeti terminológiai adatbázis és 6. az *Oncoterm* a Granadai, a Valladolidi, a Málagai Egyetemnek és az Hospital Virgen de las Nieves kórháznak az adatbázisa. Az esettanulmány elkészítésének első lépéseként tanulmányoztam a terminológiai adatbázisokról szóló szakirodalmat (részletesen lásd Sermann, Tamás 2010, 2012), majd a Tamás (2009, 2010) által a Trieszti Tudományegyetem Szakfordító- és Tolmácsképző Intézet TERMit adatbázisának vizsgálatához és részletes elemzéséhez használt szempontrendszer néhány elemét alkalmaztam a hat spanyolországi adatbázisra. Tamás (ibid.) szempontjait figyelembe véve az alábbi szempontokat vizsgáltam: *1. Általános jellemzők:* a célcsoport meghatározása (Kiknek készült az adatbázis?), az adatbázis nyelvei (Mi a fő nyelve? Milyen nyelvű ekvivalensek találhatók?); *2. Tartalmi jellemzők:* a terminusok/cédulák/fogalmak száma, tárgykörök, az adatok forrása, *3. Formai jellemzők:* a terminográfiai cédula felépítése, a keresés módjai (például egyszerű, összetett). Az adatbázisok elemzése a felhasználói felületük vizsgálatát foglalta magában, informatikai aspektusaik vizsgálatára nem terjedt ki.

Az esettanulmány második részének célja annak a kutatási kérdésnek a megválaszolása volt, hogy melyek hagyományos adatbázisok, melyek csak elnevezésükben azok, valójában inkább online szótár jellegűek. Az online szótárak és a terminológiai adatbázisok elkülönítésére – Fórissal (2012) egyetértve abban, hogy a különböző típusú fordítói segédeszközök készítése és használata számos osztályozási kérdést vet fel – megkíséreltünk kidolgozni egy lehetséges szempontrendszert, amelyet *Online szótár vagy terminológiai adatbázis?* (Sermann, Tamás 2012) című előadásunkban ismertettünk. A hivatkozott adatbázisok elemzéséhez Sermann, Tamás (ibid.), az ISO szabványokban az adatbázisok szerkesztésére vonatkozó ajánlások (ISO 12620:2009) és Tamás (2012) alapján annak vizsgálatára, hogy az adatbázisok közül melyek hagyományos terminológiai adatbázisok, melyek inkább csak elnevezésükben azok, valójában inkább online szótár jellegűek, az alábbi szempontokat jelöltem ki:

1) Fogalom- vagy szóközpontú megjelenítés alapján rendezik az adatokat?
2) Érvényesül-e a terminusautonómia elve?
3) Szerepel-e definíció minden terminográfiai cédulán?
4) Meg van-e jelölve az adatok forrása minden cédulán?
5) Szerepel-e az adatok felvételének dátuma minden cédulán?

A tanulmány további részében bemutatom az adatbázisok tartalmi és formai jellemzőit, majd összegzem a kutatás második részének eredményeit, és javaslatot teszek egy ajánlható modellre, amely a vizsgált adatbázisok közül a legalkalmasabb a szabványosított terminológiai adatok elhelyezésére.

A *Cercaterm* a TERMCAT által szerkesztett adatbázis különböző tárgykörök szakemberei, kiadványszerkesztők, valamint fordítók és tolmácsok számára készült. Az adatbázis nyelve katalán, a fő terminus katalán nyelvű, ekvivalens formák – nem minden esetben – spanyol, francia angol és olasz nyelven is szerepelnek. Tartalmi jellemzőit tekintve 230.000 terminográfiai cédulát és 31 tárgykört tartalmaz a mezőgazdaságtól az elektronikáig, a földrajztól a nyelvészet és irodalom területéig számos tudományos és műszaki tárgykör terminusai és definíciói között tájékozódhatunk. Kéthetente frissítik az alábbi források alapján: 1. a *Neoloteca*, a TERMCAT adatbázisa, amely a szervezet Felügyelő Tanácsa (*Consejo Supervisor*) által szabványosított terminusokat tartalmazza, 2. a TERMCAT által kidolgozott terminológiai termékek, 3. a TERMCAT kutatási projektjeinek eredményei, 4. egyéb szervezetek adatbázisaiból átvett terminográfiai cédulák. Minden cédula jobb felső sarkában a *Font* ikonra kattintva megtaláljuk a terminus és a definíció forrásának feltüntetését.

A terminográfiai cédula minden esetben tartalmazza a fogalom definícióját és a katalán terminust, a hozzá tartozó nyelvtani kategóriával, a tárgykört vagy tárgyköröket, amelyekhez a terminus tartozik és változó számú idegen nyelvű ekvivalenst ISO-kóddal (nyelvi azonosítóval) ellátva. A *Cercaterm* esetében kétféle keresési módot találunk: egyszerű és összetett.

A *Neoloteca* szintén a TERMCAT adatbázisa, amely a szervezet Felügyelő Bizottsága által szabványosított összes katalán (műszaki és tudományos tárgykörökbe tartozó) terminust tartalmazza a hozzájuk kapcsolódó katalán nyelvű definíciókkal és egyéb nyelvű ekvivalensekkel együtt. Elsősorban olyan szakemberek számára készült, akiknek katalán nyelven kell kiadványokat szerkeszteniük, kiadóknak, valamint fordítóknak, tolmácsoknak.

Főként katalán nyelvű terminológiai adatokról nyújt információt, de számos cédulán megtalálhatóak egyéb nyelvű referenciamunkákban (forrásokban) található spanyol, angol, német, francia, olasz ekvivalens formák. Tartalmi jellemzői tekintve a *Neoloteca*ban katalán, spanyol, angol, német, olasz és francia alfabetikus tárgymutató útján lehet hozzáférni a TERMCAT Felügyelő Tanácsa által szabványosított terminusokhoz, valamint latin nyelvű nómenklatúrákhoz. 4500 katalán terminust tartalmaz, 29 tárgykör terminusait és definícióit találjuk meg a legkülönbözőbb tárgykörökben (pl. egészségtudomány, társadalomtudományok, sport, fizika). A cédulákon nem tüntetik fel egyenként a terminológiai adatok forrását, mivel a cédulákat a Felügyelő Tanács döntései alapján dolgozzák ki. Ha a formai jellemzőket vizsgáljuk meg, akkor azt látjuk, hogy a *Neoloteca* adatbázis felhasználói felülete és a cédulák felépítése a *Cercaterm*ével azonos.

Az *UBTerm* a Barcelonai Egyetem terminológiai adatbázisa, az egyetemi közösség és a Nyelvi Szolgálat (*Serveis Lingüístics*) által publikált, már megjelent összes szótár, glosszárium terminusait tartalmazza, az egyetemhez kapcsolódó tevékenységek során használatos terminusokat gyűjti egybe (oktatás, kutatás). Elsősorban egyetemi oktatók, hallgatók, műszaki és tudományos szövegek fordítói, szerkesztői, valamint szaknyelvet oktató tanárok számára készült. Az adatbázis nyelve katalán, minden cédulán a katalán terminus szerepel fő terminusként, ebből juthatunk el a hozzá kapcsolódó egyéb információkhoz, minden cédula tartalmaz egyéb nyelvű ekvivalens terminusokat is (spanyol, angol, francia, német, olasz), és a cédulákhoz kapcsolódó egyes információkhoz az egyes ekvivalens terminusokra kattintva is hozzáférhetünk. Tartalmát tekintve az adatbázis ismertetője nem szolgáltat információt a terminusok vagy a cédulák számáról. A terminusok besorolása alfabetikus vagy kereshetünk az egyes szótárak tartalmán belül, így témakör szerint összesen 37 műszaki és tudományos tárgykörben (pl. anatómia, biokémia, ökológia, statisztika, fizika stb.). A cédulán legfelül megtaláljuk az adott cédulán szereplő adatok forrását (a Nyelvi Szolgálat egyik kiadványának címét), és a forrásra kattintva annak bibliográfiai adatait. Formai jellemzőit megvizsgálva azt látjuk, hogy a cédulán elsőként szerepel a fő terminus katalán nyelven, majd szinonimák, egyéb nyelvű ekvivalensek, a grammatikai kategória megjelölése, a definíció és egyéb megjegyzések következnek. Egyszerű vagy összetett keresést választhatunk.

Az *UPCTERM* műszaki, technológiai tárgykörű többnyelvű terminológiai adatbázis, amelyet a Katalóniai Műszaki Egyetem Nyelvtechnológiai Szolgálata (*Servicios de Lengua y Tecnología de la Universidad Politécnica de Cataluña*) dolgozott ki. Az egyetem különböző egységeinek munkatársai közösen hozták létre, katalán nyelvű, esetenként spanyol, angol és francia ekvivalensekkel. Tartalmi jegyeit tekintve a terminusok besorolása ábécérendű, de végezhetünk tematikus keresést is, amelynek eredményeképpen a kiválasztott tárgykörhöz tartozó összes terminust megtaláljuk ábécérendben. 92.408 terminust tartalmaz 28.115 terminográfiai cédulán, 14 tárgykörben pl. matematika, statisztika, építészet, optika, gépészet, elektronika, informatika, telekommunikáció, földtan, textilipar, gazdaság, vegyészet. A honlapon található információk szerint a terminológiai adatok forrását főként a

nyelvtechnológiai szolgálat kiadványai, valamint a műszaki szövegek fordítási projektjei során kinyert terminusok adják, viszont az egyes cédulákon a forrásra vonatkozó adatokat nem találunk. A terminográfiai cédulán elsőként a fő terminust találjuk a nyelvi azonosítóval és a tárgykör megjelölésével, majd az egyéb nyelvű ekvivalenseket szintén nyelvi azonosítókkal ellátva. Grammatikai információ (a nyelvtani nem feltüntetése) minden esetben csak a katalán terminushoz tartozik. Esetenként a cédulán megtalálható a katalán nyelvű definíció, a definícióhoz fűzött megjegyzések, illetve katalán szinonimák. Kétféle keresési mód áll a rendelkezésünkre: ábécérendű vagy interaktív.

Az *Euskalterm* a Baszk Terminológiai és Lexikográfiai Központ (UZEI) által létrehozott terminológiai adatbázis. A szervezet több mint 80 terminológiai szótárat szerkesztett sokféle tárgykörben, ezek fúziójából hozták létre 1987-ben az adatbázist, ebbe integrálták a később szerkesztett szótárak terminológiai adatait, 2001-ben pedig az *Euskalterm*et baszk nemzeti terminológiai adatbázissá nyilvánították. Az adatbázis elsősorban baszk anyanyelvű fordítók és tolmácsok számára készült, felülete spanyol, baszk, angol vagy francia nyelven tanulmányozható, a baszk fő terminusok mellett spanyol, francia, angol és latin ekvivalenseket találunk. Tartalmi jellemzőit tekintve a terminusok besorolása kizárólag alfabetikus, témakörök szerint nem tudunk keresni, több mint 100 ezer terminográfiai cédulát tartalmaz 27 tárgykörben (pl. kereskedelem, jogtudomány, sport, informatika stb.). A terminológiai cédulákat rendszeresen frissítik az *Euskaltzaindia* (a Baszk Nyelv Királyi Akadémiája) normái szerint és a terminológiai szabványosító műszaki bizottságok munkája nyomán. A formai jellemzőket megvizsgálva azt látjuk, hogy a terminográfiai cédulák nyelve a baszk, a cédulán legfelül a tárgyköri besorolást találjuk, majd a baszk terminus következik grammatikai információk nélkül, ezt követi a baszk nyelvű definíció, majd az egyéb nyelvű ekvivalensek, legalul pedig az adatok forrásának megjelölését, és a rögzítés évét találjuk. Az adatbázis csak egyszerű keresési módot kínál, beírhatjuk a keresett elemet, valamint kiválaszthatjuk a nyelvet.

Az *Oncoterm* adatbázis nyelvészek és egészségügyi dolgozók együttműködéséből született, angol–spanyol nyelvű, és nemcsak fordítóknak és szakszövegíróknak szánták, hanem egészségügyi dolgozóknak, betegeknek, illetve családtagjaiknak is. A terminusok besorolása ábécérendű, az adatbázis 1896 onkológiával, onkoterápiával kapcsolatos fogalmat és 4033 terminust tartalmaz: betegségeket, gyógyszereket, kezelési módokat, és az ezekhez kapcsolódó fogalmakat, amelyek hiperlinkek útján is összekapcsolódnak egymással, egységes fogalmi rendszert alkotnak. Az Oncoterm egy kb. 32 millió angol és spanyol szövegszóból álló korpusz alapján született, amelyet internetről származó dokumentumokból, CD-ROM formátumú orvosi enciklopédiákból, kézikönyvekből, rákbetegséggel foglalkozó nemzetközi szervezetek honlapjairól származó általános közönségnek szánt informatív anyagokból állították össze. Ha belépünk az Oncoterm honlapjára, bal oldalon találjuk az angol nyelvű terminusok listáját ábécérendben, és az egyes terminusokra kattintva a következőket látjuk: a terminográfiai cédula címe a fő terminus angol nyelven, ezt követi a tárgykör (*subject field*), amelyhez a terminussal jelölt fogalom tartozik, az adminisztratív adatok, majd egyes esetekben olyan honlapok elérhetőségét is feltüntetik, amelyek segítik a fogalom megértését, esetenként képeket is találunk. Majd a fogalmi struktúrák (*conceptual structures*) elnevezésű táblázat következik, ahol megtalálhatjuk a fogalmi címkét (*is a*), a hozzá kapcsolódó alkategóriákat, illetve azokat a fogalmakat, amelyekhez a terminus kapcsolódik (*ancestors, descendants*). Ezután következik a spanyol, illetve angol nyelvű definíció, majd a fogalom jelölőire vonatkozó terminológiai adatok (a terminus típusa, nyelvtani kategóriája, valamint megbízhatósági kódja). A 2002-ben készült terminológiai adatbázist elkészülése óta nem frissítették, csak egyszerű keresés alapján böngészhetünk.

Vizsgálatom célja – az adatbázisok tartalmi és formai vizsgálatán túl – annak a kutatási kérdésnek a megválaszolása volt, hogy a hat adatbázis közül melyek hagyományosak, melyek csak elnevezésükben azok, valójában inkább online szótár jellegűek. Ennek megállapítására öt szempontot jelöltem ki, melyek közül az első a fogalomközpontú megjelenítés. A terminológiai adatbázisok vizsgálatának alapján azt állapítom meg, hogy fogalomközpontú megjelenítésről csak az *Oncoterm* esetében beszélhetünk, ahol a terminográfiai cédula címe az angol nyelvű fő terminus, a fogalmi struktúrák is fel vannak tüntetve, a terminográfiai cédula központi eleme a fogalom, amelyet angolul és spanyolul definiáltak, és hozzárendelték a terminusokat két nyelven. A többi adatbázis felülete inkább online szótár jellegű, ahol a központi elem a címszó, ehhez rendeleték hozzá a többi adatot. A második szempont a terminusautonómia elve volt, amely szerint a terminusok önálló szerepeltetésére kell törekedni, azaz egy fő terminust kell kiválasztani, és a szinonimákat külön bevitelként kell kezelni. Annak megítéléséhez, hogy a terminusautonómia elve valóban érvényesül-e, az adatbázis szinte összes terminográfiai céduláját meg kellene

vizsgálni. Jelen kutatás nem terjed ki az adatbázisok minden cédulájának vizsgálatára, így azt, hogy a terminusautonómia elve érvényesül-e, nem minden esetben lehet teljes bizonyossággal megállapítani. A harmadik szempont a definíció jelenléte volt minden cédulán, amely álláspontom szerint szoros összefüggésben áll a terminusautonómia elvével: azokban az adatbázisokban, ahol nem szerepel definíció minden cédulán, nem érvényesülhet a terminusautonómia elve, mivel maga a fogalom sem jelenik meg, holott a fogalomalapú adatbázisokban a fogalmat a definíció jeleníti meg, a definíció hiánya pedig a fogalom pontos körülhatárolásának hiányáról árulkodik. A vizsgált adatbázisok esetében a terminusautonómia elve a *Neoloteca* és az *Oncoterm* esetében valósul meg, ahol minden fogalom definiálva van, és egy fogalomhoz egy terminus tartozik. A többi adatbázis esetében csak részben valósul meg, mivel egyes esetekben megjelenik a fogalom definíció formájában, és egyetlen terminus tartozik hozzá, más esetekben pedig a definíció hiányából fakadóan a terminusautonómia elve nem valósul meg.

Az ISO 12620-as szabványa, amely a terminológiai adatbázisok adatkategóriáit határozza meg, az egyes terminográfiai cédulákra vonatkozó minimális követelményként a fő terminus szerepeltetése mellett a forrás megjelölését és az adatok felvételének dátumát adja meg, így a vizsgálathoz negyedik és ötödik szempontként ezeket jelöltem ki. A *Cercaterm*, az *UBTerm* és az *Euskalterm* esetében minden cédulán szerepel a forrás, amely az adatbázist létrehozó szervezet egyik kiadványa, szótára. A *Neolotecá*ban külön nem szerepel a forrás, mivel a TERMCAT Felügyelő Tanácsa által konszenzus útján szabványosított terminusokat tartalmazza. Az *Oncoterm*ben legtöbb esetben feltüntetik a forrást, hiperlinkek útján juthatunk el a terminológiai adatok forrásáig, de találunk olyan cédulákat is, ahol nem szerepel. Az adatok felvételének pontos dátuma csak az *Oncoterm* esetében van feltüntetve minden cédulán.

Összegzésképpen elmondható, hogy a vizsgált adatbázisok közül 4 (*Cercaterm, UBTerm, UPC Term, Euskalterm*) cédulái szóközpontú megjelenítésűek, ezek inkább online szótár jelleget tükröznek, és nem rendelkeznek a klasszikus, fogalomalapú terminológiai adatbázisok jellemzőivel. Az *Oncoterm* fogalomközpontúnak mondható a megjelenítés szintjén: az adatbázis központi eleme a fogalom, amelynek megjelenési formája a definíció, egy fogalomhoz pedig egy terminus és egy terminográfiai cédula rendelhető hozzá. A *Neolotecá*ban a cédula megjelenítése szóközpontú, a cédula fő eleme a címszó, ehhez rendelik hozzá az egyéb információkat. Viszont az adatbázis leírásából az derül ki, hogy a fogalmakat szisztematikusan definiálták, majd hozzájuk rendelték a preferált terminusokat, amely a fogalomalapú adatbázisok szerkesztésére jellemző. Hiányoznak azonban a fogalmi struktúrák, amelynek hiányában azt feltételezhetjük, hogy a fogalmi rendszerek pontos felvázolása nem történt meg. A *Neoloteca* tehát részben rendelkezik a klasszikus terminológiai adatbázisok jellemzőivel. Ajánlható modellként az *Oncoterm*et emelem ki, mivel az ilyen típusú adatbázisok a legalkalmasabbak az szabványosított terminológiai adatok elhelyezésére: a cédula tartalmazza az idézett ISO szabvány által minimálisan javasolt adatkategóriákat, valamint a cédula alapján pontosan meghatározhatjuk a terminus helyét a fogalmi rendszeren belül.

**IRODALOM**

Fóris Á. 2012. Terminológiai szótárak és adatbázisok. Elhangzott: *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Sermann E., Tamás D. 2010. Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101−116.

Sermann E., Tamás D. 2012. Online szótár vagy terminológiai adatbázis? Elhangzott: *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem, Szeged 2012. április 12−14.

Tamás D. 2009. A trieszti TERMit adatbázis vizsgálata. *Magyar Terminológia* 2. évf. 2. szám. 213–236.

Tamás D. 2010. *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről olasz-magyar nyelvpár esetében.* Doktori disszertáció. Budapest: ELTE.

Tamás D. 2012. Legyünk kreatívak: milyen is az igazi TB? Elhangzott: *„A magyar fordítók és tolmácsok napja”*. ELTE BTK FTT–OFFI Zrt., Budapest 2012. március 30.

### FORRÁSOK

Cercaterm [http://www.termcat.cat/ – 2012.02.20.]
Neoloteca [http://www.termcat.cat/ – 2012.02.20.]
UBTerm [http://www.ub.edu/slc/ubterm/td_Arrencada.html – 2012.02.20.]
UPCTerm [http://www.upc.edu/slt/upcterm/ – 2012.02.20.]
Euskalterm [http://www1.euskadi.net/euskalterm/ – 2012.02.20.]
Oncoterm [http://www.ugr.es/~oncoterm/ – 2012.02.20.]

### ISO SZABVÁNY

ISO 12620:2009 Terminology and other language and content resources – Specification of data categories and management of a Data Category Registry for language resources.

**SULYOK HEDVIG**
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Humántudományi Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged
*sulyok@jgypk.u-szeged.hu*

# Lila Akác, Amarillisz, Jázmin, Karina
# Gondolatok néhány újabb keletkezésű patikanevünk apropóján

***Kulcsszók:*** *patikanév, rendszer, atmoszférateremtés, atipikus*

## 1. A kérdés történeti áttekintése, előzmények

**1.1.** Európa nyugatibb felén a kora újkor óta jól adatolható patikanevek *(Apothekennamen)* és a vendéglő- vagy fogadónevek *(Gasthausnamen)* között – a közös eredet és a megőrzött vagy újraélesztett tradíciók okán – olykor máig lehetnek (és vannak is) átfedések. Az eltelt évszázadok során azonban a patikanevek leváltak szülőanyjukról, a cégérnevekről, így keletkezésmódjuknak, névadásuknak egy *új rendszere* alakult ki. Erről – a 19−20. század fordulójáig nagyjából négy évszázadot felölelve – Ördög közölt egy rövidebb (1980), majd egy hosszabb tanulmányt (1996). E túlnyomórészt történeti szemléletű elemzések a patikaneveket alapvetően két nagy csoportra, vallási és világi fogantatású nevekre osztják, amelyek különféle motívumok alapján még több alcsoportra bomlanak. Az 1949/50 táján történt államosítások után megyénként – falanxterjellegűen – sorszámokkal jelölték gyógyszertárainkat, ám a jogállásukról megjelent törvények (1994, 1995) új szituációt teremtettek (vissza)magánosításukban és az újak erigálásában, s így többé-kevésbé visszatért a klasszikus névadási rendszer is.

**1.2.** Erről a helyzetről ír Varga Mária *Új patikaneveink* című cikkében (2003), amelyben Ördög immár klasszikussá vált rendszerezési elveit követi, s ahol – többek között – kiemeli, hogy a régebbi névanyag átstrukturálódóban van, s mert az élet is változik, csökken a vallási indíttatású nevek aránya, nő a világiaké. A hagyományosnak mondható névtípusok mellett egyre nagyobb helyet foglal el egy régebben csak sporadikusan megjelenő kategória, a (gyógy)növények indukálta patikanév is. Szintén ez évben született Bölcskei Andrea tollából egy, a mai gyógyszertár-névadási gyakorlatot bemutató, oldalszámában nem túl nagy, jelentőségében annál inkább mértékadó tanulmány, amely – követve a gyorsuló idő hozta változásokat – inkább szinkrón szemléletű rendszerezést alkalmaz. Ő – egyebek mellett – arra is felhívja a figyelmet, hogy a (valamilyen) növényre utaló patikanév gyakorinak mondható típus lett, s az újabb, de még a „ritkább típusok között tarthatjuk számon a női névre utaló patikaneveket" is (Bölcskei 2003: 221, 223).

**1.3.** Egy tanulmányomban (Sulyok 2004) magam is Ördög (1980) felosztását követve vettem számba Szeged hajdan és most működő patikáinak névrendszerét. Az idő hozta kisebb változtatásokkal ezt a tipológiai gyakorlatot követtem egy későbbi, gyógyszertár-névadási motivációkat tárgyaló munkámban is (*Cégérek és patikák*). Itt a névanyag számbavételekor figyeltem fel arra, hogy a (gyógy)növények indukálta elnevezések körében egyre több a romantikus, de nem éppen „patikanévszerű" elem (pl. *Mandulavirág, Magnólia, Lila Akác* stb.), továbbá számtalan olyan név is feltűnik, amely mögött bízvást rejtőzhetne akár virágüzlet is (*Amarillisz, Jázmin, Fehér Tulipán* stb.). Gyakorinak találtam a női névvel jelölt gyógyszertárakat is: míg az *Anna Mária, Erzsébet, Margit* patikákat – a szent jelző elmaradásával – akár az egykori vallási indíttatású nevekhez is sorolhatnánk, addig az *Edina, Mara, Tünde, Karina* kevésbé illeszkednek a történelmileg kialakult rendszerbe (Sulyok 2007: 436–437).

## 2. A kutatás létjogosultsága, cél és módszer

**2.1.** A fenti tanulmányt záró soraimban említettem azt a gondolatot, hogy a patikanevek névélettani fejlődésének vizsgálatában a nyelvtudományon kívül több tudományág és részdiszciplína bír létjogosultsággal (művelődéstörténet, ipar- és helytörténet, szakrális és tárgyi néprajz, az orvoslás története stb.); az újonnan születő gyógyszertá-

rak esetében pedig kívánatos lenne, ha olyan nevet kapnának, amely informatív is, ugyanakkor beleillik a patikanevek rendszerébe is (loc. cit.).

Most visszatérvén e kérdés vizsgálatához: a *www.webbeteg.hu/keresok/patika* adatbázisát alapul véve (de ezt egyéb forrásokból is kiegészítve) azt szerettem volna megtudni, hogy a 2. ezredforduló táján dúló patikaalapítási láz változtatott-e az eddigi névtípusok arányán, születtek-e új névcsoportok, milyen új motivációk alapján választanak nevet a tulajdonosok, azaz: *mi mindenből lehet patikanév.*

**2.2.** Elöljáróban le kell szögezni, hogy ez a webes korpusz – itt nem részletezendő okokból – viszonylag változékony; a vizsgálat időszakában (2012. február–március) 174 oldalán 2465 nevet tartalmazott. (Megjegyzendő, hogy a lista többszöri átnézésekor kiderült: a nem mindig szoros és következetes ábécérend miatt ritkán, de előfordult, hogy 1-2 oldallal később újra felbukkant ugyanaz a helységnév/patikanév, ez némiképp árnyalja az adatok pontosságát.) Az sem volt célom, hogy minden nyomtatott (budapesti telefonkönyv: aranyoldalak) vagy internetes forrásban (www.egeszsegkalauz.hu) fellelhető nevet begyűjtsek, ti. gazdaságilag instabil világunkban a funkcionáló patikák száma változhat, az említett helyeken lévő adatok pedig többnyire fedik – olykor kiegészítik – egymást; *célom* inkább *a tendenciák változásának, újabb típusok felbukkanásának észlelése, rögzítése* volt.

*2.2.1.* (A 2007-es tanulmányomra visszautalva) az adatok közül elsőként a **virágnév indukálta patikanevek**et vizsgáltam meg. Itt rögtön azzal a tipizálási nehézséggel találkozhatunk, amellyel Ördög, Varga és Bölcskei is küzdöttek: azaz a nevek egy része több szempont alapján is besorolható. Mivel nemcsak a néphit támasztja alá a régi bölcsességet („fűben, fában orvosság van") – olykor esetünkben is nehéz eldönteni, hogy a (gyógy)növényekhez, avagy a virágüzletek nevét felidéző csoporthoz sorolható-e egy-egy elnevezés, ti. gyakori, hogy a növény drog- vagy toxintartalma okán mindkettőhöz lehetne.

Virága is van, de bizonnyal gyógynövényi mivolta miatt patikanév a nagyszámú *Kamilla* (35), *Menta/Mentha* (9+7), *Levendula* (14), *Zsálya/Salvia* (8+9), *Calendula* (9) *Encián* (4+1 *Kék Encián*), *Hérics* (2), *Hunyor* (3) stb. Az sem ritka eset, hogy a név csak latin alakjában szerepel (vö. *Calendula, Ranunculus, Lobélia, Mandragóra, Belladonna* stb.; utóbbi kettő *nadragulya* vagy *maszlag* formában nem lenne túl bizalomgerjesztő, így pedig misztikus, kellemes hangzásúak).

Az *Írisz/Irisz/Iris/Kék Írisz* többször előforduló név (20), az utóbbiról bizton állítható hogy virág jelentésében szerepel, nem pedig a mitológiai nevekhez sorolandó (mint az istenek hírnöke, a szivárvány istennője). *Gyöngyvirág* (8+1 *Zalai Gyöngyvirág*), *Liliom* (8, a vallási nevekhez is sorolhatnánk, mivel Mária egyik attribútuma), *Primula* (11+2 *Kankalin,* mely ugyanaz), *Margaréta* (8, ebből egy Margaréta utcában található, ilyenkor orientáló funkcióval is számolhatunk). Csakúgy mint a női nevek esetében, népszerű a *Jázmin (*6), van *Viola* (4), *Rózsa* (4, ám ez lehet női-, sőt családnév is). *Magnólia* (4), *Amarillisz* (4+1 *Amaryllis*), *Hóvirág* (3), *Tulipán* (2+1 *Fehér Tulipán* a makói Tulipán utcában), *Szegfű* (2, ebből egy Szekfű utcában található). Falusi kiskertek hangulatát idézi a *Rezeda, Nárcisz, Verbéna, Muskátli*; a *Tavirózsa* Hévízre utal, de találunk *Aranyesőt, Aranyvesszőt, Árvácskát, Csillagvirágot, Gyopárt* (*Fekete Gyopárt* is), *Ibolyát, Lila Akácot, Mandulavirágot, Napvirágot, Orchideát, Vadrózsát* stb.

Több virágnevű létesítmény esetében csak a köznévi utótag (*patika* vagy *gyógyszertár*) döntheti el hovatartozásukat, némelyikük pedig beillene akár fogadók, panziók, vendéglők, cukrászdák, presszók elnevezésének is. E kategóriát szemlélve azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a néhány évtizede megjelent (gyógy)növénynévi alapú névbokor tovább erősödött, romantikus és dekoratív jellegű növények, virágok neve felé is „nyitott". Úgy vélem, a jövőben számíthatunk e csoport bővülésére, mert nem régi típus ugyan, de kapcsolatban van a természettel, s többségük kapcsolatba hozható a gyógyászattal is. A rendszerbe való belesimulásukat segíti, hogy egy részük – a cégérnevekhez hasonlóan – megkülönböztető előtagot kap (kék, arany, fekete, fehér stb.); informatív értéküket olykor pedig az is növelheti, ha elhelyezkedésük (vö. *Bazsalikom Patika* a Bazsalikom utcában) is motiválja a gyógyszertár nevét.

*2.2.2. Keresztnevek – patikanevek.* Régebben is volt, ma is előfordul, hogy a tulajdonosról vette nevét a bolt, üzlet, gyógyszertár, máskor pedig az ún. *emlékeztető nevek* körében találkozhatunk híres orvosok, gyógyszerészek nevével (*Csontváry, Kabay, Tuzson János* stb.), de ezeket a típusokat most nem vizsgáljuk. A női keresztnévi eredetű patikanevek között nagyobb számban vannak jelen a régebben dívó, klasszikusnak számító neveink (*Erzsébet, Margit, Mária, Katalin, Anna* stb.). Bár általában igaz, hogy *minden névadási motiváció egyedi esetis-*

*meretet kívánna*, azonban eredetüket tekintve ezekről megállapíthatjuk, hogy forrásként itt valószínűleg a tulajdonos vagy a tulajdonos családtagjának neve szerepel. (Egyes régebbi alapítású patika esetében az is elképzelhető, hogy a név elől elhagyott jelző után maradt meg a keresztnévi elem, mint pl. Szent János Kórház/János Kórház esetében.) A ma már kevésbé divatos nevek közé sorolható a *Julianna, Ilona, Gizella*; az utóbbi név kapcsán Varga (2003: 216) arra hívja fel a figyelmet, hogy – mivel ez Veszprémben található – inkább a nemzeti, hazafias indíttatású nevekhez sorolja (egyébként Budapesten is van kettő, esetükben más lehet az indíték).

A besorolás itt sem lehet mindig egyértelmű; szinte minden esetben pontosabb hely- és háttérismeretre lenne szükség. A *Rózsa, Viola, Hanga, Jázmin* stb. nevek esetében virágnévi indíttatás is szóba jöhet, a *Victoria/Viktória, Flora/Flóra, Diana/Diána* típusú neveknek talán a helyesírása adhat némi fogódzót (mitológiai vagy keresztnévi eredetről van-e szó), a *Berta* akár családnévi eredetű is lehet, egyik-másik *Stella* név mögött is rejtőzhet a régebben honos, nem ritka (valamilyen) *Csillag* patikanév metamorfózisa, de városrész- és utcanév is gyarapíthatja az azonnevű patikák számát. Erre különösen a fővárosban (de másutt is) találunk példákat: ilyen a *Teréz, Magdolna, Karolina, Krisztina*, *Dorottya* Gyógyszertár vagy Patika, s valószínűleg a *Hermina* utcához való közelség motiválhatta a Thököly illetőleg a Dózsa György úton lévő *Hermina Gyógyszertár* nevét.

A lista korántsem teljes, a viszonylag ismertebb nevek *(Ágnes, Erika, Éva, Gabriella, Marianna, Nóra, Szilvia)* mellett ritkábbak, szokatlanabbak vagy éppen különleges hangzásúak is feltűnnek *(Aurélia, Johanna, Heléna, Filoména, Kornélia, Szidónia, Regina, Auguszta, Szabina)*. Felbukkannak mostanában dívó nevek is: *Karina, Bella, Edina, Tünde, Andrea* stb. Bölcskei (2003: 223) az *Angelica* nevet a ritkább női névre utaló típusok között tartja számon, magam inkább a gyógynövényi eredetűekhez sorolom (vö. *angelica,* Sulyok 2004: 180). Talán meglepő, de becenevek is szerepelnek gyógyszertári portálokon: *Ági, Mara, Márti, Panni*. Utóbbiak – bár kétségkívül színesítik a névskálát, változatosabbá teszik a már egyáltalán nem egyhangú „merítési bázist"– hangulati értékük alapján más típusú kereskedelmi egység (pl. fodrász- vagy divatáruüzlet, ajándékbolt, szabóság, szépségszalon), női magazin, áru- esetleg márkanév képzetét is kelthetik bennünk. Kedvesnek szánhatták, de nem szerencsés a *Gabika Patika* elnevezés sem, ezt a típust kerülendőnek tartom.

**Férfi keresztnév** kevesebb akad gyógyszertárneveink között. A példák láttán szintén felmerülhetnek besorolási problémák, legtöbbjük ui. nálunk családnévként is él, tehát ezek esetében is csak a tulajdonos ismerete adhatna a névadás motívumaira nagyobb bizonyosságot (vö. *Benedek, Kelemen, Kolos, Marcell, Máté, Sándor*). Az *Őrs* és *Árpád* a nemzeti, hazafias indíttatású nevekhez, a Csaba vezér úton található *Csaba Patika az* előbbihez is, de egyúttal az földrajzilag orientáló csoportba is sorolható, csakúgy, mint a budapesti piachoz közel lévő *Lehel Gyógyszertár*. Az orosházi *Immanuel Gyógyszertár* inkább a vallási fogantatású neveket gyarapítja, a *György* és *Kristóf* valószínűleg, az *Ervin Patika* (Kistokaj, Miskolc) biztosabban keresztnévi eredetű. A női nevekkel ellentétben ezek csoportja kevésbé produktív, becenévből alakultat (amennyiben a Gabika mögött női név rejtőzik) nem találtam.

*2.2.3. A fűszerek* után nevezett gyógyszertárak ma csak egy kisebb csoportot alkotnak. A patikák létrejöttének hajnalán még évszázadokig fűszernövények is voltak az árukészlet között (Csatkai 1971, Sulyok 2004), ez a patika nevében nem, a patikusra (apothecarius) alkalmazott korabeli elnevezésekben (*aromatarius, speciarius*) már inkább megnyilvánult (Sulyok 2007). Besorolásukkor több kérdés is felvetődhet, ilyen például: a rozmaring, a bazsalikom fűszer vagy gyógynövény? A *Szezám Gyógyszertár* a szezámmagról vagy Ali Baba varázsigéjéről vette a nevét? A *Lestyán Gyógyszertár* neve családnévből is származhat (vö. telefonkönyv), az érdi *Gyömbér Patika* pedig a Gyömbér utcában található, tehát elsősorban orientáló, az elhelyezkedésről információt adó névtípus. A *Majoranna,* a *Koriander Gyógyszertár* már inkább lehet fűszernévi indíttatású. Ez a csoport sem tekinthető produktívnak, így jövőbeni jelentősebb bővülésük nem valószínűsíthető, és egyelőre inkább tekinthetők a gyógynövény motiválta nevek egy sajátos típusának, mintsem önálló csoportnak.

### 3. Újabb elnevezések, „színes" típusok

**3.1.** A korpuszból való szemelgetés során, a nagyszámú adat láttán óhatatlanul felmerül a kérdés: mi mindenből lehet ma patikanév? Ha lakonikusan szeretnék válaszolni: majdnem mindenből. Erre egy hosszabb tanulmány sem adna elegendő teret, egy néhány perces előadás pedig csak arra ad lehetőséget, hogy felvillantsunk névadási jelenségeket.

Noha ma is élnek még a hagyományos, vallási indíttatású nominációk *(Őrangyal, Megváltó, Szent Erzsébet, Segítő Mária* stb.) számuk kétségkívül csökkenő tendenciát mutat, csakúgy, mint a világiak között a heraldikai, cégérnévi fogantatásúaké *(Arany Oroszlán, Fekete Sas, Fehér Holló* stb.) vagy az antikvitással kapcsolatos formák *(Minerva, Hygieia, Kígyó*) – bár ez utóbbi még az újabb alapításúak között is gyakori, mint „szokásos" patikanév. A névadók túlnyomó többsége nincs már tisztában a heraldika szigorú szabályrendszerével (az ún. fémek és mázak, mesteralakok stb. viszonyával). A címerekbe foglalt, cégéreken ábrázolt tradicionális – valós vagy mitikus, egykor szimbolikus jelentést is hordozó – állatok (szarvas, medve, rák, oroszlán, sas, griff, egyszarvú, főnix) mellett és helyett ma már szokatlanabb „populáció" is megjelenik: *Kagyló, Fecske, Delfin, Sirály*, -lánc mivolta miatt pedig gyakorivá vált a *Pingvin* elnevezés is (31); a *Bagoly* és *Pillangó Patika* viszont az azonnevű utcákban található. A századok alatt megszokott *arany* (ill. sárga), *ezüst* (ill. fehér) lexéma ma olyan szerkezetekben is feltűnik, amely már nem cégér- vagy patikaneveket idéz; ezek az élet más területeiről átszűrődő nevek (asszociálhatunk róluk akár termelőszövetkezet, balatoni fogadó, ékszerüzlet vagy faiskola nevére is: pl. *Aranykalász, Aranyhíd, Arany Horgony, Aranyfű, Aranyszirom, Aranyszív, Ezüstkirály, Ezüstfenyő* stb.), velük jórészt az újonnan keletkező és egyre szélesedő *fantázianevek* sora növekszik. Ezeknél talán a díszítő szándék, a szépre való törekvés érhető tetten, csakúgy, mint a szintén szaporodó „drágaságok" esetében (vö. *Ametiszt, Gyöngy,* amely egész -láncot is takar, *Gyöngyszem, Igazgyöngy, Jade, Korall, Smaragd, Zafír* stb. patikák; utóbbiakat Bölcskei az ún. *értékes tárgyak* ihlette kategóriába sorolja; vö. i.m.). Szó szerint is a színes típusoknál említhető a *Kék, Zöld, Piros, Fehér* – az utóbbi esetleg családnév – *Patika*; elnevezésük motivációja részben az épület színe (vö. Lila iskola, Piros iskola), részben talán az egészségesebb, „zöldebb" életmód irányába tett lépés lehet.

**3.2. Szellemes, játékos névformák**kal is találkozhatunk, pl. a *T&E Patikád* vagy a *Re-Barbara Gyógyszertár*. Kengyelen *Aranykakukk* van (vö. kengyelfutó gyalogkakukk), a *Sólyomfióka* pedig a gyöngyössolymosi *Sólyom*-nak a szomszéd falubeli fiókgyógyszertára.

Már a klasszikusnak mondható patikaneveknél is feltűntek a gyógyításra ható, azzal kapcsolatos italok, eszközök *(Ambrózia, Panacea, Elixír* stb.), ma inkább egy pogányabb mitológia felé haladunk: *Életfa, Gyógyír, Nap, Napfény, Napkorong, Napsugár, Táltos, Varázs*; a *Regős Gyógyszertár* nevét viszont a Regős utca indukálta, (ami Regösként helyesebb lenne). A zodiákus jegyeiből is akad néhány példa – hol latinul, hol magyarul: *Aries, Capricornus, Skorpió, Vízöntő*.

A **helyszínre utaló, orientáló célú nevek** között – az oly gyakori, utcanevek motiválta formákon túl – a modernebb élettempó hozta gyógyszertárnevekkel találkozunk: *Metró, Sztráda, M7-es, M2-es* stb. Tágabb értelemben ide sorolható néhány olyan patikánk, melynek folyónév szolgál alapjául, ezek valóban az illető folyók mentén települt helységekben találhatók: *Duna, Dráva, Szamos, Bodrog*.

Első pillanatra elég vegyesnek, zavarba ejtőnek tűnik a makói *Euromedic Muskátli Gyógyszertár*, itt együtt szerepel a cég és a *locus* neve is, a hétköznapokban nyilván az utóbbit használhatják. Nagyigmándon *Apotheka Gyógyszertár* van, a hasonló neveknél (pl. Apotheka Farmacie Gyógyszertár) nem tautológiáról lehet szó, egyszerűen a létesítmény portáljának teljes felirata került az adatbázisba. Unikálisnak tűnhet az *Egyedi Gyógyszertár* neve, ám csupán Egyed községben működik.

## 4. Összefoglaló gondolatok

**4.1.** Hajdú (2003a: 13) úgy fogalmaz, hogy a névtan egyik feladata: nyomon követni, bemutatni a nevek változását, divatját. A fentieket is figyelembe véve elmondhatjuk, hogy bár több újabban dívó formáról nem szóltunk, *patikáink névanyaga* – a megelőző századokkal, de akár csak évtizedekkel szemben is – *egyre gazdagabb, színesebb, sokoldalúbb* formát ölt; ez a gyarapodás, az újszerű névadási boom azonban járhat azzal is, hogy nemcsak találó nevekkel gazdagodunk, hanem sorozatban születnek *atipikus, történelmietlen* nevek, olykor vadhajtások is. A többoldalú motiváció okán tipologizálási, besorolási nehézségek is adódnak. Magunk is tudjuk, Bölcskei, Varga (2003) is felhívják rá a figyelmet, hogy a típust, a név származását gyakran nehéz meghatározni, nemritkán több okot, körülményt (elhelyezkedés, a tulajdonos neve, a patika keletkezésének kora stb.) is figyelembe kell venni a sikeres besoroláshoz. *A névdivat,* névízlés nemcsak a személynevek esetében *változékony*, eléri az üzlet- és márkaneveket is, és a sodrásból nem maradnak ki az *intézmények, létesítmények elnevezései* sem. Nincs törvény, táblázat, engedélyezett és szabályozott korpusz, amely alapján egy adatbázisból válogathat-

nánk – s ez így van jól –, a névadásban azonban segíthet a tradíciók tisztelete, a névrendszer ismerete, amely elég rugalmas ahhoz, hogy a mai kívánalmaknak megfelelő névformákat is bele lehessen illeszteni. Valamikor megvoltak ehhez a megfelelő kulturális, ipar- és művelődéstörténeti stb. ismeretek, ám ha esetenként ezek meg is koptak, elengedhetetlen, hogy a névadónak legyen némi stílus- és arányérzéke. Huszár (1985) véleménye – amely ugyan áru- és márkanevekre vonatkozik – itt is megszívlelendő: fontos, hogy a név által kiváltott *asszociációk* kellemes kapcsolatban legyenek a jelölt termékkel. A gyógyszertárnevek világában sem hátrány, ha a név valamilyen kapcsolatban áll az elnevezendő objektummal (értsd: *van közük egymáshoz*); lényeges, hogy a kliens és a környezet számára legyen információtartalma, jó hangzása, ritmusa, pozitív kicsengése és konnotációja, atmoszférateremtő ereje, hangulata (vö. még Hajdú 2003a,b).

**4.2. A terminológia kérdése.** Csak tágabb értelemben tartozik a tárgyhoz, de itt kell néhány szót ejteni a terminusokról. A *patika* és *gyógyszertár* lexémát itt szinonimaként használom, keletkezésükről, stílusértékükről az előzőekben már szóltam (Sulyok 2004, 2007). Az itt említett források – és maguk a konkrét intézmények is – ezeket legtöbbször felváltva alkalmazzák, a *locus* hivatalos elnevezését teljes bizonyossággal nem feltétlenül a portálról, hanem valamilyen hivatalos okmányból, alapítólevélből lehetne megismerni. A témakör tárgyalásakor azonban más típusú, a terminológiát érintő probléma is felmerül, erre Vitányi is felfigyelt, amikor egy tanulmányában így tette fel a kérdést: „Milyen hely illeti meg a gyógyszertárakat a nevek rendszerében? A kutatók álláspontja nem egységes" (Vitányi 2003: 729). Ő az intézménynevek közé sorolja, mások a *létesítmény-* vagy *építménynevek* között említik. Hári (2010) arról ír, hogy ez a létesítménynevek alá sorolható alcsoportok egyike, ugyanakkor megjegyzi, hogy a névtani szakirodalom terminológiai kérdésekben nem egységes, s arra is felhívja a figyelmet, hogy ideje lenne a téma szakszavait egyeztetni, a németekéhez hasonló terminológiai szótárt létrehozni; azt már én teszem hozzá, ez mindannyiunk érdeke (a téma aktualitását illetően vö. a XXII. Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson Farkas Tamás előadását).

**IRODALOM**

Bölcskei A. 2003. Gyógyszertárneveink ma. *Névtani Értesítő* 25. évf. 218–224.
Csatkai E. 1971. *Cégérek*. Budapest: Corvina Kiadó.
Farkas T. 2012. Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről. In: Tóth Sz. (szerk.) 2012. *Társadalmi változások – nyelvi változások.* Összefoglalók kötete. Szeged: AJ Téka Kiadó. 127–128.
Hajdú M. 2003a. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Hajdú M. 2003b. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
Hári Gy. 2010. Épületnév, építménynév, létesítménynév. *Névtani Értesítő* 32. évf. 99–116.
Huszár Á. 1985. Árunevek, márkanevek. In: Tocsvai Nagy G. (szerk.) 1985. *Nyelvi divatok*. Budapest: Gondolat Kiadó. 224–235.
Ördög F. 1980. A patikanevek keletkezésmódjai. In: Hajdú M., Rácz E. (szerk.) 1980. *Név és társadalom*. MNYTK 160. szám. 235–239.
Ördög F.1996. Eltűnt patikaneveink nyomában. *Pannon Tükör* 2. évf. 4. szám. 55–59.
Sulyok H. 2004. Patikanevek Szegeden tegnap és ma. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás*. Szeged–Veszprém: Generalia Kiadó. 178–182.
Sulyok H. 2007. Cégérek és patikák. In: Jancsák Cs. et al. (szerk.) 2007. *Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére.* Szeged: Belvedere Kiadó. 429–438.
Varga M. 2003. Új patikaneveink. *Névtani Értesítő* 25. évf. 214–218.
Varga M. 2007. Új patikanevek Heves megyében. *Névtani Értesítő* 29. évf. 141–150.
Vitányi B. 2003. Reménységtől – Szimpatikáig. Gyógyszertárnevek régen és ma. In: Hajdú M., Keszler B. (szerk.) 2003. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE−MNyT. 727–731.

## Poszterek (képek és szövegek)

**SZIRMAI ÉVA**
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet
*szirmai@jgypk.u-szeged.hu*

# Ikonok temetése – A közép- és tömegkultúra lázadása

A hatalmi reprezentáció olyan mintákra támaszkodik, amelyek a kultúratörténet jóval korábbi korszakaiban kialakultak, így elsősorban az egyházi liturgiára és a reneszánsz és a barokk (de még inkább a Római Birodalom) időszakában létrejött udvari kultúrára. A hatalmi kultusz és az irányított emlékezet (vagyis az ünnepkultúrához kapcsolódó rituális kommunikáció) azt a célt szolgálja, hogy olyan tömegidentitást alakítson ki, amely a személyes emlékezet és kultúraértelmezés lehetőségéből kizárt engedelmes (nem pedig szabad) polgár sajátja.

**Emlékezetmódok**

**Liturgikus.** Leginkább az intézményesített (törvénybe iktatott, a hatalom által szentesített) ünnepekre jellemző, amelyekben a rítus minden eleme annak *megalapozó* funkcióját hivatott szolgálni, illetve a közösségi identitást egy – a hatalom által rögzített – múlt kontinuitásképzetével igyekszik erősíteni. A liturgikus hagyományozódás másik jellegzetessége a teatralizáltsága, mind megjelenésében, mind nyelvezetében. A monumentalitás, a formális rituális terek kialakítása, az ünnepet „celebrálók" és az ünneplők elválása a térben és a szertartásrendben, az egyértelműségre, a feltétel nélküli elfogadásra, az azonosulásra késztetés vizuális és szöveges megnyilvánulásai.

**Mitikus.** Leginkább egy emlékezeti narratíva megjelenéseként írható le. Szemben a liturgikussal, „szertartásrendjét" nem a szakrális szövegek recitálása, hanem sokkal inkább a mítosszá váló történet felelevenítése adja. A mitikus emlékezésmódnak hősökre és a személyes emlékezet dokumentumaira van szüksége (ilyenek a naplók, visszaemlékezések, irodalmi szövegek), amelyek egyértelműen az ünnep történeti megalapozottságát, eredetét hivatottak bizonyítani, de éppen a személyes (résztvevői) emlékezet bizonytalansága, esetlegessége miatt keletkezésük az esemény mitikus jellegét erősíti.

**Populáris.** A középkori (bahtyini értelemben vett) karneváli hagyományra emlékeztet, amennyiben a hivatalosan szentesítettel szemben egy ideiglenes, de össznépi szabadságközösséget kísérel meg létrehozni. Nem ismeri el a szakralizált szövegeket, bár felhasználja őket, de úgy, hogy az előadásmód módosításával (például megzenésítve) kiszakítja az eredeti liturgikus és mitikus kontextusukból; a hivatalosság által el nem ismert (tiltott) szövegeket tesz közösségivé; és a rítus helyeit szimbolikus helyfoglalással jelöli ki.

Bár a végtisztességadás – világnézetileg, felekezetenként némiképp módosuló formában – ugyanarra a rituáléra épül, külsőségeiben, ikonográfiájában egy már létező kultusz önfelmutatásává, vagy éppen a kultuszalapozás aktusává válik.

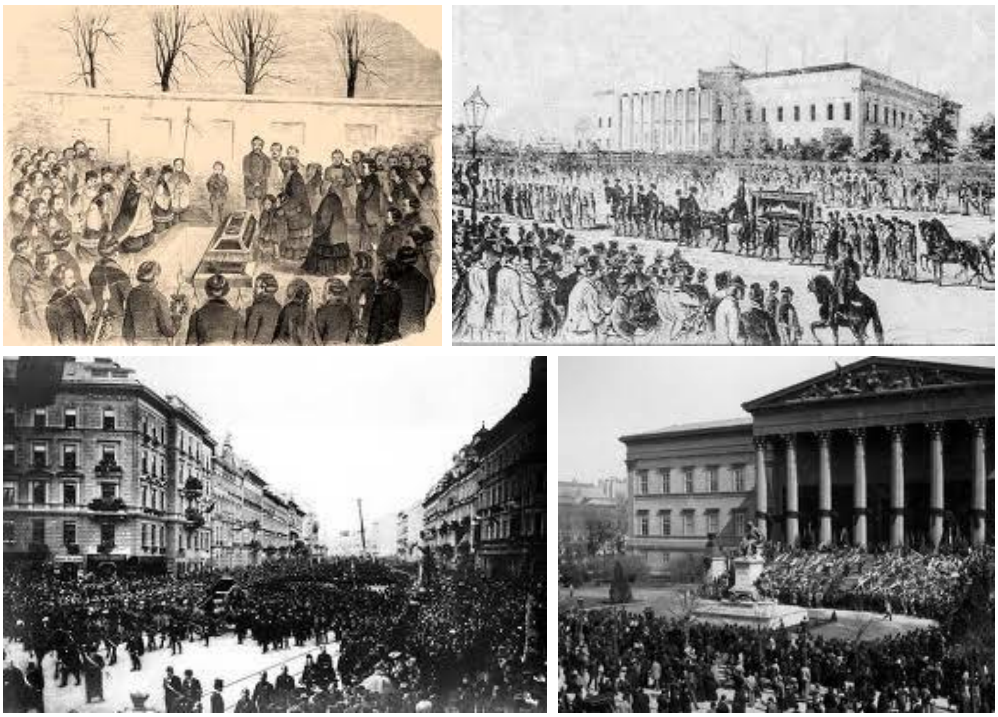

Vörösmarty Mihály (1855), Batthyány Lajos (1870) és Kossuth Lajos (1984) temetése

Jókai Mór (1904), II. Rákóczi Ferenc (1906) és Ady Endre (1919) temetése

Rajk László (1956) és Horthy Miklós (1993) újratemetése.

R. Várkonyi Ágnes II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről a következőket írja: *Az esemény asszociációs időhatárai tágasak. Középkori rituálé érvényesült a gyászmenetben, és a filmfelvevők a jövő emlékei. 1906. október végi napjaiban minden összesűrűsödött: az ismeretlen múlt, a bizonytalan jelen, a lehetséges jövő, az európai válság és a megújulását kereső ország létélményei.* (R. VÁRKONYI, 1211.) Thaly Kálmán a Rákóczi-hamvak kérdését aktuálpolitikai kérdéssé tette, úgy az ő nevével fémjelzett gyászmenet minden egyes elemét is – a kor historizmusának megfelelően – egyfajta eklektikusság, történelmietlenség, a kultuszalapítás szándéka jellemezte: a honfoglalás-kori hagyomány, *a fekete lepellel letakart paripa (…) a vármegyék históriai kosztümjei, a címerek, zászlók, a párducbőr és farkasbőr kacagányok, és a 19. században kialakított tárogató* (vö. R. VÁRKONYI i. m.) az akkoriban kuruc-kornak nevezett időszak mítoszát igyekezett megteremteni.

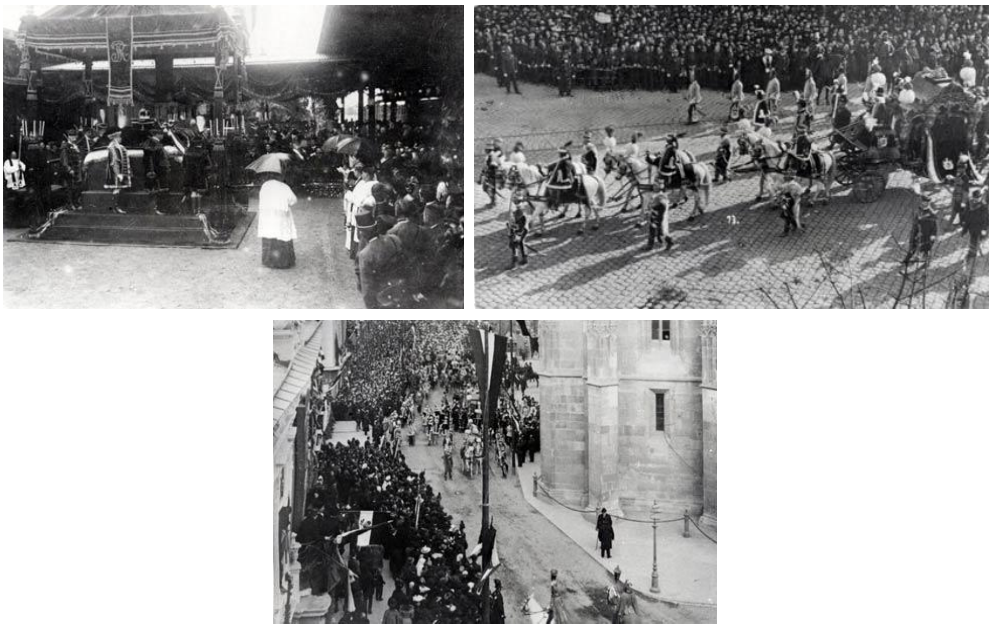

II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása (1906)

Megemlékezés II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításának 100. évfordulójáról (2006)

Antall József temetésekor a temetés rendezői régi filmhíradók felvételeit tanulmányozták, hogy azok alapján a Horthy-korszak temetési szokásrendjét és ikonográfiai elemeit reprodukálják. E két kiragadott példa is mutatja, hogy a gyászszertartás, de különösen az újratemetés – mint egyfajta kultikus szokásrend aktusa – mindig túlmutat önmagán: amellett, hogy a kultusz alanyát (vagy tárgyát?) egyoldalúan (és elfogultan) értékeli akár tényleges érdemein felül is, a vizuális-ikonografikus viszonyítási pontok kijelölésével a kollektív emlékezetbe illesztettséget érzékelteti, vagyis egyfajta folytonosság képzetét kelti. Ilyenkor a közösségi identitás megteremtése nem is annyira a kultikus figura „érdeme", mint inkább az utódok, a kultusz igazi megteremtőinek hatalmi céljait szolgálja.

Antall József temetése (1993)

**AZ 1956-OS HŐSÖK 1989. JÚNIUS 16-I ÚJRATEMETÉSE**

A ravatalozás és a temetés térbeni elválasztása tulajdonképpen politikai kompromisszum eredménye, de szétválásuk esztétikai-ikonográfiai alapon is értelmezhető. Míg a Rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában Jovanovics György 56-os emlékműve a *múlhatatlanság és örökkévalóság metaforájaként* (GYÖRGY, 2000: 250.) értelmezhető az (eredeti tervekhez és a kompozíció egészének koncepciójához képest idegenül ható) kopjafákkal együtt, addig Rajk László és Bachman Gábor – elsősorban filmes tapasztalataikra alapozott – „kompozíciója" a Hősök terén a mulandóság és ideiglenesség motívumait használja ki. Mindezt a Hősök terén, amely a 19. század óta díszlete a kollektív emlékezet ünnepi alkalmainak – de attól térben eltávolodva, mintegy elhatárolódva a megelőző történeti emlékezettől és annak mitológiájától.

1989. június 16.

**ZÁMBÓ JIMMY, A KIRÁLY – 2001. JANUÁR 20.**

A gyászszertartás jeleit legalább három szinten kell értelmeznünk. Az első: a család által rendezett (és finanszírozott!) temetési szertartás a csepeli Szentlélek-templomban és a csepeli temetőben; a második a rajongók által – még a média közreműködése nélkül – megvalósított spontán „zarándoklat"; és végül a harmadik: ahogy mindez a bulvársajtóban és a tv-képernyőkön megjelent. A Király „alattvalói" a halálhírt követően szinte azonnal elzarándokoltak az otthonához (feltehetően „tanult" minták alapján üzeneteket, virágot, apró „áldozati ajándékokat", mécseseket helyeztek el az alakulóban lévő kegyhelyen), és a virrasztás, kondoleálás, temetés teljes folyamatában hátterét képezték az eseményeknek. Mindazok, akik a Zámbó-temetés médiareprezentációját vizsgálták az események után, szinte kivétel nélkül az RTL Klub (és a bulvársajtó) szerepét hangsúlyozták abban, hogy Jimmy körül kialakult egyfajta kultusz. A magam részéről ezt fordítva látom: a kultusz megelőzte a médiareprezentációt, a hivatalosság által el nem ismert tömegkultúra fogyasztói fellázadtak a kanonizált kultúraértelmezéssel szemben, Királyukat vesztve önmagukat mutatták fel a gyász alkalmaival. A média számára nem volt más teendő, mint reprodukálni a kultusz folyamatait.

Jimmy

**PUSKÁS ÖCSI DANDÁRTÁBORNOK – 2006. DECEMBER 9.**

Kifejezett történelmietlenség és eklektikusság érzékelhető Puskás Ferenc temetésében, ahol a szervezők szándéka szerint a gyászszertartás útvonala egyfajta szakralizációs folyamat állomásait fejezné ki (a világhírű sportoló – a hős katona – a hatalom prominensei és az egyház által legitimált szent ember), a hatalmi kisajátítás gesztusainak megfeleltethető emlékezettechnikák azonban minden helyszínen megbicsaklanak valamilyen módon. A Puskás Ferenc Stadionban egyszerre próbálják meg alkalmazni mindhármat (erre utal a ravatal felépítése a focipálya kezdőköréhez igazítva, a feszület alaprajzú emelvény a beszélők számára, a néptáncosok és a csapatmelegítőbe öltöztetett futballisták, a huszárlovas, ágyútalpas, dobos gyászmenet, de ugyanígy a „kultúrműsor" egyes elemei – Latinovitstól a Rekviemig, a Miatyánk világzenei feldolgozásától a magyar nótáig, az operától Demjén Ferencig stb.), de ahhoz, hogy ezek – akár együtt, akár bármelyikük külön-külön elérje a célját, szükség lenne tömegre, amely azonban nem volt hajlandó résztvenni az ő hősének kisajátításában. Puskás Ferenc dandártábornokot megpróbálhatja ugyan nemzeti ikonként felhasználni a hatalom, de Puskás Öcsivel, a proli hőssel ezt nem teheti meg. Még akkor sem, ha ennek érdekében meglehetősen zavarosan, az esztétikai midcult teljes eszköztárát felhasználva olyan politikai és ikonográfiai giccsparádét (giccs-bricolage-t – György Péter szerint) hoz létre, amelynek eddig kiszámítható volt a hatása, működőképesnek bizonyult azokban az esetekben, amikor az igazi megrendülésnél, a közös gyásznál erősebb volt a voyeur-mentalitás.

**IRODALOM**

ASSMANN, JAN 1999. *A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (Hidas Zoltán ford.). Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

FELFÖLDY BARNABÁS – TÓTH E. MANUÉLA 2005. A „Király utolsó útja a képernyőn – Zámbó Jimmy temetése mint médiaceremónia; *Kultúra és Közösség*, 2005/III-IV. 50-63.

GYÖRGY PÉTER 2000. *Néma hagyomány (Kollektív felejtés és kései múltértelmezés – 1956 1989-ben; A régmúlttól az örökségig).* Budapest: Magvető

POVEDÁK ISTVÁN 2005. *A hős élt és élni fog – Mitoszteremtés a populáris médiában;* passzio.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=6775

R. VÁRKONYI ÁGNES 2006. *Visszatérés Európába – II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről*. Magyar Tudomány 2006. október

RAJK LÁSZLÓ 1994. *Nagy Imre temetése és az 56-os emlékmű születése – MIHANCSIK Zsófia interjúja.* Budapesti Negyed 3. 1994/1.

**FORRÁSOK**

http://index.hu/belfold/nagytem1206/

1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány; www.rev.hu/portal/page/portal/

www.mek.oszk.hu

mult-kor.hu/cikk.php?id=58

fngaleria.hir24.hu/3/1558/Puskas_Ferenc_temetese

index.hu/gal/1/pic.php?dir=0612/sport/puskasstadion1/

**TÓTH SZERGEJ**
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Alkalmazott Humántudományi Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
*toth@jgypk.u-szeged.hu*

# Utcaátnevezések

*„Minden forradalomban, akár politikai vagy társadalmi, akár művészeti vagy irodalmi is legyen, mindig két tendencia hat: egyrészt a teljesen újat akarás, ahol az éles szembenállást hangsúlyozzák az addig érvényessel, másrészt pedig a kapcsolódást a törvényesített hagyományokhoz"*
V. Klemperer.

*„Régi, jó hangzású nevek felcserélésének helye nincs."*
Elhangzott 1902. október 28-án,
a Budapesti Közmunkák Tanácsa ülésén

## A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Szegeden a 20-as évek végén állítottak fel egy bizottságot, melynek az volt a feladata, hogy nevezzék el a város peremén kialakult új, névtelen utcákat. Így kaptak – napjainkban már Szegedhez tartozó települések – a trianoni békeszerződés után elszakított városokra utaló utcaneveket. Fodortelepen felvidéki, Kecskéstelepen bácskai és bánáti, Móravárosban nyugat-magyarországi, Újszegeden pedig erdélyi toponimákat találhatunk.

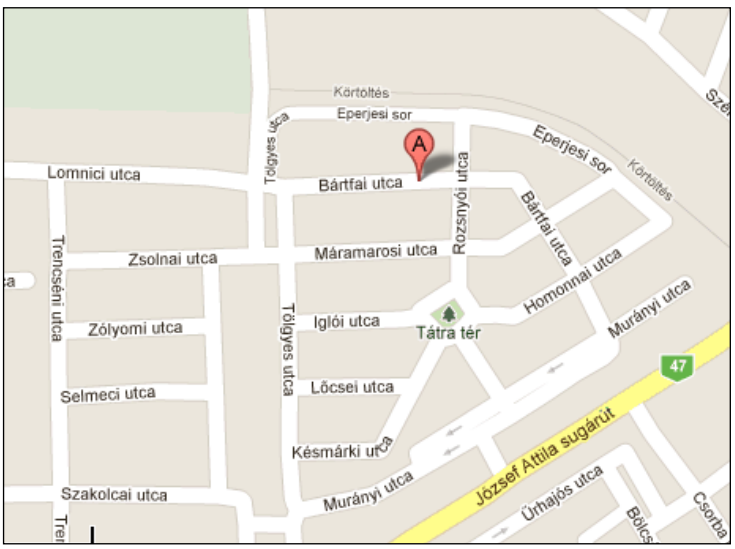


**A térképen (2011) szereplő szegedi utcanevek névadó városai, községei és egyéb földrajzi nevei:**
Bártfa**, város Szlovákiában.** (Szlovákul *Bardejov*, németül *Bartfeld*, lengyelül *Bardiów*, latinul *Bartpha*).
Eperjes**, város Szlovákiában.** (Szlovákul *Prešov*, németül *Preschau*, latinul *Fragopolis* vagy *Eperiessinum*).
**Felsőtölgyes *(Felső-Poruba),* község Szlovákiában. *(*Szlovákul *Horná Poruba).***

**Igló, v**áros Szlovákiában. (Régebben *Szepesújhely* vagy *Szepesújfalu).* (Szlovákul *Spišská Nová Ves*, köznyelvben gyakran *Iglov*, németül *Zipser Neudorf*, lengyelül *Spiska Nowa Wies*, latinul *Villa Nova* vagy *Iglovia*).

**Késmárk, v**áros Szlovákiában. (Szlovákul *Kežmarok,* németül *Käsmark, Käsemarkt* vö. ”sajtvásár”, latinul *Kesmarkium,* lengyelül *Kiezmark,* szepességi szász nyelven *Kejsenmark*).

**Lomnici csúcs**, hegycsúcs Szlovákiában. Nevezték Apának (*Vater),* Nagypapának *(Grossvater),* Királyhegynek *(Königsberg),* a Tátra királynőjének *(Królowa Tatr),* a legmagasabb késmárki sziklának *(allerhöchster Kaisermärkerfels), Kesmarker Spitz*enek, a legmagasabb lomnici csúcsnak (*höchste Lomnitzer Spitze).* Nevét a terület egykori tulajdonos községéről, Kakaslomnicról kapta (*Lomnicz, Lumnitz, Lumpnitz, Lumpnitza, Lomnicha, Lomnycha, Lomnicza*).

**Lőcse**, város Szlovákiában. (Szlovákul *Levoča*, németül *Leutschau*, latinul *Leutsovia*).

**Máramaros vármegye.** Magyar Királyság közigazgatási egysége, jelenleg Ukrajna és Románia területén van. (Németül: *Maramuresch*; románul: *Maramureș*; latinul: *Maramarosiensis, Marmarosiensis, Maramarusiensis*).

**Murányalja**, község Szlovákiában. (Szlovákul *Muráň,* korábban *Podmuráň,* németül *Unter-Muran*). Murány vára egyike a legmagasabban épült közép-európai váraknak.

**Selmecbánya.** (Gyakran csak *Selmec).* Város Szlovákiában. (Szlovákul *Banská Štiavnica,* németül *Schemnitz).*

Szakolca**, v**áros Szlovákiában. (Szlovákul *Skalica*, németül *Skalitz*, latinul *Sakolcium*).

**Tátra.** A Kárpátok legmagasabb hegyvonulata. (Szlovákul és lengyelül: *Tatry*).

**Trencsén**, város Szlovákiában. (Szlovákul *Trenčín,* németül *Trentschin,* latinul *Trentsinium).*

**Zólyom**, város Szlovákiában. (Szlovákul *Zvolen,* németül *Altsohl,* latinul *Vetusolium).*

**Zsolna, város Szlovákiában** (Szlovákul *Žilina*, németül *Sillein*, lengyelül *Żylina*, latinul *Solna*).

Együtt és külön. Emléktáblák (szlovák és magyar nyelven, azonos szöveggel) Juhász Gyulának.
(Gimnáziumi tanár, nagy magyar költő, a szlovák nép barátja.)
Szakolca / Skalica, Szlovákia (2008)

## II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

### Egy szegedi főispáni levél 1945-ből

1945. május 30-án a főispánnak a város polgármesteréhez intézett levele a következő kérést és javaslatot tartalmazza: *„A szegedi utcanevek egy része még mindég reakciós jellegű ... helyes és időszerű volna ezeket minél előbb megváltoztatni ... Mellékelem a Szegedi Nemzeti Bizottságnak az utcanevek megváltoztatására vonatkozó tervezetét ...”*

A javasolt változtatásokat igen gyorsan foganatosították, így lett például Szegeden a *Berlini körút* helyett *Moszkva körút*, a *Horthy Miklós* utca helyett *Dózsa György* utca, a *Stefánia sétány* helyett *Sztálin sétány*, a *Mars tér*ből *Marx tér*, a *Vitéz utcá*ból *Partizán utca*.

A Magyar Október Párt és a Magyar Radikális Párt akciója: A budapesti Münnich Ferenc utca visszakeresztelése Nádor utcává, 1989. július 14-én. A létrán: Krassó György. A fotókat készítette Nagy Piroska 1989.07.14.
© 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány (A szerző engedélyével)

index 2011. január 18., kedd -

Címlap | Belföld | Külföld | Bulvár |

Totalcar | Velvet | Portfolio | Inforadio.hu |

**Martfű ragaszkodik a kommunistákhoz**



Már kétszer akarták átnevezni a Lenin utat, de a helyiek szerint kommunizmus van, vagy legalábbis felesleges évtizedenként átírni a múltat.

**RENDSZERVÁLTÁS UTÁN**

A szegedi Önkormányzat 1990. augusztus 16., valamint 1991 augusztus 16. és 1992. július 6–i ülésein döntött utcanevek megszüntetéséről, megváltoztatásáról. Ennek eredményeképpen összesítésben megváltozott 30 utcanév, 6 új utcaelnevezés született továbbá 4 városrésznév is megváltozott. Mindösszesen egy utcanév szűnt meg. A következõ megállapításokat tehetjük a korábbi név elejtése, az új név jellege és a változás magyarázata (tulajdonképpen hivatalos indoklása) vonatkozásában.

Az utcaneveket tekintve összesen 26 esetben szerepel indoklásként a régi, „eredeti" elnevezés helyreállítása. Például így: *Dáni János utca* [magyar munkásmozgalom története körében sorolható név] → *Dáni utca* [Szeged XIX századbeli egyik főispánjáról kapta a nevet] (Szögletes zárójelben a SzMJV hivatalos indoklása szerepel).

A visszanevezések közül egyértelműen a vallási, ám kizárólag keresztény hitéleti jellegű nevek figyelemfelkeltőek: a 24 régi–új név közül 10 ilyen, például: *Hámán Kató u.* → *Szent Ferenc u*. [A rendalapító Assisi Szent Ferenc (1182–1226) neve a közeli Ferences kolostorra és templomra utal. Az utca e nevet 1939–1951–ig viselte korábban.]; *Tolbuhin sgt*. → *Kálvária sgt*. [az Árvíz elõtti utca eredeti, 1814–től ismert nevének részleges helyreállítása (eredeti alakjában „utca" volt)]

A romániai, illetve szlovákiai magyar településnevek megjelenése az utcanevekben a két világháború között következett be. Visszaállításuk indoka többnyire egyszerű tényközlés jellegű, például *Ságvári Endre u.* → *Gyertyámos u*. [az 1912–1945 között viselt név visszaállítása; A személyekről elnevezett utcaneveket illetően 11 új (részben régebbi) névvel találkozunk. A valóban új nevek például: *Gyapjas Pál u.* (a munkásmozgalom történetéhez kapcsolódó név) → *Szent-Györgyi Albert u.; Zalka Máté u.* → *Máté u.* (indoklásként az „utcanév egyszerűsítése" szerepel).

A „vegyes" keresztelések látszólag tarka és nehezen osztályozható képet mutatnak, például: *Turul u.* [a környékbeli madárnevű utcák mintájára adott név]; *Aba u.* [a szomszédos, férfineveket viselő utcák sorába illő név] vagy Baktón *Vörös zászló u.* → *Kokárda u.* [a név a magyar szabadság jelképére utal].

A korábbi név nélküli utcák elnevezése mellett az új keresztelések indoklása szinte kizárólag a korábbi „szocialista" elnevezések megszüntetése lehetett.

Bús Balázs polgármester módosító javaslatára a képviselő-testület úgy döntött: az utcanév-változtatást - a Jobbik általános javaslatával szemben - csak abban az esetben támogatja, ha azzal az érintett, állandó lakcímmel bejelentett lakosok több mint 50%-a egyetért.

**Az érintett nevek:**

Koltói Anna, Lukács György, Hollós Korvin Lajos, Pablo Neruda, Fényes Adolf, Váci Mihály, Arató Emil, Bálint György, Teszárs Károly, Madzsar József, Ságvári Endre.

A lakosság véleményét személyre szóló levélben kérte az önkormányzat. A kiküldött 7077 levélre 1400-an válaszoltak március 1-jéig. A nyilatkozatok közül 218 támogatta, 1182 elutasította az utcanevek módosítására vonatkozó jobbikos kezdeményezést. Tarlós István nemrég sajtótájékoztatón jelentette be, hogy egy csomagban felülvizsgálja a fővárosi utcaneveket, valamint kezdeményezi, hogy Sztálin, Haynau és Bach Sándor régi fővárosi elismeréseit szüntessék meg.

Belföld

## Marxfalva, Hitler tér, Horthy-liget, Magyarfalva

Földes András
2011. május 28., szombat 14:46

Tetszik 411

**Magyarországon a Tanácsköztársaság, a 30-as és 40-es évek jobboldali radikális kurzusa, az 50-es évek kommunizmusa, a rendszerváltás és a fülkeforradalom idején is átnevezgették közterületeket a múltat eltörölni vágyó politikusok. A jellegzetesen magyar jelenség sajátossága, hogy a névháború az új kurzusok legelső feladatai közt van, megelőzve sokszor a gyakorlati döntéseket is.**

„Amikor szélsőségesebb politikai irányzatok jönnek, általában akkor kezdenek átnevezni Magyarországon" – mondta az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének tanára a magyarországi település-, utca- és intézmény-átnevezési gyakorlat történelméről. Faragó Imrét azért kerestük meg, mert kíváncsiak voltunk: milyen előzményei vannak a jelenlegi kurzus gyakorlatának, amelynek során viharos gyorsasággal nevezték át többek közt a Ferihegyi repülőteret (Liszt Ferencre), a Moszkva teret (Széll Kálmánra), a Roosevelt teret (Széchenyi térre) vagy a Köztársaság teret (Il. János Pálra), miközben többek közt szó van a Lágymányosi híd nevének megváltoztatásáról is.

mandiner

címlap | blog | vélemény | tévé | autóteszt | Balaton
belföld | külföld | Kertész Ákos | Új Péter | WikiLeaks

## IKSZ: Le a kommunista utcanevekkel!

Olvasson többet a témában! **utcanév, Gaal Gergely, Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség, Stágel Bence, Marx, Lenin, Sztálin, IKSZ, kommunizmus, belföld.**

2011. január 11. 12:44

**Az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség (IKSZ) azt javasolja, hogy a kommunizmus nyomait viselő utcaneveket változtassák meg az érintett önkormányzatok.**

## Véget vetnének a románok az utcanevek magyarosításának

2011. január 17 - 17:39 Friss hírek Günyhatáron túl

**Véget vetnének a románok az utcanevek magyarosításának**

Olyan törvényt kezdeményez a román Szociáldemokrata Párt (PDS), amely korlátozná kulturális személyiségekről elnevezett utcák nevének megváltoztatását – jelentette be Mircea Duşa, az alakulat Hargita megyei elnöke. A párt képviselőházi frakcióvezetője egyebek mellett arra utalt, hogy a csíkszeredai önkormányzat asztalán fekszik egy olyan határozattervezet, amely a megyeszékhely Mihai Eminescu utcáját átkereszteln Attilára. *„Azt látom, hogy az utóbbi napokban azzal szórakoznak Hargita és Kovászna megyében, hogy módosítják az utcák nevét. Éppen most, amikor mi a Román Kultúra Napját és Mihai Eminescu születésnapját ünnepeljük, a csíkszeredai városi tanácsban létezik egy határozattervezet, amely az Eminescu-utca nevének megváltoztatásáról szól. Folyamatosan kis lépések történnek a helyi autonóm irányába, amíg ei nem tűnik a román elem!"* – fogalmazott Mircea Duşa. A politikus elmondta, a törvénytervezetben a PSD megszabja majd a román és egyetemes kultúra és tudomány személyiségeiről elnevezett utcák és kulturális-szociális létesítmények névváltoztatásának pontos szabályait és az erre vonatkozó korlátozásokat. (Erdély - **kronika.ro**)

kuruc.info — Korlátlanul magyar — HATALMAS INGY

Címlap | Antimagyarizmus | Cigánybűnözés | Extra | Gazdaság | Gétemető | Humor

10:18 Ismét Kubába utazik Chávez, hogy rákos

Elcsatolt részek, Antimagyarizmus :: 2009-07-08. 17:25

## "Az AIDS-re emlékeztetett" - Picassóra változtatták a Dsida utca nevét a megszállók Kolozsváron

Picasso ajándéka a sztálinistáknak

**"A Dsida név nagyon hasonlít az AIDS román megnevezésére" (SIDA), ezért a kolozsvári önkormányzat román képviselői "a lakosság kérésére" megváltoztatták az utca nevét, írja a kolozsvári Szabadság napilap.**

Az RMDSZ-es képviselők azt javasolták a polgármesternek, hogy amennyiben a névváltoztatásra sor kerül, az utca egy másik 20. századi erdélyi magyar költő

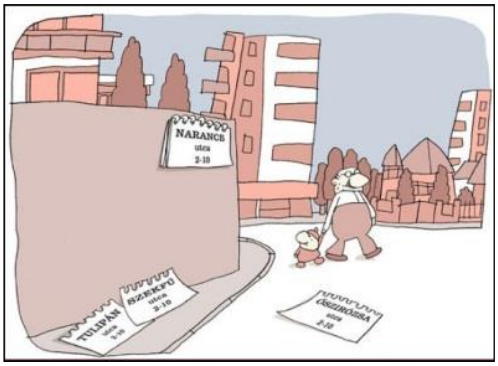


index 2011. október 9., vasárnap - Dénes.

Címlap | Belföld | Külföld | Bulvár | Gazdaság | Tech | Tudomár

Választás | Parlament | Szájbarágó | Budapest | Tegnapi újság | Rendszerválta

Budapest

## BKV: 21,5 millióba kerül az utcanévcsere

Városháza

2011.05.17. 07:15 - Tenczer Gábor

Tetszik 1E

**A héten helyezik ki az új Széll Kálmán tér és Elvis Presley park utcatáblákat, a BKV is folyamatosan cseréli a villamosok és buszok tábláit, a metró Széll Kálmán (Moszkva) téri állomása marad utoljára. A II. kerületnek 70 ezer forintba kerül a táblacsere, a BKV-nak 21,5 millióba.**

Bal-, jobb- és „középInternet” 2011-ben.

**Egy kutatási jelentésből (1997)**

Az át-, illetve visszakeresztelések vizsgálatát követően az elnevezések szemantikai töltetét, illetve ennek recepcióját vizsgálva (~300 fő), illetve egy általunk kidolgozott számítási rendszer segítségével a kapott eredményeket megkíséreltük általánosítani:

A kérdőíven a következő kérdés szerepelt:

Milyen jellegű benyomást, reflexiót, asszociációt váltanak ki Önből az alábbi utcanevek? Kérjük, hogy véleményét a megfelelő szám bekarikázásával jelezze a szavak alatt található skálán! Választáshoz a következő lehetőségek álltak rendelkezésre: nagyon negatív; negatív; semleges; pozitív; nagyon pozitív

Az utcanevek kiválasztásának a szempontjai.

Négy kategóriához tartozó utcanevek voltak megadva véletlen sorrendben, ezek

A) semlegesnek tekinthető elnevezések (Gyöngyvirág utca, Rózsa utca, Köztársaság utca, Alkotmány utca),
B) a kádári rendszer ideológiáját tükröző utcanevek (Béke utca, Úttörő utca, Barátság utca, Partizán utca),
C) munkásmozgalmi múlttal rendelkező személyek nevei (Ságvári Endre utca, Mező Imre utca),
D) a kádári rendszerben kiemelt jelentőségű ünneppel azonosítható név (Május 1. utca, Felszabadulás utca).

index 2009. február 2., hétfő - Karolina, Aida.

Címlap Külföld Bulvár Gazdaság Tech Tudor

Puf. Turul | Parlament | Szájbarágó | Budapest | Rendőri túlkapások | Tegn

Mégsem jönnek vissza a Kádár-kori utcák Hosszúheténybe

MTI

2009. 02. 01., 22:41 | Frissítve: 7 órája

Érvénytelen lett a régi, szocialista utcanevek visszaállításáról szóló népszavazás Hosszúhetényben. A kezdeményezők a személyes okiratok lecserélésének költségeit akarták megúszni. A referendum 800 ezer forintba került a községnek.

delmagyar.hu

2011. 10. 09. vasárnap - Dénes

Időjárás: 6°C

HÍREK SPORT PROGRAMOK EZ MILYEN! NŐI AUTÓ ÁLLÁS INGATLAN APRÓ SZOLG

Szeged | Kecskemét | Hódmezővásárhely | Makó | Szentes | Csongrád

Itt vagyok: Nyitólap > Hódmezővásárhely hírek > Kun Béla még kitart, Ságvári elesett

Kun Béla még kitart, Ságvári elesett

Ságvári helyett Széchenyi, Felszabadulás helyett István király, Marx helyett Búzavirág: tizenhat évvel a rendszerváltozás után átkeresztelte a kommunista nevű utcákat a képviselő-testület Székkutason. Az érintett lakók felháborodtak, Varga Sándor polgármester viszont azt mondta, lakossági igény nyomán döntöttek. Lehet, a vásárhelyi okmányiroda kitelepül a faluba, hogy áprilisig át tudják vezetni az igazolványokban az utcanévváltozást.

KOROM ANDRÁS - 2006.12.16. 14:19 Hozzászólok!

Háború, harc, támadás

**A vizsgálat részletes megállapításai (1997):**

A) A semlegesnek tekinthető virágnevekről elnevezett utcák (**Gyöngyvirág** utca, **Rózsa** utca) értékelése *pozitív*, illetve *igen pozitív*. 0,99 megbízhatósági szinten az elméleti valószínűsége annak, hogy az informáns paramétereivel rendelkező ilyen értékelést adjon 63-82 %.
A **Köztársaság** utcára a *semleges*, illetve a *pozitív* a jellemző, ami 71-88 százaléknak felel meg.
Az **Alkotmány** utca esetében viszont a nagy szórás jelent(het)i a vélemények megosztottságát.

B) A kádári rendszer ideológiáját tükröző utcanevek esetében (**Partizán** utca **Úttörő** utca, **Béke** utca, **Barátság** utca) a következő kép alakult ki. A **Partizán** utca fogadtatása *negatív*, illetve *semleges*. Annak az elméleti valószínűsége, hogy valaki így vélekedjen 63-82 %. Az **Úttörő** utcánál a *negatív*, *semleges* megítélés a jellemző (67-85 %). Nem várt eredményt hozott a **Béke** és a **Barátság** utca. Az előbbire nagy szórás jellemző, az utóbbira a *semleges* és *pozitív* jellemző.

C) A munkásmozgalmi múlttal rendelkező személyek neveit viselő utcák esetében a *semleges* hozzáállás dominál, (**Ságvári Endre** utca – 50-71 % , **Mező Imre** utca – 58-76 %).

D) A kádári rendszerben kiemelt jelentőségű ünneppel azonosítható utcanevek (**Május 1.** utca, **Felszabadulás** utca) megítélésében az *igen nagy szórás a jellemző*.

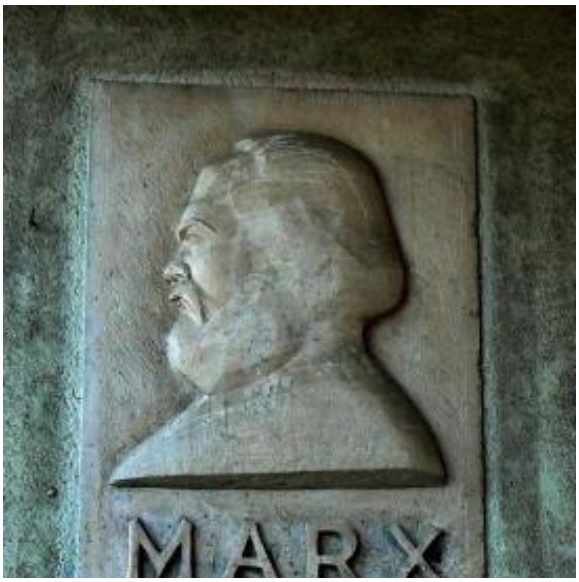


Marx dombormű (Kákonyi István alkotása, 1968) a visszakeresztelt Mars téren.
(A tér a katonai gyakorló térről kapta nevét és 1845 és 1945 között, majd napjainkban [2011] is ez a nevet viseli).

**Összegző megállapítások**

– Szeged város területén a regisztrált utcanév/közterület elnevezés változások mértéke megegyezik az országos átlagnak mondhatóval.
– Csongrád megye kis települései: a „szocialista" rendszer szimbólum rendszerét tükröző elnevezések nagyon lassan változtak.
– Egy születő és/vagy kialakítandó, átideologizálástól mentesebb társadalmi rend közfelfogását tükröző utcanév és közterület elnevezés rendszertől igen messze van a jelenkori magyar társadalom (1997).

*Korpuszok és módszerek:* irattári anyagok (Csongrád megye); terepmunka (Csongrád megye); kérdőíves felmérések (400 fő); önkormányzati jegyzőkönyvek; napilapok (466 cikk); szövegtani vizsgálatok; tartalomelemzés (Berelson 1952, Krippendorff 1995); TACT (*T*extual *A*nalysis *C*omputing *T*ools ); valószínűségszámítás módszerei.

Kirakat Budapesten 2007-ben.

**A JELEN (2011)**

| Régi név (utca/tér) | 1945 utáni új utcanév | Rendszerváltás utáni név | Változás 2011-ben |
|---|---|---|---|
| **Corvin köz** | Kisfaludi köz | Corvin köz | |
| **Dologház** | Szántó Kovács János | Dologház | |
| **Erdélyi** | | Erdélyi | Bauer Sándor |
| **Fecske** | Lévai Oszkár | Fecske | |
| **Karpenstein, Kőponty** | Karácsony Sándor | Karácsony Sándor | |
| **Kender** | Eszperantó | Auróra (lásd: fotó) | |
| **Köztemető út** | Mező Imre út | Fiumei út | |
| **Magdolna** | Koltói Anna | Magdolna | |
| **Német** | Bacsó Béla | Német | |
| **Orczy út** | Mező Imre út | Orczy út | |
| **Rökk Szilárd** | Somogyi Béla | Rökk Szilárd | |
| **Újvását, Tisza Kálmán tér** | Köztársaság tér | Köztársaság tér (lásd: fotó) | II. János Pál pápa tér |
| **Víg** | Pogány József | Víg | |
| **Zerge** | Makarenkó | Horánszky | |

Utcaátnevezések Budapesten, Józsefvárosban (VIII. kerület)

*Nagy J. Gábor nyomán*

**Az átnevezett utcák névadóinak rövid ismertetése**

**Szántó Kovács János** (1852 – 1908) földmunkás, a magyarországi-és hódmezővásárhelyi agrárszocialista mozgalom vezetője. Vezetésével alakult meg a hódmezővásárhelyi Általános Munkás Olvasóegylet és bontakozott ki az alföldi agrárszocialista mozgalom. Szociáldemokrata tevékenységért 5 év börtönre ítélték.

Lévai Oszkár (1890 – 1920) Szakszervezeti vezető. 1918-ban a Közalkalmazottak Szakszervezetének főtitkára, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg politikai megbízottja. 1920-ban halálra ítélték.

**Karácsony Sándor dr.** (1891 – 1952) pedagógus, filozófiai író, a Debreceni Egyetemen filozófia, pedagógia és a magyar nyelvészet doktorává avajták, egyetemi magántanár. A magyar filozófiai és pedagógiai gondolkodás egyik legeredetibb, de ugyanakkor sokszor szélsőségesen megítélt alakja. 1946-ban előbb Magyar Cserkészfiúk Szövetségének, majd a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség elnöke. Vallotta, hogy a nevelés fő tárgya az egyén, mi több, a személyiség, hogy a nevelés közösségi jellegű és csak akkor lehet sikeres, ha az egyéniség sértetlen marad, és ha megőrzi autonómiáját.

**Mező Imre** *Mehrel Izsák (*1905 –1956). Kommunista politikus, állampárti funkcionárius. 1956-ban a Köztársaság téri pártház ostroma alatt máig tisztázatlan körülmények között halálos lövést kapott. Tragikus halálát a kádári rendszer mitologizálta és propagandisztikus céljainak igazolására használta fel.

**Koltói Anna** *Kristóf Anna (*1891 –1944). Szociáldemokrata nőmozgalmi vezető, A Tanácsköztársaság idején tisztviselő, a rendszer bukása után két évig börtönben volt. 1941-től önkormányzati képviselő. 1944-ben a nyilasok meggyilkolják.

**Bacsó Béla** (1891 –1920) magyar szocialista író, újságíró. Szerkesztőtársával, Somogyi Bélával az Ostenburg-különítmény elhurcolta és 1920. február 17-én és agyonlőtte.

**Somogyi Béla** (1868 –1920). Újságíró, a Népszava szerkesztője, akit – a fehérterrort támadó cikkei miatt – szélsőjobboldali különítményesek gyilkoltak meg Somogyi Béla szerkesztőtársával együtt.

**Pogány József**, *Schwartz József* (1886 –1939). Politikus, újságíró, irodalomkritikus, a Tanácsköztársaság egyik népbiztosa, a Kommunista Internacionálé munkatársa, John Pepper néven az amerikai kommunista párt végrehajtó bizottságának tagja. A sztálini ú.n. nagy terror idejében, 1937-ben letartóztatták, majd kivégezték.

**Makarenko, A. Sz.** (1888 –1939) szovjet pedagógus, az ”új ember kovácsa”. Pedagógiai elméletét ”a közösségi nevelés elméleti és gyakorlati kérdéseit” fiatalkorú bűnözők számára fenntartott nevelőintézetekben (telepeken) fejlesztette ki. A marxista pedagógia egyik ikonja.

Budapest 2011. október 9.

„Magyarázkodó" Józsefváros (VIII. Kerület)

**KITEKINTÉS**

Kétnyelvű utcanévtáblák Szabadkán három fajta „helyesírással” (2011)

Gránitba vésett tájékoztatótáblák Moszkvában (2009). A rövid utcanévtörténet után az utolsó sorban mindig az eredeti utcanév visszaadásának a dátuma szerepel. Mennybemenetel köz, 1922-ben Sztankevics; Nagy Dmitrovka utca, 1937-ben Puskin; Vadász sor, 1961-ben Marx tér.

Oroszországi utcatáblák. Egy táblán a kommunista időszak régi és a visszakeresztelt "új" utcanevek.
A fotókat készítette Artyemij Lebegyev (Артемий Лебедев) 2011. (A szerző engedélyével)

**FORRÁSOK**

BIRK 1996. Birk Zoltán 1996. Az utcanevek és változásaik társadalmi jelentése, In: *Jel–Kép*. 4. 55–67.
KISS 2007. Kiss Gábor Gergely: Elcsatolt városok nevét őrző szegedi utcák. *delmagyar.hu* 2007.06.05.
SzMJV. A posterhez felhasználtuk többek között a Szeged Megyei Jogú Város Városrendezési és Építésügyi Iroda Műszaki Nyilvántartási és Információs Iroda részletes kimutatásait (Szeged Megyei Jogú Város Városrendezési és Építésügyi Iroda: Szeged város 1990–92 években megváltozott és keletkezett utcanevei, Szeged, 1992) és Szeged, Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1920, 1992 térképeket.
TÓTH 1998[1]. Tóth Szergej: A hatalom logikája: birtokolni az utcaneveket. Megjegyzések a toponímák változtatásaihoz szegedi nézőpontból. In: *Szeged* folyóirat, február, 5–11. [Társszerző: Zánthó Róbert];
TÓTH 1998[2]. Tóth Szergej: Az utcaátnevezések „stilisztikája". Egy felmérés margójára. In: *Nyelv – stílus – irodalom*. Budapest. 566–72.;
TÓTH 1999. Tóth Szergej: Az utcaátnevezések fogadtatása Szegeden. In: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. Szombathely. Szombathely, 283–6.;
TÓTH 2011. Tóth Szergej: Nyelv, kép, hatalom. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó.
ДОМ-СТРАНИЦА АРТЕМИЯ ЛЕБЕДЕВА (Artyemij Lebegyev honlapja). 2011. Пришел, увидел. www.tema.ru/travel/
JÓZSEFVÁROS ANNO (Nagy J. Gábor): jozsefvarosanno.blogspot.com/
hu.wikipedia.org
A külön nem jelzett fotókat a szerző készítette.

**ÚJVÁRI EDIT**
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet
*ued@jgypk.u-szeged.hu*

# Egy ókeresztény jelkép a birodalmi politikában

***Kulcsszók:*** *szemiotika, krisztogram, római hadijelvények, érme*

Az ókeresztény korszak legmeghatározóbb valláspolitikai fordulata a vallási türelmi rendelethez, a 313-ban Constantinus (ur. 306–337) és Licinius (ur. 308–324) társcsászárok által kiadott Mediolanumi (Milánói) Edictumhoz kötődik. Ezzel a keresztény egyház nem csupán a Római birodalom egyik legális vallásává vált a megelőző, Diocletianus-korszak (ur. 284–305) keresztényüldözéseit követően, hanem a császári támogatás következtében az egyetemes (katholikosz) egyház a császárság szövetségeseként, privilegizált helyzetbe emelkedett, még tovább erősödhetett, terjeszkedhetett. Az egyházi elöljárók közterhek alóli felmentését elrendelő császári levél a katolikus egyház kiváltságait a következőképpen indokolta: „Ha ugyanis nagyon nagy imádást mutatnak be az istenségnek, úgy látszik, ez a legnagyobb hasznára válik a közügyeknek*."* (*Euszebiosz Egyháztörténete* X.7.) A 325-ben összeülő első egyetemes zsinatot Niceában Constantinus császár nyitotta meg, és erőteljesen ösztönözte a keresztény teológiai elvek egységesítését, az egyházi belviszályokat okozó dogmatikai (ariánus) viták lezárását.

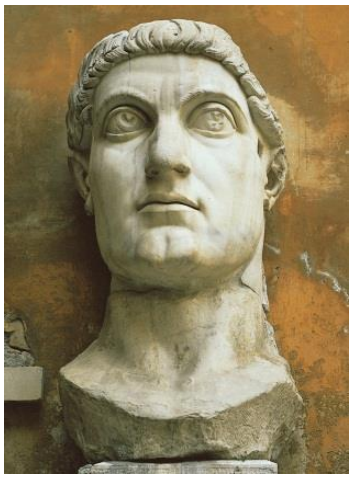

Constantinus császár 315 k. készült kolosszális szobrának töredéke.

A fordulat mind Constantinus valláspolitikájára, mind a keresztény egyház szerepére értendő. Ceasareai Euszebiosz püspök, Constantinus történetírója megfogalmazásában „…a győzelemhozó jelet [feltehetően a krisztogramot] a székesfővárosban hatalmas győzelmi jelvényként állíttatta fel, **egyértelműen, mint a római uralom eltörölhetetlen megmentő jelvényét,** s az egész királyság oltalmazóját." (*Vita Constantini,* 9.) Ezt a valláspolitikai fordulatot fejezi ki az ókeresztény betűszimbólum, a krisztogram 4. századtól kezdődő, római hadijelvényként való alkalmazása, a labarum (a dárdanyelet keresztező rúdról függő, négyzet alakú kis lobogó) tetejére helyezett ☧ motívum, amely a római hadsereg legyőzhetetlenségét, a birodalom erejét, az isteni támogatást élvező császári hatalmat hirdette. **A krisztogram eredetileg az ókeresztény korszak egyik leggyakoribb ikonográfiai motívuma**, a görög **ΧΡΙΣΤΟΣ** (Krisztus, héb. Messiás 'felkent') szó kezdőbetűiből kialakított **X** (khi) **P** (rho) betűszimbólum: ☧ krisztogram. Latin szövegkörnyezetben is a görög betűkből alkotott betűszimbólumot alkalmazták.

A ☧ krisztogram a 4. századi valláspolitikai fordulat előtt a *katakombák keresztény sírkövein, falfestményeken, szarkofágdombortűveken, mécseseken, graffitókon* szerepelt számos változatban, más ókeresztény jelképekkel (galamb, hal, horgony, bárány stb.) együtt.

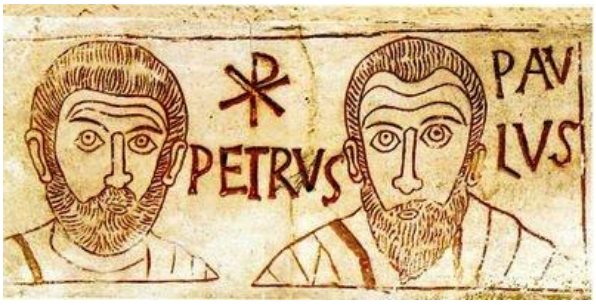

3–4. századi ókeresztény sírkővésetek római katakombákból.

A **P** (rho) betűt gyakran a T (tau) betűvel, vagy a kereszt-formával ötvözték (sztaurogram: ☩ ); olykor kiegészítették az A –ω jelekkel, a görög ábécé első és utolsó betűivel, utalva ezzel Krisztus és az Úr egylényegűségének teológiai tanára („alfa és az ómega, a kezdet és a vég” Jel 1,8; 21,6; 22,13). A diadalkoszorúba foglalt krisztogram a mártírok dicsőségét és a feltámadást jelképezte. A körívvel határolt, sugárszerűen kifelé áradó betűk napszim-

bólumként is értelmezhetőek, amely Krisztusnak a fénnyel, való azonosításán alapul („Én vagyok a világ világossága.” Jn 8,12).

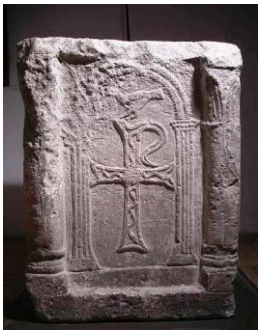

Agyag olajmécses, római sírkő véset; galliai szarkofágdombormű a krisztogram változataival. A 4. század elején épített Aquileai bazilika padlómozaikjának egyik részlete, a Theodore püspököt dicsőítő köríves feliratának díszítő motívuma is a krisztogram.

4. századi falfestmény a Priscilla katakombából imádkozó női figurával (orante; vélhetően Szűz Mária a gyermekkel), baloldalon krisztogram. Bronz sztaurogram (tau-rho) az A–ω betűkkel, 4. század.

A constantinusi fordulatot követően a reprezentatív, monumentális egyházi művészetben, a birodalom-szerte épülő bazilikákban és a köznapi tárgyakon is gyakori motívummá vált, a szarkofágokon, mozaikdíszítéseken, bronzplasztikákon és üvegedényeken egyaránt alkalmazták. A császári támogatást élvező keresztény egyház térítő tevékenysége a Római birodalomban felgyorsulhatott a 4. században, 380-ban pedig I. Theodosius császár azzal teljesítette be folyamatot, hogy az ún. pogány kultuszokat betiltatta, és a kereszténységet kizárólagos állam-vallássá nyilvánította. Nem csak a birodalmi központokban, Rómában, Konstantinápolyban, Ravennában, hanem a birodalom valamennyi provinciájában széles körben elterjedtek a keresztény jelképek, köztük a krisztogram.

Koszorúba foglalt krisztogram helyettesíti Jézus testét a keresztre feszítés ábrázolásán a 4. századi Passió-szarkofágon. A 4. század második felében készített aranyozott üvegtál, és ugyanennek az ikonográfiai típusnak egy bronz kisplasztikai változata (lámpásdísz) Péter és Pál apostol figurájával és a krisztogrammal.

A 4. századi római Péter-Pál-kultusz kegytárgyainak jellegzetes, központi motívuma a ☧ krisztogram, amely jelzi a római püspökség apostoli alapítását igazoló, a hagyomány szerint Rómában kivégzett Péter († 67 k.) és Pál († 62 k.) apostolok tiszteletét, különösen Damasus pápa uralkodása (ur. 366–384) alatt felerősödő kultuszát. Az „apostolfejedelmek" sírja zarándokhellyé vált, kultuszuk a római püspökség/pápaság kereszténységen belüli privilegizált helyzetét hivatott bizonyítani, Damasus megfogalmazásában: „bár kelet küldte az apostolokat, mártíromságuk értéke miatt Róma több jogot szerzett ahhoz, hogy polgárainak tekintse."

Egy 4. századi keresztény előkelő villájának (St. Mary Villa, Dorset, Anglia) padlómozaikján Krisztus feje és a krisztogram együttes ábrázolása a szoláris istenségeket fénykoszorúval ábrázoló ikonográfiai hagyományokat idézi. Koszorúval övezett krisztogram a Galla Placidia maozóleum mozaikképén, Ravenna, 430 k. Albenga 5. századi keresztelőkápolnájának 6. században készült mozaikképe a koncentrikus kompozícióba rendezett, háromszoros krisztogrammal, amely a Szentháromság teológiai elvét is reprezentálja; a krisztogramot övező tizenkét galamb az apostolok jelképe.

Krisztogramok a pécsi 4. századi ókeresztény sírkamrákban: falfestmény a Péter-Pál sírkamra északi falán; bronzlámpás töredéke. Theodorus püspök 5. században készült szarkofágja Ravennában, különböző krisztogramokkal, amelyekhez a páva és a szőlő keresztény jelentéseit társították. Angliában, a Lullingstone-i római villa 4. századi falfreskójának szintén a ☧ a központi motívuma.

**A krisztogram politikai célú alkalmazása, a római császári hatalom és a hadsereg szakrális legitimációját hirdető ikonográfiai motívum** alkalmazása Constantinus valláspolitikai fordulatához kötődik. Bár a császár és a birodalom védelmezője a 310-es években még a „győzedelmes Nap" volt, ennek ikonográfiai ábrázolását fokozatosan felváltották a keresztény jelképek, mindenekelőtt a krisztogram.

Constantinus 310-ben vert érmén hátlapján még a *Sol Invictus* ('Legyőzhetetlen Nap') sugárdíszes fejékkel ábrázolt figurája látható, 313-os érme-előlapon pedig a császár isteni támogatójaként jelenik meg a napistenség figurája, amelynek kultusza a 3. századtól császári támogatást élvezett (Aurelianus császár 270-ben tette államvallássá a szoláris monoteizmust). Ezen az érmén Constantinus pajzsán a napisten az antik ikonográfiában jellegzetes négylovas hintón látható.

A krisztogram császári hatalommal összefonódó ábrázolásának alapja az a legenda, amelyet Lactantius és Ceasareai Euszebiosz is (némileg eltérő módon) ismertetnek történeti írásaikban. Lactantius 317 k. készült *De mortibus persecutorum* ('Az üldözők haláláról') című műve szerint Constantinust Galliában érte a látomás és a győzelem ígérete. Euszebiosz 337-es Constantinus életrajza szerint 312. október 28-án, Rómától északra, a Maxentius császár ellen vívott Milvius hídi ütközet előtt látta azt a csodás égi jelenést, amely a hagyomány szerint a krisztogram volt, valamint ígéretet hallott: „In hoc signo vinces" ('E jelben győzni fogsz!'), amelyet a keresztény Isten támogató erejeként, győzelme, császárrá emelkedése zálogaként értelmeztek a keresztény történetírók. A

látomást követően a császár elrendelte, hogy katonái Krisztus jelével vonuljanak hadba, majd a túlerővel szemben győzött. A Római birodalomban vallásszabadságot biztosító *Mediolanumi edictum* (313) kiadására és a keresztény egyház támogatására ez a Krisztus segítségének tulajdonított győzelem késztette Constantinust, valamint akkori szövetségesét, Liciniust.

Birodalmi sas (Jupiter-szimbólum) a római légiók jellegzetes hadijelvénye, vexillum-dísze. A vexillum lándzsanyélre tűzött, vörös szövetből és csúcsdíszből, ált. sas motívumból álló hadizászló. A labarum Constantinus császár katonai zászlója, krisztogrammal ékesített hadijelvény.

Római hadijelvények: Nero-kori denarius hátlapja 67-ből; Licinius érméjének hátlapja 313-ból, középen a birodalmi sassal díszített vexillum.

Az érméken – a római vexillum új, keresztény jelű formájaként – Constantinus korától a krisztogrammal ékesített labarum jellegzetes motívummá vált.

A császári hatalommal összefüggésben elsőként Constantinus 315-ben Ticinumban kiadott ezüstérmének előlapján jelent meg egy kis méretű krisztogram, sisakdíszként, valamint a pajzs-motívum (amely a mitikus erede-

tű római jelképet, a Romulust és Remust szoptató anyafarkast ábrázolja) fölött gömbbel kombinált latin kereszt látható. A 330-ban alapított új keresztény főváros pénzverdéjében készült pénzérme hátlapján viszont már központi motívum a krisztogrammal díszített labarum, amely kígyót döf át. Ez az ikonográfia az egykori társcsászár, az immár ellenséggé vált Licinius fölötti 324. évi győzelemre utal: a ☧ jellel ellátott császári zászló a pogányság kígyóját döfi keresztül. A constantinusi labarum, a csúcsán krisztogrammal díszített római hadijelvény ábrázolása a 330-as évektől számos bronzérmén megjelent, amely a római politikai, katonai hatalom és a kereszténység szövetségét bizonyítja.

Constantinus 337-ben és 350-ben kiadott pénzérméinek hátlapja különböző, krisztogramokkal díszített labarum ábrázolásokkal. Egy 334-ben kiadott bronz érme hátlapján a római totemisztikus-mitikus állami és a keresztény jelkép sajátos együttese jelenik meg: a Romulust és Remust tápláló anyafarkas fölött a jellegzetes (más, azonos ikonográfiai motívumot követő érméken is jelenlévő) csillagmotívumok között a ☧-jel.

A Constantinus uralkodását követő időszakban (Julianus császár [ur. 361–363] restaurációs valláspolitikáját leszámítva) a krisztogram római, majd bizánci érméken való alkalmazása a késő antikvitás és a kora-középkor évszázadaiban végig jellegzetes maradt.

Flavius Magnus Magnentius, a római császári cím bitorlójának 350-ben kiadott érme-hátlapja a krisztogram jelképpel.

Valentinianus (ur. 364-378) császár korabeli érmék hátlapján krisztogramos labarumot és Nikét tartó figura; valamint Niké, ☧-jellel. Aelia Pulcheria, II. Theodosius nővérének Konstantinápolyban készíttetett arany érme-hátlapja a dicskoszorúba foglalt krisztogrammal a 410-es évek második feléből.

Honorius nyugatrómai császár (ur. 395–423) ábrázolása az ún. Probus-diptychonon (Aosta, Székesegyházi kincstár). A dicsfénnyel, római katonai öltözetben ábrázolt császár baljában globuszt, rajta dicskoszorút tartó Niké/Victoria szobrot, jobbjában labarumot tart, melynek felirata: „IN NOMINE XPI VINCAS SEMPER" (Krisztus nevében mindig győzz!') tetején ☧-jel. Justinianus császár (ur. 527–565) testőrei krisztogramos pajzzsal (Ravenna, San Vitale, 546 k.)

A krisztogram tehát ókeresztény szimbólumként a római császári politika hatalmi és katonai jelképévé is vált, érzékeltetve azt a nagy horderejű, bonyolult folyamatot, amely a római valláspolitikában és a keresztény egyháztörténetben a 4. század során lezajlott.

**IRODALOM**

ALFÖLDI ANDRÁS 2005. *Keresztény császárok, pogány Róma*. Gödöllő, Attraktor.
BRANDT, HARTWIN 2007. *Nagy Konstantin*. Budapest, Gabo.
BUGÁR M. ISTVÁN (szerk.) 2004. *Szakrális képzőművészet a keresztény ókorban*. I-II. Forrásgyűjtemény. Budapest, Paulus Hungarus, Kairosz Kiadó.
CHADWICK, HENRY 1999. *A korai egyház*. Budapest, Osiris Kiadó.
EUSZEBIOSZ 1983. *Egyháztörténete*. Budapest, Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
GRABAR, ANDRÉ 1961. *Christian Iconography. A Study of Its Origins*. Princeton University Press.
HAVAS LÁSZLÓ, HEGYI W. GYÖRGY, SZABÓ EDIT 2006. *Római történelem*. Budapest, Osiris.
HAVAS LÁSZLÓ, NÉMETH GYÖRGY, SZABÓ EDIT 2001. *Római történeti kézikönyv*. Budapest, Korona Kiadó.
KIRSCHBAUM, ENGELBERT 1968-1972. *Lexikon der christlichen Ikonographie. I–IV*. Freiburg, Herder.
KIRSCHBAUM, ENGELBERT 1987. *Az apostolfejedelmek sírjai.* Budapest, Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
POZSÁRKÓ CSABA 2002. A világörökségi krisztogram kapcsán. In *Pécsi Szemle*, 2002. Nyár, 2-4.
SÁGHY MARIANNE 2003. *Versek és vértanúk. A római mártírkultusz Damasus pápa korában.* Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz.
VANYÓ LÁSZLÓ 2000. *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Budapest, Jel Kiadó.
VANYÓ LÁSZLÓ 2000 *Az ókeresztény egyház irodalma.* I., Budapest, Jel Kiadó.
ZIEHR, WILHELM 1998. *A kereszt. Jelkép és valóság.* Budapest, Helikon Kiadó.
http://www.constantinethegreatcoins.com/
http://www.forumancientcoins.com
http://www.beastcoins.com/RomanImperial/VI/Rome/Rome.htm
http://www.beastcoins.com/Collections/Midwest-Christianity/Midwest-Christian.htm
http://www.ancientcoins.ca

Műhelyindító előadás

**SZŰCS TIBOR**
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Hungarológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Szeminárium, Pécs
*szucs.tibor@pte.hu*

# Szempontok a nyelvkönyvszövegek életszerű változatosságához (Változatok és változatosság – magyarul külföldieknek)

***Kulcsszók:*** *nyelvváltozatok, autentikus tananyagok, kultúraközvetítés, reáliák, hungarológia*

0. E műhely vezérgondolata sokkal összetettebb annál, hogysem negyedórában akár még csak vázolni is lehetne egyes összefüggéseit. Ezért inkább először futólag és tézisszerűen néhány föltehetően mindannyiunkat foglalkoztató **kérdésfölvetést**, majd pedig egy-két általam külön is **kiemelt szempontot** kínálok fel a vita számára.

1. Kiindulásul bizonyára egyetérthetünk abban, hogy a társadalmi és a nyelvi változásoknak valamilyen mértékig mindenkor tükröződniük kell **a magyar mint idegen nyelv hungarológiai igényű tananyagaiban**. A nyelv és a kultúra közvetítéséhez általában szükséges viszonylagos állandóság biztosítását és a hiteles (autentikus) életszerűséghez kívánatos változ(tat)ás megjelenítését megfelelő (optimális) arányban célszerű érvényesíteni. Milyen mértékben érdemes és célszerű tehát a tananyagokban az interkulturalitás igényeihez is igazodó ország-, illetve magyarságismereti témák aktualizálására, a kisebb-nagyobb léptékű társadalmi változások követésére, valamint mindennek nyelvi leképezésére törekedni (egészében az alakulóban lévő élőnyelvi szókincs stílusrétegeit illetően, különös tekintettel a szlengre)? Az újdonság elevenségének varázsával ható és egyben a folyamatos elavulásnak, cserélődésnek kitett neologizmusoknak is megvan a maguk helye a szituatív-kommunikatív nyelvoktatásban. Régi és új magyar reáliákkal (mint a folyamatosan megőrizve változó kultúra nyelvileg megkövült, illetve napjainkban rögzülő rétegeivel) általában is folyamatosan számolnunk kell.

A külföldi nyelvtanulók különféle indíttatású szükségleteinek és az egyes oktatóhelyek ugyancsak eltérő helyi igényeinek összehangolása igazi kihívás a nyelvtanár számára. Képesek-e az eleve hosszabb távra íródó nyelvkönyvek önmagukban mindennek megfelelni? A lépéstartáshoz korábban – hagyományos módon – áthidaló megoldást jelenthettek a saját (tanári-helyi) összeállítású kiegészítő segédanyagok. Manapság egy újabb nyomtatott műfaj, a „tanfolyóirat" (pl. *Magyarul tanulo/ók*) megjelenése mellett tálcán kínálkozik az új elektronikus kommunikációs felületek nyelvoktatói bevonása (a maga lehetőségeivel és korlátaival).

Az internetes tananyagok multimédiás, interaktív formái máris jelen vannak, ám az informatikai eszközök nyújtotta digitális tananyagok, illetve az *eLearning* alkalmazásának hatásait még föl sem tudtuk mérni, távlatait pedig igazából még be sem láthatjuk. Fogadtatásában igen széles a skála – a tanári/tanulói idegenkedéstől a fenntartás nélküli alkalmazásig. S a viszonylagos idegenkedésben nyilvánvalóan megfogalmazódik a személyes tanár–diák kapcsolat hiányérzete is. Ma persze már nem ritkaság a virtuálisan egyénített (páros vagy kiscsoportos) nyelvoktatás a számítógépes tanár–diák kommunikációban (e-mailes levelezés stb. formájában), s kezdhetjük is érzékelni annak nyelvezetet alakító vonzatait, amely a norma és a stílus fellazulásával nem mindig kedvezőek éppen a nyelvpedagógiában. A technikai kérdéseken túl a változásokban számolni kell a globális nyelvi tendenciák magyar leképeződésével is. Építhetünk-e olyan jótékony hatásokra pl. az angol nyelvi és kulturális imperializmus mai terjeszkedésekor, mint amiként általában a korábban nyelvünkbe került idegen szavak és jövevényszavak esetében támaszkodhatunk már kezdő szinten e könnyebben elsajátítható lexikai réteg áthidaló megoldásaira – még az ún. hamis barátok csapdáival együtt is?

2. Bő húsz évvel ezelőtt még nem is sejtettük, illetve érzékeltük, hogy a hirtelen megindult gyökeres társadalmi változásokkal és az európai nyitással együtt az **informatika** ugyancsak föllendülő forradalmasodása is kezdetét vette. Ennek megélésének első éveiben, müncheni lektorságom idején még be kellett érnem az akkor rendelkezésre álló szűkös tananyagválasztékkal, s a hagyományos nyomtatott anyagok mellett még éppen csak megindulóban voltak a különféle egyéb ígéretes szemléltetési lehetőségek (néhány korszerűbb nyelvkönyv, a *Hungarolingua* kísérő anyagai, a tévés nyelvtanfolyamok, egyáltalán a parabolával világszerte fogható Duna TV), de akkoriban magam még nem élvezhettem a multimédiás formák hasznosítását és az internet adta elektronikus hozzáférés sokszínű frissességét. Azóta azonban sorra jelentek meg tényleg korszerűnek nevezhető nyomtatott nyelvkönyvek is (munkafüzetekkel és komplex szemléltetést kínáló multimédiás mellékleteikkel), s az internetnek köszönhetően egyre inkább teret hódítanak a nyelvváltozatok gazdagságát hordozó, frissen autentikus elektronikus tananyagok.

2.1. Az 1997-es budapesti MANYE-kongresszuson éppen a hungarológia **interkulturális** nyitottságáról szólottam (Szűcs 1997: I. 149–151).

A társadalmi-politikai fordulat után és az ezredforduló közelében elvárható korszerűséget és megújulást hangsúlyozva – az újabb európai kihívásokra reagálva, amelyek a belterjesség helyett a kapcsolódás, a bezárkózás helyett a kitekintés igényével ösztönzik a hungarológiát mint nyelvünk és kultúránk elválaszthatatlanul egységes közvetítését a kívánatos nyitottságra.

Ma is úgy látom, hogy az összefüggések mozgósításában egyaránt számolnunk kell a nyelvoktatásban a kontrasztív, kommunikatív és kognitív szemlélet közös funkcionalitásával, valamint a kultúraközvetítésben a komparatisztikai-interkulturális megközelítés szemiotikai tágasságával, s közös nevezőként a pragmatika dominanciájával. Ebben a széles keretben válik értelmezhetővé és kezelhetővé a társadalmi változások nyelvhasználati és kulturális leképeződése, illetve az ennek megfelelően korszerű nyelv- és kultúraközvetítés (vö. Szili 2005).

Ekként érhető tetten európaiságunk és magyarságunk egysége, illetve regionális beágyazottságunk is. Így lehet hiteles a hétköznapi országismeret, a mindennapos magyarságkép (vö. Bori–Masát 2008), s ebben a szociolingvisztika manapság hasznos ösztönzéssel szolgálhat az interkulturálisan kontrasztív-komparatív pragmatika alapjaira helyezett tananyagok kidolgozásához. Mindeközben szem előtt kell tartanunk, hogy – areális tekintetben európai helyünket illetően – **nyelvünk *sziget*, kultúránk *híd***.

2.2. Az említett téma kapcsán, 15 évvel ezelőtt még a „jövő zenéjeként" vizionáltam (Szűcs 1997), ma viszont már lehetővé is tenné korunk technikai-informatikai előrehaladottsága egy multimediálisan, illetve elektronikusan illusztrált és akár interaktív módon is használható kommunikációs „szó- és kifejezéstár" mint **pragmatikai helyzetgyűjtemény** elkészítését, amely interlingválisan és interkulturálisan, áttekinthetően rendszerezett elérési úton és könnyen kezelhető formában, tipikus szupraszegmentális és nonverbális kommunikációval kísért minidialógusok, illetve beszédaktusok köré csoportosítva rögzítené a társalgási fordulatokat, szövegtöredékeket, a hozzájuk tartozó prozodémákat és az ezeket kísérő vagy helyettesítő testbeszédet. Ezekről az egységekben összekapcsolódó vagy összetartozó szegmentumokról, egyúttal a metakommunikáció jeleiről és jelkomplexumairól többnyelvű feliratozás nyújthatna egyértelműsítő interpretációs támaszt, valamint utalást a más nyelvekben szokásos megfelelőkre, amelyeket ugyancsak célszerű lenne vagy ugyanott, vagy egyszerű programkapcsolási művelettel elérhető helyen, hasonlóképpen teljes életszerű szemléltetéssel tárolni, azaz az autentikus ekvivalenciát efféle újszerű „pragmatikai-lexikográfiai" megoldással megjeleníteni.

Nyomtatott formában egy ideje máris eleve rendelkezésre áll viszonylag gazdag szakirodalom az összehasonlító kultúra- és kommunikációkutatás körében – akár európai vonatkozásban, akár Európát például az arab vagy főként a távol-keleti világgal egybevető szembesítésben. Ezeket az etnoszemiotikai, kulturális antropológiai, kommunikációelméleti vagy szociolingvisztikai írásokat gyakran kíséri is állóképszerű szemléltetés, illetve egyezményes jelölési technika. Mindez kitűnő kiindulású alap lehetne az említett multimediális rendszerezéshez, amelyre viszont – legalábbis magyar vonatkozásban – tudomásom szerint még nemigen van példa. A megszokott szócikkek analógiájára olyan elektronikus megoldású „helyzetcikkekre", multimediális lexikonegységekre gondolok, mint helyeslés, rosszallás (pl. bosszankodás), kapcsolatfelvétel (idegen járókelő vagy akár ismert társaságbeli személy megszólítása), köszönetnyilvánítás és válasz, bocsánatkérés és válasz, mentegetőzés és válasz, elutasí-

tás (föltételezés, álláspont vagy kínálás visszautasítása) és reakció, rendre vagy csendre intés, odahívás (ismerős, idegen és a felszolgáló szólítása), sajnálkozás, vigasztalás, biztatás, jókívánságok, tanácstalanság, titkolózás, fenyegetés stb., stb. Ezeknek a beszédhelyzeteknek megvannak a maguk nyelvi fordulatai, prozodémái, s többnyire szintén jellemző nyelven kívüli eszköztára, amelyek kultúránként ugyancsak mutathatnak eltéréseket (vö. Szili 2004).

Mindennek történetileg és társadalmilag, nyelvrétegenként vagy korosztályonként változó nyelvi és nyelven kívüli, illetve metakommunikációs tényezőin túl maguk a társalgási témák is jellemzőek lehetnek bizonyos esetekben, s mint tudjuk, jó szándékú igyekezetünk, őszinte közeledésünk, spontán közlékenységünk könnyen átcsaphat az ellenkező, nem kívánatos perlokúciós hatásba, ha például illetlen kérdésnek, bizalmaskodásnak, tolakodásnak, kényes témának vagy kifejezetten tabu feszegetésének minősül egy másik kultúrkörben.

Talán ennél is gyakrabban azonban éppen a jelzett szupraszegmentális, paralingvális és nonverbális jelkomplexumok helytelen értelmezése vagy hiányos ismerete vezet kellemetlen félreértésekhez. Köztudott, hogy távolabbi kultúrák között jelentős eltérésekkel kell számolni a proxemikában (főként a térköz és az érintés tekintetében), valamint a paranyelvi tartományban (suttogás, köhintés, mormogás, csettintés stb.). Az igazából nyelvi, a beszédre szupraszegmentálisan rárakódó, analóg kódolású prozódiai eszközök pedig kétarcúságuk miatt is külön figyelmet érdemelnek: elvonatkoztatott szinten, ikonikus vagy indexikus jellegüknél fogva számos univerzálészerű egyezést mutathatnak, s a konkrét helyzetek szintjén is egyéniségtől és lelkiállapottól függően tükröződő motiváltság fejeződik ki bennük, másrészt viszont nyelvspecifikusan rögződött, s ezzel bizonyos mértékig digitalizálódott vonásaik is vannak.

2.3. A következőkben röviden jelzem, hogy a nyelvet és a kultúrát a változásban is együttesen kezelve ugyancsak megnő a jelentősége egy másik lexikográfiai segédanyagnak, a korszerű **kulturális szótár**nak. Bart István (2000) magyar kulturális szótára (többnyelvű kiadásában) voltaképpen elemi reáliaszótár Magyarországról, a magyarokról, mindennapi kultúránkról. Hiánypótló igénnyel született meg az ezredfordulón, egészében még mindig frissnek hat, ám érdemes volna mind korábbi művelődéstörténetünk, mind a mai fejlemények terén bővíteni és kiegészíteni lexikográfiai tételeit, címszószerű bejegyzéseit. A nyelvünk és kultúránk szerves egységéről tanúskodó nyelvi konzervek, nyelvi kövületek az eleven nyelvoktatás és az ekvivalencia hiányával küszködő fordítási gyakorlat számára egyaránt érdekes színfoltot, izgalmas kihívást jelentenek (vö. Burget 2008; Fazekas 1999). S hogy még e nyelvi konzervek is kulturálisan rétegzett történeti sorozatban váltakoznak, miközben jelentésük időszerű marad, elég csak egyes reáliák elértéktelenedést kifejező frazeologizmusaira utalni: *fabatkát sem ér, nem ér egy lyukas garast sem, filléres gondjai vannak*, s nemsokára jöhet a pénzforgalomból immár kivont egy és két *forintos*.

2.4. Végezetül még egy szempontot kiemelnék. Egy bizonyos: a korral való haladás igényének megfelelően – a nyitottságból és a felgyorsult friss hozzáférési lehetőségekből fakadóan is – még fokozottabb az autentikus tananyagok elvárása. Ez pedig könnyen átértékelheti a klasszikusan vett négy nyelvi készség jelentőségének belső arányait (Alderson–Clapham–Wall 1995), azaz fölértékelheti **a hallott és olvasott szöveg megértését** mint hagyományosan passzívnak tekintett készségeket, hiszen a nyelvi kulcsot éppen ezek kínálják a változó társadalmi-kulturális körülmények, illetve a velük együtt változó nyelvhasználat követéséhez.

Mindennek kielégítésére a hitelesen életszerű tananyagszövegek azonban természetesen továbbra sem csak a mindennapi kommunikáció frissen eleven mintáiból meríthetnek, hanem az e változékonyságot közvetlenül tükröző nyelvi adatokon túl továbbra is szükség van a változásokat közvetettebben, áttételesebben leképező, az elsajátítandó nyelvi norma viszonylagos állandóságát tartósabban képviselő publicisztikai, tudományos és szépirodalmi stílusregiszter igényes és persze ugyancsak autentikus szövegeire is.

A jelen fölvetésben ebben a szellemben kitüntetett figyelmet érdemel a magyaroktatás és a magyar nyelvvizsga két – újabban joggal fölértékelődött – összetevője, a hagyományosan passzív készségnek tekintett szövegértés két változata (ti. a hallott és az olvasott szöveg megértése).

A korábbi évtizedek nyelvpedagógiai hagyománya szerint inkább aktív–passzív sorrendű megalapozáshoz képest – oktatástörténetileg tekintve – nem feltétlenül hasonló tanulsággal szolgál a nyelvkönyvi kidolgozottság sorrendisége az írott oldalon: a hagyományos nyelvtanítás ugyanis kezdettől fogva nagyobb jelentőséget tulajdonított az *olvasmány*oknak (eredetileg a klasszikus nyelveken iskolázódva az irodalmilag autentikus szövegek olvasásá-

nak és feldolgozásának), s ehhez a mintához igyekezett igazítani azután a saját írásproduktumok, a *fogalmazás* igényes stíluskövetelményeit is. Ami viszont ezen belül a megcélzott regisztert illeti, máris érzékelhető a pregnáns különbség a múltbeli törekvések és a jelen tendenciái között, hiszen ma egyre inkább a mindennapi élő nyelvhasználat feszesebb és lazább stílusrétegei (például konkrétan egyfelől a publicisztikai-közéleti és másfelől a magánlevél között feszülő skála írott változatai) alkotják az autentikusnak tekintett kortárs szövegminták prototípusát. Emellett persze továbbra sem szabad elhanyagolni az irodalmi értékű szövegeknek a nyelvoktatásba történő beillesztését.

A távlati cél természetesen az, hogy az irányított megközelítés és feldolgozás tanulságaival gazdagodván a nyelvtanuló aztán képes legyen majd külső támasz nélkül, önállóan is eredeti szövegek befogadására. Az irodalmi, publicisztikai és tudományos-ismeretterjesztő műfajú szövegek egyben arra is kiválóan alkalmasak, hogy az autentikus igényesség színvonalán képviseljék a nyelv és a kultúra szerves egységének vonzó és élvezetes elevenségét. Ezzel az ismételten ugyancsak igényes célkitűzéssel nem is szabad valamilyen minimális programra korlátozódni vagy ilyesminél leragadni, hanem kellő nagyvonalúsággal inkább célszerű e téren is elébe menni a mindenkori elvárásoknak és szintbeli adottságoknak, hogy minél előbb beavathassuk a nyelvtanulót a művészi szöveg nyelvi rejtelmeibe.

A nyelvhasználat- és beszédaktus-központú funkcionális eljárás ezért nem is nyelvtani és fordítási tesztekben gondolkodik, hanem magát a stílusregiszter szerint árnyalt autentikus szöveget állítja előtérbe, s azt méri és értékeli, hogy a vizsgázó hogyan tud az ezzel kapcsolatos kommunikatív követelményeknek hatékonyan és egyben életszerűen megfelelni.

Ekként tehát nemcsak a nyelvoktatásban, hanem az azzal lépést tartó mérés során is a kommunikatív kompetencia megcélzásával kell közelítenünk a nyelvi kompetencia felé (vö. Huszti 2002). Ebből következően meghatározó jelentőséget tulajdoníthatunk a szituációban kiteljesedő, pragmatikai vezérlésű és a szemantikailag kontextuális érvényű, a szövegszerveződést alakító mechanizmusoknak, illetve tényezőknek. Ebben a kívülről meghatározott és felülről haladó keretben a beszédaktusok (pl. köszönetnyilvánítás, ígéret, meggyőzés stb.) végrehajtása és az interkulturális-intertextuális kritériumok teljesítése egyaránt minősíti a nyelvhasználó teljesítményét (vö. Szili 2004).

Ennek megfelelően a legfelső nyelvi szint, a szemantikailag is legdifferenciáltabb szövegszint jelentősége fölértékelődik a hagyományosabban elsődlegesen megcélzott szintaxissal és morfológiával szemben.

Ebben a szemléletben magán a grammatikai kompetencián belül is kiemelt jelentőségre tesznek szert a szövegszintű grammatikai szerveződés elemei (vagyis a konnexitás szintaktikai tényezői a koherencia és a kohézió pragmatikai, illetve szemantikai kritériumai mellett). Ez a szövegközpontúság annál is indokoltabb, mivel az egyes elbeszélő, leíró és párbeszédes beszédműfajok szövegtípusonként más és más nyelvtani eszközöket mozgósítanak (stilisztikai, illetve szociolingvisztikai változataik szerint, ezzel együtt a maguk gazdag regiszterében, az írott és a beszélt nyelvben ugyancsak releváns eltéréseket mutatva, sőt az adott szövegtani "keret" vagy "forgatókönyv" mintáinak lehetséges variációihoz is igazodva).

Mindennek fényében a nyelvi és a kommunikatív kompetencia széles skáláját kell mérni. A szociolingvisztikai összetevő a kulturális dimenzió fontosságára hívja fel a figyelmet: főként a nyelvtudás felsőbb szintjein jogos elvárás a különböző alapregiszterek (formális, semleges, családias) felismerése és helyes használata. Emellett a pragmatikai komponens arról vall, hogy a nyelvtanuló támaszkodni tud szituatív forgatókönyvekre, ismeri a kohézió/koherencia szemantikai-pragmatikai szabályait, s a különböző szövegtípusokat felismeri, valamint érti és értelmezni tudja például az iróniát, a paródiát, s maga is betartja a Grice-féle (1975) kooperatív társalgási szabályokat.

Mindenképpen kívánatos, hogy az úgynevezett *passzív készségek*, vagyis a hallott és olvasott szöveg megértésének készsége a nyelvoktatásban és a nyelvvizsgán teljesen egyenrangú kiegészítője legyen az *aktív készségek*nek, azaz az írásnak és a beszédnek. Erre azért érdemes felfigyelni, mert manapság egyre inkább kirajzolódik egy új, specializálódást jelző nyelvtanulói igény is: vannak olyanok, akik például az írott formát tekintik céljuknak, illetve akiket sajátos instrumentális motiváció jegyében jelesül a szakirodalom olvasása ösztönöz nyelvtanulásra. A külföldi egyetemisták és ösztöndíjasok zöme mellesleg éppen ebbe a csoportba tartozik. Ehhez képest más célcsoporthoz tartozó kört képviselnek a valóban (szóban és írásban) társalogni kívánó nyelvtanulók.

A passzív–aktív besorolás hagyományát illetően persze – éppen a pszicholingvisztika mai állása szerint – tisztán kell látnunk e receptív és produktív folyamatok összetettségét, amely végső soron nem engedi meg a passzív–aktív szembenállásban, illetve valamilyen merev sorrendiségben leegyszerűsített modellálásukat.

Összegzésül: az olvasott és hallott szövegek megértésével kapcsolatban az eddigiekben vázolt oktatási és vizsgáztatási kezdeményezésekben tehát közös vonás, hogy ezek a jelzett újabb megközelítések már ténylegesen a **kommunikatív** nyelvoktatáson iskolázódott nyelvtanulók igényeire építenek, s ezért is mernek élni a hitelesen sokszínű változatosság gyakorlási, illetve mérési megoldásaival, s (a nyelvtudáson lényegében túlmutató, sajátos többletkészségre támaszkodó fordítás és a tételes nyelvtani tudás közvetlen értékelése helyett) ezért is részesítik előnyben **az élő nyelvhasználatban tükröződő kompetencia** minősítését (vö. Szűcs 2003: 87–90).

**IRODALOM**

Alderson, J. C. – Clapham, C. – Wall, D. (1995): *Language Test Construction and Evaluation*. Cambridge: Cambridge University Press

Bart István (1999): *Hungary & The Hungarians. The Keywords (Dictionary)*. Corvina, Bp.

Bart István (2000): *Ungarn. Land und Leute. Ein kleines Konversationslexikon der ungarischen Alltagskultur*. Corvina, Bp.

Bori István – Masát Ádám (2008): *Magyarország ma: társadalom, politika és gazdaság.* Balassi Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest

Burget Lajos (2008): *Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig.* Tinta Könyvkiadó, Budapest

Fazekas Tiborc (1999): A kortárs magyar irodalom szerepe az országismereti fordításokban. *Hungarológia* 1: 108-117.

Grice, H. Paul (1975): *Logic and conversation*. Syntax and semantics, vol. 3, New York: Academic Press, 41-57.

Huszti Judit (2002): Kommunikatív szempontok a nyelvvizsgán. In: *Nyelvpedagógia* (Szerk.: Kárpáti Eszter – Szűcs Tibor). Iskolakultúra 12, Pécs. 166-173.

Szili Katalin (2004): *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

Szili Katalin (2005): A múlt tanításairól és a jelen kihívásairól a nyelv és a kultúra tanításának kapcsán. *THL2* I/1: 44–53.

Szűcs Tibor (1997): A hungarológia interkulturális nyitottsága. In: *VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia* (Szerk.: Polyák Ildikó). Külkereskedelmi Főiskola, Budapest, I. 149-151.

Szűcs Tibor (2003): Magyar szövegek „szemfüles" nyelvtanulóknak. *Hungarológiai Évkönyv* 4: 82-91.

# Név és tárgymutató

## A, Á


Aczél P., 154
adaptáció, 369
Albert Sándor, 5, 75, 217
alkalmazott nyelvészet, 13
alkalmazott pszicholingvisztika, 415
anatómiai nevek, 105
anglicizmus, 109, 110, 111, 112
angol, 7, 8, 19, 21, 28, 43, 71, 78, 84, 90, 106, 107, 109–112, 159, 167, 172, 184, 190, 201, 202, 207, 214, 215, 217, 227, 233, 234, 242, 245, 246, 248, 252, 262, 263, 265, 268, 269, 271, 272, 278, 302–305, 307–314, 325, 341, 350–354, 369–374, 386, 392, 398, 407, 408, 414, 417, 420, 441–444, 446–448, 452, 456, 457
anyanyelv, 28–30, 34, 46, 50, 84, 85, 87, 92, 245, 247, 279, 288, 359, 426
anyanyelvi nevelés, 5, 76, 83, 89, 92
aranykor, 80, 301
aszimmetria hipotézis, 78
aszimmetrikus nyelvpárok, 78
asszimiláció, 359
asszonynév, 375
autentikus tananyagok, 498–502


## B


Bajnóczi Beatrix, 7, 302
bajor nyelvjárás, 355
Bakonyi István, 8, 305
Bakti Mária, 6, 171, 176
Balázs Géza, 73, 158, 221, 223, 272, 288, 374, 386, 387, 390
Balett, 299, 448
Balogh Lajos, 28
Banczerowski J., 288
Bánréti Z., 92
Barát Erzsébet, 9, 403
Bárdos Jenő, 20, 21
Basch Éva, 4
Báthory Zoltán, 98
Bátyi Szilvia, 9, 416
Bauko, J., 282
Békési Imre, 5, 83
Bekker Zsuzsa, 15
Benkő Loránd, 25
Beregszászi Anikó, 5, 76
Berta Tibor, 8, 365
beszédaktus, 81, 289, 290, 294
Biblia, 90, 115, 123, 124
biblikus narratív elemek, 113
blattolás, 171–173
blog, 6, 155–158
blogszféra, 155
Blood, R., 158
Boda István Károly, 6, 120
Bódi Z., 108, 158, 278
Bondarenko, V., 165, 169
Bonnaffé, É., 112
Borbély A., 282, 401
Börcsökné Balázs Márta, 9, 422
Brassai Sámuel, 5, 13, 17, 20–23
Bugát Pál, 105, 108
Burján Monika, 6, 99


## C


cégnév, 385
centrális és szeriális reprezentációk, 135
centrális reprezentációk, 135
Cercaterm, 455, 456, 458, 459
címadás, 201
címadási képesség, 200
classroom-based research, 319
Comenius, 17
Cook, V., 311
Crsytal, D., 300


## Cs


Csányi Eszter, 9, 404
Csapóné Horváth Andrea, 6, 126
Cseresnyési L., 407, 431
Csernicskó István, 8, 349
Csontos Nóra, 6, 135
csoportközi viszonyok nyelvi dimenziója, 81


## D


Dadvandipour Zsuzsanna, 7, 246
Dankovszky Gergely, 333
Dégi Zsuzsanna, 8, 307
dekoratív angol, 369
Deme László, 26, 28, 30
diskurzusrögzítés, 177, 179, 180
diszkurzív politológia, 224
Dobos Csilla, 6, 177
Dobrovolszkij, 145, 146, 148–150
Domonkosi Ágnes, 288, 295
Drahota-Szabó Erzsébet, 6, 100, 103
durva szavak, 283, 284, 286, 288

## E, É

Eco, Umberto, 72
Eitler Tamás, 8, 369
ekvivalencia, 56, 75, 177, 179, 206, 214, 217, 235, 236, 452
ekvivalenciatípusok, 100
elitkommunikáció, 224
epitáfium, 113–118
Erdei Ilona, 6, 209
Euskalterm, 455, 457, 458, 459
explicitáció, 78, 172, 188–190, 192–194, 196–198

## F

Fabiny T., 116
Falus I., 92
Fancsaly Éva, 8, 326
Farkas Mária, 8, 332
Farkas Tamás, 9, 202, 442, 443, 445, 464
feminizmus, 37, 38, 408, 409, 412, 413
Fenyvesi Anna, 7, 245
Fercsik Erzsébet, 8, 177, 180, 375, 379
Ferenczy Gy, 213
férfiak nyelvhasználata, 283
fiatalok nyelvhasználata, 283
Fisher, W. R., 154
fogalomközpontú megjelenítés, 450, 451, 457
fordítás, 6, 15, 30, 77, 78, 99, 165, 168–171, 177, 180, 181, 186, 188, 190, 192, 194, 197, 198, 201, 203, 204, 206, 210–213, 223, 233–240, 346, 347, 441
fordítástámogatás, 240
fordítástechnológia, 5, 77
fordítástudomány, 99, 199, 214, 217
fordítói elvek, 5, 75
fordítói pontosság, 75
fordítói stratégia, 203
fordítómemória, 77
Forgács Tamás, 6, 103, 145, 150, 326, 331
Fóris Ágota, 4, 9, 107, 300, 433, 436, 441, 453, 458
Földes Csaba, 104, 343
francia, 6, 16–20, 22, 28, 58, 71, 90, 109–112, 165, 167, 215, 233, 240, 299, 305, 313, 314, 332, 333, 341, 351–353, 355, 420, 440–442, 452, 456, 457
frazémák, 6, 145, 146, 148
frazeológiai ismertetőjegyek, 145, 148
frazeológiai univerzálék, 145
frazeológiailag kötött jelentés, 145, 149
Fülöp Erzsébet Mária, 8, 312

## G

Gaál Péter, 9, 436, 446, 453
Gaál Zsuzsanna, 4, 8, 335
Galgóczi László, 288
Galgóczi-Deutsch Márta, 8, 350
gender, 9, 36, 40, 41, 43, 44, 153, 375, 403, 404, 408–414
Genette, G., 138
gépi fordítás, 77
gesztusrendszerek, 267, 268, 271
Girasek János, 427
Gombos József, 7, 224
Gombrich, Ernst, 73
Gósy M., 176, 202, 431
Griffin, J. L., 354
Grosjean, F., 311

## Gy

György Péter, 473
Gyulai Pál, 14, 18
Gyurgyák J., 208

## H

Hajdú Mihály, 202, 401, 443, 445, 464
Hajdú Péter, 331
Halász Előd, 104
Halmesvista, A., 228
harmadik nyelv, 307
házassági név, 375
Hegyeli A., 258
Heltai Pál, 198
helyesírás, 7, 77, 159, 161–163, 168, 206, 221–223, 237, 333, 346, 386, 398
helynevek, 380
Herbszt Mária, 93, 95, 98
Herring, S. C., 158
Hidasi Judit, 5, 36
hipermédia, 120
hipertext, 120, 124
honosítás, 78
Hoppál Mihály, 180
Horányi Özséb, 64, 73
hungarológia, 57, 325, 347, 498–502
Huszár Ágnes, 43, 407, 414, 464

## I, Í

idegenítés, 78
idegennyelv-oktatás, 7, 33, 59, 80, 301, 336
idegennyelv-tanulás, 34, 312, 336
identitás, 375
igazságügyi nyelvészet, 159
ikonológia, 68, 73, 113
Illésné Kovács Mária, 5, 84
implicitáció, 78, 188–190, 192–194, 196, 198

interferencia, 9, 100, 171, 212, 213, 416–420
interkulturális komparáció, 267
interkulturalitás, 30, 325, 335
internet, 99, 108, 155, 177, 273, 276, 284, 303, 407, 444, 448, 449
interpretáció, 72, 138, 177
intertextualitás, 120, 446
Ivácsony Zsuzsánna, 7, 254

## J

jelentésképzés, 135, 165
jelentésváltozás, 109
jelnyelv, 246–253, 444, 448
jelnyelvi szótár, 248, 252, 448
Jobst Ágnes, 8, 380
Cs. Jónás Erzsébet, 6, 165
Jónás Frigyes, 337
Juhász Valéria, 4, 6, 43, 155, 414

## K

kalkok, 105, 107
Kálmán László, 5, 32, 35, 331
Kántor Gyöngyi, 5, 89
Kapitány Ágnes, 73
Kapitány Gábor, 73
kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés, 5, 76
katalán nyelv, 229, 230, 231
Kecskés Judit, 5, 84
Kegyes Erika, 8, 9, 385, 408
Kegyesné Szekeres E., 43, 288, 414
Kéki Béla, 180
Kemmer, K., 449
képek didaktikus funkciói, 113
képesítőfordítás, 203, 208
képvilág, 135, 136
kérések konstruálása, 289
keresztnevek, 396
késleltetett értékelés, 93
Keszeg V., 258
Keszler Borbála, 107, 213, 464
kétnyelvű szótár, 101, 438
kétnyelvű változatok, 25
kétnyelvűség, 28–30, 45, 79, 84, 279–282, 307, 420, 421
kéttannyelvű, 310
Kiefer Ferenc, 154, 170, 180, 317, 331, 337, 401
Kis Balázs, 5, 77
kisebbség, 279, 281, 309, 355, 356, 359, 396, 397
Kiss Jenő, 25–28, 30, 31, 43, 88, 282, 300, 331, 464
Kiss Tamás, 386
Klaudy Kinga, 5, 46, 59, 78, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 198, 202, 233, 239, 436, 453, 458
Kocsis Mihály, 7, 221
kódváltás, 30, 308, 309, 355
kollokációk, 7, 57, 101–103, 242, 262, 263, 265, 453
kommunikáció, 7, 25, 34, 39–43, 45, 48, 49, 53, 60, 61, 73, 92, 93, 107, 116, 126, 127, 154–156, 158, 177–180, 189, 218, 224, 226–228, 237, 254, 267, 268, 270, 271, 273–275, 277, 280, 281, 297, 298, 300, 304, 342, 343, 346, 372, 393, 404, 409, 465
Kont Ignác, 332–334
kontaktusváltozatok, 25
Kontra Miklós, 25, 28, 31
konvencionalizáltság, 7, 289, 290
korlátozott nyelvi kódú gyermekek, 84
Kornis Gyula, 19
korpusznyelvészet, 262, 265
Kósa Á.,, 252
Kovács Éva, 7, 9, 262, 416
Kovács Éva Mária, 7, 262
Kovalovszky M., 202, 300
Kozma László, 107
Kőváry László, 15, 18
Kövecses Zoltán, 295
középkori kultúra, 113
Krekovics Diana, 9, 391
kriminalisztikai szövegelemzés, 159
krisztogram, 489–497
kultúraközvetítés, 498–502
kulturális aszimmetria, 5, 78
kulturális reprezentáció, 60
Kurtán Zsuzsanna, 217, 300
külső régiók, 25

## L

Lakoff, T. R., 40, 404, 407
Lanstyák István, 362, 421
lapp nyelv, 360–362
lapp nyelvű oktatás, 8, 359–362
László J., 154, 187
Laziczius Gyula, 177, 180
Lendvai Endre, 7, 267
Lengyel Zsolt, 5, 58, 59, 79, 415
Lesznyák Márta, 6, 181
lexikai modell, 262
lexikai műveletek, 79, 192, 193, 195
lexikográfia, 246, 262, 300, 410, 433, 435, 446
lingua franca, 369
Lux Gyula, 19

## M

Magnuczné Godó Ágnes, 7, 273
magyar mint idegen nyelv, 8, 84, 135, 248, 325, 326, 331, 332, 334–338, 343–345, 347, 415

magyarnyelv-oktatási segédanyagok, 84
manipuláció, 151, 154
Mária-kultusz, 113–115
márkapozicionálás, 385
Márton Emese, 8, 338
Medgyes Péter, 5, 46, 50, 59, 80, 345, 347
megakadásjelenségek, 153, 171, 172
melléknévi igenév, 6, 209, 210, 212, 213, 330
mentális lexikon, 58, 79, 428, 429, 431
Mészáros Gy., 384
módszertan, 13
Mohácsi-Gorove Anna, 7, 233
Molnárné Vígh Edit, 5, 93
Moriarty, S., 116
Morris, Ch., 116
Morris, D., 272
multikompetencia, 307, 308
multikulturális tartalmak, 338
műfordítás, 75, 99
Müller Márta, 8, 355

## N

Nádasdy Ádám, 180
Nádor Orsolya, 9, 331, 334, 347, 415
Nagy Ágoston, 7, 240
Nagy Ferenc, 164
Nagy János, 4, 378
narratív elemek, 113
narratív stratégia, 151
narratíva, 6, 135–138, 465
német kisebbség, 355
Nemzeti Alaptanterv, 34, 84
Neoloteca, 455, 456, 458, 459
népiskola, 344
névdivat, 396
névjog, 396
névtan, 202, 401, 442–445, 463, 464
névválasztás, 375, 396
Nikolov M., 317
Nimčuk, V. V., 221–223
nominalizált szerkezetek, 214
norvégosítás, 359
nők nyelvhasználata, 283
nőnem, 365

## Ny

nyelvhasználat, 380
nyelvhasználati környezet, 298
nyelvi aszimmetria, 78
nyelvi attitűd, 391
nyelvi forma, 298
nyelvi jogok, 396
nyelvi látkép, 350
nyelvi tervezés, 25
nyelvi változások, 25
nyelvkönyvek, 8, 86, 325, 332, 335, 337, 343
nyelvoktatás, 8, 13, 15–21, 80, 267, 301, 305, 306, 311, 325, 335, 338, 344–347, 390
nyelvoktatás-politika, 80
nyelvpedagógia, 13, 301
nyelvpedagógia-történet, 13
nyelvpolitika, 7, 28–30, 76, 109, 221, 229, 230, 232, 349, 445
nyelvtanárképzés, 301
nyelvtani nemek, 365
nyelvtanítás, 16, 19–22, 35, 46, 59, 301, 302, 305, 335, 347
nyelvtervezés, 380
nyelvváltozás, 365
nyelvváltozatok, 5, 25, 27, 28, 30, 33, 298, 325, 328, 498–502

## O, Ó

Ogilvy, D., 130
oktatás, 359
online adatbázis, 9, 438
online szótár, 433, 435, 446, 455, 457

## Ö, Ő

önértékelés, 181, 216, 218
Ördög F., 444, 464
Őrsi Tibor, 6, 109

## P

Pálffy Z., 258
B. Papp Eszter, 9, 438
patikanév, 460–463
pedagógia, 13
Peirce, Charles Saunders, 73, 116
Péntek János, 5, 11, 14, 15, 20, 25, 30, 31, 57, 59
Pete István, 28
Pethő J., 169
Peti L., 258
Petneki Katalin, 7, 301
PISA-jelentés, 83
Pléh Csaba, 295, 431
poliszémia, 100, 428, 445
politikai diskurzus, 403
politikai tagozódás, 81
politikatörténet, 224
Porkoláb Judit, 6, 120
Povedák István, 473
Pozsárkó Csaba, 497

## R

Raátz Judit, 9, 177, 396
Rajhstejn, 145–148, 150
reáliák, 99, 206, 325, 498–502
reklám, 126–129, 151–154, 275, 385, 389
reklámfilmek, 151, 153
Remémnyi A., 295
reprezentáció, 42, 61–64, 68, 71, 116, 135–137, 180, 416, 417, 465
revitalizáció, 355
Riedl Szende, 332, 333
Robin Edina, 6, 188, 198
Róka Jolán, 300
római hadijelvények, 489
Rudas J., 217
ruszofóbia, 305, 306

## S

Saussure, Ferdinand de, 73
Schirm Anita, 6, 151
Sebestyén Árpád, 25
Sermann E., 436, 453, 458
Sermann Eszter, 9, 450, 455
Sipos Katalin, 232
J. Soltész K., 202, 379, 390, 401, 444
Sólyom Réka, 8, 344, 347, 390, 387
sorozatreklám, 151
spanyol morfológia, 365
sportnyelv, 109
Starcke Hellmuth, 252
stíluskeveredés, 165
stílustulajdonítás, 165
stílusszándék, 165
stimulus nyelv, 416
Stroop interferencia, 416
Sturcz Zoltán, 5, 13
Sulyok Hedvig, 4, 9, 460
Svartvik, Jan, 159

## Sz

Szabó Mária Helga, 252
Szabó Miklós, 5, 81
szakfordítás, 176, 214
számipolitika, 359
számítógéppel segített fordítás, 77
Szathmári István, 120, 122, 125, 170, 300
Szemadám György, 180
szemiotika, 60, 64, 113, 116, 272, 489
Szenczi Molnár Albert, 333
Szenes E., 304
Szépe György, 18, 20, 28, 50, 73
szerkezetes igék, 262–265
Szilák J., 164
Szilvási Zsuzsanna, 8, 359
szinkrontolmácsolás, 171, 172
színnév, 416–420, 438–441
Szirmai Éva, 9, 465
szlogen, 385
szlovákok, 27, 279, 280
szóasszociáció, 79, 415
szófajok, 326, 330
szóhasadás, 326, 331
szókölcsönzés, 109
szóközpontú megjelenítés, 450, 451, 455
szolgáltatáspozicionálás, 385
szótár, 6, 9, 58, 69, 100–102, 111, 214, 246, 248–252, 262–265, 433–436, 438, 439, 441–453, 455–458, 464
szótárkritika, 446
Szőnyi Endre, 60
Szőnyi György Endre, 5, 73, 113
szöveg, 6, 8, 31, 60, 62, 72, 83, 99, 121–123, 126–129, 137, 138, 159, 165, 168, 169, 171, 172, 176–180, 182, 185, 186, 188–193, 195–198, 200, 203, 206, 207, 216, 217, 222, 234, 235, 237, 238, 240–242, 335–337, 370–372, 374, 455
szövegek szövegsége, 83
szövegértés, 83, 120, 335
szövegindexelés, 240, 241, 243
szövegtípusok, 335, 347
Sztrákos Eszter, 6, 199
Szűcs Tibor, 8, 325, 498
Szűts László, 25, 31
Szvák Gyula, 306

## T

tabuszavak, 283, 411
Tamás Dóra, 9, 434, 436, 437, 450, 453, 458
tankönyvek elemzése, 120
társadalmi rétegzettség, 25, 301
társadalmi tagozódás, 81
társadalmi változások, 25, 301
Tátrai Sz., 138, 139, 295
Termini, 25
terminológia, 7, 77, 105–107, 167, 190, 206, 214, 216, 217, 235, 237, 240, 268, 300, 434, 442–445, 453, 464
terminológiai adatbázis, 9, 433, 435, 436, 450, 451, 453, 455–458
terminológiai szótár, 433, 443, 445
terminológiakivonatolás, 7, 240
terminusalkotás, 105
terminusautonómia elve, 451, 453, 455, 457
terminuskivonatolás, 77

terminusok, 26, 105, 106, 205, 206, 214, 215, 217, 240–243, 296, 297, 299, 441–445, 451, 452, 455–457
Thomas A. Williams, 8, 318
Thomas Szende, 5, 45
Thuma O., 431
Tolcsvai Nagy, 136, 138, 139, 165, 170, 335, 337, 428, 431
Tompa Mihály, 123, 124
toponimák, 380
Tóth Eszter, 6, 159
Tóth Szergej, 9, 11, 58, 59, 98, 474, 488
tulajdonnevek, 121, 199, 202, 248, 352, 387, 442, 445, 464
Turóczi A., 217
Tuska Tünde, 7, 279
tükörfordítás, 100
Tverdota György, 73

## U, Ú

UBTerm, 455, 456, 458, 459
Ugróczky M., 445
Újvári Edit, 6, 9, 113, 119, 489
ukrán nyelv, 221
univerzálék, 188, 190
UPCTERM, 455, 456
utasítás, 206, 296, 299, 451
utcanevek, 355
Uzonyi Pál, 104

## Ü, Ű

üzletnevek, 350

## V

Vakula Tímea, 9, 428
válasz nyelv, 416
Van Dijk, B., 112
Vanyó László, 497
Varga Éva Katalin, 6, 105
Varga M., 445, 464
Várnai J. Sz., 202, 445
Vasák I., 252
Vasová Kinga, 7, 283
verbális agresszió, 41, 283, 284, 411
Veres-Guspiel Agnieszka, 7, 289
Veresné Valentinyi Klára, 6, 176, 203
versértelmezés, 120
Vitányi Borbála, 464
Voigt Vilmos, 63, 73, 116, 272
Volek-Nagy Krisztina, 7, 296
vonzat, 100, 102, 104

## W

Wallendums T., 390
Wardhaugh, 25, 31
Wittgensteain, Ludwig, 73

## Z

Zalai Anita, 7, 229
Zemszkaja, Je. A., 165, 170
zenei instrukciók, 7, 296
zenei szaknyelv, 296, 297, 299, 300
Zimányi Á., 43, 213, 288, 358, 390
Zimmerman, B.J., 187
Zoltán András, 223
Zrinszky László, 98

## Zs

Zsolnai J., 92

## А

Акишина А. А, 272

## В

Верещагин Е. М, 272

## К

Костомаров В. Г., 272